

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

80

1964

1. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 80. ÉVF. 1. SZÁM 1—112. I. BUDAPEST, 1964. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Főszerkesztő

KÓHALMI BÉLA

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai: BERLÁSZ JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, RÓZSA GYÖRGY, a közgazdaságtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója, BORZSÁK ISTVÁN egyetemi tanár, Debrecen, ECKHARDT SÁNDOR ny. egyetemi tanár, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, DONÁTH REGINA, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, ZSINDELY ENDRE kutató, ifj. KOZOCSA SÁNDOR tanár, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TIBORC ZSIGMOND kutató, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SÓLYOM JENŐ levéltáros, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KULCSÁR PÉTER, a Szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, SZIJ REZSŐ tudományos kutató, SZÉKELY SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár igazgatója, JÁNSZKY LAJOS, az Országos Műszaki Könyvtár igazgatója, SOMKUTI GABRIELLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, FAZAKAS JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, BÁN IMRE, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, Debrecen, VIZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KÓHEGYI MIHÁLY muzeológus, Baja, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, RÓNA-TAS ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BENDA KÁLMÁN, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, LAKOS KATALIN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára igazgatóhelyettese

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400.
A szerkesztőség legfeljebb I ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

13. 592
26. 195
Fels. 20. 013

44 1. 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

LXXX. ÉVFOLYAM
1964.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Dernschwam János könyvtára II.	1
<i>Büky Béla</i> : A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása	310
<i>Csapodi Csaba</i> : Beatrix királyné könyvtára	201
<i>Dümmerth Dezső</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai.....	292
<i>Kovácsics József—Duxné Nagy Katalin</i> : A könyvtári munka összehasonlító mérése standardizálás útján	225
<i>Mátrai László</i> : Köhalmi Béla	289
<i>Rózsa György</i> : Contradictions entre la recherche et l'information scientifique.....	33
<i>Siklós András</i> : Adatok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak könyvkiadásának történetéhez	113

KÖZLEMÉNYEK

<i>Arady Kálmán</i> : Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez.....	247
<i>Bálint Sándor</i> : A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya	134
<i>Borzák István</i> : Aristoteles, Vergilius és társai	47
<i>Donáth Regina</i> : A diplomáciai titkosírás XVII. századi használatához	55
<i>Eckhardt Sándor</i> : Un recueil rhéto-roman du XVII ^e siècle	51
<i>Herepei János</i> : Apáczai könyvtárának további nyomai	53
<i>Kozocsa Sándor</i> : Adatok id. Szimneyi József életéhez	66
<i>Kozocsa Sándor, íj.</i> : Arany János kiadatlan önéletrajza	65
<i>Köhalmi Béla</i> : Az Almássy téri Deák Ferenc könyvtár történetéhez	154
<i>M. Gy.</i> : Vers-perek Horthy-Magyarországon (Kassák Lajos: Szolhálók élete).....	72
<i>Markovits Györgyi</i> : Francia vonatkozású kiadványok és a horthysta cenzúra.....	257
<i>Mészáros István</i> : Egy Apáczai-tanítvány tankönyvjegyzéke.....	239
<i>Móra László</i> : A műgyetemi könyvtár alapítása 1848-ban.....	146
<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Észrevétel az Athenaeum kiadástörténetéhez.....	323
<i>Radó György</i> : Egy rejtélyes regény nyomában	141
<i>Sonkoly István</i> : Jegyzetek a Márton József kiadásában megjelent Csokonai-dalokhoz	253
<i>D. Szemző Piroska</i> : Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül	324
<i>Szigeti Kilián</i> : Egy XIV. századbéli énekeskönyvünk továbbélése	125
<i>Szűz Rezső</i> : Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó	337
<i>Tiborc Zsigmond</i> : Adalékok a Népszava napilap megindulásához	71
<i>Vértesy Miklós</i> : Bernardino da Siena autográf kézírata az Egyetemi Könyvtárban	239
<i>Zsindely Endre</i> : Egy értékes hungarica: Batsányi János mostanig lappangó műve	62

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebb magyar sorsvető könyvet?	348
<i>Borsa Gedeon</i> : Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában?....	79
<i>Borsa Gedeon</i> : XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban	162
<i>Dörnyei Sándor</i> : A XVI. századi simándi nyomda.....	172

<i>Holl Béla</i> : Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban	156
<i>Holl Béla</i> : Sámbooky János könyvtárának magyar könyveiről	344
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Három XVI. századi énekeskönyv	260
<i>Kelecsényi Ákos</i> : A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában	166
<i>Sándor István</i> : Töredék Leucippe és Clitophon széphistoriájának egy ismeretlen kiadásából	354
<i>Sólyom Jenő</i> : Honterus 1548. évi kátékiadása	73
<i>Vértessy Miklós</i> : Egy 1483-ban kiadott magyar krónika	74

FIGYELŐ

<i>Barasenkov, V. M.</i> : A 150 éves Szaltükov—Scsedrin Könyvtár történetéhez	363
<i>Beliczay Angela</i> : Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárban	379
<i>Berza László</i> : Budapest történetének bibliográfiája II. kötete	179
<i>Csapodi Csaba</i> : Kódex-miniatura kiállítás az Iparművészeti Múzeumban	276
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Újabb Corvina került vissza Magyarországra	378
<i>D. B.</i> : Walter Hagemann halálára	277
<i>Dörnyei Sándor</i> : A folyóiratcímek rövidítéséről	368
<i>Dr.</i> : A Német Demokratikus Köztársaságban folyó dokumentációs munkáról	89
<i>Faragó Lászlóné</i> : A „Könyvtári Minervá”-ról	266
<i>Gergely Pál</i> : Melich János (1872—1963)	175
<i>Gombocz István</i> : 100 éves a Matica Slovenská	90
<i>Izsépy Edit</i> : Hatszáz éves a Jagelló Könyvtár	366
<i>Jánszky Lajos</i> : Az I. Reprográfiai Kongresszus	89
<i>Jánszky Lajos</i> : A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 29. konferenciája	88
<i>Kenéz Ernő</i> : Komjáthy Aladár (1894—1963)	176
<i>Kulesár Péter</i> : A szegedi ferences könyvtár helyreállításáról	84
<i>Maller Sándor</i> : Magyar kiadványok és az UNESCO	270
<i>Molnár Nándor</i> : Az örmény és grúz címek átírásáról	181
<i>Munkácsi Piroska</i> : Plakátkiállításokról	273
<i>N. K.</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Térképtörténeti Munkabizottsága	272
<i>Nagy Ernő</i> : Transzliterálási problémák a Szovjetunió finnugor nyelveinél	374
<i>Rózsa György</i> : Megjegyzések egy „kutatási jelentés”-szerű bibliográfia kapcsán	270
<i>Somkuti Gabriella</i> : Tanulmányok a neveléstudomány köréből	90
<i>Sz. J.</i> : A könyvtártudományi kutatásokra kiírt pályázat eredménye és tanulságai	272
<i>Székelly Sándor</i> : Az IFLA XXIX. konferenciája	87
<i>Szűj Rezső</i> : A bibliofília és a tudományos kutatás	86
<i>Tardy Lajos</i> : A bibliográfiai hivatkozásról	277
<i>Zádor Anna</i> : Varró István emléke	177
Hírek	183

SZEMLE

Biblioteca-no-bibliograficeszkaja klaszszifikacija (Ism. <i>F. Z.—M. L.</i>)	190
Die Bibliothek der Technischen Hochschule (Ism. <i>Móra László</i>)	284
Bland, David: The illustration of books (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	186
Bogdán István: A magyarországi papíripar története (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	188
Boldiš, Jozef: Vedecké knižnice Slovenskej Akademie Vied (Ism. <i>Darabos Pál</i>)	287
Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	96
Collison, R. L.: Modern business filing and archives (Ism. <i>L. Mesterházi—Nagy Márta</i>)	390
Csehi Gyula: Munkásosztály és irodalom (Ism. <i>Mgy</i>)	388
Drtina, Jaroslav: Der Schlagwortkatalog (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	286
Falvy Zoltán—Mezey László: Codex Albensis (Ism. <i>Szigeti Kilián</i>)	186
Fonotov, G. P.: Lenin o bibliografii (Ism. <i>Lakos Katalin</i>)	281
A gyermekkönyvtár (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	390
Horvat, Josip: Povijest novinstva hrvatske (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	386
In libro humanitas (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	98
In memoriam Valentin le Champion (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	282

Jahrbuch der Bibliotheken (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	101
Knizsnije znaki Alekszeja Jupatova (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	190
A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	93
Krudy világa (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	389
Lamb, Lynton: Drawing for illustration (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	385
A magyar kritikai edíciók történetéhez (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	381
Magyar statisztikai zsebkönyv 1963 — Budapest statisztikai zsebkönyve 1963 (Ism. <i>Schneller Károly</i>)	193
A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványsorozata (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	279
Mat'ovčik, Augustin: Vavrinec Čaplovič a osudy jeho knižnice (Ism. <i>Sziklay László</i>)	283
Mátrai László: Régi magyar filozófusok (Ism. <i>Bán Imre</i>)	95
McLean, Ruari: Victorian book design and colour printing (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	99
Myson, William: Librarianship as a carrier (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	286
Péter László: Az Igazság története (1918—19) (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	96
Pipics Zoltán: A könyvtáros gyakorlati szótára (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	100
Schumann, Günther: Ansbacher Bibliotheken (Ism. <i>Tóth András</i>)	97
Schwencke, Johan: Het exlibris in Duitsland (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	189
Szalai Sándor: Gépi kivonat készítés — Gépi fordítás (Ism. <i>Weger Imre</i>)	191
Takács József—Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászai munka segítője (Ism. <i>Gombocz István</i>)	193
The typographic book 1450—1935 (Ism. <i>D. B.</i>)	281
Weiss, Karl Theodor: Handbuch der Wasserzeichenkunde (Ism. <i>Fazakas József</i>)	98
Winna latorosl w exlibrisie (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	282

BIBLIOGRÁFIÁK

Bárdos László István—Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Nagydiósi Gézané</i>)	110
Bibliographie für die sozialistische Landwirtschaft (Ism. <i>Wallehausen Gyula</i>)	112
A bibliography of African bibliographies (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	108
Bibliography of proceedings of international meetings (Ism. <i>Gombocz István</i>)	198
Casanoviana (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	111
De la Vallée Poussin, L.: Catalogue of Tibetan manuscripts (Ism. <i>Róna-Tass András</i>)	103
Ernst, Konrad: Die Wiegendrucke des Kestner-Museums (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	194
Gesamtverzeichnis der in den Dokumentationsstellen der DDR ausgewerteten Zeitschriften (Ism. <i>Dr.</i>)	198
Göllner, Carl: Turcica (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	106
Hungarian publications on Asia and Africa (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	195
Index of Indonesian learned periodicals (Ism. <i>Dr.</i>)	199
Kotvan, Imrich: Incunabula bibliothecae Matica Slovenská (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	105
A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1956 (Ism. <i>Lakos Katalin</i>)	109
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája (Ism. <i>Ferenczy Géza</i>)	391
Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs (Ism. <i>Csapodi Csabáné</i>)	287
A Nagyvilág hét esztendeje (Ism. <i>Péter László</i>)	196
Pecsat' zarubezsnüh sztran (Ism. <i>Ferenczyné Wendelin Lidia</i>)	194
Szentmihályi János—Vértessy Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	102
Testnevelési és sportszakirodalom (Ism. <i>Kozocsa István</i>)	200
Új amerikai közgazdasági referálólapp (Ism. <i>Földi Tamás</i>)	199
Walther, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle (Ism. <i>S</i>)	288

BERLÁSZ JENŐ

Dernschwam János könyvtára

A hazai humanizmus történetéhez

(Második közlemény)

283

IV.

Az előadottak után most sor kerülhet magának a könyvgyűjteménynek bemutatására: elsősorban az állomány mennyiségi felmérésére, aztán a nyomdai provenienciák feltárására, végül a tudománytörténeti elemzésre és méltatásra.

1. A könyvtár számszerű nagyságának a kifejezése, ismerve az inventárium pontosságát, első pillanatban problémamentesnek tűnik. Említettük, hogy a lajstrom négy formacsoportba osztva sorolja elő a könyvanyagot, az egyes csoportokon belül újrakezdődő sorszámozással. Úgy látszik, mintha az állomány számbavételéhez nem kellene egyebet tenni, mint összegezni a négy nagyságosztály végső sorszámain. E szerint a fólió-csoportban 369 (illetőleg az inventárium csonkasága és egy belső számozási hiba miatt 349), a kvartban 70, az oktávban 131, a sedecimben 81 számot találunk, vagyis összesen 651 tételt. Rögtön felvetődik azonban a kérdés: mit fejeznek ki ezek a tételszámok? Köteteket, műveket avagy kiadványokat? Bevezetőben, a címleírás módszerének ismertetésekor már szoltunk arról, hogy az inventáriumban többféle leírási forma szerepel; egy-egy szám alatt nemcsak magányos önálló művekkel találkozunk, hanem két, három vagy még több opusból álló gyűjteményes kiadványokkal, illetőleg kolligátumokkal is, azaz egyszerre több művel; más esetben meg valamely önálló műnek csak egy részével, egy-egy kötetével. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a jegyzék kötetekben számol, s így a tételszám tulajdonképpen kötettszámot jelent. Ez a feltevés azonban nem áll meg, mert — mint említettük — előfordulnak olyan esetek is, amikor többkötetes művek egyazon szám alatt szerepelnek, amikor ti. egyszerre megjelent kötetekről van szó. Voltaképpen tehát a tételszám nem azonos sem a művek számával, sőt a kolligátumok miatt még a kiadványokéval sem. Így aztán, ha a könyvállomány nagyságát valamely bibliográfiai egységben ki akarjuk fejezni, a tételeket megfelelő szempontból végig kell elemeznünk. A nagy mennyiségben előforduló kolligátumokra tekintettel, legcélszerűbbnek a kiadványok kimutatását véltük. Kiadvány-egységnek az önálló impresszum alatt megjelent nyomtatványokat tekintettük: így — az egykötetes műveken kívül — az egyszerre megjelent többkötetes műveket együttesen, a különböző években megjelent többkötetes műveknek minden egyes kötetét, a gyűjteményes műveket, végül a kolligátumok alkotó elemeit külön-külön. Ezen az alapon számolva, az említett négy nagyságcsoport tételszámaint a következőképpen sikerült felfejtenünk. (A táblázatot lásd a köv. lapon.)

Az inventárium alapján tehát a könyvtárban 1162 önállóan megjelent művet tudunk kimutatni. Ez a szám persze nem egészen fedi a valóságot, mert hiszen a megcsonkult inventárium elejéről hiányzó 19 tételben foglalt kiadványok nem voltak számbavehetőek. Kiadvány és mű nem egészen azonos

Forma-csoport	Tételszám	Önálló kiadvány	Kolligált kiadvány	Kiadványok száma összesen
Fólió	34b	218	335	553
Kvárt	70	31	211	242
Oktáv	131	64	213	277
Sedecim	81	77	13	90
Összesen	631	390	772	1162

fogalmak. A reneszánszkorú könyvnyomdászat tudvalevőleg igen kedvelte a gyűjteményes kiadványokat: az olyan köteteket, amelyek egyazon szerzőnek több művét vagy különböző szerzőknek különböző műveit ölelték fel. Egy ilyen irányú számlálás az inventáriumban — megfelelő könyvpéldányokon végezhető ellenőrzés hiányában — nem adhat teljesen megbízható eredményt. Korlátolt pontossággal azonban megállapíthatjuk, hogy az 1162 kiadvány mögött kb. 2100 mű rejlik.

Ki kell még egészítenünk e képet a könyvgyűjteménynek egykorúlag — valószínűleg DERNSCHWAM kölcsönzéseiből — előállt tényleges hiányai-val. Ezekre nézve a BLOTIUS—GUTT-féle 1575. évi revízió nyújt felvilágosítást. Említettük volt, hogy a hagyatéék bécsi átvételekor a revizorok az állományban egyidejűleg meg nem talált könyveket az inventárium megfelelő helyén „*Deest*” megjegyzéssel jelölték. Ilyen megjelölés a fólió-csoportban 12, a kvártban 3, az oktávban 11, a sedecimben 16, mindössze 42 fordul elő. Ennyire tehető tehát a könyvtárnak a használatból eredő eredeti vesztesége.

Mennyiségi szemlének meggyőző bizonyítékát adja a bevezetőben már előrebocsátott véleményünknek, amely szerint a DERNSCHWAM-könyvtárban egy egészen rendkívüli jelentőségű humanista gyűjteményt kell látnunk: a SAMBUCUS-könyvtárát megközelítőt.⁷¹

2. Nem kevésbé fontos következtetéseket lehet vonni valamely könyvgyűjtemény értékére nézve a tipográfiai származás-adatok (provenienciák) vizsgálatából is. A DERNSCHWAM-könyvtár e tekintetben is tanulságos adatokkal szolgál.

Itt több kérdést lehet felvetni: *a*) mely országokban, illetőleg városokban nyomtatták a könyveket? (földrajzi proveniencia), *b*) mely nyomdák voltak az előállítók? (nyomdai proveniencia), *c*) mely időkből származnak a nyomtatványok? (időbeli proveniencia). Vegyük ezeket sorra!

a) Más vonatkozásban beszélünk már arról, hogy DERNSCHWAM János mint a FUGGER-cég szolgálatában álló kereskedelmi főtisztviselő, feladatai ellátása kapcsán széleskörű külföldi utazásokat tett. Ezekről az üzleti utakról azonban naplójegyzetek, itineráriumok — sajnos — nem maradtak fenn, vagy legalábbis nem ismeretesek. Idevágólag csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. Mégis meglehetősen biztonsággal meg lehet vonni Európa térképén azokat a határokat, amelyeken belül ilyen hivatalos utakat vagy legalább levele-

⁷¹ A SAMBUCUS-könyvtár számszerű adatairól GULYÁS: *Bibliotheca J. Sambuci*. 31—32. l.

zési érintkezést feltételezni lehet. Ezek a határok a FUGGER-ház üzleti emporiumainak (nagyfaktorátusainak és faktorátusainak, levelezőállomásainak, bányás és olvasztó műveinek) összekötéséből adódnak. Götz von PÖLNITZ, a FUGGER-ek modern monográfusa kartográfiailag is rögzítette a cég üzleti hálózatát. Rajzából kitűnik, hogy Augsburgból mint középpontból nagyjában öt irányban orientálódott a vállalat: keletre, Salzburgon és Bécsen át Budáig, Besztercebányáig és Erdélyig; északra-északkeletre Krakkóig, illetőleg Lipszén és Breslaun át Danzigig; északnyugatra Nürnberg főügynökségen, Frankfurt am Mainon, Kölnön keresztül Antwerpenig; délre Innsburek főállomáson, Villachon át Velencéig és Rómáig; végül délnyugatra, mint mellékirányba Milánó és Genuán át Madrid, Lisszabon, illetőleg Sevilla felé. Vagyis Ausztria, Szilézia és Csehország, Lengyelország, Szászország és a Keleti-tenger partvidéke, a Rajna-vidék és Németalföld, Észak- és Közép-Itália, valamint Spanyolország alkotta az augsburgi bankház érdekkörét.⁷² Így a cég exponensei is közvetlenül vagy közvetve érintkezésben voltak vagy lehettek mindezekkel a területekkel. Nyilvánvaló tehát, hogy DERNSCHWAMnak kitűnő alkalmá nyílt az említett országok és városok könyvtermését, illetőleg könyvpiacát figyelemmel kísérni és az őt érdeklő nyomtatványokat mindenünnen beszerezni.

Valóban, ha az inventáriumban rögzített impresszum-anyagot statisztikailag feldolgozzuk, arra az érdekes megállapításra juthatunk, hogy a könyvtár anyagának származási területe jobbra egybeesik a FUGGEREK üzleti érdekerületével. Az első alapvető, egyben magától értetődő tény az, hogy a könyvgyűjtemény legnagyobb hányadát a Németbirodalom területén nyomtatott kiadványok alkotják, különös súllyal Dél-Németországra, a Rajna-vidékre és Szászországra. További jellemző eredmény, hogy a gazdasági érdekelttség fontosságának megfelelően, uralkodó szerepet játszanak az olaszországi nyomtatványok. Viszont a keleti területek, Lengyelország, Csehország—Szilézia és Magyarország könyvtermése, bár szintén képviselve van a bibliotékában, erősen alárendelt tényező. Végül jelen van, de ugyancsak mellékes összetevőként a németalföldi könyv is. Ami a proveniencia-térképen nem egyezik a gazdasági térkép adataival, az egy jelentéktelen hiány és két lényeges többlet. A hiány, hogy spanyolországi eredetű könyv egyáltalán nem fordul elő a gyűjteményben. A többlet, hogy elsőrangú, a németországgal vetekedő szektort alkotnak a svájci könyvek, illetőleg hogy az itáliai nyomdatermékekkel csaknem azonos mértékben lépnek fel a franciaországiak.

Számokban rögzítve a helyzet ez:

Az előállító ország	Német-ország	Svájc	Itália	Francia-ország	Ausztria	Német-alföld	Lengyel-ország	Cseh-ország és Szilézia	Magyar-ország	Bizony-talan	Összesen
Kiadványok száma	350	328	173	161	31	14	6	3	2	94	1162

Ha a földrajzi eredet kutatását tovább részletezzük, vagyis ha adatainkat az egyes országokon belül városonként is szemügyre vesszük, akkor kialakul előttünk a nyomdavárosoknak a DERNSCHWAM-gyűjteményre jellemző rangsora: a különböző kulturális központokból származó könyvanyagának a könyv-

⁷² PÖLNITZ: *J. Fugger* c. kötetének végéhez csatolt térképmelléklet: *Niederlassungen und Handelswege der Fugger im Zeitraum von 1495 bis 1525*.

tár összetételében vitt szerepe. Értelmet ennek a vizsgálatnak nemcsak az a körülmény ad, hogy a XVI. század kultúrája Európa nyugatán és közepén már par excellence városokhoz kötött műveltség volt, hanem az is, hogy a városok korántsem éltek még a nemzet életét, hanem inkább a kommunák öncélú életét, s ez az egyéniség művelődési igényeikben, törekvéseikben, műveltségükben mint eredményben sajátos eltéréseket hozott létre.⁷³ Ennek folyománya az, hogy minden város könyvtermése bizonyos sajátos színezetet, elvi irányzatot, tárgyi meghatározottságot fejez ki: Köln pl. mint nagy skolasztikus hagyományok őrzője az „*obskurantizmus fővárosa*”-ként szerepelt a köztudatban, Mainz viszont, ALBRECHT VON BRANDENBURG, a „*német X. Leó*” hatása alatt a humanista műveltség egyik erőssége volt.⁷⁴ Wittenberg, Zürich, Genf, Basel vagy Löwen különleges viszonyulását a koreszmékhez magyarázat nélkül is tudjuk, s közismertek Velence, Firenze, Róma és Nápoly kultúrájának sajátos egyéni vonásai is. Ilyen megfontolások alapján mutatjuk be az alábbiakban DERNSCHWAM könyvanyagának városok szerinti statisztikáját.

Németország nyomdatermékei⁷⁵ pl. a következőképpen oszlanak meg az egyes nyomdavárosok között:

Strassburg 67, Nürnberg 66, Köln 40, Frankfurt am Main 37, Wittenberg 34, Ingolstadt 19, Tübingen 12, Hagenau 10, Augsburg, Mainz és Leipzig 9—9, Isny 7, Magdeburg 6, Marburg 4, Freiburg im Breisgau, Solingen, Konstanz 3—3, Dillingen, Oppenheim, Pforzheim 2—2, Brixen, Colmar, Mutzschen, Steckelberg és Würzburg 1—1 kiadvánnyal szerepel.

A svájci nyomtatványok⁷⁶ városközi arányai így alakulnak: Basel 259, Zürich 46, Genf 18 és Bern 5 kiadvánnyal.

Itália⁷⁷ a következő nyomdavárosokkal és kiadványmennyiségekkel van képviselve: Velence 138, Róma 10, Milánó és Bologna 6—6, Firenze 5, Genua, Parma, Ostrona, Toscolano, Vincenza és Capo d'Italia 1—1 kiadvánnyal.

A franciaországi nyomtatványok⁷⁸ két városból kerültek ki, mégpedig: Lyonból 88, Párizsból pedig 73 darab.

⁷³ HAJNAL István: *Az európai város kialakulása*. Városi Szle. 27 (1941). 801—841. l.

⁷⁴ PAULSEN: *I. m.* 118—119. l.

⁷⁵ Proveniencia-vizsgálataim során német vonatkozásban egy modern nyomdászattörténeti kézikönyvre támaszkodhattam: BENZING, Joseph: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts*. (Deutsches Sprachgebiet.) Frankfurt am Main, 1952.

⁷⁶ A svájci vonatkozásokat is tartalmazza BENZING *i. m.*

⁷⁷ Az olasz nyomdatörténetre nézve két új feldolgozásunk is van: ASCARELLI, Fernanda: *La tipografia cinquecentesca Italiana*. Firenze, 1953. (Contributi alla Biblioteca Bibliografica Italiana diretta da Marino Parenti 1.) és NORTON, F. J.: *Italian printers 1501—1520*. London, 1958. (Cambridge Bibliographical Society monograph 3.). De nem lehet nélkülözni Giuseppe FUMAGALLI két régebbi munkáját sem: 1. *Dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie dans ce pays*. Florence, 1905. (Lexicon Typographicum Italiae.) 2. *Giunte e correzioni al Lexicon Typographicum Italiae*. Firenze, 1939. Ezekon kívül alapvetően fontos RENOARD, Ant. Aug.: *Annales de l'imprimerie des Aldes*. 3. éd. Par'is, 1834., továbbá a British Museum vonatkozó modern kiadványa: *Short-title catalogue of books printed in Italie and of Italian books printed in other countries from 1465 to 1600 now in the British Museum*. London, 1958.

⁷⁸ A francia nyomdatörténetre vonatkozólag sajnos egyetlen összefoglaló jellegű modern kézikönyvhöz sem tudtam hozzájutni, s így csak régi kiadványokra támaszkodhattam. Ezek BEAULIEUX, Charles: *Catalogue de la réserve XVIe siècle (1501—1540) de la Bibliothèque de l'Université de Paris*. Paris, 1910. RENOARD, Ant. Aug.: *Annales de l'imprimerie des Estienne ou histoire de la famille des Estienne et de ses éditions*. 2. éd. Paris, 1843. Kiegészítőként itt is a British Museum egy új katalóguskötetét használtam: *Short-title catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Museum*. London, 1924.

Az ausztriai nyomtatványokat, 31 darabot egyedül Bécs szolgáltatta.⁷⁹ Németalföld⁸⁰ ismét két várossal szerepel: Antwerpennel, ahonnan 13, és Löwennel, ahonnan 1 nyomtatvány származik.

Végül, ami a közép-kelet európai területeket illeti, a lengyelországi nyomdatermékek Krakkóból, a csehországiak Prágából, a sziléziaiak Breslauból,⁸¹ a magyarországiak Brassóból, illetve Sárvár—Újszigetről kerültek ki.

b) Fokozott jelentőséget nyer ez a földrajzi statisztika, ha nyomdászprovenienciával is kiegészül. A nyomdásznevek feltárásának szükségességét lényegében ugyanazok a szempontok értetik meg, amelyeket a városok egyéni kultúraalakító szerepével kapcsolatban fentebb vázoltunk. A nyomdákat ti. a városok a várospolitikai alárendelt szerveiként kezelték, akárcsak az iskolákat. Egy-egy város és a benne működő nyomdák eredetileg ugyanazt a társadalmi-ideológiai irányzatot fejezték ki. A XVI. században azonban a műveltségváltás nagy fordulójában a városi polgárság társadalmi-kulturális megoszlásának következményeként a nyomdászok is részesei lettek a városokban lefolyt párt-harcoknak, s nem képviseltek többé ugyanazon helyen sem azonos irányzatot. A nyomdák irodalmi, tudományos vagy propagandatevékenységét esetenként az a társadalmi-szellemi front határozta meg, amely a nyomdászt a maga táborába tudta csalogatni vagy kényszeríteni. Minden nyomdásznév tehát szűkebb-tágabb határok között bizonyos társadalmi-kulturális program kifejezője. De ezen túlmenően is jelentős az officinák ismerete, mert minden műhely, minden mester más technikai, művészi és tudományos színvonalat képviselt.⁸² A nyomtatott könyv autoritása, tudományos értéke ebben a korban legalább annyira múltott a tipográfuson, mint a szerzőn, hiszen a tudós könyvnyomtatók műhelyeiben bontakoztak ki a kéziratok hagyományból a modern nyomtatott irodalom (elsősorban a tudományos irodalom) alapformái.⁸³ Az alábbiakban városról-városra menve, felsoroljuk a DERNSCHWAM-jegyzékben kimutatott valamennyi nyomdát, figyelmen kívül hagyva azonban egyelőre előforduló kiadványaik számát. Ezt majd csak később közöljük, egy összefoglaló, nagy statisztikai táblázat keretében. Megjegyezzük azonban, hogy nyomdásznév-sorunk nem teljes; DERNSCHWAM ugyanis sok esetben mellőzte vagy nem is ismerte az előállító tipográfust.

A németországi nyomdászok közül gyűjteményünkben a következők szerepelnek:

Strassburgból egy-egy nyomtatványunk van az idősebb Joannes HERVA-GIUSTÓL, továbbá a skolasztikus, humanista és reformációs kiadványokat egyaránt előállító Johann KNOBLAUCHTÓL (CNOBLOCHIUS), a Bécs és Közép-Kelet-európa felé is kapcsolatokkal bíró Hans SCHOTTENTÓL és Wendelin RIHELTÓL, CALVIN, SLEIDAN, Johann STURM és M. BUCER kiadójától.⁸⁴ A nürnbergiek közül az ekkoriban már lehanyatlott híres KOBERGER-család egyik tagja, Johann

⁷⁹ Segédkönyvem itt MAYER, Anton: *Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882* (1. Bd. Wien, 1883.) volt.

⁸⁰ Erre a fontos területre nézve csak RUELENS, C. — BACKER, A. de: *Annales Plantiniennes*. Paris, 1866. c. jeles munkája állt rendelkezésemre. PLANTIN-nyomtatványokat azonban egyelőre nem tudtunk felfedezni a DERNSCHWAM-könyvtárban.

⁸¹ Sajnos ezeknek a szomszédos országoknak hasznavehető nyomdászattörténeti irodalmához sem tudtam hozzájutni.

⁸² Vö. BOGENG: *Geschichte der Buchdruckerkunst*. 2. Bd. 3—34. l.

⁸³ THIENEMANN: *I. m.* 154. l.

⁸⁴ BENZING: *I. m.* 159., 161., 163. l. BEAULIEUX: *I. m.* 310. l.

KOBERGER szerepel és a flandriai származású neves hangjegy-nyomtató, Johann von BERG (Joannes MONTANUS); ugyaninnen van nyomtatványunk a tudományos képzettségű, szabatosságáról híres Johann PETREIUSTól is.⁸⁵ Kölnből Peter QUENTEL, Eucharius CERVICORNUS (eredetileg HITZHORN) és a katolikus egyház harcos nyomdásza, egyben író és fordító, Jaspas von GENNEP van képviselve.⁸⁶ Frankfurt am Mainnak két tipográfusa mutatható ki: Peter BREUBACH, a reformációt lelkesen szolgáló nyomdász és Cristoph EGENOLPHIUS a híres betűöntő, MELANCHTHON barátja, a legműveltebb tudós tipográfusok egyike.⁸⁷ Wittenbergből szerepel Hans LUFFT, a lutheri mozgalom főnyomdásza, a 100 000 példányos LUTHER-biblia előállítója, s mellette Josef KLUG (CLUG) és Johann KRAFFT (CRATO).⁸⁸ Ingolstadt méltán híres officinájának mestereitől, Peter és Georg APIUSTól is van művünk.⁸⁹ Tübingen, Hagenau és Pforzheim nagy humanista nyomdásza, a MELANCHTHONT korrektorként foglalkoztató Thomas ANSHELM néhány művel szintén jelen van.⁹⁰ A kimutatható németországi nyomdászok sorát a sokoldalú és gazdag munkásságot folytató Johann SCHÖFFERrel, Mainz jóhírű nyomdászával zárhatjuk.⁹¹

Nem kevésbé nagy nevekkel találkozhatunk gyűjteményünkben a svájci városköztársaságok nyomdászainak köréből, különösen Baseltől, a XVI. századi humanista tipográfiának az Alpokon innen legjelentősebb központjából. Ebből az egy városból nem kevesebb, mint 13 műhely kiadványait tudjuk kimutatni. Főszereplő sok szebbnél szebb, hibátlanságáról közmondásos remekművel a világhírű FROBENIUS-officina, ERASMUS Desiderius és Hans HOLBEIN egykori kedves munkahelye, korszakunkban a reformációval szemben tartózkodó Hieronymus FROBEN vezetése alatt. Mellette s vele szinte dinasztikus érdekközösségben a következő kitűnő mestereket említhetjük: Johann HERWAGENT, Hieronymus FROBEN mostohaapját és üzlettársát; Nicolaus EPISCOPIUST, szintén FROBEN-rokont; a szép és hibátlan klasszikus kiadványok mesterét, Johann OPORINUST, PARACELUSU hívét, FROBEN tanítványát; Robert WINTERTE, OPORINUS sógorát. A FROBEN-rokonságba tartozott, de annak nobiles hagyományait nem mindenben követte az orvosdoktori diplomás Heinrich (Henricus) PETRI; ennek nevét jogosulatlan utánnyomásai (kalózkidadásai) tették bizonyos fokig hírhedtté. Egy másik kisebb érdekcsoport Andreas CRATANDER körül alakult ki Johann BEBEL és a hibátlan munkájáról híres ARISTOTELES-kiadó Michael ISENGRIN részvételével. Ezeken túl négy egyedülálló nyomdászt kell még említenünk, mint könyvtárunkban művekkel szereplőt: a XV—XVI. század fordulóján működött Nicolaus KESSLERT, Johann WALDERT (WALDERUS), Jacob KÜNDIGET (PARCUS) és a század közepéről Peter PERNÁT, az olasz bevándoroltat.⁹²

⁸⁵ BENZING: *I. m.* 129., 131., 134. l. BEAULIEUX: *I. m.* 309. l.

⁸⁶ BENZING: *I. m.* 87—90. l.

⁸⁷ *Uo.* 51—52. l.

⁸⁸ *Uo.* 182—184. l.

⁸⁹ *Uo.* 81. l.

⁹⁰ *Uo.* 67., 144., 171. l.

⁹¹ *Uo.* 117. l.

⁹² *Uo.* 22—29. l. Basel jelentőségéről egy kitűnő, széles történeti távlatokba állított új feldolgozásunk is van; programja és módszere nemcsak nyomdatörténet, hanem igen helyesen tudománytörténet is. LUCHSINGER, Friedrich: *Der Basler Buchdruck als Vermittler italienischen Geistes (1470—1529)*. Basel, 1953. ERASMUS és FROBENIUS együttműködéséről világhírű monográfia: HUIZINGA, J.: *Erasmus*. Basel, [1928]. 181—192. l.

A zürichi nyomdászok közül gazdagon van képviselve Christoph FROSCHAUER (FROSTHOVERUS), ZWINGLI és BULLINGER nyomdása, a bibliakiadványok nagymestere; mellette csak mutatóban a GESSNER-testvérek, Andreas és Hans Jacob.⁹³ Genfből, a kálvinizmus szülővárosából jónéhány nyomtatványunk van az itt emigrációban élő világhírű párizsi filológus-nyomdásztól, Robert ESTIENNE-től (Robertus STEPHANUS), KÁLVIN és Théodore de BÈZE munkatársától. Említhető még ugyaninnen Johann CRISPINUS.⁹⁴

Aránylag kevés nyomdászt tudunk kimutatni az olasz városokból. Örvendetes tény, hogy Velence officinái közül igen tekintélyes számú kiadvánnyal szerepel a nagyszerű MANUZIO-üzem, mégpedig három különböző korszakkával: a nagy Aldo idején készült művekkel (1515 előtt), Andrea TORRESANO kiadványaival (1529-ig) s végül az ifjú Aldus-fi Paolo MANUZIO produkcióival.⁹⁵ Csak jelentéktelen nyoma van egy másik velencei nyomdász, Michael SCOTO (SCOTUS) működésének.⁹⁶ A többiek homályban maradnak. Rómának két tipográfusáról szerzünk tudomást a könyvanyagból: a zenei művek nyomtatásával s héber és etióp kiadványokkal kitűnt Antonio BLADORÓL, valamint Giovanni Maria VIOTTIRÓL. Felbukkan egy genuai nyomdász is Pietro Paolo PORRO személyében.⁹⁷

A francia városok neves mesterei sorából csak hatról tesz említést inventáriumunk: Sébastien GRIPHE (GRYPHIUS) és Mathias BONHOMME lyoni tipográfusról,⁹⁸ valamint Párizs nagy tudós-nyomdászaról, a genfi vonatkozásban már említett európai hírű Robert ESTIENNE-ről (STEPHANUS), továbbá Simone de COLINES (COLINAEUS), Josse BADE (Jodocus BADIUS Ascensius) és Charlotte GUILLARDRÓL, szintén jónévvű párizsi tipográfusokról.⁹⁹

Németalföldnek csak egy műhelyét fedi fel a könyvjegyzék, az antwerpeni Joannes STEELSIUS-félt.¹⁰⁰ A közép-keleteurópai nyomdász mesterek nevééről egyáltalán nem közöl adatokat az inventárium.

A fenti nyomdász-lista minden hézagossága ellenére fontos dokumentum. Ismételjük: a felsorolt nevek mintegy minőségi fémjelzését adják a DERN-SCHWAM-könyvtár anyagának: nemcsak technikai és művészeti értékét mutatják meg, hanem már a tartalmi ismertetés előtt tudománytörténeti jelentőségét is sejtetik.

c) Gyűjteményünk nyomdászati provenienciájára irányuló vizsgálatainkat az impresszumok időadatainak elemzése teszi teljessé. Itt azt a módszert alkalmazzuk, hogy az egyes művek megjelenési évszámait — a korlátolt pontosság elve alapján — csak mint évtized-adatokat értékeljük, s állítjuk számoszlopokba. Más szóval: megalégszünk annak számbavételével, hány nyomdai kiadványunk van az 1500-as, 1510-es, 1520-as stb. évekből egészen az 1560-as évekig bezárólag, kiegészítve ezt az 1500 előtt megjelent kiadványok-

⁹³ BENZING: *I. m.* 191, 193. l.

⁹⁴ RENOARD: *Annales de l'imprimerie des Estienne.* 283—373. l. CRISPINUSRÓL *LGB I.* k. 381. l.

⁹⁵ ASCARELLI: *I. m.* 158—162. l.

⁹⁶ *Uo.* 180. l.

⁹⁷ *Uo.* 70. l.

⁹⁸ BEAULIEUX: *I. m.* 310—311. l.

⁹⁹ *Uo.* 312. l.

¹⁰⁰ *Uo.* 310. l. és *LGB 3.* k. 328. l.

nak, az ősnyomtatványoknak egy csoportba összevont kimutatásával. Így összeállított táblázatunkról két fontos eredményt olvashatunk le. Számadataink mindenekelőtt azt mutatják meg, hogy a könyvtár a maga korában szorosan vett modern könyvtár volt: a gyűjtő minden igyekezetét elsősorban a saját korában megjelent kiadványok megszerzésére fordította, s aránylag csekély érdeklődést mutatott a korát megelőző nyomdatermékek iránt. Azaz a DERN-SCHWAM-gyűjtemény ma mint tipikus antikva-könyvtár jelenik meg; az ősnyomtatvány-anyag benne egészen jelentéktelen tényező.¹⁰¹ Másik eredményünk: egy kifejező számsor, amely módot ad a könyvtár gyarapodási ütemét szemléltető grafikon megrajzolására. E szerint a XVI. század első évtizedétől ötödik évtizedéig (1540-ig) állandó, egyre fokozódó állománynövekedést lehet megfigyelni; a hatodik évtizedben (1550-től) megkezdődik a visszaesés, s ez a hetedik évtizedben (az 1560-as években) eléri az első évtized színvonalát.

Íme a vázlatos táblázat:

Sorszám	Az előállító ország	Ősnyomtatvány	1500	1510	1520	1530	1540	1550	1560	Év nélkül	Összesen
			é v t i z e d								
1.	Németország	2	5	29	35	105	91	54	15	14	350
2.	Svájc	—	1	4	38	88	96	75	7	19	328
3.	Itália	17	34	47	25	5	18	17	1	9	173
4.	Franciaország	3	2	19	6	16	71	38	3	3	161
5.	Ausztria	1	—	8	6	3	2	7	1	3	31
6.	Németalföld	—	—	—	—	6	3	3	2	—	14
7.	Lengyelország	—	1	3	—	1	1	—	—	—	6
8.	Csehország és Szilézia	—	—	—	—	—	3	—	—	—	3
9.	Magyarország	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
10.	Bizonytalan	—	1	2	5	7	11	32	18	18	94
	Összesen	23	44	112	115	231	298	226	47	66	1162

¹⁰¹ A gyűjteményben előforduló 23 incunabulumot a leginkább közkeletű ősnyomtatvány-jegyzékekben (H = Hain, HC = Hain—Copinger, C = Copinger, HC (+ Add) R = Hain—Copinger—Reichling, GW = Gesamtkatalog der Wiegendrucke, BMC = British Museum Catalogue) előforduló sorszámaik szerint az alábbiakban közlöm: 1. H 151. — BMC II. 421. 1. 2. H 1282. — C 5671. — GW 2268. 3. H 1287. — BMC VI. 773. 1. 4. HC (+ Add) R 1639. — GW 2324. 5. H 2250. — GW 3181. 6. H 2421. — GW 3340. 7. H 4371. 8. H 4813. — BMC V. 453. 1. 9. H 5451. 10—12. 6241. — BMC V. 358—359. 1. — 13. H 6707. — GW 4445. 14. H 7059. — BMC V. 486. 1. 15. H 7274. 16. H 7412. 17. H 10030. 18. H 11938. 19. H 11946. 20. H 12380. — BMC V. 477. 1. 21. H 13218. — BMC V. 559. 1. 22. H 13896. — BMC V. 438. 1. 23. GW 8348.

További részletszámításokkal ezek az adatok a városokra, sőt a nyomdászokra kiterjedően is felbonthatók. S ezen a ponton kerülünk abba a helyzetbe, hogy a provenienciákra vonatkozó összes adatainkat (valamennyi megállapított földrajzi, nyomdai és időbeli tény) egy összesített statisztikai táblázatba foglalhatjuk.

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó		Ősnyom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkül	Összesen	
	ország	város		nyomdász	é v t i z e d								
1.	N é m e t o r s z á k	Augsburg	—				7		1		1	9	
2.		Brixen	—	1								1	
3.		Colmar	—					1				1	
4.		Dillingen	—						1			2	
5.		Frankfurt a. M.	<i>Breubach</i>							2		2	
6.		"	<i>Egenolphius</i>					1		2		1	
7.		"	—				10	10	12		2	34	
8.		Freiburg i. B.	—				1	1	1			3	
9.		Hagenau	<i>Anshelmus</i>									1	
10.		"	—		4	4						1	
11.		Ingolstadt ...	<i>Apilus</i>				1					9	
12.		"	—				3	3	6	6		1	
13.		Isny	—					7				18	
14.		Konstanz	—		1			2				7	
15.		Köln	<i>Cervicornus</i>				1	1				3	
16.		"	<i>Gennep</i>						1			2	
17.		"	<i>Quentel</i>				2	1				1	
18.		"	—	1	2	4	15	4	4	2	2	34	
19.		Leipzig	—		1		3	2	2	1		9	
20.		Magdeburg ...	—					2	3			6	
21.		Mainz	<i>Schöffler</i>			1						1	
22.		"	—			1	3	2	1			2	
23.		Marburg	—				4					7	
24.		Mutzschen ..	—	1								4	
25.		Nürnberg	<i>Koberger</i>			1						1	
26.		"	<i>Montanus</i>							1		1	
27.		"	<i>Petreius</i>				2	2	1			5	
28.		"	—	1	2	9	13	26	4		5	60	
29.		Oppenheim	<i>Köbel</i>			1						1	
30.		"	—			1						1	
31.		Pforzheim ...	<i>Anshelmus</i>	2								2	
32.		Solingen	—				3					3	
33.		Strassburg ...	<i>Hervagius</i>			1						1	
34.		"	<i>Knoblauch</i>			1						1	
35.		"	<i>Rihelius</i>						1			1	
36.		"	<i>Schotten</i>					1				1	
37.		"	—	1	12	11	27	8	2		2	63	
38.		Steckelberg ..	—		1							1	
39.		Tübingen	<i>Anshelmus</i>		1							1	
40.		"	—		2	1	3				3	11	
41.		Wittenberg ..	<i>Clug</i>						1			1	
42.		"	<i>Krafft</i>						1			1	
43.		"	<i>Lufft</i>						2			2	
44.		"	—			2	6	16	5		1	30	
45.		Würzburg ...	—					1				1	
		Összesen		2	5	29	35	105	91	54	15	14	350

Sorszám	Az előállító		Ösnyom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkül	Összesen	
	ország	város		nyomdász	évtized								
46.	S v á j c	Basel	<i>Bebelius</i>				2				1	3	
47.		„	<i>Cratander</i>		1	10	6					17	
48.		„	<i>Episcopius</i>						1			1	
49.		„	<i>Frobenius</i>		2	17	28	26	3			76	
50.		„	<i>Hervagius</i>				17	8	5			30	
51.		„	<i>Isengrenius</i>				2	6	3			1	12
52.		„	<i>Kesler</i>	1									1
53.		„	<i>Oporinus</i>					15	15			1	31
54.		„	<i>Parcus</i>						1				1
55.		„	<i>Perna</i>								1		1
56.		„	<i>H. Petri</i>			2	6	7	11		1		27
57.		„	<i>Walterus</i>				1						1
58.		„	<i>Winter</i>					2					2
59.		„	<i>Hervagius & Oporinus</i>							2			2
60.		„	<i>Hervagius & Frobenius</i>				1						1
61.		„	—		1	8	17	10	9	1	7		53
62.		Bern	—					2	2		1		5
63.		Genf	<i>Crispinus</i>						1				1
64.	„	<i>R. Stephanus</i>				2	1	10				13	
65.	„	—					1	3				4	
66.	Zürich	<i>Frothoverus</i>				2	6	3		2	3	16	
67.	„	<i>Gesnerus</i>										1	
68.	„	—			1	4	12	5		2	5	29	
Összesen				1	4	38	88	96	75	7	19	328	
69.	I t á l i a	Bologna	—	1	4	1						6	
70.		Capo d'Italia	—						1			1	
71.		Firenze	<i>Porro</i>		1		1		1	2		5	
72.		Genua	—			1						1	
73.		Milano	—	1	3	1	1					6	
74.		Ostrona	—			1						1	
75.		Parma	—			1						1	
76.		Róma	<i>Bladus</i>					1	1			2	
77.		„	<i>Viotti</i>						1			1	
78.		„	—	1		1	2	2	1			7	
79.		Toscolano	—			1						1	
80.		Venezia	<i>Aldus</i>	1	9	11	11	1	2	2		3	40
81.		„	<i>Scotus</i>			1							1
82.		„	—	12	17	29	10	3	12	9	1	6	99
83.		Vicenza	—	1									1
Összesen				17	34	47	25	5	18	17	1	9	173
84.	Franciaország	Párizs	<i>Ascensius</i>			1	1					2	
85.		„	<i>Colinaeus</i>			1		1				2	
86.		„	<i>Guillard</i>					9				9	
87.		„	<i>R. Stephanus</i>				2	4				7	
88.		„	—		1	13	4	7	15	10	1	2	53
89.		Lyon	<i>Bonhomme</i>						2				2
90.		„	<i>Griphius</i>			1			3	1	2		7
91.		„	—	3	1	4	1	6	39	24		1	79
Összesen				3	2	19	6	16	71	38	3	3	161

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó			Önrom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év mélkül	Összesen	
	ország	város	nyomdász		é v t i z e d									
92.	Ausztria	Wien	—	1		8	6	3	2	7	1	3	31	
93.	Németalföld	Antwerpen . . .	<i>Steelsius</i>					1		1			2	
94.		„ . . .	—					4		2			7	
95.		„ . . .	—					1	2		1		4	
96.		Löwen	—						1				1	
Összesen								6	3	3	2		14	
97.	Lenyel-ország.	Krakkó	—		1	3		1	1				6	
98.	Cseh-ország.	Prága	—						2				2	
99.	Szilézia	Breslau	—						1				1	
Összesen									3				3	
100.	Magyarország	Brassó	—						1				1	
101.		Újsziget	—						1				1	
Összesen									2				2	

3. A DERNSCHWAM-könyvtár ismertetésének utolsó programpontja: a könyvállomány minőségi vizsgálata. Itt módszertanilag eléggé ki nem taposott útra lépünk. Az ezernél több kiadványból álló gyűjtemény irodalmi-tudományos jelentőségét egy vázlatos ismertetés keretében nyilván nem lehet maradéktalanul felmérni, mégis elkerülhetetlenül számot kell adni az egész gyűjtemény belső tartalmi értékéről. Úgy véljük, ez nem mehet végbe másként, mint sokoldalú tudománytörténeti megfontolás alapján végzendő szelekcióval. Erre teszünk kísérletet az alábbiakban.

A kiindulásnál azonban itt is a számok segítségéhez kell folyamodnunk. El kell végeznünk a következő háromrendbeli számítást: *a)* milyen nyelvű kiadványok, hány százalékban szerepelnek a könyvtár anyagában? *b)* mekkora hányadát alkotják a könyvállománynak az ókori, a középkori és a reneszánsz kori alkotások? *c)* hogyan aránylanak egymáshoz az egyetemeken tanított fő tudománycsoportok (a szabadművészetek, a jogi, az orvosi és a hittudomány) körébe vágó kiadványok?

a) Az első számítás igen jellemző, semmiképpen sem meglepő eredményt mutat. Kiderül, hogy könyvgyűjteményünkben négy nyelvnek van fontos szerepe: a latinnak és a görögnek, a németnek és az olasznak, mégpedig a latin-görögnek, együttesen 88%, a másik kettőnek 9% és 2.5 %-os arányban. Ezeket kivül egészen jelentéktelen hányadban (összesen 0,5%) előfordul még néhány magyar, egy cseh és egy szír nyelvű kiadvány. Ez a százalékarány nyelvi oldalról a humanista könyvtár egyik tipikus jellemvonását szemlélteti. Mert biztosra vehető az, hogy itt nem DERNSCHWAM Jánosnak a német vagy az olasz nyelvű művek iránti csekélyebb érdeklődése nyilvánul meg (ezt legfeljebb magyar és cseh viszonylatban lehet megállapítani), hanem a középkori és a humanista műveltség uralkodó jellege fejeződik ki: az élő és a holt, a vulgáris és a klasszikus latinság, az egyház, illetve a *bonae litterae* arisztokratikus szelle-

mi közösségének nemzetek feletti nyelve s vele együtt, bár igen alárendelten a görög. De tipikus jelenség az olasz, német, magyar nyelvű kiadványok szereplése is: jelzi, hogy a kozmopolitizmus programjával fellépő humanizmus Itáliában megmutatta olasz öntudatát, kezdettől fogva népi-nemzeti törekvések hordozására és kifejezésére irányuló hivatását; az Alpokon innen eső országokban pedig — keresvén a latin nyelvhez vezető legcélszerűbb, legjobb utat — akaratlanul is felfedezte a szerény eszközül szolgáló „barbár” nemzeti nyelveket, s ezek immár többé-kevésbé beléptek az irodalmat hordozó nyelvek sorába.¹⁰² A *vulgus profanum* betört a műveltek céhének, a *respublica litterarum*-nak a falai közé.

b) Egészen szabályszerű az a kép is, amely a művelődéstörténet három nagy korszakában létrejött irodalmi-tudományos alkotások arányszámait tárja fel. Eszerint a reneszánsz kori művek 66.5%-át teszik a könyvállománynak, az antik világ írásai 21.2%-át, a középkor szellemi termékei pedig 12.3%-át. Mit mutatnak ezek a számok? Elsősorban azt, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár állományának túlnyomó többsége (21.2 + 66.5 = 88.7%) a tulajdonos reneszánsz-humanista műveltségisményének felel meg; a 12.3%-os középkori eredetű anyag viszont arra mutat, hogy a humanista műveltség feudális-középkori keretéből nőtt ki. Tudott dolog, hogy a reneszánsz és a humanizmus polgári műveltség volt, amely a városokban kialakult új tőkés termelési mód talajából sarjadt ki, de korai polgári műveltség, amely minden oldalról feudális társadalmi környezetbe volt beágyazva. Ez a korai polgári kultúra tulajdonképpen még a feudális város érdekeit és nézeteit fejezte ki. Annyit jelent ez, hogy az új intellektualizmus lett legyen bár az antik kultúrának bármilyen lelkes rajongója és propagátora, állhatott ugyan döntő ellentétben a középkor tudományos felfogásával, megvethette, lenézhetette a skolasztikus logikát, fizikát, metafizikát és etikát, tekinthette mindezt barbár és értelmetlen szószátyárkodásnak, „szofizmus”-nak, — az őt körülvevő feudális társadalomban elfoglalt helyénél fogva mégsem tudott teljesen szakítani a középkor egyházi-feudális kultúrájával. Nem merte nyíltan kimondani, hogy a tudományt a valóság trónjára akarja ültetni. Nem tehetette ezt, mert hiszen az új kultúrát nem az antik hatás hozta létre, hanem a kor aktuális társadalmi szükségletei. A humanizmus tehát egyfelől nem lehetett kizárólagos követője, utánzója, másolója az antik hagyománynak, másfelől — bármily messze távolodott is el a keresztény filozófiai és erkölcsi felfogástól, — nem szakíthatott teljesen a középkori kultúrával, mert benne élt abban.¹⁰³

A humanista kultúra nem nélkülözhetette a középkor könyveit. Rá volt utalva ezekre először is azért, mivel a XVI. századi Európában még javában folyt a műveltségváltás, a középkor és az újkor egymást szinte áthatva, egyszerre élt még, s ebben a tomboló világnézeti-tudományos harcban, különösen a német egyetemi forradalomban egyik fél sem nélkülözhetette polemikus fegyvertárából a másik irodalmi termését.¹⁰⁴ Másodszor: nem lehetett mindenestől elvetni a középkori tudományosságot azért sem, mivel tulajdonképpen az is az antik világ hagyatékán alapult, és gazdag klasszikus műveltségi anyag megőr-

¹⁰² A latin nyelvűségről BURCKHARDT: *I. m.* 139—152. l. Az olasz népies humanizmusról KARDOS: *I. m.* 16—25. l. A nemzeti nyelvek felfedezéséről TURÓCZI-TROSTLER *I. m.* 8—9., 27—30. l., A nemzeti eszme szerepéről a humanizmusban EPSTEJN, A. D.: *A reneszánsz korának világnézete és kultúrája*. Irodalomtud. Ért. III. (1953). 116—119. l.

¹⁰³ Minderről EPSTEJN: *I. m.* 115, 121—122., 130. l.

¹⁰⁴ PAULSEN: *I. m.* 59., 69—74. l.

zöje, továbbszármaztatója volt, csakúgy mint az arab kultúra. A reneszánsz humanizmus sajátos érdeme nem is annyira az ókori kultúrjavak felfedezésében áll, bár ezen a téren is sokat tett, hanem az antik világ irányában elfoglalt értékelő álláspontjában: abban, hogy a görög-latin írásművek tartalmát nemcsak világnézeti szempontból vizsgálta, mint a középkor tette, hanem minden oldalról; vagyis a tudománynak és irodalomnak az antik kultúrához való viszonyát, amely a középkorban megmerevedett, újra fejlődésképpessé tette.¹⁰⁵ Harmadszor: a kapitalista pénzgazdálkodás légkörében nevelkedett polgári humanizmus semmi esetre sem mondhatott le arról, hogy a középkor könyvkultúrájában rejlő pozitív tudást felül ne vizsgálja, s azt, ami belőle hasznos, értékesíthető, ne tőkésítse.¹⁰⁶ A dolgokhoz való ilyen viszonyulás magyarázza meg azt, hogy éppen a reneszánsz korában ment végbe a középkor kéziratoss könyveinek magányukból való kiragadása; különös módon éppen a humanizmus változtatta nyomtatott könyvekké nemcsak az ókor, hanem az arab és a keresztény középkor szellemi hagyatékát is. Végül negyedszer vegyük tekintetbe azt is, ami talán leginkább jellemző a humanistáknak a középkor kultúrája iránti toleranciájára, az Alpokon inneni területeken az ún. biblikus humanizmus kialakulását. A *humanitas Erasmiana*, mint a tudományos gondolkodást megújító olasz kritikai szellem kiteljesítője, a humanisták eredeti programját megbővítvé vallotta, hogy nemcsak az antik-klasszikus, hanem a keresztény embereszményt is fel kell fedezni, s e felfedezésben szintén a forrásokig kell visszamenni. Az „*ad fontes!*” jelszó Északon már nemcsak a görög-latin emlékek feltárását tette a humanisták költelességévé, hanem a kereszténység ősforrásainak, az egyházatyák írásainak s különösképpen a bibliának a filológiai vizsgálatát és sajtó alá rendezését is. Végső fokon ugyan a humanizmus elvben elhatárolta magát a középkori tudományosságot képviselő teológiától, s éppen ERASMUS és REUCHLIN által deklarálta, hogy a *bonae litterae* és a teológia egymástól független értékrendszerek, — a litteratura és a biblicizmus mégis a legszorosabb kapcsolatba került egymással.¹⁰⁷ Ez a helyzet, a reneszánsz műveltség antik és középkori talajban való gyökerezése fejeződik ki a DERNSCHWAM-könyvtár középkori könyvanyagának az arányában!

c) Ami a könyvtár szaktudományi megoszlását feltáró harmadik számításunkat illeti, erre nézve — a legközkeletűbb humanista tudományrendszerezést, a Conrad GESNER-féle kategóriákat követve¹⁰⁸, — a következő szám adatokkal szolgálhatunk.

1. Az ún. *lényeges mesterségek és tudományok* (artes et scientiae substantiales) csoportjába tartozó a) keresztény hittudomány (theologia Christiana) részesedése a DERNSCHWAM-gyűjteményben 34% volt, b) a különböző filozófiáké (philosophia naturalis, prima philosophia sive metaphysica, theologia gentilium, philosophia moralis, philosophia oeconomica) és a politikáké (res politica id est civilis ac militaris) együttvéve 3.7%, c) az orvostudományé (res medica) 9.3%, d) a jogtudományé (iurisprudentia) ismét 3.7%.

¹⁰⁵ BURDACH, Konrad: *Reformation, Renaissance, Humanismus*. 2. Aufl. Berlin—Leipzig, 1926. 130—131. l.

¹⁰⁶ EPSTEJN: *I. m.* 120. l.

¹⁰⁷ HUIZINGA: *I. m.* 132—133., 203—204. l. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp. 1941. 15—17., 29., 36. l. A „devotio moderna” irányzatáról és ERASMUSRÓL KARDOS: *I. m.* 33—35. l. THIENEMANN: *I. m.* 157. l.

¹⁰⁸ GULYÁS Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. Bevezetés a könyvészetbe. 1. k. A leíró és rendszerező bibliográfia. Bp. 1941. 245—246. l. GESNER értékeléséről TURÓCZI-TROSTLER: *I. m.* 78. l.

2. Az előkészítő mesterségek és tudományok (artes et scientiae praeparantes) csoportjában pedig *a*) a beszéd művészetére (sermonicales) és a számok világára (mathematica) oktató ún. *szükséges tudományok* (necessaria), azaz tulajdonképpen a hét szabadművészet (septem artes liberales) könyvanyaga összesen 30%-os hányadban volt jelen, *b*) az ún. *díszítő tudományok* (ornantes) körébe sorolt történelem (historia), földrajz (geographia), műszaki mesterségek (diversae artes mechanices) és a jóslás-varázslat (divinatio, magia) kiadványanyaga pedig 19.3%-ban.

A könyvtár állományának ehhez a megoszlásához a következő magyarázó megjegyzéseket fűzhetjük.

A legfeltűnőbb tény kétségtelenül a *sacrae litterae* könyveinek főtényezőként szereplése. Ennek oka nem azonos azzal, amit a humanizmusnak a középkor tudományosságához való viszonyáról fentebb elmondottunk. Ez a hatalmas könyvtömeg (mintegy 400 kiadvány) zömében nem a skolasztika és a misztika, de még nem is az antik keresztény teológia anyagából került ki, hanem a katolikummal szembenálló frontot képviselte, ti. a reformációt. Felvetődhetik a kérdés: természetes-e, hogy a könyvtár anyagának túlnyomó többsége a reformáció világnézetét képviseli? Úgy véljük, igen, minthogy DERNSCHWAM a humanista ember természetes érdeklődésével fordult a reformáció minden áramlata felé. Természetesnek mondhatjuk ezt az érdeklődést, mivel a reformációnak két alaptétele — világnézeti vélemény szabadság és egyházi decentralizáció — régi humanista programot volt hivatva megvalósítani. DERNSCHWAM tehát mint humanista szükségképpen magáénak érezhette ezeket a reformációban kifejeződött elveket, bár a lutheri irányzat nem volt mentes az evangéliumi misztika elemeitől.¹⁰⁹ E mellett okvetlen erősítette DERNSCHWAM érdeklődését a reformáció iránt egy másik körülmény is: az a nyilvánvalóan felismert tény, hogy a reformáció is, mint a humanizmus, lényegében a városi polgárság antifeudális érdekeit fejezte ki, mégpedig nemcsak kálvini és zwingliánus irányzatában, hanem a lutheriben is. Ahogyan MELANCHTHON, Ulrich von HUTTEN és társaik teljesen harmonikusnak érezték a *pietas*-t és a *sapientia*-t,¹¹⁰ ugyanúgy, sőt még teljesebb egységben foglalta össze DERNSCHWAM könyvtára a kereszténység minden rendszerének irodalmi termését a humanitas közkinccsé vált tudásanyagával.

A hét szabad művészet irodalmi anyagának tekintélyes arányszáma is szükségessé teszi egy kérdés felvetését: megtartott-e valamit a humanizmus a *septem artes liberales* antik-középkori eredetű ismeretkánonából? Válaszunk a következő: igen, a humanizmus megtartotta az artes formai kereteit, de teljesen új tartalommal töltötte meg azokat. Így jelentkezhettek a *trivium* régi keretei között az új literatura (az ünnepi beszéd, az elegáns levél, az újlatin poézis),¹¹¹ továbbá az antik örökséget az új kornak közvetítő „modern” szakismeret, a szövegeket tartalmilag, nyelvileg, stilisztikailag tanulmányozó klasszika-filológia, a humanizmus vezértudománya is.¹¹² Még szembetűnőbb volt az új tartalom a *quadrivium* keretei között. Itt jutott kifejeződésre az

¹⁰⁹ LORTZ, Joseph: *Die Reformation in Deutschland*. Freiburg i. Br. 1941. 1. k. 297—304. l., 2. k. 53—54. l. PAULSEN: *I. m.* 196—197. l. LUTHER és ERASMUS vitájáról HUIZINGA: *I. m.* 192—202. l.

¹¹⁰ LORTZ: *I. m.* 1. k. 67. l. PAULSEN: *I. m.* 198—208. l.

¹¹¹ BURCKHARDT: *I. m.* 128—134., 143—152. l.

¹¹² HORVÁTH JÁNOS: *I. m.* 7. l. TRENCSENYI-WALDAPFEL: *I. m.* 15—17. l.

új ember- és társadalomszemlélettel párhuzamosan kibontakozó reneszánsz természetszemlélet. Ismeretes, hogy a városi pénzgazdálkodásból született polgári hatalmi akarat a természet erőinek fokozott kihasználására törekedett, s ennek útját a természet megismerésében kereste (*scientia est potestas*). S ez a társadalmi szükséglet új, a középkortól lényegesen eltérő természetvizsgálat kiindulópontja lett. A quadrivium régi, merőben spekulatív erudíciója nem volt többé kielégítő, új gondolkodási formákra és módszerekre volt szükség: kutatásra, kísérletre. A *scientia experimentalis*-ban új jelentőséget nyert a matematika. Ennek a középkorban elért eredményei tették lehetővé a mechanikai törvények felismerését s általuk a polgári naturalisztikus világkép megszerkesztését, illetőleg az élethatalmat jelentő technika kialakítását.¹¹³ Érthető tehát, hogy a quadrivium szekularizált és kibővült matematikai tudománycsoportja csak úgy, mint a belőle kiszakadt és önállósult *artes mechanices* (építészeti, hajózási, bányászati és haditechnika) az új világrend úttörőinek, a humanistáknak körében kitűnő aktualitást nyert, s kifejeződött a DERNSCHWAM-könyvtár állományában is.

A könyvtár anyagának szakonkénti megoszlásához fűzött fenti felvilágosításaink csak úgy, mint az állomány nyelvi és korbeli arányaival kapcsolatos, például kiragadott, nagyon is hézagos megjegyzéseink mintegy tudománytörténeti prológusként szolgálnak a könyvgyűjtemény felett tartandó részletes szemlénkhez. Célnak az volt, hogy a humanizmust, amelyben a leszűkített közkeletű értelmezés a reneszánsz-mozgalomnak csupán nyelvi-stilisztikai-irodalmi területen való jelentkezését látja, legtágabb jelentése szerint érzékeltessük. Azt akartuk megmutatni, hogy a humanista műveltség voltaképpen átfogja az élet egész területét: a reneszánsz kultúrának teljes eszmei tartalmát jelenti, az egyetemes világképben gyökerező egységes ember-, társadalom- és természetszemléletet.¹¹⁴

Mindezek után kitűzött feladatunkra térhetünk: a DERNSCHWAM-gyűjtemény állományának tartalmi vizsgálatára. Kikeressük és bemutatjuk a tudománytörténetileg jelentős műveket, hogy rajtuk keresztül érzékeltessük a könyvtárnak belső, szellemi értékét. Szemlénket a történelem nagy korszakain, az ókoron, a középkoron és a reneszánszon keresztül tartjuk meg irodalomról és tudományról.

1. A humanizmus eszményképét, az antik kultúrát DERNSCHWAM könyvtára hatalmas arányokban, csaknem teljességében reprezentálja. Az emberben, a társadalomban és a természetben gyökerező nagyszerű szellemi értékek, az irodalom és a tudomány sokoldalúan lenyűgöző gazdagságban lépnek eléink mind a görög, mind a római műveltség alkotásaiban.

a) Legelsősorban a görög társadalom fokozatos tudatra ébredését kifejező irodalmi műveket kell számba vennünk, a költői műfajoknak abban a sorrendjében, ahogy azok bizonyos törvényszerűséggel követik egymást: első-sorban az epika, majd a líra, végül a dráma termését.¹¹⁵ Majd az irodalommal

¹¹³ BURCKHARDT: *I. m.* 160—166. l. — EPSTEJN: *I. m.* 120—121. l. Az újabb tudománytörténeti irodalomból ld. még: PERRIN, Fernand: *Histoire des sciences. Essai sur l'évolution des connaissances scientifiques.* Paris, 1956. 67—101. l., valamint STÖRIG, Hans Joachim: *Kleine Weltgeschichte der Wissenschaft.* Stuttgart, 1957. 209—275. l.

¹¹⁴ Ugyanezt az álláspontot vallja EPSTEJN: *I. m.* 106. l.

¹¹⁵ Vezetőül e vonatkozásban a *The Oxford classical dictionary.* Edited by M. CARY, J. D. DENNISTON etc. Oxford, (1948) c. lexikont használtam. (Rövidítése a következőkben *OCD*.)

szerves strukturális kapcsolatban megjelenő filozófiát és az ebből kibontakozó szaktudományokat.¹¹⁶

A görög irodalomtörténet első tényét alkotó csodát, HOMEROS eposzait,¹¹⁷ a könyvtárban 4 kiadvány mutatja be: két *Iliás* latin fordításban (Párizs, 1545, ny. n.; Basel, 1549, OPORINUS), egy latin nyelvű *Odyssea* (Basel, 1549, OPORINUS) és egy görög nyelvű antológia az *Iliással*, az *Odysseával*, a *Hymnival* és a *Batrachomiomachiával* (Veleence, 1524, ALDUS).

Az epika után jelentkező líra mestere, PINDAROS, a „*lyricorum princeps*”¹¹⁸ két kiadásban fordul elő: egy görögben (Veleence, 1523, ALDUS) és egy latinban (Basel, 1528, ny. n.).

A dráma képviselői mind jelen vannak. A három tragédiáíró: AISCHYLOS görögül (Veleence, 1518, ALDUS), SOPHOKLES görögül (uo. é. n. ALDUS) és EURIPIDES 3 kiadvánnyal, mégpedig egy görög és egy latin gyűjteménnyel (Veleence, 1503, ALDUS; ill. Bern, 1550, ny. n.) és egy magános tragédiával, ORESTESSzel latinul (Basel, 1551, OPORINUS). Ugyancsak szerepel a vígjátékíró ARISTOPHANES is egy latin kiadással (impr. n.) és egy göröggel (Veleence, 1516, ALDUS).¹¹⁹

AESOPUS¹²⁰ a meseíró megvan latinul (Basel, 1534, HERVAGIUS) és magyarul PESTI Gábor fordításában (Bécs, 1536).

A szépirodalom és a történetírás határán álló HERODOTOSnak egy latin (Köln, 1537, Eucharius CERVICORNUS), THUKYDIDESnek¹²¹ egy görög és egy latin kiadása van (Veleence, 1502, ALDUS és Köln, 1544, Eucharius CERVICORNUS).

A szó hatalmát felfedező és tanító nagy rétorok, DEMOSTHENES és ISOKRATES¹²² négy, illetőleg két kiadásban találhatók meg. Az előbbinek három görög kiadása közül kettőről nem tudunk számot adni, mert az inventárium hiányzó részében voltak feljegyezve, csak egyről tudjuk biztosan, hogy ALDUS nyomta Veleencében. Az utóbbinak is csak egyik kiadását ismerjük (Basel, 1548, OPORINUS).

Az első memoáíró XENOPHON¹²³ négyyszeresen is fellelhető görögül (Veleence, 1525, ALDUS) és latinul (Basel, 1545, ny. n.; két kiad. impr. n.).

Az i. e. VI. században megjelenő görög filozófiát PYTHAGORAS¹²⁴ képviseli egy-egy vegyes gyűjteményes kötetben latinul, illetőleg görögül (Veleence, 1516, ALDUS; Köln, 1536, ny. n.) és HERAKLEITOS két vegyes gyűjteményes kötetben (Veleence, é. n., ALDUS; Basel, 1548, OPORINUS).

Az V. század tudományosságából a matematikusok közül abdarai DEMOKRITOS szerepel különböző filozófusok és rétorok gyűjteményében görögül (Veleence, é. n. ALDUS). Rajta kívül jelen van a szofista ANTIPHON is görögül (impr. n.).¹²⁵

Az V. századi görög orvostudomány képviselőjének és reformátorának, az ókor leghíresebb orvosának, HIPPOKRATESnek nevéhez kapcsolatlan hatalmas könyvgyűjtemény maradt ránk, az egykori orvosok elmélkedő kedvének és szorgalmának fényes bizonyossága.¹²⁶ Könyvtárunk is hat kiadást őriz ebből az anyagból: két görögöt (Veleence, 1526, ALDUS; uo., é. n., ALDUS) és négy latint (Veleence, 1514, ny. n.; Strassburg, 1544, ny. n.; Basel, 1546, FROBENIUS; H. é. ny. n.).

A IV. század nagy filozófusa, a tudomány társadalomreformáló mindenhatóságát hirdető PLATON¹²⁷ kétszer van meg görögül (gyűjteményben Veleence, é. n., ALDUS; ismeretlen kiad.) és kétszer latinul (Zürich, 1543, FROSTHOVERUS; ismeretlen kiad.).

¹¹⁶ Szemlémben e tekintetben az *OCD* mellett részint SARTON, George: *A history of science. Ancient science through the golden age of Greece*. Cambridge, 1952. c. munkájára támaszkodtam, részint PERRIN és STÖRIG id. művére. A bibliográfiai adatokat, amelyeket az inventárium közöl, ennek az ismertetésnek keretében ellenőrizni nem tartottam szükségesnek. Ez majd az inventárium közzétételével járó forráskritikai feladat lesz.

¹¹⁷ *OCD* 435—437. l.

¹¹⁸ *Uo.* 692—693. l.

¹¹⁹ *Uo.* 14—16., 848—850., 347—350. l.

¹²⁰ *Uo.* 355. l. *Fable* címszó alatt.

¹²¹ SARTON: *I. m.* 304—325. l. STÖRIG: *I. m.* 96—98. l.

¹²² *OCD* 268—269, 460—461. l.

¹²³ SARTON: *I. m.* 455—466. l. STÖRIG: *I. m.* 99. l.

¹²⁴ SARTON: *I. m.* 199—217., 239—241. l. STÖRIG: *I. m.* 68—70. l.

¹²⁵ SARTON: *I. m.* 277., 285—286. l. PERRIN: *I. m.* 21. l. DEMOKRITOSRÓL.

¹²⁶ SARTON: *I. m.* 348—383. l. STÖRIG: *I. m.* 91—94. l.

¹²⁷ SARTON: *I. m.* 395—430. l. STÖRIG: *I. m.* 78—79. l. PERRIN: *I. m.* 28—29. l.

A görög szaktudományi kutatás megalapítójának, ARISTOTELESnek¹²⁸ államfilozófiai, etikai és természettudományi (biológiai) munkássága 13 kiadványban tárul elénk, mégpedig görögül három editio (impr. n.), a többi latinul (Basel, 1510, ny. n.; Velence, 1516, ALDUS; Velence, 1523, ALDUS; kétszer: Basel, 1534, CRATANDER; gyűjt. Frankfurt, 1550, ny. n.; három esetben impr. n.; Velence, é. n., ALDUS).

Kimutathatók a könyvtár állományában a hellenisztikus kor tudományosságának jeles képviselői is. Mindenekelőtt ARISTOTELES tanítványa, az alexandriai Museion büszkesége, eresosi THEOPHRASTOS, a mineralógia és a botanika atyja,¹²⁹ aki jelentőségének megfelelően tíz kiadvánnyal szerepel; ezek közül 7 görög nyelvű (ismeretlen kiadványok) és csak három latin (gyűjt. Velence, 1516, ALDUS; Basel, 1534, CRATANDER).

Két matematikussal is találkozunk az alexandriai tudósok közül: EUKLEIDESSzel egy gyűjteményes kiadásban (Basel, 1537, HERVAGIUS) és a kísérleti tudomány jeles képviselőjével, ARCHIMEDESSzel (Basel, 1544, HERVAGIUS).¹³⁰

A kései hellenisztikus kor (i. u. I—IV. század) természettudósai közül az alexandriai csillagásztól, Klaudios PTOLEMAIÓSTól,¹³¹ a geocentrikus világkép nagytekintélyű megerősítőjétől 5 kiadványt őriz a könyvtár (Krakkó, 1514, ny. n.; Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, HERVAGIUS; gyűjt. Basel, 1550, ny. n.; kettő: Basel, 1551, H. PETRI), — STRABONTól¹³² a földrajztudóstól csak egy munkát (Basel, 1557, H. PETRI).

Ugyanebből a korból megtaláljuk a pergamoni GALENUS¹³³ is, HIPPOKRATES mellett egészen PARACELSYS fellépéséig a világ legnagyobb orvosi szaktekintélyét műveinek görög (Basel, 1538, CRATANDER; uo. 1538, BEBELIUS; uo. 1538, HERVAGIUS és FROBENIUS; uo. 1538, ISENGRENIUS) és latin kiadásaival (nyolc kiadv.: Basel, 1549, FROBENIUS; egy ismeretlen kiadv.).

A hellenisztikus társadalomtudományok művelői közül négy történetírót említhetünk: POLYBIÓST¹³⁴ (gyűjt. Basel, 1537, ny. n.; Lyon, 1548, ny. n.; gör. és lat. kiad. Basel, 1549, HERVAGIUS), DIODOROS SICULUST¹³⁵ (Velence, 1518, ny. n.) és PLUTARCHOST¹³⁶ (gyűjt. Velence, 1498, ALDUS; gyűjt. Párizs, 1521, COLINAEUS; öt ismeretlen kiadvány). Itt kell említeni a grammatikus és költő KALLIMACHOST¹³⁷ is, az alexandriai Museion könyvtárának vezetőjét, a tudományos bibliográfia megalapítóját (gyűjt. Velence, 1528, ALDUS; ismeretlen kiadv.).

A klasszikus filozófiai gondolkodásnak utolsó nagy képviselőjét is megemlíthetjük, az itáliai reneszánszban különösen nagyrabecsült PLOTINOST¹³⁸ a III. századból (ismeretlen kiadv.) és két más újplatonikust: IAMBLIKOST¹³⁹ (gyűjt. Lyon, 1549, ny. n.; ismeretlen kiadv.) és PORPHYRIOST¹⁴⁰ (gyűjt. Lyon, 1549, ny. n.; két ismeretlen kiadv.).

b) Hasonlóképpen gazdag irodalmi, tudományos anyaggal jelenik meg a DERNSCHWAM-gyűjteményben a görögök szellemi hagyatékának első örököse: a római kultúra is.

A köztársaság korának közismert nagy íróművészei szinte egytől egyig kimutathatók a címjegyzékben: PLAUTUS,¹⁴¹ görög komédiák átdolgozója (Velence, 1518, ny. n.), TERENTIUS¹⁴² már önálló drámaíró (Velence, 1515, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.; Velence, 1548, ny. n.), CATO,¹⁴³ az első híres latin prózaíró (görögül gyűjt. Bologna, 1504, ny. n.; Lyon, 1511, ny. n.; Velence, 1517, ALDUS; gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS), LUCRETIVUS,¹⁴⁴ a latin költészet első nagy alkotója (Bologna, 1511, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), CATUL-

¹²⁸ SARTON: *I. m.* 467—500. l. STÖRIG: *I. m.* 85—89. l. PERRIN: *I. m.* 30—31. l.

¹²⁹ SARTON: *I. m.* 547—551. l. STÖRIG: *I. m.* 89—91. l.

¹³⁰ STÖRIG: *I. m.* 104—113. l.

¹³¹ *Uo.* 117—119. l. PERRIN: *I. m.* 41—42. l.

¹³² STÖRIG: *I. m.* 128. l. PERRIN: *I. m.* 27. l.

¹³³ STÖRIG: *I. m.* 130. l.

¹³⁴ *Uo.* 131—132. l.

¹³⁵ *Uo.* 132. l.

¹³⁶ *Uo.* 132—133. l.

¹³⁷ *OCD* 157—158. l.

¹³⁸ *Uo.* 705—706. l. PERRIN: *I. m.* 45. l.

¹³⁹ *OCD* 447—448. l.

¹⁴⁰ *Uo.* 719—720. l.

¹⁴¹ *Uo.* 702—703. l.

¹⁴² *Uo.* 884—885. l.

¹⁴³ *Uo.* 173—174. l.

¹⁴⁴ *Uo.* 516—517. l.

LUS¹⁴⁵ (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.) és CICERO¹⁴⁶ (gyűjt. Bologna, 1501, ny. n.; gyűjt. Velence, 1514, ny. n.; Basel, 1528, CRATANDER; gyűjt. uo. 1544, HERVAGIUS; Lyon, 1548, ny. n.; uo. 1550, GRIPHIUS; uo. 1551, ny. n.), — a görög szellem legnagyobb avatottjai és terjesztői: CAESAR¹⁴⁷ mint emlékiró (Freiburg i. Br. 1538, ny. n.; Velence, 1539, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.; Antwerpen, 1550, ny. n.) és SALLUSTIUS¹⁴⁸ (gyűjt. Velence, 1514, ny. n.; Lyon, 1545, ny. n.).

Az ún. aranykor irodalmáról is teljes képet kapunk. Megvannak a következő remekírók: VERGIILIUS,¹⁴⁹ a latin *Ilias* megteremtője (gyűjt. Velence, 1515, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), HORATIUS,¹⁵⁰ a sokszínű urbánus poéta (Velence, 1520, ny. n.; Lyon, 1547, ny. n.), TIBULLUS,¹⁵¹ a szerelmes elégiaköltő (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.; gyűjt. Lyon, 1546, ny. n.), PROPERTIUS¹⁵² szintén elégiaköltő (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.; gyűjt. Velence, é. n. ALDUS), a harmadik nagy elégikus, OVIDIUS¹⁵³ (Velence, 1502, ALDUS; uo. 1507, ny. n.; uo. 1509, ny. n.; uo. 1511, ny. n.; uo. 1514, ny. n.; uo. 1515, ny. n.; két kiadv. uo. 1518, ny. n.; uo. 1520, ny. n.; uo. é. ny. n.; gyűjt. Augsburg, 1537, ny. n.) és LIVIUS,¹⁵⁴ a történetíró (két kiadv. Basel, 1534, FROBENIUS; négy kiadv. Lyon, 1548, ny. n.).

Ugyanígy hiánytalan az ezüstkor írógárdájának képviselete. Szerepelnek: SENECA,¹⁵⁵ a sztoikus filozófus és drámaíró (Velence, 1522, ny. n.; Basel, 1537, HERVAGIUS; Lyon, 1547, ny. n.), LUCANUS,¹⁵⁶ a retorikus eposzköltő (Velence, 1511, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), JUVENALIS,¹⁵⁷ a nagy szatirikus (Velence, 1512, ny. n.; Lyon, 1547, ny. n.), MARTIALIS,¹⁵⁸ a csipős epigrammaköltő (Velence, 1514, ny. n.; gyűjt. uo. 1514, ny. n.; gyűjt. Basel, 1550, H. PETRI), TACITUS,¹⁵⁹ a kor legnagyobb írója (Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1551, ny. n.).

A hanyatlás korának íróit a következők reprezentálják: QUINTILIANUS,¹⁶⁰ a szónoktatanár, a humanistáknak CICERO mellett elsőrangú mintaképe (ismeretlen kiadv.), SUTONIUS,¹⁶¹ a pszichológus történetíró (Bologna, 1506, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1547, ny. n.), id. PLINIUS,¹⁶² a nagy természettudós-enciklopedista (gyűjt. Basel, 1528, CRATANDER; Párizs, 1530, ny. n.; Basel, 1535, HERVAGIUS; Würzburg, 1548, ny. n.; gyűjt. Köln, 1550, ny. n.) és APULEIUS¹⁶³ (Velence, 1516, ny. n.; uo. 1521, ALDUS; gyűjt. Basel, 1528, CRATANDER; gyűjt. Zürich, é. ny. n.).

A római tudomány nagyjai közül a következőkre hivatkozhatunk: Marcus Terentius VARRONA,¹⁶⁴ a legnagyobb római polihisztorra, a rómaiak ARISTOTELESÉRE (Bologna, 1504, ny. n.; gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS), az AUGUSTUS-kori műépítő és mérnök VITRUVIUS POLLIÓRA,¹⁶⁵ pontosan *De architectura* c. művére (gyűjt. Velence, 1497, ny. n.; Nürnberg, 1548, ny. n.), a két VEGETIUSRA:¹⁶⁶ Flavius Renatusra, a katonai szakíróra (gyűjt. Köln, 1532, ny. n.) és Publiusra, az egyetlen római állatorvosi mű szerzőjére (Basel, 1528, ny. n.), aztán a történetíró HERODIANUSRA¹⁶⁷ (gyűjt. Velence, 1498, ALDUS; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS), aki a császárok történetét írta meg, továbbá AMMIANUS

¹⁴⁵ Uo. 175—176. l.

¹⁴⁶ Uo. 191—192. l.

¹⁴⁷ Uo. 153—154. l. STÖRIG: *I. m.* 133. l.

¹⁴⁸ *OCD* 789—790. l. STÖRIG: *I. m.* 133—134. l.

¹⁴⁹ *OCD* 949—951. l.

¹⁵⁰ Uo. 438—440. l.

¹⁵¹ Uo. 907—908. l.

¹⁵² Uo. 737. l.

¹⁵³ Uo. 630—632. l.

¹⁵⁴ Uo. 509—510. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁵⁵ *OCD* 826—828. l. PERRIN: *I. m.* 29—30., 39. l.

¹⁵⁶ *OCD* 514. l.

¹⁵⁷ *OCD* 474. l.

¹⁵⁸ Uo. 542—543. l.

¹⁵⁹ Uo. 876—878. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁶⁰ *OCD* 753—754. l.

¹⁶¹ Uo. 865—866. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁶² STÖRIG: *I. m.* 123. l. PERRIN: *I. m.* 39—40. l.

¹⁶³ *OCD* 73—74. l.

¹⁶⁴ Uo. 937. l. — STÖRIG: *I. m.* 136. l. PERRIN: *I. m.* 39. l.

¹⁶⁵ *OCD* 952—953. l.

¹⁶⁶ *Ókori lexikon*. Szerk. PECZ Vilmos. Bp. 1902—1904. 2. k. 1149. l.

¹⁶⁷ *OCD* 421. l.

Marcellinusra,¹⁶⁸ TACITUS folytatójára (Bologna, 1517, ny. n.; Basel, 1533, FROBENIUS) és COLUMELLÁRA,¹⁶⁹ a rómaiak legjelentősebb mezőgazdasági írójára (gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS; ismeretlen kiadv.).

A másod-harmadrangú tudósok és műveik egész sorát nem említhetjük.

c) Külön kell szólnunk a keresztény ókor irodalmáról, a könyvtárnak szintén nagy bőségben kimutatható anyagáról. Az őskereszténység irodalmi szükséglete — az értékeknek a társadalomban kialakult új táblája szerint — tudjuk merőben más volt, mint a pogány görög-római viláé. Bár a keresztény auctorok pogány iskolázású litterátorok közül regrutálódtak, s az antik szellemi alkotásokból és az új hitből alakították ki a keresztény kultúrát, tőlük nem elégiák, ódák, szatírák maradtak ránk, nem is az ész és tapasztalat ismeretforrásából eredő világi érdekű tudományos írások, hanem a hitet magyarázó és védő vagy áhítatot keltő sajátos új műfajok: homiliák, apológiák, filozófikus levelek, szentírásmagyarázatok és énekszövegek, himnuszok. Az alábbiakban az új világnépek szellemi összetevőinek, a *stylus Christianus*-nak és a *doctrina Christiana*-nak legkiemelkedőbb művelőitől származó s a DERNSCHWAM-jegyzékben szereplő alkotásokat vesszük számba.

A sor elején áll ORIGENES,¹⁷⁰ a keresztény hitrendszernek a görög filozófia nyelvére fordítója (két kiadv. Basel, 1536, FROBENIUS), JUSTINUS mártír¹⁷¹ (gyűjt. Basel, 1550, H. PETRI) és KLEMENS ALEXANDRINUS¹⁷² (Firenze, 1550—1551, ny. n.) két apologeta, aztán TERTULLIANUS,¹⁷³ a klasszikus kultúrát kárhóztató hitvitázó (Basel, 1521, FROBENIUS), végül LACTANTIUS,¹⁷⁴ a keresztény CICERO, a *Divinae institutiones* szerzője (gyűjt. Basel, 1527, Adamus PETRUS; gyűjt. Velence, 1502, ALDUS).

Utánuk következnek a legkiválóbb görög és latin egyházatyák: BASILIUS Magnus¹⁷⁵ (Basel, 1540, HERVAGIUS), JOANNES Chrysostomos¹⁷⁶ (1—5. k.: Basel, 1521—1522, CRATANDER), GREGORIUS Nasiansenus¹⁷⁷ (Basel, 1550, HERVAGIUS), HIERONYMUS,¹⁷⁸ a görög, zsidó és latin műveltség nagy egyesítője, a *Vulgata*-fordítás alkotója (összes művek 1—8. k.: Basel, 1536—1537, FROBENIUS; 1—8. k.: Párizs, 1546, Carola GUILLARD; gyűjt. Basel, 1545, Rob. WINTER) és Aurelius AUGUSTINUS,¹⁷⁹ a legnagyobb keresztény gondolkodó és író (összes művek 1—10. k.: Basel, 1529, FROBENIUS; egyes művek. Augsburg, 1537, ny. n.; Basel, 1542, FROBENIUS).

A szűkebben vett irodalom művelői közül megtalálhatók: HILARIUS,¹⁸⁰ a legrégebb latin himnuszok költője (Basel, 1535, FROBENIUS), AMBROSIUS, az egyházi költészet és énekszerzés nagymestere (összes művek, 1—4. k.: Basel, 1538, FROBENIUS; 5. k.: Párizs, 1549, ny. n.), PRUDENTIUS,¹⁸¹ a jeles őskeresztény dalmok (Schlettstadt, 1520, ny. n.) és GREGORIUS Magnus pápa,¹⁸² (összes művek: 1—2. k.: Lyon, 1540, ny. n.), a *musica sacra* legnemesebb középkori anyagának összegyűjtője és végső kialakítója, végül EUSEBIUS,¹⁸³ az első keresztény egyháztörténetíró, a tudós alexandriai hagyományok foly-

¹⁶⁸ Uo. 43. l.

¹⁶⁹ Uo. 215. l.

¹⁷⁰ Uo. 625—626. l. *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Aufl. Hrsg. von Michael BUCHBERGER. Freiburg i. B. 1930—1938. 7. k. 776—781. h. (Rövidítése a következőkben: LTK).

¹⁷¹ LTK 5. k. 733. h.

¹⁷² OCD 200 l. LTK 6. k. 34—35. h.

¹⁷³ OCD 886—887. l. LTK 9. k. 1053—1055. h.

¹⁷⁴ OCD 477. l.

¹⁷⁵ LTK 2. k. 26—28. h.

¹⁷⁶ LTK 2. k. 951—955. h.

¹⁷⁷ LTK 4. k. 676—679. h.

¹⁷⁸ OCD 427—428. l. LTK 5. k. 13—17. h.

¹⁷⁹ OCD 121. l. LTK 1. k. 827—833. h.

¹⁸⁰ LTK 5. k. 25—27. h.

¹⁸¹ OCD 742. l. LTK 8. k. 531—533. h.

¹⁸² LTK 4. k. 660—661. h.

¹⁸³ OCD 351. l. LTK 3. k. 856—859. h.

tatója (gyűjt. Basel, 1549, H. PETRI; összes művek: Basel, 1542, H. PETRI; gyűjt. uo. 1523, FROBENIUS; gyűjt. Basel, 1544, FROBENIUS).

De még felbukkannak az antik költői és tudományos műfajok utolsó mohikánjai is: CLAUDIANUS,¹⁸⁴ STILICHO udvaronca, panegiriszek, epillionok és egyéb gúnyversek költője (Lyon, 1548, ny. n.), PROKOPIOS,¹⁸⁵ JUSTINIANUS császár korának történetírója (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS; gyűjt. Velence, é. n., ALDUS), TRIBONIANUS¹⁸⁶ jogtudós, a JUSTINIANUS császár neve alatt ismert római jogi kódex főszerkesztője (Párizs, 1531, ny. n.; uo. 1535, ny. n.; uo. 1536, ny. n.; két kiadv. uo. 1538, ny. n.).

A könyvtárban még számos történeti szerzőre, illetőleg műre lehetne rámutatni, de a kevésbé jelentős darabok felemlítéséről eleve le kell mondanunk.

2. A középkort a modern irodalom- és tudománytörténet mint a „megőrzés és incubatio” nagy korszakát fogja fel.¹⁸⁷ Valóban, Európa mindkét kultúrákörében: mind a bizánci-arab, mind a latin világban kiváltképpen arra irányult a litterátorok igyekezete, hogy megmentsék és a késői korok számára fenntartsák az antik szellem örökségét.

a) A germán és arab népvándorlás viharait átvészelt Bizáncnak, amely az antik görög kultúrát anyanyelvén és közvetlen dokumentumokban őrizte meg, a XVI. század közepéig csak kevés középkori alkotása került sajtó alá. Így aztán a DERNSCHWAM-könyvtárban is csak elvétve fordul elő egy-egy kisebb jelentőségű opus, mint pl. Johannes ZONARASnak,¹⁸⁸ a XI—XII. századi szerzetes történetírónak *Epitomé historias-a* (Basel, 1557, OPORINUS).

Jóval több emléke mutatható ki a barbárságból kivetkőző és a VIII. századtól kezdve a régi művelt népek (perzsák, görögök) örökébe lépő arab kultúra termésének. Megvan mindenekelőtt az iszlám szentírása és első irodalmi terméke, a könyvvé összerkesztett *Korán*¹⁸⁹ (gyűjt. H. ny. n. 1550.). Az Abbaszidák korában kibontakozott, s előbb (VIII—IX. század) Mezopotámiában, majd (X—XI. század) Spanyolországban is felvirágozott kompiláló jellegű, lényegében görög tartalmú tudományosságból¹⁹⁰ különösképpen filozófiai, asztronómiai és orvosi művek keltették fel a nyugati világ figyelmét. Könyvtárunkban a következő, jobbára aristotelianus polihisztorok szerepelnek egy-két munkával: AVICENNA¹⁹¹ filozófiai (impr. n.), AVERROES (gyűjt. Strassburg, 1531, ny. n.), ALBUCASIS (gyűjt. Velence, 1500, ny. n.), MESUA (Lyon, 1548, ny. n.) és ALMANSOR, más néven RHAZES (Velence, 1514, ny. n.; gyűjt. Strassburg, 1531, ny. n.; gyűjt. Basel, 1543, H. PETRI) orvosi művekkel.¹⁹² A csillagászat és asztrológia¹⁹³ művelői közül előfordul: ALFRAGANUS (gyűjt. Nürnberg, 1537, ny. n.), ALBOHASEN (Velence, 1520, ny. n.; Basel, 1551, H. PETRI), ALBUBATER (Nürnberg, 1540, ny. n.; ismeretlen kiadv.), ALBUMAZAR (Velence, 1515, ny. n.) és ALCABITIUS (Velence, 1512, ny. n.; Lyon, é. ny. n.).

b) A népvándorlás következtében elbarbárosodott, az írásbeliségből kivetkőzött latin kultúrákörben a kora-középkor (650—1100) kulturális tevékenysége a kolostorok falai közé szorult, és az antik műveltségi hagyaték feljegyzésének, magyarázatának, fordításának, egyszóval megmentésének jegyében folyt.¹⁹⁴

A kolostori műveltség nagyjai közül két nevet emel ki a tudománytörténet: a THEODORIK udvarában élt BOETHIUSÉ¹⁹⁵ és CASSIODORUSÉ¹⁹⁶ mint a középkori enciklo-

¹⁸⁴ OCD 196. l.

¹⁸⁵ Uo. 732—733. l.

¹⁸⁶ STÖRIG: *I. m.* 141—142. l. OCD 472—473. l. (*Justinian, Jurisprudence* címszók alatt), 923. l.

¹⁸⁷ STÖRIG: *I. m.* 166. l.

¹⁸⁸ LTK 10. k. 1092—1093. h.

¹⁸⁹ STÖRIG: *I. m.* 143—144. l.

¹⁹⁰ Uo. 144—149. l.

¹⁹¹ Uo. 148—149., 155—156. l.

¹⁹² Uo. 158—159. l.

¹⁹³ Uo. 152—153. l.

¹⁹⁴ Uo. 166—172. l.

¹⁹⁵ LTK. 2. k. 416—418. h.

¹⁹⁶ Uo. 2. k. 785—786. h.

pédizmus megalapítóit. Könyvtárunk mindkettő munkásságáról tanúskodik. BOETHIUS összes művei az elveszett jegyzékrészben voltak feljegyezve, CASSIODORUS *Vivariuma* és más két műve azonban ismert (gyűjt. Basel, 1523, FROBENIUS; Augsburg, 1533, ny. n.; gyűjt. Basel, 1549, H. PETRI). Az ugyanilyen jellegű munkásságot folytató spanyol ISIDORUS Hispalensis¹⁹⁷ (Párizs, 1509, ny. n.), az angolszász BEDA Venerabilis¹⁹⁸ (Basel, 1529, H. Petri; Basel, 1536, ny. n.) és a német HRABANUS MAURUS¹⁹⁹ (Pforzheim, 1503, ny. n.) egy-egy munkáját is felmutathatjuk. Nem hiányoznak a kisebb kompilációk és kivonatok sem, pl. a gót JORDANESnek²⁰⁰ CASSIODORUS nyomán írt gót története (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS), PAULUS DIACONUSnak,²⁰¹ a montecassinói bencésnek longobárd története (két ismeretlen kiadv.), s megvan az önállóságnak első nyomát mutató EINHARDnak²⁰² (EGINHARDUS) NAGY KÁROLY császár életét és tetteit megörökítő életrajza (Basel, 1532, HERVAGIUS) is.

A félévezredes előkészület után kibontakozó, az írásbeliséget egyre szélesebb körben alkalmazó ún. nagyközépkorban (XII—XIV. század) a kultúra kilép a kolostorokból. Előbb Párizsban és Bolognában, majd Nyugat- és Közép-Európában számos teológiai-filozófiai főiskola, egyetem alakul, s ezeken hatalmas arányú ismeretrendszerzés megy végbe. A természet és a társadalom létrendjét akarja a tudományos gondolkodás megállapítani, mégpedig az aristotelesi filozófia segítségével. Kialakul a skolasztikus tudományosság, és ennek eredményeként létrejönnek a tudás egészének rendszerét nyújtó summák.²⁰³

Könyvtárunk erről a folyamatról bizonyos fokig hiányos áttekintést nyújt, amennyiben a nagy skolasztikus gondolatrendszereket kidolgozó művek közül csak ALBERTUS Magnus²⁰⁴ (Oppenheim, 1518, ny. n.; Velence, 1519, ny. n.; Frankfurt a. M. 1531, ny. n.; gyűjt. Strassburg, 1541, ny. n.) és a rendi társadalom falait döngető nominalista Guillelmus OCKHAM²⁰⁵ (Lyon, 1495, ny. n.) munkáit tartalmazza, de pl. AQUINÓI TAMÁSnak egyetlen művét sem. Ez nyilván a humanisták antikolasztikus felfogásának megnyilvánulása.

Nagy bőségben jelen vannak azonban a skolasztika korának egyes rész tudományok területén híressé vált tudósai, a reneszánsz tudományosságnak mintegy előfutárai; elsősorban említhetjük ezek közül azokat a gondolkodókat, akiknek nevéhez az önálló nyugati matematika és természettudományok születése fűződik, így a német dominikánust, JORDANUS Nemorariust,²⁰⁶ aki elsőnek függetlenítette magát az iszlám befolyástól (Nürnberg, 1533, ny. n.), és a fizikában (statika, mechanika) új eredményeket ért el, aztán a ferences Roger BACONT²⁰⁷ (gyűjt. Bern, 1545, ny. n.), aki az optika terén lépett fel eredeti új tanokkal, továbbá a spanyol ARNOLDUS DE VILLANOVÁT²⁰⁸ (Lyon, 1532, ny. n.), az orvostudomány első reformátorát, a kísérleti és tapasztalati módszer nagy úttörőjét. Végül egy újonnan életrekelő tudományterületnek, a jogtudománynak első képviselőiről is szólni kell: IRNERIUSRÓL,²⁰⁹ a bolognai jogi iskola megalapítójáról, a JUSTINIANUS-féle *Corpus Iuris* kommentátoráról (Basel, 1528, FROBENIUS) és ennek tanítványáról, GRATIANUSRÓL,²¹⁰ az egyházjog első kodifikátoráról (Párizs, 1518, ny. n.), továbbá BALDUS de PERUSIORÓL,²¹¹ a postglossatorok egyikéről, a római jog egyik „modernizáló”-járól, a kialakuló városi élet új jogterületeinek művelőjéről (gyűjt. Velence, 1546, ny. n.).

¹⁹⁷ Uo. 5. k. 626—627. h.

¹⁹⁸ Uo. 2. k. 82—83. h.

¹⁹⁹ Uo. 5. k. 160—161. h.

²⁰⁰ Uo. 5. k. 557. h.

²⁰¹ Uo. 8. k. 45—46. h.

²⁰² Uo. 3. k. 599—600. h.

²⁰³ STÖRIG: *I. m.* 173—179. l.

²⁰⁴ Uo. 192—193. l. LTK 1. k. 214—217. h. PERRIN: *I. m.* 81. l.

²⁰⁵ LTK 7. k. 667—670. h.

²⁰⁶ STÖRIG: *I. m.* 183. l.

²⁰⁷ Uo. 184—189. l. PERRIN: *I. m.* 81. l.

²⁰⁸ STÖRIG: *I. m.* 198. l.

²⁰⁹ Uo. 206. l.

²¹⁰ Uo. 205—206. l.

²¹¹ Uo. 206—207. l.

Ezekkel a teljesítményekkel a skolasztikus tudományosság a csúcsra ért. Velük már tulajdonképpen bontogatni kezdi szárnyait egy új világszemlélet. De egyéb is történik. A XIII—XIV. század fordulóján a hittudományba ágyazott, a társadalmi univerzalizmus alapján álló száraz logikus iratok özönében egyszerre csak megjelennek DANTÉNAK, PETRARCÁNAK és BOCCACCIONAK az okszerűt, az egyénit, a szépet klasszikus formában kifejező írásai, s megkezdődik a humanitás életrekelése.²¹²

3. Francis BACON a reneszánsz irodalmat és tudományosságot „instauratio magna”-nak nevezte. Ma már tudjuk, hogy jóval több volt ennél: hosszú társadalomfejlődés eredményeképpen létrejött korai polgári kultúra az antik teljesítményeket messze felülmúló eredményekkel.²¹³ Ez a folyamat először az itáliai városokban jutott érvényre a XIV. század közepétől kezdve; az Alpoktól északra fekvő városok körében csak egy évszázaddal később jelentkezett többé-kevésbé eltérő formák között és más törekvésekkel.²¹⁴ A polgárság új világi műveltségének e két változatát a nyomtatásban objektívalódott tudás tükrében külön-külön fogjuk figyelemmel kísérni.

a) Az itáliai humanizmusnak már első jelentkezése megállapítható PETRARCA (Velece, 1501, ny. n.; Velece, 1546, ALDUS) és BOCCACCIO (Basel, 1532, HERVAGIUS) műveiben.²¹⁵ Az új műveltség fejlődésének jelentős lökést adott még a trecentóban egy bizánci görög nyelv- és irodalomtanárnak, Manuel CHRYZOLORASNAK megjelenése (Velece, 1517, ALDUS) Firenzében; *Erotemata* című nyelvtanának és PLATON *Politeia*jának latinra fordításával első propagátora volt a görög kultúrának olasz földön.²¹⁶ Utána más szerencsét próbáló görög tudósok is tanítottak és dolgoztak Itáliában. Könyvtárunk különösen Georgius TRAPESUNTIUS²¹⁷ (Párizs, 1520, ny. n.; Velece, 1522, ALDUS; gyűjt. Velece, 1523, ALDUS; Basel, 1524, ny. n.; uo. 1539, H. PETRI; uo. 1542, H. PETRI; uo. 1551, H. PETRI), Theodoros GHAZA²¹⁸ (Velece, 1517 és 1525, ALDUS; gyűjt. Basel, 1556, Lucius & Stella; gyűjt. Zürich, 1556, GESSNER) és Basilius BESSARION²¹⁹ (Velece, 1516, ALDUS) fordítói és interpretátori munkásságának nyomait őrzi. Szorosan együttműködött velük ALDO Manuzio,²²⁰ a tudós velecei nyomdász, 28 görögbetűs editio princeps kiadója, maga is neves grammatikus, fordító és egy görög nyelvtan írója (Velece, 1515, ALDUS; Basel, 1550, HERVAGIUS). Ennek a görög tudós kolóniának az ösztönzésére keletkezett Firenzében egy neoplatonikus szellemű filozófiai-filológiai társaság, az ún. platonai akadémia,²²¹ hasonlóképpen Rómában is, Nápolyban is egy-egy efféle intézmény.²²²

A firenzei akadémikusok közül Angelo POLITIANO,²²³ a kitűnő episztolográfus (gyűjt. Velece, 1497, ny. n.; uo. 1498, ALDUS; gyűjt. uo. 1508, ALDUS) és Marsiglio

²¹² Uo. 203—205. l. FUETER, Eduard: *Geschichte der neueren Historiographie*. München—Berlin, 1911. (*Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*. Hrsg. von G. v. BELOW und F. MEINECKE.) 2—9. l.

²¹³ EPSTEJN: *I. m.* 107., 114—116. l. STÖRIG: *I. m.* 208. l.

²¹⁴ KARDOS: *I. m.* 7—53. l. A reneszánsz nemzeti sajátosságairól az egyes országokban ld. még EPSTEJN: *I. m.* 132—135. l.

²¹⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 114. l. KARDOS: *I. m.* 16—18. l. STÖRIG: *I. m.* 204—205. l.

²¹⁶ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. STÖRIG: *I. m.* 263—1. FIRMIN-DIDOT, Ambroise: *Alde Manuce et l'hellénisme à Venise*. Paris, 1875. 20—22. l.

²¹⁷ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 24—25. l.

²¹⁸ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 24—25. l.

²¹⁹ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 26. l.

²²⁰ FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 6—16., 45—432. l.

²²¹ BURCKHARDT: *I. m.* 122. l. *Plotinos a szépről és a jóról*. Bp. 1925. (Filozófiai könyvtár 9.)

²²² BURCKHARDT: *I. m.* 158—159. l.

²²³ BURCKHARDT: *I. m.* 203. l. *Nouvelle biographie universelle* (később: *Générale*). Publiée par M. M. FIRMIN-DIDOT frères sous la direction de M. le HOFER. 1—46. k. Paris, 1852—1870. (Rövidítése a következőkben: *NBG*.)

FIGINO,²²⁴ PLATON és PLOTINOS műveinek remekbekészült latin fordításával a filológia (Velence, 1495, ny. n.; Strassburg, 1509, ny. n.; Velence, 1516, ALDUS), Giovanni PICO DELLA MIRANDOLA²²⁵ pedig *Conclusiones philosophicae cabalisticae et theologicae* című forradalmi vitatétéleivel a bölcselet terén lépett fel új kezdeményezésekkel (Összes művek: Basel, é. ny. n.; Strassburg, 1511, ny. n.). A kor- és pályatársak közül Georgios MERULA²²⁶ (Velence, 1507, ny. n), Giovanni Baptista EGNazio²²⁷ (gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; gyűjt. uo. 1533, H. PETRI; Lyon, 1547, ny. n.), Domizio CALDERINO²²⁸ (gyűjt. Velence, 1508, ny. n.; két kiadv. uo. 1515, ny. n.), Ermolao BARBARO²²⁹ (Róma, 1493, ny. n.; Strassburg, 1509, ny. n.), Philippo BEROALDO²³⁰ (Velence, 1515, ny. n.; uo. 1516, ny. n.; uo. 1520, ny. n.; Bologna, 1506, ny. n.) görög és római auktorok kiadói és interpretátorai tolmácsolják gyűjteményünkben a klasszika-filológia kibontakozását. Külön figyelmet érdemel Pietro BEMBO,²³¹ a stilsztika, az episztológia mestere (Basel, 1539, ny. n.), Ambrosio CALEPINO,²³² a híres *Dictionarium Latino-Germanicum* írója (Lyon, 1538, GRIPHUS) és Georgius VALLA,²³³ többek közt egy 42 könyvből álló hatalmas enciklopédia szerzője (Velence, 1501, ALDUS; gyűjt. Basel, 1551, H. PETRI).

Hasonló, jobbára filológiai tevékenység folyt a római és a nápolyi akadémiában és egyetemen is Lorenzo VALLA²³⁴ (Georgius nagybátyja) HOMEROS, HERODOTOS és THUKYDIDES fordítója, *De donatione Constantini Magni* c. híres kúria-ellenes mű szerzője, egyben a filológiai történeti kritika megalapítója (Velence, 1513, ny. n.; gyűjt. uo. 1514, ny. n.; Basel, 1540, PETREIUS) és POMONIUS LAETUS,²³⁵ az első kritikai VERGILIUS kiadás sajtó alá rendezője (gyűjt. Basel, 1533, H. PETRI; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1537, ny. n.; Strassburg, 1515, ny. n.) szellemi vezetése alatt. De nem veszt-hetjük szem elől az itáliai humanizmus egyik legjellegzetesebb, leglelkesebb, legsokoldalúbb apostolát, a költőnek, szónoknak, grammatikusnak, pedagógusnak és élet-rajzírónak, geográfusnak és archeológusnak, diplomatának és politikusnak egyaránt kiváló, könyvtárunkban 10 művel szereplő Enea Silvio PICCOLOMINI²³⁶ sem (Nürnberg, 1481, ny. n.; Basel, 1533, BEBELIUS; gyűjt. H. n. 1550, ny. n.; gyűjt. Basel, 1532, HERVAGIUS; uo. 1551, H. PETRI; Krakkó, 1519, ny. n.; Solingen, 1538, ny. n.; Köln, 1535, ny. n.).

Külön ki kell emelnünk a gyűjteményben a két nagy kéziratfelfedezőt, GUARINO VERONENSIS²³⁷ (Basel 1553, OPORINUS) és Poggio BRACCIOLENTI,²³⁸ a „levéltárak Columbus”-át (Basel 1538, H. PETRI).

Természetesen nem hiányzik a hirhedt Pietro ARETINO,²³⁹ mint jeles vígjátékok szerzője (Velence, 1549, ny. n.) és már a maga korában is nagyszerű Niccolo MACCHIAVELLI²⁴⁰ sem, ugyancsak mint komédiaíró (Firenze, 1548, ny. n.).

A klasszika-filológiai működés mindent elnyomó uralma, az antik retorikai forma kultusza és a polihisztóriára való hajlam miatt még roppant nehéz az olasz tudományosságban egy-egy jeles szaktudóst, szaktudományi munkát felfedezni. A kezdetek azonban kimutathatók a matematika, az építéstudomány, a jogtudomány, a felfedező utazásokkal kibontakozó földrajz és különösen a történetírás területén. Tanúságul szolgálunk könyvtárunkból a következők: a zseniális matematikus, Geronimo CARDANO,²⁴¹ a harmad- és negyedfokú egyenletek megoldásának felfedezője több művel (Milánó, 1539, ny. n.; Nürnberg, 1543, ny. n.; uo. 1545, ny. n.; uo. 1550, PETREIUS), Leone Battista

²²⁴ STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²²⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 112. l. *NBG* 40. k. 44—47. h. EPSTEJN: *I. m.* 130. l.

²²⁶ *NBG* 35. k. 126—127. h.

²²⁷ *Uo.* 15. k. 735—736. h.

²²⁸ *Uo.* 8. k. 169—170. h.

²²⁹ *Uo.* 4. k. 418—419. h.

²³⁰ *Uo.* 5. k. 654. h.

²³¹ *Uo.* 5. k. 313—315. h.

²³² *Uo.* 8. k. 180—181. h.

²³³ *Uo.* 45. k. 881—882. h.

²³⁴ *Uo.* 45. k. 877—881. h. STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²³⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 158. l.

²³⁶ *Uo.* 103—104., 161—162., 170., 191., 201. l. FUETER: *I. m.* 116—118. l.

²³⁷ BURCKHARDT: *I. m.* 119. l.

²³⁸ *Uo.* 102., 108—109. l. STÖRIG: *I. m.* 263—264. l. FUETER: *I. m.* 22—23. l.

²³⁹ BURCKHARDT: *I. m.* 94—96. l.

²⁴⁰ FUETER: *I. m.* 61—69. l. STÖRIG: *I. m.* 269—272. l.

²⁴¹ BURCKHARDT: *I. m.* 192—193. l. STÖRIG: *I. m.* 227. l. — PERRIN: *I. m.* 87. l.

ALBERTI,²⁴² a művészetelmélet mestere *De re aedificatoria* c. nagyszerű munkájával (Párizs, 1512, ny. n.), Andrea ALCIATI,²⁴³ a jogtudománynak humanista alapra fektetője, főleg *Emblematum libellus* c. könyvével (Augsburg, 1531, ny. n.; gyűjt. Frankfurt a. M. 1532, ny. n.) és egy *Nouus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum* c. (Basel, 1532, HERVAGIUS) gyűjteményes munka Christophoro COLOMBÓNAK²⁴⁴ *Navigatio ad insulas haecenus incognitas*, valamint Amerigo VESPUCCINAK²⁴⁵ *Navigaciones quatuor* c. útleírásával.

Külön áttekintést kívánnak az olasz nemzeti eszme szolgálatában létrejött laicizált történetírás emlékei. A Leonardo BRUNI²⁴⁶ által megalapított humanista retorikai annalisztikát, az esztétikai és politikai célokat egyaránt szolgáló történetírói irányzatot gyűjteményünkben a velencei Marcus Antonius SABELLICUS, olaszosan Marcantonio Coccio²⁴⁷ (Velence, 1502, ny. n.; gyűjt. uo. 1508, ny. n.; Basel, 1538, HERVAGIUS) és a nápolyi Giovanni Joviano PONTANO²⁴⁸ (Velence, 1513, ALDUS; uo. 1518, ALDUS; uo. 1518—1519, ALDUS; gyűjt. Basel, 1545, H. PETRI) képviseli. Egyéb irányok reprezentánsai: Paolo GROVIO vagy Paulus JOVIUS²⁴⁹ kortörténetíró, a zsurnalisztai történetírás elindítója (Basel, 1532, HERVAGIUS; H. ny. n. 1550.) és Flavius BLONDUS,²⁵⁰ a régészeti alapokra helyezett tudományos történetírói iskola megalapítója *Italia illustrata* c. nagy hírű mintaművével (Basel, 1531, FROBENIUS; uo. 1533, BEBELIUS).

Utóljára kell említenünk az itáliai reneszánsz-irodalom végét jelző két világhírű író: Baldassare CASTIGLIONÉT²⁵¹ az *Il cortegiano*-val (Velence, 1552, ny. n.) és Lodovico ARIOSTÓT²⁵² egy olasz nyelvű vígjátékával (Velence, 1546, ny. n.).

b) Az északi, az Alpokon inneni humanizmus könyvterméséből magától értetődően még többet ölel fel a DERNSCHWAM-könyvtár, s így a reneszánsz műveltségnek ezt az irányát még részletesebben tudjuk nyomon kísérni. A középpontban természetesen a német kultúra területe (Németország, Svájc, Németalföld és Ausztria) s ennek irodalma áll, a francia, az angol és a szláv-magyar műveltségnek csak legkimagaslóbb tényei jutnak kifejezésre.

A skolasztikus tudományosságról a reneszánsz műveltségre való átmenetet a nagyszerű polihisztornak, Nicolaus CUSANUSnak,²⁵³ a páduai egyetem neveltjének, AENEAS SYLVIUS és Laurentius VALLA barátjának, PLAUTUS-kéziratok felfedezőjének egy munkája jelzi (H. ny. n. 1550). Maga a humanizmus Északon kétféle formában és programmal jelentkezett: egyrészt az olaszokat utánozva, mint a hatásos kifejező képességnek, a retorikának és a poézisnek művészete, másrészt mint a forráskutatás, a tartalom, a nyelv, a stíl is elmélyedő vizsgálatának tudománya.²⁵⁴

Az ún. egyetemi forradalmat megindító vándorköltők és szónokok népes táborából a legjelentősebbeket bemutatja könyvtárunk, így: Ulrich von HUTTENT, a skolasztikus tudomány szellemes kicsúfolóját, az *Epistolae obscurorum virorum* c. gúnyirat főszerzőjét, a német nemzeti öntudatnak nagy ébresztőjét, a lutheri reformáció bajnokát²⁵⁵ (Steckelberg, 1519, ny. n.; Köln, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1542, ny. n.) és Helius Eubanus HESSUST,²⁵⁶ a *rex poetarum*ot, idillek, epigrammok, alkalmi versek páratlanul ügyes költőjét, HOMEROS és THEOKRITOS finomtollú fordítóját (Párizs, 1545, ny. n.).

²⁴² BURCKHARDT: *I. m.* 80—82. l.

²⁴³ NBG 1. k. 696—697. h.

²⁴⁴ BURCKHARDT: *I. m.* 160. l. STÖRIG: *I. m.* 249—250. l. PERRIN: *I. m.* 72—74. l.

²⁴⁵ STÖRIG: *I. m.* 250. l. PERRIN: *I. m.* 74. l.

²⁴⁶ FUETER: *I. m.* 16—22. l.

²⁴⁷ Uo. 30—35. l.

²⁴⁸ Uo. 39—40. l.

²⁴⁹ Uo. 51—55. l.

²⁵⁰ Uo. 106—110. l. STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²⁵¹ NBG 9. k. 109—110. h. SZERB Antal: *Az udvari ember*. Bp. 1927. (Minerva könyvtár 7.)

²⁵² NBG 3. k. 152—155. l.

²⁵³ STÖRIG: *I. m.* 229. l.

²⁵⁴ KARDOS: *I. m.* 30—48. l. STÖRIG: *I. m.* 264—265. l.

²⁵⁵ PAULSEN: *I. m.* 81., 83., 86., 175. l. NBG 25. k. 648—655. h.

²⁵⁶ PAULSEN: *I. m.* 79—81, 89—90. l.

Méginkább kibontakozik a szövegkiadó, szövegmagyarázó filológusok köre. A gyűjtemény főhelyén természetesen a „*doctor universalis*”, a tudományok fejedelme, a biblia humanista fordítója, ERASMUS Roterdamus áll,²⁵⁷ nem kevesebb mint 15 munkával (összegyűjt. művek 1—9. k.: Basel, 1540—1541, FROBENIUS; Bécs, 1525, ny. n.; Antwerpen, 1535, ny. n.; Basel, 1535, ny. n.; Nürnberg, 1535, ny. n.; Lyon, 1542, ny. n.; uo. 1547, ny. n.; uo. 1550, ny. n.). Szerényebb helyet foglal el Joannes REUCHLIN vagy KAPNION,²⁵⁸ a klasszika-filológia másik nagy alapítója, a görög és héber tanulmányok mestere és propagátora (Pforzheim, 1506, ANSHELMUS; Tübingen, 1514, ANSHELMUS; Haganoi, 1517, ANSHELMUS; uo. 1518, ny. n.). Rátalálhatunk ERASMUS legközelebbi tudós híveire: löweni egyetemi tanártársára, a spanyol Juan Luis VIVESre,²⁵⁹ antiskolasztikus hittani, bölcséleti és lélektani művek szerzőjére (Köln, 1537, ny. n.; gyűjt. H. ny. n. 1550; Lyon, 1551, ny. n.), aztán halhatatlan angol barátjára, Thomas MORUSra²⁶⁰ (*Epigrammata*: Basel, 1520, BEBELIUS), továbbá a legszorosabb munkatársi köréhez tartozó, a vele triumvirként emlegetett Joachimus CAMERARIUSra,²⁶¹ a legnagyobb német polihisztorra, a *Commentarii linguae Graecae et Latinae* c. egyszerű filológiai reál-szótár írójára (Basel, 1536, HERVAGIUS; uo. 1551, HERVAGIUS; gyűjt. uo. 1551, H. PETRI) és Philippus MELANCHTHONra,²⁶² a protestáns tudományos teológia megalapítójára s a reformáció humanisztikus iskolareformjának elgondolójára (gyűjt. Strassburg, 1523, ny. n.; gyűjt. Haganoi, 1527, ny. n.; Nürnberg, 1524, ny. n.; gyűjt. Bécs, 1524, ny. n.; Nürnberg, 1534, ny. n.; gyűjt. Frankfurt, 1532, ny. n.; Strassburg, 1538, ny. n.; gyűjt. Basel, 1549, HERVAGIUS; gyűjt. H. ny. n. 1550). De nem hiányzik a MELANCHTHON elvein alapuló gyakorlati pedagógia mestere, Johann von STURM²⁶³ sem (Basel, 1553, OPORINUS).

A svájci németek körében folyó értékes filológiai munkásságra Joachim VADIANUS²⁶⁴ értekezései nyújtanak példát (gyűjt. Zürich, 1536, ny. n.; gyűjt. Köln, 1550, ny. n.), a franciákéra pedig Johann Ravisius TEXTOR²⁶⁵ párizsi professzor két munkája (Lyon, 1532, ny. n.; Basel, é. ny. n.).

Amint a latin költészetért és retorikáért való rajongás szükségképpen hozta létre a filológiát, ugyanúgy a filológia is további tudományos fejlődés kiindulópontja lett: a szakszerűen sajtó alá adott és interpretált forrásanyag valósággal kényserítette a tudósokat a klasszikus szövegekben foglalt tárgyi ismeretanyag kiaknázására. A filológia ösztönzésére így egész sor szaktudomány kezdett kialakulni. A biblicum mellett nagy arányban bontakozott ki a lexikográfia és a grammatika, s velük párhuzamosan a filológiai-kritikai történetkutatás számos történeti segéd- és résztudománnyal (archeológia, kronológia, metrológia stb.), illetőleg a filológiai jogtudomány. — Másfelől az eredeti görög—latin matematikai és természetvizsgáló opusokra támaszkodva lábraálltak a különböző természetismereti ágak s velük az orvostudomány is, és meglepően hamar önálló életet kezdtek élni.²⁶⁶

A filológiából a történettudomány felé való eltolódást könyvtárunk anyagában Joannes CUSPINIANUS²⁶⁷ bécsi egyetemi tanárnak egy tanulmánya (impr. n.) és Joannes TRITHEMIUSnak²⁶⁸ az értekezései jelzik (Konstanz, 1518, ny. n.; Frankfurt, 1545, ny. n.; uo. 1549, ny. n.). Az első komoly kísérlet a BLONDUS-féle kritikai módszer alkalmazására Beatus RHENANUSnak²⁶⁹ *Rerum Germanicarum libri III.* c. műve (Basel, 1531, FROBENIUS; uo. 1533, FROBENIUS; uo. 1534, FROBENIUS). Az archeológiai szakosodás német útmutatója az augsburgi Conrad PEUTINGER²⁷⁰ *De mirandis Germaniae antiquitatibus* c. írásával (Strassburg, 1530, ny. n.) s egy más munkájával (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS). A középkori annalsztikus történetírás persze nem tűnt el egyszerre; erre vall Joannes

²⁵⁷ HUIZINGA: *I. m.* KARDOS: *I. m.* 35. 1. STÖRIG: *I. m.* 266—267. 1.

²⁵⁸ NBG 42. k. 51—59. 1. STÖRIG: *I. m.* 265—266. 1.

²⁵⁹ NBG XLVI. k. 320—322. h. HUIZINGA: *I. m.* 193, 197. 1.

²⁶⁰ KARDOS: *I. m.* 32—35. 1. HUIZINGA: *I. m.* 38., 44., 92., 95., 104., 184., 218. 1.

²⁶¹ NBG 8. k. 320—322. h.

²⁶² STÖRIG: *I. m.* 267—268. 1. PAULSEN: *I. m.* 203—207. 1.

²⁶³ FINÁCZY Ernő: *A renaissance-kori nevelés története.* Bp. 1919. 184., 224—231. 1.

²⁶⁴ NBG 46. k. 597—598. h.

²⁶⁵ Uo. 41. k. 7—28. h. STÖRIG: *I. m.* 264—265. 1.

²⁶⁶ Az új tudományok gyors kibontakozásának gazdasági-társadalmi okairól EFSTEJN: *I. m.* 107—108., 110—111. 1.

²⁶⁷ FUETER: *I. m.* 189. 1.

²⁶⁸ NBG 45. k. 644—647. h.

²⁶⁹ FUETER: *I. m.* 190—192. 1. TURÓCZI-TROSTLER: *I. m.* 75—77. 1.

²⁷⁰ NBG 39. k. 773—775. b.

NAUCLERUS²⁷¹ világkrónikája (Köln, 1544, P. QUENTEL). BLONDUS és AENEAS SYLVIVS hatása kifejezetten Albertus CRANTIUSnak²⁷² Észak-Németország és Skandinávia történetét tárgyaló munkáin jelentkezik (Strassburg, 1545 és 1548, J. SCHOTTEN; Basel, 1548, OPORINUS). Ugyancsak az *Italia illustrata* mintájára készült az első összefoglaló svájci történelem a zürichi Johann STUMPF²⁷³ munkája (Zürich, 1548, ny. n.). Egy másik svájci történeti monográfia, Egidius TSCHUDIÉ,²⁷⁴ a BLONDUS-iskola aktahűségét a novellisztikus feldíszítés humanista szokásával kombinálta (Basel, 1538, ISENGRENIUS). De más módszerek is utat törtek az északi történetírásban. Így a francia diplomaták történeti módszerének alkalmazását mutatják Johannes Philippus SLEIDANUS²⁷⁵ protestáns kortörténeti művei (Strassburg, 1544, ny. n.; uo. 1545, ny. n.). Ezen túl bepillantást enged könyvtárunk az Alpoktól északra fekvő egyéb országok humanista történetírásának kialakulásába is, mégpedig: Paulus AEMILIUSnak²⁷⁶ *De rebus gestis Francorum libri X.* c. művével a francia annalisztikába (Párizs, 1548, ny. n.), Philippus COMMINEAUS²⁷⁷ *De rebus gestis Ludovici XI.* c. munkájával a gyakorlati fejedelmi tükrő műfajába (Strassburg, 1545, ny. n.), másfelől Polidorus VIRGILIUS²⁷⁸ *Anglicae historiae libri XXVI.* c. művén át az angol hivatalos historiográfiába (Basel, 1546, ISENGRENIUS).

Kevesebb mű által, de mégis igen határozottan rajzolódnak ki a humanizmus által megtermékenyített északi matematika és természettudományosság s velük összefüggésben a műszaki gyakorlati szakismeretek körvonalai is. Az önállóságra jutott szaktudományok közül csaknem mindegyiknek teljesítményei lemérhetők a könyvtár anyagán.

A korszaknak legnagyobb jelentőségű, valóban epochális alkotása Nicolaus COPERNICUSnak²⁷⁹ a ptolemaiosi kétezer éves geocentrikus világképet leromboló s a heliocentrikus világregszert meghirdető örökbecsű írása: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI.* (Nürnberg, 1543, ny. n.). A matematika és csillagászat terén kifejtett roppant erőfeszítésekről más tudománytörténeti nevek és könyvcímek is tanúskodnak. Így: Georgius PEURBACH²⁸⁰ bécsi egyetemi tanár bolygótablái és állócsillag-katalógusa (gyűjt. Bécs, 1514, ny. n.; uo. 1518, ny. n.; gyűjt. Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1544, ny. n.), aztán Joannes REGIOMONTANUSnak²⁸¹ szintén bécsi professzornak, a trigonometria megreemtőjének hét munkája (Krakkó, 1514, ny. n.; gyűjt. Bécs, 1514, ny. n.; gyűjt. Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1537, ny. n.; Augsburg(?), 1539, ny. n.; gyűjt. Basel, 1540, OPORINUS; gyűjt. Nürnberg, 1544, ny. n.), Joannes STOEFFLERnek²⁸² a naptárreform egyik neves propagátorának írásai (gyűjt. Tübingen, 1514, ny. n.; Oppenheim, 1518, J. KÖBEL; Tübingen, 1534, ny. n.; Mainz, 1535, ny. n.; Velence, 1532, ny. n.; H. n. 1537, ny. n.; Zürich, 1548, ny. n.; Frankfurt a. M. 1536, ny. n.), Michael STEFFELnek²⁸³ az *Aritmetica integra* c., MELANCHTHON bevezetésével megjelent műve (Nürnberg, 1545, ny. n.; Nürnberg, 1546, ny. n.), Sebastian MÜNSTERnek²⁸⁴ STOEFFLER tanítványának több, különböző tudományterületről szóló könyve (Basel, 1523, FROBENIUS; uo. 1530, H. PETRI; gyűjt. uo. 1532, HERVAGIUS; uo. 1533, ny. n.; uo. 1536, H. PETRI; gyűjt. uo. 1545, H. PETRI), köztük a *Cosmographia universalis* (Basel, 1550, H. PETRI) és a *Rudimenta mathematicae* (Basel, 1551, H. PETRI), amely utóbbi DERNSCHWAMNnak szóló ajánlással jelent meg. A francia tudományosságba e vonalon a Collège de France-ot megszervező Guillaume BUDAESnak²⁸⁵ a tudományos metrológia megalapítójának *De asse et partibus eius* (Párizs, 1516, ASCENSIVS) c. műve révén nyerünk bepillantást.

²⁷¹ FUETER: *I. m.* 185. l.

²⁷² *Uo.* 193. l.

²⁷³ *Uo.* 207—209. l.

²⁷⁴ *Uo.* 209—211. l.

²⁷⁵ *Uo.* 188, 201—203. l.

²⁷⁶ *Uo.* 139—141. l.

²⁷⁷ *Uo.* 149—151. l. STÖRIG: *I. m.* 273. l.

²⁷⁸ FUETER: *I. m.* 164. l.

²⁷⁹ STÖRIG: *I. m.* 230—232. l.

²⁸⁰ *Uo.* 229. l.

²⁸¹ *Uo.*

²⁸² *NBG* 44. k. 513—515. h.

²⁸³ *Uo.* 44. k. 502—503. h.

²⁸⁴ *Uo.* 36. k. 952—954. h.

²⁸⁵ *Uo.* 7. k. 718—725. h. PERRIN: *I. m.* 85. l.

A szintén gyors ütemben fejlődött földrajzot --- amelynek területén Sebastian MÜNSTER is tevékenykedett — kiváltképpen a svájci polihisztor, Henricus GLAREANUS²⁸⁶ reprezentálja könyvtárunkban (Freiburg i. Br. 1551, ny. n.; uo. 1539, ny. n.; egyéb művei: Basel, 1534, FROBENIUS; uo. 1547, H. PETRI; uo. 1549, FROBENIUS; uo. 1550, ISENGRENIUS).

A botanika és a zoológia ismét svájci polihisztorban, Conradus GESNERben²⁸⁷ a „német Plinius”-ban talált új szellemű és módszerű művelőre (Zürich, 1551, FROSTHOVERUS; egyéb művei: uo. 1545, FROSTHOVERUS; uo. 1546, FROSTHOVERUS; uo. 1547—1549, FROSTHOVERUS). Mellette jeles eredményeket mutattak fel a botanika művelésében az orvos és asztrológus Otto BRUNFELS²⁸⁸ többek közt a *Herbarum vivae icones* c. munkájával (Strassburg, 1532, 1536, ny. n.; uo. 1534, ny. n.; egyéb művek: Basel, é. ny. n.; Strassburg, 1527, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, HERVAGIUS) és a szintén orvos Leonhard FUCHS,²⁸⁹ a növény-nomenclatura első úttörője, a *Historia stirpium* szerzője (Basel, 1549, ny. n.). Megemlíthető még egy kelet-európai tudós is, a cseh Janus DUBRAVIUS²⁹⁰ *De piscimis* (Breslau, 1547, ny. n.) c. művével.

Az újkori ásványtani tudomány és a metallurgia születéséről is tudomást szerezhettünk Georgius AGRICOLÁnak,²⁹¹ a joachimstali orvosnak gazdag irodalmi munkássága által; *Bermannus, sive de re metallica dialogus* c. műve az első bányászati szakmunka (gyűjt. Basel, 1546, FROBENIUS; egyéb művei: uo. 1549, FROBENIUS; uo. 1550, FROBENIUS).

A szűkebb orvostudománynak a hippokratesi-galenusi évezredes keretektől való kiemelése és magasabb tudományos szintre állítása érdekében is emlékezetes erőfeszítések történtek Északon, és időtálló új eredmények is születtek. A korszakos kutatásoknak talán a legnevezetesebbikére hívja fel figyelmünket a könyvtár a németalföldi Andreas VESALIUSnak,²⁹² a tudományos bonctan megalapítójának *De humani corporis fabrica libri VII* (Basel, 1543, OPORINUS) c. művével.

Négy száz év távlatából nézve is hatalmas eredmények ezek, már nem az öncélú tudósság terméketlen erőfeszítései, hanem az élet követelte magasabb szakképzettségből fakadt társadalmi produktumok. A mágikus művészetek nagy szédelgője, Henricus Cornelius AGRIPPA AB NETTESHEIM²⁹³ hirhedt könyve, a könyvtárunkban is meglévő *De incertitudine et vanitate scientiarum* (H. ny. n. 1536) s egyéb, részben hasonló szellemű írásai (H. ny. n. 1533; Strassburg, 1535, ny. n.; Solingen, 1538, ny. n.) már nem tudták a tudomány tekintélyét lerombolni, és a szkeptikus jelszó: *Nihil scire felicissima vita*, nem találhatott visszhangra.

Az artes és az orvostudomány mellett a harmadik egyetemi tudománycsoport, a jogtudomány fejlődéséről is képet ad a könyvtár anyaga. Ezt a fejlődést az északi országokban, különösen német földön az ősi particularis jogszokásoknak háttérbe szorítása és a római jognak, helyesebben a XIII—XIV. századi itáliai tudományos jogászi jognak recepciója jellemzi. A forradalmi átalakulásnak néhány tipikus mozzanata állapítható meg Johann OLDENDORF²⁹⁴ és Jacob SPIEGEL²⁹⁵ irodalmi munkásságában, főképp a *Lexicon juris civilis* c. kötetben (Basel, 1549, HERVAGIUS).

A legnagyobb irodalmi termést azonban Északon, a társadalmi érdeklődésnek és a társadalmi forradalmak színezetének megfelelően, mégis a hittudomány mutathatja fel. Találó az a nézet, hogy az Alpokon inneni Európa reneszánszának tulajdonképpen a reformációt tekinthetjük.²⁹⁶ Valóban, akár

²⁸⁶ NBG 20. k. 791—793. h.

²⁸⁷ A botanika és a zoológia fejlődéséről általában STÖRIG: *I. m.* 257. l. — GESNERRŐL uo. és NBG 20. k. 339—341. h.

²⁸⁸ NBG 7. k. 621—622. h.

²⁸⁹ STÖRIG: *I. m.* 257. l.

²⁹⁰ NBG 14. k. 897—898. h.

²⁹¹ Uo. 1. k. 410—411. h.

²⁹² STÖRIG: *I. m.* 260—261. l.

²⁹³ NBG 1. k. 421—423. h.

²⁹⁴ A római jog recepciójáról STÖRIG: *I. m.* 274—275. l. OLDENDORFŐL NBG 38. k. 598—599. h.

²⁹⁵ LTK 9. k. 723. h.

²⁹⁶ ENGELS, (Frígyes): *A természet dialektikája*. Bp. 1950. 9. l. HAJNAL István: *Az újkor története*. Bp. 1936. 181. l.

a humanisták finom filológiai elemzéseit, akár a polgári vagy népi antifeudális mozgalmak harcoss ideológiai irodalmát nézzük,²⁹⁷ a teológiai téma minden más ismeretkört felülmúló mértékben uralkodik a sajtótermékek tömegében. Ezt az állapotot híven tükrözi könyvtárunk.

A reformációs irodalom élén természetesen Martin LUTHER munkásságát²⁹⁸ találjuk, mégpedig részben önálló, olykor német nyelvű művek formájában (Wittenberg, 1527, ny. n.; uo. 1533, ny. n.; uo. 1539, ny. n.; uo. 1544, ny. n.; uo. 1545, ny. n.; Lipcse, 1545, ny. n.; Nürnberg, 1550, ny. n.), részben egy hétkötetes nagy latin nyelvű gyűjteményes kiadványban (Wittenberg, 1545—1557, LUFFT & KLUG). A svájci német reformáció vezérének, Ulrich ZWINGLINEK írásaiból²⁹⁹ ugyancsak egy latinra fordított többkötetes gyűjtemény (1—4. k.: Zürich, é. n. FROSTHOVERUS) kerül elénk. A harmadik nagy reformátornak, a svájci francia Joannes CALVINUSNAK³⁰⁰ elsősorban alapvető nagy munkáját mutathatjuk fel, az *Institutio totius Christianae religionist* (Genf, 1550, ny. n.), aztán egy kisebb iratokat felölelő kötetét (Genf, 1549, ny. n.). A vezérek opuszai mellett hosszan felsorakoznak a reformáció második vonalbeli teológusainak művei is: a) LUTHER köréből Joannes POMERANUS³⁰¹ zsolnárfordításai és szentírási annotációi (Nürnberg, 1524, ny. n.; Basel, 1525, ny. n.), Martin BUCER³⁰² (Basel, 1562, ny. n.) és Caspar HEDIO³⁰³ értekezései (Strassburg, 1532, 1535, ny. n.; Basel, 1538, HERVAGIUS), b) ZWINGLI csoportjából Heinrich BULLINGER³⁰⁴ evangéliumi kommentárjai és beszédei (Zürich, 1540—1549, FROSTHOVERUS), Joannes OEKOLAMPADIUS³⁰⁵ homilái (Basel, 1525, ny. n.), egy apologetikai irata (Basel, 1526, ny. n.) és evangéliumi interpretációi (Párizs, 1534, ASCENSIUS), aztán Conrad PELLICAN³⁰⁶ ószövetségi kommentárjai (Zürich, 1536, 1538, 1540, FROSTHOVERUS), loci communes-e (Zürich, é. n. FROSTHOVERUS), *Szent Pál leveleihez írt kommentárjai* (Zürich, 1539, ny. n.), c) a helvét irány hívei közül Wolfgang MUSCULUS³⁰⁷ zsolnárkomentárjai (Basel, 1551, HERVAGIUS), Nagy Szent VAZUL-fordítása (Basel, 1540, HERVAGIUS) és Nazianzi Szent GERGELY-kiadása (Basel, 1550, HERVAGIUS). Végül meg kell említeni a neves francia bibliafordítót és polihisztort, Jacobus FABERT³⁰⁸ is hittudományi munkáival (Párizs, 1513, ny. n.; Basel, 1523, CRATANDER; uo. 1539, H. PETRI). Túl az időszerű témákon felsorakoztatta a reformáció a maga eszmei frontjának erősítésére az előfutárok írásait is: sajtó alá került John WICLIFF³⁰⁹ *Dialogorum libri IV.* (H. n. 1525, ny. n.) c. műve, s megjelentek Jan HUS,³¹⁰ valamint HIERONYMUS PRAGENSIS³¹¹ hátrahagyott írásai (Nürnberg, 1558, MONTANUS; H. n. 1520 és 1525, ny. n.).

Sokkal jelentősebb műveltségalkotó eredménye volt a reformáció—s részben a humanizmus — szellemi tevékenységének a hatalmas arányú biblikus irodalom: a nagy-szerű szentírási-kiadások, -fordítások és -magyarázatok. Könyvtárunk állományában

²⁹⁷ PAULSEN: *I. m.* 173—209. 1. STÖRIG: *I. m.* 211—214. 1. SZMIRIN, M. M.: *Münzer Tamás népi reformációja*. Bp. 1954. *Weltkirchenlexikon*. Handbuch der Ökumene. Hrsg. v. Franklin H. LITTEL und Hans Hermann VALZ. Stuttgart, 1960. 566—569., 1218—1222. h. (Rövidítése ezután WKL).

²⁹⁸ LORTZ: *I. m.* 1. k. 170., 181., 209., 225., 229., 232., 234., 250., 291., 331., 332., 334., 385., 397., 404., 412., 419., 2. k. 157., 254. 1. WKL 859—862. h. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. von Hermann GUNKEL und Leopold ZSCHARNACK. 2. Aufl. 1—5. k. Register. Tübingen, 1927—1932. 3. k. 1755—1774. h. (Rövidítése a következőkben RGG.)

²⁹⁹ WKL 1647—1648. h. RGG 5. k. 2152—2158. h.

³⁰⁰ WKL 203—206. h. RGG 1. k. 1425—1437. h.

³⁰¹ NBG 7. k. 751—752. h. *Bugenhagen*, Jean címszó alatt. RGG 1. k. 1349—1350. h.

³⁰² WKL 200—201. h. RGG 1. k. 1294—1298. h.

³⁰³ NBG 23. k. 717—719. h. RGG 2. k. 1676. h.

³⁰⁴ WKL 195—196. h. RGG 1. k. 1357—1358. h.

³⁰⁵ NBG 38. k. 504—508. h. RGG 4. k. 633—634. h.

³⁰⁶ NBG 28. k. 282—284. h. *Kurschner*, Conrad címszó alatt. RGG 4. k. 1062. h.

³⁰⁷ RGG 4. k. 293. h.

³⁰⁸ NBG 30. k. 333—339. h. *Lefèvre d'Étapes*, Jacques alatt. RGG 2. k. 492. h.

³⁰⁹ WKL 1606—1607. h. RGG 5. k. 1903—1906. h.

³¹⁰ WKL 569—570. h. RGG 2. k. 2053—2055. h.

³¹¹ RGG 2. k. 1880. h.

nem kevesebb mint 24 különböző editio fordul elő. Ezek közül a teljes bibliát nyújtja 11 (Velence, 1518, ALDUS; uo. 1519, ny. n.; Basel, 1538, FROBENIUS; Wittenberg, 1541, ny. n.; Velence, 1542, ALDUS; Párizs, 1545, R. STEPHANUS; Párizs, 1546, R. STEPHANUS; Prága, 1549, ny. n.; Basel, 1551, OPORINUS; Párizs, 1555, R. STEPHANUS; Genf, 1557, R. STEPHANUS), csak az ószövetséget 3 (Velence, é. ny. n.; Velence, é. n. ALDUS; Basel, 1546, ny. n.), csak az újszövetséget 5 (Bécs, 1536, ny. n.; Újsziget, 1541, ny. n.; Párizs, é. n. R. STEPHANUS; Párizs, 1549, ny. n.; Velence, 1551, ny. n.), ószövetségi részleteket 3 (Párizs, 1547, ny. n.; Lyon, 1550 és 1551, ny. n.), újszövetségi részleteket 2 kiadvány (Basel, 1537, ny. n.; Párizs, 1549, ny. n.). Nyelv szerint van: 9 latin (Basel, 1551, OPORINUS; uo. 1538, FROBENIUS; Párizs, 1546, R. STEPHANUS; uo. é. n. R. STEPHANUS; uo. 1545, R. STEPHANUS; uo. 1555, R. STEPHANUS; uo. 1557, R. STEPHANUS; Velence, 1519, ny. n.; Lyon, 1551, ny. n.), 3 héber (káld) (Velence, é. ny. n.; Basel, 1546, ISENGRENIUS; Velence, é. n., ALDUS), 2 görög (Velence, 1518, ALDUS; Velence, 1542, ny. n.), 2 görög—latin (2 kiadv.: Párizs, 1549, ny. n.), 2 magyar (RMK I. 6., I. 15.), 1 német (Wittenberg, 1541, ny. n.), 1 cseh (Prága, 1549, ny. n.), 1 latin—olasz kiadás (Velence, 1551, ny. n.), 1 héber—latin (Basel, 1537, ny. n.) és egy héber—latin—francia (Párizs, 1513, ny. n.), Concordantiákat 3 kiadvány nyújt (Basel, 1546, OPORINUS; uo. 1549, HERVAGIUS; Párizs, 1551, R. STEPHANUS), s majd minden kiadványt kommentárok kísérnek.³¹²

Ebben a széles körű bibliikus irodalomban szinte láthatóvá válik a protestantizmusnak egész Észak-Európát magával ragadó hatalmas árama. De mellette — ha szerény nyomokban is — feltűnnek már a római egyház ellentámadásának első jelei is: megtaláljuk az 1545-től 1563-ig ülésező tridenti zsinat egyik közép-európai delegátusának, a lengyel Stanislaus HOSIUS³¹³ bíborosnak két munkáját is: a *Confessio catholica fidei Christianat* (Bécs, 1561, ny. n.) és a *Confutatio prolegomenon Brentii* (Köln, 1560, ny. n.), továbbá egy a zsinat ellen állást foglaló evangélikus iratot (Wittenberg, 1546, ny. n.). De a zsinat előtti hitviták prominens katolikus képviselői közül is fellelhető egy-kettő: így LUTHER híres ellenfele: Johann Mayr von ECK³¹⁴ az *Enchiridion*nal (Velence, 1538, ny. n.) és Johann FABER³¹⁵ bécsi püspök két vitairat-gyűjteménnyel (Lipcse, 1547 és Köln, 1539, ny. n.).

A humanizmus és a reformáció jegyében kibontakozott északi kultúrának a XVI. század közepén már integráns részét alkotta a magyar irodalmi műveltség is. Könyvtárunk anyagában ez a tény is kifejeződik, bár korántsem jelentősége szerint. DERN-SCHWAM a magyar humanizmus és reformáció sajtótermékeit nem gyűjtötte olyan részletekbe menő igényességgel, mint a külföldét, hanem erős válogatással, csak a kiemelkedőbb művekre szorítkozva. Gyűjteményében így inkább csak nagy nyomjelzőit látjuk a XVI. századi tüneményesen felvirágzott magyar nyelvű, magyar tárgyú és vonatkozású litteratúrának. Mindössze egy tucat könyv az, amelyet az írásművek rengetegéből mint magyar érdekű termék kiemelhetünk. Igaz, hogy ez valóban reprezentáns anyag. Elsőül azt a gyűjteményes kötetet mutathatjuk fel, amely MÁTYÁS király olasz humanistáinak irodalmi működésébe enged bepillantást, kezünkbe adva BONFININEK *Rerum Vngaricarum decades*t, Michael RITIUSNAK *De regibus Vngariae libri III.*-ét, P. CALLIMACHUS EXPERIENSNEK *Attila* c. értekezését és T. Alexander CORTESIUSNAK *De Matthiae regis laudibus bellicis* c. munkáját (Basel, 1543, R. WINTER).³¹⁶ Ugyanennek a fényes kornak a humanizmusa magyar szerző által is kifejeződik JANUS PANNONIUSNAK *Sylva panegiricá*jával és *Epigrammatá*jával (Basel, 1518, FROBENIUS).³¹⁷ A JAGELLO-kori kancelláriai humanizmus ismét két művel szerepel: Hieronymus BALBI *Opusculum epigrammatum*ával (Bécs, 1494, ny. n.)³¹⁸ és WERBÓCZI *Tripartitum*ával (Bécs, 1545, SINGRENIUS).³¹⁹ A Mohács utáni idők Magyarorszáგával és a török veszedelemmel foglalkozó széles körű külföldi irodalomból is adódik egy-két jellegzetes mű: az olasz Jacopo

³¹² A bibliakiadásokról és bibliafordításokról részletesen: RGG 1. k. 1004—1010, 1043—1064. h. Továbbá a *Luther-bibliáig* bezárólag: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. 1. k. 184—186. l. Jelentőségéről: LORTZ: *I. m.* 1. k. 52., 112., 291. l. 2. k. 184. l.

³¹³ LTK 5. k. 150—152. h.

³¹⁴ Uo. 3. k. 523—526. h. LORTZ: *I. m.* 2. k. 89—91. l.

³¹⁵ NBG 16. k. 894. h.

³¹⁶ SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár*. 3. k. Bp. 1896. 344. sz.

³¹⁷ APPONYI, Alexander: *Hungarica*. München, 1903. 1. k. 126. sz. SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 220. sz.

³¹⁸ APPONYI: *I. m.* 1. k. 26. sz.

³¹⁹ Uo. 301. sz. SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 362. sz.

SADOLETO bíboros és pápai titkár *De regno Vngariae ab hostibus Turcis oppresso et capto homilia*³²⁰ (Lyon, 1541, GRIPHIUS) c. és a bécsi Joannes CUSPINIANUS *Oratio de bello Turcis inferendo deque interitu Ludovici regis et dotibus Hungariae* (impr. n.)³²¹ c. munkája. Az utóbbi ritkaság számba megy. Beszámolhatunk még egy-két magyar vonatkozású természettudományi műről: HONTERUS János *Rudimentorum cosmographicarum libri IV-járól* (Brassó, 1542)³²² és Georgius WERNHER *De admirandis in Hungaria aquis hypomnematization-járól*³²³ (Bécs, 1551, Egidius AQUILA). Végül bemutatathatjuk a magyar nyelv felfedezésének és humanista recepciójának, a magyar irodalom nyelvi öntudatosulásának első jeles emlékeit: PESTI Gábor *Novum Testamentum*át (Bécs, 1536, SINGRENIUS)³²⁴ és *Esopus fabulájt* (Bécs, 1536, SINGRENIUS),³²⁵ valamint SYLVESTER János *Új Testamentum*át (Sárvár-Újsziget, 1541, ABÁDI Benedek)³²⁶ és *Nomenclatura sex linguarum*át (Bécs, 1538, SINGRENIUS).³²⁷ A zárókövet e kis magyar gyűjteményen OLÁH Miklós két munkája, az *Ordo et ritus sanctae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis* (Bécs, 1550)³²⁸ és a *Catholice ac Cristiane Religionis praecipua quaedam capita* (Bécs, 1561, R. HOFHALTER)³²⁹ c. latin kiadványa alkotja.

*

A DERNSCHWAM-könyvtár anyaga felett tartott irodalmi szemlének végére értünk. Ismertetésünk nyilvánvaló fogyatékoságainak ellenére is, úgy véljük, sikerült fogalmat adnunk annak a szellemi értéknek nagyságáról és minőségéről, amelyet ez a gyűjtemény felel. Nagy szélességben és mélységben feltárult előttünk egy XVI. századi hazai humanista kulturális érdeklődése, kifejezve a nemzetközi humanista műveltségnek erre az időszakra végbement hatalmas arányú kitágulását, a szellemi életnyilvánulásoknak minden területére való általános kiterjeszkedését.

S a DERNSCHWAM-könyvtárnak, mint magyarországi művelődéstörténeti tényezőnek jelentőségét éppen ebben a tényben, az integrált humanizmus közvetítésében ismerhetjük fel. Egyik legkifejezőbb bizonyosságát találtuk meg benne annak az eredményeiben ismert, de lefolyásában eléggé fel nem tárt társadalmi-kulturális folyamatnak, amely a XVI. századi Magyarországon a nyomtatott könyv segítségével végbement. Konkrét példát mutathatunk immár arra, hogyan törték át a kor társadalmi törekvéseit kifejező kulturális erők országunk határait, városok, várak falait, s hogyan hatották át meglepő gyorsasággal Európa e szélső területének társadalmát. Kézszelfoghatóvá válik, hogy az iskolázásnak és az írásbeliségnek elterjedése nyomán mely ismeretkörökre terjedhetett ki a XVI. század közepéig a hazai műveltség, s miféle tartalmakkal teltekezhetett. Végül határozott vonásokkal kirajzolódnak kulturális fejlődésünknek ez időbeli nagy nevelőterületei is.³³⁰

³²⁰ APPONYI: *I. m.* 1. k. 282. sz.

³²¹ APPONYINÁL sem az 1., sem a 3. kötetben nem szerepel. GRAESSE, Jean George Théodore: *Trésor de livres rares et précieux*. 3. k. Dresde, 1861. 314. l. említ egy tartalmilag egyező című munkát CUSPINIANUSTÓL. Azonosságuk bizonytalan.

³²² SZABÓ KÁROLY: *Régi magyar könyvtár*. 2. k. Bp. 1885. 28. sz.

³²³ SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 395. sz. APPONYI: *I. m.* 1. k. 320. sz.

³²⁴ SZABÓ KÁROLY: *I. m.* 1. k. Bp. 1879. 6. sz. Ld. még: *A magyar irodalom története 1849-ig*. Szerk. BÓKA László, PÁNDI Pál. Bp. 1957. 57. l.

³²⁵ SZABÓ KÁROLY: *I. m.* 1. k. 7. sz. TÜRÓCZI-TROSTLER: *I. m.* 43., 45. l.

³²⁶ SZABÓ KÁROLY: *I. m.* 1. k. 15. sz. Ld. még: BALÁZS János: *Sylvester*. 239—272. l.

³²⁷ SZABÓ KÁROLY: *I. m.* 1. k. 9. sz.

³²⁸ SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 474. sz.

³²⁹ *Uo.* 484. sz.

³³⁰ A DERNSCHWAM-könyvtár értékeinek maradéktalan feltárása könyvtártörténeti kiadványtervünknek — úgy véljük — elsőrangú feladatai közé tartoznék. A rendelkezésünkre álló inventáriumot egész terjedelmében sajtó alá kellene rendezni. Tudománytörténeti és művelődéstörténeti kutatómunkánk is elsőrangú forrást nyerne benne.

JENŐ BERLÁSZ: DIE BIBLIOTHEK DES JOHANN DERNSCHWAM

Beiträge zur Geschichte des ungarländischen Humanismus

Der Name Johann DERNSCHWAM ist den Geschichtsforschern und Philologen Mitteleuropas nicht unbekannt. Besonders oft wurde er in der Fachliteratur in Zusammenhang mit dem ungarländischen Kupferbergwerkunternehmen der FUGGER-Familie am Anfang des XVI. Jahrhunderts erwähnt, sein Name ist aber auch den Paläographen bekannt. Durch sein im Jahre 1923 veröffentlichtes Reisediarium können sich von ihm sogar die der deutschen Bildung nahestehenden Leser einen gewissen Begriff bilden.

Es ist seit langem bekannt, daß DERNSCHWAM in Besztercebánya (deutsch Neusohl, heute Banská Bystrica in der Tschechoslowakei), im Mittelpunkt der THURZÓ—FUGGER Kupferbergbauunternehmung nebst seiner wirtschaftlichen Tätigkeit auch humanistischen Passionen frönte und in erster Linie eine reiche Bibliothek sammelte. Bekannt ist auch, daß diese Bibliothek nach dem Tode des Sammlers (1568) durch Verkauf in den Besitz des Wiener kaiserlichen Hofes geriet und eines der Fundamente der Bibliotheca Palatina geworden ist. Niemand wußte aber etwas Näheres über die berühmte Sammlung. Nun aber — da die Photokopie des in Wien aufbewahrten Inventars der Bibliothek nach Budapest gelangte — bot sich die Gelegenheit das Versäumte einzuholen.

Die Abhandlung befaßt sich in vier Kapiteln mit der Frage der Dernschwamschen Bibliothek; nach einer allgemeinen einleitenden Übersicht macht sie uns mit dem zum Vorschein gekommenen Inventar bekannt, gibt uns ein Bild der gesellschaftlichen Verhältnisse, unter welchen die Bibliothek entstanden ist, und stellt uns schließlich mit Hilfe bezeichnender Beispiele die Sammlung selbst vor.

Das dritte Kapitel weist auf jene wichtigeren Begebenheiten aus dem Leben DERNSCHWAM's hin, die auf seine Bücherkultur und auf die Entstehung seiner Büchersammlung Einfluß hatten: vorerst auf seine aus einer böhmisch—deutschen Patrizierfamilie stammende Herkunft, auf seine Lehrzeit an den Wiener und Leipziger Universitäten, auf seine humanistisch gebildeten Professoren und auf seine italienische Studienreise.

In der Entwicklung der humanistischen Passionen Johann DERNSCHWAM's führte aber auch Ungarn eine bedeutende Rolle. Hier kam er nämlich zuerst (1514), als Famulus des italienischen Humanisten und Diplomaten Hieronymus BALBI, in Berührung mit dem königlichen Hof zu Ofen, und durch diesen hatte er die Gelegenheit die damals noch beinahe vollständige reiche Kodexsammlung des verstorbenen Königs MATTHIAS CORVINUS kennenzulernen. Dazu begegnete er auf Tritt und Schritt im Gebiet vom ehemaligen Pannonien und Dazien den Steininschriften und anderen Denkmälern des römischen Zeitalters. Diese Momente trugen bestimmt dazu bei, daß DERNSCHWAM den Auftrag der FUGGER-Familie, die Administration der Neusohler Kupferausbeutung und des Kupferhandels zu leiten, annimmt (1525), und daß er sich anlässlich dieser seiner Aufgabe endgültig in Ungarn niederläßt. Die hohe Dotation, die er seines Vertrauenspostens halber wahrscheinlich genoß, sowie seine Dienstreisen in die größeren Städte Mitteleuropas förderten auch seine höchst beachtungswerte Sammeltätigkeit. Die großartige Bibliothek war im Jahre 1552, als das Inventar zustande kam, schon beinahe völlig beisammen, bereicherte sich aber noch ununterbrochen ein ganzes weiteres Jahrzehnt hindurch; die Werke, die bis zum Jahre 1562 erschienen sind, können im Bestand der Bibliothek noch nachgewiesen werden. — Die Bibliothek DERNSCHWAM's spielte ungefähr vier Jahrzehnte lang eine nicht geringe Rolle in der Geschichte des ungarländischen bürgerlichen Humanismus. Es setzte sich nämlich in der ungarischen Gesellschaft gerade zu dieser Zeit jener epochal-bedeutsame kulturelle Wechsel durch, der die von der Gewohnheit geregelten, im Zeichen der Mündlichkeit stehenden mittelalterlichen Lebensverhältnisse unter die Herrschaft der Buchstaben und Ziffern zwang, den Gebrauch der Schrift und der gedruckten Bücher immer mehr durchsetzte, und demzufolge sich immer breitere intellektuelle Gesellschaftsschichten bildeten. Besztercebánya gehörte gerade zu jenen oberungarländischen Städten, welche zuerst die humanistische Bildung aufnahmen. In diesem sich fachmäßig und fachgemäß entwickelnden Milieu hatte die Privatbibliothek DERNSCHWAM's offenbar auch gewisse gemeinschaftliche Funktionen zu erfüllen: humanistische Sitte nach konnte sie den mit dem Eigentümer in Verbindung stehenden Bücherfreunden zur Verfügung stehen. Für diese Leih-tätigkeit spricht die Tatsache, daß man im Inventar bei der Wiener Übernahme (1575) mehr als drei Dutzend Bücher für vermißt oder verloren erklären mußte.

Das umfassendste Kapitel (IV.) der Abhandlung stellt das Material der Bibliothek vor. Es befaßt sich in erster Linie mit der quantitativen Aufnahme des Buchbestandes. Nach eingehender Untersuchung kam es zum Vorschein, daß hinter den 651

Stellen des Inventars 1162 Bücher, hinter diesen aber wieder ungefähr 2100 Werke stekken. Über einen so reichen Buchbestand verfügte — unseren heutigen Kenntnissen nach — außer SAMBUCCUS kein einziger ungarländischer humanistischer Sammler. Der nächste Schritt ist das Aufdecken der typographischen Herkunftsdaten der Bibliothek. Durch diese Daten erhalten wir wichtige Aufklärungen über den inneren Wert der Bibliothek. Der Verfasser hat Analysen von drei Gesichtspunkten aus durchgeführt: er untersuchte 1. aus welchem Lande, bzw. aus welcher Stadt die Bücher der Bibliothek stammen, 2. in welchen Druckereien sie gedruckt worden sind, 3. in welchem Jahrzehnt sie erschienen sind. Aus der statistischen Bearbeitung der im Inventar niedergelegten Impresen stellt es sich heraus, daß das Herkunftsgebiet des Bibliothekbestandes größtenteils mit dem geschäftlichen Interessengebiet der FÜGGER übereinstimmt, das heißt sich besonders auf die deutschen Länder, die Schweiz und Italien erstreckt, nebenbei auch auf die Niederlande, auf Frankreich und auf die ostmitteleuropäischen Staaten. Die Resultate sind nach Ländern, Druckorten und Typographen geordnet und mit der Angabe der Erscheinungsdaten auch auf Tabellen veranschaulicht. Letzten Endes kann festgestellt werden, daß die Bibliothek in ihrer Epoche einen »modernen« Charakter hatte: sie umfaßt überwiegend ein Material, welches zur Lebenszeit des Sammlers erschienen ist.

Bei der qualitativen Prüfung des Buchbestandes mußte der Verfasser spezifische Methoden anwenden. Im Interesse der Kategorisierung war das Statistische auch hier unabhkömmlich. Als Resultat gibt uns der Autor bekannt: 1. zu welchem Prozentsatz die in verschiedenen Sprachen herausgegebenen Publikationen im Bibliothekbestand vorhanden sind, 2. wie großen Teil der Bibliothek die antiken, mittelalterlichen und renaissancezeitlichen geistigen Produkte ausmachen, 3. wie sich zueinander die Ausgaben verhalten, die zum Kreise der auf den Universitäten vorgetragenen Hauptwissenschaften (die freien Künste, die Rechtswissenschaft, die Medizin und die Theologie) gehören. Es geht hervor, daß es in der Derschwamschen-Sammlung überwiegend lateinische (teilweise griechische) Ausgaben gibt (88%), die deutschen (9%) und die italienischen (2.5%) Ausgaben nur in geringem Prozent vertreten sind, in noch minderm Prozent aber die ungarischen und tschechischen Ausgaben (insgesamt 0.5%). Die Zahlen bezeugen dennoch, daß nebst den internationalen Sprachen des Humanismus die in vulgär-nationalen Sprachen verfaßten Werke auch schon auftauchen. Nicht weniger bezeichnend ist die zeitliche Verteilung der literarisch-wissenschaftlichen Werke. Der Schwerpunkt fällt natürlich auf die Werke der Renaissance (66.5%); der Prozentsatz der Schriften aus der antiken Welt ist weit geringer (21.2%), und noch geringer ist die Prozentzahl der mittelalterlichen Geistesprodukte. In diesen Ziffern widerspiegeln sich die Symptome des sich in der Mitte des XVI. Jahrhunderts in großen Dimensionen entfaltenden Kulturwechsels. — Was nun die fachwissenschaftliche Verteilung des Buchbestandes betrifft, geht es aus den statistischen Analysen hervor, daß die Anteilquote der zu der Gruppe der sogenannten essentiellen Künste und Wissenschaften (*artes et scientiae substantiales*) gehörenden christlichen Theologie 34% der Sammlung war, die der verschiedenen Philosophien und der Politik 3,7%, die der Medizin 9,3% und die der Rechtswissenschaft wieder 3,7%. In der Gruppe der sogenannten vorbereitenden Künste und Wissenschaften (*artes et scientiae praeparantes*) war der Bücherbestand jener freien Künste, welche in die Redekunst und in das Reich der Ziffern einführten, mit 30% vertreten; der Bücherbestand der in den Bereich der »ornamentalen« Wissenschaften (*ornantes*) eingereichten Historie, Geographie und der technischen Künste, sowie der der Wahrsagerei und Zauberei kam auf 19,3%. All diese Zahlen veranschaulichen das natürliche Profil einer humanistischen Bibliothek; zu diesem Profil gehört aber auch der hohe Prozentsatz der Bücher der *sacrae litterae*, da wir doch den biblischen Charakter des nördlichen Humanismus, beziehungsweise die reiche geistige Frucht der Reformation nicht außer Auge lassen dürfen.

Die ausführliche Inhaltsprüfung der Derschwamschen-Bibliothek wird endlich mit einer konkreten Zusammenfassung abgeschlossen: der Autor hebt aus dem aus 2000 Werken bestehenden Buchbestand der Bibliothek jene Werke hervor, welche die geistigen Kraftanspannungen der Kultur des griechisch-römischen heidnischen und christlichen Altertums, dann des byzantinisch—arabischen und lateinischen Mittelalters, sowie der sich von den Alpen nach Süden und Norden entwickelten Renaissance in ihrer ganzen Tiefe und Breite besonders repräsentieren.

Als Resultat der Bibliothekanalyse stellt Verfasser fest, daß die Bedeutung der Derschwamschen-Sammlung, als ungarländischer kulturhistorischer Faktor darin besteht, daß sie jede wesentlichen Ergebnisse des sich immer mehr verbreitenden, integrierten europäischen Humanismus der sich intellektualisierenden ungarländischen Gesellschaft vom XVI. Jahrhundert frisch übermittelte.

Contradictions entre la recherche et l'information scientifique*

« Dans des conditions déterminées de la production, nous savons exactement le nombre des travailleurs qu'exige la confection d'une table, ainsi que la somme de travail, d'une nature déterminée, nécessaire à la fabrication d'un produit déterminé. Il en va tout autrement pour certaines productions "non-matérielles". La somme de travail à déployer pour obtenir un résultat voulu est tout aussi approximative que le résultat même». — C'est ainsi que fut déterminé par MARX, dans ses *Théories de la plus-value*, la caractéristique principale de la »production non-matérielle«. ¹ En effet, le travail scientifique est un processus contradictoire, car non seulement son résultat est approximatif, mais aussi son but qui est soumis, au cours de la recherche, à des changements et modifications avant d'être fixé dans une forme définitive. Ce phénomène est d'autre part en relation avec le fait que « La production ne peut être séparée de l'activité productrice. Il en est ainsi dans le cas des artistes exécutants, orateurs, acteurs, instituteurs, médecins, prêtres, etc. » ²

La formulation de l'objet de la recherche est, elle-même déjà, dans un rapport étroit avec l'information scientifique (nous entendons par cette dernière l'ensemble des activités bibliographiques et de documentation). Cette information a pour tâche de répondre à la question si la recherche proposée n'a pas été encore réalisée ou si elle ne constitue pas l'objet d'un travail déjà en cours. Toute incertitude levée l'on fera des recherches préalables pour la définition plus exacte du sujet, puis après l'avoir formulé, on aura recours, dans le processus concret de la recherche, à diverses formes de la documentation et de l'information. La recherche fait naître, même au stade où elle n'a encore obtenu que des résultats partiels, des éléments de littérature spécialisée qui, par l'intermédiaire de la documentation scientifique s'intégreront au « fonds documentologique »; la circulation est donc ininterrompue. En même temps et en tant que résultats soit partiels soit négatifs de la recherche s'intégreront à cette circulation des informations « non-productives », voire même, superflues, ou de telles qui se révèlent à cette date infécondes. A parler avec DESCARTES à propos des sciences: « Penchez-vous . . . même sur celles qui paraissent les plus absurdes et les plus fausses » — en d'autres termes, la source des connaissances ne peut-être définie à l'avance.

Tous ces traits de la recherche couvrent les contradictions existant entre les besoins de la recherche et les possibilités offertes par l'information scientifique. Ces contradictions se manifestent de diverses façons. Les voici.

* Un chapitre abrégé d'un ouvrage de l'auteur à paraître chez la maison d'Éditions de l'Académie Hongroise des Sciences.

¹ Partie I, p. 232. (éd. hongr.)

² Ouvrage cité. Partie I, p. 373.

1. *Contradiction entre les besoins déterminés de la recherche et le dépistage de connaissances mal déterminées et non spécifiées dans leurs détails.*

Toute recherche, à quel niveau qu'elle se fasse et indépendamment de son domaine d'application, même la «recherche pure» ou celle qui n'a aucun but pratique sinon de satisfaire la «curiosité», est basée sur des connaissances accumulées d'une façon ou d'autre, elle puise dans la «mémoire collective» incorporée dans des livres et des périodiques ou dans d'autres documents. L'activité scientifique, même la plus abstraite, exprime en ce sens l'exigence d'une recherche déterminée. Cette exigence n'est cependant pas en mesure de se fonder, même s'il s'agit d'une recherche très concrète (développement), sur des connaissances déterminées avec précision et jusque dans les détails au cours de leur dépouillement; la majeure partie des sources recélant les connaissances dont le chercheur a besoin est encore inconnue, ou bien on ne connaît que la sphère des sources possibles. S'il n'en était pas ainsi, la recherche pourrait être considérée comme quasi faite, ou bien aucune nécessité ne se présenterait pour la faire. Naturellement, la question se pose différemment quand il s'agit d'établir si un problème donné est déjà résolu ou si, par contre, il est question d'un sujet de recherche tout à fait neuf. De toute façon, du point de vue de l'information scientifique, l'on se trouve en face d'une équation à plusieurs inconnues ou d'une contradiction lorsque, pour répondre au besoin bien déterminé du chercheur, on doit dépouiller une somme indéterminée de connaissances (la littérature de la question) pour trouver la réponse attendue.

2. *Contradiction entre la surabondance des publications et des documents, porteurs de connaissances, et la modicité de leur partie «productive». Contradiction entre le général et le particulier.*

Il y a un déséquilibre entre l'ensemble des connaissances accumulées dans les publications et leur partie peu utilisable pour une recherche concrète. La *bibliographie mondiale des bibliographies* contient plus de 84 000 titres d'ouvrages bibliographiques,³ le Service central d'information de la Bibliothèque Saltykov-Chtchédrine de Léninegrad dispose de plus de 90 000 volumes du domaine de la bibliographie et de la documentation.

Selon une publication de l'Unesco, l'expérience prouve que, malgré la spécialisation des périodiques, sur 100 articles consultés il n'y a que 5 qui puissent être utilisés par le chercheur dans son travail.⁴ Ce n'est donc pas les sources d'information qui manquent, mais il reste à savoir si, parmi les plusieurs millions de titres accumulés dans 84 milles bibliographies spécialisées, le matériel nécessaire peut bien être sélectionné. Ou par exemple, dans la bibliographie d'économie politique de l'Unesco recensant en moyenne 7000 titres par an, les documents «productifs» sont-ils repérables pour le chercheur? Cet état de choses explique pourquoi certains affirment que l'on ne peut faire des recherches que sur une base expliquée et intuitive, car il est impossible de trouver le «trésor» dans cette immense quantité de communications. Avec la belle comparaison de BAUDELAIRE: De même que les ailes énormes de

³ T. BESTERMAN: *A world bibliography of bibliographies*. 3. ed. Vol. 1—4. Genève, 1955—1956, Societas Bibliographica.

⁴ *Inventaire raisonné des services périodiques de documentation des sciences sociales*. Paris, 1951. p. 140.

l'oiseau fabuleux, l'albatros, l'empêchent de marcher, la grande masse documents, tout en aidant le chercheur, l'empêche et le paralyse en même temps.

3. *Contradiction entre l'accroissement exponentiel du nombre des écrits scientifiques et «l'usure morale», également «exponentielle», des connaissances qu'ils représentent.*

Les productions scientifiques, y compris les publications, doublent, selon l'estimation internationale, tous les 10 à 15 ans. Il est en même temps un fait d'expérience, appuyé d'arguments tirés de divers calculs, que la désuétude, l'«usure morale» des connaissances est également exponentielle. Sans doute, on peut distinguer entre les résultats des recherches accomplies à des niveaux différents en ce qui concerne leur durée, tout autant qu'entre les sciences techniques et sociales. Un ouvrage linguistique âgé de cent ans peut servir de source encore aujourd'hui, tandis qu'une publication technique ou agronomique du même âge n'a de la valeur qu'au point de vue de l'histoire des sciences. Pareillement, un ouvrage technologique paru il y a quelques années compte déjà pour vieilli. Notons à ce propos que les projets de construction de la Bibliothèque de l'Organisation Mondiale de la Santé (OMS) prévoient un fonds de 150 000 volumes qui devront être remplacés tous les 10 ans par des ouvrages plus modernes.

D'une enquête réalisée par des spécialistes anglais on a tiré la conclusion que l'intérêt qui se manifeste de la part des chercheurs pour les publications de sciences pures, naturelles et techniques décroît rapidement, 2 ans après leur parution, et dans 10 ans il cesse définitivement.⁵ D'un autre côté, selon l'estimation de spécialistes tchèques, les 24 à 28 % des publications gardent leur actualité pendant une dizaine d'années, 12 à 15 % continuent à figurer dans les références jusqu'à vingt ans après leur parution pour tomber, après, en une complète désuétude.⁶

Du point de vue de l'information, ce processus de désuétude se complique encore par le fait que certaines parties seulement du contenu y sont soumises et non pas la publication entière.⁷ Une conclusion dégagée au cours de la recherche peut par exemple être vite dépassée, mais les méthodes de la recherche, certains tableaux joints à l'ouvrage et, — ce qui est essentiel — certains éléments d'apparence accessoire (descriptions, produits de travaux d'atelier etc.) feront éventuellement naître de nouvelles idées ou serviront de données importantes pour un nouveau sujet de recherche.

Admettant même qu'il n'y ait pas moyen de mesurer d'une façon exacte la cadence de l'«usure morale» de l'information scientifique et que les estimations y relatives divergent dans une certaine mesure, cela n'affecte nullement l'essentiel, notamment que le rythme de ce processus est exponentiel. A propos de l'accroissement des produits de la connaissance, l'observation d'ENGELS est particulièrement digne d'être mentionnée ici. ENGELS, en polémiquant avec

⁵ J. KOBLITZ: *Die erhöhte Bedeutung der Dokumentation und Information*. In: *Dokumentation*. 1962. No. 2. pp. 33—41.

⁶ L. KOFOVEC: *Das Veralten wissenschaftlich-technischer Informationen*. In: *Dokumentation*. 1962. No. 2. pp. 42—49.

⁷ G. KOSEL: *Die sozialistische Enzyklopädie als Mittel einiger grundlegenden Verbesserungen der Gemeinschaftsarbeit in Forschung und Entwicklung*. Berlin, 1960, Deutsche Bau-Enzyklopädie. 22. p.

la conception de MALTHUS, affirme que «... la science et ses progrès sont tout aussi infinis et au moins aussi rapides que le rythme de l'accroissement de la population. La science, elle, s'accroît pour le moins aussi vite que la population; cette dernière s'augmente en proportion du nombre de l'ultime génération; le progrès de la science se fait en fonction des connaissances héritées de la génération précédente, c'est à dire, dans des conditions normales, en raison d'une progression géométrique...»⁸

4. *Contradiction entre le processus de différenciation et d'intégration de la littérature spécialisée.*

C'est un processus dialectiquement contradictoire où se reflète la tendance des sciences à se développer dans les domaines intermédiaires entre différentes disciplines et en même temps à se spécialiser. Dans le domaine de la littérature spécialisée et en particulier, dans celui des périodiques, cette tendance se manifeste d'une part dans la diversité croissante de leur contenu et d'autre part dans leur rétrécissement à telle ou telle sphère de sujets. Les communications spécialisées se reproduisent donc par division.

La spécialisation et la différenciation de la science a commencé selon ENGELS à la fin du 18e siècle. «Le 18e siècle dresse le bilan des résultats obtenus par l'histoire... atteste leur nécessité et dévoile leur cohérence intérieure... les sciences font d'énormes progrès en s'associant d'un côté à la philosophie et de l'autre à la pratique.»⁹ ENGELS pose en outre la question du processus d'intégration et le caractérise, en liaison avec l'activité des encyclopédistes français, comme la manifestation du besoin de connaître les relations entre les choses. Ces deux processus qui se supposent l'un l'autre et qui ne sont en vérité que les deux aspects d'un seul, — du développement des sciences et de leur reflètement littéraire, ne s'épanouissent pleinement qu' à l'époque de la révolution scientifique et technique. Car c'est alors que se créent des branches toutes spécialisées non seulement dans les sciences naturelles et techniques (p. e. la biométrie, la biométéorologie etc.), de même que dans les sciences sociales (p. e. la statistique de l'industrie, la planométrie, etc.), mais aussi dans les domaines limitrophes des deux grandes sphères scientifiques, ou, plus exactement, les résultats et les méthodes de recherche de ces deux grandes sphères se sont profondément interpénétrées (citons, à titre d'exemple, l'application de la cybernétique dans les domaines les plus divers, ou bien l'application de la science d'organisation dans différentes branches et activités scientifiques).

En même temps se dégagent de nouvelles disciplines et activités scientifiques portant sur l'ensemble des sciences dont la formulation et le classement dans l'ordre systématique des connaissances exigent un processus plus long. La cybernétique et la recherche des opérations mêmes n'ont pas encore, à l'heure actuelle, une définition précise, univoque et généralement adoptée. La science de l'organisation et de l'économie du travail, l'organisation de la recherche scientifique ont toutes un caractère général et elles peuvent être classées dans la sphère des sciences sociales, mais leur rayon d'activité affecte, et dans une large mesure, les sciences naturelles et techniques aussi. La science de l'économie du travail en est un exemple caractéristique. Celle-ci n'est

⁸ *Oeuvres de Marx—Engels*. Vol. 1. p. 519. (éd. hongr.)

⁹ *Oeuvres de Marx—Engels*. Vol. 1. pp. 550—551.

devenue une discipline indépendante qu'en conséquence de la spécialisation des sciences sociales, mais en tant qu'une discipline née en même temps qu'un processus d'intégration, elle comporte aussi les éléments d'autres disciplines. La science de l'organisation, l'organisation de la recherche scientifique, le développement et l'application de certaines disciplines nouvelles utilisant des méthodes mathématiques dans le domaine de la planification, de l'organisation et de l'administration, disciplines telles que la recherche opérationnelle, la programmation linéaire, etc., montrent que l'évolution de la vie sociale, économique et scientifique a une tendance à assurer une place de plus en plus importante à la direction et à l'organisation. Cette tendance fut caractérisée par l'un des dirigeants de l'organisation de la science de l'Union Soviétique en ces termes: «La direction doit se faire science.»¹⁰

Tous ces processus compliqués se manifestent lors du dépouillement de la littérature spécialisée et dans la pratique de la documentation scientifique d'une manière contradictoire. Tout en transmettant ses informations, la documentation scientifique contribue, elle aussi, à fournir aux procédés d'organisation et se direction une base scientifique.

5. *Contradiction entre l'exigence que le travail soit de plus en plus scientifique et le caractère toujours plus compliqué et plus universel de la science.*

La pratique des sciences, la recherche devient en général et, dans le domaine des sciences sociales en particulier, de plus en plus compliquée et doit répondre à des exigences de plus en plus élevées à cause de l'accroissement extraordinaire (universalité) de la littérature et d'autre part à cause de l'évolution se concentrant sur les domaines intermédiaires entre plusieurs disciplines. La recherche poursuivie dans le domaine des sciences sociales doit faire face à des sources beaucoup plus nombreuses qu'avant une vingtaine d'années. En même temps, l'application des méthodes mathématiques suppose l'appropriation préalable de nouvelles connaissances, ce qui est valable et pour les sciences économiques et pour les autres. Parallèlement, de nouveaux champs sont défrichés par la recherche (cf. la science de l'organisation); il résulte que la pratique des sciences devient de plus en plus compliquée. Du même coup, et en conséquence de la révolution scientifique et technique, se présente le besoin d'un travail intellectuel de niveau élevé qui suppose l'appropriation de nombreuses connaissances. *Dans les pays socialistes justement un des objectifs les plus importants à atteindre est de diminuer, pour faire disparaître complètement plus tard, la différence entre la travail intellectuel et le travail manuel,* ce qui nécessite d'une part une automatisation très poussée, et l'élargissement des connaissances des masses en matière de sciences techniques et sociales de l'autre. Le but à atteindre n'est donc pas seulement de former un nombre aussi grand que possible de chercheurs, mais aussi de munir les travailleurs, à tous les niveaux, de connaissances scientifiques appropriées, en un mot: d'intellectualiser le travail; or, cet objectif ne peut se réaliser qu'en un processus opposé à l'évolution de plus en plus compliquée des sciences.

¹⁰ L'article de B. GVISIANI, vice-président de la Commission Gouvernementale pour la Coordination des Recherches Scientifiques fonctionnant auprès du Conseil des ministres de l'Union Soviétique. In: *Izvestiya*. 1963. No du 21 mai. p. 2.

Le caractère international de la science moderne pose, à côté du problème de la quantité, celui de la langue aussi. Le Manifeste du Parti Communiste en parle en ces termes: «Les productions spirituelles des nations seront accessibles à tout le monde. L'exclusivisme national et l'étroitesse d'esprit cessera et les nombreuses littératures nationales et locales engendreront une littérature mondiale». (Alors qu'au 19e siècle une ou deux langues mondiales suffisaient à la recherche scientifique, ne fut-ce qu'à cause du nombre très peu élevé des périodiques, selon une enquête faite sous ce rapport, contre 50 périodiques parus de nos jours dans chaque branche importante de la science, avant la seconde guerre mondiale on n'en publiait que 32, avant la première guerre 14 et en 1900 seulement 2¹¹. Dans la seconde moitié du 20e siècle, par suite de l'accroissement et de l'expansion de la littérature scientifique, le problème de la connaissance des langues cause, partout dans le monde, de sérieuses difficultés.

La disparition de l'ancienne hégémonie de l'Occident dans le domaine de la science (suprématie de la langue anglaise, française et allemande dans certaines disciplines) et les immenses succès scientifiques de l'Union Soviétique, l'évolution culturelle des pays de la démocratie populaire font apparaître le problème de la langue sous un nouvel aspect. Dans les pays occidentaux on fait fonctionner aujourd'hui plusieurs entreprises établies spécialement pour l'édition en traduction anglaise de plusieurs périodiques soviétiques et l'on fait aussi des efforts pour introduire, sur une grande échelle, l'instruction de la langue russe. De nombreuses institutions occidentales s'occupent de la documentation de la science des pays socialistes — nous faisons naturellement abstraction des établissements pour l'«Ostforschung» et d'autres, semblables, de caractère non-scientifique. On fait paraître des recueils d'articles choisis dans la littérature d'économie politique des pays socialistes dans une revue fondée à cette fin (Eastern European Economics; notons à ce propos que l'International Arts and Sciences Press — IASP — de New York publie pas moins de 12 revues sociologiques, en majeure partie soviétiques, en traduction anglaise).

On a créé un centre européen pour la traduction de la littérature scientifique des pays socialistes, etc.¹² Il va de soi que les pays socialistes sont pourvus eux aussi d'organismes considérables pour la traduction de la littérature scientifique des pays occidentaux. Les besoins qui se présentent en matière de traduction ont poussé les spécialistes à chercher les moyens de résoudre ces problèmes par des machines électroniques.

L'exigence de rendre les connaissances scientifiques accessibles aux masses d'une part, et de l'autre la tâche de plus en plus compliquée de l'appropriation de ces connaissances, de même que le caractère international de la science constituent une contradiction que l'on cherche à supprimer par la propagation des connaissances, par la vulgarisation des sciences. Dans les pays socialistes, ce sont les organisations de masses qui se chargent de cette tâche et l'accomplissent à un niveau d'organisation remarquable.

¹¹ *Scientific manpower for applied research*. Paris, 1956, OECE. p. 27.

¹² La Maison d'édition MACMILLAN a publié l'ouvrage: *Russian for Scientists* — Les périodiques soviétiques parus entièrement en traduction sont répertoriés dans le: *Catalogue of scientific and technical journals*. London, 1961, Pergamon Press. — Le centre de traduction fonctionnant avec la coopération des spécialistes des États-Unis et du Canada a été organisé à la bibliothèque de l'Université de Delft.

6. *Contradiction entre la tendance à s'accroître qu'ont les appareils de l'information et l'utilisation relativement décroissante de ces appareils.*

L'expérience montre dans le monde entier que le nombre des organismes de documentation, ainsi que leurs services, s'accroissent plus vite que ne s'accélère le rythme de leur utilisation qui est en effet relativement décroissant. Lors de la Conférence sur l'information scientifique de Washington, ce phénomène fut largement discuté et examiné sous plusieurs aspects. Il faut constater que, parallèlement à l'utilisation décroissante de la littérature, la documentation et l'information scientifique, elles, exigent toujours plus de temps. Dans le domaine des sciences sociales, on n'a pas encore réalisé des enquêtes aussi concrètes et étendues que dans celui des sciences exactes et naturelles où l'on a analysé la répartition du temps consacré à la recherche entre différentes opérations et phases du travail et on a évalué, dans ce contexte, la mesure de l'utilisation des services de documentation et son rapport à d'autres sources et autres méthodes d'information (communication orale, échange direct d'expériences, etc.). Bien que ces enquêtes ne permettent pas encore de formuler des conclusions générales valables en particulier dans le domaine des sciences sociales qui nécessitent plus de *sources écrites* que les autres disciplines, elles montrent pourtant la contradiction existant entre l'accroissement rapide des publications et des autres documents et la décroissance relative de leur utilisation.

Au cours d'une enquête réalisée dans les États-Unis et portant sur l'analyse du travail de 1500 chimistes dont chacun était l'objet de deux observations par jours, l'on avait constaté qu'en moyenne les 50 % des heures de travail furent consacrés à des activités relatives à la documentation et à l'information, et 36 % aux expériences. Parmi les sources d'information, c'est la communication orale qui se révèle la plus importante mais qui nécessite aussi le plus de temps. La communication écrite n'en prend que la moitié, dont seulement la moitié pouvait être consacrée aux ouvrages imprimés. Une enquête effectuée en 1956 par la Science Library de Londres et portant sur l'utilisation des périodiques, a conduit au résultat suivant: sur 9120 périodiques de la bibliothèque, 4821 ne faisaient l'objet d'aucune demande au cours de l'année; les 3/4 des périodiques de la bibliothèque sont si peu utilisés qu'un seul exemplaire de chacune de ces revues suffirait pour toute l'Angleterre.¹³ L'analyse devenue classique de BERNAL sur l'utilisation de la littérature scientifique prouve par contre la forte utilisation des documents scientifiques en Angleterre. Lors d'une enquête réalisée dans 8 instituts de recherche anglais, les observations basées sur les réponses de 208 chercheurs consultés, ont mené à la conclusion qu'ils parcourent en moyenne 5 à 10 périodiques par semaine; 37 % des sources de leurs recherches sont des articles de revues, 18 % du matériel utilisé est tiré de revues signalétiques et 14 % de communication orale. 76 % des chercheurs consultés lisent régulièrement des périodiques, ils consultent tous régulièrement les revues signalétiques.

Or, l'accroissement de la documentation peut être considéré aussi comme une «souple de sûreté» de la recherche, car les possibilités offertes par la documentation, quoique loin d'être entièrement utilisées, prêtent quand même au chercheur un sentiment de sûreté. Ou suffit-il peut-être qu'on ait conscience

¹³ E. de GROLLIER: *La conférence internationale sur l'information scientifique. Washington...* Bulletin des Bibliothèques de France. 1959, No 1, pp. 3—19.

des possibilités? Dans ce cas, les fonds élevés investis dans l'information scientifique par tout le monde ne seraient point motivés.

Dans le domaine des sciences sociales, un nombre toujours croissant de services d'information sont fondés à côté de ceux qui fonctionnent déjà. Tout récemment, on a lancé *The Journal of Economic Abstracts* (USA, à partir de 1963), sur décision de la Société Économique des États Unis (American Economic Society) qui, après une vaste enquête jugea la parution d'un tel périodique absolument nécessaire. La parution de cette revue est d'autant plus digne d'être mentionnée que la moitié du contenu est composée d'analyses, de références, de bibliographies et de comptes rendus. C'est également sous l'égide de la Société que vient d'être édité en quatre gros volumes l'index des articles de périodiques économiques sélectionnées pour les années 1886 à 1954.¹⁴ C'est également tout récemment qu'une revue signalétique trimestrielle a commencé à paraître en France sous le titre de *Fichier bibliographique de l'entreprise*. Le périodique français *Interproductivité* souligne l'importance de la documentation d'entreprise en tant que facteur important du développement économique (No du 15 mars 1963, p. 10.). Quant aux revues soviétiques, mentionnons, à côté des anciens organes économiques de documentation et de bibliographie, les périodiques suivants: *Referativny Journal. Ekonomika promyšlennosty* (*Revue analytique de l'économie industrielle*) — Ed. de VINITI; *Novaja inostrannaya ekonomičeskaya literatura* (*Nouvelle littérature économique étrangère*) Éd. de la Bibliothèque Fondamentale de l'Académie de l'URSS pour les Sciences Sociales; *Bjulleten zarubežnoj ekonomičeskoj informatii*, publication de l'Institut de recherche du Comité National de Planification de l'Union Soviétique (Naučno-isslédatelskij Institut Planirovanija i Normativov pri Gosplane SSSR) qui contient des analyses de la littérature économique étrangère.

En Hongrie, selon l'appréciation d'un groupe de travail de la Commission Nationale de Documentation, plus de vingt institutions s'occupent actuellement de la préparation de cinquante publications économiques (*Rapport . . . du mois de juillet 1963*, manuscrit).

De tout ce qui a été dit, on peut conclure que l'augmentation de la documentation — où se reflète un effort pour suivre de près l'accroissement de la littérature — et l'utilisation relativement décroissante des documents constituent une contradiction non univoque qui exige de nouvelles études différenciées selon les disciplines, et avec une attention toute particulière pour les sciences sociales.

7. Contradiction entre le caractère médiateur de l'information scientifique (entre la recherche et la littérature) et son rôle d'éloigner le chercheur de la littérature spécialisée.

La documentation scientifique, qui est essentiellement, comme d'ailleurs toute espèce de documentation, une transmission de connaissances, transmet, sous diverses formes, la littérature à la recherche par l'intermédiaire de ses services; mais tout en rapprochant la littérature des chercheurs, elle éloigne en même temps ces derniers des sources primaires (livres, revues, rapports, etc). en s'efforçant d'en remplacer au moins une partie par ses documents de nature

¹⁴ *Index of economic journals*. Vols. 1—4. Homewood, Ill, 1962, Irwin.

secondaire et par là elle accélère le processus de l'alinéation de la littérature au chercheur. Le motif concret de ce processus d'«aliénation» est l'immense quantité et le rapide accroissement de la littérature spécialisée (il paraît aujourd'hui annuellement environ 250 000 livres et à peu près 4 millions d'articles de périodiques); d'où l'impossibilité de la consultation personnelle de toute la littérature, même d'une seule discipline, si peu étendue qu'elle soit.

Plus le niveau des services d'information est élevé, plus ils seront en mesure de dispenser les chercheurs de consulter les sources primaires. Les différentes listes d'ouvrages ou d'articles sélectionnés (avec des résumés plus au moins longs) établies avec l'intention d'attirer l'attention aux publications supposées utiles ne font encore que resserrer la relation entre le chercheur et la source originale, tandis que les informations d'une qualité supérieure — comme p. e. la documentation synthétique d'un sujet déterminé — font, à la place et pour le chercheur, le sélectionnemement, l'analyse et la synthèse de la littérature d'un sujet donné. Ces «demi-produits» de recherche qui représentent le niveau le plus élevé des publications d'information, éloignent les chercheurs des publications primaires. En fait, un processus pareil a lieu déjà au cours de la sélection et de la rédaction des résumés des documents, quoique dans une mesure beaucoup moins grande. Les extraits et les analyses, tout en attirant l'attention des chercheurs sur la littérature propre à leur être utile, suppléent souvent à la lecture des documents originaux. N'oublions cependant pas que même le service le plus parfait, produisant des résumés les mieux faits ne peut fournir ce travail pour la recherche qu'en la considérant comme une activité collective (c'est le côté général du problème). Etant donné que l'information spécialisée et de haute qualité des chercheurs pris individuellement ne peut être réalisée même pas en utilisant des machines électroniques, le service de documentation doit exploiter, tout en les triant, une quantité considérable de documents pour résoudre le problème de la qualité. En d'autres termes, la documentation se charge de dépouiller — d'une façon collective — la grande masse de littérature inaccessible au chercheur particulier et, par cela, elle lui donne la possibilité de trouver potentiellement et approximativement la littérature dont il a besoin, mais, par cela même, elle s'interpose entre le chercheur et la littérature. C'est à cette catégorie de faits que se rattachent deux tendances contradictoires de l'activité des bibliothèques. D'une part, elles s'efforcent d'introduire — autant que les conditions locales le leur permettent — le système du libre accès aux rayons pour assurer ainsi le contact direct entre les lecteurs et les documents, c'est à dire de leur faciliter la consultation des livres et des périodiques sans l'utilisation des catalogues. En même temps on fait des expériences de grande envergure pour adopter le système de cartes perforées et de machines électroniques qui ne permettent plus aux lecteurs de compulser la littérature, ne fut-ce que sous forme de titres d'ouvrages ou d'extraits : le sélecteur mécanique en fera désormais fonction. Bien que la recherche automatique permette au chercheur de trouver la littérature nécessaire beaucoup plus vite et d'avoir à sa disposition des matériaux lui facilitant diverses combinaisons, il reste à savoir si cette méthode peut soutenir l'épreuve spécialement dans le domaine des sciences sociales, à moins que le sujet en question ne soit tout à fait concret et déterminé. Et si elle répond à l'attente, elle suppose un changement total des méthodes et manières de voir des sciences sociales; mais en tout cas, l'éloignement du chercheur de la littérature spécialisée n'en sera qu'accentué.

8. *Contradiction entre le manque d'un système théorique et universel des sciences et besoin d'une classification systématique en matière de documentation.*

Le système universel des sciences pose encore de nombreux problèmes aux recherches. Les informations ne peuvent donc être mises à la disposition des chercheurs que classées selon le système de classification de la documentation. Cela donne lieu à une contradiction même si on tient compte du fait que *les deux systèmes de classification ne peuvent pas être identiques à cause de la différence de leur destination et de leur méthodes*. Toutefois, leur base théorique doit être fournie par la classification des sciences. La classification des sciences a un caractère théorique, tandis que celle de la documentation est de nature pratique. Toutefois, la trop grande différence qui existe, en fait, entre les deux systèmes, est, en principe, inadmissible. A côté de la classification des sciences et de la classification «traditionnelle» de la documentation, on commence à porter au premier plan le langage des machines, le codage de la documentation qui constitue l'une des conditions de son automatisation.

9. *Contradiction provenant de l'autonomie des centres de recherche et des centres d'information (facteur d'organisation).*

En principe, il paraît avantageux que la documentation se fasse au même endroit que la recherche et que celle-là soit coordonnée à celle-ci. Tel n'est pas le cas dans la pratique. Du point de vue de l'organisation, l'information scientifique se fait de par le monde dans des cadres très différents. Elle peut fonctionner en collaboration avec les bibliothèques dans une organisation commune ou comme une institution autonome, ou bien liée à une institution ou un organe scientifiques. Voilà les trois types principaux d'organisation de la documentation, en laissant de côté les variantes possibles à l'intérieur de ces types fondamentaux (la question par ex. si la documentation fait partie du travail de la bibliothèque, ou inversement, cette dernière de la première, ou bien elles sont coordonnées? de même nous faisons abstraction de la manière dont un organe de documentation est rattaché à celui qui l'entretient, qui peut être un office de l'état, une institution d'enseignement supérieur ou de recherche, etc.), car ce n'est pas l'organisation ou son schéma qui fait l'objet de notre étude, mais la contradiction qui se manifeste dans le fait que deux des trois types d'organisation sont indépendants des laboratoires de recherche. A ce propos les motifs financiers et économiques qui jouent un certain rôle dans cet état de choses, peuvent bien être laissés de côté, car ce n'est pas là que se trouve le fait majeur du problème. En fait la question est de savoir si la documentation doit être *centralisée* et suivre l'évolution mondiale de la science pour dépouiller sa littérature, sans se concentrer sur les objectifs de recherche d'une seule institution, ou bien, serait-il préférable qu'elle soit *décentralisée* pour ne satisfaire que les exigences d'une seule institution? *Ce n'est qu'en admettant la nécessité de toutes les deux formes de documentation* que l'on arrive à la solution théorique et pratique de la contradiction provenant de l'autonomie (l'indépendance organique) des centres de recherche et des centres d'information.

Par le problème de la centralisation ou décentralisation de la documentation il ne faut pas entendre la question si la documentation se poursuit ou non pour toutes les branches de la science dans le cadre d'un seul organisme, mais si elle est centralisée ou non par discipline. Sous l'aspect de l'organisation,

cette question se pose sous la forme suivante: la documentation relève-t-elle d'un centre de recherche, ou est-elle indépendante de celui-ci? Sous tous les deux rapports, il paraît opportun de mettre en pratique toutes les deux formes. A quel niveau que fonctionnent les centres de recherche (en entendant par là l'ensemble des foyers d'activité scientifique), ils sont liés à un programme donné, à des plans à terme plus ou moins court ou long, d'où il s'ensuit que le programme concret à réaliser dans un institut dans un délai le plus court ne manquera pas d'être déterminé et par l'institut et par le service d'information lui subordonné. Mais ce programme *ne coïncide pas nécessairement avec l'évolution* de la science sur le plan international, ni avec l'apparition de nouvelles disciplines, ni avec le développement de nouvelles tendances de la recherche. Ce sont des problèmes concrets à résoudre ou la participation à une recherche étendue et complexe qui donnent naissance à ce programme; les points de vue mentionnés plus haut n'y jouent qu'un rôle secondaire. Le terme expiré et le programme réalisé, le centre de recherche se prescrira de nouveaux objectifs auxquels son service de documentation aura à se soumettre. Cependant pour se mettre à ce nouveau sujet de recherche, on a également besoin au moins d'une partie de la littérature antécédente; bien plus, la formulation et l'exacte délinéation de l'objectif elle-même ne pourra être faite sans cette littérature. La documentation de l'institut en question n'y est pourtant pas suffisamment préparée car elle avait un autre programme jusqu'alors et il est même probable qu'elle n'aura pas à sa disposition la littérature nécessaire pour l'étude du programme. L'acquisition et le dépouillement de cette littérature constituera une tâche bien difficile et onéreuse. A titre d'exemple: Il y a un institut où la matière principale de la recherche est la productivité du travail. En conséquence d'une modification de la spécialité de l'institut, le sujet est confié à un autre institut, tandis que le premier sera chargé de s'occuper du problème de l'exploitation de l'énergie naturelle. Il est évident que ce changement aura ses conséquences et dans l'acquisition de la littérature et dans son dépouillement et l'important problème de la productivité du travail dont l'institut s'occupait jusque là d'une manière intense du point de vue de la documentation aussi cédera la place au nouveau programme.

En examinant la question sous un autre aspect, nous pouvons dire que le développement de la recherche scientifique est inégal sur le plan international, ou en d'autres termes: l'apparition de certaines nouvelles orientations de la recherche, l'application de certaines méthodes de recherche ou la détermination de certains programmes se font dans les divers pays à des époques différentes. Pour remédier à ce décalage, les pays socialistes procèdent à une répartition des tâches en matière de travail scientifique.

Un exemple: au moment où la cybernétique et l'application des méthodes mathématiques dans les sciences sociales avaient déjà une littérature internationale considérable, ces recherches n'ont pas été commencés encore en Hongrie où à l'époque en question, on n'a pas encore créé les cadres et l'organisme à cette sorte de travaux. Il va de soi qu'il n'y avait aucun «centre de recherche» qui aurait pu prendre soin de l'acquisition d'une littérature relative à ces questions ou de son dépouillement. Néanmoins, la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie, en tant que grande bibliothèque d'étude, avait commencé de rassembler la littérature ayant trait à la cybernétique bien avant la mise en marche des recherches en Hongrie, si bien que les travaux de recherche démarrés, les ouvrages de référence et les bibliographies les plus impor-

tantes pouvaient tout de même être mis à la disposition des chercheurs. Un centre de documentation scientifique dépouille les documents qui se promettent utiles, de la littérature internationale tout en englobant, mais aussi en dépassant largement les programmes concrets des différents instituts de recherche.

Et inversement, le centre de documentation qui exerce ses fonctions indépendamment du centre de recherche, n'est pas en mesure de fournir des informations aussi détaillées aux recherches faites dans le pays ou dans un institut donné qu'un service de documentation coordonné au centre saurait en donner. Pour la solution du problème, il paraît avantageux que les centres de recherches qui sont au courant des tendances les plus récentes du développement scientifique, soient en coopération avec les centres d'information (en les aidant de conseils etc.) et que ces derniers ne se limitent pas à la documentation des sujets étudiés dans les instituts de recherche tandis que les services de documentation des centres de recherches soumettent entièrement leur activité au programme de recherche des centres. Le degré désirable de la coopération et de la spécialisation ne peut être établi qu'en étudiant tous les cas individuellement et en observant d'une manière concrète les particularités de chaque discipline.

10. *Contradiction entre l'attraction de la recherche et la demande de main d'oeuvre en matière de l'information scientifique (le dilemme du spécialiste d'information : facteurs subjectifs).*

La recherche moderne a besoin d'une documentation spécialisée très poussée, ce qui exige du documentaliste une parfaite compétence dans les disciplines respectives; on peut dire même qu'à un certain niveau ses connaissances en la matière doivent être comparables à celles dont dispose le chercheur lui-même. En même temps, le prestige du travail de recherche exerce une force d'attraction sur les spécialistes qui travaillent dans les centres de documentation et les sollicite à trouver une occupation dans la recherche. Le fait que le travail de recherche est matériellement mieux rétribué et socialement plus estimé d'une part, et de l'autre le désir de satisfaire aux ambitions scientifiques individuelles, ont toujours enfermé dans un dilemme les bibliothécaires et, plus récemment, les documentalistes. Mais si tous ceux qui sont aptes à déployer une activité scientifique sont employées soit dans l'enseignement supérieur soit dans la recherche, où trouvera-t-on un personnel capable d'assurer les services au niveau très élevé qu'on exige à bon droit des bibliothèques et des organes de l'information scientifique? Il ne suffit pas d'avoir une formation de bibliothécaire-documentaliste pour satisfaire à toutes ces exigences. Il ne serait pas heureux non plus de faire des bibliothèques et des centres de documentation une sorte d'asile des savants en quelque sorte ratés. Ces institutions doivent être des chantiers du travail scientifique qui attirent les hommes de talent en leur ouvrant de vastes horizons d'activité. La résolution de cette contradiction ne peut être obtenue qu'au bout d'une longue évolution. Elle est liée étroitement à de questions théoriques jusqu'ici irrésolues comme p. e. celle de la place de l'information scientifique dans le système des sciences, pour ne pas parler de certains problèmes pratiques comme p. e. celui d'assurer aux spécialistes de l'information les moyens de poursuivre des recherches.

11. Contradiction entre l'élargissement de l'activité d'information scientifique et le développement relativement arriéré de ses principes théoriques.

Ce n'est qu'une partie (très réduite) des innombrables publications traitant de bibliothéconomie ou de documentation qui s'occupent de questions théoriques. Cela ne nous surprend pas: au cours des vingt dernières années, si grand était le nombre des problèmes d'ordre pratique à résoudre dans le domaine de l'information scientifique (question d'organisation, matérielles, problèmes de publication, de coordination, etc.) que les questions théoriques devaient être forcément reléguées au second plan. Mais l'incompréhension qui s'est manifestée de temps en temps envers les problèmes théoriques de l'information scientifique y aura également joué un certain rôle. Certains affirment par exemple que de tels problèmes n'existent point, car l'information est une activité purement pratique. Cette conception a suscité, de la part des bibliothécaires et des documentalistes, une réaction compréhensible du point de vue psychologique, qui consistait à exagérer le caractère scientifique de leur travail et de leur profession; ils ont eu le tort de faire passer pour des activités scientifiques même certaines fonctions purement pratiques, ce qui ne faisait que justifier l'incompréhension mentionnée. L'élucidation des problèmes théoriques fut encore compliquée par le désaccord existant entre les bibliothécaires, les documentalistes et les bibliographes sur la question des relations entre les trois activités étroitement et organiquement reliées qu'ils exercent. Il résulte de tout cela que cette branche de la connaissance et de l'activité intellectuelle où des milliers de personnes sont engagées, activités qui consomment de très considérables moyens matériels et qui peuvent exercer une influence positive ou négative sur la vie économique et scientifique, n'a pas encore une théorie consistante ni un système qui pourrait servir comme base solide pour l'enseignement supérieur de la documentation scientifique.

Cette contradiction devra être éliminée par l'établissement du système de classification des sciences et par la recherche portant sur le processus de transformation de la science en force productrice. La documentation relative aux sciences sociales contribuera à l'accomplissement de ces deux tâches qui rentrent toutes deux dans le domaine spécifique de la science sociale d'une part en fournissant des informations de niveau élevé à ses recherches, et de l'autre, par ses propres recherches théoriques et les problèmes qu'elle posera également en restant sur le terrain des sciences sociales.

RÓZSA GYÖRGY: A KUTATÁS ÉS A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS KÖZÖTTI ELLENTMONDÁSOK

A tudományos tájékoztatás, amely gazdasági erőforrásnak tekinthető azokon a tudományterületeken, amelyek maguk közvetlenül részesei a tudomány termelőerővé válási folyamatának, ráfordításai pedig termelési költségként foghatók fel, olyan társadalmi munkamegosztás során kifejlődött, közvetlen elmunkát, közvetetten tárgyiasult munkát megtakarító, a szellemi munka racionalizálását elősegítő és termelékenységét növelő, a tudományt és a termelést közvetlenül szolgáló, aktív funkciókkal bíró, önálló társadalmi tevékenység, amely sajátos módszerekkel és formákban közvetíti a kutatásnak a szakirodalmi információt. A tudományos tájékoztatás, mint a szellemi szolgáltatások egyik sajátos rendszere, konkrétan mindig valamilyen szaktudományhoz kapcsolódik, ezért elméleti és módszertani kutatásai egyben tudományági szakkutatások is, általános elméletéé pedig több tudományág részvételét feltételező komplex kutatás.

A kutatás ellentmondásos folyamat, maga az eredetileg kitűzött cél is a kutatás során változik, módosul és fogalmazódik meg végleges formában. «Pontosan tudjuk, adott termelési feltételek között hány munkás szükséges egy asztal elkészítéséhez, milyen mennyiségű meghatározott munka kell egy meghatározott termék előállításához. Nem ez az eset sok „nem-anyagi terméknél”. A meghatározott eredmény eléréséhez szükséges munkamennyiség éppúgy hozzávetőleges, mint maga az eredmény» (MARX: *Értéktöbblet-elméletek*). A tudományos tájékoztatás is ellentmondásos folyamat. A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondásokat a következőképpen lehet megfogalmazni:

1. A meghatározott kutatási igény — és a meghatározatlan, pontosan és részleteiben nem körülírt ismeretanyag feltárása közötti ellentmondás.
2. A felhalmozódott ismeretanyag túlméretezettsége (általános) — és a relatíve kevés „produktív”, hasznosítható (különös) közötti ellentmondás.
3. A tudományos írásművek számának exponenciális növekedése — és a bennük foglalt ismeretek exponenciális „erkölcsi kopása” közötti ellentmondás.
4. A szakirodalom differenciálódási — és integrálódási folyamata közötti ellentmondás.
5. A munka általános tudományosabb igénye — és a tudomány egyre bonyolultabbá válása és világirodalmi jellege közötti ellentmondás.
6. A tudományos tájékoztatási apparátus növekedési tendenciája — és használatának relatív csökkenő tendenciája közötti ellentmondás.
7. A tudományos tájékoztatás transzmissziós jellege (a kutatás és a szakirodalom között) — és mint a szakirodalom „elidegenedésének” eszköze közötti ellentmondás.
8. Az egyetemes tudományrendszerezés hiánya — és a dokumentációs osztályozás igénylése közötti ellentmondás.
9. A kutatóközpontok — és a tudományos tájékoztatási központok szervezeti különállása közötti ellentmondás (szervezeti tényező).
10. A kutatás vonzása — és a tájékoztatási szakemberszükséglet közötti ellentmondás (a tájékoztatási szakember dilemmája, szubjektív tényező).
11. A növekvő tudományos tájékoztatási gyakorlat — és viszonylagos elméleti elmaradottsága közötti ellentmondás.

Mindezen ellentmondások a tudományos tájékoztatási gyakorlat tapasztalatainak elméleti általánosítása, a tudományok rendszerezésének kidolgozása és a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatának komplex kutatásai által kerülnek közelebb a fokozatos feloldódáshoz.

A cikk egy rövidített fejezet a szerzőnek az Akadémiai Kiadónál megjelenésre váró munkájából.

KÖZLEMÉNYEK

Aristoteles, Vergilius és társai. (Régi könyvek címlapjainak klasszikus ábrázolásaihoz.) Az *antikvitás XVI. századi képe* című könyvünkben részletesen foglalkoztunk ARISTOTELES utókorának a XIII. századtól kezdve kimutatható „gazdagodásával”, a nagy filozófus „lővátételének” számtalan változatban megírt és ábrázolt történetével. Ez a kép bizony nehezen fér össze a Stagirita nagyságával, de azzal az istenes környezettel sem, ahol képzőművészeti ábrázolásai sóbálvánnyá mereszthetik a gyanútlanul ájtatoskodó szemlélőt. Nem is igen lehet eldönteni, hogy szerepelhet a „legbölcsebb pogány” ennyire minden méltóságából kiforgatva, a női csábítás sajnálatra és nevetségre méltó áldozataként, elrettentő példa gyanánt, a jó keresztények okulására: a középkori egyház moralizáló hajlandósága folytán-e vagy a kényszerű moralizálás takarója alól előmerészkedő szabadabb szellem megnyilatkozásaként?¹

Ugyanitt nyomon követtük azokat a szálakat is, amelyek a nagy görög bölcset a csúfondáros kedvű utókor képzeletében egy nem kevésbé bölcsnek, sőt szinte prófétának tisztelt római költővel: VERGILIUSSzal kötik össze. Az antikvitás „két abszolút nagysága” (L. FRIEDLÄNDER) így élt együtt századokon keresztül az emberek tudatában: ARISTOTELESből — a monda leggyakoribb változata szerint — tanítványának, NAGY SÁNDORnak fiatal felesége üzött csúfot, amikor az önmegtartóztatás öreg prédikálóját bosszúból elbolondította, és háttalónak használva nyilvánosan megszegyenítette, a „szűzi” VERGILIUS pedig ugyancsak udvarlás közben járt pórul, mert a római királykisasszony felhívta ugyan egy kosárban, de nem egészen az ablakáig, és a szegény költő ország-világ csúfjára szégyenkezhetett ég és föld között. De VERGILIUST sem hiába ruházta fel az utókor képzelete varázstudománnyal: a városban egyszerre csak kialudt minden tűz, és most meg a büszke királylánynak kellett szégyenszemre kiülnie a piacra, hogy a rómaiak az ő tüzet árasztó testrészén lobbantsák lángra fáklyájukat.

Senkinek nem lehet célja, hogy ennek a pajzán hagyománynak a corpusát összehordja. Alkalmadtán azonban érdemesnek látszik visszatérni hozzá, ha ezzel valamit megvilágíthatunk. Az alkalmat az Egyetemi Könyvtár Vet. 25/22. jelzetű könyvritkasága szolgáltatta. Jacobus FABER STAPULENSISnek ARISTOTELES logikai műveéhez írott parafrázisairól, ill. az 1525-i kiadás (*Parisiis, typis ac characteribus Petri Vidovei, impensis autem honesti viri Francisci Regnault*) címlapábrázolásairól van szó. Ritka könyv, esetleg unikum; nem szerepel sem a British Museum, sem a Bibliothèque Nationale katalógusában, de még a mértékadó bibliográfiákban sem.² Az Egyetemi Könyvtárba az Országos Könyvtári Központ begyűjtött anyagából került át; a XVIII. századi possessor-bejegyzés szerint valamikor a bécsi karmelitáké volt („*Con. Vien. Car. Discal.*”), a címlap belső oldalán XIX. századi bélyegző: „*Bibliotheca Conv. Carm. Disc. Viennensis*”; a címlap

¹ BORZSÁK István: *Az antikvitás XVI. sz. képe*. Bp. 1960. 272—284. l.

² A legteljesebb felsorolás E. AMANN cikkében: *Dict. Theol. Cath.* IX. köt. (Paris, 1926. 157. l.) (A mű első kiadása 1503-ban jelent meg.)

felső szegélyén: „*Ex bibliotheca Martini Sebaldi Parochi ad S. Michaelen An. 1626*”, alul — áthúzva — „*Joannes Joinus [?] Pannonius*”; a pergamenkötés belső oldalán és a könyv utolsó lapján olvasható bejegyzések bizonyossága szerint a XVI. században olasz kézben forgott).

A könyv szerzőjét, az étaples-i születésű Jacques LE FÈVRE-et (1455 k. — 1536), akinek a francia irodalom az első teljes bibliafordítást köszönheti („selon la pure et entière traduction de S. Hierosme”: 1530), KÁLVIN előfutáraként tartják számon. (Inkább francia MELANCHTHONnak mondhatnók, ha KÁLVIN ilyet megtúrt volna maga mellett.)³ Ezzel a művével a *tiszta aristotelesi forráshoz* akarta visszavezetni a tanulóifjúságot: „Nunc ergo iuvenes ex Aristotelico opere ceu ex proprio fonte purissimas haurite delibateque aquas, peregrinas autem tanquam viles lacunas insalubresque Trinacriae lacus devitate”, — MELANCHTHON programjához hasonlóan, aki wittenbergi székfoglalójában (*De corrigendis adolescentiae studiis*, 1518) azt javasolja, hogy a hiányos és zavaros fordítások helyett vissza kell térni a forrásokhoz, a filozófiát az „igazi, hamisítatlan Aristotelesből” kell méríteni.⁴

De itt most nem LE FÈVRE filozófiai vagy teológiai munkásságát, nem is a szóban forgó könyv tartalmi jelentőségét óhajtjuk méltatni,^{4a} hanem a címlap ábrázolásait próbáljuk értelmezni. A jobb alsó sarokban látható jellegzetes monogram bizonyossága szerint a kalandos életű Urs GRAF (kb. 1485—1527) a címlap mestere. Ugyancsak jobboldalt (feljebb) az 1519-es évszámot találjuk. Tudjuk,⁵ hogy GRAF 1509-től — amikor éppen nem katonáskodott hol Olaszországban, hol Burgundiában, vagy amikor „umb allerley misstat und verspottung willen” éppen nem ült — főleg baseli nyomdászoknak (Adam PETRI, AMERBACH) dolgozott. Címlapunk a marignanói (1515) és milánói (1521) vitézkedés közti periódus egyik — tudomásunk szerint eddig ismeretlen — terméke.

Tudunk egy ugyanebből az évből való ARISTOTELES-ábrázolásáról,⁶ és nem vitás, hogy a művész jól ismerte *ennek* az ARISTOTELESnek közkeletű párpait: VERGILIUS felsülését és bosszúját, HERCULES és OMPHALE, SÁMSON és DELILA, SALAMON és a szerecsen asszony, DÁVID és BETHSABE történetét stb. is. Más kérdés az, hogy az aristotelesi *Organon* élére illőnek érezzük-e az efféle ábrázolásokat: egészen biztos, hogy az Urs GRAF-féle címlapkeret annak a baseli kiadványnak a tartalmával sem állott belső összhangban, amelynek díszítésére eredetileg — 1519-ben — készült. Amint látni fogjuk, a kompozíció megtervezésében tisztára külsőleges motívumok játszhattak közre, külsőségek, még akkor is, ha az eredeti kiadvány is történetesen ARISTOTELES volt.

Mert — ha a pusztá díszítés szándékán túl kereskedünk — ARISTOTELES említése csak külsőségekre támaszkodó gondolatársítás révén idézhette fel igen sok akkori olvasó előtt VERGILIUSnak és társainak a történetét. Érthető tehát, hogy a drasztikus mozzanato-

³ Vö. GRAF, Ch.-H.: *Essai sur la vie et les écrits de J. Lefèvre à Étapes*, Thèse. Strasbourg, 1842. Ugyanez átdolgozva: *Faber Stapulensis, ein Beitrag zur Geschichte der Reformation in Frankreich*. Zeitschrift Hist. Theol. 22 (1852) 3—86, és 167—237, I. DOUMERGUE, E.: *Jean Cal: in. Les Hommes et les choses de son temps*. I. (Lausanne, 1899) 78. skk. I. Az újabb irodalomból: RENAUDET, A.: *Préforme et humanisme à Paris etc.* 2. éd. Paris, 1953. (bibliográfiá az LIII. lapon; az *Organon* kiadásairól: 414. skk. lapon). Uő.: *La pensée religieuse de Lefèvre à Étapes. A Medioevo e Rinascimento c. gyűjteményben* (Studi in onore di B. Nardi, II. [Firenze, 1953] 623—650. I. I.d. még DAGENS, J.: *Humanisme et évangélisme à la fin du XVe et au début du XVIe s.* Paris, 1959. WOOLMAN BRUSH, J.: *L'œuvre de Lefèvre: three phases of his life and work*. Reformation studies. Essays in honor of R. H. Bainton. Richmond, Virg., 1962, 117—128. I., irodalom a 267. sk. lapon.

⁴ *Corpus reformatorum*. XI. 22: „Vobis adolescentibus vestram gratulor felicitatem, quibus... contigit longe saluberrimis erudiri: *fontes ipsos artium ex optimis authoribus hauri is. Hic nativum ac sincerum Aristotelem... doce!*” etc. Vö. CR II. 537. I.d. még BALÁZS János: *Sulvester János és kora*. Bp. 1958, 102. I. A címlapcn olvasható felszólítás a szirakúzi Ortugia-szigeten előtűző Arethusa forrásnak a monda szerint *Görögországból eredő* és a sós tengerrel hosszú földalati útján sem keveredő, *tiszta vizére* utal. Vö. VERGILIUS: *Ecl.* X 4—5; *Aen.* III. 694—8; OVIDIUS: *Mel.* V 572—641.

^{4a} Az *Organon* utókorára vonatkozólag ld. SZALAI Sándor történeti áttekintését a magyar *Organon*-kiadás (Bp. 1961.) XCV—XCIX. lapján.

⁵ Vö. L. STUMM cikkének utalásaival, a THIEME—BECKER-féle lexikon XIV. kötetében (Leipzig, 1921) 486—488. I.

⁶ PASSAVANT, J.-D.: *Le peintre-graveur*. III. (Leipzig, 1862) 426/7. sz.: *Le vieillard subjugué*.

kat mindig oly szívesen megjelenítő GRAF ARISTOTELESSzel kapcsolatban (vagy a nélkül is) a keret bal felső sarkában a kosárban lógó és kétségbeesetten tekintető VERGILIUST, jobboldalt pedig a királykisasszony (a Landsknecht-mester dévaj ábrázolásában persze inkább táborig markotányosnő) megszegyenülését, a bábész tömeg jelenlétében végbemenő fáklagyújtást örökítette meg. Jobboldalt középen DÁVIDOT látjuk (éppen csak nem szerelemtől epedő, lantpengető királyként, hanem tömzsi gyermekként, aki parittyáját forgatva néz fel őrjási ellenfelére, és akinek leendő királyi mivoltát csak a fején ékeskedő korona érzékelteti), alul pedig további, megint csak nem éppen ide kívánczó jeleneteket: PARIS ítéletét (jobbra), ill. PYRAMUS és THISBE tragédiáját (balra). A két alsó csoportot elválasztó fatörzs mögül a *bekötött szemű Amor lödözi nyilait*, mintegy magyarázatul a címlap valamennyi ábrázolásához.^{6a}

A keret alsó szegélyének közepén elhelyezett fa nemcsak az Ida-hegy rekvizituma, melynek árnyékában PARIS — elvakultságában — VENUSnak ítélte a „legszebbnek” járó almát, és ezzel elmondhatatlanul sok szenvedést zúdított hazájára és a görögökre, hanem — ugyanannyi erővel — annak az eperfának is gondolhatjuk, amelynek tövében PYRAMUSnak és THISBÉnek szintén elvakultságból eredő szerelmi tragédiája lezajlott. Tudjuk, hogy GRAF más alkalommal is feldolgozta az OVIDIUSBÓL (Met. IV 55—166) ismeretes történetet.⁷ Az ovidiusi előadásban szereplő „közeli forrást” (89: *arbor ibi niveis uberrima pomis ardua morus erat, gelido contermina fonti*; 98: *vicini fontis in unda*) itt egy renaissance-módra kiképzett *fontana* helyettesíti. Ennek vízköpő fejekkel és illetlen puttókkal díszített törzse nyúlik fel a keret bal oldalán, majd a tetejéből kiemelkedő ágas-bogas fatörzset újabb medence koronázza: ezen térdel a királylány és lógatja ég és föld között a nagy kosarat, amelyből megszeppenve pislog a csuhás VERGILIUS. A két királylány-ábrázolás között (a címlapkeret közepén, felül) elhelyezett kagylódísz-szerű ívre jobbról-balról szárnyas puttók kapaszkodnak.

Az egész kompozícióból csak a kosár kötelének szabályos tekervényei (Bandrollen)⁸ emlékeztetnek a művész korai periódusának gótikus elemeire, egyébként mindenütt a renaissance szokványos kellékeit, valamint GRAF szoldosletének rekvizitumait találjuk. A Landsknecht-tör nemcsak a közismert monogramban szerepel állandóan,⁹ hanem ott lóg akár a fáklagyújtó férfi, akár a kis DÁVID és a nagy GÓLIÁT oldalán, de ilyenell öli meg magát THISBE, és a PARIS-jelenetben ilyet tart kezében a nem éppen megszokott módon meztelennek ábrázolt PALLAS is. „Mesterségének” ezzel a szerszámmal látta el GRAF egyéb címlapábrázolásainak meztelen férfialakjait is, például a baseli ADAM PETRI *Morale reduciorium super totam bibliam* című, 1517-i kiadványán,¹⁰ és ugyanez az ábrázolás látható az Egyetemi Könyvtár Vet. 17/59. jelzetű darabján, SIMON DE CASSIA (sic!) *De religione Christiana* c. művének 1516-os évszámmal ellátott címlapján is, amely a metszatkatalógusokban szintén nem szerepel.

Észrevételeink egyrészt a bevezetőben vázolt témakör képzőművészeti ábrázolásainak eszmei összefüggéseire vethetnek némi fényt, másrészt Urs GRAF oeuvre-jének ismeretét egészítik ki, ugyanakkor közkönyvtáraink régi kincseinek gondozóit szeretnék fokozott figyelemre inteni, az antikvitás utókorának kutatóit pedig egy nálunk elhanyagolt területre emlékeztetik.

BORZSÁK ISTVÁN

^{6a} A DÁVID-ábrázoláshoz is! H. BRÖSAERnek az 1553. évi LUTHER-katekizmust díszítő és a VI. parancsolatot illusztráló metszetén (ld. id. könyvünk 75. lapján) a kis AMOR a lanttal udvarló DÁVID királyt célozza meg nyilával. De a Landsknecht-mester inkább a Landsknecht-Góliátot örökítette meg.

⁷ PASSAVANT: *I. m. III. 429/115. sz.*

⁸ VÖ. STUMM: *I. h.*

⁹ VÖ. PASSAVANT: *I. m. I. 78. 1.; III. 425., 97. j.*

¹⁰ PASSAVANT: *I. m. III. 432/140 sz.*

Un recueil rhéto-roman du XVIIe siècle à la Bibliothèque Nationale Széchényi. Nous avons sous les yeux un recueil factice contenant des pièces datées de 1666 à 1706. La plupart de ces pièces sont en rhéto-roman, d'autres en italien et en allemand, et furent réunies au commencement du XVIIIe siècle sur l'ordre d'un pasteur protestant vivant dans l'Engadine supérieure.

Le recueil a été procuré par la Bibliothèque Nationale Széchényi de Budapest (Quart. Rhéto-rom. 1.) qui l'a trouvé chez un antiquaire de la capitale. On en ignore la provenance: selon l'affirmation de M. Reto R. BEZZOLA, professeur de Lausanne, on connaît une émigration de Rhéto-Romans en direction de la Hongrie au cours du XVIIIe siècle.

Comme les anciennes productions littéraires rhéto-romanes sont assez rares — surtout en Hongrie ce recueil serait même unique —, et comme le recueil contient aussi des pièces manuscrites, nous allons en donner une description sommaire.

Il s'agit d'un petit in-quarto, comprenant douze imprimés ou manuscrits dont quelques-uns présentent certaines lacunes:

1. Christiauna | PREIDGIA FUNERAELA | DAVART LA CUORTEZZA ET BREVITAET | sco eir davart las misergias et molesti- | as, cun las quaelas chia quasta | noassa vita humauna ais | acumpagnaeda. | *Our dal cudasch dal Soeinck | & patzchaint | Job Cap, 14. v. 1. 2. | Hagida. | TRAES JANOHA ALESCHIN | la Honorata Baselgia da Zi- | nuoskel. | Zieva la Christiauna Sepultüra dal Ho | norat Prudaint hom Sr. CLO | ZACHAEUS BARTH. Anno. | 1673. die V. 12 Maji.*

L'auteur de cet éloge funèbre comprenant 21 pages, me paraît identique avec celui de la troisième pièce écrite en 1701, où il se nomme en latin.

2. Oratiun Comoena | Chi soul gnir fatta la Dumengia zieva la 2da predgia
Cette oraison continue sur deux pages manuscrites.

3. Cette pièce manque de page de titre. En page 3. on lit: FORMA DA DRUER AUNS PREDGIA | La gratia da nos segner Iesu Christi. | La chiaritaet da Dieu. | La comunion dal s. Spiert, saia | cun nos pouver pchiadours, saim- | per & saimper. Amen

La pièce comprend 43 pages. Après p. 16 on trouve insérées deux pages avec les textes suivants: Uschea cla- | manls 10 Comandamainos della Ledscha da Diau. — Confessiun.

L'auteur de ce cahier doit être le même Jean ALEXIN qui figure sur le titre de la première pièce; son nom devait être imprimé sur la page de titre qui manque ici. Mais il est mentionné dans la pièce manuscrite qui s'ajoute aux précédentes. En effet, après le v^o vide de p. 45 on lit sur le titre du cahier manuscrit inséré:

4. Oratiun Comoena. Ô Segner, ô gratius Dieu . . .

Suit une prière qui s'étend sur 13 pages. Et à la fin: Concepta et habita à me Johanne Alexio, mro, cum à magistratu, singulis diebus, horis matutinis jussi fuerint Ministri Comunitatis nostrae, habere Orationem publicam, Anno 1701. die 1. Martii.

5. LA CONVERSATIONE. | ò cittedinanza del cielo. | OVERO | DISCORSO FUNERALE SOPRA le parole di Paolo Apostolo nella | sua Epistola à Filippesi | Cap : 3v: 2c, 21. | Fatto all'Essequie dell'Illustre & Generoso Sigr. | Cap^{no} e Dottore d'ambe le Leggi | VLDERICO ALBERTINO, | SEPOLTO IN CASTASEGNA | l'anno 1680. a i 19. di Febraro. | Dall Mlt^o Revo^{do} è Doct^o Sig^r DANIEL PARAVICINO, Parocho in Castasegna. Stampato in Ingadina Bassa, a CELINO, nella Stamparia nuova, | Da Ludovico Nicolo Ianetto. Anno 1680.

Ce fascicule contient 14 feuilles non paginées.

6. BEATAE MEMORIAE SACRA. | EPICEDIA, | IN DECESSUM LUCTUOSISSIMUM, Nobilibs. Excellentissimique Viri-Juvenis, Dn. Capit : HVLDRICI ALBERTINI,

Oengad. Rhaeti J. U. D. Consultiβ. Excelsae Rei-publ. Rhēt. ad Celliff. Caef. Oenipont. Curiam Le-|gati Extraord. primùm: poſtea Propraetoris Cla-|vennis, & c. ubi beatè, in Domino, obdor-|mivit; die Februarij | *Infavſtâ, tetrâ, peſtIferâ, atqVe graVI. | Anno reparatae Salutis | Annos ter ſenos natVs, LVnâſqVe MICantes | Septenas, en! abIt, bJs noVIéſqVe DIes. | Ex Lacrymis | Petri Bvsini Oengadino-Rhaeti, Sylvaplanesi | patria, p. t. V. D. M.*

Lectori benevolo ſal.Si quae, in his Carminib's, Vo-|ces occurrant, quae Ethnicismum ſapere videntur; | ut, Fatum, Fortuna, Parca, & c. ſcito, me illas ſanè & | Christianè; nimirum pro cauſis ſecundis, | Provid. Divinae subordinatis, S. S. Scrip- | turae congruenter; intelligere.

Suivent 24 pages de vers latins et une page pour les épitaphes. Ensuite 2 pages et demie ſont occupées par un poème rhéto-roman en alexandrins à rimes plates. Le titre en eſt *Mess Confortus*. Voici la première ſtrophe:

«Vlais per me Beò, ò chaera Mama mia,
Vus render tuott'elg Plaunt, Dolur e Fantasia?
V vulais vus, da contin, cridaer, eſuſpirar,
Culg flüm da larmas vus bagnar, e vi'alguaer?»

7. J^{lmo} Vs et AMPLISSIMO VIRO, | Dn. Jacobo. V. Albertino J. V. D. EXCEL-
LENTISSIMO FAVORI pl. ob^{do}. | Ad Pontem.

Épitaphe et panégyriques latines ſur Jacobus ALBERTINUS mort en 1614, et Ulde-
ricus Albertus FORTUNATUS à Iuvalta, préfet, mort le 14 février 1650.

Les auteurs des textes latins ſont Hermann KIRCHNER, professeur de Marbourg (1615), Raphael Eglinns ICONIUS, professeur de Marbourg (1615), FORTUNATUS à Iuvaltis, «praetor Fürſtenoviensis» (1624 et 1650).

8. Oratiun Christiauna la quela, po gnir lètta in tuottas Basel | gias Evangelicas, da com'œnes 3. Lias | j ün lg Di jejun: ar'œglentsche, oratiun et ingrätzchiamaint proclamo als 6. | Novembris, dell Ann 1701. pasalm. 62. | Ô Dieu Sajast à nus gratius et ns bene-descha!

Fascicule manuscrit de 8 pages, inséré dans le recueil, de petit format, contenant une prière rhéto-romane.

9. CHRISTIAUNA ORATIUN CUMOENA | la quaela | na solum sün l'di da | JEJUN POENITENTIA et ORATIUN | *dels Illustrissims Signurs Signurs Chios' et Meſſ dels Hondros Cumoens Evangelics del | las Excelsas frais Lias, dârand l'ultima | Dietta in Cuoira congregaeda fun ls 7 Novembris da quist 1706. | Ann ordino.*

Mo eir uschilgoe iminchia di u' à l'main | üna vuota l'uivna, per üna oratiun Commoena po gnir ufitaeda inua chia's voul | et ch'ella vain tgnida per bsü-gn | usa et nuzaivla. | Componida traes IAN C. LINARD, da quist temp Minifter del- | la Honorata Baselia Evangelica in Trimis. | Stampada in Cuoira, Tiers Ioh. Iacob Schmid.

L'imprimé comprend 16 pages.

10. Püntnerischer | Treu- und wohlgementer | Theologischer Auffwecker | oder: | Einfältige Erklärung und nützliche Zueignung | der Worten II. Chron. XIX. 6. | Sehet zu was ihr thut. | Gestelt / und auff den / den 15. Augusti, dises lauffenden 1689. Jahrs, / Gehaltenen Fast- Bet- und Buß-Tag in Drey Predigten vorgetragen. | Und | Hernacher in gewissen Puncten. / durch vorkommenen Anlaß / weitläuffiger außgeführt / Jetzunder aber | Dem Aller-Höchsten zu Ehren | dem Vatterland zu dienen / einem jeden zu Nutzen / niemanden zu Schaden / durch / der Hertzhaften und von Gott begnadeten | Wolmeinenden Authorem | an das Liecht gegeben. 1689.

32 pages dont l'auteur se réfugie sous l'anonymat par ce temps orageux.

11. Graufamfte Graufamkeiten / oder unerhörter | Abfahlszwang. | Das ist / Kurzer Außzug der allerunchristenlichisten ja un- | menschlichisten | Verfolgungen mit welchen die Feinde Gottes | und seiner Kirch / suchen die Glider | Bekenner und Bekennerinnen | Jesu Christi: insonderheit jetz bey 3. Jahren: in Frankreich / und Piedmont | zu verläugnung der Warheit zuzwingen / und von Gott zu den Götzen / zuführen. |

Auß unterschiedenlichen Tractätlein / welche hiervon handlen / und nicht einem zuhanden kommen / gezogen / und der | ganzen Welt zubetrachten vorgestellt. Samt | Einem täglichen Morgen- und Abendgebett (aus | dem fürtrefflichen Büchlein Schild wider die Pfeile der Ver- | folgungen genant) bey disem höchstbetrübten und gefährlichisten | Zeiten / von Jungen und Alten eiferigst zusprechen. | 1687.

Imprimé en gothique comprenant 20 pages détaillant les horreurs des dragonnades.

12. CHRISTIAUN SERMON FUNERAE L Davart I L GLORIUS ET BIO STAE- | DI DELLAS BI | AEDAS & ELETTAS | ormas in vitta aterna: | *Sco eir davart* La via tiers quell staedi da rivaer. *Our della visium del S. Evangelist & Apo- | stel St. Ian. Apoc. 7. v. 14. infina la fin. HAGIEU IN ZUOZ. diè 24. | Martij. Anno 1666. | Zieva la Christiauna Sepultüra della | Dret & vairamaing* | Nöbla et virtuusa Matrona | Dna. MAGRETA WIEZEL, nata TRAVERSA, mugler | Del M. Ill^{tre} Sig^{or} Landt: & Cap^{neo} | Goerijn Wiezel. | Stampò in SCVUOL. Anno 1666.

Après les 18 premières pages manque la suite jusqu'à p. 23, seule conservée. La préface est signée par Janet Jac: SCIUCAN, ministre de Pontresina.

Au recto postérieur de la reliure sont relevées, écrites avec une main très exercée, des dates de naissance; au verso antérieur de la reliure se trouve indiqué, avec une écriture de femme, le nom d'une propriétaire du livre, d'ailleurs ultérieurement biffé. Seule l'oraison finale de celle-ci reste intacte mais incomplète: [*quaist cudas part ami ursina bek] chia dieu viiglia per . . .* Ce dernier mot voulait sans doute être *perduner*. Parmi les dates de naissance on relève: Vrsina A^o 43. d. 06 8 bris.

Bien que la littérature rhéto-romane fût assez développée à la date de notre recueil, ce recueil mérite notre curiosité, puisqu'il s'agit d'une collection à usage ecclésiastique, contenant des imprimés rares et des manuscrits inédits. La présence des imprimés allemands témoigne d'une époque mouvementée et l'on comprend combien les ministres de l'Engadine étaient émus de ce qui se passait au-delà des frontières.

ECKHARDT SÁNDOR

Apáczai könyvtárának további nyomai. I. KONCZ Józsefnek a marosvásárhelyi református kollégiumról írott közléséből tudjuk, hogy 1689-ben az iskola saját költségén szereztetett be: „Virgilius minden költeménye; Ovidius metamorphosisa; Horatius, Virgilius Georgiconja, fordítás Apáczai Jánostól, kéziratban; Ramus Péter arithmetica és grammatica; Cicero kötelességekről írt művének magyarázatja, magyarul Apáczaitól, Ramussal egybekötve.”¹ KONCZ ezt a könyvsorozatot a CSULAI György püspök által adományozott iskolai anyakönyvből idézi. KIS-ÉRI György rektor azonban 1707-ben már azt jegyezte meg, hogy a könyvtárnak az ő idejéig leltározott kötetei közül „igen sok elveszett . . . részint azok hanyagsága miatt, kiknek az iskola törvényei értelmében gondoskodniuk kellett volna azokról; részint a mostoha idők miatt.” KONCZ ezek után megjegyzi, hogy 1884-ben „a régi iskola könyvei közül (már csak) 50 van jelenleg a tanoda könyvtárában, melyeknek azonosságát határozottan ki lehet mutatni; a többi vagy kicseréltetett, illetőleg eladatott, vagy elszakadott és elveszett.”² Így történhetett a fenti idézetben APÁCZAI nevével megjelölt művekkel is.

¹ KONCZ József: *A marosvásárhelyi ev. ref. régi iskola ismertetése 1557—1718-ig.* Marosvásárhely, 1884. 107. l.
² *I. b.* 107—108. l.

A CSULAI-féle anyakönyv sorai határozottan nem utalnak reá, hogy VERGILIUS és OVIDIUS művei vajon APÁCZAI tulajdonai voltak-e? Mégis lehetséges, hogy csakugyan az ő könyvtárából szóródtak szét, bárha KONCZ közleményében a központozás pontosvesszőt tesz az első és a második könyv után; erre azonban mégsem lehetünk különös tekintettel, mivel BÁN Imre nagy alaposággal megírt munkájában kiemelten hangsúlyozza, hogy APÁCZAI OVIDIUS és VERGILIUS műveiből sokszor idéz, sőt hivatkozik SEIVERTRE is, mint aki „határozottan állítja, hogy logikát, retorikát, görög és héber nyelvet tanított s Vergilius Georgicáját, valamint Cicero De officiis-ét magyarázta az ifjúságnak.”³

Tehát KONCZ idézetéből kihámozva, feltételezhetőleg APÁCZAI könyvtárának kötetei voltak:

- a) VERGILIUS minden költeménye (?).
- b) OVIDIUS: *Metamorphoseon libri XV* (?).
- c) VERGILIUS: *Georgicájának* APÁCZAITól magától való magyar fordítása. (Kéziratban.) — Ez és a következő művek már egészen bizonyosan az ő tulajdonai voltak.
- d) CICERO: *De officiis*ének ugyancsak APÁCZAITól készített magyarázata. (Kéziratban.)⁴ Ehhez hozzá volt kötve:
- e) az ARISTOTELES ellenes vértanú RAMUS Péter arithmeticájának és
- f) grammaticájának bizonyosan nyomtatott példánya.

II. JAKÓ Zsigmond professzor szíves közléséből tudom, hogy KELEMEN Lajos főigazgató a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában is talált APÁCZAI tulajdonából eredő könyvet, mégpedig:

a) DÁVID Ferencnek 1567-ben Gyulafehérvárott nyomtatott *De Falsa Et Vera Vnivs Dei Patris, Filii, Et Spiritvs Sancti Cognitione. Libri Dvo.*⁵ Ennek címlapjára írott tulajdonosmegjelölés-töredék: „Andr . . .” Porcsalmi lektor nevét bizonyítja.⁶ Középen saját kezű bejegyzéssel: „Sum Johannis Chierj Apacii Ex donatione Clarissimi Andraee Portsalmi Collegae ejus verecundi Ao. 1657 Jul. 21.” A címlap alján XVII. századbéli kéz nevezi meg: „Stephanus Erdeödy mpra”-t, aki hihetőleg azonos azzal az ERDŐDI V. István enyedi kollégiumi diákkal, akit 1703-ban vittek a marosvásárhelyi schola rektorának, onnan pedig Szeredaszentannára lelkipásztornak. Ugyancsak a címlapon olvassuk: „Sigismundus Sz. Mártoni, possidet ab A. 1713. Constat den. 38. mpra.”, végül XIX. századbéli bélyegző nevezi meg a tudós „Nagy Ajtai Kovács István”-t.

E könyvet APÁCZAI Kolozsvárra jövetele után egy esztendővel kapta ajándékba.

b) Az előbbivel azonos helyen őrzik WERBŐCZINEK 1632-ben Bártfán deák és magyar nyelven nyomtatott *Decretvm Latino-Hvngaricvm, sive Tripartitvm*⁷ című művét. Ennek címlapján APÁCZAI öccsének ismert kezeírásával található: „Est Thome Apaczaj”; ezután XIX. század elejei kézzel „Francisci Gedő”.

Ez a könyv tulajdonképpen nem tartozik e sorozathoz, mivel erre APÁCZAI professzornak nem volt szüksége, hanem csakis TAMÁS nevű öccse szerezhette, minthogy ő világi (jogászi) pályát töltött be.

III. A debreceni református kollégium nagykönyvtárában is találtam egynehány olyan munkát, amely valamikor APÁCZAINAK kétségtelen tulajdona volt.

a) E nagyszerű gyűjtemény egyik kötetének kézzel írott bejegyzése bárha a bejegyző nevét nem örököltte meg, de benne azonnal felismerhető APÁCZAINAK jól olvasható, szép betűket rovó kezevonása. Jóllehet már negyedszázada is elmúlt, hogy utoljára

³ BÁN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 287—89., 420., 532. l.

⁴ E munkákat i. h. BÁN Imre is felsorolja.

⁵ RMK II. 106.

⁶ A név többi részét a könyv javítása közben leragasztották.

⁷ RMK. I. 605. A fenti két könyv adatait Jakó professzor szíveskedett velem közölni és rendelkezésemre bocsátani.

láttam saját kezeírását, megelőzőleg azonban sok éven át gyűjtöttem az APÁCZAI-val kapcsolatos emlékeket, ennek következtében tehát fenti megállapításomhoz kétség sem férhet, amit különben a kiváló APÁCZAI-kutató BÁN Imre is megerősített. Állításomat támogatja még az a körülmény is, hogy a címlap aljára a következő könyvtulajdonos neve van feljegyezve: „Ex Libris Georgii Martonfalvi ab A. 1664.”⁸

Ez, az egykorú pergament-kötésbe kötött gyűjteményes kötet az alábbi három művet tartalmazza:

1. BRANDMYLLERUS, Jacobus: *Analysis typica omnium. N. T. Epistolarum apostolicarum.* Basileae, 1622.

2. BRANDMYLLERUS, Jacobus: *Analysis methodica typica evangeliorum dominicalium et festalium.* Basileae, 1620.

3. *Series locorum communium theologorum.* Basileae, 1620. (1. és 2. rész.)⁹

b) Ugyancsak egykorú pergament kötésbe kötve találtam másik két művet is. E könyv elülső borítólapján az egykori tulajdonos feljegyezte: „Johannis Tsere Apatzaini Ao. 1650 Ap. 18. Trajecti”, mígnem a hátulsó második őrlapon héber betűkkel Lugdunum Batavorumban: „Jochanan Cseri Apacai mittransilvanija” nevét örököltette meg.¹⁰ E művek tehát:

1. *Dictionarium Latino-Arabicum Davidis Regis* . . . Labore et diligentia Joannis Baptistae DVVAL regij linguarum orientalium interpretis. Parisi, 1632.

2. *Liber psalmorum Davidis regis, et prophetarum ex Arabico idiomate in Latinum translatus* . . . A Gabriele SIONITA Edeniensi, et Victorio SCIALAE Accurensi Maronitis Monte Libano, philosophiae, et sacrae theologiae professoribus. Romae, 1614.¹¹

c) Ugyane könyvtárban maradt meg egy másik, pergament-kötésű könyv:

Psalmi Davidis regis et prophetarum lingua Syriaca . . . a . . . Thoma ERPENIO . . . Lugduni Batavorum, 1625.¹²

E kötet hátsó őrlapjára tintával írott feljegyzés örököltette meg, hogy „Const. tal. 2. st. 10.”, ez alatt „Joh. Tsere Apatz [!] — Trajecti Ao 1650. — Martii 21.”

APÁCZAI gazdag könyvtárának e szétszóródása arra figyelmeztet, hogy más gyűjteményekben sem lenne hiábavaló tovább folytatni a kutatást.

HEREPEI JÁNOS

A diplomáciai titkosírás XVII. századi használatához. A XVII. század első évtizedeinek császári diplomatái között a nevezetesebbek közé számítják Johann Ludwig KUEFSTEINT. Hivatali működésének emlékei — nagy gonddal összegyűjtve — szinte hiánytalanul maradtak ránk, és a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának újkori anyagában a legérdekesebb történeti forrásanyagok közé tartoznak. Forrásértékük ellenére azonban még kevés méltatásra találtak. ANGYAL Dávid Erdély történetének búvárlása közben felhasználta azokat az aktákat, helyesebben azoknak egy kis részét amelyek KUEFSTEIN és rokona, MOLARTH báró konstantinápolyi követi működésével kapcsolatban az erdélyi ügyekre vonatkoznak.¹ E tekintélyes iratanyagnak² ismertetésére nehéz vállalkozni, és ezúttal csupán egy az újkori állami írásbeliség gyakorlatának egy

⁸ Lásd Apáczai Csere János kézírása és feltételezett munkáskája című cikkemet.

⁹ Könyvtári jelzete: B. 56.

¹⁰ A héber szöveget MÖDIS László kollégiumi és könyvtári főigazgató sziveskedett kiolvasni és lefordítani. E könyv leírását lásd Apáczai Csere János ismeretlen kis művének nyomai című cikkemben.

¹¹ Könyvtári jelzete: E. 202.

¹² Könyvtári jelzete: E. 201.

¹ ANGYAL Dávid: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig.* Bp. 1898. 250., 298. l. (A magyar nemzet története 6.)

² Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. G. 4. Fol. Tom. I—XIV. A titkosírási anyag: Tom. V. 469—472; 495—496; 535; 559—560; 615—616; 685; 747—748; 755—762; 821—826; 829—836; 855—858; 957—958; 1069—1073; 1461. l.

ágára, a diplomáciai titkosírás használatára vonatkozó és főként KUEFSTEIN konstantinápolyi levelezésében található adataira szeretném a figyelmet felhívni.

Mindenekelőtt szükséges, hogy röviden tájékozódjunk a követjelentések szerzőjéről és pályafutásáról.

Johann Ludwig KUEFSTEIN született 1587. június 11-én. Atyja Georg KUEFSTEIN báró. Tübingenben és Strassburgban tanult. 1614-ben és 1616-ban a lutheránus rendek követe volt Alsó-Ausztriában, 1620-ban azonban áttért a katolikus vallásra. 1627-ben mint császári követ Konstantinápolyba került. Visszatérte után Felső-Ausztria tartományi tanácsosa, 1634-ben birodalmi gróf és titkos tanácsos lett. Családjának vagyonát tevékenyen gyarapította, és mint Felső-Ausztria tartományi kormányzója az 1640-es években egymást érő paraszt-felkelések leverésében rendkívül kegyetlenül járt el. 1657. szeptember 26-án halt meg Linzben.³

A titkosírás használata nyilvánvalóan szinte egyidős magának az írásnak nagybírányú társadalmi használatával. A célja az volt, hogy az általánosabban ismert írásjegyek megváltoztatásával vagy az általános olvashatóságot biztosító konvencionális használattól való eltéréssel a gondolatok közlését csak a hivatalosan érdekelték és a közlés tekintetében megbízhatók szűk körére szorítsák. Bizonyos az, hogy már a görögök és a rómaiak is ismertek különféle titkosírási rendszereket.⁴ A feudális monarchia szervezése során ez a titkosíráshasználat még a karoling államvezetés írásgyakorlatának része volt.⁵ Mint a római császárkor végén, ekkor is használták még a rövidítéseket, amelyek ellen különben a császárkori szenátusi határozatok is hiába küzdöttek.⁶ De a karoling írástudók előtt nem voltak ismeretlenek a római *gyorsírás* jegyei sem, amelyeknek rendkívül szűk körű ismerete valóban csak a császári kancellária fontosabb tisztségeit betöltőkre szorított, s így valóban titkosírásként volt felhasználható.⁷ Ugyanebben a korban már feltűnnek a középkor további századaiban és az újkor elején használatos titkos írásrendszerek alapformái. Ezek között az első az úgynevezett vokális szisztema,⁸ amelynek a lényege az, hogy a magánhangzókat a használók megegyezése szerinti mássalhangzókkal helyettesítették. Például: a = b; e = f; i = k; o = p; u = x. A magánhangzók másfajta jelölései is gyakorlatba kerülnek ekkor, vagy úgy, hogy az öt magánhangzót különböző számú pontokkal jelölték: a = egy pont, e = két pont stb. Ugyanebből a célból öt különböző jelet is felhasználhattak az öt hang jelölésére; pl.

a   e   i   o   u
 \   /   /   /   /

Volt olyan megoldás is, amely szerint ugyanezen magánhangzókat 1–5 x-szel jelezték. Voltak ezeken kívül természetesen más titkosírási rendszerek, amelyek a latin ábécé

³ WURZBACH, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Wien, 1865. 13. Teil. 316. l. *Allgemeine deutsche Biographie*. Leipzig, 1883. 17. Bd. 304–305. l.

⁴ MEISTER, Aloys: *Die Anfänge der modernen diplomatischen Geheimschrift*. Paderborn, 1902. 2–4. l. Még részletesebben foglalkozik a pápai kúria titkosírási gyakorlatával *Die Geheimschrift im Dienste der päpstlichen Kurie von ihren Anfängen bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts*. Paderborn, 1906. (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 11.) A mi témánkhoz azonban segítséget ez utóbbi munkája nem nyújt. Ugyancsak a teljesség kedvéért említjük meg azokat a titkosírási diplomáciai gyakorlatára vonatkozó közleményeket, amelyek jelenlegi témánkhöz közvetlen adatot nem szolgáltatottak, de a téma érdekességét szintén bizonyítják: STICKEL, Th.: *Geheimschrift*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 15 (1894). 372–373. l. ŠUSTA, J.: *Eine päpstliche Geheimschrift aus dem 16. Jahrhundert*. Uo. 18 (1897) 367–371. l. KOVÁČ, K.: *Die diplomatische Geheimschrift der Republik Ragusa*. Uo. 34. (1913) 125–134. l. Egy Corvinában található Este-Modena-típusú titkosírási bejegyzést ismertelt VÉRTESY Miklós: *Titkos írás egy Corvinában*. Magy. Könyvszle. 1961. 77. évf. 2. sz. 167–169. l.

⁵ MEISTER: *I. m.* 4–5. l.

⁶ MEZEY László: *Paleográfia*. Egyetemi jegyzet. Bp. 1962. 88. l.

⁷ GANSHOF, François L.: *Charlemagne et l'usage des écritures en matière administrative de moyen âge*. 57 (1951).

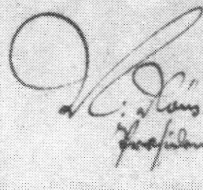
1. 26 l.

⁸ MEISTER: *I. m.* 8–9. l.

1461

Helyesebben leírtam, nem is a helyesebban
 Orator, János, a földművelés és kereskedelem
 miniszterének, 1852. október 23. A. 7043m a 223m,
 130-π 48134X3m 73m 2m, 15430 7043m 5043m¹⁵⁴ 434
 20Y3m 2m 13m 570-0134WV8W0YK30- 4WV38430 57WV
 87A238WV 73m 0-7430 432WV3m 134X52X 43m 13m 2m
 87 60030 48X 3803m 50-822 X 7m 10V30- 760 4m 34
 X 5744430-X 400 4X 2m 10V, 11400-050-130 46m 430-
 2. 450 48m 450 87 4324430 43m 2m 430-X,
 4WV500X 08130-X 28WV 80-90-8m 45X 860 144W 43,
 13V m, 454 43248134 007m 102W0V, 64 52234 760
 60030, 64m 760 0043m 107m 10V 84WV30 6m 1V30-
 704 1m 50-8830 46m 1V30 87454430 0V 640, 64 34
 48WV 007WV 83m 1V382X, 64m 50-90-6WV 43m 80-50-4X
 430000-43. 0226 4m 4V3m 2m 462WV34 874WV 38,
 4m 144X 00-4376V 230, 43m 45m 743m 80 1180-34
 704 50-43m 43m 6432430- 1m 70-4X 28WV 3 05WV,
 10WV 1X 70-1 873m 1V38230 4044430 47m 43X. 704
 430-3430-4 16X 4X 28WV 3m 406X 3W 1X 860 43732WV 30-X
 480494309. 27. Octobris 1852.

 János János

 János János

betűjeleinek a felhasználásával készültek oly módon, hogy a betűk *a*-tól elkezdve a *w*-ig a helyüket megváltoztatták, azaz az *a* helyet cserélhetett a *b* betűvel, majd a *c*-vel és így tovább. Így annyi ábécé keletkezhetett, ahány betűje a latin alfabétumnak van. Ha a helycsere az *a* betűvel kezdődött, akkor *transpositio recta*-nak nevezték, ha az utolsó betűvel, *transpositio aversa* volt a neve. Ha viszont a betűk cseréjében nem az ábécé sorrendjében jártak el, hanem önkényesen állítottak össze egy titkos betűsort, amelyhez illesztették azután a rendes ábécét: $abcd = wzoq$, ezt a megoldást nevezték orchémának. Ha a betűket számokkal helyettesítették, az előbbieket neve *litterae numerales*.⁹

Az ábécé betűinek nem sorrendszerű, hanem önkényes felcseréléséből fejlődött ki a titkosírási jelek megállapodás szerinti kialakítása. Ennek megint sok formája lehetett. A XIV—XV. századig a kevésbé ismert görög és héber ábécé egyes betűit használhatták fel¹⁰ bizonyos latin betűk helyettesítésére, és ezzel az írás máris érthetlenné vált a be nem avatottak számára. De már a XIII. századtól az idegen ábécéktől függetlenül is alakítottak ki¹¹ a betűk helyettesítésére szolgáló jeleket, mint például HABSBERG Rudolf kancelláriájában az ábécé első hat betűjének (*a*—*f*) jelölése így alakult:

<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>
x	b	R	f	†	h

A középkor végétől az önkényesen választott jelek használata tekinthető általánosabbnak. E fejlődés figyelembevételével kell tehát KUEFSTEIN chiffre-jének a mintáját, vagy ha ez nem lehetséges, a hozzá legközelebb álló titkosírás-típust vagy típusokat megállapítani.

Ez a titkos ábécé számunkra már nem titkos, mert hiszen egyes helyeken a szavak átírását megtaláljuk. Így könnyű megállapítani, hogy a német—olasz—latin nyelvű szavak chiffrózása milyen jelek segítségével történik.

<i>a</i> - 5; m	<i>f</i> - o—o	<i>l</i> - 2	<i>q</i> - Δ	<i>v</i> - vv
<i>b</i> - †; b	<i>g</i> - ^	<i>m</i> - d	<i>r</i> - π	<i>w</i> - †
<i>c</i> - ω	<i>h</i> - v	<i>n</i> - o	<i>s</i> - 4	<i>x</i> - □
<i>d</i> - q	<i>i</i> - o; 8	<i>o</i> - †-o; †; b	<i>t</i> - x	<i>y</i> - 4
<i>e</i> - 3; π	<i>k</i> - β	<i>p</i> - †-o	<i>u</i> - †; †	<i>z</i> - o

Amint látjuk, a császári diplomácia chiffre-je alig használt a latin vagy a görög abc-ből származó betűket vagy számjegyeket:

(ω; π; 2; 4; 5; 8)

Aloys MEISTER szerint a titkosírás használata az itáliai városköztársaságokban, majd később fejedelemségekben virágzott,¹² a legváltozatosabban Velencében már 1145

⁹ TRITHEMIUS Johannes: *Polygraphiae libre sez.* . . Francofurti, 1550. d II-f. Bonyolultabb titkosírási rendszereket ismertet még Gian Battista della PORTA *De occultis litterarum notis* (Argentorati, 1606) című munkájában.

¹⁰ MEISTER: *I. m.* 10—12. l.

¹¹ *Uo.* 11. l.

¹² *Uo.* 14—16. l.

körül. Itt használták a fentebb említett vokális szisztémát,¹³ mind a pontok, mind az x-ek formájában, a XIII. században e kettőt együttesen is. A XV. század közepén a korábban használt görög és héber betűk eltűnnek, és helyettük a latin betűket arab számokkal, kis vonásokkal, pontokkal és más önkényes figurákkal helyettesítik. A későbbi fejlődés folyamán nemcsak betűket, hanem egyes szavakat is sajátos jegyekkel jelölnek. A XVI—XVII. század fordulóján — ez a kor érdekel bennünket — a velencei titkosírás latin betűk megváltoztatott sorrendjén alapul, a betűk fölött egyezményes sorrendű számkitevőkkel. A mi titkos ábécénk szempontjából érdektelen firenzei és sienai¹⁴ gyakorlattól eltekintve még a milánói titkosírás sajátosságait kell megemlíteni.¹⁵ A SFORZÁK kancelláriájának titkosírás gyakorlata SICO SIMONETTA személyében még teoretikusra is talált. A milánói chiffre ábécében a mi jegyeink közül többet megtalálunk, de legtöbbször más alkalmazásban. Az összehasonlítás a következő betűknél volt lehetséges:¹⁶

Wien Milánó

$$\omega = c = s$$

$$\pi = e = h$$

$$o \circ = f = n \text{ vagy } t$$

$$\wedge = g = c$$

$$\vee = h = h$$

$$\gamma = i = b \text{ vagy } et$$

$$o \_ = n = b \text{ vagy } g$$

$$4 = s = i$$

A milánói és a többi észak-olaszországi (velencei, genovai stb.) titkosírások nemcsak a betűk megváltoztatására törekedtek, hanem bizonyos, gyakran visszatérő szavak és kifejezések önálló titkos jelölését is megoldották, és azonkívül az olvasást nehezebbé tevő, hangértékkel nem rendelkező jegyek közbeszúrásával is éltek, például Milano 1483: $\pi\pi$ Ugyancsak a milánói titkosírásban például a XV. század legvégén $\omega 22$ a magyar királyné titkos jelölésére szolgál, és nyilván BEATRIXre vonatkozott. Ugyanílyen jelekkel találkozunk KUEFSTEIN leveleiben:

$$\tau \text{ } \textcircled{g} = \textit{Eure Maiestät}$$

$$\text{ } \textcircled{\text{K}} = \textit{Eure Kaiserliche Maiestät}$$

$$\text{ } \textcircled{\text{K}} = \textit{Eure Kaiserliche Maiestät}$$

$$\text{ } \textcircled{\text{X}} = \textit{Szultán}$$

¹³ Uo. 16—25. l.

¹⁴ Uo. 42—53. l. Meg kell jegyezni, hogy Firenzében hangjegyeket is használtak titkosírási jegyekként.

¹⁵ Uo. 25—29. l.

¹⁶ Uo. 30—33. l.

Az eddigi összehasonlításoknál több eredménnyel járt az Esték fejedelemségének, Modenának titkosírásával való egybevetés. MEISTER szerint a modenai chiffre a nagyműveltségű ESTE család uralkodása idején különösen kifejlődött. Az udvari chiffre-titkárok használatára készült kézikönyvekből kilenc maradt ránk. A módszer alapját Uguccio dell'ABBZIA hercegi titkár vetette meg. A modenai chiffre ábécéje a következő:¹⁷

a b c d e f g h i l m n o p q r s t u x z
 9 k l m n o p q r s t u v w x
 y z a b c d e f g h i k
 l m n o p q r s t u v w x
 y z a b c d e f g h i k
 l m n o p q r s t u v w x
 y z a b c d e f g h i k

Nihil importantes :

4; 0; 4; 0; 9; h; c; 0; sti.

Az összehasonlítások megengedik azt a következtetést, hogy a császári diplomaták titkosírása jórészt a renaissance-korban olaszországi köztársaságok és fejedelemségek egyes jeleinek felhasználásával alakult ki, és esetleg KUEFSTEIN által nem használt változatait is e jelek kombinációjának tekinthetjük. A chiffre gyakorlati használatának szemléltetésére néhány példát közlünk.

Német : KUEFSTEIN jelentése a császárhoz, 1628. október 5. 615. l.

4 7 ω v 7 d t † δ 2 2 3 0 4 δ π q π 0
 s i c h u m b w i l l e n s i e d e n
 † π π x v † π 3 4 3 0 x 3 0 0 0 9 π q 3 0
 w e r t h p r e s e n t e n f ü r d e n
 (der)
 3 π 0 5 v π 3 0 7 0 q 3 π
 S u l t a n e r f a h r e n ; u n d e r
 4 7 3 9 7 † π 0 8 ^ ^ 3 q π 7 ω v x
 s i e z u w e n i g g e d e u c h t ;

Olasz : Nicolo Rossi levele EGGENBERG herceghez. Velence, 1629. március 31. 1069. l.

¹⁷ Uo. 35—36. l.

+o + ω ƒ q + +o ƒ o-o ʎ ƒ π ʂ q ʂ +o π +
 p o c o d o p o f u o r i d i p r o -

+o ƒ 4 ʂ x + 3 o-x π + m q ʂ π π ʂ 2
 p o s i t o e n t r o à d i r e i l

o-o 5 v π 3 o- 4 † 5 ω v ω v π ^ 2 ʂ
 F a h r e n s b a c h c h' e g l i

5 o- q m ʎ 5 5 2 3 ʎ 5 π 3 o-o π 5
 a n d a u a à l e u a r e $\frac{m}{100}$ f r a

x ʎ π ω v ʂ x 5 π x m π ʂ 3 v ʎ 4 5 π ʂ
 t u r c h i t a r t a r i e h u s a r i

q 5 4 ʎ 5 2 ʂ 4 5 π 3 † † 3 4 x 5 x ƒ
 d a q u a l i s a r e b b e s t a t o

ω 5 +o ƒ π ω v 3 ω ƒ o- π 4 4 x 4 5 π π †
 c a p o e c h e c o n e s s i s a r e b -

† π 5 o- q 5 x ƒ o- 3 2 2 5 † + v 3 q ʂ 5
 b e a n d a t o n e l l a B o h e m i a

q 3 +o π 3 q 5 o- q ƒ π ƒ † † 5 3 v + o- ƒ π 3
 d e p r e d a n d o r o b b a e h o n o r e...

Latin : KUEFSTEIN levele egy főpaphoz latin nyelvű bevezető sorokkal, amelyekben a levél címzettjét arra kéri, hogy a következő titkosírású szöveghez az ábécét a haditanácstól kérje el (ad quorum lectionem R-ma V. D. alphabetum a consilio Bellico petere uel ibidem describendum curare poterit). Konstantinápoly, 1628. december 23. 755. 1.

ʂ o- o- 3 ^ + x ʎ ƒ +o m x π ʎ 5 π ω v m 3
 I n n e g o t i o p a t r i a r c h a e

v 5 ω x 3 o- ʎ 4 o- ʂ v ʎ 2 m ^ π π 3
 h a c t e n u s n i h i l a g e r e

+o + x y δ Δ y δ m o 3 Δ y π 5 π ω v δ π
 p o t u i q u i a n e q u e a r c h i e -

+o γ 4 ω β +o III 4 γ 2 2 π ^ π 5 3 ω y 4
 p i s c o p u s i l l e g r a e c u s

Δ y δ v + ω + +o III 4 4 β 2 2 γ ω δ x 5 † 5 x
 q u h o c o p u s s o l l i c i t a b a t

o π Δ III π y 2 2 m v 5 ω x 3 o III 4 y 3 o o x
 n e q u e u l l a h a c t e n u s u e n i t

+o 3 ω III o δ m v III δ y 4 III 3 δ o 3 π y y 4
 p e c u n i a h u i u s r e i n e r u u s

4 β 2 y 4
 s o l u s .

DONÁTH REGINA

Egy értékes hungarica: Batsányi János 1810-es, mostanáig lappangó műve a Schaffhauseni Városi Könyvtárban. BATSÁNYI János születésének 200 éves jubileuma alkalmából a magyar irodalomtörténet fokozott érdeklődéssel fordul a forradalmár költő személye és munkássága felé. Annál örvendetesebb esemény tehát, hogy nemrég BATSÁNYI nyolc, eddig ismeretlen levele került elő a schaffhauseni Stadtbibliothek-ból. A költő a leveleket Johann Georg MÜLLER (1759—1819) schaffhauseni professzornak írta Párizsból 1810 és 1812 között.¹ Ezeknek a leveleknek a révén vált lehetővé BATSÁNYI német nyelven írt, névtelenül kiadott, jórészt politikai tárgyú művének megtalálása. A műről eddig csak KAZINCZY Ferenc egy megjegyzéséből tudunk, és mindössze egyes részei voltak ismertek.

A könyv címe: *Der Kampf*. Ein lyrisches Gedicht. Nebst einem Anhang über das Feodalwesen und das neue Europäische Staatensystem oder die republikanisch konstitutionelle Monarchie, vom Herausgeber. Mit einem Kupfer. Deutschland, 1810.

A mű, mint címe is mutatja, két főrészből áll: a *Kampf* című jambikus, kisebb részben pedig alkaiosi versformában írt lírai költeményből és a politikai tárgyú *Függelék*-ből. A könyv nyolcadrét nagyságú (22 × 13,2 cm), egyszerű papiros borítólappal, terjedelme 175 lap. A bevezető rész I—XVI lapból, a *Kampf* csak 56, a *Függelék* viszont 119 lapból áll (57—175.). A címlapon említett rézmetszet sajnos hiányzik az itt ismertett példányból, utólag kivágták; talán valami szimbolikus tárgyú kép volt, de a könyv tartalma alapján az sem lehetetlen, hogy NAPÓLEON császárt ábrázolta.

¹ ZSINDELY Endre: *Batsányi János párizsi levelei Johann Georg Müllerhez*. (Irod. tört. Közl. Sajtó alatt.) — BATSÁNYI MÜLLERrel bátyja, Johannes von MÜLLER (1752—1809), a híres svájci történetíró, publicista és politikus révén ismerkedett meg, aki egy ideig Bécsben működött. Bizalmas barátja volt BATSÁNYINAK, aki a hozzá írt üdvözlőversben (*Der Kampf*. XV. l.) azt mondja, hogy a sors szeszélye úgy hozta össze őket az idegen nagyvárosban, „mint két eltévedt vándort.” Ez a kifejezés később visszatér BATSÁNYI Johann Georg MÜLLERhez írt leveleiben is, mikor a közben elhunyt Johannes von MÜLLERről emlékezik meg.

A könyv elején álló pár szavas francia nyelvű bevezetés után következik a „kiadó előszava” (*Vorbericht des Herausgebers*. VII—X. l.). Ebben BATSÁNYI elmondja, hogy a mű ez alkalommal jelenik meg először, bár egy töredéke már napvilágot látott HERDER *Adrasteájában*,² és hogy a szerző továbbra is titokban kívánja tartani nevét. Az ezt követő *Zuschrift. Bey Uebersendung des 1-sten und 2-ten Theils* (XI—XVI. l.) kétségtelenül egy Johannes von MÜLLERhez írt költemény, bár a címzettet nem nevezi meg. A versből megtudjuk, hogy a *Kampf* első két része már 1799-ben készen volt, s azokat BATSÁNYI átadta megőrzésre Johannes von MÜLLERnek, akiről mély tisztelettel és nagyrabecsülés-sel emlékezik meg, mint önzetlen jóbarátról.

A *Kampf* első része a *Situationen* címet viseli. Hangulata borús, sötét: „Die Bahn des Lebens wird immer dunkler” — hangzik a vers első sora. (3. l.) A *Kampf* szó az ember örök küzdelmét fejezi ki a fenyegető balsors ellen. A Kufstein utáni évek komor hangulatát érezzük itt, a költő veszélyek és mélységek között tántorog: „Hierin und dorthin — überall Gefahr! Nur Abgrund überall!” (7. l.) Romantikus képek váltakoznak, a költő most „géniuszához” fordul: vezesse őt a sötét mélységek és szakadékok között, mert különben végképp elbukik. (9. l.) Heves szavakkal fakad ki az emberi aljasság, kegyetlenség és gonoszság ellen: „Ha! falsch ist der Mensch, und grausam und schlecht!” (10. l.) A *Situationen* hangulata így végülis a teljes kiábrándultságba vezet, s a költő még az erényt és ifjúkori eszményeit is csak keserű gúnnyal illeti. (13—14. l.)

Még sötétebb színezésű, még kiábrándultabb a *Kampf* második része, az *Ode*. Az összetört, magábaroskadt költő az éjszaka csendjében a múzsával társalog, aki vigasztalja, dorgálja és inti, hogy viselje sorsát férfihoz illően, mint ahogy azt régebben tette. Válaszában a kétségbeesett költő már azt is bánja, hogy erre a világra született: „Wär' ich Unglücklicher nie geboren!” (27. l.) Szemrehányást tesz a múzsának, hogy miért emlékezteti régmúlt, boldog időkre; végülis a múzsa könnyekig meghatottan távozik.³

A harmadik rész négy énekből áll. BATSÁNYI 1801-ben írta, vagyis két évvel később, mint az első és a második részt. Az első énekben arról értesít, hogy a költő elbukott; de ugyanakkor hangsúlyozza azt a meggyőződését is, hogy az, aki „becsületes lélekkel” harcol, sohasem bukhat el teljesen (33—34. l.), a gúnyolódóknak pedig azt feleli, hogy azok hasonló megpróbáltatások között még hamarabb adták volna fel a küzdelmet. (35—38. l.) A második énekben egy ifjú olvasóhoz fordul és buzdítja, hogy ne süggessze el a költő sorsa, mert az igazság és az erény hívei sokan vannak, s amit ők vetettek az idők folyamán, az egykor mégis csak gazdag gyümölcsöt terem majd. Az ilyenek a természet munkáját viszik előre, ezt tudják is, s ez az istenekhez hasonlóná teszi őket. (42—43. l.)⁴ Ez az optimista hang, ami teljes ellentétben áll a költemény előző részeivel, egyre erősebben jut kifejezésre a harmadik és negyedik énekben. Oka kétségtelenül az időközben végbement politikai változásokban keresendő. A harmadik ének az ember erejét és tehetségét dicsőíti, ami őt jóra és rosszra egyaránt képessé teszi, és még az uralkodói hatalom magasságába is felemelheti: „So kann der Hütte Sohn ein Herrscher dann, . . . Der Schrecken und Stolz der Völker seyn . . .” (45. l.) Ezt követően utal NAPÓLEON fényes pályafutására — anélkül, hogy név szerint említene — és példaként mutat rá: mi mindenre képes az ember, ha akarni tud. Büszkén sorolja fel tetteit, hogy trónokat dönt meg vagy adományoz „böles erőszakkal”, és hogy a leigázott népeket újra felemeli (45—49. l.); mindezt halhatatlanságot ígér neki, és lelkes üdvözlőversben dicsőíti két lapon keresztül. (50—51. l.). A negyedik éneket nevezhetnénk az emberi szabadság himnuszának; az ember, mondja BATSÁNYI mindjárt az első sorokban, maga teszi magát

² BATSÁNYI János *Összes művei*. Sajtó alá rendezte KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor. I. köt. Bp. 195°. 162—173. és 517—519. l.

³ Ez a rész közlve: *uo.* I. köt. 168—173. l.

⁴ A 3. résznek ez az első két éneke közlve *uo.* 168 — 173 l. A költemény további része eddig ismeretlen volt.

azzá, ami — égi és földi hatalmasságoktól függetlenül: „Selbstständig sollst du seyn und frey, o Mensch!” (52. l.) Megvetéssel szól azokról, akik vakbuzgósággal, szolgálkúséggel és képmutatással magát a vallást is megszenteltetik. (55. l.) A költemény néhány heves, BATSÁNYINál gyakori antiklerikális kifakadással zárul.

A *Kampf* egyes fejezetei, mint láttuk, tartalmi szempontból jórészt függetlenek egymástól. Ami azonban közös bennük, az a szenvedélyes szabadságszeretet és az emberi méltóság nagybecsülése. Az embernek csak akarnia kell, számára minden lehetséges és elérhető — ez a gondolat még a költemény legpezzsimistább részében is megtalálható (5. l.), és ezzel a büszke felhívással fordul az emberiséghez a költemény utolsó fejezete is.

A *Függelék* teljesen új mű, s keletkezése szerint mintegy tíz évvel későbbi a költeménynél: BATSÁNYI 1809 augusztusában fejezte be, vagyis Bécs francia megszállása idején, ami nyilvánvalóan nagy hatással volt a költőre és magára a műre is. Terjedelmes politikai, társadalomtudományi és állambölcseleti tanulmány, aminek közvetlen célja a feudális maradványok elleni küzdelem és a napóleoni Európa-koncepció lelkes támogatása. A *Függelék* azzal kapcsolódik a *Kampf*hoz, hogy BATSÁNYI a költeménynek azokat a sorait helyezi a tanulmány élére vezérgondolatul, amiben arról írt, hogy az új Európában már az alacsony származású ember előtt is megnyílt a korlátlan érvényesülés útja. (45., ill. 59. l.) A rousseau-i *Társadalmi szerződés* gondolatából kiindulva rámutat az uralkodói és egyéb előjogok örökössé válására és elfajulására, ami a kor nagy társadalmi erjedéséhez és végül a francia forradalom kirobbanásához vezetett. A forradalom előzményeit a polgárság megerősödésében, a felvilágosodás irodalmában és az amerikai szabadságharcban látja. (82. sk. l.) A mű alap gondolata az, hogy a teljes demokrácia, pl. a svájci, csak távoli, végső cél és vágyalom, nagyobb államok esetében egyelőre még nem valósítható meg; BATSÁNYI ezért az alkotmányos monarchia államformáját tartja reális célnak és lehetőségnek. (94—97. és 154—155. l.) Az angol alkotmányról nagy megbecsüléssel ír, bár elfajulását minduntalan hangsúlyozza, és fejtegetéseibe gyakran sző bele angolelleses kifakadásokat a napi politika kapcsán. (Pl. 102. és 126. l.) Elismeréssel szól II. FRIGYESRŐL és II. JÓZSEFRŐL (156. l.), NAPÓLEONNAK pedig mint a sors küldöttének és az új európai rend támaszának feltétlen hódolattal adózik számos alkalommal. Az alkotmányos uralkodóról s az ilyen államformáról ideális képet fest (108—113. l.), és ezt az új, francia befolyás alatt álló rendszert védelmezi gúnyos megjegyzésekkel a német nacionalista vádakkal szemben. (114. l.) Befejezésül egy alkotmányos uralom alatt élő, szabad polgár képét hasonlítja össze a feudális állam elnyomott alattvalójáéval (129—135. l.), és felteszi a szónoki kérdést: lehet-e a feudalizmus maradványait tovább túrni akkor, amikor egy NAPÓLEON áll Európa élén, s harcol az emberi szabadságért és méltóságért? Az utószóban BATSÁNYI elmondja, mi indította műve megírására: nem hízeleg magának azzal, hogy sok újat mondott, de jó, ha az igazságot minél gyakrabban kimondják és az emberek emlékezetébe idézik. (136. l.)

A *Függelék* komoly tudományos igénnyel íródott. BATSÁNYI sűrűn idézi HERBERT, SCHILLERT, HOBBEST, MONTESQUIEU-t és főleg barátját, Johannes von MÜLLERT, aki — mint fent említett leveleiben írja a költő — különösen nagy hatással volt rá. MÜLLERT azonban a könyvben sehol sem nevezi meg, bizonyára azért, hogy saját szerzőségét minél tökéletesebben eltitkolja. Érdemes még megemlíteni a francia forradalom és a koalíciós háborúk értékelését, amit a *Függelék*ben olvashatunk. (121. sk. l.) Magyar szempontból igen érdekes BATSÁNYINAK az a megjegyzése is, hogy a nemesi alkotmányt — bár egyébként a leghevesebben ellenzi — mégis szükségesnek tartja ott, ahol „az ország rendjeinek fennmaradásától és erejétől függ a nép egész nemzeti léte és függetlensége is.” (159. l.) Egyébként jellemző, hogy ebben a művében BATSÁNYI óvatosságból sem Magyarország, sem Ausztriát nem említi név szerint.

A Johann Georg MÜLLERhez írt levelekből kiderül, hogy a könyvet, aminek kéziratát — vagy legalábbis a nagyobbik részét, a *Függelék*et — BATSÁNYI bizonyára Bécsből való szökésekor vitte magával 1809 őszén, a híres tübingai és stuttgarti könyvkereskedő és kiadó, Johann Friedrich COTTA (1764—1832) jelentette meg 1810 május végén vagy június első felében. BATSÁNYI május 10-i levelében még panaszkodik, hogy műve már több, mint öt hónapja a nyomdában van, június 23-án viszont örömmel újságotja MÜLLERnek, hogy a könyv végre megjelent, sőt néhány nyomdahibára is felhívja a figyelmét levelében; MÜLLER saját példányát valóban át is javította ennek alapján. BATSÁNYI egyik későbbi leveléből (1812. ápr. 30) tudjuk meg azt is, hogy a költemény harmadik részét 1801-ben írta, és hogy „az évszám a szedő hanyagsága folytán kimaradt a nyomtatásból”. A könyvet BATSÁNYI COTTA révén küldte el ajándékba MÜLLERnek. MÜLLER bele is jegyezte a borítólapon belső oldalára fent: „Geschenk des Verfassers”. Ez a példány Johann Georg MÜLLER könyvtárával és irataival együtt került a schaffhauseni városi könyvtár tulajdonába, és ma is ott található. Jelenleg ez BATSÁNYI művének egyetlen ismert példánya.

A levelek néhány érdekes adattal szolgálnak BATSÁNYI-nak kiadójához, COTTÁhoz való viszonyáról is. Megtudjuk, hogy a költő a könyvéért járó honoráriumot Párizsban vette fel, ahol igen szűkösen élt 1810 és 1815 között, hogy COTTÁval nem kötött formális szerződést, és hogy kapcsolatuk teljes szakítással végződött 1811-ben. BATSÁNYI 1812. január 15-én már arról ír MÜLLERnek, hogy COTTA becsapta őt, és későbbi leveleiben is ravasz, pénzsovány spekulációnak nevezi a híres kiadót, aki még a honorárium egy részét is vissza akarta tőle követelni — talán azért, mert BATSÁNYI NAPÓLEON-párti könyvének nem volt olyan sikere Németországban, mint ahogy a költő (és bizonyára a kiadó is) remélte. Ez az erős politikai jelleg lehetett az oka annak is, hogy a könyv legtöbb példánya később elveszett vagy megsemmisült. A mi szemünkben viszont a mű legnagyobb értéke éppen az, hogy benne BATSÁNYI szabadon, őszintén, a bécsi cenzúrától való félelem nélkül mondja el véleményét kora legégetőbb kérdéseiről. Eközben olyan széles körű politikai műveltségről és tájékozottságról tesz tanúságot, ami egyedülálló a korabeli magyar irodalom képviselői közt.

ZSINDELY ENDRE

Arany János kiadatlan önéletrajza. ARANY részletes *Önéletrajzát* 1855. jún. 7-én állította össze GYULAI Pál felkérésére, aki akkoriban kezdett ARANYRól nagyobb mű írásába. ARANY munkásságának következő korszakát is összefoglalta *Összes költeményeinek* 1867-i kiadásában, az *Elegyes darabok* eközszavában (1867. márc. 1.). 1948-ban az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben sajtókészen állt, de nem jelent meg SZINNYEI Ferenc hagyatékából ARANYNAK SZINNYEI Józsefhez, a bibliográfushoz intézett kiadatlan önéletrajzi levele. SZINNYEI Ferenc szerint: „Édesatyám, id. Szinnyi József iratai közt találtam Arany Jánosnak ezt az eddig ismeretlen levelét 1867-ből. Atyám már akkor gyűjtögette az adatokat nagy írói lexikona számára, s Aranyt is felszólította életrajzának beküldésére. Erre válasz az alábbi levél, mely ez idő szerint a birtokomban van”.

TISZTELT URAM!

Pest, sept. 18. 1867.

Becses megkeresése folytán csak rövidre szabhatom válaszomat.

Nekem magamnak is volt volna alkalmam néhányszor, külföldi felszólításra, életrajzi adatokat küldeni, de csekély fontosságot látván abban, hogy ilyes adatok, az író bővebb ismertetése nélkül, lexikoni összeállításban, világ-szerte összegyűjtetnek, mindennyiszor elmellőztem a felhívásnak megfélelni, oly reményben, hogy így nevem, a nagyobb-részt speculációra, és csak is arra, számított gyűjték halmazból kimarad. De miután, az Ön közleményéből is látom, hogy ez urak nem áttalják ott ahol nincs, adatokat pusztá gondolomra is fölvenni, miután *fölég* az Ön szives felszólítá-

sát hallgatva mellőzni nem kívánom; tehát álljon itt, hogy én születtem 1817. márcz. 2-án, fiam Arany László született 1844. márcz. 22-én. Ő juris doctor, hites ügyvéd, s a magyar földhitelintézet igazgató tanácsának jegyzője, a Kisfaludy-Társaság tagja. Az én biographiám elég bőven s eléggé szabatosan megolvasható Toldy Ferencnél: „A Magyar Költészet Kézikönyve. II. kötet. Pest. 1857”.

Maradván

tisztelője
Arany János

A kéziratot jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi.

IFJ. KOZOCSA SÁNDOR

Adatok id. Szinnyei József életéhez (1830—1913). Születése óta majdnem másfél, halála óta kerek félszázad múlt el. A magyar bibliográfia kiváló képviselője kéziratban levő önéletrajzi leveleinek és naplójának bizonyossága szerint már kora ifjúságában vonzalmat érzett a könyv és a könyvvel kapcsolatos tudományok iránt. A róla szóló baráti megemlékezések vagy a későbbi kortárs-visszaemlékezések egyöntetűen kiemelik az irodalom iránti vonzalmát, sőt odáig mennek, hogy a róla szóló akadémiai emlékbeszéd szerzője alakját mintegy a könyv-ember szerepében mintázta meg.

Fiatalon résztvett a szabadságharcban, s emlékeit a hősi küzdelemlről írt egyik sikerült memoárjában örökítette meg. Megírta szülővárosa, Komárom magyar színészet-történetének monográfiáját. Kortörténeti jelentőségűek naplójegyzetei, amelyeket a *Tímár ház* és a *Bach korszak* címen állított össze. Munkásságának azonban a legfontosabb területe a bibliográfia. Évtizedekig gyűjtötte és rendszerezte a magyar szellemi élet munkásainak életére és működésére vonatkozó adatokat. Megalapítja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hirlaptárát, amelyet nemcsak nagy gonddal gyűjtött össze, de egyúttal a feldolgozás és a rendszerezés alapjait is megvetette. E páratlanul gazdag hírlap- és folyóiratállomány nélkül SZINNYEI bibliográfiai munkássága elképzelhetetlen lett volna. Könyvészeti gyűjtésének ez volt a kútforrása, amelyet már egész fiatalon kezdett, s ez a gyűjtési hajlam volt hatalmas bibliográfiai anyagának s egyszersmind apparátusának alapja. Kezdetben színlapokat halmozott fel, majd a gyászjelentésekre specializálta magát, később olvasási szenvedély fejlődött ki benne, ugyanynyira, hogy még a szabadságharcban, 1849. szept. 29-én a komáromi táborban is feljegyzi: „Reggel, midőnfelkeltem, egy keveset olvastam Stifter Studien-jét. Novellák, de oly szép, szelid és egyszerű leírások, hogy örömmel olvashatni.”¹

Olvasmányait 1846-tól kis füzetekbe jegyezte, s ezek a korai címrögzítések váltak bibliográfiai érdeklődésének alapjává.² „Ebből is megítélhető — írja naplójában — milyen korán kezdtem az adatok gyűjtését (bár kezdetben rendszertelenül és mily sokat írtam céltalanul is); úgy hogy méltán nevezhetnek majd el „sokat író”-nak, de legyen bár szerénytelen, annak is, aki mindig dolgozott!”³

Kiadatlan levelezése és naplója alapján végigkísérhetjük szellemi fejlődését annak kibontakozásától élete végéig. Például 1850. április 26-án arról számol be, hogy: „'Holmi' 1° kötetét hazavittem és adatokat kiírtam belőle” vagy május 6-án: „1821 Tud[ományos] Gy[űjtemény]t hazavittem. Adatokat kiírtam belőle.” A látszólag száraz felsorolásos napokat színesebb irodalmi élmények is tarkítják: „Háziasszonyunk — Csokonai Lillája — Vajda Julianna nálunk.” (1850. május 7.)

1852. július 1-től 1861. január 1-ig a naplóírásban hézag van. Közben a 22 éves ifjú 30 éves férfivá érett, és megtalálta hivatását. Erről tanúskodik 1861. március 13-i bejegyzése: „könyvészetet írni kezdtem”, és ettől kezdve rendszeresen készíti. Néhány nappal később naplója már büszkén említi, hogy cikke jelent meg a *Vasárnapi Ujságban*.

¹ *Családi napló*, 2. köt. Kéziratban. Rövidítve megjelent: *Komárom 1848—49-ben. (Naplójegyzetek.)* Bp. 1887.

² Id. SZINNYEI József: *Tímár ház. Naplójegyzetek 1835—1848*. Komárom, [1897]. I. 303. I.

³ *Id.* h. 304. I.

Júniusban új bibliográfiai jellegű munkába kezd: „magyar írók nekrológiát kezdtem írni”.

1862. június 1-én számot ad a sajtótörténet iránt feléledő érdeklődéséről: „Hírlapirodamunk a 18^{ik} században’ cikket írni kezdtem”, majd nagyobb örömmel ad hírt naplójában arról, hogy „Hírlapirodamunk a 18^{ik} száz[adban], 1° fele megjelent a mai Vasárnapi Ujságban”.

1864. március 17-i naplóbejegyzése bizonyítja azt, hogy a nagy repertórium gondolata felmerült benne, sőt már a *Magyar írók* terve is megfogant agyában: „gyűjt[emény] munkák tartal[mi] kijegyzéséből cikksorozat nőheti ki magát: egyes írók időszertinti munkálatai, azokrólí bírálatok (megjelen[ési] helyeikkel), életrajzi adatok és arckép”.

Keresi a kapcsolatot a korszak bibliográfusaival (egyelőre levélben), így 1864. augusztus 5-én „Kertbenynek levelet terveztem”, majd 15-én „Kertbenynek levelet írtam”, és amikor 22-én megérkezett az óhajtvá várt válasz, kitörő örömmel jegyzi fel: „Kertbeny 1° levele (Brüsszel szept. 18.) phot. arcképe és mosaïque (72 nevez[etes] író s lencse) ajánd[ékban], nagy öröm!” További levelezésük során KERTBENY munkatársnak is meghívja: „Kertbeny levele: felhív munkatársnak a ’Könyvészethez’ honorárium mellett?! (így társ leszek!)” (1864. december 4.) Később „Szabó Károlynak levelet írtam” (1865. szeptember 11.), másnap pedig AIGNERnek ír levelet.

1865. november 18-án fontos eseményről számol be: „repertoriumot (Posner ’Leltár’ könyve szerint) tervezek”, majd: „Megkezdtem az írók munkálatait külön 8^r lapokon irkálni.” (1866. október 11.) Közben meghozatja, majd olvassa a „Bibliographie de la Presse period. François Hatintól Paris 776 lap 50 ív 10 f. 80 Kr.”-t (1866. november 3).

1867-ben ismerkedik meg — levelezés útján — EÖTVÖS Lajossal, akivel hamarosan intenzív irodalmi kapcsolatokat épít ki: hozzá írt egyik levele szerint „minden értekezés, mely irodalmunk múltja, s jelene felől tüzetes felvilágosítást nyújt, kitűnő figyelemmel olvasok”,⁴ majd így folytatja: „oly sok figyelmeztetés, buzdítás dacára mindeddig hiányzik nálunk egy könyvészeti szakközlöny, mely egyes lapok tartalmát is adná, milyen a németek ,Literarisches Centralblatt’ című hetilapja, ilyen volt Heckenast Gusztáv ,Bibliographiai Értesítője’ 1840—42-ig. Számtalan buzdítás és sürgetésemre Aigner Lajos barátom Pesten fog legközelebb Demjén cége alatt egy hasonló irodalmi folyóiratot megindítani, melyből később egy tökéletes hírlapi repertorium nőheti ki magát”,⁵ sőt rezignációval még azt is hozzáfűzi, hogy „kívánatos lenne, ha a régibb folyamú lapok és folyóiratokból, p. o. a Tudományos Gyűjtemény, Vasárnapi Ujság számos köteteiből valamely buzgó irodalombarát — talán egy társulat, vagy maecenas felkarolásával — külön külön szerkesztene egy általános tárgymutatót; a Tudományos Gyűjteményből saját használatomra készítettem ugyan registert, de akkor midőn a dúsgazdag Heckenast nem vállalkozik a Vasárnapi Ujság teljes tárgymutatójának kiadására — miként ezt nekem Pákh elárulta — azt hiszem mindez hiú remény fog maradni”. Levele végén már rávilágít arra, hogy miként kezdte el a hazai írók életére és munkásságára való adatgyűjtést, melyből a későbbi *Magyar írók* hatalmas palotáját építette: „köszönetem nyilvánítom azon szíves közlésért, miszerint eddigi irodalmi működésével engem megismertett.” Majd „Pap Gábor szorgalmas írónk több lapban megjelent dolgozataira való figyelmeztetést is köszönöm, sőt igen szívesen felkérem Önt hasonló közlések tudomásomra juttatására”.⁶ Kérésének eredményéről feljegyzi: „Eötvös Lajos levele és autobiographiája, munkálatai és Pap Gábor autobiographiája és munkálatai”. (1867. febr. 21.)⁷

⁴ SZINNYEI József levele EÖTVÖS Lajosnak. Pozsony, 1867. január 16.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ *Családi napló*. 3. köt.

A hatvanas évek végefelé már mind többször és többször fordul meg a fővárosban, s tervszerű bibliográfiai kutatások foglalják le itteni tartózkodásainak nagy részét: látogatja a könyvtárakat, ismeretségeket köt vagy levélbeli kapcsolatokat személyesen megerősít. Ezt bizonyítja 1867. jún. 23-án kelt levele: „Pesten létem alatt nem annyira a koronázás, mint rokonim együttléte, és több érdemes notabilitásokkal találkozás örvendeztetett meg: nevezetesen Aigner Lajossal többször időztem, s mind annyiszor buzdítottam, hogy küldje meg önnek az ígért adatokat, csak rettenetes röstségén tudna uralkodni, azonban hiszem, nemsokára megküldi az ígért könyvészeti jegyzeteket, még mindedig nincs tisztában magával, mikor, mikép és hol adja ki a 19ik század könyvészetét; miután a pesti kiadók ezen könyvészeti művet nem hajlandók saját kockázatra elvállalni, azért egy két év múlva, majd talán maga fogja azt kiadni. Ily dolgokról értesülvén, nem igen biztató volt rám nézve Nagy Miklósnak azon felszólítása, mikép hírlapirodalmi dolgozataimat adnám ki önállóság, füzetekben.” AIGNER Lajos tervezett bibliográfiájára nézve igen érdekes tanácsokat adott: „a magyar birodalmi könyvészetet csak úgy lehetne összeírni s közzétenni, ha 1^{ör} felhasználhatná ön a Jankovich gyűjteményével a Múzeum könyvtárába jutott s 1830-ig terjedő összesen 30 ezer könyvcímét,⁸ a kéziratot miként Aigner említé, Toldy őrzi, mint sárkány a kincset; ha 2^{or} legalább is a három legnevezeteseb könyvtárt, mint a múzeumit, egyetemit és akadémiaiát átbúvárolhatná, mihez hónapok szükségeltetnek; végre legkivált 3^{or}, ha nagylelkű kiadóra találna, ki ezen roppant áldozatot és fáradságot csak némileg is megfizetné”. Végül még hozzáfűzi: „minderről azonban Szabó Károly körében — kiről a legszebb dicséreteket hallottam Nagy Miklóstól — bővebben értekezhet, ki maga is erre vonatkozólag sokat, igen sokat írt már össze”.⁹

Gyűjtési szenvedélye, mely mindenkor a gyűjtött anyag tudományos feldolgozásának igényével kapcsolatos, a nyolcvanas években még fokozódik: ezért írhatta jogos önérzettel, hogy „múlt év nov. 20kán egy szomorújelentés-gyűjtőnél voltam, aki 20 év alatt 17 ezret tudott összegyűjteni; én akkor tréfából mondtam neki: nem ért ön a gyűjtéshez, én egy év alatt 20 ezer példányt hozok össze; így gyűlt eddig 18.600 (a duplumokkal együtt 30 ezer), reményem, hogy 16 nap alatt begyűl a többi is. Ezen gyűjtemény rendben tartása, kezelése, levelezés, egyéb foglalkozásaim közt, mert írom a komáromi magyar színeszet történetét (holnap küldöm a 28dik közleményt) és a Repertoriumot, ezenkívül gyűjtöm az általános magyar színészet történetéhez és magyar írók életrajzához az anyagot [kiemelés tőlem — K. S.], képzelheted mennyire vagyok elfoglalva.”¹⁰

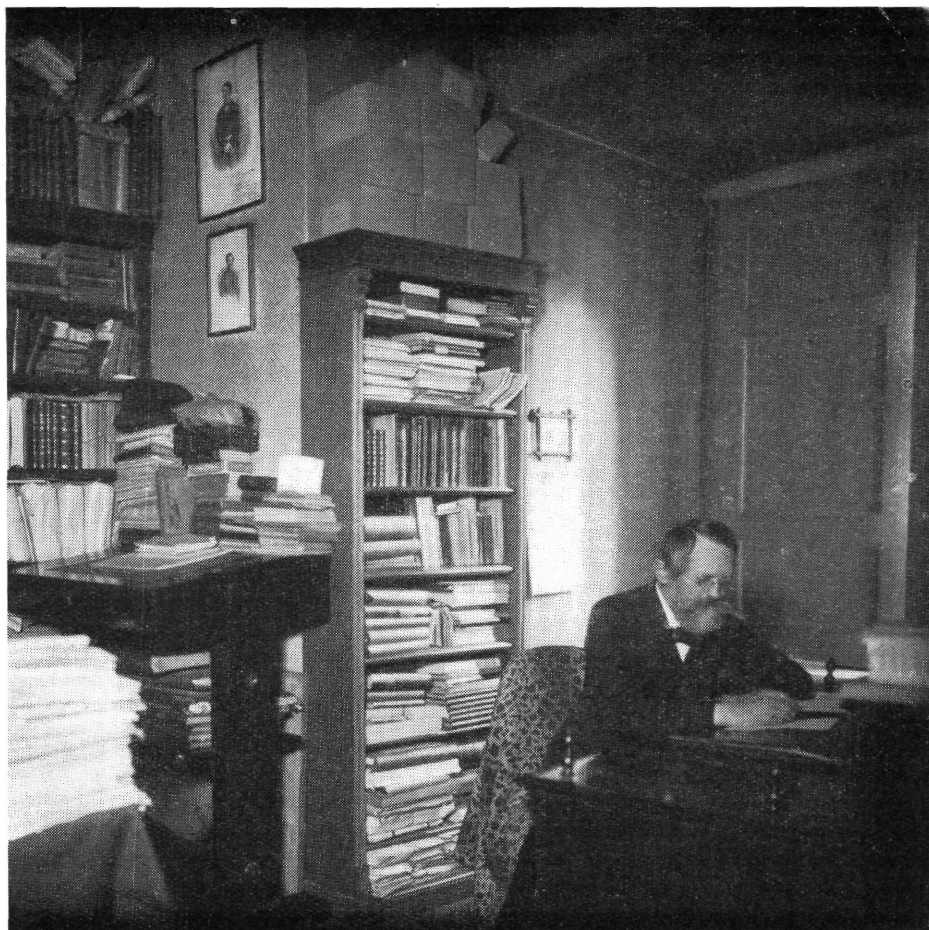
Érdekes fényt vet egyéniségére az a nyilatkozata, hogy „nem olvasok kritikát, vagy igen ritkán, mert nekem a saját ízlésem elég kritika, hanem a gáncsoskodás, kenyéririgység és több efféle kicsinyeskedés nálunk már megszokott dolog”¹¹, majd „nekem még 10—15 év előtt alig volt szándékomban nyilvánosság elé lépni, sőt azóta is csak irodalmi napszámoskodást űzök, mégis vannak irigyeim, talán azért, mert néhányszor dicsérelőleg emlékeztek meg az emberek működésemről.” Később így folytatja: „lássuk, mint szoktam én másnak ártani, vagy működését irigyelni. Mikor a színészet történetére a Kisfaludy Társaság pályadíjat tűzött ki, én a Fővárosi Lapokban cikket írtam, hogy ne nehezítsék meg a munkát, mert nincsenek előmunkálatok, szabják a pályamű írását szűkebb térre. Felszólításomnak volt annyi eredménye, hogy 1837-ig kívánták a munka kiterjesztését. Én nem akartam pályázni, hanem kerestem hozzá való embert, és Badics [Ferenc] vállalkozott rá; ennek átengedtem összes színészeti gyűjteményemet (egy almáriummal volt már); midőn kinevezték őt Pancsovára tanárnak, a munkát abban

⁸ Jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi: Irodalom (Bibliografia) Ivrét 32. sz.

⁹ SZINNYEI József levele EÖTVÖS Lajosnak. Pozsony, 1867. jún. 23.

¹⁰ SZINNYEI József levele JAKAB Ödönnek. Bp. 1882. nov. 5.

¹¹ SZINNYEI József levele JAKAB Ödönnek. Bp. 1886. jan. 17.

hagyta. Én tehát ismét kerestem egy másik fiatal embert, aki az én színészeti holmimat kibányássza és a művet ügyesen megírja; Váli Béla nagy kérésemre, elvállalta a könyv megírását, felhasználván szóbeli utasításaimat is, oly terjedelmes lett műve, hogy 1815-ig egy kötetrevalót írt össze, mind az én gyűjteményemből merítve. Hogy ezen urak működését megkönnyítsem és egyúttal bebizonyítsam azt, hogy mily nagy erdő ez a színészet-története, magam is egy 15öd rangú város színészetét írtam meg a Komáromi Lapokban *ingyen*, sőt a különnyomatot is én fizettem”.¹² Végül rezignáltan jegyzi meg: „A hírlapok pusztítását és az ebből származó bajt én már 25 év előtt figyelembe vettem; hírlapirodalmunk szaporodásával pedig egy hírlapkönyvtár szükségét már akkor hoztam nyilvánosságra, de mindez a pusztában kiáltónak szava volt. Azóta szünet nélkül e mellett harcoltam a Vasárnapi Ujságban *tiszteletpéldányért*, másutt *ingyen*; végre 1884-ben célt értem, mert a miniszter engem bízott meg a hírlapkönyvtár föllállításával, adott is évi 2000 frtot rendelkezésemre; ebből magamnak nem tartván meg semmit, két irnokot fog-

¹² Uo.

lalkoztatok, egyiknek 1 ft 50x, másiknak 2 frt napi díjat adván; továbbit kötésre és 200 ftot a hírlapkönyvtár ügyében utazási költségekre fordítok; de ezt a múlt évben két havi utazásom alatt a magaméból 50 frtal pótoltam. Ha anyagi hasznom nincs is, talán erkölcsileg jutalmaznak?”¹³ Végül a felvetett kérdésre is megadja az eklatáns feleletet: „Nemzeti Múzeumnál működöm délelőtt (délután az egyetemi könyvtárnál), a Múzeumnál engemet, a személyzettől független lévén, betolakodónak tekintenek és egy svihák folytonosan áskálódik ellenem, már komolyan fenyegettem, de ez elől megretirált. Pulszky [Ferenc]nél pedig oda vitte a dolgot, hogy ő nyíltan mondta szemembe többször: 'ő ellene van a hírlapcsarnoknak és mindig is ellene lesz'. A 'hírlapkönyvtár' még névleg sem ismeri el. Mikor Barna [Ferdinánd] akadémikusnak ajánlott, én még Beöthy Zsolt unokaöcsémnek sem szóltam; hanem az a svihák fiakkeren járta be az akadémikusokat, hogy az ellenem való szavazásra bírja őket. Megbuktam. Ez nem nagy baj, miután én ezen megtiszteltetésre soha se számítottam, hanem baj annyiból, mert a Magyar Írók Névtárát, melyet az Akadémia még 1881-ben elfogadott, és csak én halasztottam továbbra az anyaggyűjtés végett, most elodázta s újabb tervrajzot kért. Tehát ezzel egy év a műre nézve elveszett, mert az idén nem jelenhetik meg”.¹⁴

Lássunk végül egy konkrét példát, amely a *Magyar írók* gyűjtési munkálatainak műhelyitkait világítja meg, mintegy in statu nascendi enged bepillantani: „köszönöm a beküldött életrajzot; Ferenczi? Gyula úr nem maradt volna ki a munkából, miután föl van jegyezve nálam az ő munkája is a Magyar Könyvszét 1886. 47. 1. és M[agyar] Könyvszemle 1887. XXI. 1-ről; értekezéséhez még az is hozzá van írva, 'Egy kép a bölcsészet történelméből 37 lap'; el is ment volna hozzá fölkérésem, de így segítve van rajtam; mert ha száz levelet írok egy füzetnél, egygyel az is kevesebb; csak arra kérlek, írja meg kik voltak szülei, iskolázásához a dátumokat, Hegedüs [István] méltatása hol jelent meg, cikkeiből a jelesebbeket és hova írta?”¹⁵

A felsorolt röpke idézetekhez hasonló t százával lehet találni SZINNYEI leveleiben, naplóiban. De talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy mennyire kötelességének, szent hivatásának érezte bibliográfiai tevékenységét.

Küzdelmekben és eredményes munkában eltöltött gazdag élet zárult le félszázaddal ezelőtt id. SZINNYEI József halálával. Fő művei: a 14 kötetes *Magyar írók élete és munkái* (1890—1914), amelyben több mint 30 ezer magyar író életrajzát és bibliográfiai adatait gyűjtötte össze, és másik hatalmas opusa: a 3 kötetes, csonkán maradt *Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertórium*a (1874—1885) még késő századokig fogja nevét megőrizni a halhatatlanság számára. A *Magyar Könyvszemle*nek első évfolyamától haláláig egyik legbuzgóbb munkatársa: a folyóiratban többek között összeállította a hazai hírlapirodalom helyzetéről 1876-tól 1904-ig készített jelentéseit, valamint a magyar nyelvű hírlapirodalom statisztikáját 1780-tól 1912-ig. Valóban beváltotta azt, amit egyik kortársa némi költői túlzással, de közvetlen egyszerűséggel fejezett ki róla:

„Félszázadig keresgélte gyöngybe, lomba,
Százézer író t hordott egyhalomba.
Tőle tanultuk, hogy e drága honba,
Legbővebben terem az író s gomba...”¹⁶

KOZOCSA SÁNDOR

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ SZINNYEI József levele JAKAB Ödönnek. Bp. 1893. márc. 27.

¹⁶ RÉTHY László verses levele SZINNYEI Józsefnek. Bp. 1897. máj. 5. Kiadatlan kézirat.

Adalékok a Népszava — napilap megindulásához. (*Garami Ernő szerkesztő levele Farkas Antalhoz.*) FARKAS Antal szegedi újságíró GARAMI Ernő, a hetilapból napilappá alakuló *Népszava* szerkesztője 1905-ben meghívta a lap belső munkatársának.

Hogyan került FARKAS Antal a *Népszavó*hoz és milyen feltételekkel, ezt alaposan megvilágítja GARAMI Ernő szerkesztő levélváltása FARKASSAL. Bár csak GARAMI leveleit olvashatjuk, azokból kitéjük az is, hogy mit válaszolhatott FARKAS Antal.

Az eredeti leveleket az író özvegye bocsátotta rendelkezésemre, midőn az MTA I. Osztályának megbízásából tanulmányt írtam FARKAS Antal írói működéséről. (Ez a tanulmány a mai napig nem került kiadásra, csupán egy összefoglaló részt közölt az *Irodalomtörténet* 1962. évi 2. száma.)

Az is kitéjük a levelezésből, hogy WALLESZ Jenő — írói nevén LYNKEUS — ajánlotta FARKAST GARAMI figyelmébe. WALLESZ ismert író és hírlapíró volt, aki több regényt is írt, és *A Hét* című lapot is szerkesztette 1908 és 1915 között.

GARAMI levelei a következők:

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. II. 13.

Ugy lehet Ön is értesült már arról, hogy lapunk a *Népszava* április hó elsejétől napilappá alakul át. Most állítjuk össze a szerkesztőséget. Wallesz barátunk ajánlatára Önre gondoltunk és ezuton ajánljuk fel Önnek a napihírek rovatának vezetését. Havi fizetése 200 (kettőszáz) korona volna.

Kérem szíveskedjék megírni: Általában hajlandó-e hozzánk belépni, a kijelölt munkakört vállalja-e és van-e ilyen hírlapírói munkában valamelyes gyakorlata?

Tekintettel arra, hogy az ügy igen sürgős, gyors válaszadásra kell kérnem.

Kitűnő tisztelettel:

Garami Ernő

Beleegyezése esetén szíveskedjék azt is tudatni, hogy a Szegedi Naplónál ezidőszertint milyen hírlapírói (nem szépirodalmi) munkát végez.”

A második levélből kitéjük, hogy FARKAS keveselte a felajánlott fizetést, és előleg után is tudakozódik. GARAMI válasza a következő:

Pontonként válaszolok.

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. február 26.

Fizetésül — egyelőre a magam szakállára — csak havi 220 koronát ajánlhatok, tehát 20 koronával kevesebbet, mint amennyit Ön igényel. Persze nem azért, mintha azt tartanám, hogy többhöz nincs jussa, hanem csak azért, mert megállapított költségvetésünk többet el nem bír. A magam fizetésén kívül a segédszerkesztőnek, az éjjeli szerkesztőnek és Cszmadia Sándornak is ennyi fizetés van megállapítva. Ha az Önét megtoldjuk további 20 koronával, ez azt jelenti, hogy azt a három fizetést is meg kell toldani. Itt rejlik a nehézség. Annyt azonban feltétlenül megígérhetek, hogy mihamlabb egy kissé megerősödtünk, a többivel együtt az Ön fizetésén is javítunk.

Munkaköre, a napihírek rovatának vezetése volna. Egy másik munkatársunkkal és a riporterrel együtt a köznyomatások és egyéb források segítségével ezt a rovatot kell összeállítania. Ez nálunk azért fontos, mert a mi híreinket nem egyszerűen kívánni kell, hanem megírni. Fontos a közlésre kerülő kiválogatása, fontos azok tartalma is. És azért egyéb munka csak akkor jut majd Önnek, ha ideje engedni fogja, hogy egy-egy cikket megírjon, mindig azt, ami éppen az Ön tolla alá való lesz. Délután 4 órától este 10-11-ig feltétlenül el fogja végezhetni munkáját. Ezenkívül, bizonyos sorrendben, talán minden negyedik éjjelen, inspekciót kellene tartania, az éjjeli szerkesztővel, Szabados Sándorral.

Szabadságot — természetesen — minden esztendőben kap, hogy mennyit, azt most nem írhatom meg pontosan, de két hetet ígérhetek.

Szerződést eddig egyetlen munkatársunkkal sem kötöttünk, A háromhavi felmondási idő e nélkül is jár, egyebet meg azt hiszem, úgy sem lehetne kikötni. Ha Ön ragaszkodik a szerződéshez, akkor szíveskedjék megírni, mit óhajt benne kikötni.

Az előpénznek — talán nem lesz akadály. Főleg ha nem túlságosan nagy. Szíveskedjék megírni, mennyit óhajt és miként kívánja visszatéríteni?

Tudatnom kell ezenkívül — bár ez talán nem is érdeklí Önt, hogy munkatársainknak semmiféle más lapba semmiféle közleményeket írni nem szabad. Ezt nem annyira zsurnalisztikai, mint inkább pártszempontok teszik szükségessé. Önnel éppen csak a teljes információ céljából tudatom.

Lapunk április elsején indul meg, Önnek tehát már legkésőbb március 25—26-án itt kellene lennie. Lehetséges ez?

Kérem, ha lehetséges, azonnali választát.

Kiváló tisztelettel:

Garami Ernő”

Válaszlevelében FARKAS arról érdeklődhetett, hogy szépirodalmi munkásságot fejthet-e ki más lapban. Erre ad választ GARAMI harmadik levele.

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. március 1.

Az ellen, hogy szépirodalmi hetilapoknak belletrisztikai munkát végezzen, semmi kifogásunk. A megkezdett regényt is természetesen folytathatja. Ami a vidéki lapok tudósítását illeti, az kissé kényesebb kérdés. Mert megtörténhet — ez az eshetőség a mi viszonyaink között soha sincsen kizárva — hogy az illető lappal akár mi magunk, akár az ottani szervezetünk összeütközésbe kerül. Tessék elképzelni ezt a minden irányban kellemetlen helyzetet. S ha jól tudom éppen a Makói Újsággal éppen a mai számunkban is van egy kis összetűzésünk.

Ezen azonban ne akadjon meg megegyezésünk. Ha Ön nem mondhat le a tudósítói jövedelemről, akkor majd valamelyes módot kieszélünk. Egy kis korlátozást magára kell majd vennie. Ezt az ügyet legjobb lesz személyesen megbeszelnünk.

Múlt levelében Ön előleget kért, de nem írta meg mennyit, és mily visszafizetést óhajt. Kérem írja ezt meg. Lapunk április elsején indul meg. Miután egy-két próbaszámot is szándékozom csinálni, szükséges, hogy Ön legkésőbb március hó 25-26-án itt legyen. Kérem írja meg, hogy ez lehetséges-e?

Remélem, hogy a legközelebbi levélváltásunkban már a Népszava belmunkatársaként üdvözölhetem Önt.

Hive: Garami Ernő”

GARAMI negyedik levele már a megállapodásról szól:

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. március 3.

Örülök, hogy megállapodtunk. *Rendkívül fontos*, hogy április elseje előtt itt lehessen. Kérem kövessen el *mindent* ennek érdekében.

Vasárnap Bécsben leszek, tehát akkor ne utazzon fel. Írja meg kívánságait, a lehető legnagyobb méltányossággal fogjuk elintézni. Üdvözl: Garami Ernő”

Az ötödik levél így hangzik:

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. márc. 11.

A fizetéseket előre, de csak félhavonként folyósítjuk. Az előlegre vonatkozóan a következő ajánlatot tehetem. Adunk Önnek 300 korona előleget, amelyet egy esztendő alatt havi 25 koronás részletekkel törleszt le. Az összegről váltót ad, amelyet ha elhelyezünk valahol, Önt terhelik a kamatok.

Vasútijegyről nem biztosíthatjuk. A Népszavától eddig mindig megtagadták, igaz, azzal az ürüggyel, hogy nem napilap. Lehet, de nem bizonyos, hogy most adnak.

Ha a pénzre szüksége van, küldje el a váltót és mi küldjük a pénzt.

Ismélem: igen fontos, hogy néhány nappal elseje előtt hátat fordíthasson Szegednek.

Üdvözl: Garami Ernő”

A következő, hatodik levéllel fejeződik be a levélváltás, és indul FARKAS Antal új munkahelyére a meginduló *Népszava* napilaphoz.

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. március 25.

Kérem szíveskedjék értesíteni, vajjon a küldött pénzt megkapta-e? Továbbá, hogy mikor jön Pestre és hogy katonaiüggyét sikerült-e elintéznie?

Igen fontos, hogy *legkésőbb csütörtökön* itt lehessen, mert akkor egy teljes próbálapot szerkesztünk. Kérem intézze úgy, hogy itt lehessen.

Üdvözl: Garami”

TIBORC ZSIGMOND

Vers-perek Horthy-Magyarországon. . . (Kassák Lajos: „Szolgálók élete”). A költészet és a horthysta cenzúra összeapásait figyelemmel kísérve, többször találkozunk KASSÁK Lajos névvel. 1922-ben a cenzúra kitiltja az országból *Világanyám* c. kötetét, amely a bécsi emigrációban jelent meg. Két évvel később, 1924-ben a postai szállításból kizárt kiadványok listájára kerül a Tanácsköztársaságot megörökítő nagy eposza, a *Máglyák énekelnek*, amelyet a Bécsi Magyar Kiadó jelentetett meg 1920-ban. E két kötetet megsemmisítésre ítélték a horthysta hatóságok. Az elkobzott versek azonban élnek, s csak ma élnek igazán.

Egy jó évtizeddel később, amikor KASSÁK már rég hazatért az emigrációból, négy hónap fogházat szenved egy versfordításáért. Az *Anyám címére* című prózai kötetét kobozták el a hatóságok, és a költőt bíróság elé állították, mert a könyv *Tizenhetedik levelében* egy ókínai vers, a *Tábornok* fordítását közölte. A horthysta cenzorok, az ügyészek megállapítása szerint a költő a magyar fegyveres erők ellen izgatott. KASSÁK tiltakozott

a büntetés, de nem a vád ellen. A tárgyaláson elmondott beszédében nyíltan kifejtette háborúellenes álláspontját.

Az elközbások és az 1938-i fogház közötti időszakban még egy Kassák vers-perrel találkozunk. A per egy esztendeig folyik, s a költőt ez esetben ugyan nem ítélik el, maga a per mégis jellemző a korra, a költészet helyzetére, a haladó költők elleni kormányakciókra, arra az egész légkörre, amely minden emberi, nyílt, haladó gondolat, szó visszafojtását célozta.

Az ügyet a magyar királyi államrendőrség budapesti főkapitánysága indítja meg 1932. február 5-én.¹

A magyar királyi államrendőrség budapesti főkapitánysága egy sokszorosított nyomtatványt küldött *A Munka Kultúrstúdiója* című lap felelős szerkesztőjének, Gró Lajosnak, amelyben közölte, hogy a *Szolgálok élete* című vers miatt nyomozást rendeltek el. A vád: „osztály elleni izgatás büntette és az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló vétség”. Felszólítja a szerkesztőt, hogy a jelzett közlemény szerzőjének nevét és lakását 4 napon belül jelentse a rendőrségnek, ellenkező esetben a szerkesztőt rendeli be kihallgatásra mint gyanúsítottat. A szerkesztő tehát kénytelen volt közölni a szerző nevét.

A nyilvános főtárgyalást a vers ügyében 1932. március 30-án tartották a budapesti királyi büntetőtörvényszéken, TÖREKY elnöklésével. KASSÁK védekezésében a következőket mondotta: „A vádat megértettem, nem érzem magam bűnösnek. A vádbeli verset én írtam és tettemet közzé. Távol áll mindennemű napi politikától, a munkás és a tőkés osztály nincs is benne megemlítve, ezért nézetem szerint nem alkalmas az izgatásra. A vers három szegény cselédleány beszélgetését tartalmazza népballadaszerű előadásban. Tisztán költői mű, amelynek motívumait a nép között eltöltött fiatalkori életem impresszióiból merítettem.”

MÉHES Ignác törvényszéki bíró azonban megállapítja a vádlott bűnösségét: „Kassák Lajosnak ez a műve olyan lapban jelent meg, amelynek minden cikke az osztályharcot szolgálja. A vád tárgyává tett cikk is párbeszéd formájában a szegény néposztály nyomorúságos helyzetével szemben a gazdagok jólétét élezi ki, mint akiknek egész életük szép. Ez a beállítás alkalmas nemcsak az ellenszenv, de a mélységes gyűlölet felkeltésére. Megmutatja az utat is, hogy mivel segíthetnek ezen: a világ összerombolásával... Ezért kívánunk a dajkák is harcos társat, akikkel együtt harcolnak. A cikk voltaképpen mindkét vádbeli bűncselekményt megvalósítja. Gyűlöletet kelt a szegény és gazdag osztály közt s az állami és társadalmi rend felforgatásával a munkásosztály kizárólagos uralmát akarja megvalósítani.”

MÉHES érvelése ellenére a per felmentéssel végződik, amit a következő módon indokolnak: „A kir. törvényszék úgy találta, hogy a közlemény hangja és tartalma alkalmas ugyan bizonyos nyugtalanlás és elégedetlenség fölkeltesére, de nem éri el azt a fokot, amely a gyűlöletre való izgatáshoz szükséges, t. i. a szenvedélyek fölkeltesére való alkalmasságot...” A tábla 1932. november 4-én jóváhagyja az elsőfokú ítéletet, hasonlóképpen a kúria is, amely 1933. február 1-én megállapítja, hogy jelen esetben bűncselekmény nem forog fenn.

M, Gy.

¹ PI Archivuma B. tszék 15. 2714—1932.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Egy 1483-ban kiadott magyar krónika. „Nagy és hosszadalmas munkába fogtam — írta Hess András az 1473-ban megjelent *Budai krónika* előszavában — tudniillik Magyarország krónikájának nyomtatásába, amely, úgy gondolom, minden magyarnak kedves és öröme lesz.”¹ Hogy a krónika őseinknek csakugyan kedves volt, azt egyebek közt a korunkra maradt sok kéziratos másolat is bizonyítja. Azok, akik nem tudták megvenni, leírták.

1488-ban újra megjelent egy magyar krónika, a THURÓCZIÉ. Brűnben adták ki, s olyan kelendőségnek örvendett, hogy Theobaldus FEGER budai könyvkereskedő rögtön megjelenése után újra kinyomatta az augsburgi RATDOLT nyomdában.

De vajon az élelmes budai könyvkereskedők az 1473—88 közt eltelt másfél évtizedben nem próbálkoztak meg a könnyen eladható magyar történelemnek a kiadásával? Hiszen 1500-ig költségükön — „inpensis”, „sumptibus” — csaknem harminc könyv jelent meg Velencében, Augsburgban, Nürnbergben.

Az Egyetemi Könyvtár 1690-ben kezdett katalógusa igennel felel erre a kérdésre.² Az 1632. évi beszerzések közt a következő tételt találjuk: „*Hungarorum Cronica. Typo Veteri. Venetiis. 1483*”. A bejegyzést az ismert művek közül egyedül a *Budai krónikával* vagy THURÓCZI művével lehetne azonosítani, ha nem mondana ellent mindkettőnek a világosan kitett megjelenési hely és évszám. THURÓCZI krónikája különben már ebben az időben a Könyvtár birtokában volt, s ezt a tényt a katalógus a *T* betűnél regisztrálja is: „*Turocy Johannis Hungariae Regni historia*” szöveggel.

Az a körülmény, hogy ebből az állítólagos 1483-i velencei krónikából nem ismerünk egyetlen példányt sem, nem mond ellent a megjelenés tényének. Hány olyan külföldi sajtó alól kikerült könyv van, amelyből csak egy példányt ismertünk, és később ez is elveszett! SZABÓ Károly egyedül az 1538. esztendőből négy ilyen sorol fel: GÁLSZÉCSI katekizmusát, FARKAS András verses krónikáját és SZÉKELY István két művét, az *Istenes énekeket* és a *Kereszténységnek fundamentomáról való tanuságot*.³ Mind a négy egy példányban volt meg BETHLEN Kata könyvtárában, és mind a négy elpusztult Nagyenyed égésekor 1849-ben.

A nagyszombati jezsuita kollégium könyvtára, a mai Egyetemi Könyvtár őse jellegzetesen tanulmányi könyvtár volt. Állományát használta a kollégium, a szeminárium, a gimnázium, a nemes származásúak és a szegénysorsúak konviktusa, valamint az egyetem. A ritka, értékes könyvek sem kerültek külön gyűjteménybe, s így könnyen elveszettek. Így kallódhatott el a Velencében 1483-ban kiadott magyar krónika is, feltéve hogy hiteles a katalógus bejegyzése. Talán egyszer előkerül még valahonnan egy példánya!

VÉRTESY MIKLÓS

¹ GERICS József fordítása. Közli: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*. Bp. 1963. 141. l.

² Kézirattári jelzete: J 2

³ RMK I. 10., 11., 12., 13.

Honerus 1548. évi kátékiadása. Az 1548-ban Brassóban a HONTERUS-nyomdában készült német nyelvű káté LUTHER Márton *Kis káté*jának első példányban ismert hazai kiadása.¹ Már ezért is figyelemre méltó. Annál meglepőbb, hogy az erdélyi százszok irodalomtörténetírása nem foglalkozott vele oly mértékben, mint amilyen méltán megillette volna. Vizsgálták, hogy a LUTHER-kátének átdolgozása-e vagy utánnomata, de ez a vizsgálat is megelégedett az utóbbinak a megállapításával, a különlegességekre meg éppen nem terjeszkedett ki.

A LUTHER-káté HONTERUS-féle kiadásának első különlegessége a címe: *Der kleine Catechismus. Für die Pfarherr und Hausväter.* A *Kis káté* eredeti címében LUTHER így jelölte meg, kiknek szánta e könyvecskét: *Für die gemeine Pfarher und Prediger.* Arra, hogy a *Prediger* szó helyett a *Hausväter* áll a káté címében, nincs más példa a káté bibliográfiájában.²

Ákár önálló brassói kezdemény, akár idegen minta után való is ez a címváltoztatás, háromszorosan is indokolt volt. LUTHERnak magának is az volt a szándéka, hogy elsősorban a családfőknek nyújtson segítséget, mit és hogyan tanítsanak családjuknak (ideértve a „cselédeket” is) a tízparancsolatról, hiszekegyről, miatyánkról stb. A gyónási rész előtt ugyan nem, de valamennyi többi előtt ott a késztetés, így tanítsa afelől egyszerűen a családfő a házanépét. Ezért aztán ez a különleges brassói cím voltaképpen hívebben fejezi ki a kézikönyvecske rendeltetését, mint az eredeti. Igazolja továbbá a címváltozást az előszó elmaradása; az előszó ugyanis — egy-két mondatról eltekintve — valóban mindenestől a gyülekezeti lelkészeknek és az igehirdetőeknek szánt útmutatás a káté használatához és a keresztyénségre neveléshez. Végül indokolja a *Prediger* szó kicserélését a brassói kiadásban, hogy az nem tartalmazza a *Kis káté*hoz egyébként függelékül hozzákapcsolt esketési és keresztelési könyvecskét.

A másik eddig szintén figyelmen kívül maradt különlegességre BORSA Gedeon tette figyelmessé e közlemény íróját. Észrevette, hogy a nyomtatvány végén levő szöveg idegen darab a lutheri kátészöveghez képest.

Az *Fii*j levélen *Das gebet Manasse des Königes Juda [da er gefangen war] zu Babylon* címmel egy bibliai irat szövegét találjuk, mégpedig az egyik ótestamentomi apokrifus iratét.³

Ez a szöveg a nyomtatványon belül először azt a benyomást kelti, hogy csak a hely kitöltését szolgálta. Behatóbb vizsgálattal azonban megállapítható, hogy éppenséggel nem idegen darab a kátészöveg után, hanem szervesen kapcsolódik ahhoz. E vizsgálatot eléggé meg nem becsülhető mértékben megkönnyítette, hogy nemrég, 1959-ben jelent meg igen alapos tanulmány a *Manassé imádsága* hagyományozásáról Hans VOLZTÓL.⁴ Ebből tisztázható volt egyfelől e bibliai irat közölt német fordításának az eredete, másfelől a szerves kapcsolat LUTHER kátéjával. Viszont jóllehet részletezően foglalkozott a tanulmány szerzője a *Manassé imádsága* LUTHERhoz kapcsolódó német szövegének XVI. századi elterjedtségével, nem tudott arról, hogy az megvan az 1548-i brassói kátékiadásban, de arról sem, hogy a *Kis káté* akármely kiadásában függeléként közölték. Más szóval: a *Kis káté* bibliográfiájában nincs más példa a brassói kátékiadásnak ezen különlegességére.

Tudomásom szerint egyetlenegyszer történik említés az erdélyi százszok közti reformációról szóló irodalomban a *Manassé imádsága* kiadásáról, de akkor is csak futólagosan, sőt megtévesztően. ERICH ROTH az erdélyi százszok istentiszteletének a történetét

¹ RMK II. 41.

² Lásd elsősorban: D. Martin LUTHERS *Werke*. Weimar. (Ezentúl: *Weimari Kiadás.*) 30/1. (1910.) ALBRECHT, Otto: *Luthers Katechismen*. Leipzig, 1915. MEYER, Johannes: *Historischer Kommentar zu Luthers Kleinem Katechismus*. Gütersloh 1929. REUT, Johannes Michael: *D. Martin Luthers Kleiner Katechismus*. München, 1929. *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*. 3. Aufl. Göttingen, 1956. 499. kk.

³ Az „apokrifus irat” kifejezésről alább.

⁴ *Zur Überlieferung des Gebetes Manasse*. Z. Kirchengesch. 1959. 293—307. I.

tárgyaló művében az 1547-ben Brassóban megjelent *Agenda*⁵ fejezetenként való ismertetését úgy folytatta, mintha annak függeléke lenne LUTHER *Kis kátéja*, valamint a *Manassé imádsága*.⁶ Ez a leírás könyvészeti szempontból nem helytálló. De ha Erich ROTH bizonyos 1547. és 1548. évi brassói kiadványok sorozat-jellegét akarta kifejezni, akkor előadása igenis figyelemre méltó. E sorozat: *Reformatio Ecclesiarum Saxonicarum in Transylvania*, ennek német fordítása: *Kirchenordnung aller Deutschen in Sybembürgen, Agenda für die Seelsorger und Kirchen diener in Sybembürgen, Der kleine Catechismus. Für die Pfarherr und Hausväter*.⁷ Ellenben ha könyvészeti megállapítás akart lenni Erich ROTH mondata, akkor annak bizonyára az a magyarázata, helyesebben: mentsége, hogy az *Agendának* azt a nagyszzebeni példányát használta,⁸ amelyet a kolligátumban a káté követ.⁹

Erich ROTH előadása mindenképpen feléleszti e kátékiadás nyomtatási évének problémáját. A két ismert példányban a kolofon: *Gedruckt zu Cron in Sybembürgen. M. D. XLVIII*. SZABÓ Károly a *Régi magyar könyvtárban*¹⁰ 1547. évi kiadványként írta le azt a két példányt, amelyeknek az őrző helyeül a Brukenthal-Múzeumot és a brassói evangélikus gimnáziumot jelölte meg, sőt hozzátette, hogy TRAUŠCH hibásan teszi 1548-ra.¹¹ Mindjárt akkor, 1886-ban Julius GROSS elutasította SZABÓ Károly évszám-kozlését; azt írta, hogy SZABÓ Károly TRAUŠCH hibáztató megjegyzése alaptalan.¹² SZABÓ Károly állításának valóban csak akkor lenne hitele, ha egyidejűen tudott volna a káté 1547. és 1548. évi kiadásainak példányairól. A HONTERUS-kiadású káté két ismert példányán mind a brassóin, mind a nagyszzebenin a kolofonban 1548 áll. Tehát Erich ROTH előadása ellenére is eldöntöttnek vehetjük a kérdést, és ezentúl bizvást tagadhatjuk a LUTHER-káté 1547. évi brassói kiadását.

Visszatérve a *Manassé imádsága* szövegére, erről nagyobb hiba nélkül mondható, hogy LUTHER német bibliafordításából való. Jelentéktelen eltéréseket nem számítva, egyezik azzal a szöveggel, amely a LUTHER-féle 1534-i teljes német *Biblia*-kiadásban és ennek további utánnomataiban van. Csakhogy egyrészt az 1534-i teljes német *Bibliában* levő *Manassé imádsága* szöveg sem mondható kétségtelen bizonyossággal egyedül LUTHER munkájának,¹³ másrészt, amint erre már céloztam, az 1548-i brassói kiadás az 1534-i szöveget sem követi mindenestől. Annak azt a változatát követi, amely más kiadványokban található, nevezetesen LUTHER *Betbüchlein*-je 1539-től való kiadásában, az 1543-i wittenbergi énekeskönyvben és a *Die Heubtartikel des Christlichen Glaubens* ... című 1543-i wittenbergi kiadványban.¹⁴ De még az említett kiadványokban levő változatnak is vannak módosulatai. Ezért végeredményül a legutóbbi kiadványt jelölhetjük meg az 1548-i kátébéli *Manassé imádsága* szövegmintájának. A három kiadványban levő változattal az egyezést mindjárt a szöveg elején megállapíthatjuk. A címben „Babylon” van, nem „Babel”; a szöveg így kezdődik: „O Herr”, nem így: „Herr”. Az említett harmadik kiadványra az utal, hogy az *Fiiij* v 17. sorában „mirs” áll, és nem „mir”. Mivel azonban itt a brassói nyomdász esetleg csak a következő sorbeli „mirs” hatására szedett szintén „mirs”-et, teljességgel nem rekeszthetjük ki azt a lehetőséget, hogy a másik két kiadvány szolgált forrásul, — annál kevésbé, minthogy egyfelől leginkább a *Betbüchlein* adhatta az indokot e bibliai apokrifus irat alkalmazására, másfelől elvégre a

⁵ *Agenda für die Seelsorger und Kirchen diener in Sybembürgen*. RMK II. 40.

⁶ *Die Geschichte des Gottesdienstes der Siebenbürger Sachsen*. Göttingen, 1954. 110. l.

⁷ RMK II. 38., 39., 40., 41.

⁸ ROTH: *I. m.* 109. l. 3. jegyzet. Brukenthal-Múzeum, Tr. (XVI) 21.

⁹ Brukenthal-Múzeum, Tr. (XVI) 22. Régi jelzete: I. C. h. A másik ismert példány: Archiv der Evangelischen Honterus-Gemeinde Kronstadt, 094. 1/12.

¹⁰ II. kötet. Bp. 1885. 9. l.

¹¹ TRAUŠCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*. 2. Bd. Kronstadt, 1868. 218. l.

¹² *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. (9) 1886. 5. l.

¹³ VOLZ: *I. m.* 302. l.

¹⁴ Uo. 303. kk. *Weimari Kiadás*, *Bibel* 12, 528—533.

A három említett kiadvány leírása: *Weimari Kiadás* 10/2, 366 (18.); 35, 331 (P); *Geistliche Lieder Zu Wittenberg* 1543; 50, 183 k (D—H).

Heubtartikel...-ben is feltehetően a nyomdásznak tulajdonítandó a „mirs” kétszeri szedése.

Az a tény, hogy a *Manassé imádságának* a *Kis káté*hoz kapcsolására nincs más példa a brassói kátékiadáson kívül, annál érdekesebb, minthogy LUTHER 1519-től fogva nagyra becsülte ezt az apokrifus iratot, és azt tartotta róla, hogy igen szép, minden gyónó ember számára igen alkalmas imádság.¹⁵ Nyilvánvaló tehát, hogy az 1548-i brassói kátékiadásba is azzal a céllal tették bele, hogy bűnvalló imádságul használják. Az eredeti kátészövegnek ez a megtoldása viszont bizonytalannal kapcsolatos azzal, hogy a kátészövegben belül a gyónásról szóló rész sokkal rövidebb, mint a hiteleseknek nevezhető kiadásokban.¹⁶ Ez a rövidítés kevés szóval így jellemezhető: a liturgikus vonatkozású részeket hagyták ki.

Itt megint felvetődik a kérdés, vajon ez a rövidítés helyi kezdemény volt-e vagy valamilyen németországi minta követése. Annyi bizonyos, hogy még ha külföldi mintát követtek is ebben, nem ok nélkül választották éppen ezt a rövidített változatot.

Ez a probléma szorosan, szervesen kapcsolódik a brassói kiadványsorozat előbbi tagjára, az *Agendára* vonatkozóan kialakult ama problémához, hogy miért nincsen benne utasítás a gyóntatásról. A kiadványok vonalán erre a negatívumra irányult az érdeklődés az erdélyi szászok közti reformációról szóló irodalomban, ha az volt a kérdés, miért és milyen mértékben foglalkoztatta a reformáció embereit a gyónás ügye. Karl Kurt KLEIN —Adolf SCHULLERUS ellenében — azon a nézeten volt, hogy a gyóntatásról szóló szakasz azért maradt ki az *Agendából*, hogy ne kavarja fel újra a port a gyónás, nevezetesen a fülbegyónás, magánygyónás, közös gyónás problémája körül.¹⁷ Erich ROTH 1954-ben megint azzal magyarázta a „hiányt”, hogy HONTERUS erős ellensége volt a fülbegyónásnak.¹⁸ De akármennyire foglalkoztathatta is valóban az erdélyi szászokat a gyónás reformációja, ami egyébiránt úgy is felfogható, mint a városi polgárság harca a lelkészek „papi rendi” kiváltsága ellen, alighanem eltúlozták az irodalomban azt a jelenséget, hogy az *Agendában* „hiányzik” a gyónási rész. Ennek az az egyszerű magyarázata, hogy az *Agenda* szerkesztői feleslegesnek tartották külön „gyóntatási rendet” adni, hiszen az — úgy, mint a „gyónás módja” — amúgy is megvan LUTHER *Kis kátéjában*. A HONTERUS-féle *Agenda* egyébként sem törekedett teljességre, nincs benne például a temetés rendje sem. De most csak az tartozik ide, hogy az *Agenda*, ill. a gyónás körüli eszmecserében — úgy látszik — elmulasztották a könyvészeti eredményeket hasznosítani, az *Agendát* nem a *Kátével* való kölcsönviszonyban vizsgálták.

Ezt a kölcsönös viszonyt akkor is számba kellene venni, ha a brassói kátékiadás a gyónási részben nem rövidített volna; de mivel rövidítette azt, világos, hogy a gyónás reformálásának brassói történetéhez ezentúl sokkal inkább latba kell majd vetni, mint az *Agendát*. Ide tartozik annak a megállapítása, hogy a HONTERUS-féle kátékiadás először is önmagában harmonikus szerkezetű mű, mert a gyónási rész rövidítését kiegyenlíti benne az általános bűnvalló imádságul szolgáló *Manassé imádsága*, aztán pedig harmonizál az *Agendával* azon a réven, hogy abban nincs gyóntatási rend.

Ezen összhang ellenére sem felelhetünk megnyugtatóan arra a kérdésre, és ez már szóba került, hogy vajon a gyónási részt Brassóban rövidítették-e meg. A LUTHER-káté sok variáns-kiadása közt egyáltalában nem feltűnő ez a rövidítés, bár az 1531 és 1546 között megjelent kiadások ismertetésében nem találunk példát a brassói rövidítésre.

¹⁵ *Weimari Kiadás* 6, 159, 9.

¹⁶ Kihagyva: *Weimari Kiadás* 30/1, 385, 1 — 386, 6; 386, 16 — 387, 9.

¹⁷ KLEIN, Karl Kurt: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt — München, 1935. 255. l. Vö. SCHULLERUS, Adolf: *Luthers Sprache in Siebenbürgen*. Zweite Hälfte. Hermannstadt. 1928 [1]. (Előbb: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. 41. kötet, 2—3. füzet.) 459. l. 3. jegyzet.

¹⁸ I. m. 112. l. U.A.: *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz*. 1. Teil. Der Durchbruch. Köln—Graz, 1962. 109. kk.

Anélkül, hogy éppen ezzel a gyónási részbeli vagy másutt való rövidítéssel részletezően foglalkozott volna, annyit mindenesetre CSÁKI Richárd is megállapított 1912-ben, hogy a brassói kiadás „egyes szakaszok kihagyásával” felel meg az eredeti *Kis káténak*.¹⁹ Ezt voltaképpen AdOLF SCHULLERUS ellenében mondta, aki a brassói kiadást a LUTHER-féle káté átdolgozásának tartotta.²⁰ CSÁKI Richárd szerint nem nevezhető annak, hanem csak utánnymotának. „Hogy a Honterus-féle utánnymot melyik kiadás után készült, — írja tovább, — azt a weimari Luther-kiadásban levő variánsok legpontosabb összehasonlításából sem tudtam megállapítani.”

Most már a weimari kiadáson kívül a *Kis káténak* két másik kritikai kiadása is lehetővé teszi a brassói kiadás mintájának nyomozását, de mindegyikben csak a LUTHER halála évéig, 1546-ig megjelent kiadásokat vették tekintetbe. Már ezért sem lehet hitelt érdemlően azt állítani, hogy a brassói kiadásnak pontosan megfelelő mintája nincs. Az irodalom amúgy is tud olyan kiadásról, amelynek kellett lennie, de példány nem maradt belőle; azonkívül feltételezi, hogy egyes kiadások példányai mind elpusztultak — éppen az ifjúság által való használat miatt, és még hírük sem maradt fenn.²¹

Annyi bizonyos, hogy lényegében ma sem tudunk mást mondani, mint amit CSÁKI Richárd az összehasonlítás negatív eredményeként sommásan megállapított. De viszont — a gyónási részbeli rövidítést most figyelmen kívül hagyva — hozzátehetjük, hogy a brassói kiadásnak feltételezhetően egy olyan kiadás szolgált mintául, amely 1540 és 1542 között Wittenbergben jelent meg. A minta nem lehetett korábbi, mint az 1540-ben Wittenbergben megjelent kiadás. De már nem tisztázható az 1542-i wittenbergi kiadáshoz való viszony, mert a brassói változat részben egyezik vele, részben különbözik tőle. Az 1542 utáni — ismertetett — kiadásokkal pedig éppen nem egyezik. Ezért ajánlatos feltételeznünk a mintát az 1540 és 1542 közti időre. Ha e feltevés helyes, akkor a brassói kiadás ismertetése egyúttal a *Kis káté* wittenbergi kiadástörténetét is gazdagítja.

Ajánlatos visszatérnünk az összehasonlítási sikertelenség, illetve részleges eredmény megfogalmazására. Miért nem alkalmas az átdolgozás kifejezés a brassói kiadásra? Azért nem, mert ezt a kifejezést a *Kis káté* irodalma csak azokra a kiadásokra használja, amelyek a kérdések-feleletek szaporításával vagy egyéb lényeges módosítással változtatják a LUTHER-káté megállapodott szövegét. Egyébként a LUTHER-káté változatait — egy bizonyos határon belül — a következő összetevőkből eredeztethetjük. 1. Bár a LUTHER-káté szerzési éve általánosan elfogadottan 1529, mégis csak évek múlva állapodott meg az alapszöveg. Az egyik káté-kutató az 1531-i wittenbergi kiadást tekinti olyannak, amelynek a szerkesztését utoljára még LUTHER végezte; szerinte a többiekben levő változtatások a kiadóktól származnak.²² Egy másik káté-kutató szerint a wittenbergi SCHIRLENTZ-nyomdában készült kiadások módosulatai vagy egyenesen LUTHER kívánásainak tulajdonítandók, vagy legalább is olyanoknak, amelyekbe LUTHER beleegyezett.²³ 2. Szükségessé vált, hogy a bibliai idézeteket hozzáigazítsák az 1534-i LUTHER-féle „teljes” német bibliafordításhoz. 3. Többször bővült az úgynevezett „házi tábla”, vagyis a szentírási igék házi gyűjteménye. 4. Erősen változott, helyében is, terjedelmében is, a gyónásról szóló rész.

Ebben az összefüggésben van a helye, hogy elhárítsunk egy esetleges félreértést. A kátékiadások összehasonlításában figyelmen kívül kellett hagynom az ortográfiát,

¹⁹ Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvtudományi szempontból. Bp. 1912. 15. l.

²⁰ Prolegomena zu einer Geschichte der deutschen Schriftsprache in Siebenbürgen. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde (Új folyam, 34. kötet) 1907. 408. l. (Ugyanaz a *Festgabe* című kötetben 218. l.)

²¹ A Weimarin kívül a *Kis káté* kritikai kiadásai: MEYER: *I. m.* 18. kk. *Bekennnisschriften*. 499. kk. — A kiadások elkallódásához lásd pl. ALBRECHT: *I. m.* 154. kk.

²² REU: *I. m.* 35. l.

²³ MEYER: *I. m.* 15. kk.

mert annak figyelése haszon nélkül hátráltatta volna a szöveg-összevetést. Csak ha sikerült volna megtalálni a szöveg szerint egyező mintát, lett volna feladat a brassói kiadás helyesírásának elemzése.

Ugyancsak ajánlatos annak a megállapításnak a tisztázása, hogy a brassói kiadás különleges darabja, a hozzáfűzött *Manassé imádsága* a *Biblia* egyik ótestamentomi apokrifus könyve. A *Biblián* belül megkülönböztetnek kanonikus és apokrifus könyveket. Csakhogy sem a kanonikus, sem az apokrifus bibliai iratok kategóriája nem egy és ugyanaz a különböző egyházakban. Az előbbieket azok a bibliai iratok, amelyeket valamely egyház hiteles eredetűeknek, teljes értékűeknek ismer el, az utóbbiak viszont olyan iratok, amelyek a „bibliai irat” igényével jelentkeznek ugyan, de az egyház nem veszi fel a kanonikus iratok sorába. Nos, a *Manassé imádsága* szinte csak kivételképpen mondható apokrifus iratnak oly igényvel, hogy ez a többféle egyházi felfogás számára egyaránt igaz. Az 1534-i LUTHER-féle teljes német bibliafordítás már elküldözteti a kanonikus iratoktól az apokrifusokat; az utóbbiak közé került a *Manassé imádsága*. A római katolikus egyház a trentói zsinaton 1546-ban hozott határozatot a kanonikus könyvekről,²⁴ az ezek sorából említés nélkül kimaradt többi irat mégsem jutott mind egy szintre, mert a *Vulgata* 1592-i hivatalos kiadása, az *Editio Sixto-Clementina*, közli három apokrifus irat szövegét, — a többiekét viszont nem, és a közölt iratok elseje az *Oratio Manassae*.²⁵

Befejezésül közvetlenül az 1548. évi brassói kiadáshoz kanyarodván vissza, szólnunk még annak „második kiadásáról”, az 1555-i kátéről. Az utóbbi két helyen is nyújtja évszámát: *M. D. LV.*, a címlapon és a kolofonban. Az évszámokat nem nézve, feltűnő a nagy hasonlóság, mondhatnánk: az azonosság a szedésben. De már a körülményekből is következtethetnénk, hogy nem a régi szedést tették a sajtóba, hanem új szedéssel van dolgunk, mindenesetre sor szerint egyező új szedéssel. A fametszetes díszek is ugyanazokon a helyeken vannak, és többnyire azonosak is. Ám különbségeket is észlelhetünk. Ezek: Az *Aiii* v lapon az 5. sorban 1548: falsch, 1555: falch, az *Fiii* r lapon az 5. sorban 1548: Got, 1555: Gott; más a dísz a következő lapokon: *C 4* v, *D 1* v, *D 3* v, ill. a két utóbbin levő díszeket felcserélték; ugyanaz a dísz, de megfordítva áll az *F 4* r lapon; az 1555-iben az *F 4* v lapon nyomdajel van.²⁶

A LUTHER-káté 1555. évi brassói kiadása már túlesik HONTERUS működése idején, és már nem egy kiadványsorozat tagja. Mégis feltehető, hogy ugyanannak a könyvkiadói szándéknak a gyümölcse, mint amely az „első kiadást” a maga különlegességeivel létrehozta.

SÓLYOM JENŐ

Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában? Régi nyomdai korrek-túrák csak nagyon ritkán maradtak meg az utókorra, hiszen feladatukat betöltve zömükben a legrövidebb időn belül megsemmisültek. Így különösen ritkák és értékesek azok a korrek-túrajelekkel ellátott ívek, amelyek a XVI—XVIII. századi magyarországi nyomdák-ból maradtak fenn. Hogy ezek nem pusztultak el, az csaknem mindig annak

²⁴ A lexikonokon kívül lásd pl. SZENTIVÁNYI Róbert: *A szentírásstudomány tankönyve*. 5. kiad. Bp. 1946. küll. 331. kk. VOLZ, Hans: *Luthers Stellung zu den Apokryphen des Alten Testaments*. Luther-Jahrbuch 1959. Berlin. 93—108. l. A Tridentinumhoz lásd pl. MIRBT, Carl: *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*. 4. Aufl. Tübingen, 1924. 291. l.

²⁵ Lásd pl. *Bibliorum Sacrorum iuxta Vulgatum Clementinam nova editio*. 1951. 1153. l. (*Libri extra seriem canonicorum librorum, vulgo dicti apocryphi*.) A latin szövegnek más variánsa van a *Weimari Kiadásban*, 6, 169, 16—37. Első ismert nyomtatott magyar fordítása a *Vizsolji Bibliában* (RMK I. 236.) található, a *Krónikák Második Könyve* után. Ugyanez a KÁROLYI Gáspár-féle fordítás az elkülönített apokrifus iratok sorában van a *Hanaui Bibliában* (RMK I. 441.). KÁLDI György bibliafordításában (RMK I. 551.) a *Biblia* végén van a *Manasses a Juda királya imádsága*, ugyanazzal a bevezetéssel, mint a *Vulgata* hivatalos kiadásában.

²⁶ RMK II. 60. Egyetlen ismert példánya: Archiv der Evangelischen Honterus-Gemeinde Kronstadt. 094. 1/10. (3). — Mindkét nyomtatványról mikrofilmmásolat az Országos Széchényi Könyvtárban.

köszönhető, hogy mint nyomdai makulatúrát összeragasztva kötéstáblaként használták fel őket, s így évszázadokon át érintetlenül, de egyben ismeretlenül lappanghattak.

Az utóbbi években három ilyen jellegű leletről számoltak be a szerencséskezű és hozzáértő felfedezők. JENEY Ferenc a kolozsvári HELTAI-nyomda 1566. évi termékeiből és azok korrektúraíveiből talált nagyobb mennyiséget,¹ HOLL Béla az 1626. évi KÁLDI-féle Biblia² több lapjának nyomdai korrektúrájára bukkant,³ CSAPODI Csaba pedig egy 1594. évre szóló bártfai magyar naptár két ívének korrektúráját ismertette.⁴

A fentiek közül módomban állt a legrégebb és egyben mennyiségben is leggazdagabb kolozsvári korrektúraíveket tanulmányozni. Miután JENEY Ferenc ezeket irodalomtörténeti szempontból igen gondosan és kimerítően ismertette, az alábbiakban csupán nyomdatörténeti vizsgálódásaimat kívánom összefoglalni.

A győri püspöki könyvtár két fólió alakú kötetének tábláiból összesen 48 ív került elő, ezek kivétel nélkül kisebb vagy nagyobb mértékben csonkultak és rongáltak. A töredékek az alábbi nyomtatványokból származnak: három ív HELTAI Gáspár *Száz Fabulaja*-ból,⁵ huszonnyolc ív a *Catechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica per Transilvaniam*-ból,⁶ két ív *A keresztyeni egyenességnek cickeliből* és hat ív CATO párverseinek ERASMUS magyarázataival ellátott kiadásából. A két utóbbi nyomtatvány is Kolozsvárott a HELTAI-nyomdában készült 1566-ban, és korábban teljesen ismeretlen volt, elsőnek JENEY Ferenc ismertette ezeket. Kilenc ív maradt fenn még egy ötödik nyomtatványból is, amelyet JENEY MOLNÁR Gergely *Thomae Linacri Grammatices compendiosa per questiones explicatio* című művével azonosított. Példány hiányában azonban nem tudta eldönteni, hogy azonos-e a már ismertetett kiadások⁷ egyikével. A budapesti piarista könyvtárban levő példány segítségével meg lehetett állapítani, hogy JENEY megállapítása helyes volt, és a töredék az említett munka 1566. évi kiadásából⁸ származik.

Valamennyi töredék a kolozsvári HELTAI-nyomda 1566. évi termékei közül került ki. SZABÓ Károly még két további kolozsvári nyomtatványt is közölt ebből az évből,⁹ ezekből azonban példányt sem ő, sem azóta más nem ismer. Sőt az egyik mű leírása¹⁰ nem más, mint a fentebb már említett *Catechismus F₂* levelének hátlapján található szöveg. Aligha téved az, aki a másik nyomtatványt is ezzel a munkával azonosítja.¹¹

A kolozsvári nyomda 1566. évi termékeiből a korábban már ismert három nyolcadrét alakú és összesen 411 levél terjedelmű nyomtatványhoz tehát a JENEY-féle leletről két újabb csatlakozott. Ezek már lényegesen kisebbek: az egyik negyedréte alakú és négy levélből áll, a másik nyolcadrét alakú és 40 levelet tartalmaz. Kisebb terjedelmük egyben magyarázat is lehet arra, hogy más példányt miért nem ismerünk belőlük. A győri töredékek tehát — mai ismereteink alapján — a HELTAI-nyomda teljes 1566. évi terméséből tartalmaznak részleteket.

Az említett 48 ív közül a *Catechismus* 14 íve kivételével a többin mind található korrektúrajel, a következőkben az ezekből levonható következtetéseket állítottam össze.

A kolozsvári HELTAI-nyomdában — a győri lelet tanúsága szerint — a hibajelölés túlnyomó része a szedésben levő hibás betű függőleges vonallal való áthúzásával történt. A helyes betűt mindig a hasáb jobb szélére a hibával egy sorba írták, de a korrektúrajel nem ismételték meg annyiszor, ahány hiba a sorban volt. A mai gyakorlatban sze-

¹ *Irod. tört. Közl.* 1953. 205—209. 1. és 1954. 73—76. 1.

² RMK I. 551.

³ *Magy. Könyveszle.* 1956. 52—58. 1.

⁴ *Magy. Könyveszle.* 1959. 196—198. 1.

⁵ RMK I. 59.

⁶ RMK II. 99.

⁷ RMK II. 102. és 148.

⁸ RMK II. 102.

⁹ RMK II. 100. és 101.

¹⁰ RMK II. 101.

¹¹ Vö. RMK II. 100. jegyzete.

replő különböző jelölések helyett tehát csak a függőleges vonal található. A lapszélien a helyes betűk a szövegbeli sorrendjükben álltak minden külön jelölés nélkül. Ha egy betű helyett két másikra volt szükség, akkor a szövegben ezt két függőleges vonallal jelölték, s a lapszélre a két helyes betűt írták. Ha egymás mellett álló több szó megváltoztatására volt szükség, akkor a szedésben a megfelelő szavakat áthúzták, és a sor mellett függőleges vonal után írták a kívánt szöveget.

A feleslegesen szedett betűt ugyancsak függőleges vonallal húzták át, a hasáb jobb oldalán pedig a ma is használatos ∅ jelet (deleatur) alkalmazták. Ha több betűt vagy akár több szót szedtek feleslegesen, úgy ezt vagy a törlendő rész elejére és végére tett függőleges vonallal vagy a szövegrész áthúzásával jelölték. Mindkét esetben a lap szélére két „deleatur” jel került. Előfordult az is — nem az első korrektúrában —, hogy a felesleges szót áthúzták, a szedés bal (!) oldalára három függőleges vonást tettek, a jobb oldalra kiírták a helyes szöveget, utána pedig egy függőleges vonást és egy „deleatur” jelet tettek. Ez esetben a korrektor súlyosnak ítélte a hibát, s ennek kijavítására ilyen rendkívüli nyomatékkal hívta fel a figyelmet.

A hiányzó betűk pótlásának jelölésére ugyancsak a függőleges vonást használták. Ha a hiány a szó elején vagy végén állt, akkor a lapszélien a helyes betű elé vagy mögé újra kitették a függőleges vonást aszerint, hogy a bejelölés utáni vagy előtte álló szóhoz kellett az új betűt kapcsolni. Hasonlóképpen jártak el, ha a szedésből egy betűnél több maradt ki: a hiány helyére két függőleges vonást tettek, a lapszélére írták a kimaradt szövegrészt, és elebe vagy utána függőleges vonást húztak aszerint, hogy a betoldásnak a szövegbeli jelölése után vagy elé kellett kerülnie. (A lapszéli függőleges vonással tehát mindig a betoldásnak a szövegben levő hiba megjelölésével kapcsolatos elhelyezését kívánták jelölni.) Ha csupán egy rövid szó maradt ki, akkor azt a lapszélien két függőleges vonás közé írták. Írásjelek hiánya esetén a lapszélien nem ismételték meg a függőleges vonást.

Nagyobb javítást, amelyet a kézirat alapján kellett a szedőnek elvégeznie, aláhúzással jelölték, a lapszélre pedig a „vide” szót írták.

Hiányzó szóközők esetén a javítandó helyre függőleges vonást tettek, s azt a lapszélien megismételték. A felesleges szóközők megszüntetését is a szóközbe helyezett függőleges vonással jelölték, de a lapszélien ilyenkor a „deleatur” található. Hasonló módon jelölték, ha a bekezdés első sorát kijebb vagy beljebb szedték: a sor elé három függőleges vonás került, a jobb oldali lapszélre pedig három függőleges vonás vagy a három „deleatur” jel.

A sor egyes vonalából kiugró részek, az ún. „táncoló” betűk javítására aláhúzták a kifogásolt szedésrészt, és ezt a hosszabb vízszintes vonalat a lapszélien megismételték. Mint különleges eset előfordult az is, hogy a szedésben néhány betű egymás mellett áll ugyan, de a sorra merőlegesen. Ezt is függőleges vonással húzták át, és a lapszélre $\wedge$ jelet tettek.

A marginális szövegrészek hibáinak javításakor — ha erre mód nyílt — a hiányzó szövegrészt minden korrektúrajel nélkül egyszerűen beírták. Ha ezt nem lehetett megvalósítani, akkor a hibát és annak javítását ugyanúgy jelölték, mint a rendes szövegrészben. A szedéstükör bal oldalán álló marginális szöveg javítását azonban a hasáb bal (!) oldalára írták, és kis, jobbra nyitott félkörrel jelölték. Így mintegy el is választották a szedéstükörtől, bizonyára azért is, hogy az ne az utóbbi javításának tűnjék. Hasonlóképpen jártak el akkor is, ha egy sorban mind a szövegben, mind az attól jobbra álló margináliában hiba volt: a javításokat egymás után a jobb lapszélre írták, és a marginális javítást balra nyitott félkörrel jelölték.

A ránk maradt levonatok azonban a korrektúrának több esetben nem csak egy, hanem több (egy esetben öt!) fázisát őrizték meg számunkra. Így mód nyílt arra is,

hogy a korrektúra végrehajtását és ezen keresztül a nyomdai munka belső menetének egy részét is kissé személyre vegyük.

Ha a javításra kijelölt hibák számát nézzük, akkor azt — a mai gyakorlathoz képest — igen magasnak találjuk. A MOLNÁR Gergely-féle tankönyv utolsó lapján (*S_{bb}*) például nem kevesebb, mint 32 javítás történt, de általánosnak mondható a laponkénti 10—15 hiba. Miután itt kisméretű, nyolcadrét formátumról van szó, amelyen — a betűtípustól függően — általában csak kb. ezer átlagbetűnek („n”-nek) van helye, ebből a magas hibaszámból arra lehet következtetni, hogy a HELTAI-nyomdában a korrektúrát a már lapokra tördelt, sőt „kilőtt” szedésen hajtották végre. („Kilövésnek” nevezzük a nyomdászok azt a munkafázist, amikor az egyes lapok szedését egy papírív nyomásához megfelelően rendezik.) A gazdag győri lelet, de a cikk elején említett másik XVI. századi, Bártfáról származó korrektúra is csupa ilyen, a mai szemmel a kinyomtatáshoz igen előrehaladott állapotban levő ívet tartalmaz.

Ha megvizsgáljuk ugyanannak a szövegnek több fázisból reánk maradt szedését, akkor a hibák felimeréséből, kijelöléséből és javításából pontosan meg lehet állapítani az időrendi sort. Egy lapon a *Catechismus* első ívében) például az első (pontosabban az első ránkmaradt) korrektúrában öt hibát jelöltek meg. Ezeket a következő levonaton már mind kijavítva találjuk. A következő olvasáskor a korrektor három további hibát vett észre, ezek közül kettőre az előző alkalommal nem figyelt fel, a harmadik pedig nyomás közben történt torzulásból eredt. A következő, már legalább harmadik olvasás közben nem kevesebb, mint hat újabb hibát vettek észre. Ezek közül hármat már korábban is javítani kellett volna, egy esetben a betű a két levonat között eltorzult, két helyen pedig azokat a szavakat kellett szétválasztani, amelyeket az első alkalommal kijelölt hibák javításakor zártak össze. Meg kell itt jegyeznünk, hogy egy hibát még így is csak a feltehetően már kész ívekben javítottak ki utólag kézzel.

A sok hibának egyik legfőbb forrása a kézirat lehetett. A szerzők nehezen olvasható kézírása a nyomdászoknak a legutóbbi időkig (a gépirás általános elterjedéséig) sok nehézséget okozott, s egyben a leggazdagabb hibaforrás volt. Nyilván hasonló lehetett a helyzet a HELTAI-nyomdában is. A kijavított hibák ugyanis két nagy csoportra oszlanak: egyrészt az általános és máig is jellemző sajtóhibák (összezárt vagy különvált szavak és szórészek, betűcsere, kimaradt vagy felesleges betűk, hiányzó vagy nem oda való írásjelek stb.), másrészt a nyilvánvaló olvasási hibák. Különösen szembeűnő ez az utóbbi csoport a magyar nyelvű szövegek esetében. Ezek elemzéséből az derül ki, hogy túlnyomó részük a magyar nyelvismeret hiányára utal, vagyis azt szedték ki, amit a kéziratból olvasni véltek, mégha annak semmi értelme sem volt. Szolgáljanak erre például a következő szavak, amelyeket a *Száz Fabula* néhány ívén találtunk: „aofitác” (fjoktác), „unrú” (darú), „hęc” (kęc) stb. Csupán egyetlen olyan hibát találtam, ahol a rossz olvasat a magyar nyelv ismeretére vall: „farkaft” (fzarvaft).

A hibák kijavítása során szemmel látható az igyekezet, hogy az egyes lapokon a sorok száma ne változzék.

Ez érthető, hiszen már betördelt és „kilőtt” szedésről volt szó. De nem csupán a sorok számára ügyeltek, hanem arra is, hogy nagyobb terjedelmű hiba kijavításakor is a lehető legkevesebb sort kelljen átszedni. Igénybe vették ennek érdekében az — ebben az időben már egyre kevésbé használt — abbreviatúrákat és ligatúrákat. A végleges szövegben ezek — ahogy erről a ránkmaradt korrektúrák tanúskodnak — majd minden esetben ilyen hibajavításra vezethetők vissza.

A ránkmaradt korrektúraíveknek — a mai gyakorlattal ellentétben — mindkét lapjára nyomtak. Kivétel természetesen az egyes művek utolsó íve, ha a szövege nem terjedt túl egy fél íven, mert ez esetben az összes szedésrészlet elért az ív egyik lapján. A behatóbb vizsgálat mégis arra vezetett, hogy majd minden esetben ugyanannak az

ívnek az egyik lapján más fázisban levő levonat van, mint a másik lapján. Pl. a *Catechismus* utolsó (G) ívének csupán öt lapján van szöveg. Az első korrektúra hátlapján található a harmadik korrektúra, a második korrektúra hátlapja pedig üres. Ha teljes ívekről van szó, akkor általában ugyanez a helyzet: az első korrektúra a harmadikkal, a második pedig a végleges szöveggel van párosítva, mégpedig úgy, hogy az ív egyik lapjának a szövege általában kiegészíti a másik félív szövegét, amelyik a korrektúra szempontjából más fázist mutat. Így a korrektúraívek a szöveg szempontjából teljeset nyújtanak. Hogy mi volt ennek az oka, ezt meglehetősen nehéz volna kitalálni. Talán a drága papírral takarékoskodtak? A korrektor együtt kívánta látni a szöveget, ha ilyen bonyolult módon is?

Mindkét feltételezést támogatni látszik az a körülmény, hogy a HELTAI-nyomdában évekig gondosan megőrizték az egyes munkafázisokat megőrkítő korrektúraíveket, hiszen az 1566. évben készült nyomtatványokat csak egy 1570-ben készült kötéshez használták fel.¹² A *Catechismus* 14 késznek mondható íve egészen más formában került szétvágásra, majd összeragasztásra a kötéstáblákba, mint a korrektúraívek. Ebből arra lehet következtetni, hogy ezeket feltehetően egymástól elkülönítve őrizték.

A *Catechismus* első ívéből nem kevesebb, mint öt munkafázist megőrkítő levonat maradt ránk. A végleges kivitelben piros-fekete nyomású címlap teljes szövegéről az első két levonat még csak fekete színben készült. Ugyanezen az íven még egy másik érdekességet is tapasztalhatunk. A tulajdonképpeni szöveget az A—G ívek tartalmazzák, míg a „) („ jelű első ívre a címlap és az ajánlás került. Amint ezt az ívvel is mutatja, először szedték ki a szöveget, és csak utána fogtak hozzá az első ívhez. Jól bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy ennek az első ívnek az első és a második korrektúrájában még üresen maradt az egész hatodik és hetedik levél helye. Csak a harmadik és a negyedik menetben szedtek ki ezekre a lapokra — helytöltésként — idézeteket. Ennek a körülménynek, valamint a kétszínnyomású címlapnak tulajdonítható, hogy ebből az ívből ilyen sok korrektúraív készült és maradt ránk.

Ha összevetjük az 1566-ban használt korrektúrajeleket és azok alkalmazását a maiakkal, úgy a számos hasonlatosság, sőt nem egyszer a teljes azonosság azt bizonyítja, hogy a nyomdai hibák kijavításának szokásai zömükben már a könyvnyomtatás felfedezését követő évtizedekben kialakultak, és azok — meglepően egységes formában — évszázadokon át fennmaradtak.

A korrigálás a győri töredék minden ívén ugyanattól a kéztől származik. Ez aligha volt más, mint maga HELTAI Gáspár. Bizonyítják ezt az 1571-ben¹³ kiadott DÁVID Ferenc-féle könyv végén¹⁴ található alábbi sorai:

„Heltai Gaspar a keresztyén oluaffonac Iftennece kegyelmeffegét minden iauaiual kéuánya.

A Könyw nyomtatás igen nehez dolog. Ezokaért akar mint vigyazzon az ember, mayd fohe vétece nélkül ki nem nyomtathatni egy könyuet is. Mert a nyomtatto Bolgac nem értic a dolgot, sem a nyelueket: Ezért ezac cordéra rakiac a betüket, Es noha én meg iedzem, hogy az iedzés Berént meg igazitanác, De azért vgyan nem műuelic, Es abbol effic a vétség. Mert ezac egy betű hiya legyen, auagy egyel tób legyen, Ottan az ige más értelme fordul. De im meg iedzetünc bennece, Temagad, attyamfiakereBtyén oluafó, egy téntas pennauual meg igazithatod az vétkeket etc . . .”

A fentiek egyben megerősítik azt a következtetést, amit fentebb a nyomdászlegények fogyatékos magyar nyelvismeretével kapcsolatban levontam.

BORSA GEDEON

¹² *Irod. tört. Közl.* 1953. 207. l.

¹³ Nem 1572-ben, ahogy JENEY Irta (*Irod. tört. Közl.* 1953. 209. l.) GULYÁS Pál (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 245. l.) nyomán.

¹⁴ RMK I. 86. *Hhh* új levél rektóján.

FIGYELŐ

A szegedi ferences könyvtár helyreállításáról. A szocialista országok könyvtárügyében egyre nagyobb jelentőséghez jut a „könyvtári műemlék”, a „könyvmúzeum” fogalma. Az ok: annak a ténynek a felismerése, hogy a társadalmi fejlődés kutatásához nem elegendő a szellemi termékek egyes darabjainak megőrzése és feltárása, hanem feltétlenül szükség van helyenként ezek egészének, kölcsönösségüknek, rendszerüknek, s a rendszerezésükben, felépítésükben megmutatkozó társadalmi szükségleteknek a vizsgálatára is. Különösen a könyvtártudomány számára nyújthat rendkívül nagy segítséget egy-egy több száz éves múltra visszatekintő könyvtár teljes állományának, az állomány feldolgozását, feltárását, elrendezését, használatát stb. tükröző irattári anyagnak együtt-tartása, értékelése.

Ez a felismerés tükröződik azokban az intézkedésekben, amelyek pl. Csehszlovákiában 200 kastélykönyvtárt tartottak meg eredeti állapotukban, Romániában pedig a marosvásárhelyi, gyulafehérvári, nagyszebeni könyvtárakat könyvmúzeumokként kezelik, s Magyarországon is a zirci, a gyöngyösi, a keszthelyi könyvtárak hasonló elbírálásban részesülnek. A kérdés jelentőségének megvilágítására elegendő CSAPODI Csabának *A proveniencia elve a könyvtárban* c. cikkére utalni (Magy. Könyvszle. 1959. 4. sz.).

Egy adott könyvtár műemlékké nyilvánításához természetesen azt kell figyelembe venni, hogy mennyire szolgálhatja azokat az érdekeket, amelyek a könyvtári műemlékek felállítását indokolttá teszik. Elsősorban tehát azok a könyvtárak jöhetnek számításba, amelyeknek története megszakítás nélkül több évszázadra nyúlik vissza, amelyeknek állományát nagy veszteségek nem tizedelték meg, amelyek fenntartói tevékenysége révén jelentős szerepet játszhattak a magyarországi művelődésügy alakulásában.

Ha végigtekintünk azokon a XX. századig fennálló magyarországi könyvtárakon, amelyek alapításukban a legrégebb időkhöz nyúlnak vissza, a XV. századdal bezárólag az alábbiakat találjuk:

- XI. sz.: Pannonhalma, benedekrendi főkönyvtár
- XIII. sz.: Jászó, premontrei kanonokrend könyvtára
- XIII—XIV. sz.: a pozsonyi társaskáptalan könyvtára
- XIV. sz.: Kolozsvár, unitárius főiskola könyvtára
- esztergomi főegyházmegyei könyvtár
- Pozsony, ferences tartományi könyvtár
- 1467: Szokolca, ferences zárda könyvtára
- 1490: Szeged-Alsóváros, ferences zárda könyvtára
- 1492: Galgóc, ferences zárda könyvtára.

Ha vizsgálódásunkat a XVII. század végéig kiterjesztjük, az alábbi statisztikai táblázatot állíthatjuk össze az egyes könyvtárak fenntartói szerint:

ferences	20 könyvtár	32,7%
benedekrendi	4 könyvtár	6,6%
piarista	4 könyvtár	6,6%
premontrei	1 könyvtár	1,6%
egyéb katolikus	10 könyvtár	16,4%
református	10 könyvtár	16,4%
evangélikus	7 könyvtár	11,5%
unitárius	2 könyvtár	3,3%
bazilita	1 könyvtár	1,6%
világi	2 könyvtár	3,3%
összesen	61 könyvtár	100,0%

Fenti kimutatás minden magyarázatnál szemléletesebben mutatja azt a szerepet, melyet a ferences rend a magyarországi könyvtárügy s ezáltal az egész magyarországi művelődésügy alakításában játszott. Különösen megnő ennek a ténynek a jelentősége akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a fent kimutatott 61 könyvtárnak alig negyede került Magyarország mai területére, mindössze 16, melyből 5 könyvtár (31,2%) ferences kézen volt.

Ezek egy részének eredeti rendben való megőrzése tehát felmérhetetlenül sok segítséget adhat a régi magyarországi művelődésügy kutatói számára. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a középkorban oly nagy szerepet játszó szerzetesrendek történetének, társadalmi, gazdasági, kulturális hatásának modern igényű feldolgozása még sem nálunk, sem külföldön nem készült el. Ennek hiányát ma már a vallásos ideológia kérdéseivel foglalkozó kutatók is érzik, s a munka elvégzése a közeljövő feladata lesz.

1950 körül a rendek könyvtárainak jelentős része visszavonhatatlanul felbomlott, állományuk központi raktárakba került, s helyreállításukra ma már nincs remény. Annál nagyobb jelentősége lehet tehát annak, ha közülük néhányat mégis rekonstruálni tudunk, s mind elvi, mind gyakorlati megfontolások itt a szegedi ferences zárda könyvtárára utalnak.

A könyvtár állományának egyes értékes darabjaival itt nem kívánunk foglalkozni, e tekintetben hivatkozunk BARÓTI Dezső *A szegedi ferencesek könyvtára* c. cikkére (*Könyvtári Szemle* 1935. 5. sz.), hiszen itt elsősorban nem is az egyes darabok értékét kell szem előtt tartanunk hanem azt az együttest, amelyben ezek a darabok elhelyezkednek. A műveket, beszerzésüket, felállításukat, feltárásukat, társadalmi hatásukat stb., tehát a könyvtár egészét.

Az alsóvárosi ferences kolostor könyvtára 1490-ben már fennállt (egyes adatok szerint 1468-ban keletkezett), s azóta 1950-ig megszakítatlan folyamatossággal része volt a magyar művelődésügynek. A kolostor jelentőségét Szeged és Dél-Alföld szempontjából számosan méltatták, s az a vélemény alakult ki, hogy ez az Alföld egyetlen, a középkorig egyenes vonalban visszanyúló kulturális gócpontja, amelynek hatása — tekintetbe véve, hogy a török által megszállt terület szinte minden kulturális kapcsolatát elvesztette az ország többi részével — e tekintetben felmérhetetlen.

A könyvtárak fenti jegyzéke mutatja, hogy a XX. századig mindössze 7 ennél régebbi alapítású magyar könyvtár maradt fenn, Magyarország mai területén pedig a pannonhalmi és az esztergomi könyvtárak mögött időrendben a harmadik helyen áll. Mindhárom könyvtár, amelyet ma műemlék jelleggel tartunk fenn, jóval fiatalabb, tehát sem múltbeli hatásában nem vetekedhetett a szegedivel, sem ma nem nyújthat vele egyenrangú lehetőségeket a kutató számára. Ha könyvmúzeummá való nyilvánításuk mégis indokoltnak látszott, még inkább annak kell lennie a szegedi könyvtár rekonstrukciójának.

KULCSÁR PÉTER

A bibliofília és a tudományos kutatás. A könyvtudománynak vannak olyan területei, amelyek szükségképpen esnek egybe a bibliofília kutatási feladataival. Ahhoz azonban, hogy a bibliofília mint tudomány eredményeket tudjon felmutatni, hosszú évek munkája szükséges. Példa erre a KOZMA emlékkiállítás, amely az újra megalakult Magyar Bibliofil Társaság és az Iparművészeti Múzeum rendezésében csak azért vált lehetségessé, mert akadt olyan kutató, aki már évek óta KOZMA Lajos művészetével foglalkozott. Meg kell írni a hazai bibliofília történetét. Több mint száz azoknak a kiadóknak a száma, akik 1920—1944 között bibliofil kiadással is foglalkoztak vagy próbálkoztak. Egyes kiadók történetét külön is fel kell dolgozni: ez irodalom-, művelődés- és társadalomtörténeti szempontból egyaránt elengedhetetlen feladat. (Csak néhány név: *Kner, Tevan, Táltos, Amicus, Sacelláry, Kellner, Rózsavölgyi, Hungária, Officina, Aviva, ABA* stb.) Tisztázni kell a szecesszió és a különféle izmusok könyvművészeti jelentőségét. Össze kell állítani az amatőr, bibliofil könyvek bibliográfiáját kiadók szerint, hogy ezek portréja szemléletesen rajzolódjék az érdeklődő elé, láttatva, mire vitte a polgári korszak bibliofil könyvkiadása. Ugyanezt szerzők szerint is el kell végezni, hadd lássuk: mi minden és hány ízben jelent meg bibliofil kiadásban, azaz milyen nagynevű vagy éppen elsüllyedt könyvekből készültek bibliofil változatok. Az ilyen bibliográfia egészen új alapot nyújthat a bibliofilek gyűjtőmunkájának, ugyanakkor nélkülözhetetlen a kiadók szempontjából is. Fel kell dolgozni a borítólap történetét. Rá kell irányítani a figyelmet a borítólapok gyűjtésének fontosságára, nemcsak művészi, de társadalmi szempontból is. Ma az a helyzet, hogy még a legkiválóbb burkolót tervező grafikusaink, művészeink is a szemétkosárnak dolgoznak. Pedig a burkolónak is van olyan jelentősége, mint a plakátnak, történetének megírására azonban tudunkkal senki sem vállalkozott. — Bármilyen reménytelennek látszó feladat is, egyszer mégiscsak hozzá kell fogni, hogy mind tartalmi, mind formai szempontból mérlegre tegyük a bibliofil kiadványokat. Milyen anyagok kerültek felhasználásra, hogyan illeszkedett az anyag a tartalmi mondanivalóhoz, a nyomdász, a könyvkötő hogyan munkálta meg az anyagot, a tipográfiai szempontok alapvető követelményei milyen fokon érvényesültek. A kérdésnek ez az oldala is szakembert, elsősorban könyvművészt igényel. El kell dönteni, hol kezdődik a bibliofil könyv fogalma, s tartalmi vonatkozásban is meg kell húzni a határokat. Eddig a bibliofil könyv fogalmába elsősorban irodalmi alkotások, versek és széppróza értődtek, napjainkban azonban formai tekintetben még műszaki könyveink között is oly magasrendű kiállítással találkozunk, amelyhez szépirodalmi alkotás is csak kevés fogható. Nyilvánvaló, hogy a bibliofil könyv fogalmát ily szempontból tágítani kell — de meddig? — Ugyanakkor nem zárhatjuk ki a „bibliofil” könyv fogalmából azokat a könyveket sem, amelyek ugyan számozottak, de teljesen méltatlanok a bibliofil jelzőre. Itt aligha tehetünk mást, mint hogy elismerjük, hogy ezek is mint „bibliofil” könyvek jelentek meg a piacon, a bibliofilek polcain, de éppen az annotáció révén fel kell világosítani a ma emberét arról, hogy ilyen könyveknek lényegében semmi közük az igazán bibliofil és amatőr könyvekhez.

A bibliofilának mint a könyvtudomány egyik ágának kell elsősorban vállalkoznia arra, hogy feldolgozza az arra érdemes könyvgyűjteményeket, a gyűjtő egyéniségének megrajzolásával. Láttatnia kell a mai és a jövő nemzedékkel, kik voltak azok, akik egy életen át szenvedélyesen gyűjtötték az értékes könyveket, s munkájukkal hogyan járultak hozzá nemzeti kultúránk értékállományának megőrzéséhez és gyarapításához. A bibliofilának ezt a lehetőségét különösen szocialista társadalomban kell értékelni, ahol a mindenre vigyázás nemcsak egyéni, de társadalmi kötelesség, közös feladat is.

Csakis ily módon alakulhat ki a szocialista, tehát az átlagnívót illetően is magasrendű könyvkultúra, ezen belül a szocialista bibliofília, művelődési politikánk újabb eredményeként. Teljes kibontakozása a magyar könyv és könyvkultúra történetében eddig nem

képzelt eredményeket hozhat, a kapitalista könyvkultúrát messze meghaladó színvonalon. „Az emberiség fejlődési irányának figyelembevételével megalapozottnak tekinthető az is, hogy az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra magasabb foka a szocializmus általános győzelmével egyetemessé válik, az emberiség egésze számára elérhetővé lesz.”¹

Mindez biztosítéka annak, hogy e fejlődéssel párhuzamosan a szocialista bibliofília soha nem képzelt fellendülése következik. Kiteljesedésének és közösségi szolgálatának ideje igazában csak most érkezett el. A szocializmus építése idején nyílik meg számára annak lehetősége, hogy komoly társadalmi funkciót töltsön be.

Szjz Rezső

Az IFLA XXIX. konferenciája. A Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA—FIAB) 1963. szept. 2—6. között tartotta XXIX. konferenciáját Szófiában. E konferencián kevesebb tagegyesület vett részt, mint a berni előzőn (30 ország helyett 24 képviseltette magát), a résztvevők száma — a szocialista országok erőteljes részvétele következtében — mégis több volt (159, az előző évi 143-mal szemben). A szocialista országokon kívül néhány kapitalista országot is szép számú küldöttség képviselt: az NSZK-ból 19-en, az USA-ból 16-an, Angliából 9-en, Hollandiából 8-an, Franciaországból és Svédországból 7—7-en vettek részt.

A szokásos programon kívül (a szakosztályok és bizottságok ülései, munkamegbeszélései) e konferenciának még egy fontos teendője volt: a vezetőség átszervezése. Az IFLA jelenlegi igen széles körű vezetősége (Végrehajtó Bizottság) ugyanis nem felel meg a korszerű követelményeknek, helyette kisebb létszámú, mozgékonyabb VB-ra volna szükség, amely széleskörű Tanácsadó Bizottságra (Consultative Committee) támaszkodna. A legfelsőbb vezető szerv természetesen a Közgyűlés (General Council) maradna. A kislétszámú VB gyakrabban ülésezhetne, és operatíván intézhetné az IFLA ügyeit, a Tanácsadó Bizottság pedig évente kétszer ülne össze — mint eddig a VB.

A vezetőség az átszervezésre vonatkozó javaslatát még a konferencia előtt megküldte a tagegyesületeknek. A konferencián számos módosító indítvány hangozott el — de döntés végül is nem született. A Közgyűlés elfogadta a vezetőség azon javaslatát, amely szerint a javaslatok tanulmányozása után jövőre kerüljön sor a döntésre. A jelenlegi VB-t tehát még egy évre megválasztották, és néhány további taggal, közöttük V. I. SUNKOVVAL (Társadalomtudományi Könyvtár, Moszkva) bővítették ki.

Ezúttal 14 szakosztály, illetve bizottság tartott munkamegbeszélést, közülük hat kétszer ült össze. A megbeszélések igen látogatottak és élénkek voltak, 30—50, sőt még ennél is több résztvevő tanácskozott egy-egy ülésen. Sok esetben nem is lehetett kimerítően megvitatni a napirenden szereplő kérdést, mert az ülések időtartama — szokás szerint — mindössze másfél óra volt. A feladatuk magaslatán álló szakosztályi és bizottsági elnökök azonban a rövid vitákból is meg tudták fogalmazni azokat a határozati javaslatokat (a Közgyűlés emelte határozatokká), amelyek a könyvtári munka problémáinak nemzetközi összefogáson alapuló megoldása, illetve kidolgozása felé vezetnek. Csak néhány fontosabbat említünk: a nemzeti könyvtárak feladatainak a meghatározása; az olvasómozgalom fejlesztése a közművelődési könyvtárakban; a gyermekkönyvtári munka pedagógiai és lélektani kérdései; a kórházi betegkönyvtárak üzemeltetésének problémái; egy, a könyvtárépítéssel és berendezéssel kapcsolatos dokumentációs központ létesítése; a nemzetközi csere jobb megszervezése; a katalogizálás egységes szabályait rögzítő kiadványok kiadása; az ősnymtatványok nemzetközi katalógusának a munkálatai stb.

¹KOVÁCS Máté: *A könyvtárstudomány a szocialista tudománypolitikában.* A könyvtárstudományi kutatás kérdései. Bp. 1960. 14. 1.

A Közgyűlés úgy határozott, hogy új szakosztályt létesít a szakkönyvtári munka és a gépesítés-reprográfia problémáinak behatóbb tanulmányozása céljából.

A záróülésen az IFLA új elnökévé Sir Frank FRANCIST, a British Museum könyvtárának igazgatóját választották meg, titkárrá pedig Anthony THOMPSONT. Az IFLA-titkárság ennek megfelelően a British Museumba költözik. A titkár egyébként most már nem társadalmi munkában látja el feladatát, hanem fizetést kap az UNESCO-tól. Attól eltekintve, hogy ez is az IFLA egyre fokozódó megbecsülését jelenti az UNESCO részéről, nyilván javul majd a munka irányítása.

A következő konferencia színhelye Róma, az azt követő pedig Helsinki lesz.

Vendéglátóink, a bolgár könyvtáros elvtársak mintaszerűen szervezték meg a konferenciát a Nemzeti Könyvtárban, és értékes kísérő programról (könyvtárlátogatások, hangverseny, idegenforgalmi program) is gondoskodtak.

SZÉKELY SÁNDOR

A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 29. konferenciája. A FID. 29. konferenciáját 1963. szeptember 30 és október 6 között Stockholmban rendezte. Ez a konferencia ún. munka-konferencia volt, amelyet nyilvános ülészak egészített ki. A munka-ülések 3 fő részre tagozódtak:

- a) az elnökség,
- b) a közgyűlés,
- c) a bizottságok üléseire.

A nyilvános ülészak központi témája a dokumentáció terén folyó regionális együttműködés volt.

A FID 29. konferenciáján a 33 tagország közül 27 országból 155 szakember vett részt. Megjelentek az UNESCO, az IFLA, az Euratom és más nemzetközi szervezetek képviselői is. A szocialista országok közül a Magyar Népköztársaság 3, Csehszlovákia 4, Lengyelország 5, Románia 1, a Szovjetunió pedig 3 fővel vett részt a konferencián.

A 29. FID-konferencián — mint eddig is — a tulajdonképpeni szakmai munka a bizottságokban folyt, míg az elnökség és a közgyűlés a Szövetség szervezeti és pénzügyi problémáival foglalkozott. A szakbizottságok közül ülést tartottak többek között a Központi Osztályozó Szakbizottság (CCC), a Társadalomtudományi Osztályozási Szakbizottság, amelyen Magyarország is képviseltette magát (C/3), a Gépi Tárolás és Visszakeresés Szakbizottsága (MSR), ezen is részt vettek magyar szakértők, az Oktatási Szakbizottság (TD) stb.

A konferencia legjelentősebb eseménye a FID elnökének, Dr. ADKINSONNAK az a bejelentése volt, hogy a nemzetközi dokumentáció elméleti módszertani munkálatainak a továbbfejlesztése érdekében 5 éves akció-programot dolgozott ki, elsősorúan az osztályozáselmélet, a gépesítés és az oktatás területén, amelynek a megvalósításához mintegy egymillió dollár szükséges. Az amerikai nemzeti tag erőfeszítéseket tesz más országokkal együttműködve ezen összeg előteremtésére.

A Szovjetunió képviselőjében megjelent MIHAJLOV professzor javaslatot tett a tudományos és műszaki információ elméletét vizsgáló szakbizottság lérehozására. Ezt a javaslatot a konferencia egyhangúlag elfogadta, és a szakbizottság vezetésével a Szovjetuniót bízta meg.

Külön tárgyalt a konferencia 2 napon keresztül a dokumentáció terén folyó regionális együttműködésről. Ennek keretében természetesen előtérben volt a skandináv államok közötti együttműködés: a Scandia-terv, de a szocialista országok közötti együttműködés is szerepelt a Lengyel Dokumentációs Központ vezetőjének előadásában. A 29.

FID-konferenciáról szóló részletes jelentés a megfelelő mellékletekkel együtt az érdeklődők számára az Országos Dokumentációs Bizottság Titkárságán (Bp., VIII., Múzeum u. 17.) rendelkezésre áll.

JÁNSZKY LAJOS

Az I. Reprográfiai Kongresszus. A reprográfia mint terminus technicus viszonylag újkeletű fogalom, amely az 50-es évek során honosodott meg a dokumentáció és a könyvtárak gyakorlatában. Reprográfia alatt értenek manapság minden eredeti anyagot reprodukáló eljárást, függetlenül a reprodukciók példányszámától, illetve a reprodukálandó anyag fajtájától. A reprográfia eredete a fényképezésben, a fotográfiában keresendő és a fototechnika, valamint a teljesen új irányok fejlődése vezetett a reprográfia fogalomkörének kialakulásához.

1963 októberében Kölnben hosszabb előkészítő munkálatok után megtartották az I. Reprográfiai Kongresszust, amelynek tudományos előadás-sorozatait nagyméretű — bemutatókkal egybekötött — kiállítás egészítette ki. A kongresszus egy hete alatt tudományos előadás-sorozat keretében ismerkedhettek meg a Kongresszus résztvevői a fototechnika, a xeroográfia és más reprodukációs eljárások legújabb elméleti kutatási eredményeivel, amit rendkívül hasznosan egészített ki a reprográfiai kiállítás, ahol a Kongresszus résztvevői működésben láthatták a jelenleg legfejlettebb mikrofilm-felvevő, xerox, kontaktmásoló, copyflo stb. berendezéseket. A Kongresszuson több mint 1000 szakértő, köztük számos magyar vett részt, a kiállításon pedig a világ legtöbb ilyen tekintetben fejlett országából a legjelentősebb gyártó cégek mutatták be termékeiket.

Nincs helyünk arra, hogy itt részletesen kitérjünk a Kongresszus elméleti és gyakorlati eredményeire, ezeket külön tanulmányban kívánjuk összefoglalni, de e helyütt is felhívjuk a figyelmet arra, hogy a Kongresszus előadásai teljes szövegükben 1964 első negyedében megjelennek, s így a magyar könyvtárosok számára is hozzáférhetőek lesznek.

Külön érdekességet jelentett az, hogy a Reprográfiai Kongresszussal csaknem egyidőben rendezték a nyugat-német irodagép szakipari kiállítást, amelyen ugyancsak számos, rendkívül érdekes és a dokumentációban vagy esetleg nagyobb könyvtárakban alkalmazható, félig vagy teljesen automatizált eljárást lehetett látni. Gondolunk itt elsősorban a lyukszalag-technikára, a lyukszalagos írógépek egyedi és kombinált alkalmazására.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy bár a Reprográfiai Kongresszus és a kapcsolatos kiállítások a reprográfiai technikában forradalmian újat nem mutattak be, mégis rendkívül hasznos volt az ezen a kongresszuson való részvétel elméleti, de különösen gyakorlati szempontból a magyar dokumentációs és könyvtári munkafolyamatok jövőendő gépesítése tekintetében.

JÁNSZKY LAJOS

A Német Demokratikus Köztársaságban folyó dokumentációs munkáról most már folyamatosan tájékoztat a *Liste der Dokumentationsstellen und auskunftgebenden Informationsstellen der DDR* című kiadvány. Ennek a 6. kiadásáról a *Magyar Könyvszemle* az elmúlt év folyamán már megemlékezett.¹ Most az újabb, az 1963. február 15-i állapotot tükröző 7. kiadás is megjelent. A gyakorlati célokat szolgáló jegyzék szakágak szerint 158 dokumentációs állomásokkal és 40 információs állomásokkal rendelkező témát sorol fel. Az előző kiadás óta eltelt egy év alatt tehát 18 dokumentációs állomással bővült a hárlázat. A dokumentációba bevont új témák között szerepel többek között a rádió- és tele-

¹ 1963. 79. évf. 3. sz. 295—296. l.

víziótechnika, az erőgépek, a gázkromatográfia, a gyakorlati növényvédelem, a munkaegészségügy, a szív- és érsebészet, a felsőoktatás, a szocialista világgazdasági rendszer, a szocialista állam és jog, a légi közlekedés. Létrejött a Német Tudományos Akadémia Táplálkozástudományi Intézete (Potsdam-Rehbrücke) keretében a szocialista országok központi dokumentációs szolgálata a táplálkozás és élelmezés kérdésében.² Fejlődik, alakul az egyes témákról nyújtott dokumentációs szolgáltatások mérete is. A szerkezetileg átdolgozott jegyzék most már tájékoztató nemcsak a havonta feldolgozott közlemények számáról, hanem a rendszeresen feltárt folyóiratok mennyiségéről is. A témák csoportosításában végrehajtott változtatások következtében az áttekintés most jobb, pl. az ipargazdasági témák helyesen a társadalomtudományi csoportba kerültek. A témák betűrendes mutatója, az utalórendszer csak növeli a könyv kezelhetőségét.

DR

A „Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1962” (Bp. 1963, Akadémiai K. 583 l.) c. tanulmánykötet két bibliográfiát is tartalmaz. Az egyik JÁKI László összeállításában *Pedagógiai bibliográfiai irodalom* (327—363. l.) címet viseli, és teljességre törekvő másodfokú bibliográfiája a magyar pedagógiai irodalomnak. A szerző 18 főcsoportban 539 bibliográfiát ír le, természetesen a rejtett bibliográfiákat is, a bibliográfia fogalmát tágan értelmezve, tankönyvjegyzékeket és pedagógiai vonatkozásokat tartalmazó általános bibliográfiákat is felvéve. — TÓTH Gábor *A Magyar Pedagógia tizenkilenc évfolyamának (1932—1950. XLI—LIX.) tartalom- és névmutatója* (415—583. l.) c. munkája folytatása TETTAMANTI Béla — MÁRER Erzsébet: *A Magyar Pedagógia negyven évfolyamának — 1892—1931 — tartalom- és névmutatója* (Szeged, 1933.) c. művének. Az egység érdekében a feldolgozás követte az első negyven évfolyamról összeállított tartalommutató rendszerét, jóllehet a tárgykörök felosztása már nem felel meg teljes mértékben a pedagógia mai rendszerének. Az egyes tárgykörökön belül az önálló cikkek annotáltak, ezt követi az ismertetések, majd a hírek és adatközlések csoportja. Az indexet név- és tárgymutató egészíti ki. — Mind könyvtörténeti, mind a könyvtári referencemunka szempontjából figyelemre méltó ZIBOLEN Endre *Pedagógiai lexikonok és enciklopédiák* c. tanulmánya (365—414. l.), amely az ilyen irányú fontosabb külföldi és magyar műveket foglalja össze. Ismerteti és elemzi a pedagógiai lexikonokat és enciklopédiákat az első megjelenéstől, amely Párizsban, 1836-ban látott napvilágot, a legújabb, legmodernebb kézikönyvekig. Függelékben felsorolja a budapesti könyvtárakban megtalálható külföldi kiadványokat.

SOMKUTI GABRIELLA

100 éves a Matica Slovenská. 1963 augusztusában ünnepelte a szlovákiai Martinban (régi magyar nevén Turócszentmárton) működő Matica Slovenská fennállásának 100. évfordulóját. Ebből az alkalomból e helyről is köszöntjük északi szomszédunk e kulturális fellegvárát, amelynek jubileuma mind a történelmi összefüggések, mind a jelenkori könyvtári együttműködés folytán fontos esemény számunkra is.

A Matica Slovenská a szlovák nép ébredő nemzeti öntudatának gócpontjaként jött létre 1863-ban, olyan időben, amikor a magyar állam nemzetiségi politikája a szlovák nép számára szükségessé tette a nemzeti kulturális erők összefogását. A Matica Slovenská lett a szlovák politikai és kulturális élet centruma, működése nagymértékben mozdította elő a szlovák nemzet társadalmi formálódását. Jelentős szlovák vonatkozású irodalmi és

² Vö. *Ernährungsforschung*, 1961. Sonderheft: Dokumentation und Klassifikation „Nahrung und Ernährung”.

kulturális anyagot gyűjtött össze, ennek segítségével feltárta az addig alig ápoltszlovák történelmet, népszerűsítő irodalmi kiadványokat bocsátott ki és terjesztett, tudományos kutatást szervezett és stabilizálta a szlovák irodalmi nyelvet. Mindezzel elérte, hogy a szlovák nép a nemzeti öntudatba és önállóságba vetett reményét a szimbólummá váló Matica Slovenskába vetette. Az akkori Magyarország mindezt nem nézte tétlenül, 1875-ben a Matica Slovenskát betiltották, és az nem is működhetett mindaddig, amíg a kettős Monarchia állt.

Az első csehszlovák köztársaság megalakulásakor, 1919-ben a Matica Slovenská ismét megkezdte kulturális munkáját. A politikai cél megvalósult, ezért ettől az időtől kezdve a tudományos kutatáson és az általános kulturális tevékenységen volt a hangsúly. Nyelvészeti, néprajzi és irodalomtudományi téren folytak a kutatások, nem jelentéktelen eredményekkel. Mégis, fontosabb volt a Matica Slovenskának az a máig is folytatott tevékenységi iránya, amelynek révén az intézmény a könyvtárügyhöz is közelebb került, ti. az 1925-ben megkezdett könyvterjesztő és módszertani munka. Az akció során egységes módszerrel, központilag választották ki valamennyi szlovák népkönyvtár számára a szükséges könyveket, azokat bekötve, katalóguslapokkal ellátva, módszertani útmutató kíséretében juttatták el a falvak könyvtáraiba. A kiválasztás haladó szellemben történt, maga az egységes szétosztási rendszer pedig messze megelőzte korát, hiszen e megoldással már a 20-as évek derekán a ma könyvtárhálózatnak nevezett rendszer jött létre, élén a Matica Slovenskával mint irányító központtal.

Ezeken a hagyományokon nyugszik a Matica Slovenská működése ma is, azzal a gyakorlati különbséggel, hogy a központ időközben Szlovákia nemzeti könyvtára lett, amely most már a szlovák könyvtárügy élén egyre korszerűbb módszerekkel gondoskodik a szlovák könyvtárügy egységes fejlesztéséről. A tudományos tevékenység 1945 után lassan háttérbe szorult, az egyes tudományágak ápolását a Matica Slovenská fokozatosan átadta a Pozsonyban működő Szlovák Tudományos Akadémiának és intézményeinek. Egy 1954-ben kibocsátott törvény értelmében a tudományok területéről csak annyit őrzött meg, amennyi népművelő jellegéből következett. Az említett törvény e téren a Matica Slovenskát azzal bízta meg, hogy megőrizze és feltárja mindazokat a kulturális értékeket, amelyeket létrejötté óta összegyűjtött.

A könyvtári feladatkör egyre jobban kibontakozott és egyre inkább az intézmény működésének központjába került. Mint nemzeti könyvtár, a Matica Slovenská gyűjti, feldolgozza és feltárja — teljességre törekvően — a szlovák és szlovák vonatkozású irodalmat, belföldről és külföldről egyaránt. A könyvismereti osztály a szlovák könyvtárak számára módszertani anyagokat küld, a könyvtárügy elméletével foglalkozik, és a kutatások eredményeit közzéteszi. Könyvtári iskolák és továbbképző tanfolyamok útján gondoskodik a könyvtárosok szakmai oktatásáról és ismereteik elmélyítéséről. Munkatársai az egyes közművelődési könyvtárak számára módszertani tanácsokat adnak, és sokat foglalkoznak a könyvtárak felépítésének és berendezésének kérdéseivel.

A kiadványi osztály gondoskodik a feldolgozott gyakorlati és elméleti kérdések megjelentetéséről. Így a Matica Slovenská betölti a szlovák könyvtárügyi és bibliográfiai kiadó szerepkörét is. Itt jelenik meg a *Újtitel*, a szlovák könyvtárügyi szakfolyóirat is.

A bibliográfiai osztály a Szlovákiában folyó bibliográfiai munka központja. Itt jelenik meg a csehszlovák nemzeti bibliográfia két szlovák része: a szlovák könyvek bibliográfiája és a szlovák folyóiratok cikkrepertórium. Itt készül a szlovák retrospektív bibliográfia is, sőt, az osztály ajánló és aktuális témákra vonatkozó szakbibliográfiák összeállításával segítséget nyújt a szlovák közművelődési könyvtárak számára is, miközben természetesen szorosan együttműködik mind Csehszlovákia, mind a külföld bibliográfiai intézményeivel.

Végül említsük meg érdekességként a szlovák nemzeti könyvtárnak a magyaréhoz hasonló, de más európai nemzeti könyvtáraknál alig tapasztalt feladatkörét: a Matica Slovenská feladata, hogy a régi kolostori és a kastélykönyvtárakat fenntartsa és gondozza. A feladat nagyobb arányú, mint nálunk, mert a szlovákiai műemlékkönyvtárak állománya az 1 millió kötethez áll közel.

A Matica Slovenskával az Országos Széchényi Könyvtár és még néhány magyar könyvtár cserekapcsolatot tart fenn. Az élénkebb csereviszony néhány évvel ezelőtt indult, és állandóan fejlődő jellegű. Jártak már magyar könyvtárosok is a szlovák nemzeti könyvtárban, de nem elegendő. A 100 éves jubileum figyelmeztessen bennünket arra, hogy a földrajzilag és történelmileg hozzánk közelálló Szlovák Nemzeti Könyvtárral, a Matica Slovenskával a jövőben még sokkal szorosabb együttműködést kell teremtenünk.

GOMBOCZ ISTVÁN

SZEMLE

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeállította Kovács Máté. Bp. 1963, Gondolat, 758 (1) l. (Nemzeti könyvtár. Művelődéstörténet.)

IVÁNYI Béla *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600 c. forrásgyűjteményének* bevezetésében már 1937-ben fölhívta a figyelmet arra, hogy „a magyar könyv, könyvtár, könyvnyomda, papírmalom stb. történelmi anyagát össze kellene gyűjteni” és közzétenni „egy Monumenta ad historiam librorum, bibliothecarum et typographiarum Regni Hungariae spectantia hatalmas anyagát. . . Igaz, hogy ez a munka igen sok fáradozással, sőt költséggel is jár, de még sem hálátlan. . . Az innen-onnan lassanként összegyűlemlő adatok szinte összefüggő képet rajzolnak a magyar kultúra történetének egy-egy fejezetéről.” Egy negyedszázadnak kellett eltelnie, amíg ez a kitűnő gondolat első megvalósulásához eljutott. A budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének professzora a tanszék munkaközösségének segítségével kiadta azt a válogatott forrásgyűjteményt, amely először ad képet eredeti szövegek alapján a magyar könyvtörténet, írásbeliség, könyvtártörténet, könyvkiadás és nyomdászattörténet, sajtótörténet gazdag, sokszínű területéről. Ez a gyűjtemény már csak a terjedelem adta korlátok miatt sem törekedhetett teljességre, és nem akar kritikai kiadás lenni, mert nem csupán szakemberek szűk köréhez szól, hanem rajtuk kívül széles olvasóközösségnek is. Segítséget nyújt mindazoknak, akik sorsukat valamilyen formában a nyomtatott betűhöz, a könyvhez kötötték: íróknak, könyvkiadóknak, nyomdászoknak, könyvgyűjtőknek, könyvkereskedőknek, főleg pedig könyvtárosoknak, akik kíváncsiak saját foglalkozásuk mélyebb, történelmi gyökereire, azoknak, akik a könyvtári pályára, könyvtártudományi kutatómunkára készül-

nek, akik forrásanyagot és problémafölvétést ismernek meg benne. De ezeken túlmenően szól mindenkihez, akit érdekel a szellemi alkotás létrejöttének, közkinccsé válásának menete, fejlődése és akadályai, fönntartásának, megőrzésének különböző korokban más és más módja. Társadalmunkban akarja tudatosítani, mit jelentett elmúlt életében az írás, a könyv, s lehetővé teszi jelenlegi és jövőendő könyvkultúránk jobb megértését. Éppen ezért, igen helyesen, az idegen nyelvű forrásszövegeket is magyar fordításban közli.

A kötet fölépítése a következő: Kovács Máté bevezetése után, — amely a könyv és könyvtár jelentőségét fejtegeti az emberség egyetemes fejlődésében és a magyar társadalom életében, — három korszakban kerül bemutatásra a feudális kor nyolc és fél évszázada: 1. *A kéziratosság századai* (MEZEY László gondozásában), 2. *A nyomdászat kezdetétől a felvilágosodás időszakáig* (1473—1711, SCHER Tibor és FÜLÖP Géza), 3. *A könyv és könyvtár a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában* (1711—1849, FÜLÖP Géza és BABICZKY Béla). A befejező rész SZELLE Béla hatalmas terjedelmű bibliográfiája. Mind a három korszak forrásanyagát bevezető tanulmányok előzik meg, az egyes forrásszövegeket gazdag jegyzetapparátus kíséri. Ez a fölépítés logikus, az egyes fejezeteknek kisebb korszakokra és tárgyi csoportokra való tagolása világosan áttekinthető, a szövegek gondos válogatás alapján sorakoznak egymás mellé, hogy jellemző és változatos képet adjanak mindarról, ami kultúránk írásbeli alapjait érinti; igen gyakran olyan szövegek ezek, amelyek eddig alig voltak ismertek, vagy legalábbis ilyen vonatkozásban nem szerepeltek. A középkor töredékes okleveles anyagától a sajtó és a cenzura világáig egyre sokrétebbé és színesebbé váló anyag mindig jobban leköti az olvasó figyelmét, szinte észrevétlenül vezeti be a történelmi élet, a kultúra múltjának szövevényes világába. Az egész kiad-

vány kiemelkedő példája annak, hogyan lehet a magasrendű szakmai igényességet megtarva olyan munkát hozni létre, amely egyszerre hasznos a szakembernek és a művelődni vágyó olvasónak.

A recenszensnek azonban nemcsak az a dolga, hogy ismertetést adjon és elismerést fejezzen ki, hanem hogy megpróbálja megkeresni azokat a pontokat, ahol még tovább lehet javítani, mert könyvtártudományi irodalmunknak egyik legjelentősebb alkotásáról van szó, amelyről föltételezhető, hogy újabb és újabb kiadásokban, mindig tovább csiszolódva fog napvilágot látni.

Mindenekelőtt a szerkezeti fölépítésre vonatkozólag jegyezzük meg, hogy talán szerencsésebb lett volna az egyes részek és fejezetek elé írt különálló bevezető részeket egyesíteni egy nagyobb bevezető tanulmánnyá. Ebben az esetben elkerülhetők lennének az átfedések az összefoglaló bevezetés és rész-bevezetések közt, és egymás közt arányosabbá válhatnának. A jelenlegialakban ugyanis túlságosan rövid a többi részhöz viszonyítva a középkor s ezen belül is amilyen remekül kidolgozott a XI. század, annyira mostoha kezelésben részesül könyvtörténetünk egyik legfényesebb korszaka, a humanizmus. Az újkori részekből viszont bátran ki lehetne hagyni közismert történelmi vonatkozások ismeretét. Aki egy ilyen kötetet kézbevesz, arról bátran föl lehet tételezni, hogy tisztában van pl. II. JÓZSEF törekvéseivel, a francia forradalommal vagy MARTINOVICS mozgalmával.

A kiválasztott forrasszövegek szinte mind nélkülözhetetlenek, legfőljebb kettő van köztük, amelyik némileg megbontja az egységet, mert nem egykorú forrás, hanem szakirodalomból vett részlet (72., 136.). Egyes forrasszövegeket mégis lehetett volna csak rövidebb részletben közölni pl. a pécsváradí oklevél különben is hamis bevezetését nyugodtan el lehetett volna hagyni, ugyanúgy NALDUS ajánlásának első részét, ami nem más, mint szokványos humanista hízelgés. Sokat ki lehetne hagyni VESPASIANO terjengős szövegéből. Az így fölszabadult terjedelem keretén belül viszont olyan érdekes és jellegzetes szövegeket lehetne közölni, mint POGGIO levele HUNYADI Jánoshoz, JANUS PANNONIUS levele GALEOTTIHOZ, UGOLETO levelei itáliai könyvbesherezéseiről, MÁTYÁS király levele POMPONIO LAETUSHOZ stb. Kívánatos lenne bizonyos további egységesítés a jegyzetelés technikájában is, amely helyenként túlságosan részletekben vész el, máskor viszont azt is megmagyarázza, ki volt KOSSUTH Lajos.

A jegyzetelés általában a sajtó alá rendezők elmélyült, gondos munkáját bizonyítja. Hogy itt-ott apróbb pontatlanságok fordulnak elő, az ilyen nagy tömegű földolgozott adat esetében szinte elkerülhetetlen. Ilyen apróbb pontatlanságok: A bártfai könyvtárt nem lehet eredeti helyén tanulmányozni, mert 1915 óta a Nemzeti Múzeumban van híres könyvszekrényével együtt. NALDUS közölt szövege nem levél, hanem csak nevében az (humanista szokás szerint), a valóságban dedikáció a Corvina ismertetéseként írt kódexben. (Itt közölni lehetett volna azt is, hogy maga az eredeti korvina fönmaradt és Turunban őrzik.) A Firenzében maradt fényes biblia nem azonos a Lisszabonban őrzött nyolckötetes bibliával. ANZIANNAK ezt az alaptalan föltételezést GULYÁS PÁL már 1908-ban megcáfolta. UGOLETO nemcsak MÁTYÁS udvarában élt humanista volt, hanem a Corvina könyvtárosa. HANDÓ György kalocsai püspök pécsi könyvtára nem kápolnában és nem is a préposti házban volt, hanem ugyanúgy a székesegyház egy helyiségében, mint az esztergomi vagy a gyulafehérvári, ez világosan kiderül magából a közölt forrasszövegből. Ezek és hasonló apróbb hibák a következő kiadásokban könnyen kiküszöbölhetők.

A kötetet bezáró bibliográfia óriási adat-tömeget tartalmaz, és ezért a könyvtörténeti kutatók nagy haszonnal forgatják majd. Nézetünk szerint azokban itt sem ártott volna erősebb szelekció, és az elhagyható jelentéktelen címek helyett jobb lenne több tartalmi annotáció, áttekinthetőbb tagolás és tipográfia. Hogy hibák akadnak benne, az ilyen nagy címtömeget tartalmazó munka esetén, amely pláne rövid idő alatt, egyéni munkával készült, az természetes. Egyes esetekben a hiba bizonyára azért van, mert a szerzőnek nem volt módja mindig arra, hogy magukat a példányokat is kézbevegye. (Igy pl. A HELLEBRANT-féle MTAK ősnymtatványkatalógus nem azonos a *Magyar Könyvszemle*ben megjelent cikkével: *Magyarországi vonatkozású ősnymtatványok a MTA Könyvtárában*.) Nem ártott volna a bibliográfia bevezetésében azt is megjegyezni, hogy jelentős mértékben fölhasználta az Akadémiai Könyvtár munkaközösségének könyvtártudományi bibliográfiai anyaggyűjtését.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a *Könyv és könyvtár* maradandó értékű alkotása könyvtártudományi irodalmunknak.

Mátrai László: Régi magyar filozófusok. XV—XVII. század. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — —. Bp. 1961, Gondolat. (Nemzeti könyvtár.)

ERDÉLYI JÁNOS, KIVACSALA JÁNOS, RÁCZ Lajos és mások kutatásai nyomán már jó régen fény derült arra, hogy a „filozófiátlanok” mondott magyar szellemi élet elmúlt századaiban nem egy olyan írónk és gondolkodónk működött, aki komolyan megérdemli a filozófus minősítést, s kora eszmei áramlatainak hatása alatt több-kevesebb önállósággal kapcsolódott bele az Európa és a magyarság között folyó párbeszédbe. A Mohács után elhanyagolt gazdasági, politikai, szociális viszonyaink szinte lehetetlenné tették, hogy Magyarország önálló filozófiai kezdeményekkel szolgálja az egyetemes emberi művelődést, arra azonban több példánk van, hogy magyar gondolkodók nagy erőfeszítéseket tettek korszerű áramlatoknak hazai lehetőségek adta recepciójára, és nem is sikertelenül: elég, ha itt LASKÓI CSÓKÁS Péter, APÁCZAI CSERE János, PÓSAHÁZI JÁNOS vagy APÁTI MIKLÓS nevére utalunk. Megkapó jelenség, hogy a magyarországi filozófiai gondolat éppen hazánk „zivataros századaiban”, a XVI—XVII-ben tudott leginkább lépést tartani Európával. Az ellenreformáció és a HABSBURG-hatalom végleges felülkerekedésével, 1711 után hosszú ideig semmi jele a magyar filozófiai gondolkodás komolyabb erőfeszítéseinek. Marxista filozófiatörténetünk, sajnos, nagyon periferikusan foglalkozott csak a magyar gondolkodás e régi századainak elemzésével, noha MÁTRAI László már 1954-ben felhívta a figyelmet az ily fajta kutatások elmaradásának hátrányaira. Örömmel kell üdvözlönlünk tehát, hogy éppen ő, a leghivatottabb, vállalkozott egy régi magyar filozófiatörténeti antológia összeállítására, igen hasznos segítséget nyújtva a XVI—XVII. század szellemi élete minden kutatójának.

A *Nemzeti könyvtárban* megjelent gyűjtemény két fő részben (humanizmus és reformáció; ellenreformáció és kartezianizmus) tizenhárom magyarországi bölcséleti írórt mutat be a XVII. század végéig (JANUS PANNONIUS, LIKAI SKALICH Pál, DUDITH András, LASKÓI CSÓKÁS Péter, JESZENSZKY János, PÁZMÁNY Péter, APÁCZAI CSERE János, PÓSAHÁZI János, BAYER János, CZABÁN Izsák, SZENTIVÁNYI Márton, BETHLEN Miklós, HUSZTI István), közülük csak kettő (APÁCZAI és tanítványa, BETHLEN) írt magyarul. A válogatás szellemes és meggyőző, mert a XV—XVII. század legtöbb filozófiai áramlata (a humanista platonizmus, a reneszánsz természet-

filozófia, az ellenreformációs új-skolasz-tika, a baconi empirizmus, az enciklopédizmus, a kartézianus áramlat, az atomizmus stb.) legjelentékenyebb magyarországi képviselőjével jelentkezik. MÁTRAI László helyesen emeli ki, hogy a gyűjtemény a *magyarországi* filozófiai gondolat történetét mutatja be, a magyarok mellett német, horvát, szlovák gondolkodók is sorra kerülnek, hiszen maguk is a korukbeli Hungariához tartozás tudatában éltek és írtak. Talán leginkább JESZENSZKY János idesorolását lehetne vitássá tenni, pályája ugyanis eléggé elszakadt a magyarországi szellemi élettől, bár magyar kapcsolatai neki is bőven voltak, s makacs következetességgel „eques Hungarus”-nak nevezte magát. A szélhámos SKALICH Pál pedig egyenesen a „hunok grófjának”.

Az érdeklődő tehát komoly haszonnal forgathatja régi magyar filozófusaink jól fordított és alaposan magyarázott írásait, legtöbbjük most első ízben szólal meg hazai nyelven. (A fordítások legtöbbje a szerkesztő tollából folyt, BORZSÁK István és OROSZ Lajos segítettek neki.) A gyűjtemény terjedelmét azonban egy újabb kiadásban még lehetne növelni. A kartézianus gondolat magyarországi hatását jól képviseli APÁCZAI, a vele való felemás vitát PÓSAHÁZI néhány részlete, itt-ott HUSZTI István, de érdemes lenne bemutatni APÁTI Miklós szépen megírt *Vita triumphansának* (1688) néhány részletét és vagy SZATHMÁRI PÁP János, vagy SZATHMÁRNÉMETI MIHÁLY írásaiból valamit, sőt SZILÁGYI TÖNKÖ Márton Debrecen számára készült cryptocartesianus kézikönyvére (1678) is lehetne gondolni. Bevezető részletei nagyon jellemzők a magyarországi szellemi légkörre. A szerkesztő hivatkozik a cocejanizmusra, de ilyfajta szöveget nem közöl: DÉZSI Márton valamelyik írása jöhetne számításba. Be lehetne mutatni a XVII. század eleji morálfilozófiát SZENCZI MOLNÁR Albert *De summo bonojának* (1630) és SZEPSI CSOMBOR Márton *Udvári scholájának* (1623) néhány részletével. Hiányzik a stoicizmus áramlatának ismertetése, holott LASKAI János LIPSIUS-fordításai (főként *Az állhatatosságról*, 1641), KÉRI János *Keresztényen Seneca*-ja (1654) nagyon szép szövegeket kínálnának, és a magyar nyelvű írások számát is szaporítanák. MARTONFALVI TÓTH György AMESIUS-kommentárját (*Exegesis* . . . 1670 és 1675) azért ajánlanám a magyar filozófiai kutatás figyelmébe, mert a kapitalizmus polgári etikájának meghonosulására igen érdekes adalékok találhatók benne.

Mind e javaslatokon túl azonban újra hangsúlyoznunk kell MÁTRAI László antológiájának érdemét; tömör bevezető tanulmányának tájékoztató értéke külön is kiemelendő. Amennyiben az antológia bővítésére valamikor sor kerülhet, nyertes csak a magyar filozófia történetének eléggé elhanyagolt ügye lesz.

BÁN IMRE

Péter László: Az Igazság története (1918—19). Szemelvényekkel és repertóriummal. Szeged, 1962, Szegedi Ny. 52 l.

Az őszirózsás forradalom győzelme után 1918 decemberében két lap született Szegeden: a *Tűz* és az *Igazság*. Az előbbinek JUHÁSZ Gyula volt főmunkatársa, és így érthető, hogy az eddigi kutatás elsősorban ezzel a lappal foglalkozott, méltatlanul elhanyagolta — a különösen helytörténeti szempontból fontos — *Igazság* alapítási, megjelenési, megszűnési körülményeinek tisztázását. A lapot LEN CZ Géza nyomdász alapította, és az 1918. december 24-től 1919. március 20-ig jelent meg, lényegében tehát két csonka évfolyam látott napvilágot három hónap alatt. Eközben hétszer változtatott nyomdát, szerkesztőt, szerkesztőséget, tulajdonost, előfizetési árat, ami önmagában is bizonyítéka a lap hányatott életének. A szerkesztés oroszánrészt kétségtelenül LEN CZ Géza vállalta magára, aki éjjel a *Friss Újságnál* dolgozott, nappal pedig a többnyire helyesírási tudatlansággal és rossz fogalmazással megírt cikkek közül választotta ki a közlésre alkalmasakat, és igyekezett azokat átírni — amint erről maga nyilatkozott nemrég (*Dél-Magyarország*, 1961. júl. 21.). Az utolsó szám a proletárdiktatúra kikiáltásának előestéjén, 1919. március 20-án jelent meg.

Az *Igazságnak* nem maradt reánk egyetlen teljes sorozata sem. PÉTER László ugyan azt írja, hogy a szegedi Somogyi Könyvtár példánya teljes, de éppen tőle tudjuk, hogy a március 11-i rendkívüli számot a rendőrség elkobozta, és ezeitől ebből egyetlen példány sem ismeretes.

Az *Igazság* cikkei híven tükrözik azokat a gazdasági, társadalmi, politikai eseményeket, amelyek megjelenése időszakában Szegeden végbementek. A tárgymutatóval és névmutatóval ellátott repertórium lényegében először teszi könnyen hozzáférhetővé a kutatás számára a lapban található sokrétű anyagot.

Egyetlen gyakorlati megjegyzésünk lenne. A kutatók a későbbiek folyamán a tulajdonképpeni repertóriumot fogják leginkább forgatni. Éppen ezért indokolatlan

az, hogy ezt a részt folyamatosan és petittelt szedték és így a kis füzet terjedelmének csak 1/5-e (!). A kérdést esetleg az amúgy sem egészen idetartozó szemelvények elhagyásával lehetett volna megoldani a füzet terjedelmének növelése nélkül.

KÖHÉGYI MIHÁLY

Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung im ersten Jahrzehnt ihres Bestehens 1804—1813. Weimar, 1962, Böhlau. 415 l., 4 t. (Claves Jenenses 11.)

Karl BULLING, a jeni Egyetemi Könyvtár ny. igazgatója hosszú kutatómunka eredményeként értékes forráskiadványt bocsátott ki a német irodalom-, sajtó- és tudománytörténet kutatói számára. Ez a kötet a mi szempontunkból elsősorban nem is tartalma, hanem módszere miatt érdekes. BULLING a *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung*ban megjelent könyvismertetések szerzőiről állított össze jegyzéket. Ez az irodalmi napilap a múlt század elején a legjelentősebb kritikai orgánumok közé tartozott Németországban. Alapítása körül GOETHE-nek is kiemelkedő szerepe volt, s a szerkesztő munkáját is jó ideig ő irányította. A *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* — a korábbi *Allgemeine Literaturzeitung*gal szemben — a romantikus irányzathoz tartozó írókat gyűjtötte maga köré, s az irodalom új korszakát jelentő fiatal nemzedék lapja volt. Rendszeresen beszámolt az új könyvekről, évenként 800—1400 új kiadványt ismertetett: szépirodalmi és tudományos műveket egyaránt, s kritikái mind a német, mind a külföldi közönség véleményét komolyan befolyásolták. Ezek a kritikák azonban általában névtelenül jelentek meg, csak szíglákkal voltak megjelölve. BULLING a jeni és a lipcsei egyetemi könyvtárban, valamint a levéltárakban őrzött eredeti szerkesztőségi iratok, illetve GOETHE kéziratok hagyatéka alapján a lap első tíz évének recenzióiról megállapította a szerző kiletét.

A kötet gerincét kitevő jegyzék a *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* első számától időrendi sorrendben táblázatosan sorolja fel az ismertetéseket, közli, hogy melyik számban és melyik lapon jelent meg, a szíglát, az ismertetett mű szerzőjének nevét vagy a cím jellemző szavát, és hivatkozik a lipcsei *Messkatalog*nak arra a kötetére, amelyben a mű teljes címléírása megtalálható, a recensens nevét és számát, végül az ismertetés beérkezésének időpontját. A recensensok száma a kötet végén levő szerkesztőségi jegyzékre utal, amely az ismertetéseket író munkatársak

névsorát tartalmazza. Ebben teljes nevük és címük, lakóhelyük adatait találjuk meg, valamint azoknak a tudományoknak a felsorolását, amelyek irodalmát ismertetik, esetleg a nyelvet is, amelyen olvasnak. Pl. „l. Hr. Geheime Rat von Goethe — Weimar — Belletristik” vagy „409. Hr. Schelling, Professor — Wirzburg — Philosophie, franz. ital. deutsch”. A kötet végén szerzői névmutató igazít el a recenziók és a recenzensek jegyzékében.

A *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* fennállásának első évtizedében már 716 recenziót író munkatárssal rendelkezett, BULLING munkája nyomán tehát kirajzolódik az az író- és tudósgárda, amely a lap köré tömörült, s tevékenyen közreműködött az irodalmi közvélemény kialakításában. A további kutatások feladata lehet (különösen ha BULLING a további évtizedekre vonatkozó adatgyűjtését is közzéteszi) a lap történetének, hatásának részletes feldolgozása és értékelése, ehhez a most megjelent kiadvány máris kitűnő alapot nyújt. A szerző a bevezetésben maga is összefoglalja a *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* megindulásának körülményeit, a recenzensgárda megszervezését s GOETHE mindkét vonatkozásban kiemelkedő szerepét.

A lap külföldi írókat is igyekezett megnyerni a közreműködésre. Magyarországról két tudóst találunk a recenzensek között: RUMY Károly Györgyöt és SCHEDIUS Lajost. Az előbbi 1805—6-ban 6 magyar vonatkozású könyvet ismertetett, az utóbbi pedig 1806-ban egyet.

DÖRNYEI SÁNDOR

Schumann, Günther: Ansbacher Bibliotheken vom Mittelalter bis 1806. Kallmünz-Opf., 1961, Lassleben. 259 l. (Schriften des Instituts für fränkische Landesforschung an der Universität Erlangen. Historische Reihe 8.)

Ansbach kis kerületi székhely a középfrank vidéken, Nürnbergtól nyugatra. 1474-től 1791-ig HOHENZOLLERN-birtok, 1806 óta Bajorországhoz tartozik. Könyvtári szempontból nem játszott s ma sem játszik különösebb szerepet. Valami azonban érdemessé teszi e kötetet arra, hogy megemlékezzünk róla: ez az a módszer, ahogy e kis város régi könyvtári ágának egymásbanövését, állományának mozgását bemutatja.

Az egyik régi ág az egyházi könyvtár ága: a városka életének középkori kereteit a 748-ban alapított, GUMBERTUS-ról elnevezett bencés apátság szabtta meg. Az apátságot — a reformáció térhódítása nyomán — 1563-ban számolták fel. Vagyó-

na, így kb. 500 kötetes könyvtára is, a városi-egyházi konzisztórium birtokába került. Régi könyveiből a mai napig 92 kötet maradt meg, köztük a híres *Gumbertus-biblia*. Az új könyvtári intézmény a környék több megszűnt rendházának könyvanyagát is felszívta; fejlesztésére a város évi 30 forintot biztosított. — A másik ág az örgrófi magánkönyvtár ága: a frank, majd az 1603-ban örökükbe lépő brandenburgi HOHENZOLLERN örgrófok rendszeresen fejlesztették könyvtárukat (melyben többek között Corvina-kötetek is voltak). 1720-ban a könyvtár nyilvános jellegű lett, majd 1733-ban magába olvasztotta a konzisztórium könyvtárát is.

A két ág így egyesült, s a könyvtár — most már mint nyilvános udvari könyvtár — a XVIII. század második felében virágkorát élte: viszonylag bőséges pénzforrásokkal, új katalógusokkal, tudós könyvtárosokkal. Amikor 1792-ben porosz királyi könyvtárrá nyilvánították, kb. 20 000 kötet sorakozott polcain, a mindenkori örgrófokra külön jellemző díszes bőrkötésben. A német területen a napóleoni időkben végbement politikai átalakulások azonban hirtelen pontot tettek fejlődésére: mivel Ansbach 1806-ban Bajorországhoz került, a könyvtár 3/5-ét (az összes kódexekkel, kéziratokkal és ősnymtatványokkal) porosz parancsra beszállították az erlangeni egyetem könyvtárába. Csupán egy kb. 7000 kötetes igazgatási jellegű közkönyvtár maradt a városban.

Kisebb, de a város szellemi élete szempontjából nem lebecsülhető szerepet játszottak a gimnázium könyvtára, valamint egyes jelentősebb magánkönyvtárak (így különösen a humanista OBSOPEUS és a klasszicista költő J. P. Uz tekintélyes — utóbbi 5000 kötetes — könyvtára).

A függelékben a Gumbertus-rendház, a XVI. században a konzisztóriális könyvtárhoz csatolt más megszűnt rendi könyvtárak és az OBSOPEUS-könyvtár tételes jegyzékét, valamint a XVIII. századi udvari könyvtárosok névjegyzékét olvashatjuk. A kötet a levéltári és a nyomtatott forrásanyag alapos kiaknázásával készült. Magyar vonatkozású hivatkozásai elavultak: a Corvina-könyvtárról idézett legújabb mű évszáma 1923.

Számunkra a kötet jól mutatja, milyen mozgalmasan alakult a délnémet terület könyvállományának sorsa a reformációt és a francia forradalmat követő, a könyvanyagot nem rendszeresen megőrző években; tárgya miatt csupán utalni tud a XIX. század elején lezajlott bajor szekularizáció igen nagyarányú könyvmozgására. Vajon

nem lehetne Sopron, Pécs vagy Eger könyvtártörténetét ily komplex módszerrel feldolgozni?

TÓTH ANDRÁS

In libro humanitas. Festschrift für Wilhelm HOFFMAN zum sechzigsten Geburtstag. Stuttgart, 1962, Ernst Klett. 383 l.

Wilhelm HOFFMANNnak, a stuttgarti Tartományi Könyvtár és a tübingeni Egyetemi Könyvtár igazgatójának neve a magyar szakemberek előtt úgyiszólván ismeretlen. Tanulmányaira csak egy-egy speciális téma után érdeklődők figyelhetek fel. Csaknem negyven éves tevékenysége inkább szervező, tanácsadó, illető, gondoskodó kultúrunka volt.

Wilhelm HOFFMAN a Hölderin-Levéltár alapítója, a Schiller-Társaság igazgatója, a marbachi Irodalmi Levéltár egyik létrehozója, egy sereg tudományos és kulturális egyesület és alapítvány tevékeny tagja. Széles körű munkásságából adódik a 60 éves W. HOFFMANNnak ajánlott jubileumi emlékkönyv változatos anyaga. A cikkek túlnyomórészt könyv- és könyvtártörténeti jellegűek, de találunk érdekes gondolatokat a könyvtárépítés új útjairól és elgondolkoztató számításokat a tudományos könyvtárak személynzeti szükségleteiről is. A történeti vonatkozású munkák közül kiemeljük H. IHME cikkét (*Landesbibliothek und Landesgeschichte*), amelyben a szerző az ún. tartományi (fejedelemségi, hercegségi stb.) könyvtárak létrejöttét, állományuk összeállítását és ezeknek a német felvilágosodáshoz való kapcsolatait elemzi. C. WEHMER nyomda- és illusztráció-történeti tanulmánya (*Mit Gemälde und Schrift*) I. MIKSA császár nevéhez fűződő könyvritkaságok (*Weisskunig, Theuerdank*) létrejöttével foglalkozik, amelyek az uralkodónak nemcsak politikai, ideológiai törekvéseit, hanem az éppen ezekre jellemző esztétikai eszményeit is tükrözik.

Az emlékkönyv befejező része W. HOFFMANNnak a könyvtári munkán túlmenő működési területével áll kapcsolatban. Különösen érdekes itt a marbachi Irodalmi Levéltár létrejöttével, állományával és terveivel foglalkozó tanulmány.

VIZKELETY ANDRÁS

Weiss, Karl Theodor: Handbuch der Wasserzeichenkunde. Bearb. u. hrsg. von Wisso WEISS. Leipzig, 1962, Fachbuchverlag. X, 327 l.

K. Th. WEISS kitűnő munkájában a vízjegykutatás első kézikönyvét üdvözölhetjük. A második világháború végén elhunyt

szerző egyike volt kora legtekintélyesebb vízjegykutatóinak. Hatalmas vízjegygyűjteménye vetette meg az alapját az 1957-ben, a Német Demokratikus Köztársaságban levő Greizben létesült Deutsches Papiermuseumnak, amelynek az élen a nagy gyűjtő fia, életművének méltó folytatója, Wisso WEISS áll. Ő adta ki ezt a kézikönyvet is, miután átdolgozta és jelentősen kibővítette atyja munkáját. Amint az előszóban olvashatjuk, ezt a kötetet egy nagyobb alapvetés első részének tekinti, amely után egy szakbibliográfia és két papírtörténeti összefoglaló munka megírását és közreadását helyezi kilátásba.

A vízjegykutatás tudományos módszereit Ch. M. BRIQUET foglalta rendszerbe. (*Les filigranes*. Paris, 1907). Ettől kezdve mind többen igyekeztek saját kutatásaik javára gyümölcsöztetni az új tudományág eredményeit. Néhány évvel ezután kezdett hozzá K. Th. WEISS kézikönyvének a megírásához. Az első világháború után nem sokkal már készen is állott a munka, kiadására azonban nem kerülhetett sor. Most, amikor végre megjelent, egy régen várt tudományos alapvetést, egy kitűnően használható segédeszközt üdvözölhetünk benne.

Kézikönyvünk mindenekelőtt a vízjegykutatás fogalmát és feladatait vizsgálja meg. A vízjegykutatás a papírtörténet önálló része. Mint a technikatörténet egyik fejezete, a történelem és a technika határterületén foglal helyet. Feladatai azonban nemcsak saját területére terjednek ki. Azonkívül, hogy közvetlen tárgyával, a vízjeggyel foglalkozik és a technikatörténeti kutatást elősegíti, számos tudományágnak nyújt segítséget mint segédtudomány mind a történeti, mind más tudományok területén. Az első vízjegykutatók nem papírtörténészek voltak, hanem különböző szaktudományok művelői, akik vízjegyek segítségével igyekeztek bizonyos írott vagy nyomtatott dokumentumoknak a korát és keletkezési helyét megállapítani. A vízjegykutatásnak ma is ez az egyik legfontosabb célja. Érdekes megemlítenünk, hogy nagy írók, művészek és tudósok műveinek a vizsgálata során is nem egyszer szenteltek komoly figyelmet a vízjegyeknek, így pl. egy GOETHE-kiadásban, VAN DYCK és DÜRER alkotásainak a vizsgálatakor, BACH zeneműveinek a kronologizálásakor. Ezek a kutatások számos esetben igen szép eredményre vezettek, és a vízjegyek segítségével igen nehéz kérdéseket is megoldottak.

Kézikönyvünk második és harmadik fejezetében a merített papír készítésének és a vízjegy előállításának a technológiájá-

ról olvashatunk, majd arról kapunk tájékoztatást, hogy milyen tényezők játszottak közre az egyes korokban a vízjegyek tárgyának a megválasztásában. Részletesen foglalkoznak a vízjegyek a papirosan való helyével, az egyszerű és az összetett vízjegyekkel, a mellékjegyekkel, a különleges célú és a hibás vízgyeformákkal. Különösen érdekesek K. Th. WEISS nagyjelentőségű, korábbi műveiből egyébként már ismeretes megállapításai a vízgyepárokról. Ő hívta fel ugyanis a figyelmet arra, hogy a számos változatban előforduló vízjegyek hosszú soraiban nem egyedi formákkal, hanem formapárokkal állunk szemben, ami abból következik, hogy a régi papirkészítésnél nem egy, hanem két szítával dolgoztak egyszerre. A vízgyepárok előfordulásának törvényszerű lehetőségeit vizsgálva, szerzőnk fontos következtésekre jutott, és hasznos módszereket dolgozott ki a vízjegyek datálására irányuló kutatás számára. Igen használható része könyvünknek az a terjedelmes szakasza is, amelyben áttekintést kapunk a különféle célokra készült papirosfajták vízjegyeiről, múltjukról és fejlődésükről. Egy kisebb fejezetben érdekes fejtegetéseket olvashatunk arról, hogy milyen mértékben következtethetünk a papír felhasználásának idejéből a papír előállításának időpontjára vagy megfordítva.

Ezek után hosszasan foglalkozik könyvünk a vízjegygyűjtés kérdéseivel. Ismereti a gyűjtés különböző lehetőségeit, az eredeti vízjegyes papirosok és a másolatok gyűjtését. A vízjegygyűjtőket számos gyakorlati tanáccsal látja el a kézikönyv, közkinccsé téve a két kiváló gyűjtő több évtizedes tapasztalatait. Bár könyvünk elsősorban a régi merített papírok vízjegyeinek a kérdéseivel foglalkozik, egy hosszabb szakaszban mégis áttekintést ad a modern géptechnika vízjegyeiről. Külön figyelmet érdemel a kézikönyv függeléke, amelyben 32 európai és egy amerikai vízjegygyűjteményről kapunk szakszerű tájékoztatást. A gondosan összeállított tárgymutatón és a többféle névmutatón kívül külön elismerést érdemel a könyv bő illusztrációs anyaga, a kitűnő vízgye-fényképek és vízgyerajzok, a jó szemléltető ábrák, valamint a vízjegyek technikai előállításával és a papirkészítéssel kapcsolatos képek és fényképek.

FAZAKAS JÓZSEF

Mc Lean, Ruari: Victorian book design and colour printing. London, 1963, Faber et Faber. XVI, 182 l., 40 t.

A szerző — több könyvtörténeti monográfia után — az 1837 és 1890 közötti könyv-

művészetet dolgozza fel, ezt az eddig elhanyagolt és most előtérbe kerülő korszakot, amelyben a londoni nyomdászok hozzáértése és művészi leleménye Anglián kívülre szóló érvénnyel is vezető szerepet kapott. Ruari Mc LEAN a könyvművészet tanulmányozását a műtörténet, ugyanakkor azonban a társadalomtörténet egyik ágának is tekinti: fő gondja a művészeti technikai fejlődés bemutatása, de szempontjai az átlagnál gazdagabbak.

Az áttekintett fél évszázadot a külső, politikai történet vonatkozásában VIKTÓRIA királynő uralkodása, a könyvművészet szempontjából azonban az jellemzi, hogy ez a „kézművesség” utolsó szakasza a nyomdászatban: a kilencvenes években a nyomdaipar újabb forradalmi átalakulása, a gépszedés és különösen az illusztráció terén a fotografikus sokszorosító eljárások meghonosodása már egy új korszakot vezet be.

A viktoriánus korszakban a könyvek formája még lassan fejlődött, de gyorsan változott a világ, változtak az olvasók, a könyvek használói, és gazdagodott a könyvek tartalma. A nagyvárosok fejlődése új és egyre nagyobb igényeket támasztott a könyvek iránt. A könyvkiadói és a könyvkereskedői tevékenység fokozatos szétválása — ami már a XVIII. században kezdődött — most fejeződik be: egy további vonása azoknak az új feltételeknek, amelyek között a könyvek művészi külseje kialakul. A példányszámok még aránylag alacsonyok: 1860-ig egy „komoly” mű átlagos példányszáma 750 és 1000 között mozog.

Az első újítók, WITTINGHAM és PCKERING, az egész korszak vezető kiadói, kezdték először használni a vászonkötést, amely olcsóbb, mint az addig egyedül uralkodó bőr, és tartósabb, mint a pusztá papírkötés. Érdekes, hogy a könyvek olcsóbbá tételére már akkor felmerült a fűzés nélküli kötés. Az olcsó könyv egyik előharcosa Charles KNIGHT, aki a Közhasznú Ismeretek Társaságának kiadói tevékenységét irányította, s ebben a minőségében alapította az első olcsó, famesztes illusztrációkkal megjelenő képes folyóiratot, a *Penny Magazine*-t.

A gyorsan növekvő jómódú polgárság — az angolok ezt nevezik „középosztály-nak” — tartott először igényt a szebb kivitelű, lehetőleg színes illusztrációra. Ennek gyors és olcsó módja, a kromolitográfia, fél évszázadig uralkodó illusztrációs technikává vált. A színes litográfia londoni úttörői Owen JONES és Michael HANHART. 1842-től kezdve már a daguerrotípiát is felhasználták: előbb lefotografálták az illusztráció témájaként szolgáló tárgyat, majd

köre másolták és színes levonatokat készítettek.

A kromolitográfia versenytársa az egész periódusban a színes fametszet: ennek mesterei Henry VIZETELLY, Edmund EVANS, G. C. LEIGHTON, KRONHEIM, DICKES és FAWCETT. Külön fejezetet szentel Ruari McLEAN a VIKTÓRIA-kör könyvkötészeti stílusának és technikájának is.

A korszakot William MORRIS fellépése és a Kelmscott Press alapítása zárja le 1891-ben. MORRISnak és néhány eddig nem eléggé értékelt előfutárának és kortársának szenteli Ruari McLEAN könyve utolsó fejezetét.

A hasznos mű maga is a szép és mégsem tolakodóan díszes könyv példája. Illusztrációi hibátlanok és különösen a színes táblák igen sikerültek. Mutató is járul a könyvhöz, amely külön-külön betűrendben tünteti fel a művészeket és illusztrátorokat, a könyvkötőket, a nyomdászokat, a kiadókat, továbbá az eljárások és betűtípusok terminusait, az illusztrált könyvek jegyzékét, végül az irodalmi forrásokat.

DEZSÉNYI BÉLA

Pipics Zoltán: A könyvtáros gyakorlati szótára. Dictionarium bibliothecarii practicum. 20 nyelvű szakszótár a könyvtári feldolgozó munkához magyar és nemzetközi használatra. (Ad usum internationalem in 20 linguis.) Bp. 1963, Gondolat. 315 l.

Az utóbbi másfél évtized alatt egymás után jelentek meg a könyv- és könyvtártudomány területén a különböző szakszótárak, rendszerint a többnyelvű szakszótárak formájában. A gyakorlat, a mindennapi szükséglet ezekben a munkálatokban óriási szerepet játszott: a háború után a nyomtatott művek megsokszorozódása, a nemzetközi kapcsolatok kiszélesedése, a kulturális csere nagymértékű növekedése hatalmas feladatot rótt a könyvtárakra a soknyelvű anyag feldolgozásával, ill. feltárásával kapcsolatban. A nyelvi probléma olyan segédeszközöket követelt, amelyek a modern dokumentumok rengetegében gyorsan és pontosan igazítják el a könyvtárost, bibliográfust, sőt a könyvkereskedőt és kiadót is. E szükségletből születtek meg a többnyelvű szakszótárak a könyv- és könyvtártudomány, könyvkiadás és könyvkereskedelem területén, felváltva és részben feleslegessé téve a néhány, már meglevő összefoglalást. Először a „nagy” nyelvek területén készültek el a szótárak, de ma már csaknem valamennyi európai nyelvet megtalálhatjuk valamelyik szakszótárban, s az ázsiai nyelvek közül a kínainak és japának is van kitűnő

szakszótára. (Vö. MORAVEK Endre: *Neuere mehrsprachige Fachwörterbücher zum Buch- und Bibliothekswesen*. Zbl. f. Bibl. wes. 1959. 453—457. l.)

Az újabb magyar szakszókincs nemzetközi közvetítésében MORAVEK Endre és WEGER Imre végzett úttörő munkát, sajnos munkájuk csak sokszorosított formában, kis példányszámban láthatott napvilágot. Meg kell még említenünk a martini Matica Slovenská kiadásában megjelent magyar—szlovák könyvtudományi szótárt, amely elsősorban gyakorlati szükségszerűségből született és helyi jelentősége fontos. (HAJDUSEK, J.: *Maďarsko-slovenský knihovedný slovník*. Martin, 1958.)

A közelmúltban PIPICS Zoltán szerkesztésében olyan mű született, amely hivatva van a könyvtári feldolgozó munka területén megszüntetni a magyar nyelv elszigeteltségét, és ugyanakkor nélkülözhetetlen segédeszközzé válhat a magyar könyvtárosok kezében is az idegen nyelvű anyag feldolgozásában. A szótár húsz nyelvű, a magyaron kívül az angol, bolgár, cseh, dán, finn, francia, görög, holland, horvát, latin, lengyel, német, olasz, orosz, román, spanyol, svéd, szerb és a szlovák nyelv megfelelő szakkifejezéseit adja. Ilyen sok nyelv összefoglalása ritka a könyvtári szakszótárak között, a legtöbb nem emeli tíz fölé a felvett nyelvek számát. A több nyelv elkerülhetetlenül maga után vonja a fogalmi kör szűkítését, s ezt a szótár összeállítója igen hasznos és újszerűnek mondható szempont szerint határozta meg: a katalogizáló munka során előforduló fogalmakat vette fel a szótárba. A szótár alapszókincse 300 legfontosabb fogalom, ez a rokonértelmű kifejezésekkel és képzett szavakkal együtt kb. 500—700 szót jelent nyelvenként. Függelékként közli valamennyi nyelv után a periodikák feldolgozásához szükséges időszakok elnevezését, valamint a tö- és sorszámneveket. Érdekesége a szótárnak, hogy a szorosan vett szakkifejezéseken kívül még más szavakat, ill. nyelvtani fogalmakat is közöl, ez megkönnyíti az illető nyelvben való tájékozódást, s megkíméli a szótár használóját attól, hogy a nyelvek „kötőanyaga” után (névelők, névutók, ragok) általános szótárakban keresgéljen.

A szótár szerkezete kitűnően megfelel a gyakorlat szempontjainak: az első rész az egyes nyelvek szójegyzékéből áll, magyar megfejtéssel, a második rész táblázatos formában összegezi a húsz nyelvet a magyar szavak betűrendjében. Ez a felépítés az utóbbi években megjelent lengyel, ill. cseh hasonló típusú, de csak 5, ill. 6 nyelvű szakszótárral megegyező. (WIĘC-

KOWSKA, H. — PLISZCZYŃSKA, H.: *Podręczny słownik bibliotekarza*. Warszawa, 1955. NÁDVORNÍK, M. — PAPIRNÍK, M.: *Slovník knihovnicých terminů v šesti jazycích*. Praha, 1958.) PÍPICS szótára ezenfelül nemzetközi használatra is alkalmas: a hűz közül bármely nyelvre az ismerete elégséges a hűz használatához. Az alapfogalmak mutatós számokkal vannak ellátva, amely mind a hűz nyelvnél meg egyezik, azaz egy fogalom bármely nyelven azonos számot visel. Tehát elegendő annak megállapítása, hogy milyen nyelvű a keresett szó, az első részben az illető nyelv szójegyzékében ott áll a mutatós szám, s ennek alapján a második részben a táblázatos szójegyzékben a hűz nyelv közül bármelyiken leolvasható a nem ismert szó megfelelője.

Kritikai megjegyzéseink a szótár szerkesztését nem, csak az alapszókins kiválasztását illethetik. A meglehetősen körülhatárolt témakörben alapvető hiányokat más szótárakkal, ill. a címléírás magyar kézikönyvével összevetve nem találtunk, de mégis fel kell hívunk a szerző figyelmét néhány kirívó hiányosságra, amelyeket egy további kiadásban tekintetbe kellene venni. Hiányoznak az *alcím*, *adat*, *címlap*, *ellenőrzte*, *lásd*, *tájékoztató*, *műfaj*, *kiállítás*, *szabvány*, *szak*, *szakirodalom*, *szerződés* szavak. Hiányoljuk a testületi szerzős művek címléírásában gyakori *társaság*, *egyeseület*, *szervezet*, *szövetség*, *intézmény*, *testület*, *nemzeti*, *nemzetközi*, *város*, *ország* szavakat. (*Kongresszus*, *intézet*, *egyetem*, *akadémia*, *iskola* van.) Helyes lett volna felvenni azokat a fogalmakat is, amelyeket ugyan csak egyes nyelvek fejteznek ki egy szóval, de a szókapcsolat a többi nyelven is már közkeletű és elfogadott, pl. *szerző kiadása* (Selbstverlag, own publishing, author-publisher, auteur-éditeur), *összes művek* (Gesamtausgabe, complete works, collected works, oeuvres complètes). A német szaknyelvben gyakran használt *Hochschulschrift* is fontosabb lett volna talán, mint a napjainkban egyre kevésbé előforduló *Hochzeitslied*. Elsikkad a német *Adressbuch*, miután a magyar *címtár*, *címjegyzék* nem szerepel, s még az *adattár* is *repertoriumra* utal, holott bizonyos árnyalati különbség van a fenti fogalmak között. Elismerjük, igen nehéz hűz nyelv fogalmait, beleértve a rokonértelmű szavakat, közös nevezőre hozni, s nem könnyű feladat árnyalati különbségekre tekintettel lenni akkor, amikor egységesíteni szeretnénk. Mégis úgy tűnik, hogy ilyen esetekben néhol bizonyos szimplifikáció érvényesül, pl. a *Lieferungnál*, amelyet *füzet* jelentésben kapunk, ellentétben SCHLEMMINGER szótárával, ahol pl. az angolban 1. *delivery*,

supply, *part of a book*, *serial publication*, *2. issue*, *number*, *part* — jelentéscsoportokat kapjuk, világosan kiemelve a részletekben való megjelenés jelentés-árnyalatot is.

A felsorolt hiányosságok semmiképpen nem érintik a mű egészét, s összefoglalásul csak dicsérhetjük PÍPICS Zoltán fáradságos, évek türelmes gyűjtőmunkáját igénylő, gondos munkáját, amely egy ilyen nélkülözhetetlen segédeszközzel gyarapította a magyar könyvtáros szakirodalmat. A szerző hosszú éveig az Országos Széchényi Könyvtár Központi Katalógusának volt a munkatársa, s jelen munkájával bebizonyította, hogy a látszólag legszintelenebb könyvtári munka is adhat olyan tapasztalatokat, amelyek komoly szakirodalmi művek alapját képezhetik.

SOMKUTI GABRIELLA

Jahrbuch der Bibliotheken, Archive und Dokumentationsstellen der Deutschen Demokratischen Republik. Jg. 2. 1960/61. Hrsg. Deutsche Staatsbibliothek. Berlin, 1962. 365 l.

A Német Demokratikus Köztársaság könyvtárait, levéltárait és dokumentációs intézményeit ismertető, kétévenként megjelenő kiadvány második kötete az 1960—61. évekből 881 intézményről ad számot. A kötet a Deutsche Staatsbibliothek vezetésével ezúttal is négy intézmény közös munkájával készült el: a tudományos könyvtárakat a Deutsche Staatsbibliothek, az általános (közművelődési és szakszervezeti) könyvtárakat a lipcei Zentralinstitut für Bibliothekswesen, a levéltárakat a belügyminisztérium illetékes levéltári osztálya, a dokumentációs állomásokat a Német Tudományos Akadémia Dokumentációs Intézete állította össze.

A földrajzi helyek betűrendjében felsorakozó intézmények jegyzéke nem terjed ki az NDK valamennyi könyvtárára: a tudományos könyvtárak közül felvették az 5000 köteten felüli könyvtárakat, egyetemeken a központi könyvtáron kívül a fakultások könyvtárát, de már az intézeti, szemináriumi könyvtárakat nem, — az általános könyvtárak közül szerepel minden olyan főfoglalkozású könyvtáros által vezetett könyvtár, amely 20 000 lakos fölötti községben van. A kisebb falusi könyvtárak ügyes megoldással a járási székhely alatt összesítve vannak felsorolva, feltüntetve, hogy hány lakosa van a járásnak, mekkora az állomány és az olvasóforgalom. A lakosság számával összekapcsolt könyvtári adatok közlése pontos képet ad a lakosság könyvvel való ellátottságáról. A levéltárak köre is leszűkített: a járási

levéltárak már nem szerepelnek, a városi és üzemi levéltárak is csak válogatással. Az előző a következő kötetre ígéri a fenti korlátozások csökkentését és legalább az intézeti és üzemi könyvtárak fölvételét.

A címjegyzék tipografizálása jobban sikerült, mint az előző köteté: a kisebb betűtípus és a kurzív kiemelések helyett a félkövér betűk használata világosabbá, áttekinthetőbbé tette a szöveget. Az egyes intézményekről minden lényeges adatot közöltek, a teljesség kedvéért talán csak a dolgozók összes létszámának megjelölését hiányoljuk. Jobban kezelhetővé lett a dokumentációs állomásokat felsoroló rész is: az intézmény neve helyett a referált szakterület tárgyszavát emelték ki, s mivel a tételeszámozást is bevezették, a tárgyszavakból, különleges gyűjtőterületekről és speciális gyűjteményekről készült betűrendes mutató azonnal visszautal a megfelelő intézményre.

A kötet közli az intézmények vezetőinek, valamint tudományos dolgozóinak névsorát és legfontosabb adatait. Itt, ellenében az előző kötettel, a születési éven, a beosztáson és a képzésen kívül csak

a legutolsó munkahelyet jelölték meg, ami véleményünk szerint elegendő is.

A statisztikai rész táblázatos formában, igen részletesen ismerteti a német könyvtárak és levéltárak állomány- és forgalmi adatait a tárgyévekről. A szakember számára érdekes összehasonlításokra nyílik itt alkalom: például a közművelődési könyvtári hálózatban az NDK-ban egy lakosra 1.2 kötet esik, míg nálunk 1.3, az olvasók száma a lakosság százalékában ott 17.7, nálunk 18.4, az egy olvasóra eső kötetforgalom ott 16, nálunk 20.4. (A kelet-német adatok 1961-ből, a magyar adatok 1962-ből valók. Vö. *A közművelődési könyvtárak 1962. évi eredményei*. A Könyvtáros. 1963. 5 sz. 279—282. l.) A levéltárak, könyvészkönyvtárügy, ill. -tudomány legfontosabb központi intézményeinek ismertetése egészíti ki a kötetet.

A könyvet forgatva, még jobban érezzük egy hasonló magyar kiadvány hiányát, és örömmel várjuk az új magyar *Könyvtári Minervát*, amelynek munkálatai tudomásunk szerint már megindultak.

SOMKUTI GABRIELLA

BIBLIOGRÁFIÁK

Szentmihályi János — Vértesy Miklós: *Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához*. Bp. 1963, Gondolat. 730 l. (Biblioteca Universitatis Budapestiensis.)

Jelentős művek létrejötté — még ha műfajuk szerint nem is sorolódnak az eredeti nagy alkotások közé — egy pontosan körvonalazható társadalmi összjáték eredményei. Az *Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához* — SZENTMIHÁLYI JÁNOS és VÉRTESY MIKLÓS munkája — összegezése a felszabadulás óta eltelt tizennyolc év bibliográfiai törekvéseinek, kézzelfogható bizonyítéka annak a nehezen meghatározható jelenségnek, amit a szakemberek „egy társadalmi igény kielégítésének” hívnak; olyan igény kielégítésének, amelynek felkeltésében, követelővé tételében nekik maguknak is részük volt. Az eredmény, amit az „igény” — jelen esetben a tudományos tájékoztatás társadalmi igényének — ébrentartói felmutathatnak, egy olyan munkaeszköz, amely mostantól fogva alig teheti vitássá a tudományt és a termelést (és ez sok esetben ma már egyet jelent) segítő tájékoztatás munka rangosabb társadalmi helyzetét. SZENTMIHÁLYI és VÉRTESY *Útmutatója* — KOSÁRY Domokos és I. TÓTH Zoltán nagy történelmi segédkönyvei után — időrendben a harmadik átfogó

bibliográfia a felszabadulás óta¹. Ám mert az *Útmutató* megvalósult programja alapján szinte minden tudományt átfog, s a szaktudományok nemzetközi irodalmának forrásai mellé mindenüvé odaállítja a magyar forrásokat, hazai és nemzetközi jelentősége a hasonló külföldi összefoglalások mellé állítva külön figyelmet érdemel. Egyetemes szintézisét adni a tudományos tájékoztatás forrásainak: — erre a feladatra csak kevesen vállalkoztak sikerrel. A hasonló vállalkozások sok esetben inkább másodfokú bibliográfiák, mint a *minden-nemű* források felett széles áttekintést nyújtó összefoglalások. Hogy milyen színvonalú tájékoztatásra ad lehetőséget az előbb említett két típusa a tájékoztatás reprezentatív segédkönyveinek, ahhoz elég, ha egybevetjük BESTERMAN *World bibliography*-jának és MALCLÈS *Sources du travail bibliographique*-jának szolgáltatásait. Világos, hogy előképül csak az utóbbi szolgálhatott. Hányan kísérelték meg vajon feladatuk előtt átlapozni az ilyen nagy összefoglalásokat — húsz-húsz laponként közbeiktatott pihenőkkel — szemlét tartva a források szédítő hegytömegei felett.

¹ A cikk írásakor a Fővárcsi Szabó Ervin Könyvtár nagy *Budapest története, bibliográfiája* 2. köteté még nem volt a kezünkben.

Nagy és kis csúcsok megmászását a levegőből való fényképezés előzi meg. Tíz év előtt a Mount Everest meghódítása is csak így sikerülhetett. Elképzelhető-e olyan memória, amely a váratlanul felbukkanó kérdésre válaszul pontosan és tévedhetetlenül ki tudja választani a potenciálisan rendelkezésre álló forrásokból a megfelelőt? Erről van ugyanis szó. A segédkönyvnek, amit kívánunk, biztosítania kell a választás lehetőségét, tehát bőséges kell, hogy legyen, s a kutatás minden fázisának és szintjének megfelelő műfajú forrásait kell szolgáltatnia. Az áttekintés, a rátalálás biztonságának jó közérzetét kell szolgáltatnia, amit a világ minden tudósa csak évtizedes kutatómunka buktaóin keresztül szerezhet meg. Ezt minden jó könyvtáros régtől fogva tudja, csak nem írta még le.

Az *Útmutató* szerkesztői az áttekintetőség és a választás lehetőségét következőkényeinek úgy tettek eleget, hogy szinte minden tudományág segédkönyveinek ismertetésében az általánosból haladtak a részletek felé, a nagy tudományokat felbontva az ágazatok apparátusaival külön-külön foglalkoztak, és mindig a tudományág sajátos problémáihoz mérték anyaguk kiválasztását. Igyekeztek e mellett a tudományágak problémáit fejlődésükben megközelíteni, az időrendet a lehetőség szerint tiszteletben tartani. A kiválasztás feladatának súlyossága itt jelentkezik; lehetővé tenni a választást a történelmi érdekeltségű kutató számára, de sokkal gazdagabban feltárni azt a hatalmas új forrásanyagot, amit sajtóbibliográfiák és cikcrepertóriumok nyújtanak az aktuális kutatás számára. Ezt az utóbbi feladatot az *Útmutató* szerkesztői gazdag forrásanyag felvonultatásával oldották meg. Hogy egyes részletkutatások szempontjainak mennyire sikerült eleget tenni, ezt csak további részletes elemző vizsgálat állapíthatja meg; a bírálatnak ehhez türelmi időre van szüksége. Egyet azonban máris megkísérélhetünk. A *Sources*, a „nagy Malclès” csaknem kétszer olyan terjedelmű összefoglaló — a francia irodalomtudomány, tehát a saját nemzeti tudományának forrásanyagából 34 különböző műfajhoz tartozó forrásfeléleget foglal össze. Az *Útmutató* 31 bibliográfiai műfajhoz tartozót a magyar irodalomtudomány köréből. A történelem-tudomány forrásainak műfaji összesítésének eredménye a *Sources*-ban és az *Útmutató*-ban egyformán 24. A kémiában a „nagy Malclès”, a könyvészeti segédesszközök 21 fajtájával, az *Útmutató* 13 felével közelíti meg a különböző szintű és érdeklődésű kutatás igényeinek kielégítését. A szolgáltatásbeli különbség a „nagy Malclès” javára

abban mutatkozik, hogy nála a tudományok bontása pl. a kémiában és vegyi iparban rendkívül részletező, s így a tájékoztató apparátusba bevont a nagyon speciális tartalmú alapvető műveket és speciális monográfiákat is. Ilyen differenciált tájékoztatás az *Útmutató* szerkesztői számára technikai okokból nem vált lehetségessé.

Kedvünk volna részletesen felsorolni azokat a felfedezésnek számító, — GULYÁS másodfokú bibliográfiájában elő nem forduló — elfelejtett magyar bibliográfiákat, amelyeket a szerkesztők gyűjtőszennvedélye napfényre hozott. Ilyenekkel gyakran találkozunk (pl. „*Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monográfiája.* 1—6. köt. Bp. 1896.: egy kolligátum egyetlen ismert példánya. SZENTKIRÁLYI József: *Magyar költemények angol fordításban.* Bp. 1943. stb.). Ezt az örömet meghagyjuk az *Útmutató*-ban bön-gésző könyvtárosoknak és kutatóknak. Sok más — köztük kritikai — észrevételünkről ezúttal azért nem számolhatunk be, mert észrevételeink hitelességét mutató hiányában nem tudjuk ellenőrizni. Erre a külön füzetben kiadandó név- és tárgymutatóra pedig elengedhetetlenül szükség van. Maga a mű nagy nyeresége könyvtáraink tájékoztató műhelyeinek. A szerkesztőknek kijáró elismerésen osztozik a munkatársak népes tábora. A mű sikere érdekes tanulságokkal szolgál a Kiadónak, külön elismerés illeti meg a nyomdai kiállításba való bőkezűségéért.

KÓHALMI BÉLA

De la Vallée Poussin, Louis: Catalogue of the Tibetan manuscripts from Tun-huang in the India Office Library with an appendix on the Chinese manuscripts by Kazuo ENOKI. London, 1962, University Oxford Press. XVIII, 300 l., 2 t.

A könyv történetében oly jelentős szerepet játszó tunhuangi barlangkönyvtár felfedezésének eredményei már több mint öt évtizede foglalkoztatják Ázsia történetének, kultúrájának, nyelvének és írásainak legkitűnőbb kutatóit, köztük a magyar őstörténet belső-ázsiai hátterének vizsgálóit is. Lóczy Lajos, a neves magyar geográfus és geológus a SZÉCHÉNYI Béla-féle kelet-ázsiai expedíció tagjaként 1879-ben járt Tunhuangban, és ő hívta fel 1902-ben STEIN Aurél figyelmét a tunhuangi Ezerbuddha-barlang régészeti és művészeti történeti jelentőségére. A barlangrendszert STEIN 1907-ben, második belső-ázsiai expedíciója alkalmából látogatta meg, s ekkor bukkant rá az azóta híressé vált „befalazott könyvtárra”. STEINnek a barlang-

könyvtár egy részét sikerült Londonba vinnie, s ezt az anyagot részben a British Museum, részben az India Office könyvtára őrzi. P. PELLIOT, a francia orientalisztika hírneves mestere 1908-ban szintén meglátogatta a helyszínt. Az általa talált anyagot ma a párizsi Bibliothèque Nationale őrzi. A tibeti rész katalógusát M. LALOU adta ki (Paris, 1939—1961). 1909-ben a kínai kormányzat elrendelte a két európai kutató által otthagytott anyagnak a kínai fővárosba való szállítását. A barlangot 1911-ben egy japán kutató, 1914-ben ismét STEIN, és ugyanebben az évben az orosz orientalista, Szergej OLDENBURG látogatta meg, s még nekik is sikerült néhány töredéket találni a helyszínen.

Az India Office-ben őrzött tibeti kéziratok katalógusának is hosszú története van. A STEIN által Londonba szállított könyvanyag tibeti részének feldolgozásához elsőnek Miss C. M. RIDDING kezdett hozzá, de nem sokára sikerült a munkához meggyerni a kiváló szanzkrit kutatót, DE LA VALLÉE POUSSINT, aki 1914 és 1918 között Cambridge-ben élt. DE LA VALLÉE POUSSIN el is készítette a katalógus zömét, kiadására azonban különböző okok miatt nem került sor. Nem sokkal később kapcsolódott be a tunhuangi tibeti anyag feldolgozásába F. W. THOMAS. Eredeti terve az volt, hogy a DE LA VALLÉE POUSSIN által feldolgozott szövegeket és a többi Londonban őrzött tibeti okmányokat együttesen adja ki, később azonban figyelmét főleg a nem-buddhista és történeti jellegű szövegekre és töredékekre összpontosította. Ki is adta egy részüket előbb a Royal Asiatic Society folyóiratában, majd külön kötetekben is.

Ezután tért vissza a DE LA VALLÉE POUSSIN-féle katalógus sajtó alá rendezéséhez, amelyet Miss A. F. THOMPSON segítségével kívánt kiadni. Korai halála azonban meggátolta ebben, s így a munka csak most, 1962-ben látott napvilágot A. F. THOMPSON gondozásában. A kötet kiegészítésekként Kazuo EHOKI elkészítette az India Office-ban őrzött — és sok esetben a tibeti töredékekkel azonos lapra írt — kínai kéziratok katalógusát.

Nincs itt helyünk az anyag szakmai méltatására, mindössze egy kérdést emelünk ki, és ez a barlang kronológiájának problémája. Az általánosan elfogadott vélemény szerint a barlangot 1035 körül falazták be, s ez a tény alapvetően fontos a barlangkönyvtárban talált művek kronológiájára vonatkozóan. E vélemény STEIN-ek és PELLIOT-nak egyöntetű álláspontján alapszik, akik következtetésüket arra alapították, hogy a barlang legutolsó datál-

ható emléke 995 és 997 közötti időre tehető, s hogy hiányoznak a barlangból — amely egyébként páratlan gazdagsággal tartalmazza a különféle belső-ázsiai nyelvek és írások emlékeit — a tangut művek. A tangutok 1035 körül foglalták el Tunhuangot. Igen valószínű tehát, hogy a barlangot a tangut támadás előtt, esetleg az attól való félelem miatt falazták be.

Bár STEIN és PELLIOT véleményüket igen óvatosan és fenntartásokkal fogalmazták meg, az 1035-ös időpont mint *terminus ante quem* általánossá vált az irodalomban. Ma sincs okunk arra, hogy kételkedjünk e megállapítás helyességében: azonban hangsúlyoznunk kell egy látszatra furcsa tényt: bár a barlangot minden valószínűség szerint 1035-ben falazták be, ez mégsem jelenti azt, hogy a barlangban pusztán 1035 előtti művek találhatóak.

DE LA VALLÉE POUSSIN katalógusának átvizsgálásakor a 765. tételezám alatt (238. l.) egy néhány soros töredék leírása található, amelynek azonosítását nem sikerült a kiadóknak elvégezni. A töredék egyik sorában tibeti nyelven ez áll: „ezt mondta „Ja-ya pandi-ta...”. A töredék a neves ojrát láma JAYA pandita életrajzából való, amelyet tanítványa, RATNABHADRA 1690 körül írt. (Az életrajz mongol nyelvű kiadásáról lásd KARA György megjegyzéseit az *Acta Orientalia Hungarica* X (1960), 310—311. l.) A töredék eredetéről árulkodik maga a papír is, amely orosz, s az orosz papírgyár jele: фабрики Ташкина.

Hogyan kerülhetett e kései munka az 1035-ben befalazott könyvtárba? Meg kell mondanunk, hogy azóta, amióta STEIN és PELLIOT a barlang kronológiájára vonatkozó első megállapításukat közzétették, találtak a hatalmas mennyiségű könyvanyag további feldolgozása során más olyan műveket is, amelyeknek dátuma későbbi, mint a befalazás időpontja. Így Denison Ross egy ujur kéziratról kimutatta, hogy az 1350 körüli, egy taoista imakönyvről pedig kiderült, hogy az 1875 és 1908 közötti időben íródott (vö. STEIN: *Serindia*, London 1921. 828. l.)

E látszólagos ellentmondást azonban feloldhatjuk, ha figyelmet szentelünk egy ténynek, amelyet STEIN világosan elmond a „befalazott barlang” felfedezéséről írott számos beszámolójában, s amelyet mégsem vettek eddig kellően figyelembe, nevezetesen azt, hogy STEIN a *barlangot már nyitva találta*.

STEIN a barlang őrizőjétől, egy WANG nevű taoista szerzetestől megtudta, hogy a szerzetes nyolc évvel STEIN megérkezése

előtt a barlangkönyvtár előtti részben szentélyt akart berendezni. A szobrok felállítása közben vették észre, hogy az egyik falon repedés van, s a repedés megvizsgálásakor kiderült, hogy a fal téglából épült. Azonnal lebontották a falat és így bukkantak rá a befalazott könyvtárra. STEIN a helyszínen megállapította, hogy a könyvtárcellában többízben jártak. Így egy 851-ből származó kínai feliratot kivittek az előtérbe, s valószínűleg kincskeresési célból átkutatták az összes könyvgöngyölegeket. Ismeretes az is, hogy a tunhuangi barlangrendszerben másutt is őriztek könyveket fülkékben, amelyek nem voltak befalazva. Igen valószínű tehát, hogy a könyvtár felbontása és STEIN, illetve PELLIOU ottjárta közötti nyolc esztendőben WANG és társai máshonnan is vittek be a könyvtárcellába könyveket. STEIN maga utal arra a tényre, hogy mikor belépett a könyvtárcellába, a viszonylag rendben felrakott könyvesomagok tetején rendetlenül odaszórt könyveket is látott. Mivel azonban a könyveket WANG mester adogatta ki a cellából STEINnek, ma már megállapíthatatlan, hogy a könyvtár melyik darabja került be 1035 előtt és melyik 1899 után.

Mivel a tunhuangi barlang kincseinek datálása nem egyedül a befalazás dátumán alapult, hanem számos egyéb belső és külső kritériumon, így a kolofonok tanúsága, helyesírás, nyelvi sajátosságok és egyéb filológiai megfontolások együttesen biztosították az anyag magas korát, nincs okunk valamiféle „földcsuszamlásról” beszélni. Annyt kell csupán megállapítanunk, hogy egyedül az a tény, hogy egy kézirat a tunhuangi befalazott barlangból került elő, nem elegendő a kronológia megállapítására, s így a DE LA VALLÉE POUSSIN által összeállított katalógus más darabjairól is kiderülhet még alaposabb vizsgálat után, hogy későbbi kézirat.

RÓNA-TAS ANDRÁS

Kotvan, Imrich: Incunabula bibliothecae institutionis Matica Slovenská in Martin. Martin, 1961. 72 l.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtár kézirat- és régi nyomtatványtárának vezetője tollából újabb szlovákiai gyűjtemény, a túrőszentmártoni Matica Slovenská ősnymtatványait van alkalmunk közelebb-ről megismerni.

A könyvtárban ma 38 kötetben 58 XV. századi nyomtatványt őriznek 61 példányban. Ezek közül 31 példányt Boris BÁLENT röviden már ismertetett másfél évtizeddel, ezelőtt a Matica Slovenská, illetve az akkori

Szlovák Nemzeti Könyvtár állományából. Ez utóbbi bekebelezése után a Matica még több forrásból gyarapodott, elsősorban ajándékok révén.

A korábbi tulajdonosok között a ferenceseken (Gyöngyös, Galgóce, Nyitra, Szécsény, Nagyszombat, Vác) és a piaristákon (Podolin, Privigyé) kívül még több magán-személyt is találunk (FORGÁCS Miklós, NYÁRI István, RÉVAY Simon).

Nem csupán magyar vonatkozásból, de különben is ki kell emelni a gyűjteményből az *Almanach iuxta meridianum inelyti regni Hungariae pro anno 1496* — sajnos csonka — egyleveles naptárt, amely az eddig ismert egyetlen példánya e nyomtatványynak. Első ismertetésére, illetve pontos meghatározására eddig csak a szlovák szakirodalomban került sor (BÁLENT *Knížnica*. 1957. 232. l. BOSA *Knížnica*. 1958. 131—134. l.). A többi magyar vonatkozású nyomtatványt SZABÓ és HELLEBRANT már ismerték. THURÓCZY krónikájának mindkét kiadását (RMK III. 15 és 16.), valamint TEMESVÁRI Pelbárt két munkáját (RMK III. 50 és 78.). Az ismertetésből megtudjuk, hogy a THURÓCZY-féle krónika első, brünni kiadásában (a q5b lapon) szerepel a „szlovák” szó „zlowackho” alakban. Az egész kis kiadvány KOTVAN korábbi publikációival azonos felépítésű, vagyis az egyes művek szerzői betűrendben történő ismertetése során kerül sor a bejegyzések ismertetésére is. A fűzet használhatóságát fokozzák az alábbi szempontok szerint összeállított mutatók: nyomdászok, nyomdahelyek, időrend, bibliográfiák, könyvtári jelzet és proveniencia. Ennél a legutóbbi mutatóról azonban megjegyzendő, hogy a „provenienciájú register” felirat bizonyos mértékben megtévesztő, ugyanis ebben nemcsak a volt tulajdosok nevei, de a provenienciára vonatkozó bejegyzésekben szereplő minden személy szerepel. Így kerül ide, a volt könyvtulajdonosok neve közé pl. ESZTERHÁZY Miklós vagy Martin LUTHER is, jóllehet egyetlen példány sem tartozott sohasem hozzájuk.

A hat egészlapos reprodukció között megtalálható a fentebb már kiemelt egyleveles unikum képe is, amelyen a Magyarország számára készült és az 1496. évre készült naptár látható.

Ez az újabb katalógus fokozza áttekinthetőséget a szlovákiai gyűjteményekben található ősnymtatványok felett. Reméljük, hogy a még hiányzó néhány város (Nyitra, Kassa stb.) XV. századi nyomtatványainak feldolgozása után ez a kép teljes lesz.

BOSA GEDEON

Göllner, Carl: Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. 1. Band. MDI—MDL. București—Berlin, 1961. 464 1.

A XVI. század európai történelmével foglalkozók, csakúgy mint azok, akik az oszmán birodalom múltját kutatják, régóta érzik a hiányát egy bibliográfiai kézikönyvnek, amely a török vonakozású egykorú irodalmat a teljesség igényével fogja egybe. A magyar történet kutatója számára egy ilyen könyvészeti összefoglalás fokozott jelentőségű, hiszen a XVI. században az európai közvélemény szemében a török és a magyar kérdés szinte elválaszthatatlanul egybefonódott, a törökkel foglalkozó munka, a Turcica, egyszersmind majdnem mindig magyar vonatkozásokkal van tele, Hungarica is.

Nagy örömmel vettük tehát kézbe Carl GÖLLNERnek a Román Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság Tudományos Akadémiája közös kiadásában megjelent pompás kiállítású, egykorú nyomtatványok fényképmásolataival gazdagon illusztrált könyvészeti munkáját. Ez az I. kötet az 1501—1550 közti török vonatkozású nyomtatott munkákat a teljesség igényével gyűjti egybe és ismerteti. (Az 1501 előttiék az ősnymtatvány-katalógusokban hiánytalanul megtalálhatók.) A kötet műfajukra (könyv, újság, vers stb.) való tekintet nélkül évről-évre ismerteti a kiadványokat, minden egyes munka (ugyanannak a kiadványnak a későbbi kiadása is) külön sorszámot kap. A szerző nevét — akár fel van tüntetve a nyomtatványon, akár nincs, de máshonnan sikerült megállapítani — kivetíti, majd következik a munka címe, könyvészeti adatai (közülük a szedéstűkör nagysága is), továbbá az ismertett példány könyvtári őrzési helye és jelzete, illetve a csak irodalmi említésből ismert munkáknál a forrás megjelölése. Ezt követik a nyomtatvány tartalmát ismertető jegyzetek, a szerző személyére, a mű keletkezésére, a benne elmondottak kritikájára vonatkozó adatok és észrevételek, végül az irodalmi utalások. Szerzői, az anonim munkákról címszó- s a könyveket őrző könyvtárakra utaló városenkénti mutató, valamint rövidítésjegyzék zárja le a kötetet. A vállalkozás nagy tudománytörténeti fontossága, a szerzőnek a munkához való igényes hozzáállása és nem utolsósorban a segítés őszinte szándéka (hiszen egy sorozat első kötetét tartjuk a kezünkben) arra kötelez bennünket, hogy beható alaposítással foglalkozzunk GÖLLNER munkájával.

Mindenekelőtt, úgy véljük, a felreértések elkerülésére helyes lett volna a bevezetésben a bibliográfiai gyűjtés határait

pontosan rögzíteni. Turcica gyűjtőnév alá mi azokat a munkákat soroljuk, amelyek részben vagy egészben az oszmán törökséggel foglalkoznak, vagy valamilyen formában róluk említést tesznek. LUTHER *Vier tröstliche Psalmen* című munkája tehát valóban beletartozik a Turcica irodalomba; lényegét tekintve ugyan a katolikus egyház elleni támadás céljából íródott, de teológiai vádjainak egyike az, hogy a törököket a pápaság bűneinek megtorlására indította isten Magyarország ellen. (Közölve 280. sz. alatt.) De akkor ugyanígy Turcica OZORAI Imre *De Christo et eius ecclesia, item de Antichristo et eius ecclesia* című munkája, amelyben ugyanezt a gondolatot fejti ki (két kiadása ismert: 1535 és 1546. RMK I. 5. és 18. sz. GÖLLNER nem közli) vagy ALPHONSO DE VALDÉS, az ismert spanyol reformátor V. KÁROLY császár dicsőítésére írt műve is, amelyben a szerző a török előnyomulásért a felelősséget I. FERENC francia királynő háraitja (*Pro invictissimo caesare Carolo augusto...* Antwerpen 1527; GÖLLNER nem közli). Nem tartozik viszont a Turcica gyűjtőkörébe az az újság, amelyik I. FERDINÁND és ZÁPOLYAI János 1527. évi küzdelméről számol be, hiszen ekkor török csapatok nem voltak Magyarország területén, s a röpirat nem is hivatkozik a törökökre. (281. sz.) Ugyanakkor mindenképpen a gyűjteménybe illett volna a ZÁPOLYAI a „hitetlenekkel” való szövetsége miatt kiátkozó pápai bulla 1530-ból (*Excommunicatio in Joannem Zapulianum...* L. M. DENIS: *Wiens Buchdruckergeschichte*. 374. sz. GÖLLNER nem közli).

Nem látjuk világosan azt sem, milyen elvek szerint járt el GÖLLNER a címek leírásában. Általában betűhívásra törekedett, a dőlt betűs szavakat azonban minden megjegyzés nélkül állóval szedette, egyes különleges betűket, rövidítéseket pedig nyomdatechnikai okokból mai betűkkel helyettesített. Ez utóbbi rendjén volna, ha az átírásban alkalmazott elveket közölné, s azt következetesen alkalmazná is. Ezzel szemben azt látjuk, hogy míg a hosszú *s*-et következetesen mai *s*-sel helyettesíti, s a *que* rövidítést mindig egy *q*-tól különálló, félig a sor alá süllyesztett 3-sal jelzi, az *β*-et néha *β*-szel, gyakrabban *sz*-szel írja át, a *v*-nek *u*-val való átírása vagy eredeti alakjában való közlése pedig teljesen ötletszerű (ld. pl. a 290., 292., 333. és a facsimilében is közölt 334. sz. stb.). Az eredetiben nagy kezdőbetűvel írt szavakat nem egy esetben kisbetűvel kezdi (ld. pl. a facsimilében is közölt 451. sz. stb.), az eredetiben végig nagybetűvel szedett címlapokat viszont átírja kisbetűre, s ben-

nük egyes szavakat önkényesen nagy, másokat kisbetűvel kezd (pl. a facsimilében is közölt 529. sz.). Nem jelzi, hogy a kiadványok lapjain a számozás jelölve van-e, vagy a közölt lapszám utólagos számozás eredménye. Mindez nem egy esetben megnehezíti, sőt lehetetlenné is teszi annak megállapítását, hogy azonos vagy variáns kiadásokról van-e szó.

Fontos és jó újítása a kiadványnak, hogy a szerző által leírt példány őrzési helyét és könyvtári jelzetét is megadja. A kutatást azonban általa segítette volna igazán, ha minden általa ismert példány őrzési helyét közölte volna, ahogy ezt pl. KERTBENY is tette. Tudjuk, ennek megállapítása nagy munka lett volna, de megérte volna a fáradságot. Miért kellett pl. az APPONYI-gyűjteményből a szerző által is jól ismert 663. sz. munkánál az amiens-i, a 259. sz.-ból a chantilly-i könyvtár példányát idézni; a 234. sz.-ból miért a párizsi Bibliothèque Nationale csonka példányára hivatkozik, s nem a Budapesten őrzött teljes példányra, s az Országos Széchényi Könyvtárban és a berlini Staatsbibliothekban egyaránt föllelhető könyvet miért a müncheni Bayerische Staatsbibliothekből idézi. Az is érthetetlen, hogy a szerző, aki a könyvtári mutató szerint Sevillától Wernigerodéig, a selestatú városi könyvtártól a New York-i Pierpont Morgan Library-ig számos gyűjteményt átbúvárolt, hogy legalább egy kiadványt onnan könyvébe iktathasson, sem a jénai egyetemi könyvtárba (amelynek gazdag Hungarica és Turcica anyagát K.—H. JÜGELT külön kiadványban ismertette 1961-ben), sem a lipcsei híres Deutsche Bücherei-be nem jutott el. Ha pedig még a gazdag romániai könyvtárakban is alaposabban szétnézhetett volna, bizonyára nem kellett volna a 222. sz. alatti nyomtatványt filmmásolatról idéznie, hiszen a marosvásárhelyi Teleki Tékában őrzik az eredetijét. Ilyen körülmények közt viszont a kiadvány végén található könyvtármutatónak sem gyakorlati, sem tudományos szempontból nincs semmi értelme.

Sajnálatos az is, hogy GÖLLNER jegyzetei erősen egyenetlenek. Van, ahol részletesen ismerteti a kiadvány tartalmát, még idéz is belőle, máskor meg egy sor magyarázatot sem fűz hozzá, pedig a cím alapján még azt sem tudhatjuk, miért Turcica a szóban forgó mű. (Pl. 153., 177., 178., 321., 604. sz. stb.) Talán nem támasztunk túlzott követelést, ha azt mondjuk, minden olyan esetben, amikor ez a címből nem derül ki, röviden közölni kellett volna, hogy miről szól a könyv. Majdnem teljesen hiányzanak a szerzőkre vonatkozó adatok, nem

egy alkalommal azt sem tudjuk meg, honnan és hogyan állapította meg a szerző személyét (pl. 325., 429., 508. sz. stb.) vagy év nélküli kiadványoknak a megjelenési idejét (pl. 105—109., 111., 113., 162—165. sz. stb.). Általában csak könyvészeti munkákra utal, s még azt sem közli mindig, ha valamelyik kiadványt később teljes szövegben vagy szemelvényesen újra lenyomtatták (pl. 822. sz. stb.). De a könyvészeti munkákra való utalása sem következetes. (Pl. a 12. sz.-nál nem hivatkozik PANZER, PROCTOR és GOEDEKE munkájára, a 67. sz.-nál WELLERRE és Gustav FREYTAGRA, a 277. sz.-nál SZABÓ Károlyra, a 361. sz.-nál KERTBENYRE, a 676. sz.-nál KUCZINSKYRA, az 588. és 809. sz.-nál BRUNETE stb. A 121. sz.-nál viszont tévesen utal KERTBENYRE.) Különösen feltűnő, hogy APPONYI nagy kiadványára még olyan esetekben sem utal, amikor jegyzeteit felhasználta. (Pl. 21., 52., 72., 103., 176., 177., 251., 255., 316. 320., 345. stb.) Így aztán számos esetben tévesen azt a látszatot kelti, hogy a szakirodalom által eddig nem ismert munkát említ (Pl. 267., 290., 292., 293., 302. sz. stb. mind APPONYI által már ismertetett munka.)

A könyvben való eligazodást nagyban nehezíti, hogy az egyazon sorrend belül megjelent kiadványok közlési sorrendje teljesen ötletszerű, sem a szerző, sem anonym munkák esetében a címszavak szerinti ábécé sorrendjét nem követi. Ugyanezt mondhatjuk a mutatókról is, amelyekben ugyanazon szerző különböző munkái vagy az azonos kezdőszavú kiadványok semmilyen rendszerbe nincsenek sorolva. Roppantul megnehezíti a munkák megtalálását, hogy a szerzői mutatóban gyakran nem a bevett név alá sorolja a kiadványokat, s az eligazodást utalásokkal sem könnyíti meg. (Pl. MONTE CROCÉT RICCOLDO DE MONTE CROCE, JOVIUST GIOVIO, CURIPESCHITZET KURIFEČIĆ, CANTACUSINUST SPANDUGINO, GEORGIUS DE HUNGARIÁT CAPTIVUS SEPTEMCASTRENSIS alatt találja az olvasó.) Olyan esetekben, amikor a szerző neve a címlapon nincs kiírva, a címszavas mutatóban utalni kellett volna a szerzőre. (Pl. az anonym *Libri tre delle cose de Turchi* c. kiadványról nem tudhatjuk mindenki, hogy egy kézirat alapján megállapított szerzője RAMBERTI, s az ő neve alatt kell a munkát keresni stb.) A mutató különben sem megbízható, pl. az 505—507. sz. kiadványok hiányzanak belőle.

A könyv legnagyobb hibája azonban, hogy anyaga erősen hiányos. Az irodalomból nem ismeri A. MAYER kétkötetes művét a bécsi nyomtatványokról (*Wiens Buchdruckergeschichte*. Wien, 1883—87), sem

A. HEYER és A. SCHMIDT WELER *Die ersten deutschen Zeitungen* c. művéhez írt fontos kiegészítéseit, hogy a kisebb jelentőségű munkákat (BLEYER, PUKÁNSZKY stb.) ne is említsük. A XVI. századi kiadványokból viszont egy sor olyant sem említ, amelyeket az általa átnézett és idézett könyvészeti munkák ismernek. Kimaradt AENEAS SYLVIUS 1531-ben kiadott híres *Asiae Europaeque descriptio*-ja, pedig PANZER *Annales*-e ismeri. (IX. 459. sz.) Nem említi CAMBINI *Libro della origine de Turchi* c. művének 1529-i (BRUNET III. 585. sz.), ahogy *Commentario della origine de Turchi* c. könyvének 1537-i kiadását (uo.) sem, s így az 1538-i kiadást tévesen mondja 2. kiadásnak 3. helyett (620. sz.). Elkerülte figyelmét Riccardo BARTOLININEK PANZER által említett (*Annales VI. 111. sz.*) műve is: *Concinna descriptio de rebus etiam externorum gentium* (Augsburg 1518), amelynek pedig ilyen fejezetei vannak: *Veritas de incursione Thurcarum ad Albam Graecam, Opinio de Thurco* stb. Kihagyta a CAPISTRAN János életéről szóló nagy munkákat, amelyeket APPONYI lapokon át ismertet (APPONYI 138. és 179. sz.), s amelyek részletesen szólnak pl. az 1456-i nádorfehérvári csatáról. BALLAGI *Buda és Pest a világtudományban* c. gyűjtéséből csak 1542-ből négy kiadványt hagyott ki (BALLAGI 502., 505., 513. és 528. sz.) A példákat még hosszan sorolhatnánk.

Még nagyobb a hiány ott, ahol a közismert bibliográfiák nem segíthettek. Nézzük mindenekelőtt a korszak nagy földrajzi és történeti összefoglalásait. Nem említi GÖLLNER a maga korában szinte közismert Petrus APIANUS *Cosmographiae introductio* c. művét (I. kiad. 1529.), amelyben külön nagy fejezet szól Törökországról, csakúgy mint — szintén nem említett — *Cosmographia* (1540) c. munkájában is. Nem találjuk Joannes ALBANUS Boemus *Omnium gentium mores, leges et ritus...* (Velence 1542) c. híres kötetét, amely részletesen szól a törökök és a tatárok szokásairól, erkölcséről. Nem szól Johann STUMPF két-kötetes nagy munkájáról (*Gemeiner... Stetten, Landen und Vöckeren Chronik...* Zürich, 1548), sem pedig a neves svájci humanista, Johannes VADIANUS *Epitome trium terrae partium* (1534-ből két kiadása ismert) c. áttekintéséről, pedig tekintélyes rész szól mindegyikben a törökökről is. Hiába keressük Marco GUAZZO velencei historikus két munkáját, pedig egyik a havasalföldi román történetre is érdekes adatokat közöl (*Historie di tutte le cose degne di memoria, 1540 és Historia delle guerre di Mahometto imperatore... con*

le guerre... fatte con il Carabogdan voivoda della Valachia. Velence, 1545). De hiányzik CUSPINIANUSnak Augsburgban 1540-ben megjelent *De caesaribus atque imperatoribus Romanis... et Turcicis opus-a*, ahogy EUSEBIUS *Chronicon*-ja (Párizs, 1528) vagy Sebastian FRANCK *Germania Chronicon*-ja (Augsburg, 1538) is, amelyben részletesen szól a törökkel vívott harcokról. Említsük még a BEHAM pompás metszeteivel több kiadásban is megjelent *Chronica, Beschreibung und gemeyne anzeigge vonn aller Welt* (Majna-Frankfurt, 1535) c. munkát, amely több más közt már a török birodalom igazgatásáról is beszámol.

A nagy összefoglalásokhoz hasonlóan hiányos az egy-egy eseményről hírt adó alkalmi munkák felsorolása is. Csak egy példát: a különböző gyűléseken a török elleni segítség céljából elmondott és nyomtatásban is megjelent beszédek közül több, és nem is a jelentéktelenek hiányzanak. 1501-ből BOURDON szónoklatát nem találjuk (*Oratio pro capessenda expeditione contra infideles habita in conspectu Adriani magni magistri Rhodi*), 1512-ből hiába keressük a zárai püspök Aegidius VITERBIENSISnek a lateráni zsinaton elmondott beszédét (*Oratio prima synodi Lateranensis habita*), amely pedig megdöbbentő szavakkal tárta fel a török dalmáciai pusztításait. Hiányzik Jacobo SADOLETO közismert *De bello Turcis inferendo oratio*-ja. (Basel, 1538), ahogy Johannes Antonius CAMPANUSnak a regensburgi birodalmi gyűléshez intézett buzdító beszéde is (*In conventu Ratisponensi ad exhortandos principes Germanorum contra Turcos oratio*. Az *Omnia opera* c. kötetben, Velence, 1502).

Bízunk benne, hogy a sorozat további kötetei nagyobb gondtal és körültekintéssel készülnek majd.

BENDA KÁLMÁN

A bibliography of African bibliographies. South of the Sahara. Cape Town, 1961, South African Library. 79 l. (Grey bibliographies 7.)

A Cape-Town-i Nemzeti Könyvtár bibliográfiai sorozatának hetes sorszámot viselő tagjaként látott napvilágot az Afrikával foglalkozó bibliográfiák másodfokú összefoglalása. Az előtünk fekvő munka nem az első, amely e rendkívül szerte ágazó feladatot tűzte ki céljául. Az első próbálkozás 1942—43-ban P. FREER és D. H. VARLEY munkája volt. A második kiadás a fent említett 1942—43-i gyűjtés kiegészítésével 1948-ban jelent meg, A. M. LEWIN ROBINSON szerkesztésében. A harmadik átdolgozott kiadás, amely az ETO rendszerében csopor-

tosította a címeírásokat, és ezzel jelentősen megkönnyítette az anyag használatát, 1955-ben látott napvilágot. Az 1961-i utolsó kiadás ismét módosított a feldolgozás rendszerén, és a speciális afrikai viszonyoknak megfelelő — de az ETON alapuló — osztályozást alkalmaz.

A kötet nem csupán az önállóan megjelent munkákat tárja fel, hanem a rejtett bibliográfiák regisztrálására is kitér, — s ez jelentősen emeli a gyűjtés értékét, — néhány olyan munkával is találkozhatunk anyagában amely csak periférikusan foglalkozik afrikai témával.

Címeírásai nem egységesek, néhány tétel csupán a száraz adatok közlésére szorítkozik, egyes esetekben a címeírás keretein belül bőbeszédűen annotálja a leírt művet

A munka feldolgozási területét tekintve nem érdektelen néhány címszó által körülhatárolt egység közelebbi vizsgálata sem. *Általános bibliográfiák* címszón belül találjuk a nemzeti bibliográfiák csoportját, az itt felvett tételek száma nem haladja meg a tizet. Mai modern értelemben vett nemzeti bibliográfiát pedig még e szerény számon belül is csupán elvétve találunk. Kivétel, általánosan ismert okoknál fogva, csupán a Dél-Afrikai Unió, ahol ez is eszköz a gyarmatosítók kezében. A munka a földrajzi felosztás tekintetében ma már elavultnak tekinthető, azonban összefoglaló jellegénél fogva történelmi, nyelvészeti, néprajzi anyaga nélkülözhetetlen. *A nyelvészet és irodalom* címszó alatt találjuk az Afrika területén élő európai írók bibliográfiái feldolgozásait, és csupán jelentéktelen számú olyan tétellel találkozhatunk, ahol az afrikai írók munkái kerültek feltárára. Az afrikai nyelvészet területén már többet nyújt. Itt azonban sajnós — többnyire Afrikán kívül megjelent műveket találunk. Érdemes talán megjegyezni, hogy egyetlen afrikai nyelvű gyűjtemény sem szerepel a tételek sorában.

A történelem címszó természetesen minden olyan bibliográfiái jellegű munka feltárára nem vállalkozhat, amely az afrikai történetkutatással részben vagy egészében foglalkozik. Így a bibliográfiái összefoglaláson túlmenően csupán néhány nagyobb vállalkozás apparátusát vették fel a szerkesztők. Értékes anyag a Dél-Afrikai Unió területének történetét regisztráló rész.

A munkát igen használható név- és tárgymutató zárja.

A Cape-Town-i Nemzeti Könyvtár vállalkozása figyelemre méltó kísérlet, amely immár negyedik változatában utolsónak tekinthető. Megjelenésének évétől új idő-

számítás kezdődött Afrikában, és a következő ötödik bibliográfiái összefoglalás már az önálló Afrika eredményeit lesz hivatva bemutatni.

DÁN RÓBERT

A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1956.

A magyar társadalomtudományi sajtó-bibliográfiák területén a munkásmozgalmal egyike azoknak a tudományterületeknek, amelyek — 1956-ig — teljes retrospektív szakbibliográfiával rendelkeznek.¹ Napjainkban az egyes tudományágak szervezetsége és specializáltsága megkívánja, hogy a bibliográfiák, repertóriumok a szakember és a könyvtáros együttműködéseként jöjjenek létre. A tudományos kutatás szempontjából — mennyisége, sokfélesége és nehezebb hozzáférhetősége miatt — lényegesen több problémát okoz a kurrensen megjelenő anyag. Ezért fogadjuk szívesen ezt az új kiadványt.

A bibliográfia tágan értelmezi gyűjtőkörét, és bőven merít a határterületek sajtótermékeiből is. Helyesnek mondhatjuk ezt a törekvést, éppen a hasonló jellegű sajtó-bibliográfiák hiánya miatt. Felöleli a Magyarországon megjelent magyar, angol, francia, német, orosz és spanyol nyelvű munkásmozgalmi folyóiratokat és hírlapokat, nem terjed azonban ki az ún. „nem folyóiratjellegű időszak kiadványokra” — évkönyvekre, naptárakra stb. — Tartalmazza az MDP, DISZ, szakszervezetek, üzemi bizottságok, állami gazdaságok, gépállomások, mezőgazdasági termelőszövetkezetek és tömegszervezetek lapjait. Az egyes címeírások a következő adatokat tüntetik fel: 1. Cím. 2. Alcím. 3. A megjelenés helye. 4. A lap indulásának és megszűnésének időpontja. 5. Az esetleges szünetelés kezdő- és végpontja. 6. A megjelenés időszakossága. 7. Szerkesztő. 8. Kiadó. 9. Nyomda. 10. Méret. Növeli használhatóságát, hogy jelzi a címváltozásokat is. Függeléként az 1956. évi Magyarországi ellenforradalom idején továbbra is megjelent vagy megindult munkásmozgalmi lapok jegyzékét alfabetikus elrendezésben adja (1956. október (23) 24 — november 4). A témában való eligazodást a feldolgozott anyag sajátosságaihoz alkalmazkodó mutatók könnyítik meg. Így pl. egyik az MDP sajtóanyagán belül a budapesti és vidéki politikai, üzemi és hivatali pártszervezeti,

¹ A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1948. 1—3. köt. Bp. 1951. M. Munkásmozg. Int. 473 l. Soksz. Úa. 4. köt. Pótkötet az 1—3. köt.-hez. Bp. 1959. MSZMP KB Párttört. Int. 169 l. A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948. június—1956. október. Bp. 1963. MSZMP KB Párttört. Int. 356 l. Soksz.

agitációs és propaganda, tájékoztató folyóiratokat sorolja fel. Megtalálhatjuk a nagyobb ipari, bányászati és mezőgazdasági üzemek, vállalatok, tömegszervezeti kiadványok, valamint a tudományos, munkás-művelődési, gazdasági és szociálpolitikai lapok mutatóját is. Topografikus — Budapest nélküli — és névmutató egészíti ki a mutatórendszert. Megkönnyíti az anyagban való keresést a lapok címszavában előforduló rövidítések feloldásának jegyzéke.

Hiányoljuk, hogy a kiadványnak nincs tartalomjegyzéke, és az egyes tételek nem sorszámozottak, ami pedig éppen a sokféle mutató miatt növelné használhatóságát. A bibliográfia végén felsorolt 14, „meg nem talált, csak cím szerint ismert” lap közül azóta 10-nek fellelt adatait kiegészítésként alább közöljük:²

1. BORSODI ÜZEMI NÉPNEVELŐ
Miskolc. 1954. szept. [Egyetlen szám.] K.: MDP Borsod-Abaúj-Zempléni Megyei Bizottsága Agitációs és Propagandacsztálya. Ny.: Borsodmegyei. 8r.
2. DEBRECENI MEZŐGAZDASÁGI VERSENYHIRADÓ
Debrecen. 1951. júl. 10. [Egyetlen szám.] Ny.: Szabadság. 8r.
3. HAJÓGYÁRI SZ[ocialista] I[fjúsági] T[ábor] VILLÁMÚJSÁG
Budapest. [1950.] [Egyetlen szám.] Fel. szerk.: Píppenbacher József. Ny.: Karpinszky (államosított váll.) 8r.
4. H[azai] P[amut] S[zölvő] UJSÁG
Hazai Pamutszöv. M. D. P. Szervezetének lapja. Budapest. 1951. febr. 23. [Egyetlen szám.] Fel. szerk.: Bácsi Margit. Ny.: Forrás. 2r.
5. KEMECSEI JÁRÁSI TERMELŐSZÖVETKEZETI HIRADÓ
Nyíregyháza. 1952. szept. 8. [Egyetlen szám.] Ny.: Szabolcs-Szatmári. 2r.
6. Magyar SZ[abadság] H[arcos] SZ[övetség] NOGRÁDMEGYEI HIRADÓJA
Sálgórtján. 1952. dec. 3. [Egyetlen szám.] Ny.: Nógrádmegyei. 8r.
7. NÉPLAP LEVELEZŐ [Téves: Néplap Levelezői] [Nyíregyháza.] 1592. jan. [Egyetlen szám.] Ny.: Nyíregyházi. 4r.
8. NYOMDA- ÉS PAPIRFELDOLGOZÓIPAR VERSENYHIRADÓJA
Budapest. [1951.] [Egyetlen szám.] Ny.: Athenaeum. 4r.
9. TERMELŐSZÖVETKEZET LEVELEZŐINEK TÁJÉKOZTATÓJA
Budapest. 1952. szept. [Egyetlen szám.] Ny.: Szikra. 8r.
10. VASMEGYEI GÉP- ÉS TRAKTORÁLLOMÁSOK VERSENYHIRADÓJA
Szombathely. 1951. júl. [Egyetlen szám.] Ny.: Szabad Vasmege. 4r.

A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948. június — 1956. október c. bibliográfia bonyolult, munkásmozgalm-törté-

² Megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtár Hirlaptárának állományában.

téneti szempontból feldolgozatlan korszak sajtótermésének regisztrálását tűzte ki feladatául, és reméljük, hogy hatékony segítséget nyújt majd használóinak. Az egyre növekvő munkásmozgalmi-bibliográfiai igény kielégítését szolgálná emellett az 1848-tól napjainkig terjedő időszak munkásmozgalmi sajtó repertóriumának elkészítése.

LAKOS KATALIN

Bárdos László István — Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Tatabánya, 1962, József Attila Megyei Könyvtár. 83 (1) l.

A vidéki könyvtárak gondozásában egyre több sajtóbibliográfia készül, amelyek a helytörténeti kutatókat sok termékletlen fáradozástól kímélik meg, és alapul szolgálhatnak egy intenzívebb kulturális fejlesztésének egy-egy területre (ország rész, megye) vonatkozóan. A jelenlegi Komárom megye (a történelmi Esztergom-Komárom megye) periodikáinak feldolgozása — az eddig megjelent Somogy és Veszprém megye után —, ha nem is új törekvés, ugyanolyan értékes a maga területét illetően.

A bibliográfia magában foglalja a megye első folyóiratától, a *Mindenes Gyűjtemény-től* (1789-től) kezdve 1961. december 31-ig a megye területén megjelent periodikák bibliográfiai értelemben minden adatra kiterjedő teljes leírását, s ezen túlmenően — mivel helytörténeti kutatások közben felmerült igényeket is ki akar elégíteni — megadja a periodikák lelőhelyét is, a teljesség és hiányok feltüntetésével. Végül a hozzacsatolt bőséges mutató-rendszer (földrajzi, időrendi, kiadók és nyomdák ismertető mutató és a lapok előállításában résztvevő személyek névmutatója) szinte kimeríti a hasonló bibliográfiák igényelte összes szükségletet, és helyes útbagazítást ad az idevonatkozó kérdésekben.

A bibliográfia szerkesztői (BÁRDOS László és HORVÁTH Géza, az anyaggyűjtésben közreműködő KOVÁCH Zoltánnal együtt) a teljességre törekedtek, s amennyiben ez nem sikerült egészen, a hiány itt sem nagyobb, mint amekkora hasonló kiadványokban.

A címlírásban a szabvány szerint jártak el, helyenként élve a kötelezőleg előírtakon túl az ajánlott lehetőségekkel. Egy helyi bibliográfiában azonban még részletesebb leírást, még több adatot is feltüntethetnek, tekintettel a helytörténeti tudományos kutatók szolgáló célzatra. Minden munkatársat, intézményt, kiadót fel kellene venni, akinek köze volt a laphoz, sőt jó lenne, ha a lap jellege, tartalma sze-

rint is kapnánk valami ismertetést. Ez bizonyos témák, helyi hagyományok feldolgozásához indíthatna el. A soron következő bibliográfiai szerkesztői talán erre is gondolnak majd, és megjegyzés vagy annotáció formájában néhány szavas eligazítást is adnak, vagy a mutatók közt jelleg szerinti összeállítást is találunk; főleg ahol alcím nincs, ott igen hasznos lenne ez.

Komárom Megyei Könyvtára elég kevés és hiányos hírlapanyaggal rendelkezik, a szerkesztők kénytelenek voltak az ország legnagyobb gyűjteményéhez, az Országos Széchényi Könyvtárhoz fordulni, s ennek hiányait igyekeztek kiegészíteni egyéb közvagy magángyűjteményből.

A sajtóbibliográfiát jó papír, tiszta nyomás, levegős szedés, áttekinthető szép forma jellemzi, amely a KMK házi sokszorosítóját dicséri; kár, hogy egyik-másik illusztráció nem sikerült eléggé. A megyei periodika-bibliográfia kiadásában a Könyvtártudományi és Módszertani Központ támogatását látjuk, és amint értesültünk, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács helyismereti munkabizottságától is várható lesz a jövőben hasonló segítség.

Egy-két megjegyzésünk. Egyetlen szám esetében feleslegesnek látszik kétszer megadni a dátumot (104., 164. tétel: indulásnál és lelőhelynél,) — és talán az Országos Széchényi Könyvtár helyrajzi száma (másutt nem közli) elhagyható lenne, mert a jelzet nem állandó a Hírlaptárban, s emellett a nagyarányú költözködés a könyvtári jelzetek egész tömegét változtatja majd meg. Betűrendi zavart idézett elő a 109. és 110. sorszám közé beiktatott cím, mely nem tudni, mi okból, sorszámot sem kapott.

Komárom megye sajtóbibliográfiája értékes, hasznos munka és feltétlenül jó forrás lesz a nagy jelentőségű és sokszor döntő fontosságú eseményekben gazdag megye legújabb kori történései és tudománytörténeti kutatói számára.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Casanoviana. An annotated world bibliography of Jacques Casanova de Seingalt and of works concerning him. By J. Rives CHILDS. Vienna, 1956, Christian M. Nebehay. VIII, 396 l., 1 t.

A *Casanoviana* finoman artisztikus, erősen a XVIII. század nyomdatermékeire emlékeztető tipográfiával készített címlapja mellett Alessandro LONGHI CASANOVA portréja található. A címlap versóján látható, hogy a könyvzetet csak 500 számozott példányban készült. A következő lap kiemelt helyén a szerzőnek Signorina Con-

stantina dalle FUSINÉT — mint munkatársát — idéző dedikációja következik, majd a könyv létrejöttében résztvevőknek található köszönetnyilvánítás. Ezt követi a rövid előszó, amelyben különösen Victor OTTMANN 1900-ban megjelent könyvét, J. POLLO 1926-i bibliográfiáját, HAYN a maga nemében egyedülálló *Bibliotheca Germanorum Erotica & Curiosaját* és végül E. SCHMIDT-PAULI 1930-i CASANOVA-tanulmányát emeli ki. Felsorolja még azokat a nemzeteket, ahonnan könyvéhez tudományos információkat kapott, többek között Magyarországot is. Ismerteti a bibliográfia szerkezetét, végül felsorolja az újabb kori jelesebb CASANOVA-kutatókat.

A könyv öt nagy fejezetében talált helyet a kb. 1334 bibliográfiai címadat. Az első *A részben* CASANOVÁNAK még életében megjelent műveit regisztrálja: ez az összeállítás 43 tételt (77 munkát) tartalmaz az 1752-ben Drezdában kiadott *Zoroastro* c. tragédiától kezdve (a kinyomatás szempontjából fiktív adatokat is beállította a kronológiába) a CASANOVA halálát megelőző évben, 1797-ben Padovában megjelent s Leonard SUTELAGE göttingai egyetemi professzorhoz intézett leveléig, valamint mindezek későbbi kiadásáig. Ebben a fejezetben található a CASANOVA életében (Leipzig, 1788) már megjelent *Histoire de ma fuite des prisons de la République de Venise, qu'on appelle les plombs* is, amelyet később teljes egészében beállított a *Mémoire* hatalmas épülettömbjébe. (CHILDS 16 facsimilével élénkíti az anyagot.) Ezek az egykorú CASANOVA-művek nem ismeretek magyar nyelven, csak a velencei szökés MOLY Tamás fordításában (1937-ben és 1948-ban jelent meg). A következő csoportot a posthumus műveknek és a kéziratban maradt anyagnak szenteli. A bibliográfia legnagyobb része viszont — a *Mémoire*-oknak szánt *B fejezet* — két részből áll: a *Mémoire*-ok szövegkiadásai az 1822-i lipcei BROCKHAUS-féle ediciótól kezdve (az első német és francia kiadás címlapjának hasonmásával!) kronológikus sorrendben halad tekintet nélkül a kiadás, illetve fordítás nemzetiségére a 392. tételig, az 1955-ben Párizsban megjelent kiadásig, a művek pontos bibliográfiai adataival és a műre, azaz a kiadások történetére vonatkozó tudományos felvilágosításokkal.

A hazai bibliográfiai adatok a következők: 37. tétel (1873—75 a HALASI O. fordította 22 kötetes kiadás. Ezzel az első magyar nyelvű CASANOVA-kiadással megelőztük az 1880-i első olasz és az 1893-i első angol nyelvű fordítást!); 39. tétel (1874 a fordító nevének jelzése nélkül); a 48. tétel *A démon* (tévedésen alapul, mert

a mű RUDNYÁNSZKY Gyula író CASANOVA álnév alatt megjelent *Casanova novellái* c. kötetének a 64—128. lapjáig terjedő második része); 80. tétel (téves adat, ugyanannak a könyvnek az első félkötetete!); 91. tétel (1894 a fordító nevének jelzése nélkül); 93. tétel (téves, a [RUDNYÁNSZKY Gyula] *Casanova novelláinak* teljes példányát [128 l.] írja le); 101. tétel (1899—1905 ENDREI ZALÁN fordítása); 110. tétel (1902 SZÁSZ K[ároly?] fordítása). A későbbi magyar fordításokat a szerző a *Casanova Gleanings* (Nice, 1958—1962) c. évenként egy füzetben megjelenő folyóiratban teszi közzé. (A jeles bibliográfus figyelmét egyébként felhívjuk a következő svéd fordításra, mely úgy látszik elkerülte figyelmét: *Casanova vistande uti blykamrarn i Venedig och flykt derutur*. Öfvers. Stockholm, 1825, 81 l.) A B fejezet második részében a *Mémoire*-ok szövegének alapján készített album-szerű illusztrációk kiadásait közli, s az 1870-i brüsszeli *Gallerie zu den Memoiren*-től kezdve 13 tételről tesz említést. A C fejezet 17 tétele CASANOVA levelezése ALDO RAVÀ és GUSTAV GUGITZ 1911-i kiadványától a milánói 1930-i kiadásig. A D rész tartalmazza a CASANOVA-val foglalkozó irodalmat a szerzők nevének betűrendjében, névteleneknél [Anon] jelzéssel a közlemény címének betűrendjét követi. Ez a nagy fejezet 1037 címadatot tart nyilván; magyar vonatkozású a következő: 670—671. tétel téves címléírás Miksa (F.) helyett FENYŐ (M.) *Casanova levelei* című cikke és *Casanova tanulmánya*. A hiányzó magyar adatok jó része a *Casanova Gleanings*-ben található. (Ennél a résznél is felhívjuk a szerző szíves figyelmét egy svéd CASANOVA-adatra: ROSTAND (Maurice): *Casanovas kärleksliv*. Till svenska av A. RUDE. Stockholm, 1925. 1831.) Az E fejezet 89 adatában a *Casanova alakja mint a szépirodalom inspirálója* cím alá sorolható adalékokat tárja fel, ezek között az 53. tétel MÁRAI SÁNDOR *Vendéggjáték Bolzanóban* c. CASANOVA-regénye és ennek holland, illetve német fordítása. A 90—98. tételben a CASANOVA-filmeket sorolja fel. Végül az addenda és az errata, valamint a szerzők nevére és a művek lapszámára utaló index zárja le a kötetet.

KOZOSCSA SÁNDOR

Bibliographie für die sozialistische Landwirtschaft. [Bd. 1.]: (Bücher und Zeitschriftenaufsätze aus den Jahren 1955—1960 in Auswahl.) (Bd. 2.: Bücher und Zeitschriftenaufsätze 1961.) Gemeinschaftsarbeit der Universitätsbibliotheken Greifswald, Rostock und der Mecklenburgischen

Landesbibliothek Schwerin. Bd. 1. Greifswald — Rostock — Schwerin, [1961]. 256 l. — Bd. 2. Greifswald, 1962. 261 l.

Amint az előszóból kiderül, az NDK Felső- és Szakoktatásügyi Államtitkárságának javaslata ösztönözte a nyugati körzet három legjelentősebb tudományos könyvtárát e bibliográfiák összeállítására.

A bibliográfia mindkét kötete a jelzett három könyvtár állományára támaszkodik. Közli a lelőhelyet, ami a könyvtárközi kölcsönzést jelentősen megkönnyíti.

Az összeállítások — az előszó szerint — a szövetkezeti parasztságra, az agronómusokra és a traktorosokra gondoltak, tehát a szakértelem különböző fokán álló dolgozókra. A bibliográfia anyaga ezt valóban igazolja is: széles skálájú a felvett irodalom színvonala. Az összeállítók a kiválasztást (a könyveknel) rövid, jól sikerült, tömör annotációkkal igyekeznek megkönnyíteni.

A bibliográfia felöleli a mezőgazdaság egészét, beleértve a gyümölcstermesztést, kertészetet, az erdő-, vad-, halgazdaságot, állatorvoslást. A *szocialista falu* c. fejezet a falurendezés és tervezés irodalmát sorolja fel, a szociális és egészségügyi, valamint a kulturális problémákkal együtt. Sőt: a 2. kötetben — alfejezetben — száznál több paraszti tárgyú regényt, elbeszélést, kritikát, recenziót és drámát találunk.

Zömmel az NDK szerzőinek tollából származó műveket tartalmaz a bibliográfia, de merít a többi szocialista, sőt: tőkés ország hasznosítható nagyüzemi gyakorlatából is. Főleg szovjet irodalommal találkozunk, továbbá néhány cseh publikáción akad meg a szemünk. Honfitársaink közül csupán a németül megjelent művek, cikkek szerzőit sikerült felfedeznünk.

Mint gyakorlati célt szolgáló ajánló bibliográfia, mellőzi az elavult, használhatatlan anyagot. Az első kötetben még nem sikerült kifogástalanul a meglátás, találunk elvétve elavult, a viljamszi agrotechnikát propagáló címet is.

A felvett monográfiák megjelenésének kezdő éve 1955, a folyóiratokat 1959-től dolgozza fel. Ezek száma az 1. kötetben 135, a 2-ban 96; kettő közülük cseh, a többi német és szovjet.

Az elrendezés szisztematikus. A 9 fejezetet további alfejezetekre bontja.

A szakokon belül előbb a monográfiákat, majd a cikkeket sorolja fel, mindkettőt betűrendben.

Tartalomjegyzéken kívül betűrendes szerzői és tárgymutató, továbbá a feldolgozott folyóiratok jegyzéke egészíti ki az értékes munkát.

WALLESHAUSEN GYULA

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Dernschwam János könyvtára II. — Die Bibliothek des Johann Dernschwam II.	1
<i>Rózsa György</i> : Contradictions entre la recherche et l'information scientifique — A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások	33

KÖZLEMÉNYEK

<i>Borzák Istrán</i> : Aristoteles, Vergilius és társai	47
<i>Eckhardt Sándor</i> : Un recueil rhéto-roman du XVII ^e siècle	51
<i>Herepei János</i> : Apáczai könyvtárának további nyomai	53
<i>Donóth Regina</i> : A diplomáciai titkosírás XVII. századi használatához	55
<i>Zsindely Endre</i> : Egy értékes hungarica: Batsányi János mostanig lappangó műve..	62
<i>íj. Kozocsa Sándor</i> : Arany János kiadatlan önéletrajza	65
<i>Kozocsa Sándor</i> : Adatok id. Szinnyi József életéhez	66
<i>Tiborc Zsigmond</i> : Adalékok a Népszava napilap megindulásához	71
<i>M. Gy.</i> : Vers-perek Horthy-Magyarországon (Kassák Lajos: Szolgálók élete).....	72

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Vértesy Miklós</i> : Egy 1483-ban kiadott magyar krónika	74
<i>Sólyom Jenő</i> : Honterus 1548. évi kátékiadása	75
<i>Borsa Gedeon</i> : Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában?....	79

FIGYELŐ

<i>Kulcsár Péter</i> : A szegedi ferences könyvtár helyreállításáról	84
<i>Sztj Rezső</i> : A bibliofília és a tudományos kutatás	86
<i>Székely Sándor</i> : Az IFLA XXIX. konferenciája	87
<i>Jánszky Lajos</i> : A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 29. konferenciája	88
<i>Jánszky Lajos</i> : Az I. Reprográfiai Kongresszus	89
<i>Dr.</i> : A Német Demokratikus Köztársaságban folyó dokumentációs munkáról....	89
<i>Somkuti Gabriella</i> : Tanulmányok a neveléstudomány köréből	90
<i>Gombocz István</i> : 100 éves a Matica Slovenská.....	90

SZEMLE

A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>).....	93
Mátrai László: Régi magyar filozófusok (Ism. <i>Bán Imre</i>).....	95
Péter László: Az Igazság története (1918—19) (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>).....	96
Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	96
Schumann, Günther: Ansbacher Bibliotheken (Ism. <i>Tóth András</i>).....	97
In libro humanitas (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	98
Weiss, Karl Theodor: Handbuch der Wasserzeichenkunde (Ism. <i>Fazakas József</i>)..	98
McLean, Ruari: Victorian book design and colour printing (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)...	99
Pipics Zoltán: A könyvtáros gyakorlati szótára (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>).....	100
Jahrbuch der Bibliotheken (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	101

BIBLIOGRÁFIÁK

Szentmihályi János—Vértesy Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	102
De la Vallée Poussin, L.: Catalogue of Tibetan manuscripts (Ism. <i>Róna-Tass András</i>)	103
Kotvan, Imrich: Incunabula bibliothecae Matica Slovenská (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	105
Göllner, Carl: Turcica (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	106
A bibliography of African bibliographies (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	108
A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1956 (Ism. <i>Lakos Katalin</i>)	109
Bárdos László István—Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	110
Casanoviana (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	111
Bibliographie für die sozialistische Landwirtschaft (Ism. <i>Walleshausen Gyula</i>)....	112

TABLE DES MATIÈRES

<i>J. Berlász</i> : La bibliothèque de János Dernschwam. Contribution à l'histoire de l'humanisme en Hongrie II. (Avec résumé en allemand)	1
<i>Gy. Rózsa</i> : Contradictions entre la recherche et l'information scientifique (Texte entier en français)	33

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>I. Borzák</i> : Aristote, Virgile et leurs contemporains vus par le moyen âge	47
<i>S. Eckhardt</i> : Un recueil rhéto-roman du XVII ^e siècle	51
<i>J. Herepei</i> : Les restes de la bibliothèque de János Apáczai Csere	53
<i>R. Donáth</i> : L'emploi de l'écriture chiffrée au XVII ^e siècle	55
<i>E. Zsindely</i> : Un hungarica précieux: l'ouvrage inconnu de János Batsányi	62
<i>S. Kozocsa jn</i> : L'autobiographie inédite de János Arany	65
<i>S. Kozocsa</i> : Contributions à la vie de József Szinnyi	66
<i>Zs. Tiborcz</i> : Contributions au début du quotidien „Népszava”	71
<i>Gy. Markovits</i> : Procès autour des poèmes (Lajos Kassák: Szolgálók élete)	72

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>M. Vértessy</i> : Une chronique hongroise datée de 1483	74
<i>J. Súlyom</i> : L'édition de 1548 du catéchisme de Honterus	75
<i>G. Borsa</i> : Méthodes de corriger les épreuves en 1566	79

CHRONIQUE

<i>P. Kulcsár</i> : La reconstruction de la bibliothèque franciscaine de Szeged	84
<i>R. Sztj</i> : La bibliophilie et la recherche scientifique	86
<i>S. Székely</i> : La XXIX ^e conférence de l'IFLA	87
<i>L. Jánosky</i> : La XXIX ^e conférence de FID	88
<i>L. Jánosky</i> : I ^{er} Congrès de Réprographie	89
<i>Dr.</i> : La documentation dans la République Démocratique Allemande	89
<i>G. Somkuti</i> : Essais sur les questions de la pédagogie	90
<i>I. Gombocz</i> : A la centenaire de Matica Slovenská	90

COMPTES RENDUS CRITIQUES

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében (<i>Cs. Csapodi</i>)	93
Mátrai László: Régi magyar filozófusok (<i>I. Bán</i>)	95
Péter László: Az Igazság története (1918—19) (<i>M. Köhegyi</i>)	96
Bulling, Karl: Rezensenten der Jenaischen Allg. Literaturzeitung (<i>S. Dörnyei</i>)	96
Schumann, Günther: Ansbacher Bibliotheken (<i>A. Tóth</i>)	97
In libro humanitas (<i>A. Vízkelety</i>)	98
Weiss, Karl Theodor: Handbuch der Wasserzeichenkunde (<i>J. Fazakas</i>)	98
McLean, Ruari: Victorian book design and colour printing (<i>B. Dezsényi</i>)	99
Pipics Zoltán: A könyvtáros gyakorlati szótára (<i>G. Somkuti</i>)	100
Jahrbuch der Bibliotheken (<i>G. Somkuti</i>)	101

BIBLIOGRAPHIES

Szentmihályi János—Vértessy Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához (<i>B. Kóhalmi</i>)	102
De la Vallée Poussin, Louis: Catalogue of the Tibetan manuscripts (<i>A. Róna-Tas</i>) ..	103
Kotvan, Ulrich: Incunabula bibliothecae institutionis Matica Slovenská (<i>G. Borsa</i>) ..	105
Göllner, Carl: Turcica (<i>K. Benda</i>)	106
A bibliography of African bibliographies (<i>R. Dán</i>)	108
A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1956 (<i>K. Lakos</i>) ..	109
Bárdos László István—Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok (<i>I. Nagydiósi</i>) ..	110
Casanoviana (<i>S. Kozocsa</i>)	111
Bibliographie für die sozialistische Landwirtschaft (<i>Gy. Walleshausen</i>)	112

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

80

1964

2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 80. ÉVF. 2. SZÁM 113—200 I. BUDAPEST, 1964. ÁPR.—JÚN

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő
KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: SIKLÓS ANDRÁS egyetemi adjunktus, SZIGETI KILIÁN tanár, Pannonhalma, BÁLINT SÁNDOR egyetemi tanár, a néprajztudomány kandidátusa, RADÓ GYÖRGY tudományos kutató, MÓRA LÁSZLÓ, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának osztályvezetője, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, HOLL BÉLA tudományos kutató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KELECSÉNYI AKOS tudományos kutató, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, GERGELY PÁL, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, KENÉZ ERNŐ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, ZÁDOR ANNA, a művészettörténeti tudományok doktora, egyetemi docens, BERZA LÁSZLÓ, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, MOLNÁR NÁNDOR, az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának munkatársa, KÓHEGYI MIHÁLY muzeológus, Baja, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, WEGER IMRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, GOMBÓCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SCHNELLER KÁROLY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FERENCZYNE WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÉTER LÁSZLÓ, a Somogyi Könyvtár munkatársa, Szeged, FÖLDI TAMÁS, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője KOZOCSA ISTVÁN főiskolai hallgató

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani.

Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető vagy példányként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—43

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.036

SIKLÓS ANDRÁS

Adatok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak könyvkiadásának történetéhez

Magyarországon az első világháború idején az úgynevezett háborús irodalom iránti érdeklődés ellanyhulása, az ilyesféle kiadványok számának csökkenése egyrészt, a Népszava könyvesbolt forgalmának emelkedése, a szocialista irodalom iránti érdeklődés növekedése másrészt, biztos mutatói voltak az idők változásának, a közelgő forradalomnak.

RÉVAY MÓR JÁNOS, a Révai Rt. vezetője a háborús könyvkiadás alakulásáról többek közt a következőket jegyzi fel emlékirataiban (*Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Bp. 1920.): »A világháború kötelességeket rótt azokra is, akik itthon maradtak... elhatároztuk, hogy egy olyan munkát bocsátunk közre, amely a világháború összefoglaló képét tartalmazza, az események rendszeres leírását, folyamatos és könnyen áttekinthető előadását. Ennek a célnak a szolgálatában indítottuk meg. »A világháború képes krónikája« című füzetes vállalatunkat... Erre a munkára szükség volt, igazolta annak sikere, majdnem hatvanezer példányban fogytak el a füzetek a munka megindításakor.

De azután lassan-lassan mind lejjebb és lejjebb szállt az eladott példányok száma... Több mint négy éven át adtuk ki a »Világháború képes krónikáját«, füzetről-füzetre apadó példányszámban, míg azután végül be kellett szüntetni, mert nem volt már kinek kiadni, annyira lepadt az itthonmaradtak száma és annyira nőtt a háború gyűlölete és a háborúval foglalkozó írárok ellen az ellenszenv". (2. köt. 348. l.)

A szociáldemokrata pártnak az 1917. évi országos értekezlet elé terjesztett jelentéséből kitűnik, hogy 1916. augusztus 1 és 1917. január 31 között, vagyis egy félév alatt a könyvkereskedés bevétele közel 50%-kal több volt, mint a háború elején egy teljes esztendő alatt. (*A Pártvezetőségnek az 1917. évi értekezlet elé terjesztendő jelentése*. Bp. 1917. 12. 1.)

A polgári demokratikus forradalom kiadványai

A polgári demokratikus forradalom, amely 1918. október 31-én győzelmet aratott, eltörölte a háborús cenzúrát, és törvénybe iktatta a sajtószabadságot.¹ A nyomdákhoz és kiadóvállalatokhoz a forradalom azonban polgári jellegénél fogva nem nyúlt, azokat továbbra is meghagyta az addigi tulajdonosok kezén. Ilyen körülmények között nem annyira a sajtószabadság deklarálása, mint inkább az a körülmény változtatott a kiadásra kerülő könyvek jellegén, hogy a forradalmi hangulat nyomására még a reakciós, konzervatív kiadóvállalatok is idomulni igyekeztek a megváltozott viszonyokhoz, az új közszellemhez.

Jól jellemzi ezt a helyzetet GELLÉRT Oszkár visszaemlékezése. Az októberi forradalom egyik reprezentáns kiadványát, *A diadalmas forradalom könyve* című, vörös fedő-

¹ 1918. II. néptörvény.

jappal megjelenő gyűjteményes kötetet a konzervatív és nacionalista Légrády cég adta ki. GELLÉRT e munka keletkezéséről a következőket írja: „1918 november első napjaiban arra kértem Légrády Imrét, mentsem fel engem a Pesti Hírlapbeli minden munkáimtól és bizzon meg inkább azzal, hogy könyvet szerkeszsek a forradalomról. Ajánlatomat örömmel fogadta; a Légrády-házban én lettem volna — mint a Nemzeti Tanács tagja — az a híd, melyben a lap és könyvkiadó átsétálhatott volna az új magyar valóságba; a Légrádyak legalábbis így képzelték”. (GELLÉRT Oszkár: *Egy író élete*. 1. 1902—1925. 335. 1.)

A „másik Magyarország”, az üldözött és elnyomott eszmék hangja 1918 őszén a felszínre tört és utat talált a nyilvánossághoz. Magyarországon évtizedek óta nem lehetett kiadni Habsburg-ellenes könyveket; most első ízben jelentek meg ilyen jellegű kiadványok és röpiratok.² A háború idején a cenzúra elnyomott minden, a hadvezetést bíráló, a háborús visszasságokat leleplező, a felelősség kérdését boncoló megnyilatkozást; most szabaddá vált az út a háborús korszak bűneinek bemutatására.³

A forradalmi napok eseményeiről — ami jó ideig az érdeklődés középpontjában állt — a brosúrák egész sora számolt be.⁴

A forradalom által hatalomra segített koalíciós kormány pártjai nagy példányszámban adták ki addig csak kevésbé ismert programjaikat.⁵

A könyvkereskedések kirakatait társadalomtudományi, különféle szocialista irányzatokat képviselő könyvek, KAUTSKY, SZABÓ Ervin, KROPOTKIN, OTTO BAUER, KARL KRAUS, JÁSZI Oszkár és mások írásai lepték el; nagy-sietve elkészült WILSON beszédeinek és üzeneteinek magyar fordítása is.⁶

Jellegzetes dokumentumai az időszak kavargó politikai közszellemének a *Forradalmi Könyvtár*, *Károlyi Könyvtár*, *Táltos Könyvtár*, *Természet és*

² BÍRÓ Zoltán: *A Habsburg-ház bűnei. Magyarország 400 éves szenvedésének története*. Bp. 1919. *Magyarország veradója, melyet a Habsburgoknak fizetett 1914-től 1918-ig*. Bp. 1918. *Az osztrák császárok bűnei*. Bp. 1918.

³ BALÁZS Bence: *Borevic nyuj. tábornagy bűnei*. Bp. 1919. DIÓSZEGHY Tibor: *Vádirat az „uzsoki hős” (Szurmay Sándor) ellen*. Bp. 1919. BÖHM Vilmos: *A háborús korszak bűnei*. Bp. 1919.

⁴ *Néhány nap a magyar történelemből. (Az októberi forradalom.)* Bp. 1918. VÁGÓ Géza: *Hogyan tört ki a forradalom. (A négy nap 1918 okt. 28—31.)* Bp. 1918. RÉVÉSZ Mihály: *A győzelmes magyar forradalom*. Bp. 1918. *A polai matróz forradalom története. A „Viribus unitis” csatahajó elsüllyesztése. A polai matrózok hazajövele*. Bp. 1918. *A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak. önvallomása*. Szerk. GELLÉRT Oszkár. Bp. 1918. MAGYAR Lajos: *A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán* Bp. 1918. BÚSFEKETE László: *Katonaforradalmárok*. Bp. 1919. *Forradalmár. A diadalmas vérnélküli magyar forradalom lefolyásának története*. Bp. 1919. A forradalmi napok eseményeit még külön gyerekek számára is feldolgozták: RINGER Lili: *Pukkanás a forradalomban*. Kis történet kicsinyeknek. Bp. 1918.

⁵ JÁSZI Oszkár: *Mi a radikálizmus?* Bp. 1918. POLÁNYI Károly: *A radikálizmus programja és célja*. Szeged, 1918. *Aktuális kérdések, radikális feleletek*. Bp. 1919. *Hogyan akarják a radikálisok szabaddá tenni a népet?* Bp. 1919. *A magyarországi szociáldemokrata párt programja és szervezeti szabályzata. (Új lenyomat.)* Bp. 1919. HOROVITZ Jenő: *A néphez. A magyarországi szoc. dem. párt programjának rövidre fogott magyarázata*. Bp. 1918. *A szociáldemokrácia evangéliumából kérdések és feleletek. Igaz tanítások a magyar munkásnépnek.* (5. kiad.) Bp. 1919. *A függetlenségi és 48-as párt programja*. Bp. 1918. *A függetlenségi Károlyi-párt szózata az országhoz*. Bp. 1919. A politikai élet fellendülését és a pártok, illetve azok programjai iránti érdeklődés növekedését mutatta, hogy ilyen jellegű összefoglaló füzetet ez időben magánvállalkozásként is érdemes volt kiadni: ERDÉLYI Jenő: *Mit akarnak? Károlyi pártja, a szociáldemokraták, radikálisok, keresztény szocialisták, földművelők, bolsevikiek? Az összes magyar politikai pártok programja és szervezete*. Bp. 1919.

⁶ WILSON *Beszédei és üzenetei a háborúról, békéről és a népek szövetségéről*. Összeáll. Bródy Béla, Magyar Lajos. Bp. 1919. WILSON, Woodrow: *Az új szabadság*. Bp. 1919.

Társadalom címmel kiadott könyvsorozatok, amelyeket kétségkívül a forradalmi hangulat és az üzleti számítás egybefonódása hozott létre.

Ezekben a sorozatokban a következő könyvek jelentek meg:

Forradalmi könyvtár : 1. HUGO, Victor: *A tanítás szabadsága*. 2. PILISI Lajos: *Kain és Abel*. 3. HUGO, Victor: *Forradalom és Köztársaság*. 4. MICHELET: *A nő, a család*. 5. MULTATULI: *Az igazi házasság*. 6. HUGO, Victor: *A párizsi békekongresszus 1849-ben*. 7. HUGO, Victor: *Munka vagy anarchia*. 8–10. RÓZSA Ignác: *Útmutató a szocialista irodalomban* : a) *Utópia írók és kommunista kísérletek*. b) *A szocializmus úttörői*. c) *A szocializmus kronológiája*.

Károlyi Könyvtár : 1. KRAUS, Karl: *Búcsúztató. Halotti ének az osztrák-magyar monarchia felett*. 2. KACZÉR Illés: *Az új Magyarország evangéliuma*. 3. BALKÁNYI Béla: *Pénz, munka, állás*. 4. KRÚDY Gyula: *A kápolnai földosztás*. 5. LENGYEL Géza: *Gazdasági politikánk jövője (Mitteleurópától a dunai konföderációig)*.

Táltos Könyvtár: 1. BUZA Barna: *Magyarország igaza*. 2. ILLÉS Béla: *A szellemi munkások és a szocializmus*. 3–4. BRAUN Róbert: *Magyarország feldarabolása és a nemzetiségi kérdés*. 5–7. MIGRAY József: *Szocializmus és népnevelés. Az oktatásügy reformjának alapkérdései*. 8–9. STEIER Lajos: *Csehek és tótok*. 10. ILLÉS Béla: *Spartacus élete*. 11. SZABÓ Dezső: *A forradalmak Ady*. 12–13. JORDÁN Károly: *Arányos választórendszerek bírálata*. 14–15. MIGRAY József: *A vallás világa*. 16. JÁKÓ Géza: *Iparművészek a szocialista társadalomban*.

Természet és Társadalom : KANT, Immanuel: *Az örök béke*. (Fordította, bevezette és jegyzetekkel kísérte BABITS Mihály). OPPENHEIMER Ferenc: *A szociális kérdés*. SZABÓ Ervin: *A szocializmus. Szindikalizmus és szociáldemokrácia*. SPENCER, Herbert: *A katonai és iparostársadalmak szociológiája*.

E sorozat kiadásának terve SZABÓ Ervintől származott. SZABÓ résztvett a sorozat kiadására létrehozott „Uj Magyarország” kiadóvállalat megszervezésében, és az első füzetek anyagát is ő választotta ki.

A polgári demokratikus forradalom által felvetett kérdések közül szinte valamennyiről külön-külön jelentős irodalom keletkezett. A földkérdésről könyvtárat betöltő írás látott napvilágot.⁷

Számarányukat tekintve alig maradtak el e mögött a nemzetiségi kérdést tárgyaló, kozmopolita vagy nacionalista szellemben írt füzetek.⁸

Gyors egymásutánban jelentek meg kiadványok a köztársaságról, a militarizmusról, a közoktatás újjászervezéséről.⁹

⁷ DÁNIEL Arnold: *Földértékkadó vagy földosztás*. Bp. 1918. VARGA Jenő: *Földosztás és földreform Magyarországon*. Bp. 1918. *Értekezelés a birtokreformról a földművelésügyi minisztériumban 1918 november 20-tól november 29-ig*. Bp. 1918. PIKLER Gyula: *Magyar földreform*. Bp. 1919. MÓRICZ Zsigmond: *Népszavazás a földreformról*. Bp. 1919. MÓRICZ Zsigmond: *A földtörvény kis katedája*. Bp. 1919. KRÚDY Gyula: *A kápolnai földosztás*. Bp. 1919. MIGRAY József: *Mit akarunk hát: kié legyen a föld?* Bp. 1919. RUBINEK Gyula: *A földművelő nép földhöz juttatásáról*. Bp. 1919. RÉVAI Mór: *Földet a népnek, pénzt az országnak*. Bp. 1919. SCHANDL Károly: *A földosztásról szóló törvény magyarázata*. Bp. 1919. BÚZA Barna: *Mi van a földművelő nép földhözjuttatásáról szóló törvényben?* Bp. 1919. TAKÁCS József: *A földbirtok reform törvénye*. Bp. 1919. ORMOSS Ede: *A földosztás*. 1919. évi XVIII. néptörvény a földművelő nép földhöz juttatásáról. Bp. 1919. stb.

⁸ JÁSZI Oszkár: *Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok*. Bp. 1918. *A nemzetiségi kérdés a társadalom és az egyéni fejlődés szempontjából*. Bp. 1919. BRAUN Róbert: *Magyarország feldarabolása és a nemzetiségi kérdés*. Bp. 1919. BUZA Barna: *Magyarország igaza*. Bp. 1919. STEIER Lajos: *Csehek és tótok*. Bp. 1919. STRÓBL Miksa: *Tótok, akik nem akarnak elszakadni Magyarországtól*. Bp. 1919. KALONDAY Pál: *Válasz a román nemzeti komiténak*. Bp. 1918.

⁹ BENEDEK Marcell: *Királyság és köztársaság*. Bp. 1919. *Mi is az a köztársaság?* Írta: Hungaricus. Bp. 1919. KALMÁR Antal: *Köztársasági kiskaté kérdésekben és feleletekben*. Bp. 1919. LINDER Béla: *Kell-e katoná? A militarizmus csödjé*. Bp. 1918. *Kell-e katoná?* Szeged, 1919. *A magyar tanítók szakszervezetének népoktatási programja*. Bp. 1918. MIGRAY József: *Szocializmus és népnevelés*. Bp. 1919. OREL Géza: *Szociális reformok iskoláinkban*. Bp. 1919.

Szabadon lehetett terjeszteni ez időken az egyházat támadó röpiratokat.¹⁰

Az októberi forradalom a múltat idézve, történelmi hagyományként a magyar jakobinusok, az első magyar köztársasági mozgalom emlékéhez nyúlt vissza. A főváros Tanácsa emlékalbumot adott ki MARTINOVICS és társai hamvainak feltalálásáról, és tervbe vette ünnepélyes eltemetésüket, egyidejűleg megjelent néhány a mozgalomra vonatkozó egykorú dokumentum is.¹¹

1918 legvégén, méginkább 1919 elején az új kiadványok között már kitapintható volt az eleinte meghúzódo, de a háttérben újra szervezkedő és erőre kapó ellenforradalom jelentkezése. A reakció a nagybirtok és nagytőke védelmében nem mert nyílt sisakkal a porondra lépni. Valódi céljait parasztfogó demagógiába burkolta, a vallás védelmezőjeként lépett fel, antiszemita és sovíniszta jelszavakkal a nacionalista szenvedélyek felszítására törekedett.¹²

Az első kommunista kiadványok

1918. november végén megalakult a Kommunista Magyarországi Pártja és követeléseként a forradalmi vívmányok védelmét, az ellenforradalom elleni következetes harcot, a forradalom továbbvitelét írta zászlajára. Az ellenforradalmi kiadványokkal egyidejűleg megjelentek a pesti utcán az első kommunista röpiratok. E kiadványok közvetítették először Magyarországra a lenini eszméket, a bolsevikok tanítását; eljövendő események előhírnökei voltak, és ezért viszonylag csekély számuk ellenére is igen fontos helyet foglalnak el a korszak politikai irodalmában.

A Kommunista Magyarországi Pártjának kiadásában megjelenő brosrák azoknak az agitációs füzeteknek újra való kiadását és továbbfolytatását jelentették, amelyek első ízben 1918 tavaszán és nyarán Szovjetországban jelentek meg.

A Szovjetországban levő magyar hadifoglyok 1918 márciusában létrehozták az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportját. A csoport a felvilágosító munka segítésére két kiadványsorozatot indított *Kommunista Könyvtár* és *Forradalmi Írások* címmel. A *Kommunista Könyvtár*-ban nagyobb terjedelmű, a marxizmus alapvető tanításait ismertető füzetek,

¹⁰ *A csuhások*. Bp. 1919. SOMOGYI Béla: *A keresztényszocialis néppárt programja az igazság megvilágításában*. Bp. 1919. VANCZÁK János: *A klerikális mételey, vagy mit keresnek a vallás és hit emberei a munkásszakszervezetekben*. Bp. 1919.

¹¹ *A magyar jakobinusok emlékezete*. A vértanúk hamvainak feltalálása alkalmából kiadta Budapest főváros közönsége. Bp. 1919. KAZINCZY Ferenc — SZIRMAY Antal: *Az első magyar köztársasági forradalom*. A magyar jakobinusok története. Sajtó alá rendezte BRAUN Soma. Bp. 1918.

¹² *Kié legyen a föld?* Bp. 1919. Orsz. Földművespárt. *Földművelők, cselekedjetek!* Bp. 1919. Magyar Gazdaszövetség. *Halljuk a szociáldemokratákat! Halljuk a radikálisokat!* Győr, 1919. Győregyházmegyei Kny. LOMBOS Alfréd: *Egyház és állam*. Bp. 1919. RADICSICS Elemér: *Reflexiók az októberi forradalomhoz. A középosztály és a zsidóság szerepe*. Bp. 1919. KERTÉSZ István: *A világháború után. (A forradalom.)* Debrecen, 1919. *Le problème de la Hongrie. Les femmes hongroises aux femmes du monde civilisé*. Par Emma de RI-TOÓK et Charlotte de GEŐCZE. Avec la préface de Cecile de TORMAY. Bp. 1919.

a *Forradalmi Írások* sorozatban népszerű, agitációs jellegű röpiratok láttak napvilágot.¹³

Ezekből a füzetekből a breszti békét követően hazatérő magyar hadifoglyok révén egyes példányok már a forradalmat megelőző hónapokban is eljutottak Magyarországra.¹⁴ De széles körökben ismertté e kiadványok akkor váltak, amikor a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása után a párt azokat saját kiadványaiként, nagy példányszámban kezdte terjeszteni. A Szovjetországból már kiadott füzeteken kívül idehaza több új, először Magyarországon megjelenő kiadvány is napvilágot látott. Így a *Forradalmi Írások* sorozatában: *A szakszervezetek egységéért* és *Le a hajcsárválasztmányokkal* címmel jelent meg két, a forradalom által közvetlenül felvetett aktuális kérdéssel foglalkozó röpirat. Ezek közül az első név nélkül kiadott füzet SZÁNTÓ Bélának, a párt egyik alapítójának az írása volt, és az egységes szakszervezetek további fenntartása mellett szállt síkra, a második a szociáldemokraták által javasolt, a forradalmi üzemi tanácsok leszerelését célzó üzemi választmányok ellen foglalt állást.

Mind a *Kommunista Könyvtárban*, mind a *Forradalmi Írások* sorozatban kiadott füzetek, különösképpen KUN Béla elevenen megírt röpiratai, rövid idő alatt népszerűvé váltak és jelentős szerepet játszottak a tömegek felvilágosításában, a forradalom előrehajtásában.

A *Kommunista Könyvtár* kiadványai közt jelentek meg LENIN egyes művei először Magyarországon. Az első magyar nyelvű LENIN-kiadvány *A harc útja* című füzet volt, amely az áprilisi téziseket, LENIN ezzel kapcsolatos levelét és a Szovjetek harmadik kongresszusán 1918 januárjában elmondott beszédét tartalmazta. Ehhez a kiadványhoz KUN Béla írt előszót; ez az előszó LENIN életének és tevékenységének első magyar nyelvű ismertetése és méltatása. 1919 februárjában megjelent az *Állam és forradalom* RUDAS László fordításában. RUDAS fordítását az akkoriban napvilágot látó német nyelvű kiadás alapján készítette el, és azt — az előszó tanúsága szerint — az orosz nyelvű szöveggel KUN Béla vetette össze. RUDAS a könyvhöz írt bevezetőjében LENIN munkáját az opportunizmus elleni lángoló vádiratnak nevezte és kiemelte, hogy a könyv, ha név szerint a magyar szociáldemokratákat nem is említi, róluk, Magyarországról is szól.

Az említett két kiadványon kívül a kommunista sajtó 1919 elején közölte LENIN: *Demokrácia és diktatúra* című cikkét (*Vörös Újság*, 1919. január 18, 21, 23.), *A proletárforradalom és a renegát Kautsky* című tanulmányt és az ugyanazon címmel kiadott könyv egy fejezetét (*Internationale*, 1919. 3—4. 5. sz.). Az *Állam és forradalom*ból 1918 novemberében részleteket közölt a *Ma* című folyóirat is.

A *Kommunista Könyvtárban* LENIN művei mellett az OK(b)P más akkori vezetőinek, különösen az úgynevezett „baloldali” kommunistáknak az írásai

¹³ A *Szociális Forradalom* 1918. szeptember 18-i számának közlése szerint az említett könyvsorozatokban addig a következő kiadványok jelentek meg: *Kommunista Könyvtár*: KUN Béla: *Mit akarnak a kommunisták*. BUCCHARIN Nikoláj: *Osztályharc és forradalom Oroszországban*. LENIN: *A harc útja*. MARX Károly—ENGELS Frigyes: *Kommunista Kiadvány. Forradalmi Írások*: KUN Béla: *Kié a föld*. SZAMUELY Tibor: *Milyen mély a papok zsebe*. LIEBKNECHT Vilmos: *Pókok és legyek*. KUN Béla: *Ki fizet a háborúért?* SZAMUELY Tibor: *Miért hullt le a cári korona?* KUN Béla: *Mi az a tanácsköztársaság?*

¹⁴ LENGYEL József *Visegrádi utca* című könyvében leírja, hogy KUN Béla: *Ki fizet a háborúért* című Moszkvában megjelent röpiratát nemcsak megszerezték, hanem abból november elején faksimile kiadást is nyomtattak. Úgy vélték, mint írja, „hogy jó agitációs hatása lesz, ha Oroszországban megjelent röpiratot adunk a munkások és katonák kezébe”. (75. l.)

is kiadásra kerültek. Ezek a füzetek arról tanúskodnak, hogy a magyar párt eszmei kialakulására a „baloldali” kommunistáknak, a lenini tanításoktól nem egy vonatkozásban eltérő nézetei is hatással voltak.

A „baloldali” kommunisták vezetőjének, BUHARINNAK a következő írásait adták ki: *A kommunisták (bolsevikiek) programja. Az imperializmus diktatúrájától a proletárdiktatúráig. Le a nemzetközi rablókkal! Oszályharc és forradalom Oroszországban. Világ-gazdaság és imperializmus.* Megjelent RADEKNAK *A szocializmus fejlődése a tudománytól a valóságig* c. füzete is.

A „baloldali” kommunistákkal 1918-ban a breszti béke kérdésében álltak fenn alapvető nézeteltérések. LENIN 1919-ben az OK(b)P VIII. kongresszusán a pártprogram vitájában bírálta BUHARINNAK az imperializmust és a nemzeti kérdést illetően elfoglalt álláspontját. LENIN, halála előtt, úgynevezett *Végrendeletében* BUHARIN elméleti nézeteiről azt írja, hogy azok „nagyönis kétkedve sorolhatók teljesen a marxista nézetek közé”. LENIN szerint BUHARINBAN van „valami skolasztikus (sohasem tanulta és azt hiszem, sohasem értette egészen a dialektikát).” (LENIN *Művei* 36. kötet. 603. l.)

Könyvek, broszúrák, röpiratok a proletárdiktatúra időszakában

A polgári demokratikus forradalom nem tudott és nem akart hozzányúlni a nyomdákhoz és kiadványvállalatokhoz. A proletárdiktatúra a nyomdatermékeket előállító üzemek államosítását azonnal megkezdte és ezzel a sajtószabadságot a munkások számára nemcsak formálisan, hanem ténylegesen is biztosította. 1919 áprilisában a szocializálás végrehajtására és az egész szellemi termelés központi irányítására megalakult a Szellemi Termékek Országos Tanácsa, amely az ezt követő időben központilag intézte a kiadványok lektorálását, sajtó alá rendezését, nyomtatását és terjesztését.

A szocialista forradalom 133 napja alatt megjelent munkák túlnyomó többsége politikai-ideológiai jellegű volt, miután a Tanácsköztársaság legfontosabb és legsürgősebb feladatának a politikai-világnézeti felvilágosító munkát, a szocialista célkitűzéseknek és az új állami berendezkedésnek az ismertetését tekintette. Az ilyen jellegű munkák előtérben állása azonban távolról sem jelenti, hogy a Tanácsköztársaság ne fordított volna gondot a tudományos vagy szépirodalmi művek kiadására is; ha ezekből kevés jelent meg, úgy az elsősorban a blokáddal, a blokádnak következtében mind súlyosabbá váló papírhányal magyarázható.¹⁵

A politikai-felvilágosító füzetek egy része a parasztság, a kisiparosok és kiskereskedők megnyugtatására íródott.¹⁶ Több füzet jelent meg a nőkérdésről, az alkoholizmus elleni küzdelem segítésére, az új iskolarendszerről és a vallásról.¹⁷ *Mit adott a forradalom?* címmel a Közoktatásügyi Népbiztosság a Tanácsköztársaság vívmányait, a már elért eredményeket jól áttekinthető

¹⁵ A Közoktatásügyi Népbiztosság egy 1919. május 3-án kelt jelentéséből kitűnik, hogy a nagy anyaghiány miatt a politikai jellegű könyvek és röpiratok egy részét sem lehetett megjelentetni és ezek közül is csak a „legsürgősebbek és legfontosabbak” kiadására kerülhetett sor. (P. I. Archivum. A II. 7/12.)

¹⁶ *A kigazda és az új rend. Keresztény földműves ember lehet-e kommunista? Miért maradt meg a kisbirtok magántulajdonban? A somogy megyei földműves szövetkezetek. Fehérvári Könyv. Termelőszövetkezet Fejérmegyében. Hová álljon a kiskereskedő és a kisiparos? Meghalt az adó, nincs végrehajtó. Miért nincs értelme a bankjegyelrejtésnek?* stb.

¹⁷ *A nő felszabadítása a kommunista társadalomban. A nők napja. Kommunizáljuk-e Zsófi? A józanság proletárkötelesség. A szeszitalok hatása a szervezetre. Az alkoholizmus okairól. A régi és az új iskola. Kik bántják a vallást, a papot meg a templomot? A vallás a kommunista társadalomban. Paplak és templom* stb.

összefoglalásban ismertette. A magyar munkásmozgalom addig agyonhallgatott történetével két kiadvány is foglalkozott. Közülük az egyik FRANKEL Leónak, „a párisi Commun magyar vezérének” életrajzát ismertette, a másik a „hódmezővásárhelyi munkászendülésről” szólt, és ennek kapcsán a vásárhelyi földmunkások egykori vezetőjének, SZÁNTÓ KOVÁCS Jánosnak állított emléket.¹⁸

Az ideológiai kiadványok között nagyszámmal szerepeltek a marxizmus klasszikusainak, a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom vezetőinek az írásai.¹⁹

Érdekességként jegyezhető föl, hogy a magyar Kommün egyik fontos feladatának tartotta MARX *Tőkénének* azonnali magyarra fordítását. Ezzel a feladattal a magyar munkásmozgalom a megelőző évtizedekben nem tudott, talán nem is nagyon akart megbirkózni. Jellemző a sietségre és a lelkesedésre, hogy e feladat megoldására, az anyagot részekre bontva a Közoktatásügyi Népbiztosság egyszerre ötven fordítót mozgósított. A fordítás néhány hét alatt el is készült, és a munka kiadását csak a proletárdiktatúra időközben bekövetkeztétől megdöntése akadályozta meg.

A *Kommünista Kiáltvány*ból a proletárdiktatúra idején merített papíron negyedréteg alakú díszkiadást adtak ki 3000 példányban. A kiadás nyomását a Tanácsköztársaság fennállásának utolsó napjaiban fejezték be, így az könyvtári forgalomba már nem került. Az ellenforradalom a raktáron levő példányokat — kettő kivételével mind a 3000 kötetet — zúzdába küldte.

Szépirodalmi téren 1919 tavaszán a munkásköltők verseskötetei, két versgyűjtemény, néhány színdarab és novellaskötet látott napvilágot.²⁰ A Tanácsköztársaság idején jelent meg SZABÓ Dezső később hírhedté vált regénye: *Az elsodort falu*.

A külföldi írók műveinek fordítására a Közoktatásügyi Népbiztosság külön fordító irodát szervezett, amely elsősorban a klasszikusok műveinek fordításához fogott hozzá. Az új fordítások az idő rövidségére való tekintettel azonban már nem készülhettek el. Korábbi fordítások alapján a proletárdiktatúra idején ANATOLE FRANCE, BALZAC, ZOLA, VERGA, Knut HAMSUN, Jack LONDON, Leonid ANDREJEV, Washington IRWING és mások könyvei jelentek meg.

¹⁸ KREJCSI Rezső: *Frankel Leó a párisi Commun magyar vezére*. ORMOS Ede: 1894 április 22. *A hódmezővásárhelyi munkás zendülés*.

¹⁹ MARXTól: *A Nemzetközi Munkásszövetség első üzenete. A polgárháború Franciaországban. Szabadkereskedelem és védővám. Bér, ár, profit. Forradalom és ellenforradalom vagy Németország*. ENGELStől *Az utópikus és tudományos szocializmus* jelent meg. LENIN műveiből a már említettekén kívül még a következőket adták ki: *A burzsoa és proletárdemokráciáról*. (Előadás a III. Internationale Moszkvai Kongresszusán.) *A polgári demokrácia és a proletárdiktatúra. A Szovjethatalom legközelebbi feladatai. Levél az amerikai proletáriátushoz. Harc a kenyérért. Két levél az amerikai munkásokhoz*. — A munkásmozgalom magyarországi vezetői és ideológusai közül: ALPÁRI Gyula, BOLGÁR Elek, FOGARASI Béla, HEVESI Gyula, KUN Béla, LUKÁCS György, POGÁNY József, RÉVAI József, RUDAS László, VARJAS Sándor és mások írásai láttak napvilágot. Új kiadásban jelent meg SZABÓ Ervinnek még a háború előtt írt tanulmánya: *A tőke és munka harca* RÉVAI József bevezetésével.

²⁰ Kiadták többek közt: BODROGI Zsigmond, FARKAS Antal, KOMJÁT Aladár, PETERDI Andor, VÁRNAI Zseni verseit, a *Proletárok verses könyve* és *Szemelvények a magyar forradalmi és szociális költészetből* című gyűjteményes köteteket, MIKES Lajos: *Nem lesz bankett* és VITÉZ Miklós: *Akiknek egy a sorsuk* című színdarabjait, RÉVÉSZ Béla, BRESZTOVSZKY Ede, KELETI Márton, FARKAS Antal novelláit stb.

A politikai-felvilágosító füzetek kiadását a proletárdiktatúra idején a Közoktatásügyi Népbiztosság VII/1. ügyosztálya intézte.²¹ Ilyen tárgyú könyvek, brosúrák, röpiratok ennek megfelelően a népbiztosság kiadásában jelentek meg. Egyes kiadványokat a párt adott ki (előbb Magyar Szocialista Párt, majd a kongresszust követően Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja név alatt). Kiadóként szerepelt ezenkívül az Alkohol-ellenes Tanács, a Marx—Engels Munkásegylet, a Világszabadság című napilap kiadóhivatala, egy esetben a Ruszka-krajnai népbiztosság is.

A párt kiadásában jelentek meg könyvalakban a proletárdiktatúra rendeletei [*Tanácsköztársasági Törvénytár*. (Szerk. PONGRÁCZ Jenő) A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. 1—5. köt. (1919. március 21—1919. június 30.). Az 1—3. füzetekhez külön tartalomjegyzék és betűsoros mutató is készült.]

A Ruszka-krajnai népbiztosság KRÚDY Gyula: *Havasi kürt* című útirajz kötetét adta ki.

A Tanácsok Országos Gyűléséről készített igen érdekes gyorsírói feljegyzések és a Tanácsköztársaság ún. hivatalos kiadványai általában a kiadó megjelölése nélkül láttak napvilágot.

A proletárdiktatúra vége felé az államosított kiadóvállalatokat sorsszámmal látták el, és egyes ez időben megjelent könyveken a sorszámozott állami kiadóvállalatot tüntették fel kiadóként.

A Tanácsköztársaság idején megjelent könyvek és röpiratok pontos számát, továbbá az egyes kiadványok példányszámát igen nehéz megállapítani. Jól jellemzi a kiadás méreteit azonban a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. június 19-i kimutatása, amely a népbiztosság propagandatermékeiről számol be. E kimutatás szerint június közepéig, tehát két és fél hónap alatt, a VII/1. ügyosztály 80 különböző könyvet és füzetet adott ki, összesen 3 780 000 példányban, nem számítva a magyar kiadványok idegen nyelvű fordításait. A jelentéshez mellékelt kimutatásból egyúttal kitűnik, hogy az egyes füzetek legkisebb példányszáma 15 000, legnagyobb példányszáma pedig 200 000 volt.²²

E rövid ismertetésnek nem feladata a diktatúra idején megjelent politikai, tudományos és szépirodalmi munkák részletes és alapos elemzése. Az értékelést illetően ezért általánosságban csak a következő megállapításra szorítkozom: Mind a felsorolt, mind az itt nem említett munkák, különösen a politikai-agitációs füzetek természetesen nem egyenértékűek és nem hibátlanok. Egyes sietve összeütött brosúrákról már a Tanácsköztársaság idején is bíráló megjegyzések hangzottak el, és mai szemmel nézve méginkább lehet a könyvekben és röpiratokban hibákat, kivetni valót, furcsaságokat találni. A kiadványok egészére azonban — és ezt nyomatékosan kell hangsúlyozni — távolról sem a fogyatékoságok a jellemzők. Aki kézbe veszi őket, azt magával ragadja a belőlük áradó forradalmi szellem, a nemes eszmei tartalom, a kiadványokban testet öltött lendület és lelkesedés. Méltán sorolhatjuk e füzeteket szocialista kulturális hagyományaink féltve őrzött dokumentumai közé.

²¹ A VII. főosztály a „szocializmus állami propagandájával” foglalkozott, vezetője SZABADOS Sándor volt. A VII/1. ügyosztály az előbbi főosztály keretében a tudományos propaganda ügyeit intézte VARJAS Sándor irányításával.

²² A legmagasabb 200 000-es példányszámot: *A lakóházak szocializálása* című brosúra érte el. 100 000 példányban adták ki KUNFI Zsigmond: *Proletárkultúra, proletárművészet*. KEMÉNY György: *A forradalmi kormányzótanács rendeletei*. CZAKÓ Ambró: *A vallás a kommunista társadalomban* című előadásokat, *Kommunizáljuk-e Zsófút?* KROPOTKIN: *Szózat az ifjakhoz. A termelés irányelvei a kommunista államban* című brosúrákat. A legkisebb 15 000-es példányszámban VARGA Jenő: *Munkásigazgatás* c. füzete jelent meg. (P. I. Archivum. A II. 7/12.)

Bibliográfiák, feldolgozások

Az 1918—1919. évi forradalmak kiadványainak címléírását több, e tárgykörrel foglalkozó bibliográfia tartalmazza. Ezek közül mint egykorú bibliográfiai összeállítás érdemel figyelmet a *Corvina* című hetilap bibliográfiai rovata, amely több-kevesebb rendszerességgel 1918—1919-ben is megjelent, és a könyvkereskedők tájékoztatására kiadók szerint csoportosította az újonnan megjelent könyvek listáját.

A *Corvinával* kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy az a Magyar Könyvkereskedők Egyletének volt a közlönye, tehát nem volt hivatalos kiadvány. Bibliográfiai rovata a kiadók adatszolgáltatása alapján készült, távolról sem könyvészeti pontossággal, még kevésbé a teljesség igényével. A Tanácsköztársaság idején a *Corvinát* államosították és tervbe vették, hogy az addigi bibliográfiai rovat helyett könyvészeti mellékletet adnak ki, amely nem kiadók szerint, hanem a tizedes osztályozórendszer alapján tudományáganként fogja az újonnan megjelenő könyveket közölni.²³ Ennek megvalósítására azonban már nem került sor: a terv a Tanácsköztársaság bukásával jóidőre lekerült a napirendről. A *Corvina* az egykorú kiadványokról kétségkívül hiányos képet ad. Az 1918. november 10—1919. március 30. közötti számok 681, az 1919. április 10—július 30 között megjelent számok 205 címléírást tartalmaznak.

A Tanácsköztársaság megdöntése után, az ellenforradalom időszakában, a forradalmi kiadványok jegyzékének pontos összeállítását senki sem tartotta fontos és sürgős feladatnak.

A Magyar Könyvkereskedők Évkönyve, amely addig évi köteteiben a megelőző esztendő könyvtermésének összefoglalását adta, 1918-tól kezdve már nem jelent meg. Így a forradalom könyvtermésének összegyűjtésére csak akkor került sor, amikor 1939-ben, 20 évvel a proletárdiktatúra bukása után, kiadták az 1911—1920 között Magyarországon napvilágot látott könyvek bibliográfiáját, és e kiadvány keretében az 1918—1919-i esztendők anyagát is közzétették.²³ E ciklus-bibliográfia alapján a forradalmak idején megjelent kiadványokat azonban nehezen lehet áttekinteni, mert a bibliográfia a könyvek címeit nem időrendben, hanem betűrendben közli, vagyis a forradalmak kiadványai itt elkeverednek a korábbi évek és a következő esztendő anyagában. Ezenkívül, mint erre a két kötetes munka előszava is utal, a forradalmak idején a kötelempéldányok beszolgáltatása, amelyen a bibliográfia anyaga felépült, hiányos volt és a szerzők e hiány pótlását nem tekintették elsőrendű feladatuknak.

A felszabadulást követően két jelentősebb bibliográfia jelent meg a forradalmak időszakának könyvterméséről. Az egyiket, a *Magyar munkásmozgalmi bibliográfia I—II.* kötetét 1949-ben a Magyar Munkásmozgalmi Intézet adta ki, a másikat *A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok* címmel 1958-ban az Országgyűlési Könyvtár állította össze.

²³ Lásd erre vonatkozóan KÓHALMI Béla: *A „Bibliográfia” rovata és a Bibliográfiai Intézet* című cikkét a *Corvina* 1919. július 30-i számában. Ld. továbbá: SZABÓ György: *Kísérlet a rendszeres bibliográfiai munka megteremtésére a Tanácsköztársaság idején.* Irod. tört. Közl. 1959. 2. sz.

²³ *Magyar könyvészet 1911—1920.* BARCZA Imre címanyagának felhasználásával összeállította az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Sajtó alá rendezte KOZOCSA Sándor. 1—2. kötet. Bp. 1939.

A *Magyar munkásmozgalmi bibliográfia* 4. és 5. fejezete tartalmazza a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság kiadványait. E munka összesen 745 címleírást közöl (ebből 53 esik az első kommunista kiadványokra és 403 a Tanácsköztársaság kiadványaira), és ezzel a két forradalom könyveiről, hibák és hiányosságok ellenére is, a legbővebb bibliográfiai anyagot nyújtja.

Az Országgyűlési Könyvtár kiadványa, a könyvek címleírásán túlmenően az egykorú periodikákra, röpiratokra is kitér és anyagát nemcsak betűrendben, hanem tárgykörök szerint is csoportosítja. Az októberi forradalom idején megjelent könyvek leírását e bibliográfia viszont nem közli, illetve ezek közül csak az első kommunista röpiratokkal foglalkozik. A *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok* elsősorban azt az anyagot dolgozza fel, amelyet az Országgyűlési Könyvtárban a „Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteménye” elnevezéssel gyűjtöttek össze. A proletárdiktatúra időszakából e munkában 347 könyv, brosúra és röpirat címleírása található, tehát valamivel kevesebb, mint a *Munkásmozgalmi bibliográfiában*. Ennek az a magyarázata, hogy e kiadványt a Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából igen gyorsan állították össze, ezért e bibliográfia hiányos, sőt több hibát, pontatlanságot is tartalmaz, amire a kritika jogosan mutatott rá.²⁴

Az Országgyűlési Könyvtár bibliográfiájának hiányai indították az Egyetemi Könyvtárt arra, hogy gyűjteményéből azokat a tételeket, amelyek az előbbi összeállításban nem szerepelnek, külön füzetben *Tanácsköztársasági aprónyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban* címmel közzétegye.²⁵ Hasonlóképpen járt el a *Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden* című kiadvány is, amely a négy szegedi közgyűjtemény e tárgykörre vonatkozó anyagát dolgozza fel és az új adalékokat külön fejezetben emeli ki.²⁶ Megjegyzendő, hogy az Egyetemi Könyvtár kéziratként kiadott katalógusában közölt könyvcímek az Országgyűlési Könyvtár jegyzékében valóban nem szerepelnek, a *Magyar munkásmozgalmi bibliográfiában* nagy részük azonban megtalálható. A Szegeden kiadott és egyébként igen gondosan szerkesztett bibliográfia is több olyan tételt közöl új adalékként, amelyeket más korábbi kiadványok már feltártak.²⁷

A polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság könyvanyagából szemelvényes bibliográfia található a *Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* című sorozat 5. és 6. kötetében.

A proletárdiktatúra szociálpolitikájával és művelődéspolitikájával fog-

²⁴ Ld. PRÁGER Miklós cikkét a *Párttörténeti Közlemények* 1959. 1. sz.-ban. (A *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteménye* c. könyvről) A kötetet ismerteti ezenkívül a *Magyar Könyvszemle*. 1959. 2. sz. (ERÉNYI Tibor), a *Valóság*. 1959. 1. sz., a *Jogtudományi Közöny*. 1959. 2—3. sz., a *Magyar Tudomány*. 1959. 4. sz. (KÖHALMI Béla).

²⁵ TÓTH András: *Tanácsköztársasági aprónyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban*. Bp. 1959.

²⁶ A *Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden*. Bibliográfia. Szeged, 1959. E kiadvány nemcsak a könyveket, hanem a sajtót, a rölapokat, a plakátokat és a levéltári forrásokat is ismerteti.

²⁷ A bibliográfia ilyen jellegű fogyatékoságára rámutat FORGÁCS Sándorné A *Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden* című könyvismertetésében. *Párttört. Közl.* 1960. február—március.

lalkozó egykorú kiadványokat a teljesség igényével tárják fel az e témákkal foglalkozó dokumentum-gyűjtemények.²⁸

Az ellenforradalom nemcsak a proletárdiktatúra idején, de egyes, még a polgári demokratikus forradalom időszakában megjelent könyveket is tiltott kiadványokként kezelt és hivatalból üldözött. A forradalmak bukása után a raktárakban talált készleteket bezúzták, és elrendelték a magánosoknál levő példányok beszolgáltatását is.²⁹ A forradalmak könyvterméséből huszonötéves üldözés ellenére, viszonylag szép számmal maradtak fenn példányok, ami nemcsak a könyvek nagy példányszámával magyarázható, hanem azzal is, hogy a forradalom részvevői, magánosok, vállalva a rejtegetéssel járó kockázatot, a forradalmak könyveit féltett kincsekként elrejtették és megőrizték.

Jelenleg az 1918–1919. évi forradalmak kiadványaiból a legteljesebb gyűjtemény a Párttörténeti Intézet könyvtárában és az Országgyűlési Könyvtárban található, ahol is e nyomtatványokat különgyűjteményekként kezelik és gondozzák. De jelentős számú tanácsköztársasági kiadvány van az Egyetemi Könyvtár „Párttörténet” c. különgyűjteményében, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban és az Országos Széchényi Könyvtárban is.

A forradalmak könyveiről, brosúráiról és röpiratairól részletes elemzés, feldolgozás még nem jelent meg. Amit az ellenforradalom ezzel kapcsolatban összehordott, az annyira egyoldalú, rosszindulatú és tényanyagát tekintve is hibás, hogy történelmi feldolgozásnak nem tekinthető. Marxista részről 1918–1919 könyvkiadásának története még megírásra vár.³⁰

ANDRÁS SIKLÓS: ZUR GESCHICHTE DER VERLAGSTÄTIGKEIT WÄHREND DER UNGARISCHEN REVOLUTIONEN IN DEN JAHREN 1918–1919

Ein sicherer Beweis in Ungarn für eine allgemeine Umstimmung lag in dem Erschlaffen des Interesses gegenüber der Kriegsliteratur und in einem regeren Interesse für die sozialistische Literatur.

Die im Oktober 1918 siegreiche bürgerliche demokratische Revolution setzt die Kriegszensur außer Kraft und inartikulierte die Pressefreiheit. Diese Deklaration ist jedoch nur eine Formalität, da die Revolution die Druckereien und Verlage im Eigentum der früheren Inhaber läßt. Der Aufschwung der politischen Literatur, die Veröffentlichung von der Unabhängigkeit und den demokratischen Anschauungen Ausdruck gebenden

²⁸ *A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája*. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Bp. 1959. *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Bp. 1959. Az egykorú kiadványokat felsoroló bibliográfia a kötetek függelékében található.

²⁹ BALOGH József: *A propaganda* című tanulmányának (megjelent *A Bolsevizmus Magyarországon*. Bp. 1921. c. kötetben) közlése szerint a raktárkészleteket nem tudták bezúzni, és ezért azokat egy börgyár két nagy kazánjában égették el. A nyomtatványok súlyát a tanulmány 2160 métermázsában jelöli meg. (162–163. l.) Hasonlóan adja elő ugyanezt HUSZÁR Károly: *A bolsevizmus kulturpolitikája* c. cikkében (megjelent *A proletárdiktatúra Magyarországon*. Bp. 1920. c. kiadványban) azzal a különbséggel, hogy ő az elégetett iratok mennyiségét 2000 mázsára becsüli.

³⁰ *A Könyvbarát* 1959. januári és februári számában SZILÁGYI Jánosnak két kisebb tanulmánya jelent meg e tárgykörből. *(A könyvkiadás a Tanácsköztársaság alatt és Szépirodalmi könyvek a Tanácsköztársaság alatt.)* E cikkek inkább csak ismertető jellegűek és mint ezt szerzőjük is hangsúlyozza, semmi esetre sem teszik feleslegessé a forradalmak könyvtermésének alapos tartalmi elemzését, részletes feldolgozását.

Publikationen erfolgen nicht so sehr zufolge der Pressefreiheit, sondern sind die Folgen des Druckes der revolutionären Stimmung.

Es erscheinen zur Zeit der bürgerlichen demokratischen Revolution die ersten Publikationen der Ungarischen Kommunistischen Partei. Die Veröffentlichungen vermitteln die Leninschen Ideen, die Lehre der Bolschewiken, sind Vorbote zukünftiger Ereignisse und behaupten, trotz ihrer geringen Zahl einen wichtigen Posten in der politischen Literatur dieses Zeitabschnittes.

Die Proletardiktatur verstaatlicht die Druckereien und Verlage. Zur Vollstreckung der Sozialisierung und einer Zentraleitung der gesamten geistigen Produktion wird im April 1919 der »Landesrat für die Geistige Produktion« ins Leben gerufen. Als dringendste Aufgabe betrachtet die ungarische Kommune die Herausgabe von Werken politisch-ideologischen Charakters, arbeitet aber zugleich einen Plan für die Ausgabe wissenschaftlicher und belletristischer Werke aus. Die Publikationen der Räterepublik sind von revolutionärem Geist und edlem ideellem Inhalt durchtränkt. Die Zahl und Auflagenhöhe der Drucksorten sind trotz des Papiermangels erstaunlich hoch. Die die Buchproduktion der Proletardiktatur bekanntgebenden Bibliographien enthalten über 400 Titelaufnahmen von Büchern und Broschüren.

KÖZLEMÉNYEK

Egy XIV. századbeli énekeskönyvünk továbbélése. A gyulafehérvári Batthyány Könyvtár gazdag kéziratos anyaga viszonylag kevésbé foglalkoztatta a magyar kutatókat. SZENTIVÁNYI Róbertnek a kéziratgyűjteményről szóló, több kiadásban megjelent könyvatos katalógusa¹ 709 kéziratot sorol fel 927 kötetben, amely összesen 1122 művet tartalmaz.

Ez az óriási gyűjtemény természetesen nagyon heterogén természetű, különböző korú és értékű. A IX—XIX. századig terjedő kéziratári anyag egy része nem magyar vonatkozású. A II. JÓZSEFTŐL feloszlatott osztrák kolostorok és a bécsi egyetem anyagából került oda MIGAZZI Kristóf könyvtárával, amelyet BATTHYÁNY Ignác püspök vásárolt meg a gyulafehérvári könyvtár számára.

Mi ebből a tiszteletre méltó gyűjteményből három kéziratos gradualét tanulmányozunk, amelyek a magyar középkornak számunkra fontos emlékei. Ezek közül, mint középkori deák zenei művelődésünknek érdekes emlékét, e művelődés egyes elemei továbbélésének, népi környezetbe kerülésének bizonyosságát, most egy XIV. századi gradualét mutatunk be. A kódex a Batthyány Könyvtárban R. I. 96. jelzet alatt található. Mikrofilmje az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában.

Hártyakódex, 323 × 243 mm mérettel, 152 egy kolumnás fólióval félbőr kötésben. Írása: scriptura gotica textualis formata. Hangjelzése: négy piros vonalon notatio gotica.

A kódex hiányos. Egységes lapszámozása ma nincs. Mi a ténylegesen meglévő lapok száma szerint jelöljük az egyes fóliókat. Töredékes incipitje: „*adversum me loquebantur . . .*” (SZT. ISTVÁN vértanú dec. 26-i introitusa.) — Explicitje a mai 152. fólión: „*Virgo decus mundi regina celi preelecta ut sol pulchra lunaris ut*” (Szűz Mária *Ave praeclara stella* szekvenciájának szavai.)

Irodalma csupán katalógusok adataira szorítkozik.² Egyetlen tanulmány érinti röviden a kódexet; KOVÁTS S.: *Két középkori, hangjegyzéses hárttyakódex-töredék.* (Történelmi és Régészeti Értesítő. Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeumtársulat Közölnye. XXIV. Új Évfolyam. Temesvár. 1908. 1—22. 1.) A tanulmány két temesvári töredékről szól, kódexünket csak példaként említi.

A katalógusok nem jelölik meg a *Graduale* keletkezésének helyét, annak időpontját pedig egymástól eltérően a XV. vagy XVI. századra teszik. Mi a kódexet vizsgálódásunk alapján korábbra datáljuk.

¹ *Catalogus concinnus librorum manuseriptorum Bibliothecae Batthyányanae.* Szeged, 1958.

² CSERESNYÉS András 1824—25-i kéziratos jegyzéke. WESZELY K.: *Gyulafehérvári füzetek.* Kolozsvár, 1861. BEKE A.: *Index manuseriptorum Bibliothecae Batthyányanae dioecesis Transsylvaniensis.* Az Erdély egyházmegyei Batthyáni-könyvtár kéziratai névsora. K. Fehérvár, 1871. VARJU E.: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár.* Magy. Könyvszle. 1899—1901. SZENTIVÁNYI id. katalógusa.

A 108. fólión a votivmisék és gyászmise után ezt az eredeti író kezével írt rubrikát találjuk: „*Missa contra pestilenciam quam papa clemens sextus instituit in collegio cum cardinalibus et concessit omnibus dictam missam legentibus sive audientibus cclx dies indulgentiarum.*” VI. KELEMEN pápa 1342—52 között kormányozta Avignomból az egyházat. A kérdéses európai arányú pestisjárvány 1348-ban volt. A pápa a pestis ellen való misének és búcsúknak engedélyezésével igyekezett a bajba jutottakon segíteni.³ Mivel a rubrikát a kódex írója a kódex készítésekor írta, azért a *Graduale* keletkezésének legkorábbi időpontja 1348.

A tiszta gótikus írásmód viszont arra kényszerít, hogy a másolás időpontját ne sokkal ezen terminus utánra tegyük. Ugyanezt tanácsolja a kódex hangjelzése. A gótikus hangjegyrészeknek a metzível való keverése általában a XIV. századra jellemző.⁴

Indokoltá teszi a korai datálást az *Ersultet* dallama is, amely általában „ti” (h) magasságban recitál, míg a következő korokban ez „do”-n (c) szokott történni.

A kódex viszonylag kis alakja ugyancsak a XIV. századra utal. A XV. századi gradualék nagy fólió alakban készülnek. Bár LEROQUAIS figyelmeztet, hogy egyes ünnepeknek a *Sanctoraléból* való hiányzása nem lehet döntő érv valamely kódex keletkezési idejének meghatározásában, mégis némiképpen támogat ebben az a tény, hogy a *Graduale* egyébként gazdag *Sanctoraléjában* nem szerepel Sarlós Boldogasszony (Visitatio B. M. V.) ünnepe. Ezt 1389-ben rendelte el VI. ORBÁN, ill. IX. BONIFÁC pápa. Ha a kódex írója a VI. KELEMENTŐL engedélyezett pestis elleni misét az engedélyezés körülményeivel együtt felvette a *Gradualéba*, feltételezhetjük, hogy Sarlós Boldogasszony miséjét is beiktatta volna az ünnepek rendjébe, ha az akkor már közismert lett volna.

Mind Ezeket egybevetve, a kódex *keletkezési idejét a XIV. század második felére, pontosabban harmadik negyedére* tesszük.

A kódex keletkezési helyét, provenienciáját vizsgálva, magyar eredetét könnyen megállapíthatjuk. A magyar szenteknek a *Gradualéban* szereplő ünnepei, amelyeken saját szövegű *Alleluját* találunk, kétséget kizáróan bizonyítják azt.

Magyarországi használatát igazolja továbbá az a sok magyar és latin nyelvű lap-széli bejegyzés, amelyet a XVI—XVIII. században a *Gradualét* használó kántorok, orgonisták, iskolamesterek írtak be.

Keletkezési helyének pontosabb meghatározásához a nagyszombati *Ersultetből* indulunk ki. A kódex mai 41.^v fólióján ezt olvassuk: „*Precamur ergo te domine ut nos famulos tuos omnemque clerum et devotissimum populum una cum papa nostro . . . et antistite nostro . . . et gloriosissimo rege nostro . . . et regina nostra et antistite nostro una cum omni congregatione ac familia sancte marie quiete temporum concessa . . .*”

E szövegben számunkra legfontosabb a két *antistes* említése. Ez más kódexeinkben nem fordul elő.⁵

³ PAULUS, N.: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter*. Paderborn, 1922. 2. köt. 156. l.

⁴ SZIGETI K.: *Denkmäler des Gregorianischen Chorals aus dem ungarischen Mittelalter*. Studia Musicologica, 1963. Tom. IV. fasc. 1—2. 142. l.

⁵ Felvetődhetik a kérdés: nem pusztán elírásról, tévedésről van-e szó? Ezt a feltevést döntően megcáfolja a dallam. Az *Ersultetben* ui. az egyes gondolategységek mindig bevezető (*la-ti*) dallammenettel kezdődnek, és átmeneti (*do-ti-la + la-ti-ti*) vagy végzárattal (*do-ti-la-so + so-la-ti-la-ti-la*) végződnek. Minden egyes bevezető dallammenet után zárlati dallam következik. Ezen szakaszban azonban egymásután háromszor is („*et regina nostra, — et antistite nostro — una cum omni congregatione*”) bevezető dallammenet szerepel a nélkül, hogy a szokás szerint közben záróforma fordulna elő. A dallam alapján tehát betoldásnak kell minősítenünk ezeket a szavakat: „*et regina nostra et antistite nostro*”, valamint kissé tovább: „*sancte marie*”. Az így helyreállított eredeti szöveg így hangzanék: „*una cum papa nostro. . . et antistite nostro. . . et gloriosissimo rege nostro. . . una cum omni congregatione ac familia quiete temporum concessa. . .*” Ez lényegében megegyezik az országban általában használt (esztergomi) szöveggel.

Az első antistes minden *Exsultet*ben megtalálható, és az illetékes megyéspüspökre vonatkozik. A második antistesnek csak úgy van értelme, ha az illetékes püspökön kívül másnak is van bizonyos fokú joghatósága a graduale-tulajdonos közösség fölött. A magyar középkorban erre két lehetőség ismerünk.

Egyik a társaskáptalanoknál áll fenn. A társaskáptalan közvetlen feje a prépost, aki viszont káptalanjával együtt a püspököknek van alárendelve.⁶

A másik lehetőséget a királyi kegyuraság alá tartozó bencés apátságoknál találjuk. Ezek a középkorban csaknem mind megszerezték a területi megyéspüspök (antistes) joghatósága alól való mentességet, az exemptiót, és közvetlenül az esztergomi érsek alá tartoztak. Sőt ezen kiváltságuk odáig fejlődött, hogy a kolostor birtokterületén az apát nevezte ki a plébánosokat.⁷ Az ilyen apátság antistese tehát az esztergomi érsek volt. A helyi joghatóság alapján azonban az apátok is viseltek antistes címet.⁸ Így a második antistes vonatkozhatik valamely királyi kegyurasági monostor apátjára.

De talán még inkább gondolhatunk a második antistesnél azon egyházmegye püspökére, amelyben az apátság feküdt. Mert bár az exemptio kivette a kolostort a helyi püspök joghatósága alól, a liturgikus tisztelet továbbra is megillette őt.

Ezek alapján a kódex keletkezési helyét a magyarországi társaskáptalanok és királyi apátságok között kell keresnünk.

A közelebbi lokalizáláshoz ismét az idézett *Exsultet*-szöveghez fordulunk.

A második antistes említése után e szavak következnek: „*una cum omni congregatione ac familia sancte marie.*”

A XIV—XV. századi misekönyveink az *Exsultet*ben a pápa, püspök és király (esetleg még a királyné vagy gyermeke) után meg szoktak emlékezni arról az egyházi testületről, amelynek keretében az *Exsultet*et éneklik. A testület védőszentjének nevét a kódexek ugyanúgy *N* betűvel jelzik, mint a pápa, püspök vagy király nevét.⁹

Mivel kódexünk „*congregatione ac familia sancte marie*”-t említ, így tulajdonosát valamelyik középkori magyar Szűz Mária-társaskáptalanban vagy Szűz Mária-apátságban kell megtalálnunk.

A XIV. században három Szűz Mária-társaskáptalan működött Magyarországon: a székesfehérvári, nagyszombeni és váradi. A székesfehérvári nem lehet a kódex tulajdonosa, mivel „nullius” jellegű volt, vagyis püspök közbejötté nélkül, közvetlenül a római szent-székek volt alávetve. Így itt a két antistesnek nem lett volna értelme. A nagyszombeni ugyancsak nem jöhet szóba, mivel a *Graduale* egykorú bejegyzése szerint a kódexet 1612-

⁶ Ilyen értelmű kettős egyházi fensőbbiségre analóg példát találunk a pozsonyi társaskáptalan kanonokjainak XIV. századi esküformájában. A kanonokok engedelmességét eskütszéknek a királynak, továbbá „*archiepiscopo Strigoniensi et suo Vicario ac Domino N. preposito huius ecclesie.* . . .” (Lásd idézve SZENTIVÁNYI: I. m. 139. l.)

⁷ SÖRÖS P.: *Az elenyészett bencés apátságok.* Bp. 1912. 20—21. és 143. l.

⁸ VÖ. SIPOS S.: *Enchiridion juris canonici.* Bp. 1947. 235. l. DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis.* Niort, 1883. I. 303. lap. Erre a körülményre MEZEY László hívta fel figyelmünket.

⁹ Így pl. a jelenleg ismert legelső, biztosan magyar eredetű, XIV. századi esztergomi misekönyvben (jelenleg Pozsonyban, Archiv Mesta Bratislavy E. C. 3.) így találjuk: „*Precamur ergo te domine ut nos famulos tuos omnem clerum et devotissimum populum una cum papa nostro N. et gloriosissimo rege nostro N. eiusque nobilissima prole N. et antistite nostro N. cum omni familia sancti N. quiete temporum concessa.* . . .” Vagy egy 1437—39 között írt magyar misekönyvben (Archiv Mesta Bratislavy EL. 13.): „*una cum papa nostro N. et gloriosissimo rege nostro Alberto [uralkodott 1437—39] eiusque nobilissima prole N. et antistite nostro N. cum omni familia N. quiete temporum concessa.* . . .”

ben Magyarországról hozták Erdélybe¹⁰. Nagyszében pedig mindenképpen a legszűkebb értelemben vett Erdély területére esik.

Így a társaskáptalanok közül csak a váradi Szűz Mária-társaskáptalan marad hátra. Ezt TELEGDI Csanád váradi prépost, KÁROLY RÓBERT kancellárja 1320 körül alapította. A préposton kívül hat kanonokból állott.¹¹ Mindazonáltal a *Gradualé*nak a váradi Szűz Mária-káptalanba való lokalizálása több nehézségbe ütközik. Ez a kiskáptalan ui. aligha élt gazdagabb, önálló liturgikus életet. Kanonokjai kötelesek voltak részt venni a székeskáptalan zsolozsmáján és egész liturgiáján.¹² Így saját társaskáptalani templomukban aligha jutott idejük többre, mint az alapítványi misék elvégzésére. TELEGDI Csanád igazában Szűz Mária addig is meglévő kis templomát tette káptalani templommá, és részben az addigi oltárospapok javadalmából alapította a hat kanonokból és prépostból álló káptalant. Nagyon valószínű, hogy a kanonokok kötelezettsége a Szűz Mária-templomban csak az alapítványi vagy fogadalmi misék elvégzésére szorítkozott. Azért is nehéz a *Gradualé*t a váradi kiskáptalannak tulajdonítani, mivel sokkal önállóbb életű és nagyobb szabású társaskáptalanjaink (mint Pozsony és Szepes) misekönyveiben sem találkozunk olyan esettel, hogy a prépost nevét felvették volna az *Ersulter*be.

Sokkal megalapozottabban tarthatjuk valamelyik Szűz Mária pártfogása alatt álló királyi apátság gradualéjának. A fentebb elmondott elvek alapján gyakorlatilag három bencés apátság jöhet szóba: Kolozsmonostor, Pécsvárad és Szent Jobb apátság.

Kolozsmonostort azonban eleve ki kell zárunk, mivel a *Gradualé*t Magyarországból vitték Erdélybe (lásd fentebb), Kolozsmonostor pedig Erdélyben fekszik. Pécsvárad és Szent Jobb, mindkettő gazdag, hiteleshellyel rendelkező, exempt királyi apátság volt, s mindkettő az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.¹³

Mivel azonban a törökök ismételt hadjárata, majd 1541-től kezdve az állandósuló török megszállás széles sávot húzott Pécsvárad és Erdély közé, alig tarthatjuk valószínűnek, hogy 1612-ben a kódex Pécsváradról került volna Erdélybe.¹⁴

Ezek után a kódex keletkezésének legvalószínűbb helye, a váradi egyházmegyében, sőt Várad közelében fekvő Szent Jobb apátság. A váradi egyházmegyében, pontosabban a Szent Jobb apátságban való lokalizálásnak több adat kedvez. Így az a tény, hogy míg a kódexünknel alig pár évvel vagy évtizeddel korábbi esztergomi hangjelzett misekönyvben¹⁵ SZT. LÁSZLÓ miséje a közös misék szövegéből való, addig jelen *Gradualé*nkban találjuk SZT. LÁSZLÓnak legősibb ismert, saját szöveggel s dallammal rendelkező *Allelujáját*. (SZT. LÁSZLÓ a váradi püspökség védőszentje, Szent Jobbnak pedig alapítója!) Az alleluja szövege: „Alleluia. Sancte rex ladislae succurre nobis tuis devotis famulis qui de tua semper sollempnitate gaudeamus exultantes.” (Ld. 1. ábra.)

¹⁰ „Ez Gradualt 1612 estendeoben Conferalta az Istenben elniugodott eoregh Miklos Deák hozvan magyar orzgból, Requiem etr.” (140. fólión levő bejegyzés.)

¹¹ BUNYITAY V.: *A váradi káptalan legrégebbi statutumai*. Nagyvárad, 1886. 72. és 75. l. THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Roma, 1860. 467—470. l.

¹² BUNYITAY: *I. m.* 72. l.

¹³ SÖRÖS: *I. m.* 11. skk. és 141. skk.

¹⁴ *Uo.* 38. lap. Mégis fennmarad annak a lehetősége, hogy Pécsváradról vitték a kódexet Erdélybe, mivel pl. MÓRÉ László pécsvárad apát 1530 körül lemondva apáti tiszteréről, Kolozsmonostorra vonul vissza. (SÖRÖS: *I. m.* 37. l.) ESZÉKI János pécsi püspök 1540 körül Erdélybe menekül. (BRÜSZTLE, J.: *Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. Quinque-Ecclesiis*, 1874. 1. köt. 382—384. l.) CSÁRAI Máttyás pécsi kanonok pedig 1542—45 között megy Váradra, s lesz ott FRÁTER György püspöksége idején váradi kanonok. (RADÓ P.: *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. A pannonhalmi főapátsági Sz. Gellért Főiskola Évkönyve. 1942/43. Pannonhalma, 1943. 367. és 391. l.)

¹⁵ Archiv Mesta Bratislavy E. C. 3.

...cabe tis pax tua enim ante se non do
 Iohis et pauli quibus tribulacione
 ...para te vras e me ... et sicoriam ladiilat os iustis de p.
A ... ante ... la ...
 la ... lictur ... no ... tu ... is de ... uotis sa ... mi
 lis qui de tu a sem ... p ... lollenym ... tate ... gan ...
 ... offensus anime tu mag
 ... na est gloria in vigilia aplice
 ... petri et pauli. Innotius
D ... i no ... pax tu ...
 ambulabas ubi volebas cu autem senueris extensus ma
 ...
 ... qua tu no ... hoc au
 ... qua morte clarificatus esse

1. ábra

Ez a szöveg SZT. ISTVÁN nevével megtalálható az említett esztergomi misekönyvben, dallama azonban különbözik attól. Feltehetően a bencések vették át az esztergomi *Szt. István-alleluja* szövegét és behelyettesítve SZT. LÁSZLÓ nevét, más, talán saját szerzenyű dallamot alkalmaztak reá.

Gradualék a középkorban egész Európában használt ún. karoling misekönyvet követi, szemben a Curia Romana gyakorlatával, amely a középkori ferencesek és ágostonos remeték misekönyveiben található. A karoling liturgia keretében azonban korántsem volt olyan egység, mint a Curia Romana liturgikus könyveiben vagy a trienti zsinat utáni misekönyvben.¹⁶

Kódexünk egyes kritikus pontokon az 1480-ban nyomtatott *Missale dominorum Ultramontanorum* mutat rokonságot. Ezt a *Missalét* pedig szerintünk PRUISZ JÁNOS váradi püspök nyomatta.¹⁷ Ez a megegyezés is megerősíti nézetünket, amely szerint a *Gradualét* váradi területre lokalizáljuk.

Még több szempont szól a mellett, hogy a *Gradualét* bencés, pontosabban szent jobbi eredetűnek tartjuk. A középkorban a bencések Magyarországon a karoling misekönyvet használták. Kódexünk is az. De megtaláljuk benne a bencés szentek szokásos ünnepeit. (SZT. BENEDEK márc. 21. és júl. 11., SZT. SKOLASZTIKA, SZT. GELLÉRT, SZT. ANDRÁS és BENEDEK.)

Monasztikus jellegére vall az *Exsultet* idézett szövegének a kifejezése: „cum omni congregacione ac familia”. Más misekönyvekben csak „omni familia sancti N.” szokott lenni.

Bencés szerzőt sejtet SZT. ISTVÁN király alleluja-szövege: „O rex et apostole stephane genis tue tuis precibus duc nos ad contemplandam speciem celsitudinis christi quos elevatis manibus in celum tu moriens matri christi commisisti”. (Ld. 2. ábra.) A scriptor itt nem vette át az Esztergomban már használatban levő alleluját, hanem új szöveget írt, amelyben az országalapító SZT. ISTVÁN halálát a rendalapító SZENT BENEDEKÉVEL állítja párhuzamba.^{17a}

A szentjobbi eredetnek kedvez végül SZT. ISTVÁN királynak vigiliás ünnepe. Ezt máshol is megtaláljuk ugyan, de általánosnak mégsem mondható.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a *Gradualét* a XIV. század harmadik negyedében valamelyik királyi bencés apátságban, legvalószínűbben a Szent Jobb monostorban írták. Ezért a további tudományos megnevezésben *Szent Jobb-i Gradualének* mondjuk.

¹⁶ Így míg egyes miseénekek az összes karoling misekönyvekben egyformán megtalálhatók, de nincsenek meg a Curia Romana gyakorlatában, addig mások mindkettőben megtalálhatók, csak más ünnepnapokon. De a karoling misekönyvek egymásközt is több eltérést mutatnak. Magyarországon a középkor végére a sokféle kéziratos misekönyv és graduale alapján kialakult ugyan némi egység, amely a nyomtatott misekönyvekben rögzítődött, de azért ezek között is számos különbséget találunk.

¹⁷ Ilyen megegyezés pl. Áldozócsütörtök vigiliájának introitusa, amelynek szövege *Gradualénk*ben: „Omnes gentes plaudite manibus”, miként a *Missale Ultramontanorum*ban, míg a többi magyar nyomtatott misekönyvben „Vocem jucunditatis” szerepel.

^{17a} SZT. GERGELY írja ui. *Dialogusaiban* SZT. BENEDEKRŐL, hogy „erectis in caelum manibus” halt meg. Az allelujában pedig SZT. ISTVÁN „elevatis manibus in celum” készül a halálra. Különösen stílusosan hangzik ez a szöveg a Szent Jobb apátságban, amelyet SZT. LÁSZLÓ éppen SZT. István jobbkezének őrzésére alapított.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a Szent Jobb kolostor védőszentje Szűz Mária volt, akkor célzást láthatunk az alleluja ezen szavaiban is: „... quos elevatis manibus in celum tu moriens MATRI CHRISTI commisisti.”

C III

Assumpta est maria in celum gau... det et et a tus ange
 Off hinc regum
 qui dilexisti ul
Dobasti comite cor me
 lo... rum in octa laurenti
 um vultuasti nocte igne me crani nastri et non est inventa
Mrandi dne iustia me. Euguae laud off.
 poluisti dne com mult ve agaym mis
 leabit iust? g dne pncipi Allat hnt gima
 of hmitate cō bts hu' vigilia. S. Regis iust?
Mer
 no turba g os iusti. In virtute
 tuaco magna In die septuag
 os iusti me g dne pncipi i
 apostole stephane gen tis tu
 e tuo prealms dug nos ad contemplandam spem celi audims
 pncipi quos eleva... tis manibus mee lum tu metiens ma
 of desiderii aie: hieus fimo Tima
 thei i symphoniam Salus aut l g
 ni rpati commisit i iustore ate. Allat ayablis of bā un
 a spms degn in vigilia. Bartholomei Ego aut g iustus ut pat
 sola i honore magna est gle In die scō Bartholomei Much
 pncem nimis honorari sunt. In omnem terram erunt lau?

2. ábra

A *Graduale* tartalma:

- Fol. 1—68. *De tempore* rész dec. 26-tól pünkösöd után utolsó vasárnapig.
 Fol. 68—83. *De Sanctis* rész. Ebben fol. 75.^v *Szt. László*, fol. 79. *Szt. István*, fol. 80. *Szt. Gellért*, fol. 81. *Szt. Imre*, fol. 81.^v *Szt. Erzsébet*.
 Fol. 83—102. *Commune Sanctorum*.
 Fol. 102—106. Votivmisék.
 Fol. 106—108. Gyászmisék.
 Fol. 108—108.^v *Missa contra pestilenciam*.
 Fol. 108^v—115. *Kyriék és Gloriák*.
 Fol. 115—117.^v *Sanctusok és Agnus Dei*.
 Fol. 118—152.^v *Sequentiák*.

A *Graduale*ban három magyar szent, ISTVÁN, LÁSZLÓ és ERZSÉBET saját allelujája található. Mind a három ebben a formában első előfordulási hely.

SZT. LÁSZLÓ és ISTVÁN allelujájáról már szólottunk.

SZT. ISTVÁNEVAL azonos dallamra alkalmazták SZT. ERZSÉBET allelujáját: „*O pia regum filia felix alumna (!) pauperum christo nos reconcilia elizabeth beata virtus tuorum operum ad superum consorcium claret glorificata.*” A dallam a csaknem minden *graduale*-ban megtalálható Szűz Mária-alleluja („*O consolatrix pauperum*”) dallama. Ez a középkorban nagy közkedveltségnek örvendett. F-dur jellegén erősen érződik a középkor második felének dur-hangnemiségre hajló üde, friss hangulata. Ugyanezt a dallamot több, más szöveggel is ismerjük a középkorból. Így Mindenszentek ünnepén („*O quam gloriosum est*”), a Jézus szenvedéséről szóló misében („*Are rex tu solus*”), SZT. ÁGOSTON miséjében („*O sanctitatis speculum*”) stb. Bár így a dallamot nem tarthatjuk magyar eredetűnek, de a két magyar szentre való alkalmazását mindenesetre magyar mesternek (híhetőleg bencésnek) tulajdonítjuk.

A kódex pergamenlapjaira az utókor nagyszámú magyar és latin nyelvű bejegyzést írt. Ezek alapján nyomon követhetjük a *Graduale* további sorsát.

A Szent Jobb apátság a XV. század második felében aláhanyatlott, annak végén (1497) pedig a pálosok kezére került. A XVI. század elején, a pannonhalmi főpát, TOLNAI Máté megkísérelte ugyan a monostor visszaszerzését, de eredménytelenül.¹⁸ Amikor 1556-ban a szászsebesi gyűlés kimondta Erdélyben az egyházi javak lefoglalását és elhátározta, hogy az ország összes káptalanját és kolostorát feloszlatja, és BORNEMISSZA Pál erdélyi püspök, valamint a váradi székeskáptalan elhagyta IZABELLA királyné országát,¹⁹ a pálosok is elmenekültek a Szent Jobb kolostorból, s ezzel a szerzetesi élet ott megszűnt.²⁰

A *Gradualét* valaki, úgy látszik, ekkor magához vette, amit a kódex kis alakja könnyen lehetővé tett. De már 1569 előtt valahol az Erdélyen kívüli Magyarországon éveken át használták, miként a 3. fólió bejegyzéséből kitűnik: „*Elseo esztendőbe zentnek hivattatyk másod esztendőbe ciak jónak sem mondatyk harmad eztendőbe kétségnélkül szankivettetyk Anno 1569.*”²¹ Tehát 1569-ben már legalább három esztendeje működött az ismeretlen mester és használta a *Gradualét*. A 138.^v fólióra ez a megjegyzés került: „*...re megyek mesternek. Negyven (?) két esztendeig forgattam ezt a Gradualt, Kiriét, et interrát, vtroitust, prosát elégszer mondtam belöle, lássa más is aki helyemben id lakni mongdjon (!) az is, de iol kinyjissa a szemét, ha kotából akarja mondani mert ez a kota nem szereti a tyuk szemü embert.*”

¹⁸ SÖRÖS: *I. m.* 145—148. l.

¹⁹ BUNYITAY: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig.* Nagyvárad, 1883. 1. köt. 423—429. l.

²⁰ SÖRÖS: *I. m.* 148. l.

²¹ Kb. ugyanezt a szöveget később egyik csikszentdomonkosi iskolamester is bejegyezte ezen bevezető szavakkal: „*Valaki szentdamokosi mester leszen elseo esztendőben...*” stb. (38. fólió.)

A kódexet „eöregh Miklos Deák” 1612-ben Magyarországról Erdélybe, pontosabban Csikszentdomokosra vitte.²² 1622-ben jegyzi be egy névtelen orgonista: „*Dum fui Pulsator in szent Damokos in Anno Domini 1622.*” Majd az elődeitől bejegyzésekkel már eléggé megtűzdelte kódexbe ezt írja: „*Lator és tökéletlen az ki az Templom keonyveit így megh irkabiá*” (8.^v fólió). Ugyan ő jegyzi fel BETHLEN GÁBOR halálát is (62.^v fólió). Utána SZENTMIHÁLYI BARLA János szentdomokosi mester kezébe került a könyv (112.^v fólió). Működése évszámát, sajnos, nem örökölte meg. 1667-ben találjuk először említve szentdomonkosi PÉTER nevét: „*Dum fui campanator in Szent Damokos in Anno 1667. Ego petrus Szent Damokos Si quis ignorat ubi maneo querat et invenerit (si me non) nomen meum in Szent Damokos*” (145. fólió). Ugyanő ugyanezen évben *pulsator*nak mondja magát (126. fólió). 1669-ben visszajön a fentebb említett BARLA János mint iskolaigazgató (131. fólió). 1670 elején az előbbi (BÁLINT) PETRUS *pulsator* „magister”, vagyis mester, majd később az iskola rektora lesz (20., 17.^v és 25.^v fóliók). 1671—72-i bejegyzések szerint ekkor „*Nicolaus cocus aliter Orban de Szent Damokos*”, vagyis COCUS (SZAKÁCS) Miklós, másképpen SZENTDAMOKOSI Orbán használta a *Gradualét* (106., 32, és 33. fóliók).

1700-ban LAKATOS Tamás iskolamester jegyzi be nevét (33. fólió).

Kb. ugyanezen időben rajzoltak egy kezdetleges rajtot a 8. fólió aljára és írták be: „*Stephanus hary de Maros Szek liberus (!) Juvenis . . . Pulsator.*” Még találunk név nélküli bejegyzést 1750-, 1755- és 1768-ból (118.,^v 62. és 1. fólió). Kb. ezt az időt tarthatjuk a kódex utolsó használati idejének.²³

A további bejegyzésekből nagyfontosságúak számunkra a könyv tartalmával összefüggő írások. Csikszentdomokonson sok introitushoz beírták a hozzátartozó zoltár latin szövegét. A kódex ui. csak annak kezdő szavait tartalmazta. Bizonyoság ez arra, hogy a falusi kántorok még a XVII. században is énekeltek latinul.

Ugyanígy igazolják a latin éneklést a szép számmal beírt *Kyrie*-trópusok. A trienti zsinat (1545—63) megszüntette a trópusok liturgikus használatát, de a szentdomonkosi kántorok nyugodtan tovább énekeltek, sőt ekkor írták be azokat a *Gradualéba*.

A kódexben található trópusok incipitjei:

Kyrie fons bonitatis. . . (109. fólió. Valószínűleg 1667-i bejegyzés.)

Kyrie magne Deus potentiae. . . (Uo. és a 102.^v és 108.^v fólió.)

Kyrie surrexit Christus a morte. . . (112.^v fólió.)

Kyrie qui ascendisti ad caelos. . . (53. fólió.)

Kyrie qui natum extendisti. . . (144.^v fólió.)

A legérdekesebb azonban az a paródia-szerű trópus, amelyet SZENTDAMOKOSI Orbán jegyzett be 1670 körül magyar nyelven: „*Kiryé sem ennem sem innom nincs semmi banatom csiak vagyok keserő buban eleison*” (132.^v fólió).

Ugyancsak a középkorigyakorlat folytatása a prózák (sequentíák) éneklése. Különösen SZENTDAMOKOSI Orbán szerette ezeket. Ilyen megjegyzéseket találunk tőle: „*Husvéli*

²² Lásd 10. jegyzetben. Erdély ekkor nyole mágnás család kivételével egészen protestáns volt, csak a székelyek maradtak meg csaknem teljes számban („*Zeculi fere omnes*”) katolikusnak. (BUNYITAY: *A váradi püspökség*. I. köt. 446. l.) Így Csikszentdomonkos község is katolikus volt, ahol a *Gradualét* még kb. másfél évszázadig rendszeresen használták.

²³ Erdélyben III. KÁROLY 1715-ben visszaállítja a gyulafehérvári püspökséget (KARÁCSONYI J.: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970—1900-ig*. Nagyvárad, 1915. 262. l.), s vele helyreáll az egyházi élet. A középkori kódex lassan fölöslegessé válik. BATTYÁNY Ignác 1794—98 között megszervezi a gyulafehérvári könyvtárat, és a kódex Csikszentdomonkosról a könyvtárba kerül. A kéziratár legelső kéziratok katalógusában, amelyet CSERESNYÉS András 1824—26-ban állított össze, már megtaláljuk a *Gradualét*.

prosa esz s igen szép is : A D 1672. 29 maiy" (125. fólió). — „Az Szent Lélek Istenről való *prosa ez*" (130.^v fólió). — „*Igen szép prosa ez ha tudod*" (129. fólió). — „*Szent Janosról nem igen hallottam ezt az prosat*" (128.^v fólió).

De megtaláljuk nála már a *prosa* magyar fordítását is. A *Lauda Sion* első sorait jegyezte be a 132. fólióra: „*Dicsird Sion meghualltodot uezeredot pazorodot vigh szoual vigh szozattal.*"

Egy másik kántor a karácsonyi próza („*Grates nunc omnes*") fordítását írta a 118. fólióra: „*Halat most adgiunk mindniayan az Ur Istennek ki minket születeseuel megh szabadiot eördögnek hatalmassagatöl Ennek jllik hogy enekelliünk Az Angialokkal dicsesség magosságban Istennek.*"²⁴

De megjelennek a magyar nyelvű imádságok is a lapszéleken. Így a 90.^v fólión: . . . „*elepeditünk nyomoruságunkban számtalan sokféle szorongatásunkban . . . kérünk hogy legy oltalmunk akkor . . .*" A 100.^v-n: „*Jézus Szt Szívek arannia mennei írg királya . . .*"

Talán valami korabeli dalt örökített meg SZENTDAMOKOSI Orbán a XVII. sz. második feléből a 31.^v fólión: „*Szoldelleo erdeokel viragzo mezeokkal majus gyeoneorkeottetek*".

A 137.^v fólió magyar nyelvű csonka szövegének végén olvassuk: „*Mikhael Apaffy scriptor Manu propria.*" Hogy a név véletlen egyezés-e az erdélyi fejedelem nevével, vagy az ő keze írását őrzi a kódex, nem tudjuk.

A 151.^v fólión két bölcsmondást találunk: „*Contra Vim Mortis Non crescit herba in hortis.*" És: „*Non est tam fortis qui Non intrat per ostium Mortis.*"

Két helyen fordul elő utalás a kódex írójára: „*Valaki ezt a könyvett csinálta vala Isten megfizeti*" (12.^v fólió). SZENTDAMOKOSI Orbán pedig ezt írja: „*Valaki ezt a keonuet az nagy graduált írta io lelkiismerete (?) volt cziak az husueti prosat nem szerette, van egy de más nincsen.*"

Ugyanő jegyezte a 34. fólió aljára: „*a Causa memoriae Husuet napia eset igen ki ugy mint tizenhetöd Aprilis. Stultorum festuum (!) prima celebratur Aprilis.*"

Találunk még utalásokat a helyi időjárás különlegességeire.

Végül a korabeli magyar zenei műveltség adalékaként megemlítjük, hogy a 31. fólión valaki a következő szolmizációs szótagsort írta a pergamenlapra: *la mi sol la mi fa sol la mi fa sol mi fa sol la mi.*

SZIGETI KILIÁN

A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya. A Szeged-alsóvárosi franciskánusok 1950-ig fennálló könyvtára még bizonyosan a XV. században, egy kellően meg nem alapozott adat szerint 1468-ban keletkezett.¹ Az obszerváns eredetű kolostor alapítási éve 1444, a könyvtár alapítására mindenesetre utána hamarosan sor kerülhetett. Az eredeti obszerváns előírások kötelezik a rendtagokat a magasabb színvonalú műveltségre, lehetőség szerint egyetemi fokozatra és természetesen kolostori könyvtárak létesítésére. A könyvtár tehát ama nagyon kevés hazai könyvtárunk közé tartozik, amelynek eredete még a középkorba nyúlik vissza, és folytonossága a legújabb időkig nem szakad meg. A könyvtár egyúttal Szeged városának is egyik legrégebb, évszázadokon át ható közművelődési intézménye volt.

Nem elemezzük a könyvtár teljes állományát, hiszen nincs is megfelelő, kifogástalan könyvészeti feldolgozásunk róla. Csak azokat a műveket mutatjuk be, amelyek

²⁴ Ugyanebben az időben (1671-ben) fordítja magyarra a csiki ferences, KÁJONI János a mise *Credo*-ját (*Kájoni-kódex*). Ezt az adatot DOMOKOS Pál Péter volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

¹ REIZNER János: *Szeged története*. Szeged, 1900. 3. köt. 341. l. KULINYI Zsigmond: *Szeged újkora*. Szeged, 1901. 464. l.

1562-ig jelentek meg, és általában már előtte is a kolostor tulajdonában voltak. Ha volna mód rá, a tüzetes kutatás bizonyára még más franciskánus kolostorokban, elsősorban Gyöngyösön őrzött egykorú könyvek szegedi illetőségét is kiderítené.

Az említett évszámot nem érezzük önkényesnek, mert az alsóvárosi obszervancia életében korszakos fordulatot jelent. Ekkor zárul le száz esztendőnek a bogumil-husztizmissal, illetőleg a fiatal protestantizmussal vívott szegedi küzdelme. Ennek szimbolikus mozzanata, hogy a török ebben az esztendőben a barátoknak ítéli oda a templomot és kolostort,² amelyet egy ideig az új hit híveivel közösen használtak.

Az állandósuló hódoltsággal, a katolicizmus szegedi felülkerekedésével a lelkipásztori munkában, így a könyvtár jellegében is elhalványulnak a harcos, apologetikus törekvések, és most a belső hitélet elmélyítése, a táj magyar jellegének megmentése válik legfontosabb követelménnyé. Ezt a gyakorlati fölismerést mutatja az is, hogy a könyvtárban — a hívek mindennapi életét is meg akarván könnyíteni — a következő kétszáz esztendőn át számos orvosi, gazdasági szakmunkával is találkozunk. A barátok készségével és orvosi tudásával a török is él.³ Nem lehetetlen, hogy az alsóvárosi kolostornak a paprika meghonosodásához is köze volt. Mint ismeretes, a paprika eredetileg nem fűszer, hanem lázesillapító orvosság, a malária ellenszere volt.

Kétségtelen, hogy a könyvtár további történetének, későbbi sorsának, különösen pedig magyar barokk könyvkultúrájának vizsgálata is igen fontos feladataink közé tartozik.

Mielőtt a könyvtár XV—XVI. századi alaprétegének, őszállományának elemzéséhez hozzáfognánk, néhány kéziratos kódexét, nyelvemlékét kell megvizsgálnunk.

Szeged középkori nyelvemlékeinek, de az alsóvárosi obszervancia törekvéseinek is jellegzetes maradványa az a 48 leveles papírkódex, amelyet a XVI. század első három évtizedében 5 kéz írt. Az emléket *Guilerin-kódex* néven RADÓ Polikárp tárta fel és tette közzé.⁴ Obszerváns jellege, gyakorlati, lelkipásztori célzata, szegedi illetősége vitán felül áll.

A magunk kezében is megfordult 1935 táján az a 6 leveles kis papírkódex, amelynek szövegét 1521—1529 között több kéz írta. Eredetileg nyomtatott könyvbe volt kötve és Gyöngyösön őrizték. Innen került át századunk elején Alsóvárosra. Legértékesebb része PÉCSI Ferenc plébános verses fordítása: *Szent Miklós éneke (Laus sancti Nicolai pontificis)*. RADÓ Polikárp adta neki a *Pécsi Ferenc kódexe* elnevezést. Először DÖBRENTÉI Gábor tette közzé a gyöngyösi franciskánus könyvtárból, majd — miután az eredeti kéziratnak később nyoma veszett — SZILÁDY Áron gondozásában, DÖBRENTÉI közlése nyomán jelent meg másodszer.⁵

Egyes magyar nyelvű szórványos bejegyzésekről, glosszákról azoknál az ősnymtatványoknál emlékezünk meg, amelyekbe bejegyezték őket.

Ami a középkori latin kéziratos szövegeket illeti, volt a könyvtárnak egy ilyen kódexe is, amelynek KAIZER Nándor egykori gvardián, érdemes rendi kutató az *Alsó-*

² Ennek az eseménynek máig élő, gazdag mondai hagyományai vannak, amelyek több változatban maradtak ránk. Olvashatók TELEKI József: *Tizenkét tsillagú korona*. Vác, 1772. 2. köt. 413. l. DUGONIC András: *Jeles történetek*. Pest, 1794. 1. köt. 114. l. BALLA Gergely: *Nagykőrösi krónika*. Kecskemét, 1856. 44. l. KOVÁCS János: *Szegedi emlékek*. Szeged, 1895. 87. l. KOVÁCS János: *Szeged és népe*. Szeged, 1901. 485. l. VÖ. REIZNER: *I. m.* 3. köt. 13. l. A történeti alap REIZNER: *I. m.* 4. köt. 157. l. A mondát MIKSZÁTH Kálmán és GÁRDONYI Géza novellának is feldolgozta.

³ Így az egri török basa az egyik szegedi barátot gyógyításra rendeli (1643) Egerbe. SZEDERKÉNYI Nándor: *Heves vármegye története*. Eger, 1891. 3. köt. 263. l.

⁴ RADÓ Polikárp: *A Guilerin-kódex*. Irodalomtörténet. 1947.

⁵ RADÓ Polikárp: *Magyarságtudományunk két értékes szegedi emléke: Pesti Mihály és Pécsi Ferenc kódex*. Magy. Könyvszlének szánt, tördelt korrektúráig eljutott cikk (1947). Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 2903.

városi-kódex nevet adta. JENEI Pál, a gyulai franciskánus kolostor szerzetese másolta benne 1450 táján IMRE gyulai plébános és váradi kanonok számára a római zsolozsmakönyv szentekről szóló olvasmányait, hozzáadva a magyar szentekét. A könyv a plébános halála után a gyulai klostromé lett, ahonnan a város török kézre jutása (1565) után elmenekülő atyák Alsóvárosra hozták.⁶

Kifürkészhetetlen ama *Bonfini-kódex* töredékének sorsa, amelyet KAIZER Nándor a kolostor egy régi, negyedretű könyvtáblájáról fejtett le (1923), majd az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozott. Hamarosan kiderült, hogy a töredék szerves kiegészítése, folytatása egy Nürnbergből ajándékozás révén szintén az Országos Széchényi Könyvtár birtokába került, töredékes *Bonfini-kódex*nek.⁷

A könyvtárnak voltak egyéb kódexei, nyelvelméktöredékei is, ezeket azonban a kellő időben nem rendszerezte senki sem. Néhány nyomtatott könyvben talált kézírásos bejegyzést RADÓ Polikárp örökített meg.⁸ Így a búcsúnap miseszövegét, amely eltér a *Missale Romanum* textusától, a világegyház liturgikus szövegétől.

A könyvtár nyomtatott állományának jellemzésében fölhasználtunk minden föllelhető jegyzéket, leírást, adatot, hozzáadva a magunk személyes visszaemlékezéseit, vázlatos jegyzeteit is. Főleg DUBECZ József, KAIZER Nándor és HANGYA Henrik jegyzékei, illetőleg jellemzései jelentettek hasznos segítséget, bár egyikük sem íródott szabatos készültséggel és szakszerű bibliográfia igényével.⁹ Semmiképpen nem pótolhatják maguknak a műveknek hiányát. Mint mondtuk, a könyvtár 1950-ben szűnt meg, helyreállítása azonban a Szegedi Egyetemi Könyvtár gondviselésében (1960) megkezdődött, ami majd idő múltával a modern bibliográfiai feldolgozáshoz is nyilván hozzásegít bennünket. Az itt következő eredményeket tehát egyáltalában nem lehet lezártnak tekinteni.

Az obszervancia modern műveltségi igénye, harcosszelleme kétségtelen. Ebben a törekvésben föltűnő gyorsasággal használja föl a fiatal európai könyvnyomtatás termékeit is. Minden irányban iparkodik a „standard” munkák, enciklopedikus művek beszerzésére, hogy a kolostor tagjai gyorsan tudjanak tájékozódni.¹⁰

Így az egyháztanítók közül JEROMOS műve: *HIERONYMI in vitas patrum percelebre opus*. Lugduni, 1512, ÁGOSTON, azaz Divus Aurelius AUGUSTINUS: *Hipnosticon, de spirítu*

⁶ KAIZER Nándor: *A Szeged-alsóvárosi Kódex*. Szegedi Havi Boldogasszony, 1926. 1. sz.

⁷ „A Nürnbergből és Szegedről a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárába került két töredékünk, melyeknek elseje Bonfini I., második IV. decasából való és mindkettő azonos kézzel van gondos, XV. század végéről való humanista írással azonos interpunctióval és caput-jelekkel, egyező tükörnagyságú és sorszámú hártylevélre írva, csak a nagy humanista történetíró személyes felügyelete alatt, János scriptor által tisztázott, Corvinában elhelyezett első, eredeti másolati példányának két csodálatos módon ismét összekerült darabja lehet. Csekély, de értékes maradványai egy hatalmas, négykötetes középkori magyar történelmi műnek.” JAKUBOVICH Emil: *Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke*. Magy. Könyvszle. 1925. 19—27. l. A töredéket egyébként egy negyedretű könyv táblájáról fejtette le 1923 őszén KAIZER Nándor és adta át az Országos Széchényi Könyvtárnak.

⁸ RADÓ Polikárp: *Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Bp. 1944. 23., 60. l.

⁹ Forrásaink: DUBECZ József: *Szegedi Üdvöztői Ferencziek Együlete Könyvtárának Lelettára*. 1846. Kézirat a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett franciskánus rendtartomány központi könyvtárában. KAIZER Nándor: *Index librorum saeculi XV. et XVI. bibliothecae pp. Franciscanorum*. Bp. 1930. BARÓTI Dezső: *A szegedi ferencesek könyvtára*. Könyvt. Szle. 1935. HANGYA Henrik: *A szegedi ferencesek könyvtára a XVIII. század közepén*. Szeged, 1945. Kézirat az egyetemi szakdolgozat a Szegedi Egyetemi Könyvtárban.

¹⁰ Meghatározásainkban, azonosításainkban főleg a következő gyűjteményes munkára támaszkodunk: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 1—10. Herausgeben von Michael BUCHBERGER. Freiburg i. B. 1930—1938. (A továbbiakban LThK.)

et litera, de fide et operibus. Coloniae, 1527, BONAVENTURA értekezése BONAVENTURA Doctoris In tertium librum Sententiarum disputatio. Lugduni, 1515, AQUINÓI TAMÁS könyve Continuum in prophetas; super evangelia; continuum in librum evangeliorum található meg. HANGYA Márton szerint a könyvtárban megvolt még DIONYSIUS AREOPAGITA műve: De coelesti hierarchia is. DUNS SCOTUS híres franciskánus filozófusnak Quaestiones super IV. libris Sententiarum című munkája olvasható DUBECZ jegyzékében.

Ami a középkori teológiát és filozófiát illeti, *sententia* néven¹¹ emlegették a *Szentírásból*, *szentatyákból*, *zsinati határozatokból*, *filozófusokból* vett idézeteket, és ezeknek rövid magyarázatát. Leghíresebb ilyenmű gyűjtemény volt PETRUS LOMBARDUS († 1160 Párizs) műve, amely a középkorban sokáig egyetemi előadások vezérfonalául is szolgált, és nyomtatásban sokszor megjelent. Könyvtárunkban őrzött kiadások: *Sententiarum textus* (1516) és *Quatuor Sententiarum volumina cum commentariis Nicolai de Orbellis*.¹²

PETRUS AUREOLI francia franciskánus († 1322), a Szeplőtelen Fogantatás védelmezője, egyben az empirikus gondolkodás egyik középkori nagyhatású képviselője.¹³ Tanított Bolognában, Párizsban. Munkája: *Compendium theologiae veritatis*. Venetiis, 1510.

AEGIDIUS ROMANUS († 1316) a középkor egyik legnagyobb augusztinus szellemű filozófusa, a párizsi egyetem professzora, a pápai univerzalizmus híve. Rokonszenvezett a franciskánizmussal.¹⁴ A könyvtárban őrzött műve *De physico auditu Aristotelis methaphisicales*. 1502

BARTHOLOMAEUS ANGLICUS angol franciskánusnak — aki Párizsban tanított a XIII. század első felében — *De proprietatibus rerum* c. széles körökben elterjedt és számos középkori kiadásban megjelent enciklopedikus műve a ferenceség természet-szemléletét tükrözi. Így többek között leírja benne az ásvány-, növény- és állatvilágot. A metafizikus természetszemlélet, a misztikus Physiologus-hagyomány már erősen háttérbe szorul, ha nem is tűnik el egészen benne az empirikus megfigyelés eleven készségével szemben. A szerző szól a növények gyógyító erejéről, orvosi alkalmazásáról is.¹⁵ Nem csoda tehát, ha számos, a XVI. és XVII. századból származó szétszórt magyar glosszát¹⁶ találunk benne, mint az alsóvárosi barátok egykorú orvosi tevékenységének egyik bizonyosságát.

A spanyol származású, de Toulouse-ban tanító RAYMUNDUS DE SABUNDE a XV. század szellemi életének romantikus alakja.¹⁷ A könyvtárban őrzött *Theologia naturalis* (Nürnberg, 1502) c. munkája a természet könyvéből az értelem segítségével próbálja a keresztény hittartalmat kiolvasni. Ezt a nézetét az Egyház egyoldalúnak minősítette.

GERSON Johannes (1363—1429) a Sorbonne kancellárja, az alkonyodó középkor keresztény humanizmusának nemes képviselője,¹⁸ aki a misztikát a skolasztikus hittudomány fölé helyezi, a tudománynál több neki az élet. A könyvtárban őrzött műve: *Quarta et nuper conquistata pars operum*. Basileae, 1518.

¹¹ A *sententia* műfajáról *LThK* Bd. 9. 477. l.

¹² ORBELLIS munkásságáról *LThK* Bd. 7. 584. l.

¹³ *LThK* Bd. 1. 840. l.

¹⁴ *LThK* Bd. 2. 1019. l.

¹⁵ *LThK* Bd. 2. 2. l. Az alsóvárosi kolostor a műnek 1483-ban, Nürnbergben, Anton KOBERGER könyvsajtójában megjelent kiadását birtokolta. Vö. HAIN 2505. *GW* 3409. A könyvet a XVIII. században bekötötték. A kötés gerincén ez olvasható: „BARTHOLO ANGLICI DE PROP. V. CON. SZE. ORD. MIN.” (= Venerabilis Conventus Szegediensis Ordinis Minorum). A könyvet jelenleg a Szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi.

¹⁶ Magyar bejegyzéseiről BÁLINT Sándor: *Alsóvárosi Glosszák*. Egy szegedi nyelvemlék. Magy. Nyelv. 1961.

¹⁷ *LThK* Bd. 8. 620. l.

¹⁸ *LThK* Bd. 4. 44. l.

RUDOLFUS AGRICOLA junior nyilván a humanizmust és kereszténységet összehangolni igyekvő RUDOLFUS AGRICOLA († 1485) heidelbergi professzor fia.¹⁹ Könyvének címe: *Elucidarius dialogicus theologiae tripartitus*. Viennae, 1515.

Az obszervancia biblikus szellemének megfelelően számos *Szentírás*-kiadással, illetőleg fordítással, magyarázattal találkozunk a könyvtár legősibb rétegében. Ezek: *Biblia sacra*. Venetiis, 1476.²⁰ Egy cseh *Újszövetség: Bozsiko noweho*. Praga, 1497.

A bibliamagyarázatok között a *Postilla domini Hugonis cardinalis de ordine praedicatorum* c. évszám és kolophon nélküli nyomtatvány nyilván HUGÓNAK *Postilla super epistolae et evangelia de tempore et de sanctis* (Paris, 1506) című művével azonos. HUGO a S. Charo († 1264) francia dominikánus bíboros a párizsi egyetemen a szentírás-tudományt adta elő. Rendtársaival együtt megírta az első konkordanciát, vagyis a *Szentírás* betűsoros tárgymutatóját, amely az egybevágó (concordans) helyeket és szövegeket, vagy legalábbis a rájuk való utalást tartalmazza.²¹ Erre a gyorsan tájékoztató kézikönyvre az eretnek-mozgalmak *Biblia*-ismeretével való sikeres megküzdés érdekében volt szükség. Lehetséges, hogy a kolostornak még egy másik nyomtatványa: *Biblia cum concordantiis* (Velenice, 1511) szintén az ő nyomtatásban megjelent műve. A könyvtár HUGÓNAK egyéb munkáját is őrizte: *Postilla super Epistolas Pauli*. Basileae, 1502.

A *Summa que vocatur Catholicon* c. ősnymtatvány szerzője JOHANNES DE JANUA, másként JANUENSIS, eredeti nevén Giovanni BALBI dominikánus († 1298), a *Szentírás* és az egyházatyák kutatója.²² Páratlanul népszerű *Summa grammaticalis valde notabilis quae Catholicon nominatur* című enciklopedikus jellegű, exegetikus célzatú munkája már a XV. század folyamán számos nyomtatott kiadásban megjelent.

DUBECZ említi CASSIODORUS Romanus híres koraközépkori keresztény író († 583) *Expositio in psalterium* című művét (1516), amelyről a későbbi katalógusok nem tudnak.

A *Capitula evangelii* című ősnymtatvány szerzője THOMAS DE AGNO ordinis fratrum praedicatorum, aki nyilván THOMAS ANGLUS († 1349) oxfordi dominikánus biblikus professzorral²³ azonos.

NICOLAUS DE LYRA (1270—1349) franciskánus, a Sorbonne biblikus tanára. A könyvtárban meglévő, nyomtatásban megjelent művei: *Prologus in libro Esdrae* (1483), *Testamentum Vetus* (1487), *Postilla moralis* (1487). Ez utóbbi a *Szentírás* misztikus-allegorikus magyarázata.²⁴ LYRA azt vallotta, hogy a *Biblia* eredeti nyelvű szövegei fölötté állanak a *Vulgátának*. A régi szállóige szerint: „si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset.”

DUBECZ hiányosként jellemzi JACOBUS DE VALENCIA († 1490) ágostonrendi remete *Expositio in Psalmos et Canticum* (1486?) című, régebben nagyrabecsült, költői szépségű munkáját,²⁵ amelyről a későbbi katalógusok már nem tudnak.

DIONYSIUS CHARTUSIANUS (1402—1471) a XV. század jámborsági irodalmának elmélyedő, szemlélődésre hajló művelője, aki többek között számos szentírási kommentárt is írt.²⁶ Iteni műve: *Enarratio Epistolarum et Evangeliorum*. Coloniae, 1542.

A korlankadatlan biblikus érdeklődését bizonyítja a dominikánus PAGNINOSANTES,²⁷ másként SANCTUS PAGNINUS (1470—1541) eredeti héber, illetőleg görög szövegből készült,

¹⁹ *LThK* Bd. 1. 148. 1.

²⁰ *GW* 4222.

²¹ *LThK* Bd. 5. 176. 1. A műfajról *LThK* Bd. 2. 287. 1. *Bibelkonkordanzen* címszó.

²² *LThK* Bd. 1. 924. 1.

²³ *LThK* Bd. 10. 112. 1.

²⁴ *LThK* Bd. 7. 580. 1.

²⁵ *LThK* Bd. 8. 83. 1. Pérez címszó.

²⁶ *LThK* Bd. 3. 337. 1.

²⁷ *LThK* Bd. 7. 873. 1.

humanista latinsággal fordított *Szentírása* (Lyon, 1527). A könyv a múlt század elején Gyöngyösön volt, de később ismeretlen körülmények között a szegedi klostrom könyvtárába került. Itt tanulmányozta RADÓ Polikárp, beszámolója²⁸ azonban még nem jelent meg. Ebből tudjuk, hogy több bejegyzést tartalmazott. Ezek közül öt magyar nyelven íródott egy-két évtizeden belül, a XVI. század derekán. RADÓ szerint négy különböző kéz írta őket. E nyelvemlékekből már DÖBRENTÉI Gábor is közölt (1835) egyet-mást, de szerkesztői szempontjai még nagyban kezdetlegesek voltak. Az első két azonos kéztől származó bejegyzés igen rövid. A második kéz írta a harmadik bejegyzést, amely kincskereső ráolvasást rögzít meg, és RADÓ szerint nyilván latin, liturgikus jellegű, de egyelőre ismeretlen eredetű szöveg fordítása. A harmadik kéztől való a SYLVESTER János *Az Szent Máté írása szerint való evangéliomnak átírása* más nyelvjárássra. A negyedik kéz írta az ötödik bejegyzést „az betegségről, melyekben az evangéliomban emlékezet van.”

JOHANNES A DAVANTRIA († 1554) leginkább a Rajnavidéken működő franciskánus, aki a *Szentírásban* való kivételes jártasságáról volt híres. LUTHER és az ágostai hitvallás ellen írta a könyvtár következő munkáját: *Exegesis absolutissima ac brevissima Euangelicae veritatis*. Coloniae, 1535.²⁹

A filozófiával, hittudománnyal és Bibliával való elmélyült foglalkozás előkészített a gyakorlati lelkipásztorkodásra.

A gyónást az eretnek mozgalmak részéről igen sok bíráló, támadás érte. Miután ez a katolikus pasztoráció egyik leghatékonyabb lélektani eszköze, érthető, ha több akkori modern katolikus szerző ír gyóntatók számára kézikönyvet, amelyek már számot vetnek a koráramlatokkal is.

A kolostor egy Hagenau városában megjelent (1508) könyvének címe *Confessionale Domini Antonini archiepiscopi Florentini ordinis fratrum praedicatorum*. A dominikánus Szent ANTONIN (1389—1495) a firenzei S. Marco kolostor perjele, majd Firenze érseke volt.³⁰ Részben az ő nyomain halad SAVONAROLA is.

Szintén idetartozik a boldogként tisztelt ANGELUS CLARA († 1495), a valdensék megtérítésén fáradozó olasz franciskánusnak a gyóntatók számára írt kézikönyve: *Summa casuum conscientiae*, amelyet szerzője után inkább *Summa Angelica* (Venetiis, 1492) címen szoktak emlegetni.³¹

A középkor utolsó századaiban a miseáldozatot is sok bíráló, sőt támadás érte. BERNHARDUS DE PARENTINIS, XIV. században élt francia dominikánus később nyomtatásban megjelent enciklopédikus munkáját a mise védelmének szenteli: *Elucidarius omnium difficultatum circa missam* (Köln, 1487).³²

Az ige hirdetés, bár nem tér le az egyház tekintélyi alapjáról, különösen törekszik az érdekes példákkal való meggyőzésre is. Számos enciklopédikus munka készül a hit-szónoklat példatárául, esetleg épületes olvasmányul.

JACOBUS A VORAGINE († 1298) dominikánus a középkor talán legnépszerűbb művének, a *Legenda aurea*, másnéven *Historia Lombardica* című, jórészt folklór jellegű legendagyűjteménynek szerzője. Mint tudjuk, a munka a mi kódexirodalmunkra,³³ de hozzátéhetjük: gótikus képzőművészetünkre, vallásos népeletünkre is nagy hatással volt.

²⁸ RADÓ Polikárp: *Magyarságtudományunk két értékes emléke*. Vö. 5. sz. jegyz.

²⁹ *LThK* Bd. 5. 492. l.

³⁰ *LThK* Bd. 1. 511. l.

³¹ GW 1934. *LThK* Bd. 1. 432. l. Egykorú bejegyzése IVÁNYI Béla szerint: *ad usum fris Johannis a Zegedino*.

³² *LThK* Bd. 2. 206. l.

³³ HORVÁTH Cyrill: *Középkori legendáink és a Legenda Aurea*. Bp. 1911. Modern szövegkiadása GRAESSE, Theodor: *Jacobi a Voragine Legenda Aurea vulgo Historia Lombardica dicta*. Vratislaviae, 1899. HANGYA Henrik szerint a könyvtárban megvolt a *Sanctorum ac fectorum per totum annum conciones* c. beszédgyűjtemény is.

A középkor másik nagyjelentőségű, enciklopédikus szelleme a dominikánus VINCENTIUS BELLOVACENSIS († 1264). Három részből álló főműve, a *Speculum maius* természetismereti (*Speculum naturale*), társadalmi (*Speculum doctrinale*) és világtörténeti (*Speculum historiale*) fejezeteket foglal magában.³⁴ Ez utóbbinak két kötetből álló díszes kiadása volt meg a könyvtárban, ahová Buda várából került.

A XV. század közepén készült a névtelen szerzőtől származó *Speculum exemplorum*, amely a mi kódexirodalmunknak is egyik igen jelentős forrása volt.

HEROLT JOANNES nürnbergi dominikánus († 1468) *Sermones Discipuli* (Argentinae, 1499) prédikációs példatára³⁵ szintén hatott kódexirodalmunkra. Kolostorunk példányába hír szerint magyar glosszák is voltak bejegyezve.

A magyar középkornak az *Ómagyar Máriasisralom*, JANUS PANNONIUS és a *Huszita Biblia* fordítói mellett legnagyobb írói egyénisége az obszerváns TEMESVÁRI Pelbárt. Ismeretes műveinek példátlan nemzetközi hatása és népszerűsége. Egyszerre épületes olvasmányok, számos magyar kódexünknek forrásai, de ugyanakkor prédikációs példatárak, exemplumgyűjtemények is. Könyvtárunk több művét: *Pomerium*, *Stellarium*, *De sanctis*, illetőleg kiadását összesen nyolc példányban őrizte meg.

Kiváló rendtársának, LASKAI OZSVÁTNAK hasonló rendeltetésű műve, a *Biga salutis*, továbbá a *Sermones dominicales* szintén megvolt a könyvtárban.

Az enciklopédikus jellegű, klasszikusnak számító példatárak mellett nagy gondot fordítanak olyan prédikáció-gyűjtemények beszerzésére is, amelyek már a középkor végének modern eszmékkel viaskodó emberéhez szólnak. PETRUS DE HIEREMIA, másként PALERMÓI JEROMOS (1381—1452) a XV. századi dominikánus³⁶ reformtörekvések egyik jelentős alakja. Műve: *Sermones* (Hagenau, 1514). LECCEI RÓBERT (ROBERTUS CARAZOLUS, CARACCILO), másként ROBERTUS DE LICIO³⁷ franciskánus hitszónok (1425—1495) műve: *Sermones de laudibus sanctorum* (Augustae, 1479). BERNARDINUS DE BUSTIS milánói franciskánus († 1500) beszédgyűjteménye, a *Rosarium sermonum* (Lugduni, 1513).³⁸ NICOLAUS DE NYSE francia franciskánus († 1509) *Gemma praedicatorum* c. műve (Basileae, 1516) is prédikációkat foglal magában.³⁹

Az egyházi szónoklat klasszikusai közül megvannak Nagy Szent LEÓ pápa prédikációgyűjteménye: *Leonis Papae Sermones* (Venetiis, 1485) továbbá ALKUIN homiliái (1530).

Az épületes olvasmányoknak mint forrásanyagoknak különösen a nők, továbbá a harmadrendűek pasztorálásában van különös jelentőségük. Néhány ilyen munka is akad.

Ismeretes, hogy a karthauzi LUDOLPHUS DE SAXONIA († 1377) kódexirodalmunkra is jelentős hatással volt.⁴⁰ A könyvtár több, nyomtatásban megjelent munkáját őrizte. Ezek: *Prologus in meditationes vite Jesu Christi* (1483), *Prologus in Vita Christi* (Lugduni, 1514), *Vita Jesu Christi* (Lugduni, é. n. Per Jodocum BADIUM Ascensium accurate annotata).

Rendi vonatkozású BARTHOLOMEUS DE PISIS műve: *De conformitate S. Francisci ad vitam Jesu Christi* (1510).⁴¹

Külön tárgyaljuk azt a néhány művet, amelyet nem oszthattunk az eddigi csoportokba, de a könyvtár szellemi világának, érdeklődési körének mégis jellemző emlékei.

Leonhardus FUCHSIUS botanikusnak *Comentarius de Stirpium historia* (Tibingae,

³⁴ *LThK* Bd. 10. 629. 1.

³⁵ *LThK* Bd. 4. 1000. 1.

³⁶ *LThK* Bd. 8. 164. 1.

³⁷ *LThK* Bd. 2. 750. 1.

³⁸ *LThK* Bd. 2. 211. 1.

³⁹ *LThK* Bd. 6. 683. 1.

⁴¹ *LThK* Bd. 2. 6. 1.

1542) című munkája 890 folio lapon 550 növény képét közli nyomtatott latin és német nevükkel együtt. Ezekhez egy XVI. és két XVII. századi kéz magyar nevüket is odaírta. Több helyen megőrökíti egészségügyi, orvosi, kozmetikai alkalmazásukat is. E magyar bejegyzések valósággal kolostori házipatikává avatják a könyvet.⁴²

Megvolt a könyvtárban a *Firmamenta trium ordinum* (Paris, 1518) is, amely a franciskánus rend történetét foglalja össze.⁴³ A magyar vonatkozású adatokat latin nyelven kézzel írták hozzá.

A kolostorba is benyomuló klasszikusokat CICERO: *De officiis*, *De amicitia*, *De senectute*, *Epistolae familiarum*, SENECA: *Tragediae cum duobus commentariis* (Venetiis, SÜETONIUS: *De vita duodecim Caesarum* (1500), VALERIUS MAXIMUS: *Facta ac dicta memorabilia* (1510) képviselik. A profán népkönyvek, kalandregények közül DUBECZ említi GUIDO DE COLONNA híres munkáját: *Historia Alexandri Magni et Trojae* (1486).

IVÁNYI Béla mutat rá,⁴⁴ hogy e középkori könyvanyag egy része eredetileg a dominikánusok felsővárosi Szent Miklós kolostorának birtokában volt. Így: JACOBUS A VORAGINE, THOMAS DE AGNO, JOHANNES DE JANUA, Szent ANTONIN, PETRUS PANORMITANUS, AQUINÓI SZENT TAMÁS, Fredericus NAUSEA műveiről tételezi föl a felsővárosi eredetet.

A könyvtárnak több középkori nyomtatott misekönyve és breviáriuma is volt. Láttuk, hogy számos értékes kézirat is akadt bennük.

A könyvtár több más ősnymtatványáról nem szólottunk, mert a ránk maradt bibliográfiai jellemzések hiányosak. Néhány szerzőt a rendelkezésünkre álló forrásokból nem tudtunk azonosítani. Természetesen a már említett megszorítás értelmében alig vettük tekintetbe azokat a régi műveket, amelyek a bejegyzésekből kiteszöven csak 1562 után kerültek a kolostor könyvtárába.

A könyvtárnak jelentős régi magyar irodalmi anyaga is volt. Ez természetes is. Utaltunk már az obszervancia magyar irodalmi érdeklődésére, könyvszeretetére. Az 1562-ig megjelent magyar könyvek közül a könyvtár őrizte KOMJÁTI Benedek *Szent Pál levelei* (Krakkó, 1533) és PESTI MIZSÉR Gábor *Új Testamentum* (Bécs, 1536) fordítását. Az előbbi bizonyára jelzi az obszervancia egykorú krakkói kapcsolatait is.

BÁLINT SÁNDOR

Egy rejtélyes regény nyomában. 1825-ben a magyar irodalom még teljesen ismeretlen volt Oroszországban. Még másfél évtized volt hátra addig, amíg az első, eredetijével egybevehető magyar irodalmi mű, egy vers, az *Odeszszkij Almanah* című rövidletű, vidéki lapban napvilágot látott.¹ De már 1825-ben megjelent az egyik fővárosi folyóiratban egy mű, amely magyarból való fordításnak volt feltüntetve. Erre az adatra akkor bukkantam, amikor a magyar irodalom orosz fordításainak és ismertetéseinek bibliog-

⁴² A könyv jelenleg lappang. Szerencsére IVÁNYI Béla betűhíven közli a magyar bejegyzéseket, amelynek szövegét a *Szegedi Szótár* is feldolgozta. Vö. *Régi magyar növényneveink*. Népünk és Nyelvünk. 1935. 172. 486. l.

⁴³ Biztosan vannak szegedi vonatkozásai is annak a jelenleg Münchenben őrzött, lényegében ismeretlen kéziratnak, amely a magyar szalvatoriánus rendtartományról szól. CSERŐGYI Benedek írta, aki egy ideig a szegedi klostromnak is szerzetese volt.

⁴⁴ IVÁNYI Béla: *A szegedi dominikánus rendház története 1318—1529*. Credo. 1935.

¹ RADÓ György: *Berzesnyei Dániel „A táncok” c. versének 1839 évi orosz fordításáról*. Filol. Közl. 1956. 147—151. l.

ráfíáját állítottam össze,² ámde az eredeti műnek, amelyből az állítólagos fordítás készült, eddig nem sikerült nyomára akadnom, fennforog tehát a misztifikáció lehetősége is.

De akár magyarból készült fordításról, akár misztifikációról van szó, a mű megérdemli az ismertetést: talán éppen ez a közlemény fogja felhívni valamelyik olyan kutatótársam figyelmét, aki majd nyomára akad a keresett, s egyelőre még rejtélyes magyar műnek.

A *Damszkij Zsurnal* című folyóirat az alapvető szovjet sajtótörténeti kézikönyv³ tanúsága szerint az akkori Oroszország két fővárosa közül Moszkvában jelent meg 1823-tól 1829-ig havonta kétszer, majd 1833-ig hetenkint. Kiadó-szerkesztője, Pjotr Ivanovics SALIKOV herceg költő volt, akit a szovjet irodalomtörténet úgy jellemez, hogy a nemesi szentimentalizmus epigonjaként ezt az irányzatot az émélyítő érzelgősséggig vitte.⁴ Ennek az érzelgős irányzatnak 1806-tól kezdve több folyóiratát jelentette meg, mindegyikben túlnyomórészt fordításokat adott, mégpedig francia szentimentálisok műveinek fordításait közölte; leghosszabb életű lapja a *Damszkij Zsurnal* volt. Ennek munkatársai közül az említett kézikönyv az alábbiakat sorolja fel: B. K. BLANK, M. N. MAKAROV, D. P. SELEHOV és néhány ismert író: a rengeteget szereplő és sokat gúnyolt Dmitrij Ivanovics HVOSZTOV gróf, Alekszandr Ivanovics PISZAREV népszerű vígjáték-író, Vaszilij Lvovics PUSKIN, a nagy költő nagybátyja, maga is ismert költő és Pjotr Andrejevics VJAZEMSZKIJ herceg, a neves haladó költő, PUSKIN jóbarátja. A *Damszkij Zsurnal* hasábjain fordításokban megszólaltatott francia szerzők közt két író nő szerepel: Sophie de SENNETERRE Madame de RENNEVILLE, leányregények írója és Stéphanie-Félicité DUCREST de Saint-Aubin comtesse de GENLIS, érzelgős-oktató regények igen termékeny szerzője, továbbá Nicolas BOUILLY, ugyancsak moralizáló prózaíró.

Ebben a folyóiratban, ilyen környezetben, a lap 1825. évi 12. (júniusi) számában *A szlovén Werther* címmel levelekben írt kisregény jelent meg.⁵ A regényt a folyóirat szerkesztőjéhez címzett levél előzi meg, ez így hangzik:

„Egy orosz szolgálatban álló tiszt magyar felesége, aki azonban Kolozsvár városában, tehát *Erdélyben* született (1), üres óráiban anyanyelvéből oroszra fordított néhány levelet egy regényből, amely nemrég jelent meg *Pozsonyban* (2). Bizonyos benne, hogy ön szíves lesz az orosz női olvasókat is megismertetni a fiatal magyar romantikával. Csak néhány levélről van szó: ha azonban ezek megtetszenek önnek, megígérem, hogy lefordítom a többi is az ön zsurnálja részére. A regény eredeti címe: *Kollicsado bojárné és Gottfried Oppelmayer avagy a Kárpátok hegyei közt, a Beszterce folyó partjánál élő két szerelmes levelei* (3). Ez Goethe Wertherének utánezata; ámde a szereplők jellege s újszólólván minden ténykedésük, a jelenetek színhelye mind egészen más: amabban *németek*, itt *szlovének*.

KOLLIČSADO gazdag moldvai bojár a török kormány üldözése elől *Jasszi* elhagyva Erdélybe költözik át azzal a szándékkal, hogy véglegesen *Nagyszébenben* (4) telepedjék le; de *Lodomérián* át utaztator történetesen megállt *Jaroszlavban* (5) és megismerkedett *B. tanácsos* szerény vagyoniú családjával. Ugyanitt a bojár nőül vette a *tanácsosné* leányát, aki ifjú, csinos és szerencsétlen volt, merthogy *Kollicsado-arány* (így mondja a regény szerzője) nem tette boldoggá: ostoba és gyenge, *fél-ázsiai* férje nem *ült* a jó társaságban nevelkedett, gyengéd és érzékeny leányhoz. . .

A bojárnak (mondja ismét a szerző) nem volt kedvére a *társasági élet* s ezért megvásárolván egy várkastélyt a Beszterce folyónál, a Kárpátok hegyei közt, ebben rendezte be állandó lakását. Ennek a bizonyos várkastélynak a szomszédságában élt egy bizonyos Gottfried Oppelmayer nevű német fiatalember, aki valamikor becsülettel teljesített diplomáciai szolgálatot; de áldozatul esvén a napóleoni politikának, elüldözték hazájából. Az ifjú Kollicsadón ebban a németben találta meg mindenét: barátját és életét — eme szlovén Charlotte a *Prut* vízében lelte halálát! Oppelmayer pedig, az új Werther, nem dobta el életét, hanem a bojár ármányainak, az ázsiai kegyetlenségnek esett áldozatául! De így kellene végződnie minden fél-európai regénynek és pontosan ugyanilyen jeleneteket írt le nekünk nemrég egyik legkedvesebb költőnk (6).

Végül megemlítem, hogy a *szlovén Wertherben* sok a különös, olykor egészen vad jelenet; viszont a szerző érzései kárpótolnak mindenért!

A regény írója, NYITRA úrhölgy igaz-vérig magyar nő. N. Szm-d-va, született Jasszovis.”

² *Magyar irodalom oroszul (1834—1959). A fordítások és a kritikai irodalom bibliográfiája.* (Kézirat.)

³ Деметьев, А. Г. — Западов, А. В. — Черпахов, М. С.: *Пусская периодическая печать (1702—1894)*. Москва, 1959. 177. l.

⁴ Вб. *Большая Советская Энциклопедия*. Второе издание. т. 47. Москва, 1957. 501. l.

⁵ *Словенский Вертер*. Дамский Журнал. 1825. июнь No. 12. 211—226. l.

Ezután következnek a regényt alkotó levelek, majd befejezésül az alábbi sorok:

„Ezzel a levéllel be is fejezem a magyar regényből készült fordításomat; a regény két (mégpedig vaskos!) kötetből áll: tehát nem is való újságciklémbénybe; de egy ilyen kivonat, mint amelyet közreadtam, bizonyára nem lesz sem visszatetsző, sem sértő a *Damszkij Zsurnal* *nőolvasóinak*, kiváltképpen azoknak, akik eddig nem tudták, hogy Magyarországon is tudnak érezni is, írni is!

„Egy *hűtlen* asszony levelézése’ fogják nekem mondani, 'nem mutat erkölcsös jellemvonást'. Ezzel egyetértek; ámde csak akkor, ha az *erkölcsösség színe alá rejtett* minden bűneink vagy vétkeink felfedtetének, vagy csak akkor, ha bebizonyítják nekem, hogy a házasságok *felbonthatatlansága* nem visz minket bűnbe és hogy egy erkölcs-telen férj, egy ostoba férj vagy egy gonosztevő férj nem ütikalauza ama kétségbeesésnek, amely rázúdulni készül feleségük szerencsétlen fejére! Ha majd azt mondják (és be is bizonyítják) nekem, hogy a gazdagság egymaga, és nem az *erkölcs* teszi az embert erényessé, csupán akkor fogom szemére vetni önmagamnak, hogy rászántam magam az orosz nőolvasókat megismertetni honfitársom képzelemével!”

A zárójelben jelzett számokhoz az alábbi jegyzetek tartoznak:

(1) *Kolozsvár* [az orosz szövegben a város német nevének cirillbetűs átírásával: Клоузенбург], város az erdélyi *Kis-Szamos* folyónál.

(2) *Pozsony*, avagy *Pressburg*, a magyar főváros.

(3) A *Beszterce* folyó Erdély határán ered a kárpáti hegyekből és már Moldvában ömlik a *Szeret* folyóba.

(4) *Nagyszében* [az orosz szövegben a város német nevének cirillbetűs átírásával: Германштар] vagy *Szibin*, Erdély fővárosa.

(5) *Jaroszlavl*, ősi szlovén város Lodomériában.

(6) *A. Sz. Puskin*, aki oly gyönyörűen írta meg a *Kaukázusi foglyot* és a *Bakhsiszteráji szökőkutat*.”

Most pedig lássuk — kivonatosan — milyen szöveghez tartozik ez az „apparátus”!

1. levél, keltezése: „Nagyszében, 18. július”. KOLLICSAO bojárné elpanaszolja GOTTFRIEDnak, hogy szörnyű állapotban van, utazásra képtelen beteg, az orvos ugyan ezt nem közölte vele, de közölte férje, kinek a moldvai fanyar borok után a magyar megoldotta a nyelvet s egy hatalmas serleg tokajival kezében elmondta nejknek a szörnyű orvosi megállapítást. Az asszony nosztalgiaival emlegeti kettejük *Nidosztauban* (7) együtt töltött napjait, amikor boldogságukat még a szomszédok gonosz pletykái sem zavarhatták meg. Tudatja, hogy újszülött leánya egészséges, férje szereti a kicsit, s az ő nagy fájdalomra már egyetlen örökösének, leendő ezredesmenyasszonynak hívja. Hosszú siránkozás kezdődik, a levélíró asszony szembeállítja jótékony sorsát, amely kiemelte a szegénységből és gonosz végétét, amely férjéhez láncolta, könyörög OPPELMAYERnak, hogy mentse meg. Bűnös asszonynak nevezi magát, lelkiismeretét pedig *láthatatlan barát*nak (8).

2. levél, keltezése: „Nidosztau, 18. július”. OPPELMAYER lánghaló vallomással kezdi választát, majd közli, hogy odaérkezése után nyomban meghagyta a helyi lelkésznek, köszöntse majd harangszóval és egészség kívánással (9) a bojár-házaspárt. Szükségesnek tartja közölni azt is, milyen italokat készített nekik tisztartójuk: édes likőröket, orosz gyümölcslikőrt és pezsgőt *házaival* (10). A levélíró reméli, hogy az iny eme örömei elvonják majd a bojár figyelmét szerelmükről, amelyet egyébként — mint megjegyzi — már úgyszólván mindenki ismer Perkulínától Hodomícáig, még a *Nagy-Szamos* (11) partján is közbeszéd tárgya szerelmük. Most különös logikájú okfejtés következik: vannak jó emberek is, akik annyira tisztelik a bojár gazdagságát, amny adományt várnak tőle, hogy bizonyára megsegítik az ő kettejük szerelmét is. E jó emberek közé tartoznak GOTTFRIED rokonai és ARCH-MANIN, a híres kertész: erről a *visszakeresztelt* (12) emberről megtudjuk, hogy azt képzei, a levél címzettje olyan szerelmes beléje, akár WERTHERBE CHARLOTTE, ABÉLARD-ba HÉLOISE, illetve a méltatlan német GOTTFRIEDBA — a némes KOLLICSAO bojárné. A boldog öreg kertész még virágot és gyümölcsöt, sőt *csikszeread* (13) bort is vásárolt a szörnyű férjnek, nem gondolva arra, hogy a bojár jászva meg is fojtathja. A levélíró örül, hogy a kellemetlen grófkisasszony (14) nyaralójához már járhatatlan az út, s az illető így nem fog értesülni az ő találokzásairól — az a nagyvilági pleykahordozó megérdemelne magyar török döfését, mert mi közé egy idegennek az ő szerelmükhöz?

3. levél, keltezése: „Nagyszében, 180. július”. A bojárné választul közli, hogy érkezésük bizonytalan, amint az kitűnik férjének OPPELMAYERHOZ címzett s odaméllékelt leveléből:

4. levél, keltezés nélkül, a bojár így szólítja meg feleségének szeretőjét: „testvérem, Gottfried, avagy a mi szlovén módunkon: Georgij!” és baráti levelében tovább is testvérenek nevezi, közli vele, hogy ügyei multhatatlanul Lodomériába, egyenesen Jaroslavlba szólítják, s ott *szani* (15) bort fog inni, fejtegeti mennyivel jobb az otthoni hegyi bor s emlékezteti GOTTFRIEDOT, hogyan mulattak együtt ISZAJECSEI (16): ez, mint kiderül, a tisztartó — őt is, a papot, a karénekeseket is üdvözölteti, tolmácsolja neje és kisleánya jókívánságait.

5. levél, keltezése: „Volhinia, 18. július”. A szerelmes GOTTFRIED siránkozik, hogy nem találkozhattak, hogy a bojárné beteg és hogy Nidosztau sivár az asszony nélkül; filozofál a sorsról, a gazdagságról, az erényről és szépségről, amely utóbbiak nem mindig párosulnak a boldogsággal, ezért vetettét az asszony a magyar lovag karjába, mint hajó a tenger fenekére. Ámde — ismét furcsa logikával — bízik benne, hogy ők ketten csöndes révbe fognak érkezni s boldogságuk tökéletes lesz. „Leányom nem fog egy idegent nevezni atyjának!” — e mondatból megtudjuk, hogy az újszülött leánya kettejük szerelmének gyümölcse. De türelmemre inti szerelmest és megnyugtatója, hogy ő mint német s mint KANT követőinek neveltje még sosem cselekedett meggondolatlannal. A tisztartó, ezúttal ISZAJECSEI néven, üzeni, hogy várja a bojárt, mert kórusuk most már az orosz templomi énekesekéhez lesz hasonló, s a Besztercén nemcsak a hatalmas vitorlásbárka fog érkezni a bojár vagyonának gyarapítására. S ismét bölcselkedés kezdődik: egy ilyen férj hűtlen asszonnyal nem nevezhető bűnösnek, a levélíró azonban önmagát elmarasztalja, amiért férjjes asszonnyba szeretett bele. Dehát ki parancsolhat a szívének? — kérdezi, s reméli, e kérdésre csak hallgat az ő *bűszke magyar bojárnéja!* Ne gondolja, hogy ő diplomataként kitalált dolgokat állít, őh nem, a bojárné érezze önmagát *Julidának* és szerelmest méltassa a SAINT-PREUX — WERTHER névre! Befejezésül közli, hogy a Dunántúltra invitálják nyulvadászatra, de nem hiszi, hogy rászánná magát ilyen hosszú utazásra.

Ehhez a szöveghez az alábbi jegyzetek tartoznak:

”(7) *Nidosztau*, a bojár birtoka a *Kárpátok* hegyeiben, a *Beszterce* folyónál.

(8) *Láthatatlan barát*nak az íróné a *lelkiismeret* nevezi.

(9) A *magyar bojár*ok illetve mágnások, épp úgy mint a *moldvaiak* minden esetben szeretik a zajos ázsiai pompát és még a papok is, az irántuk való tiszteletből, harangszóval fogadják őket és hálaírást mondanak szerencsés hazatérésükért, ezt nevezik *egészségkövadásznak* [За здвние].

- (10) A Kárpátok hegyeinek erős bora.
 (11) *Perkulina* és *Hodunica* a bojár falusi birtokai *Nidosztau* környékén. A *Nagy-Szamos* folyó, amely a Kárpátok hegyeiből ered, *Tokaj* közelében ömlik a Tisza folyóba.
 (12) *Visszakeresztelt*eknek nevezik azokat a hitükhagyottakat, akik újra keresztény hitre térnek.
 (13) *Csikszereda*, borairól nevezetes erdélyi város, az Olt folyónál, a hegyekben.
 (14) Az emigráns *Mole* grófnő Kollicsadoék szomszédságában lakott, okos, éretnes, igen szigorú erkölcsű nő volt. Egyike a regény szereplőinek.
 (15) A *szani* bor, a *Szan* folyó mellett, amely Galiciában és Lodomériában folyik.
 (16) A szerb *Iszajevics* orosz szolgálatban álló tiszt, a bojár házának tisztartója. Ugyancsak a regény szereplője."

Az egész közlemény végén, a jegyzetek után ez az aláírás áll: N. Sz.

Abból, hogy a művészileg teljesen értéktelen szemelvényeket oly bő kivonatban, a jegyzeteket pedig teljes szövegükben ismerttettem, önmagában is nyilvánvaló az a tény, amit cikkem elején már említettem, ti. hogy az eredeti műnek, amelyből az állítólagos fordítás készült, eddig nem sikerült nyomára bukkannom, sőt a misztifikáció lehetősége is fennforog. Hiszen ha ismernők a *Damszkij Zsurnal* közleményének magyar eredetijét, elegendő volna cím és kiadási adat szerint utalni rá, s legfeljebb Oroszországba való érkezésének útját és a fordítás minőségét vizsgálhatnók.

Így azonban, amikor az esetleges eredeti szöveg megtalálásához vagy a misztifikáció megállapításához akarunk támpontot adni, magát a szöveget s elsősorban a benne levő adatokat, földrajzi neveket, személyneveket kell megvizsgáljunk, sőt még a szövegnél is jellemzőbbek e szempontból a jegyzetekben adott magyarázatok.

Tegyük mérlegre a tulajdonveket!

Személynevek. Az eredeti mű szerzőjeként feltüntetett NYITRA (vagy NYITRAY, NYITRAI) nevű írónő író-lexikonjainkban — kezdve a FERENCZY-DANIELKÉTől egészen a SZINNYEI-félig — teljesen ismeretlen; ugyszintén a fordítóként — mint „egy orosz szolgálatban álló tiszt felesége, magyar nő” — feltüntetett JASSZOVIS, férjezett N. SZM-D-VA.

A szereplők közül Gottfried OPPELMAYERRŐL tudjuk, hogy német, a gyanús nevű KOLLICSAO bojárról, hogy moldvai, a hősnő pedig a mai Jarosław lengyel városból származva feltehetően lengyel, ukrán lehetett vagy osztrák tisztviselő leánya; az 5. levélben GOTTFRIED „az ő büszke magyar bojárnéjának” nevezi — bizonyára Erdélyben letelepedett férjének állampolgársága alapján.

Szerepel még néhány ismeretes nemzetiségű személy: ISZAJEVICS szerb ember, orosz szolgálatban álló tiszt, a bojár tisztartója, a visszakeresztelt ARCH-MANIN és MOLE emigráns francia grófnő.

Népnevek. A címben és még néhány helyen szereplő „szlovén” nyilván nem a mai fogalmak szerinti jugoszláv nemzetiség, hanem a „sláv” szinonimája; ezt támasztja alá az 5. sz. jegyzet, amely Jarosław várost szlovénnek nevezi. A szerzőnő magyar volta (ha ugyan valóságos és nem kitalált személy), valószínű, mert neve NYITRA vagy NYITRAI. Egyébként azonban a XIX. század orosz szóhasználatában a венгерский *magyart* is, *magyarországit* is jelenthetett — ez utóbbi esetben különválasztották az így megjelölt felvidéki szlovákokat, délvidéki szerbet, erdélyi románokat a magyarajkú мадап-tól.

Földrajzi nevek. Kolozsvár (Klausenburg), Pozsony (és Pressburg), Nagyszében (és Hermanstadt), Lodoméria, Jarosław (mint Jaroszlavl), Tokaj, Jasszi, Csikszereda, Volhinia, Erdély, Moldva, a Nagy-Szamos, a Beszterce, a Duna, a Tisza, a Prut, a Szeret, az Olt és a Szan, viszont a Nidosztau, Perkulina és Hodunica nevekről feltételezhető, hogy az írói fantázia termékei, bár a legutóbbihoz hasonló nevű község — Holdița — ma is van a Beszterce folyó mentén és Perculina román falu is létezik. A valóságos földrajzi nevekről megjegyezhetjük, hogy a regényben reális földrajzi kapcsolatokban szerepelnek.

Irodalmi alakok. GOETHE *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) című regényének hősei, WERTHER és CHARLOTTE a szövegben, az előbbi már a műfajmeghatározásul is szolgáló címben szerepel. Alekszandr Szergejevics PUSKIN két romantikus elbeszélő költeménye, a Кавказский Пленник (1822) és a Бахчисарайский Фонтан (1824) a mű elé írt

bevezetőben és annak jegyzetében szerepel. Jean-Jacques ROUSSEAU *La Nouvelle Héloïse* (1761) című regényének JULIE és SAINT-PREUX nevű hősével találkozunk a szövegben, de szerepel HÉLOÏSE és ABÉLARD, a XII. századi híres levelező-szerelmespár neve is.

Az állítólag Pozsonyban megjelent kétkötetes levéregényt — amelyből a *Damszkij Zsurnal* a szemelvényeket orosz fordításban közölte — persze ennyiből nem ítéltethjük meg; a közölt szemelvények irodalmi értéke ugyan semmi, de a pontos földrajzi és irodalmi hivatkozások még ezeket a szemelvényeket is kiemelik az akkoriban Európa-szerte divatos selejtes ponyvamű-tömegből.

Miután így a *Damszkij Zsurnal* magyar hivatkozású közleményének minden adatát ismertettük, hogy a forrásmű további kutatását megkönnyítsük, vizsgáljuk még meg röviden a közlemény irodalomtörténeti helyét, jelentőségét.

Amikor GOETHE *Die Leiden des Jungen Werthers* című regénye, egy szerelmespár érzelmes levelezése, 1774-ben megjelent, szinte egycsapásra világsiker lett: egyfelől belső értékénél fogva, másrészt azért, mert tökéletesen megfelelt a kor igényének. A levelezés mint szépirodalmi forma nem volt újdonság, hiszen említettük a francia HÉLOÏSE és ABÉLARD párnak a XII. századból származott levéregényét, s hivatkozhatnánk akár a magyar MIKES Kelemen évtizedekkel a *Werther* előtt írt (jóllehet csak 1794-ben kiadott) irodalmi értékű leveleire, vagy GOETHE olyan közvetlen elődeire, mint ROUSSEAU és RICHARDSON. Mégis GOETHE nevezetes műve volt az, amely nemcsak egy egész világirodalmi stílusirányzatot népszerűsített (a szentimentalizmust), hanem formája és tartalma is szinte minden országban a követők egész légióját ihlette meg. Egyszerű fordításoktól szolgai adaptálásokon keresztül egészen önálló irodalmi értékekig terjed a *Werther*-utánzatok skálája. Az orosz irodalomban is virágzott ez a műfaj⁶, de minket most magyar elterjedése érdekel: hogy milyen irodalmi környezetből származott (ha ugyan nem volt misztifikáció) „Nyitra úrhölgy” regénye. A magyar *Werther*-utánzatok jó útmutatóit adja CSÁSZÁR Elemér⁷, SZINNYEI Ferenc⁸ és GYÖRGY Lajos⁹, míg DOHÁNY József¹⁰ inkább a *Werther*-motívumokat keresi magyar művekben, műfaji tekintet nélkül.

A *Damszkij Zsurnal* közleményét megelőző időkben a fenti művek alapján a magyar *Werther*-utánzatok alábbi jegyzékét állíthatjuk össze:

MILLER, Johann Martin: *Siegwart, eine Klostersgeschichte* (Leipzig, 1776) című regényének két magyar fordítása: KAZINCZY Ferenc: *Szegvári* (szerzője megsemmisítette) és BARCZAFALVI SZABÓ Dávid: *Szigvárt klastromi története* (Pozsony, 1787).

KAYSER: *Adolfs gesammelte Briefe* (Leipzig, 1788) című regényének magyar adaptálása: KAZINCZY Ferenc: *Bácsmegeyeinek öszveszedett levelei* (Kassa, 1789).

KÁRMÁN József: *Fanni hagyományai* (Uránia, Pest, 1794).

VITKOVICS Mihály és KISFALUDY Sándor levél-regényei ekkor keletkeztek, de csak később láttak nyomtatásban napvilágot (*A költő regénye*. Bp. 1879, kiadta SZVORÉNYI József, és *Két szerető szívnek története*. Pest, 1870—1871, kiadta TOLDY Ferenc).

Íme az eddig ismeretes magyar *Werther*-utánzatok. A *Damszkij Zsurnal*-ban megjelent állítólagos fordításhoz még hasonló sincs közöttük. Ha tehát a rejtélyes NYITRA úrhölgy „szláv Werthere” nem misztifikáció, akkor eredetijének felkutatása még megoldandó feladat.

RADÓ GYÖRGY

⁶ Vö. Жирмунский, В. М.: *Гете в русской литературе*. Ленинград, 1937.

⁷ CSÁSZÁR Elemér: *A magyar regény története*. Bp. 1922.

⁸ SZINNYEI Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. 1. kötet. Bp. 1925.

⁹ GYÖRGY Lajos: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941.

¹⁰ DOHÁNY József: *Werther hatások a magyar irodalomban a 18-ik század végéig*, Nagyvárad, 1909.

A műegyetemi könyvtár alapítása 1848-ban. A műegyetemi könyvtár, hosszú ideig hazánk legnagyobb műszaki szakkönyvtárának története szorosan összefügg az ország első és évszázadon keresztül egyetlen műszaki egyetemének fejlődésével.¹ Keletkezése is az alma mater működésének első éveivel kapcsolódik. Közismert az a heves harc, amelyet a reformnemzedék — élén SZÉCHENYIVEL és KOSSUTHAL — a műegyetem felállításáért vív. Felismerik, hogy az önálló műszaki egyetem megteremtése, a kor tudományos színvonalán álló technikai oktatás bevezetése egyaránt feltétele Ausztriával szemben gazdasági függetlenségünknek és kialakuló liberális kapitalista iparunknak. A műegyetem szükségessége ezért politikai jelszó lesz; KOSSUTH a *Pesti Hírlap* írásáiban biztosít állandó publicitást az ügynek, a problémával 1842-ben a Magyar Tudós Társaság is foglalkozik, a forradalom előtti évtizedben egész irodalma támad a kérdésnek.²

A király eleinte merev ellenséges magatartását az események hatására látszólagos engedékenységgé váltja fel, kidolgoztatja a helytartótanáccsal a kérdéses intézmény szervezetét. Az ügy gazdasági-politikai fontosságát mutatja az is, hogy Bécs a magyar országgyűléseken követelt műegyetem (polytechnikum) helyett csupán középfokú tanintézet, ipariskola felállítását engedélyezi. Sok huza-vona után, a legfelsőbb elhatározást követő több esztendő elmúltával, 1846-ban végre megnyílik az intézet. A pesti egyetem főépületében — a homlokzatnak az egyetemi templom felé eső részén — szorítanak ideiglenes helyet az iskolának, amelyet a dinasztia magyarországi helytartójáról, JÓZSEF nádorról „József ipartanoda”-nak neveztek el.³

A nagy kinnal létrehozott intézmény kevert iskolatípust eredményezett. Szervezete három szakra tagozódott: egy gazdasági, egy műtani és egy kereskedelmi szakra, valamennyi egy évi előkészítő és két évi rendes tanfolyamból állott. Az ipartanoda megnyitására, 1846. november 1-én a hallgatók száma 80, jellemzésükre szolgáljon a korabeli adat: „Nincs a hazában tanintézet, melynek növendékei között korra, előképzettségre oly nagy volna a különbség, mint az Ipartanoda növendékei között.”⁴ E nyolcvan hallgató részére egyetlen könyvvel sem rendelkezett az intézet, pedig a növendékek silány felkészültsége ugyancsak igényelte a könyvekkel való ellátást.

Az oktatói kar — közöttük STOCZEK József, NENDTVICH Károly — az igazgatón kívül nyolc tanárból és két rendkívüli tanárból állt.⁵ A tantestület számára is szükségletként mutatkozott a könyvtár. Ebben az időben Pesten már találunk néhány technikai vonatkozású szakkönyvtárat: az 1841-ben alakult Természettudományi Társulat könyvtárát, az 1842-ben alapított Orvosegyesületnek és az Országos Ipartestületnek ugyanebben az évben megnyílt könyvtárát. Ezek azonban nem pótolhatták az ipartanoda hiányzó könyvtárát, mert az intézetnek az oktatást segítő, támogató szakirodalomra és tananyagokra volt szüksége. De nem jelentett kezdetben segítséget az Egyetemi Könyvtár

¹ A tanulmány a műegyetemi könyvtár száz éves (1848—1948) történetét tárgyaló doktori értekezés egy fejezetének rövidített átdolgozása. Elsőrendű forrásanyaga a műegyetemi rektori irattár (Műe. rekt.)

² Hogy a műegyetem felállítása milyen szélesen kapcsolódik a nemzet gazdasági, kulturális és politikai törekvéseihez, legszebben tükrözi a kortársak közül VÁLLAS Antal tanár, a kiváló matematikus könyve: *Egy felállítandó Magyar Központi Műegyetemről* (Pest, 1841.)

³ Az ipartanoda megnyitása, a gazdasági és technikai ismeretek oktatása ekkor már égetően szükséges. Egykorú adatok szerint (FÉNYES E.: *Magyarország leírása*. Pest, 1847. I. 71. l. (a gyárak száma 1838-ban 453 volt, 10 év múlva ez a szám 528-ra emelkedett. Ugyanakkor alig van iparilag képzett, technikában jártas személy. A helyzetről hű képet fest a *Magyar Hírlap* 1850. 61. számában, a József ipartanoda propagálására megjelent cikk: „... ipar értelmes egyéneknek annyira hiányában vagyunk, hogy nem a felsőbb technikusokat, gyárosokat, de még műhelyvezetőket, sőt ügyesebb mesterlegényeket is külföldről kell hazánkba édesgetni.”

⁴ Műe. rekt. 73. ex. 1848.

⁵ Műe. rekt. 13. ex. 1847/48.

közelsége sem, mivel az ipartanoda hallgatói részére csak később engedélyezték a könyvtár használatát.

A túrhetetlen helyzet megváltoztatásáért az intézet tudós igazgatója, KARÁCSONY Mihály⁶ jóformán a megalakulás percétől kezdve felveszi a harcot. A mostoha körülmények között induló iskola szerencséjére KARÁCSONY igazgató a helytartótanács tanulmányi bizottságával egyesített könyvbíráló főhivatal ülnöke, a Magyar Tudós Társaság levelező tagja, jogtanár, aki minden tudását latba vetve fáradhatatlanul küzd, hogy az intézetet szakkönyvekkel és folyóiratokkal lássák el. Már a megnyitást követő hónapban felterjesztést ír a helytartótanácshoz. A folyamodvány egyben bírálat és vádirat is a bécsi „kultúrpolitika” ellen, amely tessék-lássék megnyitotta ugyan a pesti ipartanodát, de a legszükségesebb felszerelésekről, gyűjteményekről és elsősorban a nélkülözhetetlen könyvtárról nem gondoskodott.

A könyvtárra vonatkozó időtálló megállapításai miatt, amelyek KARÁCSONY igazgató haladó egyéniségét híven jellemzik, a felterjesztést részletesen idézzük:

„A tanintézetek üdvös, eredményteljes működését feltételeznék a tanári személyzet készütségéből, a tudományok s tanintézetek iránti buzgalmától ugyannyira, hogy bármi czélszerű legyen az intézet szerkezete, bár annak anyagi felszerelésében a költség nem kiméltetett volna, pangani fog, hanyatlásnak induland, a tanítók megszűnnek egyenletet tartani a tudományok haladásával. Ezen tekintetnél fogva könyvtárakkal láttattak el, nemcsak a felsőbb, de a középtanodák még azon időszakában is, midőn egy-két száz kötetekből álló gyűjtemény sokkal többbe kerüle, mint jelenleg egy válogatott könyvtár. Ha az elméleti irányú tanodákban a könyvtárak s a tudományok fejlődését figyelemmel kísérő folyóiratok szükségeseknek elismertetnek, — ipartanodáknál, melyeknek tantárgyai a naponkénti alkalmazás által naponként új meg új eredményekre vezetnek, az intézet sülyedése nélkül nem lehet a tanároknak a tudományokban fokozatos haladás eszközeit megtagadni. De nincs is ipar tanintézet, mely e tekintetben hiányról panaszkodhatnék, nem említem a bécsi ösztümü intézetet, melynek közel 100000 frt.-ba kerül könyvtára, a folyóiratok gyűjteménye évenként két ezer pengőforint összeggel segedelmeztetik.

Addig is míg a kir. József Ipartanoda számára megszerzendő exact tudományi irányú munkák s folyóiratok iránti legalázatosabb nézeteimet felterjeszteni leend K. K. megengedni méltóztatnék, hogy az ipartanodai tanárok számára az általok szorgalmazott több rendbeli folyóiratokból legalább is következőket megrendelhessem: 1. Magyar Gazda, 2. Hetilap, 3. Dingers Polytechnische Journals, 4. Bulletin de la Société Encouragement pour l'industrie, publ. avec l'approbation du Ministre d'intérieur, Paris, 5. Försters Bauzeitung, Wien, 6. Inner vesterriches Industrieblatt, 7. Annales des ponts et chaussées.

Mely legalázatosabb folyamodványomat azon mély hódolatu kérelemmel fejezem be, hogy a kir. Tud. Egyetem könyvtárában a könyvtárnoktól vett szóbeli értesítésnél fogva az ipartanodai literatura eddigelé képviselve nincs, vannak azonban oly elméleti irányú munkák, melyeknek az ipartanodai tanárok nagy hasznát vehetnék, es. kir. Fenséged megengedni és ennek útján intézkedni Méltóztatnék, hogy a kir. József ipartanodai tanárok az egyetemi könyvtárat azon feltételek mellett, amint a Magyar Tudós Társaság tagjai használhassák.

Pest, Karácson hó 18, 1846.”⁷

⁶ Életéről nem sokat tudunk: szegény köznemesi családból született Darnón (Veszprém m.), középiskoláit Magyaróváron végezte, majd Pestre került, ahol az egyetemen jogi doktorátust szerzett. 1823—1836-ig SZÉCHENYI Antal nevelője. Az 1825-i pozsonyi országgyűlésen mint távollévő képviselője a magyar nyelv terjesztése és a tanrendszer hiányainak megszüntetése érdekében szólt fel. 1832-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az ipartanoda tervezésében tevékenyen részt vett, az intézet felállításakor ideiglenes, majd egy év múlva, 1847-ben valóságos igazgató lett. (SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt.)

⁷ Műe. rekt. 67. ex. 1846/47. A helytartótanács 1841-ben hozott rendelkezése szerint mind a professzorok, mind a Tudós Társaság tagjai térítvény ellenében legfeljebb 2 hónap időtartamra kölcsönözhetnek. Erre vonatkozólag bővebben TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatósága alatt (1824—1843)*. Magy. Könyvszle, 1959. 3. sz.

Az ipartanoda miatt érzett rossz lelkiismeretre vall az a gyors válasz, amelyet KARÁCSONY hatásos felterjesztésére a helytartótanács ad:

„Folyó hó 18-áról kelt 67. számú felterjesztményére Czimzett Uraságodnak válaszul adatik, hogy ezen felterjesztményében elősorolt folyóiratoknak, a „Hetilapot” és „Annales des ponts et chaussées” című francia lapot, — mellyek szükségeseeknek nem találtattak — kivéven, az ipartanodai tanárok számára leendő megrendelése megengedtetik, önként értetven, hogy ezen folyóiratok olvasás után az intézet irodájába visszaküldendő, és utóbbi lehető használat végett a képezendő Ipartanodai könyvtárba elteendő lesznek. Egyébiránt Czimzett Uraságod arról is tudósítatik, miszerint a magy. kir. tudományegyetemi könyvtár használatának az ipartanodai tanárok, és tanulókról kiterjesztése iránt mai nap kellő intézkedések tétettek legyen.

Budán a Magyar Királyi Helytartótanács 1846-ik évi Karátsonhó 29-én tartott ülésén.”

A helytartótanács e leirata⁸ nagyfotosságú az ipartanodai könyvtár keletkezésének körülményeit vizsgáló kutatás számára. Nem hagy kétséget afelől, hogy az ipartanoda megnyitása időpontjában könyvtárral nem rendelkezett. Ez az ügydarab tekinthető a *könyvtáralapításra vonatkozó első hivatalos utalásnak*. A leirat még egy szempontból is érdekes; a tanulók számára is engedélyezte az Egyetemi Könyvtár használatát, amit KARÁCSONY nem is kért.

A helytartótanácsnak azonban nem okozott gondot a „képezendő ipartanodai könyvtár”. Az idézetből kitűnik, hogy a kért folyóiratokból is kettőt — a nagytekintélyű francia mérnöki szaklapot és (érthető okokból) a többek közt Kossuth vezércikkeit közlő *Hetilapot* — nem engedélyezett. A vásárláshoz szükséges keretet sem biztosította. Ez indította KARÁCSONY igazgatót arra a lépésre, hogy a könyvtár létesítéséhez nélkülözhetetlen pénzüsszeg előteremtése céljából a növendékeket önhatalmúlag egy forint befizetésére kötelezze. KARÁCSONY intézkedését a helytartótanács az „1847 évi Szentmihály hó 14-éről 37.993 szám alatt tudatott legfelsőbb elhatározat” által kegyesen jóváhagyta.

Az elkövetkezendő időkben a beiratási díjat az előkészítő osztály hallgatói számára 1 Ft-ban, a felsőbb osztályoknál 2 Ft-ban állapították meg.⁹ Az így befolyt pénz azonban édes-keves egy könyvtár alapításához, ahogyan ezt az 1846/47. tanévben a tanulók részéről befizetett pénzüsszeg és a belőle vásárolt csekély könyvek száma is mutatja. A József ipartanoda első tanévében a növendékek beiratási díjként 65 Ft-ot fizettek, és e pénzből a következő műveket szerezték be: *Technologische Enzyklopedie* (első 14 kötet), BENKER: *Mercantil Waarenkunde* (2 köt.) és ALTMÜTTER: *Werkzeug Sammlung*. A három mű, összesen 17 kötetben pontosan 64 Ft 38 kr-ba került, vagyis felemésztette az egész évi beiratási díjösszeget.¹⁰

Az igazgatónak tehát továbbra is igénybe kellett venni a helytartótanácsot a könyvek vásárlása tárgyában. KARÁCSONY a jó ügy érdekében mindent elkövet, mint ezt olvashatjuk az Ipartanoda 1847. okt. 30-án kelt 8434. sz. iratában, amelyben az intézet részére beszerzett könyvek kifizetésére, 132 Ft 5 kr összeg utalványozásáért „esedezik”.

⁸ Műe. rekt. 78. ex. 1846/47.

⁹ A könyvtár gyarapítására fordított beiratási díjakat 1850-től az előkészítő osztályban 2 Ft-ra, a technikai osztályon 4 Ft-ra emelték. Az 1850—57 közötti években a beiratási díjak összege 4911 forintot tett ki, ami kb. 600 Ft évi átlagot jelentett. Vö. ZELOVICH Kornél: *A m. kir. műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Bp. 1922. 114. l. A beiratási díjaknak könyvtári célokra történő felhasználása régebbi gyakorlat eredményes példája. Hasonló, de sikertelen törekvéssel az Egyetemi Könyvtárban 1817-ben találkozunk. A helytartótanács csak 1863-ban engedélyezi, hogy a beiratási díjalap felét az egyetem könyvbeszerzésre fordítsa. Az így kapott összeg az 1865/66. tanévben 847, az 1870/71. tanévben pedig már 1185 Ft dotációt jelentett. Ld. Tóth András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1949—1876*. Bp. 1958. 12. l.

¹⁰ Műe. rekt. 32. ex. 1847/48.

KARÁCSONY igazgató kéziratosa jegyzékeiből kitűnik, hogy a könyvek beszerzését saját feladatának tekintette. E munkában felhasználta azokat a tapasztalatokat, amelyeket mint a könyvbíráló főhivatal ülnöke szerzett. A könyvek kiválasztásába a tanári kart is bevonta, felszólította az oktatókat, hogy nyújtsák be azon művek adatait, amelyekre az oktatáshoz szükségük van. A célszerű állománygyarapításra és együttműködésre való törekvés fedezhető fel abban is, hogy a tanárok csak olyan könyvek vagy folyóiratok megrendelését kérték, amelyek az Egyetemi Könyvtárban vagy saját gyűjteményükben hiányoztak.¹¹ Az igényléseket először az igazgató szelektálta anyagi okokból, majd a könyvlajstromot felterjesztette a helytartótanácshoz, amely politikai és egyéb szempontok alapján cenzúrázta a jegyzékeket, és törölt belőle tetszése szerint, ahogyan ezt az ipartanodai könyvtárra vonatkozó legelső leiratában már megtette.

Az ipartanoda 1847 végén már rendelkezett könyvekkel. Könyvtárnak még nem nevezhetjük azt a pár tucat könyvet meg folyóiratot, amely az igazgatói irodában, illetve az egyes tanároknál volt. Hogy kevés az állomány és nem igényel külön helyiséget, sőt még szekrényt sem, tanúsítja az is, hogy az intézet igazgatói irodája részére rendelt és elkészített asztalosmunkák között nyomát sem találjuk könyvespolcnak vagy könyvszekrénynek. Ugyanakkor például az ásványgyűjteménynek külön szekrényt csináltattak. A tanárok több ízben megfordultak Bécsben vásárlások céljából. E megrendelések között sem találunk könyvtári vonatkozásút, a szállítások főleg műszerekre és rajzlelőpéldányokra vonatkoznak.

Mivel az ipartanoda részére a vázolt okok következtében kevés könyvet szereztek be, mind a tanárok, mind a hallgatók az Egyetemi Könyvtárat látogatták.

Az ipartanoda keletkezésének éveiben az Egyetemi Könyvtár központi fekvése, anyagának sokoldalúsága és mennyisége révén hazánk legkeresettebb könyvtára. Elmélet és gyakorlat szoros egysége az Egyetemi Könyvtárat „az oktatás és az élet könyvtára”-vá, a főváros szellemi életének egyik központjává tette.¹²

A modern fejlődés útjára lépő nagymúltú könyvtár közelsége az ipartanoda tanári és hallgatósa számára szerencsésnek mondható, ugyanakkor azonban a szomszédságában jól működő Egyetemi Könyvtár léte az önálló ipartanodai könyvtár kialakítását célzó törekvésekre objektíve fékezőleg hatott. A felsőbb hatóságok ugyanis az egyetemi könyvtár használatának biztosításával az ipartanoda könyvtári igényét elintéztnek vették. Mai szemmel nézve nyilvánvaló e felfogás szakszerűtlen, téves — ha ugyan nem rosszindulatú — volta.

Ebben a sanyarú helyzetben találta az intézetet az 1848—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc kitörése. Az intézet derék igazgatója (aki a szabadságharc alatti magatartást elbíráló politikai vizsgálat alapján vesztí el állását az önkényuralom első évében) felhasználja a kedvező fordulatot, és az eddigi könyörgések helyett erélyes követelésekkel fordul a helytartótanácsához. 1848. március 2-án kelt beadványa élesen kritikus jellegű, és kicsendül belőle a könyvtáralapítás halaszthatatlan igénye.¹³ A könyvtár- és kultúrtörténeti szempontból jellemző levél tartalma:

1. A József ipartanoda felszerelésének egyik leglényegesebb része a műipart éber figyelemmel kísérendő könyvtár. Egy célszerű, jól válogatott ipartanodai könyvtár alapítása

¹¹ Az ipartanoda erőmű- és mennyiségtan tanárának, ARENSTEIN Józsefnek egyik ilyen felterjesztett jegyzékében közli is: „Ezen lajstromból kihagyattak mindazon könyvek, melyek vagy az egyetem könyvtárában találtnak vagy alólírtak birtokában vannak.” Műe. rekt. 40. ex. 1847/48.

¹² Erre és általában az egyetemi könyvtárnak e korszakára TÓTH András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján.* (Toldy Ferenc igazgatásának első évei 1843-1849.) Bp. 1956. 243—276. l. (Tanulmányok Budapest múltjából 11.) és PALLÓS Jenő: *Budapest 1848/49-ben.* Történeti-statisztikai állapotrajz. Bp. 1950. 159 l.

¹³ Műe. rekt. 84. ex. 1847/48.

annál szükségesebb, mivel a tanárok, ha nincs eszközük a részükre még ismeretlen műipari exakt tudományokban magukat képezni, elkedvetlenednek, hanyagok lesznek és elvesztik érdeklődésüket tantárgyaik iránt.

2. A könyvtár alapítására szánt beiratási díjak — mint már ezt az ipartanoda 1847. december 6-án kelt 32. sz. kimutatása is tanúsítja — „csekélyebbek, semhogy azokból könyvtárt alapítani lehetne”. Hivatkozik a többi, elsősorban a bécsi hasonló összmű intézetre, amelynek gyarapítására évente 3000 Ft és a tudományegyetem könyvtárának évi 1000 Ft van elrendelve. Az ipartanoda részére is ugyanennyit kér.

3. Addig is, míg a beiratási díjak 1000 Ft-ra nem szaporodnak, az ipartanodai könyvtár alapítására évenkénti 500 pengő forint segély azonnali kiutalását követeli.

A levél vételekor a helytartótanácsot azonban már egészen más dolgok foglalkoztatják, a bekövetkező forradalom előjelei „aggasztják”. (A kért segélyösszeget nemsokára az első magyar független közoktatásügyi minisztertől kapja meg az ipartanoda.)

1848 márciusa az ipartanodát is fontos események színhelyévé avatta.¹⁴ Tizenötödikén a József ipartanoda növendékei az első tanóra után kivonultak, és az egyetemi ifjúsággal egysorban menetelve csatlakoztak a pesti nép tüntetéséhez. A tanács intézkedésére kitett hirdetőmenyt, amely az előadások folytatását rendeli, leszakították, és hozzálátták a petíciók elkészítéséhez. Március 29-én a hirdető táblán kitézett cédula az ifjúságot tanácskozássra hívta össze. Az ülések napról napra lelkesebbek és hevesebbek lesznek, már egy-két tanár letétele is szóba kerül, így MAYER Frigyes, a német nyelv tanárát akarják eltávolítani és kijelentik, hogy nem látogatják többé nevezett óráit. Április 8-án a tanári kar előtt megjelent az ifjúság két küldötte, és engedélyt kapott arra, hogy másnap 10 órakor az egyik előadási teremben petíciójukat fölolvassák.

Április 9-én a kijelölt időben és helyen a tanári kar jelenlétében az összegyűlt ifjúság ismertette a petíció 12 pontját. MAKAY növendék, a gazdasági osztály hallgatója kemény kifakadások között panaszkolta a szándékosan mostoha viszonyok között tartott intézet körülményeit. Az ipartanoda sem épület, sem felszerelés dolgában nincsen olyan helyzetben, amelyben lennie kellene. Majd PÉCH, a műtani osztály hallgatója szólalt fel hasonló értelemben. A délutáni ülésen kimondták, hogy a petíció szellemében az intézet kormányzását az ifjúság üléseire ruházzák, az üléseket mint korelnök ARENSTEIN tanár vezeti. Egyhangú határozatot hoztak arra vonatkozólag, hogy addig is míg petíciójukra felsőbb rendeletek érkeznek, MAYER tanár német óráin nem jelennek meg. A húsvéti szünet (április 15—26) után folytatódott az előadások. Nemsokára megérkezett Eötvös József leirata a felterjesztett petícióra, amely a kívánt pontok legtöbbször orvosolta.

Az 1848. április 9-i petíciót falragaszra kinyomtatva publikálták: *Az összes ipartanodai hallgatóság kívánatai*¹⁵ cím alatt. Az egyes pontok élesen rávilágítanak a bajok forrásaira és megadják a helyes utat. Így például követelik a tökéletes függetlenséget a bécsi polytechnikumtól, kívánják, hogy az ipartanodát mielőbb műegyetemmé alakítsák át stb. A mi szempontunkból a legértékesebb az ifjúságnak az a követelése, amely a műegyetemi könyvtár létesítésére vonatkozik és kimondja, hogy a könyvtárat a tanulók használhassák. Jogosnak és indokoltnak tartjuk a hallgatók igényét, amely az iskola eredményes elvégzéséhez szükséges, a tanuláshoz, művelődéshez nélkülözhetetlen segítőtárs: a könyvtár felállítását sürgeti. Előremutat a petíció azon kívánsága is, amely szerint a tanárok magyar tankönyv szerint tartoznak előadni.

A petíció kiadását követő harmadnapon, 1848. április 11-én az ipartanoda megkapta a márciusi felterjesztésében kért 500 Ft-ot. (Valószínű, hogy a kinyomtatott petíció ráír-

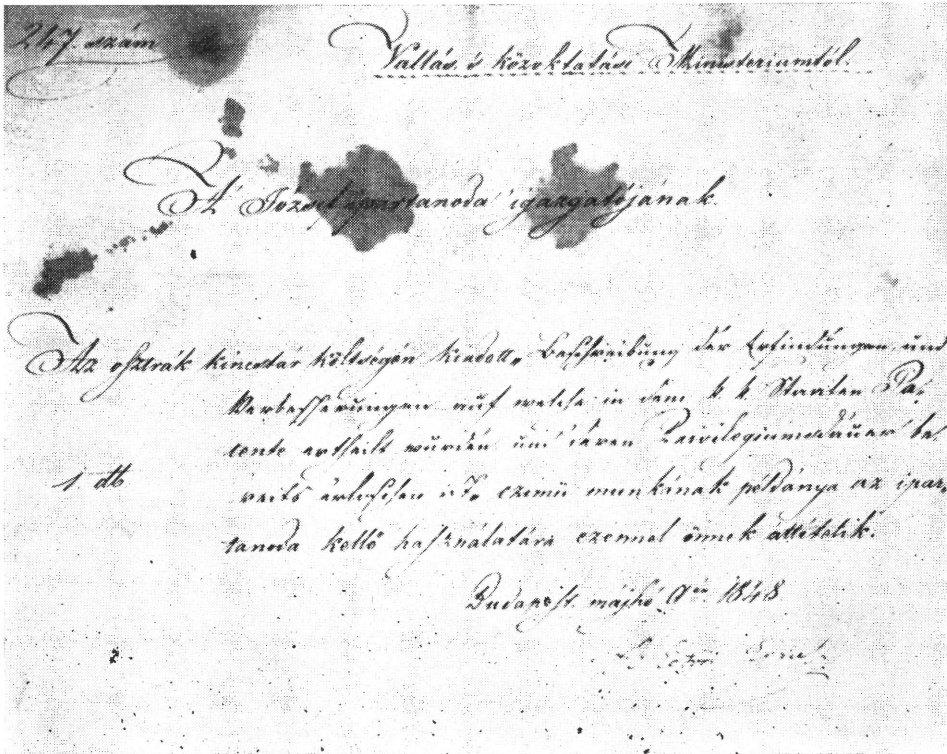
¹⁴ Az ipartanoda ifjúságának magatartását 1848 tavaszán az intézet igazgatójának Eötvös Józsefhez 1848. április 27-én kelt levele nyomán ismertetjük. Műe. rekt. 100. ex. 1847/48.

¹⁵ Orsz. Levéltár. 36 × 21 cm.

nyította a figyelmet, és így elősegítette a gyors elintézést.) Június 27-én pedig a közoktatásügyi minisztertől érkezett leirat¹⁶ már „az ipartanodai könyvtár alapítására szorgalmazott 500 pfrtnyi átalány” felhasználása után érdeklődik, és elszámolást kér az igazgatótól.

Eötvös József személyes gondoskodása az ipartanoda könyvtára iránt könyvek küldésében is megnyilvánul.¹⁷ (1. ábra) A műegyetemi könyvtár későbbi nagynevű professzor-igazgatója, WARTHA Vince erről a következőkben emlékezik meg: „Az 1847-ben kérelmezett könyvek még 1848-ban sem voltak meg, mert akkor már a vallás- és közokta-

1. ábra

tásügyi minisztériumból, felejtethetlen kultuszminiszterünk, br. Eötvös Józseftől aláírva és 1848. május 9-ről keltezve, küldetik meg az első könyv, amely az intézet leltárába I-ső szám alá iktattatik be.”

Eötvös ajándéka az ipartanodai vagyis a későbbi műegyetemi könyvtár inventáriumának első tétele. (2. ábra.) Ez az 5 kötetes mű szerepel ma is a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára legrégebb leltárkönyvének I. sorszámú rovatában. E mű megküldésének időpontját tekintjük a műegyetemi könyvtár hivatalosan elfogadott megalakulása dátumának.

Könyvtárunk tehát az 1848. esztendő forradalmi tavaszán alakult. Fogantatása még 1846/47-ben történt, de csaknem két év kellett, míg megszületett. A hosszú vajúdás alatt KARÁCSONY igazgató bábáskodott mellette, és EÖTVÖS JÓZSEF közoktatásügyi minisz-

¹⁶ Múe. rekt. 147. ex. 1847 48.

¹⁷ Múe. rekt. 109. ex. 1848.

ter segítette a világra, biztosítva a könyvtár léteéhez szükséges anyagiakat. Eötvös később sem feledkezett meg gyermekéről, amit a könyvtár érdekében második minisztersége alatt kifejtett ténykedéseiből, valamint abból is láthatunk, hogy végakaratóban közel 1000 darabból álló értékes magángyűjteményét a műegyetemi könyvtárnak ajándékozta.

A haladó hagyományokat kifejező 1848. alapítási évről, az érzelmi, kegyeleti tartalom kívül reális tárgyi indokai vannak. Az első leltári tétel alatt szereplő művet rövid időn belül sok más követi, mint ezt az 1847/48-i tanévi beirattási díjakból vásárolt könyvek jegyzéke tanúsítja. A jegyzéken 5 pesti könyvkereskedőtől: EMICHTől, GEIBELTől, HECKENASRTól, HOROVICZTól és SCHÖPFERTől vásárolt 52 mű szerepel 212 forint értékben. A könyvtár alapításához kiutalt 500 forintot is számításba véve megállapíthatjuk, hogy az ipartanoda most már kellő fedezettel rendelkezett könyvtára létrehozására. A könyvtáralapításra vonatkozó társadalmi igény, amely az igazgató felterjesztéseitől kezdve a tanulók petíciójáig többször megnyilvánult, 1848 első felében a forradalom közoktatásügyének gondoskodása következtében kielégítést nyert.

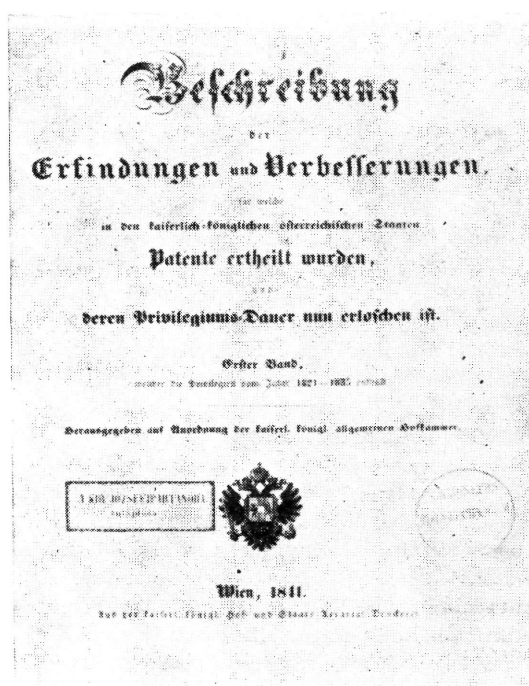
(A könyvtár alapítását kísérő jelenségek egy látszatra nem jelentős formáságára kell még a figyelmet felhívunk; az ipartanoda igazgatója csak ekkor, 1848-ban találta szükségesnek, hogy az intézet állományát feltüntető címkét, illetve bélyegzőt rendeljen. A „K. József-ipartanoda tulajdona” feliratú 5 × 2 cm nagyságú nyomtatott címkével 1848- és 1849-ben megjelölt könyvek jó részét ma is megtaláljuk könyvtárunkban.)

A műegyetem felállításának kérdése is napirendre kerül, Eötvös 1848 májusában törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé ebben az ügyben. A jövő műegyetemének lehetősége lázba hozza az ipartanodát, egyik tanácskozás a másikat követi. KARÁCSONY körözünyben felszólítja a tanárokat, hogy az intézet átalakításához állítsák össze a kiképzés tantárgyainak és a tanítás irányának vázlatát, és nyújtsák be a szükséges felszerelés- és könyvigenyélésüket. A műegyetem ügyében Eötvös 1848 júliusában megbeszélést folytat KARÁCSONY igazgatóval, és utasítást ad az ipartanoda átalakítására. KARÁCSONY új intézetet kíván felállítani „Műipari Akadémia” névvel, amely különbözne mind a polytechnikumtól, mind az ipartanodától. Eötvös a költségvetésben messzemenően gondoskodik a műegyetemről: a költségvetési előirányzatban VIII. Földművelés, ipar, kereskedelem rovat alatt a műegyetem építkezésére 250 000 forint, ugyanebben a költségvetésben a technikai irodalom támogatására 1 800 forint van előirányozva.¹⁸ Nem szorul ecsetelésre, mit jelentett volna a terv megvalósítása a műegyetem és könyvtára részére.

A felállítandó műegyetemen a könyvtár bizonyára külön helyiséget kap. A könyvtár fejlődésének az akadálya ekkor már nem a pénzhiány, hanem elsősorban a helykérdés. Tudjuk, hogy az ipartanoda a tudományegyetemen kapott szállást. Az ideiglenesen átengedett helyiség kevés; a meglévő 6 terem és 2 lakás helyébe szükség volna 27 teremre és 4 lakásra — ahogyan ezt az igazgató 1848. július 31-én kelt levelében kifejti. A minisztérium nevében Szász Károly államtitkár utasítja, hogy keressen az ipartanoda számára minden tekintetben alkalmas épületet. Addig is míg megfelelő helyet találnak, KARÁCSONYnak az egyre szaporodó könyvállományt el kellett valahol helyeznie. Kezdetben az irodában voltak a könyvek, a tekintélyes számra megnövekedett gyűjteménynek az igazgató kénytelen magánlakásában helyet szorítani, ami ha önmagában véve nem is olyan nagy áldozat egy tudós számára, mégsem tekinthető végleges megoldásnak. Október 3-án ismét ír ebben a tárgyban a közoktatásügyi miniszternek, kifejti, hogy egyébként is szűk magán-szállásán a könyvgyűjteménynek helyet családja legnagyobb alkalmatlansága nélkül nem adhat. A felterjesztésben javaslatot tesz a probléma megoldására, bejelenti, hogy az irattár és a könyvek részére alkalmas szállást talált, amely Szent György napig 70 forintért

¹⁸ ZELOVICH: *I. m.* 109. 1. hivatkozással LUKÁCS Béla: *Az 1848/49-iki pénzügy.* Pest, 1871. 35—36. 1.

kibérelhető. A minisztérium elfogadja KARÁCSONY tervét, és intézkedik a kért összeg kiutalásáról. Az iroda irományai és a könyvek a bérelt két szobába kerültek át, és ezt a körülményt utólag még szerencsésnek is nevezhetjük. 1848. október 7-én az igazgató ugyanis már azt jelenti a minisztériumnak, hogy az ipartanoda minden termét hadi kórháznak foglalták le, és az intézet minden felszerelése, bútor, padok, táblák stb. a földszinti nagy teremben halmozották össze. Ezt a zsúfolódást a könyvtár elkerülte, és talán ennek is köszönhető, hogy a két bérelt szobában sértetlenül megmaradtak a könyvek. Milyen volt a könyvek használata, egyáltalán hozzájuthattak-e olvasásukhoz ebben az időben, erre vonatkozólag nincs adatunk. A haza megvédése lett a legfőbb feladat, emellett eltörpült minden egyéb. A tanítás a szabadságharc befejezéséig szünetelt az ipartanodában.

2, ábra

1849 januárjában Pestet megszállják WINDISCHGRAETZ csapatai. A császári ideiglenes polgári közigazgatás a pesti tudományegyetem és az ipartanoda ügyeinek intézésére királyi biztost nevez ki. A biztos az intézet két tanárát, mivel januárban elhagyták az intézetet, a szolgálatból kilépettnek nyilvánította.

1849 áprilisban visszatért a magyar kormányzat, érdemleges esemény azonban nem történik az ipartanoda és könyvtára életében. A szabadságharc végén az ipartanodát császári katonák laktanyárák használják. A tanítás is csak később, 1849 végén kezdődik.

A szabadságharc leverése után tragikus korszak következett az országra. A József ipartanoda is osztozott a közös sorsban. A tanári kar egyik tagját,¹⁹ JUHBÁL Károlyt, az

¹⁹ JUHBÁL Károly a szabadságharcban tevékenyen részt vett. Világos után nevelő KOSSUTH nővéreinek a gyermekei mellett, majd fogságba kerül. Kiszabadulva Pesten reáliskolát nyit. 1851-ben újból letartóztatják, és másfél év múlva 3 társával együtt kivégzik. Hamvai a Kerepesi temetőben a vértanúk sírjában nyugsznak.

emigrációval tartott kapcsolatai miatt politikai meggyőződéséért kivégzik, a tanárokat átcserelik, az igazgatót kiteszik állásából. KARÁCSONY helyét MAYER Lambert premontrei pap, a megszűnt gellérthegyi csillagda volt vezetője foglalja el. MAYER törhetetlen híve a Habsburg-rendszernek, még magyarul sem tud. Találóa írja erről az időről a műegyetemi könyvtár későbbi nagynevű igazgatója, WARTHA Vince: „Hogy minő állapotok uralkodtak 1850-től 1867-ig azt mindannyian tudjuk, könyvtárunk történetében is az a legszomorúbb időszak. Ebből az időből nem idézek okmányokat, mert undorodom tőlük.”²⁰

A nehéz küzdelmek árán, sorsdöntő időkben megalakult ipartanodai könyvtár egészséges fejlődéséhez az 1848. évi magyar kormányzat gondoskodása biztató ígéretet jelentett. A szabadságharc bukását követő önkényuralom és abszolutizmus azonban megsemmisítette a kedvező feltételeket. Két évtized telt el, míg Eötvös második minisztersége alatt megvalósulhatott az a kor igényének megfelelő műegyetemi szakkönyvtár, amelynek alapjait 1848-ban rakta le a magyar polgári forradalom és nemzeti szabadságharc közoktatásügye.

MÓRA LÁSZLÓ

Az Almássy téri Deák Ferenc könyvtár történetéhez. 1963 decemberében és ez év januárjában a fővárosi napisajtóban több cikk jelent meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (ötven évvel előbb még Városi Nyilvános Könyvtár) első fiókkönyvtárának történetéről. A cikkek forrása a FARKAS Józsefné által kitűnően megírt, repertóriummal és mellékletekkel felszerelt füzet, amelyet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a kis könyvtár megnyitásának ötvenedik évfordulójára adott ki.¹ Az összegyűjtött adatokhoz kevés a hozzátenni való. Megpróbálok beleélni magam egy mai fiatal olvasó lelkiállapotába, amíg az izgalmas lapszemlét olvasom a könyvtár fogadtatásáról. Az egykorú sajtó cikkei között van kedves, barátságos, hangulatos és tájékozatlanságot eloszlató írás (BALÁZS Béláé, MARCZALI Pollyé, SZABOLCSI Lajosé és természetesen SZABÓ Ervin könyvtárigazgatóé, MADZSAR József főkönyvtárosé), és van alig néhány hónappal a megnyitás után — számos tudatosan torzító, gyűlölettől elfúló írás. Hogy értse ezt a mai olvasó, hiszen a vonzóan, takarosán berendezett kis könyvtárba az első héten 250-en iratkoztak be, és 966-an használták mint kölcsönzők vagy helyben olvasók? A népes környék lakói — túlnyomó részben munkások, főiskolások, kisdíjakok, tanoncok és magántisztviselők — birtokba vették a nekik épült könyvtárat. Mi szolgált ürügyül inkább, mint okul arra, hogy acsarkodjanak ellene? 1910 óta már ismeretessé váltak SZABÓ Ervin nagy könyvtári tervei. Emlékiratában kidolgozta egy nagy központi közművelődési könyvtár és a kerületenként szétszórta fiókkönyvtárak tervét. Ezt tekintélye teljes súlyával támogatta BÁRCZY István polgármester. 1911-ben a megalapításának 25. évét ünneplő Deák Ferenc páholy elhatározta, hogy 20 000 K-ás alapítvánnyal megépítteti az első önálló épületben elhelyezett fiókkönyvtárat. Azt a kívánságukat, hogy a Könyvtár önálló épületet kapjon, SZABÓ Ervin elvben helyeselte, a szakirodalom ismerői sok ilyen jól működő angol—amerikai public-library-ról tudtak. A páholy elhatározását követő megbeszéléseken SZABÓ Ervin és MADZSAR József főkönyvtáros előadták aggodalmaikat: a könyvtár felépítésére felajánlott összeg nem lesz elég ahhoz, hogy a helyűl kiszemelt népes környéken ebből az összegből megépíthető könyvtár befogadhassa olvasóit. SZABÓ Ervin nem volt szabadkőműves; felkérte MADZSAR Józsefet és e sorok íróját, akik más-más páholyban, de

²⁰ *A m. kir. József műegyetem könyvtárának címjegyzéke.* 2. kiad. Bp. 1893. WARTHA Vince előszava.

¹ *A főváros első közművelődési könyvtárának története, 1913–1945.* Összeállította FARKAS Józsefné. [Előszót írt hozzá BENEDEK Marcell.] Bp. 1963, Főv. Szabó E. Könyvt. 27, 6 l. Soksz.

tagjai voltunk a Szövetségnek, beszéljük meg a Deák Ferenc páholy főmesterével, SZÉKÁCS Antallal, a Kereskedelmi Kamara egyik elnökével, fogadná el két javaslatunk közül az egyiket: a Deák Ferenc páholy indítson el egy gyűjtő-akciót a páholyok körében, hogy az alapítványi összeg megfelelően felemelhető legyen, a másik: egyezzék bele abba, hogy a főváros maga is hozzájáruljon legalább még annyival, mint az eredetileg felajánlott összeg. Tárgyalásaink — fájdalom — nem vezettek eredményre. A megbecsülni való ajánlatot mégsem lehetett visszautasítani. A páholy által felkért építészek félvé késéssel elkészítették a tervet, ezt azonban a középítési bizottság nem fogadta el, mondván: nem járulhat hozzá köztér beépítéséhez. (Pedig a kis épület a különben elhanyagolt térnek csak a Barcsay utca torkolatába nyúló csücskét foglalta volna el.) A bizottság azt ajánlotta, helyeztessék el a könyvtár egy iskolában. SZABÓ Ervin a páholy jószándékú tervének védelmében a Tanácsshoz intézett beadványában kifejtette, hogy a felnöttek — általános tapasztalat szerint — elkerülnék az iskolát, a gyermekek pedig átvinnék az iskola szigorát a könyvtárra. A könyvtár épülete, berendezése olyan kell hogy legyen, ahol az olvasó otthon érzi magát. A Tanács ezt a szemléletet és a tervet elfogadta. Így jutott el a könyvtár 1913. december 27-én a megnyitáshoz. A fehér falú, piros tetejű házaeska vonzereje — kapuja fölött a felírással: *Deák Ferenc Könyvtár* — túlságosan nagy volt, ilyen nagyoknak a könyvtár vezetői sem képzelték el. Eltelt egy-két hónap, a férőhelyek számát fel kellett emelni 45-ről 70-re, majd 80-ra. Ez is kevés volt, a zsúfoltság nagyobb lett. Az egyetlen teremből álló könyvtárban a gyermekek hangos beszéde zavarta a helyben olvasást. A könyvtár vezetősége úrrá lett a nehézségek felett, és tanácsi engedéllyel a téren, az épület közelében utcára nyíló helyiséget bérelt ki az ifjúsági kölcsönző számára. Mindezekről a sajtó írhatott volna higgadtan is, közben örömmel nyugtázhatta volna a lávaforróságú olvasó-kezdő jelentkezését: az első évben 84 898 kötetet kölcsönöztek ki olvasói. De nem így történt. RÁKOSI Jenő lapjai és GULYÁS Pál a *Magyar Könyvszemle*ben alig hajszálnyira a közölhetőség határán innen, útszéli hangon írnak az új könyvtárról. A *Budapesti Hírlap* „cigányvásári tülekedésről és rendtelenségről” ír *Könyvtári zavarok* című cikkében. Visszaél az olvasó tájékozatlanságával és egy lélekzettel a régi (ma már lebontott) városházán levő Központi könyvtárról is beszél: „zavar”-nak minősítve azt, hogy az ideiglenes új helyiségbe költöző könyvtár bezárta olvasótermét, hogy újjászervezve, új katalógusokkal, új állománnyal gazdagodva nyithassa meg új helyiségeit a gróf Károlyi utcában. GULYÁS Pál túlcitálta a piszkolódkat: az Almássy téri könyvtárat „kiállítási mintafaluba való látványosságnak” nevezte: „Annyi ilyen fiók kellene Pesten — írja — mint az a bizonyos házikó”. Hadd álljon itt ez a gyűlölködő, a lap múltjához méltatlan mondat mégegyszer, de most már megbélyegezetten a nyolcvanadik évébe lépő *Magyar Könyvszemle* hasábjain. Sokan nem értették meg: hogy volt ez lehetséges. A feleletet többen megadták már, csak nem kapcsolták össze a viharos múltú kis könyvtár sorsával. Ezzel a sajtóhadjáratlalt kezdődött a SZABÓ Ervin és munkatársai elleni hajszá. Erről jól dokumentált tanulmányt írt REMETE László a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1960. évkönyvében*. Ekkor szövődtek a számai annak az összeküvésnek, amely a Fővárosi Könyvtár új nagy palotája építésének tervét az első világháború kitérése előtti utolsó közgyűlésen elbukatta.

KÓHALMI BÉLA

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban. A régi magyarországi nyomtatványok készülő új tudománytörténeti kézikönyvének munkálatai során kezdettől fogva alapvető követelményként jelentkezett a külföldi, elsősorban a szomszédos országok nagyobb könyvgyűjteményeiben található magyar anyag felkutatása, nyilvántartása. Az elmúlt évek során, amint azt a *Magyar Könyvszemle* lapjain közölt beszámolókból is figyelemmel kísérhettük, ez a munka Csehszlovákiában nagyrészt, Románia és Ausztria könyvtáraiban pedig részben megtörtént. Nem volt azonban biztos áttekintésünk a lengyelországi anyagról. Igaz, korábbi kutatóknak (így SZABÓ Károly, FRANKÓI Vilmos, DRVÉKY Adorján vagy újabban BALÁZS János és mások), főleg a korai magyar nyelvű nyomtatványokra vonatkozó eredményeit a szaktudomány művelői jól ismerték. A magyar nyelvű és magyar vonatkozású könyvkiadásnak, könyvnyomtatásnak a XVI. század első évtizedéig visszanyúló lengyelországi gyökerei és a sok százados lengyel—magyar kapcsolatok azonban nemcsak további felfedezések reményét nyújtották, de a lengyel könyvtárak magyar anyagának egy szélesebb, új szempontú áttekintését is indokolták. Erre az áttekin-tesre az elmúlt év őszén egy négyhetes tanulmányút alkalmával lehetőség nyílt.

1963 szeptemberében főleg varsói és krakkói könyvtárakban tett kutatóutam kiindulása és elsődleges célja a varsói Biblioteka Narodowa központi katalógusában a régi anyag felmérése volt. Ennek szerkesztését közel egy évtizede Prof. Dr. Alodia KAWECKA-GRYCZOWA asszonynak, a könyvtár régi könyvek osztálya vezetőjének irányításával külön munkacsoport végzi, amely Lengyelország minden jelentősebb állami és egyházi könyvtárának anyagát igyekszik számbavenni. A vége felé közeledő hatalmas munka eredményeként az összegyűjtött és nagyrészt már rendszerezett cédulaanyagban századok szerinti csoportosításban találhatóak külön a Polonicák és külön a nem lengyelországi nyomtatványok. A XVI. századi lengyel nyomdatermékekről ezenkívül még nyomdahely és officinák szerint rendezett katalógus is áll a kutatók rendelkezésére. A cédulaanyag egyébként a legfontosabb bibliográfiai kézikönyvek, magyar vonatkozásban SZABÓ KÁROLY *Régi magyar könyvtára* és KAROL ESTREICHER *Bibliografia polskája* adatait is magában foglalja. Így pontosan nyilvántarthatók az idők során elveszett vagy a második világháborúban elpusztult példányok is.

A XVI. századi katalógusokban nagyjából hiánytalanul megtaláltam a korai magyar nyelvű nyomtatványoknak valamennyi eddig ismert és nyilvántartott példányát. Rajtuk kívül néhány, az erdélyi antitrinitárius mozgalmakban keletkezett, viszonylag ritka és nehezen hozzáférhető művet alább részletesen felsorolok. A XVI. századi nem lengyelországi és a XVII. század Polonica-anyagban szorosan vett magyarországi könyvre alig, inkább csak Hungaricákra számíthattam. Ezért ezek mellőzésével a XVII. századi nem lengyel nyomdákban kikerült, 1711 előtti nyomtatványok adatainak rendszeres átnézésére kerítettem sort.

A központi katalógus hozzátételegesen százhuszezer cédulájának az átnézése után igyekeztem a legnagyobb gyűjteményekben az ott található magyar anyagot kézbe venni és leírni. Így jutottam el a Biblioteka Narodowa-n kívül a varsói egyetemi könyvtárba (Bibl. Uniwersytecka w Warszawie), a varsói érseki szeminárium könyvtárába, a krakkói egyetemi könyvtárba (Bibl. Jagiellonska) és a Czartoryski-gyűjteménybe (Bibl. Museum Narodowego Zbiory XX. Czartoryskich), a wrocławai egyetemi könyvtárba (Bibl. Uniwersytetu Wrocławskiego) és az Ossolineumba (Bibl. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich). Ezekon kívül elsősorban Krakkóban és környékén megkísértem néhány olyan magánjellegű gyűjteménynek, kolostori könyvtárnak az anyagát is áttekinteni, amely a Biblioteka Narodowa nyilvántartásában nem szerepel.¹

A huszonhat könyvtárban végzett tájékozódás során összesen 159 régi magyar könyvet találtam. Ezekből idáig csupán tizenhét szerepelt nyilvántartásainkban. Ez a szám természetesen veszt nagyságából, ha tekintetbe vesszük CALEPINUS *Dictionarium*-ának vagy a nagyszombati nyomdából az európai könyvpiacra kikerült XVII. századi nyomtatványoknak (mint például SZENTIVÁNYI Márton műveinek) általános gyakoriságát.

A következőkben a művek megjelenésének időrendjében közlöm azokat az adataimat és a hozzájuk fűzött megjegyzéseket, amelyek a régi magyarországi könyvekkel kapcsolatos kutatásokat könyvészeti, könyvtörténeti vagy tudománytörténeti szempontból gazdagítják.

1. *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae*. Fordította KOMJÁTI Benedek. Cracoviae, 1532? VIETORIS. 6 fol. 2°.

Lelöhely: Kraków, Archiwum Panslw Wawel parter; in: Index Exaccionum Civitatis Byeciensis 1540.

KOMJÁTI bibliafordításának ez, az 1533. évben ugyancsak Krakkóban megjelent, negyedréti, közismert kiadásától (RMK I. 3.) eltérő változata korábban FRAKNÓI Vilmosnak egy könyvtáblából kiadatott és ma az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, az A₁ levél alsó felét tartalmazó töredékéből volt ismert (vö. *Magy. Könyveszle.* 1879. 173—180. l.). E töredék korának, eredetének, keletkezésének kérdéséhez többen szoltak hozzá.

Az itt leírt, ugyancsak könyvtáblából kiadatott töredéket először az 1928. évi krakkói lengyel—magyar kézirat- és nyomtatvány-kiállításon mutatták be. A kiállítási katalógus a hat levélnyi nyomtatványt a XVI. század harmadica éveinek végéről, VIETORIS műhelyének termékeként írta le, és függelékben az első lap megközelítően eredeti nagyságú reprodukcióját is közölte.² A katalógus szerkesztője azonban nem említette, hogy a hat levélnyi töredék nemcsak, hogy a teljes A ívet, de annak első és utolsó főlőjét 3—3, a többi leveleket pedig 2—2 példányban tartalmazza. A töredékeket mindmáig részletesen senki sem vizsgálta, sőt magyar kutatók a legutóbbi időkig elveszetteknek tartották. Most a krakkói egyesített állami levéltárnak a Wawelben levő részlegében a töredékeket eredetileg magában foglaló 1540. évi bieci városi számadáskönyv mellett sikerült ismét megtalálni.

Külön ki kell emelnünk, hogy e töredékek egyedül csak az első ív lapjait, azokat azonban többszörösen is tartalmazzák. Ez a tény SZILÁDY Áronnak azt a feltevését látszik erősíteni,³ hogy a gót (fraktur) betűs, folio-rétű nyomtatvány KOMJÁTI fordításának csupán néhány lapnyi, pontosabban az első ívre terjedő próbanyomata volt. Minthogy ez a formátum nem látszott terjesztésre alkalmasnak, VIETORIS az antikvával szedett negyedréti formában hozta forgalomba.

Figyelemre méltó továbbá az a körülmény is, hogy VIETORIS műhelyének 1533 előtti magyar nyelvű nyomtatványai — így HEGENDORF *Rudimentája* (1527) és HEYDEN Sebald *Formulae*-inak mindkét kiadása (1527 és 1531) — szintén fraktur típusal jelentek meg. VARJAS Béla a SYLVESTER-féle bibliafordítás vizsgálata során megfigyelte,

¹ Teljesség kedvéért az említettekben kívül felsorolom azokat a könyvtárakat is, melyek régi magyar anyagáról akár a központi katalógusból, akár pedig közvetlenül tájékozódást szerezhettem. Személyesen kutathattam a következőkben: Częstochowa (Bibl. Claromontana), Kraków (Archiwum Panslw Wawel parter), Kraków (Bibl. Polskiej Akademii Umiejetnosc), Kraków (Bibl. 00. Pijarów, Dominikanów, Francisc. Conventualium, Provincieji 00. Bernardynów), Kraków-Bielany (Bibl. Eremit. Camald.), Kraków-Nowa Huta (Opactwo cystersów w Mogile). A központi katalógusban találtam meg az adatokat a következő helyekről: Bidgoszcz (Bibl. Miejska), Gdańsk (Bibl. PAN), Kórnik-Zamek (Bibl. PAN), Płock (Towarzystwo Naukowe), Płock (Semin. Duchowne), Poznań (Bibl. Uniwersytetu), Poznań (Bibl. Towarzystwa Przyjaciół Nauk), Poznań (Bibl. Rachynskich), Torun (Bibl. Książnicy Miejskiej), Włocławek (Semin.).

² *Katalóg wyslawny renkopisów i druków polsko-węgiekich XV i XVI wieku*. Kraków, 1928. 20—21. l. és VI. tábla. Ismertette „K. P.” szignóval MELICH János: *Magy. Nyelv.* 1929. 62—63. l.

³ Az 1533. évi kiadás új kiadásának jegyzetében. Bp. 1883. 475—479. l.

hogy a betűtípusok megválasztása, változtatása ebben az időben elsősorban a magyar helyesírási rendszer kialakítására törekvő próbálkozások vetülete. Az újszigei könyvnyomató, szerinte, ennek a törekvésnek a jegyében látta megfelelőnek az általa alkalmazott, frakturra emlékeztető bastard-típust.⁴ VIETORIS is 1533 előtt a SYLVESTER által magyar értelmezésekkel ellátott, és valószínűleg személyes közreműködésével sajtó alá rendezett nyelvygyakorló könyvekben a fraktur típust alkalmazta. Viszont KOMJÁTI fordításának nyomtatására készülve már függetlenül magától SYLVESTER-től. Előbb ugyan az első ív fraktur típusal való, ívrét formájú kivitelével kísérletezett. Mivel az antikvával szedett negyedréte alak bizonyult praktikusabbnak, ezzel alakította ki a magyar hangrendszer kifejezésére alkalmas jelölési módot.

2. SZÉKELY István: *Soltar könu*. Krackoba, 1548.

RMK I.19. ESTREICHER XV, 79.

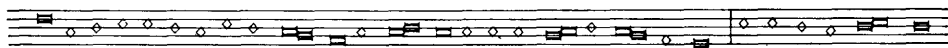
Leőhely: Kraków, Bibl. Jagiellonska, jelz.: Cim. 0.148. Possessor-bejegyzés: Az első tábla belső oldalán XVI. századi monogramszerű szignó:

Az utolsó levél (n₄) hátlapján: „Annumeratum inter suos Georgius Fabritius Gradnensis. Anno 1641.”

A példány maga a nyilvántartásokban eddig is szerepelt. Sehol nem történt azonban említés arról, hogy benne a zsolnárok egy részéhez magyar nyelven tett utasítások, valamint kézíratos XVI. századi kótabejegyzések találhatók.⁵ Ezek a régi magyar dallamaink számát gyarapító beírások a következők:

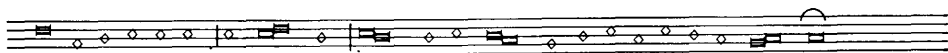
(fol 10^v—11^r, a tizennegyedik zsolnárhoz:)

V. Medig leszek

(fol 11^v—12^r, a tizenötödik zsolnárhoz:)

Szombatra v. regueli. Ps. Antiph. Te paranczoltad Ur Iñ.

Te paranczol tad Ur Iñ, hogj mi meg tar tsuk az te pa ran czo la ti dat. V. Uram

(fol 19^r, a huszonkettedik zsolnárhoz:)

Nagy péntekre valo.

fol 27^v, a harmincegyedik zsolnárhoz:)

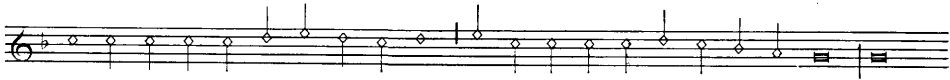

⁴ Az *Vy Testamentum* hasonmás kiadásának kísérő tanulmányában: Bp. 1960. 28—30. l.

⁵ Ezek a dallamok a Régi Magyar Dallamok Tárá-nak megjelent első részében nem szerepelnek. Vö. CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. A közölt kóták dallamtörténeti vizsgálatát CSOMASZ TÓTH Kálmán e sorok írójától függetlenül már korábban megkezdte, és eredményeit a közel jövőben publikálni fogja. A hangjegyek átírására vonatkozó értékes útmutatást neki köszönöm.

(fol 29^r a harminckettedik zsoltárhoz:)

(fol 29^r, a harmincharmadik zsoltárhoz:)

Pünkösöd napian primara V. Isteni dicseret Antiphona Ur Iñec Sz. Lelke ki tölti földnec.

(fol 31^r, az előbbihez tartozó dallam; a zsoltár nyomtatott szövegében a hajlított dallamú szótágak külön megjelölve)

(fol 31^r, a harmincnyedik zsoltárhoz:)

(a lap szíle kiszakadt)

fol 37^r, a harmincnyolcadik zsoltárhoz:)

(fol 46^r, a negyvennyolcadik zsoltárhoz:)

Az Ch^r menybe menesenec ünnepen uechernyere ualo Iñi dicziret. Anti: Galileabeliec mit neztek fel az egbe.

(fol 46^r, a negyvennyolcadik zsoltárhoz:)

(fol 64^r, a hatvanhetedik zsoltárhoz:)

Pro festo Trinitatis decantatur hic psalmus.

(vol 117^r, a száztizedik zsoltárhoz:)

Az Urnak napiaín, azaz uasarnapon veczernire V. Iñ dicze: Antip. Egy hatalmu legyen velem.

(fol 127^r, a száztizennyedik zsoltárhoz:)

In festo Catharinae decantand;

(fol 118^r, a száztizenkettedik zsoltárhoz:)

Az Chri^s feltamadasanac ennepe utan kőüötközö ur napiaira ualo diczeret. Anti: Feltamaduan az Chri^s meg jelenik az ő tanituanyi.

(fol 140^r, a százharminckettedik zsoltárhoz:)

In Circumcisioni Dñi.

(fol 153^v, a száznegyvenhetedik zsoltárhoz:)

Antiph. Meg aldota mi közöttunc az mi fiankat.

3. *Breuis confessio pastorem ad synodem Debrecij celebratam.* Debrecini, 1567.
RMK II. 105.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. 5. 4. 18. Szétbontott kolligátumból származó füzött példány.

4. DÁVID, FRANCISCUS: *Refutatio scripti Petri Melii.* Albae Juliae, 1567.

RMK II. 107. ESTREICHER XIII, 161.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. 1. 4. 32.

Possessor-bejegyzések: „A Domino Prospero dono datum 1568 17 May” „F. A. E. P. Szelen mpa” (XVII. sz.); „Pro Conventu Wichontynensi Fretwhrosius Swinanka . . . Provinciae et Prior Conventus obtulit 1708”; „Ginta Feiar . . .”; „M. Z.”. Teljes példány XIX. századi félbőr kötésben. A katalógusban BLANDRATA neve alatt szerepel. Eddig csupán öt, erdélyi példányról tudunk, amelyből kettő lappang, kettő hiányos és csupán a Brukenthal-múzeum (Nagy-zeben) példánya teljes és hozzáférhető.

5. [DÁVID, Franciscus]: *Brevis enarratio disputationis Albanae de Deo Trino, et Christo duplici*. Albae Iuliae, 1568.

RMK II. 111.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. 1. 9. 13. Teljes példány XIX. századi félbőr kötésben. Possessor-bejegyzés: „F. A. E. P. Szelen. mpa” (XVII. sz.).

6. [DÁVID, Franciscus]: *Antithesis Pseudo Christi cum vero illo ex Maria nato*. Albae Iuliae, 1568.

RMK II. 112.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. 1. 4. 40^a. A katalógusban külön nem szerepel. Kolligátumban az RMK II. 113. után kötve.

7. [DÁVID, Franciscus]: *Aequivollentes ex scriptura phrases*. Albae Iuliae, 1568.

RMK II. 113. ESTREICHER XIII, 161.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. 1. 4. 40^a. A katalógusban szerzőként BLANDRATA szerepel. Ld. előző tételt.

8. [DÁVID, Franciscus]: *De mediatoris Jesu Christi hominis divinitate*. Albae Juliae, 1568.

RMK II. 115. ESTREICHER XIII, 161.

Lelőhelyek: a) Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. 1. 9. 14. Teljes példány XIX. századi félbőr kötésben. Possessor-bejegyzés: „F. A. E. P. Szelen . . . mpa” (XVII. sz.). b) Wrocław, Bibl. Uniwersytetu Wrocławskiego, jelz.: 4 nB 177,2. Teljes példány, amelynek egykorú hártakötésén, a hátsó tábla belső lapján 1598-as évszám olvasható. Kolligátumban az RMK II. 120. példánya után; vö. következő tétel.

9. [DÁVID, Franciscus]: *De regno Christi. De regno antichristi et eius mysteriis*. Albae Juliae, 1569.

RMK II. 120. ESTREICHER XII, 161 és XIV, 317.

Lelőhelyek: a) Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. 1. 9. 12. Teljes példány XIX. századi félbőr kötésben. Possessor-bejegyzés a címlapon: „F. A. E. P. Szelen. mpa.” (XVII. sz.) b) Wrocław, Bibl. Uniwersytetu Wrocławskiego, jelz.: 4 nB 177,1. Teljes példány, egykorú hártakötésben. Vö. az előbbi tétellel.

10. DÁVID, Franciscus — BLANDRATA, Georgius: *Refutatio scripti Georgii Maioris*. [Claudiopoli], 1569.

RMK II. 121. ESTREICHER XV, 86.

Lelőhely: Kraków, Bibl. Chartoryskich, jelz.: XVI. 1646/I. Teljes példány középkori neumas graduale-töredékbe kötve.

11. RANSANUS, Petrus: *Epitome rerum Hungaricarum*. Ternaviae, 1579.

RMK II. 152.

Lelőhely: Kraków, Bibl. Czartoryskich, jelz.: 58125/I. Ez a teljes, egykorúnak látszó zöld hártakötésű példány az eddigi nyilvántartásokban is szerepelt. Possessor-bejegyzései miatt említem. Ezek a következők: „Sum fidus possessor huius libri Jacobus Dambrowski Anno domini 1. 5. 9. 2.” (a hátsó előzéken és a hátsó táblán); „Pro libreria Praemonstrensium ob. fr. Czart. Campo X (. . . . .) 1622 mp” (a címlével hátlapján); „Joann. Lynej”.

12. BEITHE István: *Stirpium nomenclator Pannonicus*. Antwerpiae, 1584.

RMK I. 205.

Lelőhely: Kraków, Bibl. Czartoryskich, jelz.: 55082/I.

BEJTHÉNEK ez a nyolc leveles munkája Carolus CLUSIUS *Rariorum aliquot stirpium historia* (Antwerpiae, 1583) című növénytani kézikönyvének függelékeként jelent meg. Érdemesnek tartjuk följegyezni, hogy ez a példány az alap-munkán kívül még a következő növénytani dolgozatokkal szerepel egy kolligátumban: 1. CLUSIUS, C.: *Aliquot notae in Garciae aromatum historiam*. Antwerpiae, 1582. 2. Costa, Christophorus: *Aromatum et medicamentorum in orientali India nascentium liber*. Antwerpiae, 1582. (Fordította C. CLUSIUS). 3. Monardes, Nicolaus: *Simplicium medicamentorum ex novo orbe delatorum*. (Fordította C. CLUSIUS). Antwerpiae, 1582.

13. POLUS, Clemens: *Historia confederationis Polonicae*. Debrecini, 1596.

ESTREICHER XVIII, 206.

Lelőhely: Krónik—Zamek, Biblioteka PAN., jelz.: Cim. Qu. 2747. (A Bibl. Narodowa központi katalógusának adata; a példányt nem láttam.)

E nyomtatvány SZABÓ Károlynál nem szerepel. A régi magyarországi nyomtatványok kézikönyvének szerkesztéséhez ideiglenesen az RMK II. 261a. számmal van nyilvántartva. Eddig csupán egyetlen, a bécsi Nationalbibliothekban levő példányról tudunk (vö. *Magy. Könyvszle.* 1895. 340. 1.).

14. Psalterium Hungaricum / Az az: / SZENT / DAVID KIRALYNAK ES PRO- / phetának száz ötven / SOLTARI; / A' FRANCIAI nóták és Rhyth- / musok szerint / MAGYAR versreke fordítottak / es rendeltettek. / SZENCZI MOLNAR ALBERT által. / DEBRECZENBEN. / Nyomattatta FODORIK MENYHART. / Anno M. DC. LI. / RMK I. 843—844.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Semin. Metr., jelz.: J. 19. 26. és 61498. Possessor-bejegyzés: „Domus Varsaviens. Schol. Piar. 1699.”

SÁNDOR István (*Magyar könyvesház.* 35. 1.) feltehetően a budapesti egyetemi könyvtár ideiglenes unikumnak tartott, címlap nélküli példánya alapján a zsoldárok után kötött, kiadói kolligátumban új címlappal nyomtatott imádságos-könyv fordítóját, LASKAI Jánost egyúttal a zsoldárok áttiteltőjének is tekintette. Adatát átvette SZABÓ Károly is. A címlapelőhátlapján „Kegyes olvasó vedd eszedbe im ezeket” kezdettel a rövidítésekre és az azonos dalamú zsoldárokra vonatkozó kiadói megjegyzést találjuk.

15. FLORILEGIUM / SELECTISSIMARUM / PRECUM, / Spectabili, ac Generoso / DOMINO, D. / NICOLAO / ANDRASI / DE SZENTKIRALY, / Perpetuo ac Haereditario / Domino in Arce Krasznahorka, / Equiti Aurato, utriusq; Distri- / ctus Cumanorum, et Ja- / zygom Capitano, / DICATUM / A SEMINARIO CASSOVIENSI / S. Regis LADIS- / LAI Kisdiano, hac / vice: olim autem Eminentissimo Cardinali ac Principi ab Harrach, per / R. P. Constantium Arzonium, Con- / gregationis Clericorum Regula- / rium S. Pauli, collectum, / et oblatum. / CASSOVIAE, / Typis SUSANNAE, Añ. 1669. / [8], 130, [6] 1. 12°

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 9. 30. 12. 3823. Possessor-bejegyzés: „Cartus Gidlensis” (címlapon); „P. Winter Cap... X. P. Philip... Ostrosski” (előzőken).

Ismeretlen kassai nyomtatvány, a régi magyarországi könyvek között ideiglenesen RMK II. 1166a. számmal nyilvántartva.

ARZONIUS Constantius, a XVII. század második felében Bécsben több vallásos frásáról neves barnabita szerzetes imádságos könyve, amelyet eredetileg HARRACH bécsi hercegérseknek ajánlott. A címlével után hat lapon az *Epistola Dedicatoriá* található, amelyben a KISDI Benedek egri püspöktől alapított kassai szeminarium köszönti a kiadás kezdeményezőjét és anyagi támogatóját, ANDRÁSI Miklós jászkún kapitányt és Krasznahorka urát, III. FERDINÁND és I. LIPÓT hívet. E könyvesekét egyébként a mecénás fia, ANDRÁSSY Pál esztergomi kapitány, később RÁKÓCZI tábornoka 1699-ben Nagyszombatban újra kinyomatta (vö. *RMK II.* 1969).⁶

HOLL BÉLA

⁶ ARZONIUSRÓL: JÖCHER, Ch. G. — ADELUNG, J. Ch.: *Gelehrten-Lexicon*. 1. Bd. Leipzig, 1784. Sp. 1157. UNGARELLI A.: *Bibliotheca scriptorum e congregatione clericorum regularium S. Pauli*. Romae, 1836. Az ANDRÁSSYAKRÓL: NAGY Iván: *Magyarország családai*. 1. köt. Pest, 1857. 37—38. 1.

XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban. 1963 nyarán a bécsi Nationalbibliothekban régi magyarországi nyomtatványok után kutathattam. Elsősorban a XVI. századi nyomtatványokat kerestem, mert a *Régi magyar könyvtár* készülő új kiadásának első kötete az 1601 előtti korszakra terjed ki. Kutatásomat igen jól segítette, hogy a Nationalbibliothekban az elmúlt évek során külön katalógus készült a XVI. századi nyomtatványokról. Ennek összeállításáson azonban mechanikusan történt: cédula készült minden nyomtatványról, amelyen az 1501—1600 közötti évszám szerepelt a nyomtatás éveként. Így az évszám nélküli munkákról ennek a katalógusnak a segítségével nem szerezhettük tudomást. Az a mintegy ötvenezer nyomtatvány azonban, amelyet az említett katalógus tartalmaz, kétségtelenül az oroszlátrészét teszi ki a gazdag gyűjtemény XVI. századi anyagának.

A szakirodalomban megjelent közlések, valamint a Nationalbibliothekkal korábban folytatott levelezés alapján tudtuk 13 db XVI. századi RMK-nyomtatványról (*RMK I.* 3, 6, 7, 15, 30, 33, 36, 43, 98, 236 és *RMK II.* 78c¹, 152a, 261a², hogy példánya van Bécsben. Az említett katalógus átnézése alapján most további 25 nyomtatványt sikerült találnom. Ez mind hazai, nem magyar nyelvű nyomtatvány, amelyek közül huszonkettőt (*RMK II.* 3, 28, 47, 97, 105, 106, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 143, 144, 172, 182, 183, 184e³, 196⁴, 244, 287) ismert már a szakirodalom, de a bécsi példányokról nem tudtunk. Az alábbi három nyomtatvány azonban, amelyekről ma már az Országos Széchényi Könyvtárban mikrofilm áll rendelkezésre, teljességgel ismeretlen volt.

I. CHYABAI Mathias: *Encomium Seruatae Agriae. Anno 1552.* Colosuarini, 1555, Hoffgreuius. [8] lev. — 4°

Eger várának 1552 őszi sikeres védelme azonnal visszhangra talált az irodalomban: TINÓDI Sebestyén már a következő év nyarán megírta az *Eger vár viadaljáról való énekét*.⁵ TINÓDI az éneket 1553 szeptemberében — a nemesség adományozására vonatkozó kérelmével együtt — eljuttatta Bécsbe FERDINÁND királyhoz, aki azt ZSÁMBOKIVAL latinra fordíttatta.⁶

Az egri diadalt latin nyelvű versben CSABAI (CHYABAI) Mátyás is megörökítette. Ennek 1556-ban Wittenbergben megjelent kiadása már korábról ismeretes.⁷ A bécsi Nationalbibliothekban azonban — 38 T 58 jelzet alatt — ránk maradt egy példány a korábbi — feltehetően első — kiadásból, amelyet 1555-ben a kolozsvári HOFFGREFF-nyomdában készítettek. A negyedréte alakú nyomtatvány mindössze nyolc levélből (A⁴B⁴) áll. A címsorok alatt — egy szó eltéréstől eltekintve — ugyanaz a kétsoros vers áll, mint a wittenbergi kiadásban. A címlevél hátlapja üres, majd három lapon a szerző DOBÓ Istvánhoz intézett ajánlása található. Utána 11 lapon — összesen 280 sorban — következik maga a vers. Az utolsó lapon további 12 soros verses ajánlás áll. Némi szövegigazítással ugyanezek a sorok találhatóak a wittenbergi kiadás címlevelének hátlapján is, mint a DOBÓ Istvánnak szóló dedikáció. A kis kiadványt kolofon zárja, ahol a római számokba sajtóhiba csúszott: *D. M. LV.* áll *M. D. LV* helyett.

¹ KLEYN, Laurentinus: *Elegia ad Michaelem Cyakium.* S. 1. [1558?] Magy. Könyvszle. 1900. 83. 1.

² *Sztr.* II. 2489/37. A két kiadvány (*RMK II* 78c és II 261a) tulajdonképpen nem is hazai nyomtatvány.

³ FRISCHLIN, Nicodemus: *De ratione instituendi puerum.* Németújvár, 1584. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959. Bp. 1961. 188. 1.

⁴ Claudiopoli: Kraków! Vö. *Magy. Könyvszle.* 1957. 50—51. 1.

⁵ DÉZSI Lajos: *Tinódi Sebestyén.* Bp. 1912. 95. 1.

⁶ A magyar eredeti Kolozsvárott 1554-ben (*RMK I.* 33), a latin fordítás nyomtatásban 1558-ban jelent meg Bécsben (*RMK III.* 448).

⁷ *RMK III.* 437. — Teljes terjedelmében közölte BODOLA Gyula: *Dobó István a magyar költészetben.* Kolozsvár, 1908. 69—87. 1.

Ha a két kiadást összevetjük egymással, akkor már a terjedelemből rögtön kiderül, hogy a két vers nem azonos: a kolozsvári 280 sorával szemben a wittenbergi 650 sorból áll. CSABAI ugyanis a szöveget teljesen átdolgozta: igen sokat bővített, egyes részeket kihagyott, másokat betoldott, sorokat felcserélt, szavakat változtatott stb. Ritkaság, ha nagyobb részt meghagyott (pl. az első kiadás 23—38. sora megtalálható a másodikban mint 81—96. sor). A kolozsvári kiadás formájában is kezdetlegesebb: az egyes részek tipográfiaiilag nem tagoltak, mint a wittenbergiben. Az eltérés a címben is megvan: a második kiadás ebben is lényegesen bővebb.

A kolozsvári kiadásban ránk maradt CSABAI Mátyás ajánlása DOBÓ Istvánnak, amelyet 1554. december elsején írt az Ung megyei Pálóc várában, amely akkor DOBÓÉ volt. Eddig is tudtuk, hogy ő a DOBÓK alumnausa volt, de a wittenbergi egyetemi tanulmányai, előtti pálcói tartózkodása kiegészíti életrajzi adatait.⁸

Külön ki kell térni CSABAI előszavának arra a részére, amelyben a hazai történelmi énekek nyelvvel foglalkozik. Szerinte az a körülmény, hogy ezeket mind magyarul írták, hátrányos, mert ez a nyelv annyira elüt a többtől, hogy mások sem írásban, sem szóban nem értik. Ezért ő — miután a hősi cselekedetek hírére széles e világon terjeszteni kívánja — a latin nyelvet választotta. Véleménye szerint, ha az ország megalakulása óta mások is így cselekedtek volna, akkor sokak neve dicsőséggel övezve maradt volna fenn. Érdekes ez az állásfoglalás, hiszen CSABAI anyanyelve magyar („nostra lingua”). Igazi humanista véleménye ez, aki a mindenhol érthető latin nyelven kívánja a maga és az általa megénekelt dicsőségét öregbíteni, illetve megörökíteni.

Már korábban többen is foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy vajon CSABAI ismerte-e TINÓDI énekét Eger vára megvédéséről. SZILÁDY Áron⁹ párhuzamosnak tűnő helyek közlésével látta ezt bizonyítottnak. Ezzel szemben BODOLA Gyula szerint¹⁰ ennek semmi nyoma sem található a versekben. Később a vélemények megoszlottak: PINTÉR Jenő¹¹ SZILÁDYNAK adott igazat, HORVÁTH János¹² szerint nem bizonyos, hogy CSABAI ismerte TINÓDI énekét. Az előszó ismertetett része mintha TINÓDI magyar nyelvű énekére is vonatkoznék. TINÓDI kapcsolatait és tevékenységét ismerve több mint valószínű, hogy 1554 végén DOBÓ pálcói várában ismerték az ő egeri énekét. Mint láttuk, TINÓDI a verset 1553 nyarán írta, és néhány hétre rá írásban eljuttatta FERDINÁND királynak. ZSÁMBOKI szerint ezzel egyidejűleg olyanok, akiknek közül volt a vár megvédéséhez (pl. OLÁH Miklós), ugyancsak kaptak belőle másolatot.¹³ Aligha képzelhető el, hogy DOBÓNAK ne küldött volna TINÓDI egy kézírásos példányt. De CSABAI ha másképpen nem, nyomtatott alakban nyilván hozzájutott ehhez, hiszen a *Chronica* 1554. március végén ki volt már nyomtatva.¹⁴ CSABAI azonban tudatosan külön utat választott, ezt hangsúlyozta a nyelvet illetően előszavában is.

A kis nyomtatványban mindössze két fametszetes könyvdísz található: az egyik a címlapon levő nyomdászjegy, amely a kolozsvári címert *Clausenburg* felirattal ábrázolja, és több más kiadványból is ismeretes.¹⁵ Az ajánlás szövegének *O* iniciáléja pedig más nyomtatványokból ugyancsak jól ismert.¹⁶

⁸ Vö. SZINNYEI II. köt. 44. has. FRANKL Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Bp. 1873. 104—105. l. *RMKT* III. 436. l.

⁹ *RMKT* III. 436—441. l.

¹⁰ *I. m.* 20—23. l.

¹¹ *Magyar irodalomtörténete*. Bp. 1930. 2. köt. 508. l.

¹² *A reformáció jegyében*. Bp. 1957. 216. l.

¹³ Vö. DÉZSI: *I. m.* 104. l.

¹⁴ Vö. BÓTA László tanulmánya 18. l. a *Chronica* facsimile kiadásához. Bp. 1959.

¹⁵ Vö. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 136—137. l. 1/b nyomdászjegy — XVI. tábla 1. = XVIII. tábla 1.

¹⁶ Vö. SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 138. l. = 2. sz. iniciálésorozat.

II. MADER, Valerianus: *Libellus exercitiorum poseos scholasticorum*. — *Libellus adoptivus*. Galgocii, 1588, Mantskovit. [22], 166, [4] l. — 8°

Ez a kis könyv nyomdatörténeti szempontból hasznosan egészíti ki eddigi ismereteinket, tisztázódik ugyanis MANTSKOVIT Bálint galgóci működésének ideje, illetve további vándorlásának időpontja.

MANTSKOVIT Detrekőről 1585-ben települt át Galgócora. Ez évből két itt készült nyomtatványa maradt ránk (*RMK* II. 185 és *Sztr.* I. 1822). Eddig ismert munkái közül az időrendben következőt, a vizsolyi bibliát (*RMK* I. 236) 1589. február elsején kezdte nyomni. Miután ez a tipográfiai szempontból is igényes munka nyilván jelentős előkészületet igényelt, GULYÁS¹⁷ úgy vélte, hogy talán már 1587 végén Vizsolyban volt. 1587. november 20-án ugyanis a pozsonyi kamara felkérte MANTSKOVITOT mint galgóci nyomdászt, hogy becsülje fel Nyitrán az elhunyt MOSSÓCZY Zakariás püspök könyvtárát. Miután alig két héttel később mások végezték el a munkát, GULYÁS úgy vélte, hogy a kamara felkérő levele már nem találta MANTSKOVITOT Galgócon. A bécsi Nationalbibliothekből most előkerült kötetet (jelzete ott 35 X 164) azonban 1588-ban Galgócon nyomta MANTSKOVIT, így jogosan feltehető, hogy ő 1585-től 1588-ig ott tartózkodott, és az említett szakértői felkérésnek más okból kifolyólag nem tett vagy nem tudott eleget tenni. A bécsi példányban az első kötetábla belsejében a szerző kézírásos dedikálása is ránk maradt, amelyet 1588. június 14-én írt Heremias SARTORIUSNAK, a trencsényi iskola igazgatójának. Ezek alapján MADER munkája 1588 első felében készült, és talán MANTSKOVIT utolsó galgóci nyomdaterméke, hiszen a Vizsolyba való áttelepülés, a műhely berendezése, az új betűk munkabavétele stb. 1589. február elseje előtt még valóban több hónapnyi időt igényelt.

A kis kötet tulajdonképpen latin versgyűjtemény, amelyet Valerianus MADER állított össze iskolai használatra mintegy példatárként. Az első részben (a 130. lappal bezárolag) MADER saját alkalmi költeményeit, míg a második részben (131—166. lapokon) barátai hasonló verseit gyűjtötte egybe. A címlevelet követő ajánlás (az A₂—A₅ leveleken) BALASSA István fiának, Menyhártnak szól, ami arra utal, hogy a nyomdász Detrekőről, BALASSÁÉK várából Galgócora történt áttelepülése után is megtartotta azok támogatását.

Valerianus MADER életrajzából — amelyről különben tájékozatlanok vagyunk (SZINNYEI, ZOVÁNYI stb. nem ismeri) — is elárulnak a versek egyet s mását. Így megtudjuk, hogy 1558-ban született (116. l.), és amint ezt mellékneve is tanúsítja, Trencsényben. Apja, Nicolaus trencsényi polgár volt, és 1585-ben halt meg. Két fivére Josephus és Nicolaus volt (124. l.).

A szerző előszava utáni leveleken a MADER művéhez írt kis üdvözlő versek foglalnak helyet. Megállapítható, hogy ezek egy részét később nyomták. Fél ívet, azaz négy levelet csillagos ívjellel, ahogy ezt az őrszavak is bizonyítják, utólag illesztettek az A₇ és A₈ levelek közé. Ezek között az elkésett üdvözlőversek között van Heremias SARTORIUS költeménye is, akinek — mint már említettük — a bécsi példány kézíratos ajánlása is szól.

A kis kötet végén a sajtóhibák jegyzéke áll, amely azonban már esonka: az utolsó (M₄) levelet a ránk maradt példányból kiszakították.

A műben több záródész és iniciálé található, amelyek jelentős része a későbbi vizsolyi nyomtatványokban előfordul. Így a SOLTÉSZNÉ által 3. és 4. számmal jelölt¹⁸

¹⁷ A *könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 173—174. l. IVÁNYI Béla közlése szerint (*Magy. Könyvszle.*, 1932—34. 53—54. l. és *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon*. Bp. 1932. 100—101. l.) a szepesi kamara 1589 márciusában eljárta RÁKÓCZI Zsigmondnál az „Wyhel“-en tartózkodó menekült nyomdász ügyében. Azonban IVÉNYI egy hibás XVIII. századi másolatot látott: az eredet (Liber expeditionum camerae Scepusiensis 1588—96. 31. l.) „Vysol“ áll. A nyomdász tehát MANTSKOVIT, azonban Galgócoról való menekülésének oka ma ismeretlen.

¹⁸ *I. m.* 143. l. — XLVIII tábla 9—16.

iniciáلسorozatból a $C (*_{1a})$ és $H (K_{1a})$, illetve $A (A_{6a})$, $S (A_{2a})$ és $V (A_{8a})$ betűk szerepelnek. A három záródísz közül az egyik (A_{8a} és K_{1a})¹⁹ Vizsolyban, majd később Bártfán fordul elő. A másíkról (címlap)²⁰ eddig csupán Bártfán történt felhasználásából tudunk. A harmadik fonatos záródísz ($*_{3a}$) mostanáig ismeretlen volt, ehhez hasonlóak azonban már fordultak elő MANTSKOVIT nyomdájában.²¹

A MADER gyűjteményében szereplő versek keletkezése az 1580. és 1588. év közé esik. A bennük szereplő személyek, vagyis akikhez a költemények szólnak, illetve akik azokat írták, jelentős része trencsényi. A zömükben felvidékieken kívül találunk azonban brassói, kolozsvári stb. személyeket is. Külön tanulmányozást érdemelnek ezek, hiszen számos olyan alak nevét, illetve alkotását, akik latin versek írásával foglalkoztak Magyarországon e korban, csak ez a kis könyv őrizte meg számunkra.

III. ANNA, Fürstin von Waldeck: *Das fürstliche Wurtzgerlein zu Arolsen*. (Giessingen) [Eberau?], 1589, (Mannlin). [40] lev. — 8°

A városnév (Giessingen) és a nyomdász neve (Hans MANNLIN) együttesen kétségtelenné teszik, hogy hazai nyomdáról van szó: Németújvár (Güssing) és MANLIUS (Mannel). A városnév formája azonban szokatlan. Ez ugyanis a latin nyelvű nyomtatványokban „Gyssingae”, „Gissingae”, illetve „Nemetvyvvarini” alakban fordul elő, míg az eddig ismert egyetlen német nyelvű kiadványban²¹ „zu Güssing” áll.²² Több gondot jelent a nyomtatás ideje. A címlapon alul ugyanis „M. D. LXXXIX” évszám áll, ezzel szemben MANLIUS németújvári tevékenységéről csupán az 1582—1584, illetve 1595—1597 közötti évekből tudunk.²³ 1589-ben a sokat vándorló nyomdász Monyorókeréken dolgozott, ahol 1587—1592 között tevékenykedett.²⁴ Jóllehet MANLIUS sok helyen dolgozott, mégsem nagyon lehet feltételezni, hogy több éves monyorókeréki tevékenységét ezért az egy nyomtatványért megszakította volna. A probléma megoldását talán abban kell keresnünk, hogy a címlapon levő évszám csupán az előtte levő sorokra vonatkozik: „Mit einer Vorrede Jeremiae Hombergers, der H. Schrift Doctoris”. HOMBERGER előszava, amely a kis nyomtatvány 3—9. lapjain található, valóban 1589. február 2-án kelt. Ebben az esetben a kis munka nyomtatására MANLIUS 1595—1597 közötti németújvári működésekor került sor. Ez esetben azonban fel kell tételeznünk egy korábbi kiadást is, mert az ajánlásban HOMBERGER kifejezetten a nyomtatásban kiadott műről beszél, márpedig HOMBERGER 1595. november 5-én²⁵, BERNHARD püspök pedig, akihez az ajánlás szól, 1591. március 11-én²⁶ meghalt. Egy másik — talán valószínűbb — feltevés esetén az évszám a nyomtatás évét is jelenti, de MANLIUS a helységnévként — Monyorókerék helyett — a regensburgi számkivetésben élő HOMBERGER számára ismerősnek csengő „Giessingen”-t használta. Rövid gráci együttlétük után ugyanis MANLIUS Németújvárra távozott, ahol több HOMBERGER-munkát is kinyomatott²⁷ ezzel a helységnévvvel.

¹⁹ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 143. l. 16. sz. fejléc-záródísz — XLVII tábla lb.

²⁰ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 145 l. 3. sz. fejléc-záródísz — LX tábla 5.

²¹ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XLVI tábla 10 és 13.

²² Vö. *Magy. Könyvszle*, 1955. 114. l.

²³ Általában MANLIUS helyesírása a nyomdahelyet illetőleg is rendkívül szeszélyes, pl. Németlővő az alábbi alakokban szerepel nyomtatványában: Sic, Sicz, Siczbe, Siczben, Syczben, Schützing.

²⁴ Vö. GULYÁS: *I. m.* 212—215., 221—222. l.

²⁵ SZABÓ Károly ugyan az egyik helynélküli 1588. évi nyomtatványt (*RMK* II. 203.) „Németújvár” megjelöléssel közli, de ezt Gulyás (*i. m.* 217. l.) helyreigazította.

²⁶ *Allgemeine Deutsche Biographie*. (továbbiakban: ADB) Leipzig, 1889. 50. köt. 460. l.

²⁷ EUBEL III. 264.

²⁸ *RMK* II. 177, 184.

Az eddig ismeretlen MANLIUS-kiadvány tartalmilag meglehetősen messze esik hazánktól és Jeremias HOMBERGER hesseni hazájába vezet. A lutheri tanokat Stájerországban hirdető lelkipásztor ugyanis Fritzlárban született,²⁸ amely félúton fekszik Homberg és Waldeck között, amely neki, illetve a hercegségnek adott nevet. A kis könyvecske szerzője maga ANNA, az özvegy waldecki hercegasszony, aki rövid bevezetőjében kifejtette, hogy miért és miképpen lett LUTHER követője, majd e tanok szellemében foglalja össze — hitvallásszerűen — a főbb hittételekre vonatkozó véleményét.

HOMBERGER, amint ezt előszavában megírta, már 35 évvel korábban (azaz 1554-ben) a hercegasszony udvari papja volt, és a kis munka kéziratát — Dietrich RAPLENBOL mengerighauseni lelkész társaságában — a hercegi levéltárban találta Arolsenben. A kézirat nyomtatásban való megjelentetéséről is HOMBERGER gondoskodott, aki a habsburgi ellenreformáció nyomására 1585 vége óta Grácból Regensburgba kényszerült száműzetésbe. Stájerországi híveivel azonban továbbra is élénk levelezésben állott, és az ottani rendektől rendszeres anyagi támogatást kapott. 1590-ben vissza is tért Grácba, majd 1595-ben a morvaországi Znojmo-ban halt meg.²⁹ A fentiekből feltehető, hogy HOMBERGER kapcsolata MANLIUSSzal — akár közvetlenül, akár gráciak közvetítésével — a továbbiakban is fennmaradt. Ennek bizonyítéka ez a nyomtatvány is.

HOMBERGER ajánlását Bernhard WALDECK grófhhoz, az osnabrücker püspökhöz intézte, akit maga keresztelt még udvari pap korában. BERNHARD püspök ezekben az években fordult el véglegesen Rómától. A püspök unokája volt a kis munka szerzőjének, ANNA hercegasszonynak, akinek életéről viszonylag bőven maradtak ránk romantikus adatok is.³⁰ Eszerint III. FÜLÖP, Waldeck hercege atyái beleegyezés nélkül vette el ANNÁT, Johann KLEVE, Berg und Mark hercege lányát. Ezért az esküvőt jogilag megsemmisítették, és ANNÁT két évig fogságban tartották. Csak ezután (1519-ben) II. MIKSA császár közbeavatkozására tarthatták meg a most már jogilag is elismert esküvőt. III. FÜLÖP 1524-ben vette át Waldeckban az uralkodást, és 1529-től feleségével együtt a lutheránus tanokat vallották magukénak. A hercegasszony 28 évvel élte túl férjét: 1567-ben halt meg.

Az ötíves nyomtatvány (A⁸—E⁸) a már említett ajánlás után már csak ANNA hercegasszony munkáját tartalmazza. A kolofon előtt — 30 × 53 mm méretű — záródisz található, amelyet ugyan MANLIUS nyomtatványából nem ismerünk,³¹ de erős hasonlóságot mutat e műhely egy másik díszével.³² Az egyetlen ismert példányt e kiadványból a bécsi Nationalbibliothek 80 H 53 jelzet alatt őrzi. BORSA GEDEON

A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában. HUSZÁR GÁL debreceni nyomdásztevékenysége, nyomdatermékeinek kronológiai rendje ma már meglehetősen tisztázott. Tudjuk, hogy 1561 elején menekült Kassáról MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter városába, és körülbelül a következő év májusáig élt itt, mert 1562 nyarán már a révkomáromi sajkások között folytatja prédikátori tevékenységét.¹

A szűk másfél esztendő kitevő debreceni tartózkodása alatt nem mint lelkipásztor, hanem mint nyomdász működik, mert ma még felderítetlen módon odakerült nyomdász-felszerelése is. Ugyanis Debrecenben ugyanazokkal a betűkkel dolgozik, mint amelyeket

²⁸ ADB 50. köt. 458. l.

²⁹ Vö. ADB 50. köt. 458—461. l.

³⁰ WAGNER, Alfred: *Die Geschichte Waldecks und Pyrmonts*. Bad Wildungen, 1888, 29—30. l.

³¹ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 142. l.

³² SOLTÉSZNÉ: *I. m.* LXXII. tábla 11.

¹ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 113—119. l. — BENDA-IRINYI: *A négy száz éves debreceni nyomda*. Bp. 1961. 18—22. l. — ÖTVÖS János: *Huszár Gál mint nyomdász*. Egyháztörténet. 1959. 84—88. l.

Magyaróvárt megjelent könyveiben használt, s amelyeket nyilván Kassára is magával vitt. Debrecenben még az odaérkezése évében, tehát 1561-ben kinyomtatta MÉLIUSZ két munkáját,² a következő évben pedig a harmadikat, az *Aran Tamást*.³ Ez a díszes kivitelű, kissé egyenetlen nyomása ellenére is gyakorlott kézre valló könyv 1562 február végén hagyta el a sajtót, s GULYÁS Pál szerint még biztosan HUSZÁR GÁL munkája.⁴

Az *Aran Tamás* megjelenése után, tehát márciusban még ő fogott bele a kétfajta változatban ismert *Confessio*⁵ nyomásába, mégpedig eléggé zavaros, háborús viszonyok között. A FERDINÁND ellen JÁNOS ZSIGMOND segítségére siető török Debrecen mellett ütött tábort, s MÉLIUSZ meg is említi a könyv ajánlásában: „a törökök dühe városunkra tört, és munkánkat akadályozta”.⁶ A könyv nyomása híven tükrözi a nehéz időket. Ívről-ívre egyenetlenebb, gondatlanabb, bár ugrásszerű romlást sehol sem lehet megállapítani. Ez utóbbi tényből azt következtethetjük, hogy a mű nyomását még HUSZÁR intézte, s a május táján bekövetkezett távozásáig el is készülhetett vele.

Ez a *Confessio*, mint tudjuk, kétfajta változatban jelent meg. Az egyik az eger-völgyiek hitvallásaként,⁷ az egrieknek FERDINÁNDHOZ és MIKSÁHOZ, majd MÉLIUSZ PÉTERNEK és SZEGEDI Györgynek, utána pedig külön CZEGLÉDI Györgynek az olvasóhoz intézett ajánlásával, a másik változat pedig a debreceni egyház hitvallásaként⁸ MÉLIUSZ Péter és SZEGEDI György előszavával, NÉMETI Ferencnek ajánlva.

Ezeknek az előszóknak és ajánlásoknak a kiszedésére mindkét változatnál szokás szerint a könyv elkészülte után került sor, amelynél HUSZÁR GÁL már nem volt jelen. Másképp nehezen magyarázható az az ugrásszerű romlás, amely ezeknek a részeknek a szedésében és nyomásában észlelhető. Nem csoda, ha CZEGLÉDI György az ajánlásban a nyomtatók járatlanságára — „infantia typographorum” — hivatkozik, és SZEGEDI György is szükségesnek tartja megjegyezni, hogy a nyomtatók újoncok voltak. Ezenkívül mindketten mentegetőznek, hogy hiányzott a megbízható korrektor is. Ezeket a kefeleenyomatra emlékeztető íveket primitív, gyakorlatlan kezek, talán HUSZÁR GÁL helybéli famulusai állították elő.

Az nem téveszthet meg bennünket, hogy a betűk továbbra is HUSZÁR GÁL betűi. Ő ugyanis alighanem csak a patricákat vitte magával, a kiöntött betűket és a matricákat Debrecenben hagyta.⁹ Úgy látszik azonban, hogy sietősen távozott, mert az „i” betű matricáját magával vitte, vagy talán az a zűrzavaros helyzetben elkallódott. Ugyanis ezeken a távozása után szedett lapokon a rendes „i” betű mellett — amelyek nyilván HUSZÁR öntéséből még megmaradtak — megjelenik egy korcs, a rendesnél jóval vékonyabb és 2,2 mm helyett 2,7 mm magas „i” betű, amelyről ráadásul még a pont is sokszor lemarad. Szemelláthatólag egy házilag, szükségmegoldásként készített primitív matrica szüleménye.

Amikor azután az ívek összefűzésére került a sor, kiderült, hogy a *P* ívből vagy kevesebbet nyomtak, vagy a kinyomott ívek egy része tönkrement. Így jöhetett létre az *Egervölgyi hitvallás*nak az a variánsa, amely jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban található.¹⁰ Ebben ugyanis — a többi példánnyal ellentétben — a *P* ív a korcs „i” betűkkel együtt az ajánlások primitív szedőjének kezéről árulkodik, s ráadásul a lapok sem megfelelő sorrendben következnek, jeléül annak, hogy a kiszedett lapok íven belüli elhelyezését — az ún. „kilövést” — sem gyakorlott mester végezte.

² RMK I. 47. és 46.

³ RMK I. 48.

⁴ I. m. 114—115. l.

⁵ RMK II. 85. és 86.

⁶ BENDA—IRINYI: I. m. 21. l.

⁷ RMK II. 85.

⁸ RMK II. 86.

⁹ Ötvös János: I. m. 87. l.

¹⁰ RMK II. 85. Első példány.

A matrica hiánya folytán megjelenő korcs „i” betű kétségtelen bizonyítékot ad kezünkbe az 1562-i debreceni nyomtatványok elhatárolására: egyrészt, hogy mi származik Huszár Gáltól és mi nem, másrészt, hogy milyen nyomtatványok keltezhetők Debrecenben erre az évre.

SZABÓ Károly 1562-ből az eddig felsorolt debreceni nyomtatványokon kívül még kettőt említ: MÉLIUSZ *Catekizmusát*¹¹ és ugyancsak MÉLIUSZNAK *A kísértet és a bűnös ember párbeszéde*¹² címen számontartott munkáját. GULYÁS az előbbiről — nem láthatván a marosvásárhelyi unikumot — nem tudta megállapítani, hogy ki nyomtatta, az utóbbit pedig az ajánlás kelte (1562. augusztus 31.) alapján már nem Huszár művének tekinti.¹³ MOLNÁR József ezek közül csak a *Catekizmust* vizsgálta, s arra a megállapításra jutott, hogy helyesírása alapján már nem Huszár Gál nyomtatta, hanem valaki más, de nem Török Mihály.¹⁴

A két mű meglevő unikum példányai világosan magukon viselik a Huszár Gál utáni idő jellemző tipográfiai jegyeit. Mindkettőben ott találjuk a korcs „i” betűt. A nyomdatechnika — talán a szerzett gyakorlat révén — valamit javul, de még mindig primitív. A szedő rosszul rakja fel az őrszavakat, pl. ugyanannak a lapnak az utolsó vagy a következő lapnak a második sorához igazodik, máshol beletartozik a szövegbe, vagy helyesírása eltérő. Jellegzetes továbbá mindkét nyomtatványban az ívjelzésekben a pont következetes alkalmazása — pl. „A. iij.” — amely Huszár Gál nyomtatványaiiban sohasem fordul elő, s különben is eléggé egyedülálló, tudálékos gyakorlatnak tekinthető.

A kísértet és a bűnös ember párbeszéde című mű alaposabb vizsgálata egyébként megoldott egy másik problémát is, amelyet már Szabó Károly felvetett nem sokkal műve megjelenése után.¹⁵ Ő a *Régi magyar könyvtárban* e kiadvány marosvásárhelyi példányát unikumként írta le, s (más címen) felvett egy Debrecenben 1570-ben megjelent második kiadást is.¹⁶ Ennek leírásában hivatkozott egyrészt WESZPRÉMI tekintélyére, aki nemcsak említi az 1570-i kiadást, hanem még idéz is belőle, másrészt pedig úgy tudta, hogy e második kiadásból példány is volt Nagy István könyvtárában. Valóban, e könyvtár LISI és FRANCKE-féle katalógusa¹⁷ 1117. szám alatt felsorolja a művet, „Debreczen 1570” hely és időmegjelöléssel, mint egy kollegátum első tagját (a második tagja MÉLIUSZ 1562-ben megjelent katekizmusa), s az előbbi ismertetéséhez hozzáfűzi, hogy ebben a kiadásban az egyetlen ismert példány. Amikor Nagy István hagyatékának egyes darabjai között a British Museumban ez a példány is felbukkant, Szabó Károly megvizsgáltatta, s arra a következtetésre jutott, hogy az 1570-i megjelenés feltételezése nem alapszik meg bízható adatokon. Kifejezte gyanúját, hogy az RMK I. 50-nek marosvásárhelyi és az RMK I. 79-nek londoni csonka példányai egyaránt az 1562-i kiadásból lehetnek, „ezen kérdést azonban csak a két példány összehasonlítása után lehetne eldönteni”. Rá negyed évszázadra KANYARÓ Ferenc¹⁸ minden hivatkozás nélkül újra felsorolja ezt az 1570-i második kiadást, s bár a műnek csak a Marosvásárhelyt levő első kiadású unikumát látta, még azt is tudni véli, hogy a második kiadás „bizonyosan az új időket megillető változtatásokkal” jelent meg.

¹¹ RMK I. 49.

¹² RMK I. 50.

¹³ I. m. 115. l.

¹⁴ MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között*. Bp. 1963. 304. l.

¹⁵ *Régi magyar nyomtatványok egyetlen példányai a British Múzeum könyvtárában*. Magy. Könyvszle. 1880. 219. l.

¹⁶ RMK I. 79.

¹⁷ *Catalogue... d'une... collection... de feu M. Estienne de Nagy...* Leipzig, 1870.

¹⁸ *Mélius ismeretlen és elveszett művei*. Magy. Könyvszle. 1906. 302. l.

SZABÓ érzéke nem csalt. A marosvásárhelyi és londoni példányok mikrofilmjének összevetéséből a címlevél kivételével hiánytalanul előttünk van a mű 1562-i, a HUSZÁR Gál utáni idő jegyeit végig magán viselő kiadása. Egyes levelek mindkét példányban megvannak, s ez a körülmény kétségtelenné teszi az azonosságot. A 8° alakú mű terjedelme ($a_8 - b_4$) 60 számozatlan levél, és a könyv három részből áll. Az első rész, amelynek címlapja (s talán az egész mű közös címlapja) hiányzik, ajánlással kezdődik a címlap verzóján (feltehetőleg NÉMETHI Ferencnének) Debrecen, 1562. augusztus 31-i keltezéssel. Ez a rész a kísértet és a bűnös ember párbeszédét tartalmazza, s tart a c_4 verzóig, ahol külön címlap nélkül „Minden fele szwksegés könyörges nec igaz moggya Rőwid sommába” kezdődik, s ez a rész az e_1 verzóján fejeződik be FINIS jelöléssel. Az e_2 levél rektóján új címlap következik: *Az Hitről es az kereziensegrwl valo vetekedes: Christus, S. Peter és Papa. S. Pal.* Ezt követi az ajánlás „Nemethi Ferencz ne azzonyomnac” Debrecen, 1562. október 12-i keltezéssel, s ez a rész tart h_{42} -ig, ahol újra a FINIS jelölést találjuk.

A British Museumban levő, címlap nélküli példány meghatározásáról a NAGY István előtti tulajdonos, a régiségeket kedvelő NAGY Gábor (1770—1861) táblabíró az előzéklapon ezt jegyezte be: „Krisztusnak, Szent Péternek, Szent Pálnak és Páának egymással való Beszélgetési. Írta Mélius Péter. Debreczenben 1570. 8° Ezen ritka és unicum Exemplár könyvnek czimjét megtaláltam Sándor Könyvesház III. 99. [ide Nagy István betoldotta: „4. lapon N. I.”] Sem a’ G Teleky Sánd sem a’ Muzeumban nem találattik. . .”

Nem sikerült nyomára bukkanni, hogy milyen forrás alapján írta SZABÓ Károly¹⁹ erről a példányról, hogy ez „az egykor Weszprémi és NAGY Gábor birtokában volt, s most a British Museumban levő csonka példány”. WESZPRÉMI könyvtáráról KÖLCSEY Ferenc azt írja KAZINCZYNAK,²⁰ hogy „ezelőtt mintegy hat évvel Weszpréminek könyveit elvesztegették”. A levél 1812. januárjában kelt, tehát a könyvet 1806-ban a 36 esztendő SÁNDOR Gábor valóban megszerezte. Ez esetben talán WESZPRÉMI e címlap nélküli példányról csak találomra írta az 1570-i megjelenést, amelyet tőle vett át SÁNDOR István. SZABÓ Károly erre a megállapításra jutott: „Min alapszik Weszprémi és Sándor István meghatározása, kik e czimlaptalan példányt Debrecen 1570-re helyezték nem tudom, s e meghatározást biztosnak állítani nem merem”.²¹ WESZPRÉMI nagyság- és terjedelemléírása pontosan egyezik ezzel az első kiadással: „in 8. plag. 8°”, vagyis nyolcadrétben 8 (a — h) ív. 28 sorban idéz a mű f_{30} és f_4 leveleiről, ezek itt-ott betűben eltérnek ugyan, de szó szerint egyeznek az 1562-i szövegével, és semmiképpen nincs nyoma a KANYARÓ által feltételezett „új időket megillető változtatásoknak.”

Mindezek alapján SZABÓ Károly gyanúját megerősítve nyugodtan állíthatjuk, hogy e műből 1570-ben újabb kiadás nem jelent meg.

SZABÓ Károly a következő debreceni nyomtatványként MÉLIUSZ *Magyar prédikációit*²² sorolja fel, amelyben már ott áll az új nyomdász-mester, TÖRÖK Mihály neve. Ennek az ajánlása 1563. május 25-én kelt, tehát HUSZÁR Gál távozása után körülbelül egy esztendővel.

Az 1562. és 1563. évre a SZABÓ Károly utáni irodalom — elsősorban KANYARÓ Ferenc²³ — még mintegy tíz debreceni nyomtatványt említ, amelyek közül kettő már SZABÓ Károlynál is szerepel, mint debreceni év nélküli nyomtatvány.

E művek közül csupán a példányban is ismerteket vizsgáljuk, bár szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a nyomda primitív körülményeinek ismeretében kissé gyanús

¹⁹ Magy. Könyvszle. i. h.

²⁰ *Levelezése*. 9. köt. 225. l.

²¹ Magy. Könyvszle. i. h.

²² *RMK* I. 53.

²³ *I. m.* 1906. 291. l.

ez a bőség. Mielőtt azonban a példányokat szemügyre vennénk, vizsgáljuk meg a TÖRÖK-féle nyomtatványok sajátosságait. Ezek már gyakorlott nyomdászkezet árulnak el. A korcs „i” betű eltűnik, hozzáértő kéz új, HUSZÁR Gál betűinek típusába szépen beillő „i”-t metsz, amelynél csak a ráhelyezett pont kerül magasabbra, s így gondos vizsgálattal jól megkülönböztethető az eredeti, HUSZÁR Gál-féle „i” betűtől. Az egy esztendőös interregnum másik jellegzetessége azonban még a következő években is fel-felbukkan: a római számos ívjelzések elszórtan továbbra is pontozással jelennek meg. Sőt ez a pontozás még a HOFFHALTER impresszumával megjelent nyomtatványokban is kísért, s csak a KOMLÓS András keze alól kikerült művekben tűnik el. Hasonlóképpen nem találjuk HOFFHALTER-nek váradi nyomtatványaiban sem.

Ezeknek az ismereteknek a birtokában vegyük vizsgálat alá azt a három művet, amely a fenti mintegy tíz közül példányban is ránkmaradt — sajnos, mind a három címlap nélkül.

Az egyik MÉLUSZnak a *A lélek könyve* címen emlegetett munkája.²⁴ A ma már az Országos Széchényi Könyvtárban levő TODORESZKU-féle példányról TRÓCSÁNYI közölte SZILY Kálmán megállapítását, hogy a könyv hátlapján talált kéziratosszámítások szerint 1563-ra tehető a megjelenési ideje.²⁵ ZOVÁNYI szerint biztosan 1566 előtt, valószínűleg 1563-ban jelent meg.²⁶ Sorából élesen, tisztán ugrik elő az új „i” betű a többi, már kopottabb betű közül. Ívjelzései helyenkint pontozottak. Talán nem tévedünk, ha a TÖRÖK-féle vezetés első termékének tartjuk.

Az *Evangéliumok és epistolák*²⁷ című munka megjelenési ideje nem ennyire tisztázott. SZABÓ Károly év nélkül vette fel, csak annyit említ róla, hogy az *Aran Tamás* betűivel nyomták, s az irodalom ennek alapján hallgatólagosan elfogadta az 1562 táján való megjelenését. A korcs helyett az új „i” betű szerepel benne, váltakozva a HUSZÁR Gál öntéséből megmaradt „i” betűkkel. Nyomása eléggé egyenetlen, ívjelzése arab számmal fut, így a pontozás nem jelentkezhet.

A harmadik mű — *Életnek kutfeje*²⁸ — időbeli elhelyezésével szintén mostohán bánt az irodalom. SZABÓ Károly azt említi róla, hogy egyetlen példánya az *Evangéliumok és epistolák* kötetéhez kolligálva maradt fenn. Ebből HORVÁTH Ignác elég merészen azt következtette, hogy körülbelül azzal egy időben jelent meg²⁹ — holott annak megjelenési ideje is eléggé bizonytalan. Véleménye szerint az ismert három XVI. századi kiadása közül ez a legrégebbi, s megelőzte az 1589-i debreceni kiadást. Sajnos, HUSZÁR Gál másik, kisebb betűtípusával készült, amellyel például *A Szent Pál apostal levelének... magyarázattya*³⁰ című művet nyomták, ívjelzései is arab számmal futnak, így a két jellegzetesség nem ugorhat elő. Valami azonban közeli kapcsolatba hozza az előbbi *Evangéliumok és epistolák* című művel. Mindkettő német anyanyelvű szedőt sejtet: „kerlec, Hogy Mynden Zauaros pochadekot hatra Ha-//gyvvan...”³¹ A nagy kezdőbetűk bőséges, de indokolatlan használata, az elválasztás mögött megbúvó olvasat — ha-gi-ván — mind magyarul nem tudó német emberre utal, aki hasonló módon — „ho-gi” — választja el a „hogy” kötőszót is.

²⁴ KANYARÓ: *I. m.* 1906. 293. l. A példány OSZK jelzete: RMK I. 53a.

²⁵ TRÓCSÁNYI Zoltán: *Egy XVI. századbeli nyomtatványtöredék.* Akad. Ért. 1914. 154. l.

²⁶ ZOVÁNYI Jenő *Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére.* Bp. 1940. 300. l.

²⁷ RMK I. 329.

²⁸ RMK I. 330.

²⁹ *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I. kötetéhez.* Magy. Könyvszle. 1891. 141. l.

³⁰ RMK I. 47.

³¹ RMK I. 330. fol. A_{3a}.

Ha az irodalom hallgatóságos megegyezése alapján ez utóbbi két munka 1562 táján való megjelenését elfogadjuk, igen érdekes következtetéshez juthatunk. Próbáljuk nyomon követni az eseményeket.

HUSZÁR Gál — a jelek szerint elég sietősen — 1562 tavaszán otthagyta Debrecent. Távozásának okát sok mindenben keresték,³² de nem figyeltek fel még arra a tényre, hogy HUSZÁR Gál minden tartózkodási helyén mint prédikátor szerepelt — kivéve Debrecent. Talán MÉLIUSZ nem találta elég képzettnek erre a hivatalra, viszont a nyomdásztevékenység önmagában nem elégítette ki ezt a reformátori buzgalmú férfiút. Révkomáromba megy, ahol könnyen felveheti a kapcsolatot HOFFHALTER Rafael bécsi nyomdással, akitől annak idején a mesterséget megtanulta, s a nyomdászfelszerelést vásárolta. Ötvös bizonyosra veszi, hogy HOFFHALTERnek Debrecenbe költözésében HUSZÁR Gál szerepét kell keresnünk.³³ A hányatott életű HOFFHALTERről nyugodtan feltételezhetjük, hogy Bécsben állandóan tartott attól: mi lesz, ha protestáns érzülete kiderül? HUSZÁR Gáltól értesül, hogy Debrecen nyomdász nélkül van, s ő a jövőt építve elküldi egyik legényét Debrecenbe, nézzen körül, milyen lehetőségekre lehet számítani MÉLIUSZ városában. Ez a német legény talán még 1562-ben odaérkezve beáll a szakember nélkül botladozó nyomdába, kimetszi az új „i” betűt, s a magyar nyelv ismerete nélkül is segít magyar szövegek — németes — szedésében. Így jelenik meg az *Evangeliumok és epistolák*, valamint az *Életnek kufjeje*. Ekkor kapcsolódik be — talán inkább anyagiakkal, mint szakértelemmel — Török Mihály, átveszi a nyomdát, s mint vezető, ő végzi a korrektúrát. Már ő alatta hagyja el a sajtót a *Lélek könyve*, amelynek helyesírása MOLNÁR szerint³⁴ Török Mihályra enged következtetni.

Közben Bécsben bekövetkezik, amitől HOFFHALTER tartott. 1563-ban még kinyomtat egy könyvet,³⁵ de csakhamar olyan hirtelen kell menekülnie, hogy még nyomdáját is kénytelen otthagyni. Némi kis felszereléssel ismeretlen hányódások után még abban az évben megérkezik családostul Debrecenbe. Hogy 1563-ban már valóban ott volt, az Ötvös szerint biztosra vehető.³⁶ Ugyanis ebben az évben jelenik meg MÉLIUSZ *Magyar prédikációk* című munkája — az első ismert nyomtatvány Török impresszumával — amelynek címlapmetszetében és „A” iniciáléjában szerinte HOFFHALTER műve ismerhető fel. Török és HOFFHALTER kapcsolata még tisztázatlan, mindenesetre 1565-ben két mű HOFFHALTER impresszumával hagyja el a sajtót: *A két Sámuel könyvei*³⁷ és a *Magyar decretum*,³⁸ az utóbbi egy ő általa szerzett vagy inkább készített új betűtípussal. E két mű megjelenése után — ilyen szép nyomtatványok eddig nem jelentek meg Debrecenben — HOFFHALTER még abban az évben otthagyja MÉLIUSZ városát, és tovább költözik Váradra.

Alighanem HOFFHALTER jelenlétével, s nem — mint GULYÁS gondolja³⁹ — Török betegeskedésével magyarázhatjuk meg azt az érdekes jelenséget, hogy a Török névvel együtt jelentkező fellendülés HOFFHALTER távozásával megszakad, noha Török továbbra is a nyomda élén marad. Úgy látszik, hogy a közben betanult legények — köztük az ívjelzéseket pontozó is — nem tudják olyan sikerrel folytatni a vállalkozást.

KELECSÉNYI ÁKOS

³² Vö. BENDA—IRINYI: *I. m.* 21. 1.

³³ *Hoffhalter Rafael debreceni nyomdász*. A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1960—1961. Debrecen, 1962. 41. 1. Hasonló eredményre jutott már előzőleg SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 83. 1.

³⁴ *I. m.* 176. 1.

³⁵ MAYER, Anton: *Wiens Buchdrucker-Geschichte*. Bd. 1. Wien, 1883. 92. 1.

³⁶ *I. m.* 41. 1.

³⁷ *RMK* I. 55.

³⁸ *RMK* I. 56.

³⁹ *I. m.* 128. 1.

A XVI. századi simándi nyomda. A „rejtélyes” XVI. századi szegedi nyomdával kapcsolatban már említettük,¹ hogy a legújabb irodalomtörténeti kutatás egy eddig ismeretlen XVI. századi nyomdahelyet hozott felszínre. PIRNÁT Antal érdeme, hogy megtalálta azt a közel kétszáz éve kiadott, egykorú levelet, amely hírt ad erről a nyomdáról.

Gotthold Ephraim LESSING a braunschweigi herceg híres wolfenbütteli könyvtárában fedezte fel Adam NEUSER Erdélyben is megfordult heidelbergi „ariánus” prédikátor egyik levelének a másolatát, s azt 1774-ben tanulmány kíséretében ki is adta.² Ez a levél mostanáig ismeretlen volt a magyar irodalom- és nyomdászattörténészek előtt, csak PIRNÁT Antal könyvéből tudtuk meg, hogy az milyen sok értékes, magyar vonatkozású adatot tartalmaz.³

NEUSER ebben a levélben elmondja, hogy — vallási és politikai okokból — hazájából Erdélybe menekült, s 1572-ben Kolozsváron akart letelepedni. Itt azonban különböző vádaskodások, rágalmak miatt nehéz helyzetbe került, ezért DÁVID Ferenc tanácsára egy vitairatot akart nyomtatásban kiadni a maga védelmére. Az erdélyi fejedelem (BÁTHORY István) azonban már eltiltotta az unitárius művek kiadását. DÁVID ezért a török hódoltsági területen (Arad és Gyula között) fekvő Simándra küldte NEUSERT ajánló levéllel, ahol működött egy nyomda. NEUSER út közben Lugoson találkozott „Pál úrral”, a simándi könyvnyomtatóval. PÁLT ugyanis a román hiten levők helyzetbe hozták, hogy jobbnak látta elhagyni a faluját. NEUSER kívánságának Lugoson nem tudott eleget tenni, mert az is az erdélyi fejedelemhez tartozott, ezért tovább mentek Temesvárra, s vitték magukkal a nyomdát is. Temesvárott azonban NEUSERnek — a magyar bíró utasítására — jelentkeznie kellett a pasánál, aki gyanúsna találta az idegent és elfogatta, majd amikor az a menekülés reményében áttért a mohamedán hitre, Konstantinápolyba küldte. NEUSER a török fővárosban is fenntartotta kapcsolatait az erdélyi és lengyel unitáriusokkal, s innen írta a LESSING által kiadott „önigazoló” levelet.

A Simándon működő, majd Lugoson át Temesvárra kerülő PÁLT PIRNÁT is KARÁDI Pállal, a nyomdát pedig a korábbi abrudbányai műhellyel azonosítja.⁴ A levélben található utalás valóban egyértelműen KARÁDI Pálra illik: „wurde derohalben mit einer öffentlichen Commendation oder Schreiben des Superintendenten Francisci Davidts abgefertiget zu dem Buchdrucker gen Schiman . . . und ein Prediger daselbst zu Schiman war”. A KARÁDI életére vonatkozó eddigi adatok szerint⁵ ő 1569 őszén vagy 1570 tavaszán Abrudbányáról valóban Simándra került. (SZINNYEI szerint a *Balassi-komédia* miatt kellett Erdélyt elhagynia.⁶) Innen 1572-ben elűzték, s akkor Temesvárott lett prédikátor. Nyilvánvaló így, hogy az abrudbányai nyomdát vitte magával további állomáshelyeire.

KARÁDI a Simándon töltött két esztendő alatt valószínűleg működtette a nyomdáját. Erre utal az is, hogy DÁVID odaküldte NEUSERT.

Simándon ekkorra már KARÁDI unitárius hitre térítette a lakosságot, s virágzó eklézsiát hozott létre. A városka hitviták színhelyeül is szolgált. ZOVÁNYI szerint⁷ 1570 őszén, KANYARÓ szerint⁸ két ízben is disputáltak a kálvinisták és az unitáriusok. 1570

¹ *A XVI. századi szegedi nyomda kérdése.* Magy. Könyvszle. 1963. 79. évf. 4. sz. 359. l.

² *Zur Geschichte und Literatur. Aus den Schätzen der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel.*

³ *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren.* Bp. 1961. 117—127. l. Erre az adatra STOLL Béla hívta fel a figyelmemet.

⁴ *Uo.* 124. l.

⁵ *Cikkei a Theológiai Lexikon részére.* Bp. 1940. 217. l.

⁶ *Magyar írók élete és munkái.* 5. köt. Bp. 1897. 1010—1013. has.

⁷ *I. m.* 409. l.

⁸ KANYARÓ Ferenc: *Melius ismeretlen és elveszett művei.* Magy. Könyvszle. 1906. Új foly. 14. köt. 4. füz. 309. l.

őszén — mindkét forrás szerint — az unitáriusokat BASILIUS István és KARÁDI Pál, a kálvinistákat MELIUS vezette. Az eredménytelen vita után MELIUS 25 tételt adott át BASILIUSnak megválaszolás céljából, arról azonban nem ismerünk adatot, hogy BASILIUS felelt-e ezekre.

KARÁDI és BASILIUS között már a vita előtt is szoros kapcsolat lehetett. 1569—70-ben BASILIUS kezdeményezésére indult több unitárius prédikátor a tiszántúli terület áttérítésére. Ekkor ment át BASILIUS ösztönzésére KARÁDI is Abrudbányáról Simándra.

KARÁDI simándi nyomtatványai közül ez idő szerint nem ismerünk semmit, néhány művet azonban összefüggésbe hozhatunk ezzel a műhellyel. Elsősorban gondolunk BASILIUS István elveszett, csak hírből ismert munkáira.

KANYARÓ Ferenc veti fel⁹ KÉNOSI TÓZSÉR munkája¹⁰ alapján, hogy CZEGLÉDI György és KÁROLI Péter 1569-ben Debrecenben megjelent könyvükben hivatkoznak BASILIUSnak egy magyar nyelvű, *Confessio de Deo Patre, de Jesu Christo et Spiritu Sancto* című művére. Ezt a debreceni nyomda új története a debreceni kiadványok között sorolja fel.¹¹ Ez nyilvánvaló tévedés, hiszen ugyanaz a nyomda nem adhatta ki mind a két fél írását, az unitárius BASILIUS kötete nem jelenhetett meg a kálvinista Debrecen nyomdájában. Ezt a nyomtatványt valószínűleg Gyulafehérváron, de esetleg KARÁDI abrudbányai vagy simándi műhelyében készítették.

KANYARÓ CZEGLÉDI és KÁROLI ugyanazon munkájában egy másik BASILIUS-műre is talált utalást. Ez egy SERVETRŐL szóló ének, amely szintén 1569-ben jelent meg, s SZABÓ Károly nem ismerte. Ez az elveszett nyomtatvány az előbbihez hasonlóan hozható kapcsolatba az abrudbányai—simándi műhellyel.

A BASILIUS és CZEGLÉDI—KÁROLI közti vita az említett két írás után tovább folytatódott, amint arra KANYARÓ egy másik KÁROLI-műben utalást talált.¹² Ennek a címe — KANYARÓ megállapítása szerint — *Méliusz követőinek három Istent és két Krisztust vallásáról*. Megjelenési helyként Kolozsvárt, időnek pedig 1570-et jelölt meg. ZOVÁNYI¹³ valószínűleg ugyanezt a művet írta le a következő címmel: *Válasz Czeplédi György és Károlyi Péter ellene írt művére*. Szerinte 1569-ben Gyulafehérvárott jelent meg. Az egykorú forrás szűkszavúsága miatt és példány hiányában a kérdést eldönteni nem lehet, a BASILIUS is KARÁDI közti kapcsolat ismeretében felvethetjük azt a lehetőségét is, hogy ez a mű is Abrudbányán vagy Simándon jelent meg.

Ugyanezt mondhatjuk BASILIUS következő, ugyancsak elveszett művéről, amelynek címét KANYARÓ *Az atyáról, fiúról és szent lélekről*-ként említi, s 1570-ben Kolozsvárott megjelentnek jelöli meg. ZOVÁNYI szerint ez a mű 1571-ben készült, ő viszont nem ad megjelenési helyet.

Felmerülhet még egy feltevés. KARÁDI simándi ellentétét a román hiten levőkkel megpróbálhatnánk azzal magyarázni, hogy az a román nyelvű protestáns énekeskönyv, amelynek a töredékét SZTRIPSKY Híador áztatta ki kötéstáblából,¹⁴ Simándon jelent meg, s a görög keleti egyházi vezetők azért üldözték el KARÁDIT, hogy megakadályozzák a protestáns hitterjesztést a román lakosság között. Ez a feltevés azonban megdőlt. SZTRIPSKY szerint ez az énekeskönyv 1570 és 1573 között Váradon HOFFHALTER Rudolf

⁹ *Protestáns vitairatok Melius idejéből*. Magy. Könyvszle. 1896. Új foly. 4. köt. 4. füz. 334. l.

¹⁰ *De typographiis*. 228. l.

¹¹ BENDA Kálmán — IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561—1961)*. Bp. 1961. 323. l.

¹² *Uo.*

¹³ *I. m.* 35. l.

¹⁴ SZTRIPSKY Híador — ALEXICS György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban*. Bp. 1911. — Sztr. II. 2465/13.

műhelyében készült.¹⁵ A tipográfiai vizsgálat ezt a megállapítást megcáfolja. Az Országos Széchényi Könyvtár a birtokában levő unikum példányt kolozsvári nyomtatványként tartja nyilván (*RMK I. 361/e* szám alatt). Ez a megállapítás a helyes. A román énekeskönyv betűi ugyanis nem egyeznek meg a HOFFHALTER-nyomda típusaival, ellenben teljesen azonosak az egykorú kolozsvári kiadványokéival (pl. *RMK I. 80* vagy *RMK I. 118*). Nincsen azonosság a kérdéses töredék és a KARÁDI-nyomda egyetlen ismert kiadványa, a *Balassi-komédia* típusai között sem. Nem jelenhetett meg a román énekeskönyv Simándon azért sem, mert az nem unitárius, hanem kálvinista felfogást mutat.¹⁶

A KARÁDI-műhely kiadványaival kapcsolatos találgatásainkkal azokat a lehetőségeket igyekeztünk felsorolni, amelyek felmerülhetnek, bár bizonyításukra vagy cáfolásukra egyelőre nincsen módunk.

A KARÁDI-nyomda temesvári működéséről NEUSER semmiféle adatot sem őrzött meg számunkra. Nem tudjuk tehát, hogy KARÁDI ott egyáltalán üzembe helyezte-e műhelyét.

A nyomda későbbi sorsával kapcsolatba hozható SOLTÉSZ Zoltánné egy adata.¹⁷ Ő ugyanis a KARÁDI-műhely *M* iniciáléját megtalálta az 1573-ban működött eperjesi nyomda egyetlen fennmaradt termékében.¹⁸ A két nyomda betűanyagának összevetésével azonban semmiféle egyezést nem sikerült megállapítani. Az iniciálének Temesvárról, az unitárius KARÁDI-nyomdából a távoli, lutheránus eperjesi műhelybe kerülését SOLTÉSZ Zoltánné sem tudja megmagyarázni, s most sem juthatunk előbbre a probléma megoldásában. A két műhely közötti esetleges összefüggés csak további adatok előkerülésétől remélhető.

A PIRNÁT Antal által feltárt adatok tehát a XVI. századi magyarországi nyomdahelyek számát mindenesetre gyarapították eggyel, s végleg eloszlattak minden kétséget a felől, hogy a *Balassi-komédiát* valóban Abrudbányán nyomtatták. A simándi nyomda léte végül most már Magyarország területéről is szolgáltat bizonyítékot TRÓCSÁNYI Zoltán 1943-i megállapításához,¹⁹ hogy a törökök a hódoltsági területen megtűrték a keresztény és zsidó nyomdákat, bár maguk csak 1720-tól éltek GUTENBERG találmányával. A simándi nyomda termékei közül egyelőre nem ismerünk egyet sem, a lehetőségek felsorolásával azonban fel akartuk hívni a figyelmet a simándi nyomdára, hogy a még meghatározatlan XVI. századi művek (esetleg töredékek) vizsgálatakor számításba vegyék kutatóink ezt a műhelyt is.

DÖRNYEI SÁNDOR

¹⁵ *I. m.* 142. l.

¹⁶ *Uo.* 135. l.

¹⁷ *A magyarországi könyvdtisztás a XVI. században.* Bp. 1961. 118. l.

¹⁸ *RMK II.* 131.

¹⁹ *Magyar és szláv nyomdák a XV—XVI. században.* Magy. Könyvszle. 1943. 3. foly. 67. év. 3. füz. 268. l.

FIGYELŐ

Melich János (1872—1963). A magyar könyvtárosok és nyelvészek Nestorára emlékezve, sokrétű életpályájának főleg két oldalát szeretnénk méltatni. Minket ugyan elsősorban könyvtárosi munkássága érdekel, hiszen életpályáját is a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában kezdte, — de tudósi pályája legkimagaslóbb érdemei a nyelvtudomány terén ragyognak, s meg kell emlékeznünk akadémikus múltjáról is.

SZINNYEI József kétszer is ajánlotta a fiatal középiskolai tanárt akadémiai tagságra, előbb 1900-ban, majd 1902-ben, amikor a kellő szavazat-többséggel meg is választották levelező taggá, végül 1920-ban rendes taggá. Többéves tudományos múltja és többszörös kisebb-nagyobb akadémiai jutalomdíja érdekesítette az akadémikus rangra, előbb a *Német vendégszökről* s a gyöngyösi latin—magyar kódexről írt műveiért a SÁMUEL-féle jutalomdíjat kapván az Akadémiától, aztán a *nagyjutalmat* (200 aranyat) két ízben is (1906-ban a szláv jövevényszavakról, 1930-ban a *Honfoglalás kori Magyarország* c. kötetért). A pesti egyetemen 1921-től 21 éven át volt a szláv filológia professzora, de mindig elsősorban a magyar nyelvészetet érdekelte, s méltán nevezte élete főművének a még 1914-ben elkezdett *Magyar etymológiai szótár*at, amelynek első 11 füzetét GOMBOCZ Zoltánnal együtt írta. Ennek halála után a további teljes szótárat egyedül MELICH János állította össze, és a 17. füzetig nyomtatásban is kiadhatta. A különleges szedést igénylő munka roppant nyomdai költségeit az Akadémia csupán a VIGYÁZÓ-féle alapítvány jövedelméből tudta előteremteni. Kár, hogy a világháború megakadályozta a G betű utáni rész kiadását, és így csupán MELICH kéziratában maradt hátra élete főműve, amelynek anyagában minden eddigi (több száz) kisebb nyelvészeti cikke és nagyobb tanulmánykötete eredményei mintegy leszűrve, együtt találhatók: a nyelvészettel érintkező néprajzi és művelődéstörténeti adalékokkal.

Évtizedeken át részt vett az ún. névmagyarosítási akcióban, KNEI Zoltán akadémikus-társával együtt mint a főhatósághoz befutó névfelvételi kérelmek nyelvszakértője. Kéziratukban ma is meglevő alfabetikus céduláik mindenkorra értékes forrásai maradnak a névtörténeti kutatóknak. 1935-ben az I. osztály (nyelv- és széptudományok osztálya) elnökévé, majd igazgatósági taggá választották, ebben a minőségében is hatékonyan folyt bele a közel húszezer holdas VIGYÁZÓ-vagyon jövedelmének célszerű felhasználásába: kiadványok nyomtatási költségeire s az akadémiai alkalmazottak fizetésjavítására. Különösen a könyvtárosok anyagi ellátása ügyét viselte szívében.

Még múzeumi könyvtárosi korszakában jelentek meg művei: a *Szófiai nemzeti könyvtár kéziratainak katalógusa*, majd a *Népkönyvtárak jegyzékeinek* alapos bírálatai és különféle bibliográfiákról írt ismertetései a *Magyar Könyvszemle* és más szakfolyóiratok hasábjain. A régi magyar nyelvemlékek kor-megállapításában rendkívüli jelentőségű munkát végzett, hogy csak a *Bécsi, Müncheni, Jordánszky-, Érdy-, Kolozsvári, Besztercei és Gyöngyösi kódexeket* említsük, amelyeket természetesen elsősorban nyelvészeti szempontból vizsgált. Valamennyi munkájából előtűnik a könyvek szeretete és igazi könyv

táros vénája. Két legrégibb magyar nyomtatványunk (HEGENDORF, illetve HEYDEN 1530 körüli művei) hasonló kiadását MELICH rendezte sajtó alá és írt hozzájuk értékes bevezető tanulmányokat, nyomdatörténetileg is fontos megállapításokkal.

Akadémiai főkönyvtárnokká 1943 tavaszán választották, SZINNYEI József elhunytá után. Első dolga volt a már évtizedek óta elhanyagolt Akadémiai Könyvtár modernizálása, helyiségeinek bővítése, a háromsoros könyvpolcok részbeni felszámolása, katalógizálatlan könyvek és kéziratok kötegeinek leltározása stb. Terveinek kivitelében azonban megakadályozta a főváros bombázása, s így a könyvtári kincsek elrejtésének mindennél fontosabb gondja is reá szakadt. Ritka könyveink és folyóirataink fényképeztetését folytatta, majd 1943 őszétől irányította a legféltebb anyagnak az akadémiai pincék beton-hordóiba való leszállítását, és a közel hatezer kötetnyi régi magyar könyvek, kódexek, muzeális tárgyak és kéziratok (GOETHE-, VÖRÖSMARTY-, SZÉCHENYI-szobák anyagából) ládába való csomagoltatását. Ezekből 10 hatalmas ládát a Nemzeti Múzeum, húszat pedig a Nemzeti Bank bombabiztos pincéibe szállítottak, az utóbbiakat azonban (az Akadémia megkérdezése nélkül) 1944 novemberében a Bank akkori nyilas elnöksége elvitette, az állam aranyfedezetével együtt, Ausztriába (ld. *Akad. Ért.* 478. sz. 6. és köv. l.).

Kereken két évig semmit sem tudtunk a Könyvtár legféltebb kincseiről, amidőn végre 1946 nyarán közölte a bank-vezetőség, hogy a ládák sértetlenül, pecsétek érintetlenül maradván, megkerültek egy falucska határában az amerikai zónában, s bármikor átvehetők. ... Midőn a ládákat behozták az Akadémia romos udvarába, MELICH János örömkönnyekeket sírt.

Györkösy Alajos és SIMONYI Dezső irányításával folyt a ládák kicsomagolása és az értékes anyag helyrerakása elárvult polcaikra és szekrényeikbe, — minthogy időközben, 1947-ben MELICH lemondott vezetői állásáról. Így már nem vehetett részt az Akadémiai Könyvtár helyiségei és bútorzata felújítási munkálataiban sem, de szellemi frissességét még több mint egy évtizeden át megőrizve, nyelvészeti tanulmányokat írt, és *Etymológiai szótára* befejező részeit tisztáztatta, sőt az akadémiai ülések némelyikére is eljárt mint tanácskozó tag és a nyelvészeti tudományok doktora.

Emlékét mindig kegyelettel őrizzük!

GERGELY PÁL

Komjáthy Aladár (1894–1963). Pályáját a matematika és fizika szakelőadójaként a budapesti Egyetemi Könyvtárban kezdte. Mivel ezt az első kinevezését a Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztosságtól kapta, a tehetséges fiatal matematikus a Tanácsköztársaság bukása után arra kényszerült, hogy hivatalnoki állást vállaljon. Az Akadémia újjászervezése után ismét könyvtári munkakörbe került: az Akadémiai Könyvtár szerzeményezési osztályának megszervezésével és vezetésével bízták meg. Időközben, 1946-ban, 1919-i kinevezése alapján rehabilitálták.

KOMJÁTHY Aladár két szellemi világtájban volt alkotó: alkotó a művészetben és a tudományban. Költő volt és matematikus, de az elméleti fizika és a tudománytörténet területén is publikált értékes tanulmányokat. A matematika a logikához és a filozófiához, az irodalom pedig a lélektanhoz vezette el. E magas hőfokú szellemi életnek olyan nagy első ihletője és irányítója volt, mint BABITS Mihály, aki mint újpesti tanár felfigyelt a tehetséges és tudásra vágyó diákra és mindvégig hú, atyai barátságába fogadta.

E sokrétű oktató tevékenységnek futólagos tanulmányozása is egy minden írásában megnyilvánuló alapmagatartás felismeréséhez vezet, ez pedig a mély erkölcsi komolyság és az emberiség sorsát legközelebről érintő kérdések iránti szenvedélyes érdeklődés. Ezért küszködött igényes és komorfényű gondolati lírájában az emberi lét legnagyobb kérdései-

vel, ezért foglalkozott a fizikának azokkal a problémáival, amelyek mind a technikai haladás, mind a modern világnézet kialakítása szempontjából a legfontosabbak.

Ez a magatartás jellemezte könyvtárosi tevékenységét is. Könyvtári munkáját mint alkotó tevékenységet fogta fel és úgy is gyakorolta. Amikor 1950-ben megbízták az Akadémiai Könyvtár állományának fejlesztésével, akkor tulajdonképpen egy halott vagy legalábbis több évtizede tetszhalott könyvgyűjtemény feltámasztását tették feladatává. KOMJÁTHY Aladárban megvolt minden adottság ahhoz, hogy ezt a feladatot aránylag rövid idő alatt megoldja: az európai kultúra minden kincsét magába foglaló műveltség, a rendkívül gyors tájékozódó képesség, a munkatársait gyakran csodálatba ejtő emlékező-tehetség és a törekeny testalkatához képest meglepően nagy munkabírás. Nem felejtjük el, akik ebben az időben találkozhattunk vele, azt a szikrázó lelkesedést és örömet, amellyel belevetette magát a munkába. Azt a lehetőséget, amelyet a magyar nép egy régi tudományos intézményünk felélesztéséhez nyújtott, nagymértékben KOMJÁTHY Aladár munkája váltotta élő valósággá.

Mi jellemezte KOMJÁTHY Aladár könyvtárépítő munkáját? Egyrészt a nagyvonalú sokoldalúság: szükség volt erre abban az időben, amikor a háborús évek izóláltsága után végre mód nyílt arra, hogy a magyar tudósok felmérhessék a tudomány helyzetét a nagyvilágban. — Másrészt biztos érzék a kutatás azon területeinek a felismerésére, amelyekben valami új van keletkezőben, amelyekben egy-egy zseniális kezdeményezés nyomán teljesen új kutatási ágazatok fejlődnek ki. E kutatási területek szakirodalmának erőteljes beszerzésével alkalmassá tette a több évtizeden át alig fejlesztett könyvállományt arra, hogy nemcsak a jelen, hanem többször a később meginduló magyar kutatásoknak is első könyvtári bázisa legyen. A tudományok belső fejlődési tendenciáinak mély ismerete tette őt képessé arra, hogy közvetve az akadémiai kutatóintézeti hálózat távlati könyvtári szükségleteiről is gondoskodjék olyan területeken is, ahol a kutatóintézet még csak tervezési stádiumban volt: elég itt csak a kibernetika, az izotópkutatások, a lélektan, a szociológia stb. terén végzett állományfejlesztési tevékenységére utalni.

KOMJÁTHY Aladár 1957 elején nyugalomba vonult ugyan, de mint a matematika, a természettudományok és a filozófia szerződéses szakreferense haláláig folytatta munkáját változatlanul magas színvonalon; összesen tehát 14 éven át építette az MTA Könyvtára állományát az intézmény fejlődésének egyik jelentős, ha ugyan eddig nem legjelentősebb korszakában. Az általa kialakított modern könyvgyűjtemény, véleményünk szerint, élete utolsó korszakának legjelentősebb alkotása, amelyen úgyszólván halála napjáig és utolsó éveinek betegségei ellenére is állandóan munkálkodott.

Magas szellemi és erkölcsi kvalitásaival vonzó emberi vonások párosultak. Szerette a fiatalokat; tudását, tapasztalatait mindig szívesen osztotta meg kollégáival. Emlékét kegyelettel és szeretettel megőrizzük.

KENÉZ ERNŐ

Varró István emléke. (Nagykanizsa, 1878. márc. 17—Chicago, 1963. szept. 13.) Nincsenek különösen megrázó fordulatok ebben a hosszú életben, amelyet ő maga — még utolsó napjaiban is — kivételesen szépnek és gazdagnak tartott. Hosszú munkássága után nem maradt könyvtárnyi munka, nem túl számos a megjelent műveinek sora: egészében tekintve mégsem fecsérelte el életét. Lexikonaink mint alapos közgazdasági műveltséggel rendelkező, jogvégzett kamarai titkárt, könyvtárost, szerkesztőt és kiváló bibliográfust tartják számon. Ez igaz, természetesen, de az igazság nem csak ennyi. VARRÓ István tanítómestere volt százaknak anélkül, hogy ezt valami nagyképűséggel sajátos hivatásának tekintette volna. Mindazt, amit az emberi elme alkotott, nagy egységben látta, főleg a kultúra és a társadalom kapcsolatára, összefüggéseire figyelve, a jelenségek

kölcsönhatására élezett szemmel, amelyet specializálódás nem korlátozott, tekintélytisztelet nem feszélyezett. Szellemi alkotásának gyökerei mélyen belenyúlnak a XIX. század végi radikális liberalizmus talajába, bár tudjuk: szeretett volna túllépni ezen.

VARRÓ István egyetemi tanulmányait Pesten végezte, és hosszú utazások után itt telepedett le mint újságíró. 1906 óta kereskedelmi kamarai titkár, később a SZABÓ Ervin szervezte kamarai könyvtár vezetője lett. Közben előadója a műegyetem közgazdasági fakultásának, majd a Világkereskedelmi (később Közgazdasági) Főiskola tanára. Eleinte munkásvédelemmel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott, beleértve a nők és fiatalokrák foglalkoztatásának kívánalmait. Tanulmányait magyar és német nyelven is megjelentette, és ezek sok tekintetben törvényelőkészítő kihatásúak voltak (*A munkásvédelmi törvények végrehajtása Magyarországon*. Bp. 1908. — *Die Durchführung der Arbeiterschutzgesetze in Ungarn*. Jena, 1908. — *Die Regelung der Maximalarbeitszeit der Frauen und der Jugendlichen in Betrieben mit zehn oder mehr Arbeitern*. Jena, 1909.). 1909-től szerkeszti a hazai társadalomtudományi bibliográfiát, majd bibliográfiát készít a háború előtti évek egyik fenyegető gazdasági tünetéről, az inflációról (*Magyar társadalomtudományi bibliográfia 1909-ről, illetve 1910-ről*. — *A drágaság bibliográfiája*. Bp. 1912. TONELLI Sándorral együtt). Foglalkozik a lakásügy kérdésének társadalmi vonatkozásaival és az élelmiszerhamisítással kapcsolatos törvényekkel (*A lakásügy rendezésének előkészületei*. Bp. 1913. — *Magyar élelmiszertörvények*. 1. köt. Bp. 1913. VÁGÓ Józseffel együtt).

E súlyos és részben hivatali tevékenységével kapcsolatos kérdésektől távolodva mintegy pihenőként foglalkozik közben irodalmi munkássággal. LAMBRECHT Kálmánnal együtt kiadja a hazai anekdotakincset, e maig fontos alapot jelentő gyűjteményt (*A világ-irodalom anekdotakincse*. Corpus Hungaricarum anecdotarum et raritatum. 1—2. köt. Bp. 1922) és szerkeszti a *Világirodalom Könyvtárt*, NIETZSCHÉ-t fordít. A szerveződő Közgazdasági Főiskola oktatási problémáival kapcsolatban 1913—1915 közt négy tanulmányt tesz közzé a *Közgazdasági Szemlében*. Mindezek, és még számos nem említett — esetleg be sem fejezett — munkája mind szorosabbra vonta kapcsolatait azokkal a barátaival és társaival, akik a fehér terror éveiben új kiút építésére szövetkeztek. A feloszlott Társadalomtudományi Társaság még itthon maradt tagjait gyűjtötte maga köré, a szociológia kérdéseivel foglalkozók legjavát. 1926-ban *Századunk* címmel a régi *Huszádik Század* munkáját folytatot folyóiratot indítanak; ennek szerkesztője, lelke CSÉCSY Imréről VARRÓ István volt. Fontos, talán legfontosabb feladatának érezte ezt a szerkesztői munkát.

Mélységes tisztelet élt benne az írott szó iránt, talán ez a főoka annak, hogy aránylag kevés munkáját jelentette meg: soha sem volt megelégedve teljesítményével. Az igényesség, a tisztelet minden alkotómunka iránt nemcsak tökéletesség utáni szomjúságot okozott, hanem számos módszerbeli és elméleti kérdést is előtérbe állított. Ezzel még szorosabbra fűződtek a baráti szálak azokhoz, akikben hasonló igény élt. Közülük csupán BERÉNY Róbert, FÜST Milán és WEINER Leó nevét említem, akikkel mindvégig fenntartotta kapcsolatait, és akik — más és más művészeti területen dolgozva — sok tekintetben rokon magatartást mutattak. Ez a kissé utópisztikus érzete ezt a tökéletesség felé, ha nem is bizonyult az alkotás rúgójának, soha véget nem érő eszmecserek, harcok viták kialakulását mozgította elő. Olyan komolyan, annyi felelősséggel, sokszor annyi játékos bájjal vitatkozni művészet és irodalom végső kérdéseiről sehol sem lehetett, mint e körben. Nem kellett senkit sem tisztelni, semmit sem kímélni, csak a mindig feltételezett kölcsönös jószándékot.

Ahhoz, hogy ezt a sajátos és alig meghatározható, vezető szerepet betöltse, rendkívüli emlékező tehetségre volt szükség. VARRÓ István valóban bámulatos memóriával rendelkezett, különféle területről származó ismeretanyagot tudott elraktározni és a nála megszokott szenvedélyességgel alkalomadtán felhasználni. Kifogyhatatlan volt történeteiben: az elmúlt évszázadnak alig volt szereplője, eseménye, alkotása, amelyet valamely

úton, valamely fordulójában, legszemélyesebb élménnyel meg ne közelített volna. Ez a polihisztorság, amely jellemezte és amelyet színes és érdekes egyéniségének szövedéke tett hitelessé, éppoly mélyen benne gyökerezik a XIX. század utolsó harmadában, mint VARRÓ István egész egyénisége. És mégsem szűnt meg soha új és új területek, más és más emberek iránt érdeklődni. Amikor a fasizmus súlyosbodása elől — főleg családja érdekében — Chicagóba költözött: valahogyan befejezte életét. Soha nem vált amerikaivá, hazai könyveket olvasott, széles körű levelezést folytatott. Néhány évvel ezelőtt rábírtuk emlékiratai összeállítására. Hozzákezdett, de rohamosan hanyatló egészsége miatt már nem volt kedve és ereje elkészítéséhez. Vázlatok sem maradtak ránk, legfeljebb egy-egy kidolgozott részlet fog még előkerülni. Ilyen érdekes résztanulmány volt az is, amely SZABÓ Ervin és a kamarai könyvtár kapcsolatával foglalkozva, néhány év előtt e folyóirat hasábjain jelent meg (*Magyar Könyvszemle*. 1960. 76. évf. 183—193. l.). Talán gazdagodunk még néhány hasonló „töredékkel”, amelyek segítenének színes és vonzó egyéniségét megeleveníteni. Ennek segítségével majd nemcsak azok számára marad egyénisége felejtethetlen, akik személyesen ismerték.

ZÁDOR ANNA

Budapest történetének bibliográfiája II. kötete. Az egész világon, de különösen a szocialista országokban élénkül a helyismereti kutatómunka. Nálunk is tapasztalható az utóbbi években kisebb fellendülés, egyelőre azonban — kellő támogatás híján — eléggé szórványosan. Éppen ezért igen nagyra értékelhetjük a Fővárosi Tanács támogatását, amely lehetővé tette, hogy ez a bibliográfia megjelenhessen.

A 90 000—100 000 címszavas várostörténeti bibliográfia gondolata az elmúlt év tavaszán váratlanul elhunyt ZOLTÁN Józseftől származott. A nagy munkát haláláig ő irányította. A kötetek tartalma vázlatosan a következő lesz:

Az I. kötet tartalmazza Budapest történetének irodalmát a legrégebb kortól 1686-ig, Buda visszavívásáig.

A további kötetek pedig az 1686 utáni idők irodalmát tartalmazzák a következő tagolásban:

II. kötet : Általános művek, városfejlődés, egészségügy, Budapest fürdőváros.

III. kötet : Gazdaság. (Ipar, kereskedelem, közlekedés, bányászat, mezőgazdaság, pénzügy.)

IV. kötet : Társadalom. (Statisztika, demográfia, nemzetiségek, társadalmi osztályok, társadalmi élet, néprajz, sport, idegenforgalom.)

V. kötet : Politika és közigazgatás. (Forradalmak, munkásszorgalmak, politikai és katonai események, várospolitikai, városi közigazgatás stb.)

VI. kötet : Kultúra. (Oktatás, iskolák, tudomány, tudományos intézetek, irodalom, sajtó, színművészet, zene, képzőművészet, iparművészet stb.)

VII. kötet : Mutatók. (Betűrendes, szak, hely, név és tárgy, intézmény stb.)

Mivel az 1686-ig terjedő időszakról a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak egy korábbi kiadású és használható bibliográfiája van, úgy döntöttünk, hogy az I. kötet kiadása kevésbé sürgős, mint a további hat köteté.

A bibliográfia méretei szokatlanul nagyok, s még világviszonylatban sem jelentkezett egyetlen város sem saját irodalmának ilyen gazdag feltárásával. Gustav GUGITZ bibliográfiája (*Bibliographie zur Geschichte und Stadtkunde von Wien*) 1947-től 1958-ig folyamatosan jelent meg négy kötetben és 17 000 számozott tételt tartalmaz, amelyet sok számozatlan adat egészít ki. A másik jelentős várostörténeti bibliográfia, a demokratikus Berlin városi könyvtára által füzetekben folyamatosan közölt és ebben az évben három kötetben megjelenő *Unser Berlin in Buch und Zeitschrift* ugyancsak 17 000 tétel.

Az összehasonlításkor leginkább szembevetendő a méretek nagy eltérése, hiszen bármelyiknél ötszörösen nagyobb a mi bibliográfiánk. Mindjárt hozzá kell tennem, hogy nem

a méretek versenyének eredménye bibliográfiánk nagy terjedelme. Az eltérés onnan adódik, hogy mi nemcsak a könyvekre, illetve monografikus művekre és jelentősebb terjedelmű folyóiratcikkekre szorítottunk, hanem figyelembe vettük a helyismereti kutatás és mindenféle történelmi kutatás számára nélkülözhetetlen sajtóanyagot is.

Anyaggyűjtésünk alapjául a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteményének állománya szolgált, de figyelembe vettük könyvtárunk egyéb, és más könyvtárak könyvanyagát is. 50 000 kötetet, nagy mennyiségű egyéb nyomtatványt, 1200-féle napilapot és folyóiratot néztünk át. Elsősorban tehát a folyóiratokból és napilapokból adódott a mennyiségi növekedés, amely azonban lényeges minőségi javulást is eredményezett.

A 2000 éves város gazdagon kínálkozó irodalmából válogattuk össze anyagunkat, s gyakran nagy erőfeszítéseket tettünk, hogy a tervezett méreten ne lépünk túl, mert célunk nem a teljesség, hanem a gazdagságával is jól áttekinthető válogatott irodalom közrebocsátása volt. E szándékunk megvalósulását véglegesen csak a használat dönti el, de tapasztalataink máris vannak, hiszen az anyaggyűjtéssel egyidőben szerkesztett bibliográfia már kézirat formájában is a Budapesti Gyűjtemény tájékoztató munkájának nélkülözhetetlen segédeszköze lett. Az itt szerzett tapasztalatok igen biztatóak.

Másik célunk volt az, hogy a nagy mennyiségű irodalmat a lehető legjobban föl-tárjuk, ezért az egyes tételeket annotációkkal láttuk el, s a monografikus művek rejtett adatait analitikus formában emeltük ki. A betű- és időrendben elhelyezett anyag használhatóvá vált nemcsak a kutatóknak, hanem Budapest történetével bármilyen fokon foglalkozó olvasók számára is.

A most kiadott II. kötetről még annyit kell megemlíteni, hogy három teljesen különálló nagy részből áll. Mindegyik külön kötetbe kívánkozott volna, de a három téma terjedelme együttesen adott ki egy kötetet. Felosztása:

1. Budapestre vonatkozó általános művek, városleírás, egyes városrészek, cím-, lak- és utcajegyzékek, Budapest környéke, a főváros egyesítése, utak, utcák, terek, lépcsők, sétányok, városfejlődést visszavető tényezők stb.

2. Egészségügy. Szabályrendeletek, anya- és gyermekegészségügy, betegségek, gyógyszerek, gyógymódok, közegészségügyi intézmények, köztisztaság, temetkezés stb.

3. Budapest fürdőváros: fürdők, strandok, dunai uszodák, források, kutak stb.
Az anyag gazdagságának illusztrálására tovább bontottuk *A város fejlődését visszavető tényezők* című fejezetet:

a) Elemi csapások általában: földrengés, tűzvész, tűzoltás.

b) Árvizek 1838 előtt, az 1838-i nagy árvíz, árvizek 1838 után, árvízvédelem, víz-szabályozás, Duna-szabályozás, patakok, árkok stb.

c) Háborús károk.

A logikus rendben kialakított tematikán belül az anyag elrendezésében a következő szabályokat érvényesítettük: A téma elejére kerültek a bibliográfiák betűrendben, utána a szabályrendeletek (törvények, rendeletek, rendlettervezetek stb.) időrendben, azután a téma általános összefoglaló művei betűrendben és végül a részletadatok időrendben. Ettől a rendtől csak olyankor tértünk el, ha az anyag ezt szükségessé tette.

Az előszót és a folyóirat-, ill. az általános rövidítési jegyzéket nem kötöttük hozzá a kötethez, mert az az első kötetbe kívánkozik. Szándékunk, hogy az I. kötetben ezt is a tartalommutatóhoz hasonlóan öt nyelven ismételtelen közreadjuk.

A bibliográfiából 500 példányt a külföldi nagy könyvtáraknak, városi könyvtáraknak és várostörténeti múzeumoknak juttatunk el, a megmaradó 500 példány pedig a magyar könyvtárak és kutatók rendelkezésére áll.

1964-től kezdve évenként két kötetet adunk ki: 1964-ben a III. és IV., 1965-ben az V. és VI., 1966-ban pedig az I. és a VII. kötet jelenik meg.

A nagy figyelmet, pontosságot és türelmet követelő munka szerénységre tanította a bibliográfia munkatársait. Ezzel a szerénységgel, de a legnagyobb segítőkészérettel adjuk át munkánk eredményének hetedrészét. Tudjuk, hogy kötetünk méreteinek megfelelően hordozza hibáit is, de ezek jelentős részének kiküszöbölése a további kötetekben talán sikerülni fog. Munkánk legnagyobb elismerését abban látnök, ha — célkitűzéseinknek megfelelően — mindenfajta Budapest történeti kutatás és anyaggyűjtés alapjául szolgálhatna, s ugyanakkor módszertani segítséget nyújtana a megyei, vidéki városi, esetleg a külföldi könyvtárak hasonló jellegű munkájához.

BERZA LÁSZLÓ

Az örmény és grúz címek átírásáról. Tudományos könyvtáraink címátírási gyakorlatában elsősorban szótárak, nyelvészeti, szépirodalmi és történelmi munkák adódnak örmény vagy grúz nyelven, s ezek átírási kérdéseit a nemzetközi fonetikai jelzéseknek megfelelően törekedtek megoldani az ilyen feladatokkal szembekerülő kartársak. Előfordul azonban, hogy a természettudományok vagy az alkalmazott tudományok területén is (technika, ipar, mezőgazdaság, orvostudomány stb.) találkozunk örmény és grúz kiadású, leginkább kétnyelvű munkákkal, s a kiadás helye miatt nem elégedhetünk meg az orosz cím átírásával, ha a címátírási szabályokhoz ragaszkodunk. Ilyen esetekben, — minthogy szokványos írógépeinkkel alig lenne keresztülvihető a fonetikai mellékjeles betűk megszerkesztése, — célszerűnek látszik a magyar betűsor segítségével átbetűzni az örmény és grúz címeket. Az itt következőkben e két nemzeti abécé magyar átírásának megállapítására szeretnénk kísérletet tenni.

Ա	ա = a	Ի	ի = i	Յ	յ = j	Տ	տ = t
Բ	բ = b	Լ	լ = l	Ն	ն = n	Ր	ր = r
Գ	գ = g	Խ	խ = ch	Շ	շ = s	Ց	ց = c
Դ	դ = d	Ծ	ծ = tsz	Ո	ո = o	Ու	ու = "
Ե	ե = e	Կ	կ = k	Չ	չ = cs	Փ	փ = ph
Զ	զ = z	Հ	հ = h	Պ	պ = p	Ք	ք = kh
Է	է = é	Ձ	ձ = dz	Ղ	ղ = dzs	Եւ	և = ev
Ը	ը = ö	Ղ	ղ = gh	Ռ	ռ = rh	Օ	օ = ó
Թ	թ = th	Ճ	ճ = ts	Ս	ս = sz	Ֆ	ֆ = f
Ժ	ժ = zs	Մ	մ = m	Վ	վ = v		

1. ábra

1. Az örmény szavak átírás. Mint ismeretes, már a korai örmény történeti források (pl. CHORENI MÓZES) az V. sz. első felében élt „örmény apostolnak”, — akit nyugati örmény kiejtéssel MESZROP, keleti tájszólásban pedig MESZROB néven emlegetnek (†441), tulajdonítják az érdemet, hogy „a görög betűk rendszere alapján” megteremtette az örmények nemzeti írását, s ezt bibliafordítása révén kulturális közkinccsé tette. Az azóta eltelt 15 évszázad számos változást okozott az örmény írás duktusában: erkatagir = vasírás; boloragir = kerek írás; szotragir = kurzív írás; selagir = írott írás; normangir = „norman” írás stb. Ezek közül ma a boloragir használatos a nyomtatásban és a selagir a kézirásban. Sok vitát váltott ki az örmény írás eredete is a kutatók részéről, mert CHORENI

MÓZES és az őt követő historikusok nem számolnak azzal a ténnyel, hogy sem az örmény ábécé betűnevei, sem a betűformák nem magyarázhatók meg maradéktalanul a görög betűsor alapján. Úgy látszik, az örmény írás forrásai közt az arámi, szír, avesztai, pehlevi írások is komoly szerepet játszottak, s MESZRÓP írásszerkesztő tevékenysége e minták összehangolásán, illetve szabad felhasználásán alapult.

Az örmény írás jelenleg használt betűi számára, a német és orosz táblázatokban található latin, illetve cirillbetűs átírások alapján, a fenti magyar átírási rendszert találjuk célszerűnek. (1. ábra.)

Mint látható, sok tekintetben követtük az orosz és német átírási rendszereket, különösen ott, ahol az örmény betűk átírását azonos módon eszközlik; eltértünk azonban tőlük ott, ahol a német táblázatok mellékjeles átírást használnak.

Arra is törekedtünk, hogy a különböző *H* hangokat s az affrikátákat pontosan megkülönböztesse az átírás egymástól. Az oroszos átírás helyett célszerűbbnek találtuk a görög betűk átírása esetében is használt *rh* átírást, mert jobban beleilleszkedik a hehezetes mássalhangzók (*kh, ph, ch, th*) sorozatába, s nem lehet összetéveszteni az egyszerű *r* betű esetleges megkettőzésével. — Az oroszos *u* átírás helyett a "t ajánljuk, mert az örmény Ω betű — akárcsak az orosz kemény jer — az élő nyelvben már nem rendelkezik önálló hangértékkel.

2. A grúz szavak átírása. A már említett CHORENI MÓZES örmény történetíró szerint († 489) a grúz írás megszerkesztője ugyancsak MESZRÓP (KÓRIUN krónikás írásmódja szerint: MAŠTOC) volt, aki az örmények megtérítése után Grúziában hirdette az evangéliumot. Mivel azonban a grúzoknak kétféle írásrendszerét ismerjük, a *khutszuri-t* („papok írása”) és a *mkhedruli-t* („harcosok írása”), amelyek annyira eltérnek egymástól, mint az egyházi és polgári cirilica, jogosan következtethető, hogy az örmények és grúzok „nemzeti

szentje” csak az egyiket, mégpedig a régiesebb *khutszuri-t* állíthatta össze. Ennek az írásnak a forráskutatása éppen olyan bonyolult kérdéseket vet fel, mint MESZRÓP másik két írásrendszere: az örmény és a hozzá hasonló, egy XVI. sz. kéziratban reánk maradt *alvani* írás. A *khutszuri* eredetét keresték már a Devanágari, tibeti, bengáli, marathi, orissai, barmani írásban, a szasszanida és arzakida pehleviben, az arámiban és a görögben. A betűk formája és nevei azonban, amelyek részben örmény és arámi eredetre vallanak, — főleg pedig: önálló alkotásra, — a grúz írás terén is valószínűvé teszik MESZRÓP szintetikus, mintázó hajlamát és önálló alkotó készségét, az örmény íráshoz hasonló források alapján.

A „harcosok írása”, a *mkhedruli* — a mai napig is élő grúz írás — a „papi írás” leegyszerűsített formája, és éppen egyszerűsége miatt sokan ezt gondolják régebbinek. Az indiai és tibeti írásokkal való hasonlatossága csak írásrendszerközi, nem pedig közvetlen forrásszerű kapcsolatot jelent. Valószínűbb, hogy a *khutszuri* és *mkhedruli* kb. úgy viszonylik egymáshoz, mint a ciriliának a NAGY PÉTER reformja előtti és utáni típusai.

A 2. ábrán a *mkhedruli* betűsor ajánlott magyar átírását közöljük.

Տ = a	Ձ = m	Զ = gh
Ծ = b	Ն = n	Գ = q
Օ = g	Օ = o	Տ = s
Ը = d	Ջ = p	Բ = cs
Ժ = e	Չ = zs	Ս = c
Յ = v	Ր = r	Ը = dz
Զ = z	Շ = sz	Վ = tsz
Թ = th	Թ = t	Ժ = ts
Ո = i	Մ = u	Կ = kh
Ժ = k	Փ = ph	Ջ = dzs
Լ = l	Շ = ch	Յ = h

2. ábra

A grúz betűk átírásában az örményhez hasonló elveket követtünk, pl. a *H* hangok átírásánál, vigyázva különösen arra, hogy egy-egy grúz betű magyar átírása általában legfeljebb 2, kivételesen 3 jegyből álljon csupán. Ezért nem jelöltük az affrikátáknak (pl. a *dzs*) az aspirációit. Ugyancsak az átírás megkönnyítése érdekében itt is elkerültük a különböző mellékjelek (a betűk fölé írt horgok és alá írt pontok) fonetikai aprólékosságát.

MOLNÁR NÁNDOR

H Í R E K

Elkészült „A régi magyarországi nyomtatványok” című kiadvány első kötetének (1478–1600) kézírata. A *Magyar Könyvszemle* eddig már két ízben is (1961. 516–519. l. és 1962. 232–233. l.) adott tájékoztatót e munkálat elvi szempontjairól, illetve annak végrehajtásának előrehaladásáról.

Időközben számos nehézséget kellett leküzdeni. Ezek között az egyik legfontosabb a Magyarországon egyetlen (vagy csak csonka) példányban sem hozzáférhető mintegy kétszáz nyomtatványról a mikrofilm beszerzése. A külföldi intézmények megértő és segítőkész támogatásával sikerült ezek nagy részéről a kért mikrofilmet megkapni. Különösen értékes és kiemelkedő a Román Tudományos Akadémia bukaresti központi könyvtára által küldött közel hétezer filmkocka. Néhány tucat mű, amelyekből SZABÓ Károly ismert egy-egy példányt (elsősorban erdélyi gyűjteményekben: Segesvár, Brassó stb.), még nem került eddig elő, de keresésük szorgalmazása folyik.

Most arról számolhatunk be, hogy az első korszak (XV–XVI. sz.) anyagának (*RMK I–II* kategóriák) feldolgozása és formába öntése befejeződött. A kézirat igen tekintélyes terjedelmű; a több mint ezer tétel ismertetése közel kétezer gépelt lapot vesz igénybe.

Külföldi vendégek könyvtárainkban. A nagy budapesti és vidéki gyűjteményeket 1963 nyarán különösen sok külföldi könyvtáros kereste fel, a Szófiában megtartott 1963. évi IFLA kongresszust pedig több nyugati vezető könyvtáros arra használta fel, hogy útját Budapesten megszakítva, betekintsen a magyar könyvtári életbe. Augusztus végén egy hétig Budapesten, ill. a Balaton mellett tartózkodott A. H. CHAPLIN, a British Museum Könyv-

tárának osztályvezetője. Neve közismert a katalogizálási szakemberek körében, ő volt az 1961. évi párizsi katalogizálási világkongresszus vezető tekintélye. Együtt jött J. WIEDER, a müncheni műegyetem könyvtárának igazgatója, az IFLA eddigi titkára és A. THOMPSON, az IFLA nemrég megválasztott új állandó titkára. Mind az előbb említett angol könyvtáros, mind az utóbb említettek számára a Szabó Ervin Kör baráti találkozót rendezett. A szófia kongresszus után járt nálunk J. VALLINKOSKI, a helsinki nemzeti és egyetemi könyvtár igazgatója, aki konkrét cseremegbeszéléseket is folytatott. A felsoroltak mind megtekintették az Országos Széchényi Könyvtárat (beleérve az új épületet), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát, a budapesti Egyetemi Könyvtárat és néhány más könyvtárat. E nemzetközileg ismert, vezető könyvtárosokon kívül több könyvtárunkban járt még J. C. WALL az oxfordi Bodleian Library osztályvezetője, három amerikai könyvtáros, továbbá a New York-i egyetem művészettörténeti csoportja, két mongol vendég stb. Egy egész tanévig tartózkodik hazánkban az ALLEN házaspár, Mr ALLEN magyar történelmi kutatásokat folytat, Mrs ALLEN pedig a New York-i Columbia Egyetem reference-könyvtárosa és mint ilyen részleteiben tanulmányozza a nagy magyar könyvtárak szervezetét és működését.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában folyó tudományos munkáról cikk jelent meg RÓZSA Györgynek, a könyvtár igazgatójának tollából a *Studii și Cercetări de Bibliologie* című román akadémiai kiadványsorozatban. A szerző részletes tájékoztatást nyújt az Akadémiai Könyvtárban folyamatban levő kutatásokról, amelyeknek az Akadémia Elnökségének 1961-i határozata különös hangsúlyt adott. Az elnökségi di-

rektívák alapján dolgozták ki a 4 éves munkaprogramot, amelynek végrehajtásaként az irodalomtörténet, a tudománytörténet és főleg a tudományszervezés témaköréből számos tanulmány és kiadvány fog napvilágot látni, egysesek ezek közül már nyomdában is vannak. A könyvtár tudományos irányító munkája az Akadémiai Könyvtár speciális feladatainak megfelelően a bibliográfiai munkát ugyancsak a tudományszervezés, a dokumentációs gyors tájékoztatás és általában Magyarország közeli és távoli tudományos programjának szolgálatába állította. A sokirányú munkában a könyvtárosok legtöbbször olyanformán vesz részt, hogy ez nem akadályozza kurrens feladataik ellátását. A cikk jó áttekintést nyújt a magyar könyvtárügy egyik fontos területéről a román olvasók számára, és ismét emlékeztet arra, hogy milyen kevés magyar könyvtárügyi közlemény jelenik meg a külföldi szakfolyóiratokban.

Zala megye sajtótörténete és bibliográfiája.

A sokrétű és hasznos megyei sajtóbibliográfiák sorában Zala hírlapirodalma ígérkezik a következő láncszemnek. A megye első hírlapjai 1861-ben indultak, és a százéves évfordulót Zalaegerszegen emlékkiállításal ünnepelték meg. A legnagyobb anyagot őrző Országos Széchényi Könyvtár mellett a Zalaegerszegi Állami Levéltár és a zalai megyei könyvtár tartalmazza a megyei sajtó számos régi emlékét.

Történetileg eddig csak a Balaton-vidék lapjai voltak feldolgozva,¹ ezért jó szívvel fogadhatjuk a JAKAB Béla tollából most megjelent új áttekintő cikket,² amelynek különösen az 1861 és 1961 között megjelent periódikák betűrendes címjegyzékét tartalmazó része figyelemreméltó. 211 időszaki sajtóterméket sorol fel; ezeknek teljes címléírását is elkészítették — mint írja — a megyei könyvtár munkatársai, s az mint a helytörténeti tájékoztatás műszere használható. JAKAB közli a periódikák földrajzi megoszlását is a megyén belül a helynevek rendszerében: Zalaegerszeg és Nagykanizsa után természetesen a két nagy balatoni fürdőhely, Balatonfüred és Keszthely vezet a kiadványok száma tekintetében. Jó felvilágosítást ad az első száz év lapokat kiadó nyomdávalalatainak jegyzéke is, kár, hogy nem tünteti fel, melyik nyomda milyen lapokat adott ki. Néhány pontatlanság és pongyolaság is akad: a *Kandí Klári* c. női élelappal — országos viszonylatban is az első! — hol Klári, hol

Klára írásmóddal szerepel; az újságok 1858-ban bevezetett bélyegadója nem a postai szállítással függött össze.

Nagyon érdekes a Tanácsköztársaság zalai sajtójára vonatkozó (sajnos igen rövid) áttekintés, amely többek közt a csupán a helyszínen meglevő unikumokra irányítja figyelmünket.

A megyei sajtóbibliográfiák sora örvedetesen fog bővülni, ha Zala sajtójának már elkészült címléírásai a szabványnak megfelelő feldolgozásban nyomtatásban is napvilágot látnak.

Az Egri csillagok örmény nyelven. A velencei Isola San Lazzaro-n levő örmény nyomdában megjelentették örmény nyelven a magyar származású FOGOLYÁN András Vilmos professzor fordításában GÁRDONYI Géza *Egri csillagok* című regényét. A fordító egyébként néhány évvel előbb *A Pál utcai fiúkat* ültette át örmény nyelvre. A szépkönyv borítólapját SZÉKELY Bertalan híres *Egri nők* című képe díszíti. A regény végén az író életrajza és méltatása található. Az *Egri csillagok* örmény fordításával immár 7 idegen nyelven olvasható. (Finn 1926, bolgár 1955, orosz 1955, szlovák 1956, észt 1958, német 1958, örmény 1962.)

Megszűnt a New York Mirror. Október 16-án az egyik legnagyobb példányszámú napilap — a *New York Mirror* — eltűnt az újságkioszkokból. A lapot a HEARST konzern — állítólag a legutóbbi 114 napig tartó újságsztrájk anyagi következményei miatt — volt kénytelen átengedni a konkurrens *Daily News*-nek. Az a körülmény, hogy az *USA második legnagyobb példányszámú napilapja megszűnt*, mutatja, milyen kritikus helyzetbe került a sajtó az Egyesült Államokban. Az újságírók szakszervezete azzal a váddal állt elő, hogy a *Mirror* beszüntetése hozzátartozik a *Daily News* szándékos kampányához, amelyet a bulvársajtó monopóliumának megszerzéséért vívott. New Yorkban ezentúl mindössze három reggeli és három esti lap jelenik meg.

Héber kézirat facsimile kiadásban. A lipcsei Edition Verlag nagy érdekességet ígér bibliofilek számára: facsimile kiadásban megjelenteti az ún. *Machsor Lipsiád*, a XIV. századból származó, rendkívüli szépségű illusztrált héber kéziratot. A tervezett kiadás a világban először bocsát közre könyvalakban ilyen nagy terjedelmű héber kéziratot. A könyv 68 nagyformátumú reprodukciós lapból fog állni, a rendkívül precíz

¹ LUKÁCS Károly: *A balatonvidéki hírlapirodalom első negyedszázada*. Magy. Könyvszle, 1944.

² *A sajtó-élet első száz éve Zalában*. (Klly. az *Életünk* 1968. 3. számából.)

fémnyomat a lapok pergamenszerű jellegét kívánja visszaadni. Az eredeti héber szövegen kívül német és angol fordítást is tartalmaz a kiadvány. A fordítás munkáját Elias KATZ pozsonyi főrabbi és dr. B. NARKISS, a londoni Warburg Institute munkatársa végezte, s a szöveget magyarázatokkal látták el.

Az Ármány és szerelem sűgópéldányát kiadták. Mannheimben a Bibliográfiai Intézet gondozásában megjelent SCHILLER drámájának eredeti szövege, amely mentes a későbbi betoldásoktól, és pontosan megfelel annak a sűgópéldánynak, amelyet a mű manheimi bemutatóján 1784. ápr. 15-én a költő jelenlétében használtak. A sűgó ebbe a példányba bejegyezte a szerző által jóváhagyott szövegváltoztatásokat. — Ennek az első ízben nyilvánosságra hozott eredeti szövegnek — amely jelentős mérték-

ben eltér minden eddigi ismert SCHILLER-kiadás szövegétől — nagy irodalomtörténeti jelentősége van. — Ugyanez a kiadó jelentette meg néhány évvel ezelőtt *A haramidák* eredeti sűgópéldányát is.

A Korán új kiadása orosz nyelven. A Szovjet Tudományos Akadémia keretében működő Ázsiai Népek Intézete Moszkvában kiadta a *Koránt* orosz nyelven. A mohamedán kultúra problémáit kutató tudósok nagy tudományos eseménynek tekintik e könyv megjelenését. A *Koránt* Oroszországban a múlt század végén adták ki először orosz nyelven, ebben a kiadásban azonban sok hibát találtak a szakemberek. A *Korán* valóban tudományos fordítását Ignatyij KRACSKOVSZKIJ akadémikus, az arab irodalom szovjet kutatója kezdte meg; halála után művét az Ázsiai Népek Intézetének tudósai fejezték be.

SZEMLE

Falvy Zoltán — Mezei László: Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert. Akadémiai Kiadó, Budapest — Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, 1963. (Monumenta Hungariae Musica I.)

Kettős megilletődéssel vesszük kezünkbe a *Codex Albensis* monumenta-kiadását. Egyrészt meghatódottan szemléljük benne a XII. századi magyarság teljesítményét, másrészt jóleső önérettel lapozzuk az Akadémiai Kiadónak ezt a legújabb reprezentáns művét, amelyet a gráci Akadémiai Kiadóval karöltve jelentetett meg.

A színes hasonmásban kiadott *Codex Albensis* elé MEZEY László írt a kódexről, FALVY Zoltán pedig annak zenei vonatkozásairól alapos bevezető tanulmányt.

MEZEY László, aki a kódexet KERN katalógusa alapján felfedezte, nagy szolgálatot tett a magyar múlt kutatásának, mert az *Antiphonal*éval legelső ismert kéziratunkat találta meg, amely mindvégig hangjelzett formában a középkori magyar zsolozsmázásnak első forrása számunkra. Más, korabeli kódexeink mind a misével vagy más szertartásokkal függenek össze.

MEZEY a kódex keletkezési idejét sokoldalú körültekintéssel és meggyőző külső és belső érvekkel a XII. század első felére teszi, eltérve KERN XIII. századi datálásától. Keletkezési helyének megállapításához véletlennek látszó körülmény jött segítségére. Az 58^v fólió alján egy magánjellegű bejegyzés utal a fehérvári dékánra, kántorra, a szent király ünnepén való megjelenésre, ami a Székesfehérvárral való kapcsolatot kétségtelenné teszi. A tanulmány szerzője ennek a véletlen adatnak a kiértékelésével és felhasználásával továbbmegy, és az *Antiphonale* belső, liturgikus tartalma alapján bizonyítja, hogy bár lényegében az esztergomi ritust követi, de bizonyos helyi, fehérvári sajátosságok találhatók benne. Ez a bizonyítás szükségessé teszi, hogy előbb széles körű áttekintést adjon a középkori magyar liturgikus sajátosságokról, főleg az ország területén kialakult kétféle, esztergomi és kalocsai gyakorlatról. Ezzel régóta hiányzó tanulmányt pótol. E téren ui. részletkutatása-

ink vannak, de korszerű összefoglaló munka még nem jelent meg. MEZEY megállapításai alapul szolgálnak a további, részletekbe menő kutatásoknak.

A kódexben található nagyszámú íráshibából MEZEY éles meglátással bizonyítja, hogy azok a hallás, diktálás után való másolásból erednek. A másolás a székesfehérvári káptalani iskolában történt, ahol a váradai káptalan statutumai alapján joggal feltételezzük, hogy a scholarisok a kántor diktálása után leírták az egyes napok és ünnepek énekeit.

Nagy fontosságú az *Antiphonale* mintapéldányának a kielemezése. Ez ui. S. Gallen felé mutat. Ezzel kézzelfogható érvet nyertünk annak az immár általánossá vált felfogásnak helyesbítésére, amely szerint legősibb liturgikus könyveink és középkori liturgiánk egészében frank területről vagy közvetlen frank hatásból erednének. A *Codex Albensis* kétségtelen délnémet (S. Gallen-i) szelleme új megvilágításba helyezi ezt az annyira fontos kérdést, és okot ad, sőt szükségessé teszi kódexeink keletkezésének ilyen irányú revidálását.

Végül a tanulmány a mindennapi használatban mutatja be a kódexet, egybevetve a középkor végéről fennmaradt egri *Ordinarius* részletesen leírt szertartásrendjével.

FALVY Zoltán már 1955-ben foglalkozott a *Zenetudományi Tanulmányok* 4. kötetében a kódex zenei vonatkozásaival. Akkori és azóta leszűrt kutatási eredményeit most alapos tanulmányban ismerteti. Először az *Antiphonale* neumáit mutatja be, és a kódex hangjelzését a S. Gallen-i iskolához sorolja, pontosabban annak végző, átmeneti korszakába, még mielőtt belőle a gótikus hangjelzés kialakult volna. Ez a neumairás jellemző többi, egykorú kódexeinkre is.

Azután az *Antiphonale* több, számunkra fontosabb énekét elemzés alá veszi. Ehhez szükséges azoknak mai hangjegyekre való átírása, amit FALVY nagy gonddal későbbi kódexeink alapján végzett el. Nehezebb dologra vállalkozott a kódex magyar anyagának kihámozásával. Nem kétséges, hogy SZENT ISTVÁN zsolozsmája, SZENT

GELLÉRT megemlékezése, SZENT ADALBERT antiphonája magyar munka. (A csehok ekkor még nem ünnepelték SZENT ADALBERTet.) De hogy ebben mennyi a gregorián közkinccsnek a magyar szentek szolozmaszövegére való pusztá alkalmazása, és mennyi belőle az eredeti szerzemény, az szinte eldönthetetlen kérdés addig, amíg az európai (főképp a középkori) gregorián dallamok összehasonlító kiadása el nem készül. Ahogyan a magyar szentek szolozmaszövegében található közhelyek (pl. „ora pro populo interveni pro clero...” — 87. lapon), úgy lehetséges, hogy a dallamokban is európai közhelyeket használt a magyar szerző.

FALVY azután a kódex egyes, magyar vonatkozású énekeinek ritmusával foglalkozik, s megállapítja, hogy a *Codex Albensisi*ben található SZENT ISTVÁN szolozsma a ritmikus próza felé hajlik, és átmenet a XIII. századi verses officium felé.

Végül a kézirat egyes főlíóinak aljára rajzolt ábrákról szól és ismerteti FETICH Nándor erre vonatkozó elméletét.

A nagy mű igen jelentős eredményei mellett mégis találunk néhány elírást az utalásokban. Pl. a 41. lapon (alulról a 9. sorban) a 28^v helyett 78^v értendő. A 27. lapon 65^v helyett 65, a 72 helyett 72^v. — FALVY figyelmét elkerülte, hogy SZENT GELLÉRTnek a kódexben szereplő antiphonája megtalálható a pozsonyi levéltár E. C. 5. jelzetű (KNAUZ szerint 3. sz.) XV. századi *Antiphonálé*jában.

Külön ki kell emelnünk a könyv szép kiállítását. Az anyag minősége, az eredeti pergamenfőlíóknak tiszta és színes, eredeti nagyságban való reprodukciója, a kötés ízlésessége a kiadók gondosságát és hozzáértését bizonyítja. A fedőlapot a kódex első inicaléja, kettős A betű díszíti. Kár, hogy a könyv nem *Antiphonale Albense* néven jelent meg, mert akkor ez az iniciále egyúttal a könyv címének a monogramja is lenne.

Végül külön ki kell fejeznünk örömlenket a címlap első sora miatt, amely jelen munkát a *Monumenta Hungariae Musica* I. kötetének jelzi. Ez reményt ad arra, hogy többi, hasonló jellegű és értékű kódexeink követni fogják a *Codex Albensist* hasonló színvonalú kiadásban. (Gondolunk itt elsősorban a *Pray-kódexre*, amely a magyar művelődéstudománynak szinte minden ágát közelről érinti.) SZIGETI KILIÁN

Bogdán István: A magyarországi papírpapír története (1530—1900). Bp. 1963, Akadémiai K. 486 l., 3 t.

Aligha kell valakinek is bizonyítgatni, hogy papírgyártásunk története milyen

szoros összefüggésben van könyvnyomdászatunk történetével, s az is közismert tény, hogy az utóbbit eltéphetetlen szálak fűzik a magyar irodalom terjesztéséhez, éltetéséhez. Aki irodalomtörténeti munkája során kénytelen volt átnézni a papírgyártásunk múltjára vonatkozó irodalmat (FAZAKAS József: *A magyar papírtörténeti irodalom bibliográfiája*. Bp. 1958.), az néhány részlettanulmány adathalmazán túl éppen az összefoglaló és értékelő feldolgozásokat hiányolhatta. BOGDÁN István könyve ilyen szempontból is hiányt pótol.

A papírnak írás céljára való felhasználása a XIV. század elején indult meg nálunk: első hazai kibocsátású papíroklevélünk (az egri káptalané) 1319-ben kelt. A század papírányagát vizsgálva megállapítható, hogy ebben a korban majd kizárólag (kb. 80%) itáliai papírt használt a hazai írásműveltség. A papírszükséglet nagy részét az igazgatás-ügyvitel (kancelláriák) emésztette fel, kódexeink jó része továbbra is hártýára íródott. Jellemző például, hogy az egész középkorból fennmaradt liturgikus kódexeink (286) közül a misekönyvek száma 54, amiből csak háromnak teljesen és egynek részben papír az íróanyag, vagyis nem egészen 10%. (RADÓ Polycarp: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae*. Bp. 1947.) A XV. és XVI. század fordulóján az ügyviteli írásbeliségből egy erőteljes mellékhatás sarjad ki: a magán — méghozzá anyanyelven írott — levél. HESS András budai (1473), valamint a feltételezett pozsonyi ősnymoda már új korszak megindulását jelzik. Zengg (1499), Zágráb (1520), Szeben (1529), Fiume (1531) nyomdája pedig újabb és olyan fogyasztót jelent, amelynek egyszerre már nagyobb mennyiségű papírra van szüksége. FIRZ József régebbi munkájában (*Hess András a budai ősnymodász*. Bp. 1932.) azt igyekezett bizonyítani, hogy az 1470-es években már volt Magyarországon papírmalom. Állítását újabb művében (*Magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. Bp. 1959.) megismételte. FIRZ Józsefnek külsőségekre (papírpazarlás, olcsóság) alapozott feltételezését BOGDÁN István már korábban cáfolta (*Az első magyar papírmalmok*. Papírpapír. 1959. 67—73. l.), és sikerült azt is bebizonyítania, hogy a kettőskeresztes vízjelek után magyar eredetűnek gondolt papírok külföldiek (*Papírmalom alapítási kísérletek Budán*. Papírpapír. 1960. 195—200. l.).

Több mint háromszáz évig (1530—1900) a papírkészítés elégitette ki írásműveltségünk íróanyagszükségletét. A merített papír volt az igazgatás, a kultúra és a civilizáció haladásának fő eszköze, viszont

a papírkészítés ezek fejlődésének függvénye. Papíriparunk e háromszáz esztendejének áttekintése érdekében, az említett kölcsönhatás miatt, elsősorban a papírkészítés fejlődését alakító tényezőket veszi számba a szerző, ezek ismeretében tekinti át papírkészítésünk általános fejlődését. Megismert a papírmalmok tulajdonosai-
val, a papírkészítőkkal, megvizsgálja a malmok épületét és számba veszi a hazai papírmalmokat. Foglalkozik magával a papírkészítéssel és technológiájával, majd a készárut, a papírt keríti sorra. Végül, mintegy korszakértékelő zárótételként, a papírfelhasználással foglalkozik, különös tekintettel a fogyasztásra és ez az, ami bennünket közelebből érdekel.

A fásasztó, de nagyon beszédes szám-
adatok mellőzésével itt csak annyit jegyez-
zünk meg, hogy a XVII. században a nyom-
dák szükségletének emelkedése igen nagy.
A változás minőségi, a nyomdák száma
nem emelkedik lényegesen, de a művek szá-
ma jelentősen nő, vagyis a nyomdatermék
általánosul. A szerző számításainak alap-
ját az egyes századok átlagos nyomdász-
mának és az egyes nyomdák átlagos évi
papírszükségletének szorzata képezi. Az
utóbbi SZABÓ Károly és PETRIK Géza
bibliográfiáinak alapján számította ki a-
nélkül, hogy SZTRIPSKY Híador kiegészíté-
sét figyelembe vette volna, nem is szólva
a folyóiratokban azóta megjelent újabb fel-
fedezésekről.

A papírkészítés kutatásának fontos
segítője a vízjelek vallomása, amelyek sok
esetben a készítő nevének kezdőbetűit
tartalmazzák. A nehézséget itt a betűk
feloldása és a termék időrendhez kötése
jelenti. Ez utóbbi munkában irodalomtör-
ténétírásunk is segíthetne. Íróink nagy
részétől ugyanis tömegesen maradtak fenn
levelek, ezek pontos keltezése az egyes
papírkészítők fellépésének, illetve működé-
sének idejét is rögzítik. Számunkra az ilyen
irányú vizsgálódás úgy lehetne hasznos,
hogy keltezetlen, rongált vagy hibás kelte-
zésű irodalmi leveleket bizonyos vízjel-
sorozatba lehetne beiktatni, ami egyúttal
a keltezés időhatárait evre, esetleg ennél is
rövidebbre vonná össze. A meglehetősen
sok aprómunka ellenére is érdemes lenne
kísérletképpen egy-két író leveleinek ilyen
szempontú átvizsgálása.

Irodalmi muzeológiank sokat foglalko-
zott újabbban a kéziratok állagmegóvásával
(BAKI Győző: *Vacuumtechnika a múzeumi,
könyvtári és levéltári anyag konzerválásában.*
Folia Archeologica. 1959. 253—259. 1.
GYÖRY Jánosné: *Irodalmi kéziratok restau-
rálásáról.* A Petőfi Irodalmi Múzeum
Évkönyve 1960—61. 17—23. 1.). A szerző
papíradat-gyűjteménye felhasználható a

papír konzerválásához és restaurálásához
is, mert segítségével meghatározott esetek-
ben megállapítható az illető papíriranyag
összes technikai sajátsága és így — a sok-
szor csonkítással járó — vizsgálat mellöz-
hető.

BOGDÁN István könyve elsősorban egy
iparág történetét kívánta megrajzolni, de
bőven van mondanivalója a társtudomá-
nyok művelői számára is.

KŐHEGYI MIHÁLY

Bland, David: The illustration of books.
3. ed. London, 1962, Faber and Faber. 200
l., 36 t.

BLAND könyve az illusztráció miben-
létével foglalkozó rövid bevezetés után
két nagy részre oszlik. Az első az illusztrá-
ció történetét adja elő, a második pedig
a technikai eljárásokkal és azok alkalmazá-
sával ismertet meg. Bibliográfiai össze-
állítás, a szakírókérdések magyarázata és
névmutató teszi teljessé a könyvet.

A bevezetésben a könyvillusztráció
problémáit tárja elénk a szerző. Az első
nehézség, amellyel az illusztrátornak meg
kell küzdenie, a művészeti szempontok és a
gyakorlati célok összeegyeztetése. Az illusz-
trációnak alkalmazkodnia kell a szöveghez,
amelyet „megvilágít”. Nemigazi illusztrált
könyv MASEREEL *Passion d'un homme*-ja,
amely csak képekből áll szöveg nélkül, de
nem azok a korai angol kézírásos munkák
sem, amelyekben a gazdag dekoratív
anyag semmi összefüggést nem mutat a
szöveggel. További nehézség a reprodukció
kérdése. Nem hasonlítható az illusztráció
ebből a szempontból a zenéhez. A zenét is
előadóművészek közvetítik ugyan szá-
munkra, de míg a rossz előadás nem öli
meg a zenét, addig a könyvillusztráció
területén a reprodukció minőségétől függ
minden. Nem megoldás az, amit sokan
ajánlanak, hogy ti. az illusztrátor végezze
a maga művészi munkáját, s ne tördődjék a
reprodukcióval, azt bízva a kiadóra. A
könyvkiadó az üzletre néz, nem áldoz többet
az illusztrációra, mint amennyi okvet-
lenül szükséges, ezért nem is alkalmaz olyan
művészt, aki nincs figyelemmel a reproduk-
ció költségeire. Nem kis nehézséget jelent
az irodalmi szöveg és az illusztráció mű-
vészi egyensúlyának megteremtése sem.
Könnyen megesik, hogy az egyik agyon-
nyomja a másikat. Így ahelyett, hogy
szöveg és illusztráció támogatnák egymást,
ellenségekként kerülnek egymással szembe.
Végül gondolni kell arra is, hogy nem min-
den irodalmi mű egyformán alkalmas az
illusztrálásra. Nem véletlen az, hogy van-
nak szövegek, amelyeknek illusztrálásá-
ban a legnagyobb mesterek versenyeznek

a legsikerültebb alkotásokkal (pl. AESOPUS vagy LA FONTAINE meséi, *Don Quijote*), míg mások (pl. SHAKESPEARE) illusztrátorai valahogy mindig kudarcot vallanak.

Ebből a rövid összefoglalásból is láthatjuk, hogy BLAND kitűnő dialektikus érzéssel állítja egymással szembe azokat az ellentéteket, amelyeknek kiegyenlítése az illusztráció és az illusztrátor feladata, csak sajnálhatjuk, hogy nem megy tovább az ellentétek feltárásánál. Nem merül bele az illusztráció esztétikájába, s ezért nem is tud megoldásokkal szolgálni. Milyenre nem foglalkozik az esztétika kérdésével, hogy semmiféle értékmérőt nem ad a kezünkbe, amelynek a segítségével megállapíthatnók, hogy melyik illusztráció jó, melyik rossz, melyik sikerültebb, melyik kevésbé az.

Az esztétikai szempontok elhanyagolása, a művészet egészének figyelmen kívül hagyása legnagyobb fogyatékosága történeti összefoglalásának is. Az az igyekezete, hogy a technikai eljárások tökéletesedésével magyarzza az illusztráció történeti fejlődését, nagyon dicsőretre méltó. Ez az eljárás azonban egészen egyoldalúvá válik, ha nem vesszük figyelembe a művészettörténet nagy korszakait és stílusait. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a legnagyobb festők közül nem egy könyvillusztrációval is foglalkozott. Az illusztráció fejlődését tehát nem tárgyalhatjuk függetlenül a művészetek történetétől. A festészet és az illusztráció kölcsönhatásának vizsgálata viszont nagyon érdekes új meglátásokhoz vezethet. Mindezek elsikkadnak BLAND könyvében. De elsikkadnak más fontos történelmi szempontok is. Megállapítja pl. hogy az absztrakt művészet nem tudott magának utat törni az illusztráció területére. Miért? Magyarazatot igényelne az a tény is, hogy újabban az illusztráció egyre inkább a gyermekkönyvek területére húzódik vissza. Sőt, ha a szerző nagyon tárgyilagos akart volna lenni, talán annak is megtalálta volna az okát, hogy a két Németország közül miért éppen a Német Demokratikus Köztársaság az, amelyik jobban kitűnt a könyvillusztráció terén elért eredményeivel, s miért van az, hogy Csehszlovákia is figyelemre méltó helyet vívott ki magának a könyvillusztráció nemzetközi versenyében.

A második rész világosan és érthető előadásmódban ismerteti a különböző technikai eljárásokat és a tipográfus munkáját. Különösen érdekes itt az a fejezet, amelyben a tipográfust az építéshez hasonlítja: az ő feladata a könyv egészének felépítése a rendelkezésére álló különböző elemekből. Ezeket a lapokat valóban haszon-

nal forgathatja az, aki tájékozódást akar szerezni a könyvnek, mint „műalkotásnak” tervezéséről és születéséről.

BLAND könyvének ez a harmadik kiadása. A közönség tehát szívesen fogadta. Kelendőségét — az említett hiányoktól eltekintve — értékes tartalmán kívül első-sorban pompás kiállításának köszönheti. Kitűnően összeválogatott, remekbe készült illusztrációival, az anyag sikerült elrendezésével valóban példája a szép könyvnek.

TAKÁCS MENYHÉRT

Schwencke, Johan: Het Exlibris in Duitsland. Een studie voor vrienden van boek en prent. Amsterdam—Antwerpen, (1963), Wereld-Bibliotheek. 61, [3] l.

WARNECKE és Walter von zur WESTEN német nyelvterületre vonatkozó nagy exlibrismonográfiái mellett igen hasznos kis könyv SCHWENCKE munkája. Nemcsak azért, mert azokkal szemben a XV—XIX. századra vonatkozólag csak a lényeges adatokat adja, hanem azért is, mert kiterjeszkedik a XX. századra is, amely a két hivatkozott nagy monográfiából hiányzik.

A könyv az 1470 körüli Hildebrandt BRANDENBURG-féle exlibristől napjainkig a német exlibrisművészet minden korszakára kitér, és minden neves művész portréját megrajzolja, nem nagyszámú, de mindig jellemző és reprezentatív illusztrációs anyag kíséretében. A német grafika, és ezen belül a német exlibris XV—XVI. századi története Albrecht DÜRER, Lucas CRANACH, Hans Sebald BEHAM, Jost AMAN, Hans BURGMAIR, Hans HOLBEIN, Michael WOLGEMUTH stb. révén az európai grafika történetének legszebb lapjaira tartozik. (Érdekes megemlíteni, hogy a DÜRERnek tulajdonított PIRCKHEIMER-féle lap Soó professzor gyűjteményében is megtalálható.) A XVI. század datált exlibrisei (Lazarus SPENGLER, Hieronymus EBNER, Hector PÖMER stb.) világszerte óhajtott ritkaságok. A XVII. század német exlibrise már kissé színtelenebb, de a jó lapok ebből a korból sem hiányoznak. (Hans TROSCHEL, Andreas KHOL, Raphael CUSTOS, Raphael SADELER stb.) A XVIII. század az exlibrisben is meghozza a rokokó, majd a copf stílus uralmát. Martin TYROFF, Johann Georg EBERSBERGER, a két KILIAN, Josef Anton ZIMMERMANN, Michael RÖSSLER és még sok más fa- és rézmetsző keze alól tucatjával kerülnek ki a művészi lapok. A XVIII. század az exlibris terén már mennyiségileg is sokat termel, hogy ez a termés a XIX. században, a könyv kultúra kivirágzása következtében még gazdagabb, művészileg és technikailag még jelentősebb és még változatosabb legyen.

SENEFELDER találmánya következtében megjelenik a litográfiai exlibris, az olcsó „nyomdai cifra” pedig a tipográfiai exlibrisek nagy tömegét szüli. Nevek felsorolása felesleges, mert a névsor szinte beláthatatlan, s bár a legnagyobb német festők és grafikusok is szívesen fordulnak az exlibris felé, a század stílustalansága, majd az igen modorossá vált szecesszió rengeteg, művészileg kétes értékű exlibrist eredményezett. A huszadik század művészileg is meghozta a német exlibris második virágkorát, és a nagy nevek: MAX KLINGER, OTTO UBBELOHDE, E. M. LILLEN, ADOLF KUNST, WILLY GEIGER, HANS BASTIANER vagy napjainkban W. HELFENBEIN, PETER WOLBRANDT, OTTOHANS BEIER stb. nemcsak hazájukban állították helyre a művészi exlibris becsületét, de hatásuk egész Európára kisugárzott.

SCHWENCKE könyve igen hasznos mindenkinek, aki a német exlibrisről meg akarja ismerni a legszükségesebbet. Mivel WARNECKE és Walter von zur WESTEN könyveihez ma már nehezen lehet hozzáférni, hiányt is pótol. Kifogásul egyedül a művészettörténeti témánál indokolatlan, merev, századok szerinti beosztást hozhatjuk fel; az anyag stíluskorszakok szerinti beosztása, legalábbis a XIX. század végéig, indokoltabb és logikusabb lett volna.

GALAMBOS FERENC

Knizsnije znaki Alekszeja Jupatova. Katalóg vüsztavki. Vologda, 1963. 40 l.

A Szovjetunió exlibris-életének élénkségét és sokoldalúságát mi sem bizonyítja jobban, mint a fenti katalógus, amelyet a vologdai Állami Képtár adott ki Alekszej Illarionovics JUPATOVNAK az intézetben rendezett exlibris-kiállítása alkalmából. JUPATOV nem tartozik a fiatal művészek közé, és igen eredményes művészi múlt áll mögötte. 1911-ben született Rigában, orosz családból. 1930—1936 között a Lett Művészeti Akadémián tanult. 1936-ban állított ki először; 1937-ben Los Angelesben elismerő oklevelet kapott. 1937-ben a rigai Orosz Dráma Színházban mint díszlettervező tevékenykedett, és nem kisebb mű, mint a *Borisz Godunov* színrehozatala fűződik a nevéhez. Mint rajztanár, megszakítás nélkül működött azután, hogy művészeti tanulmányait befejezte. Grafikai munkásságát kb. 30 grafikai könyv és album, valamint kb. 300 exlibris jelzi. 1960-ban, művészi tevékenysége 30 éves évfordulóján a moszkvai Tudósok Háza rendezett kiállítást exlibriseiből, és e kiállítást ugyanabban az évben Leningrádban is megismételték. Exlibris-kiállítása volt 1961-ben is, a Lett Állami Könyvtárban.

A vologdai kiállítás JUPATOV 150 exlibrisét mutatta be, s a kiállított lapok kellő áttekintést nyújtanak JUPATOV exlibrisművészetéről. VENECIANOV, KUSZTOGYEJEV, PETROV-VODKISEV, E. E. LANSZERE (különösen a *Hadzsi Murat*-illusztrációi) kétségkívül hatással voltak rá, de az évek folyamán JUPATOV magára talált, és kialakította egyéni stílusát. Ez az egyéni stílus az orosz ikon díszítőelemeiből sokszor fordul a műlhoz. Lapjai olyan jellegzetesen oroszok, hogy nemzeti jellegük felirat nélkül is felismerhető. Az orosz képzőművészeti kritika éppen a túlságos múltbafordulást rója fel JUPATOV egyetlen hibájául, annál is inkább, mert egyes lapjai (a PIGULEVSKIJ részére készült exlibris, J. J. KRASZTINSZ részére készült lapja stb.) azt bizonyítják, hogy a mai témákhoz is megvan az érzéke.

A kis katalógust JUPATOV művészetének alapos elemzése vezeti be. A kiállított lapok szakszerű leírása — a katalógusrész — nagy segítséget nyújt az orosz exlibris gyűjtőinek. Sz. G. IVENSZKIJ, a vologdai Állami Képtár művészettörténésze a katalógus kiadásával halára kötelezte a világ exlibris-gyűjtőit. A kis füzetet JUPATOV 12 exlibrisének reprodukciója díszíti.

GALAMBOS FERENC

Bibliotecsno-bibliograficeszkaja klaszszifikacija. Tablicü dlja naucsnuh bibliotek. 5. vüp. D. Nauki o zemlje. Red. koll.: V. M. SZTRIGANOV (predsz.), F. Sz. ABRIKOSZOVA i dr. Moszkva, 1963, Biblioteka im. Lenina. 201 l.

A *Magyar Könyvszemle* 1962. évi 2—3. számában (238—240. l.) WEGER Imre beszámolt az OSzSZK művelődésügyi minisztériuma által négy évvel ezelőtt jóváhagyott új szovjet könyvtári osztályozási rendszer könyvalakban kiadott 4. és 6. kötetéről. A kémiai és a biológiai tudományok után most a földtudományok rendszertana, az 5. kötet is elhagyta a sajtót.

A főosztálynak — amely összefoglalja a Földre vonatkozó összes tudományokat — közös jelzete a cirill nagy D, amelyet arab számokkal jelzett alosztályok követnek. Ezek az alcsoportok.

- D 1 geodézia és kartográfia
- D 2 geofizikai tudományok
- D 3/5 geológiai tudományok
- D 8 geográfiai tudományok
- D 9 a Földre vonatkozó tudományok regionális felosztása

A további bontás három számjegyig, majd pont után ismét egy-két, ahol szükséges három számjegyig megy, hasonlóan a

DEWEY-féle decimálshoz és az ETO rendszeréhez. A sorrend alapelve az egyszerűtől a bonyolult felé való haladás — mint azt a bevezetés leszögezi — tehát a sorrendben azok a tudományok, amelyek a Föld külszínével és méreteivel foglalkoznak, azt egészében tekintve (geodézia) megelőzik azokat, amelyeknek tárgya a föld egyes burkainak tanulmányozása (hidrológia, meteorológia, geológia) és ezek azokat, amelyek a természeti komponensek bonyolult kölcsönhatásaival foglalkoznak (geográfia). Ugyanez az elv érvényesül az alosztályokban is. A gyakorlati használhatóság szempontja volt az irányadó a táblázat elkészítésekor, különös figyelemmel arra, hogy a földrajzi szakkönyvtárak, amelyek csak egy-egy tudományra kiterjedő anyagot gyűjtenek, a legrészletesebben tudják azt tagolni. Az elméleti kérdésekkel foglalkozók mellett az alkalmazott tudományágak külön alosztályt kaptak az illető tudományág jelzetén belül, hogy a kutatók számára a keresést meg lehessen könnyíteni. Így pl. D 23/24 = meteorológia; D 247 klimatológia, D 248 alkalmazott meteorológia és klimatológia.

Vagy egy másik példát véve: a D 1 geodézia és kartográfia orszályaiban a további bontás: D 11 — felső geodézia, ahová a Föld alakjáról szóló elméletek, a szferoid geodézia, a geodéziai gravimetria, geodéziai asztronómia kerülnek, tehát az általános és elméleti művek; D 12 — geodézia, topográfia: ide a geodéziai munkálatok kivételéhez tartozó ismeretágak kerültek: háromszögelés, poligonometria, precíziós szintézis; D 13 — fototopográfia, fotogrammetria: ide a gyakorlati használhatóság kedvéért mindazok az ismeretágak kerültek, amelyek vele összefüggenek, tehát nemcsak az aerofotofelvételzés és a földfelületi foteodolit-felvételzés, hanem a felvételek kidolgozásának kérdései is. Azonban a mérnöki gyakorlatban legszükségesebb irodalom a D 14 — alkalmazott geodézia alatt található: a lakott területek, földbirtokrendezés, erdőmérés, tengeri elérés geodéziájának munkálatai irodalmát mind ez a csoport foglalja össze. A D 17 a kartográfia módszereire és eljárásaira vonatkozó ismeretágakat, a D 18 — kartográfiai művek csoportja pedig a kartográfiai műveket, térképeket és atlaszokat tartalmazza.

A táblázatokat több nagy könyvtár munkatársai állították össze a saját könyvtáruk anyaga által felvetett elvi kérdések alapján. Az egyes alosztályoknak tehát különböző szerzői vannak. A geodézia és kartográfiai részt (D 1) A. V. KOZLOVA, a pedagógiai tudományok kandidátusa, a Lenin Könyvtár és A. N. LARIONOVA-

ZSURKINA, a geográfiai tudományok kandidátusa, a Szaltükov-Scsedrin Könyvtár munkatársa állították össze. Az előbbi egyben a kötet felelőse is. A geofizikai tudományok (D 2) táblázatait több szakember készítette: A. A. VOLKOV, a Lenin Könyvtár főkönyvtárosa a legnagyobb részt, de az oceanológiai táblázatokat (D 221) Sz. N. KALASNIKOVA (Lenin Kvt.) és LARIONOVA-ZSURKINA, a meteorológiaiakat (D 23/24) szintén KALASNIKOVA. A geológiai tudományokat (D 3/5) L. V. GASZSZ, a Szovjet Tudományos Akadémia könyvtárából és A. A. VOLKOV a Lenin Könyvtár részéről állította össze. A geográfiai tudományokról készített táblázatokat (D 8) V. G. ZEMLJANSZKAJA (Lenin Kvt.), LARIONOVA-ZSURKINA, továbbá I. N. BASZKACSENKO, a geográfiai tudományok kandidátusának (Tud. Akad. Könyvtára) munkája.

A 115 lapnyira terjedő táblázathoz 58 lapos betűsoros mutató készítették meg a tájékoztatóldást az újszerű szisztematikában.

F. Z. — M. L.

Szalai Sándor: Gépi kivonatkozás. Elméleti és kísérleti adalékok a magyar nyelvű tudományos közlemények gépi kivonatolásának kérdéséhez. Bp. 1963. Orsz. Műsz. Könyvt. és Dok. Közp. 69 l. (Időszerű műszaki dokumentációs kérdések 5.) — **Gépi fordítás.** Algoritmusok orosz nyelvű szövegek elemzésére. [Írta]: (HELL György, KIEFER Ferenc [stb.]) Bp. 1963. Orsz. Műsz. Könyvt. és Dok. Közp. 274 l. (Időszerű műszaki dokumentációs kérdések 3—4.)

Nagyon is helyénvaló — akár idézőjelben, akár nélküle — a dokumentáció válságáról beszélni. A szakirodalmi „termelés” egyre növekszik, s mihamarabb csillagászati számokat ér el. Ez viszont akár a párhuzamos kutatások kiküszöbölése, akár a keresett anyag minél teljesebb fellelése szempontjából szinte reménytelené teszi a dokumentáló munkát. A dokumentáció gépesítése az egyetlen lehetőség; az ezirányú törekvések több mint egy évtizedes múltra tekintenek vissza. A jelentős gazdasági erővel rendelkező országok, elsősorban a Szovjetunió és az USA igen komolyan a számítógépes fordítottak mind a kérdés feldolgozására, mind pedig a dokumentáció minél alaposabb korszerűsítésére.

A két kötet, amelyről most beszámolok, futó bepillantást enged két lényeges probléma kulisszái mögé. Mind a gépi fordítás, mind a gépi kivonatkozás két olyan lépése a dokumentációnak, ami felettebb igényes és időtrábló műveletek elektronikus úton történő elvégzését jelenti, vagyis meg-

könnyíti a dokumentáció versenyfutását az egyre csak növekvő szakirodalommal.

Az első SZALAI Sándor akadémikus dinamikus és szuggesztív tanulmánya a gépi kivonatkészítésről. A művelet alapja az az elgondolás, amely szerint egy munka tartalma kifejezésre jut a leggyakrabban előforduló szavakkal, szókapcsolatokkal jelölt fogalmakban. (Természetesen csak „szignifikáns” szavakról lehet szó, mert az olyasfajta „triviális” szavakat mint *a*, *az*, *és*, *hogy* stb. figyelmen kívül kell hagyni.) Ezt az elemző, lényegében statisztikai eljárást Hollerith kártyákkal, még gyorsabban elektronikus számítógépekkel el lehet végeztetni. Az így felkutatott elemek előfordulása mintegy kondenzálódik ott, ahol a szerző mondanivalóját összefoglalja, — ennek a szövegből gépi úton való kiemelése könnyen elvégezhető. Természetesen vannak az eljárással szemben bizonyos alapvető követelmények: a szövegnek közepes hosszúságúnak, tematikusan körülhatároltnak és tartalmilag összefüggőnek kell lennie. Mindenestre a gépi kivonatok ma még nem egyenlő értékűek azokkal az excerptumokkal, amelyeket jó dokumentátorok készítenek. Kétségtelen azonban, hogy a fejlődés iránya zata meg fogja keresni a nehézségek kiküszöbölésének lehetőségeit. Befejezésül a szerző a magyar nyelvű szöveg gépi kivonatosításának kísérleteiről szól, és példákon mutatja be az eredményeket.

A második kötet cikkgyűjtemény. Felépítésében módszeres elv érvényesül: az első négy cikk bevezető és inkább általános jellegű, a két utolsó részletkérdésekkel foglalkozik. A történeti áttekintést nyújtó cikke után a második tanulmányban HELL György a gépi fordítás főbb kérdéseivel foglalkozik. Rámutat arra a lényeges különbségre, ami a nyelvi elemzés és a gépi fordításhoz szükséges elemzés között fennáll: az első főként tartalmi, a második elsősorban formális jellegű. Ez utóbbi először lexikális, azután alakitani, majd mondattani. Bonyolult kód-rendszer fejezi ki az egyes jelenségeket, és teszi képessé a gépet a fordítás elvégzésére. A könnyebb megértést mozditja elő, hogy példának az oroszról magyarra való fordítást használja fel. A konkrét alkalmazást KIEFER Ferenc cikke szemlélteti, amelyben az *M 3* típusú számítógépen végzett kísérletek eredményeiről számol be. Megismertet bizonyos technikai jellegű problémák (transzliteráció, szótó és szókeresés, ragok felismerése és elemzése stb.) elvi és gyakorlati megoldásával. Módszertanilag és tartalmilag is lényeges KIEFER másik tanulmánya a matematikai nyelvészetről. Kiindulópontja a nyelvi és a matematikai struktúra közötti

bizonyos azonosság. Háttérbe szorul a történetiség szempontja, a nyelv ez esetben adott jelrendszer. A szemantikai szempont másodlagos, a szerkezeti elem dominál, amely a formalizáló törekvéseknek megfelelően a nyelvi jelenségeknek matematikai kifejezést ad. Célja különböző modellek (halmazelméleti, statisztikai, matematikai-logikai stb. modellek) felállítása révén a nyelvi struktúra leképzése. A két befejező tanulmány részletkérdések elemzésével foglalkozik. SIPÓCZY Győző az orosz homonimák elemzésével, VARGA Dénes pedig a morfológiai elemzés egy sajátos módszerével illusztrálja a terület fölöttébb gazdag tematikáját.

Nagyon örvendetesnek tartom, hogy az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság olyan munkabizottságot hozott létre, amely a dokumentáció gépesítésének és automatizálásának kérdésével foglalkozik, s az ilyen irányú — ezeddig igen szorványos és esetleges — kutatómunkát szervezi és összehangolja.

Ugyancsak fontos lépés e két kötet megjelenítése is. A kérdés magyar nyelvű irodalma megdöbbentően gyér, — a magyar könyvtáros és dokumentátor közvélemény tájékozottsága e területen nagyon sok kívánnivalót hagy maga után.

Semmi esetre sem törődhetünk bele abba, hogy az elektronikus számítógépek kétségtelenül sajátos világa, a velük való bánásmód, a műveletek programozása, — amely csak látszólag háromszoros matematikai ákombákom, — terra incognita maradjon a könyvtáros és dokumentátor közvélemény előtt.

Nem lehet elhárítani a kérdést megoldásának, kikísérletezésének magas költségeivel, nagy gépi igényével. Számunkra, magyar dokumentátorok számára sem elérhetetlen az elektronikus számítógép, már végeznek ilyen munkát hazánkban.

Az *Időszerű műszaki dokumentációs kérdések* sorozatának programja kétségtelenül felöleli az elektronikus adatfeldolgozás és visszakeresés kérdését is. Hasonló igényes kötet volna róla szükséges — esetleg több szakember tollából — mint a szóban forgó kettő. Nagy szükség van rá, hiszen a világűr békés felhasználása terén nemcsak távbeszélő vagy televíziós világkapcsolat megoldására vannak tervek műholgók segítségével, hanem arra is, hogy a világ könyvtárainak elektronikusan tárolt anyagából a kutató számára a kor tempójának megfelelő ütemben világméretű anyagfeltárást lehessen végezni.

Ugyancsak nem elegendő, ha már a gyakorló könyvtárosok és dokumentátorok ismerkednek az elektronika adta lehetőségekkel, komoly formában fel kell vetni

az új könyvtárosgeneráció egyetemi képzése során ezt a problémát, hogy már tanulmányaik során ismerkedjenek meg vele.

WEGER IMRE

Takács József — Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászai munka segítője. Bp. 1963, Országgyűlési Könyvtár, 70. l.

Ez a kis sokszorosított kiadvány szerény külsejével nem árulja el a tartalom viszonylagos fontosságát és hasznosságát. A broszúra megírására a Magyar Jogász Szövetség 1963 októberében Hévízen tartott kongresszusa adott alkalmat, a célja pedig az, hogy felhívja a gyakorló és elméleti jogászok figyelmét az Országgyűlési Könyvtár szolgáltatásaira. Két nagyobb részre oszlik a szöveg, az elsőtben a szerzők ismertetik a könyvtár katalógusait, kiadványait, bibliográfiai és dokumentációs tevékenységét, kézikönyvtárát, gyűjteményrészeit, felhívják a figyelmet a könyvtárközi kölcsönzés lehetőségére stb. A második rész egy igen szerencsés kézzel összeállított kiadványjegyzék, amely a jogászok számára szükséges legfontosabb kb. 200 forrásmunkát, bibliográfiát, hivatalos lapot, jogszabálygyűjteményt, lexikont, szótárt, jogi folyóiratot stb. sorol fel. Észrevételünk csak az első rész szerkezeti összetételével kapcsolatban van, amennyiben talán helyesebb lett volna az egyszerűbbtől a bonyolultig haladás elvét követni, és esetleg olyan részeket mellőzni, amelyek inkább a könyvtárosokat és kevésbé a kutatókat érdeklik.

GOMBOCZ ISTVÁN

Magyar statisztikai zsebkönyv 1963. Bp. 1963. 255 l. — **Budapest statisztikai zsebkönyve 1963.** Bp. 1963. 311 l.

Rövid megskatításokkal 1931 óta jelenik meg a *Magyar statisztikai zsebkönyv*, az 1963. évi a 19. kötet, *Budapest statisztikai zsebkönyvének* pedig 8. kötete. Kiadta a Központi Statisztikai Hivatal.

Bár a zsebkönyvek — terjedelmüknél fogva — inkább a szélesebb körű érdeklődés kielégítését szolgálják, tanulságos a bennük való böngészés a népművelés munkásainak is.

Szembeszökő a fejlődés a könyvkiadás terén. Az 1950. évi adatokkal összevetve a kép a következő: a kiadott összes művek száma több, mint háromszorosára emelkedett (6441, illetve 22 339), a szorosabban vett könyveké nem egészen kétszeresére (1880, illetve 3483). (A zsebkönyvek könyvnek tekintik a 64 lapnál nagyobb terjedel-

mű műveket, valamint — terjedelemtől függetlenül — a képsorozatokot és a képeskönyveket. Az összes kiadott művek példányszáma alig változott (62,3, illetve 64,1 millió), viszont ezen belül a könyveké megduplázódott (20,1, illetve 40,4 millió). Ez azt jelenti, hogy 1950-ben — bár az átlagos példányszám magasabb volt — ennek túlnyomó része a nem-könyv jellegű füzetekre esett. A könyvek átlagos példányszáma viszont emelkedést mutat (10 691, illetve 12 000). Összehasonlításképpen: 1938-ban 3773 a könyvek átlagos példányszáma.

Ugyancsak érdekes a könyvek műfaj szerinti megoszlása: a kiadott szépirodalmi művek száma megkétszereződött, az ifjúságiaké megháromszorozódott 1950 óta, összpéldányszámuk pedig négyszeresére, illetve hatszorosára nőtt. Megemlítenendő, hogy a szépirodalmon belül csaknem pontosan fele-fele arányban részesednek az eredeti magyar és az idegen nyelvből fordított művek, míg a példányszámban az utóbbiak némileg vezetnek. Szökkenés mutatkozik viszont a tudományos művek példányszámában, ami azzal magyarázható, hogy egyrészt a tudományos és az ismeretterjesztő művek határvonala elmosódó, így korábban valószínűleg a nagy példányszámú ismeretterjesztők közül egyeseket ide számíthattak, másrészt kiadásunk tervszerűbben, a felmerült igényeknek megfelelőbben jelenteti meg a szűkebb köröknek szóló műveket.

Az időszaki sajtó szükségvű adataiból a következőket érdemes kiemelni: a megjelent sajtótermékek száma 1962-ben 634, (ebből 24 napilap és 184 folyóirat), összesen 785,8 millió példányszámban. Az 5 országos (Budapestben megjelenő) napilap közül egyedül a *Népszabadságból* kerül vidéki terjesztésre több példány, mint Budapesten, míg a másik négy többségben a fővárosban fogy el.

Az a tény, hogy a nagykönyvtárak között hiába keresünk a zsebkönyvben vidékieket, következménye az egészségtelen centralizáltságnak. Bár néhány vidéki nagykönyvtár — elsősorban az egyetemié — megérdemelte volna, hogy a szerkesztőség közölje adataikat.

Sajnálatos az is, hogy az állományadatok a két zsebkönyvben — magyarázat nélkül — különbözöképpen szerepelnek. (Az egyik összes állományegységet, a másik könyvegységeket közöl. Ez viszont rámutat a könyvtárak belső állományzámlálási egységeinek bizonytalanságára is.)

Érdekesebbek a könyvtárhasználati adatok. Míg a nagykönyvtárak közül az olvasók száma tekintetében 2 (Országos Műszaki és a Budapesti Egyetemi Könyv-

tár) meghaladja az Országos Széchényi Könyvtárat, a forgalmazás terén utóbbi vezet közel 700 000 használt egységgel (egy olvasóra 7,9 egység jut). Nagyarányú a fejlődés a tanácsi és a szakszervezeti könyvtárak vonalán. 1950 óta a tanácsi könyvtárak száma csaknem megháromszorozódott, állományuk közel nyolcszorosára nőtt, 1,2 millió olvasójuk pedig 29 millió könyvet kölcsönzött (1 olvasóra 23,1 kötet jut). A szakszervezetiek valamivel lassúbb fejlődése mellett is kiemelkedő, hogy több, mint félmillió olvasótáboruk 8,6 millió kötetet kölcsönzött 1962-ben.

Bár a zsebkönyvekben kis tér jut a könyvkiadás és a könyvtárak kérdéseinek, a közölt adatok fejlődésünk irányát jelzik.

SCHNELLER KÁROLY

BIBLIOGRÁFIÁK

Ernst, Konrad: Die Wiegendrucke des Kestner Museums. Neu bearbeitet, ergänzt von Christian v. HEUSINGER. Hannover, 1963. 4. XXII, 130 l., 39 t.

A hannoveri Kestner-múzeum ősnymtatványai néhány kivételével mind Friedrich CULEMANN (1811—1886) hannoveri nyomdatulajdonostól származnak. A nagy hozzáértéssel és sok fáradsággal évtizedeken át végzett gyűjtésnek csak egy kisebb része az, amit a hannoveri múzeum őriz. 1870-ben ugyanis CULEMANN Londonban elárvereztette a ma is működő SOTHEBY-cégnél az akkor 730 tételt számláló ősnymtatványgyűjteményét. Ennek tulajdonítható, hogy számos más nagy könyvtárban őriznek ma CULEMANN-tól származó ősnymtatványt: így az angliai Cambridge-i Egyetemi Könyvtár nem kevesebbet, mint 110 darabot. CULEMANN halála után 415 ősnymtatvány került a hannoveri Kestner-múzeumba, ahol azokat ma a két világháború után is sértetlenül őrzik. A gyűjtemény igen érdekes keresztmetszetet nyújt a XV. század nyomdáirol és az azokban használt betűtípusokról. Ez utóbbi fontos szempont volt a gyűjtésnél a nyomdász CULEMANN szemében. Külön fontos körülmény, hogy a 415 tétel közül nem kevesebb, mint 157 egyleveles (ezekből 64 búcsúlevél), amelyek közül több tucatnyi ma az egész világon az egyetlen ismert példány. A fentiekhez csatlakozik még hat táblanyomat is.

Az értékes gyűjtemény első nyomtatott katalógusát Konrad ERNST rendezte sajtó alá 1909-ben. A mostani kiadás tíz tétellel gyarapította a tételek számát. Különös értéke azonban az új feldolgozásnak a gon-

dos proveniencia-kutatás eredményének közlése, az illusztrációk pontos feltárása, valamint a régi kötések egy részének meghatározása. Miután az új kiadvány megtartotta az ERNST-féle katalógus számozását, a szerző meghatározás, illetve a rendsző vonatkozásban ezért sok esetben eltér a ma már általánosan elfogadott formáktól, illetve a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* gyakorlatától.

Ha a CULEMANN-féle gyűjteményt magyar szempontból vizsgáljuk, úgy elsősorban a törökök ellen hirdetett háború érdekében kibocsátott tucatnyi búcsúlevelet kell kiemelni, amelyek közül számos unikum akad. GEORGIUS DE HUNGARIA egyik kiadásán kívül (*RMK* III. 81.) még két további érdekes magyar vonatkozású munkát is találhatunk: az egyik Thomas FREMPERGER kis műve *Historia translationis tunicae Christi de Hungaria* (BALLAGI 79) és a *Capitula concordiae inter Fridericum III. Imperatorem et Matthiam Regem Hungariae* német nyelvű kiadása (BALLAGI 33). A magyar szakirodalomban eddig nem került ismertetésre VI. SÁNDOR pápának MIKSA császárhoz intézett és a török elleni harcrol szóló levelének latin és német nyelvű szövege, amelyhez csatlakozik Antonius FABREGNES pápai nuncius két üzenete, amelyet Zenggből, Magyarországra akkori legfontosabb tengeri kikötőjéből datált 1493. szept. 8-án és 13-án, és a bécsi WINTERBURGER-nyomda feltehetően még ugyanennek az évnek a végén állított elő (*GW* 895).

Az értékes kiadványt számos mutató (a meghatározott XV. századi kötések műhelyei, a nyomdák, a proveniencia és a legfontosabb bibliográfiai kiadványok szerint) teszi jól használhatóvá. A kötet végén 39 technikailag igen jól sikerült táblán gazdag képanyag található, közöttük több olyan, amelyet első ízben itt publikáltak.

BORSA GEDEON

Pecsat' zarubezsnüh sztran. Zapadnaja Europa, Amerika, Avsztralia. Moszkva, 1962, Gosz. Izd. Polit. Lit. 416 l.

A világ egyre növekvő sajtótermésének annotált regisztrálása ma már nélkülözhetetlen segédeszköz az újságírók, könyvtárosok és a politikai-kulturális eseményekben tájékozódni kívánó olvasók számára egyaránt. Az eddig megjelent és kurrensen megjelenő nagy nemzetközi sajtóbibliográfiák mellett a Szovjetunióban 1962-ben kiadott könyvészet elsősorban annotációival nyújt többletet és újat.

A többkötetesnek szánt összeállítás első része Nyugat-Európa, Amerika és Ausztrália sajtóorgánumaira terjed ki.

Ananyagát világrészek, ezen belül országok szerint csoportosítja. A könyvszerkesztési felsorolást minden esetben rövid, bevezető tájékoztató előzi meg az egyes országok sajtóügyéről. Ez a bevezető elsősorban általános, többnyire politikai jellemzés, de a jelentősebb államok, mint Nagy-Britannia, Franciaország vagy az Amerikai Egyesült Államok esetében több lap terjedelmű, részletes tanulmányra bővül és beható elemzést nyújt a sajtóügyet kézbentartó politikai csoportok tevékenységéről, az újságkiadó vállalatok célkitűzéseiről, a közölt híryanag jellegéről.

A bevezetőt követi az illető ország folyóiratainak és újságjainak felsorolása az eredeti cím cirillbetűs átírásának betűrendjében. A világ mintegy 30 000 jelenleg élő sajtóorgánumának regisztrálásában a szerzők természetesen nem törekedhettek teljességre, a válogatás szempontjait azonban — bevezető hiányában — sajnos nem közlik. Így nem tűnik ki világosan, hogy az összeállítás mennyiben tűzte ki céljául az elsősorban politikai, közgazdasági és kulturális periodikák mellett a természettudományi, a tudományos műszaki és akadémiai folyóiratok ismertetését. Néhányat ugyanis említ ezek közül, pl. az USA-ban megjelenő *Chemical Engineering*, a *Textile World*-öt vagy *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*-t, — általában azonban az ezekhez hasonló jellegű kiadványokat mellőzi.

A periodika-cím cirillbetűs átírása után közli a címet eredeti, latinbetűs alakjában, valamint orosz nyelvű fordításban is. Talán szerencsésebb lett volna a sorrend felcserélése: a folyóiratok általánosan ismert eredeti címe mellett a — csupán a kiejtés szempontjából jelentős — cirillbetűs átírás szerepe másodlagos. Az ezt követő orosz címfordítás általában pontos, bár helyenkint zavaró, hogy a különböző, de azonos nyelvet beszélő országok megegyező periodikáinak fordításában az összeállítók nem azonos orosz kifejezéseket alkalmaztak.

A címeket kiegészítő annotációk a kötet legsikerültebb, elismerésre méltó részei. Az annotáció kiterjed a periodika politikai irányvonalának, programjának jellemzésére, felsorolja esetleges mellék- és társlapjait, megjelöli indulásának dátumát, periodicitását, kiadásának helyét és példányszámát (az utóbbit csak megközelítő pontossággal).

Kiemelkedő érdeme a műnek, hogy az egyes országok hírügynökségeinek jellegét és szerepét is részletesen ismerteti, ezzel is teljesebbé téve a sajtóügy jelenlegi helyzetéről rajzolt képet. De a használhatóság szempontjából célszerűbb lenne, ha inkább

a bevezető részek függelékeként, a periodikák felsorolását megelőzően következésképpen betűrendben a hírügynökségek ismertetései, nem pedig a folyóiratok és újságok közé keverve, ami a tájékozódást erősen megnehezíti. Ugyancsak a tájékozódás szempontjából okoz nehézséget a betűrendes címmutató hiánya is.

E rövid ismertetésből is kitűnik, hogy a szerkesztők (Ja. N. ZASZURSZKIJ, N. G. PAL'GUNOV, M. A. HARLAMOV) és munkatársaik tevékenységéből figyelemre méltó úttörő jelentőségű mű látott napvilágot. Az összeállítás és feldolgozás szempontjai, módszere is hozzájárulnak ahhoz, hogy a kiadvány nemzetközileg használható, tudományos tájékoztató segédeszközzé váljék. Az említett hiányosságok és helyenként észlelhető következetlenségek, amelyek az úttörő kezdeményezés velejárói, nem csökkentik az összeállítók érdemét és a munka jelentőségét.

FERENCZYNÉ WENDELIN LIDIA

Hungarian publications on Asia and Africa 1950—1962. A selected bibliography. — Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról 1950—1962. Válogatott bibliográfia. (Összeáll. APOR ÉVA, ECESEDY Ildikó. Szerk. BESE Lajos.) Bp. 1963, Akadémiai K. 106 l.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára karöltve a Magyar UNESCO Bizottság Kelet—Nyugat albizottságával tudományos életünk egy oly területét kívánja a bibliográfus rendszerező pontosságával regisztrálni, amely mind ez ideig hiányzott a kutatók asztaláról. Érdeklődési köre az orientalisztika hazai irodalma. A fent említett évkörben íródott és a mind térben, mind időben e témakörbe tartozó munkák jegyzéke. A dicséretes vállalkozás éppen anyaga természeténél fogva, mint minden nagy területet átfogó bibliográfia nem lehet teljes, ezért helyes volt a szerkesztők megjegyzése, amely mint alcím szerepel *Válogatott bibliográfia*. A regisztrálható művek évkörének megválasztása azonban nem mondható szerencsésnek. Az orientalisztika hazai történetében nem jelent különösebb fordulópontot a fent említett nyitó év, így természetesen egy összefoglaló bibliográfia kezdőpontjának tenni sem indokolt. Talán megfelelőbb lett volna hazánk felszabadulásától mérni a magyar orientalisztika mennyiségében talán kevesebb, de tartalmában és célkitűzéseiben többet mondó irodalmi alkotásainak sorát.

A munka nagyon helyesen nem csupán a hazai közönségnek, könyvtáraknak, kutatóknak nyújt betekintést a magyar orientalisztika jelenlegi eredményeiről, hanem

— mint azt angol nyelvű bevezetője, valamint a tételek angol annotációja is igazolja — a külföld érdeklődésére is számot tart.

A különböző kínálkozó rendszerezési lehetőségek közül a szerkesztők szakavatott kézzel ragadták meg a legmegfelelőbbet. A bibliográfia országok szerint, majd ezen belül a témakörök sorrendjében adja anyagát. Nagyon helyesen, ahol az anyag mennyisége és minősége úgy kívánja, a részletezés követi a tudományág természetét, ahol pedig — mint pl. afrikánisztikánk esetében — nincs számottevő irodalmunk, nem erőlteti a bontást. Ez által az egyes területek a valóságnak megfelelő jelentőséggel bírnak a feldolgozásban.

Külön ki kell emelni az *Európai—ázsiai kapcsolatok* című fejezetet. A bibliográfiai tételek ilyen jellegű csoportosítása a magyar könyvészet irodalmában talán első alkalommal egy helyre csoportosítja a magyar szerzők hozzájárulását az európai és ázsiai népek kapcsolatainak kutatásához.

A bevezető megemlíti, hogy a szerzők a hazai irodalom javát kívánják gyűjtésükben közreadni, e célkitűzésnek azonban nem minden esetben tudnak eleget tenni. A felsorolt tételek egyike másika, tisztelet természetesen a tudós és a témában járatos kivételnek, illetve jelen esetben többségnek, nem éri el az a színvonalat, hogy a magyar orientalisztika válogatott bibliográfiájában helyet érdemeljen. E néhány esetben a szerkesztők talán azt a felfogást követték, hogy valaki, aki egy jó könyvet, tudományos témát, ismeretterjesztő cikket már megírt, annak minden alkotása, legyen bár gyöngébb is, az helyt kell kapjon. Ugyanakkor néhány olyan — és ez a terület egyébként is kissé hiányos — politikai jellegű, elvi tartalmú cikk, utleírás hiányzik a gyűjtésből, amely az olvasók szélesebb rétegeit tájékoztatta Ázsia és Afrika jelenlegi gazdasági-politikai helyzetéről. E cikkek, tanulmányok, utleírások éppen úgy szerves részei a választott témának, mint a kötetben szereplő ismeretterjesztő írások. A gyűjtésben szereplő ismeretterjesztő anyag regisztrálása egyébként helyes, és jól szolgálja a bibliográfia célkitűzéseit.

Az előttünk fekvő tetszetős tipográfia-ájú kiadvány kezelését jól segíti elő a pontos és megbízható névmutató.

A kötet célkitűzésének megfelelően, kisebb hibáktól eltekintve a szerkesztők jó munkáját dicséri és öregbíti a magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjteményének tudományos megbecsülését.

A Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról 1950—1962 válogatott bibliográfiája az UNESCO támogatásával készült és került kiadásra.

DÁN RÓBERT

A Nagyvilág hét esztendeje (1956—1962).
Összeáll. KÖRTÉS Júlia. Bp. 1963, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

Az elcsépejt jelző, hogy „hézagpótló”, ezúttal túlzás nélkül, szó szerint értendő. KÖRTÉS Júlia olyan jó érzékkel, kiváló igény-fölismeréssel választotta ki bibliografizáló munkájának tárgyát, s olyan jó eredménnyel oldotta is meg, hogy ez önmagában is elismerésre, sőt hálára készíti a recenzenst, aki maga is éveken át nélkülözte a tájékozódást a világirodalmi művek között. Nagyon kívánatos lenne KOZOCSA Sándor (még ha késedelmesen megjelenő) magyar bibliográfiájának *világirodalmi párját* évről évre közzéteni. Addig is, míg ez megvalósulhat, a hét év óta missziót betöltő *Nagyvilág* anyagának áttekintésével óriási segítséget adott repertóriumával KÖRTÉS Júlia. Munkájának irodalompolitikai tanulságai is fontosak, s ezeket, reméljük, le is vonják majd az illetékesek, a könyvkiadás irányítói, de maguk a *Nagyvilág* szerkesztői is, mi hatáskörünkbe tartozónak csupán a munka bibliográfiai tapasztalatait tartjuk. Elsősorban azért, hogy az előszóban kilatásba helyezett tízéves kumuláció tökéletesítéséhez észrevételeinkkel hozzájárulhassunk, másodjára pedig, hogy a folyóirat-repertóriumok általános kérdéseiről a *Nyugut-repertórium* kapcsán a *Könyv és könyvtár* 3. kötetében (1963) elmondottakat új példán igazoltan, hangsúlyosabban ismételhessük meg.

A dicséretet még fokozhatnám: a felsőoktatásban, a könyvtári tájékoztatásban, a hírlapírásban, a népművelésben és még számos más kulturális poszton a lexikonokkal azonos mértékben forgatják majd ezt a repertóriumot, az élő világirodalom hazai termésének irányítójaként. Az a 650 példány, amit a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a Könyvtártudományi és Módszertani Központ sokszorosítottjában — izléses, takarékos külsőségekkel — előállított, aligha elégti ki a szükségletet.

Am ha most már az észrevételekre térünk, elsőbben is az alcímen akadunk föl: *Elemző bibliográfia*. Ezúttal szabatosabb lenne a *repertórium* szó, hiszen itt kifejezetten folyóiratcikkekről van szó, önálló mű egy sincs közte. S mit tesz az, hogy „elemző”? Az előszó némi következtetéseket enged levonni: „az elemző eljárás” teszi lehetővé, hogy egy-egy név alatt megjel-

jük az illető minden munkáját, akár szerző az illető, akár csak a címekben, esetleg az annotációkban esik róla szó.

Ez valóban üdvös, a használatot megkönnyítő, tetszetős módszer, de kérdés: gazdaságos-e? Ugyanezt az „elemzést” nem érhetjük-e el egységes névmutatóval is? Igaz, kicsit többet kellene lapoznia a keresőnek, de tételszámok segítségével játszva összekereshetné egy szerző cikkei vagy egy író, költő alkotásait, a róluk szóló irodalmat. *S* ezzel lényegesen — felére? — csökkenthetnék a terjedelmet! Hiszen most majd minden tétel két helyt szerepel: annak a nevének, aki írta, s annál, akiről írták. Sőt: UJFALUSSY József egyik cikke a magáén kívül LISZT, BARTÓK és KODÁLY nevével is szerepel; BASCH Lóránt *Franz Kafka Adyól és Karinthyról* című közleményének szintén négy helyen kellene ismétlődnie, ha KAFKA és KARINTHY nevével véletlenül ki nem marad. BÁRD Miklós ismerteti KLANICZAY—SZABOLCSI—SZAUDER *Kis magyar irodalomtörténetét*: négyszer fordul elő a cím. Egy pályázatról szóló beszámolóban a bírálóbizottság és a nyertesek névsora alapján pontosan tíz helyen kellene — nyolc sort újból és újból elfoglalva — előfordulnia, ha néhány helyen el nem spórolta volna előlünk az összeállító.

A *Nyugat-repertórium*ban időrendi előadásmódot szerettem volna; itt az anyag természeténél fogva föltétlenül teszi ezt szükségessé, bár elképzelhető lenne, hiszen világirodalmi tájékozódásunk folyamatának reprodukálása is tanulságos. Az alkotók betűrendjében való közlés elvét tehát elfogadhatónak tartom, de a fordítók, méltatók, kritikusok nevének megörökülését a tétel teljes megismétlése helyett a névmutatóra bízom. Annál inkább, mert a mostani rendben elsikkad a tárgyi, tartalmi „elemzés”, különösen, ha nem tapad konkrét névhez. A betűrend mechanikus elve miatt az ilyen jellegű anyag megtalálhatatlanná rejtezik a bibliográfiában szét-szórva! Ki keres úgy orosz népköltészeti alkotásokat, hogy „Aj...”, „Ha...” — vagy éppen: „Haj...”, „Hej...”? Márpedig, ha nem tudom róluk, hogy RAB Zsuzsa fordította őket, másként nem találom meg. Keresném a népköltészet vagy a folklór tárgyszava alatt, de csak akkor találom a román, bolgár, ukrán, indián stb. folklórt, ha tudom, hogy KÖPECZI Béla, DÉGH Linda, RADÓ György, PASSUTH László írt gyűjteményükről, tehát nevéükkel keresem. Ugyanígy: angol vagy francia elbeszélőkről, a spanyol költészetéről, a kongói irodalomról is csak akkor találom valamit, ha a gyűjtemények összeállítójának vagy ismertetőjének nevét már

tudom. A NOBEL-díjról is esik szó, de „A kik...” rendsző alatt vajon ki keresi azokat, „akik nem kaptak díjat”? Ez annál furcsább, mert a kevésbé ismert FORMENTOR-díj vizsont „ki van ugratva”. De keresném a tv-játék irodalmát — csak CSERÉS Miklós neve alatt lelem; Kubáról szóló cikket akkor találom, ha tudom, hogy GUILLÉN a szerzője.

Ellenzem a *Nyugat-repertórium* módszerét, amely — szintén sok ismétlésre kényszerülve — bonyolult, részletekig tagolt tárgyrend alapján adta közre az anyagot, s ezzel a keresőt majd mindig dilemma elé állította: hol is keressem? Am ugyanakkor elengedhetetlenek tartom ezt a tüzetesen kidolgozott tárgyi csoportosítást mint mutatót, amely vizsont megkönnyíti a kutató dolgát! A tárgymutatóban egy tételszám nagyobb pazarlás nélkül akár tízszer is leírható, ha az illető közlemény bonyolult, gazdag, sokágú tartalma éppen úgy kívánna.

Pen Club van ugyan, de pl. a Rio de Janeiro-i kongresszusról szóló interjú nem itt találjuk, hanem a „Békes...” rendsző alatt — de vajon keresi ott valaki? BÖLÖNY Györgynek a londoni kongresszusról szóló beszámolója is hiányzik, csak a nevével van. Az nem elég, ha a bibliográfia úgy utal, hogy „szerzőknél is” van idevágó írás; föl kell sorolnia — itt a neveket, ha számozva lennének a tételek, a tételszámokat. Ha az olvasók leveleire vagyok kíváncsi, eleve tudom, hogy SZEGEDI Pál vagy VERESS Dániel nevével kell keresnem? Ha a német könyvkidásról akarok olvasni, hiába nézem a *Kiadók* rendsző alatt, ott nincs; véletlenül rábukkanhatok a „Haladó...” cím alatt, mert így kezdődik az erről szóló cikk címe.

Nagyon helyesen sok címet magyaráz annotáció. Sajnos, nem szerencés módon, mert a címet rögtön követi és — a sokszorosító technika egyetlen érvényesülő fogyatékoságaként — egyes (nem pedig szögletes) zárójelben, így nem különböztethető meg a címben előforduló zárójel szövegektől. Helyesebb lenne az annotációt a címleírás végére, tehát a lapszám után tenni, sőt gondolatjellettel is elválasztani.

Meg kellene különböztetni a műfaji kategorizálást (vers, novella, ismertetés, történeti méltatás, irodalomtörténeti tanulmány stb.) az annotációtól. Ezeket rövidíteni is lehetne. Néhány kategóriát következtlenül fölváltva használ (bírálat, kritika, ismertetés), ezt egységesíteni kellene. Takarékoskodni lehetne még a hellyel úgy is, hogy a kiadvány elején (a tartalommutatóval együtt) föl lehetne sorolni a nap-tári év és az évfolyam összefüggését (1: 1956, 2: 1957 stb.), s a címleírásokban csak

az évfolyamot idézni. Ki lehetne számítani, mennyi helyet, munkát takarítanak meg, ha négy betű helyett egyet írunk!

Egyazon szerző munkáit most — minden funkció nélkül — a címek betűrendjének sorrendjében kapjuk. Sokkal logikusabb lenne először is megkülönböztetni a róla szóló és a tőle való írásokat, azon belül pedig a megjelenés időrendjét követni. Így egy-egy író vagy tudós fejlődését, érdeklődésének folyamatát is nyomon lehetne követni.

Az idegen nyelvre fordított versek magyar címeit is meg kellene adni az annotációban. A semmitmondó vagy fölösleges annotációkat el kellene hagyni. (Pl. UNGVÁRI Tamás *Vázlat Franz Kafkáról* című cikke után tautológia odaírni, hogy „irodalomtörténeti vázlat”.)

A repertórium pontosságáról csak használat közben győződhetünk majd meg. Egyelőre egyetlen elírást találtam: FÁBRY Zoltán *Palackpostája* nem verseskönyv, hanem tanulmánykötet. Monogramokkal nem sok gondja volt az összeállítónak, ezért meglep, hogy az egyetlen nem oldotta föl, a BÖLÖNIRől író G. L.-t, aki pedig nyilvánvalóan nem más, mint a szerkesztő, Gereblyés László. Így ezt a kis megemlékezést is az ő neve alá kell rónunk.

PÉTER LÁSZLÓ

Bibliography of proceedings of international meetings held in 1957. Brussels, 1963, Union of International Associations. 388 l.

A nemzetközi konferenciák, összejövetelek, szimpoziumok, kongresszusok, szemináriumok stb. egyre növekvő száma és a tanácskozásokról kiadott jegyzőkönyvek, kiadványok, tárgyalási anyag őrési mennyisége már régen gondot okoz a kutatóknak és könyvtáraknak egyaránt. Szinte valamennyi nemzetközi találkozó megjelenést valamiféle összefoglaló jelentést a munkájáról, és nem kell külön hangsúlyozni, hogy ezek mennyire fontosak. Rendszerint nem a hagyományos könyv formáját öltik, beszerzésük, feldolgozásuk, könyvtári feltárásuk ezért sokszor idegenkedéssel találkozik, bár a kereslet és érdeklődés irántuk egyaránt fokozódik. A Nemzetközi Szervezetek Uniója tehát fontos munkát végzett azzal, hogy elhatározta a nemzetközi összejövetelek és azok kiadványainak évenként történő regisztrálását. Az első, az 1957. évre vonatkozó kötet nemrég jelent meg, és jól egészíti ki az Unió egyéb, ugyancsak a nemzetközi szervezetekre vonatkozó, igen használható, de Magyarországon nem kellően ismert kiadványait. A kötet időrendben, hónapról hónapra sorolja fel az 1957. évi konferen-

ciákat, még a hónapokon belül is követi a kronologikus sorrendet. A címszó a konferenciát szervező vagy a kiadványt kibocsátó szervezet neve, amelyet a kiadvány bibliográfiai adatai követnek. Legfelül a gyors megtalálás kedvéért szerepel a konferencia ideje és helye, valamint a téma ETO számszáma. A cím után következik a kiadvány legfontosabb tartalmi elemeinek felsorolása és egyéb, a kiadvány nyelvére, esetleg a konferencia résztvevőire vonatkozó fontos megjegyzés. A mintegy 1600 nemzetközi találkozót, illetőleg kiadványt regisztráló könyvből az ellenőrzésképpen kikeresett varsói szocialista bibliográfiai konferencia adatai sem hiányoznak. Az ETO szerinti szakmutató és egy kombinált szerzői-tárgyszavas mutató zárják le a kötetet.

GOMBOCZ ISTVÁN

Gesamtverzeichnis der in den Dokumentationsstellen der DDR ausgewerteten Zeitschriften. Technik, Naturwissenschaften und einige Randgebiete. 2. erw. verb. Aufl. Leipzig, 1963, Verl. f. Buch- und Bibliothekswesen. 528 l. (Bücherei der Dokumentalisten 12.)

A Német Tudományos Akadémia Dokumentációs Intézete vaskos kötetben, már másodízben foglalta jegyzékbe azokat a műszaki, természettudományi és határterületi folyóiratokat, amelyeket a dokumentációs hálózat rendszeresen feldolgoz. A jegyzék új kiadása az előzőben szereplő 4000 folyóirattal szemben már 6294 tételt tartalmaz. Ez a számbeli növekedés is jelzi, hogy a német dokumentációs hálózat az utóbbi években nagy ütemben fejlődött.

A jegyzék fő része tartalmazza a folyóiratok leírását betűrendben. Az egyes leírások legfontosabb adatai: a cím, annak német fordítása, ha a folyóirat nem német nyelvű, a dokumentációs munkában használt rövidítési forma, a megjelenési hely, végül a feldolgozó dokumentációs intézmény számjele. A leírás szükség esetén még további adatokkal bővíti (pl. a folyóirat nyelve stb.). A címléírás után következnek a lelőhelyek felsorolása állományadatokkal. A kötet végén háromféle mutató található: az első a dokumentált témák szerint sorolja fel a folyóiratokat, a második a dokumentációt végző intézményeket tartalmazza számjeleik sorrendjében, a harmadik pedig a lelőhelyadatokban használt kódjeleket oldja fel.

A jegyzéknek nyilván igen jó hasznát veszik a német kutatók, akiknek a kivonat alapján az eredeti közleményre is szükségük lehet.

Dr.

Új amerikai közgazdasági referálólap.

A tőkés országok főként elméleti közgazdasági folyóiratait figyelemmel kísérő szakemberek hasznos segédesszékhez jutottak a *Journal of Economic Abstracts* c. amerikai referálólap megjelenésével. A referálólap, amelyet az amerikai Közgazdasági Társaság égisze alatt adnak ki, első évfolyamában a tőkés országok 33 legismertebb közgazdasági folyóiratát dolgozza fel, négy füzetben közölt, több mint félezer referátumban. A feldolgozott folyóiratok országok szerinti megoszlása a következő: USA 8, Anglia 5, Nyugat-Németország és a skandináv országok 3—3, Franciaország, Japán, Olaszország, Svájc 2—2, Ausztrália, Ausztria, Dél-Afrika, India, Kanada 1—1 folyóirattal szerepel. A folyóiratok kiválasztásával helyenként vitába lehetne szállni. Még ha elfogadjuk is azt az alapot, hogy csak polgári közgazdasági folyóiratokat dolgoznak fel, akkor sem érthető, miért hiányzik a referált folyóiratok köréből a nagymúltú *Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft* vagy a színvonalas francia *Revue Economique*, miért nem szerepel egyetlen folyóirat sem a spanyol—portugál nyelvterületről, viszont elengedhetetlen volt-e a *South African Journal of Economics* felvétele a referált folyóiratok körébe.

A referált folyóiratok kiválasztásában tapasztalható némi önkényességet messzeemenően ellensúlyozta az a körülmény, hogy a feldolgozott folyóiratokat viszont teljességre törekvően referálják. (Csak a szemle-cikkek, ismertetések, beszámolók a kivételek). Ez módszertani szempontból figyelemre méltó tény. A tekintélyes közreadó testület, az amerikai szakörökben jól ismert szerkesztő (A. SMITHES) sem vállalja a felelősséget a legfontosabb folyóiratok cikkeinek szelektált feldolgozásáért. Ez a tudomány specializációjának mai fokán teljességgel érthető és helyesímelhető. Gyakorlatilag azzal az előnnyel jár, hogy a folyóiratcikkek azon körére nézve, amelyet a referálólap feldolgozásra elvállalt, az olvasó kétségkívül teljes tájékoztatást kap. Amennyire ez a körülmény a szerkesztés érdeméül tudható be, annyira hibáztható a referálólap felépítésének teljesen mechanikus volta. Számonként a folyóiratok betűrendjében és azon belül a cikkek eredeti megjelenési sorrendjében közli a referátumokat. A kutató az öt érdeklő témára vonatkozó cikkek referátumainak megkeresésében semmiféle segítségére nem támaszkodhat. A referálólap apparátusa mindössze a feldolgozott folyóiratok jegyzékéből és a szerzői mutatóból áll. Ez a referátumok adott volumene mellett erősen kifogásolható.

A referátumok terjedelme is figyelmet érdemel. Az átlagos terjedelem 1800—2000 „n” körül van, azonban jócskán találunk 500—1000 „n”-es referátumokat is. Ez összehasonlítva más referálólappal (*Economic Abstracts, Documentation Economique*) viszonylag bővebb tájékoztatási lehetőséget biztosít. A nálunk szokásos terjedelmet (*Tájékoztató a Külföldi Közgazdasági Irodalomról, MNB Referálólap* stb.) azonban nem éri el. Ugy tűnik, hogy a referátumok terjedelmi arányait ennek a referálólapnak megfelelően sikerült kialakítani. A referátumok tartalmilag színvonalasak, bár korántsem egyöntetűek, ami a referálólap összeállításának módjával függ össze. A referátumok többségét ugyanis a folyóiratcikkek szerzői készítik, a referálásról pedig azok a folyóiratok gondoskodnak, amelyeknek anyagát a lap feldolgozza. Megemlíthjük még a folyóirat viszonylag alacsony előfizetési árát és a kifogástalan nyomdai előállítást.

Összefoglalás helyett azt a gondolatot vetjük fel, vajon nem érkezett-e már el az ideje annak, hogy a szocialista közgazdasági folyóiratirodalom használatához is hasonló munkaeszköz álljon rendelkezésünkre?

FÖLDI TAMÁS

Index of Indonesian learned periodicals 1961. (Indeks madjalah ilmiah.) Djakarta, 1962. 127 p. (Madjalis Ilmu Pengetahuan Indonesia — Council for Sciences of Indonesia Bulletin 4.)

Az Indonéz Tudományos Tanács Dokumentációs Osztálya másodikban adta ki az indonéz periodikák és a periodikákban megjelent közlemények nemzeti bibliográfiáját. Az 1960-ról beszámoló első kötettel a *Magyar Könyvszemle* már foglalkozott.¹ A most kezünkben levő második kötet az előzővel azonos szempontok szerint készült: első fő részében a tudományos periodikákat, a másodikban pedig a közleményeket sorolja fel az ETO alapján kialakított csoportokban. A bibliográfia most is hat központi tudományos intézmény és könyvtár közreműködésével készült.

A kiadvány alapján némi bepillantást kaphatunk az indonéz folyóiratkiadás helyzetébe. A bibliográfia első részében 115 periodikát ír le a megfelelő bibliográfiai adatokkal (amelyek között most már természetesen szerepel a címváltozás is). Ez azt mutatja, hogy 1960-nal szemben némi esökkenés mutatkozik a periodikák számában, az előző évben ugyanis 135 tudomá-

¹ 1962. 78. évf. 1. sz. 113—114. l.

nyos periodika jelent meg. A bevezetésben sajnálattal állapítják meg, hogy a megszünt folyóiratok között több értékes kiadvány is van. Az indonéz folyóiratkiadás tehát még nem indult el az egyenletes fejlődés útján, egyelőre az átszerveződés állapotában van. Erre mutat a periodikák kissé aránytalan megoszlása az egyes szakok szerint. Az ETO szakcsoportok alapján a következő képet kapjuk:

általános tárgyú periodikák	15
társadalomtudományi	27
nyelvészeti	1
természettudományi	22
egészségügyi (orvosi és állatorvosi)	13
műszaki és ipari	14
mezőgazdasági	20
földrajzi és történeti	3

Az aránylag sok természettudományi folyóirat között nincsen kémiai kiadvány, viszont a földtannal és társtudományaival (geofizika, hidrológia, oceanográfia) 9, a meteorológiával 4 periodika foglalkozik.

Jellemző, hogy az ország a tudományos elnyomás alól is felszabadult: 16 olyan periodika jelenik meg, amely korábban holland nyelvű volt, ma pedig indonéz vagy valamely világnyelven közli cikkeit. A nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódás szándékát jelzi, hogy a 115 periodika közül csak 50 tisztán indonéz nyelvű, a többi indonéz és angol (néhány német, illetve francia) szöveget tartalmaz, 20 folyóirat kizárólag angol, 2 pedig angol és német nyelvű.

A periodikákban megjelent közleményeket tartalmazó második fő rész az előző évi vel szemben jelentéktelen csökkenést mutat: 1960-ból 1075, 1961-ből pedig 1051 közleményt dolgoztak fel.

Dr

Testnevelési és sportszakirodalom. Az 1962. évben megjelent önálló művek, hírlap és folyóiratközlemények. Összeállította a Testnevelési Főiskola Könyvtárának munkaközössége: AMBRUS László vezetésével BÁLINT Józsefné és RAJOS Ferencné. Bp. 1963, Magyar Testnevelési Főiskola. 88 l. (Testnevelési Főiskola Könyvtára.)

Előszőr 1958-ban jelent meg a Testnevelési Tudományos Tanács gondozásában négy kötetben a testnevelés és sport ma-

gyarországi szakirodalmát (a kezdetektől 1954-ig) feltáró bibliográfiai összeállítás Napjainkban rohamosan szaporodó sportirodalmunk új könyvészeti feldolgozását, az 1962. évit köszönthette fejlődő sport-társadalmunk.

A Sportsokszorosító Üzemében nyomtatott könyvészeti a Magyar Testnevelési Főiskola kéziratként adta ki. A munka rövid, tájékoztató bevezetésében a szerzők rámutatnak arra, hogy az anyag óriási méreteire való tekintettel a folyóiratok és a hírlapok közleményeit (a cikkek jelentősége s nem terjedelme alapján végzett) szelektációval állították össze, de az önálló művek gyűjtésében teljességre törekedtek. Arra is felhívják a kutatók figyelmét, hogy nemcsak a Magyarországon kiadott anyagot, hanem magyar szerzőknek a külföldi szakajtóban közölt írásait, valamint szocialista testnevelésünkről és sportunkról külföldön megjelent kiadványok, közlemények címanyagát is feldolgozták. A címleírások pontosak, részletesek és világosak. Azokat a címeket, amelyek semmitmondók vagy félreérthetők, rövid annotációval egészítették ki. Az önálló művek a szakcsoportok élén kiemelve és aláhúzva szerepelnek, ezzel a kettős jelöléssel könnyítve a kereső dolgát.

Az összegyűjtött anyagot a következő szakcsoportokba osztották: *Testnevelés és sport, Testneveléstudomány-oktatás, Tömegsport, Sportlétesítmények, sportszerek, gazdasági ügyek, Atlétika, Torna, Verseny- és Téli sportok, szórakoztató játékok, Küzdő sportok, Természetjárás, Vízi sportok, Technikai sportok.* Ezeket a fő csoportokat a hozzájuk tartozó sportágak, valamint a segéd- és alkalmazott tudományok és a szakkutatók alapján felvetődő problémák szerint tovább bontották alcsoportokra.

Betűrendes névmutató is van a kötetben. Külön jegyzék tájékoztató a feldolgozott magyar (42) és idegen nyelvű (22) folyóiratokról.

A csoportok közé felveendőnek tartjuk azonban az alapvető fizikai képességek és azok fejlesztése irodalmának felvételét. Az összetett sportágak (öttusa, háromtusa) kiemelése az *Atlétika* csoportból, továbbá a verseny- és művészi torna, valamint a mű- és gyorskorcsolyázás szétválasztása is ajánlatos lenne.

KOZOSCSA ISTVÁN

TARTALOM

- Siklós András*: Adatok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak könyvkiadásának történetéhez — Zur Geschichte der Verlagstätigkeit während der ungarischen Revolutionen in den Jahren 1918—1919 113

KÖZLEMÉNYEK

- Szigeti Kilián*: Egy XIV. századbeli énekeskönyvünk továbbélése 125
Bálint Sándor: A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya.. 134
Radó György: Egy rejtélyes regény nyomában 141
Móra László: A műgyetemi könyvtár alapítása 1848-ban 146
Kóhalmi Béla: Az Almássy téri Deák Ferenc könyvtár történetéhez 154

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

- Holl Béla*: Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban 156
Borsa Gedeon: XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban 162
Kelecsényi Akos: A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában 166
Dörnyei Sándor: A XVI. századi simándi nyomda 172

FIGYELŐ

- Gergely Pál*: Melich János (1872—1963) 175
Kenéz Ernő: Komjáthy Aladár (1894—1963) 176
Zádor Anna: Varró István emléke 177
Berza László: Budapest történetének bibliográfiája II. kötete 179
Molnár Nándor: Az örmény és grúz címek átírásáról 181

HÍREK: Elkészült „A régi magyarországi nyomtatványok” című kiadvány első kötetének (1473—1600) kézirata — Külföldi vendégek könyvtárainkban — A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában folyó tudományos munkáról — Zala megye sajtótörténete és bibliográfiája — Az Egri esillagok örmény nyelven — Megszűnt a New York Mirror — Héber kézirat facsimile kiadásban — Az Ármány és szerelem sűgőpéldányát kiadták — A Korán új kiadása orosz nyelven 183

SZEMLE

- Falvy Zoltán — Mezey László: Codex Albensis (Ism. *Szigeti Kilián*) 186
 Bogdán István: A magyarországi papíripar története (Ism. *Kőhegyi Mihály*) 187
 Bland, David: The illustration of books (Ism. *Takács Menyhért*) 188
 Schwencke, Johan: Het exlibris in Duitsland (Ism. *Galambos Ferenc*) 189
 Knizsnije znaki Alekszeja Jupatova (Ism. *Galambos Ferenc*) 190
 Bibliotечно-bibliograficeszkaja klaszszifikacija (Ism. *F. Z.—M. L.*) 190
 Szalai Sándor: Gépi kivonatkészítés — Gépi fordítás (Ism. *Weger Imre*) 191
 Takács József — Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászai munka segítője (Ism. *Gombocz István*) 193
 Magyar statisztikai zsebkönyv 1963 — Budapest statisztikai zsebkönyve 1963 (Ism. *Schneller Károly*) 193

BIBLIOGRÁFIÁK

- Ernst, Konrad: Die Wiegendrucke des Kestner- Museums (Ism. *Borsa Gedeon*)... 194
 Pecsát' zarubezsnüh sztran (Ism. *Ferenczyné Wendelin Lidia*) 194
 Hungarian publications on Asia and Africa (Ism. *Dán Róbert*) 195
 A Nagyvilág hét esztendeje (Ism. *Péter László*) 196
 Bibliography of proceedings of international meetings (Ism. *Gombocz István*) 198
 Gesamtverzeichnis der in den Dokumentationsstellen der DDR ausgewerteten Zeitschriften (Ism. *Dr*) 198
 Új amerikai közgazdasági referálólap (Ism. *Földi Tamás*) 199
 Index of Indonesian learned periodicals (Ism. *Dr*) 199
 Testnevelési és sportszakirodalom (Ism. *Kozocsa István*) 200

TABLE DES MATIERES

- A. Siklós*: Contributions historiques à l'édition du livre à l'époque des révolutions hongroises de 1918—1919 (Avec résumé en allemand) 113

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

- K. Szigeti*: La survivance d'un graduel du XIVe siècle 125
S. Bálint: Les livres de la bibliothèque franciscaine à Szeged au XVIe siècle ... 134
Gy. Radó: A la recherche d'un livre énigmatique 141
L. Móra: La fondation de la Bibliothèque de l'Université Technique à Budapest en 1848 146
B. Kóshalmi: Le cinquantenaire de la première bibliothèque d'arrondissement de Budapest 154

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

- B. Holl*: Anciens livres de Hongrie dans les bibliothèques de Pologne 156
G. Borsa: Imprimés hongrois du XVIe siècle dans la Nationalbibliothek de Vienne ... 162
A. Kelecsényi: L'imprimerie de Debrecen à l'époque écoulée entre l'activité de Gál Huszár et de Mihály Török 166
S. Dörnyei: Une typographie de XVIe siècle à Simánd 172

CHRONIQUE

- P. Gergely*: János Melich 175
E. Kenézé: Aladár Komjáthy 176
A. Zádor: István Varró 177
L. Berza: La bibliographie de l'histoire de Budapest 179
N. Molnár: Translittération des titres en caractères arméniens et géorgiens 181
NOUVELLES 183

COMPTES RENDUS CRITIQUES

- Falvy Zoltán—Mezey László: Codex Albensis (*K. Szigeti*) 186
Bogdán István: A magyarországi papíripar története (*M. Kőhegyi*) 187
Bland, David: The illustration of books (*M. Takács*) 188
Schwencke, Johan: Het exlibris in Duitsland (*F. Galambos*) 189
Knížnie znaki Alekseva Yupatova (*F. Galambos*) 190
Bibliotečno-bibliografičeskaya klassifikacija (*F. Z. — M. L.*) 190
Szalai Sándor: Gépi kivonatkészítés — Gépi fordítás (*I. Weger*) 191
Takács József — Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászai munka segítője (*I. Gombocz*) 193
Magyar statisztikai zsebkönyv 1963 — Budapest statisztikai zsebkönyve 1963 (*K. Schneller*) 193

BIBLIOGRAPHIES

- Ernst Konrad: Die Wiegendrucke des Kestner-Museums (*G. Borsa*) 194
Pečat' zarubezhnyh stran (*L. Ferenczy-Wendelin*) 194
A Nagyvilág repertóriumja (*L. Péter*) 195
Hungarian publications on Asia and Africa (*R. Dán*) 196
Bibliography of proceedings of international meetings (*L. Gombocz*) 198
Gesamtverzeichnis der in den Dokumentationsstellen der DDR ausgewerteten Zeitschriften (*Dr*) 198
Une nouvelle revue analytique de l'économie paraît en Amérique (*T. Földi*)... 199
Index of Indonesian learned periodicals (*Dr*) 199
Testnevelési és sportszakirodalom (*I. Kozocsa*) 200

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

80

1964

3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 80. ÉVF. 3. SZ. 201—288 I. BUDAPEST, 1964. JULI.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő
KÓHALMI BÉLA

El szám munkatársai: CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, KOVACSICS JÓZSEF egyetemi tanár, DUXNÉ NAGY KATALIN, egyetemi tanársegéd, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, MÉSZÁROS ISTVÁN tanár, SONKOLY ISTVÁN tanár, Debrecen, ARADY KÁLMÁN főorvos, MARKOVITS GYÖRGYI, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KELECSÉNYI ÁKOS tudományos kutató, FARAGÓ LÁSZLÓNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MALLER SÁNDOR, a Magyar UNESCO Bizottság főtitkára, RÓZSA GYÖRGY, a közgazdasági tudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, MUNKÁCSI PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TARDY LAJOS, a jogtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÁLVÖLGYI ÉNDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, LAKOS KATALIN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, SZIKLAY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, DARABOS PÁL, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, SZILÁGYI TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MÓRA LÁSZLÓ, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának osztályvezetője, WITTEK LÁSZLÓNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODI CSABANÉ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani.
Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható :

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon : 111—010, MNB egyszámúszám : 46

Csekkbefizetési számla : 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon : 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon : 180—850

Csekk számla : egyéni 61.257, közületi 61.066

Beatrix királyné könyvtára

A MÁTYÁS király könyvtáráról készült leghasználatosabb jegyzékek (WEINBERGER, HEVESY, FÖGEL, HOFFMANN Edit¹) megkülönböztetés nélkül MÁTYÁS király könyveiként, korvinaként sorolják föl mindazokat a kódexeket, amelyek akár MÁTYÁS király, akár BEATRIX személyével hozhatók kapcsolatba. Tehát azokat, amelyeken a HUNYADI-ház címerével ellátott magyar címer, vagy BEATRIX királyné aragon címere, vagy pedig mind a kettő megtalálható. Ez az eljárás abból az előre elfogadott, de semmiképpen sem bizonyított föltevésből indul ki, hogy ha BEATRIX esetleg hozott is magával könyveket Nápolyból, azok Budán természetszerűleg belekerültek a királyi könyvtárba; ugyanezre a sorsra jutottak azok a kódexek is, amelyeket a MÁTYÁS királlyal kötött házasság után ajándékoztak neki vagy ő maga készíttetett. WEINBERGER meg is mondja, hogy valószínűtlennek tartja egy külön BEATRIX-gyűjtemény létezését.² HOFFMANN Edit ugyan a régi magyar bibliofilekről írt munkájában a modenai ORIGENES-kódexet, a wolfenbütteli psalteriumot és a bécsi REGIOMONTANUST mint BEATRIX királyné három könyvét említi, de ugyanabban a munkájában mind a három kódex megtalálható a *Mátyás király könyvtára* cím alatt egyesített táblázatban, és nem szentelt külön fejezetet a régi bibliofilek sorában BEATRIX királynénak.

Pedig a humanista királynék körében nem volt szokatlan jelenség a külön királynéi könyvtár. Ismerjük XI. LAJOS francia király felesége, CHARLOTTE DE SAVOIE könyvtárának a jegyzékét 1484-ből.³ A jegyzék 106 könyvet tartalmaz. BEATRIX királyné nővérének, I. ERCOLE ferrarai herceg feleségének, Aragoniai ELEONORÁnak könyvtárában halálakor, 1493-ban 74 könyvet találtak.⁴ Érdemes tehát megvizsgálni azt a kérdést, hogy a könyvkultúrájáról híres nápolyi udvarból Budára került BEATRIX királynénak nem volt-e itt külön könyvgyűjteménye? A kutatók talán csak azért nem vették észre eddig, mert szemüket elkápráztatta a Corvina-könyvtár fénye.

¹ WEINBERGER, Wilhelm: *Beiträge zur Handschriftenkunde*. 1. *Die Bibliotheca Corvina*. Wien, 1908. (Sitzungsberichte der Akademie in Wien. Philos. — Hist. Kl. 159. Bd. 6. Abt.) HEVESY, André de: *La Bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris, 1923. *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Szerk. BERZEVICZY Albert, KOLLÁNYI Ferenc, GEREVICH Tibor. Bp. 1927. (Benne: FÖGEL József: *A Corvina-könyvtár katalógusa*. 59—82. l.) HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 96—103. l.

² WEINBERGER: *Erhaltene Handschriften des Königs Matthias Corvinus und des Graner Erzbischofs Johann Vitéz*. Zentralbl. Bibliothekswesen. 1929. 6—13. l.

³ DELISLE, Léopold: *Le Cabinet des Manuscrits de la Bibliothèque Impériale*. T. 1. Paris, 1868. 91—93. l. (Histoire générale de Paris)

⁴ FAFA, Domenico: *La Biblioteca Estense nel suo sviluppo storico*. Modena, 1925. 121—122. l.

Kérdésünkre a feleletet a kódexek címereinek közelebbi vizsgálata fogja megadni. Ugyanis nem kevesebb, mint hét olyan kódex maradt ránk, amelyeknek díszes címlapján egy pajzson egyesítve látható MÁTYÁS király és az Aragon-ház címere, s ezenkívül még számos olyan kódexet ismerünk, amelyekben MÁTYÁS király címerén kívül, önálló pajzson, különböző elhelyezésben találjuk meg a BEATRIX királynéra emlékeztető címert.

A királynék címerhasználata

Különös jelenség, hogy míg a kódexek belsejében vagy kötésén ott látható címerek mindig fontos szerepet játszottak az egykori possessorok megállapításában, a könyvtártörténeti kutatásban eddig talán még a gondolata sem merült föl annak, hogy ezzel kapcsolatban alaposabban meg kellene vizsgálni a címerek alkalmazásának a kérdését. Pedig a címerhasználat módja egy olyan korszakban, amely még az élő heraldika világa, amikor a címer még fontos jogi kifejező eszköz, nem pusztán véletlennek, játékos díszítőkedvnek az eredménye, hanem van tudatos mondanivalója is. Ezt a mondani-valót figyelembe kell vennünk a könyvtártörténet, jelen esetben a Corvina-könyvtár szempontjából, és forrásértéket kell tulajdonítanunk neki. Hogy egy kódex címlapján csak MÁTYÁS király címere van-e rajta, vagy pedig vele közös pajzson egyesítve az aragon címer is ott látható, az nem függhetett az illuminátor önkényétől, attól, hogy akart-e a király mellett a királynénak is hízelegni, vagy hogy MÁTYÁS király akarta ezzel figyelmességét kimutatni felesége iránt, vagy éppen a maga hatalmát fitogtatni az Aragoniai-házzal való kapcsolat föltüntetésével, hanem a címer lényeges jel a kódex tulajdonosát illetőleg.

Természetesen nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a címerhasználat esetében nincs szó országos törvényről, írásban rögzített jogszabályról, hanem csak jogszokásról.⁵ Azt is meg kell gondolnunk, hogy a kódexek díszítése nem jogi képzettségű emberek működése, hanem művészi tevékenység volt, amely nem minden esetben ismeri és követi pontosan a jogi elveket.

Mégis, ha föltesszük a kérdést: lehet-e a közös korona alatt, egy pajzson egyesített magyar—aragon címer MÁTYÁS és BEATRIX közös címere, a heraldika határozott *nem*-mel válaszol: a férj sohasem viseli felesége címerét, a közös címer csak a feleséget illeti meg.⁶ (Talán analógiaként hivatkozhatunk a magyar nyelvhasználat rokon szellemére: a feleség viselheti férje és a saját nevét, de a férj sohasem viselte felesége nevét.) Hogy ez az általános elv a magyar királynék címerhasználatában is érvényesült, az pontosan bizonyítható, ha röviden megvizsgáljuk ennek a címer-, illetve pecséthasználatnak a kialakulását.⁷

A pecséttel fennmaradt legrégebb királynői okleveleket IV. BÉLA feleségétől, MÁRIA királynétól ismerjük.⁸ Az ő pecsétje még megegyezik a királyi pecséttel, csupán annyi az eltérés, hogy a pecsét egyik oldalán a trónon ülő király alakja helyett a királynét

⁵ ÁLDÁSY Antal: *Címertan*. Bp. 1923. 38., 61. l. (A magyar történettudomány kézikönyve. II. 6.) BÁRCZAY Oszkár: *A heraldika kézikönyve*. Bp. 1897. 36. l.

⁶ ÁLDÁSY: *I. m.* 8—9. l.

⁷ Erre a vizsgálatra azért voltunk kénytelenek, mert a magyar heraldikai tudomány eddig még egyáltalán nem foglalkozott ezzel a kérdéssel, sőt arról sincs tudásunk, hogy a külföldi szakirodalom megvizsgálta volna azt a problémát, hogy a feleség címerhasználati szokásjoga hogyan érvényesült uralkodónők esetében.

⁸ Országos Levéltár. Diplomatikai osztály. DL 686.

ábrázolták. De a pecsét másik oldalán a címer a király címere: a kettőskereszt. A királyné tehát még pusztán férje címerét használta, saját családját nem. Ugyanezzel az eljárással találkozunk MÁRIA királyné utódjának, a kun ERZSÉBETnek, V. ISTVÁN feleségének a pecsétjein.⁹ Nem változott a címerhasználat módja a többi Árpád-kori királyné (KUN LÁSZLÓ felesége, IZABELLA¹⁰, III. ENDRE első felesége, FENENNA¹¹ és második felesége, ÁGNES)¹² idejében sem.

A királynék címerhasználatára először az ANJOUK idejében önállósult. Az ország címere, a kettőskereszt, továbbra is egyformán megtalálható KÁROLY RÓBERT és felesége, a lengyel ERZSÉBET pecsétjein, de míg a király pecsétjén a trónon ülő alak mellett mindkét oldalt ott van a király címere (az ANJOU-címer és az ÁRPÁDOK vágásos címere egy pajzsban egyesítve), addig a királyné pecsétjén a királyné képe mellett csak jobb oldalon¹³ látható a király említett címere, baloldalt a királyné családi címere van, a lengyel sas.¹⁴ A királyné tehát már használta férje és a maga címerét, de a király címerében természetesen nyoma sincsen a királyné családi címerének. NAGY LAJOS felesége, a bosnyák ERZSÉBET, úgy látszik, nem használta saját családi címerét, hanem megint csak férjét,¹⁵ mégpedig leggyakrabban pusztán az ANJOUK struccos sisakdíszét.¹⁶ NAGY LAJOS lánya, MÁRIA királynő viszont ZSIGMONDDAL kötött házassága után sem használta férje címerét, mert ő nem királyné volt, hanem saját jogán királynő.¹⁷ Ugyanakkor húga, HEDVIG lengyel királyné pecsétjében egymás mellett áll férje és a maga jelvénye, a lengyel sas és az ANJOU-címer.¹⁸

ZSIGMOND király felesége, CZILLEI Borbála királyné pecsétjein kétféle változatban találjuk meg címerét. Legtöbbször a négyelt pajzs 1. és 4. mezejében a magyar vágások vannak, amelyek most már a kettőskereszt helyett az ország címerét jelölik, a 2. és 3. mezőben a CZILLEI-ház három csillagja.¹⁹ A másik esetben az 1. mezőt ZSIGMOND egyfejű, luxemburgi sasa tölti be, a 2. és 3. mezőben a magyar vágások, a 4. ben a CZILLEI csillagok láthatók.²⁰ ZSIGMOND maga ellenben még úgynevezett kettős-pecsétjén sem tünteti föl a kettőskereszt, vágások, cseh oroszlán, Dalmácia, Brandenburg, Luxemburg jelvényei mellett felesége családi címerét.²¹

A következő királyné, ZSIGMOND lánya, ALBERT felesége, ERZSÉBET pecsétjén legtöbbször két külön, egymás felé dőlő és sarkán érintkező pajzsban a magyar vágásokat és Ausztria címerét tünteti föl.²² Tehát használta férje osztrák címerét, de saját családi címer használatára nem volt szükséges, mert ő a magyar király (ZSIGMOND) lánya volt, a királyi vágásos címer tehát saját címerként is megillette. Előfordul azonban egy olyan összetettebb megoldás is, hogy félkörben négy pajzs érintkezik egymással: a magyar vágások, luxemburgi, osztrák és cseh címer.²³

Az elődök gyakorlatába pontosan beleilleszkedik az a címerhasználat, amellyel BEATRIX királynénál találkozunk: az osztott címerpajzs jobb oldalát a királyi címer foglalja el (ennek közepén a szokásos HUNYADI-holló), bal oldalát saját családi címere, az aragon címer. Minden olyan oklevélen, amelyet a maga nevében, saját pecsétjével adott

⁹ DL 817 (1272), DL 841 (1273), DL 954 (1276), DL 1119 (1282).

¹⁰ DL 921 (1275).

¹¹ DL 1320 (1291)

¹² PÓR Antal — SCHÖNHERR Gyula: *Az Anjou-ház és örökösei*. Bp. 1895. 33. 1. (A magyar nemzet története 3.)

¹³ A jobb és bal oldalt az egész cikkben természetesen mindig címertanilag kell érteni, tehát úgy, mintha a címert magunkon viselnénk. Szemközt nézve fordítva látjuk: ami címertanilag jobboldalt van, az az előttünk levő képen baloldalt látszik, és viszont.

¹⁴ DL 3137 (1338), DL 4072 (1349), DL 5631 (1367), DL 25796 (1331).

¹⁵ DL 6523 (1378).

¹⁶ DL 6650 (1379), DL 7029 (1383), DL 6955, DL 6967 (1382), DL 7136 (1385).

¹⁷ DL 7787, DL 7795, DL 7797 (1392), DL 7823, DL 7858 (1393).

¹⁸ DL 8042 (1395).

¹⁹ DL 9279, DL 9280 (1407), DL 10204 (1414), DL 12184 (1430), DL 11131 (1431).

²⁰ DL 12325 (1430), DL 12388 (1431), DL 12468 DL 13907 (1432).

²¹ PÓR — SCHÖNHERR: I. m. 439. l.

²² DL 13170, DL 13248, DL 13265, (1438), DL 12678, DL 13283, DL 13463, DL 30171 (1439), DL 13649 (1441).

²³ PÓR — SCHÖNHERR: I. m. 617. l.

ki, ezt a kettős, egyesített magyar-aragon címert találjuk meg.²⁴ Ugyanakkor *Mátyás király sohasem használta pecsétjein* sem ezt az egyesített címet, sem általában semmiféle formában az aragon címet.²⁵ A BEATRIXnál kialakult formát pontosan követi két királyné-utódja: II. ULÁSZLÓ felesége, ANNA és II. LAJOS felesége, MÁRIA. Osztott pajzsuk jobb oldalán a királyi férj, bal oldalt a saját család címere (mindkét részben külön-külön, megfelelő szív-pajzs is van). ANNA királyné esetében a közös címtől kétoldalt még a W és A betűk is (WLADISLAUS, ANNA), de a körirat: „Anna Dei gratia regina Hungarie, Boemie etc”.²⁶

A címerhasználatnak ez a gyakorlata teljesen logikus. A királyné saját családi címerét származása alapján használta, de ugyanakkor mint királynét megillette az ország címere is, amit férje címere fejez ki, illetőleg azzal azonos. Ha ellenben a király használta volna felesége címerét, ez uralmat vagy legalább jogigényt jelentett volna afölött az ország fölött, amelynek uralkodócsaládjából felesége származott. Mikor az ANJOU királyok egy pajzson egyesítették saját liliosomos családi címerüket az ÁRPÁD-ház családi címerének számító vágásos címerrel, ezzel a leányági leszármazást, a magyar trónon való örökösödési jogukat fejezték ki. Ugyanezért vette bele a vágásokat DURAZZOI KÁROLY nápolyi király mint magyar király (II. vagy KIS KÁROLY) a maga címerébe²⁷ és így vált ezáltal ez a motívum szerves részévé a nápolyi királyok címerének akkor is, amikor a Nápoly fölötti uralom az Aragon-család kezébe ment át. A nápolyi Aragon uralkodók, BEATRIX családja már így viselte kezdetől fogva a magyar vágásokat az egyesített nápolyi — aragon címerben.²⁸ MÁTYÁS király is azóta, hogy cseh királlyá koronázták, következetesen használta címerében a vörös alapon ágaskodó, kettősfarkú, koronás, fehér oroszlánt, a cseh királyság címerét ugyanakkor, amikor sohasem tette ugyanezt az aragon címerrel; mert hiszen ő Nápolynak sohasem volt királya, s ilyen igénye sem merült föl.

Végeredményben tehát egy Magyarországon századokon át kialakult és érvényesült jogszokás igazolja azt a tételt, hogy az egy pajzson egyesített magyar — aragon címer nem lehet MÁTYÁS király és BEATRIX közös címere, hanem csakis *Beatrix királynéi címere* attól fogva, hogy MÁTYÁSSal házasságot kötött. MÁTYÁS királynak tehát nem volt joga arra, hogy a Corvina-könyvtár kódexébe ezt az egyesített címet festesse be. *Az egyesített címerrel jelölt kódexek nem Mátyás király, hanem felesége, Beatrix számára készültek.*

Kódexek Beatrix címerével

A MÁTYÁS király és BEATRIX személyével kapcsolatba hozott kódexekben az aragon címer háromféle módon fordul elő:

1. Az egy pajzson egyesített magyar — aragon címer, amelyről az előzőkben bizonyítottuk, hogy BEATRIX királynéi címerét jelenti.

²⁴ Csak néhány példa: DL 24768 (1482), DL 71015 (1489), DL 59793, DL 71021, DL 75337 (1490), DL 98489 (1492), DL 102659 (1495), DL 90253 (1500). Az összetett címer aragon részéből mindig hiányzanak a magyar vágások, mert azok egyszer már megtalálhatók a címer jobboldali részében, a király címerében. Ld. még: SZINYAY László: *Beatrix és Izabella királynék pecsétjei*. Turul. 1883. 67—69. l.

²⁵ KUMOROVITZ Bernát Lajos: *Mátyás király pecsétjei*. Turul. 1932. 5—19. l. Ua.: *A magyar trikolor és a magyar államcímer múltja*. 1956. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában. Diss. 447.)

²⁶ ANNA királyné pecsétjét ld.: DL 84585 és Orsz. Ltár. Diplomatikai osztály, Selmecbánya város levéltára II. 969. MÁRIA királyné pecsétje: DL 32598 (1523), 24192 (1524), 24196 (1526).

²⁷ SIEBMACHER: *Grosses und allgemeines Wappenbuch*. I. 2. Nürnberg, 1857. 56. t.

²⁸ Uo. 26. l. és 57. t.

2. A magyar és az aragon címer külön-külön címerpajzsokon.
  3. Pusztán az aragon címer.
- Az egyes csoportok problémáit külön kell megvizsgálnunk.

1. Hét olyan kódexet ismerünk, amely az első csoportba tartozik, tehát díszes címlapján az egyesített címet találjuk. Ezek a következők: AGATHIAS: *De bello Gothorum et aliis peregrinis historiis*,²⁹ BONFINI: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*,³⁰ CARAFFA, Diomedes: *De institutione vivendi*,³¹ GREGORIUS MAGNUS: *Dialogi*,³² ORIGENES: *Homiliae*,³³ *Psalterium Davidis*,³⁴ REGIOMONTANUS: *Epitome almagesti*.³⁵ A címerek természetesen nem tökéletesen egyformák, mert hiszen a kódexekbe mindig meglehetősen változatossággal festették be a címereket, így MÁTYÁS címerait is a hiteles korvi ákba. Nem várhatjuk tehát azt sem, hogy BEATRIX címerét mindig pontosan a pecséteken található alakban találjuk meg. A királynéi pecsétekhez leghasonlóbb címet az ORIGENES, *Psalterium* és REGIOMONTANUS kódexeken látjuk. Ezekben a pecsét-címertől való egyetlen eltérés az, hogy a címer baloldala a teljes aragon címet tartalmazza, eredeti formában, nem hiányzanak belőle a magyar vágások, a pecsét ellenben ezt a fölösleges ismétlést elhagyja, mert a vágások a címer jobboldali részében, a királyi címerben egyszer már ott vannak. Ebből arra következtethetünk, hogy az említett kódexek díszítése teljes egészében, tehát a címerek befestése is Itáliában történt, ahol az aragon címet ismerték, de nemigen ismerhették BEATRIXnak Magyarországon követett pecsét-használati gyakorlatát. Az egyetlen olyan kódex-címer, amely elhagyja az aragon részből a magyar vágásokat, a Diomedes CARAFFA-féle. Ez a kódex Nápolyban készült, 1476-ban a szerző nászajándékaként. Talán éppen ezért volt nagyobb az a szerzőnek a címer logikus voltára. Viszont mivel a kódex még a házasságkötés előtt, tehát akkor készült, amikor még nem volt megállapítva BEATRIX későbbi pecsétje, itt a MÁTYÁS-rész nem a szokásos, szív-pajzsos alakban készült, hanem a holló a jobb oldali címerfélnek a 3. mezőjét foglalja el. Az első háromként említett kódexekéhez teljesen hasonló lenne az AGATHIAS-kódex címere, de itt azt a címertani hibát követte el a festő, hogy fölcserélte az osztott címer két oldalát és a rangban előkelőbb, a férj címerét megillető jobb oldali mezőbe festette az aragon címet, a bal oldalba a szív-pajzsos MÁTYÁS-címet. Erősen eltér a többitől, de a címerhasználati szokásoknak azért teljesen megfelel a BONFINI-kódex, amennyiben itt az 1. mezőt a vágások, a 4.-et a holló, a 2. és 3. mezőt a megismételt aragon címer tölti be.

Hogy az eddig ismertetett hat kódex nem MÁTYÁS király, hanem BEATRIX számára készült, az az is bizonyítja, hogy egyikben sem található meg a lapszéli díszekben MÁTYÁS király emblémái és arcképei, ellenben a BONFINI, CARAFFA és *Psalterium* kötetek díszel közt ott vannak az Aragon-ház emblémái, az AGATHIAS, BONFINI, CARAFFA kódexekben BEATRIX arcképe. Mégis közelebről meg kell vizsgálnunk egy látszólagos ellenmondást a *Psalteriummal* kapcsolatban: a címlapján egyesített címerrel és BEATRIX-emblémákkal díszített kódex kötések az egyik legdíszesebb korvina-kötés, MÁTYÁS király címerével, drágakövekkel kirakott korona alatt. A kötésnek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a kódexet MÁTYÁS ajándékkul készítette felesége használatára.³⁶ Nem ilyen esetet ismerünk, amikor a kódex címlapján a megajándékozott, a kötésen az aján-

²⁹ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár Clmae 413.

³⁰ Uo. Clmae 421.

³¹ Parma G. G. III. 170. 1654.

³² Modena. Biblioteca Estense. Cod. Lat. 449 = a. G. 3. 1. (Mikrofilmje a Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtára Mikrofilmtárában.)

³³ Modena. Cod. Lat. 458 = aM. I. 4.

³⁴ Wolfenbüttel. Herzog August Bibl. 39. Aug.

³⁵ Bécs. Österr. Nat. Bibl. God. Lat. 44.

³⁶ A korvina közt egészen szokatlan típusú kötése van, amely pontosan megegyezik az aragon-címeres LIVIUS-kódex kötéstáblájának középső részével. TAMARO DE MARINIS (*La legatura artistica in Italia nei secoli XV et XVI*. Firenze, 1960. T. I. 21. l. T. 3. 87—88. l.) mind a két kötést nápolyi munkának tartja. Kétségtelen, hogy az aragon címeres kötetet nehezen lehetne Budán készültnek tartani s így le kell mondanunk a magyar kutatók korábbi álláspontjáról, amely szerint a díszes kötés a királyi könyvkötőműhely terméke. (*Bibliotheca Corvina* i.m. 56. l.) De Nápoly helyett nem inkább Velencében kell-e keresni a két különleges kötés mesterét? Éppen T. DE MARINIS munkája közöl olyan velencei kötések, amelyekben bizonyos rokon vonásokat lehet fölfedezni.

dékozó címere látható. Ilyen VITÉZ János CICERÓ-kódexe, amelynek címlapjára VITÉZ címerét festették, de csatjai egyikén MÁTYÁS címere van.³⁷ Még pontosabban megfelel a *Psalterium* esetének az a breviárium, amelyet IV. HENRIK francia király ajándékozott FERDINÁND osztrák főhercegnek, a későbbi II. FERDINÁND császárnak. A breviárium rendkívül díszes kötésének közepét a francia király címere és a nevét jelző *H* betű foglalja el, négy sarkában is koronás *H* betűk, bent ellenben a megajándékozott tulajdonos-jele.³⁸ Hasonlóképpen értelmezhetjük a továbbiakban ismertésre kerülő PETRARCA kódexet, amelynek belsejében föltételezhetően BEATRIX címere volt, a tábla sarkáiban pedig MÁTYÁS király hollójára emlékeztető fekete madarak.

Végül a csoportban utolsóként szólnunk kell a hetedik kódexről is, a GREGORIUS-ról. Ennek egyesített címere nagyon hasonló a BEATRIX-kódexekéhez, mégsem tarthatjuk olyanak, amely a királyné számára készült. A hollós szív pajzs ugyanis nem a MÁTYÁS-rész közepén, hanem az egész egyesített címer közepén foglal helyet, ami annak a jele, hogy a festő MÁTYÁS címerét akarta ábrázolni, de ezzel súlyos címertani hibát követett el, belevévén a király címerébe felesége címerét. Hogy a kódex csakugyan nem BEATRIX, hanem MÁTYÁS számára készült, azt a kolofon szösz szerint meg is mondja: „Ad honorem dei atque serenissimi regis Hungariae laudem, Florentiae.” A hét kódex közül tehát vég-eredményben hatról állapíthatjuk meg, hogy BEATRIX kapta ajándékba vagy ő készítette.

2. A megvizsgálandó kódexek második csoportjába azok tartoznak, amelyekben külön-külön pajzson található meg MÁTYÁS király címere és az aragon címer, elég sokféle alkalmazásban. Éppen azért nem is várhatjuk, hogy ezekkel kapcsolatban olyan egységes eredményt fogunk kapni, mint az első csoport esetében. Annál is inkább, mert a király és királyné címerének együttes föltüntetése éppen úgy jelölheti a király és a királyné személyét, — mert ilyen esetben a királyné nem az egyesített címet, hanem csak saját családi címerét használta, — mint egyedül a királyné személyét. A címeregysítés ugyanis nemcsak egy pajzson belül történhetik, hanem két, egymás mellett, egymással érintkező, vagy összekötött pajzson is. Így látjuk pl. KINIZSI Pálné MAGYAR Benigna imádságos-könyvében (FESTETICH-kódex) a KINIZSI és a MAGYAR család címerét mint a feleség címerét, két külön pajzson, de a pajzsokat magukban foglaló keretek egymást metszve kapcsolódnak.³⁹

Ebbe a — MÁTYÁS király címerét és az aragon címet külön-külön pajzsokon tartalmazó csoportba tartozik a DIDYMUS-korvina.⁴⁰ A kódex rendkívül díszes első lapján a keret belső szélén MÁTYÁS, külső szélén BEATRIX térdelő alakját látjuk, mindkettejük mellett egy-egy címerpajzs, rajta MÁTYÁS mellett a magyar, BEATRIX mellett az aragon címer. A kódex 1487-ben készült, abban az időben, amikor már egyre gyakrabban találkozunk a korvínák díszítéseiben a királyi pár képével. Itt tehát egyszerűen az ábrázolt személyeket jelölő címerekről van szó. Hasonlóan, ahhoz, mint ahogy a római Rossiana-könyvtár missaléjának kánonképén MÁTYÁS király térdelő alakja mellett ott van címere. (BEATRIX alakja mellett természetesen a puszta aragon, nem az egyesített címer van, mert ez itt személyére utaló címer.) A DIDYMUS-kódex tehát valóban hiteles korvina, nem pedig BEATRIX királyné számára készült kódex.

Némileg hasonló, de kissé komplikáltabb magyarázatot igényel a RANSANUS-kódex⁴¹, amelyben ugyan nincs aragon címer, de a kutatók általában föltételezik, hogy eredetileg rajta volt. RANSANUS *Építome rerum Hungaricarum* című történeti munkájának a MÁTYÁS királyhoz intézett ajánlást tartalmazó díszes lapja MÁTYÁS és BEATRIX egymás mellett trónon ülő alakját tünteti föl, amint a szerző átnyújtja nekik munkáját.

³⁷ Bécs. Österr. Nat. Bibl. Cod. Lat. 11. Reprodukcióját ld. HERMANN, H. J.: *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien*. (Beschreiben des Verzeichniss der illuminierten Handschriften in Österreich. Neue Folge = ezentúl röviden: *N.F.*), VI. 3. Leipzig 1932. 59. sz. 12., 13. t.

³⁸ MAZAL, Otto: *Einbände für französische Könige und Königinnen in der Einbandsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek*. Biblos. 1962. 9. 1.

³⁹ BÁRCZAY: *I.m.* 31. 1. — A FESTETICH-kódexről repr. ld. HOFFMANN E.: *I.m.* 327. t.

⁴⁰ New York. Pierpont Morgan Library. Morgan MS 496. ALLEN, Walter: *The four Corvinus Manuscripts in the United States*. Bulletin of the New York Public Library 42. 1938. 315—323. 1. Repr.: *Bibliotheca Corvina* 141. 1. — HEVESY: *I.m.* 21. t. — *Dizslapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből*. Pest, 1871. 16. t.

⁴¹ OSZK Clmae 249. Repr.: BERKOVITS Ilona: *A magyarországi corvínák*. Bp. 1962. 9. t. Az állítólag kivehető kivakart címerekről ld. HOFFMANN Edit: *I.m.* 179. 1.

(Megjegyzendő, hogy a munka megírására BEATRIX királyné biztatta a szerzőt, a felajánlást ábrázoló kép tehát teljesen indokolt.) A lap alsó szegélyének díszes keretében két, egymástól független címer van most, az egyik II. ULÁSZLÓ királyé, a másik BAKÓCZ Tamás bíboros esztergomi érseké. A szakirodalomban általában azzal az állítással találkozunk, hogy ULÁSZLÓ címere alatt kivehető MÁTÝÁS király, BAKÓCZÉ alatt BEATRIX királyné címerének nyomai. A magunk részéről a leg gondosabb vizsgálattal sem tudtuk nyomát találni ULÁSZLÓ vörös alapon fehér sasos szív pajzsa alatt a korábbi kék alapon fekete hollójának (a két király címere csak ebben különbözött egymástól). BAKÓCZ címere alatt sem lehet megtalálni BEATRIX címerét, de itt valószínűnek látszik egy korábbi címer eltávolítása, mert a címer fölé helyezett bíborosi kalapot a többi festésnél durvábbnak látszó alapozás veszi körül, — ilyesmi a királyi címer koronája körül nincs, — mintha itt a korábbi korona nem tökéletesen eltávolítható nyomait akarták volna így eltüntetni. Két kis arany-csücsökről is föltételezhető, hogy ennek az eredeti koronának nyomai.

Az az elgondolás, hogy itt eredetileg MÁTÝÁS és BEATRIX címere volt egymás mellett, — de nem egymással összekapcsolva, — elég logikusnak látszik. Hiszen az ajánlás mindkettejüknek szól, és a képen is MÁTÝÁS és BEATRIX együtt látható. Így tehát lehetséges, hogy a két címer nem possessort akart jelölni, hanem ugyanolyan személyjelölő címer, mint amilyennel a DIDYMUS-korvinán találkoztunk. Az eredeti terv csakis a MÁTÝÁS és BEATRIX-címer lehetett, de hogy ez a kivitelezés is megtörtént-e, az már nem bizonyos. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy a fehér sas alatt nyomát sem lehet kivenni a fekete hollónak. Főleg azonban érthetetlen, miért vitte el magával Nápolyba a szerző a teljesen kész kódexet, amelyre már ráfestette az új király, ULÁSZLÓ címerét? Miért nem ajándékozta neki a későn elkészült kódexet, ha már MÁTÝÁS nem élt?

Nézetünk szerint a kérdés nyitját az ULÁSZLÓ-BEATRIX házasság bonyodalmaiban kereshetjük. A kódex címlapja kétségtelenül még MÁTÝÁS király életében készült, mert másként nem őt ábrázolná, de valószínűleg közvetlenül a király halála körüli időben. A királyi pár alakja már ott volt, eltávolítani nem lehetett, de a címerek talán még nem voltak készen a lap alján. A szerző tehát ügyes fordulattal vagy ULÁSZLÓnak, vagy BEATRIXnak akarta ajándékozni a díszes kötetet. Az ULÁSZLÓ és BEATRIX-címereket tehát azért festette a címlap aljára, hogy az új királyi párnak vagy külön BEATRIXnak mint az új király feleségének kedveskedjék vele. Az ajándék átadása azonban az első időben a házasság titokban tartása miatt nem volt lehetséges, utóbb pedig az érvénytelen házasság fölbontása, illetőleg az azt megelőző pereskedés miatt vált alkalmatlanná arra, hogy a szerző a maga érdekében használja föl. Az elsiertett ajándék tehát gazda nélkül maradt, s a családott szerző magával vitte Itáliába. Mikor azután 1492-ben meghalt, unokaöccse, JÁNOS palermói dominikánus szerzetes örökölte a kódexet, aki új ajánlással egészítette ki a munkát, amelyben nagybátyja törteneti munkáját BAKÓCZ prímásnak ajánlotta. A kötet új címlapot is kapott, ahol most már ő nyújtja át a könyvet BAKÓCZ érseknek. A régi címlapon pedig BEATRIX címerét BAKÓCZÉVAL festette át. Ezen a helyen már az ULÁSZLÓ-címer sem zavart többé, mert a belső lap címeri csak díszítő elemek, nem jelölnek possessort. A RANSANUS-kódex tehát nem külön BEATRIX számára készült, hanem a királyi párnak ajánlott kódexként, de a királyi könyvtárba soha nem került bele.

A MÁTÝÁS és BEATRIX címerét külön-külön hordozó kódexek sorában harmadikként a sokat vitatott *Graduale* problémáit kell megvizsgálunk.⁴² A nagyméretű, páratlanul díszes kódex jelenlegi első levelén a keret alsó szegélyének díszei közt egy angyal tartja két kezével, külön-külön, egymástól kifelé dőlő pajzson Mátýás király címerét és az aragon címert.

VARJU Elemér 1908-ban megjelent cikkében⁴³ annak a véleményének adott kifejezést, hogy a kódex francia egyházi szokásoknak megfelelően készült, mert nem ádvntell, hanem húsvétal kezdődik. VARJUNAK ez a föltételezése sajnálatos módon sok problémának és sok téves hipotézisnek vált alapjává. Ha ugyanis a kódex francia egyházi szokásoknak megfelelően készült, akkor bizonyos, hogy nem Magyarországon másolták, s francia-flamand típusú festményei miatt szinte kényszerítőnek látszott a föltevés, hogy a kötet a francia király ajándékaként került MÁTÝÁS királyhoz⁴⁴. Bár HOFFMANN Edit valóban csak VARJU tekintélye előtt meghajolva fogadta el a francia

⁴² OSZK Clmae 424. Repr.: BERKOVITS: *I. m.* 40. t.

⁴³ VARJU Elemér: *Két Corvin-kézirat*. Magy. Könyvszle. 1908. 1—25. l.

⁴⁴ BERKOVITS Ilona: *Egy Corvin-kódex származása*. Magy. Könyvszle. 1945. 22—37. l. U.A.: *Egy korvina-miniatura*. Műv. tört. Ért. 1959. 250—259. l. U.A.: *Una miniatura della Biblioteca Corvina* Acta Hist. Art. VII. 1960. 79—80. l.

eredetet, különben hajlandóbb lett volna Budára lokalizálni.⁴⁵ Annyival is inkább, mert — mint helyesen megjegyzi, — érthetetlen, hogy ajándékba félig kész kódexet küldtek. Tudniillik abban egy kutató sem kételkedik, hogy a kódex legjelentősebb miniatűrái, a többitől elütő, nem flamand, hanem olasz stílusban már Budán készültek. Ugyancsak a budai eredet mellett emelt szót HERMANN is, a bécsi illuminált kódexek katalógusában.⁴⁶

VARJU véleményével szemben a legutóbb SZIGETI Kilián⁴⁷ teljesen meggyőzően bizonyította be, hogy a kódexnek semmiféle francia vonatkozása nincs, hanem egyszerűen az egyházi év második részét tartalmazó kötet (ezt egyébként már HERMANN is kimondta), amely ferences kolostor számára készült, s valószínűleg szerzetesi műhelyben, csak néhány jelentősebb képét festette királyi illuminátor. A kódexet tehát nem MÁTYÁS király kapta ajándékba, hanem éppen ellenkezőleg, királyi ajándékként készült egy magyarországi ferences kolostor számára. A probléma most már csak az, hogy ebben az esetben a két címer a királyé és királyné közös ajándékát jelzi-e, vagy pedig csak a királyné személyére utal? Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a kódex eleje csonka, mert a graduale szövegéből elől két lapnyi rész, tehát így a díszes kezdőlap is, hiányzik.⁴⁸ A címereket ezért sem tekintjük possessor-címernek: de azért sem, mert MÁTYÁS és BEATRIX címere itt az ajándékozót vagy ajándékozót jelzi, nem pedig egy olyan személyt, akinek a számára a kódex készült. Az együtt szereplő magyar és aragon címerben pedig nem BEATRIX címerét kell keresnünk, hanem MÁTYÁS és BEATRIX címerét, mert a két címerpajzs sem nem érintkezik, sem nem dől egymás felé, hanem egymástól kifelé. Az angyal alakja ezért nem tekinthető a címereket egyesítő elemnek.⁴⁹ A graduale tehát minden valószínűség szerint nem egyedül BEATRIXnak, hanem a királyi párnak közös ajándékaként készült. Bizonyosra vehetjük, hogyha egyedül a királyné készítette volna, akkor szokásos, egy pajzson egyesített királynéi címerét tétette volna bele.

Két külön pajzsra tagoltan állhatott eredetileg BEATRIX címere a párizsi PETRARCA-DANTE-kódex címlapján, ahol ma a francia királyi címer látható ilyen alakban. A kódexet a táblán található fekete niellós hollószérű ma darakalapján TAMMARO DE MARINIS korvinaként ismertette.⁵⁰ CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára bizonyítása szerint MÁTYÁS király készítette nászajándékuul felesége számára, s csak később, a nápolyi könyvtár szétszóródása után került a francia király birtokába, s akkor festették az eltávolított eredeti címer helyére a mait.⁵¹

Semmiképpen nem lehet BEATRIX címerét látni a THURÓCZY-kronika augsburgi kiadásának elején levő összetett címerben.⁵² Igaz ugyan, hogy a többszörösen összetett címer középpontjában, közös korona alatt felső sarkukkal egymáshoz támaszkodó pajzsokon látható a magyar és az aragon címer, — ami megfelelne a királyné címerének is, — de ezek közül teljes körben MÁTYÁS király országának címerai vannak, magát a művet pedig a kiadó MÁTYÁSNAK ajánlotta. Az élelmes kiadó azonban ismerve Beatrix hatalmát és jelentőségét, így akart mindkettőjüknek kedvére lenni, a Hunyadi- és Aragonház kapcsolatát jelezve.⁵³ Ennek a jele az is, hogy úgy látszik, két különleges példányt

⁴⁵ HOFFMANN Edit: I. m. 86. l.

⁴⁶ NF VI. 4. 47. sz.

⁴⁷ SZIGETI Kilián: *A Mátyás-graduale eredetének kérdése*. Magy. Könyvszle. 1963. 327—332. l.

⁴⁸ SZIGETI Kilián megállapítása.

⁴⁹ Más a helyzet CZILLEI Ulrik pecsétjén (*A Magyar K. Orsz. Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója*. Bp. 1889. 9. tábla 41. kép.). Itt a két pajzson elhelyezett CZILLEI címer az angyal egymás felé dőlve, felső sarkaikon érintkezve tartja össze.

⁵⁰ MARINIS, Tammaro de: *Appunti e ricerche bibliografiche*. 1940. 91. l. és 156. l. UA.: *La legatura...* HOBSON: *Two renaissance bindings*. The Book Collector. 1958. 267.

⁵¹ CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *A Corvina egy Petrarca-Dante kódex a párizsi Bibliothèque Nationale-ban*. M. gy. Könyvszle. 1961. 239—246. l. UA.: *Un manuscrit Pétrarque-Dante de la Bibliothèque Nationale à Paris et ses rapports avec la Bibliothèque Corvinienne*. Bp. 1962. Acta Hist. Art. Acad. Sci. Hung. T. VIII. Fasc. 1—2. 99—106. l.

⁵² THURÓCZY János: *Chronica Hungarorum*. Augsburg, 1488. HAIN 15518.

⁵³ Erősen hasonló címeralkalmazást találunk a volaterrai MARLIANUS-korvinában, *Az Epithalamium in nuptiis Blancae Mariae Sfortiae et Iohannis Corvini MARLIANUSNAK az eljegyzés alkalmából készített beszédét tartalmazza*. A kódex első levelén egymás mellett, arany zsinórokkal összekötve látható MÁTYÁS király és a SFORZA-család címere, alatta ez a szöveg: „Iuncta uno haec fulgent praeclara insignia nexu: quae torum vincere

készítettet a királyi pár számára. A krónikának ugyanis fönmaradt két pergamenre nyomtatott kiadása, arany betűkkel nyomott ajánlással, a többi fönmaradt példányoknál messze tökéletesebb kiféttéssel.⁵⁴ Joggal lehet fölteni, hogy ez a két példány MÁTYÁS, illetve BEATRIXÉ volt. Igaz ugyan, hogy az ajánlással kapcsolatos címer nem possessor-címer, hiszen ez minden példányban megtalálható, — de mégis szükségtelen volt, hogy még ezen felül királyi és királynéi possessor-címert fessenek rá.

A második csoportban eddig ismertett könyvek mindegyike olyan volt, ahol MÁTYÁS címere és az aragon címer egymással mellérendelő helyzetben volt ábrázolva, s így esetről esetre külön vizsgálattal kellett eldönteni, hogy föltehetőleg MÁTYÁS és BEATRIX vagy külön BEATRIX címerét jelentették-e. Van azonban még két olyan kódex, amelyekben az aragon címer nyilvánvalóan alárendelt szerepet játszik a királyi címerrel szemben. Ezeknél tehát szóba sem jöhet az a föltevés, hogy BEATRIX számára készültek volna. Az egyik a vatikáni missale, a másik a párizsi CASSIANUS-korvina. A római missale⁵⁵ első lapján, a possessor megillető helyen ott áll MÁTYÁS címere, s ugyanez látható a 104. levélen, míg a következő levél az aragon címeret hordozza. Nem többet jelent ez, mint a királyné személyének kiemelését, ugyanúgy, mint egyes korvinákban BEATRIX királyné arcképe. Hasonló ehhez a remekbe készült CASSIANUS is.⁵⁶ Ez a kódex csak ULÁSZLÓ idejében kapta meg befejezését, és ennek megfelelően már ULÁSZLÓ címere van benne, de még megtalálható MÁTYÁS király neve és emblémája is a díszítések közt. Ugyanígy az egyik lapszéli keret díszel közt ott van az aragon címer, de tulajdonképpen csak díszítőelemként. Ugyanígy egy másik lapon a főcímerként ábrázolt ULÁSZLÓ-címer mellett a lap szélére szorult másik, összetett címer részei közt lengyel sas és aragon sávok megint csak díszítőelemek, nem tulajdonost jelölő címer. Legföljebb arra következtethetünk belőle, hogy a kódex befejezése már 1491 táján megtörténhetett, amikor még BEATRIXET ULÁSZLÓ feleségének lehetett tekinteni. Később a saját csapdjából minden áron szabadulni akaró ULÁSZLÓ számára aligha lehetett volna otthagyni, főleg nem az ő lengyel sasával egy pajzsra egyesítve az aragon sávokat, ami — ha mégis több, mint díszítés, akkor csak BEATRIX hiányos címere lehetne.

Végeredményben tehát a második csoportba tartozó könyvek közül csak kettőt találtunk olyant, amelyről föltehető, hogy BEATRIX számára illuminálták, az egyik a PETRARCA, a másik pedig a THURÓCZY-krónika egyik fönmaradt példánya.

3. Régebbi kódexkatalogusokban nemegyszer előfordul az a tévedés, hogy egyes kódexeket pusztán csak a magyar vágásokat is tartalmazó aragon címer alapján BEATRIX tulajdonaként s így egyszersmind korvinaként tüntettek föl. Pedig — mint az előzőekben láttuk — a magyar vágások jelenlétének semmi köze MÁTYÁS és BEATRIX házasságához, hanem azok már egy évszázaddal BEATRIX kora előtt beletartoztak az Aragon-ház címerébe. Ezzel a címerrel látták el tehát BEATRIX atyjának, ARAGONIAI FERDINÁNDnak és testvérének, ARAGONIAI JÁNOS bíborosnak a kódexeit is. De természetesen ezt a címet kellett megkapniuk azoknak a könyveknek is, amelyeket BEATRIX még lánykorában kapott, és amelyeket esetleg Nápolyból Budára magával hozhatott.

Ilyen, Nápolyból Budára került kódex a melki psalterium, amelyről ugyanennek a folyóiratnak egy korábbi évfolyamában⁵⁷ talán sikerült bebizonyítanunk, hogy BEATRIX személyes tulajdona volt. Itt tehát csak egészen röviden annyit foglalunk össze erre vonatkozólag, hogy a kis zsoltároskönyv a szöveg egyes kitételei szerint nő számára készült, tulajdonosa a possessor-címer tanúsága szerint az Aragoniai-ház tagja volt, és 1605-ben minden valószínűség szerint Esztergomban került PÁLFFY Miklós ajándéka-ként KOHÁRY Péter birtokába, abban a városban, ahol BEATRIX 1491-től kezdve egészen Magyarországról való távozásáig, 1500-ig élt.

orbem, quae vincere nulli contigit et ne ipsis secum certare daretur, perpetua iungi voluerunt fata cathena". A címerek itt nem a tulajdonost jelölik, a kettős, összetett címer nem azt jelenti, hogy a kódex SFORZA Bianca számára készült, hanem az aláírt szövegnek megfelelően jelképes kifejezése a HUNYADI és SFORZA-ház házassági, szövetségi, hatalmi kapcsolatának. A kódex nem is SFORZA Biancának vagy CORVIN Jánosnak van ajánlva, hanem MÁTYÁS királynak, s ennek megfelelően a 4. levélen, ahol MÁTYÁS király képe látható, ott van MÁTYÁS király possessor-címere, mert a kódex az ő számára készült.

⁵⁴ OSzK. Inc. 1143.

⁵⁵ Vatikáni könyvtár. Cod. Lat. Urb. 110. Repr.: HEVESY: *I. m.* 49, 50., 51. t.

⁵⁶ Párizs. Bibl. Nat. Cod. Lat. 2129. Repr.: HEVESY: *I. m.* 43., 44. t. — Bibliotheca Corvina 129., 131. l. (Mikrofilmje az MTA Könyvtárának mikrofilmtárában.)

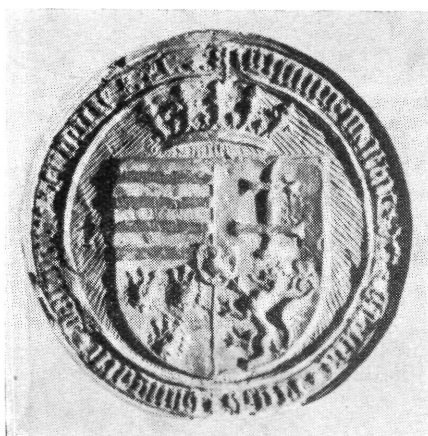
⁵⁷ CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné Psalteriuma Melkben*. Magy. Könyvszle. 1960. 428—430. l.

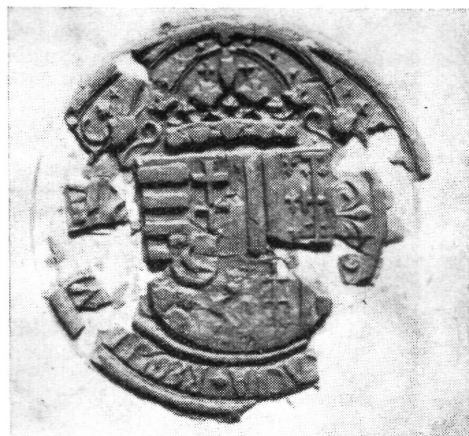
1. ZSIGMOND király címeres pecsétje

2. BORBÁLA királyné címeres pecsétje

3. MÁTYÁS király címeres pecsétje

4. BEATRIX királyné címeres pecsétje

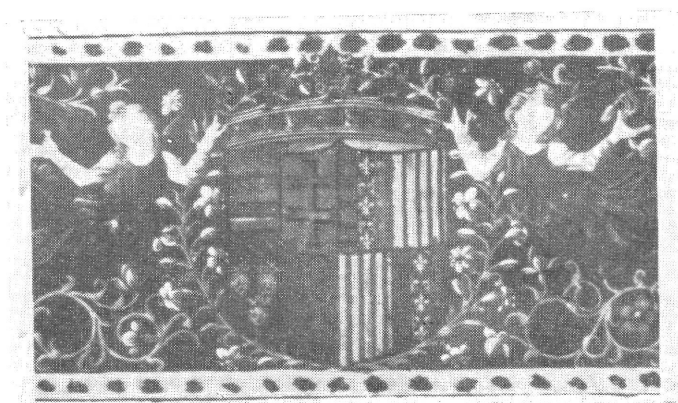

5. II. ULÁSZLÓ király címeres pecsétje

6. ANNA királyné címeres pecsétje

7. BEATRIX címere a REGIOMONTANUS-kódexben

8. MÁTYÁS király AGATHIAS-kódexe

9. BEATRIX királyné AGATHIAS-kódexe

Bizonyosan BEATRIX hozta Nápolyból azt a CURTIUS-kódexet is, amely 1877-ben ABDUL HAMID szultán ajándékaaként Konstantinápolyból került haza.⁵⁸ A kódex possessor-címere az aragon címer, s mivel a kötet a Corvina maradványai közt volt, eredeti tulajdonosaként BEATRIX királynéra kell gondolnunk.

Van még egy puszta aragon címerrel jelzett kódex is, a besançoni LACTANTIUS, amelyet HEVESY BEATRIX tulajdonának, s egyúttal korvinának tekintett.⁵⁹ Szerinte ugyanis a lapszélkeret díszítései közt látható hegyes süvegű, csizmás törpék magyar viseletet mutatnak be, a kódexet tehát Magyarországon díszítették. Ez azonban teljesen alaptalan föltevés. Nemcsak azért, mert a figurák viselete egyáltalán nem speciálisan magyar, hanem mivel puszta aragon címer és nem az egyesített magyar-aragon címer van rajta, ezért — ha egyáltalán BEATRIX számára készült — még házassága előtt kellett készülnie. Ebben az esetben pedig nem készülhetett Magyarországon. A LACTANTIUS-kódex éppen úgy lehetett az Aragon-ház bármely más tagjáé.

Beatrix királyné könyvei

Az eddigiekben azt a problémát vizsgáltuk meg, hogy a Corvina-könyvtárral kapcsolatba hozott kódexek közt vannak-e olyan kötetek, amelyek BEATRIX királyné számára készültek, — házassága előtt vagy után. De még nem feleltünk arra a kérdésre, hogy ezek a könyvek beolvadtak-e a királyi könyvtár állományába, illetve egyenesen a Corvina számára készültek-e, vagy pedig a királynénak volt Budán saját könyvgyűjteménye.

Hogy BEATRIXnak már Nápolyban, házasságkötése előtt is voltak könyvei, arról hiteles forrásadatok szólnak. A nápolyi számadáskönyvekből tudjuk, hogy a kis királylány már tízéves korában pergamenre írt könyvet kapott, CICERO munkáját: *De senectute*. Később ugyancsak CICERONAK két másik művét: *De officiis* és *Epistolarum liber*, valamint egy VERGILIUST⁶⁰. Nápolyi zenetanára, Johannes TINCTORIS több munkáját ajánlotta neki.⁶¹ Diomedes CARAFFA nászajándékát, a *De institutione vivendi-t* szintén még Nápolyban kellett megkapnia, mert benne a szerző arra is ad tanácsokat, hogyan viselkedjék BEATRIX Magyarország felé vezető útja közben.

Mennyi könyve volt még BEATRIXnak ezeken kívül, nem tudjuk. Azt sem tudjuk, hány könyvet hozott magával Budára. De hogy voltak ilyenek, arra nemcsak a már említett CARAFFA-kódex, a melki psalterium és a CURTIUS-kódex a bizonyíték, hanem két hiteles korvina is, a *Liber Sancti Albani*⁶² és TRAPEZUNTIUS: *In perversionem problematum Aristotelis*.⁶³ Ebben a két utóbbi kódexben ugyanis MÁTYÁS címerét az aragon címerre festették rá. A TRAPEZUNTIUS-kódex Budán díszes, aranyozott, címeres korvina-kötést is kapott. Bizonyos tehát, hogy ez a két kódex bekerült a királyi könyvtár állományába. De éppen a címer-átfestés és új kötés bizonyítja a legjobban, hogy azok a

⁵⁸ Budapest. Egyetemi Könyvtár. Cod. Lat. 4.

⁵⁹ Besançon. Bibliothèque municipale. Ms 170. HEVESY: *I. m.*-ben a 2. sz. alatt. Repr. uo. 13. t.

⁶⁰ BERZEVICZY: *I. m.* 67—68. l.

⁶¹ HARASZTI Emil: *Zene és ünnep*. Mátyás király emlékkönyv. 2. k. Bp. 1940. 312. l.

⁶² Oxford. Bodleiana. Bibliotheca Canoniana. Cod. Lat. Script. ecll. 17. (COXE, Henricus: *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae*. Pars 3. Oxonii, 1954. 291. l.)

⁶³ Bécs. Österr. Nationalbibl. Cod. Lat. 218. (NF VI. 3. 139—340. l.) MEZEY László (*Codices Latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Bp. 1961.) a budapesti Egyetemi Könyvtár Konstantinápolyból hazakerült, Cod. Lat. 11. sz. kódexéről is föltételezi, hogy BEATRIX hozhatta magával Nápolyból, mert eredetileg Marinus TOMACELLUS, a nápolyi király hajóhadának parancsnoka számára készült. Sajnos a kódex első lapja csonka, és így nem tudjuk, milyen címer volt rajta.

kódexek, amelyeken megmaradt BEATRIX aragon címere és — amint legalább a CURTIUS-kódexről tudjuk, nem kaptak új kötést, azok nem jutottak az előbbieks sorsára, hanem megmaradtak a királyné tulajdonában. A psalterium esetében ez világos, de még nem bizonyítéka egy külön könyvgyűjteménynek, mert nem könyvtári darab, hanem személyes használatra való imádságos-könyv. Könyvtári darab azonban a másik pusztán aragon-címeres darab, a CURTIUS-kódex.

CURTIUS *Rerum gestarum Alexandri Magni libri c.* munkája valószínűleg már a BEATRIX-szal kötött házasság előtt megvolt MÁTYÁS király könyvtárában, mert a MÁTYÁS címerével fönmaradt példányt 1467-ben másolta a király számára már akkor rendszeresen dolgozó Petrus CENNINIUS.⁶⁴ Igaz ugyan, hogy nem egyszer előfordul, hogy ugyanaz a munka több példányban található meg a korvínák közt, mégis föltűnő, hogy a nápolyi példányban nem festették át az aragon címet és nem kapott új kötést.⁶⁵ Már pusztán ebből a tényből nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy a két CURTIUS-kódex közül a MÁTYÁS-címeres példány korvina, az aragon-címeres pedig BEATRIX királyné külön könyvtárának egyik darabja.

Van azonban ennek a kódexnek egy különlegesen érdekes bejegyzése is, ami úgy látszik, hogy közelebbi vonatkozásba hozza BEATRIX-szal; és megerősíti azt a föltevést hogy a királyné személyes tulajdonában maradt. Ez a bejegyzés néhány soros titkosírás az első előzék belső lapján. A titkosírás megfejtése OROSZ GÁBOR, MEZEY LÁSZLÓ és GERÉZDI RABÁN közös munkájával sikerült, és a következő eredményt adta: „Anno d[omi]ni mille[s]j[m]o LXXX[X] p[ri]mo die dom[in]ico post [diem] epiphaniarum domini veni huc agriam, tercio die venit post me huc sere[nissi]mus d[ominus] rex ladislaus: 1490 coronatus in die dominico die post festum [egy bizonytalan jel] exaltationis san[ctae] crucis[egy bizonytalan jel].”

Mit mond ez a följegyzés? A szöveg írója azt állítja, hogy ő 1[4]91 vízkereszt utáni vasárnap Egerbe jött. (A följegyzés tehát Egerben készült). Harmadnapra utána jött ULÁSZLÓ király, akit 1490 szentkereszt fölmagasztaltatásának napja utáni vasárnap megkoronáztak.

A koronázás időpontjának megjelölésében némi bizonytalanság, sőt hiba is van. A bizonytalanság abban áll, hogy a „die post festum” nem mondja meg, hogy szentkereszt fölmagasztaltatásának napja (szept. 14) után hányadik napról van szó; a hiba pedig az, hogy a koronázás napja, szeptember 18, 1490-ben nem vasárnapra, hanem szombatra esett. Az azonban kétségtelen, hogy ULÁSZLÓ király 1491 elején csakugyan járt Egerben, amikor Kassa felé vonult a trónkövetelő lengyel Albert ellen, ugyanis január 15-ről Egerből keltezett oklevelét ismerjük.⁶⁶

De ki lehetett az a személy, akinek fontos volt, hogy Egerben ULÁSZLÓ királlyal találkozzék, s aki szükségesnek tartotta, hogy ezt a ránézve fontos eseményt följegyezze, valamint azt, hogy a találkozás alkalmával ULÁSZLÓ már meg volt koronázva? Még hozzá ezt a följegyzést csak olyan személy tehetette, aki egy aragon címeres kódex birtokában volt, és aki ezt a kódexet annyira a saját legszemélyesebb tulajdonának érezte, hogy bejegyzéseket, sőt fontos, bizalmas, mások előtt titkolt följegyezni valót írja bele.

A kódexben található címer, a följegyzés tartalma és titkossága alapján a legkézenfekvőbb magyarázat az lenne, hogy a bejegyzés írója maga a királyné volt. Ismerve az ULÁSZLÓ-BEATRIX-féle házassági tragikomédiát és a rá következő hosszas pereskedést, az egi epizód és annak följegyzése teljesen megmagyarázható. BEATRIX titokban találkozhatott Egerben ULÁSZLÓval, akiről jól tudjuk, hogy politikai ürügyekre hivatkozva kezdetől fogva kikötötte a házasságkötés szigorú titokban tartását. Ennek a titokban

⁶⁴ OSZK Clmae 160. CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius*. Magy. Könyvszle. 1958. 327—344. l.

⁶⁵ A TRAPEZUNTIUS-kódex, amelyben a címet átfestették, új kötést is kapott Budán.

⁶⁶ RÁTH Károly: *A magyar királyok hadjáratai, utazásai, tartózkodási helyei*. Győr, 1861. 254. l.

tartásnak természetesen csak az volt az oka, hogy adott pillanatban tagadhassa a házasság érvényességét. Viszont szakítani sem mert még ekkor, amikor öccsének Kassa felé betört seregei fenyegették. Sőt éppen BEATRIX volt az, aki a lengyel trónkövetelő elleni hadjárat céljaira nagy összeget bocsátott a férjének hitt ULÁSZLÓ rendelkezésére, hogy katonákat fogadhasson.⁶⁷ Hogy a találkozás helye Eger volt, az sem meglepő, ha arra gondolunk, hogy BEATRIX, mikor MÁTYÁS halála után, CORVIN Jánostól való féltében elhagyta a budai királyi palotát, először NAGYLUCSET Dóczy Orbán egri püspök és nádor-helyettes vizivárosi házában telepedett le, és onnan vezette az ország ügyeit. ORBÁN püspöknek pedig várakat és uradalmakat adományozott. Másrészt ORBÁN püspök volt az, aki elnőkölt az ULÁSZLÓT királlyá választó országgyűlésen.⁶⁸

Nagy valószínűséggel föltehetjük tehát, hogy BEATRIX az aragon-címeres CURTIUS-kódexet, amelyet Nápolyból hozott magával, magánál tartotta saját könyveként, személyes használatára. Meg kell azonban vallanunk, hogy ennek a tetszetős föltevésnek bizonyos nehézségei is vannak — az említett datálási hibán kívül is. Mindenekelőtt az írás egyáltalán nem látszik BEATRIX kezeírásának. Amennyiben a titkosírásban található mindössze három, betűkkel kiírt, szó írása összehasonlítható BEATRIX ismert írásával, úgy látszik, hogy a titkosírással szöveg sokkal vastagabb, határozottabb, inkább hátra dőlő betűi nem felelnek meg BEATRIX sokkal finomabb, szálkásabb, bizonytalanabb, inkább előredőlő betűinek.⁶⁹ De ez a nehézség áthidalható a föltevésével, hogy BEATRIX nem maga írta be a sorokat, hanem egy bizalmas hívével vagy íródeákjával beíratta, és nem maga pepecselt a jelkulccsal. A másik nehézség az, hogy bár a titkosírás jelei nagyon hasonlóak, részben azonosak is azokkal a jelekkel, amelyeket BEATRIX titkosírással írt leveleiből ismerünk, de túlnyomó részük eltér azoktól.⁷⁰ Persze ez a nehézség sem döntő, mert az 1482—1486-ból ismert levelek íráskulcsát 1491-ig, éppen a titkosság érdekében megváltoztathatta. Harmadik nehézségként azzal a problémával állunk szemben: hogyan kerülhetett a Corvina-könyvtár maradványaival Konstantinápolyba az a könyv, amely BEATRIX személyes tulajdona volt, sőt bizalmas bejegyzését tartalmazta? Dehát ennek több módja is lehetett. Esetleg Esztergomban hagyta, úgy mint a psalteriumot, amikor 1500-ban menekülésszerűen távozott Itáliába, hiszen ekkor már, az ULÁSZLÓVAL kapcsolatos remények teljes szétfoslása, a házasság érvénytelenségének kimondása után a följegyzésnek nem volt ránézve többé semmi értéke. A gazdátlaná vált könyvet ezután Esztergomból is Budára vihették a Corvina könyvei közé.

A titkosírással bejegyzés tehát valószínű, hogy egyrészt az ULÁSZLÓ-kori magyar történet egy eddig ismeretlen epizódját őrizte meg, amelyről más források hallgatnak: BEATRIX 1491 elején Budától és Esztergomtól távol, Egerben, titokban találkozott ULÁSZLÓVAL. Hogy ennek a találkozásnak mi volt a célja, talán a hadjárat pénzügyi támogatásával kapcsolatos ellenszolgáltatások kikötése vagy biztosítékok szerzése a házasság érvényessége tekintetében, vagy valami más, azt eldönteni nem tudjuk. Másrészt megerősíti azt a föltevést, hogy a CURTIUS-kódex BEATRIX királyné személyes tulajdona volt⁷¹, de *a kódex problémáit véglegesen nem tekinthetjük tisztázottnak.*

⁶⁷ BERZEVICZY: *I. m.* 504. l.

⁶⁸ *Uo.* 475., 482., 489. l.

⁶⁹ BEATRIX sajátkezű levelének reprodukcióját ld. BERZEVICZY: *I. m.* 348. l. után.

⁷⁰ A modenai levéltárban őrzött titkosírással bejegyzett leveleinek mikrofilmjei az Országos Levéltár filmtárában (8620).

⁷¹ Hasonló eredményre jutott VÉRTESY Miklós: *Titkosírás egy Corvinában. Magyar Könyvszle.* 1961. 167—169. l. Közli a titkosírás reprodukcióját is.

Sokkal biztosabb talajon mozgunk az egyesített címerekkel ellátott kódexek esetében. Már maga az a tény, hogy ezek a kódexek nem MÁTYÁS vagy MÁTYÁS és BEATRIX, hanem kizárólag BEATRIX címerét viselik, szinte bizonyossá teszik, hogy nem voltak a királyi könyvtár részei. Nyomatékos érvként kínálkozik az is, hogy míg a MÁTYÁS-címeres korvinák közt elég gyakran találkozunk olyanokkal, amelyekben ott látható MÁTYÁS és BEATRIX képe, addig a BEATRIX-címeres kötetekben, ha van arckép, az csak BEATRIX képe, MÁTYÁSÉ soha sincs bennük.⁷²

Pedig a REGIOMONTANUS-kódexet nem a szerző ajánlotta BEATRIX királynénak. Az ajánlás BESSARION bíborosnak szól. Ezt a kódexet tehát a királyné nem ajándékként kapta, hanem maga készítette a maga számára. Nagyon fontos a mi problémánk szempontjából a korvinaként emlegetett két AGATHIAS-kódex. Agathias *De bello Gothorum et aliis peregrinis historiis* c. munkája Christophorus PERSONA latin fordításában azonos időből nem kevesebb, mint hat példányban ismeretes, s még hozzá a hat példány közül három azonos másolókéztől.⁷³ A fordító ezeket a példányokat a következő személyeknek ajánlotta: 1. IV. SIXTUS pápa, 2. MEDICI Lorenzo, 3. I. FERDINÁND nápolyi király, 4. ismeretlen személy (befejezetlen példány), a minket közelebből érdeklő 5. és 6. példányt MÁTYÁS királynak és BEATRIX királynénak, külön-külön. Mind a kettő nápolyi munka, BEATRIXÉ a díszesebb.

A MÁTYÁS királynak ajánlott példányban a possessornak megfelelő helyen MÁTYÁS címere, a BEATRIXnak ajánlott példányban BEATRIX királynéi, egyesített címere. MÁTYÁS példányában a királyhoz szóló ajánlás, a királyi arcképe, BEATRIX példányában BEATRIXnak szóló ajánlás és a királyné képe. Miért készítettetett volna a fordító nagy költséggel külön-külön példányt a királynak és a királynénak, ha nem tudott arról, hogy a királynénak magának is külön vannak könyvei? Hiszen célját úgy is elérhette volna, ha a két királyi személynek közösen ajánl föl egy példányt, kettejüknek szóló ajánlással, a királyné számára ez semmivel sem lett volna kevésbé megtisztelő.

Sajnos a kettős-címeres kódexek kötéséből nem sok következtetést tudunk levonni a magunk számára, mert a hat könyv közül három új kötésben van, az AGATHIAS korvina-példánya ugyanolyan poncolt. aranymetszésű vörös bársony kötésben maradt, mint BEATRIXÉ, ez tehát nem korvina-kötés, hanem az az eredeti, amelyben az ajándékozó küldte. A psalterium, amelyen MÁTYÁS címere van, s amelynek királyi ajándék-voltát próbáltuk bebizonyítani, nem könyvtári darab. Egyetlen olyan kódex van csak, amelyet BEATRIX készítettetett és egykorú bőrkötésben van, ez a REGIOMONTANUS. Ennek a kötésén nincs címer.⁷⁴

Negative mégis bizonyíthatunk a kötésekkel is: egyetlen egy olyan kódexben sem láthatjuk BEATRIX kettős címerét, amely a korvinák szokásos aranyozott, címeres kötésében maradt ránk. Ugyanilyen negatív bizonyíték az, hogy az ULÁSZLÓ és II. LAJOS korában nyugati humanisták (CUSPINIANUS, GREMPER, BRASSICANUS) által elhozott korvinák közt sincs olyan, amelyben

⁷² CSONTOSI János: *Mátyás és Beatrix arcképei Corvin-codexeken*. Arch. Ért. 1888. Új folyam 8. 97—115., 209—220., 311—326. 1. UA.: *Mátyás és Beatrix kiadatlan arcképei*. 1910. 204—211. l.

⁷³ HOFFMANN Edit: *Christophoro Persona Agathias-fordításának néhány példányáról*. Magy. Könyvszle. 1924. 9—12. l.

⁷⁴ HEVESY: *I. m.* 134. sz. a. tévesen írja, hogy a REGIOMONTANUS-kódex kötésén címer van.

BEATRIX királynéi címere lenne. Nyilvánvalóan azért, mert akkor már a királyné könyvei nem voltak ott. Nincs ilyen a Konstantinápolyból hazakerült kódexek közt sem.

A fönmaradt BEATRIX-kódexekhez járulnak még azok a neki ajánlott kódexek és nyomtatott könyvek, amelyekről csak adataink vannak, de maguk a példányok elvesztek.

Végeredményben tehát a következő könyvekről állapíthatjuk meg, hogy egykor BEATRIX tulajdonában voltak:

1. AGATHIAS: *De bello Gothorum et aliis peregrinis historiis per Christophorum Personam e Graeco in Latinum trad.* (Fönmaradt kódex. Bp. OSzK. Clmae 413. Egyesített címer, BEATRIX képével, neki szóló ajánlással.)⁷⁵

2. BONFINIS, Antonius de: *Historia Asculana.* (Elveszett kódex, BONFINI a királynénak ajánlotta és ajándékozta Magyarországra érkezésekor.)⁷⁶

3. BONFINIS, Antonius de: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali.* (Fönmaradt kódex. Bp. OSzK. Clmae 421. Egyesített címerrel, BEATRIX képével, neki szóló ajánlással.)⁷⁷

4. CARACCIOLUS, Robertus: *De laudibus sanctorum.* (Nyomtatott könyv. Nápoly, 1489, Mathias MORAVUS. GW 6501. IOHANNES MARCUS CYNICUS Parmensis ajánlotta BEATRIXnak. A királyné dicsőségére adta ki 2000 példányban, az első példányt neki küldte el: „decevi... primum horum istud Celsitudini tuae transmittere.” Az elküldött példány nem maradt fön.)

5. *Carmen in obitum regis Mathiae Corvini.* (Ismeretlen helyen lappangó kódex. Tárgya és különleges kiállítása folytán, — fekete papíron ezüst betűkkel, — föltételezhető, hogy BEATRIX számára készült.)⁷⁸

6. CICERO: *De senectute.* (Elveszett kódex. Még leánykorában készült BEATRIX számára.)⁷⁹

7. CICIRO: *De officiis.* (Ugyanúgy.)⁸⁰

8. CICERO: *Epistolarum liber.* (Ugyanúgy.)⁸¹

9. CURTIUS Rufus: *Rerum gestarum Alexandri Magni libri novem.* (Fönmaradt kódex. Bp. Egyetemi Könyvtár. Cod. Lat. 4. Aragon címerrel.)⁸²

¹⁰ CARAFFA Diomedes: *De institutione vivendi.* (Fönmaradt kódex. Párma. G. G. III. 170. 1654. Szerző nászajándéka BEATRIX számára 1476-ban. Egyesített címerrel, BEATRIX képével.)⁸³

11. CARAFFA Diomedes: *Instruzione dei cortigiani.* (Nyomtatott könyv. [Nápoly, c. 1489? Mathias MORAVUS.] GW. 6116. IOHANNES MARCUS CYNICUS BEATRIXnak szóló ajánlásával jelent meg. Egy pergamenre nyomtatott példánya található a milánói Trivulzio-könyvtárban. Nem egészen lehetetlen, hogy ez volt egykor BEATRIX példánya.)⁸⁴

⁷⁵ Repr.: BERKOVITS: *I. m.* 35. t. és HOFFMANN Edit: *Agathias.* i. h.

⁷⁶ BONFINI maga említi történelmének bevezetésében.

⁷⁷ Repr.: BERKOVITS: *I. m.* 37. t.

⁷⁸ BUDIK, P. A. (*Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen.* Jahrbücher der Literatur. 88. 1839. Wien. Anzeiger-Blatt) említi, hogy egy magánkönyvtárban van.

⁷⁹ BERZEVICZY: *I. m.* 67—68. l.

⁸⁰ *Uo.*

⁸¹ *Uo.*

⁸² Repr.: BERKOVITS: *I. m.* 18. t.

⁸³ CSONTOSI János: *A pármái Corvin-codex.* Magy. Könyvszle. 1878. 319—328. l. UA.: *Diomedes Carafa. De institutione vivendi. A pármái Corvin-codexből* Magy. Könyvszle. 1890. 53—86. l.

⁸⁴ Az ajánlás „Beatrici Aragoniae, Hungariae, Bohemiaeque reginae” szól. HOFFMANN E. (*i. m.* 108. l.) azt írja, hogy ennek a munkának a kéziratát MARCUS CYNICUS másolta BEATRIX számára, a kódex azonban elveszett, és ma csak nyomtatásban ismerjük. Ez a megállapítás téves. A kódexet az ajánlás szövege szerint MARCUS CYNICUS a szerző számára másolta, és azután mivel élvezte mélyértelmű tartalmát és stílusát kinyomtatta és BEATRIX királynénak ajánlotta. A nyomtatvány nincs datálva, az impres-

12. IACOBUS PHILIPPUS BERGOMENSIS: *De claris selectisque mulieribus*. Nyomtatott könyv. Ferrara, 1497, Iacobus de RUBEIS de Valentia. HAIN 2813. (BEATRIXnak ajánlva jelent meg. A följánlott példány nem maradt fenn.)⁸⁵

13. *Liber Sancti Albani*. — AUGUSTINUS, Aurelius: *Ad Cyrillum epistola*. — URBANUS papa V.: *Versus decem heroici*. (Fönnmaradt kódex. Oxford. Bodleiana. Bibl. Canoniciana. Cod. Lat. Script. ecel. 17. Az aragon címer át van festve MÁTYÁSÉVAL. Ezt a könyvet tehát BEATRIX hozta magával Nápolyból, de a királyi könyvtár állományába került.)

14. ORIGENES: *Homiliae*. (Fönnmaradt kódex. Modena. Biblioteca Estense. Cod. Lat. 458 = aM. 1. 4. Egyesített címerrel.)⁸⁶

15. PETRARCA: *Trionfi*. — *Sonetti e canzoni*. — DANTE: *Vita nuova e canzone*. (Fönnmaradt kódex, valószínűleg MÁTYÁS király ajándéka BEATRIXnak. Tábláján hollók, bent az első levél alján francia királyi címer, valószínűleg BEATRIX címere helyére festve. Paris. Bibl. Nat. Cod. Ital. 584. Repr.: T. de MARINIS: *Appunti* i. h. — CSAPODINÉ két idézett tanulmányában.)

16. *Psalterium Beatae Mariae Virginis*. (Fönnmaradt kódex. Melk. Bencés apát-ság. Aragon címerrel. Nem könyvtári darab, hanem imádságoskönyv.)⁸⁷

17. *Psalterium Davidis*. (Fönnmaradt kódex. Wolfenbüttel. Herzog August Bibliothek. 39. Aug. Egyesített címerrel, BEATRIX emblémáival. Kötésén MÁTYÁS király címere. Nem könyvtári darab, hanem imádságoskönyv. Valószínűleg MÁTYÁS király ajándéka felesége számára.)⁸⁸

18. REGIOMONTANUS, Iohannes: *Epitome almagesti, seu Megales syntaxeos Ptolemaei*. (Fönnmaradt kódex. Bécs. Österr. Nat. Bibl. Cod. Lat. 44. Egyesített címerrel, BEATRIX arcképével.)⁸⁹

19. TINCTORIS, Iohannes: *Tractatus de regulari valore notarum*. (BEATRIX elvezett kódexe. Haraszi Emil említi, hogy a szerző BEATRIXnak ajánlotta ezt a munkát még házasságkötése előtt.)⁹⁰

20. TINCTORIS, Iohannes: *Complexus effectuum musicae*. (Ugyanúgy.)

21. TINCTORIS: *De inventione et usu musicae*. (BEATRIX föltételezhető nyomtatott könyve.)^{90a}

22. TINCTORIS, Iohannes: *Terminorum musicae diffinitorium ad illustrissimam virginem et dominam Beatricem de Aragonia*. (Nyomtatott könyv. [Treviso, 1476, Gerardus de LISSA de Flandria.] HAIN 15. 527. BMC VI. 886. l. A munka hely, év, nyomda megjelölése nélkül jelent meg BEATRIXnak ajánlva, de mint az ajánlásból kiderül, még házassága előtt. Mivel a BMC szerint a nyomdász ezt a betűtípust, amellyel a könyv

sum adatait a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* állapítja meg, és teszi a nyomtatás idejét 1489 tájára. Lehetséges azonban, hogy ennél korábban készült. A kiadó ti. Diomedes CARAFFA-ról nem mint meghalt személyről beszél, már pedig CARAFFA 1487-ben halt meg. A British Museum ősnymtatványkatalógusa szerint a betűtípus, amellyel a könyv készült, főleg 1480—1481-ben volt használatban, de elvéve 1489-ig.

⁸⁵ A felajánlást ábrázoló fametszeten 1493-as évszám[!], de ez lehet elírás MCCCCLXXXIII MCCCCLXXXVII helyett. Ti. a szerző 1503-ban kiadott másik, munkájában, a *Supplementum supplementi chronicarum*-ban azt írja BEATRIX-ról, hogy „ad quam nos librum de claris mulieribus nuper aeditum [sic!] dicavimus.” Egyébként erről a *Supplementum* c. munkájáról is föltételezhető, hogy elküldte BEATRIXnak, mert ebben jóval bővebben ír MÁTYÁS királyról, mint előző könyvében, az 1483-ban megjelent *Supplementum chronicarum*-ban és említi BEATRIX házasságát is.

⁸⁶ Repr.: FAVA: *I. m.*

⁸⁷ Repr.: CSONTOSI János: *Beatrix királyné imakönyve Mölkben*. Magy. Könyvszle. 1880. mellékleteként.

⁸⁸ Repr.: HEVESY: *I. m.* 14. t.

⁸⁹ Repr.: BERZEVICZY: *I. m.* 308. l. után. — NF VI. 3. 52. 142.

⁹⁰ HARASZTI: *I. m.* 312—314. l. (A szerző nevének változatairól *uo.* 315. l.)

^{90a} HARASZTI E. azt írja (*I. m.* 314. l.), hogy a szerző BEATRIXnak ajánlotta ezt a nyomtatott könyvet. De ugyanebben a munkájában később (349. l.) az olvasható, hogy az ajánlás Johannes STOKEM-nek szól, aki Budán volt karmester. Mindenesetre bizonyosra vehető, hogy a régi kapcsolat alapján BEATRIXnak is küldött egy példányt a szerző.

készült, 1476-ban kezdte használni, a megjelenés éve csak 1476 lehet. A följánlott példány nem maradt fenn.)⁹¹

23. TRAPEZUNTIUS, Georgius: *In perversionem problematum Aristotelis a Theodoro Gaza editum*. (Fönnmaradt kódex. Bécs. Österr. Nat. Bibl. Cod. Lat. 218. Az aragon címer MÁTYÁSÉVAL átfestve, tehát BEATRIX hozta magával Nápolyból, de bekerült a Corvina-könyvtárba.)⁹²

24. THURÓCZY János: *Chronica Hungarorum*. (Nyomatott könyv. Augsburg, 1488, RATDOLT. HAIN 15. 518. Pergamenre nyomtatott, arany betűkkel nyomott ajánlással BEATRIX számára készült, díszesen kifestett példány. OSzK Inc. 1143b.)⁹³

25. VERGILIUS. (Elveszett kódex. Még leánykorában készült BEATRIX számára.)⁹⁴ MÁTYÁS királlyal közösen ajándékként készítettett kódex: *Graduale* (OSzK Clmae 424.)⁹⁵

Természetesen az itt felsorolt könyvek nem voltak mind egyidejűleg BEATRIX királyné tulajdonában. Könnyen lehet, hogy a házasságkötése előtti időkből ismert nápolyi kódexeket nem mind hozta magával. De végeredményben mindegyik BEATRIX személyéhez fűződik, az ő tulajdonában, könyvtárában, használatában volt vagy ő készítette. Másrészt viszont könnyen lehetséges, hogy idővel alaposabb vizsgálatok különböző külföldi gyűjteményekben több kéziratról fogják még kideríteni, hogy egykor a magyar királyné birtokában voltak.

*

Az eredetiben vagy csak adatok alakjában fönnmaradt kódexek és nyomtatott könyvek alapján egy humanista magyar királyné könyvgyűjteményének halvány körvonalai bontakoznak ki. Könyvgyűjteménye, amelynek eredete viszamegy a BEATRIX házassága előtti időre, és amely gyarapodva-fogyatkozva megmaradt az uralkodás fényes időszakában éppen úgy, mint MÁTYÁS halála után, a királyné zaklatott életében Magyarországon — előbb a budai várban, azután Esztergomban —, sőt Magyarországról való távozása után is.

Az aragon uralkodócsaládban, amelyből BEATRIX származott, otthos volt a könyvgyűjtés és humanista műveltség. BEATRIX nagyatyjának, ALFONZONAK kedves tartózkodási helye volt a könyvtár, ahol fölolvastatott magának, sőt maga is vitákat folytatott.⁹⁶ Az utód, FERRANTE pompás könyvgyűjteményét elég jól ismerjük: a tengerre néző nagy könyvtérterem asztalain ott csillogtak a nagy, aranyos kötetek, a többiek pedig szép rendben sorakoztak a maguk helyén.⁹⁷ Nem csoda, ha ebben a légkörben BEATRIX már gyermekkorában kapott könyveket: CICEROT, VERGILIUST, bizonyosan a klasszikus latin nyelv elsajátításához, amit nem nélkülözhet, ha majd felnövekedve valamelyik fejedelem vagy király oldalán egy humanista műveltségű udvarban kell megállnia a helyét. Mikor azután az Alpokon túli, messzi északi vidék-

⁹¹ A nyomtatványt a British Museum ősnymtatványkatalógusa pontosabb megállapítás nélkül 1471—1494 közé teszi. De mivel ugyancsak a BMC szerint a nyomdász ezt a betűtípust 1476-tól kezdve használta, s mivel az ajánlás BEATRIXET még nem nevezi magyar királynénak, a megjelenés évét 1476-ra tehetjük.

⁹² Ld. 63. sz. jegyzet.

⁹³ VARJU Elemér: *A Turóczy-kronika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött példányai*. Magy. Könyvszle. 1902. 398. l.

⁹⁴ BERZEVICZY: I. m. 68. l.

⁹⁵ Repr.: BERKOVITS: I. m. 40. t.

⁹⁶ BERZEVICZY: I. m. 16. l.

⁹⁷ MAZZATINTI: *La biblioteca dei re d'Aragonia in Napoli*. Rocca S. Casciano, 1897. CX—CXIII. l. + T. de MARINIS: *La biblioteca Napoletana de re d'Aragona*. Milano, 1947—1952. 1—4. köt.

ről megjelentek a hatalmas magyar király követei, hogy MÁTYÁS feleségül Magyarországra kísérjék, Diomedes CARAFFA, nászajándéku, remekbekerészült kódexben foglalta össze számára, hogyan kell viselkednie mint magyar királynénak. Az *Institutio vivendi* azonban nem az egyetlen könyv, amelyet Nápolyból magával hozott Magyarországra, hanem más kódexeket is, és egy részükkel férje könyvtárát gazdagította, más részüket megtartotta a maga használatára. Az egyesített magyar–aragon címeres kötetek annak bizonyítékai, hogy Magyarországra érkezte után, mint királyné is kapott, illetőleg készítetett saját maga számára kódexeket, gondoskodva arról, hogy királynéi címer jelölje azokat. Itáliai minátorok az ő számára is dolgoztak, de hogy ATTAVANTÉT is foglalkoztatta volna, az valószínűleg félreértésen alapszik.⁹⁸ Olasz humanisták is ajánlottak föl neki kódexeket, nyomtatott könyveket: BONFINI MÁTYÁS udvarába érkeztekor neki nyújtotta át a *Historia Asculanát*; Christophorus PERSONA az *Agathiast*, IOHANNES MARCUS CYNICUS a *Caracciolust* küldte, Diomedes CARAFFA egy második könyvet is ajándékozott neki.

A könyv nem üres dísz volt a királyné számára. Nemcsak BONFININÁL olvassuk, hogy a király megbízta, legyen BEATRIX fölolvadója, hanem RANSANUS is arról értesít, hogy maga a királyné adta át neki azt a kódexet, amely a magyar királyokkal foglalkozik ATTILÁTÓL MÁTYÁSIG, s megbízta, készítsen helyette a tárgyhoz méltó, csiszolt stílusú magyar történelmet. Ez a jelenet Bécsben játszódott le, könyvek tehát ott is voltak BEATRIX kezeügyében. Akár sajátjai, akár férjéé voltak ezek, mindenképpen az derül ki, hogy tartalmilag ismerte azokat.

Mekkora lehetett BEATRIX könyvtára, nem tudjuk, de aligha maradhatott el számban ARAGONIAI ELEONORÁÉTÓL vagy CHARLOTTE DE SAVOIE gyűjteményétől, tehát 50—100 kötet. Különösen jellemző azonban, hogy míg az említett két uralkodónő könyvtára ájtatossági művekből és szórakoztató olvasmányokból állt,⁹⁹ BEATRIX könyvei közt csillagászat, történelem, zene, patrisztika, klasszikus és humanista irodalom van túlsúlyban.

A külön könyvgyűjtemény létezése teljesen beleillik abba a képbe, amit BEATRIXRÓL rajzoltak az egykorú források és az újabb tudományos irodalom.¹⁰⁰ De semmiképpen sem lehet belőle arra következtetni, hogy az olasz királynénak döntő, kezdeményező szerepe lett volna a Corvina-könyvtár létrejöttében vagy erősebb fejlesztésében, amint főleg a külföldi irodalom képzelte. Kétségtelen, hogy a házasságkötés után lepték el igazán MÁTYÁS udvarát az itáliai humanisták, hogy a magyar hagyományoknak megfe-

⁹⁸ BEATRIX ti. 318 forintot utalványozott egy Alexandro ATTAVANTI nevű személynek. (BERZEVICZY: *Beatrix királyné életére vonatkozó oklevelek*. 257. l.) Hogy miért, nem tudjuk. De nincs okunk annak a föltételezésére, hogy Alexandro ATTAVANTI azonos az illuminátor Attavante dei ATTAVANTIVAL. (BERZEVICZY többször i. m. 303. l.)

⁹⁹ ARAGONIAI ELEONORA könyvei breviáriumok, missalék, bibliák, officiumok, aszketikai könyvek, legendáriumok, confessionalék, prédikációk, egyházatyák életrajzai. Világi tartalmú könyv alig akad köztük: egy olasz nyelvű PLINIUS, BOETHIUS: *De consolatione philosophiae* és még két-három másik. (FAVA: *I. m.* 121—122. l.) — CHARLOTTE DE SAVOIE könyvei: biblia, 6 db. livre d'heures, zsoltároskönyv, missale, *Vita Christi*, szentek élete, lelkiolvasmányok, gyónási könyvek, másrészt pedig könnyű olvasmányok: trójai történet, lovagregények és az udvari életet érintő könyvek. Klasszikus irodalom, világi tudományos munka nincs köztük. (DELISLE: *I. m.* 91—93. l.)

¹⁰⁰ MÁTYÁS királynak volt kitűnő zene- és énekkara, de BEATRIX a maga számára külön énekkart is tartott. (BERZEVICZY: *I. m.* 53. l. és HARASZTI: *I. m.* 338. l.)

lelő egyszerűbb udvari élet ekkor alakult át az olasz mintáknak megfelelően, de a Corvina-könyvtár léte és fejlődése nem hozható közvetlen kapcsolatba BEATRIX személyével. A kezdeményezés bizonyára VITÉZ Jánostól eredt, s a könyvtár már nagyon komoly gyűjtemény lehetett VITÉZ János kegyvesztésekor. ZOLNAI Klára összeállítása szerint a fennmaradt korvinák közül 80 származik 1472, tehát VITÉZ János és JANUS PANNONIUS halála előttről, 71 darab a BEATRIXszal kötött házasság utánról, 11 pedig közelebből nem datálhatóan az 1460—1490 közti időből.¹⁰¹ Igaz ugyan, hogy az első csoport nem azt jelenti, hogy mind 1458 és 1472 közt készültek, vagy ekkor kerültek a Corvinába, mégis az arány nem lehet véletlen.

A külön könyvgyűjtemény léte is azt bizonyítja, hogy a könyvtár léte tulajdonképpen független volt a nápolyi királylány személyétől. Ha BEATRIX a könyvtár fejlesztésében kezdeményező szerepet játszott volna, akkor a Corvina-könyvtárt sokkal inkább a sajátjának érezte volna, mintsem hogy külön a maga számára készíttessen pompás és színes kódexeket. Természetesen azíránt nem lehet kétségünk, hogy a Corvina-könyvtárban is meg kellett lenniük mindazoknak a munkáknak, amelyeket most csak a BEATRIX-féle példányból ismerünk. Hiszen ha a király nagy gonddal és költséggel igyekezett Itáliában lemásoltatni a könyvtárából hiányzó műveket, akkor elsősorban legközelebb, saját palotájában, a királyné birtokában levő könyveket másoltatta le a maga számára — amennyiben még nem lettek volna meg. A nápolyi kapcsolatok megerősödése természetesen újabb lehetőségeket nyitott könyvek megszerzésére, másoltatására, de a beszerzés, másoltatás, illumináltatás igazi központja továbbra is *Firenze* maradt.

A külön BEATRIX-könyvgyűjtemény maradványainak elkülönítése az eddig egységesnek tartott Corvina-gyűjteményből tehát nem változtatja meg azt a képet, amelyet addig MÁTYÁS király könyvtáráról ismerünk. Azoknak a jegyzékeknek a címanyaga, amelyeket HEVESY, FÖGEL, WEINBERGER és a többiek annyi gonddal és munkával összeállítottak, ezáltal csak annyiban módosul, hogy néhány kódex címét a fennmaradt korvinák sorából kiiktatva az elveszett korvin-kódexek közé kell áthelyezni. Ezek a munkák ugyanis mint MÁTYÁS király egykori könyvtárának darabjai, a király címerével ellátott kötetek sajnos az eddigi föltételezéssel szemben elvesztek. Egykori meglétükre csak a fennmaradt királynéi példányok alapján következtethetünk.

CSABA CSAPODI: LA BIBLIOTHÈQUE DE LA REINE BÉATRICE

Les ouvrages traitant de la bibliothèque du roi MATHIAS ont considéré jusqu'ici comme manuscrits authentiques de la „Corvina” les livres dans lesquels, à côté des armoiries du roi MATHIAS, figuraient aussi les armoiries aragonaises de sa femme BÉATRICE. Cette thèse est due à la supposition que les manuscrits apportés éventuellement par BÉATRICE de Naples à Buda, ou ceux qu'elle avait fait faire ou reçus en cadeau de noce, auraient passé ensuite dans la collection de la bibliothèque royale. C'était pourtant l'usage dans les milieux des reines de cette époque — l'époque de l'humanisme — d'établir une bibliothèque à part qui ne dépendait que de la reine et fut indépendante de celle du

¹⁰¹ ZOLNAI Klára — FITZ József: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp. 1942. 106—111. l.

roi. Nous avons donc à élucider le problème si la reine BÉATRICE venue de la cour napolitaine, célèbre par sa culture des livres, possédait ou non une collection spéciale à elle. Pour résoudre ce problème, il se révèle nécessaire de nous occuper des armoiries qui se trouvent peintes dans chaque manuscrit. De ce point de vue, il faut distinguer deux groupes de manuscrits. Les uns ne comprennent que les armoiries du roi MATHIAS, tandis que sur la première page richement enluminée des autres, l'on distingue aussi les armoiries de la maison aragonaise. Nous en connaissons sept où les armoiries de MATHIAS CORVIN et celles de la maison aragonaise se trouvent unifiées dans un même blason. Il y en a d'autres, assez nombreux, dans lesquels les armoiries des deux familles sont encadrées dans deux blasons distincts. Toujours est-il que ces derniers, à l'opposition des premiers, contiennent les armoiries de deux maisons régeantes. Ce fait nous pousse à poser la question: la façon d'appliquer les armoiries a-t-elle revêtu une signification spéciale, ou avait-elle une portée juridique?

Vis-à-vis de cette question, les chercheurs en codicologie sont jusqu'à présent restés assez indifférents. Il ne faut pourtant pas oublier qu'à cette époque, l'époque de la science — vivante encore — du blason, celui-ci exprimait aussi un symbole recélant les droits de son porteur. Il ne dépendait donc pas de l'enlumineur des manuscrits de peindre dans un blason — ou dans deux blasons — les armoiries de deux familles, ou de n'y mettre que celui d'une seule, de celle du roi. Certes, l'application des armoiries n'était pas réglée par des lois; les us et coutumes seuls en firent fonction, et il est aussi vrai que les enlumineurs mêmes ne possédaient aucune formation en droit. L'héraldique nous enseigne que le mari ne se servait jamais du blason de sa femme ce qui était pourtant le cas inversement. Il en fut de même à la cour hongroise aussi en ce qui concerne l'emploi du sceau aux armoiries des reines. Ainsi, sur les chartes émises par la reine BÉATRICE et portant son sceau, l'on voit toujours le blason aux armoiries unifiées hungaro-aragonaises, tandis que le sceau de MATHIAS ne comprenait jamais les armoiries de sa femme. Il s'ensuit que les manuscrits aux armoiries unifiées ne pouvaient être préparés que pour la reine BÉATRICE et non pour le roi MATHIAS. Néanmoins, en tant qu'ornement, décor en marge des pages, les manuscrits «Corvina» authentiques contiennent les armoiries de BÉATRICE aussi, apposées toujours sur un blason à part, en même temps que l'espace réservé à l'emblème du possesseur en bas de la première page porte les armoiries de Mathias.

Le fait même que l'on avait fait copier des manuscrits contenant non seulement les armoiries du roi MATHIAS, mais aussi celles de sa femme, prouve que ces derniers ne passèrent pas dans la collection de la bibliothèque royale. Il s'offre encore un autre argument pour appuyer notre hypothèse: Parmi les manuscrits aux armoiries du roi il se trouve plusieurs avec les portraits de MATHIAS et de BÉATRICE, tandis que dans ceux aux armoiries de la reine, s'il y a un portrait, ce ne peut être que celui de BÉATRICE, et jamais de MATHIAS. Les deux manuscrits AGATHIAS en font preuve: l'un avec les armoiries et le portrait fictif du roi MATHIAS, l'autre avec les armoiries et le portrait de BÉATRICE. Un autre argument non moins probant est fourni par le fait — qui ne doit pas être imputé au hasard — que parmi les manuscrits «Corvina» dont s'emparèrent au cours des premières décennies du XVIe siècle les humanistes occidentaux, il ne se trouve pas un seul qui serait illustré avec les armoiries de la reine. C'est que BÉATRICE et sa bibliothèque n'étaient plus là lorsque les livres de la bibliothèque «Corvina» furent transportés: lors de son retour dans sa patrie, la reine BÉATRICE avait emporté avec soi les manuscrits appartenant à elle. C'est pourquoi aussi n'avons-nous pas trouvé parmi les manuscrits «Corvina» transportés en 1526 à Constantinople et retournés à la fin du XIXe siècle à Budapest aucun exemplaire aux armoiries de BÉATRICE.

Nous avons des données sur 25 livres qui ont dû appartenir à la bibliothèque de la reine BÉATRICE. Ces connaissances nous permettent de nous faire une idée sur l'ensemble de cette bibliothèque, la bibliothèque d'une reine hongroise à l'époque de la Renaissance. Le nombre de volumes que contenait cette bibliothèque nous est inconnu, mais il est probable qu'il ne demeure pas en reste des collections des autres reines de ce temps (ÉLÉONORE D'ARAGONNE, CHARLOTTE DE SAVOIE) et compta environ 50—100 volumes. Ajoutons encore que, tandis que les collections des deux reines mentionnées se composaient de livres de spiritualité et de divertissement, dans celle de BÉATRICE c'étaient les livres traitant d'astronomie, de musique, d'histoire, de patristique et de littérature qui prédominaient.

L'hypothèse qu'il exista dans la cour hongroise une collection spéciale pour la reine correspond parfaitement à l'idée que nous avons pu nous faire sur la personnalité de BÉATRICE. On ne doit pourtant pas en conclure que la reine a joué un rôle décisif dans l'établissement de la bibliothèque «Corvina». Il est hors de doute que les humanistes italiens ne venaient à Buda dans la cour du roi MATHIAS qu'après son mariage avec BÉA-

TRICE et ce n'est qu'après cette date que la cour — qui avait été jusqu'alors, suivant les traditions hongroises, assez modeste — devenait plus luxueuse et s'adapta aux moeurs des cours italiennes, mais la bibliothèque «Corvina» avait été créée avant l'arrivée de BÉATRICE en Hongrie et à cette date elle possédait déjà un fonds considérable. L'existence de la collection spéciale de la reine prouve aussi que la bibliothèque «Corvina» fut tout à fait indépendante de la personne de la reine. Si BÉATRICE avait joué un rôle décisif dans le développement de la bibliothèque des MATHIAS, elle l'aurait considérée comme la sienne et n'aurait pas fait préparer pour sa propre collection des volumes onéreux à grands frais. Les relations resserrées avec la cour de Naples ouvraient naturellement la porte devant les possibilités de nouvelles acquisitions, permettaient de faire copier de nouveaux manuscrits, mais le centre de toute acquisition, des copies et des enluminures n'en restait pas moins Florence.

En détachant de l'ensemble des manuscrits considérés jusqu'ici comme «Corvina» authentique, nous ne changeons pas l'image que l'on s'est fait jusqu'à présent de la bibliothèque du roi MATHIAS. Ce sont seulement les catalogues dressés sur les manuscrits restés de la bibliothèque «Corvina» qui subiront un changement peu considérable: les notices des manuscrits dans lesquels se trouvent les armoiries unifiées de MATHIAS CORVIN et de la maison aragonaise seront transmises dans la liste des manuscrits perdus. En effet, il est incontestable que les livres dont disposa la reine se trouvaient aussi dans la bibliothèque du roi: rien n'avait pu être plus simple que de les faire copier.

A könyvtári munka összehasonlító mérése standardizálás útján

I.

A magyar könyvtárügy irányítóit régóta foglalkoztatja az a gondolat, hogyan lehetne a különböző könyvtárak tevékenységét egymással összehasonlítani, hogyan lehetne a könyvtárak forgalmáról, ellátottságáról a jelenleginél átfogóbb, egzaktabb képet nyerni.

E cél szolgálatában dolgozták ki a könyvtárvizsgálatok módszerét, amelynek keretében szakképzett könyvtárosok veszik vizsgálat alá a könyvtári munka egyes területeit. A könyvtárvizsgálatok ma már elég részletesen felmérik a könyvtári munkát, és segítséget nyújtanak annak a könyvtárnak, amelyet a kiküldött szakértő bizottság felülvizsgál.

Amíg azonban a könyvtári felülvizsgálatok módszere a könyvtárigazgató és a könyvtár dolgozói számára időnként nélkülözhetetlen, addig a magyar könyvtárügy irányítói számára ezen információ nem elégséges. Hasznos és szükséges ugyan ez is, de emellett szükség van olyan módszerekre is, amelyek arról is tájékoztatnak, hogy az egyes könyvtárak (egyes könyvtári hálózatok) állománya, forgalma mekkora, ellátottsága szakképzett munkaerővel hogyan alakult ugyanazon időpontban, hogy az adott könyvtár más könyvtárakhoz képest jól vagy rosszul van ellátva, hogy az adott könyvtár teljesítményei megfelelnek-e a hasonló könyvtárak átlagos teljesítményeinek, vagy azoktól elmaradnak, hogy a könyvek forgalma mekkora a vizsgált könyvtárban és mekkora más hasonló profilú könyvtárakban. Ha hibák, hiányosságok vannak, hívja fel a statisztika e hibákra a figyelmet, hogy az operatív vezetésnek módja legyen a hibák részletesebb felderítésére az intézkedéseket megtenni, a bajokat orvosolni. Ezek és hasonló kérdések azok, amelyek e tanulmány szerzőit arra indították, hogy olyan módszert dolgozzanak ki, amelynek a segítségével lehetővé válik a könyvtári munkateljesítmények összehasonlító értékelése, a könyvtárak fejlesztési szükségleteinek lemérése, egyszóval az összehangolt könyvtárpolitika alapjainak kimunkálása.

Mielőtt e módszerről részletesebben szólnánk, röviden érinteni kívánjuk a magyar könyvtárstatisztikát. Ennek áttekintése szükséges azért, mert így tudunk rámutatni arra, hogy miért nem nyújt megfelelő tájékoztatást a mai, jórészt az adatok egyszerű összeszámlálásán alapuló könyvtárstatisztika, és arra, hogy milyen módon fejleszthető tovább e segéd-tudomány.

A könyvtermelésről, könyvtárakról és a könyvtári munkáról ma háromféle statisztika készül. Az első az ún. nyomdatermék-statisztika, amelyet a Statisztikai Hivatal készít a kötelesepéldányok alapján.

A másik a könyvtárak statisztikája, amely folyamatosan számot ad a Statisztikai Hivatal és a Művelődésügyi Minisztérium statisztikai kiadványain keresztül a könyvtárak számáról, a könyvtári hálózatokról, az állományról, az állomány megoszlásáról, az állománygyarapításról, az olvasóforgalomról, végül a könyvtárak pénzügyi adatairól és technikai felszereléséről. E statisztika volna hivatott arra, hogy az elsődleges mutatószámokon, abszolút számokon túlmenően különböző ellátottsági, intenzitási mutatókat is közöljön, hogy a puszta számadatokon túlmutasson, és megfelelő viszonyítás (létszám, munkaerő stb.) útján összehasonlító képet nyerhessen a felsőbb vezetés arról, hogy a könyvtárak népművelési politikánk keretében tulajdonképpen hogyan is teljesítik funkcióikat, hogy a könyvek szakszerű katalogizálásán felül és raktározásán túl (ez is fontos!) az adott tudományterület ellátását mennyiben és milyen mértékben szolgálják állományukhoz, létszámukhoz, költségvetésükhöz viszonyítva. E kérdésre fogunk a továbbiakban részletesebben visszatérni.

A harmadik statisztika, a könyvtárak belső statisztikája. A nagy állománnyal, jelentős adminisztratív létszámmal rendelkező könyvtárakban a dolgozók munkáját reálisan lemérni, értékelni, de helyes szerzeményezési politikát kialakítani is csak akkor lehet, ha a könyvtári dolgozók numerikusan is méri a munkateljesítményeket (pl. a feldolgozó osztályon a címlerást, szakozást), ha időszakonként statisztikailag is kigyűjtik az állománycsoportok jellegzetes mutatóit (pl. méret, darab, érték, szak és nyelv szerinti beosztásban), ha a szerzeményi munkában figyelembe veszik az olvasók igényeit, a könyvek kölcsönzési gyakoriságát, ha számon tartják az olvasók megoszlását műveltség, foglalkozás szerint, továbbá az olvasott művek tudományterületek szerinti megoszlását.

Kell-e, és szükséges-e a könyvtárak belső munkájáról folyamatos statisztikát készíteni? E tanulmány szerzőinek az a véleménye, hogy nem. Elegendő, ha a könyvtárvezetők időszakonként részletes felmérésnek vetik alá a könyvtári munka egyes területeit, és az itt felmért, megállapított mutatószámok beható elemzése alapján módosítják, vagy hagyják jóvá a könyvtári munka belső arányait, változtatják meg a szerzeményi politikát, törődnek nagyobb figyelemmel az olvasószolgálat egyik vagy másik területével.

II.

A fentiekben ismertetett háromféle statisztika közül ezúttal a könyvtárakról készült statisztika továbbfejlesztését tűztük ki célul. Véleményünk az, hogy a könyvtárakról készülő statisztika alkalmas leginkább arra, hogy a felsőbb vezetés erre építve alakíthassa ki azt a könyvtárpolitikát, amely könyvtártípusok szerint, könyvtári hálózatok szerint olyan objektív mutatót szolgáltat, amely alkalmas arra, hogy azok alapján a könyvtárfejlesztés módzatai eldönthetők legyenek. Alkalmas arra, hogy a könyvtárak fejlesztésében még ma is szerepet játszó helyzeti energiák, nem objektív tényezők helyett helyes és szakszerű tájékoztatást nyújtson.

A könyvtárak fejlettségének, ellátottságának, forgalmának vizsgálata három mozzanatból tevődik össze:

1. A fogalmak pontos elhatárolása, az egységek egyöntetű definíciója.
2. Az egzakt fogalmakra épülő, korszerű könyvtárstatisztika abszolút számai alapján leszármaztatott intenzitási mutatószámok definiálása és közü-

lük azon tényezők kiválasztása, amelyek alkalmasak a fejlettség, az ellátottság, a forgalom mérésére.

3. A kiválasztott tényezők számszerű jellemzői alapján komplex mutatószám konstruálása.

Módszerünk szemléltetéséhez az 1962. évi könyvtárstatisztika néhány mutatószámából indultunk ki. Tanulmányunkban nem kívánunk foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a fogalmak elhatárolása, a helyes és egyöntetű egységek megválasztása hogyan történjen, legfeljebb utalni kívánunk arra, hogy annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mely könyvtárakat lehet együtt csoportosítani, együtt elemezni, igen fontos előkészítő szakasza a komplex vizsgálatnak. A munka előkészítése feltételezi, hogy egymással összehasonlítható, azonos funkciót teljesítő könyvtárak kerüljenek összehasonlításra. A további feladat a kiválasztott könyvtárak jellegének megfelelően azoknak a mutatószámoknak az összeállítás, amelyek leginkább alkalmasak a könyvtárak állományának, ellátottságának, forgalmának, a könyvtári dolgozók teljesítményének az összehasonlító értékelésére. Tanulmányunkban nem kívánjuk e mutatószámok egész körét érinteni, egyébként is megjegyezzük, hogy e mutatószámok még több tekintetben egységesítésre szorulnak annak érdekében, hogy az összehasonlítás alkalmával alapul vett könyvtárak különböző mutatói, pl. a könyvtári egység (mű, kötet, kézirat, periodika, aprónyomtatványok stb.) értelmezése vagy az olvasótermi személyforgalom és a könyvforgalom statisztikája egységesen nyerjen megállapítást, hogy a mérés homogén feladatokra vonatkozzon. E fogalmak egységes meghatározása a könyvtártudomány feladata, definiálásukkal tehát tanulmányunkban nem kívánunk foglalkozni.

Vizsgálati módszerünk bemutatásához a könyvtárakra vonatkozóan az 1962. év folyamán végrehajtott könyvtárstatisztikai adatgyűjtés eredményeit használtuk fel, megjegyezve és hangsúlyozva, hogy e jelentésben közölt adatok pontosságát, helyességét nem volt módunkban ellenőrizni, adatait a tudományos könyvtárakra nézve hitelesnek tekintettük. Egyedül a könyvtárak heti nyitvatartására vonatkozóan kellett pótlólag adatokat gyűjteni, tekintettel arra, hogy ilyen jellegű adatok a könyvtárstatisztikában nem szerepelnek. Ezeket az adatokat a könyvtárak tájékoztató jelentéseiből és maguktól a könyvtáraktól szereztük be.

Az 1962. évi könyvtárstatisztika a budapesti tudományos könyvtárakra vonatkozóan többek között a túloldalon közölt adatokat tartalmazza (1. ábrázat).

Amint a táblázatból megállapítható, a könyvtárak munkáját értékelni kívánó vezető számára az első nehézséget az okozza, hogy a táblázat mutatói csupán mennyiségi értékelésre adnak lehetőséget, de minőségi elemzésre nem. Így pl. nem derül ki, hogy az olvasótermi férőhelyek hogyan vannak kihasználva a különböző könyvtárakban, hogy melyik könyvtárban miképpen alakult az egy (vagy száz) könyvtári egységre jutó olvasók száma, hogy az egy könyvtárosra jutó olvasók száma hogyan változott. A könyvtárak forgalmára vonatkozóan nem elég csupán az olvasók számát és az olvasott kötetek számát megadni, hanem vizsgálni kell azt is, hogy hogyan alakult a férőhelyek kihasználása, továbbá azt, hogy az összes állományhoz viszonyítva hogyan alakult az olvasóforgalom.

Az ilyen intenzitási mutatók beállítása a könyvtárstatisztikába elengedhetetlen feltétele az elemző munka megindulásának. A statisztikai adatok begyűjtése csak első szakasza a statisztikai munkának, amely nem azzal ér

1. táblázat

Hat tudományos könyvtár néhány adata az 1962. évben

Könyvtárak	Feldolgozott állomány (db)	Ebből tárgyévi gyarapodás	Olvasótermi férőhelyek	Helyben olvasók	Helyben olv. könyvt. egység	Heti nyitvatartási idő (óra)	Könyvtáros-létszám
Akadémiai	918 820	22 148	38	20 077	144 772	61	67
Egyetemi	1 080 529	14 297	176	63 978	100 932	75	65
Közgazdasági Egyetemi	272 504	9 475	317	125 612	367 396	72	42
K. S. H.	330 000	29 862	50	12 250	25 079	70	37
Országgyűlési	386 603	8 058	73	50 557	94 632	62,5	30
Széchenyi	4 136 731	157 054	162	78 279	611 516	70	202

véget, hogy a begyűjtött adatokat táblázatokba rendezzük, hanem azzal, hogy a számokat összefüggésbe hozzuk az adott társadalmi és gazdasági viszonyokkal, hogy az adatokat sokrétűen elemezzük, és megkeressük az adatok összefüggéseit. Olyan mutatókat számítunk, amelyek az adott probléma megvilágításához leginkább alkalmasak. Egy szakstatistika fejlettségét leginkább az mutatja meg, hogy milyen módon fejlesztette ki másodlagos mutatószámrendszerét, hogy mennyire változatos módon képes feltárni a társadalmi és gazdasági összefüggéseket. Ha ezt nézzük a könyvtárstatistikában, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az a többi szakstatistikához (népmozgalom, város- és községstatistika, gazdaságstatistikák) képest nagyon elmaradt. Pedig sok esetben nincs másról szó, mint más tudományterületeken alkalmazott módszerek konstruktív alkalmazásáról a könyvtári területre.

Vizsgáljuk meg az elemzés céljából kiválasztott könyvtárak intenzitási mutatóit most már a fajlagos teljesítmények és mérőszámok tükrében (2. táblázat).

A táblázat adatai az abszolút számokhoz szokott vezető számára máris megdöbbentő újdonsággal szolgálnak. Íme néhány kiemelés! Míg az abszolút számok alapján feldolgozott állomány az Országos Széchenyi Könyvtárban a

2. táblázat

A könyvtárak forgalmát jellemző intenzitási viszonyszámok

Könyvtárak	Egy olvasótermi férőhelyre jutó		100 000 könyvtári egységre jutó		Egy könyvtárosra jutó		
	olvasott könyvtári egységek	olvasók	olvasott könyvtári egységek	olvasók	olvasott könyvtári egységek	olvasók	új beszerzések
	száma naponként		száma naponként		száma naponként		
Akadémiai	13,85	1,92	57,30	7,94	7,85	1,09	1,20
Egyetemi	2,09	1,32	33,97	21,53	5,65	3,58	0,80
Közgazdasági Egyetemi	4,21	1,44	490,26	167,62	31,81	10,88	0,82
K. S. H.	1,82	0,89	27,64	13,50	2,46	1,20	2,93
Országgyűlési	4,71	2,57	89,01	48,49	11,47	6,25	0,98
Széchenyi	13,73	1,76	53,75	6,88	11,01	1,41	2,83

legnagyobb (több mint négymillió, az Akadémiai Könyvtárban pedig az egy-milliót sem éri el), és azt hinné az ember, hogy a könyvtár használata is itt a legnagyobb, a viszonyított adatok alapján az derül ki, hogy a 100 ezer könyvtári egységre jutó olvasott könyvtári egységek és természetszerűleg az olvasók száma is a Közgazdasági Egyetem Könyvtárában a legmagasabb. Ezt követi az Országgyűlési Könyvtár. Ez arra utal, hogy e két könyvtárban az állomány nagy része élő anyag.

Hasonló meglepetéssel szolgálhat az egy könyvtárosra jutó olvasók számának szóródása is a különböző könyvtáraknál. Itt is a Közgazdasági Egyetem mutatója a legmagasabb (31,8), ezt követi az Országgyűlési Könyvtár, míg itt a legalacsonyabb értéket az Akadémiai Könyvtár adja. Ugyancsak figyelmet érdemel a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, amely a kiszámított 7 forgalmi mutató közül 4 esetben szerepel a legalacsonyabb értékkel.

Az abszolút számokat tekintve mind az állomány nagysága, mind a létszám alapján a sorrend: Széchényi, Egyetemi, majd az Akadémiai Könyvtár következik.

A forgalmi mutatókhoz hasonlóan kiszámítottuk a könyvtárak ellátottságát jellemző intenzitási mutatókat is. (3. táblázat.)

3. táblázat

A könyvtárak ellátottságát jellemző intenzitási viszonyszámok

Könyvtárak	100 ezer könyvtári egységre jutó		100 olvasóra jutó		100 ezer könyvtári egységre jutó	100 olvasóra jutó
	olvasótermi férőhelyek száma	könyvtáros-létszám	olvasótermi férőhelyek száma	könyvtáros-létszám		
			napi átlagban		könyvtáros-létszám heti 48 órás nyitvatartásra	
Akadémiai	4,14	7,29	52,05	91,77	5,74	72,21
Egyetemi	16,29	6,02	75,65	27,94	3,85	17,88
Közgazdasági Egyetemi	11,63	1,54	69,40	9,19	1,03	6,13
Országgyűlési	18,88	7,76	38,94	16,00	5,96	12,29
K. S. H.	15,15	11,21	112,25	83,06	7,69	56,96
Széchényi	3,92	4,83	56,91	70,96	3,32	48,66

A fentiekben bemutattunk jónéhány olyan intenzitási viszonyszámot, amelyek alkalmasak a könyvtárak fejlettség, illetve forgalom szerinti rangsorolására, legalábbis a könyvtári munka egyes területein, mint az olvasóforgalom, a férőhely ellátottság, a létszám ellátottság stb. Amennyiben a megfelelő abszolút számok rendelkezésre állnak, további leszármaztatott mutatók definiálhatók a könyvtári munka egyéb területeinek megfigyelésére, mint pl. a feldolgozási sebesség, esetleg a tudományos és dokumentációs tevékenység mérésére.

A fent javasolt intenzitási mutatók — bármennyire alkalmasak is a könyvtári munka egy-egy területének mérésére — azonban mindegyikük csak egyetlen ismert szerinti rangsorolásra nyújt alapot. Mínthogy a könyvtárak ellátottságát is, forgalmát is rendkívül sok különböző, részint egymástól független tényező befolyásolja, ezek együttes hatásának mérésére az intenzitási

viszonyszámok nem alkalmasak. Pl. az elemzés szempontjából nem hagyható figyelmen kívül az olvasók kormegoszlása (fiatalkorú, felnőtt), az új olvasók foglalkozási megoszlása. Felmerülhet továbbá bizonyos ismervek súlyozásának a szükségessége is. Jóformán ahány tulajdonság szerint rangsorolnánk a könyvtárakat — a megfelelő leszármaztatott mutatószámok alapján — annyi különböző rangsor alakulna ki, hiszen nem szükségszerű, hogy az a könyvtár, amely pl. az állomány nagysága vagy az újbeszerzés értéke tekintetében a rangsor elején áll, a férőhely-ellátottság vagy a reference-szolgálat színvonalában is hasonló kedvező helyet foglaljon el. Sőt, mégha egy szűkebb területre korlátozzuk megfigyelésünket, a különböző mutatószámok alapján eltérő rangsorolás alakulhat ki, pl. nagyon különböző helyekre kerülhetnek egyes könyvtárak a rangsorban, ha a kölcsönzési forgalmat az állományhoz vagy a tárgyévi beszerzéshez, vagy a kölcsönzést ellátó könyvtároslétszámhoz viszonyítjuk. A könyvtáros-létszámmal való ellátottság vizsgálatában nem hagyható figyelmen kívül a könyvtár heti nyitvatartási ideje sem, ugyanis ha pl. egy könyvtár heti nyitvatartási ideje 48 óra, akkor a nyitvatartási időben a teljes könyvtáros létszám az olvasók rendelkezésére áll, míg ha a nyitvatartási idő 48 óránál több, akkor a nap nagy részében a teljes létszámnál kisebb a szolgálatban álló könyvtáros-létszám. Éppen ezért a létszámellátottsági mutatókat oly módon is kiszámítottuk, hogy a könyvtáros-létszámot heti 48 órás nyitvatartási időre vonatkozóan átszámítottuk. (E mutatóink annyiban nem reálisak, hogy az átszámítást tulajdonképpen csak az olvasószolgálati létszámra vonatkozóan kellene elvégezni — a feldolgozási és dokumentációs létszámot elvileg nem befolyásolja a nyitvatartási idő — másrészt nem tudtuk figyelembe venni a túlóra-díjjal ellátott inspekción, mivel sem az olvasószolgálati létszámra, sem a túlóradíjas létszámra nem álltak adatok rendelkezésre. Nyilvánvaló, hogy finomabb, részletesebb statisztikai megfigyeléssel ezen mutatószámok is tovább finomíthatók.)

Ennyi különböző szempont figyelembevételével, a teljesen különböző tartalmú intenzitási mutatószámok alapján szubjektív ítéletre támaszkodó forgalmi vagy ellátottsági rangsor megállapítására a legkiválóbb könyvtáros sem vállalkozhat. Másrészt az intenzitási viszonzyszámok — minthogy minden egyes tényezőt más-más mutatószámmal mérünk — nem alkalmasak arra, hogy egyetlen könyvtár helyzetét elemezve megállapítsuk, hogy milyen területen mutatkoznak hiányok, illetve milyen vonatkozásban kedvező a könyvtár ellátottsága, forgalma.

III.

Mindezen nyitott kérdések irányították e tanulmány szerzőit olyan komplex módszerek kutatására, amelyek objektív mérési módot szolgáltatnak a könyvtárak ellátottság—forgalom szerinti rangsorolására.

A rangsorolásra kidolgozott módszert a már említett tudományos könyvtárak adataival kívánjuk illusztrálni. Természetesen a módszer alkalmazható — a megfelelő intenzitási mutatószámok definiálása után — a közművelődési könyvtárak tevékenységének mérésére is. Mivel *tanulmányunk célja csupán módszerek ismertetése, nem pedig a tudományos könyvtárak tevékenységének átfogó értékelése*, ezért számításaink során csak 6 tudományos könyvtár adatait vettük figyelembe, és csak néhány ellátottsági mutatót használtunk fel, amelyek előállításához adatok álltak rendelkezésünkre.

Amint a korábbiakban már megállapítottuk, akár az első, akár a második, illetve harmadik táblázat adataiból nehéz volna megtalálni a fejlettségi sorrendet, amely minden oszlopban más és más. E mutatók összehasonlíthatósága és összesíthetősége érdekében definiáljuk az „átlag könyvtár” fogalmát, amelynek minden egyes intenzitási mutatója a vizsgált könyvtárak megfelelő mutatójának súlyozott számtani átlaga. Így pl. az átlag könyvtárban a száz olvasóra jutó olvasótermi férőhelyek száma napi átlagban a figyelembe vett könyvtárak ugyanezen intenzitási mutatószámainak az olvasók számával súlyozott átlaga. (Megjegyezzük, hogy ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha az abszolút számokból indulunk ki, és összesítjük a 6 könyvtár olvasótermi férőhelyeinek számát, illetve az olvasók számát és ezen összegekből számítjuk ki a száz olvasóra jutó olvasótermi férőhelyek számát napi átlagban.)

Az átlagkönyvtárra kiszámított intenzitási mutatószámok az alábbiak:

100 ezer könyvtári egységre jutó

olvasótermi férőhelyek száma	11,45
könyvtáros-létszám	6,22
könyvtáros-létszám heti 48 órás nyitvatartásra	4,36

100 olvasóra jutó

olvasótermi férőhelyek száma (napi átlagban)	63,98
könyvtáros-létszám (napi átlagban)	34,73
könyvtáros-létszám (napi átlagban, heti 48 órás nyitvatartásra)	24,37

Következő lépésként az összes intenzitási viszonyszámokat elosztjuk az átlagkönyvtár megfelelő intenzitási viszonyszámával, vagyis az egyes könyvtárak mutatószámait kifejezzük az átlagkönyvtár mutatójának százalékában. A könyvtárak fejlettségére vonatkozóan így módon számított ellátottsági mutatókat az alábbi (4.) táblázat tartalmazza:

4. táblázat

Ellátottsági mutatók

Könyvtárak	Állományhoz viszonyított		Olvasóforgalomhoz viszonyított		Állományhoz viszonyított	Olvasóforgalomhoz viszonyított
	olvasótermi férőhely	könyvtáros-létszám	olvasótermi férőhely	könyvtáros-létszám		
ellátottsági mutató						
					könyvtáros-létszám (48 órás nyitvatartásra)	
Akadémiai	36,1	117,3	81,4	264,2	131,5	296,3
Egyetemi	142,2	96,7	118,2	80,4	88,2	73,3
Közgazdasági Egyetemi ...	101,6	24,8	108,5	26,5	23,5	25,1
Országgyűlési	164,9	124,8	60,9	46,1	136,6	50,4
K. S. H.	132,3	180,3	175,4	239,2	176,2	233,7
Széchenyi	34,2	77,8	88,9	204,3	75,6	199,6

E mutatószámok egy ismérven belül, — pl. a könyvtáros-létszámmal való ellátottságra vonatkozóan — ugyanazt a sorrendet adják, mint az ezen ismerv adataiból számított közönséges intenzitási viszonyszámok.

5. táblázat

Könyvtárak	100 ezer könyvtári egységre jutó könyvtáros-létszám	Az állományhoz viszonyított létszámelletotti mutató
K. S. H.	11,21	180,3
Országgyűlési	7,76	124,8
Akadémiai	7,29	117,3
Egyetemi	6,02	96,7
Széchenyi	4,83	77,8
Közgazdasági Egyetemi	1,54	24,8

Viszont lehetőséget nyújtanak az egy könyvtáron belüli összehasonlításokra is, pl. leolvasható, hogy az Akadémiai Könyvtár könyvtáros-létszám tekintetében 1962-ben jól ellátott volt (117,3% — illetve 264,2%), de olvasótermi férőhely tekintetében messze az átlag alatt maradt, különösen, ha az állományra vonatkoztatott mutatóját nézzük (36,1%, illetve 81,4%). Ugyanakkor a Közgazdasági Egyetem Könyvtáráról éppen az ellenkezőjét állapíthatjuk meg: az olvasótermi férőhelyek tekintetében valamivel az átlag felett állt (101,6%, illetve 108,5%), de létszám tekintetében messze alatta volt (24,8%, ill. 26,5%). Minden egyes vonatkozásban feltűnően az átlag felett áll a Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtárának ellátottsága, viszont minden ismérvre vonatkozóan az átlag könyvtáron aluli nemzeti könyvtárunknak, a Széchenyi Könyvtárnak az ellátottsága.

Hasonlóan az átlagkönyvtár adataihoz való viszonyítással standardizálhatjuk a könyvtárak forgalmára vonatkozó intenzitási mutatószámokat is. Az átlag-könyvtár forgalmi mutatói:

<i>Egy olvasótermi férőhelyre jutó</i>	
olvasott könyvtári egységek száma naponként	5,99
olvasók száma naponként	1,56
<i>100 ezer könyvtári egységre jutó</i>	
olvasott könyvtári egységek száma naponként	68,61
olvasók száma naponként	17,90
<i>Egy könyvtárosra jutó</i>	
olvasott könyvtári egységek száma naponként	11,04
olvasók száma naponként	2,88
új beszerzés értéke napi átlagban	1,98

Az egyes könyvtárak forgalmának az átlaghoz viszonyított forgalmi mutatóit a túloldalon közölt (6.) táblázat tartalmazza.

A legjobb ellátottságot a KSH Könyvtára mutatja, amely mind a 100 ezer könyvtári egységre jutó könyvtáros-létszám, mind a 100 olvasóra jutó olvasótermi férőhelyek tekintetében az első helyen van. Középső helyre csupán a 100 ezer könyvtári egységre jutó olvasótermi férőhelyek száma tekintetében került. Legrosszabb az átlagos könyvtárhoz viszonyított ellátottsága a vizsgált paraméterek tekintetében a Közgazdasági Egyetem Könyvtárának,

6. táblázat
Forgalmi mutatók

Könyvtárak	Férőhelyhez viszonyított		Állományhoz viszonyított		Könyvtáros-létszámhoz viszonyított		gyarapodási mutató
	könyv	olvasó	könyv	olvasó	könyv	olvasó	
	forgalmi mutató						
Akadémiai	231,3	122,9	83,5	44,4	71,2	37,8	60,8
Egyetemi	34,8	84,6	49,5	120,3	51,1	124,3	40,4
Közgazdasági Egyetemi	70,4	92,2	714,6	936,4	288,1	377,6	41,5
K. S. H.	30,4	57,0	40,3	75,4	22,3	41,8	148,4
Országgyűlési	78,7	164,3	129,7	270,9	103,9	217,0	49,4
Széchenyi	229,1	112,4	78,4	38,4	99,7	48,9	142,9

amely — mint a táblázatból leolvasható — a vizsgált négy mutató tekintetében a legkedvezőtlenebb helyzetben van. A Közgazdasági Egyetem után a negatív skálán az Országos Széchényi Könyvtár következik.

A forgalmi mutatók tekintetében megfordított a helyzet. A Közgazdasági Egyetem Könyvtára vezet, mint amelynek a forgalma majdnem minden vizsgált ismérv tekintetében meghaladja a hat könyvtár intenzitási mutatóinak átlagát. Négy mutató tekintetében (100 ezer könyvtári egységre jutó olvasott könyvtári egységek és olvasók, valamint az egy könyvtárosra jutó olvasott könyvtári egységek, illetve az egy könyvtárosra jutó olvasók száma) az első helyre került. A legrosszabb forgalmi mutatószámok a vizsgálat eredményeképpen a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtáránál alakultak ki. Ennek a könyvtárnak csupán egy mutatója, az egy könyvtárosra jutó új beszerzések, emelkedik a többi könyvtár fölé. Végző soron ez sem értékelhető a forgalmi mutatók között teljes mértékben pozitívként, hiszen a könyvtár anyagi lehetőségeit (pénzügyi dotáció, kötelezpéldányjog) tükrözi.

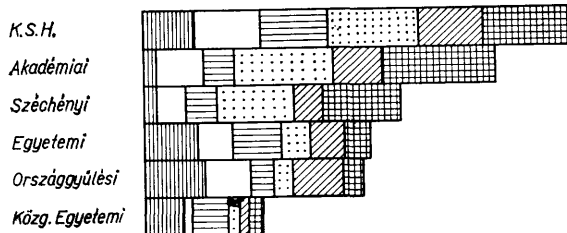
Figyelemreméltó a forgalmi mutatók táblázatában az Országgyűlési Könyvtár helyezése, amelyről megállapítható, hogy forgalmi mutatói nem rosszabbak, sőt bizonyos tekintetben kedvezőbbek, mint a Közgazdasági Egyetem Könyvtárának mutatói.

Mintogy az utolsó két táblázat mutatószámainak képzésekor minden egyes értéket egy átlagértékhez viszonyítottunk, e táblázat adatai már nem tartalmazzák az egyes indikátorok jellegzetes mértékegységeit, mindegyik az átlagoshoz viszonyított vizsálatottságot, forgalmat fejezi ki. Így hasonlíthatóság mellett — arra is lehetőséget nyújtanak, hogy belőlük a vizsgált ismérvek mindegyikének figyelembevételével, összesített, komplex mutatószámot konstruáljunk.

Tekintettel arra, hogy az ellátottság, illetve forgalmi mutatók egynemű, dimenziómentes mennyiségek, összesítésük egyszerűen összeadással történhet. Ily módon a vizsgált könyvtárakra vonatkozóan — az ellátottságot illetően — az alábbi rangsor alakul ki:

Sorszám	Könyvtárak	Komplexmutató
1.	K. S. H.	1 137,1
2.	Akadémiai	926,8
3.	Széchenyi	680,4
4.	Egyetemi	599,0
5.	Országgyűlési	583,7
6.	Közgazdasági Egyetemi	310,0

Mind az egyedi mutatók, mind a komplex mutató grafikusan is szemléltethető ún. szalagdiagram segítségével.

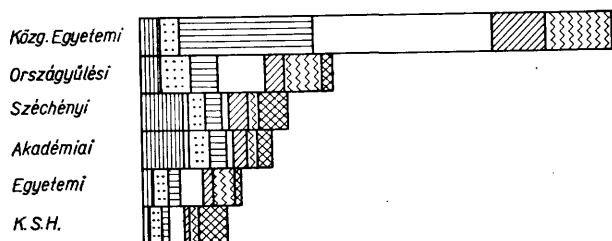

Megjegyzés: A szalagdiagram egyes szektorai az ellátottsági táblázat fejében (231. lap) közölt mutatók sorrendjét követik.

Hasonlóan kaphatjuk meg a forgalmi mutatók összesítését:

Sorszám	Könyvtárak	Komplexmutató
1.	Közgazdasági Egyetemi	2 520,8
2.	Országgyűlési	1 013,9
3.	Széchenyi	749,8
4.	Akadémiai	651,9
5.	Egyetemi	505,0
6.	K. S. H.	415,6

A forgalmi mutatók grafikonja:

Megjegyzés: A szalagdiagram egyes szektorai a forgalmi mutatók (233. lap) című táblázat fejrovatában közölt sorrendet követik.

Elemzésünk befejezéseképpen önként kínálkozna, hogy bizonyos általános tanulságokat máris levonjunk az érintett könyvtárak fejlesztésére, a létszamarányok racionálisabb elosztására vonatkozólag. Hogy ezt mégsem tesszük, annak két oka van, egyrészt az, hogy 1962. évi adatokkal dolgoztunk, a könyvtárak azóta fejlődtek, az arányok megváltoztak, másrészt tanulmányunkat módszertani tanulmánynak szántuk, vizsgálatunkat csupán néhány jellegzetes mutatószámra szűkítettük le, s feladatul nem a magyar tudományos könyvtárak átfogó értékelését, hanem a könyvtárstatisztika továbbfejlesztését tekintettük.

Meggyőződésünk, hogy ha a könyvtárstatisztika mérései tökéletesednek, ha a könyvtári munkát átfogóbban mérik, pl. az állományra, az olvasók megoszlására stb.-re részletesebb adatok állanak rendelkezésre, módszerünk segítségével mind a tudományos, mind a közművelődési könyvtárak munkájának egzakt értékelése lehetővé válik.

IV.

A továbbiakban a bemutatott módszer általánosításával kívánunk foglalkozni.

Jelentsék $A_1, A_2, \dots, A_n$ a vizsgált könyvtárakat, az $A = \| a_{ik} \|$ mátrix elemei e könyvtáraknak a kijelölt ismérvekre vonatkozó adatait:

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1m} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nm} \end{pmatrix}$$

ahol a_{ik} jelenti az i -edik könyvtárnak a k -edik ismérvre vonatkozó szám- adatot.

Jelentsék továbbá a $Q = \| q_{ik} \|$ mátrix elemei ugyanezen könyvtáraknak azon ismérvekre vonatkozó adatait, amelyek segítségével az $A = \| a_{ik} \|$ mátrix elemeiből intenzitási mutatószámot képezünk:

$$Q = \begin{pmatrix} q_{11} & q_{12} & \dots & q_{1m} \\ q_{21} & q_{22} & \dots & q_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ q_{n1} & q_{n2} & \dots & q_{nm} \end{pmatrix}$$

ahol q_{ik} jelenti az i -edik könyvtár azon adatát, melyhez a könyvtárnak a k -edik ismérvre vonatkozó a_{ik} adatát viszonyítjuk. (Megjegyezzük, hogy előbbi példánk közül, az ellátottság vizsgálatában az olvasótermi férőhelyre és a könyvtáros-létszámra vonatkozó adatok alkották az A mátrixot, az állományra, az olvasók számára és a heti nyitvatartási időre vonatkozó adatok a Q mátrixot, a forgalom vizsgálatában az olvasott könyvtári egységek száma, az olvasók száma és az új beszerzés értéke az A mátrix elemei, az olvasótermi férőhelyek száma, az állomány adata és az évi nyitvatartási napok száma a Q mátrix elemei.)

E két mátrix elemeiből képezzük a b_{ik} intenzitási viszonzyszámokat — ahol $b_{ik} = \frac{a_{ik}}{q_{ik}}$, — az intenzitási viszonzyszámok $B = \|b_{ik}\|$ mátrixa:

$$B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} & \dots & b_{1m} \\ b_{21} & b_{22} & \dots & b_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ b_{n1} & b_{n2} & \dots & b_{nm} \end{pmatrix}$$

A fent definiált jelölések felhasználásával kiszámítjuk az $\bar{A}$ átlag könyvtár intenzitási mutatószámait, amelyeket $\bar{b}_1, \bar{b}_2, \dots, \bar{b}_m$ -mel jelölünk. Az átlag könyvtár intenzitási mutatószámait a B mátrix elemeiből nyerjük, éspedig oly módon, hogy minden egyes ismérvre vonatkozóan kiszámítjuk az intenzitási viszonzyszámoknak a megfelelő q értékekkel súlyozott számtani átlagát.

Így az átlagkönyvtár intenzitási mutatószámai:

$$\begin{aligned} \bar{b}_1 &= \frac{b_{11}q_{11} + b_{21}q_{21} + \dots + b_{n1}q_{n1}}{q_{11} + q_{21} + \dots + q_{n1}} = \frac{\sum_{i=1}^n b_{i1}q_{i1}}{\sum_{i=1}^n q_{i1}} \\ \bar{b}_2 &= \frac{b_{12}q_{12} + b_{22}q_{22} + \dots + b_{n2}q_{n2}}{q_{12} + q_{22} + \dots + q_{n2}} = \frac{\sum_{i=1}^n b_{i2}q_{i2}}{\sum_{i=1}^n q_{i2}} \\ &\vdots \\ \bar{b}_m &= \frac{b_{1m}q_{1m} + b_{2m}q_{2m} + \dots + b_{nm}q_{nm}}{q_{1m} + q_{2m} + \dots + q_{nm}} = \frac{\sum_{i=1}^n b_{im}q_{im}}{\sum_{i=1}^n q_{im}} \end{aligned}$$

A vizsgált könyvtárak egyes ellátottsági, illetve forgalmi mutatóit megkapjuk, ha az intenzitási viszonzyszámokat rendre elosztjuk az átlag könyvtár megfelelő intenzitási viszonzyszámával, ily módon nyerjük az ellátottsági, illetve forgalmi mutatók C mátrixát:

$$C = \begin{pmatrix} \frac{b_{11}}{\bar{b}_1} & \frac{b_{12}}{\bar{b}_2} & \dots & \frac{b_{1m}}{\bar{b}_m} \\ \frac{b_{21}}{\bar{b}_1} & \frac{b_{22}}{\bar{b}_2} & \dots & \frac{b_{2m}}{\bar{b}_m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \frac{b_{n1}}{\bar{b}_1} & \frac{b_{n2}}{\bar{b}_2} & \dots & \frac{b_{nm}}{\bar{b}_m} \end{pmatrix}$$

ahol tehát $\frac{b_{ik}}{b_k}$ jelenti az i -edik könyvtárnak a k -adik ismervre vonatkozó ellátottsági, illetve forgalmi mutatóját. Az áttekinthetőség kedvéért jelölhetjük ezen mutatót c_{ik} -val: $\frac{b_{ik}}{b_k}$ bármely i -re, illetve k -ra, és így a C mátrix:

$$C = \begin{pmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1m} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nm} \end{pmatrix}$$

Végül az ellátottsági mutatókból nyert komplex mutatói az egyes könyvtáraknak:

Könyvtár	Komplex mutató
A_1	$K_1 = c_{11} + c_{12} + \dots + c_{1m} = \sum_{k=1}^m c_{1k}$
A_2	$K_2 = c_{21} + c_{22} + \dots + c_{2m} = \sum_{k=1}^m c_{2k}$
$\vdots$	$\vdots$
A_n	$K_n = c_{n1} + c_{n2} + \dots + c_{nm} = \sum_{k=1}^m c_{nk}$

vagyis az i -edik könyvtár komplex fejlettségi, illetve forgalmi mutatója — i bármely értéke esetén —

$$A_i \quad K_i = c_{i1} + c_{i2} + \dots + c_{im} = \sum_{k=1}^m c_{ik} \quad (i = 1, 2, \dots, n)$$

A fent definiált ellátottsági mutatók a következő két — könnyen bizonyítható — tulajdonsággal rendelkeznek:

1. Egyetlen ismervre vonatkozó ellátottsági mutatók a vizsgált könyvtárakra vonatkozóan ugyanazt a fejlettségi sorrendet szolgáltatják, mint a megfelelő intenzitási viszonyszámok.

2. Amennyiben a vizsgált könyvtárak számában változás történik, úgy az újonnan felvett, illetve elhagyott könyvtárak mutatószámai a vizsgálat során már előzetesen rendezett könyvtárak ellátottsági sorrendjét nem befolyásolják. (Természetesen az ellátottsági mutatók számértékét megváltoztatják, csupán azok nagyság szerinti sorrendjét nem.)

JÓZSEF KOVACSICS—KATALIN DUX-NAGY: A COMPARATIVE MEASUREMENT OF LIBRARY WORK WITH STANDARDIZATION

The authors criticize the traditional methods of library statistics which compare the libraries on the basis of absolute figures and percentages relating however, to libraries of different size.

The authors examine, by applying a new method, library stocks, acquisitions etc. as well as their turnover. The gist of the method is that they compare the intensity indicators, relating to the turnover and other criteria of the various libraries, with those relating to a so-called average library. By average library the authors mean the one which may be deemed in all respects average whose intensity indicators are computed as weighted arithmetical mean of the intensity indicators of the said libraries. In case a_{ik} is a symbol where i is the library in question and k is one of the criteria, and a_{ik} shows a given datum related to the said criterion, further if q_{ik} is a symbol of a datum of library i , for which the following a_{ik} intensity ratio may be written from a_{ik} then

$$b_{ik} = \frac{a_{ik}}{q_{ik}}$$

For instance a_{ik} indicates the number of readers using library stocks on the spot, computed as daily average, q_{ik} being the number of places in the reading room. In such case b_{ik} indicates the number of readers per one sitting place in the reading room, computed as a daily average.

Using the above, the intensity function of the average library, relating to k criterion, is the following:

$$b_k = \frac{b_{1k} q_{1k} + b_{2k} q_{2k} + \dots + b_{nk} q_{nk}}{q_{1k} + q_{2k} + \dots + q_{nk}} = \frac{\sum_{i=1}^n b_{ik} q_{ik}}{\sum_{i=1}^n q_{ik}}$$

We may obtain the standardized supply indicators of the libraries (c_{ik}) as related to k criterion if the intensity indicators there of are divided by those of the average library:

$$c_{ik} = \frac{b_{ik}}{b_k} \quad \left(\begin{array}{l} i = 1, 2, \dots, n \\ k = 1, 2, \dots, n \end{array} \right)$$

The indicators thus obtained are without dimension, may be summarized. With the sum thereof the library supply and turnover may be therefore measured in a complex way.

KÖZLEMÉNYEK

Bernardino da Siena autográf kézírata az Egyetemi Könyvtárban. Az Egyetemi Könyvtár 1947-ben magánszemélytől egy 402 levél terjedelmű, 220 × 146 mm nagyságú kódexet vásárolt. A kötet kívülről elég jelentéktelen, múlt század végi egyszerű félbőr kötésben, gerincén aranyozott felirattal: *Miscellanea ascetica e morale*.

Tartalma a Könyvtár 1961-ben kiadott új kódexkatalógusa alapján felkeltette a firenzei Collegio de S. Bonaventura kutatóinak az érdeklődését, mikrofilmet kértek róla, ezt összehasonlították különböző olaszországi kéziratokkal, s ennek alapján sikerült megállapítani azt, hogy a kódex BERNARDINO DA SIENA sajátkezű írása.

BERNARDINO DA SIENA, más néven BERNARDUS SENENESIS, Sienai SZENT BERNARDIN, 1380-ban született Massa Carrarában, és 1444-ben halt meg Aquileában. Ferenc-rendi szerzetes volt, aszketikus életével és gyűjtő hatású szónoklataival tünt ki. Rendfőnökké választották, és kb. ötszázra rúg azoknak a zárdáknak a száma, amelyeket részben alapított, részben pedig megnyert a ferenc-rend szigorúbb, observans irányának.

A kódexet minden valószínűség szerint fiatal korában írta. Ilyen „munkaigényes” feladatra később más irányú és sokféle nagy elfoglaltsága miatt nem lehetett ideje. Korai időpontra vall az írás jellege is. Ezt a fajta humanista kurzívót a XIV. század második felében használták, s elvétve a XV. század első éveiben. Szemre szép, apróbetűs írás, vörös és kék rubrumozással díszítve, olvasását azonban a sok rövidítés eléggé megnehezíti.

A kötet tartalma vegyes. Nagyobbik fele két ismert szerzőnek, Guillelmus AMIDANUSNAK és Alvarus PELAGIUSNAK a műveiből közöl kivonatokat, kisebbik felében pedig rövid szentbeszédek találunk JÉZUS nevééről és születéséről, a hús bűneiről, a hasznot-hajtó elmékedésekről, a guelfek és ghibellinek közti pártoskodás megszüntetéséről... Tárgyválasztásuk és felfogásuk ugyanaz, mint amilyennel BERNARDIN későbbi hitszónoki és irodalmi tevékenységében találkozunk. A stílus is sok hasonlóságot mutat. Meglehet, sőt valószínű, hogy egyik-másikat, esetleg valamennyit ő írta, de ezek a fiataalkori „kísérletei” nincsenek benne a XV. század második felében nyomtatásban is megjelent, hosszabb szónoklatokat tartalmazó beszédgyűjteményeiben.

A kódex könyvtári jelzete: Cod. Lat. 102.

VÉRTESY MIKLÓS

Egy Apáczai-tanítvány tankönyvjegyzéke. „Mutasd meg tankönyveidet: megmondom, kinek a tanítványa vagy!” — Ez a közmondás-változat ötlik eszünkbe, ha végig-olvassuk az esztergomi Simor Könyvtár egyik régi VERGILIUS-kötetébe¹ írt iskolás könyvjegyzéket. A XVII. század második felében jegyezték le ezt a katalógust, s a szerzők neveit, a művek címeit sorolva minduntalan APÁCZAI alakja idéződik elénk.

¹Jelzete: III. 14.

APÁCZAI első, hazai nyomdában megjelent műve a gyulafehérvári kollégiumban tartott székfoglaló előadása volt. Ezt a beszédet („ittthoni munkásságom zsengéje” — írta róla²) 1653-ban nyomatta ki *De studio sapientiae* címmel Gyulafehérváron, s meglepő szavakkal ajánlotta DÁNIEL Jánosnak, „a fényes erdélyi fejedelem főudvarmesterének, a gyulafehérvári kollégium kijelölt kurátorának, az erdélyi muzsák reményének”, urának és pártfogójának.³ BÁN Imre kiváló *Apáczai-monográfiája* szerint APÁCZAI feltehetőleg szivélyes, baráti szálak fűzték ehhez a nagyműveltségű székely főnemeshoz, s az is valószínűnek látszik, hogy a kollégiumi szokás szerint valamelyik fiát mint felsőosztályos diák 1643—1648 között magántanítóként tanította.⁴ Ha ez a feltevés megállja a helyét, akkor esztergomi VERGILIUS-kötetünket APÁCZAI is forgatta, mivel ebből a könyvből több évtizeden keresztül a DÁNIEL-család ifjú tagjai tanultak.

Gyulafehérvári beköszöntőjében nyomatékosan hangsúlyozza APÁCZAI, hogy DÁNIEL János volt az, aki hazájától való távollétében megvédte rosszakaróinak „rágalmazó nyelvétől”, s őt hazatérése óta is pártfogolja, éppen úgy, mint azelőtt.⁵ Ki ez a DÁNIEL János, akinek segítségét oly nagy hálával köszöni tudós pártfogoltja? A közkeletű *Apáczai-életrajzok* nem közölnek róla adatot, nevének említésén kívül.⁶

DÁNIEL János a RÁKÓCZIak egyik legbefolyásosabb embere volt. Az 1600-as évek táján született.⁷ Frankfurtban, Leydenben és Berlinben végez egyetemi tanulmányokat. 1632-ben már udvari szolgálatban van. „Ezelőtt öt vagy hat héttel holmi aprólék vásárlások nevével főképpen azért küldöttük volt fel Bécsbe Dániel János bégjárnokat, hogy azokról minden bizonyost tudhassunk” — írta róla ekkor I. RÁKÓCZI György portai követének. 1637-ben KEMÉNY János seregében az udvarhelyszéki had vezére, Nagybánya, Késmárk, Kassa vidékén harcol. 1639—1649 között Udvarhelyszék alkapitánya.

1641-ben iktatják be újonnan kapott baróti birtokába, mert „mint a fejedelem belső bégjára, úgy az ő oldala mellett folytonos segedelemmel viseltetett, valamint azon titkos ügyekben és kiküldetésekben, melyekben a Török- és római Császárokhoz és az oláh tartományok fejedelmeihez küldetett, minden alkalommal oly lelkesen és hűségesen járt el, hogy a fejedelem várakozásait mindenben kielégítette”.

1646-ban a linzi békekötésnél képviseli urát. Az új fejedelem, II. RÁKÓCZI György 1648-ban vele küldi el a régi nyugati szövetségesekhez személyes üzenetét. Ő járja végig a német fejedelmi udvarokat 1649-ben, hogy menyasszonyt keressen RÁKÓCZI Zsigmondnak. 1650-ben lett Háromszék főkirálybírája, 1653 szeptemberében pedig fejedelmi főudvarmester. 1654 tavaszán halt meg.

Három fia közül a legidősebb: Péter, 1624-ben született (tehát majdnem egyidős APÁCZAIval), 1632-ben került be a gyulafehérvári kollégiumba.⁸ Négy évvel volt fiatalabb a másik DÁNIEL-fíú: Ferenc, bizonyára az ő oktatásában segédkezett APÁCZAI. DÁNIEL

² APÁCZAI CSERE János *Válogatott pedagógiai művei*. Összeáll. OROSZ Lajos. Bp. 1956. 103. 1.

³ *Uo.*

⁴ BÁN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 58. 1.

⁵ APÁCZAI: *I. m.* 102. 1.

⁶ Kivéve OROSZ Lajost, aki idézett művében DÁNIEL Jánosról NAGY Iván *Magyarország családai* (Pest, 1858. 3. köt. 232—234. 1.) alapján említ két adatot, amelyből az egyik téves: DÁNIEL János 1653-ban főudvarmester lett, nem pedig Háromszék főkirálybírája.

⁷ Forrásaim a DÁNIEL-családról: DÁNIEL Gábor: *A vargyasi Dániel-család eredete*. Bp. 1896. (D. Jánosról: 57—75. 1.; D. Ferencről: 102—104. 1.; D. Péterről: 104—106. 1.; D. Mihályról: 76—81. 1.; D. Lőrincről: 82—85. 1.). DÁNIEL Gábor: *Adatok a vargyasi Dániel-család történetéhez*. Bp. 1908. VAJDA Emil: *A vargyasi Dániel-család közpályán és a magánéletben*. Bp. 1894.

⁸ Hat évig tanult külföldön, legtovább Velencében, később részt vett a THÖKÖLY-szabadságharcban. (DÁNIEL: *A vargyasi* ... 105. 1.)

Ferenc volt az első tulajdonosa ennek a nagy kvart-alakú kötetnek, aláírása ott van az 5/a előzéklap tetején.⁹ Apja neki vette ezt a könyvet, talán gyakori külföldi útjai egyikén. A terjedelmes művet 1502-ben nyomtatta Strassburgban Johannes GRIENINGER,¹⁰ s 441 lapon tartalmazza VERGILIUS összes munkáit: a *Bucolicát*, a *Georgicont*, az *Aeneist*, sok kisebb-nagyobb — VERGILIUSTól származónak vélt — költeményt, a költő életrajzát, mindezt Sebastianus BRANDT bő kommentárjaival. A mű értékét fokozza, hogy minden második lapon nagy, néhol egész lapos színezett fametszetek keltik életre a leírt történeteket. A későbbi nagy tanító tehát ennek a könyvnek a szövegeit magyarázva kezdte meg göröngyös pedagógus-útját.

Amikor a család legifjabb tagja, DÁNIEL Mihály is eljutott VERGILIUS olvasására, APÁCZAI már megjárta Hollandiát, s visszatért Gyulafehérvárra. Valószínű, hogy növendékei között volt ez a fiú is, aki így szintén CSERE János vezetésével forgatta tovább a testvérétől rámaradt kötetet. Ferenc fivérének aláírása mellett ott van az ő birtoklását jelző kézjegy is. DÁNIEL Mihállal együtt ez a könyv is tanúja lehetett szeretett tanárunk sokszínű, érdekes magyarázatainak: „Bezzeg ő tudott ex necessitate virtutem et gloriam csinálni: fogja a Virgilius Georgicáját, azt kezdi fordíttatni magyarra a poétákkal, de nem hogy azok tudták volna, de az egész kollégium mesterestől együtt sem tudta volna, (amicsodások akkor voltak) végbevinni. Ő azért maga foga vélek együtt hozzá, és annak alkalmatosságával physicát, astronomiát, geographiát kezd tanítani . . .”¹¹

DÁNIEL Mihály, apjához hasonlóan, jelentős közéleti pályát futott be, legmagasabbra 1687—1690 között emelkedett, ekkor Háromszék főkirálybírája volt. Iskoláskorba cseperedett fiának, Lőrincnek 1674-ben adta tovább a VERGILIUS-könyvet, egy — az 5/a előzéklapra jegyzett — latin szentencia kíséretében.

Tehát DÁNIEL Lőrinc tanult tovább a családi tankönyvből, s diákoskodásának utolsó éveiben feljegyezte az egyik utolsó üres lapra saját könyveit. Kis könyvtárának nagyobb része, akárcsak a VERGILIUS, bizonyára családi örökségként apjáról maradt rá. DÁNIEL Lőrinc az 1670—1680 közötti évtizedben minden valószínűség szerint a kolozsvári iskolába járt. Így könyvjegyzéke arra is rávilágít, hogyan élt tovább APÁCZAI szelleme Kolozsvárt.

Később feleségének öccse, TELEKI Mihály kapta meg tőle ajándékképpen 1713-ban, s a bejegyző ugyancsak Kolozsvárt jelezte az ajándékozás helyeül. TELEKIÉK a könyvet új borítótáblákkal, bőrkötéssel, fémveretekkel látták el, sajnos közben a könyvjegyzéket tartalmazó lap szelét is kissé megnyirbálták.

A könyv utolsó ismert tulajdonosa KORNIS Ferenc (1703—1765) volt, aki később Küküllő megye főispánja lett.¹²

Még a jegyzék beírása előtt egy másik főrangú család sarja is megörököltette nevét könyvünkben: „Joannes Tholdalagy de ertse” azaz nagyercsei THOLDALAGI Mihály. THOLDALAGI az 1640-es években DÁNIEL János tisztvárosa volt Háromszékben: ő volt a szék főkapitánya. Fiát, THOLDALAGI Jánost az 1678-i országgyűlésen — DÁNIEL Mihállal együtt — nevezte ki APAFI táblabíróvá. Unokája, ugyancsak János nevű, használta DÁNIEL Lőrinc előtt kölcsönképpen a sok diák-forgatta tankönyvet.

⁹ 1693-tól 1707-ig, haláláig Udvarhelyszék főkirálybírája. Tisztségében II. RÁKÓCZI Ferenc is megerősítette. (DÁNIEL: *A vargyasi* . . . 103. l.)

¹⁰ Kolofonja: „Impressum est in civitate Argentum ordinatione, eliminatione ac relectione Sebastiani Brandt: operaque et impensa non mediocri magistri Johannis Grieninger. Anno incarnationis Christi millesimo quingentesimo secundo quinta Kalendas septembres die.”

¹¹ BETHLEN Miklós *Önéletírása*. Sajtó alá rendezte V. WINDISCH Éva. Bp. 1955. I. köt. 161. l.

¹² VERESS Endre: *A göncz-ruszkai gróf Kornis-család anyakönyve*. Bp. 1917. 10., 15., 20., 22. l.

Az esztergomi VERGILIUS-kötet jegyzéke a következőket tartalmazza: *Series libr[orum]* — *Calepinus* — *Marticus* [!] *Aurelius* — *Virgilius* — *Cicero de Philos[ophia]* — *Cicero orat[iones]* — *Flores poet[icales]* — *Summum B[o]num* — *Beckerus* — *Comenius* — *Gram[m]atica* — *Hornius* — *Sebastianus* — *Sentionialis* — *Amesius* — *Vendelinus* — *Explica[ti]o Amesii* — *Biblia Hung[arica]* — *Biblia Lat[ina]* — *Slejdanus* — *Aphthonius* — *Ora[ti]ones Panegyricae* — *Sytionius* [!] — *Historia totius mundi* — *Horatius* — *Graecivus* — *S Sulpicius* — *Claudianus* — *Cath[er]chesis* — *Chronicon* — *Epistolis confici[endis]* — *Sabinus* — *Nom[en]clatura* — *Johannes Curi* [Czeri?] *a* — *Metamorphoses* — *Ravisius* — *Flores* — *Versus Sentioniales* — *Pausaniae de He . . .* — *Cicero* — *Rhetorica* — *Institu[ti]o diale[ctica]* — *Ovidius* — *A'sopos* — *Alciatus* — *P[h]rasium Poet[icalium]* — *Cornelius Tacitus* — *Justinus* — *Florus* — *Q-Curtius*.

Az eredeti kéziratban a nevek, illetőleg a címek két oszlopban, egymás alatt sorakoznak. Néhány helyen betűkihagyás és tollhiba is előfordul. Valamelyik használó a feljegyzett könyvek egyikét-másikat ferdén áthúzott O-val „kipipálta”.

48 kötet van tehát a könyvjegyzékben, a kor szokása szerint a szerző névével vagy a mű címével megjelölve. A felsorolás azonban sokkal több művet is jelenthet, mert — ugyancsak a kor szokása volt — egyszer jelölték csak meg az egybekötött, több kisebb művet tartalmazó köteteket is.

A felsorolt könyvek felölelik a XVII. századi középfokú iskola teljes tanulmányi anyagát. A kezdő tanulók olvasás-gyakorlására szolgáló AESOPUS-meséktől kezdve itt találjuk a nyelvtanokon, katekizmusokon, bibliákon kívül a különféle osztályokban tanulmányozott latin auctorokat, a poétika, retorika, logika tankönyveit, az antik történetírók munkáit, görög szövegeket, néhány természettudományos művet, szépirodalmi olvasmányt. Tudnunk kell, hogy egy-egy tankönyv használata nem korlátozódott egy esztendőre, ugyanazt a könyvet más-más feladatok végzésére alsó és felső tagozaton egyaránt forgatták. De az is a kor oktatási sajátossága volt, hogy az iskola nem kötötte meg a tanárt, hogy tantárgyának tanításában milyen tankönyvet használjon, milyen szerzőket magyarázzon.

Éppen ezért érdemel figyelmet tankönyv-felsorolásunk. A XVII. századi magyar iskolák legnagyobb része görösen ragaszkodott a régi, elavult tankönyvekhez, illetőleg egyik-két hagyományos mű értelem nélküli, száraz bemagoltatásához. „. . . Szerencsétlenek vagyunk — írta keserűen APÁCZAI — mert nemes ifjainkat, akiket a legalaposabb képzésben akarunk részesíteni, annyi, de annyi ideig kínozzuk . . . úgyszólván az émelységig tömjük fejükbe a grammatikát, némelyiknek a retorikát, egynéhánynak a logikát is . . .” Ha azonban ezeket kellően megrostálva és ezekhez kapcsolódva „*az érdekes matematikai és természettudományokat adnók elő nekik, ki sem tudom mondani . . . mily hasznossá tennők számukra az iskolai 'port és verítéket', mily kellemessé tennők az irodalom tanulását különösen akkor, ha a régi görögök, rómaiak és perzsák történetével is megismertetnők őket.*”¹³

Erről a szabad, az iskolai oktatást vonzóvá tevő, változatosságra törekvő tanítási módszerről beszélnek az esztergomi katalógus könyvei.

„A probatus authorokkal megismerkedtetett” — írta APÁCZAIRÓL BETHLEN Miklós,¹⁴ s könyvsorozatunkat olvasva rögtön szembetűnik, hogy a kolozsvári professzor egyik igen „elismert szerző”-je: AMESIUS kétszer is szerepel. Tudjuk, hogy hazai puritánusaink William AMES (1576—1633), a híres angol filozófus és teológus művein nevelkedtek, elveire a XVII. századi magyar protestánsok feudalizmus-ellenes mozgalmainak legradikálisabb irányzatai hivatkoztak.

¹³ *De studio sapientiae*. APÁCZAI: I. m. 146. l.

¹⁴ *Önéletírása*. Íd. kiad. I. köt. 165. l.

Legjelentősebb műve a *Medulla theologiae*, a puritánus társadalomalakító eszmék egyik fő forrása. APÁCZAI a nemes ifjaknak tanította „publice a teológiában Amesiusnak a Medulláját” BETHLEN Miklós szerint,¹⁵ s *Enciklopédiájának* etikai, jogi, politikai fejezeteit szintén e mű alapján írta.

De lehetséges, hogy itt szereplő könyve a *Technometria*, amelyet több más, kisebb irattal együtt Váradon is kiadtak 1653-ban.¹⁶ Ebben a polgári munkaviszonyoknak megfelelően fejtegeti a foglalkozások különféle neveit, az ember által létrehozott termékeket, alkotásokat. APÁCZAI az *Enciklopédiának* a „csinálmányokról” írt VIII. részében merít AMESIUS e művéből.

Másik amesiusi tankönyvünk: az „Explicatio Amesii” nem lehet más, mint MARTONFALVI TÓTH György magyarázata Amesius főművéhez, az *Exegesis libri primi Medullae Amesianae* és az *Exegesis libri secundi Medullae Amesianae* (Debrecen 1670, 1675).¹⁷ A könyv megléte azt tanúsítja, hogy a DÁNIEL-család, illetőleg a kolozsvári iskola érdeklődése APÁCZAI halála és a magyar puritánus mozgalom lehangolása után is megmaradt AMESIUS haladói eszméi iránt.

APÁCZAI egy másik inspirálója: Petrus RAMUS (1515—1572), a neves hugenotta filozófus műve is helyet kapott jegyzékünkben. Az ő műve az itt szereplő „Institutio dialectica”, amely 1543-ban jelent meg *Institutiones dialecticae* címmel. Ez iskolai logikakönyv, amelyben latin költőktől, íróktól vett idézetek szolgálnak logikai (illetőleg RAMUS szerinti dialektikai) példaként.¹⁸

AMESIUS mellett szerepel VENDELINUS neve. Markus Friedrich WENDELIN (1584—1652) jeles német pedagógus *Contemplationum physicarum sectiones tres* című, három részből (physiologia, cosmologia, de corporibus caelestibus) álló művét¹⁹ APÁCZAI is felhasználta az élete utolsó éveiben Kolozsváron készített művében, a *Philosophia naturalis* III—VI. fejezeteiben az asztrológiával kapcsolatban, a IX-ben pedig a „meteorok”-ról, vagyis a légköri jelenségekről írva.

De esetleg gondolhatunk Marcus Fridericus Wendelinusnak a Keresztény Isteni Tudományról írott két könyveire is, amelyet maga APAFI fejedelem fordított magyarra és nyomtatott ki Kolozsváron 1674-ben.²⁰

Nem hiányzik APÁCZAI nagy kortársának, a híres cseh pedagógusnak, COMENIUSnak az említése sem. Neve bizonyára nyelvtani gyakorló könyveit, a *Januát* és a *Vestibulumot* takarja. Ezt a két művet számtalan kiadásban jelentették meg az erdélyi iskolák számára Gyulafehérváron, Váradon, Kolozsváron egyaránt.²¹

A „Grammatica” elnevezés alatt APÁCZAI gyulafehérvári tanárának, Johann Heinrich ALSTEDNEK (1588—1638) a tankönyvét gyanítjuk. *Grammatica Latina in usum Scholae Albensis* című latin nyelvtana két kiadásban is megjelent 1635-ben és 1642-ben. APÁCZAI szerint 1653-ban a gyulafehérvári iskolában az első segédtanítónak „Alstedius nyelvtanát kell gondosan kívülről megtanítania s folytonosan magyaráznia”.²² Talán a Rhetorica is ALSTEDIUSÉ, amelynek első kiadása 1622-ben jelent meg Hanauban.

Kortársa volt APÁCZAINAK a német Georg BECKER elbingeni tanár is, akinek retorikai tankönyve „Beckerus” néven szerepel katalógusunkban. Ez a szónoklattan-könyv,

¹⁵ Uo. I. köt. 163. l.

¹⁶ RMK II. 799.

¹⁷ RMK II. 1230., 1354.

¹⁸ BÁN: I. m. 196. l.

¹⁹ VÖ. HERZOG—PLITT—HAUCK: *Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Leipzig, 1855. 16. köt. 748. l.

²⁰ RMK I. 1161.

²¹ RMK II. 498.

²² *De studio sapientiae*. APÁCZAI: I. m. 143. l.

az *Orator extemporaneus* két részből áll: első része a szabályokat sorolja fel, a másik pedig gyakorlati példákat hoz. A mű magyarországi kiadása 1656-ban jelent meg Váradon.²³

Johannes SLEJDANUS (1507—1556) német történétíró a reformáció történetét írta meg, itt valószínűleg a *De quattuor monarchiis* című, 1556-ban megjelent iskolás világtörténete képviseli ezt a szerzőt.²⁴

Chronicon Carionis a teljes címe a jegyzékünkben szereplő másik újkori szerzőtől származó történelemkönyvnek.²⁵ Johann CARION (1499—1537) német matematikus, csillagász és történész 1532-ben szerkesztette ezt a tankönyvet, amely MELANCHTHON átdolgozásában, Kaspar PEUCER kiegészítéseivel vált kedvelt kézikönyvvé. Egy Wittenbergben, 1572-ben nyomtatott példánya APÁCZAI könyvtárában is megvolt, amelyet tőle öccse, Tamás örökölt 1660-ban.²⁶

Az itáliai Andreas ALCIATUS (1492—1550), a reneszánsz híres emblémaírója, bon-takozó XVI. század végi magyar költészetünkre is nagy hatással volt. De az antik Róma életéről írott prózai művei is jelentősek.²⁷

A francia humanizmust képviseli DÁNIELEK könyvtárában Johannes Ravisius TEXTOR (1480—1524), a párizsi egyetem rektora. Csiszolt stílusú, csillogó latinságú beszédgyűjteményét, az *Epitheta latina*-t 1518-ban nyomták Párizsban.²⁸

Nem tudjuk, hogy melyik művével szerepel Georgius HORNIUS (1620—1670), a leydeni egyetemen a történelem és a földrajz presbiteriánus beállítottságú tanára. BETHLEN Miklós nagy szeretettel emlékezik meg erről a professzorról.²⁹

SENZENCI MOLNÁR Albert kolozsvári tanár korában, 1630-ban fordította le a *Discursus de summo bono* című könyvet, amelyről a címlapon azt írja, hogy „az bibliai és világi sokféle históriákért és példákért olvasásra kedves és hasznos”. A művet latinul Josquinus BETULEIUS adta ki Hannoverben 1609-ben, de ismeretes egy lőcsei latin nyelvű kiadása is még 1630 előttről. Ennek a munkának valamelyik latin, esetleg magyar változata van a „Summum Bonum” megjelölés mögött.³⁰

A XVII. század elejének népszerű irodalmi alkotása volt Antonio de GUEVARA cadizi püspök *Horologium principum*, vagyis a *Fejedelmeknek serkentő órája azaz Marcus Aurelius császárnak életéről* írt könyve, amelyet jegyzékünk is megemlít „Marcus Aurelius” neve alatt. A szerző érdekes történeteiben a hajdani római császár életéhez kapcsolva pedagógiai szándékkal fejtegette a kor úri illemszabályait, de egyben a kor szépirodalmi igényeinek is eleget kívánt tenni. Igen sok szórakoztató, olvasmányos részlet, novella, mese, levél található benne. A három könyvből álló mű második része már 1610-ben megjelent magyarul, I. RÁKÓCZI György fejedelem kívánságára készült el a többi rész magyar fordítása 1628-ban.³¹

A felsorolt klasszikus latin és görög auktorok közül soknak a nevével, művével találkozunk APÁCZAI írásaiban mint ajánlott tananyaggal. Kezünkben van a VERGILIUS

²³ RMK II. 866.

²⁴ Nagybányán 1669-ben „*Slejdanus de quattuor summis imperiis*” címen szerepel ez a mű. (MORVAY Győző: *Két nagybányai régi könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1896. 38. l.)

²⁵ Így szerepel 1653-ban Marosvásárhelyen. (KONCZ József: *A marosvásárhelyi helv. hitv. főtanodái könyvtár ismertetése*. Magy. Könyvszle. 1879. 215. l.)

²⁶ HERPEI János: *Apáczai Csere János könyvtárának töredéke*. Magy. Könyvszle. 1959. 84. l.

²⁷ Pl. *De magistratibus et officiis Romanorum a Republica Romana* című leydeni, 1629-ben kiadott kötetben. (MTA Könyvtára, Tört. O. 7405.)

²⁸ FIRMIN DIDOT-HOEFER: *Nouvelle biographie générale*. Paris, 1862. 728. l. Nagy-bányán is megvolt: „*Johannis Ravisii Textoris Epitheta*” (MORVAY: I. m. 160. l.)

²⁹ *Önéletírása*. Id. kiad. I. köt. 187. l.

³⁰ RMK I. 594.

³¹ RMK I. 421., 566. — Vö. BÁN: I. m. 77—78. l., Irodalomtörténet. 1958. 360—373. l.

könyv,³² ez tartalmazza jegyzékünket. CICERO³³ három kötete szerepel: egy beszédgyűjtemény, egy filozófiai szemelvénytöredék és egy közelebről meg nem jelölt, csak a szerző nevével feljegyzett mű.³⁴ OVIDIUSTól megtaláljuk a *Metamorphoset* és egy külön kötetet bizonyára költeményekkel.³⁵ Ugyanígy lehetett HORATIUS és CLAUDIANUS verses-könyve is.³⁶ A poétika és retorika tanulása közben volt szükség olyan szöveggyűjteményekre, mint a *Flores poeticales*, a [*Liber*] *phrasium poeticalium*³⁷ és az *Orationes panegyricae*.

De megtaláljuk AESOPUS fabuláit is éppen úgy, mint a CATO neve alatt ismert *Versus sententiales* distichonjait,³⁸ vagy a SENECA szövegeiből válogatott *Flores szemelvényeit*³⁹ és a „Rotterdami Rézman”-nak magyarított ERASMUS „bölcse” mondásait a *Sententialis*-ban.⁴⁰ Jegyzékünk „*Epistolis conficiendis*” neve is valószínűleg ERASMUS *De epistolis conscribendis* című levelezés-példatárát vagy valamelyik változatát rejti.

³² Latin költő tanulmányozására elsősül „*Vergilius Georgicáját ajánlanám* — írta APÁCZAI —, mert e költeményben az író egyrészt kiváló költőnek, másrészt kiváló filozófusnak, ti. fizikusnak és asztronómusnak bizonyul.” (*De studio sapientiae*. APÁCZAI: I. m. 138. l.)

³³ A tanár a harmadik fokozaton „minden héten egy oratiót declamáltasson kívülkel közüllök Ciceróból vagy Quinilianusból, amíg tizre nem telik.” (*Enc. X. rész, XXXII. 6/3.*)

³⁴ Olyan kötet lehet ez, mint amelyen Nagybányán volt található „*Ciceronis Philosophica*” címmel (MORVAY: I. m. 32. l.), amely a *De amicitia*, a *De officiis* és a *De senectute* műveket tartalmazta. Latin prózairó tanulmányozására elsőnek „*en Cicerónak, A kötelességek című könyvét ajánlanám* — írja APÁCZAI — tekintettel a római ékesszólás fejköltéjére és a benne foglalt igen fontos tudnivalókra.” (*De studio sapientiae*. APÁCZAI: I. m. 138. l.) A tanító a második csoport diákjainak „*adja a Cicero könyvét, De officiis kezébe, és azt éppen exponáltassa által, az exponáltatot (tat) ismét újjólág deákra fordítsa. Ennek utánna hasonlóképpen a Virgilius Georgicát.*” (*Enc. X. rész, XXXII. 5/2.*)

³⁵ A szónoki beszéd megtanulása „*végbemenvén, olvassák Virgiliust s Ovidiust mindaddig, míg verseket szépeket tudnak írni*” a tanulók. (*Enc. X. rész, XXXII. 6/4.*) a *De studio sapientiae*-ben OVIDIUS *Fasti*-ját és a *Metamorphoset* (APÁCZAI: I. m. 145. l.), a *Philosophia naturalis*-ban pedig a *Georgicont* és a *Metamorphoset* ajánlja APÁCZAI (BÁN: I. m. 532. l.).

³⁶ Claudius CLAUDIANUS római költő, a IV—V. század fordulóján élt. REVICZKY János könyvtárában pl. „*Claudiani poemata*”. (Magy. Könyvszle. 1905. 257. l.)

³⁷ A kéziratban „*Prasium*” van. Analógiák a helyesbítésre: Nagybányán: „*Sylva vocabulorum et phrasium*” (MORVAY: I. m. 30. l.), „*Phrases latinae*” (uo. 38. l.), „*Phrases et sententiae Corneliū Nepotii*” (uo. 49. l.).

³⁸ Sok magyarországi kiadása látott napvilágot „*Disticha de moribus, quae vulgo inscribitur Cato*” címmel latin vagy latin—magyar változatban. Egyik kiadás magyar címe: „*Igen szép könyvecske, mely nevezetik Catonak, ki tanít ez közönséges életben kinek-kinek életét és erkölcsét hogy kelljen eszessen szabni és hordozni.*” (RMK I. 239.)

³⁹ Eleinte ERASMUS nevével jelent meg: „*Flores Lucii Annaei Senecae . . . selectae ex omnibus illius operibus per D. Erasmum*”. Egy lőcsei 1660-i kiadás címe: „*Seneca Christianus id est Flores Christiani, ex Annaei Senecae Epistolis collecti.*” (RMK II. 953.) Magyar fordítása is volt KÉRI Sámueltól (Bécs, 1654): „*Keresztyén Seneca, azaz Lucius Annaeus Seneca leveleiből készítettett . . . Keresztyéni Virágok*”. (RMK I. 882.) A nagybányai iskola leltárában: „*Flores Senecae*” (THURZÓ Ferenc: *A nagybányai ev. ref. főiskola története*. Nagybánya, 1905. 159. l.) TURÓCZI-TROSTLER József: *Keresztyén Seneca*. Egyet. philol. Közl. 1937. *Magyar irodalom, világirodalom*. Bp. 1961. 2. köt. 156—218. l.

⁴⁰ Ugyancsak számtalan kiadásban jelent meg a Rotterdami ERASMUS összeállította *Dicta Sapientum* vagyis Az Görög Országbeli bölcseknek szép jeles mondásai, mellic az embert életiben és erkölcsiében való maga viselísire intik és tanítják (RMK I. 237.). Rotterdami „*Rézman*”: RMK I. 563.

A történetírók közül SULPICIUS SEVERUS,⁴¹ FLORUS,⁴² CURTIUS,⁴³ JUSTINUS,⁴⁴ TACITUS nevével találkozunk, de szerepel még SABINUS jogkönyve⁴⁵ és PLINIUS híres természettudományi munkája, a *Historia naturalis* is.⁴⁶

Két görög szerző valószínűleg görög nyelvű kiadásban szerepelt. A szofista APHTONIUS (a III—IV. század fordulóján élt) tankönyve „protogymnasmaton”-okat, retorikai gyakorlatokat tartalmazott.⁴⁷ PAUSANIAS görög utazó 160—174 között írt *περὶ ἡμεσῶν τῆς Ἑλλάδος* című mitológiai-régiségtani-történeti művét APÁCZAI is felhasználta az *Enciklopédia* IX. fejezetében, az elmúlt korok történelmével foglalkozó részben.

Megvolt Ambrosius CALEPINUS több nyelvű szótára,⁴⁸ SZIKSZAI FABRICIUS Balázs 1590 óta sok kiadásban megjelentetett latin—magyar *Nomenclaturája*,⁴⁹ és természetesen tekintélyes helyet foglalt el a *Cathechesis*,⁵⁰ valamint a két kötet *Biblia*, egyik latin másik magyar nyelven.⁵¹

Néhány esetben nem sikerült megállapítani, hogy milyen szerzőt vagy milyen művet takar a név. A „Graecirus” vagy „Groecirus” szó talán Jakob GRETSEF vagy GRETSEBUS (1562—1625) német jezsuitát idézi, akinek 1593-i *Rudimenta linguae Graecae* című görög nyelvtana több tucat kiadást ért meg, néhányat itthon is, az utolsó 1887-ben

⁴¹ SULPICIUS SEVERUS keresztény történetíró (kb. 365—420). Műve: *Chronicorum libri duo*, amelyben 400-ig tárgyalta a zsidóság és a kereszténység történetét. Erdemes összevetni jegyzékünk könyveivel APÁCZAI középfokú latintanítási módszerét: „... tárgyalnám először Sulpicius Severus szent történetkönyvét, azután Cicero válogatott leveleit, vagy pedig aranyigazságú könyvét, A kötelességekről, majd néhány beszédét, harmadiknak pedig Vergíliust, Horáciust, Terentiust és Ovidius válogatott műveit” — írta az *Enciklopédia* előszavában.

⁴² Lucius Annaeus FLORUS 120 körül írta meg AUGUSTUS haláláig terjedően a rómaiak történetét.

⁴³ Quintus CURTIUS Rufus római történetíró műve a CLAUDIUS (41—54) alatt írt *Historia Alexandri Magni*. HÁPORTONI FORRÓ Pál 1619-i fordításának a címe: *Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak Macedónok királyának viseltetett dolgairól irattatott históriája*. (RMK I. 485.)

⁴⁴ Marcus Junianus JUSTINUS római történetíró a III. században. APÁCZAI 1659-ben Kolozsváron egy ALTHUSIUS-könyvért három latin auktor adott: egy JUSTINUST, egy CURTIUST és egy SALLUSTIUST. (HEREPEI: *I. m.* 80. l.)

⁴⁵ Massurius SABINUS római jogtudós, TIBERIUS (14—37) idején írta három könyvből álló művét *De iure civili* címmel.

⁴⁶ Nyilvánvalóan ezt a művet fedi jegyzékünk „*Historia totius mundi*” megjelölése. Caius PLINIUS Secundus (23—79) természettudományos művét „*Historia mundi*” címmel is említik az egykori katalógusok, pl. Nagybányán 1669-ben: „*Plinii tomus* 1. 2. 3. *Historiarum mundi*” (MORVAY: *I. m.* 28. l.); egy 1608-i leltárban: „C. Plinii Secundi *Historiae mundi*” (VERESS Endre: *Báthory András püspök könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1905. 13. l.); Sárospatakon „*Plinii Secundi Historia mundi cum notis Harduini*” (KONCZ: *I. m.* 220. l.)

⁴⁷ BÁN: *I. m.* 306. l.

⁴⁸ Ambrosius CALEPINUS (1435—1511) *Dictionarium*a 1502-ben jelent meg első ízben. Egy 1585-i lyoni kiadásban szerepel először magyar nyelvű rész. APÁCZAI 1651. május 24-én vett magának egy kilenc nyelvű CALEPINUS-szótárt, ebben azonban nem volt magyar szöveg. (HEREPEI: *I. m.* 81. l.)

⁴⁹ *Nomenclatura seu Dictionarium Latino—ungaricum*. RMK I. 233., 254., 269. 291., 380., 489., 587.

⁵⁰ Az erdélyi kálvinista iskolákban általában magyar—latin katekizmus volt használatban, amely egyben a nyelvgyakorlás céljaira is szolgált. Ilyen jelent meg Gyulafehérváron az 1639., 1643., 1647. években, Kolozsváron 1671-ben (RMK I. 691., 739., 790., 1112.).

⁵¹ KÁROLYI Gáspár magyarra fordított bibliája ez, amelyet 1590 óta számtalanszor nyomtattak újra. Nagybányán szerepel egy „*Biblia Vngarica Varadina*”. (MORVAY: *I. m.* 21. l.)

jelent meg. A furcsa „Sytioninus” alak nem valószínű, hogy SÜETONIUST fedji, a hiányos „Sebastianus” pedig kevés az azonosításra.⁵²

Utoljára maradt a könyvjegyzék egyik legérdekesebb kifejezése: „Johannes Curi (vagy Czeri) a” — így jelenik meg a felsorolásban. Talán nem tévedünk, ha a névben APÁCZAI nevét sejtjük, a műben pedig az *Enciklopédiát*. A CSERE, illetőleg CSERI név írása — tudjuk — APÁCZAI életében is nagy változatosságot mutatott. Nevét kolozsvári professzorsága idejétől kezdve írja CHERI-CHERI-CSERI alakban. Jegyzékünkben a kezdő *C* után következő *u* az *s* és az *e* deformálódásából keletkezhetett, de ez az *u* olvasható *ze*-nek is. A nevek sorrendje itt megegyezik a korabeli használattal. PORCSALMI András például, APÁCZAI egykori kolozsvári tanára, majd tanártársa így írta 1661-ben: „Joh. Cheri Apaci.”⁵³ A könyvünkben levő felsorolás egyik szerzőjénél sem tették ki a keresztnevet, csak ebben az egy esetben. Ez is arra mutat, akárcsak az APÁCZAI név kezdőbetűvel való rövidítése, hogy ismert, közelálló szerzőről lehetett szó.

Végigtekintve a szerzőkön és a címeken, láthatjuk, hogy sokféle, változatos tartalmú, több haladószellemű művet tartottak számon DÁNIEL Lőrinc értékes könyvtárban. Hazai viszonyaink között korszerű műveltséget adó iskola volt a kolozsvári, ha ott 1670—1680 között e könyvek alapján folyt a tanítás. APÁCZAI utódai: TOLNAI István és PATAKI István követték nagy elődjük példáját: „az Erdélyben új, de világi életre legszükségesebb és főmber gyermekének kívánt legillendőbb és gyönyörűsebb tudományokat”⁵⁴ tanították.

MÉSZÁROS ISTVÁN

Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez.

II. JÓZSEF császár rendelete, amellyel hazánkban is kötelezővé tette a német nyelv hivatalos használatát a közigazgatásban és oktatásban, megértette a nemzetet, hogy legnagyobb kincse és fennmaradásának alapja nemzeti nyelve. Megindult tehát a küzdelem a magyar nyelv saját hazájában való érvényesüléséért és egyben a nemzet „tsinosodásáért”. Tudatában lévén annak, hogy a műveltség és a nyelv terjesztője mindenekelőtt az olvasás, egymásután keletkeztek olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak. Bár a kutatás az utóbbi időben — különösen e lap hasábjain — ez irányban is nagy lendületet vett, mégis vajmi kevés az, amit róluk tudunk. Amit tudunk is, jórészt a korabeli lapok szűkszavú közléseiből ismerjük. Különösen PÉCZELI József buzgólkodott magyar olvasótársaságok és magyar nyelvű kölcsönkönyvtárak létesítése körül és lapjában, a *Mindenes Gyűjteményben* többször közölt híreket a győri MÜLLER-féle olvasó kabinetról és másokat is buzdított ilyenek felállítására.

Már a XVIII. században is voltak kölcsönkönyvtárak hazánkban. A bécsi kormány azonban gyanúsnak találta őket a felvilágosodás, a nemzeti törekvések és a magyar nyelv terjesztésében, ezért 1799-ben az ország valamennyi olvasótársaságát és kölcsönkönyvtárát betiltotta, és csak 1811-től engedélyezett újra ilyeneket.

Sok olvasó-társaságnak ma már a létezéséről sem igen tudunk. Nem lesz érdektelen tehát, ha történetükhöz néhány exlibris-adattal is hozzájárulunk.

A közölt könyvjegyek mind a XIX. századból valók. Sokszor igen nehéz korukat pontosabban meghatározni, mert sok közülük kisé vidéki nyomdáknak készült, amelyek

⁵² Nagybányán volt egy „Opus grammaticum Sebastiani” elnevezésű könyv. (MORVAY: *I. m.* 28. l.)

⁵³ BÀN: *I. m.* 27. l. Itt köszönöm meg BÀN Imre segítségét és tanácsait az egyes művek azonosításával kapcsolatban.

⁵⁴ *Önéletrása*. Id. kiad. 1. köt. 165. l.

betűkészletüket nem, vagy csak nagy időközökben újították meg. A pontosabb kormeghatározás így a későbbi kutatás feladata.

Nyelvüket tekintve sok a német nyelvű, ami érthető is, hiszen városaink polgársága nagyrészt még német anyanyelvű volt. Egyedül az Alapítványi Hölgyek könyvtára használt francia nyelvű könyvjegyet könyvei megjelölésére. A körülmények természetében rejlett, hogy ezen idegen nyelvű könyvjeggyel ellátott könyvtárak könyvállománya is idegen nyelvű volt, és csak a magyar könyvek szaporodásával és a magyar nyelv terjedésével arányosan szereztek be mind több és több magyar nyelvű irodalmi terméket is.

A felsorolt könyvjegyek mind egyszerű nyomdatermékek. Legtöbbször még a kis nyomdai díszekből szedett keretet is nélkülözzük rajtuk. Vagy csak a tulajdonos nevét tüntetik fel, vagy — elég gyakran — kölcsönzési feltételeket, szabályokat is tartalmaznak. Ezek megszabják, hogy aki a kikölcsönzött könyvet megrongálja, bepiszkolja vagy elveszti, árát megtéríteni köteles, és ha a könyvet valaki a kölcsönzési időn túl is magánál tarja, az olvasási díjat a visszaadás napjáig kifizetni tartozik stb.

Az olvasótársaságok közé sorozhatjuk azon közületeket is, amelyeknek könyvtárából a tagok könyveket, folyóiratokat kölcsönözhetnek ki. Ezeket is itt fogjuk tárgyalni.

1820 körül készülhetett a Kolozsvári Olvasó-társaság könyvjegye: 26 × 30 mm átmérőjű körben, amit egy körvonal zár be, piros nyomással következő szöveg olvasható: „A: K: / olv. Társa- / ság.”¹

1830 körüli a Somogyvármegyei Olvasó Társaság könyvjegye: 22 × 42 mm nagyságú, lecsapottsarkú téglány alakú vonallal bezárt térben „T. N. Somogy / Vármegye olvasó / Társaságáé”.²

Pest háziezredének, a 32. gyalogezrednek ESTERHÁZY Miklós ezredtulajdonos idejéből³ két könyvjegyet is ismerjük. Az első 1820, a második 1830 körüli időből. A korábbi 70 × 108 mm nagyságú két vastag vonal közé szedett kis nyomdadíszes keret tükreben 4 soros szöveget tartalmaz: „BÜCHERSAMMLUNG / des / Kais: Königl. 32.ten L. I. Regiments / Fürst Esterházy” (utolsó sor kurzív betűkkel).

Úgy látszik, az ezred könyvtárából több könyv eltűnhetett, mert rövidesen másikat készíttettek, ami már az olvasási szabályokat is feltünteti. Hogy az újabb könyvjegyre nem azért volt szükség, mert a korábbi már elfogyott, hanem a könyvek elkallódása, mutatja az a körülmény, hogy a későbbi könyvjegyet a korábbi fölé ragasztották be. Az utóbbi könyvjegy egyszerű kis díszekből álló 93 × 113 mm keretben az elsővel megegyező szöveg után 10 sorban a kölcsönzési feltételekről tudósít.⁴

Az Alapítványi Hölgyek pesti könyvtárának könyvjegye is két változatban ismeretes. Az első mintegy 1835 körüli: 26 × 47 mm vonalkeretben 5 sor: „Bibliothèque d'oeuvres choisies / Propriété des dames fondatrices. / Deposées chez la Comtesse Györy / Schöne Gasse Nr. 2. / et mises en circulation par elle.”

¹ PASTINSZKY Miklós gyűjteménye. Kolozsvárt volt a „főasszonyságok”-nak is olvasótársaságuk, amely 1839-ben alakult. (SZEMZŐ Piroska: *A kolozsvári főasszonyságok könyvtára 100 évvel ezelőtt*. Magy. Könyvszle. 1940. 171—172. l.) John PAGET pedig 1835-ben Kolozsvárt jó kölcsönkönyvtárat talált, amelyben SCOTT, BYRON, BULWER, MARRIAT művei is megtalálhatók voltak. (Idézi: TONELLI Sándor: *Nagyapáink Pest-Budája*. Bp. 1944. 145. l.)

² NYIREŐ István gyűjteménye. Kaposvárott 1828-ban alakult meg FESTETICH László támogatásával az olvasótársaság és az alapszabályokat is kinyomtatták. (JAKAB Géza—NÉMETH László: *Országos Nemzeti Könyvtár-éptető mozgalom a reformkor elején Zalában*. Magy. Könyvszle. 1958. 268. l.)

³ ESTERHÁZY Miklós tábornok 1802 és 1833 között volt a 32. gyalogezred tulajdonosa. Maga az ezred törzse ekkor Olaszországban állomásozott, csak hadkiegészítője volt Pesten. (TINÓDI VARGA Sándor: *A cs. és kir. 32. gyalogezred története*. Bp. é. n. 56. l.) Valószínű, hogy a könyvtárat is ESTERHÁZY alapította, aki sokat költött ezredére.

⁴ Az első antikváriumi forgalomban, a második saját gyűjteményemben.

Jóval későbbi második könyvjegyük, 27×47 mm kettős vonal bezárta térben majdnem azonos szöveggel: „Bibliothèque d'oeuvres choisies / Propriété des dames fondatrices / Deposées chez la Comtesse Györy / IV. szép-utca Nr. 4 / Et mises en circulation par elle.”⁵

40×63 mm meanderszerű nyomdászes szedett keretben 3 sor a Sarkadi Olvasóegylet 1880 körüli 3 soros könyvjegye: „. . . . . könyv száma. / Sarkadi olvasó-egylet. / Kiadható . . . . napra.”⁶

Múlt századi még a Kecskeméti Kaszinó 28×45 mm nagyságú könyvjegye is.

A tulajdonképpeni kölcsonkönyvtárakat vagy könyvárusok vagy könyvkötők alapították. Legkorábbi a temesvári Klapka-féle kölcsonkönyvtár könyvjegye az 1820—30 közti időből. Nyomdászes 51×74 mm nagyságú keretben, amit fent közepén az osztrák kétfejú sas szakít meg, 6 sor gót betűs szöveg: „K. K. priv'l. / öffentliche Leihbibliothek / des / Joseph Klapka / in / Temeswar.” Szabadságharcunk dicső tábornokának édesatyja felesége révén nyomdát is örökölt, és a könyvjegy is saját nyomdájának terméke.⁷

BURIÁN Pál (1790—1860) 1819-ben költözött Kolozsvárra és nyitott antikváriumot. Mint PETŐFI barátjához illik, kölcsonkönyvtárát is magyar nyelvű könyvjeggyel látta el: 42×79 mm nyomdászes keret tükrében 4 sor: „Kolo'svári Könyváros / BURIÁN PÁL / Kölcsonzó Könyvtárából / Szám Kötet.”⁸

HARTIG Gusztáv kassai kölcsonkönyvtárát egy 1840 körüli könyvjegy jelzi. Vékony vonal keretelte téglány térben / 29×62 mm / következő szöveg: „Concessionirte / Leihbibliothek / des / GUSTAV / HARTIG / in / Kaschau.”⁹

Valamivel későbbi egy másik kassai könyvjegy. Vastag vonallal bezárt 28×45 mm térben „Leihbibliothek / von / Jos. Gust. Werfer / in / Kaschau.”¹⁰

SIEGLER Antal komáromi kölcsonkönyvtára is német nyelvű könyvjegyet használt. Minden keret nélkül 4 nyomtatott sor: „Leihbibliothek / des / Anton Siegler / in Comorn.”¹¹ (16×32 mm kb. 1850—60.)

Még egy komáromi kölcsonkönyvtárt ad hírül könyvjegye: 25×53 mm, meanderszerű díszes, szedett keretben mintegy 1870-ben nyomtatott szöveg: „Komárom, (MERKL ALAJOS”) kölcsonkönyvtárából.”¹²

LEHOTZKY János Szatmáron tartott fenn kölcsonkönyvtárát. Ennek könyvjegye 16×37 mm, kettős vonal keretelte téglányban: „LEHOTZKY JÁNOS / kölcsonkönyvtárából / Szatmáron.” 1850—60 között készülhetett.¹³

⁵ Mindkettő NYIREŐ gyűjteménye. GYÖRY Ferencné ZICHY Teréz csillagkeresztes hölgy (†1821) halála után leánya GYÖRY Teréz (1836-tól WALDECK-BOOS Ferencné) csillagkeresztes hölgy lehetett a könyvtár kezelője.

⁶ ARADY gyűjteménye.

⁷ Az Országos Széchényi Könyvtárban. Vö. SIKLÓSSY László: *Az exlibris Magyarországon és a külföldön*. A Gyűjtő különszáma. Bp. 1913. 22—23. l. (Repr. uo. 24. l.) és Uő: *Gyorskocsin Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 98. l.

⁸ NYIREŐ gyűjteménye.

⁹ Uo.

¹⁰ PASTINSZKY gyűjteménye.

¹¹ NYIREŐ gyűjteménye. Feltűnő, hogy Komáromban, ahol PÉCZELI oly sokat buzgólkodott magyar nyelvű olvasótársaságok létesítése körül, még később is német nyelvű könyvjegyet találunk. Feltehető, hogy a kölcsonkönyvtár anyaga is túlnyomó részben német művekből állott.

¹² Az Országos Széchényi Könyvtárban.

¹³ PASTINSZKY gyűjteménye. Azonos a szatmárnémeti kölcsonkönyvtárral, amely 1854-ben nyílt meg? (NAGYDIÓSI Gézáne: *Egy kölcsonkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt*. Magy. Könyvszle. 1959. 98. l.) LEHOTZKY Jánosnak volt könyvkereskedői signetje is, igen hasonló az előbbihez: 11×31 mm hullámos vonal keretelte térben: „Lehotzky János könyv-, mű-, hangjegy- / és papírkereskedéséből / Szatmáron.”

BÜCHERSAMMLUNG
des
Kais. Königl: 32.ten L. I. Regiments
Fürst Esterházy

N. B. Nach denen für diese Büchersammlung bestehenden Festsetzungen ist derjenige, welcher die Empfangsquittung unterschreibt, verpflichtet, jedes ihm ausgefolgte Werk in ganz wohlhaltenen Zustand wieder zurückzustellen, so wie auch in Verlust-gerathene Werke und Gegenstände der Büchersammlung sogleich zu ersetzen.

Länger als acht Tage darf kein Werk in denen Händen einer Person bleiben. Werke ausserhalb des Ortes, wo die Büchersammlung ist, so wie an Personen, die kein Mitglied des Regiments sind, dann Landkarten und Wörterbücher überhaupt, dürfen nur auf Anweisung des Regiments Commandanten ausgefolgt werden.

Bibliothèque d'oeuvres choisies
Propriété des dames fondatrices
Déposées chez la Comtesse Györy
IV szép-utca Nr. 4.
Et mises en circulation par elle

268 könyv száma.
Sarkadi olvasó-egylet.
Kiadható napra:

Concessionaire
des
GUSTAV HARTIG
in
Kaschau.

Kolozsvári Könyvtáros
BURIAN PÁL
Holtanőző Könyvtárából
Szám. Kötet.

LEHOTZKY JANOS
kolozsvári Könyvtárából
Szathmáron.

A LITASSY Testvérek jászberényi kölcsönkönyvtárának a könyvjegye mintegy 1870—80 körüli. Udvarias hangja miatt megérdemli, hogy egész terjedelmében közöljük. Minden keretelés nélkül 74×72 mm nagyságú szöveg: „Litassy testvérek / kölcsönkönyvtára / Jászberényben. / Kölcsönkönyvtárunkat egészen / új művekből állítottuk fel; kér- / jük tehát művelt olvasóinkat a / kivett könyvek tisztán tartására, / mert elrontva vagy megcsonkítva / visszaadott művek teljes árát va- / gyunk kénytelenek kérni.” A szöveg alatt egy lezáró vonal látható.¹⁴

1880 körüli lehet egy lévai kölcsönkönyvtár könyvjegye is. Minden keretelés nélküli 54×72 mm szöveg: „NYITRAI és TÁRSA / kölcsönkönyvtárából Léván, / . . . . szám . . . . kötet.” Alatta 11 sor figyelmeztetés az olvasó számára.¹⁵

L. BÁNYAY Béla (talán nagyváradi?) könyvjegye is ezidőben készülhetett: 65×56 mm nagyságú keret nélküli nyomat: „L. BÁNYAI BÉLA / kölcsönkönyvtárából. . . . . / Figyelmeztetés:” (11 sorban).¹⁶

A vidék után nézzünk körül Budapesten is. A BENDINER-féle kölcsönkönyvtárnak 2 könyvjegye is volt. A korábbi is már 1872 után készülhetett, mert a három város egyesítését Budapest néven az 1872. évi 36. t. c. mondotta ki. A könyvjegye szövege mégis német nyelvű, s 54×71 mm nagyságban 14 sor szöveget tartalmaz minden keret nélkül: „ROSA BENDINER's / öffentliche / Leihbibliothek / Budapest, / Leopoldstädter Kirchenbazar, Gewölb Nr. 6.” Alatta kis záróvonallal elválasztva 9 sor a kölcsönzési szabályokkal.

Második könyvjegye valamivel későbbi. A 44×62 mm keret nélküli szöveg majdnem betűszerint azonos az előbbiével, de itt már az olvasóhoz intézett figyelmeztetés elmaradt: „ROSA BENDINER's / öffentliche / Leihbibliothek / BUDAPEST, / Leopoldstädter Kirchenbazar, Gewölb 6.” Alul kis nyomdai záródísz.¹⁷

1880 körüli HARTIG A. J. kölcsönkönyvtárának könyvjegye: 41×62 mm vastag vonallal bezárt tér tükrében „A. J. HARTIG's / Leihbibliothek / alte Postgasse N° 14 / BUDAPEST. / Auf sorgfältige Behandlung der / Bücher wird höflichst gebeten.” (Utolsó két sor kurzív).¹⁸

Még egy budapesti könyvjegye ismeretes a kilencvenes évekből: „MANDEL / ezelőtt LAFITE EMIL / kölcsönkönyvtára / BUDAPEST / VI. Andrassy-út 33. sz.”¹⁹

Természetesen nem minden kölcsönkönyvtárunknak volt nyomtatott könyvjegye. Sokan gumi-bélyegzőt használtak könyveik megjelölésére. Így 1870—80 között CSIKI Lajos is.²⁰ Még a LAUFFER-féle kölcsönkönyvtárnak is gumi-bélyegzője volt.²¹

Végül teljesség kedvéért még egy könyvárus exlibrisét említjük meg. KORN Fülöp (+ 1886), akinek 1835 és 1848 között volt Pozsonyban antikváriuma, magyar nyelvű könyvgyűjteménye számára készítettett könyvjegyet. Egyforma díszekből álló 38×61

¹⁴ PASTINSZKY gyűjteménye.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Mindkettő uo.

¹⁸ Antikváriumi forgalomban.

¹⁹ Uo.

²⁰ PASTINSZKY gyűjtemény. 16×38 mm 3 soros szöveg keret nélkül: „CSIKI LAJOS (kölcsön-könyvtára) MAROS-VÁSÁRHELYTT.”

²¹ Ez már minden valószínűség szerint 1900 utáni. LAUFFERnél annál feltűnőbb a nyomtatott könyvjegye hiánya, mert a könyvesboltnak, amely előbb LAUFFER & STOLÉ, utóbb LAUFFER Testvérek név alatt működött, mindkét korszakából volt bőbeszédű nyomtatott címkéje, előbb (1856) LANDERER és HECKENAST, később pedig (1866) BARTALITS E. nyomdájából. Ezeket felsorolja a kereskedésben kapható cikkeket (könyvek, térképek, atlaszok, földgömbök, olajnyomatok, fényképek stb.) és katalógusait, prospektusait ingyen felajánlja az érdeklődőknek.

mm kettős szedett keret tükrében 4 sor: „Ex /Bibliotheca Hungarica/ Philippi Korn, Librarii posoniensis.”²²

A XIX. század olvasótársaságainak és kölcsönkönyvtárainak eddig ismert könyvjegyeit soroltuk fel. Könyvtáraink és antikváriumaink, ha figyelmüket ezen szerény dokumentumokra is kiterjesztik, bizonyára jó néhánnyal növelhetnék még számukat. Hiszen, mint ROMER Flóris megmondotta: „nem vagyunk olyan szegények, mint amilyeneknek magunkat rendesen vallani szoktuk.”²³

ARADY KÁLMÁN

Jegyzetek a Márton József kiadásában megjelent Csokonai-dalokhoz. (A 150 év előtt megjelent Csokonai-versek gyűjteményes kiadásának énekei.) A Bécsben kinyomtatott versgyűjtemény példányai ma ritkák, mindössze néhány köz- és magánkönyvtárban található meg. Míg az 1813-i négy kötet kis tizenkettedrét, a későbbi, 1816-i két kötet kis nyolcadrét alakú. Az 1813-i kiadás 3. kötetének, az *Érzékeny daloknak* a végén a függelékben 7, az *Anakreoni dalokban* pedig 2 CSOKONAI-szövegű éneket publikál MÁRTON József, a magyar irodalom lelkes terjesztője, aki a bécsi egyetemen éveken át a magyar nyelv rendkívüli tanára. (Az 1816-i kiadásból, sajnos, elmaradnak az említett zeneszámok.) MÁRTON Bécsben is visszagondol diákéveire, amelyeket a debreceni kollégiumban tölt. Egy ízben franciaellenes, svájci szabadságdalt is küld CSOKONAINAK az 1802. március 2-án kelt levelében.¹

A CSOKONAI-kiadás függelékében található dalok ugyan aligha csatlakoznak a magyar népdal évezredes hagyományához, érdeklődésünkre mégis számot tarthatnak, mert főleg a nyugati forrásból beszivárgó s nálunk elterjedő osztrák népies dalok emlékét őrzik. Nem tudományos cél lebeg MÁRTON előtt, hanem népszerűsítő indíték, ezért túlnyomóan zongorakiséretes átíratban közli az egykorú énekeket.

A *Lilla* vagy *Érzékeny dalokban* az 1–5. számú énekeket kétsoros zongoraátíratban nyújtja, kiírva a szövegnek egy versszakát is a dallam alatt. Viszont a 6–7. sz. énekek közlése csupán zongorakiséret nélkül, kizárólag szöveggel ellátott énekszöveggel szorítkozik. Az *Anakreoni dalok* 2. kötetében 3 sorba írva, tehát külön énekszöveggel és zongorakisérettel találjuk *A tavaszt* (8) a függelékben, de a *Békaegérharc* invokációszerű verse, a *Felfohászokodás* (9) dallama nem a függelékbe kerül, hanem a verset nyomon követi, szintén 3 sorban közölve. A szóban forgó dalcsoport számait az alábbiakban ismertetjük.

1. *A nap innepen.* Lassú tempójú, nyolc ütemű dal, telve hajlításokkal, a német dal szimmetrikus szerkezetét magára öltve. A szótagszáma: 8, 7, 8, 7. Ennek lassú, kimért tempójú, 2/4-es taktusbeosztású énekét megtaláljuk TÓTH István kiskunfűlőpszállási kántor kéziratos gyűjteményében, akinek éveken át összeírt énekeskönyve az egyik legjelentősebb forrásanyagunk a XIX. század eleji népszerű dalokról.² Gyűjteményének elején, a 2. lapon jegyzi ezt fel az énektár szerkesztője. Mindössze a 3. ütemben akadunk változásra, de ezt sem foghatjuk fel változatnak, hanem inkább lejegyzésbeli elcsúszásnak egy vonallal. Kadenciális záróhangjai: 3,5, 8. Dallammenetében elég hűen követi, de cifrázatokkal ékesítve közli ezt ALMÁSI Sámuel az ötkötetes népdalgyűjteményében, a *Magyar dalokban* (Kolozsvári Egyet. Könyvtár. I. köt. 139. sz. 187. l.), hol még megtalálunk *A pillangóhoz* és *A tavasz* melódiájára is. Újabban még tankönyvbe is bekerül. (SZTANKÓ Béla: *Énekiskola tanítóképző számára*. Bp. 1909. 3. r. 93. l.)

²² Az Országos Széchényi Könyvtárban. *Az Iparművészeti Múzeum Exlibris Kiállításának katalógusa*. Bp. 1903. 257. sz. Repr. SIKLÓSSY: *I. m.* 24. l. Korn tevékenyen részt vett a szabadságharcban.

²³ ROMER Flóris: *Vándorlevelek*. Archaeol. Ért. Régi folyam 13. k.

¹ VARGHA Balázs: *Csokonai emlékek*. Bp. 1960. 565. l.

² TÓTH István: *Áriák és Dalok 1832–1843*. MTA Könyvtára Kézirattárában 5. l.

2. *Szemrehányás*. A 6/8-os ütembeosztású nyugati dallamát eleven saltarello táncritmus járja át. Versében szabályszerűen követik egymást felváltva itt is a 8 és 7 szótagú sorok. Közepén sűrűn találunk áthúzás nélküli előkét, amelyek hosszú előkének értelmezendők. Ez jellegzetesen német dalforma A B A szerkezettel, amelyben az első rész periodizálódik, s a végén „Búra, bajra változnak” szövegre visszaverődik. A kis táncdalocska c-dúr tonalitású, s az első periódus vége modulál a domináns hangnembe. Ennek középrésze végig megmarad g-dúrban, majd átmenet nélkül a kiinduló hangnemben ismétlődik a dallamkezdet.

Szerzője nem ismeretlen, nem más, mint Mathias STIPA, az ismert bécsi dalszerző, akinek melódiájára applikálják CSOKONAI költeményét. Így jelenik ez meg már 1803-ban Bécsben MÁRTON kiadásában PICHLER betűivel. Ebből MÁRTON mintapéldányt is küld CSOKONAINAK.²⁸ Később, a szóban forgó CSOKONAI-versgyűjteményben ismét helyet nyerne páratlan versszakai, ám STIPA nevének feltüntetése nélkül. Feltehető, hogy a rézmetsző felejté el a zeneszerző nevének a kiírását, mert e hanyagság miatt merül fel sok panasz e körben. Dallama népszerűsödik Magyarországon is, s felveszi TÓTH István is már említett énektárába. FARKAS Ferenc nyilván a MÁRTON-féle kiadásból veszi át melódiáját, mert STIPA nevét a FARKAS Ferenc—MOLNÁR Imre kiadványa is elhallgatja. FARKAS dalfüzete is népszerűsítő jellegű, ezért zongorakisérettel is ellátja a másfél évszázados énekeket. (*Énekeljünk Cypríának*. Bp. 1953.)

3. *A pillangóhoz*. HAYDN Józsefnek 1784-ben megjelenik a *Trauergesang* című éneke a XII. *Lieder für das Clavier* c. sorozatában. Ennek első periódusa — amely nem tér vissza a végén — a dominánson, a h-dúr hangnemben végződik. A moll jellegű középrést követi az alaphangnemben való lezáródó szakasz. A 9 és 8 szótagszámú, szabályosan váltakozó sorokra illesztett HAYDN-dallam 1803-ban megjelenik Bécsben az említett *Szemrehányás* énekével együtt, ugyancsak MÁRTON kiadásában, HAYDN nevét is feltüntetve, akinek német textusú dalára applikálja a kiadó a debreceni poéta közkedvelt versét. Jól terjed ez, sűrűn éneklé a sárospataki kántus is.³ Ezért érthető, ha rátalálunk erre számos sárospataki melódiáriumban. Így SZIGETHI VARGA János egykori pataki diák az 1766. számú melódiáriumban közli ennek változatát, sőt az 1759. számú melódiárium még kóruspartitúráját is tartalmazza kéziratában, 9 vonalas kottarendszerben, sajtószerű „sárospataki” paleográfiával (81. l.). Egyébként a teljesség kedvéért megemlítjük az utóbbi melódiárium gazdag CSOKONAI-anyagát. Mert ugyanitt megtaláljuk *Az utolsó szerencsétlenség, Csendes este, Megyek már . . .* dallamait is.

Az 1930-as években *A pillangóhoz* dallamát kis zenekari kísérettel feldolgozza a Zeneművészeti Főiskola néhai zeneszerzés szakos tanára, SIKLÓS Albert is (kézirat az Országos Széchényi Könyvtárban Ms. Mus. 2063.).

4. *A reményhez*. Eredetileg hangszeres darab, KOSSOVITS József kassai zeneszerző táncszáma, amelyre utólag illesztik a verset. KAZINCZY szerint⁴ „ez énekben mentségére lehet a szegény Csokonainak, hogy ezt a szörnyű hosszúságú schemát a Kossovits . . . muzsikai compositiója miatt választotta, s meglehet, hogy parancsolatja volt, hogy erre írjon. Az ének valóban bájos . . . Cs. verseit olvasván, azt vélnék, hogy ő ezeket készen mérítette magából.” Kossovits dala népszerű lehetett a korában, még a lipcei *Allgemeine Musikalische Zeitung* is közli kottáját más magyar dalokkal együtt (1816. III. 13. 3.). KRÜCHTEN József megállapítása szerint a dalok beküldője Fusz János, a tolnai születésű kitűnő zeneszerző.⁵ Hangszeres dallama lényegében összetett dalforma, ennek első fele ismétlődik a középrész után, amely párhuzamos dúr hangnemű. Mind az első, mind a második felének főkadenciája 2, amely domináns hangzaton alapul.

²⁸ VARGHA B.: I. m. 573. l.

³ ORBÁN József: *A sárospataki énekar története*. Sárospatak, 1882. 51. l.

⁴ KAZINCZY Ferenc: *Tübingiai pályaművek*. Publ. HEINRICH Gusztáv. Bp. 1916. 166—167. l.

⁵ KRÜCHTEN József: *Fusz János E. hangszerzeményei*. Tud. Gyűjt. 1819. III. l.

Kossovits hangulatos dala annyira megtetszik Csokonainak, hogy az említett versen kívül még egy költeményt ír ugyanebben a mértékben *Oh szegény országunk* címmel, amely nem szerepel CSOKONAINAK HARSÁNYI—GULYÁS-féle összkiadásában, mert GULYÁS József később találja meg a gesztelyi községi levéltárban. A vers valószínűleg PUKY István kézírása.^{5a} Mindkét költemény versformája azonos, szótagszámuk 6,5 : | 8,5 : | 6,5 : |

Alig akad a múlt században dalgyűjtemény, amely kihagyná melódiáját. Már MINDSZENTI Dániel 1832-i kéziratosa dalgyűjteménye is tartalmazza énekét,⁶ sőt korábbi kéziratosa másolatokban is felbukkan a temetési énekek közt „ad notam” jelzéssel. Ez sem maradhat el természetesen a sárospataki kollégiumi énekkar műsoráról. Többek közt tartalmazza ezt a 601. számú sárospataki melodiárium is (47. l.), de más szöveggel, *Ah, hogy nem szégyenl az Ember . . .* textussal élve.

Verbunkos dallama a XIX. század folyamán egyre jobban beivódik a köztudatba, s 1850 óta *Lavotja első szerelme* címmel számtalan gyűjteményben megtalálható.

Ennek a versnek a bűbajos, érzelemdús melódiája belopja magát a szívekbe a legkülönbözőbb vidékeken. Megemlékezik erről DÉRYNÉ is a naplójában. Az 1825-i miskolci vendégszereplésük után a főispán megyeházi szállásának az ablaka felé haladván társulata tagjaival mi mással kedveskedhetett volna, mint a népszerű dallal, a *Földiekkal játszó . . .* zengő soraival. „Amint elkezdtem a dalt, mint egy tündérszóra az egész épület ablakai megvilágosodtak egyszerre. A főispán . . . kihajolt az ablakon, s ott hallgatta végig minden verseit” — írja DÉRYNÉ.⁷

5. *Rózsím sirja felett.* A szóban forgó vers nem a költő eredeti leleménye, hanem műfordítás Mellin de SAINT-GELLAIS-ból. Ez is beletartozik a magyar dalirodalmat előzőlő jambusmelódiák sokaságába. Kerényi György szerint „szerzője ismeretlen . . . Súlytalan kezdetével elárulja a verstanilag művelt szerzőjét”.⁸ Ez sem hiányzik Tóth István nagyértékű kéziratosa énekeskönyvéből. Versének szótagszáma 9, 8, 9, 8, tehát itt is ötödféles és négyes jambusok keverednek. Ez a kis rokokó menüett mindössze 16 ütemes, s mint különlegességet említjük meg az első 3 sorának egyező dallamvégződését, illetve kadenciáját.

Ennek textusát is éneklék Sárospatakon, de — egészen más dallammal. Míg a MÁRTON által közölt dúr-hangnemű, addig a sárospataki kéziratosa dallam moll tonalitású, s gyászalként szerepel 4 szólamú letétben az 1763. számú melodiáriumban (48. sz. 101. l.), de más melodiáriumok is közlik még ugyanezt a dallamot, így az 1766. sz., a FINKEY-féle 1666. sz., a már említett SZIGETHI VARGA János-féle 1764. sz. (73. l.), az 515. sz. (XXI. 23. l.), az 1762. sz. (20. l.).

Jelentőségét nem csorbítja, ha megállapítjuk, hogy egyik dallama sem nemzeti jellegű, hanem a meghonosodott nyugati melódiák számát szaporítja. A MÁRTON-féle gyűjteményből ismert darab ütemelőzője és kis septimes kapaszkodója is erre utal. Az első három sorának kadenciája némi dallamromlásra utal.

6. *Felfogadtam száz meg százszor.* Tulajdonképpen címe: *Az emberiség és a szeretet*, de ez is a vers első soráról ismeretes, akárcsak *A reményhez*, amely *Földiekkal játszó . . .* néven él a köztudatban. Szótagszáma 8, 8, 7, 7, kadenciális záróhangjai 9, 5, 5.

A múlt században, amikor a népdal, a népies műdal, valamint a Nyugatról beözönlő jambus-dal közötti eltérés még nem eléggé világos, a népdalgyűjtemények is szívesen közlik a három ütemű sorokra tagolódo táncszerű dúr-nótáját. A már említett ALMASI-gyűjtemény előkéekkel díszítve jegyzi ezt. (2. köt. 38. sz. 51. l.) Dekolorált válto-

^{5a} GULYÁS József: *Ismeretlen Csokonai-adalékok*. Irod. tört. Közl. 1936. 87—88., 95. l.

⁶ KODÁLY Zoltán: *Magyar zenei folklore 110 év előtt*. Magyarságtudomány, 1943. 3—4. sz.

⁷ DÉRYNÉ Emlékezései. Bp. 1955. 1. köt. 586. l.

⁸ KERÉNYI György: *Egy Csokonai vers két dallama*. Irod. tört. Közl. 1926. 234—237. l.

zatára ráakadunk már MÁTRAY Gábornál (*Magyar Népd. Egy. Gyűjt.* Pest, 1854. 1. köt. 23. sz.), majd BARTALUS Istvánnál teljesebb közlésre. (*M. Népd. Gyűjt.* Bp. 1896. VII. 29. sz.) Mindkét kiadvány gyakorlati célú. Zongorakiséretes, akárcsak az említett FARKAS Ferenc *Énekeljünk Cyprának* c. füzete, amely szintén helyet juttat e bájos rokokó táncdalnak, de kissé elváltoztatva. BARTALUS nyomán P. NAGY átírja férfikarra. (Apollo 392. sz.)

7. *Gyenge rózsabokor*. A vers címe: *Egy vén fának árnyékában*. Tizenkettes szótag-számú sorait csak kétsoros nóta keretezi. E féldallama kupolás jellegű, ezt is közli ALMÁSI énektára (*M. Dalnok*. 2. köt. 39. sz. 51. l.). ALMÁSI lejegyzése összhangzatos mollban van, viszont a MÁRTON-féle kiadás a természetes moll felé hajlik, csupán a befejező kadenciában alkalmaz dallamos mollt. Átveszi ezt a KERN Aurél—MOLNÁR Imre szerkesztésében megjelenő *Dalokkert* is, de elváltoztatva dallammenetét, ritmusát, eltüntetve, illetve mérsékelve az eredetiben szereplő III—IV fok közötti jellegzetes bővített másodhangközt. (Bp. 1927. 34. sz.) Az első szakaszvég lehajló dallamívének hanglejtése emlékeztet a század végi népies műdalra, a *Pánlikás kalapomra*, amely ennek moll-reflexe.

8. *A tavasz*. Az *Anakreoni dalok* függelékében van *A tavasz*, amelynek a szövege a költő „pávátolla” babitsi értelemben, hasonlatosan az előbbieken ismertetett *Rózsím sírja felett* című dalszöveghez. *A tavasz* nem más mint KLEIST hasonló című versének fordítása. Az említett ének a XIX. század eleji kitűnő magyar zeneszerzőnek, Fusz Jánosnak zongorakiséretes műdala CSOKONAI műfordítására, amelyben a költő szabadon kezeli s megváltoztatja KLEIST költeményének versformáját is. Az énekszólomat külön sorban közli a kiadvány a zongorakiséret fölött. Nehezen dönthető el a dallam s a szöveg elsősege. Megoszlik a vélemény, hogy melyik a régebbi. „Alighanem más alkalmazza (szövegét) Fusz dallamára” — véli MAJOR Ervin.⁹ Ezzel ellentétben a szöveg korosabb voltát hangsúlyozza MOLNÁR Antal, mert szerinte a dallam készül utólag a versre.¹⁰ Ő egyébként párhuzamosítja dallamívét a *Don Juan* 13. sz. énekével is. Melódiáját is közli a 23. sz. példában, ahol a 3. ütembe becsúszott a sajtóhiba.

A tavasz ritmusa egyébként megegyezik az egyik egyházi népének ritmizálásával.¹¹ Szótagszáma 8, 7, 8, 7, kadenciális záróhangjai: 1, 5, 3, 3. Bár 10 ütemes ének, de a végső két üteme csak ismétléssel bővül, így ez is szimmetrikus tagolódású 8 ütemes periódus. Melódiaképzésében döntő a szerepe az akkordfelbontásnak, ebből alakul ki az 1, 7, 9, sz. üteme.

9. *Felfohászzkodás*. Említhető végül CSOKONAI komikus eposzának, a *Békaegérharc*-nak a dallama a *Felfohászzkodás* énekre, zongorakisérettel ellátva. Az osztrák hangszeres táncritmusra fogant descendens dallama a sorkezdő daktikus figurától eltekintve jól keveri az anapestusi ritmusképleteket. Ez is korán népszerű lesz. TÓTH István kiskunfűlőpszállási kántor, aki 1832 és 1843 között összeírja az általa kedvelt dalokat, nem feledkezik el a *Mig elkezdeném éneke*m szöveggel induló szép melódiájáról sem. A számos, általa lejegyzett CSOKONAI-szövegű melódia közt szerepel a *Békaegérharc* hagyományos éneke is, amely azóta több ízben kiadásra kerül. Így többek közt közli KERN—MOLNÁR a *Magyarság* 1926. 1. 3. számában. MOLNÁR Antal „osztrák polkaszerű dallam”-nak véli.¹² BARTHA Dénes a *Jön Napoleon hadával* kezdetű éneket analogizálja ezzel, s tágabb értelemben variánsnak számítható rokondallamnak tekinti a PÁLÓCZI HORVÁTH saját versére szerzett régi német rokokó dallamot.¹³ Az említett melódiát azonban változatként nem fogadja el MAJOR Ervin.¹⁴ A vers szótagszáma 8, 7, 8, 7, 8, 8, 7, 7. Kadenciális záróhangjai: 1, 1, 3. A dallam első fele pontosan ismétlődik a második verssorra, tehát formája

⁹ Szerkesztő megj. Zenei Szle. 1927. 9—10. sz. 52. l.

¹⁰ MOLNÁR Antal: *Nyugati magyar dallamok a XVIII. sz. végén!* Zenetudományi tanulmányok 4. köt. Bp. 1955. 116. l.

¹¹ HARMAT—SÍK: Szent vagy Uram. 232. sz.

¹² MOLNÁR Antal: *I. m.* 117. l.

¹³ PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám *Ötátfélszáz énekek*. Bp. 1953. 516. l.

¹⁴ MAJOR Ervin: *Pálóczy Horváth Ádám*. Ethnographia. 1953. 64. évf. 440. l.

A, A, B, C, s a C kissé a B változata, terc hangközzel lejjebb kezdve, ritmusa anapesztusokkal tarkítva.

BARTALUS István, a múlt század jeles zenetudósa a 4. és 5. számú dalt kivéve valamennyit közli és ismerteti, mégpedig a 6. és 7, valamint a 9. számú éneket népdalgyűjteménye kötetében; s az 1., 2., 3., 7. számút, valamint az *anakreoni* kötetben közzétett 8. és 9. számút a *Magyar Orpheus* c. nagyértékű zenetörténeti példatárában.¹⁵ Ezzel BARTALUS jól átmenti a feledésbe merülő értékes dalhagyományunkat.

MÁRTON József a CSOKONAI-versek összkiadásával nagy érdemet szerez irodalmunk területén. Ezen túlmenően jelentősége nem kevésbé fontos a dalirodalom mezején sem. A dallamok szárnyán szétsugárzó CSOKONAI-versanyag másfél évszázad távlatából is megkapó: bepillantást ad énekirodalmunk vaskorszakába, amikor a magyar műdal még küzd a prozódiai nehézségekkel, s sokszor nyugati dallammodell párosul a magyar költeménnyel. Lehet, hogy Jánus-aréú lesz ezáltal a darab, mert a magyar vers nyugatias intonációjú zenére szokken. Ám ez a mozzanat nem egyedülálló jelenség nálunk, hanem XIX. század eleji énekkultúránk jellemző sajátysága.

SONKOLY ISTVÁN

Francia vonatkozású kiadványok és a horthysta cenzúra. A HORTHY-korszak indexein a sok kitűnő magyar író és költő neve mellett az európai irodalom egy-egy kimagasló képviselőjének nevét is megtaláljuk. J. R. BECHER, ARNOLD ZWEIG, BABEL, GORKIJ is szerepel egy-egy művel. Az indexek összeállítói nem feledkeztek meg a francia irodalomról sem. Eddigi adataink szerint mintegy 180 ilyen sajtóterméket tiltottak ki a postai szállításból, illetve koboztak el az országon belül. Közöttük több magyar és idegen nyelvű, Franciaországban megjelent időszaki kiadvány van; sok-sok rölpap. Szerepelnek politikai, ismeretterjesztő és tudományos művek, prózai és verseskötetek magyar szerzőktől, illetve más szerzőktől Franciaországban megjelent könyvek.

A magyar nyelvű, Franciaországban — túlnyomórészt Párizsban — megjelent periodikák általában a párizsi magyar emigráció által kiadott lapok. Csak néhány címet említünk meg közülük: *Előre, Itt az Írás* [*Voici l'Écriture*], *Köztársaság* (DUGOVICH Viktor volt a szerkesztője és KÁROLYI Mihály a lapvezér); több kommunista lap, amelyek a hatóságok félrevezetése céljából időnként más-más címmel jelentek meg: *Ostályharc, Szikra, Proletár*. Az ugyancsak Párizsban megjelent *Szabad Szó* (azelőtt *Igazság és Új igazság*) című lapról a Magyar Párttörténeti Intézet számtalan periratot őriz; szinte minden egyes számára felfigyeltek a horthysta hatóságok.

Több kitiltott önálló politikai kiadvánnyal is találkozunk az indexeken. Ezek közt szerepel MARX *A polgárháború Franciaországban* című, Magyarországon 1919-ben megjelent műve, továbbá MARX *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte*; az 1919-i, megsemmisítésre ítélt kiadványok jegyzékén találjuk LAFARGUE: *A tőke vallása* [*La religion du capital*], JAURÈS — LAFARGUE: *A társadalom fejlődésének törvényei* című, szintén 1919-ben megjelent munkáját, KREJCSI Rezső: *Frankel Leó, a párisi commun magyar vezére* című, 1919-ben a Közoktatásügyi Népbiztosság által kiadott művét, VARJASSY Lajos: *Révolution, bolchévisme, réaction* című, Párizsban, Jouve et Co.-nál megjelent könyvét. 1923-ban tiltották ki az országból LISSAGARAY [*Prosper Olivier*] *Az 1871. évi kommun története* című, Bécsben megjelent könyvét. Henri BARBUSSE-nek Párizsban, 1931-ben, Flammarion-nál megjelent *Russie* című könyvét a megjelenés után azonnal kitiltották, hasonló módon egy másik munkáját is: a *Staline. Un monde nouveau vu à travers un homme* címűt. Ez utóbbit 1936-ban tiltották ki. Két magyar szerző francia nyelvű munkájával is találkozunk az üldözött könyvek listáján: DIENER - DÉNES: *La Hongrie* (Paris, 1927) és FÉNYES [László]: *Le peuple hongrois accuse* (Paris). Az 1933-i kitiltások között találjuk a *Fordítások meg a fegyvereket* című, Párizsban, 1932-ben, a Franciaországi Kezdeményező Bizott-

¹⁵ BARTALUS István: *Magyar Orpheus*. Pest, 1869.

ság által kiadott röplapot. Idetartozik André GIDE: *Retour de l'U.R.S.S.* című munkája is (DÉRY Tibor fordításában jelent meg, a Cserépfalvi könyvkiadónál), amelyet 1937-ben tiltottak ki Magyarországból.

Két nagy francia kommunista egy-egy munkáját is megtaláljuk az indexen. Az egyik Paul VAILLANT-COUTURIER: *Hans ohne Brot* című, Berlinben, a Jugend Internationale kiadásában megjelent műve, a másik Victor SERGE: *16 fusillés* című, Párizsban kiadott munkája.

Ami a tudományos irodalmat illeti, a horthysta cenzorok több érdekes és jelentős munkára figyeltek fel. Az egyik a XVIII. századi francia materialista történész híres könyve: Constantin François VOLNEY: *A romok. Elmélkedések az államok pusztulásáról.* Fordította PALÁSTHY Marcell.

Rövidéletű, de igen jelentős baloldali könyvsorozat indult 1930-ban Párizsban: az ún. *Monde-könyvek*. A sorozat BÖLÖNI György, KÁROLYI Mihály és ARANYOSSY Pál vállalkozása volt. Összesen négy darabja jelent meg, mind a négy nagy hatású írás. Az első Jaroslav HAŠEK: *Infanterist Svejk viszontagságai a nagy háborúban*, amelyet KARIKÁS Frigyes fordított magyarra KATONA Fjodor néven. A második TARASZOV-RODIONOV: *Csokoládé* című regénye ugyancsak KARIKÁS Frigyes fordításában. A harmadik Ernst GLAESER, *A 902-esek* című, BÖLÖNI György fordításában megjelent regénye, a német háborúellenes irodalom egyik legbecesebb alkotása, amelyet Thomas MANN is nagyra értékelt.

A negyedikben: SZILÁGYI András: *Uj pásztor* című, PÓR Bertalan rajzaival illusztrált regényében a marxista irodalomtörténet a tiszta osztályvonal első hazai jelentkezését üdvözölte, a fordulatot a magyar proletárirodalomban. 1932 júniusában a rendőrség kiadta az utasítást, hogy a könyv bárhol található példányait foglalják le, és a terjesztők ellen indítsanak eljárást, mert „alkalmas a gyűlölet felkeltésére, és kimeríti az osztályellenes izgatás bűntettét.” Hiába kobozták el, az *Uj pásztor* eljutott azokhoz, akikhez szölt.

Victor MARGUERITTE három könyvét tiltották ki, illetve kobozták el, mind a francia, mind pedig a magyar nyelvű kiadást: 1923-ban a *Lerbier kisasszony legényélete*, 1920-ban az *Ezeregy éjszaka*, majd 1924-ben az *Élettárs* címűt. A Fővárosi Levéltárban megtalálhatók a reávonatkozó periratok. A vád: „izgatás a házasság intézménye ellen, mivel a nők részére egyenjogúságot követel.”

Itt említjük meg, hogy Octave MIRBEAU *Kinok kertje* című, Budapesten, a Népszava kiadásában megjelent regényének postai szállítását bírói úton tiltották el 1924-ben, elkobozták VERLAINE: *Nők* című, SZABÓ Lőrinc fordításában megjelent verses könyvét és lefoglalták MUSSET: *Gamianijának rézkarcokkal díszített példányait a kézirattal együtt*: ugyanígy D. H. LAWRENCE híres munkájának francia nyelvű kiadását (*L'amant de Lady Chatterley*) Roger CORNAN fordításában.

A párizsi emigráció — ha kevésbé szervezetten is, mint a bécsi és berlini — hatáson harcolt a fehérterror ellen. Kiadványaik közül kitiltották BÖLÖNI Györgyné MÁRKUS Ottilia, KÉMERI Sándor álnéven írt *Szenvedések könyve* című visszaemlékezéseinek francia kiadását (*Sur le chemin des douleurs* Párizs 1929). A könyv első, magyar nyelvű kiadása 1921-ben jelent meg a Bécsi Magyar Kiadónál. Lenyűgöző erejű riport és leleplező vádirat a zalaegerszegi internáló tábor szadista parancsnokai ellen. Az ügyészi vádirat természetesen a magyar állam és a magyar nemzet elleni bűntettéről és kormányzósértésrőbeszél. A könyvet elkobozták, de nem tudták minden példányát megsemmisíteni. Megmaradtak az eredeti — magyar, német, és francia — kiadások. A német nyelvű *Die Kerker von Budapest* című kiadáshoz Henri BARBUSSE írt előszót.

1931-ben közölték a csendőrség hivatalos közlönyében a *Proletár daloskönyv*-nek az országból való kitiltását. A könyv 25 forradalmi dalt tartalmaz. 1926-ban jelent meg,

a Párizsi Munkás kiadásában. Az első dal az 1871-i párizsi kommünben jelentkezett *Internacionálé*. Találunk a kötetben német, orosz, lengyel és magyar forradalmi dalokat, így például GÁBOR Andor *Kommunista Marseillaise* című dalát. A kis kötetet elkobozták „a fennálló állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására való felhívás, izgatás és kormányzó elleni sértés” címén. Előszavát Henri BARBUSSE írta.

KÁROLYI Mihály *Tiétek a föld. Üzenet a magyar földmives szegénységnek* című, Párizsban, 1931-ben megjelent könyve elleni per 1932-ben kezdődött, és csak tíz esztendő múlva, 1942-ben zárult. Három évig tartott a vádirat megfogalmazása. A királyi ügyész rátapintott a lényegre: „...nyilt izgatás a kommunista forradalom céljai, módszerei mellett...” Vádolja a szerzőt az állami és társadalmi rend elleni izgatással, a magyar állam és magyar nemzet megbecsülésének csorbításával és hitelének sértésével.

1932-ben Párizsban jelent meg egy 32 lapos füzet SALLAI Imréről és FÜRST Sándor-ról *Két akasztófa* címmel. A kis füzet a két kommunista mártír életrajzát tartalmazza, borítólapja újságkivágásokból készült montázs, rajta piros betűkkel a cím. A szöveg SALLAI Imre utolsó szavaival kezdődik: „A győztes proletárforradalom meg fogja bosszúlni halálunkat.”

GERGELY Sándor *Vitézek és hősök* című elbeszélése 1937-ben jelent meg Párizsban, a Szabad Szó kiadásában. Magyar emigránsok juttatták el a kéziratot Moszkvából Párizsba. A kis könyvet 1938-ban bírói úton kobozták el Magyarországon. Előszavában így ír BÖLÖNI György: „A nemzeti terror-évek sokkal kegyetlenebbül irtották a szabad gondolatot, mint a Bach-korszak idegen cenzorai a 48-as nemzeti forradalom leverése után.”

1938-ban gyorsított eljárással egy halott költő verseskötetére csapnak le a horthysta hatóságok, KOMJÁT Aladár *Megindul a föld* című könyvére. Ez 1937-ben jelent meg Párizsban, az Atelier de Paris kiadásában, s a költő 1932—1936 között írt verseit tartalmazza. Az elkobzás indokolása megállapítja, hogy „a versek mind a kommunista világszemlélet kifejezői...” Ezt is akarta a Père Lachaise-i temető lakója és szomszédjai — a Párizsi Kommün mártírjai — is: hírdetni a proletárforradalom elmaradhatatlan győzelmét.

MARKOVITS GYÖRGYI

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Három XVI. századi énekeskönyv. „Föltűnő jelenség, hogy énekeskönyveink közül néhány egészen elveszett, nagyon sok töredékes s a legtöbb csak igen kevés példányban maradt ránk. Az énekeskönyv mindig kézben forgott, s a mint elkopott, újjal váltották föl. A meddig csak rongyosra nem olvasták, folyton használták s a nyomdászok élelmessége folytonosan új kiadásokat bocsátván közre: az elnyűttet könnyen lehetett pótolni, s nem volt érdemes megbecsülni. Egy részről tehát a használat, más részről pedig az új énekeskönyvek a régi kiadásokat tönkretették.”¹ ERDÉLYI Pálnak ez a megállapítása világot vet arra az érdekes jelenségre, hogy SZABÓ Károly kitűnő *Régi magyar könyvtára* milyen bizonytalan mind az énekeskönyvek felsorolásában, mind a címlap nélküli, hiányos vagy csak töredékben reánk maradt énekeskönyvek meghatározásában.

SZABÓ Károly az énekeskönyveket illetően főleg két forrásra tudott támaszkodni. Az egyik SZILVÁS-UJFALVI Imre híres előbeszéde a Debrecenben 1602-ben megjelent énekeskönyvhöz (*RMK* I. 376), amely áttekinti az előző században megjelent protestáns énekeskönyveket. A másik TOLDY Ferenc jegyzéke, amelyet JAKAB Elek közléséből ismerünk.²

SZILVÁS-UJFALVI adatairól CSOMASZ TÓTH a következőképpen nyilatkozik: „az 1602-i decemberi előszó, bármennyire jelentős és érdekes dokumentum, mint forrásjegyzék nem teljes, és minden vonatkozásban pontosnak sem mondható. Így is nagymértékben hozzájárul azonban ahhoz, hogy a kor énekeskönyveire vonatkozó hiányos ismereteink egybefoglalásának kiindulópontjává tegyük és hiányait kitöltve, a ma rendelkezésre álló részletekből XVI. századi éneklésünk forrásainak képét fő vonásaiban helyreállíthassuk.”³ TOLDY Ferenc ezirányú munkásságát eléggé elmarasztalóan ERDÉLYI Pál így jellemezte: TOLDY „pályája elején nem ismerte, vagy legalább nem ismerte el a protestáns énekirodalom úttörőit, s nem fordított rájuk elegendő gondot azután sem.” Továbbá: „énekeskönyveinek könyvészetében, melyet holta után Jakab Elek adott ki a Könyvszemlében, hasonló tájékozatlanságot tapasztalunk.”⁴

Nem csoda, ha SZABÓ Károly ilyen hiányos segédletek birtokában gyakran tévedt az énekeskönyvek címlapnélküli, sokszor csak töredékes példányainak meghatározásában. A betűtípuson kívül alig akadt más támpontja, azonkívül TOLDY nem egyszer tévútra vezette, s az ő nyomán hiányos példányokat más szerző művének sorolt be. Ebből következik, hogy a SZABÓ Károly utáni időkben egy-egy címlapos énekeskönyv felbukkánsa mindig alapos átrendezést követelt mind a könyvészeti adatokat, mind a címlap-

¹ ERDÉLYI Pál: *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. Magy. Könyvszle. 1899. 61—62. l.

² JAKAB Elek: *Adatok énekeskönyveink bibliográfiájához*. Magy. Könyvszle. 1882. 40—71. l.

³ CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. 75. l.

⁴ *I. m.* 48—49. l.

nélküli példányok meghatározását illetően, s nem egyszer támpontot nyújtott pár levélnyi töredékek elhelyezéséhez is.

RÉVÉSZ Kálmán összefoglaló áttekintése után⁵ az első ilyen nagy átrendezést HUSZÁR Gál 1574-i (SZTRIPSZKY 1808/15), továbbá az 1566-i, ún. *Váradai énekeskönyv* (SZTRIPSZKY 1804/11) és SZEGEDI Gergely 1569-i (SZTRIPSZKY 1804a) énekeskönyvének felbukkanása után SZILÁDY Áron végezte el.⁶ Így derült ki, hogy az a két hiányos példány, amelyet SZABÓ Károly egyként HUSZÁR Gál énekeskönyve második kiadásának gondolt (RMK I. 332), tulajdonképpen SZEGEDI Gergely énekeskönyvének két különböző kiadása — amint erről az alábbiakban még szó lesz —, továbbá, hogy noha SZABÓ Károly SZEGEDI Gergelyt mint énekeskönyv-összeállítót nem is ismerte, énekeskönyvének két másik kiadását összeállító megnevezése nélkül felsorolta (RMK I. 151 és 232).

A következő jelentősebb átrendezés ERDÉLYI Páltól származik,⁷ legújabbán pedig CSOMASZ TÓTH nyújtott részletes áttekintést a XVI. századi énekeskönyveket illetően.⁸

Jelen cikk célja az ő áttekintése óta felbukkant néhány XVI. századi nyomtatott énekeskönyvre vonatkozó adat ismertetése.

1. *Huszár Gál első énekeskönyve. Kassa? 1560.* SZILVÁS-UJFALVI hely megnevezése nélkül, 1560-ban megjelent nyolcadret nyomtatványnak írta le HUSZÁR Gál *Isteni dicséretetek és psalmusok* énekeskönyvét, és azt is megemlíti, hogy ajánlása MÉLIUSZ Péterhez szólt. Az ő nyomán írta le SZABÓ Károly ezt a művet, mint debreceni nyomtatványt (RMK I. 40), hozzátéve, hogy SÁNDOR István *Magyar könyvesházában* szerepel egy 1550-ben megjelent negyedretű énekeskönyv, de ezt pusztán az ő hitelére felvenni nem merte.

Mikor viszont SZABÓ leírja azt az 1602-ben megjelent énekeskönyvet, amelyben SZILVÁS-UJFALVI előbeszédre található, megemlíti az előbeszédnek azt a mondatát, amely szerint ezt az énekeskönyvet a debreceni nyomda eddig már egynéhányszor kinyomtatta, s talált olyat is, amely „csak igen rövideden, ez előtt negyven esztendővel nyomtatott”. SZABÓ ehhez az adathoz hozzáfűzte, hogy „ezen szavak után egy debreczeni 1562-diki kiadás léteztét kell föltennünk, mely ma teljesen ismeretlen”. 1562-ben azonban nem sorol fel debreceni énekeskönyvet, s az irodalomban máig is fennáll a bizonytalanság, hogy SZILVÁS-UJFALVI két adata mögött vajon két énekeskönyv rejtőzik-e, vagy az „ez előtt negyven esztendővel” kifejezést csak nagyjából értelmezve, s 1562 helyett 1560-ra jutva ezt az adatot is a SZABÓ által felvett HUSZÁR Gál-féle énekeskönyvre vonatkoztathatjuk.

Véleményünk szerint SZILÁDY Áron helyesen foglalt állást, amikor a két adatot világosan kettéválasztotta, s a HUSZÁR Gál 1560-ban megjelent énekeskönyve mellett felvett egy 1562-ben megjelent debreceni énekeskönyvet is, amelyben SZEGEDI Gergely több kiadásból ismert énekeskönyvének első kiadását látta. Mivel HUSZÁR Gál második, 1574-i, valamint az 1566-i váradai és SZEGEDI Gergely 1569-i énekeskönyvének címlapján ugyanaz a zsoltáridézet áll mottóként, SZILÁDY úgy vélte, hogy közös forrásuk HUSZÁR Gál első énekeskönyvének címlapja lehetett, s ennek alapján megkísérelte az 1560-i énekeskönyvnek címét is rekonstruálni. Feltűnőnek találta azonban, hogy HUSZÁR Gál második énekeskönyvében nem tesz említést első énekeskönyvéről.⁹

Elfogadta ezt az énekeskönyvet mint debreceni kiadványt ERDÉLYI Pál is,¹⁰

⁵ RÉVÉSZ Kálmán: *Adalékok énekeskönyveink bibliográfiájához*. Magy. Könyvszle, 1882. 264—269. l.

⁶ SZILÁDY Áron: *Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből*. Bp. 1893.

⁷ *I. m.* 40—63., 111—133., 244—269. l.

⁸ *I. m.* 79—88. l.

⁹ *I. m.* XIII. l.

¹⁰ *I. m.* 112. l. 5. sz.

DÉZSI pedig úgy gondolta, hogy tartalma megegyezett a második kiadás II. részének tartalmával.¹¹

Közben HUSZÁR Gál életkörülményei tisztázottabbakká válván, kiderült, hogy ő 1560-ban Debrecenben még nem jelentethetett meg munkát,¹² így CSOMASZ TÓTH arra a következtetésre jutott, hogy „ha egy ilyen kiadvány létezése nem is, de Huszártól való származása szinte kizártnak tekinthető”.¹³ Ötvös János viszont a könyv megjelenése mellett foglalt állást.¹⁴ Szerinte HUSZÁR 1560-ban Magyaróvárról átköltözve kb. hat hónapig békében élt Kassán, míg az év végén Debrecenbe szökni nem kényszerült, s ez alatt az idő alatt a magával vitt nyomdáján egy kisebbszerű énekeskönyvet minden nehézség nélkül elkészíthetett. Sajnálatosan azonban Ötvös is összekeverte a SZILÁDY Áron által pontosan szétválasztott 1560-i és 1562-i fentebb tárgyalt két adatot. Ötvös érveinek támogatására BENDA hivatkozott a kassai számadáskönyv egyik adatára, amely szerint Kassa városa 1560-ban három „kötés” papírt vásárolt, ami elég lehetett egy kisebb mű kinyomtatásához. Véleménye szerint ez az adat végleg eldönti a vitát, s HUSZÁR Gál rövid ideig működő kassai officináját beiktathatjuk a magyarországi nyomdák sorába.¹⁵ Az adat pontosabb vizsgálatából azonban kiderül, hogy 1560-ban csak két „kötést” vásároltak, azokat is különböző időpontban (május 18 és december 13), amellet mindkettőnél ott áll a megjegyzés, hogy „a város szükségére”, vagyis a hivatali adminisztráció céljaira szerezték be. A harmadik „kötés” vásárlása már 1562. október 29-én történt.¹⁶

Bár Ötvös okfejtését eléggé meggyőzőnek találjuk, HUSZÁR Gál 1560-i énekeskönyvének kérdését mind ez ideig lezáratlannak kell tekintenünk.¹⁷

2. *Szegedi Gergely énekeskönyve. Debrecen, 1586 táján.* SZABÓ Károly *RMK* I. 332. tételét három részre kell bontanunk:

a) A bibliográfiai adatok: „Huszár Gál. Énekeskönyv. . . 4r. Debreczen (XVI. száz.)” Ezt SZABÓ Károly SZILVÁS-UJFALVI adatából merítette,¹⁸ aki szerint a mű Komjátiban 1574-ben jelent meg. Mivel azonban SZABÓ Károly TOLDY nyomán két címlap nélküli, hiányos, de kétségtelenül debreceni nyomtatványt gondolt ennek a műnek, SZILVÁS-UJFALVI pontos hely- és időmegjelölését óvatosan a XVI. századra és Debrecenre módosította. Amikor később HUSZÁR Gál eme énekeskönyvének két címlapos példánya előkerült, kitűnt, hogy TOLDY tévútra vezette SZABÓT.

b) A SZABÓ által HUSZÁR Gál énekeskönyvének vélt akadémiai példányról ugyanis SZILÁDY megállapította, hogy az SZEGEDI Gergely énekeskönyvének 1570–1571 táján Debrecenben megjelent kiadásából való.¹⁹

c) Az Erdélyi Múzeumban levő, SZABÓ által HUSZÁR Gál énekeskönyvének s az akadémiai hiányos példánnyal egyezőnek vélt töredékről pedig ugyancsak SZILÁDY úgy

¹¹ *Régi magyar költők tára.* 8. köt. Bp. 1930. 439. l.

¹² GYALUI Farkas: *Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon.* Magy. Könyvszle. 1902. 62. l.

¹³ *I. m.* 74. l.

¹⁴ ÖTVÖS János: *Huszár Gál. mint nyomdász.* Egyháztörténet, 1959. 82. l.

¹⁵ BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda.* Bp. 1961. 271. l.

¹⁶ *Irod., tört. Közl.* 1911. 487. l.

¹⁷ SZEGEDI Gergely énekeskönyve 1590-i kiadásának a kolozsvári református kollégiumban levő példányában (mikrofilmje az ŐSZK-ban és az Akadémián) HUSZÁR Gál *Könyörögjünk* kezdetű énekénél ez a régi tintabejegyzés áll: „Huszár Gál 1550”. SÁNDOR István, mint láttuk, 1550-re teszi az énekeskönyv megjelenését. Túlságosan merész következtetés arra gondolnunk, hogy a két adat mögött a valószínűleg hanyatott körülmények között létrejött énekeskönyv egyik példánya áll, ahol a címlapon MDL állott MDLX helyett?

¹⁸ *Ld. RMK* I. 376.

¹⁹ *I. m.* XII—XIV. l.

ítélt, hogy SZEGEDI énekeskönyvének egy másik, 1579—1590 közötti, ugyancsak debreceni kiadása.²⁰

A továbbiakban e töredéket fogjuk közelebről megvizsgálni.

A SZILÁDY által megvont 12 éves időközt a töredékek az Akadémián meglévő mikrofilmje alapján²¹ tipológiai úton sikerült szűkebbre vonni. Antikva betűtípusában ugyanis megjelenik egy ferdén felrakott pontjai révén könnyen felismerhető „ü” betű. HOFFHALTER Rudolf még a hatvanas években lassankint beiktatja betűkészletébe az ő és ú, ill. ő és ű helyett az ö és ü betűket.

VARJAS Béla mutatott rá, hogy ezeket a kétpontos betűket HOFFHALTER Rudolf úgy készítette, hogy a kúpos ékezzettel ellátott ő és ű betűk egy részénél az ékezet csúcsát lementszette, de továbbra is ugyanabban a rekeszben tartva keverten használta az ö, ü, ő, ű, ő és ű betűket.²² Ehhez a megállapításhoz még azt hozzáfűznünk, hogy az ű betűből is csinált ü-t, amelynek bal pontja lejjebb áll, mint a jobb, és könnyen felismerhető, jellegzetes betű. Ez a ferde pontos ü betű először 1586-ban (RMK I. 218) jelenik meg, amikor HOFFHALTER Rudolf egy esztendei váradi tartózkodás után újra visszatér Debrecenbe.²³ S ugyanezt a ferde kétpontos ü betűt találjuk ebben az énekeskönyvben is, ezért megjelenését 1586 tájára tehetjük.

MOLNÁR József nyomdahelyesírási vizsgálatai csak 1576-ig terjednek, s ezen időköz debreceni nyomtatványai közül mindössze kettőben talált kétpontos ű betűt.²⁴ Mindkettő CSANÁDI Demeternek JÁNOS királyról szóló históriás éneke, amelyeket SZABÓ csupán az ének keletkezési éve alapján vett fel 1571-re (RMK I. 88 és 89), a másodikat méghozzá kolozsvári nyomtatványnak véelve. Ez utóbbi — amelynek debreceni megjelenését SOLTÉSNÉ tisztázta²⁵ — MOLNÁR szerint 1571-ben, a másik pedig a század végén vagy a XVII. század elején jelent meg. GULYÁS Pál szerint azonban ez az unitárius fejedelmet magasztaló ének 1571-ben MÉLIUSZ idejében Debrecenben nem jelenhetett meg,²⁶ s különben is HOFFHALTER antikváival nyomták. Véleményünk szerint ennek megjelenését éppen az „ü” betű miatt 1585 utánra kell tennünk, míg a másíknak a századforduló táján történt megjelenését elfogadhatjuk.

3. *Beythe István énekeskönyve. Monyorókerék, 1590 táján.* SZABÓ Károly RMK I. 355. tételét szintén három részre kell bontanunk.

a) A bibliográfiai adatok. „Bejthe István. Énekes könyv (kótákkal) . . . (XVI. száz.)”. Ezeket TOLDYTól merítette, aki SZENCZI MOLNÁR Albert 1607-ben megjelent zsolnártárfordításának (RMK I. 407) előljáró beszédéből erre a mondatra támaszkodott: „Mert látom, hogy fő emberek által, az Soltarnac nagy része meg vagyon fordítva, . . . Kik közül az tettzésem szerint legszibbec az Szegedi Gergelyé, es Sztarai Mihalyé, vadnac, Istennek hála egyéb szép énekekis, Melyekkel rakva az Debreceni Anna sz: Egyház énekes könyve, az Bornemisza Peteré, Huszar Galé es Bőythe Istvané”. TOLDY ezt az utóljára említett könyvet vélte „felismerni azon ismeretlen kótás nagy énekeskönyvben”, amelyből neki töredéke volt, hiányos, címlaptalan példányát pedig NAGY István gyűjteményé-

²⁰ Uo. Vö. CSOMASZ TÓTH: *I. m.* 81. l. 102. jegyz.

²¹ Jelzete: A 296/IV

²² ENYEDI György: *Gismunda és Gisquardus széphistóriája*. Bev. ell. VARJAS Béla. Kolozsvár, 1942. 25. l.

²³ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 148. l.

²⁴ MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között*. Bp. 1963. 310—311. és 316. l.

²⁵ SOLTÉSZ Zoltánné: *Tévesen nyilvánított XVI. századi nyomtatványok*. Magyar Könyvszle. 1957. 50. l.

²⁶ GULYÁS Pál: *Chanádi Demeter históriai énekének 1571-i debreceni kiadásáról*. Irodalomtörténet, 1928. 301. l.

ben látta. Így került SZABÓ Károly bibliográfiai leírásához a „kótákkal” megjegyzés. BEYTHE István lévén a szerzője, SZABÓ Károly, aki sem NAGY István akkor lappangó csonka példányát, sem TOLDY töredékét nem látta, hozzáfűzte a leírásához, hogy „hihetőleg Német-Ujvárt, . . . de bizonyosan Manlius János dunántúli vándornyomdájában lá'ott világot”.

b) A TOLDY, illetve SZABÓ által BEYTHE énekeskönyvének vélt NAGY István-féle, sokáig elveszettnek hitt példányról azóta kiderült, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban megvan, de nem BEYTHE, hanem HUSZÁR Gál 1574-ben megjelent énekeskönyve — amely valóban tartalmaz kottákat.²⁷

c) SZABÓ végül egy TOLDY tulajdonában levő töredéket is említ példányként. Ez elveszett, de nyilván ez is HUSZÁR Gál énekeskönyvének darabja volt, hiszen TOLDY azonosnak találta a fentebbi NAGY István-féle példánnyal. Ezek alapján RÉVÉSZ Kálmán BEYTHE énekeskönyvét így vette fel összeállításába: „Dunántúl 1584 körül nyomtatott.”²⁸ ERDÉLYI Pál pedig hozzátette: „Toldy említése után gyaníthatjuk, hogy 2-r. lehetett s bizonyos, hogy hangjegyes kiadás, talán Graduále volt.”²⁹ Érdemes megfigyelni a legenda-képződést: a „nagy” jelző alapján másodrétre gondol, hibás példánymeghatározás révén pedig graduálénak véli, és bizonyosnak tartja, hogy kották is voltak benne.

CSOMASZ TÓTH ezt írja BEYTHE énekeskönyvéről: „. . . a Psalterium Ungaricum előszavának idevonatkozó passzusa arra enged következtetni, hogy zoltárparafrázisok és más eredeti magyar énekek is voltak benne. Ha az is való, amit Szabó Károly (RMK. I. 355. sz.) közöl felőle, hogy ti. hangjegyeket is tartalmazott, akkor még sajnálatosabb, hogy egyetlen csonka példánya is elveszett anélkül, hogy legalább hangjegyeit valaki közölte, vagy akárcsak másolatban megmentette volna. Persze, az sincs kizárva, hogy legalábbis egy részében graduális jellegű volt és ez esetben valószínűbb, hogy kótái gregorián liturgiai anyagot tartalmaztak. Megjelenésének idejét 1584 tájára tehetjük.”³⁰ Így bővült ki lassan SZENCZI MOLNÁR szűkös adata, aki — mint láttuk — előbb felsorolja a zoltárfordításokat, utána „egyéb szép énekeket”, amelyenekkel telve más énekeskönyvek mellett „Böythe Istváné” is.

Sajnos, a NAGY István-féle példány csak ERDÉLYI fentebbi összeállítása után került meg, s a kutatók figyelme elsiklott CSIKY János közlése fölött, aki beszámolt arról, hogy a NAGY István-féle példány nem BEYTHE, hanem HUSZÁR Gál műve, s hozzátette: „Így tehát semmi adat sem bizonyítja ezt, hogy a Sz. Molnár Albert által említett Beythe-féle énekeskönyvben hangjegyek voltak.”³¹ Ugyanő ehhez a megállapításhoz lábjegyzetben hozzáfűzte: „Több mint valószínű, hogy ez a sokat keresett mű azonos a Fraknoi-féle *Canciones funebrales* cz. könyvtáblából kiáztatott *Manlius* nyomdájából való töredékekkel (N. Múzeum), a melyet eddig az *Ujfalvi* halotti énekek 1598-iki első kiadásának gyanítottak”.

Erre a megállapításra CSOMASZ TÓTHig senki sem figyelt fel. Szerinte ennek a töredéknek „Beythe lehetett az összeállítója, de ebben az esetben sem valószínű, hogy ez a kicsi funebrális volna az ismeretlen Beythe-féle énekeskönyv.”³² Minden jel arra mutat azonban, hogy CSIKY járt a helyes nyomon.

Érdemes közelebbről megnézni ezt a formájában a század magyarországi nyomtatványai között egészen ritka, haránt alakú töredék *Canciones funebrales*t, amelyet FRAKNOI

²⁷ Vö. KELECSÉNYI ÁKOS: *Nagy István élete és gyűjtőmunkája*. Magy. Könyvszle. 1963. 335. l.

²⁸ *I. m.* 267. l.

²⁹ *I. m.* 125. l.

³⁰ *I. m.* 83. l.

³¹ CSIKY JÁNOS: *Régi magyar művészi zene*. Magy. Könyvszle. 1905. 125. l.

³² *I. m.* 85. l.

könyvtáblából áztatott ki, s mint 1599 előtt megjelent „kis nyolcadrét” énekeskönyvet ismertetett, címét az első meglevő levél élőfejéből véve.³³ A töredék a 9—48. és 65—72. számozott levelet tartalmazza, s még a következő élőfejek vannak benne: „De extremo iudicio” és „De regno coelorum” — mindkettő egyben énekem. Az utóbbi éneket utolsó versszaka szerint BORNEMISZA Péter írta 1567-ben. A töredékből ugyanakkor FRAKNÓI személyvényeket is közölt.

Révész Kálmán e könyvet BORNEMISZA műveként vette fel, 1582 tájára téve megjelenését.³⁴ ERDÉLYI szerint „legközelebb áll Ujfalvinak többször kiadott halotti énekeihez, Bornemiszanak 1582-ben és Szegedinek debreczeni 1590-iki kiadásához”. Megállapításához hozzáfűzte, hogy valószínűleg nem UJFALVI halottasának első 1598-i kiadása.³⁵ A következő lépés CSIKY már fentebb ismertetett feltevése volt, majd őt követően FAZAKAS József megállapította, hogy ez a MANLIUS-nyomtatvány valószínűleg 1584 után hagyta el a sajtót, a műben található egyetlen iniciálé állapotából következően.³⁶

A közelebbi időmeghatározást különös módon itt is a kétpontos „ü” vizsgálata tette lehetővé. MANLIUS ebben a nyomtatványban már használja az eléggé újnak látszó „ü” betűt, amely nála legelőször az 1589-ben megjelent perikópás könyvének (RMK I. 228) B ívétől kezdve jelentkezik, váltakozva az ű és egyéb jelöléssel. 1588-ban (RMK I. 223) még nem használta. Az énekeskönyv megjelenését 1590 tájára tehetjük.

Az említett ü-betű használatában ugyanazt a következetlenséget tapasztaljuk, mint HOFFHALTER Rudolfnál: „vduarlünk . . . lefzünk . . . lelkünk . . . fzuzekkel . . . mondgyük. . .”³⁷

Mindezek alapján az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött FRAKNÓI-féle áztatást valóban elfogadhatjuk BEYTHE énekeskönyvének. Fájó, hogy le kell mondanunk egy tévedés-sorozat alapján megjelentnek hitt nagy kottás énekeskönyvről, de a töredék mindenben fedi az egyetlen megbízható adatot, SZENCZI MOLNÁR közlését: nem zsoldárok, hanem „egyéb szép énekek” alkotják tartalmát.

KELECSÉNYI ÁKOS

³³ OSZK jelzet: RMK. I. 356/a.—Ld. FRAKNÓI Vilmos: *Könyvtáblákban felfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar őnyomtatványok*. Magyar. Könyvszle. 1878., 266. 289—291. l.

³⁴ *I. m.* 266. l.

³⁵ *I. m.* 125. l.

³⁶ Ld. CSOMASZ TÓTH: *I. m.* 85. l. 106. jegyz.

³⁷ Fol. 33.

FIGYELŐ

A „Könyvtári Minerva”-ról. A *Magyar Könyvszemle* 1899. évfolyamában szerény hír¹ adta tudtul, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége a múzeumok és könyvtárak állapotát és múltját ismertető zsebkönyv közreadását tervezi.

Az 1897-ben felállított Országos Főfelügyelőség korán felismerte, hogy területének ismerete és a fejlesztés igénye² megköveteli az állandó tájékozottságot. Ezért vette munkaprogramjába egy zsebkönyv kiadását.

A *Szemle* ugyanazon évfolyamában³ további közleményt is olvashatunk a zsebkönyv előkészületeiről. Címe most már a végleges: *Magyar Minerva*, és tisztázza céljait is: kényelmesen használható gyakorlati segédeszközt akar az érdeklődők kezébe adni, továbbá visszatükrözni a magyarországi kultúra „egy igen nevezetes részének képét.” A közlemény előre figyelmeztet, hogy az új kiadvány teljesség szempontjából nem lesz tökéletes, különösen a múzeumok vonatkozásában. A könyvtárügy terén jobb a helyzet, mivel e téren jelentékeny előmunkálatok folytak. Reményét fejezi ki, hogy a *Magyar Minerva* hozzá fog járulni ahhoz, hogy a vezetésben öntudatosabb elvek érvényesüljenek, és ennek eredményeként majd részletesebb adatok állnak a további kötetek összeállításához rendelkezésre. Az Országos Főfelügyelőség 1695 kiküldött kérdőívéből 916 érkezett vissza, és kb. 700 került ebből felhasználásra. Egyben megemlíti, hogy az összegyűjtött adatokat a szerkesztőség egy bécsi kiadvány szerkesztőségének is átengedte a külföld tájékoztatására.

A *Minerva* munkálatai tehát megindultak, de nem minden előzmény nélkül. Az első kísérletek a könyvtári helyzet feltárására, összefoglalására statisztikai jellegűek voltak: GyÖRNGY Aladár szerkesztésében 1886-ban megjelent a *Magyarország köz- és magán-könyvtárai 1885-ben* c. kiadvány. Az adatgyűjtés módját, a feldolgozás elveit fekteti le ez a jelentős munka, és nem nehéz hatását felismerni a *Magyar Minerva* 1. évfolyamán.

Megelőzi azonban a *Magyar Minerva* kiadását a jelzett bécsi szerkesztőség kiadványa,⁴ amelyről a recenzió⁵ joggal állapíthatja meg: „valóságos kincses bányához vezető utat jelöl meg ez a könyv”. A könyv révén külföldön — első ízben hiteles adatok alapján — „kedvező következtetéseket vontak kulturális állapotainkra”. Sok könyvtárról e révén szerezhettek először tájékozódást. 1014 osztrák és 656 magyar könyvtárról közölt ismertetést. Rövid, de tartalmas történeti részét és az egyes könyvtárakra vonatkozó szakirodalom pontos összeállítását érdemes kiemelni. PETZHOLDT 1875-ben megjelent jegyzékét követi szerkezetében.

1. *Magy. Könyvszle.* 1899. 205. l.

2. *Videki könyvtáraink 1899-ben.* Kivonat a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének működéséről a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett jelentéséből. *Magy. Könyvszle.* 1900. 265—274. l.

3. *Magy. Könyvszle.* 1899. 408. l.

4. BOHATTA, Johann—HOLZMANN, Michael: *Adressbuch der Bibliotheken der Osterreich—Ungarischen Monarchie.* Wien, 1900.

5. *Magy. Könyvszle.* 1900. 101—102. l.

A *Magyar Minerva* szerkesztésének előzetes híreit valóban rövid idő múlva követi a kiadvány is. A *Könyvszemle*⁶ sietve hírül adja megjelenését, és örömmel jelzi, hogy a napi sajtó jól fogadta, majd később részletesebb recenziót is közöl.

Nyomon követhetjük a 2. évfolyam előkészületeit⁷ és megjelenését is.⁸ Az 1902-ben megjelent kötet az 1901-es adatok alapján valóban friss tájékoztatást tudott nyújtani. A nyomdai átfutási idő, úgy látszik, akkoriban még nem jelentett problémát . . .

Az Országos Főfelügyelőség gondoskodik a kiadvány költségeiről, a 3. évfolyam szerkesztési költségeire 2230 koronát fordít, alig valamivel kevesebbet, mint a könyvtári tanfolyamokra.⁹

A további kötetek sorsa azonban már nem ilyen biztosított. Egyre lassabban és egyre nagyobb időközben követik egymást a kötetek. A 4. évfolyam (1912) előszava joggal panaszodik a szerkesztés nehézségeire: a tiszteletdíjas könyvtárosok változásai-val nagyon bizonytalan az adatok gyűjtése. Tudatában van a szerkesztőség annak is, hogy mint minden statisztika, ez is már a megjelenés napján elavult, s a tükörkép, amelyet mutat, a jelen állapotnak csak közelítően hű mása.

Az 5. kötet ismét viszonylag gyorsabban jelenik meg — 1915-ben —, de az előszó-ban itt is a szerkesztés nehézségeiről olvashatunk.¹⁰

Közbeszólnak a háború eseményei is mind az 5. kötet adatgyűjtésének teljessége vonatkozásában, mind pedig a további kötetek megjelenésébe.

Hosszú szünet következik, míg végre az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ kiadásában 1932-ben megjelenik a 6. kötet. Hiába írja azonban GULYÁS Pál:¹¹ „Adja az isteni Gondviselés, hogy . . . a jelen súlyos gazdasági válság dacára is mielőbb napvilágot láthasson” — a folytatás elmaradt mind a mai napig.

64 év alatt a *Magyar Minerva* 6 kötete azonban nélkülözhetetlen segédeszközzé vált. Már az első kötetek megjelenésekor polgárjogot nyert, nemcsak a hazai, hanem a külföldi könyvtári életben is. Így emlékeznek meg a kiadványról: „jól ismert csinos vászonkötésben megjelent a kiadvány, mely nélkülözhetetlen segédeszköz.” Adatait, mint megbízható forrást használják fel, így például GULYÁS Pál egy cikkében¹² a hazánkban fellelhető ősnymotatványok számát a *Magyar Minerva* alapján közli, vagy ZAMBRA L.: *Corriere d'Ungheria* c. ismertetése¹³ is a statisztikai adatokat a *Minervából* veszi át.

Mind célkitűzéseiben, mind a szerkesztésben ma is hasonló problémák előtt állunk, mint a századforduló táján. A felszabadulás óta eltelt időben többször felmerült egy könyvtári adattár kiadásának igénye. Az igény jogosult, hiszen a magyar könyvtárügy önálló fejlődése, kibontakozása erre az időszakra esik. Kialakulnak a különböző könyvtártípusok, hálózattá szerveződnek, és megszületik az egységes magyar könyvtári rendszer. E rendszer adatszerű megismertetése bel- és külföldön egyaránt elengedhetetlen. Jó alkalomnak látszott az 1957-i statisztikai felmérés adatainak felhasználásával elkészíteni a magyar könyvtári címjegyzéket. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ már akkor foglalkozott a kiadás gondolatával, azonban a megvalósulás akkoriban elmaradt.

Mikor napirendre került a vidék szakirodalmi ellátottságának kérdése, felvetődött, hogy a nagyobb tudományos és szakkönyvtárakról, azok szolgáltatásairól ismertetést kell adni. E gyakorlati kívánalomból született meg az első olyan tájékoztatás a felszabadulás után, amely legfontosabb könyvtáraink rövid történetét, szervezeti felépítését,

6. *Magy. Könyvszle.* 1900. 110. l.

7. *Magy. Könyvszle.* 1901. 110. l.

8. *Magy. Könyvszle.* 1902. 176—177. l.

9. *Magy. Könyvszle.* 1906. 43. l.

10. *Magyar Minerva.* 5. köt. 1912—1913. Bp. 1915. Bevezetés. V. l.

11. *Magy. Könyvszle.* 1931. 105—107. l.

12. *Magy. Könyvszle.* 1906. 14. l.

13. *La Bibliofilia.* 14. évf. 10—11. sz.

szolgáltatásait és kiadványait ismertette.¹⁴ A kiadvány valóban reális szükségleteket elégített ki, amit bizonyít, hogy az első kiadást rövidesen követte a 2., átdolgozott kiadás is. Hasonlóan az élet követelte a műszaki könyvtári hálózat jelentősebb szakkönyvtárainak ismertetését is.¹⁵ Az említett kiadványokon kívül mindössze még két részterület adatainak összefoglalásáról számolhatunk be:¹⁶ a kaposvári megyei könyvtár ismerteti a Somogy megyei közművelődési tanácsi hálózatot, a Szombathelyi megyei könyvtár pedig a Vas megyei könyvtárakat.

Az elmúlt év tavaszán a Könyvtártudományi és Módszertani Központ hozzákezdett egy könyvtári adattár kiadásának előkészítéséhez. Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács nemcsak anyagi támogatásával tette lehetővé a terv megvalósítását, hanem nagy segítséget nyújtott a kiadvány célkitűzéseinek meghatározásában, a szerkesztési elvek kialakításában. A Tanács Könyvtártudományi és Kiadványi Szakbizottsága és az Elnökség megvitatta a KMK tervezetét, és ennek alapján indult meg a munka.

36 könyvtári címjegyzék¹⁷ részletes elemzése alapján határoztuk meg a *Könyvtári Minerva* szerkezetét, a mutatók rendszerét és az egyes könyvtárakról közlésre kerülő adatok megválogatását. A *Magyar Minerva*, amelynek utolsó kötete 1932-ben jelent meg, tartalmazza a könyvtárak mellett a múzeumok, levéltárak, tudományos intézetek, társulatok, tanintézetek adatait is. Felvetődött a kérdés, hogy az új kiadvány a könyvtárakat a kulturális-tudományos intézményekkel együttesen tárgyalja-e. A felszabadulás óta eltelt időszak alatt azonban mind a tudományos-kulturális intézmények, mind a könyvtárak száma oly mértékben növekedett meg, hogy nem látszik célszerűnek az együttes adatközlés, a teljességre törekedés. Egy ilyen vállalkozás meghaladná a rendelkezésre álló erőket.

A *Könyvtári Minerva* szerényebb igényekkel indul, és ezért nem is tekinti magát a *Magyar Minerva* szerves folytatásának, amint ez címében is megnyilvánul. A kiadvány célját így határozhatjuk meg: *regisztrálni* a különböző típusú könyvtárakat, azokról *adatszerű tájékoztatást* nyújtani és *elősegíteni a könyvtárak együttműködését*, a könyvtári kapcsolatok fejlesztését, mind hazai, mind külföldi viszonylatban. A kiadvány céljából adódóan következik, hogy meg kell találni a kellő egyensúlyt a terjedelemben, a közölt adatokban és az idegen nyelvű szövegrészekben.

A regisztrálás érdekében a kiadványnak minden könyvtárnak tekinthető intézményt tartalmaznia kell, mert csak így töltheti be egyúttal a könyvtári címtár szerepét is.

A tájékoztatási és a könyvtárak közötti együttműködést elősegítő funkciók szabja meg, hogy a könyvtárakról milyen *adatok* kerüljenek közlésre. *Bővebb adatokat* csak azokról a könyvtárakról szükséges közölni, amelyek *helyi hatókörükön túl nyújtanak szolgáltatásokat, vagy történetileg kialakult gyűjtőkörrel rendelkeznek, és egyedi funkciókat töltenek be*. Ezek a könyvtárak *önálló cím* alatt kerülnek közlésre. Az egy hálózathoz tartozó, azonos funkciókat betöltő könyvtárak minimális adatokkal, csak *felsorolásra* kerülnek, néhány könyvtártípusról csak *megyénként összesített számadatokat* közlünk (iskolai, kisebb szakszervezeti könyvtárak).

Könyvtári minimum hiányában nem vállalkozott a szerkesztőség arra, hogy egy-egy és mechanikus állományhatárral kizárjon könyvtárakat. Minden könyvtár feldolgozásra kerül, amelyet hálózati központja annak minősít, a differenciált feltárás viszont súlyuknak megfelelően kezeli ezeket.

14. *Tájékoztató a magyar tudományos és szakkönyvtárakról és szolgáltatásairól*. (Összeáll. FARAGÓ Lászlóné—JÁNSZKY Lajos.) 2. átd., jav. kiad. Bp. 1962.
15. *Tájékoztató nagyobb ipari szakkönyvtárainkról*. (Összeáll. BALÁZS Sándor—SZABOLCSKA Ferenc. Szerk. JÁNSZKY Lajos.) Bp. 1961.
16. *A Somogy megyei könyvtárak címadatai*. A Somogy megyei könyvtár évkönyve 1960—1961. Kaposvár, 1962. 19—34. l. — *A Vas megyei könyvtárak címjegyzéke és főbb adatai*. A Bercsenyi Dániel megyei könyvtár évkönyve, Szombathely, 1963. 69—89. l.
17. *Könyvt. Tájékozt.* 1963. II. 9. 1. sz. *Könyvt. Figyelő*. 1964. 3—4. sz. 189—196. l.

A szerkezetről tekintettel kell lennünk arra, hogy a közlés módját tekintve egyes könyvtárak önálló címként kerülnek felvételre, mások csak felsorolásra, illetve megyenkénti összesítésre. Ezért helyesnek látszik, hogy az adatokat a könyvtárak, illetve a hálózati központok betűrendjében közöljük, a hálózati tagkönyvtárakat a hálózat neve alatt felsorolva.

Általában az ilyen jellegű kiadványoknak három kérdésre kell választ adniok:

1. egy helységben milyen könyvtárak vannak,
2. egy bizonyos könyvtár hol van,
3. egy szakterületen milyen könyvtárak és szolgáltatások állnak rendelkezésre.

A választ a kiadvány törzse és a mutatók együttesen adják meg. A fentebb ismertetett szerkezet mellett a következő mutatók nyújtanak teljes kiegészítést:

Összevont megyei és helységmutató
 Könyvtárak betűrendes mutatója
 Gyűjtőkörök betűrendes mutatója
 Különgyűjtemények mutatója
 Névmutató

A *Könyvtári Minerva* hazai és külföldi használhatóságát és értékét kívánjuk növelni néhány fontos könyvtárügyi intézményről, illetve kérdéssel adott szöveges ismeretével:

1. Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács szervezete, bizottságai, kiadványai és a rávonatkozó rodalom,
2. a MTA Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottsága,
3. a Szabó Ervin Kör,
4. az ELTE Könyvtártudományi Intézete,
5. a könyvtárosképzés rendszere,
6. központi szolgáltatások: központi katalógusok (hány könyvtárról, milyen periódusról, milyen művekről, mennyi cédula), Országos Gyarapodási Jegyzék, Magyar Nemzeti Bibliográfia, Magyar Folyóiratok Repertórium, Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa,
7. Könyvtártudományi és Módszertani Központ,
8. könyvkiadás, könyvkereskedelem,
9. könyvtári folyóiratok annotált jegyzéke,
10. tagság nemzetközi könyvtári szervezetekben.

A kiadvány külföldi használói részére a bevezetést, az alkalmazott rövidítéseket, a gyűjtőköri mutatót és a fentebb felsorolt ismertetéseket angol és orosz nyelven is közöljük.

A „*Könyvtári Minerva*” adatgyűjtésének módszere eltér a múltban és más hasonló kiadványoknál alkalmazottaktól, nem utolsósorban azok tapasztalatai miatt. Nem mechanikusan kiküldött és esetlegesen beérkező kérdőívrendszeren alapul, hanem a kérdőíveket főbb hálózatonként a hálózat egyes könyvtárait jól ismerő munkatársi gárda gyűjti össze és dolgozza fel az adatokat. Az egyes könyvtárak ismeretében egyedileg határozzák meg, hogy milyen adatok, milyen részletességgel kerüljenek a címtárba.

A kiadvány terjedelme előreláthatólag 50 ív lesz. Előkészítését szerkesztőbizottság gondozza, melynek tagjai: BALÁZS Sándor, BÓDAY Pál, FARAGÓ Lászlóné, GERŐ Zsoltné, KÉKI Béla, SZÉKELY Sándor.

Egyet kell értenünk azonban a *Magyar Minerva* első kötetének recenziójával:¹⁸ „Egy megközelítőleg teljes és tökéletes névkönyv hosszú évek múlva lesz csak összeállítható. Hogy egyáltalában sikerüljön, ahhoz a szerkesztők buzgalma nem elegendő, feltétlenül szükség van az egyes intézetek vezetőinek közremunkálására is.” A fentieket kiegészíthetjük, hogy nemcsak a vezetők, hanem az egész magyar könyvtári társadalom együttműködése szükséges a *Könyvtári Minerva* megszületéséhez.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

Magyar kiadványok és az UNESCO. Van abban valami jelképes, hogy az UNESCO párizsi palotájába lépőt könyvek fogadják. Jobbra a könyvtár, balra az UNESCO-kiadványok boltja hívogat. Mindez nem véletlen, mert a tizenkilenc éves UNESCO, alapítása óta, „book-minded” volt, s ma is az.

Osztályai közül a legnagyobb, a közel háromezrészletes létszámú *Documents and Publications Service* foglalkozik a könyvek és periodikák kiadásával. Fordítói és lektorai a négy hivatalos nyelven — angolul, franciául, oroszul és spanyolul — ontják a rengeteg dokumentumot, munka-papírt, zárójelentést és jegyzőkönyvet, megannyi írásos lecsapódását egy nagy nemzetközi szervezet sokféle tevékenységének. A könyvtári osztály viszont, amelynek a szerző közel hét évig volt helyettes vezetője, a világ sokféle könyvtári és dokumentációs megmozdulásának legfőbb központja, egyeztetője és bizonyos fókig irányítója. Munkája nyomán közkönyvtárak egész sora jött máris létre a fejlődő országokban, de a fejlett országok számára is volt és van is mondanivalója, különösen a nemzeti és a szakkönyvtárak területén s ezenkívül konferenciáin és kiadványain keresztül.

Az UNESCO Titkárságát, főleg könyvtárát Magyarország is gyakran látta el tudományos és kulturális életünket ismertető dokumentációs anyaggal, viszont hazai könyvtáraink is igen sok hasznos kiadványt kaptak az UNESCO különböző részlegeitől. Nevünk és helyünk az UNESCO kiadványaiban, saját adatszolgáltatásunk alapján, sokat javult. Nevelésügyi eredményeinket, könyvtárainkat és bibliográfiai tevékenységünket ezen az alapon ma már nemzetközileg ismerik. Két éve az UNESCO *Museum* c. folyóirata önálló magyar számot adott ki, azelőtt meg egy magyar novellagyűjtemény jelent meg franciául az UNESCO gondozásában. A *Magyarországi művészeti emlékek a kezdetektől 1526-ig* c. kötet összeállítása most van folyamatban, a MADÁCH-centenárium tiszteletére *Az ember tragédiája* jelenik majd meg francia verses fordításban, s egy modern magyar novelláskötet előkészületei is megkezdődtek. Mindhárom mű az UNESCO égisze alatt fog megjelenni.

Saját kiadványainak dajkálásán kívül tagállamaiét is támogatja az UNESCO olyan munkák megjelentetésével, amelyek egy-egy „project”-je előbbrevitelét célozzák. Tavaly jelent meg az első ilyen, UNESCO támogatta kiadványunk a *Magyar bibliográfiai bibliográfiája — 1958—60* c. kötet, amelyet a *Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról, 1950—1962* c. válogatott bibliográfiája s az 1962-ben nálunk rendezett *Matematikai szimpózium* angol, francia és orosz nyelvű zárójelentése követett.

Végül megemlítjük a Magyar UNESCO Bizottság tervbe vett folyóiratát, amely hazai tevékenységeinket a nevelés, a tudomány és a kultúra, tehát az UNESCO munkaterületein lesz hivatva bemutatni, valamint bibliográfiai sorozatunkat, amelyek keretében az UNESCO kiadványait ismertetjük meg a magyar közönséggel.

MALLER SÁNDOR

Megjegyzések egy „kutatási jelentés”-szerű bibliográfia kapcsán.¹ A tudományos tájékoztatási munka egyik fontos és újabban sokat vitatott kérdése a szakirodalomban a nem-publikált dokumentumok, közkeletű terminológiával az ún. kutatási jelentések gyűjtése, feldolgozása, aktív propagálása. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete Dokumentációs Csoportja által megjelentetett gazdaságossági bibliográfia kapcsán — mint egy tudományos tájékoztatási termék nyomán — indokoltan vetődnek fel fenti, a „kuta-

¹ *Irodalomjegyzék a gazdaságossági számítások problémáiról.* Összeáll. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Dokumentációs Csoportjának munkatársai. Szerk. FERENCZY Ödönné. Bp. 1964. 75, XI 1. Sokszt.

tási jelentésre" vonatkozó kérdések, illetve ezek a kérdések (gyűjtés, feldolgozás, aktív propagálás) értelemszerűen kiterjednek immár a nem-publikált bibliográfiákra és dokumentációs összeállításokra is.

A nagy munkával, az *intézeti kutatások elősegítésére* készült hasznos irodalomjegyzékről vajon tudomást szereznek-e mindazok, akiket ez a téma érdekelhet — ezt kérdezzük a kutatás oldaláról; tudomást szereznek-e róla az illetékes szakkönyvtárak és dokumentációs intézmények, amelyek esetleg maguk is hasonló összeállítást terveznek, vagy már vesződnek is ilyesmivel — ezt a tudományos tájékoztatási oldalról. A kiadvány maga természetesen nem válaszolhat e kérdésekre, sajnálatosan még azt sem közli, hogy *hány példányban* sokszorosították. Pedig nem egy efemer, néhány tucat címet hevenyészve felsoroló jegyzékről van szó, hanem egy meghatározott — más kérdés, hogy helyes — szerkesztési elvet tükröző, több mint 800 tételt tartalmazó cikk-bibliográfiáról, amely egy mind a közgazdasági elméleti, mind pedig a gazdasági munkát érdeklő rendkívül időszerű témát dolgoz fel: a gazdaságossági számítások problematikáját.

A cikk-bibliográfia forrásául az intézeti folyóiratállomány szolgált — itt felmerül a kérdés: nem lett volna-e hasznos járulékosan feldolgozni az „állományon kívüli”-eket is? Feldolgozásra kerültek a magyar, szovjet, lengyel, csehszlovák és NDK-beli folyóiratok 1957—1963-as évfolyamai, valamint függelékként a kapitalista országok 1961—1963. évi periodika-irodalma. A szláv nyelvű tételeknél a cím fordítását is megadják.

Erősen vitatható a bibliográfia *szerkesztési elve*: *országoként és ezen belül évfolyamonként* sorolja fel a tételeket (a továbbiakban a betűrendezés természetesen helyes). Ez a fajta elrendezés olyan féle keresés megkönnyítésére alkalmas csak, amikor a kérdés az, hogy egy bizonyos országban pl. 1962-ben mit írtak a gazdaságossági számításokról. Valójában a *kutatást a téma érdekli*, függetlenül az irodalom megjelenési helyétől, évétől (egy rövid cikluson belül, mint amilyen 1957—1963, amúgysem különösen érdekes az évszám). Szerencsésebb lett volna talán a *téma jellegének megfelelő szakcsoportosításban elrendezni az anyagot* (pl. ipar, külkereskedelem stb.) és szükség szerint *földrajzi mutatóval* kiegészíteni azt, továbbá még kronológiai mutató is elképzelhető, ha ilyennek feltétlen indokoltsága van. A tőkés országokbeli irodalom függelékben történő szerepeltetése (ezen belül is az időrend a rendezés elve) — nem biztos, hogy a legjobb, de elfogadható — alternatív megoldás. De ha már az ismertetett szerkezet mellett döntöttek, legalább *egy tárgymutató* feltétlenül szükséges lett volna, hogy ha pl. valaki a külkereskedelem gazdaságossági számításai iránt érdeklődik, ne kelljen 5 országban és ezen belül hét évfolyamban fáradságosan keresgélnie, hanem kaphasson ehhez a tárgymutató által segítséget. Nem lett volna érzéketlen a *névmutató* és a *feldolgozott folyóiratok jegyzéke*, amely reprezentálta és tájékoztatta volna a kutatót a valóban gazdag szakirodalmi forrásanyagról.

A cikk-bibliográfia *értéke és pozitív értékelése* készítenek kritikai megjegyzésekre, hogy a további munka során és az ehhez hasonló „kézirat gyanánt” jellegű egyéb bibliográfiák szerkesztése során el lehessen kerülni olyan nem tartalmi nehézségeket, amelyek azonban alkalmasak egy-egy bibliográfia használhatóságának csökkentésére.

Végül felmerül az a kérdés: rendelkeznek-e az illetékes tájékoztatási központok megfelelő áttekintéssel az ország bibliográfiai és dokumentációs „termeléséről” (ideértve a házi használatra szánt 5—6 példányban készült irodalomjegyzékeket is), és nem kellene-e valamit tenni a nem-publikált tájékoztatási anyag központi regisztrálása érdekében?

RÓZSA GYÖRGY

A könyvtártudományi kutatásokra kiírt pályázat eredménye és tanulságai. 1962 decemberében írta ki a Művelődésügyi Minisztérium pályázatát könyvtártudományi kutatásokra. A pályázat kiírását igen alapos szakmai vita előzte meg. A KMK a külföldi szakirodalom és a hazai szükségletek gondos tanulmányozása alapján összeállította azt a témajegyzéket, amely felölelni igyekezett azokat a kutatási témákat, amelyeknek elméleti kidolgozása a hazai könyvtárügy, a bibliográfiai és dokumentációs tevékenység további fejlődése szempontjából fontosnak tűnt. A témák kijelölésében döntő szempontként az szerepelt, hogy a kijelölt téma elméleti kidolgozása országos szempontból fontos-e. Tudatosan nem vizsgálta azt, hogy tudományos vagy pedig gyakorlati jelentőségű-e a téma. A témajegyzék összeállításának alapjául SEBESTYÉN Géza 1960-ban, az Országos Könyvtártudományi Értekezleten előterjesztett elaborátuma szolgált. A témajegyzéket annak előkészítési stádiumában megvitatta és elfogadta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvtártudományi és Kiadványi Szakbizottsága mint a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának tanácsadó szerve a tervezetet módosításokkal és kiegészítésekkel magáévá tette, és javaslatot tett a Művelődésügyi Minisztériumnak arra, hogy a kutatási terv egyes országos jelentőségű témáival kapcsolatban pályázatot írjon ki.

Múlt év novemberében bírálta el az OKDT Könyvtártudományi és Kiadványi Szakbizottsága, külső szakértők véleményének meghallgatása után a beérkezett pályázatokat.

A bizottság két első és egy harmadik díj kiadását javasolta. A két 5000 forintos első díjat nyert munka DÉRI Miklósné (Budapesti Egyetemi Könyvtár) *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékozódási szokásai és a szakirodalmi tájékoztatás iránti igényei* és GALLAI Ervin (Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ) *A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései* c. pályamunkája nyerte.

A 2000 forintos harmadik díjat a minisztérium a bizottság javaslatára KÁROLYI Zsigmondnének (Országos Pedagógiai Könyvtár) ítélte *Kísérlet a középiskolai tanárok olvasási szokásainak elemzésére* c. pályamunkájáért.

A könyvtártudományi pályázat első éve sikeresnek mondható. A díjazott pályamunkák mindegyike a magyar könyvtárügy, a szakemberek szakirodalmi ellátása szempontjából fontos kérdéseket tisztázott. Mindhárom díjazott pályamunka tudományos módszerekkel, a gyakorlati alkalmazás lehetőségeinek figyelembevételével készült.

A könyvtártudományi kutatás új rendszerének sikerét az is bizonyítja, hogy a kidolgozás hevenyészettsége, a tudományos vizsgálati módszerek mellőzése miatt nem díjazható pályamunkák is a magyar könyvtárügy szempontjából fontos kérdéseket vetettek fel, és ha a pályázók nagyobb gonddal fognak hozzá témájuk kidolgozásához, bizonyára a siker reményében küldhetik be munkájukat az 1964. évre is kiírt pályázatra.

Nem is volt remélhető, hogy az első évben a témajegyzékben felvetett valamennyi téma vagy akárcsak a pályatételként kiemelt témák mindegyike gazdára találjon. A kutatási program az 1963—65. évekre szól, tehát kellő időt biztosít az egyes témák kidolgozására.

Sz. J.

A Magyar Tudományos Akadémia Térképtörténeti Munkabizottsága február 3-án tartotta alakuló ülését az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában. A kartográfia-történeti kutatások köréből külföldön számos értekezés, tanulmány, tudományos térkép-bibliográfia látott napvilágot az utóbbi időkben. Egymás után jelennek meg a reprezen-

tatív kiállítású *Monumenta Cartographica* kiadványok, amelyek egy-egy ország legrégebb térképeit mutatják be tudományos ismertetések keretében. Nálunk is történetek kezdeményezések ezen a téren, de a kutatások tervszerűbb és intenzívebb kifejlődését, többek között a publikációs lehetőség úgyszólván teljes hiánya akadályozta. RADÓ Sándor professzor, a Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Bizottságának elnöke vette magára azt a gondot, hogy a magyar térképtörténeti kutatások ügyét felkarolja, elvállalva az általa létrehozott Térképtörténeti Munkabizottság vezetését.

A Munkabizottság hármas célkitűzéssel kezdte meg működését. Elsősorban a magyar kartográfiatörténeti kutatások megszervezését tűzte ki célul. Másodsorban, ezzel párhuzamosan, a kutatások eredményeinek publikálására egy állandó jellegű hazai szakperiodika megteremtését és végül, de nem utolsósorban, lehetővé kívánja tenni a nemzetközi érdeklődésre is számottartható tanulmányok számára, hogy a nemzetközi kartográfiatörténeti szakfolyóirat, az *Imago Mundi* lapjain megjelenhessenek. A folyóirat szerkesztősége biztosította erre a lehetőséget. Két tanulmány időközben már ki is érkezett. A Munkabizottság ezzel utat akar nyitni, hogy a magyar térképtörténeti kutatások eredményei is bekapcsolódhassanak a nemzetközi kutatások organizmusába.

N. K.

Plakátkiállításokról. A felszabadulás után 1948-ban rendezték az első plakátkiállítást a Nemzeti Szalonban. 1945 óta ekkor lépett először a magyar használati grafika kiállítászerűen a nyilvánosság elé. Ebben az időben a reklám-grafika már nem kizárólag az üzleti spekuláció hatóeszköze, hanem közösségi, állami és tervgazdálkodási szervek magasabb szempontok által vezérelt propagandatevékenységének segítőtársa. A plakátok mellett illusztrációk, könyv- és tankönyvcímlapok, valamint kivitelezésre nem került plakáttervek is ki voltak állítva.

1950-ben rendezte a Kulturális Kapcsolatok Intézete az Iparművészeti Múzeumban a lengyel plakátkiállítást. Ez a művészet Lengyelországban igen magas fokot ért el, mint a tájékoztatás és a kulturális propaganda meggyőző és kifejező eszköze. Az elért sikerek bizonyítják, hogy a lengyel plakátművészet méltó feladatára és az állami intézmények és hivatalok nagymértékben élnek is a kínálózó művészeti lehetőségekkel.

Nagyobb méretű, a használati grafika széles területét bemutató kiállításra 1953-ban került sor az Ernst Múzeumban. A kiállított plakátok híven szemléltették, hogy a művek társadalomalakító szerepük tudatosodásával miként telítődtek szocialista tartalommal, illetve a súlypont miként tolódott át a politikai és kulturális nevelő jellegű műfajokra. De új tartalmat kapott az árupropaganda-grafika is, célja a dolgozó nép érdekeinek becsületes szolgálata.

1954-ben került sor a Kulturális Kapcsolatok Intézete rendezésében a *Német Demokratikus Köztársaság plakát, könyvgrafika és reprodukció kiállítására* a Nemzeti Szalonban. A kiállítás jellemzője az igényesség és a magas technikai színvonal. Célja a nemzeti értékek és sajátosságok megismertetése a célból, hogy szolgálják a kölcsönös megbecsülés eszméjét, a népek megegyezését és a békét. A nagy gonddal összeválogatott reprodukciók, — bár az eredetit távolról sem tudták pótolni — a tömegek művészettörténeti nevelésének előmozdítását szolgálták.

1956-ban a *második Plakátkiállítás*on a Nemzeti Szalonban beigazolódott, hogy tehetségekben nincs nálunk hiány, az ismert plakátművészek mellett felsorakoztak a fiatalok is. Megjelentek az előző időkben sokat hiányolt szatirikus plakátok is, magasabb minőségű lett a reklámgrafika. Hiányoztak azonban a belpolitikai jellegű plakátok, a szocializmus építése ünnepeinek a plakátjai, a szocialista építésre, iparunk, mezőgazdaságunk fejlesztésére való mozgósításnak a plakátjai. A kiállított művek legnagyobb

Tésze kiadatlan, illetve már eleve nem kivitelezésre szánt plakátokból állt. Az utcák sokszor gyenge minőségű plakátjaival találkozva, az volt a látszat, mintha megállt volna fejlődésében a plakátművészet, a Felszabadulást követő idők nagyszerű eredményei után. Nehéz eldönteni, hogy ez a művész vagy a megrendelő hibája-e, — kétségtelen, hogy kevés műfaj függ annyira a megrendelőtől, mint a plakát.

Ugyancsak a Nemzeti Szalonban rendezték 1956 júniusában az *angol grafikai kiállítást*. A tárlat az angol alkalmazott grafika különféle ágaival, műfajaival ismertetett meg. A plakátok és más üzleti reklámok, valamint művészi nyomtatványok anyagát könyvcímlapok és illusztrációk kis gyűjteménye egészítette ki. Feltűnt a kiállításon a bel-földi idegenforgalmat és a turisztikát propagáló plakátok nagy száma. Az angol művészek kedvelik a humort, de a kiállításon úgy tűnt, hogy az a mértéktartás, amellyel a modernizmustól általában elzárkóznak, néha a modern művészet egészséges vívmányainak elvetését is okozza.

Ezekben a termekben rendezték előzőleg seregszemléjüket a plakát magyar művészei. Az időpontnak ez a közelsége ritka alkalom volt az *egybevetésre*. Örömmel lehetett megállapítani, hogy a magyar plakátművészet eredményei megállják helyüket európai viszonylatban is. Sőt a plakátszerűség tekintetében a mi grafikánk, ha kevésbé csiszolt is, de erőteljesebb, határozottabb, mint az angoloké.

Ugyancsak 1956-ban került sor ismét *lengyel plakátkiállításra* a Nemzeti Szalonban. A tárlaton a népi Lengyelország 10 éves plakátművészetét mutatták be. A művészeket erős szálak fűzik a lengyel plakátművészet hagyományaihoz, a népművészethez. Plakátművészetük színes és változatos, de mindig érthető, egyszerű és világos fogalmazású. A világszerte népszerű lengyel plakátok Ázsiától Amerikáig számos keleti és nyugati országot sikerrel jártak meg kiállításokon.

A harmadik magyar plakátkiállítást megelőző időkből került sor a baráti Lengyelországban és az NDK-ban grafikusainknak kiállítás rendezésére. Ezekről a kiállításokról elismerő szavakkal emlékeztek meg mindkét főváros sajtójában. A *Graphis*, az egyik legtekintélyesebb külföldi szakfolyóirat is helyt ad a magyar plakátművészet legjelesebb alkotásainak.

Az 1958-ban megrendezett *harmadik plakátkiállítás* a Nemzeti Szalonban bebizonyította, hogy az 1956-i kiállítás óta plakátművészetünk megindult a fejlődés útján. A közönség már az utcán is láthatott a kinyomott, kiragasztott plakátok között szép számmal, jó, ötletes és gondos nyomdai munkáról tanúskodó plakátot, — nemcsak a kiállításon a plakáttervek között.

Hazánkban 1958 óta kerülnek kiosztásra az *év legjobb plakátjai* díjai. A díjakat a Felszabadulás ünnepe alkalmából osztják ki a Műcsarnokban. Díjazásra kerülnek az év legjobb politikai, kulturális és kereskedelmi plakátjai, — valamint az általános népgazdasági kategória legjobb plakátja. A *Május 1* plakát pályázat díjait az MSZMP tudományos és kulturális osztálya nyújtja át a nyerteseknek, hangsúlyozva ezzel is a plakát jelentőségét.

1960-ban a Műcsarnokban rendezett *Magyar Plakáttörténeti Kiállítás* 1204 db plakátot mutatott be a magyar képes plakát történetét. Az Országos Széchényi Könyvtár 263 darabot kölcsönzött a kiállításra.

A plakátok korszakonkénti csoportosításban kerültek kiállításra. A legrégebb magyar plakát, BENCZÜR Gyula kiállítási plakátja nyitotta meg a sort. A legrégebb plakátok rajzolóit neves művészek voltak, mint BARDÓCZ Árpád, BIRÓ Mihály, FARAGÓ Géza, FÉNYES Adolf, FERENCZY Károly, GLATZ Oszkár, IVÁNYI GRÜNWARD Béla, RIPPL-RÓNAI József, SZINYEI MERSE Pál, TUSZKAY Márton, VASZARY János. Az 1919-i Magyar Tanácsköztársaság idején virágzik ki a politikai plakátművészet, a két világháború közötti korban sok jó áru-reklámmal találkozunk, amelyek sok jó ötletet, mesterségbeli tudást

tartalmazznak. A felszabadulás utáni fellendülést követően a vulgarizálás, majd ismét a fellendülés következett. 1945 után KONECSNI György, Ék Sándor, BORTNYIK Sándor plakátjai a legjobbak közé tartoznak. Majd később FILÓ (MIHÁLYFI Ernőné) „Nem” feliratú, nemzetközileg is elismert plakátja emelkedik ki. A jelenlegi nemzedék méltó folytatója legjobb hagyományainknak. BALOGH István, DARVAS Árpád, GÖRÖG Lajos, HAJNAL Gabriella, MÁTÉ András, PAPP Gábor, ZALA Tibor és ZELENÁK Crescencia munkássága említésre méltó. A kiállítás, bár túlszűfolt volt, bebizonyította a 3/4 évszázados magyar plakátművészet fejlettségét.

Az 1961-ben a Műcsarnokban rendezett *IV. Magyar Plakátkiállításon* már a megjelent művek szerepeltetése is hangsúlyt kapott. A kiállított plakátokat a művészek vagy megrendelés nélkül készítették, vagy más formában megjelent plakátok változatai voltak. A kiállított alkotások ötletben, formában és színekben egyaránt magas színvonalat mutattak. Kiemelkedtek a politikai plakátok. A kiállított kereskedelmi plakátok nem érték el sem a politikai, sem a kulturális plakátok színvonalát. Hiányzott a kiállításról a tipográfiai eszközökkel előállított szöveges plakátanyag, amely külföldön sokszor egyenrangú színvonalon áll a legnemesebb grafikákkal, és alig volt képviselve a kiállításon az árucsomagolási anyag és a könyvgrafika.

1963 májusában a Kulturális Kapcsolatok Intézete Kiállítótermében rendezték a *hanglemez-grafikák kiállítását*. A hanglemezgyártás fejlődése, a hanglemezgyűjtők táborának növekedése arra készteti a Hanglemezgyártó Vállalatot, hogy a fokozódó igényeknek megfelelően egyre színvonalasabb csomagolásban bocsássa ki az újabb lemezeket. A kiállított hanglemez-tasakok legtöbbször nem sokszorosított mű, hanem csak javaslat, a művész szabadon fogant terve volt. A grafikai művészet szemszögéből ez a kiállítás rendkívül magas színvonalú volt, bátran állítható a külföldi hanglemezgrafikák legjava mellé.

Ugyancsak 1963 őszén került sor a Kulturális Kapcsolatok Intézete Kiállítótermében a *naptár-grafika* kiállításra.

1963-ban BERÉNY Róbert Munkácsy-díjas festő halálának 10. évfordulóján rendezett emlékkiállításon voltak először láthatók a XX. század e kimagasló alakjának művei a Magyar Nemzeti Galériában. A művek 3 fő csoportban kerültek kiállításra. 1. 123 festmény között a *Fegyverbe! Fegyverbe!* című grafikai plakát, 2. 59 grafika, 3. 17 darab grafikai plakát, ez utóbbiakat az Országos Széchényi Könyvtár kölcsönözte. BERÉNY magas színvonalú és szuggesztív erejű plakátjai eleget tettek a plakátművészet lélektani követelményeinek is. Jellemzőjük a rajzi biztonság, a határozott színmegválasztás, a fölösleges, a látást zavaró részletek kihagyása, a tömegelosztás helyes aránya. BERÉNY képerzéke és plakátérzéke egyformán biztos volt.

1963. év végén rendezte ZALA Tibor Munkácsy-díjas művész plakátkiállítását az Ernst Múzeumban. ZALA Tibor három alkalommal négy díjat nyert legjobb plakátjaival. 1957-ben rendezett első önálló kiállításán főként politikai plakátjaival tűnt ki. Azóta is ez a témakör foglalkoztatja a legtöbbet.

1964. februárban volt a Kulturális Kapcsolatok Intézete kiállítótermében a *svájci plakátkiállítás*. A két részben (kulturális és kereskedelmi) bemutatott plakátok az utolsó 3 év termésének legjava. Az utolsó évek hazai plakáttermésén a svájci plakátgrafika hatása erősen érezhető. A formák és vonalak plakátszerűségének kikísérletezett ismerete, a színek egymásmellettségének biztonsága, a betűs plakátok tipográfiai megoldásának tisztasága méltán tett hatást grafikusművészeinkre. A svájci reklámgrafika kb. 100 éves, és közügynek számít, fejlesztését állami ösztöndíjak létesítése is segíti, sokszor hirdetnek pályázatot, hogy ismeretlen művészek is indulhassanak. Nem utolsósorban segítője a plakátművészetnek a magasfokú, nagy gondal alkalmazott nyomdatechnika.

A magyar plakátművészet sokoldalú, nagyszerű hagyományai, számos nemzetközileg is számottevő grafikusunk állandóan gazdagodó munkássága és nem utolsósor-

ban a plakát egyre nagyobb szerepe bel- és külföldi propagandánkban növeli minden művész felelősségérzetét, és nem lankadó kezdeményezésre buzdít.

A plakát, amely a képzőművészeti közízlés egyik elsőrendű formálójá, legközvetlenebb hatású eszköze, — megérdemli (és meg is hálálja) a ráfordított segítő figyelmet. Plakátkiállításokra a plakát rövid élete miatt is szükség van. A plakát ugyanis megjelenése után rövid idő alatt betöltvén feladatát, eltűnik, újabbaknak adva helyt, — a kiállítás viszont megteremti a mélyreható vizsgálat feltételeit, és teret ad az alkalmazott grafika más ágainak is.

MUNKÁCSI PIROSKA

Kódex-miniátúra kiállítás az Iparművészeti Múzeumban (1963. dec.—1964. márc.).

Szűkös helyiség-viszonyaik közt egyik könyvtárunk sem gondolhat arra, hogy kódexgyűjteményét a maga teljességében vagy legalább értékesebb részét saját épületében bemutatthassa szakembereknek vagy a nagyközönségnek. Az az egy-két darab, amelyet tárlókban elhelyezve meg lehet nézni, legfőljebb izelítőnek elég, nagyobb kiállítások rendezésére nincs mód. Pedig, hogy az érdeklődés és igény ebben az irányban megvan, annak világos jele volt az 1958-ban megrendezett esztergomi kódex-kiállítás és a Magyar Nemzeti Múzeum aranyvasárnapjai között sorra kerülő Corvina-kiállítás sikere. Nagyon figyelemreméltó vállalkozás volt tehát az Iparművészeti Múzeum részéről, hogy egyik legjelentősebb vidéki könyvtárunk, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Bibliotheca) illuminált kódexeit Budapestre szállította és a Múzeumban kiállította.

Az esztergomi Bibliotheca Magyarország legrégebb, megszakítás nélkül fennálló könyvtára, bár ez a fennállás sajnos inkább csak az élet s nem az állomány kontinuitását jelenti. A középkori magyar könyvtárak és könyvvállomány hányatott sorsának egyik legszomorúbb bizonyossága éppen az esztergomi könyvtár. Esztergomból, ahol egykor VITÉZ János nagyhírű gyűjteménye volt, ahol még OLÁH Miklós a székesegyház bolthajtásos helyiségében elhelyezett sokoldalú tartalmú, díszesen berendezett könyvtárról számolt be, az érsekségnek és káptalannak a török elől Nagyszombatba kellett menekülnie. Hogy a meneküléskor a könyvek legnagyobb része Esztergomban maradt és ottpusztult, az a fennmaradt kódexanyagból látszik. Alig három-négy darabról lehet bizonyítani vagy valószínűsíteni, hogy a középkor óta állandóan a könyvtár birtokában volt: a perugiai BERNÁT ajándékozta XII. századi *Expositiones in Cantica canticorum*, a XV. századi úgynevezett *Pálóczy-antifonárium*, SZALKAY László primás sárospataki diákkorából való könyve. Még a *Bakócz-graduale* is átmenetileg más kézben lehetett, mert a bejegyzés szerint OLÁH Miklós ajándékozta az esztergomi egyháznak.

A gazdag gyűjtemény kódexeinek túlnyomó része csak XVIII—XIX. századi gyarapodás, vagy pedig a könyvtárba való kerülésük körülményei ismeretlenek (*Ulászló graduale*). Jellemző, hogy OLÁH Miklós két könyve is csak a XVII. és XVIII. században került Esztergomba. Végeredményben azonban ma már sokoldalú, gazdag, változatos gyűjteményével, amelyben magyar, olasz, francia, flamand, német, cseh és angol alkotások egyaránt találhatók, a Főszékesegyházi Könyvtár kódexanyaga vonzóan szép és tanulságos bemutatást tett lehetővé.

A könyvkiállításokat könnyen fenyegető egyhangúságot, színtelenséget feloldják, és megfelelő háttérrel, illetve színező anyagot, hangulatot adnak az egykorú táblaképek és a vitrinekben elhelyezett egykorú kötéstáblák és iparművészeti tárgyak: ötvösművek, textiliák. Sikerültek a simavonalú üvegtárlók is, és külön ki kell emelni az eredeti megoldású, átlátszó műanyagból (plexi) készített könyvtámasztókat. A kiállítás lehetővé tételéért és megrendezéséért egyformán elismerést érdemel az esztergomi Bibliotheca és az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, SZENTLÉLEKYNÉ KOROKNAY Éva.

CSAPODI CSABA

A bibliográfiai hivatkozásról. A MSz 3497—57. sz. szabványnak az a célja, hogy lehetővé tegye az idézett könyvek stb. azonosítását, felismerését és felkutatását, valamint, hogy megkönnyítse a tudományos és ismeretterjesztő irodalom használatát.

Sajnos igen gyakori, hogy egyébként igényes publikációk szerzői kevéssé tartják magukat ehhez, s a hiányos bibliográfiai hivatkozások megnehezítik, nemegyszer lehetlenné teszik a javasolt irodalom felkutatását és használatát.

HARANGHY László—REGÖLY-MÉREI Gyula: *A magyar orvostörténelem múltja, jelen helyzete és jövő feladatai* (Magyar Tudomány, 1964. 69—77. l.) mélyenjáró, elvi és gyakorlati jelentőségű cikkénél annál erősebben érezzük ezt, mert amikor az adott tudományterület eredményeit felméri („Az utóbbi 10 év alatt az alábbi fontosabb orvostörténelmi munkák jelentek meg”), az általuk kiemelt művek felsorolása egyben ajánló bibliográfiának is minősül. A felsorolás 22 bel- és külföldi munkát jelöl meg. Figyelemmel a rövidített hivatkozás szabályaira, rámutatunk néhány problematikus megoldásra.

„Leff: Varázslattól az orvostudományig. 1957.” helyett helyesebb lett volna: „Leff S. — Leff V.: Varázslattól az orvostudományig. 1957.” — „Dósa Rudolfné könyve a Magyar Tanácsköztársaság egészségügyéről” helyett: „Dósa R.—Liptai E.—Ruff M.: A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyi politikája. 1959.” — „Schultheisz—Tardy: Kapcsolatok az orosz—magyar egészségügy múltjából. 1960.” helyett: „Schultheisz E.—Tardy L.: Fejezetek az orosz—magyar orvosi kapcsolatok múltjából. 1960.” — „Palla Ákos: *Nymphis medicis*. 1962.” helyett: „Nymphis medicis. Szerk. Palla Ákos stb. 1962.” „Domány Imre Semmelweis könyve, 1958.” helyett: „Domány I.: Semmelweis küzdelmes élete a tudományos igazság szolgálatában. 1958.” — „Larger—Decker: Sebészkes és szemtükkör, 1961.” helyett: „Karger—Decker B.: Sebészkes és szemtükkör. 1961.” — „Gläser: A gyógyító kés, 1961.” c. munkája nem szerepel katalógusainkban (George SAVÁnak jelent meg hasonló című munkája 1941-ben; GLÁSER Hugo orvostörténésznek magyar nyelven két munkája is megjelent az utóbbi években, de ezeknek egészen más a címe).

Még nehezebb kérdés elé állítja az olvasót „Haranghy László Babes Viktorról írt könyve a Román Tudományos Akadémia kiadásában”. Nem tűnik ki ebből, hogy a szóban forgó munka milyen címmel, hol, mikor és milyen nyelven jelent meg.

WESZPRÉMI nagy jelentőségű életrajzgyűjteményére a cikk kétizben is hivatkozik, mint *Succintára*: szabatosabb és helyesebb lett volna a mű teljes címét megadni: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*.

Mindezek természetesen egyáltalán nem érintik a publikáció tudományos értékét, de feltétlenül megnehezítik a helyes tájékozódást.

TARDY LAJOS

Walter Hagemann halálára. 1964. május 16-án, hatvannégy éves korában, olyankor, amikor a tudományos alkotók jórészenek életműve még egy utolsó, nem egyszer minden megelőzőt felülmúló lendületet vesz, halt meg a német közléstudomány legnagyobb tekintélyű művelője a második világháború vége óta eltelt húsz év alatt. Még élénken emlékeztünkben él, hiszen a napilapok is bőven adtak róla hírt, amikor HAGEMANN odahagyta egy fényes tudományos pályafutást megkoronázó münsteri katedróját — mert nem tudott megalkudni, és a Német Demokratikus Köztársaságban keresett menedéket. Kevéssel azután volt ez, hogy *Dankt die Presse ab?* (Meghunyáskodik-e a sajtó?) c. műve megjelent, a „modern” sajtóerkölcsek mélybevágó kritikájával.

Ez a könyv több évig érlelődött, és a sajtó tudományos vizsgálatának szentelt életpálya végén a tudós lelkiismeretének megszólalását, az eszmék és a maga körül tapasztalt élet közti ellentmondás visszavonhatatlan felismerését jelentette. HAGEMANN egyetemi tanulmányait elvégezve sokáig mint gyakorló újságíró működött, utoljára a

müncheni *Neue Zeitung*nál (1945–1948). 1946-ban hívták meg egyetemi tanszékére, ahol kifejthette és taníthatta alap gondolatát: a publicisztikai eszközök, a közlés különböző módjainak közös, mindegyikre egyformán érvényes elméletét. 1947-ben írta első nagy művét (*Grundzüge der Publizistik*), és ebben fogalmazta meg emlékezetes definícióját, amely lehetővé tette, hogy a sajtó, a film, a rádió, a televízió problémáinak eddig külön utakon járó tudományos vizsgálatát egy összefüggő rendszerbe foglalja. 1951-ben alapította meg a Német Publicisztikai Társaságot, 1955-ben annak máig is élő *Publizistik* c. folyóiratát. Sorra jelentette meg újabb és újabb munkáit (*Die Zeitung als Organismus; Der Film, Wesen und Gestalt; Fernhören und Fernsehen* stb.). Utolsó nagy művét, a sajtó nemzetközi történetének tervezett nagy szintézisét már nem tudta befejezni.

Sokan elvontnak, túlrendszerezőnek érezték tanait és különösen film-elmélete – amely a játékfilmeket is a „közléstudomány” keretébe vonta – keltett sokakban megütközést. De egyéniségének, a sajtó elfajzása fölött vészharangot kongató művének hatása alól senki sem vonhatta ki magát. A kimondott, a leírt és a nyomtatott szó hatásának egyik legjelentékenyebb modern kutatója távozott el.

D. B.

SZEMLE

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványsorozata. Negyven felé közeledik azoknak a kiadványoknak a száma, amelyek a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei* c. sorozatban eddig napvilágot láttak. A kiadványoknak nemcsak tárgya, témaválasztása igen változatos, hanem formátumuk, sokszorosítási módjuk is. Sok az egyszerű különlenyomat (a *Magyar Tudományból* és a *Magyar Könyvszemléből*), de vannak kisebb-nagyobb önálló publikációk, sőt húsz-harminc ív terjedelmű vasok kötetek is. Több cikk foglalkozik az Akadémiai Könyvtár történetével (HARASZTHY Gyula: *A 130 éves AK.* 1. sz.; BERLÁSZ Jenő és SZAKMÁRYNÉ NÉMETH Mária: *A MTA Könyvtárának múltja és jelene.* 2. sz.; F. CSANAK Dóra: *Az AK története a szabadságharcig.* 14. sz.; FRÁTER Jánosné: „Nemzeti részvét emelle”. 28. sz.), a Könyvtár egyes osztályainak tevékenységével, így a kéziratárral (BERLÁSZ Jenő: *Az AK Kéziratárrának átalakulása.* 4. sz.; GERGELY Pál: *Az Akadémia levéltára a MTA Könyvtárának kéziratárában.* 9. sz.), a restauráló műhellyel (CSAPODI Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a MTA Könyvtárában.* 10. sz.), a fotolaboratóriummal (TÓKÉS László: *Az AK mikrokönyvgyűjteménye és fotolaboratóriuma.* 23. sz.; Uő: *A mikrokártya és a kutató.* 35. sz.), a könyvtár egyes állagaival (BÜKY Béla: *Székelly Bertalan hagyatéka az AK-ban.* 29. sz.; MÉREINÉ JUHÁSZ Margit: *Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a MTA-n és tájmúzeumainkban.* 31. sz.; RÁSONYI László: *Stein Aurél és hagyatéka.* 18. sz.; GERGELY Pál: *Pápai Párizs-album a MTA Könyvtárában.* 21. sz.; Uő: *Bartók Béla ismeretlen levelei a TAK-ban.* 22. sz.). Több tanulmány könyvtárügyünk elvi és gyakorlati kérdéseire igyekszik a kor színvonalán álló választ adni (HARASZTHY Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései.* 5. sz.; RÓZSA György: *The documentation of science organization as an emerging new branch of*

scientific information. 32. sz.), olvashatunk bennük a könyvtári szabványokról (MORAVEK Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen.* 7. sz.), katalogizálási problémákról (MORAVEK Endre: *Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából.* 11. sz.; Sz. NÉMETH Mária: *A központi folyóiratcímjegyzék kérdései.* 12. sz.; CSAPODI Csaba: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek.* 16. sz.), a dokumentáció kérdéseiről (CSAPODI Csaba: *L'avenir des périodiques scientifiques.* 13. sz.), könyv- és könyvtártörténetről (CSAPODI Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje.* 3. sz.; Uő: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* 24. sz.; Uő: *Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?* 34. sz.), de talá-
lunk érdekes történelmi és irodalomtörté-
neti adalékokat is (SARLÓSKA Vince Ernő: *Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok.* 23. sz.; RÁSONYI László: *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai.* 26. sz.; BÜKI Béla és CSENGERYNE NAGY Zsuzsa: *Székelly Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi életrajzhoz.* 36. sz.), ismét más műfajt képvisel az akadémiai folyóiratok repertóriuma (GERGELY Pál és MOLNÁR Zoltán: *Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma 1840–1960.* 33. sz.).

A gyakorlati könyvtári munka szempontjából kétségkívül legfigyelemreméltóbb MORAVEK Endre és WÉGER Imre könyvészeti szakszótára (*Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára.* 15. sz.), és még inkább a MORAVEK Endre szerkesztésében megjelenő, hatalmas anyagot feltáró könyvtári rövidítések szótára (*Vocabularium abbreviatarum bibliothecarii.* 1. vol. *Abbreviaturae cyrillicae.* 25. sz., 2. vol. *Abbreviature litteralis Latinis compositae.* [előkészületben], 3. vol. *Index acronymorum selectorum.* 1. pars. *Instituta rerum publicarum.* *Instituta a compluribus gentibus mutuo consensu fundata.* [előkészületben], 2. pars. *Instituta scientifica.* 30. sz. 3. pars. *Instituta paedagogica.* 38. sz.). Az eddig megjelent kötetek gondos és szokatlanul

széles körű gyűjtőmunkáról tanúskodnak. A cirillbetűs rövidítések válogatott jegyzéke a legfontosabb bolgár, orosz, macedón, orosz, szerb és ukrán könyvtári érdekű rövidítéseket tartalmazza, ezek magyar, német és angol jelentésével együtt (részletesebben ismertette Dezső László, *Magy. Könyvszemle*. 1963. 296. l.). A különféle betűszavakból, kezdőbetűkből álló rövidítések feloldását közlő harmadik kötet második része a tudományos testületek, intézmények, intézetek, társulatok stb. névrövidítéseit öleli fel a pedagógiai intézmények kivételével; a harmadik rész a nevelés- és oktatásügyi intézmények, tanintézetek, pedagógiai célú szervek nevének rövidítésein kívül az egyetemi és egyéb tudományos fokozatok, diplomák, valamint az egyetemi és egyéb ifjúsági szervezetek rövidítéseit is felsorolja. A sorozatot a már készülő latinbetűs rövidítések, és a nemzeti, nemzetközi, politikai és közgazdasági intézmények névrövidítéseit tartalmazó kötetek teszik majd teljessé. Kár, hogy az eddig megjelent kötetek nem közlik az anyaggyűjtés során eredményesen használt forrásművek részletes jegyzékét.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát feltétlenül dicséret illeti azért, hogy munkatársainak tudományos publikációs számára állandó megjelenési lehetőséget biztosított, a közzétett dolgozatok az esetek többségében ezt kétségkívül meg is érdemlik. Olykor azonban nem ártott volna nagyobb figyelmet fordítani a kifejezések és a bibliográfiai hivatkozások formájára. A PÁPAI PÁRIZ-albumról szóló tanulmányban különösen feltűnő a jegyzetek pongyola stílusa (5. sz. jegyzet: „Tanulmányúton volt többször Utrecht, Leyden és több német városban.”; 8. sz.: „... atyja tanszékére hívták meg, több mellék tárgyat tanítva.”; 9. sz.: „... a kancellár mellett maga is sokat művelődött tovább.” 19. sz.: „Amsterdami, leydeni tanulmányai után az utóbbiban lelkésznek választották.” Az első pillantásra szemet szúr az egyik *Canterbury*-i bejegyzés írójának neve: „Anglia érsekprimása: G. Eborum.” (7. p.). Ilyen nevű „érsekprimás” soha nem létezett. A *Canterbury*-i érsek a kérdéses időben, 1716 és 1737 között William WAKE volt, de minden bizonnyal nem róla, hanem William [= Guilelmus] DAVES yorki érsekről van szó, York latin neve ui. „Eboracum”, ebből származhat a rejtélyes „Eborum” név, a bejegyzés helyes olvasata tehát „G[uilelmus] Eboracensis” lehet.

A BOLYAI János házasságáról szóló közlemény értékéből sokat levon, hogy okfejtését nehéz nyomon követni, a lényeges elsíkkad a lényegtelen túlhangsúlyozása következtében. A kelleténél jóval rész-

letesebben ismerteti pl. ENGEL József életrajzát, holott a főprobléma szempontjából semmi jelentősége sincs. A házasság felbontásának okait vizsgálva úgy érezzük, a szerző önmagával kerül ellentétbe, amikor azt írja, hogy BOLYAI és ORBÁN Rozália azért váltak el egymástól, mert „a katonai hatóságok merev magatartása véget vetett minden további tervezgetésnek”, és a válasz „nem kapcsolatuk belső ütközéseiből, hanem a külső hatalom parancsoló akaratából” történt. (11. l.). A következő lapon azonban ott találjuk — igaz, németül — ORBÁN Rozália vallomását arról, hogy férjével „sajnos képtelen volt összeférni, és emiatt életük csaknem állandó veszekedés volt.” (12. l.).

RÁSONYI László értekezése, *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai*, érdekesen foglalja össze a magyar és orosz kutatók munkásságának kölcsönhatásait a különböző tudományok, elsősorban a nyelv-, néprajz- és történettudomány területén a legrégebbi időktől napjainkig. Annál elkeserítőbb — különösen mivel könyvtári kiadványról van szó — a bibliográfiai hivatkozások következetlensége, hiányos volta. Csak a legfontosabb, leggyakrabban előforduló hibákat soroljuk fel: 1. a folyóiratoknál egyes esetekben csak az évfolyam-, ill. kötetszám van feltüntetve, a megjelenés éve nem (pl. 4. sz. jegyzet), máskor viszont csak az évszámot találjuk meg, az évfolyam jelölése elmarad (20. sz.); 2. a folyóiratcímek rövidítéseiben teljes a zűrzavar: egyszer *Magyar Nyelv* (4. és 5. sz.), máskor *MNy* (62. sz.); egyszer *Nyelvtud. Közlem.* (22. sz.), máskor *Nyelvt. Közl.* (24. sz.), de akad *NyK* is (23. sz.); van *Keleti Szemle* (56. sz.), de van *K. Sz.* (57. sz.) és *KSz* is (79. sz.); ugyanígy hol *Ethnogr.* (61. sz.), hol pedig *Ethn.* szerepel (uo.); 3. egy és ugyanazon mű hivatkozásai a könyvek esetében is eltérnek egymástól: *Krompecher i. m.* (20. sz.) és *Krompecher B. op. cit.* (23. sz.); 4. a nagy kezdőbetűk használata önkényes: *Keleti Kútfők* (33. sz.) *A Magyar Honfoglalás Kútjói* (uo.), *Opüt Szlovárja Tjurkszkih Narecsij* (38. sz.); 5. idegen szerzők keresztnéve egyszer elől, máskor hátravetve szerepel: *Radlov, V.* (37. és 38. sz.), de *M. Pogodin* (46. sz.); 6. az interpunkció erősen eltér a megszokottól, vesszőt találunk a szabványnak megfelelő kettőspont, pont helyett; 7. két szerző közös művét egyszer így idézi: *Kunik i Rozen* (31. sz.) — nem szabályos, de kevésbé félreérthető, mint egy másik: *Danilevszkij-Grot* (17. sz.), amely kettős nevet sejtet, holott itt is két szerzőről van szó; 8. csak feltételezzük, hogy a „külön kiadvány” (36. sz.) különnyomatot jelenthet.

A felsorolt hibák legnagyobb része mit

sem von le a közreadott tanulmányok tudományos értékéből, de figyelmeztetnek arra, hogy a sorozat szerkesztőinek, az egyes tanulmányok lektorainak a jövőben sokkal nagyobb gondot kell fordítaniok formai, fogalmazási hibák, a szövegben előforduló ellentmondások kiküszöbölésére.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Fonotov, G. P.: V. I. Lenin o bibliografii. Moszkva, 1962. 56 l.

BONCS-BRUEVICS a *Szovjetszkaja Bibliografija* 1940-i évfolyamában arról a kérdéstről ír, hogy érdemes-e kutatni LENIN véleményét egy speciális és szűk szakterületről. Gyakran felmerül az a kérdés, hogyan volt LENINnek ideje pl. az Októberi Forradalom időszakában különböző kulturális problémákkal foglalkozni. Valójában el tudta-e mélyülni részletkérdésekben, meg tudta-e részletesen tárgyalni a dekrétumokat, rendelkezni róluk, és érdeklődött-e eredményükről. A kérdésre pozitív választ kell adnunk. Egész munkássága alatt nagy jelentőséget tulajdonított a kultúra ügyének, tanulmányozta és előmozdította azt.

LENINT különösen érdekelte a könyvtárügy. Életét, politikai pályafutását mindnyájan ismerjük, és tudjuk, hogy számos külföldi országban megfordult, sokáig élt börtönben, száműzetésben, emigrációban. Anyagi helyzete, körülményei nem engedték meg, hogy a munkájához szükséges összes könyvet megszerezze, illetve magával vigye. Ezért fokozott mértékben használta az állami és magánkönyvtárakat. Mint családtagjaihoz, barátjaihoz írt leveleiből értesülünk, kérte, hogy a hazai és külföldi könyvtárak és kiadók nyomtatott katalógusait szerezzék be és küldjék el számára. Így használta a British Museum, a Bibliothèque Nationale, a berlini, berni, brüsszeli, aarai, moszkvai, pétervári könyvtárak megjelent katalógusait, valamint az egyes országok nemzeti és szakbibliográfiáit is. Száműzetésében nyolcszáz forrást használt fel munkájához. A kreml-i könyvtárban megtalálható *Knizsznaja Letopisz* 1917–19-i számaiból 213 könyvet jelölt ki tanulmányozásra. 126-ot a párt-történet, az anarchizmus és a cárizmus dokumentumai közül, 20 az agrárkérdéssel foglalkozik stb. Olvasmányairól készült jegyzékeiben ilyeneket találunk: „van bibliográfiája”, „a munka nem ér semmit, de van bibliográfiája.” Ismerte és használta STAMMHAMMER *A socializmus és kommunizmus bibliográfiája* c. 1893–1909 között Bécsben megjelent kiváló munkáját. Mint az *Imperialista füzetek*ben írja, fel-

használta az 1913-ban Bostonban (USA) megjelent *Munka bibliográfiája* és az 1906–1912 között napvilágot látott nyolc kötetes *Gazdasági és jogi bibliográfia* c. műveket.

LENIN jelentős munkája a GRANAT-testvérek *Lexikonában*, 1915-ben megjelent (7. kiad. 28. köt.) *Marx-bibliográfiája*. A 60 000 betűs cikkhez 15 000 betűs bibliográfia kapcsolódik, amelyet a következő rendszerbe foglal: 1. *Bibliográfiák* (pl. SOMBART 1905-ben megjelent 300 tételes műve). 2. *Biográfiák*. 3. *Filozófia és történelmi materializmus*. 4. *Marx gazdasági tanításai*. 5. *Revizionizmus és az ellene való harc*. 6. *Tőkefelhalmozás a kapitalizmusban — imperializmus*. 7–8. *Régi orosz irodalom és narodnyikok Marxról*. 9. *Kiegészítés*. 10. *Engels munkáiról*. 11. *Anarchista és szindikalista irodalom a marxizmusról*. Az egyes könyvek „történetét”, a megjelenés, illetve a megírás dátumát is közli, ha orosz nyelvre lefordították, értékeli a kiadást. (Pl. megtudjuk, hogy a *Tőkének* ekkor már öt orosz kiadása volt.) Az egyes részekben belül a — kronológikusan — feltüntetett burzsoá, revizionista irodalommal szembeállítja a marxistát, így BOGDANOV *Tanulmányok a marxista filozófiáról* c. munkájával a *Materializmus és empiriokritícizmus*. LENIN tanulmányának és bibliográfiájának nagy szerepe volt abban, hogy MARX élete és munkássága eljutott a széles tömegekhez. 1922-ben közreadott *Harcos materializmus* c. cikkében konkrét tanácsot ad a bibliográfia felhasználására az anti-klerikális propagandisták számára.

LENIN a bibliográfia területén is pártos-ságot követelt, hangsúlyozva, hogy a nép politikai nevelésében, a tömegek forradalmi öntudatának növelésében milyen fontos szerepet tölt be.

FONOTOV tanulmányában részletesen foglalkozik LENIN és a bibliográfia kapcsolatával. Szemléletesen bemutatja, hogyan vált az állandó munkaeszközzé tudományos és politikai munkájában. A szerző valóban pártos, igényes tanulmányt ad a kutatók és könyvtárosok kezébe.

LAKOS KATALIN

The typographic book 1450—1935.

A study of fine typography through five centuries exhibited in upwards of three hundred and fifty title and text pages drawn from presses working in the European tradition. With an introductory essay by Stanley MORISON and supplementary material by Kenneth DAY. London, 1963, Bern. XIII, [1], 99 l., 377 t.

MORISON *Four centuries of fine printing* című, 1924-ben megjelent könyvének új

kiadásával állunk szemben. A könyv célja akkor is szemléltetés volt elsősorban, a tipográfia fejlődésének képekben való bemutatása és nem rendszeres könyv- vagy nyomdászattörténet. A könyvgrafika angol művészei vették mintául és önképzésük alapjául a MORISON könyvében közölt ábrákat.

A közel negyven éve kifogyott könyvet most a lehető legszebb külső kiállításban és az azóta eltelt idő fejlődésének kiegészítő szemléltetésével teszi ismét közzé az eredeti mű kiadója. A MORISON eredeti bevezetéséhez függelékként csatlakozó rövid történeti részt a XX. század harmadik és negyedik évtizedéről Kenneth DAY írta, és végezte az e periódusra eső — aránylag kevés — új címlap- és szövegminta válogatását is. A könyv nagyobbik és ma is legértékesebb része a tipográfia öt évszázados fejlődését szemléltető ábrák gyűjteménye.

A könyvnek sem művészi értékéből, sem tanulságos használhatóságából nem von le, ha aláhúzzuk, hogy elsősorban az angol nyomdászat mestereinek történelmi galériája. Túlnyomóan angolszász, sőt elsősorban angliai nyomdászok legremekebb alkotásait vonultatja fel. A legújabbkori — Kenneth DAY válogatta — ábrák közül csak 6 a német és 3 az amerikai, szemben a 26 angol könyvcímlap-, ill. szövegmintával. A kelet-európai könyvművészetet egyedül egy prágai nyomtatvány címlapja képviseli. Persze, tekintetbe kell venni, hogy a könyv tudományos célja mellett bibliofil kiadvány, és elsősorban angolul értő olvasók számára készült — talán ezért is kevés az egyéb nyelvű szemelvény. (A német kiadványok egy része is angol nyelvű, illetve egy ízben latin: az *Énekek éneke* egy művészi kiállítású lapja.)

Hibáztathatjuk azt is, hogy MORISON gyűjtését az új kiadás csak 10 évvel bővítette ki, — nem mertek volna még a legmodernebb törekvésekről véleményt nyilvánítani?

És — bármily sikerültek a fekete-fehér ábrák, bármily tökéletesen szemléltetik a nyomtatványok tipográfiai képét és annak korokon át következő változásait — szívesen láttunk volna színes ábrákat is.

D. B.

Winna latorosl w exlibrisie. Katalog wystawy. Tarnów, 1963, Grudzien. [28] 1.

A Tarnóvi Múzeum 1963 végén kiállítást rendezett Norbert LIPPÓCZY, a magyar származású lengyel exlibris-gyűjtő szőlő és bor vonatkozású exlibriseiből, és a kiállításnak szép kiállítású katalógussal állított emléket. A kiállított 192 lap csak egy része a LIPPÓCZY-féle gyűjteménynek, mert első-

sorban — művészi kivitel és technikai megoldás szempontjából — csak az átlagon felüli lapok kerültek a tárlókba. A lapok többsége szőlővel és borral kapcsolatos zsánerkép; a szőlős-boros csendéletek külön csoportot alkotnak. A lapok egy részén a szőlő és a bor mint szimbólum jelentkezik: hol a jótét, hol a termékenység kifejezőjeként. Néhol az egészséget szimbolizálja, néhol a napsütötte tájak iránti nosztalgiát. Osztrák, belga, cseh, francia, holland, német, norvég, lengyel, olasz és szovjet művészek lapjai mellett bőven találhatunk magyar lapokat is. A magyarokat DRAHOS István 14 fametszete, HARANGHY Jenő, KÜRTI József, REITHOFER Jenő egy-egy klisé nyomata, NAGY Arisztid, NAGY Árpád Dániel, NAGY Ferenc és VADÁSZ Endre egy-egy fametszete, STETTNER Béla egy linometszete, FERY Antal hat fametszete, két klisényomata és három rézkarca képviseli, nevekben is, lapokban is színvonalasan. A katalógus külön érdekessége FERY Antalnak LIPPÓCZY Norbert részére készített és egy XVIII. századi tokaj-hegyaljai bálvány-sajtot ábrázoló, kétszínnyomatú fametszete, amely a katalógus külön melléklete. Az illusztrációk között egy magyar (DRAHOS István KARDOS Róbert részére készült fametszete) és két magyar vonatkozású lap (Erich SCHÖNER FERY Antal részére készített és Zbigniew DOLATOWSKI SEMSEY Andor részére készített linometszete) is szerepel.

A kiállítás katalógusa három nyelvű bevezetőjében (lengyel, magyar és francia) nemcsak a LIPPÓCZY-féle gyűjteményt ismerteti, de a kiállítás létrejöttének körülményeit is, és precíz leírásaival (a művész neve, születési, illetve halálzási éve, a lap tulajdonosának neve, a lap technikája, keletkezése éve, az esetleges jelmondatok szövege és ha van: opus-szám is) azoknak is jó áttekintést ad a kiállítás anyagáról, akik magát a kiállítást nem láthatták. Kár, hogy a lapok méretének közlése elmaradt.

GALAMBOS FERENC

In memoriam Valentin le Campion. (Nanoy 1962.) 20 l.

A francia exlibris-egyesület az 1962-ben Párizsban megrendezett IX. Exlibris-Kongresszus alkalmából pályázatot hirdetett az orosz származású kitűnő francia exlibrisművész és illusztrátor, Valentin Le CAMPION emlékének fametszetű grafikai lapon történő megörökítésére. A pályázaton 7 országból 38 művész vett részt 43 művel, köztük 8 magyar művész 9 lappal.

A pályázaton résztvevő művek a IX. Exlibris-Kongresszus elnökének és felesé-

gének, Odile és André HERRYnek az áldozatkészségéből külön füzetben is megjelentek, sőt e kis füzet még a későn érkezett és így a pályázaton részt nem vett lapokat is (így DRAHOS István lapját is) közli, s ezzel nemcsak a pályázaton résztvett művészeknek állít emléket, de minden exlibris-gyűjtőnek módot nyújt arra is, hogy a fametszés mai fő irányával és stílustörékvéseivel, is megismerkedhessék. A közzölt munkák az olasz, lengyel, magyar és belga fametszőművészek korszerű technikáját demonstrálják, és ismét meggyőznek bennünket arról, hogy a nagymúltú francia fametszőművészet napjainkban nem tud reprezentáns művészt felmutatni. A pályázaton résztvett francia lapok a századforduló és a húszas évek ma már ódonnak ható szimbolikáját, zsúfolt, szinte áttekinthetetlen kompozíciós törekvéseit és elavult metszőtechnikáját lehelik, talán az egy M. JAMAR lapja kivételével.

A bemutatott magyar lapok — egy lap kivételével — méltón reprezentálják a mai magyar fametszőművészetet. FERY Antalnak a pályázaton elért negyedik helyezése nem véletlen, s ha a zsűriben magyar képviselő is részt vett volna, talán még jobb lett volna az eredmény.

GALAMBOS FERENC

MAT'OVČIK, Augustín: Vavrinec Čaplovič a osudy jeho knižnice. Martin, 1962, Matica. 150 l.

Pavol FLOREK kéziratban maradt munkája s az eddigi szakirodalom felhasználásával, de főleg saját szorgos kutatásai eredményeképpen Augustín MAT'OVČIK kimerítő alaposággal dolgozta fel CSAPLOVICS Lőrinc és az alsókubini CSAPLOVICS-könyvtár egész problematikáját.

Az Árva megyében született CSAPLOVICS Lőrinc (1778—1853) a magyarországi felvilágosodás és reformkor érdekes alakja volt. Mint több földesúr jegyzője és levéltárosa, otthon is, Pozsonyban is, Bécsben is szorgalmasan gyűjtötte össze mindazt, amit kora kulturális értékének tartott; főleg könyvgyűjteménye volt hecses, de számos kézirat, természettudományi eszköz, régi érem stb. is a birtokában volt. A kor művelődéstörténete több hasonló gyűjtőt tart nyilván; itt most csak JANKOVICH Miklóst említjük, akiről köztudomású, hogy — főleg népdalgyűjteményével — a magyar irodalmi élet fejlődésére milyen nagy hatással volt. CSAPLOVICS Lőrinc szerepe a szlovák művelődés történetében legalább ilyen fontos; amikor 1839-ben 45 000 kötetnyi gyűjteményét szülőföldje, Árva megye közönségének adta

át, a szlovák kultúra színvonalának emelése lebegett a szeme előtt. Ebből a szempontból igen érdekes és fontos annak az ajándékozó (alapító) levélnek a szövege, amelyben CSAPLOVICS a könyvtár Alsókubinban való felállítását s gondozásának, fenntartásának módszereit írja elő. Ez a levél jó képet ad e kor magyarországi könyvtárainak fejlettségi fokáról, de magáról az ajándékozóról is. Célkitűzése is jellemző: a közműveltséget, a nép kultúráját akarja vele emelni; ennek a szolgálatában áll az is, hogy előírja: a könyvtárosnak tudnia kell, hogy melyik könyv kinek való. A szépirodalom iránt erős ellenszenvet érez; nem ismeri fel nevelő erejét, s hatását egyenesen károsnak tartja az erkölcsök szempontjából. Ez viszont arra utal, hogy jellegzetesen hazai, sőt szlovák aufklárisztáról van szó, akinek a racionalista népnevelő szempontjaiba az egyházi hatások is belevegyültek.

MAT'OVČIK a legkisebb részletekre is kiterjeszkedő aprólékosággal mutatja be CSAPLOVICS életrajzát, gyűjtő módszerét, az ajándékozás eseményeit, a könyvek átszállítását Pozsonyból Alsókubinba, majd a könyvtár történetét 1840-től mindmáig. Adatgazdagsága és precizitása mintaszerű; nincs a magyarországi könyvtörténetnek olyan szakembere, aki művét ne tudná haszonnal forgatni. Jól jellemzi azokat a személyeket is, akik a gyűjteménynek Alsókubinba való kerülése után fenntartásán, konzerválásán, bővítésén stb. fáradoztak. Végigvezeti a könyvtár múltját a forradalom, a BACH-korszak, a dualizmus, az első világháború, az államfordulat, a polgári Csehszlovákia, az „önálló fasiszta” Szlovákia, majd az 1945-i felszabadulás eseménytörténetén, s igyekszik mindenütt rámutatni arra, hogy az egyes korszakok vezető személyiségei s rendeleteik végrehajtói hogyan s milyen mértékben teljesítették az adományozó CSAPLOVICS Lőrinc intencióit.

Míndez lehetetlen alapos korrajz nélkül. S amilyen elismerésre méltó az a pontosság, amellyel a szerző a könyvéhez szükséges adatokat feltárta és rendszerbe szedte, a társadalmi és politikai háttér megajzolója annyi kívánni valót hagy maga után. Az első fejezetben elsősorban arról a gazdasági válságról beszél, amely a XIX. század első évtizedeiben Magyarországon uralkodott, majd a nemzetiségek üldözéséről szól. Sem itt, sem később nem emlékezik meg arról, hogy CSAPLOVICS egész beállítottsága, magatartása a felvilágosult racionalizmusban gyökerezik, s a könyvtár történetének további fejlődési fokozatain sem tudja megragadni a kor eszmevilágának lényegét. Így érthető, hogy nem tud mit kezdeni a nagy

könyvgyűjtő patriotizmusának s a többi magyarországi nemzetiséghez fűződő viszonyának kérdésével sem. CSAPLOVICs hangsúlyozta a magyar nyelv megtanításának szükségességét, de ugyanakkor élesen beszélt azokkal, akiket — kortársaihoz hasonlóan — „magyaromán”-oknak nevezett (9., 49 — 50. l.). Aki számol azzal, hogy a „magyaromán” szó nemcsak a magyar nyelvért, hanem a radikális liberalizmusért is küzdő ellenfeleket jelenti, annak ez a kijelentés is elég arra, hogy megállapítsa: CSAPLOVICs a szlovák nemzeti öntudat fejlődésében az első korszak képviselője, aki már a szlovák kultúra önállóságára törekszik ugyan, de még nem szakít teljesen a múlt közös patriotizmusával. De MAT'OVČIKnak alaposabban, mélyrehatóbban kellett volna megvizsgálnia a nyelvi harc magyar oldalát is. Az 1790/91-i, 1792-i és az 1805-i országgyűlésről mint a magyar *burzsózia* nemzetiség-ellenes támadásairól nem lehet beszélni; már többen is több helyen szóltak arról, hogy a polgárság egész Délkelet-Európában és így Magyarországon is később fejlődött ki s jutott politikai szerephez. A polgárosodás harcának Magyarországon a középnemesség volt a vezető rétege. A nyelvi harcban a feudális világ latin és német nyelve ellen és a nemzetiségek nyelvével szemben indított támadást, egyszerűen: a pozitívumot és a negatívumot *egyszerre* kell meg látnunk. De a könyvtár történetének bemutatása közben ugyancsak mélyrehatóbban és differenciáltabban kellett volna bemutatni a további korszakok képét is. Erre csak egyetlenegy példát idézünk. REXA Dezsőnek a XX. század elején Alsó-kubinnban kifejtett tevékenységével kapcsolatban a pozitív vonások bemutatása mellett joggal említi meg a nacionalista negatívumokat is, s joggal szól arról is, hogy REXA CSAPLOVICsról szóló tanulmányában (*Műzeumi és Könyvtári Értesítő*. 1907—1908) helytelenül nevezi hősét a magyar nemzeti könyvtárügy előfutárának. De azt már nem mondja meg eléggé pontosan, hogy mindez az imperializmus korának kiélezett nemzetiségi harcaival volt összefüggésben, s ezért nem látja meg azt sem, hogy REXának a kor sajátos nemzetiség szemléletével összefüggő magatartásában mindenek ellenére éppen nemzetiségi szempontból is milyen előremutató, pozitív vonások is vannak: ma már köztudomású pl., hogy HVIEZDOSLAV Kisfaludy társasági tagságának ő volt az egyik kezdeményezője.

CSAPLOVICs eredeti célkitűzéseit egyetleny következő korszak sem tartotta be; az alapító felvilágosult racionalista magatartása már a következő nemzedék számára is elavultnak bizonyult; a XIX. századvég-

nek s századunk elejének magyarosító tendenciái éppen úgy a kor mentalitásával magyarázhatók, mint JÁN SMETANÁnak az 1918-i államfordulat utáni tevékenysége, amelyben viszont a polgári Csehszlovákia jellegzetességei tükröződnek.

Hadd hívjuk fel MAT'OVČIK figyelmét még egy — éppen az alaposabb korekpeppel kapcsolatos — fontos problémára. MAT'OVČIK REXA említett tanulmányában azt hibáztatja, hogy CSAPLOVICs könyvtárát SZÉCHÉNYI Ferenc és JANKOVICH Miklós gyűjteményeivel hozza összefüggésbe. Abban természetesen igaza van, hogy REXA a „hungarus” (uhorsky) patriotizmust tévesen fordítja „magyar”-ra, s ezért tévesen tekinti CSAPLOVICs működését „magyar hazafiúi” ténykedésnek. Viszont szerintünk nincs kizárva az összefüggés CSAPLOVICs és a magyar könyvgyűjtés említett két kiválósága között. Hiszen pl. SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjteménye nemcsak Magyarország keretein belül, hanem a cseheknél is nagy tekintélynek örvendett.¹ JANKOVICH Miklóssal kapcsolatban pedig arra hívjuk fel MAT'OVČIK figyelmét, hogy osztrák tanára, KOLLÁR Sámuel, az Erudita Societas Kishontensis tagja jól ismerte, levelezett vele, tehát felhívhatta rá CSAPLOVICs figyelmét.

Könyve utolsó fejezetében MAT'OVČIK bemutatja a könyvtár legfontosabb és legértékesebb könyveit és kéziratait. Felsorolása arról tesz tanúságot, hogy az alsó-kubini CSAPLOVICs-könyvtár anyagával a magyar könyvtártudományak és filológiának is törődnie kell. A könyv függeléke az ajándékozó levél eredeti latin szövegét és más fontos dokumentumokat közöl. Bő bibliográfia, számos illusztráció és orosz, német, valamint magyar nyelvű kivonat zárja le az értékes kötetet.

SZIKLAY LÁSZLÓ

Boldiš, Jozef: Vedecké knižnice Slovenskej Akademie Vied. Bratislava, 1963, Slovenská Akademia Vied. 158, 7 l.

J. BOLDIŠ könyve sokkal többet ad, mint amennyit címe ígér. A könyv első részének fejezeteiben amellett, hogy részletesen ismerteti az akadémia könyvtárhálózatának munkáját és problémáit, összefoglalja a tagolt tudományos intézmények, különösképpen pedig az akadémiai könyv-

¹ Vö. PRAŽÁK Richard: *Josef Dobrovský kapcsolatai Jankovich Miklóssal és Széchenyi Ferencsel.* Filológiai Közölny, 1962. VIII. 3—4. 315—326. l.

tárhálózatának elvi kérdéseit is. Következtetéseit a szocialista országok könyvtári tapasztalatainak általánosításából vonja le, és bőségesen idézi a hozzáférhető irodalmat, köztük a magyar szerzőket is. Az akadémiai könyvtárhálózatok problémáinak elvi tisztázására irányuló igényét teljes mértékben indokolja a Szlovák Tudományos Akadémia könyvtárhálózatának múltbeli és jelenlegi helyzete. Az akadémia és könyvtára is viszonylag fiatal intézmény. Kialakulása tulajdonképpen 1926-ban indul meg, amikor a bratislavai Komensky Egyetem mellett megalakul a Šafarik Tudományos Társaság. Ennek utóda 1939-ben a Szlovák Tudós Társaság, mely 1943-ban beolvad az újonnan alapított Szlovák Tudományos és Művészeti Akadémiába. Ezt 1946-ban újjászervezik, majd 1953-ban megtörténik a végleges átszervezése, és létrejön a Szlovák Tudományos Akadémia mint a szlovákiai tudományos munka csúcsszerve. A könyvtár is híven követi ezt a fejlődést, és mai funkcióját szintén az akadémia átszervezése után nyeri, amikor számára is kijelölik a tudományos munkában betöltendő szerepet. A könyvtár a kialakuló akadémiai könyvtárhálózat központi irányító szervévé válik. Ezt a szerepet 1955 óta tölti be, ekkor vált önálló intézménnyé. A könyvtár feladatát ekkor helyesen jelölték meg, azonban alapvető hibát követtek el a célhoz vezető módszerek megválasztásában. Ugyanis centralizált könyvtári hálózatrendszert valósítottak meg, amelyben mind a szakmai, mind a gazdasági vezetés a központi könyvtár kezében volt, holott ennek sem a központi könyvtárban, sem az intézeti könyvtárakban nem voltak meg a szükséges feltételei. Az elmúlt évek során a hibák következményei egyre nyilvánvalóbbakká váltak, úgy hogy átszervezést kellett végrehajtani. Így érthetővé válik, hogy J. BOLDIŠ a könyvtárhálózat munkájának ismertetése során valamennyi kérdéssel az alapvető elvi kérdésekre hivatkozik, azokat definiálja, mert csak így küszöbölhetők ki azok a hibák, amelyeket a rossz gyakorlat során követtek el, és következményeiket még hosszú időn keresztül orvosolni kell.

J. BOLDIŠ abból az alapvető tételből indul ki, hogy a könyvtári hálózat alapkérdése a központi könyvtár és a hálózat tagjainak szervezeti viszonya. Csak ennek a viszonnak a helyes kialakítása teszi lehetővé az egész hálózat helyes működését. Az ideális állapot az lenne, ha az akadémiai hálózatban ki tudnának építeni egy univerzális központi könyvtárat és emellett minden intézetben optimális terjedelmű és anyagú speciális könyvtárakat. Gazdasági okok miatt azonban ez megvalósít-

hatatlan, ehelyett szükségszerű a hálózati könyvtárak fejlesztésének koordinálása. Szükségszerű a koordinálás azért is, mert sem a központi könyvtár, sem a hálózat tagjai külön-külön nem tölthetik be feladataikat.

A helyes kapcsolat tehát az, amely mind a központi, mind a hálózati könyvtárak speciális feladatának effektív végrehajtását lehetővé teszi.

A szervezeti egyesítésnek több formája lehetséges, amelyek az adott feladatoknak megfelelően lehetnek centralizált vagy decentralizált típusúak. BOLDIŠ az irodalom és a gyakorlat alapján három típust különböztet meg: 1. A hálózatban csak a csúcsadminisztrációt centralizálják, egyébként a hálózat tagjai teljesen önállóan végzik feladataikat. Ilyen rendszert vezetett be a Lengyel, a Csehszlovák és részben a Német Tudományos Akadémia könyvtárhálózata is. 2. A központi könyvtár az egész hálózat részére betölt meghatározott funkciókat, emellett az intézeti könyvtárak önállóan végzik a szerzeményezés, a feldolgozás és a szolgáltatások területén az alapvető tevékenységet. Ilyen rendszerű a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárhálózata, és erre tért át a Szlovák Tudományos Akadémia könyvtárhálózata is 1959-ben. 3. Az egész könyvtárhálózatot szorosan a központi könyvtárhoz kapcsolja az egységes költségvetés, a központi szerzeményezés és a feldolgozás. Ezt a rendszert vezette be a Szovjetunió Tudományos Akadémiája könyvtárhálózata.

BOLDIŠ minden alkalmat megragad annak hangsúlyozására, hogy e szervezeti típusok között értékbeli különbség nincs, pusztán a körülmények döntik el, hogy hol, mikor és melyik alkalmazható. Önálló fejezeteket szentel a hálózati munka egyes területeinek, a módszertani irányításnak, a szerzeményezésnek, a nemzetközi cserének és kölcsönzésnek, a katalógusrendszernek, a folyóiratok problémájának, a tudományos irodalom felhasználása kérdésének, és részletesen elemzi azokat a hibákat, amelyeket a központi könyvtár és a hálózat tagjai szervezeti viszonyának helytelen értelmezése folytán az objektív körülményeknek meg nem felelő hálózatrendszer bevezetése miatt követtek el. A döntő hiba a központi könyvtár szerepének lebecsülése volt a centralizált rendszeren belül. Ez aztán a szerzeményezett könyves folyóiratanyag helytelen mennyiségi és minőségi elosztásához vezetett, és azt eredményezte, hogy egyrészt a hálózattal együtt sem tudta betölteni feladatát az tudományos információk szolgáltatását az akadémian folyó tudományos munkához, másrészt nem épített ki megfelelő alapot az

akadémia jövőbeni kutatásaihoz szükséges tudományos információk területén sem. A fentebb ismertetett, a könyvtárhálózat általános elvi kérdéseivel foglalkozó fejezet mellett fontos elvi kérdéseket fejtetett ebben az akadémiai könyvtárhálózat szerzeményezési kérdéseivel foglalkozó fejezetben is.

Könyvének második részében a Szlovák Tudományos Akadémia tudományos könyvtáraival kapcsolatos gyakorlati tudnivalókat és adatokat ismerteti.

DARABOS PÁL

Myson, William: Librarianship as a carrier. London, 1963, Batsford, 120 l., 4 t. (Batsford Carrier Books.)

A pályaválasztási tanácsadó sorozat, amelynek keretében ez a könyvtárosi pályát ismertető könyv is megjelent, a fogtechnikusságtól kezdve a polgári repülésen át az újságírásig mindenféle foglalkozási ágat ismerteti.

A szerző, W. MYSON, gyakorló könyvtáros, egy kisebb londoni public library vezetője, a szakma gyakorlatát, követelményeit, lehetőségeit és szépségeit olvasmányos formában ismerteti.

Vázolva az újonccal szemben támasztott követelményeket (iskolai végzettség, fizikai és szellemi adottságok), igen helyesen, azt ajánlja, hogy a leendő könyvtáros először próbálja ki a gyakorlatban is, tetszik-e neki a könyvtári munka, és elmagyarázza, hogyan lehet hosszabb-rövidebb időre szóló ideiglenes könyvtári elfoglaltságot szerezni. Ezután ismerteti a közművelődési könyvtárakat, rövid történetüket, főbb formáikat és munkájukat, részletesen kitérve a fizetési és munkafeltételekre, majd röviden leírja az egyéb könyvtártípusokat (országos, kormányzati, egyetemi, iskolai, szak- és magánkönyvtárakat) és az országos könyvtárközi együttműködés szervezeti formáit is. Részletesen tájékoztat a könyvtárosképzés formáiról és módszereiről, a tanmenetről és a megkövetelt vizsgákról (ezen belül talál módot a katalógizálás és osztályozás lényegének rövid ismertetésére). Beszámol a bel- és külföldi elhelyezkedési lehetőségekről, a szakmai és érdekvédelmi szervezetek munkájáról (SLA, ASLIB, NAGLO stb.). Végül bemutatja egy heti munkáját A művet a könyvtárosképző iskolák jegyzékét, az első alapfokú vizsga anyagát és az érdeklődők számára további irodalmat tartalmazó függelékek és tárgymutató egészítik ki.

A magyar könyvtáros a könyvben rövid összefoglalást talál az angol könyvtári viszonyokról, a könyvtári munka mindennapjainak gyakorlati kérdéseiről

és óhatatlanul eszébe jut, mennyire égető probléma nálunk is a megfelelő utánpótlás toborzása.

SZILÁGYI TIBOR

Die Bibliothek der Technischen Hochschule Stuttgart 1962. Mit einer Darstellung ihrer Geschichte von Paul GEHRING. Stuttgart, 1962, Koschlig. 267 l.

A stuttgarti műegyetemi könyvtár díszes kiadvánnyal ünnepelte meg új épületének felavatását. A gazdagon illusztrált kötet részletesen ismerteti a legkorszerűbb elvek alapján épített és felszerelt könyvtárat, ugyanakkor bemutatja az egyik legrégebb német műegyetem könyvtárának a fejlődéstörténetét is.

A könyvtár alapításától, 1829-től osztozik a politechnikum könyvtárak sorsában: állandó harc ez a felsőbb hatóságok jogász és bölcsész szemléletű hivatalaival a létet jelentő magasabb dotációért. E könyvtárakat kezdettől fogva az jellemzi, hogy szorosabb kapcsolatot teremtenek az élettel, mint a zárt egyetemi gyűjtemények. A stuttgarti politechnikum 1841-i könyvtári szabályzata már lehetővé teszi, hogy a könyveket a tanárokon és a tanulókon kívül az iparosok és egyéb szakemberek is használhassák. A szaktárgyak képzése mellett nagy súlyt helyez a növendékek általános műveltségének emelésére is. 1885-ben már közös jegyzékben foglalták össze a tanszéki gyűjteményekben található könyveket, s ez az egyetemi központi katalógus egyik korai kísérlete. A könyvtár vezetői közül kiemelkedik Ernst MARX, aki 1919-től 1933-ig állt könyvtár élén. A fasiszta uralom a könyvtárra is végzetes következménnyel járt: 1944-ben bombatámadás következtében elpusztult az épület és az állomány 40%-a. Az új épületet 1959 és 1961 között emelték, s a legmodernebb követelményeknek megfelelően rendezték be. A 650 000 kötetre biztosított férőhelyből 200 000 kötet szabadpolcokon áll az olvasók rendelkezésére. A flexibilitás elvét érvényesítve, a belső átalakítások építkezés nélkül is egyszerűen és gyorsan megoldhatók. A legkorszerűbbek a könyvtár épületgépészeti, hírközlő és egyéb technikai berendezései is (csőposta, szállítószalagok, fotocella stb.).

MÓRA LÁSZLÓ

Drtna, Jaroslav: Der Schlagwortkatalog. Leipzig, 1961, Verl. Buch- und Bibliothekswesen. 96 l.

A szerző munkáját a prágai Károly Egyetem könyvtártudományi tanszékén elhangzott előadások, az Egyetemi Könyvtár tárgyszókatálógusával szerzett tapasztalatok, továbbá az 1938—45 között éven-

ként megjelent *Bibliografický katalog Československé Republiky* tárgyszójegyzékének a felhasználásával állította össze.

A tárgyszó-katalogizálás problémáiról folyó élénk vita világosan mutatja, mennyire fontos a gyakorlat számára az alapvető elvi tételek tisztázása. A három nagy egységre tagolt mű első szakasza a történelmi rész. A szerző nem elégszik meg a tárgyszó-katalógus múltjával kapcsolatos nevek és címek pusztá felsorolásával, hanem jellemzi és értékeli is azokat. Külön fejezetben foglalkozik Martin SCHRETTINGERREL (1772—1851), a müncheni udvari könyvtár egykori könyvtárosával, illetve annak munkatársával. Hasonlóképpen ismerteti a híres amerikai könyvtáros, CUTTER által összefoglalt tárgyszókatalógus szabályait. Bemutatja a Szovjetunió, Németország, Csehszlovákia nagy könyvtárai hasonló katalógusainak fejlődését. Etörténeti áttekintésből kitűnik, hogy a jelenleg vitatott problémák hosszú sora mennyire ismert volt már a korábbi időkben, s megoldásuk

mennyire foglalkoztatta a szakembereket.

A második rész a tárgyszókatalógusra vonatkozó elméleti és gyakorlati összefoglalás. Részletesen tárgyalja felépítését, szerkesztését és anyagát. Mindengyakorlatban megvalósított vagy megvalósítandó mozzanatot először elméletileg pontosan megindokol, majd annak gyakorlati kivitelezését adja, lehetőleg mindenütt példákkal illusztrálva.

A harmadik rész rámutat annak a fontosságára, hogy a tárgyszókatalógusnak az egyes nyelvek jellegét feltétlenül figyelembe kell vennie. Hasznos tanácsokkal szolgál az ilyen katalógus szerkesztéséhez szükséges segédeszközökre. Hangsúlyozza a szakkatalógus és tárgyszókatalógus közötti különbséget, és ismételtelen kiemeli utóbbinak igen fontos, de csupán segéd-katalógus, illetve segédeszköz jellegét.

A művet a vonatkozó legfontosabb irodalom jegyzéke egészíti ki.

WITTEK LÁSZLÓNÉ

BIBLIOGRAFIÁK

Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs. Bd. 3. Steiermark. Bearbeitet von Gerlinde MÖSER—MERSKY. Graz—Wien—Köln, 1961. 129 l.

Újabb kötete jelent meg 1961-ben annak a középkori könyvlajstromok közreadó kiadványsorozatnak, amelynek elindítását még 1897-ben határozta el az osztrák Tudományos Akadémia. Az a bizottság, amely a munka kivitelezése céljából létesült, hamarosan arra a meggyőződésre jutott, hogy az eredetileg a régi Német Birodalom egész területére tervezett kiadványsorozatot két, az akkori politikai helyzetnek, illetőleg az országhatároknak megfelelő részre kell tagolni. Ehhez képest az 1915-ben megjelent első kötet (Niederösterreich) után Ausztria és Németország részéről párhuzamosan jelentek meg kötetek. Osztrák részről 1929-ben másodikiként az első kötet regisztere, harmadikként pedig a jelenlegi, már regiszterrel is ellátott Steiermark-kötet jelent meg. A Németországban kiadott második, ill. a három részből álló harmadik kötet Erfurt, Eichstädt, Bamberg idevágó forrásanyagával 1928 és 1962 között látott napvilágot.

Történelmi, politikai események, személyi változások okozták, hogy ilyen távoli időközben követték egymást a kiadványok, amelyeknek sorát a jövőben is folytatni kívánják.

A könyv-, ill. könyvtárlajstromok általában jelentős forrásanyaggal járulnak hozzá a középkorra vonatkozó ismereteinkhez. De nem egyedüli és nem is elsődleges forrásai ezeknek. A művek pusztá lajstromában eligazodni jóformán csak az tud, aki a fennmaradt szövegeket, a kor történetét, irodalmát ismeri. Elsőbbrendűnek tűnik tehát maguknak a szövegeknek a megismerése, nagyobb a jelentősége a különböző szövegkiadási sorozatoknak.

Középkori forrásanyag közzétételét, megismerését nem egy nemzetközi szövegkiadási vállalkozás tűzte ki céljául. Ezzel foglalkozik többek között egy egész intézmény, a párisi Institut de Recherche et d'Histoire de Textes. Ennek az intézménynek egyik munkatársa, G. OUY, nemrégiben fejtette ki nézeteit a középkori kéziratanyag tudományos forrásként való feltárásáról, felhasználásáról (*Pour une archivistique des manuscrits médiévaux*. Bulletin des Bibliothèques de France, 1958.). Fejtegetéseit azért tartjuk érdekesnek itt megemlíteni, mert érdekes párhuzamot vagy talán inkább ellentétet alkotnak azzal az elgondolással, amelynek eredményeképpen a középkori könyvtárlajstromok nyomtatásban való megjelentetése megvalósult. OUY a könyvjegyzékeket csupán segédeszközöknek tekinti az elsőrendű cél: az egyes könyvtáregységek

eszmei vagy akár materiálisan való helyreállítására érdekében. Az OUY által ajánlott módszernek az az előnye, hogy nem csupán a művek listája, hanem kedvező esetben maguk a művek, a szövegek állnak rendelkezésre a könyvtárlisták alapján rekonstruált könyvtár összefüggéseiből további következtetéseket lehet levonni. Így pl. lehetővé válik névtelen munkák szerzőjének megállapítása, vagy esetleg új írókat lehet felfedezni az írás azonossága alapján.

Nem akarjuk ezzel csökkenteni a könyvtárlajstromok nyomtatásban való közzétételének jelentőségét, vagy semmibe venni azokat a nehézségeket, amelyeket az OUY-féle elgondolás kétségkívül magában rejt, csupán rá akartunk mutatni a kutatás lehetőségeire és a fennálló, egymástól eltérő elgondolásokra.

A középkor-kutatásnak föltétlenül nyeresége a Stájerországi szerzetesi, plébániai XI–XV. századi könyvtárak listáinak szakszerű gondossággal készített kötete. Tekintettel a területi közelségre és történelmi kapcsolatainkra, e jegyzékek tanulmányozása hazai szempontból is sok tanulságot nyújthat. A most megjelent, valamint a korábbi kötetek regisztereiben már első pillantásra sok magyar vonatkozást találhatunk. Hogy csak a legismertebb példákat említsük: az admonti kolostorból került ki az a legrégebbi törvényszövegünket tartalmazó XII. századi kódexrészlet, amelyet ma *Admonti-kódex* néven az Országos Széchényi Könyvtár őriz, és ugyancsak innen, Admontból került a bécsi Nemzeti Könyvtárba az a díszesen illuminált két kötet is, amelyet a hazai irodalom *Guth-Keled biblia* néven szokott emlegetni, s amelynek művészi díszéről ma is eldöntetlen, hogy salzburgi vagy magyar eredetű-e.

CSAPODI CSABÁNÉ

Walther, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle. Halle, 1963, Universitäts- und Landesbibliothek. 70 l. (Schriften zum Bibliotheks- und Büchereiwesen in Sachsen-Anhalt 18.)

A Német Demokratikus Köztársaság két legnagyobb és legjelentősebb könyvtára, a Deutsche Staatsbibliothek és a Deutsche Bücherei a közelmúltban ünnepelte fennállásának évfordulóját, s ebből az alkalomból mind a kettő összeállította a történetére vonatkozó irodalom bibliográfiáját.¹ Most egy kisebb, de ugyancsak nem jelentéktelen könyvtár, a hallei Egyetemi Könyvtár bocsátott közre hasonló bibliográfiát — nem várva semmiféle ünnepi alkalmat.

Karl Klaus WALTHER 542 irodalmi adatot gyűjtött össze a könyvtárról. Igyekezett mindent feldolgozni, még a nagyobb köteteknek a könyvtárral foglalkozó néhány lapját és a történeti forrásul felhasználható hírlapi közleményeket is. A bibliográfia célja, hogy a mindennapi munkához segédeszközül szolgáljon, s elősegítse a könyvtár történetének a megírását. Az utolsó rövid összefoglalás a könyvtár történetéről ugyanis 50 évvel ezelőtt jelent meg.

A bibliográfia az általános jellegű irodalom fejezete után a könyvtári munkának megfelelően tagolódik fejezetekre (igazgatás, állománygyarapítás, katalógusok, raktár, használat, tájékoztatás, különgyűjtemények stb.). Az *Igazgatás* fejezetben belül — önálló alfejezetben — találjuk a személyzetre, az egyes könyvtárosokra vonatkozó műveket.

A hallei Egyetemi Könyvtár magyar szempontból kiemelkedik a német könyvtárak közül, hiszen itt őrzik a CASSAI György Mihály által alapított „Magyar könyvtárat”, amely számos unikumot és ritkaságot tartalmaz főként a XVII. századból. WALTHER feldolgozta az erre vonatkozó magyar nyelvű szakirodalmat is.

A kötet — s a korábban megjelent többi könyvtári bibliográfia — felveti a kérdést, nem jutna-e előbbre a magyar könyvtártörténeti bibliográfia ügye hasonló jellegű részletfeldolgozásokkal.

S.

¹ Vö. *Magy. Könyvszle.* 1962. 78. évf. 2–3. sz. 251–253. l. és 1963. 79. évf. 3. sz. 297–298. l.

TARTALOM

<i>Csapodi Csaba</i> : Beatrix királyné könyvtára — La bibliothèque de la reine Béatrice	201
<i>Kovácsics József—Duxné Nagy Katalin</i> : A könyvtári munka összehasonlító mérése standardizálás útján — A Comparative Measurement of Library Work with Standardization	225

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Vértesy Miklós</i> : Bernardino da Siena autográf kézírata az Egyetemi Könyvtárban	239
<i>Mészáros István</i> : Egy Apáczai-tanítvány tankönyvjegyzéke	233
<i>Arady Kálmán</i> : Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez	247
<i>Sonkoly István</i> : Jegyzetek a Márton József kiadásában megjelent Csokonai-dalokhoz	253
<i>Markovits Györgyi</i> : Francia vonatkozású kiadványok és a horthysta-cenzúra	257

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Kelecsényi Ákos</i> : Három XVI. századi énekeskönyv	260
---	-----

F I G Y E L Ő

<i>Faragó Lászlóné</i> : A „Könyvtári Minervá”-ról	266
<i>Maller Sándor</i> : Magyar kiadványok és az UNESCO	270
<i>Rózsa György</i> : Megjegyzések egy „kutatási jelentés”-szerű bibliográfia kapcsán	270
<i>Sz. J.</i> : A könyvtártudományi kutatásokra kiírt pályázat eredménye és tanulságai	272
<i>N. K.</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Térképtörténeti Munkabizottsága	272
<i>Munkácsi Piroška</i> : Plakátkiállításokról	273
<i>Csapodi Csaba</i> : Kódex-miniatúra kiállítás az Iparművészeti Múzeumban	276
<i>Tardy Lajos</i> : A bibliográfiai hivatkozásról	277
<i>D.B.</i> : Walter Hagemann halálára	277

S Z E M L E

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványsorozata (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	279
Fonotov, G. P.: Lenin o bibliografii (Ism. <i>Lakos Katalin</i>)	281
The typographic book 1450—1935 (Ism. <i>D. B.</i>)	281
Winna latorosl w exlibrisie (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	282
In memoriam Valentin le Champion (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	282
Mat'ovčik, Augustin: Vavrinec Čaplovič a osudy jeho knižnice (Ism. <i>Sziklay László</i>)	283
Boldiš, Jozef: Vedecké knižnice Slovenskej Akademie Vied (Ism. <i>Darabos Pál</i>)	284
Myson, William: Librarianship as a carrier (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	286
Die Bibliothek der Technischen Hochschule Stuttgart (Ism. <i>Móra László</i>)	286
Drtina, Jaroslav: Der Schlagwortkatalog (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	286

B I B L I O G R Á F I Á K

Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs (Ism. <i>Csapodi Csabáné</i>)	287
Walther, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle (Ism. <i>S.</i>)	288

TABLE DES MATIÈRES

<i>Cs. Csapodi</i> : La bibliothèque de la reine Béatrice (Avec résumé en français)	201
<i>J. Kovacsics—K. Dux—Nagy</i> : Méthode de statistique comparée sur le travail des bibliothèques (Avec résumé en anglais)	225

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>M. Vértesy</i> : Un manuscrit autographe de Bernardino da Siena à la Bibliothèque Universitaire de Budapest	239
<i>I. Mészáros</i> : Une liste de manuels scolaires établie par un des élèves de János Apáczai Csere	239
<i>K. Arady</i> : Ex-libris hongrois du XIX ^e siècle en tant que sources de l'histoire des cercles de lecture et des bibliothèques de prêt de l'époque	247
<i>I. Sonkoly</i> : Contributions aux chansons de Csokonai édités par József Márton . .	253
<i>Gy. Markovits</i> : Livres relatifs à la France et censurés sous le régime de l'amiral Horthy	257

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>Á. Kelecsényi</i> : Trois chansonniers du XVI ^e siècle	260
--	-----

CHRONIQUE

<i>L. Faragó</i> : Sur le Manuel des bibliothèques hongroises («Könyvtári Minerva»)	266
<i>S. Maller</i> : L'UNESCO et les publications hongroises	270
<i>Gy. Rózsa</i> : Observations à propos d'une bibliographie faisant fonction de «rapport de recherches scientifiques»	270
<i>J. Sz.</i> : Le résultat du concours ouvert pour les recherches bibliothéconomiques et l'enseignement qui s'en dégage	272
<i>K. N.</i> : La Commission de l'Académie Hongroise des Sciences pour l'étude de l'histoire de la cartographie	272
<i>P. Munkácsi</i> : Expositions d'affiches	273
<i>Cs. Csapodi</i> : Exposition des manuscrits enluminés au Musée des Arts Décoratifs	276
<i>L. Tardy</i> : La référence bibliographique	277
<i>B. D.</i> : Walter Hagemann	277

COMPTES RENDUS CRITIQUES

La série de publications de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences (<i>E. Pálvölgyi</i>)	279
Fonotov, G. P.: Lenin o bibliografii (<i>K. Lakos</i>)	281
The typographic book 1450—1935 (<i>B. D.</i>)	281
Winna latorosl w exlibrisie (<i>F. Galambos</i>)	282
In memoriam Valentin le Campoin (<i>F. Galambos</i>)	282
Mat'ovcik, Augustin: Vavrince Čaplovič a osudy jeho knižnice (<i>L. Sziklay</i>)	283
Boldiš, Jozef: Vedecké knižnice Slovenskej Akademie Vied (<i>P. Darabos</i>)	284
Myson, William: Librarianship as a carrier (<i>T. Szilágyi</i>)	286
Dršina, Jaroslav: Der Schlagwortkatalog (<i>É. Wittek</i>)	286
Die Bibliothek der Technischen Hochschule Stuttgart 1962 (<i>L. Móra</i>)	286

BIBLIOGRAPHIES

Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs (<i>K. Csapodi</i>)	287
Walter, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle (<i>S.</i>)	288

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

80

1964

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 80. ÉVF. 4. SZ. 289—392 I. BUDAPEST, 1964. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai : MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a Budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, DÜMMERTH DEZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, BÜKY BÉLA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem munkatársa, SZIJ REZSŐ tudományos kutató, HOLL BÉLA tudományos kutató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SÁNDOR ISTVÁN, a Néprajzi Múzeum munkatársa, V. M. BARASENKOV, a Szaltükov-Sesedrin Könyvtár igazgatója, IZSÉPY EDIT, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, NAGY ERNŐ, a Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BELICZAY ANGELA, a Ráday Könyvtár munkatársa, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KINDLOVITS KÁLMÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, WITTEK LÁSZLÓNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FERENCZY GÉZA, a Nyelvtudományi Intézet munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon 134—400.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21:

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46

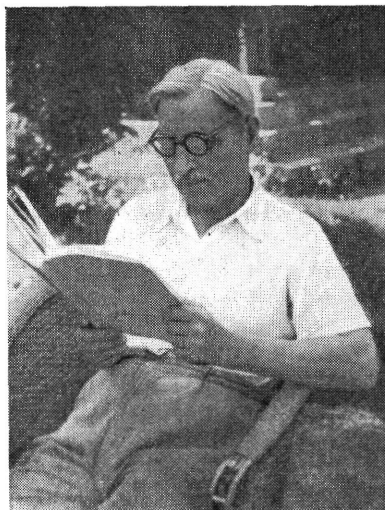
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61. 066

Kóhalmi Béla

Folyóiratunk szerkesztőjét, munkabizottságunk elnökét, — az egész magyar bibliográfiai, dokumentációs és könyvtárügy felülmúlhatatlan ismerőjét és oktatóját üdvözljük nyolcvanadik születésnapján.

Nem életrajzot írunk, hiszen az szerényre szabva is íveket tenne ki, és majdnem minden oldala a *Magyar Könyvszemlé*ben kívánna megörökítést. A *Könyvszemle* tárgykörébe tartozik a rangos újságíró és szerkesztő — sajtótörténeti szempontból; a kiadó, a lexikonszerkesztő — a könyvtörténet oldaláról; a vezető könyvtáros — a könyvtártörténet felől; a bibliográfia ma egyedül álló magyar szakembere és oktatója — a könyvészeti tudomány látószögéből. Ennyit ez a néhány sor ki nem meríthet, be kell érünk a köszönettel. És talán ez a legméltóbb KÓHALMI Béla egyéniségéhez, aki magát a legmagasabb tudományos kitüntetés alkalmából is egyszerűen könyvtárosnak nevezte. Persze a „könyvtáros” cím az ő szemében magas rangot jelentett mindig — egyben igényt, hogy a címet abban az értelemben használjuk, amelyet ő adott neki.

Mert már akkor könyvtáros-munkatársát látta meg benne a forradalmi ígértű nagy tehetségek felfedezője, SZABÓ Ervin, amikor még egyszerű városi tisztviselő, de ugyanakkor már a *Huszádik Század* és a *Budapesti Napló* munkatársa volt, novelláíró és publicista egyben. 1909-ben lépett a Fővárosi Könyvtár kötelékébe, ahol a könyvtáros címet vele együtt olyanok viselték, mint DIENES László, BRAUN Róbert, MADZSAR József. A könyvtárban és a bibliográfia az ő eszmevilágukban szoros tartozéka volt a modern

társadalomtudománynak, amelynek a jegyében a szellemi gondviselésükre bízott tömegek forradalmát készítették elő. SZABÓ ERVIN KÓHALMIT nyugati tanulmányútra küldte, rábízta az első fiókkönyvtár megszervezését és később a könyvtár központjának teljes újjászervezését; utóbbinak köszönhető a mai Szabó Ervin Könyvtár által is megtartott és fejlesztett modern katalógushálózat, a könyvkártyás kölcsönzési rendszer, a raktározás rendje és sok egyéb.

De hogy mit jelent számára a „könyvtáros” rangja, azt KÓHALMI 1913-tól kezdve folyóiratával, a *Könyvtári Szemlével* mutatta meg. A kortársak egy része örömmel, a konzervatív könyvtárosok meghökkenéssel vették észre, mennyi területre óhajtja kiterjeszteni KÓHALMI könyvtári folyóiratának érdeklődését: „az irodalom a maga egészében, az időszaki sajtó, az írók, a kiadók, a könyvgyűjtők, a könyvtárosok és a szabad tanítással foglalkozók egytől egyig objektumai lesznek a mi megfigyeléseinknek” — ezt mondja programjában a *Könyvtári Szemle*. Az igényes programot igényes munkatársak segítségével a háborúval járó teljes elnyomorodás kezdetéig be is töltötte a szerkesztő. A sovinszta hangulatkeltéssel a népek kulturális egymásrautaltságáról vallott nézeteit állította szembe. „A kulturális kincsek nemzetköziségét a világháború sem szüntetheti meg” — írta 1914-ben!

A *Könyvtári Szemle* olyan témákra is kitért, amelyekről azt hittük, hogy csak a század második felében vagy legalábbis derekán vetődtek fel, mint a munkaszervezés kérdése a könyvtárakban, és KÓHALMI lapja volt valószínűleg az első, amely a KNER- és a TEVAN-nyomda tipográfiai újításaira felfigyelt: ezzel a két példával illusztrálhatjuk a *Könyvtári Szemle* sokoldalúságát.

De a *Szemlében*, majd külön röpiratban vetette fel KÓHALMI a hiányzó nemzeti bibliográfia fájó kérdését is; szinte feledésbe ment, hogy egy fél-évig, 1914 első felében a *Könyvtári Szemle* hozta a kurrens nemzeti bibliográfiát *Magyarország Bibliográfiája* című havi melléklapjában.

1918. október 31-én, a KÁROLYI vezette forradalom első óráiban DIENESSEL, MADZSARRAL és BABITS Mihállyal KÓHALMI is a körutakat járta, buzdító beszédekben követelve a HABSBERG-uralom lerázását. Már a proletárdiktatúra kikiáltása előtt kapcsolatot talált — DIENES Lászlóval, a Fővárosi Könyvtár élén SZABÓ ERVIN utódjává együtt — a kommunista mozgalomhoz. Az 1959-ben általa sajtó alá rendezett *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye* című kiadvány közli a könyvtárügy szocialista átszervezésének még 1919 elejéről származó tervét. Február 20 után a KMP új, illegális Központi Vezetősége a Fővárosi Könyvtárban alakult meg, a kevés beavatott között KÓHALMI tudtával. Részletesen kellene kivonatolnunk KÓHALMI mindnyájunk által ismert könyvét, ha mindent el akarnánk mondani, ami a Tanácsköztársaság néhány hónapja alatt a magyar könyvtárügy érdekében történt. A könyvtári megbízottak, DIENES és KÓHALMI, létrehozták a Könyvtárügyi Tanácsot, az Országos Bibliográfiai Intézetet és — ezt KÓHALMI, a publicista és szerkesztő jogos büszkeséggel emeli ki — kiadták a *Tanácsköztársaság Könyvtárügye* című folyóiratot: az egyetlen hivatalos közlőnyt a világon, amelyet forradalmi kormány könyvtári ügyekben valaha is kiadott.

Az emigráció útja Bécsbe, majd Berlinbe vezetett: magyar könyvkiadó szervezésében és vezetésében vesz részt, munkatársa a forradalom miatt száműzöttek lapjainak, köztük a *Bécsi Magyar Ujságnak*, német lapok szer-

kesztésében is részt vesz, de legfőképpen ő szerkeszti az emigráns sajtó leg-egyénibb emlékét, a Bécsben megjelent *Panoráma* című képes folyóiratot: benne a HORTHY-korszak bűnei ellen nemcsak a szó, de a kép agitatív erejét is felhasználva lép fel.

Hazatérve másodszer is kiadja 1918-ban nagy sikert aratott *Könyvek könyve* című gyűjteményét, magyar írók vallomásait olvasmányaikról. Nevéhez fűződik a RÉVAY József által megkezdett *Hungária irodalmi lexikon* kiadása 1947-ben.

KÓHALMI Béla már kissé elhagyta azt az időt, amelyet az életkor delének nevezünk, amikor elérkezett a Felszabadulás.

Még nála is meglepő lendülettel látott az újra szabaddá vált munkához. Először is újra teljesen könyvtárosnak érezte magát. 1950-ig HAJDU Henrikkel és DIENES Lászlóval vezette a Szabó Ervin Könyvtár rekonstrukciós munkáit. 1950-től az Országos Könyvtári Központ, majd az Országos Széchényi Könyvtár módszertani tudományos tanácsadója. Azonkívül, hogy az elhagyott, illetve állami tulajdonba vett könyvek állagának megőrzése és a közművelődés és a tudományos kutatás javára való értékesítése érdekében ő tette a legtöbbet, — gondja volt a legújabb könyvtári módszerek tanulmányozására, terjesztésére, főleg az akkor még alig ismert Szovjetunió felé irányuló érdeklődés kielégítésére. Az OKK-ban három párhuzamos kiadványt szerkesztett: a *Könyvtártudományi Szemlét*, a *Könyvtártudományi Beszámoló* című referáló lapot és a *Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye* című sorozatot.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának — ma Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottság — alapításától (1954) kezdve elnöke. A Bizottság munkáját megindító terjedelmes referátuma a magyar könyvtörténet és bibliográfia évtizedekre szóló feladattervét adta, és hozzákapcsolta azt az Akadémia legjobb hagyományaihoz, azokhoz, amelyek a SZENNYEI Józsefek és SZABÓ Károlyok nagy bibliográfiai műveinek támogatásában nyilvánultak, és amely hagyományokat tulajdonképpen a Tanácsköztársaságot követő ellenforradalom szakasztott meg.

Tanítványaitól hallottuk, hogy igazi értője volt a tudományos pedagógiának: akinél érdeklődést látott, az mindent megtanulhatott tőle. Magas igényeket támasztott a könyvtárosképzéssel szemben. Bibliográfiai előadásai ma is a tárgy oktatásának bázisát jelentik, több alapvető cikke ebből a tárgykörből jelent meg, új célokat tűzve a bibliográfia elé; egyik célja volt a bibliográfia „rangemelése”. Ő használta először a bibliográfiai jellemzésére a „műszer” elnevezést, aláhúzva ezzel nélkülözhetetlen-ségüket minden tudományos munkában.

A nyolcvanadik születésnap KÓHALMI Béla életében éppúgy nem jelent megpihenést, a múlt gazdag emlékeiben való elmerülést, mint pár év előtt a Kossuth-díj elnyerése sem. Itt van köztünk, sok válság és viszontagság ellenére teljes frissességét, alkotó erejét megőrizve. Higgadt hangja, meggyőző érvelése ma is sok vita eldöntő fóruma. Nem, valóban nem lenne még időszerű életrajzát megírni. Ezt a rövid megemlékezést is — amely tudta és engedélye nélkül jelenik meg — a még mindig fiatal, az egyre alkotó KÓHALMI Béla köszöntésével, nem a múltak dicséretével zárjuk.

MÁTRAI LÁSZLÓ

A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai

Az Antiquissima-gyűjtemény I—II. kollekcója
(1586—1605)

Jelen tanulmány folytatása és kiegészítője kíván lenni azoknak a kutatásoknak, amelyek a budapesti Egyetemi Könyvtár alapításának idejét és körülményeit tisztázták.¹ Megállapításaink, amelyeknek során kiderült, hogy a könyvtár 1561-ben, tehát 74 évvel korábban keletkezett, mint maga az egyetem, arra a ma is meglévő és az egyetem alapítása előtt beszerzett könyvanyagra épültek, amelyet azóta *Bibliotheca Antiquissima* elnevezéssel külön-gyűjteményben állítottunk fel.²

Ez a fennmaradt könyvanyag, kiegészítve a két jezsuita-korszakbeli katalógus adataival, módot nyújt arra, hogy megkíséreljük közelebről megvizsgálni az Egyetemi Könyvtár állományának alapjait, illetve megpróbálkozzunk az egyetem alapítása előtt beszerzett állomány elemzésével.

Az első, 1632-ben készült NÉMETHI Jakab-féle katalógus nem őrizte meg a könyvek beszerzési évszámát. Annál használhatóbb volt kutatásaink szempontjából a második, 1690-ben felállított katalógus. Újabban ennek készítőjére is fény derült a jezsuita provincia névtárának segítségével. Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa SZENTIVÁNYI Márton (1633—1705) azévi könyvtári prefektus gondoskodásából készült, aki a nagyszombati egyetem tanára és több ízben az egyetem kancellárja is volt. Korában ismert nevű historikus és nyomdai szakember volt, aki mint az egyetemi nyomda igazgatója is működött. Jó minőségű papírok gyártására külön papírmalmot állított fel.³ Az általa készített második katalógus 1600-ig visszamenőleg megőrizte a könyvek beszerzésének évszámát. Az előző, tehát a XVI. századi időszakból azonban egyetlen beszerzést sem tüntet fel.

Ez először hihetőnek is látszott. Hiszen 1600-ban, éppen egy nagyarányú pusztulás miatt kellett Vágsellyén újraalapítani a könyvtárat.⁴ Feltehető volt, hogy az előző beszerzések teljesen megsemmisültek.

Mikor azonban az egyes évek gyarapodási statisztikáját 1600-tól 1635-ig összeállítottuk, feltűnt, hogy 1632-ben, tehát az első katalógus felállításának évében, tömeges beszerzések történtek. Míg az egyes évek statisztikája általában az 50-et sohasem haladja meg, 1632-re 1171 kötetet találtunk bejegyezve.

¹ DÜMMERTH Dezső: *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése 1561—1635*. Magy. Könyvszle. 1963. 43—58. l. Továbbiakban: *EK keletkezése*.

² Vö. *A budapesti Egyetemi Könyvtár új különgyűjteménye*. Könyvtáros. 1962. 346. l.

³ KAZY Franciscus: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Tyrnaviae, 1737*. — SZENTIVÁNYI könyvtári prefektusi megbízatása: *Catalogus personarum provinciae Austriae Societatis Jesu, 1690*. Pannonhalma, Közp. Főkönyvtár. Kézirat.

⁴ *EK keletkezése*. 47—48. l. és id. források.

Hogy e különleges nagyszámú gyarapodás okát felderítsük, kutatni kezdtünk a könyvtár mai állományában az 1632. évi szerzemények után, és sokat meg is találtunk. Címlapi bejegyzéseiket megvizsgálva azonban meglepő felfedezésre jutottunk. Az 1632. évre beírt és ma is meglévő mintegy 200 kötetnek csaknem a fele 1586 és 1605 évek közötti beszerzés, még a Znióváralján és Vágsellyén működő kollégium idejéből. Egymás után kerültek elő a könyvek, címlapjukon az áthúzott „Turociensis” (Znióváralja) és „Selliensis” (Vágsellye) megjelöléssel. Melléjük legtöbb esetben NÉMETHI Jakab kézírása írta be a Nagyszombatot jelző „Tyrnaviensis” jelzöt, a „Catalogo inscriptus 1632.” feljegyzéssel. A „Collegii Turociensis”, illetve „Selliensis” kifejezés pedig a beszerzések közelebbi idejére is tájékoztatást adott. A kollégium 1586–1598 között tartózkodott Znióváralján, 1598–1605 között pedig Vágsellyén.

A történetek ezek után könnyen rekonstruálhattuk. NÉMETHI Jakab, mikor 1632-ben új katalógust állított fel, összeszedte a meglévő könyveket, beírta őket, de azonfelül még címlapjukra is beírta az új katalógizálás helyét és évét, a korábbi feljegyzéseket áthúzva. Nem végzett azonban teljes munkát: több esetben elmulasztotta a régi bejegyzést törölni, egyes kötetek pedig a katalógizálásból is kimaradtak. 1690-ben azután, amikor SZENTIVÁNYI Márton az újabb katalógust készítette, a beszerzések évét az át nem húzott, érvényben hagyott szöveg szerint tüntette fel. Így került sor arra, hogy az 1632. évi katalógizálásból kihagyott könyveket eredeti beszerzési évük szerint tüntette fel, az összes többi, áthúzott szövegű régi könyvet azonban 1632-re írta be.

A továbbiakat most már az előkerült könyvek címlapi bejegyzéseinek alaposabb vizsgálata és a megjelenési évszámokkal való összehasonlítása döntötte el. E vizsgálatok alapján kerültek kialakításra az Antiquissima-gyűjtemény egyes kollektói, s ezen belül szériái. Figyelembe véve ehhez a könyvtárral kapcsolatos, történeti eseményeket, az állomány elemzését az alábbi periódusokra tagolva végezhetjük el.

1. Az első nagyszombati korszak : 1560–1567

Törzsállománynak azok a legrégebbi beszerzések lennének tekinthetők, amelyek segítségével a könyvtárat 1561-ben Nagyszombatban a jezsuita kollégium létesítésével egyidejűleg felállították. Ez az anyag hét esztendő gyűjtése volt, s nagy részében a kollégiumban kiütött tűzvész áldozata lett 1567 májusában. Maradványait a megszánt rendház egyéb ingóságaival együtt Bécsbe szállították, ahol egy újabb magyarországi megtelepedés számára tették félre.

A rendtartomány XVII. századi történetírója, DOBRONOKI György ugyanis a következőket mondja: „Supellex domestica, quae incendio superfuerat, una cum iis, quae Templi et *Bibliotheca* usibus e censu nostro per septennium comparata fuerant, ex Ordinationi Superiorum in Collegio Viennensi tantisper deposita fuerunt, donec vel Tyrnaviam feliciori saeculo redire Nostris liceret, vel tales in Hung. Missiones instituerentur, quae usum eorum requirerent.”⁵

Érdekes, hogy DOBRONOKI a tűzvész előtt hét esztendőre vezeti vissza a könyvtár alapítását, holott a kollégium csak hat évvel előbb, 1561-ben nyílt

⁵ DOBRONOKI Georgius: *Historia Societatis Jesu*. Collectio Hevenessiana, in fol. 26. tom. 30. 1. (EK. kéziratár.) Vö. *EK keletkezése*. 48. 1.

meg, s ezt DOBRONOKI is jól tudta. Mindenesetre a történeti tényekkel nem áll ellentétben az állítása.

VICTORIA, a bécsi kollégium rektora ugyanis már 1560. augusztus 2-án ír LAYNEZ rendi generálisnak a tervezett nagyszombati ház ügyeiről, s többek között azt írja, hogy az új letelepülés céljára 3–4 személyt fog átengedni. hasonlóképpen *könyveket is küld majd*.⁶ Egy hónappal később, 1560. szeptember 7-én pedig már azt jelenti, hogy OLÁH Miklós esztergomi érsek megvette a kiszemelt épületet Nagyszombatban a jezsuiták számára.⁷

Nem lehetetlen tehát, hogy a ház megvétele után hamarosan sor került a berendezés, az ingóságok összegyűjtésére is, még mielőtt a kollégium megnyílt volna. Tekintve a könyvekre vonatkozó, korábbi ígéretét, úgy látszik tehát, hogy a könyvtár alapjai: a legelső könyvek már 1560 őszén megérkezettek Nagyszombatba, a bécsi kollégiumi rektor gondoskodásából.

Bár számos 1561 előtt megjelent könyv (több ősnymotvány és Vetus-tissima) került az Antiquissima-gyűjtemény anyagába, egyetlen olyan darabot sem találtunk, amelynek címlapi bejegyzése vagy bármilyen más ismertetőjele utalna erre az első nagyszombati korszakra.

Mindössze annyit tudunk még, hogy a könyvtárról OLÁH Miklós (1493–1568), a jezsuitákat az országban letelepítő esztergomi érsek is megemlékezett 1562. szeptember 14-én kelt végrendeletében. Bécsi lakásán levő könyvtárának egyes darabjait a nagyszombati tanulókra hagyta.⁸ Mire azonban a testamentum végrehajtására került a sor: 1568 januárjában, a kollégium már nem létezett. OLÁH megemlékezése aligha jelenthetett tényleges gyarapodást.

Ez az első korszak anyag hiányában tehát ma már nincs képviselve gyűjteményünkben. Az Antiquissima-gyűjtemény csak a második magyarországi megtelepedés időszakával kezdődik.

2. Znióváralja (Turóc) 1586–1598

A jezsuiták második szereplése Magyarországon (Erdélyt leszámítva) 1586-ban kezdődött. Ekkor vált aktuálissá az újabb megtelepedésre Bécsben félretett könyvtár maradványainak visszaszállítása. A rend azonban nem Nagyszombat városába tért vissza, hanem a RUDOLF királytól adományul nyert turóci prépostság birtokain telepedett meg. 1586. június 24-én történt meg ünnepélyes beiktatásuk Vágsellyén, majd innét a birtok másik központjára, Znióváraljára vonultak, ahol missziójuk berendezkedett.⁹

Kollégiumot azonban még évekig nem nyitottak, sok nehézséggel küzdöttek a félreeső és gyenge gabonatermő vidéken. Az iskola megnyitásának ügye komoly formában csak 1589 elején merült fel. Tavasszal akarták megnyitni, de a királyi beleegyezés egyre késett. A jezsuitáknak sok ellenségük volt, nem utolsósorban az ekkor még többségében protestáns ország képviselői, a

⁶ *Epistolae ad generalem*. Közp. jezsuita levéltár, Róma. Jelzete: Germ. 142. köt. 160. l. SZITTYAY Dénes másolatgyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában: Ms. 24–30. Továbbiakban: *Epistolae*.

⁷ *Epistolae*. Germ. 142. köt. 180. l.

⁸ „Libros, quos hic Viennae in biblioteca mea habeo, lego Joanni Listhio . . . Alios autem studiosis Tirnaviensibus pro salute animae meae distribuam, ut ex eis discant.” Arch. Vet. No. 93. Prímási lt. Esztergom. Idézi IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331–1600*. Bp. 1937. 48–49. l.

⁹ SOCHER, Anton: *Historia provinciae Austriae Societatis Jesu*. Viennae, 1740. 339. l.

magyar tanácsosok.¹⁰ De még a katolikus rendek, sőt a főpapok közt is sok ellenségük volt, akik azt terjesztették róluk, hogy kirabolják az országot, és a pénzt Rómába küldik.¹¹

Ilyen körülmények közt nyílt meg végül mégis a kollégium valószínűen 1589 októberében, az akkoriban szokásos tanévkezdő hónapban. Szeptemberi jelentéseikben ugyanis még nincs iskola, de a decemberi állapotot ismertető névtár szerint már működik.¹²

Míg az iskola megnyitása ilyen sokáig késett, a könyvtár, mondhatnánk, már a jezsuitáknak az országba érkezése előtt is gyarapodott. 1586. április 20-án végrendekezett ugyanis az esztergomi érsek még akkori kormányzója, TELEGDI Miklós (1535—1586) pécsi püspök, az ellenreformációs harcban OLÁH Miklós érsek fegyvertársa és utódja. Miként 1562-ben OLÁH, most TELEGDI is megemlékezett a könyvtárról. Nagyszombatban kelt végrendeletében ugyanis többek között ezeket írja: „Collegio Jesuitarum, quod brevi hic fundabitur lego omnes haereticos, praeterea opera divi Thomae Aquinatis (et postquam dominus Joannes Kutassy aliquos sibi necessarios delegerit) alios etiam qui supererunt, quod de sacris volo intelligi et exclusis illis, qui in mea domo sunt impressi.”¹³

TELEGDI tehát már a jezsuiták visszatérésének tudatában halt meg, s ennek megfelelően intézkedett. Annak idején ő volt az egyik örököse OLÁH Miklós, a könyvtár és a jezsuiták első pártfogója könyveinek. Most ebben a pártfogásban is örököséül szegődött OLÁH-nak. Bár nem érte meg a znióváraljai megtelepedést, végrendeletének megbízott végrehajtója, MOSSÓCZY Zakariás nyitrai püspök 1586. június 30-án jelenti ERNŐ főhercegnek, hogy a TELEGDI által hagyományozott AQUINÓI SZENT TAMÁS könyveit át fogja adni a jezsuitáknak.¹⁴

A többiről, nevezetesen az „eretnek könyvekről” ekkor már nem esik említés. De hogy a znióváraljai könyvtárban voltak ilyen, protestáns művek, azt éppen az egyik fennmaradt könyv címlapi bejegyzése bizonyítja. Eszerint, egy katolikus egyháztörténeti munkát PRIVIGYEI György tótprónai evangélikus lelkész biztosítékul hagy Znióváralján, mivel LUTHER művei német kiadásának 5. és 6. kötetét kölcsön vette.¹⁵

Nem lehetetlen, hogy e LUTHER-kiadás egyik darabja volt TELEGDI Miklós protestáns könyv-hagyatékának. Bár napjainkra, bizonyítható módon, ezekből semmi nem maradt, a fenti adatok világot vetnek arra, hogy az ellenreformációs szellemben fogant jezsuita könyvtár nem volt egészen egyoldalú: a protestáns ellenfél műveit is tartalmazta, nyilván a hatékonyabb vitázás feltételeként.

¹⁰ BADER ausztriai provinciális 1589. febr. 4-i és márc. 4-i jelentése AQUAVIVA generálisnak Bécsből Rómába. *Epistolae*. Germ. 168. köt. 134—135. l.

¹¹ VILLER provinciális AQUAVIVA generálisnak, 1589. szept. 16. *Epistolae*. Germ. 168. köt. 209—210. l.

¹² 1589. szept. 4-én még mindig a királyi döntést várják: *Annuae provinciae Austriae S. J.* 150. l. Pannonhalma, Főkönyvtár. Kézirat. — *Catalogus personarum 1589.* (Uo. kézirat) azonban 1589 decemberben már felsorol két, az iskolában tanító személyt. Megjegyzendő azonban, hogy VILLER provinciális csak 1591. január 26-án tesz jelentést Rómába a királyi engedély megérkezéséről: *Epistolae*. Germ. 169. köt. 34—35. l.

¹³ Budapest, Országos Levéltár: *Ecel. cameral. fasc. 18. no. 8. Idézi IVÁNYI: I. m.* 89—90. l.

¹⁴ Bécs, cs. kir. pénzügyi levéltár, Hungarn, 14.386 csomó. Idézi IVÁNYI: *I. m.* 91. l.

¹⁵ *Ecclesiasticae historiae auctores*. Basileae, 1557. Jelzete: Ant. Tur. I/3.

A visszatérő jezsuitákat tehát már iskolájuk megnyitása előtt könyvek várták. Erre nem csupán TELEGGDI végrendelete a bizonyíték, hanem a fennmaradt egyes könyvek címlapi bejegyzései is, amelyek azt tanúsítják, hogy a könyvtár már 1589 előtt is szerzett be könyveket.

A tótprónai evangélikus lelkész könyvkölcsönzése pedig azt mutatja, hogy a környék protestáns lakóival nem mindig voltak haragban, még összeköttetések is voltak. Ebből a szempontból természetesen nem volt lényegtelen a turóci rendtagok kiválasztása. BADER provinciális már 1589. február 4-én felhívja a jezsuita generális figyelmét, hogy Znióváraljára — akár magyar, német vagy szlovák nemzetiségű — de mindenképpen csak *magyarországi* születésűek kerüljenek.¹⁶ VILLER provinciális pedig 1591. január 26-án arról tudósít, hogy a kinevezendő új turóci kollégiumi rektor csak magyar lehet, mert németet a magyar urak nem tűrnek.¹⁷

Így lett azután első, kinevezett rektor KASSAI István, aki azonban tisztességére rövidesen méltatlannak bizonyult, s le kellett váltani.¹⁸ Az ezzel kapcsolatos személyi harcok természetesen nem használtak a jezsuiták tekintélyének, s külső ellenségeik sem adták fel ellenük a küzdelmet. A magyar kamara vissza akarta venni tőlük a turóci prépostság birtokait, és cserébe a szakolcai tizedet ajánlotta fel.¹⁹ 1592 elején úgy látszott, hogy átköltöznek Szakolcára, a ferencesek elhagyott kolostorába. Ezt maguk a rendtagok is szívesen vették volna, mert Znióváralján nem érezték jól magukat: ekkoriban intézték a lutheránusok nagy támadásukat a kollégium és templom ellen, amelynek csaknem egész berendezését elpusztították. Ekkor semmisült meg nagy részében a könyvtár is.²⁰

Mindezeket a bajokat tetézte a török előnyomulása. A közeledő hadak hírére 1594 októberében a jezsuiták elmenekültek mind Znióváraljáról, mind Vágsellyéről részben a német birodalom, részben Lengyelország felé.²¹ A török azonban, meglegedve Győr elfoglalásával, nem indult tovább, s így 1594 decemberében a menekülők visszatértek, és a turóci iskolát is újból megnyitották.²²

Ilyen viszontagságok közepette azonban igyekeztek turóci székhelyüktől mielőbb megszabadulni, és 1598 őszen az iskolát átköltöztették a prépostság másik birtokára, Vágsellyére.²³

¹⁶ *Epistolae*. Germ. 158. köt. 134—135. l.

¹⁷ *Uo.* Germ. 169. köt. 34—35. l.

¹⁸ SCHERER provinciális 1594. február 12-én jelenti Rómába, hogy a generális utasításának megfelelően KASSAI Istvánt letette tiszttségéről. *Epistolae*. Germ. 172. köt. 56—57. l. Társainak jelentése a volt rektor viselt dolgairól: *Uo.* Germ. 172. köt. 68—73. l.

¹⁹ VILLER provinciális jelentései: 1592. jan. 4., jan., 25., febr. 1., febr. 27. *Uo.* Germ. 170. köt. 7—9., 36—37., 43., 56—57. l.

²⁰ „... Ipsam quoque bibliothecam refertissimam libris optimis, monumentis SS. PP., furenter debachati concerpunt pprimo certatim. . . e laniena accitis bipennibus in partes conscindunt, iactantque in subiectam aquam, maenia infrafluentem.” *Annuae prov. Austr. S. J.* 176. l. Vö. *EK keletkezése*, 48. l.

²¹ Lorenzo MAGGIO vizitátor jelentése 1594. okt. 25-én Prágából AQUAVIVA generálisnak: „Thurociense collegium dissolutum iam est, Sellia quoque deserta est.” *Epistolae*. Germ. 122. köt. 44. l. 1594. okt. 31-én ugyanő kéri a generális, hogy szólítsa fel a német és lengyel provinciális a turóci és sellyei menekülő rendtársak befogadására, nehogy a török kegyetlenség áldozatai legyenek. *Uo.* Germ. 173. köt. 201. l.

²² MAGGIO jelentése: Prága, 1594. dec. 27. *Uo.* Germ. 173. köt. 290—1. l.

²³ ALTER provinciális 1598. márc. 28-án veti fel először az ötletet a generálisnak, hogy helyezték a turóci kollégiumot Vágsellyére. *Uo.* Germ. 178. köt. 84. l. Vö. még *EK keletkezése*. 46—49. l. és id. források.

Mégis, e rövidéletű és zűrzavaros viszonyok között is, a jezsuiták znióváraljai iskolájának és könyvtárának művelődéstörténeti jelentősége volt.²⁴

Bár éppen a kollégium első rektora, KASSAI nem vált a vezetése alatt levő intézmény dicsőségére, itt tanított és írta meg emlékiratait a korábban Erdélyben működő első, híres magyar jezsuita, a jobbágyszármazású SZÁNTÓ István.²⁵ Rajta kívül meg még néhány magyaron túl elég tarka volt a nemzeti-ségi összetétel: spanyol, olasz és skót származásúak is akadtak. Iskolájuk bármily szerény keretek és zavaros viszonyok között is: művelődési központ volt, amelyet könyvtárunk támasztott alá.

Az Antiquissima-gyűjtemény turóci kollekciójában fennmaradt 41 kötet közelebbi vizsgálata megvilágítja előttünk ennek a művelődésnek és oktatómunkának a jellegzetességeit.

A könyvek megjelenési éve és a bejegyző könyvtáros kézírása szerint ezeket a beszerzéseket a következő szériákra lehet tagolni:

I. széria : 1586—1589 közötti beszerzések

Jelzete: *Ant*[iquissima, *Collectio*]. *Tur*[ociensis]. I.

Egy kalligráfiára törekvő, egyenesen álló betűkkel rajzolt kézírás az első, amely utoljára 1589-ben megjelent könyveken olvasható, ezzel a szűkszavú szöveggel: „Societatis Jesu inscriptus Catalogo.”

Feltűnő, hogy ugyanakkor, amikor egy meglevő katalógusra utal, a beszerzés helyét nem jelöli meg. Minden esetben követi azonban egy másik kézírás, amely szövegét kiegészíti a „Collegii Turociensis” kifejezéssel. Nyilvánvaló tehát, hogy az első szöveg még abban az időben került a címlapokra, mikor a kollégium még nem létezett, legkésőbb 1589-ben. A megnyílt kollégium könyvtárosa már más személy, ezért vált szükségessé az iskola megnyitása után a szöveget idegen kézírással kipótolni.

Eddigi kutatásaink szerint 28 kötet maradt fenn ebből a legrégebb, fellelhető időszakból, a znióváraljai misszió idejéből: aránytalanul több, mint a turóci tartózkodás hátralevő, 1598-ig terjedő éveiből. Pedig éppen ez az anyag volt kitéve a legtöbb viszontagságnak: átélte a kollégium és a könyvtár 1591-i szétválását, 1594-ben pedig a török elől való menekülést. Hozzávéve még a későbbi századokban történt hanyódásokat, valamint azt a körülményt, hogy 1777-ben, a Budára költözéskor a teljes könyvanyag csak harmadrésze került a fővárosba, a többi Nagyszombatban maradt, illetve plébániák között szétosztották — a turóci gyűjtemény első szériájának száma ezzel a 28 kötetrel is elég magas. Arra figyelmeztet, hogy a znióváraljai könyvtár az egykorú leírásnak megfelelően, valóban jelentős méretű volt.

Meg kell még jegyeznünk, hogy e 28 kötetből csupán 23 kötetet őriz beszerzése, tehát 1586—89 óta az Egyetemi Könyvtár. Az I. széria 5 kötete, valamint a turóci szériák későbbi beszerzései mind olyan művek, amelyek hosszabb-rövidebb megszakítás után kerültek vissza beszerzésük eredeti helyére.

²⁴ BALASSI Bálint hősi halála alkalmából, 1594-ben például, a znióváraljai kollégium tanárai a poéta-osztály tanulóival gyászverset íratnak a híres költő emlékezetére: „*Epicidium in obitum Magnifici et liberi baronis Dni D. Valentini Balassy, nuper apud Strigonium, pro patriae defensione fortiter occumbentis a studiosis poeseos Caesarei Regique Collegii Thurociensis Societatis Jesu.* BALASSA Bálint *Minden munkái.* Szerk. DÉZSI Lajos. Bp. é. n. 2. köt. 641. l.

²⁵ SZÁNTÓ István *Emlékiratai.* Közp. jezsuita levéltár, Róma. SZITTYAY Dénes másolatában: Magy. Tud. Akad. Kvtár, kéziratár, id. h.

Sor- szám	Jelzet	Szerző	Rövid cím	Megj. adatai	Szak	Jegyzet
1	Ant. Tur. I/1. <i>Inc. 471.</i>	CICERO	<i>Epistolae</i>	Venetiis, 1493	latin irod.	őrzése meg- szakítás nélk.
2	Ant. Tur. I/26. <i>Vet. 06/12</i>	Szt. ÁGOSTON	<i>Libri</i>	Basileae, 1506	teológia	1572-ben Dróssy Mártoné
3	Ant. Tur. I/13. <i>Vet. 09/31</i>	VORAGINE JAC.	<i>Legenda aurea</i>	Parisiis, 1509	vallásos irod.	—
4	Ant. Tur. I/27. <i>Vet. 13/59</i>	Szt. BERNÁT	<i>Sermones</i>	Parisiis, 1513	teológia	—
5	Ant. Tur. I/28. <i>Vet. 14/34</i>	VALERIUS MAXIMUS	<i>Exempla</i>	Venetiis, 1514	latin irodalom	őrzése meg- szakítás nélk.
6	Ant. Tur. I/24.	GUALTHERUS	<i>De syllabarum etc.</i>	Tiguri, 1549	verstan	„
7	„	WILLICHIUS	<i>Orthographiae etc. prosodia</i>	Basileae, 1551	„	„
8	„	MURMELIUS	<i>De ratione faciendorum versuum</i>	Vitemberg, 1549	„	„
9	„	SPANGE- BERGIUS	<i>Libellus memoriae</i>	Lipsiae, 1551	olvasó- könyv	„
10	„	FABRICIUS	<i>Prosodia libellus</i>	Lipsiae, 1549	verstan	6—10. szám egybekötve
11	Ant. Tur. I/2. <i>Vet. 49/43</i>	PLINIUS	<i>Historia</i>	Basileae, 1549	ókori tört.	őrzése meg- szakítás nélk.
12	Ant. Tur. 1/3	—	<i>Ecclesiasticae hist. auctores</i>	Basileae, 1557	egyháztört.	
13	Ant. Tur. I/4.	—	<i>Anthologia epigrammaton</i>	H. n. 1566	görög irodalom	őrzése meg- szakítás nélkül
14	Ant. Tur. I/16—18.	MANTUANUS JOANNES	<i>Opera II—IV. tom.</i>	Antverp. 1576	egyházi irodalom	„
15	Ant. Tur. I/19.	VERGIILIUS	<i>Aeneis</i>	Basileae, 1577	latin irodalom	„
16	Ant. Tur. I/20.	SALLUSTIUS	<i>Opera</i>	Antverpiae, 1579	ókori tört.	„
17	Ant. Tur. I/22.	MANUTIUS Aldus	<i>Epitome orthographiae</i>	Antverpiae 1579	helyesírási kézikönyv	„
18	Ant. Tur. I/15.	CURTIUS	<i>Historia Alexandri</i>	Coloniae, 1579	ókori tört.	„
19	Ant. Tur. I/5.	QUINTILIANUS	<i>Libri</i>	Basileae, 1581	latin irodalom	„
20	Ant. Tur. I/6.	MANUTIUS Paulus	<i>Epistolae</i>	Venetiis, 1582	olvasó- könyv	„

Sor- szám	Jelzet	Szerző	Rövid cím	Megj. adatai	Szak	Jegyzet
21	Ant. Tur. I/7.	NIZOLIUS	<i>Thesaurus Ciceronianus</i>	Basileae, 1583	latin irodalom	őrzése meg- szakítás nélkül
22	Ant. Tur. I/8.	—	<i>Sententiae et exempla</i>	Parisiis, 1583	olvasó- könyv	„
23	Ant. Tur. I/23.	MANUTIUS Paulus	<i>Adagia</i>	Venetiis, 1585	olvasó- könyv latin irod.	„
24	Ant. Tur. I/9.	SURIUS	<i>Commentarius</i>	Coloniae, 1586	tört.	„
25	Ant. Tur. I/21.	KEMPIS	<i>Imitatio Christi</i>	Lugduni, 1587	vallásos irodalom	—
26	Ant. Tur. I/14.	VERGILIUS	<i>Thesaurus</i>	Turnoni, 1588	latin irodalom	őrzése megszaki- tás nélkül
27	Ant. Tur. I/25.	FIGULUS	<i>Epithetorum oratoriorum etc.</i>	Francofur- diae, 1588	latin irod. olvasó- könyv	„
28	Ant. Tur. I/10.	J. CAESAR	<i>De bello gallico</i>	Venetiis, 1588	latin irod.	őrzése meg- szakítás nélkül
29	Ant. Tur. I/11.	GLANDORP, Joh.	<i>Historiae Romanae</i>	Francofur- diae, 1589	latin tört.	„
30	„	REUSNER	<i>Genealo- gikon etc.</i>	„	„	„
31	Ant. Tur. I/12.	BARONIO Cesare	<i>Annales ecclesiastici</i>	Antverpiae, 1589	egyház-tört.	„
32	Ant. Tur. I/19.	LANDINUS	<i>Aeneis- commentar</i>	Basileae, 1577	latin irod.	„ 15. szám alattihoz hozzákötve
33	Ant. Tur. I/5.	QUINTILIANUS	<i>Declamatio- num liber</i>	Basileae, 1578	latin irodalom	„ 19. számhoz hozzákötve
34	Ant. Tur. I/13.	GULLERMUS	<i>Postilla maiores</i>	Lugduni, 1509	egyházi irodalom	3. számhoz hozzákötve
35	Ant. Tur. I/20.	RIVIUS etc.	<i>Sallustius- commentar</i>	Antverpiae, 1579	latin tört.	16. számhoz hozzákötve
36	Ant. Tur. I/21.	DIONYSIUS CARTH.	<i>De perfecto mundi</i>	Lugduni, 1587	vallásos irod.	25. számhoz hozzányomt.

Fenti táblázatunk áttekintést nyújt a könyvállományának e legrégebbi rétegéről, az Egyetemi Könyvtár állományának alapjairól a megjelenési adatok sorrendjében.^{25a}

Mindez tehát 36 mű, 28 kötetben.

^{25a} Tájékoztatásul megemlítjük, hogy az ősnymtatványok, RMK és vetustissimák elhelyezését az új gyűjtemény nem bolygatta meg: ezek lelőhelye továbbra is az *Inc., Vet. stb.* jelzettek szerint keresendő. Mindegyik kapott azonban *Ant.* jelzetet is.

Bár e jegyzék egy erősen megcsönkült, nagy részében elpusztult könyvtár szerény maradéka, arra mégis alkalmas, hogy következtetéseket vonhassunk le belőle e könyvtár jellegére. Vizsgálódásunk azért is érdekes, mivel tudomásunk szerint eddig még egyetlen hazai könyvtárunkban sem sikerült felfedezni kétségtelenül bizonyítható módon XVI. századból való beszerzéseket.

A mellékelt képen — Johann GLANDORP *Onomasticon historiae Romanae* c. műve címlapján — szemléletes módon megfigyelhetők az összes katalógizálás nyomai, amelyek e legrégibb beszerzésekre általában jellemzőek. A legrégibb könyvtáros-kéz bejegyzése a címlap közepén „Societatis Jesu Catalogo inscriptus” szöveggel 1589-ből való. A „Collegii Turociensis” kifejezéssel 1590-ben, a kollégium megnyitása után egészítették ki. A jobb-szélre írt korrekció: „Selliensis An. 1600.” a vágsellyei újraalapítást jelzi, míg fent, középen az újabb korrekció „Tyrnaviensis” megjelölése NÉMETHI Jakab kézírásával a ma is meglévő, 1632-i katalógus idejére utal.

Az Egyetemi Könyvtár alapállományának legősibb rétegét ezek a jellegzetes possessorbejegyzések árulják el.

Táblázatunk szak szerinti kimutatásának segítségével tájékozódást kaphatunk némileg, milyen irányú volt a XVI. századi második, magyar jezsuita iskolázás könyvgyűjtő s ezen keresztül: művelődési törekvése.

A fennmaradt 36 mű közül 27 kimondottan tankönyv-jellegű, a korabeli humanista oktatás, a görög—latin klasszikusokon alapuló nevelés szellemében. A teológiai-vallásos irodalmat viszont csak 9 mű képviseli.

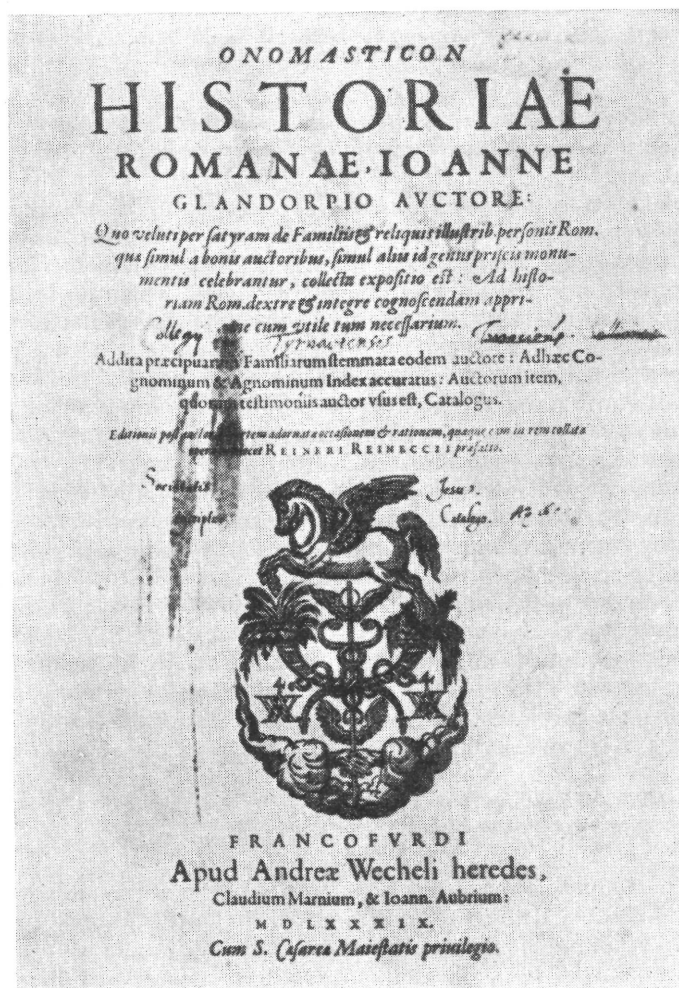
A teológiai tárgyú művek aránylag csekély számával kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy a jozefinista időkben az Egyetemi Könyvtár teológiai állományának egy részét leválasztották a teológiai kar könyvtára számára, amelyet jelenleg a budapesti Hittudományi Akadémia könyvtára őriz. Hogy azonban a hittudományi fiókkönyvtárnak átadott mennyiség éppen a legrégibb beszerzések anyagát lényegesen nem módosíthatta, azt az itt végzett kutatásaink valószínűvé teszik. Bár vizsgálataink még egyelőre csak a volt fiókkönyvtári anyag 50%-ára terjedtek ki, a turóci kollektióból 2, a vágsellyeiből pedig 1 kötet került elő, jelezve, hogy a további kutatások sem fogják az Antiquissima-gyűjtemény első két kollektiójának szak szerint megoszló arányát lényegesen módosítani.

Eszerint a pusztaság szerinti megoszlás világosan mutatja, hogy az Egyetemi Könyvtár alapját képező jezsuita kollégiumi könyvtár tipikusan *tanulmányi jellegű* volt, a középiskolai oktatás szintjén. Megerősíti vélekedésünket a közelebről való, tartalmi vizsgálódás is. A fő klasszikus auktorok: VERGILIUS, CICERO, JULIUS CAESAR, SALLUSTIUS, QUINTILIANUS mellett ezeknek kommentátorai szerepelnek, valamint nyelvyakorlásra és verstani elemzésekre szolgáló kézikönyvek.

A könyvek szerzői, leszámítva az ókori klasszikusokat és a középkori teológia néhány képviselőjét, mint Szent ÁGOSTONT, BERNÁTOT, KEMPIS Tamást és GUILLERMUS bíboros, pápai kancellárt, a következők:

Jodok WILlich (1501—1552) porosz orvosdoktor, Odera-Frankfurtban a görög nyelv tanára, majd orvosprofesszor: protestáns szerző. Johann MURMEL (megh. 1527) a münsteri gimnázium rektora, humanista tudós. Georg FABRICIUS (1516—1571) költő és kritikus, protestáns lelkész Eislebenben. Johannes MANTUANUS, igazi nevén SPAGNOLI (megh. 1518), mantuai származású, a karmelita rend generálisa. Paulus MANUTIUS (1512—1574) a híres

velencei nyomdász, Aldus MANUTIUS fia, író, klasszikusok kommentátora. Aldus MANUTIUS (megh. 1597) az előbbinek fia, gimnáziumi tanár Rómában. Marius NIZOLIUS a XV. században élt humanista szerző, CICERO-komentátor. Laurentius SURIUS (1522–1578) lübecki születésű karthauzi szerzetes,

I. ábra. Példa a legrégebbi beszerzések címlapi possessor — bejegyzéseire (Ant. Tur. I/11.)

történetíró és hitvitázó. Johann GLANDORP (megh. 1564) MELANCHTON kedvelt tanítványa, rektor Braunschweigben és Gosslarban: protestáns szerző. Elias REUSNER (megh. 1612) orvos és történészprofesszor Jenában: protestáns szerző. Cesare BARONIO (1538–1607) bíboros, a vatikáni könyvtár őre, egyháztörténész az ellenreformáció szellemében. Christoph LANDINI (1480–1510) firenzei humanista költő, filozófus, szónok és nyelvész. Johann RIVTUS (1500–1553) a meissenai iskola inspektora, protestáns szerző.

E névsorból mindössze 3 személy számítható a katolikus egyház képviselőihez (MANTUANUS, SURIUS, BARONIO), az ellenreformációs irodalomhoz pedig csak az utóbbi kettő. Ezzel szemben találunk 5 protestáns szerzőt, míg a többi világi, humanista tudós és tanár.²⁶

E középiskolás, tanulmányi anyag tehát a humanista műveltség taláiban gyökerezett, fő céljának az ókori klasszikusok ismertetését tartva. Nem egyoldalúan rendi, szerzetházi könyvtár volt, hanem a világi műveltség alá-támasztására törekedett elsősorban.

Ugyanakkor azonban a fennmaradt, csekély számú vallásos könyv tartalma jellemző a trienti zsinat szellemében új erőre kapó, céltudatosan katolikus irányulásra.

Mindenekelőtt a magasabb teológia képviselőinek szereplését találjuk jellemzőnek; Szent ÁGOSTON, Szent BERNÁT és — ideszámíthatjuk, ismerve TELEGDY ajándékát — Szent TAMÁS műveit.²⁷ Bár valamennyien középkori szerzők, különösen a két utóbbi az ellenreformációs, jezsuita szellemre mutat. AQUINÓI Tamás ARISTOTELESEN alapuló bölcséletét a trienti zsinat állította újból előtérbe.²⁸

De ennek a szellemnek képviselője Cesare BARONIO római bíboros *Annales ecclesiastici* című nagy egyháztörténeti műve is, amelynek kötetei éppen ebben az időben, folyamatosan jelennek meg évenként, többféle kiadásban is. A könyvtár ezeket a későbbi időkben is gondosan beszerzi.

A tudományos jellegű teológiai irodalom mellett a népszerű, lelki olvasmányok körébe tartozik KEMPIS Tamás elterjedt műve, az *Imitatio Christi*. JACOBUS A VORAGINE domonkos szerzetes és genovai érsek (megh. 1298) híres *Legenda aurea*ja pedig már a reformáció kora előtti kolostorokban általánosan elterjedt olvasmány volt, sőt, mint ismeretes, kódexeink legenda-anyagának egyik fő forrása.²⁹

Mindezek azonban nem feledtetik azt, amit az Antiquissima-gyűjtemény turóci kollektójának első szériája már világosan a szemünk elé tár: a könyvtár jellegét a humanista oktatás szolgálatában álló, tipikus tanulmányi követelmények határozták meg.

II. széria : 1589—1591

Jelzete: Ant. Tur. II.

Ezt a periódust a második könyvtáros-kéz beírásai jelzik. Az elsővel ellentétben dőltbetűs, de ugyancsak gondos, higgadt írás. Ott, ahol nem az első könyvtáros kézírását egészíti ki, a következő szöveggel szerepel: „Collegii Turociensis Societatis Jesu Catalogo inscriptus.” Csupán 1591-ig megjelent könyveken található. Eltűnése egyidejű tehát a könyvtár nagy pusztulásával.

Ez a kézírás őrizte meg számunkra az első, pontos szerzeményi évszámot is az egyik ősnymtatvány: a TURÓCZI-féle krónika 1488-i brünni kiadásának címlapján. A szöveg így szól: „Collegii Turociensis Societatis Jesu donatus a

²⁶ Az egyes szerzőkre vonatkozó adatok: JÖCHER, Chr. G.: *Allgemeines gelehrten Lexicon*. Leipzig, 1751.

²⁷ AQUINÓI Szt. TAMÁS művei, amelyeket 1586-ban TELEGDY hagyatékából adtak át a könyvtárnak, az 1591. évi lutheránus támadás idején pusztulhattak el. 1600-ban ugyanis, a könyvtár újr alapításakor, újból beszerzik. Vö. EK *Vet.* 08/28. (Ant. Sell. I/12.)

²⁸ Vö. SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet*. Bp. 1939. 4. köt. 112. l.

²⁹ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Bp. 1931. 178. l.

Francisco Zabo anno 1590." A könyvet tehát SZABÓ Ferenc ajándékozta 1590-ben a znióváraljai könyvtárnak.³⁰

De taláunk e korszakból olyan könyvet is, amely előzőleg ismert nevű, történeti személyek birtokában volt. Stanislaw SOKOLOWSKI (1537—1593), a krakkói egyetem teológia-professzora BÁTHORY István lengyel királynak ajánlotta katolikus hitvédelmi munkáját, amely *De verae et falsae ecclesiae discrimine* címmel 1583-ban jelent meg Krakkóban, címlapján a nyomtatott ajánlással: „Ad Serenissimum Stephanum I. Poloniae Regem.” A könyv másik lapján viszont az alábbi kézzel írott ajánlást olvashatjuk: „Magnifico Wolfgango Kowaciosky Stephanus Rex Poloniae mittit: postulans ut ad eius lectionem sodalis accedar affectibus, animoque praeparato.”³¹

A művet tehát maga BÁTHORY küldte kedves emberének, KOVASÓCZY Farkasnak, aki mint a kormányzótanács tagja Erdély államügyeit vezette.

Tekintve, hogy a könyv 1583-ban jelent meg, BÁTHORY viszont 1586-ban már meghalt, a könyvet a két évszám közötti időben küldhette KOVASÓCZY-nak. Maga KOVASÓCZY sem élt sokáig: 1594-ben az új erdélyi fejedelem, BÁTHORY Zsigmond kivégeztette. A turóci könyvtáros kézírásából azonban úgy látszik, hogy a könyv még életében került Znióváraljára, talán ő maga ajándékozta a kollégiumnak 1589—1591 táján, amikor BÁTHORY István már nem élt.

Ami újdonság még ebben a szériában, az, hogy itt tűnnek fel először magyar szerzők a könyvek írói között. Ilyen az előbb említett TURÓCI János *Chronica Hungarorum* című műve, és ilyen TEMESVÁRI Pelbártnak, a híres ferences prédikátornak a beszédeit tartalmazó munka, amely 1501-ben Hagenauban jelent meg.³²

A magyar eredetű könyvek feltűnése illusztrálja a jezsuitáknak azt a kezdettől való törekvését, hogy idegen létükre is idomuljanak a környezethez, mint ahogy a provinciális is fontosnak tartotta, hogy a kollégium személyzete, ha nem is éppen magyarokból, de legalább magyarországi születésűekből álljon. Ezt a követelményt először nehéz volt teljesíteni, hiszen kezdetben a protestáns többségű magyarságból csak igen kevesen léptek a jezsuita rendbe. 1590 decemberében például Znióváralján a 10 főnyi személyzetből csak 3 magyar (KASSAI István, SZÁNTÓ István, MÁRTON Miklós). A többiek közül 3 szláv (ebből 1 horvát és 1 szlovák), 1 belga, 1 dalmata és 1 spanyol.³³ A nemzetiségi összetétel tehát meglehetősen tarka, de legalább a fele mégis magyarországi születésű.

Az időszak többi könyveszerzése csekély: mindössze BARONIO egyháztörténeti művének második kötetét találjuk még, továbbá CICERO beszédeit és a Jézus-Társaság 1583. évi, Rómában megjelent annalesét.

³⁰ EK jelzete: *Inc. 228* (Ant. Tur. II/1.) Megjegyzendő, hogy az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-katalógusában, amely még a XIX. században készült, s ahol a címlapi bejegyzések is fel vannak tüntetve, tévedés folytán „1590” helyett „1690”-et írtak. Ez anakronizmus, mivel a turóci kollégium már 1598 óta nem létezett. Csak rendház maradt itt, amely a BOCSKAI-szabadságharc után ismét helyreállt. Itt is keletkezett később könyvtár, legalábbis bizonyos számú könyvanyag, de iskola többet nem nyílt. Elnevezését a rendház könyvein mindig világosan feltüntetik: „*Residentia Turociensis*”, amely nem tévesztendő össze a „*Collegium Turociense*” kifejezéssel.

³¹ Jelzete: *Ant. Tur. II/3.*

³² EK kéziratár, *RMK III. 22.* (Ant. Tur. II/2.)

³³ *Catalogus personarum 1590.* id. h.

III. széria : 1593—1594

A harmadik könyvtáros már hanyagabb betűkkel, gyorsabban ír, s ki zárólag 1593- és 1594-ben megjelent műveket jegyez be. Jellegzetessége, hogy „Turociensis” helyett mindig „Tyrociensis”-t ír. Mindössze két kötetet található meg kézírása: BARONIO egyháztörténeti munkáinak új, római kiadásban beszerzett első és második darabján.³⁴

IV. széria : 1595—1597

A negyedik kézírás 1591—1596 között megjelent műveken tűnik fel, s az utolsó bejegyzőt képviseli a turóci gyűjteményben. Tekintve, hogy 1597 januárjából fennmaradt egy olyan névtár is, amelyben a könyvtár prefektusát is megemlítik, nevét is tudhatjuk: valószínűen a skót származású MORUS Florentiusszal azonos.³⁵

Kalligrafikus írásának különös ismertetőjele még az, hogy Turóc nevét mindig „Th”-val írja: „Thurociensis.” BARONIO említett művének 3., 4., 5. és 6. kötetét írja be, valamint a kor híres jezsuita provinciálisának, CANISIUS Szent Péternek 1591-ben megjelent elmékedéseit.³⁶

Az utolsó három periódus szórványos és nem különösebb jelentőségű beszerzéseiből világosan látható a pusztítás következtében tönkretett könyvtár lassú sorvadása. Az ellenséges érületű, lutheránus környezetben a kollégium is csak vegetált, míg 1598-ban át nem költözött Vágsellyére.

Feltűnő, hogy az egész znióváraljai gyűjteményből a költözéskor csak az első szériában található, említett 23 kötetet vitték magukkal. Az 1589 utáni beszerzéseket, legalábbis, amennyire a maradványok mutatják, otthagyták a rezidenciává, rendházzá egyszerűsödött régi székhelyen. Innét csak később, nagy kerülővel csatlakoztak azután ismét a gyűjteményhez, már a második nagyszombati korszakban.

TEMESVÁRI Pelbárt munkája például még 1644-ben is a znióváraljai rendház birtokában volt. KOVASÓCZY Farkas könyvét pedig még 1667-ben is itt őrizték. BARONIO egyes kötetei viszont 1620-ban a felvidéki birtokos SZENT-IVÁNYI-család egyik tagjának, Ferencnek a kezére jutottak, s innét kerültek vissza 1632-ben a már Nagyszombatban őrzött könyvtárba.

A *Legenda aurea* a pozsonyi kollégiumba került, s innét csak II. JÓZSEF idejében tért vissza, a feloszlott kolostorok könyvanyagával együtt, már a pesti Egyetemi Könyvtárba. A legkalandosabb sorsa azonban KEMPIS Tamás könyvecskéjének lett. Ez, miután egy ideig ugyancsak a turóci rezidenciában maradt, a kapucinusok budai rendházába került, s innét csak 1950-ben, a második nagy kolostori könyv-elosztás idején tért vissza eredeti helyére: az Egyetemi Könyvtárba.

A turóci gyűjteménnyel a könyvtár XVI. századi szerzeményeinek sora le is zárul. Ami ezután következik, már az 1600. évi újraalapítás munkája.

³⁴ *Ant. Tur.* III/1—2.

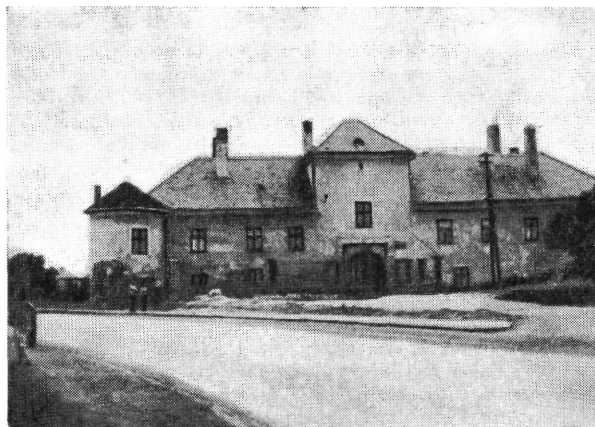
³⁵ *EK keletkezése.* 54. l.

³⁶ *Ant. Tur.* IV/1—5.

3. Vágsellye (1598—1605)

A CARILLO Alfonz által 1600-ban újjászervezett könyvtár állományából 12 kötet maradt fenn. Ezek közül egynek a címlapján az 1599-es beszerzési év olvasható, a többi 11 kötet címlapján az alábbi szöveg: „Collegii Selliensis Societatis Jesu inscriptus Catalogo An. 1600.”

Itt azonban már segítségünkre van a SZENTIVÁNYI-féle, 1690. évi katalógus is, amely még további 23 azóta elveszett mű emlékezetét tartotta fenn.

2. ábra. A vágsellyei kollégium épülete
(A felvétel JÁN PÖSTÉNY (Pozsony) és TÓTH András szívességéből)

Természetesen, adataink még így sem teljeseek, hiszen említettük, hogy a SZENTIVÁNYI-katalógus nem pontos: azokat a műveket, amelyeket 1632-ben újra katalogizáltak, nem az eredeti szerzeményi évvel, hanem az 1632. évszámmal tüntette fel. Így még több, azóta elveszett 1600 és 1600 előtti szerzemény lappanghat e katalógus 1632. évi, feltűnően nagyszámú beszerzései között. Ezeknek felderítése azonban ma már, éppen a könyvek hiányában, lehetetlen.

Csak arra szorítkozhatunk, ami bizonyítható. Maradványaink szerint 1598-ban 23 kötetet vitt magával a kollégium Turócból Vágsellyére, ezen kívül 1600-ban még 35 kötet új beszerzésről van tudomásunk (23 a katalógusból, 5 egyéb forrásból, 12 pedig megmaradt: előkerülve az 1632. évi szerzeményekből). Az 1600. évben tehát összesen 63 kötet őrzéséről van tudomásunk.

Ezek után felvetődik a kérdés, mit jelentett a könyvtár újraalapítása? Megállapíthatunk-e a könyvgyűjtés, illetve a nevelés irányelveiben valami változást, összehasonlítva a már ismertetett znióváraljai időszakokkal?

Ennek eldöntésére a következőkben felsoroljuk a vágsellyei kollekcio I., 1600. évi szériájának kötetait, utána pedig az elveszett, de emlékekben ránkmaradt könyvek adatait.

I. széria: 1599—1600

Ant. Sell. I.

1. *Dictionarium Graeco-Latinum*. Basileae, 1584. görög—lat. szótár
2. THUKYDIDES: *De bello peloponeso*. H. n. 1588. görög tört.
3. HERODOTOS: *Historiarum libri*. H. n. 1592. görög tört.

4. FLAVIUS BLONDINUS: *De Roma* . . . Basileae, 1559. római tört.
5. DIONYSIUS Halicarn.: *Historia et retor.* Francofurdi, 1586. tört. és szónoklattan
6. SIGONIO Carlo: *De iure populí Romani.* Bononiae, 1584. római jogtört. kézikönyv
- 7—8. GENEBRARD: *Chronographia.* Coloniae, 1581.
9. BRISSONIUS, B.: *De sollemn. Romani.* Francofurdi, 1592. római jog
10. ROSINUS, J.: *Romanarum antiquitatum libri.* Basileae, 1583. római tört. Hozzákötvé: PANUVIUS: *Fastorum libri.* római tört.
11. APHTONIUS: *Progymnasmata.* Francofurdi, 1598. görög tört.
12. AQUINÓI Szt. TAMÁS: *Summa theologica.* H. n. 1508. teológia

A Szentiványi-katalógusban fennmaradt 1600. évi (elveszett) beszerzések :

- Dictionarum poeticum a litera ad finem.* Venetiis, 1551. irodalmi kézikönyv
 DELRIUS, Martinus S. J.: *Syntagma tragoedia Latina.* Antverpiae, 1593. irodalom
 HORATIUS: *Epistolae, cum scholiis Zembrini.* Francofurdi, 1577. irodalom
 ISSELT, M.: *Rerum in orbe gestarum commentar.* Coloniae, 1586. tört.
 PISTORIUS, J.: *Falsitas lutherana detecta.* Friburg, 1601. hitvédő teológia
 PIERUS, J.: *Hieroglyphica Aegyptiana.* Lugduni, 1594. írástört.
 PONTANUS, Jacob S. J.: *Commentarii Virgilii Bucolica, Georgica.* Augustae, 1599. irodalom
 SCALIGER, J. Caesar: *Poetices libri.* H. n. 1586. I—IV. tom. irodalom
 SCAPULA, J.: *Lexicon Graeco-Latina.* Basileae, 1594. irod. kézikönyv
 TERENTIUS: *Comoedia.* Francofurdi, 1579. lat. irodalom
 TORRENTIUS: *Sacra poemata.* Antverpiae, 1594. vallásos irod.
 TURNERUS, R.: *Orationes.* Ingolstadt, 1599. egyházi beszédek
 VAERENIUS, J.: *Syntaxa Graeca.* Coloniae, 1581. görög nyelvtan
 VERGILIUS: *Bucolica-Georgicon-Aeneis.* Francofurdi, 1583. lat. irodalom
 ARISTOTELES: *Physica.* Venetiis, 1585. görög filozófia
Athenai Deiphnosophistarum libri. H. n. 1597. görög filozófia
 CICERO: *Orationes.* Lugduni, 1554. lat. irodalom
Thesaurus linguae Latinae. Basileae, 1551. I—III. tom. lat. irodalom
 DIOGENES LAERTIUS: *De moribus et vita philosophorum.* Lugduni, 1561. filozófiatört.
 MURETUS, Ant.: *Orationum tomorum.* Ingolstadt, é.n. irodalom
 NATALIS: *Mythologiae.* Francofurdi, 1588. görög—lat. vallástört.

Acta Jesuitarum in Hungaria (Pozsony):

Bibliorum Regionum [libri] quatuor linguarum. Antverpiae, 1571. I—V. tom. vallásos irod.
 (FORGÁCH Ferenc nyitrai püspök ajándéka 1600 augusztusában. Még 1637 előtt elveszített, ebben az évben ugyanis KÁROLYI Mihály özvegye, SEGNYEY Borbála ajándékból újra beszerzik. Ez utóbbi példány ma is megvan.)

Táblázataink szerint a könyvtár újraalapítási beszerzései közül 34 mű adatait ismerjük. Szakszerinti statisztika szerint ezekből is csak 5 mű vallásos jellegű. A többi, tehát szám szerint 32 megint csak a korabeli középkorai humanista oktatás szolgálatában álló tankönyv.

II. széria: 1601—1605

Ant. Sell. II.

Ha vizsgálódásainkat tovább folytatva, kiterjesztjük a vágsellyei kollektio második szériájára is, tehát az újraalapítást követő évekre, egészen az iskola fennállásáig, hasonló eredményre jutunk.

Táblázat szerint:

Ant. Sell. II.

1. STOBAEUS, J.: *Sententiae ex thesauris Graecorum.* Antverpiae, 1575. görög irod.
2. PLATON: *Opera omnia,* Marsilio FICINO interpretata. Lugduni, 1590. gör. filozófia
3. CEDRENUS: *Annales.* Basileae, é. n. tört.
4. ALEXANDRINUS APPIANUS: *Romana historia.* H. n. 1592. tört.

5. BARONIO, C.: *Annales ecclesiastici*. Roma, 1596. 7. tom. egyháztört.
6. TACITUS: *Anales*. Francofurdi, 1592. római tört.
7. BOSIO, I.: *Istoria della sacra religione . . . di San Giovanni Gierosolimitano*. Roma, 1594. egyháztört. (rendtörténet)
8. JOVIUS, Paulus: *Vitae illustrium virorum*. Basileae, 1578. tört.
9. CUVIACIUS, Jac.: *Opera*. Francofurdi, 1595. jogtud.
10. EUKLIDES: *Elementorum libri*. Coloniae, 1591. geometria
11. XENOPHON: *Opera*. Francofurdi, 1594. görög tört.
12. CLAVIUS, Chr.: *Horologiorum descriptio*. Roma, 1599. természettud.
13. CLAVIUS, Chr.: *Astrolabium*. Roma, 1593. természettud.
14. TARCAGNOTA, G.: *Delle historie del mondo*. Venetiis, 1598. tört.
15. TARCAGNOTA, G.: *Delle historie del mondo*. 2. tom.
16. TARCAGNOTA, G.: *Delle historie del mondo*. 3. tom.
17. PERERIIUS: *Commentarii in Daniele prophetam*. Antverpiae, 1594. vallásos irod.
18. TERENTIUS: *Opera*. Lugduni, 1560. latin irod.
19. GRETSERUS, Jac. S. J.: *Apologeticus*. Ingolstadt, 1600. hitvédő irod.
20. LIVIUS: *Historia*. Francofurdi, 1588. lat. tört.
21. CONIATE, N.: *Historie de gl'imperatori graeci . . .* Vinetia, 1569. tört.
22. ZONARAS, G.: *Historia*. Vinetia, 1572. tört.
23. DELRIO, Mart.: *Disquisitionum magicarum libri*. Moguntiae, 1603. természettud.
24. TURSELLINUS: *Laurentanae historiae*. Moguntiae, 1600. vallásos irod.
26. DUNS SCOTUS: *Libri*. Venetiis, 1597. teológia
26. RUFFINUS: *Opera*. Parisiis, 1580. teológia
27. PROSPERUS: *Opera*. Duaci, 1577. vallásos irod.
28. *Corpus Juris Civilis*. Venetii, 1583. jogtudomány (törvénytár)
29. *Corpus Juris Civilis*.
30. LIPPUS Brandolinus: *De ratione scribendi*. Coloniae, 1573. irodalom
31. JUSTINUS: *Ex Trogo Pompeio historia*. Coloniae, 1593. tört.

A Szentiványi-katalógusban fennmaradt (és azóta elveszett) 1605. évi beszerzés :

PRATEOLUS, Gabriel: *Elenchus haereticorum omnium*. Coloniae, 1605.

Itt is, 32 kötetből mindössze 9 a vallásos jellegű irodalom képviselője a többi tankönyv. Közelebről vizsgálva a szerzőket, s különválasztva a nagy számban képviselt ókori klasszikusokat, az alábbi névsort állíthatjuk össze:

FLAVIUS BLONDUS (1392—1463) híres történész, pápai titkár. CARLO SIGONIO (1523—1584) történész és kritikus, paduai professzor. GILBERT GENEVARD (megh. 1597) bencés, majd Aix-i érsek, teológus és héber nyelvész, aki IV. HENRIK francia király ellen tartott tüzes szónoklatokat. BARNABAS BRISSON (1531—1591) jogtanár, a párizsi parlament ügyvéd-generálisa, III. HENRIK alatt államtanácsos és külföldi követ. JOHANNES ROSINUS (1551—1626) lelkész Wickerstaedtben, hitszónok Naumburgban: protestáns szerző. PANVINIUS (1529—1568) ágostonrendi szerzetes, történész. MARTIN DELRIO (1551—1608) antwerpeni születésű jezsuita, filozófus és teológus, löweni tanár. MICHAEL ISSELT (megh. 1597), a hamburgi olasz kereskedők hitszónoka, aki Löwenben tanult filozófiát és teológiát. JOANNES PISTORIUS (1544—1607) teológiai és orvosdoktor, hesseni születésű. Előbb protestáns, majd katolikus teológus és kanonok. JACOB PONTANUS (1542—1626) jezsuita irodalom-tanár Augsburgban. JULIUS CAESAR SCALIGER (1484—1558) humanista filozófus, költő és kritikus. TORRENTIUS, másképp VAN BAECKEN (1520—1595) filológus Löwenben és Brüsszelben. ROBERT TURNER (megh. 1599) katolikus angol, aki a vallásüldözés miatt elhagyva hazáját, Ingolstadtban lett egyetemi rektor, teológus. ANTONIUS MURETUS (1526—1585) humanista kritikus és szónok, aki élete végén pappá szenteltette magát, sőt, egyes források szerint jezsuita lett. HIERONYMUS NATALIS (megh. 1580) spanyol jezsuita, görög és héber nyelvet tanított Rómában. JACOBUS BOSIUS a XVI. század második felében élt mint a

jeruzsálemi Szent János lovagrend tagja. Paulus JOVIUS (1483—1552) a híres humanista történetíró. Jacobus CUJACIUS (1520—1590) francia jogtanár Bourges-ban, egy ideig a savoyai herceg tanácsosa, korában híres jogász. Christoph CLAVIUS (megh. 1612) jezsuita matematika-professzor Rómában, bambergi születésű. Joannes TARCAGNOTA nápolyi író, a XVI. század derekán élt. Benedictus PEREIRA (PERERIUS, 1535—1610) spanyol jezsuita, a szentírás-tudomány szakértője. Jacob GRETSER, marcdorfi születésű jezsuita, szül. 1560-ban. Horatius TURSELLINUS (megh. 1599) jezsuita, római tanár. Aurelius BRANDOLINUS (megh. 1498) firenzei szónok, költő és muzsikusk, humanista szerző. Gabriel PRATEOLUS (megh. 1588) a teológia doktora a párisi Sorbonne-on.³⁷

Ebben a névsorban már megfigyelhető a katolikus szerzők előtérbenyomulása a humanista világiak mellett, és protestáns író csak egy marad. A művek tárgya tekintetében azonban nincs változás, a könyvtár gyűjteményében továbbra is a középiskolás tankönyvek uralkodnak.

A könyvtár jellege tehát 1586 óta nem változott, s CARILLO újrualapítása sem térítette el eredeti rendeltetésétől, a középiskolai, tanulmányi könyvtár típusától. Ami változás mutatkozik, az csak a tananyag differenciálódására, elmélyülésére mutat és a katolikus szerzők nagyobb súlyára. A görög—latin irodalom mellett a vágsellyei időszakban már feltűnnek jogtudományi művek (Sigonio, Brissonio, Cujacius könyve, a *Corpus Juris Civilis* kötetei). De feltűnnek a természettudományos érdeklődés kezdetei is (EUKLIDES geometriája mellett CLAVIUS és DELRIO művei).

Ismerve azt a gondot is, amellyel a rend a vágsellyei iskola tanári karát kiválogatta,³⁸ megállapíthatjuk, hogy a könyvtár, bizonytalan és viszontagságos kezdetei után egy fokozatos színvonalbeli emelkedés útján volt, amikor a BOCSKAI-háború ismét megszakitotta a fejlődését. A művelődés, amelynek tankönyvei segítségével szolgálatában állt, határozottan katolikus és ellenreformációs szellemű volt, de a klasszikus ókor megismertetésében, valamint a jog és természettudomány kezdeteiben ugyanazokat a célokat szolgálta, amelyek a humanizmussal meginduló világi műveltség alapjai is voltak, függetlenül a vallási harcok szellemétől.

Az állomány alapjainak elemzése azonban arra is felhívja a figyelmünket, hogy ebben az anyagban különleges ritkaságokat, tartalmuk vagy kiadásuk miatt rendkívüli értékes műveket hiába keresünk. Ósnyomtatvány például mindössze kettő akad. Kódexek egyáltalában nincsenek, ezekből az elsőt csak a második nagyszombati korszakban, 1628-ban szerzi be a könyvtár.³⁹

Ez is csak a gyűjtemény középiskolai, tanulmányi jellegét erősíti. A jezsuiták csupán az oktatómunka gyakorlatához kerestek támaszt, a könyvgyűjtés nem volt öncél, és a rend kollektív szellemében egyéni hajlamoknak különben sem jutott nagy szerep. A főúri magánkönyvtárak vagy a személyes, nagyúri gondoskodáshoz kötött intézmények gyűjteménye mellett tehát anyagával nagyobb jelentőségre nem emelkedett.

Ma az Antiquissima-gyűjtemény e két első kollekciójának, az 1586—1605 közötti beszerzéseknek különleges értékét nem a könyvek tartalma adja,

³⁷ Adatok vö. JÖCHER: *I. m.*

³⁸ *EK keletkezése.* 49. l.

³⁹ *Cod. Lat.* 73. (Ant. Tyrn. 1628/1.)

hanem beszerzésük ideje, ennek országos viszonylatban való régisége és az a körülmény, hogy e gyűjtemény legtöbb darabját az Egyetemi Könyvtár a XVI. század óta megszakítás nélkül őrzi.⁴⁰

DEZSÓ DÜMMERTH: L'ORIGINE DES COLLECTIONS DE LA BIBLIOTHÈQUE UNIVERSITAIRE DE BUDAPEST

Nous avons déjà démontré dans une étude précédente que, en opposition à la conception généralement adoptée jusqu' à présent, la Bibliothèque Universitaire de Budapest ne fut pas fondée en 1635, en même temps que l'Université, mais beaucoup plus avant. En réalité, sa fondation remonte à 1561; c' est alors que les Jésuites avaient établi la bibliothèque de leur collège de Tyrnavia (Nagyszombat, aujourd' hui Trnava en Tchécoslovaquie), ancêtre de la Bibliothèque Universitaire de Budapest. Les matériaux conservés par celle-ci depuis l'époque antérieure à 1635 jusqu' à nos jours font preuve de notre thèse.

Ce matériel dénommé *Antiquissima* constitue aujourd' hui une collection spéciale qui se divise en des groupes selon la lieu et la date de l'acquisition. Car le collège des Jésuites changea plusieurs fois de siège et durant une période, il a même fermé ses portes. A ce temps, les livres de la bibliothèque étaient gardés à Vienne, d' où ils furent plus tard retournés en Hongrie.

La collection des *Antiquissima* se compose actuellement des groupes suivants:

I. *Collectio Turociensis*. Acquisition de la bibliothèque pendant la période de 1586 à 1598, lorsque le collège résida à Znióvárálja, dans le comitat Turóc.

II. *Collectio Selliensis*. Acquisitions des années 1598 à 1605, quand le collège avait son siège à Vágsellye, au comitat de Nyitra.

III. *Collectio Tyrnaviensis*. Acquisitions de 1612 à 1635 à Tyrnavia, avant la fondation de l'Université.

De la période du premier collège de Tyrnavia (1561—1567), nous n' avons pas de livres. L'étude présente ne s' occupe que des collections de Turóc et de Sellye, et analyse en détail leur composition thématique. Nous avons pu constater que la bibliothèque du collège des Jésuites de Hongrie avait, pendant la période de 1586 à 1605, un caractère typiquement humaniste et elle possédait un fonds destiné à l'usage des étudiants du collège. Ce fonds se composait en premier lieu d' ouvrages des auteurs classiques anciens auxquels venaient s' ajouter les livres de la littérature ecclésiastique; à côté des ouvrages de théologie catholique, on y trouvait représentée la théologie protestante aussi, servant selon toute vraisemblance les buts des controverses religieuses.

⁴⁰ Az *Antiquissima*-gyűjtemény harmadik kollekcója — *Collectio Tyrnaviensis 1612—1635* — már a második nagyszombati letelepülés korszakára vonatkozik. Ez a gyűjtemény, beszerzésének idejét tekintve, nem tartozik jelen tanulmányunk keretei közé, mivel itt csak a XVI. századvég és a XVII. század első éveivel kívántunk foglalkozni: az első és második magyarországi jezsuita kísérlet korával. De a kollekcó terjedelme sem tenné lehetővé itt a részletesen elemző ismertetést.

A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása

1. Napjainkban a tudományos kutatás egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, és ennek megfelelően növekszik a tudományos kutatás eredményeit közlétező publikációk száma is. BARABÁSI Rezső a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában tartott előadásán¹ bemutatott egy grafikont a Szovjetunió (publikált és nem publikált) dokumentum-termésének 1980-ig várható növekedéséről. Ez igen nyugtalanító képet ad a növekedés gyorsuló tendenciájáról² és arról, hogy a dokumentálással foglalkozó személyek száma, sajnos, nem növekszik a dokumentumok számának arányában. A grafikon által elének vetített kép tulajdonképpen általános érvényű, hiszen világjelenség a dokumentumok számának rohamos növekedése és a dokumentációs feldolgozás nehézségeinek egyre nehezebben leküzdhető fokozódása. A dokumentumok összennyiségének növekedése mellett a tudományos dokumentumok számának növekvő tendenciája külön is igazolható.³ A tudományos dokumentumok esetében, a számszerű növekedés mellett, egy másik nyugtalanító körülmény is kimutatható: a tudományok differenciálódásával és a tudomány termelő erővé válásával párhuzamosan megnövekedett a kutatási témák, illetve a kutatási feladatok kitűzésének felelőssége is. Vigyázni kell arra, nehogy már korábban mások által behatóan vizsgált vagy megoldott kutatási feladatot kapjon a kutató; vigyázni kell a kutatás részmozzanatainak sorrendjére; vigyázni kell a szóban forgó kutatás határidejének betartására stb.⁴ Mindezek a felelősségi szempontok, ezek gondos tekintetbevétele sok gondot ró e dokumentumokkal kapcsolatos tájékoztatás felelőseire, sőt a tudományos kutatás szervezőire és irányítóira is. E nyugtalanító körülmények enyhítésében jelentős szerepet játszhat az ún. kutatási tájékoztatás. E szolgáltatás jelentőségéről és világviszonylatban betöltött szerepéről képet nyerhetünk RÓZSA György *Tudományos tájékoztatás és tudomány szervezés* c. cikkének az átolvasása révén.⁵ Itt némi bevezetést is kapunk a témakör nemzetközi irodalmába, és megtaláljuk a tudományos tájékoztatásnak nevezett feladatkör egyes részfeladatainak leírását és rendszerezését. RÓZSA György ilyen részfeladatnak tartja pl. a kutatási metodikák dokumentációs vizsgálatát, a kutatók irodalomhasz-

¹ 1964. márc. 7-én *Törekvések a könyvtári és dokumentációs munka technikájának továbbfejlesztésére* címmel.

² Kereken számítva 1960-tól 1980-ig 4 milliőről 22 millióra növekszik a szovjet dokumentum-termés.

³ Vö. *Auger-jelentés* adatait. *Magy. Tud.* 1964. 136–137. l.

⁴ A felelősség témakörével kapcsolatban érdekes SZAKASITS D. György vizsgálata, aki egy kutatóintézet témáit sorra véve megállapította, hogy a témák mintegy 10%-a helytelenül megválasztott. (Hozzászólás RÓZSA György kandidátusi értekezéséhez.)

⁵ *Magy. Tud.* 1964. 135–145. l.

nálati szokásainak felmérését, a kutatási munkaidőmérleg készítését, a tudományos ismeretközlés módszereinek kutatását stb. Ez utóbbi részfeladatról szólva többek közt a következőket írja: „A tudományos tájékoztatás különféle elemzésekkel járulhat hozzá az ismeretközlés módszereinek tanulmányozásához, továbbfejlesztéséhez, Ilyen a publikációk visszatükröződésének elemzése és témaelemzési módszerének fejlesztése, vagyis annak lehető egzakt mérése, hogy egy adott profilú folyóirat közleményeinek témái hogyan aránylanak a profilhoz, továbbá, hogy adott tudományterület fő kutatási témái milyen arányban szerepelnek a folyóiratokban.” (I.m. 144. l.)

Meréség lenne azt állítani, hogy az ilyen témaelemzési statisztikák készítése valamiféle újkeletű módszer, és hogy ezt mi alkalmazzuk elsőként. Már évtizedekkel ezelőtt ismerték és alkalmazták ezt az eljárást külföldön „content analysis”, „analyse du contenu” stb. néven. M. DUVERGER a társadalomtudományok módszereiről⁶ írt összefoglaló munkájában részletesen ismerteti ezt a módszert. Megállapítja, hogy az „analyse du contenu”, tehát a tartalomelemzés⁷ szoros kapcsolatban és rokonságban áll az ún. „sémantique quantitative”-val, tehát a kvantitatív szemantikának nevezett elemző eljárással. Ez utóbbi egy adott szöveg igen kis egységekre (pl. szavakra) való bontásán alapul. Az ilyen elemzés célja lehet pl. a stílus jellemzőinek meghatározása, de lehet ugyanakkor bizonyos (kivonatolási érdekű) tartalmi jellemzők megállapítása stb. A kvantitatív szemantika mellett egy másik módszert is rokonságba hoz M. DUVERGER a tartalomelemzéssel: az „analyse des tables des matières quantitatives” nevű módszert, tehát a tartalomjegyzékek mennyiségi összehasonlításának módszerét. Úgy véli, hogy a tartalomelemzésnek nevezett módszer, részletesség és precizitás tekintetében a másik kettő között kb. középpútt foglalt helyet. M. DUVERGER a tartalomelemzési módszer alkalmazásának rövid történetét is ismerteti (152—154. l.). Az első alkalmazások szerint 1923-ra nyúlnak vissza; ekkor jelent meg ugyanis E. W. HUME *Statistical bibliography in relation to the growth of modern civilisation* (New York) c. munkája, amelyben már a szóban forgó módszer bibliográfiai anyagra való alkalmazásával találkozunk. A II. világháború folyamán P. LAZARSFELD és F. N. STANTON hasonló módszerrel vizsgálták a rádióadások programját (*Radio research 1941 és Radio research 1942—1943*). Egész könyvtermékek és folyóirattermékek átfogó elemzésére is alkalmazták e módszert: így B. BERELSON és P. SALTER az amerikai hetilapok szépirodalmi anyagát elemezték, N. DELOUGAZ pedig *Some significant trends in Soviet book production* címmel írt cikket (*Libr. Quart.* 1949. 250—271. l.). Módszertani kézikönyvek is megjelentek a tartalomelemzési módszer bemutatására, ilyenek W. SCHUTZ doktori értekezése *Theory and methodology of content analysis* (1950) címmel és B. BERELSON immár klasszikussá vált összefoglaló munkája: *Content analysis in communication research* (New York, 1952). Gazdag módszertani anyagot tartalmaz ezenkívül a DUVERGER által nem említett *Trends in content analysis* (Urbana, 1959) c. kötet is. Írott és szóban előadott dokumentum-anyagról egyéb dokumentumok elemzésére is átvitték a módszert, így W. ALBIG 1939-ben a közízlés irányait a politikai rajzok és karikatúrák elemzése segítségével állapította meg (*The graphic arts and public opinion* c. New York-ban megjelent könyvében). P. SOROKIN általában a képzőművészetekre, J. H. MUELLER és K. HEVNER, pedig a zenére alkalmazták ugyanezt a módszert. — Ugyanezen módszer magyar alkalmazási kísérletei sem hiányoznak. Nálunk a szóban forgó módszert nem annyira feltáró, tájékozódási céllal alkalmazták, mint inkább visszatekintő, tervjelentési céllal. A Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlésein az elnökség és az egyes tudományos osztályok szoktak beszámolóikban kisebb témaelemzési statisztikákat közzétenni a megjelent publikációik anyagáról.⁸ Sajnos a tudományos tájékoztatási célzatú hazai tartalomelemzések száma még igen csekély. Ilyen célzatú már pl. RÓZSA György *A magyar társadalomtudományok az UNÉSCO kiadványaiban* c. tanulmányában (Bp. 1960) található témaelemzés.

2. Mivel nincs egységes hazai gyakorlat a témaelemzési statisztikák készítése terén, tanulmányunk fő feladatának éppen annak bemutatását

⁶ DUVERGER, Maurice: *Méthodes des sciences sociales*. Paris, 1961.

⁷ Mi a témaelemzés jelentéskörét szűkebben értelmezzük, mint DUVERGER a tartalomelemzés jelentéstartalmát.

⁸ Vö. pl. a következő elemzéseket: *Magy. Tud. Akad. Kém. Tud. Oszt. Közl.* 1960. 141—163. l. *Magy. Tud. Akad. Műsz. Tud. Oszt. Közl.* 1960. 23—25. l.

tartjuk, hogy végül is hogyan készítsünk ilyen témaelemzéseket. Módszertani leírásunkat úgy kívánjuk megvalósítani, hogy illusztrációs anyagként minél több, már elkészített témastatisztikát mutathassunk be. M. DUVERGER idézett könyvének egyik legfőbb értékét az adja, hogy ő nemcsak a tartalomelemzési módszer történetét vázolja, hanem e módszer alkalmazásának részletkérdéseit is elénk tárja.

a) Az egyik fontos elv a szóban forgó módszer alkalmazása során az elemzésre kerülő dokumentum-anyag bizonyos *kisebb egységekre való bontása*. A kisebb egység M. DUVERGER szerint lehet tartalmi és lehet formai. Tartalmi egységek jönnek létre pl. a dokumentum-anyag témákra, tézisekre, megállapításokra való felbontása révén, formai egységek viszont a dokumentum-anyag tagolási, stilisztikai, ismétlődési, grammatikai, tipográfiai stb. egységekre való bontása révén. Bennünket a továbbiakban kizárólag a tartalmi alapon történő felbontás fog érdekelni, a formai bontás nyújtotta lehetőségek tárgyalásától eltekintünk, mivel ezek tudományos dokumentum-anyaggal kapcsolatban⁹ semmitmondók. Témaelemzések készítésekor első lépés tehát számunkra a dokumentum-anyag témákra való bontása.¹⁰

b) A dokumentum-anyag kis egységekre való tagolása után a témaelemzés következő lépése a kis egységek, jelen esetben a *témák*, bizonyos *rendezése*. Ez a feladat nyomban felveti a kérdést: milyen szakrendszer alapján rendezük a témákat? M. DUVERGER beszél ugyan könyvében (*i. m.* 331–336. l.) a rendszerezés kérdéséről, de ezt csak a társadalomtudományok anyagára vonatkozólag teszi. Rendszert nem ad, csak rendszerezési elveket közöl. M. DUVERGER könyvét e kérdésben sajnos nem használhatjuk. Valójában számtalan tudományrendszeren forog közkézen napjainkban,¹¹ számunkra azonban az a döntő, hogy témaelemzési feladatok során melyik a leghasználhatóbb. Véleményünk szerint elemzési célokra legérdekesebb ún. szubordinatív szakrendszereket, tehát bármikor szükség szerint tovább bontható rendszereket használni.

A témaelemzés sokszor ugyanis nem egyetlen alkalomra készül, hanem kartotékszerűen őrzött adatösszeállítás, amely később újabb tételekkel egészülhet ki, olyan mértékben, hogy idővel csak egyre részletesebb szakrendszer keretein belül lehet elhelyezni az adatokat. A szakrendszer szükség szerinti tágítását, illetve szűkítését viszont elsősorban a szubordinatív szakrendszerek teszik lehetővé. Rózsa György *Társadalomtudományi kutatás tájékoztatási problémái, különös tekintettel a tudományszervezésre és a közgazdaságtudományra c.* kandidátusi értekezésében (Bp. 1963) részletesen kitér a dokumentációs célokra alkalmazható szakrendszer kérdésére (54–66. l.), és ő is a szubordinatív rendszerek alkalmazása mellett tör lándzsát. Részletesen foglalkozik a legismertebb szubordinatív rendszerrel, az ETO-val, ismerteti ennek dokumentációs szempontból tekintett előnyeit és hátrányait. Mindent összevéve az ETO-t — ámbár bizonyos fenntartásokkal — dokumentációs célokra igenis alkalmasnak tartja (61–66 l.). Más véleményen van e tekintetben SZALAI Sándor,¹² aki az ETO-ban meglévő aránytalanságok és logikátlanságok, valamint következetlenségek láttára kétségbe vonja e rendszer dokumentációs célokra való alkalmazhatóságát.

⁹ M. DUVERGER a következőt írja: „az elemzési kategóriákat mindig az elemzésre kerülő anyag természetéhez kell szabni.” (*I. m.* 161.)

¹⁰ A témákra való bontásnál különbséget lehet tennünk tudományos szempontból újszerűen tárgyalt, eredményesen továbbfejlesztett témák és a csak egyszerűen szóba hozott, a korábbi kutatásokat mintegy megismétlő témamegemlítések között. Az ilyen különbségtétel — ha megvalósítható — növeli a témaelemzés értékét.

¹¹ Az ENSZ-UNESCO által közrebocsátott ún. *Auger-jelentés* szerkesztői is bizonyos modern tudományrendszert dolgoztak ki jelentésük céljaira.

¹² Vö. SZALAI Sándor Rózsa György kandidátusi értekezéséről frott opponensi véleményét.

A legismertebb szubordinatív rendszernek, az ETO-nak témaelemzési felhasználása során a következő szempontokat ajánlatos figyelembe venni: nem annyira a minden tudományterületre kiterjedő dokumentum-anyagok témáinak szakrendszerbe állításakor használható elsősorban az ETO, hanem akkor, ha egy-egy tudományág területébe vágó dokumentum-anyagot kell elemeznünk. Egy-egy tudományággal kapcsolatban is tekintetbe kell azonban vennünk, hogy vannak az ETO-nak jól (pl. politika, atomfizika, oceanográfia stb.) és kevésbé jól (pl. irodalomtudomány, földrajz stb.) kidolgozott területei: eredményes témaelemzés elsősorban a jól kidolgozott szakok anyagával kapcsolatban várható. Meg kell még jegyezni azt is, hogy az ETO bizonyos — valóban félrevezető — aránytalanságait és következetlenségeit nem kell megváltoztathatatlan rosszként elfogadni, hanem ezeket egyes ETO-területek szükség szerinti áthelyezése révén többnyire kiküszöbölhetjük.¹³ Ilyen átcsoportosítások megtétele után a teljes tudományrendszerre kiterjedő elemzések készítése sem reménytelen.

A témaelemzési statisztikák esetében alkalmazott szakrendszer, természetesen, az ETO-n kívül más szakrendszer is lehet. Tanulmányunk 3. táblázata például egy sajátos könyvtári folyóirat-szakrendszer alapján készített témamegoszlási statisztikát mutat be.

c) A témákra való felbontás és szakrendszerbe sorolás megtörténte utáni feladatokat M. DUVERGER a következőképpen összegezi: „Ha megvalósítottuk a ‚csoportba sorolást‘, akkor a szöveg egyenlőtlen nagyságú, de szigorú pontossággal megmért dimenziójú ‚pillérek‘ (mondjuk szavak, mondatok, bekezdések stb.) sorozatára bontódik. Ily módon a szöveget tulajdonképpen bizonyos számszerű adatokra fordítottuk le. E számok anyagát ezután már könnyen kezelhetjük a közismert matematikai műveletek segítségével: kiszámíthatjuk ezek középarányosát, átlagértékét, százalékszámát — a számadatok közötti összefüggés érzékeltetése végett, — alkalmazhatjuk velük kapcsolatban a korreláció-számítás, ill. a faktoriális elemzés lehetőségeit stb.” (I. m. 146. l.) Mint látni fogjuk, témaelemzési példáinkhoz az imént javasolt matematikai műveletek és eljárások közül elsősorban a százalékszámítás lehetőségeit vettük igénybe.

d) Az eddig említett tagolási, osztályozási, ill. matematikai szempontokon túl a témastatisztikák készítésének egyéb szempontjai is vannak. Elképzelhető, hogy egy dokumentum-termés *egy adott időpontbani témamegoszlását* akarjuk megállapítani. Ilyenkor, a témaelemzés elvégzése után olyan témamegoszlási keresztmetszet birtokába jutunk, ami már önmagában is sokat mond: tájékoztatást ad a szóban forgó dokumentum-anyag jelenlegi szakmegoszlási struktúrájáról, témáinak sűrűsödési és ritkulási pontjairól. Állításunk igazolásaképpen nézzük meg, hogy vajon valóban így van-e ez: nézzük meg e témaelemzési feladatkörrel kapcsolatban bemutatásra kerülő táblázatok adatanyagát. Elsőnek azt a táblázatot mutatjuk be, amely a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott idegen nyelvű folyóiratok: az *Acták* tanulmányanyagának témamegoszlását mutatja be az 1959. és az 1960. évre vonatkozólag.

A táblázatból kitűnik, hogy az egyes tudományszakok területén az *Acta*-tanulmányok témaanyaga nem mutatott egyenletes megoszlást 1959-ben és 1960-ban: egyes tudományszakok területén szinte semmi anyagot sem talá-

¹³ A közölt táblázatoknál a + jellel kapcsolott szákszámoknál figyelhető meg ilyen áthelyezés.

1. táblázat
Az *Acták*ban megjelent tanulmányok témáinak szakterületenkénti megoszlása az 1959. és 1960. években (2986 téma)

Decimális szám	A tudományterület megnevezése	A témák szakterületenkénti előfordulási száma 1959-ben	%	A témák szakterületenkénti előfordulási száma 1960-ban	%	Az 1959. és 1960. évi %-adatok összesítése
0	A tudomány általában, a tudományos kutatás segédesszközei [bibliográfia, könyvtárügy] Tudományos szervezés, írás, kéziratok, tudományos társaságok	11	0,37	12	0,41	0,78
1	Filozófia	2	0,07	3	0,10	0,17
2	Vallástudomány, valláskritika	8	0,27	6	0,20	0,47
3+65	Társadalomtudományok + üzemgazdaság	78	2,66	30	1,02	3,68
4	Nyelvészet	53	1,80	50	1,70	3,50
51	Matematika	59	2,01	80	2,72	4,73
52	Csillagászat	1	0,03	5	0,17	0,20
53	Fizika	95	3,24	87	2,96	6,20
54+66	Kémia, kristálytan, ásványtan + kémiai technológia	307	10,46	253	8,61	19,07
55+526+56	Geo-tudományok, térképészet, földmérés	78	2,66	25	0,85	3,51
57	Biológia, mikrobiológia	93	3,17	43	1,46	4,63
58	Növénytan	40	1,36	23	0,78	2,14
59	Állattan	86	2,93	56	1,91	4,84
61	Orvostudomány, egészségstudomány [az állatorvostan nélkül]	364	12,39	325	11,07	23,46
62+	Mérnöki tudományok, kohászat, ipari technológia	107	3,64	99	3,37	7,01
669/69	Mezőgazdaság, állattenyésztés, erdőszet + állatorvostan	93	3,17	72	2,45	5,62
63+619	Háztartás	—	—	4	0,13	0,13
64	Lásd: 3+65					
65	Lásd: 54+66					
66/69	Lásd: 54+66					
7	Művészetek	41	1,39	23	0,78	2,17
8	Irodalom	37	1,26	11	0,37	1,63
9	Földrajz, életrajzok, történelem, ósrégészet, régészet	127	4,32	49	1,66	5,98
0/9	Összesen:	1080 téma	57,20	1256 téma	42,72	99,92

lunk, más tudományterületeken viszont a témák halmozódásának tanúi vagyunk.¹⁴ E megállapítás megtételéhez még nem feltétlenül szükséges témaelemzés készítése, az *Acták* időnként megjelenő összesített tartalommutatójának¹⁵ megtekintése alapján is megtehetnénk ezt a megállapítást; a tartalomjegyzékek mennyiségi összehasonlításának nevezett módszer tehát e tekintetben még elegendő lenne. A tartalommutató alapján azonban az már nem mutatható ki, hogy az egyenlőtlen eloszlás imént említett jelensége magukon a tudományterületeken, sőt az egyes részterületeken belül is megfigyelhető. A társadalomtudományok területén pl. a *folklor* szerepel legtöbb témával, a matematikában az *algebra* (1959-ben), illetőleg a *valószínűségszámítás* és rokontudományai (1960-ban), a nyelvtudományban az *orientalisztika*, a fizikában az *atomfizika*, a kémiában a *szerves kémia*, a földtudományokban a *geodézia*, a biológiában a *mikrobiológia*, a növénytanban a *növényfiziológia*, az állattanban az *ízelt lábúak* kutatása, az orvostudományban a *fiziológia*, a mérnöki tudományokban az *építésmérnöki szak*, a mezőgazdaságban az *agronómia*, a művészetek területén az *építőművészet*, az irodalomtudományokban a *magyar irodalomtörténet*, a földrajz-életrajzok-történelem-régészet területén pedig az *ósrégészet* képviselteti magát legtöbb témával. A táblázat százalékos adatai segítségével összesítéseket is készíthetünk: ilyen pl. annak megállapítása, hogy a humán tudományok 18,395 %-át, a természet- és műszaki tudományok pedig 81,528 %-át teszik ki a teljes témaanyagnak.

Egy további elemzési szempont, hogy vajon a legújabbban felmerülő tudományos problémák milyen gyorsan kerülnek bele az *Acta*-tanulmányok témaanyagába? Azt tapasztaltuk, hogy a még kellően körül nem határolt, teljes polgárjogot még nem nyert tudományos kérdések csak bizonyos késéssel találhatnak utat az *Acták* felé. Ezért 1959—1960 között még kevés tanulmány foglalkozott a kibernetika legkülönbözőbb alkalmazásaival, a strukturalista nyelvészet kérdéseivel, az ágazati gazdaságtannal, a rádióasztronómiával, a pszichofarmakonok gyógyászati alkalmazásaival stb. 1960 óta nem vizsgáltuk az *Actákat*; lehet, hogy azóta változás állt be e témakörök szereplésében, de az valószínű, hogy a napjainkban megszülető tudományos problémák most is csak bizonyos késéssel jutnak el az *Acták* publikációs fórumához. Az *Acták* tehát mindig megfelelően leszűrődött és a tudományos vita próbáit kiállt tanulmányokat tesznek közzé, így hát igen alkalmasak a külföldön való terjesztésre, mivel színvonalas eredményeket tárnak a világ elé.

Az elemzésre kerülő dokumentum-anyagnak nem kell feltétlenül olyanféle kiadvány-együttesnek lenni, mint az *Acták* kiadványterülete: egyetlen könyv, egyetlen almanach vagy szaklexikon anyagának elemzése is érdekes képet nyújthat. Nézzük meg pl. az *Új Magyar Lexikon* első 264 címszavára vonatkozólag elkészített témastatisztikát. A természet és műszaki tudományoknak — az eredeti elképzelés szerint — a lexikon anyagának legalább 40 %-át kellett kitennie, és amint az alábbi táblázatból kitűnik, ez az arány — legalábbis az első 264 címszó anyagában — meg is valósult. A humán tudományok együttes érvényesülése: 57,1 %, a természet és műszaki tudományoké: 42,9 %. De nézzük meg magát a táblázatot a maga részletesebb adataival!

¹⁴ Nines anyag pl. a pszichológia, a szociológia, a szociográfia, a pedagógia, a csillagászat, a földrajztudomány stb. területén; viszont a témák halmozódását figyeljük meg a kémia, az orvosi fiziológia, a patológia, az atomfizika, a régészet stb. területén.

¹⁵ Az utolsó ilyen tartalommutató: *Acta et studia Academiae Scientiarum Hungaricae. Index 1962*. Bp. 1963, Akadémiai K. 69 l.

2. táblázat

Az Új Magyar Lexikon első 264 címszavának témastatisztikája:

Decimális szám:	A tudomány megnevezése:	A téma előfordulási száma:	%-szám:
0	A tudomány általában	6	1,8
1	Filozófia	7	2,1
2	Vallástudomány, valláskritika	8	2,4
32	Politika	10	3,0
33	Politikai gazdaságtan	23	6,8
3/39	Egyéb társadalomtudományok	12	3,5
4	Nyelvtudomány	11	3,3
51	Matematika	7	2,1
52	Csillagászat, időmérés	4	1,2
53	Fizika	6	1,8
54+66	Kémia+vegyipari technológia	25	7,4
55/56	Geológia és paleontológia	7	2,1
57	Általános biológia	6	1,8
58	Növénytan	2	0,6
59	Állattan	2	0,6
61	Orvostudomány	9	2,7
62+67/69	Mérnöki tudományok+ipari technológia, építőanyag- ipar	14	4,1
63	Mezőgazdaság	5	1,5
64	Háztartás	1	0,3
7	Művészetek, a zene kivételével	16	4,7
78	Zene	13	3,8
8	Irodalom	11	3,2
91+908	Földrajz+honismeret	57 (56+1)	16,9
92	Életrajzok	56	16,6
93/99	Történelem és segédtudományai	20	5,9
	Összesen:	338	

A fenti táblázat megtekintése után feltűnhetett esetleg számunkra az, hogy az elemzésre került címszavak száma (264) nem egyezik meg a címszavakban előforduló témák számával (338). Ez egyrészt abból adódik, hogy egy címszó anyaga sokszor több alpontot tartalmaz, ami megannyi témának felel meg; másrészt abból, hogy a szakozás szabályai alapján egy-egy dokumentum-egységnek nem mindig egy-egy téma felel meg: az egyik tanulmány csak egy témát érint, a másik meg esetleg hármat. Nem lehet tehát azt állítani, hogy ehhez a szakterülethez ennyi, amahhoz pedig annyi tanulmány, ill. címszó stb. tartozik, hanem csak azt, hogy ez a szakterület ennyi, amaz a szakterület pedig annyi téma által terhelt. Ily módon ezek a témaelemzési statisztikák nem abszolút értékűek, de feladatuknak: a dokumentum-anyag szakmegosztási tendenciáiról való általános tájékoztatásnak mégis teljesen megfelelnek.

Egyetlen könyv anyagának elemzése különösen akkor mutat érdekes témastatisztikai képet, ha ez a könyv bibliográfia, repertórium, nyomtatott katalógus vagy valami ezekhez hasonló kiadvány. Az ilyen kiadványok ugyanis egy-egy dokumentum-terület leírását adják, és elemzésük szinte egyenértékű magának a leírt dokumentum-területnek a közvetlen elemzésével. Nézzük meg például a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára által közzétett

Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke (Bp. 1960 és a hozzátartozó *Supplementum I.* Bp. 1962) c. állományjegyzék témastatisztikáját, tehát azt, hogy az egyes szaktudományok területén hány kurrens külföldi folyóiratot találunk az MTA Könyvtárában:

3. táblázat

Az MTA Könyvtára 1960–1962 közötti kurrens külföldi folyóiratainak szakmegoszlása:

Szakszám	A szakterület megnevezése	A folyóiratok száma	%-szám
I.	A tudományok elmélete, módszertana és a tudományos munka	741	9,95
II.	Általános természettudományi folyóiratok	452	6,07
III.	Matematikai tudományok és módszerek	196	2,63
IV.	Fizikai és kémiai tudományok	572	7,68
V.	Földtudományok	483	6,50
VI.	Műszaki tudományok	437	5,82
VII.	Élettudományok	618	8,30
VIII.	Orvostudomány	369	4,97
IX.	Mezőgazdaság, Agrártudományok. Állatorvostan	227	3,05
X.	Általános társadalomtudományi folyóiratok	250	3,36
XI.	Közgazdaságtudományok. Statisztika.	154	2,07
XII.	Politika	81	1,08
XIII.	Állam és jogtudományok	78	1,05
XIV.	Politikai, gazdasági és településföldrajz. Honismeret ..	144	1,93
XV.	Ethnológia	187	2,51
XVI.	Pszichológia	28	0,37
XVII.	Neveléstudomány, oktatásügy, közművelődés	47	0,63
XVIII.	Történeti tudományok	790	10,63
XIX.	Nyelv- és irodalomtudományok. Szépirodalom	622	8,37
XX.	Klasszika-filológia	149	2,00
XXI.	Orientalisztika	395	5,32
XXII.	Művészetek	266	3,58
XXIII.	Filozófia, vallás, ateizmus	138	1,85
	Összesen:	7424 db	99,72

A táblázat megtekintése után fel fog tűnni valószínűleg, hogy egyes szakterületeken belül igen nagy számú folyóiratot találunk. Ilyen területek: *A tudományok elmélete, módszertana és a tudományos munka*, az *Élettudományok* a *Történeti tudományok*, a *Nyelv- és irodalomtudományok* és az *Orientalisztika*. Egyes területeken viszont igen kevés a folyóirat (pl. pszichológia). A humán vonatkozású folyóiratok együttes érvényesülési aránya igen magas: 54,6%. Mindezeket a megfigyelési adatokat egybevetethetjük a könyvtár beszerzési profiljával, folyóiratgyűjtési elveivel, és akkor kitűnik, hogy az irányelveknek megfelel-e a gyűjtés végeredménye.

e) Az előbbieken bemutatott táblázatok a témamegoszlás egy adott időpontbani állását rögzítették, ha összefoglalták is egy-két év dokumentumtermését, a fő hangsúly mindig a keresztmetszeten volt, nem pedig az időbeli változások és eltolódások érzékeltetésén. Emellett azonban jogosult olyan témastatisztikák összeállítása is, amelyek egy bizonyos tudományos dokumentum-anyag témamegoszlásának *időbeli alakulását* és átrendeződését, tehát mintegy történetét mutatják be.

„Tegyük fel — írja M. DUVERGER — hogy a *Revue du droit et de la science politique* c. folyóirat fejlődési irányairól kívánunk áttekintő képet nyerni a folyóirat megjelenéséről (1894) egészen napjainkig. Akkor egyenlő periódusokra bontva (mondjuk tízéves periódusokra bontva) akkumuláljuk a periódusba tartozó évfolyamok tartalomjegyzékeit, felbontva az így nyert anyagot olyan csoportokra, amilyen rovatai voltak a folyóiratnak. Meg fogjuk például különböztetni a nagyobb cikkek, a könyvismertetések, a hírek, a jogtudományi széljegyzetek stb. rovatait. A nagyobb cikkek anyagát (de akár melyik másik rovat anyagát) tovább bontva, meg fogjuk különböztetni: a politikaelméleti cikkeket, az alkotmányjogi cikkeket, a közigazgatási jogi cikkeket, a nemzetközi jogi cikkeket, a közgazdasági cikkeket stb. Ezután megszámláljuk a cikkek számát, számtásba vehetjük ezek terjedelmét vagy mindkét szempontot.

Ha a tízéves periódusokra vonatkozólag már rendelkezünk a tartalom feldolgozásával, akkor ez a feldolgozás hasznos adatokkal szolgálhat számunkra az egész folyóirat fejlődési tendenciájára vonatkozólag: valószínűleg meg fogjuk tudni állapítani segítségével pl. azt, hogy az 1894—1904 közötti periódushoz viszonyítva, amikor igen nagy volt a politikaelméleti cikkek száma, az ilyen cikkek előfordulása rohamosan csökkent Gaston JÈZE-nek a folyóirat irányító posztjára kerülése után; meg fogjuk tudni állapítani, hogy 1919 és 1939 között a folyóirat csaknem kizárólag közigazgatási folyóiratként működött; azt is megállapíthatjuk pl., hogy 1945 után megnövekedett az alkotmányjogi és a politikaelméleti cikkek száma stb.” (*I. m.* 142—143. l.)

Látjuk tehát, hogy M. DUVERGER — egy példa bemutatásán keresztül — részletes leírását adja annak, hogy egy dokumentumanyag jellegének, témamegoszlásának időbeli változásait hogyan lehet felderíteni a „tartalomelemzés” módszerével. A DUVERGER által leírt folyóirat-fejlődési képhez hasonlóly nyerünk akkor, ha egy-egy magyar folyóirat-repertórium¹⁶ témamegoszlásának fejlődését tárnánk fel a fent leírt módon.

A fejlődést bemutató témastatisztikák készítése esetén nem feltétlenül szükséges a rendelkezésünkre álló dokumentumanyag hiánytalan számbavétele: a fejlődésről akkor is a valóságnak megfelelő képet nyerünk, ha a dokumentum-anyagból — egyenletes elosztásban — mintákat veszünk (mondjuk minden tíz év anyagából két év anyagát dolgozzuk fel). A mintavétel irányelveinek részletesebb leírását megtaláljuk L. FESTINGER és D. KATZ *Research methods in the behavioural science* (New York, 1953) c. munkájában.

f) Láttuk, hogy egy bizonyos időbeli folytonossággal rendelkező dokumentum-anyag témaváltozásainak feltárása fontos elemzési feladat. Ennek megvalósítása már összehasonlító tevékenységen alapul, hiszen munka közben különböző időpontokra érvényes témastatisztikai részeredményeket kell egybevetni és egymáshoz viszonyítani. Az *összehasonlítás* azonban nemcsak időbeli vonatkozásban végezhető el, hanem a *kutatások „ágazati kapcsolati” szintjén* is. Ilyenkor egy bizonyos dokumentum-termésnek egy rokon dokumentum-terméssel való összehasonlítását végezzük. Ez tulajdonképpen a témastatisztikák alkalmazásának leggyümölcsözőbb területe. Ilyen egybevetések révén rámutathatunk pl. a hazai és a külföldi akadémiai kutatások hasonlóságaira és eltéréseire, rámutathatunk az Akadémián és az egyetemeken folyó kutatások egymással való kapcsolataira, rámutathatunk az alap kutatások, az alkalmazott kutatások és a fejlesztésbevezetési kutatások érintkező témáira, rámutathatunk az akadémiai kutatások és a tudományos ismeretterjesztés azonosságaira, illetve eltéréseire stb.

Mutassunk be példaképpen néhány ilyen összehasonlító célzatú témaelemzést. Az első ilyen példánk az ún. *Auger-jelentés*¹⁷ és az *Acták* orvostudo-

¹⁶ Akadémiai viszonylatban érdekes lenne pl. a GERGELY Pál és MOLNÁR Zoltán összeállításában megjelent *Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma* (Bp. 1963) c. kiadvány témastatisztikai feldolgozása.

¹⁷ Vö. MTA Könyvtára *Tájékoztatója*. 1961. 5. sz. 11—29. l.

mányi vonatkozású témáit veti egybe. Látható, hogy a 17 világviszonylatban is intenzíven kutatott orvosi témakör közül 7-et az *Acták* tanulmányírói is intenzíven kutattak.

4. táblázat

Az Auger-jelentés témakör-megnevezése	Az <i>Acták</i> -ban is intenzíven kutatják	Az <i>Acták</i> -ban kis mértékben kutatják	Az <i>Acták</i> -ban nem kutatják
1. Humánbiológia, a népesedésszisztiát és genetikát is beleértve		+	
2. Alkalmazott orvosi statisztika			+
3. Bakteriális és vírusmegbetegedések	+		
4. Kemoterápia és a vírusmegbetegedések farmakológiája ..	+		
5. Antibiotikumok	+		
6. Táplálkozás		+	
7. Rák	+		
8. Kardiovasculáris megbetegedések	+		
9. Diagnosztika	+		
10. A betegségek teljes kipusztulása			+
11. Környezet-szanitáció			+
12. Sebészeti ágak		+	
13. Fogászat		+	
14. Vértömlesztés		+	
15. Pszichiátria és klin. neurológia	+		
16. Öregedés-kutatás		+	
17. Ionizáló sugárzás hatása		+	

A következő (5.) táblázatunk az Akadémiához 1953—1960 között benyújtott disszertációk témamegoszlását az *Acták* témamegoszlásával veti egybe.

Az *Acták* témamegoszlási képével kapcsolatban megállapítottuk, hogy (1959—1960-ban) egyes tudományterületeken intenzíven működtek az *Acták* tanulmányírói, más tudományterületek problémái viszont nem szerepeltek tanulmányaik témái között.¹⁸ A disszertációk témáinak (1953—1960 közötti) szakmegoszlása, ezzel szemben, sokkal egyenletesebb. Míg pl. az *Acták* anyagában, a jogtudományon és a néprajzon kívül mindenütt hiány mutatkozik a társadalomtudományokban, addig a disszertációk között majdnem minden társadalomtudomány képviselve van. A disszertációk anyagában a filozófia és az irodalomtudomány sokkal nagyobb mértékben érvényesül, mint az *Acták* tanulmány-anyagában; de ugyanakkor a nyelvészet, a régészet és a történeti tudományok területén csökkent mértékű témaelőfordulást tapasztalunk. Kevés a művészettörténeti és a zenetudományi disszertációs témák száma is. Mindent összevéve, a humán tudományok anyagára vonatkozólag a disszertációkban mégis valamivel nagyobb százalékos érvényesülést látunk (20,46%), mint az *Acták*-ban (18,395%).

A természet- és műszaki tudományok érvényesülési arányait tekintve az *Acták* esetében a következő rangsor tanúi vagyunk:

¹⁸ Mindez természetesen az *Acták* jellegéből fakad: egyrészt nincs minden szakterületnek *Actája*, másrészt a kutatási tervben szereplő témáknak előszeretettel adnak helyet az *Acták* szerkesztői, márpedig a támogatott témák sokszor csak egyes tudományzakot érintenek.

5. táblázat

Decimális szám	A tudományterület megnevezése	A disszertációs témák száma szakterületenként: 1953 — 1960	A disszertációs témák szakterületenkénti megoszlása %-ban:	Az Acta-témák % os megoszlásának összehasonlító adatai: 1959 — 1960
0	A tudomány általában (tudományszervezés, írás, bibliográfia, könyvtárügy)	5	0,28	0,78
1	Filozófia, dialektikus materializmus	22	1,21	0,17
2	Vallástudomány, valláskritika	1	0,06	0,47
3+65	Társadalomtudományok + üzempgazdaságtan	218	11,99	3,68
4	Nyelvészet	43	2,37	3,50
51	Matematika	70	3,85	4,73
52	Csillagászat	4	0,22	0,20
53	Fizika	98	5,39	6,20
54+66	Kémia, kristálytan, ásványtan + kémiai technológia	259	14,25	19,07
55/56+	Geo-tudományok (földtudományok, paleontológia, térképészet, geodézia)	118	6,49	3,51
526/528	Biológia, mikrobiológia	41	2,26	4,63
57	Növénytan	70	3,85	2,14
58	Állattan	31	1,71	4,84
59	Orvostudomány, egészségügy (az állatorvostan kivételével)	310	17,05	23,46
61	Mérnöki tudományok + kohászat és egyéb ipari technológia	222	12,21	7,01
62+669/69	Mezőgazdaság, állattenyésztés, erdészet + állatorvostan	221	12,16	5,62
63+619	Háztartás	2	0,11	0,13
64	Lásd: 3+65			
65	Lásd: 54+66, illetőleg 62+669/69			
66/69	Művészetek	33	1,82	2,17
7	Irodalom	25	1,38	1,63
8	Leíró földrajz	4	0,22	0,06
91	Életrajzok	5	0,28	0,57
92	Történelem és segédtudományai, kultúrtörténet, régészet + ősrégészet	16	0,88	5,36
93/99+571				
	Összesen:	1818	téma	

Orvostudomány
 Kémia + kristálytan, ásványtan
 Mérnöki tudományok + ipari technológia
 Fizika
 Történelem és régészet
 stb.

A disszertációk esetében viszont következő a sorrend:

Orvostudomány
 Kémia + kristálytan, ásványtan
 Mérnöki tudományok + ipari technológia
 Mezőgazdaság + állatorvostan
 Társadalomtudományok + üzempgazdaság
 stb.

Látjuk tehát, hogy a disszertációk esetén a mezőgazdasági problémák a legfontosabb témák közé tartoznak, míg az Actákban ezek csak kis mértékben érvényesülnek (5,62%). A természet- és a műszaki tudományok terén meg-

figyelhető további eltérés az is, hogy a disszertációs témák sokkal nagyobb százaléka (12,21 %) foglalkozik mérnöki+ipari technológiai kérdésekkel, mint az *Actáké* (7,01 %). A mérnöki tudományokkal rokon területen: a geo-tudományok területén is jóval magasabb előfordulási számot látunk a disszertációkban (6,4 %), mint az *Actákban* (3,51 %). Meg kell végül jegyezni, hogy a disszertációk esetében (az *Actákkal* szemben) a legújabban felmerült és még vitára okot adó vizsgálati kérdések, valamint a kísérletezés stádiumában levő módszerek is szép számmal fordulnak elő. A disszertációk témaanyagának más témaegységekkel, mondjuk a távlati kutatási terv kitűzött témáival való egybevetése még sokkal érdekesebb képet mutathat, mint az *Actákkal* való egybevetés.

3. Utolsó fejezetként a kutatás szervező és irányító fórumainak, valamint a témastatisztikák készítőinek egymáshoz való viszonyát szeretnénk még röviden megvilágítani. Nyilvánvaló, hogy a témastatisztikák készítői nem öncélú kedvtelésből állítják össze elemzéseiket, hanem elsősorban azért, hogy ezek a kutatás irányító szervei számára támpontot és segítséget nyújtsanak. Témaelemzési statisztikák és kimutatások előmozdíthatják pl. a jövőbeli *tudományos kutatások sikeres tervezését* azáltal, hogy az egyes tudományszakok fejlődési tendenciáiról és várható szakmegoszlásáról tájékoztatást nyújtanak. A témastatisztikák megkönnyíthetik a *kutatások koordinálásával* kapcsolatos feladatokat is, hiszen segítségükkel könnyen kimutatható, hogy hol folynak kutatások egy adott problémával kapcsolatban, és hogy a különféle helyen folyó, egy adott problémára vonatkozó kutatások mennyiben fedik, ill. egészítik ki egymást. A nemzetközi és az országon belüli *tudományos együttműködés* (kooperáció) szempontjából sem érdektelenek a témastatisztikák: ezek feltárhatják ugyanis egy-egy ország tudományos kutatásának erősségeit és gyenge pontjait, és rávilágíthatnak arra, hogy kivel milyen kutatási területen érdemes együttműködni. A létrejött *kutatási eredmények értékelése és minősítése* végzésekor is jó szolgálatot tehet annak témastatisztikai ismerete, hogy ez a kutatási eredmény hogyan viszonyul a külföldi kutatási érdeklődésekhez, ill. a hazai kutatási hagyományokhoz.¹⁹

Az imént néhány kutatásszervezési feladat felsorolását adtuk, amelynek alapján jól látható volt, hogy a témaelemzési statisztikák hogyan kapcsolódhatnak egy-egy ilyen tudományszervezési feladatkör igényeihez. A témaelemzési statisztikák készítésekor minden esetben e tudományszervezési feladatkörök szempontjából kell értékelni azt, hogy érdemes-e egyáltalán a szóban forgó témastatisztika elkészítésére vállalkozni vagy sem.

E fejezet utolsó kérdéseként még arra térünk ki, hogy ki hivatott tulajdonképpen az előbbieken bemutatott témastatisztikák készítésére? Egyes érvek amellet szólnak, hogy a témastatisztika-készítés kezdeményezéseinek a nagykönyvtárak tájékoztató vagy bibliográfiai osztályairól, ill. a dokumentációs intézetekből: a tudományos tájékoztatás műhelyeiből kell kiindulniok, hiszen ezek kezeügyében vannak elsősorban azok a bibliográfiák, cédulakatalógusok, kartotékok stb., amelyek felhasználásával témastatisztikák készülhetnek. Más érvek viszont amellet szólnak, hogy a szóban forgó statisztiki-

¹⁹ A kutatási eredmények ellenőrző jellegű értékelésének kérdését: a *kutatási tevékenység hatékonyságát és gazdaságosságát* tárgyalja TÓBIÁS Lóránd *Gondolatok az ipari kutatás hatékonyságáról* c. cikkében (Magy. Tud. 1963. 615–619. l.), és ugyanott az ipari kutatás hatékonysági vizsgálatainak, méréseinek lehetséges irányait és terepümeit is felvázolja.

kákat a kutatás irányító szerveinek kell készíteniök, hiszen ezek irattáraiban futnak össze azok a közlésre nem kerülő kutatási tervjelentések és bizalmas jellegű adatszolgáltatások, amelyek alapján kirajzolódik a kutatás problematikája, ennek jelenlegi nehézségei stb., és amelyek alapján megállapítható, hogy hol milyen témastatisztika készítésére volna szükség. A helyes út, véleményünk szerint, középen van: témastatisztikák kitűzése és készítése ügyében a kutatásirányítás és a tudományos téjakoztatás szerveinek, ill. e szervek munkatársainak szoros együttműködésére van szükség.²⁰

BÉLA BÜKY: METHODISCHES ÜBER DIE STATISTISCHE ANALYSE DER THEMENVERTEILUNG DER WISSENSCHAFTLICHEN PUBLIKATIONEN

Zu unseren Zeiten hat die wissenschaftliche Arbeit eine gesteigerte Bedeutung bekommen und dementsprechend nimmt auch die Rolle aller solcher Aufgaben der Informationserteilung zu, die eben die Organisierung bzw. die Direktion der wissenschaftlichen Arbeit unterstützen sollen. Der Wissenschaftsorganisierung und der Wissenschaftsdirektion hilfeleistenden Informationserteilung kommt eine spezielle Aufgabe zu: das ist die statistische Analyse der Themenverteilung der wissenschaftlichen Publikationen oder ganzer Publikationsgebieten. Diese Analyse, als Methode der Informationsarbeit, ist keine, von uns fürs erstmalig gebrauchte, sie wurde schon seit Jahrzehnten in Westeuropa und in den USA unter dem Titel „analyse du contenu“ oder „content analysis“ oftmals angewandt. Früher wurde sie meistens als Hilfsmethode für Propaganda, Marktbeobachtung, Berichten über die Planerfüllung usw. gebraucht — und nur zu unseren Zeiten sieht man ganz klar wie die Themenanalyse, als eine spezielle Aufgabe der Informationserteilung, der Wissenschaftsorganisierung bzw. der Wissenschaftsdirektion dienen kann.

Unser Aufsatz gibt eine kurze Darstellung der wichtigsten bibliographischen Daten über die in Frage stehenden Methode und eine „Gebrauchsanweisung“ dieser, um die Einzelprobleme des Gebrauches der Methode klarzulegen. Der Aufsatz ist mit mehreren Tabellen ergänzt, unter denen die bedeutendste die Themenverteilung der im Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften erschienenen fremdsprachigen Zeitschriften (Jahrgänge 1959—1960) abbildet. Am Ende des Aufsatzes wird die Frage besprochen, wer bzw. was für Organe solche Themenanalysen durchführen bzw. durchführen lassen sollten.

²⁰ Ezúton mondok köszönetet SZALAI Sándor akadémiai lev. tagnak, aki tanácsaival és több ízben adott lektori jelentésével nagymértékben segítségemre volt a dolgozat végső formájának kialakításában.

KÖZLEMÉNYEK

Észrevétel az Athenaeum kiadástörténetéhez. Az Országos Széchényi Könyvtár nemrégén a SCHEDEL, VÖRÖSMARTY és BAJZA szerkesztésében 1837-ben indult *Athenaeum*-nak újabb példányával gazdagodott. Az 1839. évfolyamban sorszámozási hibát észleltünk: az első félévben kétszer van 43. szám. Ez önmagában még nem lenne szokatlan, számelírás gyakran történt a nyomdáknban, — érdeklődésünket inkább az keltette fel, hogy az utóbb megvizsgált öt példány közül háromban helyes a sor- és dátumrend, kettőben a június 6-i 45. szám helyett újra 43. sorszám van május 30-i dátummal, de a 45. szám tartalmával, teljes belső formájával.

Nyilvánvaló, hogy a hiba valamiféle pótlás következtében csúszhatott be, bizonyára utánnyomáskor.

Az utánnomás komoly problémájuk lehetett a kiadóknak. Ebben az évben többször találkoztunk felhívással vagy figyelmeztetéssel, hogy az előfizetni akarók tegyenek megrendelést, negyed-, fél- vagy teljes évre, mert csak így ígérhetik a kiadók a „zavartalan, kármentes kiszolgálást”. (Ui. számonkint nem árusították a folyóiratot.) Úgy látszik, az akkori viszonyokhoz képest nagy lehetett az érdeklődés, mert már 1837-ben 1000 fölé emelkedett az előfizetők száma, 1839 december végén pedig az *Előfizetési feltételek*ben büszkén írták a szerkesztők, hogy a lap íróinak száma „a száz huszat jelesen meghaladja”.

Arról is tudunk, hogy az első évben (1837-ben) az első félévből második kiadást kellett készíttetni.¹

A reklamálas is gyakori lehetett, erre utal több helyen a figyelmeztetés, mely szerint az eltévedt számokat mindenki az előfizető helyen reklamálja, mert a szerkesztőség a postai tévedésekért nem felelhet.

Hogy évközben is szép számmal jelentkeztek előfizetni akarók, erre enged következtetni nem egy helyen a szerkesztők válasza az elkésett levelezőkhöz, pl. az 1839. febr. 17-i számban a következő sorok olvashatók: „... kénytelenek vagyunk ezennel értesíteni, hogy előfizetőink száma reményinket haladván, teljes példányokkal többé az I-ső évnegyedben nem szolgálhatunk”, — vagy márc. 14-én: „... csak néhány csonka példányunk vannak még”, — az április 14-i számban levő közlés: „... példányokkal egyáltalában nem szolgálhatunk ez évi első évnegyedből”.

Az elegendő példányszám problémája főleg az évnegyedek előtti számokban jelentkezett élesen. Már márc. 14-én kérték a következő negyedre a jelentkezést, „hogy netalán több példányok nyomtatása iránt” rendelkezést tehessenek (akkor már csak „csonka példányaik” voltak); a május 30-i és június 6-i számban a felhívás indokolása ez: hogy „teljes példányokkal szolgálhassunk”; a második évnegyed végén pedig, június 20-án figyelmeztetik olvasóikat, hogy mielőbb tegyék meg megrendeléseiket, mert „megtörtén-

¹ DEZSÉNYI Béla — NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 53. l.

hetik, mint a jelen félévben, hogy a késedelmezőkre nem számolhatván, legszívesebb akaratunk mellett sem szolgálhatunk teljes példánnyal". (A „teljes példány” és „csonka példány” terminus nem egyetlen darabra, hanem egy előfizetési szakaszra vonatkozott.)

Az évnegyedekre mégis nemegyszer adtak utólagos megrendelést az egyetemi nyomdának, erre találunk utalásokat, — de hogy egyes számok újrayomását kérték volna, arra nem. Mégis ezt kell feltételeznünk éppen a fent említett 45. számból, amelyre utórendelés következtében teheték tévesen a feliratot.

De miért kellett új példányokat készíttetni egy félévnek majdnem a végén? Oka vagy a szám rendkívüli érdekessége, vagy újabb előfizetők jelentkezése lehetett. Ez utóbbi esetben azonban nem csupán egy számot, hanem egy egész évnegyedet nyomtattak volna újra.

Talán a kérdéses szám tartalmi ismerete eligazíthat bennünket; ugyanis a szerkesztők lapjukkal a politikai lapot is pótolni igyekeztek.² Ilyen szempontból azonban nem a 45. szám, hanem a 43. szám az érdekesebb.³

Nem járunk talán messze az igazságtól, ha arra következtetünk, hogy a május 3-i számot akarták újrayomatni, de valami tévedés folytán a június 6-i szövege került a fejléc alá. Erre a következtetésre HORVÁTH Mihály cikke csábít, amelynek az akkori politikai életben nagy visszhangja lehetett. Természetesen ez csak találgatás. Lehetséges, hogy az egész fejléccserének egyszerűbb a magyarázata: az egész negyedévet újrayomták, és közben egy kis nyomdai baleset történt. Annyi bizonyos, hogy 1839-ben is létezett második kiadás, illetve hogy legalábbis a kérdéses szám két variánsban van meg.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül. 1874. nov. 16-án éles hangú cikk jelent meg C. G. jegyzésével, *Herr Otto Janke und Mor. Jókai's Romane* címmel a lipcsei *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* hasábjain. Otto JANKE, JÓKAI berlini kiadója ellen irányult, keményen visszautasította JANKÉnak ugyanazon év nov. 1-én kibocsájtott körlevelét, amely szerint magát tekintti JÓKAI kizárólagos németországi kiadójának, utánnyomásnak minősíti minden más németországi kiadó zentúl megjelentetett német JÓKAI-kiadványait, bírói eljárással fenyegeti azokat.¹

„Da das Königreich Ungarn durch seine selbstständige Regierung niemals Verträge zum Schutz des literarischen Eigentums mit Deutschland abgeschlossen, noch sich den mit Österreich vereinbarten angeschlossen hat; da ferner hervorragende deutsche

² *Uo.*

³ A 43. sz. (május 3.) cikkei: HORVÁTH Mihály: *Mikor és miért fosztott meg a pórosztály szabad költözési jogától, s mikor nyerte vissza azt?* (Befejező közlemény. Zárószorai: „Ismerjük meg, s adjunk ezen, a nap és hőség terhét viselő osztálynak minden lehető kárpótlást a kítűnt nehéz sanyarúságért, annál is inkább, minthogy ennek jóllétéhez van szorosan kapcsolva honi természető iparunk virágzata s ez által, részben, kereskedésünk emelkedése s ebbeni állandósága is.”) — CSACSKO Imre: *Természetjogi töredékek.* (Folyt. és vége a szerzőnek „Bevezetés a természetjogba s a tiszta általános természetjog” c. sajtó alatt levő munkájából.) — *Francia novella.* — Az *Egyveleg* rovatban többek között: *Caesar és Napoleon* (összehasonlítás), *Gózhajói utazás Amerikába* (az emberi ész diadalát dicsőíti a hajóút) stb.

A 45. sz. (június 6.) a fentivel szemben érdektelenebb: ZORÁNYI Samu: *A spanyolok charactere.* — KERESZTÚRY J.: *Törökország baja* (4 soros vers). — VÖRÖSMARTY: *Sírvers.* — V. P. [VAJDA Péter?]: *Az új év hajnala c. téli idill.* — *Egyveleg* c. rovatban feltalálólkról, felfedezésekről olvasunk, majd egy közlemény arra mutat rá, hogy a világtól marad el az, aki nem halad együtt az irodalom és a nyelv fejlődésével.

¹ No. 265. 4375. l. Nichtamtlicher Teil.

Werke seit Jahren auch ohne irgend eine Vergütung in magyarischen Übersetzungen — in Pest — herauskommen, so dürfte wohl die Anfrage an Hrn. Janke in Berlin erlaubt sein: „auf welches Recht, auf welche Gegenseitigkeit er sich stützt, wenn er am 1. d. Mts. durch Circular unter anderem erklärt: er werde alle ohne Genehmigung des Hrn. Jókai erscheinenden deutschen Übersetzungen als unberechtigte (?) Nachdrucks-Ausgaben (?) gerichtlich verfolgen!“ — Bei welchem Gerichte und auf welche internationale Verträge hin wird Hr. Janke wohl seine ‚Verfolgungen‘ einleiten?“

Nov. 30-án ugyancsak a *Börsenblatt*ban még jobban kiszélesedik a vita, *Zur Frage Jókai—Janke* címmel I. alatt névtelen szerző, II. alatt maga JANKE szólal meg.

„Es ist zwischen Ungarn und Deutschland nie eine das Übersetzungsrecht schützende Literarconvention abgeschlossen worden. Deshalb ist Jedermann in Deutschland berechtigt, die in Ungarn in magyarischer Sprache erschienenen Jókai'schen Romane in das Deutsche zu übersetzen und solche deutsche Ausgaben zu veröffentlichen. Hr. Jókai hat für Deutschland kein Übersetzungsrecht und kann solches auf einen deutschen Verleger mit Erfolg auch nicht übertragen. Es wird dem kaum von irgend welcher Seite widersprochen werden können.“ — Ez ugyan igaz — folytatja a névtelen — azonban mégis létezik Németországban olyan szerzői jogvédő törvény, amelybe JÓKAI és JANKE belekapaszkodhatnak: „Ganz anders aber liegt die Frage, ob Jókai durch das Medium des §. 61. des deutschen Gesetzes zum Schutze des Urheberrechtes vom 11. Juni 1870 für seine fortan erscheinenden Romane nicht den Schutz einer deutschen Ausgabe zu erlangen vermag. Dieser Paragraph bestimmt in Alinea 2:

„Wenn Werke ausländischer Urheber bei Verlegern erscheinen, die im Gebiete des Norddeutschen Bundes (Deutschen Reiches) ihre Handelsniederlassung haben, so stehen diese Werke unter dem Schutze des gegenwärtigen Gesetzes.“

Erscheinen daher Jókai's Romane fortan zuerst deutsch bei Janke in Berlin, so genießen sie den Schutz, wie ihn das Gesetz vom 11. Juni 1870 jedem anderen in Deutschland erschienenen Werke zu Teil werden lässt, und es hat Niemand das Recht, wenn später ein solcher Roman in Ungarn in magyarischer Sprache veröffentlicht wird, denselben nun aus dem Ungarischen in das Deutsche zu übersetzen und in Deutschland solche deutsche Ausgabe zu veröffentlichen.“

Vagyis JÓKAI élhet e törvénnyel minden először JANKÉNél Berlinben németül megjelentetett műve esetében. A cikkíró hosszas fejtegetését azzal zárja, hogy nincsen szándékában akár JÓKAI-t, akár JANKÉT tanácsokkal ellátni, bizonyára nem is szorulnak arra, inkább a *Börsenblatt*ban és egyéb lapokban ellenük kirohanókat akarta figyelmeztetni a meggondolandó 61. §-ra.

JANKE ezúttal csak néhány sorban válaszol a rejtélyes C. G. vitát bevezető cikkére, s nem is jogaira, inkább a kiadói etikára való hivatkozással reméli, hogy a jövőben a nyilvánítottak után németországi kiadó németre fordított JÓKAI-művet nem jelentet meg.³

A vita következő fejezetében már porondra lép JANKE igazi ellenfele, akire JANKE körlevelében elsősorban gondolt, s benne riválist látott: ifjabb RECLAM Fülöp, a jónévi lipcei kiadó cég tulajdonosa.

Philipp RECLAM jun. — miként magát kiadványain jegyezte — mindenekelőtt a kiadói etika örökkévalóságát vonta kétségbe: változik az idővel és a változó körülményekkel. „Hat doch Hr. Janke es s. Zt. auch für ehrenhaft gehalten, die in Ungarn erschienenene „autorisierte“ Übersetzung von Jókai's ‚Narren der Liebe‘⁴ in der Hand, diesen

² 1874. 276. sz. nov. 30. 4511—4512. l.

³ *Uo.*

⁴ *Die Narren der Liebe (A szerelem bolondjai)* GLATZ Ede fordításában először 1868-ban jelent meg a *Pester Lloyd* 1868-i évfolyamában, 1869-ben e fordítás könyvformában a *Pester Buchdruckerei* A. G. kiadásában.

Roman nochmals übersetzen zu lassen" — mondja nem kis gúnyval. A jó kiadó számít, s nem vehető tőle zokon, ha az előnyös helyzetekkel, törvényt nem sértve, él: ha a 30 éves szerzői jog lejárta után újabb kiadásokat rendez sajtó alá német szerzők ilyen munkáiból, vagy az ötesztendős fordítói jog lejárta után azon művekből, s az sem, ha olyan szerzők fordított műveit jelenteti meg, akiknek hazája nem áll a fordítói, szerzői jog védelmének kölcsönös viszonyában. Példának azokat a német kiadókat idézi, akik ANDERSEN, SUE, DUMAS és sok más író különböző németre fordított műveit adják a fennálló szerzői jogviszonyok között, és egyikük sem alábbvaló vállalatot képvisel JANKÉÉNél.

„Ein solcher Fall liegt aber hier gar nicht vor. Ich weiss wenigstens nichts davon, dass ein, dem Hrn. Janke allein autorisiertes Werk irgendwo in einer anderen Übersetzung erschienen wäre, oder dass eine solche projectiert würde. Das einzige Werk, das hier überhaupt in Frage kommen könnte, ist der „Goldmensch",⁵ der in der Janke'schen Warnung ausdrücklich genannt wird. Als ich die Übersetzung dieses Romans erwarb, war diese bereits im Feuilleton des Berliner Tageblattes erschienen⁶ und Hr. Kertbeny versicherte mir, dass er von Hrn. Jókai speziell zur Übersetzung dieses Romans autorisiert sei. Kann nun aber die „Warnung" nachträglich die Autorisation wieder nehmen?"⁷

RECLAM itt már rátapint, *Az aranyembert (Der Goldmensch)* említve, az ügy eleve: éppen ezért indította útnak JANKE az óvást: RECLAM komoly konkurenciát jelenthetett neki JÓKAI-kiadásaival különböző szórakoztató sorozataiban, másfelől az is aggasztotta, hogy KERTBENY Károly, JÓKAI legbugzóbb fordítóinak egyike RECLAMhoz szegődve hosszú időre biztosítja a lipcsei kiadónak a fordításokat.

JANKE még a *Börsenblatt* ugyanazon számában visszautasítja RECLAM — szerinte alaptalan — vádját *A szerelem bolondjait* illetően: amikor e mű fordítását JÓKAI engedélyével tervbe vette, nem ismerte annak már elkészült fordítását; hangoztatja, hogy minden JÓKAI-mű fordítását a szerző egyetértésével adja ki, éppen ezért visszautasítja kiadói erkölcsi relativitásának RECLAMtól eredő sérelmes hangoztatását. Ami pedig *Az aranyembert* illeti: „In derselben befindet sich die schlagende Widerlegung der unwarhen Behauptung, es sei die Reclam'sche Ausgabe des Romans „der Goldmensch" mit Bewilligung des Hrn. Jókai erschienen. — Auf diese Tatsache gestützt, erkläre ich, dass ich mich sowohl Hrn. Reclam jun., wie Hrn. Kertbeny gegenüber in eine Polemik über die Begriffe von Ehrenhaftigkeit nicht weiter einlassen werde."⁸ A vitát jobbnak látta JANKE — a fordítói-szerzői jogvédelem hiányos volta miatt is — már lezárni, a *Börsenblatt* szerkesztősége nemkülönben (feltehetőleg JANKE befolyására): „Die Redaktion sieht die vorliegende Frage hiermit für den Nichtamtlichen Teil des Börsenblattes als erledigt an und könnte also etwaige weitere Auslassungen darüber nur im Anzeigebblatt zulassen."⁹

KERTBENY és RECLAM a maguk részéről azonban korántsem tekintették az ügyet elintézettnek. 1874 decemberében KERTBENY dec. 2-án, RECLAM dec. 3-án kelteve, közös körlevélben (RECLAM adta ki és nyomta) *Zur Frage Jókai—Janke* címmel tovább kívánják magyarázni az ügyet. KERTBENY igen terjedelmesen, JÓKAIval fennálló régi baráti viszonyából indul ki, amelyet a birtokában levő, közel háromtucatnyi, bensőséges hangú s főként őt a JÓKAI-művek fordításának jogával felruházó JÓKAI-levelekkel bizonyít.

⁵ *Az aranyember* német fordításban először a *Pester Lloyd* 1872-i évfolyamában jelent meg a lap több munkatársának átültetéseként.

⁶ Rudolf Mosse lapjában 1873. szept. 24 és dec. 31 között jelent meg KERTBENY Károly fordításában.

⁷ *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel*. 1874. dec. 16. 290. sz. 4753—4754. l. ⁸⁻⁹ Uo.

„Ich bin — durch etwa drei Dutzend hierauf bezügliche Briefe, welche demnächst gedruckt vorgelegt werden,¹⁰ und die den Zeitraum vom 23. okt. 1870 bis 8. April 1874 umfassen — durch meinen Landsmann und Jugendfreund, Herrn Maurus Jókai wiederholt und wiederholt autorisiert, ja direkt ersucht worden, jegliches seiner bis zu Anfang 1874 ungarisch gedruckt vorliegenden Werke ins Deutsche zu übersetzen, je nach meiner Auswahl, und zwar bevollmächtigt u.d.a. mit den Worten: ‚Es ist mir Alles gut, was Sie ausrichten, übersetzen und in Druck legen; verlegen lassen können Sie Alles von mir‘.

Sodann wiederholt wurde ich direkt betreff des Romans ‚Ein Goldmensch‘ und des Romans ‚Wie man grau wird‘ zur Übersetzung autorisiert, ja bei letzterem ersucht, im Deutschen einen anderen Titel zu wählen, daher ich ihn ‚Gebrochene Farben‘¹¹ betitelte. Die Übersetzung von ‚Ein Goldmensch‘ wurde am 3. Dez. 1871 begonnen und war am 14. Sept. 1872 bereits komplet in Händen jenes Verlegers, von dem ich sie erst am 18. Juni 1873 wieder zurückerworben konnte. Um zu letzterem Resultat zu gelangen, hatte ich Herrn Otto Janke am 15. März 1873, ihm genau den Fall mit meiner Übertragung auseinandersetzend, und mit für diese das Prioritätsrecht wärend, jene andere Übersetzung desselben Romans in Feuilletonschnitten verschafft, welche im ‚Pester Lloyd‘ erschienen war, und welche mir auf mein Ersuchen, Herr v. Jókai zugeschiedt hatte. Somit sind beide Übersetzungen vom Originalverfasser autorisiert — wie ich das im Interesse der Verbreitung dieses herrlichen Romans wünschte — ich, in meinem eigenen Namen habe beide Kontrakte unterschrieben, und beide Herren Verleger wussten von dem Vorhandensein und dem Verkaufe der andern, gleich autorisierten Übertragung, daher denn auch auf dem Titelblatte der Janke'schen Ausgabe steht: ‚Herausgegeben v.e. L. & J.d.D.‘ und auf dem der Reclam'schen ‚Übersetzt‘ u.s.w.¹² Jene meine eigene Übersetzung erschien dann vom Okt. — Dez. 1873 im Feuilleton des ‚Berliner Tageblattes‘, welchen Abdruck ich am 6. Febr. 1874 an Herrn Reclam für die ‚Universalbibliothek‘ verkaufte, und Herr v. Jókai war am 2. März 1874 persönlich mit mir in der Redaktion des B.T., um seinen Beifall für Abdruck meiner Übersetzung auszusprechen.¹³

Valamennyi németül megjelent JÓKAI-regény között *Az aranyember* megjelentetési körülményei a legizgalmasabbak, és még sokkal bonyolultabbak a fentebb idézett KERTBENY-körlevélben megfogalmazottaknál.

JÓKAI KERTBENYhez intézett és általunk ismert levelei közül az 1871. dec. 30-án Pesten keltezettben találunk először *Az aranyember* német fordításáról említést: „Az aranyember címe: Der goldene Mann. Ez legjobban tetszeni fog a német közönségnek a többi regényeim között, mert csupa regényesség lesz, minden politika nélkül. Itt Pesten a Pester Lloyd közli németül s az ad a fordítási jogért 400 Ftot.”¹⁴

A következőben ugyancsak Pestről, 1872. jún. 2-án: „Ihre philologischen Fragen (betreff des Goldmenschens) kann ich jetzt nicht beantworten, bitte aber jedenfalls vor Drucklegung immer einen Bürstenabzug zu senden, mit umgehender Post sende ich ihn zurück. Werde die fragliche Wortliste (zum Goldmensch!) baldigst senden.”¹⁵ JÓKAI

¹⁰ KERTBENY 28 hozzáintézett JÓKAI-levelet jelentetett meg év nélkül, valószínűleg 1875 elején *Blumenlese aus Maurus Jókai's Briefen an K. M. Kertbeny. 1870—1874* címmel Berlinben W. HECHT nyomdájában. Hozzáfűzött megjegyzése szerint ezek is a JANKE—JÓKAI ügyet tisztázzák (*Marginalien des Herausgebers*).

¹¹ A *Mire megvénülünk* első német fordítója SONNENFELS, a *Pester Lloyd* munkatársa volt: *Wie man grau wird*. Roman in 4 Bdn. Deutsch von — Pest, 1873, Rautmann. — KERTBENYÉ: *Gebrochene Farben*. Roman in 4 Bdn. Deutsch von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. Leipzig, 1874, W. Baensch. Megj. 2000 példányban.

¹² v.e.L. & J.d.D. = von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters; Übersetzt u.s.w. = von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters.

¹³ KERTBENY tévesen keltezi a *Berliner Tageblatt*ban megjelent *Der Goldmensch* c. fordítását, vö. 6. sz. jegyzetünket!

¹⁴ OSZK Kézirattár és *Blumenlese aus Maurus Jókai's Briefen an K.M. Kertbeny* 5. l. 16. sz. levélrészlet. A levelet eredetileg JÓKAI magyarul írta, KERTBENY német fordításban közli; JÓKAI németül is levelezett KERTBENYvel.

¹⁵ *Blumenlese* . . . 6. f. 18. sz. levél.

mindvégig segítette KERTBENYt — sőt hazai német fordítóit is — egy-egy műve átültetésében; még a kefelevonatokat is átnézte.^{15/a}

KERTBENYt erősen szoríthatta a vállalt határidő, valamint anyagi helyzete, mert ugyancsak sürgette az író, hogy küldené minél hamarább *Az aranyember* fordítandó szövegfolytatásait:

„Mir liegt nur daran, dass „Eppur“ möglichst gleich mit „Goldmensch“, „Arme Reiche“, „Humoristische Erzählungen“ erscheine. — Sind vom „Aranyember“ Bd. 4 u. 5 schon vorher als Kopia der Originalhandschrift zu haben? Oder doch Bd. 4? Mein Kontrakt lautet, dass ich bis Ende August (1872!) alle fünf Bände deutsch abgeliefert haben muss, davon ich bis jetzt schon 3 Bde. abliefern . . .”¹⁶

JÓKAI kedves, lakonikus humorral válaszol a sürgetésre: „Dann sind Sie ein geschlagener Mann. Existiert nicht eine Zeile mehr davon, als im „Hon“ erscheint. Werde selbst Alleluja heulen wenn ich bis Ende August fertig werden kann.”¹⁷

KERTBENY *Aranyember*-fordításának időtartamát, kezdetének, befejezésének dátumát, saját és a pesti fordításnak németországi megjelenési időpontjait egymástól eltérően adja meg különböző írásaiban. Az ismertett körlevelében idevonatkozó dátumait már ismerjük; *A magyar irodalom a világirodalomban*¹⁸ c. könyvészeti munkájában: *Az aranyember* fordítását 1872. jan. 3-án kezdte meg, és ugyanazon év szept. 26-án befejezte. Még nehezebb követni a kiadás éveit.

Előbb említett könyvészetében fordításának történetét is olvashatjuk: „Jedoch das Manuskript verkauft an einen Berliner Verleger, blieb wegen Prozess bis 20. Mai 1873 ungedruckt liegen, und musste dann nicht nur für 100 Thlr zurückgelöst, sondern auch völlig neu umgearbeitet werden, da das Manuskript für Journalzwecke auf die Hälfte zusammengestrichen worden war. Es wurde am 18. Juni 1873 Otto Janke zum Verlag angetragen, doch dieser hatte bereits durch Kertbenys Vermittlung die Pester Übersetzung. So erschien denn — mit Einwilligung Jankes — die Kertbenysche Prioritätsübersetzung vom 24. Sept. bis 31 Dez. 1873 in R. Mosses „Berliner Tageblatt, Auflage 20.000 Ex. Am 6. Feber 1874 wurden die Journalausschnitte an Reclam in Leipzig für die Buchausgabe verkauft, und diese im Mai ausgegeben.¹⁹ Seither sollen von dieser unerhört billigen und schönen Ausgabe 65.000 Ex. verkauft sein . . . Diese Übersetzung wurde in Hermannstadt nachgedruckt.”

*A Pester Lloyd*ban megjelent és KERTBENY által JANKÉnak közvetített *Aranyember*-fordításról is olvashatunk a könyvészetben:

„Als jedoch die für Deutschland autorisierte Übersetzung Kertbenys im Prozes geriet, und während neun Monaten ungedruckt liegen blieb, war es Kertbeny selber — der durchaus den „Goldmensch“ vors deutsche Publikum bringen wollte — welcher Otto Janke den Vorschlag machte, er wolle ihm — unter voller Rechtswahrung seiner eigenen — die Pester Übersetzung verschaffen. Janke akzeptierte sofort, und Kertbeny schrieb an

^{15 a} Egyik 1871. febr. 13-án KERTBENYhez intézett levelében írja: „Entschuldigen Sie, dass ich so viele Correcturen in dem Text hineingeflickt habe. Aber, es muss sein! Die Hauptsache in einer erzählenden Prosa ist der *Numerus*; was so wenige Prosaisten beachten.” (OSzK Kéziratár.)

¹⁶ *Uo.* 6—7. l. *Mementi.*

¹⁷ *Uo.* 7. l. *Mementi.* Ezek szerint a regény írásával párhuzamosan történik fordítása is.

¹⁸ *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvésze.* 1441—1876. 12 szakfüzetben szerk. KERTBENY Károly. 1. füzet. *A fordítások magyarból más nyelvekre.* Bp. 1876. F. Tettey & Comp. 15. l.

¹⁹ JÓKAI, Maurus: *Ein Goldmensch!* Deutsch von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. [K. M. KERTBENY.] 5 Bändchen. Leipzig, (1875), Reclam. 607. l. (Universalbibliothek Bändchen 560—565.) Broschiert alle 5 Teile in einem Band: 10 Sgr. Prachtvoll gebunden 15 Sgr. Vö. id. könyvészetben 126. tétel.

Jókai die Bitte, die Journalausschnitte des „Pester Lloyd“ zu senden. Am 15. März 1873 traf in Berlin die Sendung Jókai's²⁰ ein, der bestimmte, dass die Hälfte des Honorars dafür dem Vermittler gehöre. Damit löste Kertbeny seine eigene, frühere Übersetzung aus, und Janke's Ausgabe kam am 4. Juli in Buchform zur Versendung. Auflage 3000 Ex.²¹

1874-ben KERTBENY lefordította *Maurus Jókai's Reisebriefe von Pest nach Berlin*. 18. Februar bis 4. März 1874 címmel JÓKAINAK *A Hon* 1874-i évfolyamában megjelent 10 cikkét²² és e műhöz függesztett *Maurus Jókai's Werke in fremdsprachlichen Ausgaben* c. könyvjegyzékben a JANKE-féle „Goldmensch-fordítás” megjelenési éve: „Berlin 1873. Otto Janke” ugyancsak öt kötetben. A RECLAM-féleé 1874.

A KERTBENY-féle *Goldmensch*-fordításnak ugyancsak közli a dátumait a FEKETE József összeállításában, 1875-ben *Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren*²³ c. műhöz járuló *Bibliografischer Anhang* No. 3.: „Jókai's Goldmensch. Abgedruckt im Berliner Tageblatt 1873, von 608 Seitenzahl, Honorar 200 Thlr, in 25.000 Ex.; (in Buchform) 5 Bde. Leipzig 1874, von 608 Seitenzahl, Honorar 80 Thlr, in 10.000 Ex.” Ez a négylapos összeállítás, amely 74 önállóan megjelent KERTBENY-művet sorol fel — főleg magyar vonatkozásúakat — kimutatja minden egyes esetben a KERTBENY-nek juttatott honoráriumot és a művek megjelenési példányszámát. FEKETE KERTBENY adatait használja fel, utóbbinak ezzel az volt a célja, hogy bemutassa a magyar irodalom külföldi terjesztésével végzett önzetlen munkáját, amelyet legbeszédesebben éppen a honoráriumok csekély volta bizonyít: csodálatosan nagy példányszámok, nagy ívterjedelmek mellett netségesen kis összegek szerepelnek. Az igazi haszonélvezők a kiadók voltak.

KERTBENY műveinek 1880-ban Budapesten megjelent jegyzékében (ez már 128 önálló művet sorol fel)²⁴ a JANKE-féle *Aranyember*-kiadás megjelenési éve 1873; a bibliográfiai adathoz fűzött megjegyzés: „Zuerst abgedruckt im Feuilleton des Pester Lloyd, Jahrgang 1872, übersetzt von den Mitarbeitern der Redaktion. — Dann nochmals abgedruckt in Otto Janke's Roman-Magazin des Auslandes. Heft 12—22. Jahrgang 1873.”²⁵

²⁰ A Pestről érkező fordítás-küldeményt JÓKAI következő levele kísérte: „Budapest, 15. März. 1873. Lieber Freund! Hier schicke ich Ihnen den ersten Band von „Roman des künftigen Jahrhunderts” und die fünf Bände von „Menschen”, bitte aber letzteres Kleinod so zu bewahren, dass es ein Unicum ist, aus dem Redactions-Exemplare herausgesäubelt, und geht es verloren, so ist kein Gold und kein Mensch fähig, noch ein zweites zu verschaffen. Ihr treuester Jókai Mór.” Szellemességét az író szó- és jeljátékkal is megtoldotta: az arany ötvösjegyével kombinálva fejezte ki regénye címét. Vö. BLUMENLESE 9. l. 23. levél.

²¹ JÓKAI, Maurus: *Der Goldmensch*. 5 Bde. Deutsch herausgegeben von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. [K. M. KERTBENY.] Berlin, 1874, Otto Janke. 4 Thl.

²² *Der eingefrorene Plattensee. (A befagyott Balaton) Jene vielen Kreuze. (Azok a sok kereszték) Auf der Wiener Börse. (A bécsi börzén.) Im Wiener Reichsrat. (A Reichsratban.) Von den Wiener Journalen. (A bécsi hírlapokról.) Prag. (Prága.) Berlin. Bei Fürst Bismarck. (Bismarcknál.) Berliner literarische und artistische Kreise. (Német irodalmi viszonyok.) In den Kreisen deutscher Reichs-Repräsentanten. Vö. i. m. Berlin, 1874, Otto Janke.*

²³ *Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren. 1824—1875*. Nach seinen Diktaten, Briefsammlungen und Tagebüchern kronologisch zusammengestellt... von seinem Landsmanne Josef FEKETE. (Leipzig, 1875.)

²⁴ *Bibliografie der Werke K. M. Kertbeny's 1846—1880*. (Összeáll. K. M. KERTBENY?) (Bp. 1880?)

²⁵ JÓKAI, M.: *Der Goldmensch*. Roman in 5 Bänden. Deutsch herausgegeben von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. Berlin 1873. Otto Janke. 8° 4 Thlr. id. KERTBENY-bibliogr. 11. l. 90—95. tételsz.

— A *Goldmensch*-fordítás itt szereplő megjelenési éve: a *Berliner Tageblatt*ban 1873, RECLAMnál 1874.²⁶

Még egy munkát idézünk: *Petőfi's Tod vor dreissig Jahren 1849. Jókai's Erinnerungen an Petőfi 1879* — amelyhez irodalomtörténeti és bibliográfiai adatokat is függesztett KERTBENY; itt közölt JÓKAI-fordításai között „Der Goldmensch. Roman, 5 Bdchen. Leipzig 1873. Reclam.” szerepel, valamint egy másik oszlopban, ahol mások JÓKAI fordításait állította össze, JANKE nevének említése nélkül így írja le az adatot: „Ein Goldmensch. Roman. 5 Bde. Von Dr. M. Falk. Berlin 1874.”²⁷

Feltehető a kérdés: szükséges-e tekintetbe vennünk *Az aranyember* szerzői jogi vitájában a figyelembe vett berlini, illetőleg lipcsei kiadásoknak — ugyanazon fordítások esetében — KERTBENY által egymástól eltérően megadott megjelenési éveit? Egyáltalán nincs-e egyszerűen a KERTBENYNél annyira közismert felületességről, pontatlanságról szó, hiszen életrajzi adatai íróink, költőink biográfiáinak összeállításában sokszorosan megbízhatatlanok.²⁸

A források és a tényállás kielemezése azonban ezúttal más eredményre vezet. Ismernünk kell először is KERTBENYnek azon időbeli anyagi helyzetét, amikor elhatározta a JÓKAI-művek fordítását. Nem kevésbé JÓKAIhoz való viszonyát és végül JANKÉval való kapcsolatát.

1870 körül gondolt KERTBENY komolyan, ugyanolyan hévvel JÓKAI műveinek fordítására, illetőleg elterjesztésére, mint tette azt annak idején PETŐFIVEL; ez utóbbival hosszú éveken át komoly jövedelmet, külföldön való megélhetést, odakünn és nálunk jó fordítói nevet biztosított magának. 1870 táján már az általa „vállalt Petőfi-misszió beteljesült” (ahogy ő vallotta több ízben), és PETŐFINEK rajta kívül más jó fordítója is terjesztette műveit. KERTBENY jövedelme erősen megcsappant. Állandóan figyelemmel kísérve a magyarországi és a külföldi irodalmi életet, örömmel látta, hogy JÓKAI nagyszerű írói fejlődése, regényeinek nagy és egyre fokozódó népszerűsége, megérlette műveinek németországi kiadását is.

KERTBENY ugyan azt állítja, hogy erre JÓKAI már 1854-ben felhatalmazta: „Schon 1854 hatte mich mein Jugendfreund Jókai schriftlich bevollmächtigt, seine Werke in's Deutsche zu übersetzen. Ich erwiderte ihm aber: ‚Nein, ich könnte mich solcher Aufgabe jetzt nur nebenbei hingeben, und dadurch allein wären schon alle Mühen vergeblich; sodann weil ich eben jetzt wieder in Vaterlande weile, und von hier aus ist auf Europa nicht zu wirken; ich muss wieder mitten in der Fremde stehen, um mit solchen, dem Auslande völlig fremden Werken und gleich massenhaft auftreten zu können, um die fremde Beachtung nachhaltig auf sie zu ziehen und um zugleich alle übrigen journalistischen Hebel in Bewegung zu setzen, damit man auf den Fremden überhaupt nur aufmerksam werde, was in so grossen Literaturen, welche jährlich 10—12.000 Werke produzieren, nicht so Leicht ist. Also warten wir! . . . Endlich 1870, im Januar, schrieb ich von Berlin aus an Jókai: ‚kann's losgehen!‘ . . . Zuerst liess ich in 10—12 der bedeutendsten deutschen Journale die vorzüglichsten der kleineren Novellen Jókai's erscheinen, welche Furore machten, auch weitaus besser honoriert wurden als später die einzelnen Romanbände.”²⁹

²⁶ JÓKAI Maurus: *Der Goldmensch*. Roman in 5 Bänden. Übersetzt von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters K. M. KERTBENY. Erschien seit 24. September 1873 im Feuilleton von Rudolf Mosse's „Berliner Tageblatt”. Leipzig 1874. Reclam. Universal-Bibliothek Nr. 561—565. 80 Pf.—Elegant gebunden 1 M. 50 Pf.=90 kr. — id. KERTBENY-bibliográfia 11—12. l. 96. tételsz.

²⁷ *I.m.* alcíme: *Historisch-literarische Daten und Enthüllungen, bibliografische Nachweise*. Zusammengestellt von K. M. KERTBENY. Leipzig, 1880. 66—68. l.

²⁸ DETRICH Márta: *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága*. Szeged, 1936. 47—78. l.

²⁹ *Petőfi's Tod vor dreissig Jahren 1849*. 63—64. l.

Arra nincsen adatunk, hogy a mesélőkedvű KERTBENY, aki ahol csak tehetette, JÓKAI ifjúkori barátjának vallotta magát, nem különben PETŐFIÉNEK, holott talán a Pilvax nevezetes asztalánál JÓKAI éppenhogy észrevette — már 1854-ben ilyen megbízást adott volna neki.³⁰

Azt viszont már megbízható adatok igazolják, hogy valóban 1870 JÓKAI művei németországi kiadásának indulási dátuma, valamint azt is, hogy KERTBENY által és folyóiratok hasábjain kezdődött. KERTBENY irányította a berlini irodalmi folyóiratnak, a *Der Salonnak* a szerkesztőjét, Julius RODENBERGET JÓKAIHOZ, hogy közlésre novellát kérjen tőle, mire az író beleegyező leveleket küldött ugyanazon a napon RODENBERGNEK és KERTBENYNEK.³¹ Tulajdonképpen 1870-t tekinthetjük a KERTBENY—JÓKAI barátság kezdetének is.

1870. jan. 11-én KERTBENY JÓKAIHOZ intézett levelében számba veszi azokat a regényeket, amelyek eddig — legnagyobb részben Magyarországon és hazai fordítóktól — az írótól németül megjelentek HARTLEBENNÉL, EMICHNÉL, az Athenaeum kiadásában és egyebütt.

Itt még először arra gondol, hogy a meglévő fordításokat közvetítené a német kiadóknak, ha sikerül a fordítói jogot átruházni: „Da Hätten wir also 52 Bde, welche schon übersetzt vorliegen. Nun fragt siehs, können die Rechte dieser Übersetzungen, wenigstens der besseren, erworben werden, oder gehören sie den bezüglichen Verlegern (Hartleben, Emich, Athenäum u.s.w.). Müssen also alle neu übersetzt werden? . . . Nachdem Sie mir obige Frage werden beantwortet haben lassen, welche von den deutschen Übersetzungen etwa verlagsrechtlich für zweite Auflagen verwendbar sind, welche nicht? werde ich das Programm für's Verlegersuchen entwerfen. Bis dahin dürfte auch Dr. Rodenberg zurück sein, der stündlich erwartet wird, und dann will ich mit ihm den bahnbrechenden Artikel für den „Salon“ entwerfen.”³²

Egyébként már itt leszögezi, hogy a novellákat — bár sok közülük külföldi német folyóiratokban is megjelent már — egészen újra kell fordítani, nemkülönben az *Egy magyar nábobot*, *Kárpáthy Zoltánt*, *A régi jó táblabírákat* és a *Fekete gyémántokat*. GLATZ Ede fordításait — ezeket JÓKAI is kifogástalanoknak tartotta — *A szerelem bolondjait* és *A köszívű ember fiait* beleértve össze lehetne hozni németországi kiadásban az első 30 kötetből álló JÓKAI-sorozatot, és egy „összes művek” kiadást talán éppen GLATZCAL ketten rendeznének ott kinn sajtó alá; kiadónak, szerzői, fordítói honoráriumnak ő járna utána.

³⁰ Az ifjúkori barátság pedig önreklám és vágyalom, hiszen JÓKAI egyik 1871. júl. 19-én Pestről kelt, KERTBENYHEZ intézett levelében mentegetőzve így ír erről az időszakról: „. . . Sind Sie zufrieden damit, dass ich Ihnen offenerzige Freundschaft und Verehrung widme, und zwar nicht seit vorgestern sondern seit fünfzehn Jahren, wo ich dem seligen Pákh eingestanden, dass wir früher Ihnen gegenüber sehr ungerecht waren; — so seien Sie dessen versichert.” Vö. JÓKAI KERTBENYHEZ ÍRT LEVELE, OSZK Kézirattár. E szöveget összehasonlítva KERTBENYNEK az idézett *Blumenlesében* közölt szövegével: „Sind Sie zufrieden damit, dass ich Ihnen offenerzige Freundschaft und Verehrung widme, und zwar nicht seit vorgestern, sondern seit mehr denn fünfzehn Jahren, wo ich unserem Jugendfreunde, dem seligen Albert Pákh eingestanden, dass wir früher Ihnen gegenüber sehr ungerecht waren, — so seien Sie dessen versichert.” — tehát JÓKAI 1871-hez viszonyítva a barátság kezdetét 1856-ra teszi, viszont 1845-ről KERTBENY csak úgy keltezheti, ha a „sondern seit fünfzehn Jahren” átváltozik „sondern seit mehr denn fünfzehn Jahren”-né, a „wo ich dem seligen Pákh” pedig, unserem Jugendfreunde, dem seligen Albert Pákh'-ká — hiszen ő is ott ült a Pilvax asztalánál abban az időben . . . KERTBENYNEK a „szavahihetősége” perdöntő a szerzői jogi vita esetében is.

³¹ VAJDA György Mihály: *Szemelvények a weimari Goethe—Schiller Archivum magyar anyagából*. (Jókai, Kertbeny, Vámbéry) Magy. Tud. Akad. Nyelv- és irod. tud. Oszt. Közl. 15. köt. 1960. 221—237. l.

³² OSZK Kézirattára.

Esetleg a tekintélyes bécsi WALLISHAUSER kiadó üzletvezetője: Leopold ROSNER, aki egyébként lefordította a *Felfordult világot* is, segítségükre lenne.

1870. okt. 20-án KERTBENY már kész programmal szolgál JÓKAI-nak:

„Man mag über mich denken, was man will.³³ Eines muss man mir zugeben, dass ich Petöfi in die Weltliteratur einbürgerte, und ihn weltberühmt machte. . . Die zweite Hälfte meines Daseins nun will ich Ihnen widmen, lieber Jókai, und ich hoffe, mit nicht geringerem Erfolge. Ich wüsste auch wirklich keinen anderen unserer ungrischen Dichter als Sie, für den, nach Petöfi, Hoffnung vorhanden wäre, ihn auch ausser Ungarn und ausser ungrischer Anschauung, weltbürgerlich nicht bloss populär, sondern auch zum Bedürfnisse zu machen. Bei Ihnen bin ich dess gewiss. Jedoch es muss dabei systematisch zu Werke gegangen werden, und auch Sie mir Ihre Beihülfe leihen — dann ist aber zugleich pekuniäre Aussicht für Sie selbst vorhanden. . . Ich muss nur zuerst selbst sozial sicher stehen, um unabhängig agitieren und wirken zu können. Das habe ich seit Jahren erstrebt durch hunderte von Briefen in die Heimat — die alle unbeantwortet blieben! Als deutscher Schriftsteller, besonders durch meine ungewöhnliche Arbeitskraft und Vielseitigkeit, verdiene ich mir ziemlich viel, aber leider nur fragmentarisch, oft mit Lücken von ganzen Monaten wo ich auf Puff leben muss, oder solch verfluchtes Zeugs zu arbeiten habe, dass ich kreuzlahm und ganz dumm davon werde und auf Ungarn nur so nebensächlich und in Musstunden denken kann. Habe ich aber von daheim — worum ich so oft bat — bloss 100 Gulden monatlich garantiert — und nur ein Dutzend monate lang — dann habe ich den Rücken ziemlich gedeckt — und dann, sollen Sie sehen, kann ich auch Wunder wirken! Also schicken Sie mir die namhaftesten Ihrer Werke. . . Unterdess will ich hier und in Leipzig mit Verlegern unterhandeln, auf dass ganze Serien Ihrer Werke deutsch erscheinen können — einzelne Romane fallen in der Masse nicht auf, — und dafür auch Autorrechte bezahlt werden. Daneben will ich allerlei Journale mit einzelnen Novellen von Ihnen versehen, mich auch mit Rosner in Wien in Einvernehmen setzen, Ihre Biografie und Ihr Porträt in verschiedenen Illustrierten bringen, und im „Salon“ das Hauptdepôt der sanften Agitation gründen. Und endlich soll gesorgt werden, dass diese Ihrer von mir übersetzten Werke in allen Journalen reichliche Besprechung finden, und in alle literarischen, wie hohen Kreise dringen, um Sie in Mode zu Bringen. Dies unser Privatvertrag von dem Niemand sonst was zu wissen braucht.“³⁴

Az eredményes beindítás érdekében még életrajzot és arcképeket kér JÓKAI-tól. Felveti, sőt vállalja JÓKAI *A Hon* c. lapja számára a németországi tudósítást és a hirdetési anyag közvetítését. Kitűnik e levélből az is, hogy KERTBENY *A Hon* programjának a szellemében, vezércikkei, fontosabb közleményei alapján *Offene Briefe* címmel röplapokat nyomat szűkebb „baráti” köre számára, amelyek szintén hivatottak JÓKAI-t kinn népszerűsíteni.

JÓKAI 1870. okt. 23-i Pestről kelt levelében elfogadja KERTBENY felkínált „privát-szerződését”, és többek közt így ír erről:

„Lieb wär' es mir allerdings, wenn ich beim deutschen Publikum für meine Werke das Bürgerrecht erlangen könnte. Übersetzt sind wohl meine Werke ins Deutsche fast alle; aber wie! aber wo! Erstens fürchterliche Übersetzungen im grässlichen Kauderwelsch, zweitens erschienen in Wien, in Gratz, in Pest u.s.w. . . Alle meine übersetzten Werke sind bloss für Eine Ausgabe den Verlegern überlassen. Die Cession für eine Gesamtausgabe würde ich mir von allen verschaffen.“³⁵ Vagyis nem az engedély okozott gondot az írónak, hanem a megfelelő német kiadót kell felkutatnia KERTBENY-nek:

„Ich brauche einen wohlkredierten Verleger in Deutschland, der den Teufelsmut hätte, gleich eine Sammlung meiner auserwählten Werke zu verlegen. Können Sie einen solchen ausfindig machen, so will ich Ihnen vor Allem eine Vollmacht dazu geben, in

³³ Ugyanebben a levélben panasolja el, hogy hányszor fordult hiába a magyar, írói körökhöz éppen a magyar irodalom érdekében, és minden levelét válaszolatlanul hagyták; EÖTVÖST, PULSZKYT, TOLDYT, GOROVÉT említi. Csupán DEÁK és JÓKAI, újabban GYULAI voltak jó véleménnyel külföldi propaganda-ténykedéséről.

³⁴ KERTBENY levele JÓKAI-hoz. Berlin, 1870. okt. 20. OSZK Kézirattár.

³⁵ *Blumenlese*. 2. l.

meinem Namen zu handeln. Clara pacta, boni amici! Können Sie irgend ein Honorar auch dafür erlangen, das teilen wir gemeinsam; soll es umsonst überlassen werden, oder lässt uns der Verleger gar noch durch den Teufel holen, wegen unanbringbaren Krebsen, so sollen Sie auch davon die Hälfte haben. Über meine Biografie weiss ich selber nicht. Il a vecu!"³⁶

Mindezek után KERTBENY megkezdte JÓKAI műveinek elhelyezését; mint írta: berlini és lipcsei kiadócégekhez fordult és lapkiadókhöz.

„Mindjárt 1870-ben Jókainak 34 novelláját fordítottam le. Ezek közül húszat Németország legelterjedtebb lapjaiban tettem közzé, milyenek a Bazar 250.000 példányban, a Post 30.000, a Nationalzeitung 40.000, a Berliner Tagblatt, Über Land und Meer, Leipziger Illustrirte Zeitung, Salon, Berliner Wochenblatt, Neues Blatt, Schlesische Zeitung stb. Minden novella mellé Jókainak életrajzát, némelyikhez arcképét is adtam. És pedig mindenikért 10—15 tallérnyi fordítási díjat kaptam.”³⁷

Ugyancsak 1870-ben novelláskötetet is megjelentet MAAS berlini kiadónál *Novellen und Erzählungen* címmel.

JÓKAI első háromkötetes regényét pedig Otto JANKÉNél helyezi el nem kis fondorlattal: „Nehezebben ment a dolog az első 3 kötetes regénnyel, „A szegény gazdagokkal”. Teljes másfél évig szaladgáltam a kész kézirattal egyik berlini kiadótól a másikhoz, sőt külön emiatt mentem Lipcsébe is. Mindenütt — bár igen udvariasan — kidobtak az ajtón. . . Hiába kértem, hogy legalább olvassák el a kéziratot. Késésgbeesésemben egy, mint később megtudtam, 'hírhedett' közvetítőhöz fordultam. Az öreg Janke éppen Karlsbadban volt, a közvetítő meglepte fiát, és minden kigondolható rábeszélést felhasználva, rábírtá, hogy mint atyjának helyettese egy szerződést írt alá, melyben 300 tallérért megvevé a fordítást; én az összegből 150 tallért kaptam! Az öreg Janke persze dühös volt midőn ezt meghallotta.”³⁸ — írja visszaemlékezve KERTBENY.

JANKE fektetni akarta a kéziratot, KERTBENY ekkor JÓKAINAK egy német tisztelőjét, a tekintélyes Franz WALLNER színgazgatót hívta segítségül, és az ő közbenjárására a mű valóban még 1872-ben megjelent.³⁹

A kritika rendkívül kedvezően fogadta a regényt, és JANKE is felismerte a kedvező helyzetet.

„A kezdetben oly dühös Janke barátunk, midőn érezte, hogy jó üzletet csinálhat maga jött, és pedig igen udvariasan, és a következő pár év alatt 24 kötetet fordíttatott le Jókaiából, eleinte rongyos 50 tallér díjért, később hatvanat adott, és így tovább, mindig többet. Akkor azután egy jó gondolat jutott eszébe, hátam megett, nekem egy szót sem szólva, egy szép napon, 1873. augusztusában Füreden termett Jókainál, és vele szerződést kötött, minden 1874-től kezdve megjelenő művére, s valóban ki is adá azokat.”⁴⁰ — írja még később is haragosan KERTBENY.

³⁶ *Uo.* JÓKAI nem sokkal előbb, 1870. febr. 9-én már kitért életrajzi adataira KERTBENYhez intézett levelében: „Ami életrásmat illeti, azt Kegyed nagyon is kedvezőleg írta már meg, s ami azóta történt velem, abból áll, hogy írtam valami 150 kötet regényt, amiknek nagy része megjelent németben is. . . azután megemlíthető, hogy tavaly a miniszter ellenében választott meg képviselőnek Pest legintelligensebb és legnémetebb választó kerülete, megjegyezvén, hogy ez a miniszter [GOROVE] igen derék ember és derék miniszter. Jelenleg a Hont szerkesztem, a szabadelvű ellenzék orgánumát, melynek legnagyobb közönsége van minden eddig létezett magyar lapok között. Arcképemet is küldöm Önnek.” OSZK Kézirattár.

³⁷ KERTBENY Károly: *Észrevételek az írói törvényjavaslatnak a fordításokról szóló cikke ellen.* Bp. 1879. 14. l.

³⁸ *Uo.*

³⁹ JÓKAI Maurus: *Arme Reiche.* 3 Bde. Deutsch von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters [K. M. KERTBENY.] Berlin, 1872, Otto Janke. 4 Tlr. — (Janke's Bibliothek der besten Romane des Auslandes.) Vö. KERTBENY könyvészet, 13. l. 114. tételsz.

⁴⁰ KERTBENY Károly: *Észrevételek.* 15. l.

Egész életében nem bocsátotta meg JANKÉNak — minden írásában így emlegeti — hogy biztos és egyre emelkedő jövedelemtől fosztotta meg. 1873 augusztusáig nagyszerű eredménnyel vitte a JÓKAI-kiadások ügyét nemcsak Berlinben, más német városokban is, a haszonhoz még havi 100 tallér járult a „külföldi levelezőnek”, mert JÓKAI annak alkalmazta *A Honnál*, s akkor is megkapta, ha történetesen nem küldött tudósítást.⁴¹

KERTBENY már 1870 októberében eldicsekszik RODENBERGnek: „Was mich betrifft, so schreibe ich freilich jetzt zumeist nur für den „Hon“, was doch regelmässiges Monatshonorar von 100 T. einträgt; die deutschen Journale zahlen eben nicht schlechter, aber man muss lange betteln gehen, noch dazu mit schon fertigem Artikel bis man zahlende Aufnahme findet.“⁴²

KERTBENY JANKE sakkhúzása után még szélesebb kiadói körök felé kacsintott azokra a JÓKAI-művekre számítva, amelyeknek a fordítására, illetőleg kiadatására mindaddig JÓKAI felhatalmazta; annál is inkább, minthogy a JÓKAI—JANKE-féle füredi szerződésért az írónak tett szemrehányó levelére igen engesztelő hangú választ kapott:

„Unter allen Gebrechen, die ich habe, lasse ich mir nur den Undank nicht vorwerfen. Was Sie für mich getan, steht bei mir alles hoch aufgeschrieben, und wie ich mit Herrn Janke abschloss, besprachen wir eben, dass ich mich meiner Dankbarkeit Ihnen gegenüber nicht entschlagen kann und pecuniäre Beweise gelten lassen will. — Wir machten vornehmlich 1. einen Vertrag für künftighin zu schreibende Romane. Diese muss Herr Janke als Originalromane haben, fertig bekommen, ehe sie ungarisch erschienen sind.“⁴³ 2. Von den bereits erschienenen Romanen riet ich ihm bloss die „Kőszívű ember fiait“ und „Eppur si muove“ zur Ausgabe, die sind aber bereits übersetzt, und die Übersetzer halten etwas auf ihr Recht und die Übersetzungen sind ausgezeichnet.“⁴⁴ A továbbiakban JÓKAI megígéri KERTBENYnek, hogy a JANKE-kiadások tiszteletdíjaiból neki is juttatni fog, csak ne zavarja JANKÉT pénzkéréssel, ne kedvetlenítse el esetleg egy másfelé kötött szerződéssel. Igen nagy szerencsének tartja, hogy a kiváló berlini kiadót sikerült megnyernie, s viszonyukat nem szeretné pénzügyekkel megzavarni.

Ezek után a hármuk viszonya látszólag helyreállott. Megerősödöttnek vélhették volna JÓKAI-nak 1874-ben tett berlini látogatása által, amikor az író valamennyi ottani barátjával, tisztelőjével személyes kapcsolatba került, és számos új ismeretséget szerzett éppen KERTBENY, WALLNER és JANKE révén, akikkel legtöbbször együtt tett látogatásokat. WALLNERÉknél lakott, aki JANKÉVAL, KERTBENYVEL jó barátságot tartott. 1874 nyarán JANKE kiadta KERTBENY fordításában JÓKAI néhány útiélményét is,⁴⁵ amelyet a barátok kedvéért adtak ki, könyvtári forgalomba nem is került az 500 példány.

⁴¹ Vö. JÓKAI-nak 1871. szept. 11-én KERTBENY-hez intézett pesti levelét: „Und nun zur Geldfrage. Clara pacta, boni amici. Der Verleger des Hon ist das Athenaeum (Aktiengesellschaft) welches die Gebahrung mit dem Monatsbudget besorgt. Ich habe Sie zum Special Correspondenz. Da ist es ganz natürlich, dass mein Verleger den Posten einfach streicht. Ich habe das Recht, alles was ich ins Blatt aufnehme bezahlen zu lassen; der Verleger aber nichts zu bezahlen, das er nicht im Blatt findet. Man sagt mir ganz einfach, dafür dass Kertbeny deinen Novellen in Deutschland Reclame macht, zahlen wir nicht, das mache du selbst mit ihm ab; und ich werde Ihnen auch nicht undankbar sein, sobald ich mich rühren kann. . . Für künftighin aber, wenn Sie regelmässig beim Hon bezahlt werden wollen, so schreiben Sie regelmässig politische und soziale Briefe aus Berlin, über Alles was dort vorfällt, kurz und bündig: brauche keine Leitartikel und schöne Erörterungen, aber Journalklatsch.“ (*Blumenlese*. 5. l. 15. levél.)

⁴² VAJDA György Mihály: *Szemelvények*. 221—237. l.

⁴³ JÓKAI első először németül megjelent regénye az *Enyim, tied, övé* volt. JÓKAI Mórítz: *Mein, Dein, Sein*. Rom. in 5 Bdn. Deutsche autorisierte Ausgabe. Berlin. 1875, Otto Janke. 4 Tlr. 3000 Ex. Vö. KERTBENY-könyvszet, 17. l. 130. tételsz.

⁴⁴ *Blumenlese*. 9. l. 25. levél.

⁴⁵ JÓKAI Maurus: *Reisebriefe*.

JÓKAI ekkor már Németországban is népszerű író. KERTBENYt szinte ostromolják a legkülönbözőbb német kiadók és szerkesztők, hogy fordítson számukra, akár két-három fordításban is megjelent JÓKAI-művet. JANKÉnak is tudomása van erről, sőt arról is, hogy KERTBENY RECLAMnál akarja kiadni a *Berliner Tageblatt*ban közölt *Aranyembert*, amelyet neki is felajánlott a Tageblatt-kivágatokból összeállított kézirat alapján annak idején; de ő nem vette át, mert KERTBENY az újság céljának megfelelően annyira lerövidítette a regényt, hogy a kiadás nem lett volna teljes értékű, holott KERTBENY olyan kéziratot ígért. Ekkor szerezte meg rekompenzációképpen JANKÉnak a *Pester Lloyd*-fordítást. 1873-ban azután JANKE megkérdezése nélkül — a füredi szerződés után! — RECLAM számára készített egy teljes *Aranyember*-fordítást, amely veszélyeztette az időközben JANKÉNél megjelentnek terjesztését, és előre vetette a konkurrencia árnyékát. Ezért kellett JANKÉnak 1874. nov. 1-én megjelent körlevelében óvást emelnie különös tekintettel KERTBENYre, RECLAMra és a *Der Goldmenschre*.

Mindezt KERTBENY elködösíti különböző megjelenési dátumokkal, kétértelmű fogalmazásokkal, mérges kirohanásokkal, mellébeszéléssel, — mint láttuk — körlevéllel. Ez utóbbiban is, hogy magáról a figyelmet elterelje, JANKE csalárdságára utal, aki nem átalotta vele 1873-ban *A szerelem bolondjait* lefordíttatni, holott: „vom selben Romane eine bereits 1870 autorisierte Pester deutsche Ausgabe des Herrn Dr. M. Falk vorhanden ist.” JANKE magatartása — szerinte — JÓKAIt is kompromittálja, s mindezt bizonyára hírverésnek szánja JANKE.

KERTBENY szinte élete végéig vádaskodott a berlini kiadóra: 1879-ben *Észrevételek* c. munkájában (16. l.) ezzel kapcsolatban figyelemre méltót közöl: „Nem rég egy érdekes vonást hallottam Jókaitól Jankeról: ez ugyanis a legnagyobb sajnálkozással jelenti ki, hogy a „Jövő század regénye”, „Egy asszonyi hajsza”, és „Szabadság a hó alatt” című munkáit nem adhatja ki, mert mint berlini ember nem mer Oroszország elleni munkával fellépni!... Amit különben berlini ember nem merészel, azt a nyugodt orosz megteszi. Egy szentpétervári Szemle felkérte Jókait, engedné meg a „Zöld könyv” lefordítását, és Vaclava Poka Prágában ugyanezt csehül fogja kiadni.”

JANKE azonban perel, perli RECLAMot is: „Ja, er wagte es sogar, mich einzuklagen; da kam er aber an den rechten Mann! Er zog noch rechtzeitig zurück, und ich quittierte die Entschädigung. Zugleich hatte er aber einen andern Verleger, wegen einer andern, nicht minder legitimen Jókai-Ausgabe eingeklagt, und dieser war schwach und zimperlich genug, eine nicht wohlfeile Entschädigung seinerseits zu zahlen. Endlich, erst von Kurzem also nach Jahren, erfuhr ich von Jókai selbst, dass dieser Berliner Geldprotz sich die niederträchtige Lüge erlaubt zu behaupten, ich wolle Jókais Werke, zur Hälfte gestrichen, bei einem andern Verleger herausgeben.”⁴⁶

JANKE valóban visszavonta a KERTBENY ellen benyújtott vádat — de JÓKAI hatására, aki nem akarta, nem hagyta bántani KERTBENYt, holott maga is átlátott a szítán, berlini látogatása után mégis így írt róla:

„Legelől kell megemlítenem a jó öreg fiút, Kertbenyt. A sajtáságos, eredeti alakot, kit Petőfi kigúnyolt, Pákh Albert kiparódiázott s aztán mind a kettő megszeretett, ki Magyarországon a német elemet s aztán Németországon a magyar elemet verte a közönség fejébe, vissza kapva a saját fejéhez mind a kettőt; ki mauert-utcai diogenési odujában az ismerethalmaz, memoir-irodalom és encyclopédiai ismeretek kincseit őrzi, naponkint tizenhat órát dolgozik és írói existenciát nem tud kívívni magának; ki az egész világnak adós s kinek viszont adósa az egész világ; barátja és kedveltje Európa leghírhedettebb celebritásainak s amellet egy elhagyatott, elfeledett lény. Berlinben nyolcvan olyan családdal ismertetett meg egy hét alatt, ahol a magyar irodalomnak kiváló helye van a

⁴⁶ Petőfi's *Tod vor dreissig Jahren 1849.* 65—66. l.

házi könyvtárban s még egy hosszú lajstromot dugott a zsebembe, akiket mind meg kell majd egyszer keresni vagy levélben, vagy személyesen. Wallner Ferenc után neki köszönhetni legjobban a német kiadók érdeklődését a magyar irodalom iránt.”⁴⁷

JÓKAI, aki boldognak-boldogtalanak váltót írt alá, nem hagyta el KERTBENYt élete utolsó percéig: szóban, írásban, anyagiakban mindvégig mellette állott.⁴⁸ Leveleik tanúsága szerint a kölcsönös érdeken felül valóban baráti intimitás fejlődött ki közöttük, JÓKAI többször írt Berlinbe arról a keserűségről, amelyet a hazai politikai és irodalmi klikkek okoztak neki.⁴⁹

JANKE másik perbefogottja, RECLAM azonban kártalanított. A KERTBENYvel kiadott közös körlevélen védekezik ugyan az általa kiadott JÓKAI-novellák, a *Szomorú napok*, *Erdély aranykora* c. művekre vonatkozatható utánnomás vádja ellen, mégis ludasnak érzi magát *Az aranyember* megjelentetésében.

KERTBENY 1875-től kezdve nem fordít több JÓKAIT; az író kívánsága szerint tiszteletben tartja kizárólagos kiadóját. Nevével utolsónak *Az új földesúr* jelenik meg 1876-ban Drezdában.⁵⁰

Befejezésül nem érdektelen KERTBENYnek, JÓKAINAK a szerzői-fordítói jogról vallott nézeteit ismertetnünk.

KERTBENY véleményét az általunk idézett *Észrevételek* c. munkájából ismerhetjük meg legjobban.⁵¹ Legszívesebben meghagyná, akár magyarból idegen nyelvre, akár megfordítva történő fordításokról van szó — a teljes kötetlenséget, mert a nagy külföldi írók műveivel a magyar kultúrát gazdagítani éppen olyan missziós munka, mint a magyar irodalom értékeit, a haza nagyobb dicsőségére, a külfölddel megismertetni. Azonban, ha mégis szükséges ilyen törvény — és itt csak azt a két pontot emeljük ki a nyolc közül, melyek az ismertetett JÓKAI-vitával hozhatók összefüggésbe —

„1. Minden író, aki bármely Magyarországon divó nyelven valamely munkát ír, fenntarthatja magának a fordítás jogát bármely nyelvre annak egyszerű kijelentésével, melyet munkájának címlapjára nyomathat. Ha azonban az általa megjelölt határidőtől számítva hat hónap alatt nem jelent meg semmiféle általa eszközölt fordítás, mely azután az eredetinek értékével bír hanem mástól — ha a szerző beleegyezését felmutatja — akkor e fenntartás elveszti hatását.

2. Aki valamely munkát magyarból — melyet az eredeti szerzője még nem adott ki más nyelven — valamely idegen nyelvre lefordít és a külföldön adja ki, a nemzet köszönetében és jutalomban részesül, mely esetről esetre határozatik meg.”

⁴⁷ JÓKAI Mór: *Életéből*. Bp. 1932. 2. köt. 443—444. I. Vö. még *uo.* 1. köt. *Kortársaim*. 186. p.

⁴⁸ JÓKAI nem sokat kapott a KERTBENY-fordításokban megjelent művek után; KERTBENY kimutatta, hogy 27 év alatt 971 nyomdai ívet készített az író műveiből 2738 tallér ellenében, amely 200 tallér évjáradéknak felel meg. A *Hontól* viszont 12 hónap alatt 702 tallért kapott, és JÓKAI 4 éven keresztül barátságából 607 tallért juttatott neki. Ismerjük KERTBENY szavahihetőségét, bizonyára meg kell sokszorozni számítását, de így is jellemző JÓKAI áldozatkészségére. KERTBENY más helyen szól arról is, hogy JÓKAI jövedelme ugyanazon 27 év alatt 300.000 ft. írói tiszteletdíj volt. *Bibliografischer Anhang* No. 3. és *Észrevételek*. 21. l.

⁴⁹ Különösen az 1872-től kezdve írt levelekben. Vö. *Blumenlese*, lásd még erről M. KONDOR Viktória: *Megjegyzések Jókai Mór politikai szerepéhez a kiegyezést követő években*. Tört. Szle. 1958. 1—2. sz. LENGYEL Dénes: *Jókai és az 1875-ös fúzió*. A Petőfi Irod. Múz. Évkönyve. Bp. 1963. 71—86. l.

⁵⁰ JÓKAI Maurus: *Der neue Gutsherr*. Humoristischer Roman aus der Zeit der Bach-Hussáren 1849—59. 2 Bde. (A. d. Ung. von K. M. KERTBENY). Dresden, 1876, Wallersteins Buchhandlung. 9 Mark.

⁵¹ KERTBENY az *Észrevételek*et az ARANY László szerkesztésében írt törvényjavaslatra tette meg, amelyet *A Hon* 1879. jan. 17-én megjelent esti kiadásában olvasott. Vö. *Észrevételek*. 5., 31. l.

JÓKAI az írói tulajdonjogot rendkívül komolyan fogta fel. KERTBENY nemegyszer kért tőle engedélyt oly műve fordítására, amelynek Pesten volt már fordítója, és minden esetben visszautasította KERTBENYt. 1880-ban, egy évvel a fentebb ismertetett nyilatkozat után JÓKAI így vélekedik: „Az írónak az a tulajdona, amit papirosra vetett éppen olyan elsajátíthatatlan örökül marad családjára és jogutódjaira, mint az általa ültetett erdő, aminek a bece annál nagyobb, mentül tovább nő. De ha csakugyan határidőt kitűzni multhatatlannak találná a törvényhozás, akkor legalább is a franciaországi szokást kellene elfogadni, melyszerint az írói tulajdonjog a szerző halála után ötven esztendeig fennáll s csak azután lesz köztulajdonná.”⁵² A fordítói jogot is írói tulajdonként kezelte. Az eredeti műnek a szerző beleegyezése nélkül történt fordítása a szerzői jog bitorlásának nálunk csak az 1884: XVI. tc. életbelépésétől minősült.

D. SZEMŐ PIROSKA

Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó. Nem mondható különösen népesnek az a tábort, amelynek tagjai hazánkban egész munkásságuk vagy akárcsak számottevő egyes alkotásaik révén önálló fejezetet nyitottak a művészi könyv történetében. Ezek között találjuk TEVAN Andort.

1889-ben született, kilenc gyermeket nevelő békéscsabai szülőktől. Érettségi után, 1907-ben atyja Bécsbe küldte az ottani grafikai intézetbe, hogy elsajátítsa a tipográfia mesterségét és művészetét. Stefan GEORGE, HOFMANNSTHAL stb. városában hatalmas nyomdákkal, öntődékkal, klisírozó üzemekkel, festék- és papírgyárakkal találkozott. A város könyvkultúrája nem sejtett kincsekkel lepte meg az Alföldről odaszakadt ifjút.

Bécsből két évi tanulás után tért haza, s csakhamar bent találja magát a pesti irodalmi élet kellős közepében. ROZSNYAI Kálmán vezette be a fővárosi irodalmi életbe. Az ő révén kerül kapcsolatba FRANYÓ Zoltánnal, KOSZTOLÁNYI Dezsővel, KARINTHY Friggyessel, NAGY Lajossal, SOMLYÓ Zoltánnal, KELETI Arthurral, aztán VÉRTES Marcellel, MAJOR Henrikkel. Röviden: a New York kávéház írói és művészi törzskarával. A fiatal TEVAN egyszerre csak azon veszi észre magát, hogy úgy tekintenek rá, mint egy magyar Insel Verlag-szerű könyvkiadóra. Még csak a terveit ismerik, de így is a szenciació erejével hat, hogy egy vidéki kiadó a modern magyar irodalom termékeinek a kiadására vállalkozik. Kezdetben mindössze két modern betűtípus: a Behrens antikva és a THIEMANN-féle Medieval, azután az elegáns, hosszútkás, zsebformátum emlékeztet az Inselre, amely akkor már világhírű könyvkiadó, noha annak a bölcsőjét is mindössze néhány szegény, de a művészet iránti alázattól fűtött fiatalember állta körül.

TEVAN Andor egyedül vágott neki az útnak, hogy amit azok Lipcsében, ő Békéscsabán valósítsa meg. Nem telik el pár év, ha szerény arányokban is, de az egész modern magyar irodalom kiadója, telve hittel, józálással és megfelelő hozzáértéssel.

⁵² JÓKAI Mór: *Az írói jog tulajdonának elévüléséről!* A Hon, 1880. jún. 29. 165. sz. A fordításról, fordítókról vö. JÓKAI Mór: *Életemből.* 2. köt. 438—439. 1. 1874-ben tett berlini látogatása után *Német irodalmi viszonyok* c. cikkében kitért a szerzői, fordítói jogi kérdésekre is, és saját esetét is beleszótta: „A külföldi irodalmi termékek (értve az angol, francia irodalmon kívül valamennyit) viszont Németországban nincsenek tulajdonjog által védve. Ezért a kiadók nagyon tartózkodók a külirodalom termékei iránti vállalkozásban... ha híre támad egy külföldi írónak, akkor mindenki szabadon lenyomathatja a művét. Nemzetközi egyezményünk nincs az irodalmi tulajdonra nézve, annál fogva kénytelenek voltunk a következő egyezsére lépni a kiadókkal és szerkesztőkkel: amely napon az eredeti magyar kiadás megjelenik könyvalakban, vagy közlése megkezdetik hírlapban Magyarországon, ugyanazon a napon jelenik meg vagy kezdetik el a közlés németországi kiadó és szerkesztő részéről is, mint „a szerző által autorizált” eredeti kiadás. Ilyen módon védve van mind a két kiadás az ingyen elfoglaltatástól.”

Első feltűnő vállalkozása a *Tevan Könyvtár*, amely a GYULAI-féle *Olcso Könyvtár*tal akarta — modern változatban — felvenni a versenyt. Ez a sorozat kezdetben *Új Könyvtár* címmel indult volna, de mint KARINTHY Frigyesnek írja 1912-ben Berlinbe, *Tevan Könyvtár* címmel indítja meg. Ez a cím csak addig hat szerénytelenségnek, amíg a közönség meg nem szokja, s akkor olyan természetes lesz, mint akár a *Meyers-Bibliothek* vagy a *Tolnai Világlapja*.

Természetesen nekünk nem az a feladatunk, hogy a könyvkiadó TEVAN Andorról általánosságban emlékezzünk. Más szóval, hogy azt tekintsük át, miben is állt az ő kiadói munkássága. Bennünket ez alkalommal *bibliofil* kiadói tevékenysége érdekel, ami azonban nem jelenti azt, mintha kiadói munkásságának a másik oldala teljesen elhallgatható lenne. Érdeme nem kétséges a *Nyugat* írói nemzedékének a történetében. A *Nyugat* megindulását *megelőzőleg* már azok mellé kötelezte el magát, akik annak munkatársai lettek. S amikor a *Nyugat* megindult, s ezzel egyidejűleg a hajszja is ellene, TEVAN Andor akkor sem állt el mellőlük, ellenkezőleg, tudatosan és következetesen adta ki ennek, az akkor ellenzékinek tartott írói gárdának a szellemi alkotásait. Olyan nevekkal találkozunk mind a *Tevan Könyvtárban*, mind pedig e sorozaton kívül az egyedi kiadványok között, mint ADY Endre, JUHÁSZ Gyula, KOSZTOLÁNYI Dezső, KRÚDY Gyula, NAGY Lajos, KAFFKA Margit, KARINTHY Frigyes, CSÁTH Géza, SZINI Gyula, TABÉRY Géza, hogy csak néhány nevet említek a hazaiak közül. De ugyanígy a külföldi irodalom képviselői is jelzik a kiadó TEVAN irodalmi érdeklődését, ízlésvilágát és modernségét. Ma már klasszikus nevek, de akkor, a század első évtizedeiben még nem mindegyik. STRINDBERG, MAUPASSANT, THOMAS MANN, HEINRICH MANN, ANATOLE FRANCE, ANDREEV LEONID, KUPRIN, HAUPTMANN, KELER, RODENBACH stb. jelzik a csúcsokat. Nem meglepő, ha a *Délmagyarország* című lap 1913. január 24-én arra figyelmeztet, hogy a TEVAN nevet, mint „nagy dolgokra hivatott” kiadó nevét, fel kell jegyezni, s hogy ez a kiadó talán egész Magyarországon a „legmerészebb” vállalkozás hordozója. „Egymásután adja ki tehetséges írók műveit és mind csudálatosan szép, olyan, amelyet budapesti kiadók sem igen produkálnak. . . Igazán örülhetünk, amikor egy vidéki és magyar könyvkiadó olyan munkát produkál, ami nemcsak a fővárosi, de a külföldi legművészebb kiadások között is versenyképes. . .” A *Világ* című fővárosi napilap pedig március 9-én így ír a megjelent kiadványokról: „A Tevan-könyvkiadó vállalat Békéscsabán, egy csöndes magyar városkában alig egy éve foglalkozik azzal a gondolattal, hogy nivóban és külső megjelenésben európai színvonalú könyveket teremtsen, mely akár az angol, akár a német könyvpiacnak becsületére válhat. . . A *Nyugat* ízléses, nemes vállalkozása után mindenesetre a Tevan-kiadás a második, amely friss, ízléses és érdekes magyar könyveket ad a közönség kezébe. . .” S mindez vidéken, Magyarországon, ahol már akkor is csak Budapest fémjelezhetett írókat és kiadókat. Eltűnődhetünk azon, mi lehetett volna Gyomából, Békéscsabából, ha a társadalmi viszonyaink csak egy kicsit is fejlettebbek, s műértők is nagyobb számban akadnak. Olyan virágzó műhelyeivé fejlődhettek volna a hazai könyvkultúrának, amelyenekkel a nyugati államokban már századok óta találkozunk.

Más kérdés az, hogy mennyire váltotta be a működése iránt táplált reményeket, kiadói munkássága egészével mennyire igazolta a beléhelyezett bizalmat. Noha ennek részletezése nem a jelen tanulmány feladata, mégis helyénvalónak találjuk ezzel kapcsolatban őt magát szólaltatni meg, hogyan ítélte meg kiadói tevékenységének azt az ágát, amely a bibliofil könyvkiadás mellett a kiadott műveket és ezek példányszámát tekintve kiadói munkásságának majdnem egészét alkotja.

Erre nézve perdöntőnek látszik az a SZABÓ Dezsőhöz írt levél, abból az 1925. esztendőből, amikor a hazai s ezen belül az amatőr-bibliofil könyvkiadás válsága mélypontjához közeledett. Nemcsak azért, mert a korszak könyvtörténeti viszonyaira jellemző ez a levél, amelyben számot ad több mint másfél évtizedes munkásságáról, hanem azért

is, mert bizonyítja TEVAN Andor emberi és kiadói nagyságát éppen kíméletlen önkritikája miatt. Ugyanis TEVAN úgy látja, hogy a gazdasági verseny jó részben kevésbé értékes idegen művek portálására kényszerítette. „A silány fapapíron ocsmány festékekkel nyomott s amellett tartalmilag is eredeti törekvésemtől távol álló könyvek valóságos undort ébresztettek bennem minden egyes megjelenésük alkalmával s végül is két esztendővel ezelőtt annyira megcsömöröltem tőlük, hogy egy merész elhatározással a „Világ” útján kiárusítottam e nem hozzám illő ballasztot” — írja, majd így folytatja: „Ez időtől kezdve két évig tartó téli álomba merültem. És két évi üdítő pihenés után most új utakon ismét hozzá akarok fogni a könyvkiadáshoz. Nemes tipográfival, finom papíroson — mint ahogyan azt egykor a békevilágban tettem — akarom könyveimet a piacra hozni. És minthogy a többi kiadó — úgy látszik még nem jutott el odáig, hogy mérsékelje étvágát a külföldi irodalommal szemben, kész örömmel átengedem nekik ezt a terepet s a magyar írókat igyekszem magam köré gyűjteni.”

A kiadónak ez az önkritikája kétségtelenül túlzott. Letagadhatatlan az a sok klaszszikus név, amellyel kiadványai között találkozunk. Ezekben az években is KRÚDY Gyulát, KARINTHYt, VOLTAIRE-t, A. FRANCE-ot adott ki, s e nevek mégiscsak magas irodalmi színvonalat képviseltek. Mi pozitívabban ítéljük meg kiadói munkásságát a SZEDERKÉNYI Anna és ARTHUR SCHNITZLER-féle könyvek ellenére is. Mégis azt kell mondanunk, hogyha TEVAN Andor munkássága csak ennyiből állana, aligha kerülhetett volna sor arra, hogy a kor *bibliofil* kiadói között emlegessük. Éppen ezért a *Tevan Könyvtár* tartalmilag értékes és olcsó sorozata, azután a jobb kiállításban megjelent egyszerű vagy részben bibliofil kiadványok mellett a továbbiakban elsősorban az *amatőr-bibliofil sorozatra* fordítjuk figyelmünket.

Mert a haladó polgári irodalmat mások is megjelentették, nemcsak TEVAN Andor, még vidéken is, elég Gyomára, Szegedre meg Nagyváradra gondolni. De a bibliofil könyvkiadás területén a kevés aranylap között ott ragyog a TEVAN Andoré is a *Kner Klasszikusok*, a *Monumenta Literarum*, azután az Amicus, a Hungária amatőr-könyvek mellett. Többet nem is igen mernék megnevezni, ha csak zavart nem akarnánk okozni. Erre a három—négy kiadóra, az említett amatőr-sorozatokra valóban ráillik minden dicséret, amellyel a könyvtörténész, a könyvesztétikus vállalkozást elhalmozhat. Természetesen a művészien szép könyv szemszögéből végezve a mérlegelést: az értékes tartalom és a művészi forma egységét a kor színvonalán értelmezve és keresve.

TEVAN Andor tizenégy könyvet bocsátott ki ezen a szinten, s ez a 14 könyv a magyar bibliofil könyvkiadás európai értelemben vett csúcspontját jelenti anélkül, hogy ezzel az értékeléssel az említett többi kiadó jelentőségét csökkentenénk.

Az amatőr-sorozat 1913-ban indult KOSZTOLÁNYI Dezső *A szegény kisgyermek panasza*i c. versciklusának új kiadásával. Az Insel-Verlag csinos köteteit utánzó kiadvány elegáns formátumával, nálunk új betűível, levegős lapjaival, kétszínű címlapjával és a versek piros kezdőbetűivel nagy felűnést keltett. Annyival is inkább, mert egy cikornás ízlésű korban csak a papír fehér felületével és fekete betűkkel érte el a meglepő hatást. Utána három év telik el, míg a következő kötet: KRÚDY Gyula *Aranykézutcai szép napok* c. könyve MAJOR Henrik szöveghez illő pompás kis rajzaival megjelenik. 1916-ot írnak ekkor, a háború harmadik évébe fordul a világ, de TEVAN Andor, mint a többi kiadó is, zavartalanul dolgozik. Ugyanebben az évben adja ki KÁRMÁN József *Fanni hagyományait* (250 példányban), azt az irodalmi művet, amelynek feltámadására senki sem számított. KOSZTOLÁNYI Dezső és KRÚDY Gyula kötete 500—500 példányban jelent meg az amatőr sorozatban. (KRÚDY kötet egyszerű kiadásban 2000 példányban is piacra került.) *A Fanni hagyományaihoz* TEVAN Andor készített díszeket, mert mint grafikus is dolgozott, anélkül, hogy akár ennek, akár fordítói tevékenységének különösebb reklámot csinált volna. Fedélrajzai, címlapjai éppoly komoly felkészültségről és hozzáértésről

tanúskodnak, mint akár *Török Bálint* néven megjelent fordításai. 1917-ben jelentette meg a negyedik amatorkötetet: FAZEKAS Mihály *Ludas Matyját* (300 példányban), a következő évben, 1918-ban az ötödiket: GVADÁNYI József *Egy falusi nótárius budai utazását* (580 példányban) — mindkettőt DIVÉKY Józseffel, az Ausztriában élő magyar grafikussal illusztráltatta.

1919-ben nem hagyta el sajtóját amatorkiadvány. Ez az év részben az előkészület esztendeje, s ennek köszönhető, hogy 1920-ban öt amatorkönyvet bocsátott ki, valamennyi a régi magyar irodalom klasszikusa: CSOKONAITól két antológiát *Lilla* (400 példány) és *A csókok* címen (350 példány), KISFALUDY Sándor három művét *Regék a magyar előidőből* címmel (350 példány), továbbá KISFALUDY Károly *Tollagi Jónását* (300 példányban) és PETŐFI Sándor *Az apostolát* (100 példányban). A két CSOKONAIT DIVÉKY látta el díszekkel, a többit sógorával, KOLOZSVÁRY Sándorral illusztráltatta.

Ezek az utóbbi könyvek a hazai bibliofil könyvkiadás nagy fellendülésének első évében láttak napvilágot. Azonban az igényesebb kiadóknak néhány év múlva látniuk kellett, hogy a valódi bibliofil értékek és szépségek iránt koránt sincs akkora érdeklődés, mint amekkora zajt a bibliofilia körül csapnak. 1921-ben nem is jelenik meg TEVANNAK amatorkiadványa, csak 1922-ben. De akkor is csak egy kis kötet, FÁY András *Különös végrendelete* 350 példányban, ugyancsak KOLOZSVÁRY Sándor színes grafikáival.

Két évi szünet után, 1925-ben adta ki hosszú ideig utolsó amatorkönyvét, VÖRÖSMARTY Mihály *A két szomszédvár* c. elbeszélő költeményét KOLOZSVÁRY rajzaival, 400 példányban. Ebből 50 példány japán, 350 pedig velin papiroson készült. Ez az az időpont, amikor számot vet kiadói munkásságával, s úgy látja, hogy hiába próbálkozik, a jó irodalomnak nincs akkora vásárlóközönsége, hogy a tönkremenés veszélye nélkül vállalkozhatna kiadására. Nekilendül ugyan mégegyszer, de végül is a tömegkiadványok kiárusítása marad az egyetlen megoldás. A *Világ* c. lap országra szóló harsonával ajánlja a közönségnek a megrekedt készleteket, amelyekből jut még az Excelsior harisnyagyárnak is. A kiadó ennek is átad egy nagyobb készletet. Ezért látható a Tevan-füzetek némelyikében e harisnyagyár pecsétje.

Ezután 18 év telik el gyógyszeres dobozok, reklámlapok gyártásával s néhány bérmunka elkészítésével, köztük DÉRY Tibor, SINKA István egy-egy verskötetével, de ez alatt az idő alatt TEVAN Andor lényegében megszűnt könyvkiadó lenni. Akárcsak a szomszédos gyomai KNER-nyomda, amely kiad még egyet és mást, de inkább csak életjelként. Ez az időszak a hazai bibliofil könyvkiadás terméketlen szakaszát képviseli, bár egyéni próbálkozások tömegével találkozunk szerte az országban. Ezek azonban művészeti tekintetben meg sem közelítik az 1920-as évek bibliofil könyvtermésének művészi színvonalát, még kevésbé TEVAN amatőr-sorozatát. Így érkezik el a nyomda fennállása 40. évéhez, 1943-hoz, amikor TEVAN Andor a jubileumra gondolva ismét bibliofil könyv kiadására szánja el magát.

E jubileumra az általános szokásnak megfelelően a nyomda és a kiadó négy évtizedét összefoglaló történeti munka megírásával is készülhetett volna. Így tett az Athenaeum, a Franklin, a Révai, az Egyetemi Nyomda, az Officina, a Hungária, a KNER-nyomda — de TEVAN végül is egy négyszázéves porlepte népkönyvnek, HELTAI Gáspár *Esopus meséinek* kiadásával ünnepelte könyvkiadói munkásságának négy évtizedes fordulóját.

Megbízta KELETI Arthurt, hogy bontsa ki az örökértékű gondolatokat a porlepte köntösből. Mégpedig úgy, hogy annak szépségei új fényt kapjanak anélkül, hogy az eredeti ízek bármit is vesztenének magukból. Ennek a feladatnak KELETI úgy is mint a régi költői hangulatok művésze, úgy is mint a tipográfia titkait értő könyvművész, egyaránt megfelelt. „Keleti Arthur áhítatos munkája csodákat eredményezett. Ahogyan a képrestaurátor avatott keze kihámozza az elrejtett szépséget a remekműből, ugyanúgy áll

itt most a magyar olvasó előtt Keleti Arthur alázatos újraköltésében Heltai Gáspár örökértékű, csodálatos szép alkotása, az újjászületett magyar Esopus” — olvassuk TEVAN Andornak a kiadványról készült röpiratában.

Így jelent meg évszázados elfelejtkezés után 1943 karácsonyára a *magyar Esopus*. A könyvet 31 kép díszítette. Az olasz Bassanóban 1744-ben jelent meg egy ifjúsági *Esopus-kötet* (*Aesopi Phrygiae et Aliorum Fabulae* címmel) ismeretlen mester bájosan esetlen, gyufásdoboz nagyságú fametszetű illusztrációival. Ezeket TEVAN Andor KELETI Arthur közreműködésével átrajzoltatta, újra metszette KAZA György műhelyében, KORDA Géza fametsző mesterrel. A könyv a Diósgyőri Papírgyár külön e célra készített, ódonhangulatú merített papirosán 1200 példányban jelent meg. Olyan bibliofil gondossággal, hogy a betű (egy német cégtől ajándékba kapott Bodoni-féle antikva), a régies papiros, az illusztráció, a kétszínű nyomás és a KNER Erzsébet-féle kötés olyan remekművet eredményezett, amelyhez fogható addig még maga TEVAN sem állított elő.

Az *Esopus*-kötet illusztrációi között akad olyan is, amely több kép egybevágásával, montázs-szerűen készült (*Az egér és az oroszlán*). Egyesek vitatják az eljárás jogosultságát, noha névtelen szerző képeiről van szó. Azt azonban el kell ismerni, hogy a könyv művészi értékű illusztrálása csak így volt biztosítható.

Elteltekintve az *Esopus* 1947 karácsonyi kisebb formátumú új kiadásától, TEVAN Andornak már csak egyszer jutott osztályrészéül a szép könyvesinálás ritka alkalmá. Hazatérve a német munkaszolgálatból, pár év múlva, 1948-ban lepte meg a bibliofilek táborát utolsó s minden addigit felülmúló művével: A. FRANCE *Nyársforgató Jakab meséivel*.

E könyv TEVANNál nem most jelent meg először, mert 1918-ban is kibocsátotta, KELETI Arthur fordításában, minden tipográfiai igényesség nélkül, rossz minőségű papíron, sok sajtóhibával. 1947 októberében már javában folyt a levelezés az új kiadás előkészítése érdekében. A legnagyobb problémát a megfelelő illusztrátor megszerzése jelentette. KELETI sok művésszel kísérletezett, köztük GYÖRY Miklóssal, sőt DOMANOVSZKY Endrével is, azonban egyik sem találta el ízlését. A megfelelő rajzoló hiánya már egészen ideges hangulatot teremtett, ami TEVAN Andor 1948. február 5-i leveléből is kiderül. „... kizárt dolog, — írta KELETI-nek — hogy ha Ön mindenfelé keres és kutat, mint ahogyan írja, ne tudott volna két év leforgása alatt egy megfelelő illusztrátorra szert tenni...”.

Hosszas keresgélés után KELETI mégiscsak ráakadt a megfelelő művészre, HINCZ Gyulára. Akár TEVAN Andor, akár KELETI Arthur addigi könyveit illusztráló művészekre gondolunk, mindenképpen remek nevekre bukkanunk, hisz DIVÉKY Józseffel, GULÁCSY Lajossal, GARA Arnolddal, FÁY Dezsővel, BALOGH Istvánna, VÉRTES Marcellel, MOLNÁR C. Pállal találkozunk az elődök között. Ezzel a választással HINCZ Gyula a század két könyvművészetben kiválóan jártas egyénisége mellé került. Amit KNER Imre mindig a művészi könyv elfeltételeként hangoztatott: az író, az illusztrátor és a tipográfus harmonikus együttműködése itt mondhatni eszményi módon valósult meg. HINCZ Gyula átforrósodva a feladattól, inspirálva kiadótól és fordítótól, hatolt bele a szöveg, a tartalom mélységébe, hogy aztán olyan remekművet alkosson, amelyről már a megjelenéskor az volt a könyvművészethez értők legjobbainak, így SZENTKÚTY Pálnak is a véleménye, hogy felülmúlja a francia DU BOUT-t és társait.

TEVAN 1948. május 29-én írta HINCZ Gyulának, hogy szeretné felkérni a szóban forgó könyv illusztrálására. E célból a már előzőleg folytatott személyes tárgyalásnak megfelelően beszélje meg KELETI Arthurral az illusztrálásra kerülő témákat és szempontokat. TEVAN már korábban is HINCZ művészetének csodálói közé tartozott, mint maga írja fenti levelében, a próbarajzok alapján pedig semmi kétséget sem érzett HINCZ vállalkozásának sikerét illetően. Sőt remélte, hogy a közös erőfeszítés *műalkotást* eredményez.

TEVAN ismételt hangsúlyozta KELETI Arthur szerepét, akinek „mint valóban művelt olvasónak és műértőnek a véleménye a *művészi határok* tekintetében mértékadó”.

Ugyanekkor a megbízólevelet is elküldte HINCZ Gyulának, amely szerint a művész 30–35 db színes rajzot készít a *Nyársforgató Jakab meséi*hez. Az illusztrációk készítését a megbízás szerint HINCZnek június 15-én kellett volna elkezdenie, és július 15-ig leszállítania. A megállapodás szerint az eredeti rajzok TEVAN Andor tulajdonába kerülnek. Az igazi nehézségek azonban ezután következtek.

Július 4-én kerül tisztázásra, hogy a rajzok a tükrön túlterjedhetnek-e? TEVAN KELETI Arthurnak írt levelében ehhez minden további nélkül hozzájárult. Azonban egy-idejűleg az is nyilvánvalóvá vált, hogy HINCZ a kijelölt időpontra nem tudja szállítani a rajzokat. Valóban, július 22-én TEVAN szemrehányó hangú levelet írt KELETINEK. Eszerint még egyetlen rajz sincs készen, s ahogy ő látja, még novemberre sem lesz könyv. Sőt, mivel három heti szabadságra megy, úgy látszik, ebben az évben (1948) nem is készülhet el. De már egy hét múlva, július 31-én arról a „határtalan nagy tetszésről” számol be TEVAN, amelyet a rajzok a békéscsabai hozzáértők kis csoportjában arattak. Egyedül a címlapra tervezett, oldalra tekintő figura ellen tiltakozott TEVAN, de mégis engedett KELETI és HINCZ álláspontjának, s a rajz a címlapon végül is megjelent.

KELETI Arthur csak szept. 3-án kapott írásbeli megbízást a már részben elvégzett munkára. Ennek értelmében az ő kötelességévé vált a megfelelő illusztrátor kiválasztása, annak instruálása, ötletekkel való támogatása. Tulajdonképpen ez utólagos kodifikálása volt a már elvégzett munkának, a tényleges részvételnek megfelelően. Ez azért fontos, mert később KELETI bizonyos követelése is ezen alapszik majd.

De a nyomás csak most kezdődött s az ezzel járó bonyodalmak sora is. A tipografizálásnál kiderült, hogy a sok rajz „nyugtalaná teszi a könyvet” — amint TEVAN írta KELETINEK. Valóban, a kért 30–35 rajz helyett több mint száz készült, vagy ahogyan TEVAN jellemezte KELETIT: „Te ennek ellenére önféjűn kitarottál amellett, hogy a könyv minden második szavát meg kell illusztrálni”. (Okt. 4-i levél.)

A készülő könyv első másfél íve látszott kevésbé sikerültnek, s TEVAN Andor előfölti elégedetlenségének KELETI és HINCZ előtt kifejezést is adott. Munkatársai azonban megnyugtatták, mire TEVAN is nagyobb reménységgel nézett a könyv sikere elé, amely felől pedig időközben újra meg újra aggályokat táplált. (Október 8-i levél KELETI Arthurhoz.) A kérdést az első ív nagyobb méretű rajzai okozták, azért a továbbiak során az ezekkel való összhang érdekében készült néhány hasonlóan nagyobb méretű rajz is.

Október 11-én KELETI Arthur azt kérte TEVANTÓL, hogy a már kész első ívet nyomják újra. Ez a kívánság annyira felbőszítette TEVANT, hogy amint maga írta: várnia kellett egy napig, hogy lehiggadjon, s valami jóvátehető válasza ne ragadtassa magát. KELETI kívánsága a legnagyobb megütközést keltette benne — írta —, s annyira nélkülöz minden reális alapot, hogy tulajdonképpen nem is tartja válasza érdemesnek. Ha szót fogadna, húsvétra sem lenne készen. De bármennyire felmérgeződött is, november 19-i levelében arról tudósítja KELETIT, hogy az 5–12. lapot újra nyomta, mert saját bevallása szerint is az a rész az egész könyvet elrontotta volna. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy a 10–11. lapról egy kliséét elhagyott, hogy a keletkezett zavarosságot eltüntesse.

Közben azonban elkészült teljes négy ív nyomásával. Egy-egy ív átlag nyolc napot igényelt, s a legnagyobb gondot a „rengeteg rajz” elhelyezése okozta. Némelyik rajznál kénytelen eltérni az eredeti színeitől. Sőt, mivel TEVAN metszette a rajzok alapján azokat a linókat, amelyekről a nyomás történt, néhány esetben, technikai okokból eltérni kényszerült az eredeti rajzoktól is. (Levél KELETI Arthurhoz 1948. okt. 23.) Ugyanekkor már a burkoló lap rajza körül folyik a levelezés. TEVAN is hajlik KELETI ajánlatára, hogy ROXANE kisasszony ama jelenete kerüljön rá, amelyen COGNARD abbé terebélyes és NYÁRSFORGÁTO Jakab keszeg alakjával együtt jelenik meg a színen.

TEVAN Andor a képek színezéséről beszámolt HINCZ Gyulának, egyes tördelési kérdéseket pedig KELETivel vitatott meg, aki különben is ontotta a tanácsokat. (Az „utasítások tömege, amellyel naponta elhalmozol” — írja TEVAN november 8-i levelében.) Ha ezek az utasítások részben feleslegesek voltak is, a közös győzelem érdekében születtek. November 23-i levelében már a prospektus elkészültét is jelzi KELETINEK.

Így született meg az utolsó TEVAN-féle bibliofil könyv, a *Nyársforgató Jakab meséi*. TEVAN Andor kezdettől fogva tisztában volt munkatársai értékével s vállalta őket. Nagyon jól tudta azt, hogy a KELETI-féle pedantéria nélkül igazi művészi könyv nem születhetett volna. KELETI is tudta, hogy TEVAN nélkül nem tudott volna mit kezdeni az — ő akkor még hazai profilba nem illő — művészi álmaival. Ugyanezt kell mondanunk a triumvirátus harmadik tagjáról, az illusztrátor HINCZ Gyuláról is, a vonalak, a színek s a karakterábrázolás virtuóz mesteréről. Ahogyan az *Esopushoz* TEVAN Andor 10—15 képet rendelt, s KELETI Arthur meggyőző érvelésének eredményeként lett belőle 31, ugyanúgy történt a *Nyársforgató Jakab meséinél* is: 30—35 képről volt szó, s végül is több lett 100-nál. KELETI Arthur a rajzolónak ideatoréja, inspirátora volt, és hónapokon át tartó szívós munkával irányította a művész lépteit. És Hincz Gyula el tudta fogadni KELETI Arthur „koreográfiáját”, amellyel szinte ízre menően határozta meg az illusztrációt! Úgy került a könyv mágusának bűvölete alá, hogy nemcsak megőrizte sajátos lényegét s lényege sajátosságait, hanem éppen e feladattal megbírkózva fejezte ki önmagát a legjellemzőbben. KELETI Arthur joggal lehetett büszke az eredményre, s érdemét méltán hirdeti a könyv kolofonja: „... fordította s a könyvdíszítés munkáját ötleteivel támogatta és irányította Keleti Arthur”. Ezt a szöveget Hincz Gyula is természetesnek találta, amint hogy annak feltüntetését is, hogy a színező linóleumdúcokat TEVAN Andor metszette. Mert TEVAN Andor is rendkívüli munkát végzett azért, hogy a művész álma ne homokba, ne sápadt színekbe vesszen. Nem mindennapi türelem kellett ahhoz, hogy KELETI szépen szőtt álmait, HINCZ Gyula pazar fantáziával ömlő színei és alakjai semmit se veszítsenek frissességükből, eredeti hatásfokukból, huncutkodó bájukból, ironikus emberségükből, elegáns választékosságukból. A *Nyársforgató Jakab meséinek* tipográfiai megalkotásához rafinált tudás és kifinomodott ízlés kellett, s mindkét kívánalomnak minuciózus pontossággal kellett érvényesülnie egyrészt lapról lapra, sorról sorra, betűről betűre, másrészt pontról pontra, vonalról vonalra, színről színre. Ha ezt szem előtt tartjuk, akkor jöhetünk tisztába TEVAN Andor munkájának értékével, s akkor jelölhetjük ki méltó helyét a hazai könyvművészet valóban legnagyobbjai között.

A *Nyársforgató*, mint minden előző amatőrkiadványa, egyedi munka eredménye. Immár a 14. s egyben utolsó kötet abban a — nagy időbeli megszakításokkal terhelt — sorozatban, amely négy évtized alatt személyes vállalkozása gyümölcseként gazdagította a könyvkultúrát. Megjelenése után nemsokára eltávozott Békéscsabáról, ahol üzemét államosították, s az Ifjúsági Kiadónál dolgozott 1955-ben bekövetkezett haláláig.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy TEVAN Andor amatőr-bibliofil kiadói munkássága, ha mennyiségre nem is, de művészi eredményeit illetően a XX. századi hazai bibliofil könyvkiadás egyik legjelentősebb fejezete. Hatása a maga kora társadalmi viszonyai között szélesebb köröket nem érinthetett meg, valójában ki sem bontakozhatott, napjainkban azonban a megújuló magyar könyvművészet éppen legszebb eredményeivel igazolja művészi törekvései életképességét.

SZIJ REZSŐ

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Sámboky János könyvtárának magyar könyveiről. A XVI. századi bécsi magyar humanizmus tudós képviselője, SÁMBOKY SAMBUCUS János (1531—1584) könyvtárának jelentős része 1587. április 13-án örököseitől a bécsi császári könyvtárba került. A könyvtáros, Hugo Blotius a könyvekről részletes leltárat készítettett, és ennek másolatait néhány, külföldön élő humanista barátjának is megküldte. Egy ilyen másolatra, amelyet a velencei Biblioteca Nazionale di San Marco kéziratai között őriznek, még a múlt század végén SCHÖNHERR Gyula¹ hívta fel a figyelmet; majd GULYÁS Pál lefényképezte, és bevezetéssel, részletes magyarázatokkal ellátva kiadta.²

Ez a jegyzék 2618 folyószámmal ellátott tételben 3327 kötetet, összesen 3163 művet sorol fel. A katalógus összeállítója a címlapokat és a művek kolofonját figyelve általában minden jelentősebb bibliográfiai adatot feljegyzett, kivéve a könyvek terjedelmét. A felsorolás első részében találjuk a kötött könyveket, majd azok fogytával kerül sor a füzöttekre. A füzöttek felsorolásának kezdetétől a címleírás végén az összeállító mindig gondosan kiírta a „ligat” (liber ligatus = kötött) vagy a „solut” (liber solutus = füzött) rövidítéseket. Ezenkívül feltüntette a görög betűs nyomtatványokat „est Graecus” vagy „Graece” megjegyzéssel, és a fraktúr típusú nyomtatott könyvek címleírását kézfírásos gót betűkkel írta. Végül következetesen kiemelte „liber manuscriptus” megjegyzéssel a kéziratokat.

Ebben a rendkívül érdekes, az európai és a magyar művelődéstörténet számára egyaránt jelentős könyvtárjegyzékben tíz 1551 és 1571 között megjelent magyarországi nyomtatványt találtunk. Közülük nyolcat Kolozsvárott, kettőt Debrecenben, kilencet magyarul, egyet latinul nyomtattak. Mivel az adatok között olyanok is akadnak, melyek érdekesen kiegészítik a régi magyar könyvekre vonatkozó ismereteinket, sőt ma már példányból nem ismert nyomtatvány emlékét őrzik, érdemes őket sorra vennünk és értékelnünk.

„480. A Szent Pal Apas tal leuleneo mellyet a Colossa belieck nec irt predicatio szerent ualo magyara zattia, Szent Jakab haüanac 1561. in 8°.”³

Ezt a HUSZÁR Gál debreceni nyomdájából kikerült könyvet SZABÓ Károly (*RMK* I. 47) óta is csupán az egykori Erdélyi Múzeum könyvtárának kolofon nélküli, végén csonka példányából ismerjük. A címlapon nem szerepel a nyomtatás éve. Mivel MELIUS ajánlása az előszó végének tanúsága szerint 1561. május 1-én kelt, SZABÓ Károly a nyomtatás idejét is 1561-re tette. SÁMBOKY jegyzékének idézett 480. számú tételében a szorosan vett cím után „Szent Jacob haüanac 1561.”, vagyis 1561. július havának megjelölése nyil-

¹ *Magy. Könyvszemle.* 1899. 183. l. A Biblioteca Marciana kéziratának jelzete: Cod. Lat. XCII. class. XII. Fényképmásolata az OSzK kéziratárában: Facs. I. Ms. 487.

² GULYÁS Pál: *Bibliotheca Joannis Sambuci. Sámboky János könyvtára.* Bp. 1941.

³ Az eredeti kéziratban: Fol 62r. GULYÁS: *I. m.* 176. l., vö. 65. l.

ván egy, a végén is teljes példány kolofonjából származik. Mint ezt már GULYÁS is megjegyezte, az adat SZABÓ Károly helyes következtetését igazolja.⁴

„577. A Szentha Romsagrol a Teremtesroles az angyarock rol ualo szep tudomaury magar nyel uen irattatot az tudos es Istenfelo Wizacknai Gergelj által. Colosuarba Nyomtatot Gyorg Hofgreff. 1558. 8.”⁵

Ez a mű VIZAKNAI Gergelynek 1593-ban Németlövőn MANLIUS által kiadott katekizmus jellegű hittani munkájának (RMK I. 273) első kiadása. Ennek létezését már SZABÓ Károly és GULYÁS Pál is sejtették, megemlítve MANLIUS előszavának utalását, amely egy régebbi, SZABÓ szerint „gyaníthatólag kolozsvári” elveszett kiadást emleget. Ebben az utalásban a kiadó így írja körül a mű tartalmát: „. . . in quo nihil aliud tractat quam de, Deo et illius creatione, qui se patefecit trinum in personis et vnum in trinitate. . . curauit illum denuo imprimi. . .”. Az 1593-i kiadás fő fejezetefmei pedig így szólnak: „Istenről, A fiv Istenről, A Szentlelek istenről, A teremtséről, Az Angyalokról”. Tehát ez a tartalmi felosztás olvasható SÁMBOKY katalógusának címlírásában is. Megállapíthatjuk tehát, hogy VIZAKNAI kátéja először 1558-ban Kolozsvárott jelent meg, és ezt a kis munkát MANLIUS másodszor 1593-ban megváltoztatott címlappal adta ki. GULYÁS helyesen tartotta „eddig ismertelen régi magyar nyomtatvány”-nak, csupán a második kiadás változtatott címrata miatt a kettő közötti összefüggést nem vehette észre.⁶

VIZAKNAI Gergely e kis munkájának megírása kolozsvári működésének, bibliafordítói tevékenységének idejére esik. Ezt már HORVÁTH János is — tartalmi megfontolások eredményeként — sejtette, amikor az 1593-i második kiadás alapján is a keletkezés idejét DÁVID Ferenc unitárius korszaka elé tette a polemikus hang hiánya miatt.⁷ Megfigyelésünk szerint azonban VIZAKNAI könyvének „fő artikulusai”-ban az erdélyi reformáció kialakulásában fokozatosan előtérbe kerülő antitrinitarius mozgalmak korai jelentkezését kell látnunk.

„1420. Testamentum nouum Vngarie cum Caes[are]o priuilegio Colosuaro 1561 in 4to.”⁸

A HELTAI-féle *Ujtestamentum*-fordítás 1561-i variánsa. A SÁMBOKY-katalógus címlírásában a „Caesareo” feltehetően a másoló elírása a címlapon olvasható „gratia et” helyett, hiszen a fordítás az erdélyi fejedelem és nem a császár privilégiumával jelent meg. SZABÓ Károly (RMK I. 51) megfigyelte, hogy az általa kézbe vett HELTAI-féle *Ujtestamentum*-fordítások kolofonjában 1561, a címlapon viszont 1562 áll. Azóta megállapítást nyert, hogy ennek a könyvnek volt egy korábbi, 1561-es címlappal ellátott és részben a szedésben is eltérő változata. A SÁMBOKY-féle jegyzék szövege arra enged következtetni, hogy az összeállító kezében ez a korábbi változat volt.

„1421/2 Disputatio in caūsa sacrosanctae et semp[er] benedictae Trinitatis iudictione ser[eniss]imi Principis inter noūa = tores. D. Georgium Blandratam, Franciscu[m] Davidis eorumq[ue] asseclas et pastores, ministrosq[ue] Ecc[lesi]ae Dei Catholicae, ex Hungaria et transyluania per 10. dies Albae Juliae in transyluania habita. Claudiopoli 1568 in 4to.”⁹

⁴ MELIUS legelső, címlapján impresszum-adat nélküli debreceni nyomtatványának keltezéséről ld. ÖTVÖS János: *Huszár Gál mint nyomdász. Egyháztörténet*. 1959. 85. l.

⁵ Fol 72^r—72v. GULYÁS: *I. m.* 187. l., vö. 65. l.

⁶ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* Bp. 1931. 80., 221. l.

⁷ HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1957. 366. l.

⁸ Fol 168^r. GULYÁS: *I. m.* 174. l., vö. 55. l.

⁹ Fol 168^r. GULYÁS: *I. m.* 274. l.

JÁNOS ZSIGMOND által BLANDRATA György, DÁVID Ferenc és az erdélyi protestánsok között a Szentháromság-tan dolgában kezdeményezett második gyulafehérvári disputának (1568) latin nyelvű anyaga.¹⁰ (RMK II. 117)

„1422. Libri Moysis Vngarice. Colosuarba 1551 4°.”¹¹

A HELTAI-féle bibliafordítás első része. (RMK I. 25)

„1423. Prophetæ Vngarice. Colosuarba 1552.”¹²

A HELTAI-féle bibliafordítás negyedik része. (RMK I. 28)

„1507. Az Egez vila gon valo keres Stinneknak vallasok Az egigaz isten Felolki Atia Fiü es Szent Lelek, mel Fündaltatot az Propheta knak es Apostoloknak ira sokon As varadi praedikatoro kthül etc. Debrecsembe Komlos Andreas Altal 1569. 4°.”¹³

CZEGLÉDI Györgynek és KÁROLYI Péternek ezt a váradi disputával kapcsolatos írását SZABÓ Károly (RMK I. 71) csupán SCHLAUCH Lőrinc szatmári püspök könyvtárának egy címlap nélküli csonka példányából és a debreceni kollégium könyvtárának egy ugyancsak címlap nélküli újkori másolatából ismerte, a címet pedig KEMÉNY József megjegyzése alapján közölte, amelyet a SÁNDOR István-féle *Magyar könyvesház* egy példányába jegyezve talált az emódi FÁY-könyvtárban. A SÁMBOKY-féle katalógusban található cím eltér SZABÓ leírásától. GULYÁS szerint ez a címleírás minden hibája ellenére is teljesebb és hitelesebb SZABÓ Károlyénál.

„1585. Chronica Tinodi Sebestien szörsze: Első reszebe Janos Kiral halalatul foguan ez esztendeig du nan innet Erdel orszaggal lot minden hadat Vess odelmec reüidelen szep notakual enokbe uadnac. Colosuerba Gyogij Hofgreff. 1554. 4°.”¹⁴

Tinódi históriás énekeinek gyűjteménye (RMK I. 33). Az 1554-es évszám a kolofonban szerepel.

„2283. Historia obsidionis Regiae Sygeth a[nn]o 1556. a Turcis oppugnatae in üersos Hungaricos concinnatae, authore Francisco Tewke Hahotino 1556. in 4° Solut.”¹⁵

TÓKE Ferencnek a Szigetvár első, 1556-ban történt ostromáról szóló, eddig csupán kéziratból ismert 157 négy soros versszakból álló históriás énekének nyomtatott eredetije. Az ének szövegét SZILÁDY Áron a TINÓDI-féle *Chronica* egy példányához kötött egykorú kézirat másolatból tette közzé.¹⁶ Ez a *Chronica*-példány egykor RÉVAY Ferenc tulajdonában volt. A másolatot pedig a kézírás tulajdonosáról ma LENARTICH János-féle toldalék névvel tartjuk számon.¹⁷ A szövegközléshez SZILÁDY az eredeti kézirathoz nem férvén hozza, egy TOLDY Ferenc használatára készített újkori másolatot használt. Ezért a SZILÁDY-féle szöveg, főleg helyesírásában, eltér az eredeti egykorú kézirattól.

A SÁMBOKY-féle könyvtárjegyzék összeállítójának következetes jelölésmódját figyelembe véve, teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy itt nem kéziratról, hanem negyedrét ívre nyomtatott, valószínűleg kötés nélküli példányáról van szó. TÓKE

¹⁰ A disputára vonatkozólag ld. Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet*. Debrecen, 1938. 162–164. l.

¹¹ Fol 168r. GULYÁS: *I. m.* 274–275. l., vö. 54–55. l.

¹² Fol 168r. GULYÁS: *I. m.* uo.

¹³ Fol 180v. GULYÁS: *I. m.* 285. l.

¹⁴ Fol 193r. GULYÁS: *I. m.* 296. l., vö. 99. l.

¹⁵ Fol 251v–252r. GULYÁS: *I. m.* 343. l., vö. 99. l.

¹⁶ *Régi magyar költők tára*. 6. köt. 131–150., 338–345. l.

¹⁷ SROLL Béla: *A magyar kézirat énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*. Bp. 1963. 23–24. l.

Ferenc életrajzi adataiból tudjuk, hogy TINÓDIVAL az élete során többször is kapcsolatban állott.¹⁸ Így nem lehetetlen, hogy a szigeti ostromról szóló énekét is TINÓDI példájára írta, és a kolozsvári nyomdában adatta ki. Terjedelme a TINÓDI-féle *Chronica* szedéséhez hasonlítva 10 levélnyi, vagyis két és fél ívnyi lehetett.

A LENARTICH-féle toldalék és e könyvtárjegyzékben közölt leírás között némi szövegbeli eltérés is mutatkozik, ami a kéziratos másolat humanista ízlésű szabadságának is tulajdonítható. Ez a cím így hangzik: „Historia obsidionis Insule Antemi, Que nunc Regia Syget vocari solita est, concinnata per rythmos Hungaricos opera Francisci Thewke Anno 1556.” A szigeti erődtámenyt 1450 körül építtető görög származású Oswaldus ANTHEMIUS neve a címiratban humanista fül számára bizonyára jól hangzott. Viszont a könyvtárjegyzékben található címleírás a nyomtatott címlap hűségesebb másolata.

„2546. Decretum azaz Magyar es Erdelyorssagnac Torüeny Köniüe Heltai Gaspártol Wyoñan meg nyom Tattot. Colosüarot 1571 Solt.”¹⁹

A WERBŐCZY-féle *Tripartitum* VERES Balázstól készített és Debrecenben 1565-ben kiadott (*RMK* I. 56) fordításának HELTAI által megjobbított kiadása (*RMK* I. 87).

SÁMBOKY János könyvtárának ez a tíz magyar könyve tartalom szerinti csoportosításban — az idegen könyvek tengerében is — érdekes tanulságokat rejt európai hírű humanista tulajdonosuk érdeklődéséről, szellemi kapcsolatairól.

Első tekintetre feltűnhet, hogy milyen sok, úgyszólván egyedüli az erdélyi vonatkozás. Hiszen a debreceniek közül is az egyik erdélyi hitvitákkal kapcsolatos. Miért érdekelhették éppen ezek a művek SÁMBOKYT? A HELTAI-féle bibliafordítás három kötetének megléte talán személyes kapcsolatot sejtet, de jelentheti a fiatal tudós filológus érdeklődését is. MELIUSNAK a SZENT PÁL *Kolosszei-leveléhez* írt prédikációs könyve alapján ugyan a tulajdonosának hitbeli, vallási hovatartozásáról még nem sok következtetést vonhatunk le; de VIZAKNAI Gergely könyvecskéje és még inkább az 1568-i gyulafehérvári disputa két nyomtatott kiadványának megléte azt mutatja, hogy SÁMBOKY élénk figyelemmel kísérte az erdélyi reformáció belső vajúadását. A szentháromság-tannal kapcsolatban kibontakozó és egyre élesedő viták gyökere a humanista Itáliába, elsősorban Páduába nyúlik. A szentháromságtagadók e fészékében SAMBUCUS 1553 és 1557 között diákként megfordult.²⁰

Ugyancsak erdélyi érdeklődése mellett tanúskodik, személyes kapcsolatokra utal a *Tripartitum* első magyar fordításának, a HELTAI-félének, továbbá két, históriás énekeket tartalmazó kolozsvári nyomtatványának megléte. Ismeretes, hogy a WERBŐCZY-féle *Tripartitum* negyedik kiadását 1572-ben Bécsben SÁMBOKY rendezte sajtó alá. Munkája közben bizonyára érdekelte az éppen abban az időben megjelent erdélyi magyar fordítás.

Még érdekesebb a históriás énekekkel való kapcsolata. Itt éppen SÁMBOKY munkáságán keresztül egészen közelről megfigyelhetjük, hogy a XVI. századi történetíró miként használta hiteles forrásként „újságoló” tudósítójának, a históriás ének szerzőjének az adatait. SÁMBOKY a TINÓDI-féle *Chronica*t éppen ilyen összefüggésben idézi az 1558-ban Bécsben, HOFHALTERNÉL kiadott RANZANUS-kötetének (*Epitome rerum Ungaricum*) ajánlásában.²¹ Ennek függelékében ugyanis az erdélyi vajdává lett egri hősnek, DOBÓ Istvánnak dedikálva megírta az egri vár dicső ostromának történetét *Rerum ad Agriam Anno M.D.LII. gestarum brevis narratio* címmel. Az 1553. (!) szeptember 15-én kelt ajánlásban megemlíti, hogy az egri eseményeket a TINÓDinak nemességét adományozó FER.

¹⁸ PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténet*. 2. köt. Bp. 1930. 134—135., 329. l. HORVÁTH János: *I. m.* 216—217., 500. l.

¹⁹ Fol 273v. GULYÁS: *I. m.* 359., 115. l.

²⁰ GULYÁS; *I. m.* 14—15. l.

²¹ *RMK* III. 448—449.

DINÁND király kérésére írta meg latinul a *Chronica* mondanivalójának kiegészítésével és átrendezésével. SÁMBOKY idevágó megjegyzése így szól: „Historiam hanc Ferdinando Regi et alijs, cum Sebastianus Thinodij Vngaricis descriptam rythmis, exhibuisset, eamque Rex commendari vidisset: latinam cognoscere voluit. Quod negocium mihi datum, quibusdam partim resectis, ac immutatis, partim commodius dispositis, vt veritas, et locus monebant: intra paucos dies, vt potui, totum absolui”. Valóban, ha összehasonlítjuk TINÓDINAK az egri ostromról szóló históriás énekét és SÁMBOKY tudós értekezését, megfigyelhetjük, miként alakította át „újságoló” forrását a kor történetírói követelményeinek megfelelően. Az itt levont következtetésünket azután alkalmazhatjuk TŐKE Ferenc szigeti énekére is, mert ugyanenneka RANZANUS-kiadásnak legtöbb példánya végén új címlappal és 1558-as évszámmal, de minden jel szerint a könyvnyomtató által forgalomba hozott kiadói kolligátumban a szigeti história is megjelent. Ez is SÁMBOKY tudós munkájának a gyümölcse. Címe: *Obsidio Zigethiensis An: M.D.LVI. descripta*. Ez az értekezés is hasonló módszerrel készült, mint az egri ostrom története. TŐKE Ferenc históriás tudósításának gondolatmenetét, adatait egyéb más forrásokból kiegészítve öntötte össze SÁMBOKY. Könyvei között tehát ennek a történetírói, szerkesztői munkának emlékeként maradt reánk a XVI. század divatos, hírközlő históriás énekeinek két nyomtatott kiadásáról a feljegyzés.

HOLL BÉLA

Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebb magyar sorsvető könyvet?

SZABÓ Károly ismertette elsőnek (*RMK* I. 350) azt a magyar nyelvű sorsvető könyvet, amelynek hiányos példánya, az első hét ív (A—H ív jellel) nélkül maradt fenn az Országos Széchényi Könyvtárban. Ez a 2. szibilla jövődöléseinek 23. versszakával kezdődik, és a 12. szibilla 37. versszakával végződik. Mindegyik rész elején az illető szibilla fametszetes képe található, a szöveges rész pedig 37—37 négyesoros versszakból áll, amelyeket egy-egy vízszintes vonal választ el egymástól. A versek szövegének értelme egymástól teljesen független. SZABÓ Károly helyesen feltételezte, hogy a kötet hiányzó első feléből tudta meg az, aki a jövődjét kívánta magának e könyvből kiolvasni, hogy melyik szibilla hányadik verszaka vonatkozik rá.

Miután élőfejen az egyes szibillák neve és sorszáma szerepel, SZABÓ Károly a műnek a *Sybillák jövődölése* címet adta. A meglevő 26 levélhez hozzáadva a hiányzó hét ív feltételezett 28 levelét, az összerjedelmet 54 levélben jelölte meg.

SZABÓ Károly a szibillák fametszetei közül néhányat azonosnak tartott a XVI. század végén Kolozsvárott megjelent némelyik históriás énekben szereplő képpel. Ezenkívül az egész nyomdai kiállításból is arra következtetett, hogy a sorsvető könyvet a XVI. század utolsó évtizedében Kolozsváron készítették. Feltételezte még azt is, hogy a megjelenés éve szerepelt a hiányzó címlapon.

MAJLÁTH Béla felfedezett egy másik példányt (*OSzK RMK* I 361/b) is e magyar nyelvű sorsvető könyvből, amely azonban más kiadáshoz tartozott. A kettő összehasonlításához és ismertetéséhez nagyobb tanulmányt írt, amelyet a Magyar Tudományos Akadémián 1887. október 3-án olvasott fel. (Nyomtatásban megjelent a *Magy. Könyvszle* 1887. évfolyamában az 1—46. lapokon. Önállóan is kiadásra került: *A sorsvetőkönyvek és egy ismeretlen XVI. századbeli magyar Fortuna*. Bp. 1888. 46 l.) Ebben áttekintést nyújtott a sorsvetőkönyvekről általában, valamint azok kéziratosa, illetve külföldön nyomtatott korai kiadásai felett. MAJLÁTH részletesen leírta az általa felfedezett magyar nyelvű nyomtatványt, amely lényegében azonos a SZABÓ Károly által ismertetettel, de azt — mert teljesebb — sok vonatkozásban kiegészítette. Áll ez elsősorban a címre, amelyet

MAJLÁTH az első és második nyomtatott lapon levő fametszetek (reprodukciója a cikkhez készült I. és II. mellékleten) feliratai alapján *Fortuna, az az szerenczenec avagy szerenczetlenségnek kereke* formában állapított meg. A továbbiakban e két kiadás biztos elkülönítése érdekében — jóllehet azonos műről van szó — mi is a *Sybillák jóvendölése*, illetve *Fortuna* megjelölést használjuk.

A *Fortuna* részletes ismertetéséből itt most csak a nyomtatás helyére és idejére vonatkozó megállapításokat ismételjük meg. Az előszó (reprodukciója MAJLÁTH cikkének III. melléklete) végén „Klész Jacab” aláírása áll, aki ebben közölte, hogy néhány évvel korábban a könyvet már kinyomtatta, mégpedig elsőként magyarul. A SYBILLA ERITHREA fametszetes képén (MAJLÁTH cikkének IV. melléklete) az 1594. évszám és G. C. signó látható.

A fentiek alapján MAJLÁTH arra a következtetésre jutott (37. l.), hogy kellett a *Fortunának* egy, az ismertettnél korábbi kiadásának is lennie, és mindkettő KLÖSS bártfai nyomdájában készült. Leszögezte, hogy SZABÓ Károly azon megállapítása, amely szerint a „Sybillák jóvendölése kétségtelen kolozsvári nyomtatvány” erősen problematikus. MAJLÁTH rámutatott ugyanis arra, hogy a könyvdiszkek megtalálhatók a bártfai KLÖSS-nyomda több, a XVII. század első évtizedeiben készült kiadványában. Tévesen azonosította továbbá SZABÓ Károly az egyes fametszeteket a XVI. század utolsó éveiben készült kolozsvári nyomtatványokban levőkkel, mert a *Sybillák jóvendölésében* szereplők azoknak csupán tükröképei. Ellenben a *Fortuna* metszetei valóban fellelhetők egyes kolozsvári nyomtatványokon (38. l.).

MAJLÁTH végül is csak alternative tudott állást foglalni a nyomdahely kérdésében (39. l.): ha a *Sybillák jóvendölése* bártfai nyomtatvány, úgy az — bár az a használt betűtípusokban és metszetekben is eltérést mutat — feltehetően a KLÖSS-féle előszóban említett első kiadás; amennyiben azonban mégis kolozsvári, úgy az utánnomata az első (elvezett) bártfai kiadásnak. MAJLÁTH részletes helyesírási és nyelvészeti vizsgálódásai alapján arra a következtetésre jutott (42–46. l.), hogy a *Sybillák jóvendölése* régebbi kiadású lehet, mint a *Fortuna*. Ezzel — közvetve — mintha az első alternatíva mellett foglalt volna állást. Így meglepő, hogy cikke befejezéseként a rövid bibliográfiai leírásban „H. és év n. (Bártha 1594)” megjelöléssel látta el a *Fortunát*. (SZTRIPSZKY is ilyen formában vette át közlését — I. 1834/41.)

A két sorsvető könyv problémáival, illetve MAJLÁTH megállapításaival GULYÁS Pál foglalkozott később behatóbban. Álláspontját előbb egy cikkben (*Magy. Nyelv.* 1930. 299–302. l.), majd nagy nyomdatörténeti munkájában (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 107–109., 230., 234–236., 267. l.) fejtette ki.

GULYÁS a *Sybillák jóvendölését* kolozsvári nyomtatványnak minősítette, amelyet 1597-ben vagy az azt megelőző évek egyikében készítettek. (*I. m.* 107–108. l.) A szibilláknak a kiadásban található fametszetes képeit előbb — akárcsak SZABÓ Károly — a XVI. század végén megjelent kolozsvári nyomtatványokban található ábrákkal azonosította. Később rájött e tévedésére, és a *Sybillák jóvendölését* 1599 után — talán a XVII. század első éveiben — készült kiadványnak tartotta, de a kolozsvári eredetet továbbra is fenntartotta (*i. m.* 267. l. — XXXI. melléklet 3–6. képeinek felirata). (Jellemző a két csonka sorsvető könyv által felvetett kérdések összetett és bonyolult voltára, hogy még GULYÁS Pál is kénytelen volt saját megállapításait ugyanazon könyvén belül módosítani.)

A *Fortunát* tárgyalva (*i. m.* 234–236. l.) GULYÁS — MAJLÁTH következtelen és ingadozó megállapításait bírálva — azt egyértelműleg KLÖSS nyomdatermékének tartotta. Szerinte a mű első, ma már ismeretlen kiadását KLÖSS Kolozsvárott nyomta ki. A szibillák fametszetes sorozatának ducai 1599-ig a HELTAI-nyomdában voltak (GULYÁS egy helyen — *i. m.* 235. l. — tévedésből 1594-et írt), így a *Fortunát* GULYÁS KLÖSS bártfai vagy löcsei nyomdájának ez időpont utáni termékének minősítette (*i. m.* 234–236. l.).

Miután a KLÖSS-féle előszóval ellátott *Fortuna* 1594. évszámot viselő fametszet-sorozatát 1599-ig kimutathatóan a HELTAI-nyomdában (vö. *RMK* I. 293 és 311) használták, és a feltételezett első kiadásnak így ott kellett megjelennie, szükséges volt, hogy GULYÁS KLÖSS kolozsvári tartózkodását valószínűsítse. Ennek érdekében kidolgozta az ötletekben igen gazdag feltételezés sorozatát (*i. m.* 230. l. — *Magy. Nyelv.* 1930. 299—302. l.). Eszerint KLÖSS részt vett a vizsolyi biblia nyomásában, elvette MANTSKOVIT lányát, majd 1590 derekán elment Kolozsvárra, ahol MANTSKOVIT haláláig (1596 vége — 1597 eleje) a HELTAI-féle nyomda művezetőjeként dolgozott. Ekkor visszatért Vizsolyba, ahol a nyomda egy részét magához vette, 1597 tavaszán Bártfára költözött, és megnyitotta önálló műhelyét.

FITZ József (*A magyar könyv története 1711-ig.* Bp. 1959. 136. l.) a *Fortunával* kapcsolatban zömmel magáévá tette GULYÁS megállapításait, sőt feltevéseit is. Úgy találta, hogy az abban használt betűk és a papírban található vízjelek KLÖSS bártfai nyomtatványaihoz illeszkednek.

A két sorsvető könyv megjelenési helye és ideje körüli problematikával azután SOLTÉSZ Zoltánné foglalkozott a bártfai könyvdíszek tárgyalása során (*Magy. Könyvszle.* 1956. 233—235. l. — *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. 72., 108—110. l.). Az ő megállapításai is — akárcsak GULYÁSÉ — elsősorban a két kiadványban használt fametszetekre, illetve azok egymáshoz való kapcsolatára támaszkodott. SOLTÉSZNÉ — GULYÁSSAL szemben — megállapította, hogy *Sybillák* jövendölésében felhasznált záródíszek — a MAJLÁTH által említettekén túlmenően is — mind kimutathatók a bártfai KLÖSS-féle nyomda termékeiben. Ezen kívül mind a betűtípus, mind a papír vízjele e műhely mellett tanúskodik. A megjelenés idejét pedig 1597 utánra vagy a XVII. század elejére helyezte.

A *Fortuna* megjelenési helye tekintetében SOLTÉSZNÉ osztotta GULYÁS véleményét, és azt ugyancsak a bártfai KLÖSS-nyomda termékének tartotta, amely 1597 előtt jelent meg, mert 1597 és 1599 között a szibillák fametszeteit Kolozsváron használták. Egyetértett SOLTÉSZNÉ GULYÁSSAL abban is, hogy KLÖSS 1594-ben, vagyis a *Fortuna* egyik fametszetén szereplő esztendőben jelentette meg a sorsvető könyv első kiadását, amelyre előszavában is célozott. Miután azonban SOLTÉSZNÉ nem látta meggyőzően bizonyítottnak KLÖSS kolozsvári tartózkodását, az első kiadás megjelenési helye vonatkozásában Vizsoly és Bártfa között ingadozott.

A *G. C.* jegyű fametsző munkái általában Kolozsvárról ismeretesek (vö. SOLTÉSZ Zoltánné: *A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek.* Műv. tört. Ért. 1957. 148—157. l.—Üö: *A magyarországi . . .* 62., 66—67., 71—72., 123—124. l.) A *Fortuna* metszeteit is ez a mester készítette. Miután e mű kiadási helyét SOLTÉSZNÉ Bártfában jelölte meg, úgy vélte, hogy a *G. C.* jegyű fametsző tevékenységét Kolozsvár és Bártfa között osztotta meg. (Hasonló megállapításra jutott már korábban NOVÁK László: *A nyomdászat története.* 2. könyv. Bp. 1927. 132. l.)

MOLNÁR József (*A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között.* Bp. 1963. 117. és 303. l.) a *Sybillák* jövendölése megjelenési helyével kapcsolatban helyesírási és hangtani kritériumok alapján bártfai nyomtatványnak tartotta e kiadást, amely szerinte a XVI. század utolsó évtizedében készült. Ezzel MOLNÁR megerősítette SOLTÉSZNÉ álláspontját, amely szerinte e kérdésben azonos GULYÁSÉVAL. Pedig GULYÁS, amint azt a fentiekben már láttuk, éppen a kolozsvári eredet mellett történelmi bizonyítékokat hoz fel.

Az eddigiekből világosan kiderül, hogy a két magyar sorsvető könyv megjelenési helyére és idejére vonatkozó eddigi vélemények, érvek, feltételezések és következtetések egymásnak sokszor ellentmondanak, a vizsgálódások pedig túlnyomó részben a fametszetes illusztrációk alapján történtek.

A régi magyarországi nyomtatványok új kézikönyvének munkálatai során behatóbb vizsgálat alá vontam a két kiadványt. A súlypontot a tipológiai jellegzetességek megállapítására helyeztem.

A *Sybillák jövendölése* betűtípusa, amint ezt már SOLTÉSZNÉ is megállapította, teljesen azonos a KLÖSS-féle bártfai nyomtatványokban használtakkal. FITZ SOLTÉSZNÉNAK a *Sybillák jövendölésével* kapcsolatos megállapításait tévesen a *Fortunara* vonatkozta. (A két kiadás gyakori összetévesztése különben feghúzódik a fentebb ismertetett irodalom többségén.) Megerősíti a bártfai eredetet — amint erre mind MAJLÁTH, mind SOLTÉSZNÉ rámutatott — a nyomtatványban alkalmazott záródíszek, valamint a papírban található vízjel is (vö. FITZ és SOLTÉSZNÉ). (Hogy FITZ valóban összetévesztette a *Sybillák jövendölését* a *Fortunával*, azt a vízjellel kapcsolatos közlése is megerősíti: a patkóra helyezett kereszt csak a *Sybillák jövendölésének* papírjában található.) SZABÓ Károly és GULYÁS Pál tévesen azt hitte, hogy a *Sybillák jövendölésében* található szibilla-ábrázolások azonosak egyes kolozsvári nyomtatványban szereplő fametszetekkel. Nyilván ezért jelölték meg e kiadás megjelenési helyéül Kolozsvárt. GULYÁS pótlólag kiigazította ugyan ezt a tévedését, de a nyomdahelyre vonatkozó következtetés szűkszerű levonásával adós maradt.

A *Sybillák jövendölése* tehát egyértelműen KLÖSS műhelyének terméke. Azonban a használt betűtípus e nyomda kiadványaiban 1597-től (RMK I. 1787) több évtizeden át fellelhető. A felső időhatár megvonása a típus alapján csak a XVII. század negyedik évtizedével lehetséges, mert azt lényegesen csak 1634—1639 között alakították át: a kettős választójelből egyes lesz stb. (RMK I. 631/a, ill. I. 686/a).

Jó segítséget jelent azonban a nyomtatás idejének hozzávetőleges megállapításához KLÖSS helyesírásának egyik meglepő következetességgel ismétlődő jellegzetessége: az úgynevezett szakrális w, amelyre VÉRTES O. András (*Az u és v hangok jelöléstörténetéhez*. Bp. 1939. 13. l.) hívta fel a figyelmet. Már LUTHER a *Herr* szót (Isten, Ur) — a megkülönböztetett tisztelet jeléül — két nagybetűvel kezdve nyomtatta *HÉRR*nek. Ezt a szokást hazánkban is több nyomdában alkalmazták, mégpedig a magyar „ur” szónak kiemelt betűvel, kettős „v”-vel való jelölésével: *WR*. Ezt a helyesírást követte — ritka következetességgel — KLÖSS is már az első ismert, 1597-ben megjelent bártfai magyar nyomtatványától kezdve (RMK I. 1787). Az „r” betű kicsi lett ugyan, de a kettős „v” a továbbiakban is megmaradt egészen a Lőcsén 1614-ben készült egyik nyomtatványáig (RMK I. 450). Ebben az F₃ levél előtt következetesen *Wr*-t használt, e levélről kezdve pedig egyes „v”-vel *Vr*nak szedve jelenik meg e szó. A hozzáférhető összes datált KLÖSS-nyomtatvány közül egyetlen egy sem szól e helyesírási változás időhatára ellen.

Miután a *Sybillák jövendölésében* a későbbi *Vr* formát találjuk, bizonyosra vehető, hogy az nem készülhetett 1614 előtt. Figyelemmel kísérve e betűtípus kopási fokát, megállapítható, hogy amikor KLÖSS 1614-ben átmenetileg átköltözött Bártfáról Lőcsére, betűkészletét átöntéssel felfrissítette. Ettől kezdve e típus egyre kopott egészen a század negyedik évtizedéig, amikor is — mint már erről fentebb szó esett — az egész típus lényeges átalakításon esett át. A *Sybillák jövendölésében* a betűk kismértékű kopottsága kb. az 1616. évben készült nyomtatványokban (RMK I. 459—460) található mértéket mutatja. Megerősíteni látszik ezt a datálást a *Sybillák jövendölésében* található viszonylag sok szóközi választójel, amelynek gyakori alkalmazásával is ebben az időben találkozunk más KLÖSS-nyomtatványban (RMK I. 459, 484, 520 stb.).

A *Fortuna* nyomtatási helyével kapcsolatban a vélemények teljesen egységesen Bártfa mellett foglaltak állást, csupán az időpont meghatározásában akadt eltérés GULYÁS és SOLTÉSZNÉ között. Miután a szibillák fametszeteit 1597—99 években datált kolozsvári nyomtatványokban használták, SOLTÉSZNÉ a *Fortuna* bártfai nyomtatását 1597 előttré, GULYÁS pedig 1599 utánra helyezte.

A két szövegtípus vizsgálata azonban bizonyosan kizárja a bártfai eredetet, és teljesen egyértelműen a kolozsvári HELTAI-nyomdában jelöli meg a *Fortuna* nyomtatásának helyét. A két betűtípust azonban itt is évtizedeken át használták, de 1613-tól (RMK I. 441/a) már kisebb sorközere átöntve. A nyolcadik szibilla (SYBILLA HELLESFONTICA) képe azonban némi támponttal szolgálhat a *Fortuna* megjelenési időhatárainak szűkítésére. Ez a fametszet ugyanis szerepel egy-egy 1597. (RMK I. 293) és 1599. (RMK I. 311) évi kolozsvári nyomtatványban is. A lenyomatok összehasonlítása alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a *Fortuna* a legelhasználtabb, a leginkább lekopott állapotot mutatja, így annak kinyomtatására 1599 után kerülhetett sor.

A megjelenés időhatárának szűkebb megvonásához felhasználható egyrészt az „u” és „v” betűk mai értelemben történő, következetes használata, másrészt a szóvégi „k” korábbi „c”-vel való jelölésének megszűnése is. Mindkét változás a XVII. század első évtizedében történt a HELTAI-nyomdában. Sajnos, ebből az időből igen kevés kolozsvári nyomtatvány maradt reánk, így az átállás időpontja pontosan nem állapítható meg. Annyi azonban kétségtelen, hogy 1601-ig (RMK I. 375) még a régies szóvégi „c” és a következtelen „u”, „v” jelölést találjuk, viszont 1610-től (RMK I. 423) már mindkettő a mai helyesírásnak megfelelő formában szerepel. Miután a *Fortuna* mindkét vonatkozásban még a régies formát mutatja, jogosnak látszik a feltételezés, hogy kinyomtatására a fametszetek állapota alapján 1599 után, tehát a XVII. század első éveiben került sor a kolozsvári HELTAI-műhelyben.

A *Fortuna* kolozsvári megjelenésének bebizonyosodása a benne használt fametszeteknek GULYÁS és SOLTÉRSZNYÉ által Bártfára és vissza Kolozsvárra feltételezett vándorlását feleslegessé teszi. Elcsik egyben a G. C. jellel dolgozó mester SOLTÉRSZNYÉ által vélelmezett bártfai tevékenysége is, hiszen az összes e szignóval jelölt duc kolozsvári nyomtatványokban nyert felhasználást. A neki tulajdonított bártfai metszetek készítője talán a *Sybillák jövendölésében* szereplő fametszetek tehetséges mesterével hozható összefüggésbe, ha ugyan KLÖSS nem máshonnan szerezte be ezeket a könyvdíszeket.

A *Fortuna*, amely tehát Kolozsvárott készült, KLÖSS által aláírt előszót tartalmaz. (Ez volt az oka annak, hogy e nyomtatványt eddig mindenki bártfai eredetűnek tartotta.) Ebben KLÖSS, amint erről a fentiekben már szó esett, a következőket írta: „... kenszeritem egy néhány Esztendővel ez előtt ez Sorsvetés avagy Szerencze Könyvet ki nyomtatnom . . . kincz massa magyar nyelven még ekkoraig nem költ.”

Ez a mondat a problémák egész sorát veti fel. Mikor készült ez az első kiadás? Hol? Miért jelent meg KLÖSS előszavával a kolozsvári nyomtatvány? stb.

KLÖSS sorai alapján biztos, hogy már jelent meg legalább egy korábbi kiadása e műnek. Ezt a következtetést különben már korábban mindenki levonta, még hozzá a *Fortunában* használt szibilla-sorozaton található 1594. évszám alapján a megjelenést erre az évre helyezve. Ez nagyon is valószínű, mert e metszetek minden bizonnyal kifejezetten ilyen sorsvető könyvhöz készültek. Miután ezek mindig Kolozsváron voltak és maradtak, nyilván ott állították elő az első kiadást a HELTAI-nyomdában.

Vajon ez a feltételezett 1594. évi kolozsvári nyomtatvány azonos lenne a KLÖSS általemíltett elsőkiadással? Ezt a feltételezést GULYÁS fentebb ismertetett tetszetős gondolatorával igyekezett alátámasztani, amely szerint KLÖSS mint faktor 1590–97 között a HELTAI-nyomdában tevékenykedett. Ennek viszont ellentmond az az adat, amelyet ÁBEL Jenő közölt (*A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története*. Bp. 1885. 100 l.). Eszerint 1596. november 3-án KLÖSS Jakab Bártfán mint városi bíró foglalkozott a könyvtár ügyével. Ez a körülmény több mint valószínűtlenné teszi, hogy KLÖSS mint nyomdász éveket töltött volna Kolozsváron. Ez azonban önmagában még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy KLÖSS nem állott volna valamilyen kapcsolatban a kolozsvári nyomdával. Lehet tehát, hogy az ő gondozásában jelent meg 1594-ben a sorsvető könyv első hazai

kiadása. Az is lehet, hogy KLÖSS 1597 után Bártfán saját nyomdájában állította ezt elő, és ezt az ugyancsak elveszett kiadást vette át előszóval együtt a reánk maradt kolozsvári *Fortuna*. Ismerve a HELTAI-nyomda nyomorúságos, a kezdeményezésteljes hiányában szenvedő állapotát a XVII. század első évtizedében, elképzelhető az utánnomásnak még ez a teljesen primitív fajtája is. Ez esetben azonban azt kell feltételeznünk, hogy az 1594. évi kolozsvári sorsvető könyv más, kevésbé kedvelt szisztéma szerint adta a jövőjükre kíváncsiaknak a választ, és ezért kerestek más mintát a HELTAI-nyomdában az új kiadványhoz. Ehhez akkor még az is hozzátartoznék, hogy KLÖSS előszava, amely szerint az első magyar nyelvű sorsvető könyvet (a fametszetek készítése miatt?) nagy költséggel ő jelentette meg — akarva vagy akaratlanul — nem felel meg az igazságnak.

A sok nyitott kérdést — jelenlegi ismereteink birtokában — megnyugtató módon eldönteni nem lehet. Az azonban csaknem bizonyosnak látszik, hogy e kedvelt sorsvető könyv ma ismert egy-egy kolozsvári és bártfai, a XVII. század elejéről származó kiadását mindkét nyomdában nem is egy kiadás előzhette meg, és talán még követte is. Az ilyen jellegű könyvek, amint erre MAJLÁTH is rámutatott, rendkívül kedveltek és ennek megfelelően elterjedtek voltak évszázadokon keresztül egész Európában. Aligha lehet ez alól kivétel hazánk. Az illusztrációk céljait szolgáló fametszetek többségükben — különösen a *Fortuna* dobótáblái — rendkívül elhasznált, megviselt ducokról tanúskodnak. Az ilyen széles körű használatra készült és annak kitett nyomtatványoknak (naptár, iskolás könyv stb.) csupán elenyésző kis töredéke maradt reánk, általában igen hiányos példány formában. Ezek egyben majd mind unikumok is, ami azt bizonyítja, hogy milyen ritkán maradt fenn belőlük egy-egy példány. Ez a helyzet a két eddig ismert magyar nyelvű sorsvető könyvvel is. Aligha tévedünk, ha arra számítunk, hogy e műfajból a jövőben előkerülő töredékek vagy példányok mind más és más, további kiadások mellett fognak tanúskodni. (Az elveszett kiadásokra éppen KLÖSS egyik előszava szolgáltat jó példát 1616-ból (RMK I. 459), amelyben közölte, hogy a könyvet előzetesen már néhányszor megjelentette. Ezek közül ma már egyet sem ismerünk.)

Visszatérve a két ismert kiadásra, az alábbiakban a *Fortuna*, illetve a *Sybillák* *jövendölése* tanulmányozása során tett részletmegállapításokkal szeretném kiegészíteni az ezekre vonatkozó eddigi ismereteket.

A két kiadás ugyanazt a művet tartalmazza, amelynek részei: előszó, használati utasítás, 21 kérdésre dobótábla, 21 tábláról utaló a versekre, 12 szibilla 37—37 versszakos válasza. A két kiadás szövege lényegében azonos, de azért kifejezéseiben és szóhasználatában majd minden sorban mutat bizonyos eltérést egymástól. A mű egyes részeit ismerve ki lehet következtetni mindkét csonka példány mostani hiányait, illetve beosztását.

A *Fortuna* 21 utalótáblája közül négy hiányzik, mégpedig két levélen az *E* ívből. Az *E*₁ levél megvan, de hogy az ív másik három levele közül melyik kettő hiányzik, azt a tábláknak — nyilván a használat folytán történt — nagyfokú elhasználtsága miatt nem lehet megállapítani. (A levelek közül néhány rosszul van bekötve: *D*₃ és *D*₄ felcserélve, az *E* ív meglévő levele pedig az *E*₁ előtt van.) A végén hiányos példány utolsó levele a *Q*₁, amelyen a 12. szibilla első és második verse található. Figyelembe véve a meglévő lapok beosztását, az utolsó, 37. versszak az *R*₃ levél verzóján állt. A nyomtatvány feltehetően utolsó levele az *R*₁ volt, amelyet talán valami kis záróversekkel töltöttek meg, amilyenek az első levél fonákján is találhatóak. Tehát a negyedréte alakú *Fortuna* összterjedelme feltehetően 68 levél volt, amelyből ma — többé-kevésbé — 62 van meg.

Az ugyancsak negyedréte alakú *Sybillák* *jövendöléséből* — amint ezt már SZABÓ Károly is helyesen állapította meg — az első hét ív hiányzik, összesen 28 levéllel, így a kiadás feltehető összterjedelme 54 levél. A nyomtatvány első íveinek beosztása a következő formában rekonstruálható. A fennmaradt *H* ív a 2. szibilla 23. versszakával kezdődik. A meglévő lapok tördelését figyelembe véve, az első szibilla szövege a *G*₁ levél rektó-

ján kezdődött. A 21 dobótábla és a 21 utalótábla összesen 21 levél 42 lapján volt elhelyezhető, vagyis az A_4-F_4 leveleken. A bevezetés, előszó, használati utasítás stb. így az első három levélen kapott helyet.

A *Fortuna* 42 táblája közül — többségükben rendkívül csonkán — összesen 38 maradt reánk. Ezek közül 21 a két kockával történő dobáshoz, 17 pedig utrólásul szolgál az egyes szibilla versekre. A 38 darab négyszögletes táblát, amelynek sarkait reneszánsz levéldísz tölti meg, SOLTÉSNÉ egy-egy fametszetként regisztrálta, de éppen erősen sérült voltak miatt behatóbban nem tárgyalta, (*Magy. Könyvszle.* 1956. 233., 244. l. — *A magyarországi . . .*, 109., 145. l.). A részletesebb vizsgálat alapján megállapítható, hogy egy-egy tábla két fametszetből van összerakva: a négyszögletes keret a koncentrikus körökkel, amelybe a szöveget öntött betűkkel szedték bele és a legelső kör, amelyben egy-egy állatábrázolás található. A 21 dobótáblához és a 21 utalótáblához 4—4 fametszetes keretet használtak fel. Csak ennyi volt ugyanis szükséges a negyedréte alakú kiadványban, ahol azív egy-egy lapjára 4—4 szedéstűkör kerül. A dobótáblák előállításához négy sávozott alapú, az utalótáblákhoz négy sávozatlan alapú fametszetes keret szolgált. Ezek nagyjából négyszögletes alakúak, egy-egy oldalának hossza 126—132 mm között van. A sávozott alapú kereteket mindig azonos helyzetben nyomták le, hogy a két dobókockát jelölő részek mindig azonos helyre kerüljenek. Nem így az utolsó táblánál, ahol a négyszögletes keretet 90, illetve 180 fokban elfordítva is felhasználták. Ez a körülmény az egyes metszetek azonosítását az amúgy is sérült leveleknél meglehetősen megnehezíti.

Az említett 4—4 keret közéjébe váltakozva egy-egy, összesen 42 db fametszetes állatkép került, amelyek átmérője kb. 42 mm. Mindegyik az állat magyar nyelvű elnevezését is viselte. Ezt a szöveget részben a képpel együtt metszették, részben öntött betűkből szedték ki. Miután a dobótáblákon szerepel a 21 utalótábla jelképes állatának neve, azokat — tehát a hiányzókat is — már MAJLÁTH (*i. m.* 40—41. l.) közölte. Ehhez, csupán azt lehet hozzáfűzni, hogy ő a sorrendet elvétette. Az egyes állatok e táblákon — D_{3b} laptól a G_{1b} lappal bezárólag — így követik egymást: szamár, párdúc, szarvas, róka, farkas, bika, vidra, medve, teve, griffmadár, oroszlán, rozsomák, macska, bak, nyúl, sárkány, evet, őz, disznó, bárány és kecske.

BORSA GEDEON

Töredék Leucippe és Clitophon széphistóriájának egy ismeretlen kiadásából. 1943 nyarán néhai GYÖRGY Lajos ajándékából egy 1616-ban Kölnben kiadott latin nyelvű egyház, történeti munka jutott birtokomba. A könyv vizsgálata során arra lettünk figyelmesek hogy a bekötési tábla kissé rongált bőrborítékja alatt magyar nyelvű nyomtatványok rejlenek. Kérésre GYÖRGY Lajos gondoskodott a boríték kitérésére szolgáló magyar nyelvű ívek kiáztatásáról. A szakszerűen végzett munka eredményeként több értékes, a *Régi magyar könyvtár* állományba tartozó töredék került elő. A háborús események akkor lehetetlenné tették a kiáztatott nyomtatványok tüzetesebb vizsgálatát; mi több, az említett könyv — emlékezetem szerint Jacobus GAULTER műve — könyvtáram jelentős részével együtt megsemmisült. Csaknem két évtizeden át úgy véltem, ez a sors érte a könyvtáblából kibontott magyar nyelvű íveket is. A közelmúltban azonban egy szerencsés véletlen folytán lappangó jegyzeteim egy része előkerült, s előkerültek a kiáztatott nyomtatványtöredékek is.

Közülük különös figyelemre tarthat számot *Leucippe és Clitophon széphistóriája* egy eddig ismeretlen kiadásának néhány lapja.

E széphistória első töredékét ugyancsak könyvtáblában fedezte fel FRAKNÓI Vilmos és kezdő motívumáról nevezte el: *Ének töredéke. Európa elragadtatásáról szól.*¹ Ugyanezen

¹ FRAKNÓI Vilmos: *Könyvtáblában fölfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar ősnymtatványok.* Magy. Könyvszle. 1878. 275. köv. l.

címen tartja nyilván SZTRIPSKY I. 2174/380. sz. adaléka is. FRAKNÓI a mű néhány kezdő versszakát is közölte; teljes terjedelmében azonban csak DÉZSI Lajos tette közzé a töredéket.² DÉZSI határozza meg pontosan azt a munkát is, amelyből az EURÓPA elrablását ábrázoló kép leírásával elindított versszakok sorozata ránk maradt. *Leucippe és Clitophon széphistóriája* ez, amelyet az ismeretlen magyar szerző az alexandriai Achileus TATROS τῶν ἐπὶ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα λόγοι ἢ című görög regényének latin fordításából öntött magyar versbe. Ez a FRAKNÓI-féle töredék a B₂ és B₃ leveleket tartalmazza, s FRAKNÓI szerint „betűi egyeznek Kőröspataki János havasalföldi históriájának betűivel, mely H. n. (Lócsén) 1656. volt nyomtatva.” Ezt a töredéket az Országos Széchényi Könyvtár ez idő szerint RMK I. 1591/a számon tartja nyilván. FRAKNÓI XVII. századi nyomtatványnak tartotta, s ezt a felfogást DÉZSI is osztja, de annak hangsúlyozásával, hogy maga a fordítás a XVI. században keletkezett, „mert az ilyen széphistóriák ekkor érték nálunk virágkorukat.” Ugyanő hivatkozik arra is, hogy LEUCIPPE és CLITHOPHON történetét már BALASSA is említi; nem veti fel azonban a kérdést, vajon a regény latin kiadása vagy annak magyar nyelvű verses feldolgozása forgott-e kezeügyében. Újabbán FÁBIÁN István is úgy véli, „lehet, hogy a XVI. századból ered” e munka.³

A tulajdonunkban levő ív ugyanezen széphistóriának egy másik kiadásából tartalmaz további, eddig ismeretlen részleteket. Ez az ív rendeltetése szerint minden bizonynyal próbanyomat, amely szorosan a nyomda célját szolgálta. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy egyik lapjára korábban egy kalendárium vásárjegyzékének szövegét nyomtatták, s a széphistória szövege utóbb e fölé második nyomásréteggént került. Korrektúra céljára a nyomtatványnak e lapja jelenlegi formájában aligha lett volna használható; erre a célra csupán a tiszta nyomású másik lap alkalmas.

Az ív a kötés során, majd ezt követően is többféle károsodást szenvedett. A könyvkötő a bekötési tábla méretéhez szabta, s ezért többé-kevésbé széles csíkokat vágott le. Megmaradt tehát

1. a feltehetően K₁ signatúrájú levél, amelyből alul három sor, valamint a signatúra és az őrszó hiányzik, s amelyet azonfelül a könyvkötő ollója hosszában is végigszelt úgy, hogy szövegéből csak fél sorok maradtak;
2. a K₂ signatúrájú levél, amely alul teljes, de hosszában hasonlóan hiányos és szintén csupán felsorokban maradt fenn;
3. a teljes K₃ signatúrájú levél;
4. a K₄ signatúrájú levél, amelyből alul három sor, valamint a signatúra és az őrszó hiányzik.

A ragasztóanyag, továbbá bizonyos folyadék s végül a könyvszu is kisebb-nagyobb károsodásokat okozott a nyomtatványn.

A K₁ — K₄ lapok a maguk töredékességében mégis figyelemre méltóan járulnak hozzá a széphistória ismeretéhez, amelyből eddig csupán a FRAKNÓI-féle töredéken fennmaradt B₁ és B₂ levél volt ismeretes. FRAKNÓI 146 verssorához a K₁ — K₄ leveleket tartalmazó újabb töredék 119 további teljes verssorral, valamint a károsodás következtében megcsönkült további 175 hosszabb-rövidebb sortöredékekkel csatlakozik.

A széphistória a késői ókor szofisztikus szerelmi regényeinek ismert sablonához igazodik: két szerelmes kalandos sorsáról szól, akik elszakadva vihar, hajótörés, rablók, fogság, rabszolgasors, gonoszemberi fondorlatok, szerelmi cselvetések ellenére is kitartanak egymáshoz való hűségükben, s végül is egymáséi lesznek. Cselekményének az újabb töredékben előadott részleteit a következőkben foglalhatjuk össze. CLITHOPHON abban a hiszemben, hogy LEUCIPPÉT a tengeri rablók megölték, visszatér Alexandriába. Itt szerelemre

² Dézsi Lajos: *Leucippe és Clitophon széphistóriája*. Bp. 1906. 21. l.

³ FÁBIÁN István: *Széphistóriáink és a deákok*. Filol. Köz. 1959. 85—104., 265—293. l.

lobban iránta MELLITA, a gazdag özvegy, s megegyeznek, hogy Ephesusba utazva egybe-
kelnek. De CLITOPHON képzeletét MELLITA lakomáján, majd az ephesusi hajóúton is
egyre csak LEUCIPPE emléke foglalkoztatja, s a temetetlen lány bolyongó lelkére hivat-
kozva ismételten elhárítja a türelmetlenkedő MELLITA közeledését. Ephesusba érkezve
megnézik MELLITA gazdaságát. Itt egy megkínzott nő veti magát az asszony lábaihoz,
könnyörögve, hogy mentse meg az udvarbírónak, SOSTHENESnek tolakodó szerelmétől, és
segítse hozzá a váltságdíjhoz, amely szabadságát visszaadhatja. MELLITA az udvarbíró
elmozdítja tiszttségéből, LACAENÁT, a leányt pedig szolgálóira bízva, hogy azok a városban
illően felöltöztessék. Vacsora közben azután CLITOPHON arra lesz figyelmes, hogy szolgálja,
SATYRUS beszélni szeretne vele. Félrevonulva megdöbbenéssel olvassa a levelet, amelyet
SATYRUS ad át neki. Ezt a levelet ugyanis a halottnak hitt LEUCIPPE írta: ő a meggyötört
LACAENA, akit a tengeri rablóktól megvásárolt, s most szerelmével üldöz a kéjszóvár So-
sthenes. CLITOPHONT mélyen nyugtalanítja, hogy LEUCIPPE szemében hűtlennek tetszhe-
tik. SATYRUS azonban figyelmezteti, hogy csak a másik asszony, a szerelmes LEUCIPPE se-
gítségével szabadulhatnak meg kínos helyzetükből. Ilyen megfontolással fog hozzá CLI-
TOPHON, hogy megírja válaszát LEUCIPPÉNEK. A töredék e válaszlevél első szavaival ér-
véget.

Töredékünk szövege a következő:

[K₁a]

Ez az Lakodalom jó vóina ...
is hafonlatosbnak, Mint az ki ...
De koporsóját még-is meg csé ...
Láttam gyakran én üres ko ...
ily fűz házasságokat, Mi me ...
hafznot, Minden jó örömtől m ...
Ezen Mellita más dólgot é ...
indultunk vala, Nagy jó fzelún ...
nelaus az partra kelért vala.
Eöfzve ölelközvén ott el bu ...
kévánván el válánk, Velle igen ...
lünk, s -mi- is töle el maradánk ...
Clyvias vélünk Ephesumb ...
fek meg vífzja mene, Csak á ...
Nagy bucsu véve hazájában m ...
Éltve hogy lón ágyunk az ...
ni mentünk vala, Bárfonyos ...
láttal azt bé vonatta vala.
Környülem ugy hizelked ...
mólesére onfjol vala, Vége va ...
la, Kivel Leucippédnek tarto ...
Nékem mind ez időre ha ...
lyünk házasságunkkal, Mo ...
zunknál, Az tengert ne báncs ...
Nem kel hinnünk igen az ...
már leñi külömbözöknek, M ...
hogy égek, Kit örömeit meg ...
Ha ez langnak oly termé ...

[K₁b]

... az mi napunk, Mellyen kérlek
... látékunkban ő néki kedvesked-
... mi fjerelmünk.
... ltes engem, Méltó fogadáfo-
... eg hólt Leucippémet el nem fe-
... gban nem léfz menésem.
... dva vagyon nálunk. Azért az
... Teftének árnyéka itt jár után-

... ölle hallunk.
 ... lt ember lelke, El nem nyug-
 ... nám ha fegény Leucippé meg
 ... a öllekezve.
 ... ódgya itt nincsen, Hogy Ve-
 ... en, Tudod hogy akkor lenni
 ... helyen s-ugy lehetünk örömben.
 ... ophonom, Te nékem fólafólj
 ... ugy tertzik nagy bizonyoffon,
 ... othon.
 ... zni Venufnak, Mint itt kit ir-
 ... zafságunk gyümölcsét adgyuk
 ... nie bódogoknak.
 ... ot jelentnek, Minden öltöze-
 ... erlátos ágyak örvendeztetnek,
 ... tetnek.
 ... áknak ferege, Köztünk vaáon
 ... en nyáajfságunknak-is öröme,
 ... k kedve.
 ... ságban látám, Olts meg ezt

[K₂a]

Meg esküfööm én néked az ...
 cses evezésünkre, En-is égek h ...
 had légyen az tenger törvényébe ...
 Hallottam én régi evezéfekt ...
 fúnni az büntöl, De még házafs ...
 Itent kel felni jámbor fzent életb ...
 Mert az tenger igen hamar v ...
 voztafsek azért illik, Igy az ki az ...
 gonofjtól nem fel Ittenbe bizik.
 Azért kérlek én fjerelmes Mel ...
 halgatásért reám, Nem panaáfo ...
 Szólgálok abban az mit fjived kév ...
 Hogy ezt mondám meg ölel ...
 ve nehezen lefjálítám, Az után ...
 Eötdöd napig Ephesusban el jután ...
 Mellitának fjep gazdag háza v ...
 phesumban ffeb vala, Fris öltözete ...
 vacsorát kéfjitetet vala.
 Meddig az Vacsora el kéfjült ...
 ... ely földön vala, Szekerében ...
 ... nem hit vala.
 ... ben hogy Lugas al ...
 ... fjalánk, Kötdözöt k ...
 ... eg veájet igen fjáná ...
 ... ha ö rayta vala,
 ... kérlek Afjonyo ...
 ... gyok nyomorult ...
 ... et árvának nevez ...
 ... tettem, Itten tudgya ...
 Hogy igy fjola halgata fjeágyenleté ...

[K₂b]

... y fel innét, Mond meg nékem
 ... vas lántzal igy ki köttetet,
 ... m erkölcsöd.
 ... ólgádtól verettem, Hogy go-
 ... gettem, Ennékem Lafcaena az
 ... k nemzetem.
 ... morult életemet, Mencs meg
 ... et, Tarts mig meg adhatom fi-
 ... váltságu pénzemet.

... e Vdvar birád, Ennyin vót az
 ... d, Néked azt meg adom bizon-
 ... k örök rab leány fűlgád.
 ... áját-is le veté, Teftemet mely
 ... átám hogy fűgény ruháját le veté,
 ... k kékke.
 ... láttam vala, En magamban u-
 ... a, Mert az haja nékem ugy tet-
 ... péjéhez hafonló vala.
 ... gen biztató, Hogy jó reménseg
 ... őtet meg menti és haza bocsáttya
 ... bár ne adgya.
 ... rt küldé hivatá, Addig az leány
 ... tenes el jöven fél refjket vala, ...
 ... a.
 ... ólga azt mondá, ...
 ... Bár rofj és hafzontalan-is ...
 ... meg vertek vólna ...
 ... n minden hazugság ...
 ... -nélkül, Kit te igy ...
 ... enül és jámborság-nélkül.

Amaz

[K₃a]

Amaz rettegve Mellitának monda, Hogy ő néki Califtenes adta, ő az Tolvajoktól vötte azt monda, Szabad leány s — neve vólna Lacaena.

Meg haraguvék Softenefre Mellita, Rólla tifjtit-is minnyaráft le vonatá, Az leányt az ő fűlgáloinak adá, Hogy városban meg főrfűfje ruházza.

Hogy Majorban dólát el végezé, Majorságát fűántását el nézélé, Szekerében fel üle s-én-is mellé, Vacsorához vendégit bé gyüteté.

Hogy éfjünk Satyrus inteni kezde, Hogy fel kellyek fiettet tekintelve, Tettetem mint ha mennék fűükfleg helyre, Egy levelet ada ott én kezemben.

Az levelet el vóm de nem olvasom, Felette meg rettentem mert jól látom, Hogy Leucippé írása csak csudáalom, Az levélben ez ígéket taláalom:

Clitophonti Domino meo Salutem.

KE Ő S Z Ő N Ő K én Vramnak Clitophonnak, Azért irlak pengig téged Vramnak,
 Hogy vagy hites Vra en Afűfjonyomnak, Ki engem meg válrt magának.
 T u d o d fok nyomoruságomat, Erted kit fjen-
 ... Kelerves ifjonyu fok kinaimot, Męg-
 ... okot.
 ... mat el hadtam, Véled mert én bu-
 ... geren az haboktól boritattam, Az
 ... en, is akadtam.

K₃

Azok-

[K₄b]

Azoknak vétké-ért meg áldoztattam, Kétzer holt nevem költ el adattattam, Erted vas lántzokkal kalodáztattam, Meg verettem érted fokot kapáltam.

Ezt vélem én azért cselekedtetted, Hogy magad más Afűfjonyhoz kőtelezzed, Személyemet más embernek engedgyed, Kitől iften meg őrizet engemet.

Mind ennyi fok nyomorult kínaimban, Meg maradtam az igaz jámborságban, Te meg fem verettél el fem adattál, Męg-is azért ugyan meg házafodtál.

De ha azért kit éretted fjenvedtem, Gondold hogy valamit érdemlettem, Kérjed felefegetet én képemben, Az mint rá felelt, hogy végyen meg engem.

Küldgyön haza engemet én házamban, Váltságomat meg küldöm bizonyában, Kin Softenes vött engem egy fummában, Vétket nem téfjek néki ez dologban.

Avagy adgy annyi pénzt költsön énnékem, Vagy légy kezes Mellitának érettem, Miglen néki azt az pénzt megküldhetem, Nem mefűfje hazánk Bizantium értem.

Ha vélem ezt az jót meg cselekedended, Nyomo ságimot te megfizeted, Kin vallot fejemet meg Sanyaruságimat elfelejteted.

Légyen azért az jó Isten te veled, A há...ág...
légyen te néked, Egélféleges hořfju légye...
Leucippé írta te néked.

Hogy ezt az levelet én meg olva...
gaimban meg változám, Szerelem ...
ladám, Ortzámban-is igen meg...

Magamban csudálkozom...
is de felette őrvendek, Satyruffal...
lám pokolból az levéllel jöttetek.

Mit

[K₄a]

Mit jegyez ez Leucippé fel támadt-é, Satyrus mondgya látod ez levélbe, Ez az kit
látál az Majoros kertben, Az ki nem tudná moft meg nem ímérné.

Haját mind elnyirták rongyos ruhaja, Igen meg változot abrázattyába, Mondám
jer nézzük meg már valóságban, Ne maradjon az řivem gyanóságban.

Satyrus monda azt el távoztaffad, Hogy ez dólgot fenkinek meg ne mondgyad,
Minnyájunkat el ne veřfels meg őyjad, Mig el řőkésűnknek nem láttyuk módgyát.

Látod ezt az Ařfjonyt itt Ephfumba, Mindennél řjeb gazdagb-is ez városban,
Téged igen řjeret gerjed magába, Mi idegenek vagyunk ez orřjágban.

Mondám bizony én el nem titkolhatom, Nem řjenvedheti el nagy vigařságom,
Levelében panařjol rám jól látom, Vyjobban az levelet én ott olvařom.

Hogy penig én az levelet olvařnám, Vgy tetzék mint ha az Leucippét látnám,
En-is mindgyárt magamban ez řjót mondám, Méltán panařjlařj édes Leucippém reám.

Mert én értem fok nyavalyákot túrtél, Mind én voltam oka kiket řjenvedtél,
Egyebek felet hiven-is řjerettél, Minden řjerencsémben végig követvél.

Leveléből hogy azt olvařom vala, Ahol Softeneřre panařjol vala, En magamban
meg keferettem vala, Mint ha meg-is vernék ugy tetzik vala.

Azt-is leveléből hogy értem vala, Hogy meg házařodtam róla fedd vala, Tellyeffeg-
gel el pirořodtam vala, Mint egy vétekben elet, félek vala.

Satyrushoz fordulék és...

[K₄b]

Mond meg Satyre hogy ha tudod nékem, Mint řjabadult meg Leucippé jegyefem,
Kinek teřtét temettették el velem, Satyrus monda meg érted bővebben.

Idővel azt Leucippé meg beřjelli, Moftan řzűkřeg válařt irnod ő néki, Az leányt
kel azzal meg vigařjtalni, Mert én ezen meg eskűttem ő néki.

Hogy az feleřgedet erő-řjakkból, Vőtted el s- nem řjabad akaratból, Mondám Satyre
tudatlanságodból, El veřtethed hirtelen tanácsodból.

Mert meg mérek bátron azon eskűnnőm, Hogy ez feleřegemet nem ímérem, Eppen
fekűtt minden éyjel mellettem, Nem hitetheted el én mondám velem.

Tudom minden éyjel feřjzik melled, Nehezen lehetne azt meg túřhetned, Hogy
řjovának nem kellene engedned, Az mely igen nagy kedvel kévánt téged.

De ez mind had-jarjon ezt mond meg nékem, Leucippének mit írjak tanits meg
engem, Mert ez Vy hiren én ugy meg iyedtem, Hoř magam fem tudő mit cselekedgē.

Nálamnál bőleseb vagy Satyrus monda, Mit iry az řjerelem azt meg mutattya,
Segitřeggel leřjen s-módot ádd abba, Igy lőn azért az én levelem írva:

Clitophon ad Leucippem.

R O M K Ő S Z Ő N E T E M Leucippemnek,
...lemnek Kit én tar- ...

A latin eredetivel való futólagos összehasonlításból is világos, hogy a magyar
szerző nemcsak versbe foglalja, de tömöriti is a szöveget, s bár a sorrenden nem változtat,
a részleteket a maga felfogása szerint dolgozza ki.⁴ Az antikvitás különös késői színeit

⁴ A COMMELINUS-féle görög-latin kétnyelvű kiadást használom; latin címén: Achillis TATIJI *De Clitophontis & Leucippes amoribus Lib. VIII. Omnia nunc primum simul edita Graece ac Latine. Ex Officina Commeliniana MDCL. 3, 1—398. 1.* A kiadvány további részében DAPHNIS és CHLOE történetét, valamint PARTHENIUS NIAENSIS *de amatoribus affectionibus* c. művét is kétnyelvű kiadásban nyújtja.

képviseli így műve a kor irodalmában, éppúgy mint az *Apolonius-regény*ből formálódott prózai história vagy HELIODOROS *Charikleidájának* CZOBOR Mihály-féle fordítása, amelyet utóbb GYÖNGYÖSI is átdolgozott és kiegészített. Megannyi hazai dokumentuma a görög szofisztikus szerelmi regény késői utóéletének, amely iránt a jelek szerint a kor embere különösen fogékony. Az alexandriai Achileus TATIOS műve e műfajnak egyik különösen érdekes képviselője. DÉZSI közléseit e regényre vonatkozóan a TATIOS-kutatás újabb eredményei alapján több kérdésben módosítanunk kell. DÉZSI főforrása, ROHDE klasszikus műve, *Leucippe és Clithophon regényének* keletkezési idejét MUSAEUS *Hero és Leander* c. művével való kapcsolatai alapján még az V. század derekára tette, minthogy MUSAEUS mestere, NONNUS munkásságát e század elején fejtette ki.⁵ KERÉNYI PHILOSTRATOS és BARDENSES, valamint HELIODOROS hatását ismeri fel TATIOS regényén, s ezért keletkezését a III. század második felére teszi; ezt a felfogást egy IV. századi papyrus-lelet is alátámasztani látszott.⁶ Legújabbban még korábbi papyrus-lelet is előkerült a regény szövegének egyes részleteivel. Ehhez járulnak ALTHEIM megfigyelései. Szerinte a regény egyes részletei kapcsolatban állnak a Nilus északnyugati deltájában tanyázó rabló és pásztor bukolos nép törzseinek MARCUS AURELIUS császár korában, 172-ben lezajlott lázadásával; TATIOS-nak Bizánca vonatkozó megjegyzései pedig olyan történelmi viszonyokat tételeznek fel, amelyek a város számára csak 194-ig vannak adva, amikor a thrákok legyőzik és városjogától is megfosztják.⁷ A magyar kutató ezek alapján úgy látja, a görög regényírók „nem a Rohde által feltett csaknem öt évszázadnyi időszakban, hanem sokkal rövidebb időhatárok között, a II. század elejétől a III. század közepéig fejtették ki működésüket;” a görög szerelmi regény e virágzását pedig az a gazdasági és kulturális emelkedés magyarázza, amelyet a római birodalom keleti provinciái ebben a században megértek.⁸

Bonyolultabb kérdés TATIOS regényének bevonulása a modern Európa irodalmi köztudatába a humanizmus korában. A TATIOS-kéziratok összefoglaló értelmezése, egymásutánjuk és összefüggéseik meghatározása még tisztázásra vár. A regény hazai vizsgálója úgy véli, a görög szerelmi regény „a III. századi általános válság következtében indult hanyatlásnak, hogy majd csak több évszázad múlva bizánci írók keltsék újra életre”. TATIOS bizánci említései a későbbi görög irodalomban ismeretesek.⁹ Bizánc hatása mellett azonban a TATIOS-regény későbbi népszerűsítésében — úgy látszik — egyéb okok is közrejátszanak. A mű HEGER-féle 1640. évi kiadásának bevezetője úgy véli, TATIOS arab közvetítéssel, Spanyolországon át vált ismertté Franciaországban és általam Nyugaton.¹⁰ Kézirati előfordulásai sejtetik, hogy már a középkorban is kedvelt olvasmány. Kiadása azonban viszonylag későn veszi kezdetét. Latin fordításban a milánói Annibal CRUCEIUS 1544-ben Baselben adja ki a regény 5—8. könyveit OCTAVIUS FERRARIUS kéziratából, 1554-ben pedig ugyanott a teljes munkát Ph. ARCHINTUS kéziratából. Olaszul 1546-ban Ludovico DOLCE, franciául 1556-ban Jacques de ROQUEMAURE, angolul 1577-ben W. BURTON fordítása nyitják meg a modern tolmácsolások sorát. Görög szövege — a CRUCEIUS-féle latin szöveggel párhuzamosan — csak jóval később, az 1601. évi heidelbergi

⁵ Új kiadása: RHODE Erwin: *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. 4. Aufl. Berlin, 1960. (KERÉNYI Károly bevezetésével.) TATIOS koráról vö. az 502—504. l.

⁶ KERÉNYI Károly: *Der griechisch-orientalische Romanliteratur*. Tübingen, 1927. 57. és 275. l. A papyruslelet: Oxyrrh. Pap. 10. Nr. 1250.

⁷ ALTHEIM, Franz: *Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum*. I. Halle a. S. 1948. 121—124. l. Az említett papyrusról A. VOGLIANO *Stud. ital.* XV. 121. s köv. l.

⁸ SZEPESSY Tibor: *Héliodoros Aithiopiká-ja és a görög szofisztikus szerelmi regény*. Antik Tanulmányok. 1957. 48—60. l. vö. még SZEPESSY ismertetését R. Helm: *Der antike Roman*. Berlin, 1948. c. művéről. Antik Tanulmányok. 1955. 282—283. l.

⁹ HOFFMANN, S. F. W.: *Lexicon bibliographicum sive index editionum et interpretationum scriptorum graecorum tam sacrorum tam profanorum*. I. Lipsiae, 1832, 1—2. p.

¹⁰ Az Országos Széchényi Könyvtár példányának jelzete A. gr. 3026.

kiadásban lát napvilágot, amelyet Johannes COMMELINUS, majd ennek halálát követően két unokaöccse Judas és Nicolaus BONNVITII rendez sajtó alá. Német fordítására csak 1670-ben került sor.¹¹

A magyar fordító kétségkívül a latin szövegre támaszkodott. Már DÉZSI megfigyeli, hogy a régi töredék egyik személyneve ebben a verssorban: „Töle hugom Caligo születék” — csak a megfelelő latin szöveg „Calligonem” alakjának téves nyelvtani értelmezése alapján jöhetett létre, minthogy a görögben a *Καλληγόνη* alak olvasható. Az újabb töredék K₁ lapján felbukkanó CLYVIAS név hasonló tanulsággal szolgál: a görög *Κλειβίας* szóalak v-jének v olvasata csak abban az esetben képzelhető el, ha az olvasó a görög betűket nem ismeri. Valószínűbb azonban, hogy a CLYVIAS olvasat a CRUCEIUS-féle, latin szövegnek valamely olyan kéziratából vagy kiadásából származik, ahol a n és a v hangértékben használt u betű alakja szembetűnően hasonlít, s így a latin *Clinia* szó téves *Clyvia* olvasata könnyen adódhat. Ez a körülmény a szépen nyomott heidelbergi köteteknél mindenesetre régiesebb betűtípussal készült, XVI. századi latin kiadás, esetleg kézirat használatát feltételezi.

Töredékünk kétségtelenül BREWER Lőrinc löcsei nyomdájából került ki az 1627—1630 közötti időben. Ezt a véleményünket a következőkre alapítjuk.

1. A nyomda ez idő tájt számos hasonló típusú, népszerű szépirodalmi művet adott ki, s ezzel a gyakorlatával az 1620-as évek második felében vezető szerepe volt. Itt jelent meg — első kiadásban vagy utánnomásban — *Az Nagy Sándornak . . . históriái* 1627-ben (RMK I. 564); *Szép rövid história, miképpen Susanna . . . halálra ítélte* 1628-ban (RMK I. 570); *Igen szép história Cirus királyról* 1628-ban (RMK I. 571); *Mesés könyvecske, mely újonnan megékesítetett . . .* 1629-ben (RMK I. 584); *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről . . . való história* 1629-ben (RMK I. 581). Hasonló kiadványai a következő évtizedekből is ismeretesek, de jóval ritkábban jelentkeznek. *Leucippe és Chitophon históriája* szervesen kapcsolódik a fentiekhez.

2. Nyomdai kivitele is azonos a fentiekével. A betűk méretei tizedmilliméter pontosságig egyeznek. Az antikva betűk a szokásosnál valamivel nagyobbak, jól olvashatók. Különösen jellegzetes az ékezetes magánhangzók egyezése a felsorolt nyomtatványokban.

3. Töredékünkben a szedéstükör szélessége 118 mm; *Tholdi Miklós históriájában* 118 mm, a *Mesés könyvecskében* 119 mm, *Susanna és Cirus históriájában* 121, illetve 122 mm. A verses históriák e tükörben laponként tíz-tíz versszakkal helyezkednek el. Minden versszak külön bekezdést alkot; a verssorokat azonban csak a nagy kezdőbetűk jelzik, egyébként szedésük folyamatos. A szöveg nyomdai elrendezése tehát töredékünkben és a verses nyomtatványokban teljesen egyezik.

4. Egyezik végül a nyomdai helyesírás is, amely a XVI. század gyakorlatához képest modern hatású, bár régebbi művek utánnomásaiban az egyenetlenségek is megfigyelhetők.

Amennyire világos az itt ismertetett töredék kapcsolata a löcsei nyomtatványok említett csoportjával, annyira szembetűnően különbözik FRAKNÓI régebbi töredékének nyomdai kivitelétől. Nem kétséges, hogy ugyanazon mű két kiadásával állunk szemben. Ezeknek viszonyát a löcsei nyomtatványok kronológiájával foglalkozó tanulmányomban óhajtom tisztázni.

Leucippe és Chitophon széphistóriájának ismétlődő kiadásai arra figyelmeztetnek, hogy a mű jelentősége a XVII. vagy talán már a XVI. század magyar olvasóinak szemében

¹¹ HOFFMANN: *I. m.* 2—5. 1.

nagyobb, mint eddig véltük. Erre utal a TATIUS magyar fordítását ünneplő kéziratos feljegyzés is a COMMELINUS-féle kétnyelvű szövegpublikáció 1606. évi második kiadásának előzéklapján az Országos Széchényi Könyvtár példányában:¹²

Szeretőknek fénies tizta tüköre
 Leucippenek Clitophónnal szerelme
 Irua vagion ez Tatius keöniuebe
 Kit Magyarul fordítottak versekbe
 Reppwlesre Szerelemnek szárniaij
 Seb eýtesre uadnak merges nilaij
 Egetesre langozó szeöuetneky
 Azért ki mér ellene tusakodni.

SÁNDOR ISTVÁN

¹² Jelzete A. gr. 3026/a.

FIGYELŐ

A 150 éves Szaltükov-Scsedrin Könyvtár történetéhez. Másfél századdal ezelőtt, 1814. január 14-én (2-án) nyitották meg ünnepélyesen az Első Állami Nyilvános Könyvtárt Péterváron. Az orosz művelődéstörténet akkori időszakának egyik fontos eseménye volt ez. A könyvtár legjobb munkatársai révén, mint A. A. KRÜLOV, V. SZ. SZOPIKOV, A. F. BÜCSKOV, V. I. SZOBOL'SCSIKOV, V. V. SZTASZOV stb. már a forradalom előtti években tekintélyt vívott ki magának az orosz társadalom haladó köreiből. A cárizmus és a burzsoá-földbirtokos rendszer körülményei között eléje tornyosuló számos nehézség ellenére, a Nyilvános Könyvtár jelentős mértékben járult hozzá az orosz tudomány és műveltség fejlődéséhez. A könyvtár azonban csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után került abba a helyzetbe, hogy tevékenységét minden formájában átszervezze, s így a szocializmus és kommunizmus építését szolgáló könyvpropagandában jelentős sikereket érjen el.

Az Állami Nyilvános M. E. Szaltükov-Scsedrin Könyvtár könyv- és kéziratállományának gazdagsága, valamint az általa kiszolgált olvasók száma tekintetében ma már — a Lenin Könyvtár után — a világnak olyan nagy nemzeti könyvtáraival áll egysorban, mint a Library of Congress, a British Museum és a Bibliothèque Nationale. A Nyilvános Könyvtár az orosz könyvek és folyóiratok értékes, az országban a legteljesebb gyűjteményével rendelkezik. Egy rövid tanulmányban lehetetlen felsorolni a könyvtár minden kincsét. Az orosz nyelvű nyomdatermékek közül őrzi a könyvtár az első, évszámmal ellátott könyvet, az *Aposztolt*, amely 400 évvel ezelőtt jelent meg az orosz ősnymondász, Ivan FEDOROV sajtója alól. Ott vannak az orosz kultúra nagyszerű emlékei között helyet foglaló, I. PÉTER korában megjelent könyvek, köztük az első, polgári írással nyomott kiadványok.

Az oroszországi forradalmi mozgalom tanulmányozásának felbecsülhetetlen forrása a *Vol'naja Ruszskaja Pecsat'* gyűjtemény. Ebben az 1853 és 1917 között külföldön vagy Oroszországban illegálisan megjelent forradalmi kiadványok találhatók.

Nagy történeti értékük van a forradalom előtti orosz helyi önkormányzatok (zemsztvok) kiadványainak, a XVII—XVIII. századi orosz ponyvairodalomnak, a szovjet hatalom első éveiben megjelent röplapoknak és a *Leningrád a Nagy Honvédő Háború éveiben* gyűjteménynek.

A Szovjetunióban élő 89 nép nyelve van képviselve az állományban a Szovjetunió népeinek irodalmát tartalmazó részében.

A könyvtár büszkesége a MARX, ENGELS, LENIN műveinek különböző nyelvű kiadásából összeállított gazdag gyűjtemény, benne — többek között — a *Kommunista kiáltvány* londoni kiadása (1848).

Igen ritka kiadványokat tartalmaz a *Roszszika* (Russica) gyűjtemény, amelyben az 1917 előtt külföldön megjelent, Oroszországra vonatkozó könyvek vannak összegyűjtve.

A franciaországi forradalmi mozgalmak történetének tanulmányozása szempontjából nagy értéke van a francia—porosz háború és a Párizsi Kommun idején megjelent könyvek, folyóiratok és rölapok gyűjteményének.

A Könyvtár külföldi állományában őrzi VOLTAIRE magánkönyvtárát is.

Magyarország történelmével kapcsolatban is értékes művek találhatóak a Ritka Könyvek Osztályának különböző gyűjteményegységeiben. Kiemelhetjük a HESS András nyomtatta 1473-i *Chronica Hungarorum* egy példányát. VOLTAIRE magánkönyvtárában az Osztrák—Magyar Monarchia történetére vonatkozó számos nyomtatvány mellett vannak kéziratok is, amelyek felkeltették a magyar tudósok figyelmét. VOLTAIRE könyvtárának egyik kéziratkötege tartalmaz egy hozzá intézett levelet, továbbá neki küldött francia versek és különböző levelek gyűjteményét, amelyek szerzője gróf FEKETE János, aki korának irodalmi, de főként színházi életére volt befolyással.

A Ritka Könyvek Osztályának állományában vannak Magyarország történelmét közvetve érintő kiadványok, különösképpen a XVI. században Erdély területén megjelent részben cirill (egyházi szláv), részben latin betűs könyvek.

A világon ismert mintegy 40 000 ősnymtatvány közül 4000-ból van példány a Nyilvános Könyvtár állományában. Ugyanott kb. 7000 darabból álló Aldina és Elzevir gyűjtemény is található.

Nagy teljességgel szerepelnek a könyvtár állományában a hazai és külföldi kiadású kották, földrajzi és topográfiai térképek, vázlatok gyűjteményei, köztük XV—XVIII. századi térkép- és atlaszritkaságok.

Világhíresek a könyvtár gazdag kéziratgyűjteményei, amelyekben a világ több mint 50 nyelvének írásos emlékei találhatóak, és pedig nemcsak papírra, hanem cserépre, fakéregre, pálmalevélre, papiruszra, pergamenre, selyemszövetre stb. írtak is.

Nem lehet megindulás nélkül szólni arról, hogy a könyvtár kéziratgyűjteményében van az első, évszámmal ellátott orosz kézírásos könyv: a 900 éves, művészi kiállítású *Ostromirevo evangelie*, úgyszintén, a híres *Lavrento'evszkaja letopisz* legrégebbi jegyzéke. A Kéziratosztályon megtalálhatók az orosz és a világkultúra olyan kiemelkedő képviselőinek az eredeti kéziratái, mint LERMONTOV, GOGOL, ZSUKOVSKIJ, DOBROLJUBOV, GLINKA, MUSZORGSZKIJ, RIMSZKIJ-KORSZAKOV, BACH, MOZART, BEETHOVEN, LISZT és sokan másoké. Ugyancsak a Kéziratosztályon őrzik I. PÉTER, SZUVOROV, KUTUZOV, ROBESPIERRE, DANTON, NAPÓLEON, CROMWELL, HUSZ János, GARIBALDI kézírását. LENIN kezdeményezésére szerezték meg és adták át a Nyilvános Könyvtárnak PLEHANOV levéltárát és magánkönyvtárát.

A Kéziratosztályon őriznek egy XV. századi olasz kódexet MÁTYÁS király könyvtárából.

Az orosz nemzeti könyvtár roppant gazdag könyv- és kéziratállományának létrejötté munkatársainak sok nemzedéke és a hazai értelmiség számos képviselőjének az erőfeszítéséhez fűződik. Ők méltán tartották a könyvtárat a nemzeti műveltség kincses-tárának és annak szolgálatát állampolgári kötelességüknek.

A Könyvtár állománygyarapítási történetének egyik legragyogóbb lapja LENIN nevéhez fűződik. A könyvtár 1909. évi évkönyve a könyvet ajándékozó személyek között említi a „V. Ul'janov” családot. A „V. Ul'janov Genfből” feliratú gyarapítási jegyzékekben a *Proletarij* és a *Raszsvet* című újságok 43 száma, továbbá 38 brosúra és rölap szerepel.

A Könyvtár belföldi kiadványokkal való ellátásának legfontosabb forrása — 1810 óta — az ország területén megjelenő minden sajtótermék két ingyenes kötelespéldányának a beszolgáltatása.

A Könyvtár jelenleg 76 ország 2100 könyvtárával, tudományos központjával, kiadóival folytat kiadványcserét. Ezek között szerepel 17 magyar intézmény is, így

az Országos Széchényi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár, a Párt-történeti Intézet és más magyarországi tudományos intézetek, könyvtárak.

A nemzetközi csere révén egyedül 1962-ben, 75 465 könyvet, folyóiratot és hírlap-évfolyamot kapott a könyvtár, amelynek összállománya jelenleg 14 millió raktári egység.

Gyűjteményeit bőségesen vették igénybe olyan kiváló tudósok, irodalomkritikusok, publicisták, írók és művészek, mint MENDELEEV, PIROGOV, PAVLOV, TIMIRJAZEV, CSERNÜSEVSKIJ, DOBROLJUBOV, TOLSZTOJ, KOROLENKO, REPIN, VASZNECOV, MUSZORG-SZKIJ és BORODIN. Használta a Könyvtár állományát PLEHANOV és a szovjet irodalom megalapítója: Maxim GORKIJ is. Nagy barátja volt a könyvtárnak KRUPSZKAJA. A Könyvtár büszkesége, hogy 1893—1895-ben állandó olvasója volt LENIN, aki itt készítette elő könyveit, referátumait, cikkeit és beszédeit a narodnyik mozgalom és a legális marxizmus ellen. LENIN, aki mélyreható és alapos ismerője volt a könyvtárügynek, a Nyilvános Könyvtár problémáit közelinek érezte magához, és megértést tanúsított irántuk.

Röviddel a forradalom győzelme után LENIN feljegyzést készített *A Petrográdi Nyilvános Könyvtár feladatairól* címmel, amelyben felvázolta a cári Nyilvános Könyvtárnak a nép szolgálatában álló könyvtárrá való átalakításnak a munkaprogramját. Ezek a könyvtárügyet érintő lenini eszmék és elvek később testet öltöttek és tovább fejlődtek az SZKP ideológiai munkája nyomán.

Jelenleg ötezernél több olvasó keresi fel naponta a Könyvtárat, köztük akadémikusok és egyetemi hallgatók, mérnökök és munkások, orvosok és agronómusok, pedagógusok és művészek — foglalkozásuknak megfelelően a legkülönbözőbb érdeklődéssel és olvasói igénnyel.

„A Szovjetunióban nincs olyan tudós, nincs olyan író, aki ne gondolna hálával és szeretettel a Nyilvános M. E. Szaltükov-Scsedrin Könyvtárra — írta K. A. FEDIN. — Gazdag könyvgyűjteményeivel, odaadó dolgozói nemzedékeinek kezemunkájával és agyával a Nyilvános Könyvtár valóban sokat tett népeink történelme számára.” (FEDIN, K. A.: *Hálával és szeretettel*. Leningradzkaja Pravda, 1939. január 14.)

1962-ben 32 állam olvasója szerepel a Könyvtár nyilvántartásaiban.

Figyelembe véve olvasói heterogén összetételét, a Nyilvános Könyvtár még az 1930-as évek elején — elsőként az országban — bevezette az olvasótermekben a szakok szerint differenciált olvasószolgálatot. Jelenleg a Könyvtárnak 28 olvasóterme van 2168 férőhellyel.

1962-ben a Könyvtár 1 983 000 látogatást tartott nyilván, és 8 996 000 raktári egységet kölcsönzött ki az olvasóknak. A látogatások száma ily módon csaknem kétszeresen múlta felül a háború előtti legmagasabb látogatottsági színvonalat, és nyolcszor nagyobb volt a forradalom előttinél.

A könyvtárközi kölcsönzés keretében 1962 folyamán az ország 2037 könyvtárának 132 000 művet küldtek ki. A kölcsönzők között 27 ország 87 könyvtára is szerepel.

Írásbeli érdeklődésre 1962-ben összesen több mint 3000 irodalomjegyzéket küldött ki a Könyvtár más városbeli szovjet címzeteknek és 500-on felül külföldi intézményeknek.

Az SZKP KB ideológiai kérdésekre vonatkozó határozatainak világánál különös jelentőséget kap a könyvtárnak ama munkája, amelyet a Párt és a kormány legfontosabb határozatainak és a marxizmus-leninizmus klasszikusai műveinek a propagálásával, valamint a legértékesebb tudományos és szépirodalom feltárással végez.

A Könyvtár országos jellegű könyvtártudományi, bibliográfiai és könyvtörténeti tudományos kutatóintézet. A forradalom előtti tudományos munkája és publikációs tevékenysége nagymértékben függött kisszámú munkatársainak kezdeményezésétől és kutatásra való hajlandóságától. Csupán a szovjethatalom idején teremtődtek meg a szükséges feltételek a tervszerű tudományos kutató tevékenység számára.

Különösen megélnékült a tudományos munka a legutóbbi években. Átlagosan több mint 400 nyomtatott ív kerül kiadásra évenként. Jelentős figyelmet fordít a Könyvtár a Párt és a kormány határozatait propagáló, valamint a marxizmus—leninizmus tanulmányozását segítő ajánló bibliográfiai segédletek készítésére.

Az ajánló bibliográfiai jegyzékek mellett nagy erőfeszítések történtek a nagyszabású általános és szakbibliográfiák kiadására is.

A Nyilvános Könyvtár jelentős teret biztosít a központi katalógusok építésének, az egyes különgyűjtemények nyomtatott katalógusainak a munkájára. 1961-ben közzétette a VOLTAIRE-könyvtár katalógusát. A szovjethatalom éveitől eddig több mint 50 — a Könyvtár kéziratállományát feltáró — mű jelent meg.

Az utóbbi években a Könyvtár tudományos tevékenységében jelentős helyet foglal el a könyvtártudomány művelése. E munka keretében jelent meg például I. K. KIRPICSEVA *Bibliografija v pomoscs naucsnoj rabote* című könyve, amelyet már ismételtelen kiadtak a Német Demokratikus Köztársaságban is.

Az elmúlt évtizedek alatt a Nyilvános Könyvtár azon szolgáltatásaival, amelyeket az olvasószolgálat, továbbá a könyvtártudományra és a bibliográfiára vonatkozó tudományos kutató és módszertani munka előkészítése és kiadása, s végül a közművelődési könyvtáraknak nyújtott operatív-gyakorlati segítség megszervezése terén teljesített, kivette részét a közös nemzeti ügy: — a kommunista társadalom felépítésének és az új embertípus nevelésének a munkájából.

(Ford. BECK Oszkár)

V. M. BARASENKOV

Hatszáz éves a Jagelló Könyvtár. A krakkói egyetemet 1364 májusában alapította NAGY Kázmér lengyel király. Közép-Európában ez volt a második egyetem, csupán a prágai előzte meg. Külön könyvtár alapításáról ugyan nem szólnak a feljegyzések, azonban az írások és könyvkereskedőket megemlíti az alapítólevél, és nem képzelhető el a doktorok, magisterek, de még a tanulók munkássága sem kéziratok kódexek és jegyzetek nélkül. Így méltán ünnepli meg a Jagelló Könyvtár ezt az évfordulót az egyetemmel együtt.

Hat évszázad történetét csak főbb vonásaiban lehet itt felvázolni. 1400-ban JAGELLÓ ULÁSZLÓ, felesége HEDVIG hagyatkozásából, újjászervezte az egyetemet, s a Szent Anna utca sarkán levő, máig is fennálló, későgótikus stílusú épületet adományozta részére. Itt, a Collegium Maius-ban, talált otthonra évszázadokon át a könyvtár is.

A könyvállomány a könyvtár keletkezése pillanatától a Nemzeti Nevelésügyi Bizottság reformjáig (1780) jóformán kizárólag adományok útján, mindenekelőtt a professzorok adománya folytán növekedett. Nem hiányoztak azonban az egyetem növendékeinek, a királyoknak és főuraknak, majd a könyvkereskedőknek, a kiadóknak és a szerzőknek az ajándékai sem. A XV. században a könyvtár számos értékes kézirattal gyarapodott, illuminált liturgiái és imakönyvekkel, jogi statutumokkal, filozófiai kódexekkel stb. A következő századból legnevezetesebb KOPERNIKUS: *De revolutionibus orbium coelestium* c. művének kézírata és BEHEM Baltazar *Kodexe*, tele a középkori krakkóiak életét bemutató miniatúrákkal. Magyar szempontból legérdekesebb a *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis* (1493—1558), amely 823 magyar tanuló nevét őrzi. 1500 körül az egyetem hallgatóinak 18%-a magyar.

Az első lengyel nyomdát Krakkóban állították fel, s itt jelent meg az első lengyel nyelvű könyv is 1513-ban. (Majd az első magyar nyelvű könyv 1533-ban.) Így nem meglepő, ha a Jagelló Könyvtárnak van a legrégebb ősnymtatvány-gyűjteménye Lengyelországban, bárha számra más, újabb könyvtárak felülmúlják. Polonikákon kívül megtalál-

hatók itt a klasszikusok és a humanisták első kiadásai, mert a könyvnyomtatás elterjedésének idejétől fogva egészen a XVI. század végéig a könyvtár ki tudta egészíteni állományát az Európában megjelent legértékesebb művekkel.

A könyvtár virágzásának első korszaka azonban bevégeződik a XVI. századdal. A reformáció terjedésével a külföldi tanulók, így a magyarok is, inkább a német egyetemekre mentek, s a konzervatív krakkói egyetemen a XVI. század közepétől megkezdődött a tanulók számának lassú csökkenése. Az egyetem hanyatlása hatással volt a könyvtár sorsára. A XVII. században csak jelentéktelenül növekedett, s nem is használták annyit, mint az előző században.

A Jagelló Könyvtárnak majdnem négyszáz éven át nem volt egységes, szorosan összefüggő szervezete. Az egyetem területén, az egyes karok mellett három különálló könyvgyűjtemény volt, a legnagyobb a Collegium Maius-ban. Ezeken kívül állottak a tanulók bursáinak könyvtárai s az egyes protektorok hagyatécai. Az egyetemi épületeket elpusztító egyik tűzvész után, 1517-ben OBIEDZIŃSKI professzor jelentős adományával lehetővé tette a könyvtár helyiségének újjáépítését. A Collegium Maius nagyszerű görög terme máig az ő nevét viseli.

Az 1780-as években a Nemzeti Nevelésügyi Bizottság reformjai következtében az egyetem, a könyvtárral együtt reneszánszát élte. Az egyetemen KOLLATAJ Hugo bevezette a lengyel tanítási nyelvet. Ekkor hozták létre az egyetemi kollégiumok (karok) s a hallgatók bursáinak könyvgyűjteményeiből, továbbá négy volt jezsuita könyvtár egyesítéséből az általános, központi egyetemi könyvtárat. Helye a Collegium Maius maradt. A Bizottság rendeletéből véghezvitt leltározásból kiténik, hogy akkori állománya 1926 kézirat és 10 794 mű, 32 000 kötetben. A könyvtáros számára rendelt állandó évi fizetés lehetővé tette a katalógizálás megkezdését, a legszükségesebb beruházások megtételét és mindenekelőtt a nélkülözhetetlen könyvek megvételét.

Lengyelország harmadik felosztása 1795-ben azonban közel harminc évre lefékezte a könyvtár fejlődését. Az osztrákok először meg akarták szüntetni az egyetemet és Bécsbe szállítani a könyvtárat, majd erről lemondva megkezdték az egyetem germanizálását. A „Krakkói Köztársaság” idején (1815—1846) hiába volt papiroson független a város, a három megszálló hatalom reakciós előírásokkal bilincsbe verte az egyetem autonómiáját, majd a más uralom alá tartozó diákokat kitiltották, úgyhogy a hallgatók száma 150 alá szállott. A Jagelló Könyvtár három egymás után következő könyvtárosa is csak a legszükségesebb teendők teljesítésére szorítkozhatott.

BANDKIE Sámuel negyedszázados munkával (1811—1835) és két alkalmazott segítségével feldolgozta a volt jezsuita s az egyetemi gyűjteményeket, növelte az állományt, új helyiségeket szerzett, s ezeket megnyitotta a közönség számára. A könyvtár történetét is megírta. Egyúttal mint professzor az egyetemen megvetette a lengyel történettudomány és bibliográfia alapjait. ESTREICHER Karol (1869—1905) igazgatásának ideje a Jagelló Könyvtár újabb virágkora. Az egyetem 1870-ben visszakapta önkormányzatát, és ismét lengyelül adhattak elő. A megnövekedett költségvetés segítségével ESTREICHER számos bővítést és újítást hajthatott végre. Lengyel nemzeti könyvtárat akart teremteni, s ezért szenvedélyesen gyűjtötte a polonikákat. A könyvtár ezen gyűjteménye alapján írta meg a 23 kötetes *Bibliografia Polskát*, a lengyel könyvészet alapvető nagy művét. Ezt ESTREICHER Stanislaw, majd a második világháború után a Jagelló Könyvtár dolgozói folytatták. Ebben az időben készült el a kéziratok katalógusa is.

Már az első világháború után szűknek bizonyultak a Jagelló Könyvtár raktárai, s a megnövekedett hallgatóságnak (1914/15-ben 443, 1938/39-ben 5381) sem tudtak elég olvasóhelyet biztosítani a sokszázados falak között. Ezért még a harmincas években új épületet kezdtek emelni. Mielőtt teljesen berendezték volna, kitért a második világháború. A németek a könyvtárat bezárták, új épületét pedig rádió-stúdió szá-

mára kezdték átalakítani. Leszedték a legfelső emeletek födémét, s a munka folytatását csak az építési vizsgálat szakította félbe, amely megállapította, hogy rombadőlhet az egész épület. A leszerelt részek újjáépítését csak a háború után folytatták a lengyelek.

1940 tavaszán végrehajtották a könyvtár átszállítását a Collegium Maiusból az új épületbe. A hitleristák a könyvtárnak még a nevét is eltörölték, *Staatsbibliothek Krakau* lett, igazgatója pedig a berlini egyetemi könyvtár volt igazgatója. Németek számára nyitották meg, s csak azok a lengyelek használhatták, akik német hivatalokban dolgoztak. 1944 nyarán az evakuációs terv szerint a kézikönyvtári anyagot Sziléziába szállították. A lengyel raktári dolgozók azonban a ládák egy részét elrejtették, s a kiszállított könyvek is szerencsésen visszakerültek egy év múlva.

A háború után új korszak kezdődött a Jagelló Könyvtár életében. Az ország második könyvtára lett (első a varsói Biblioteka Narodowa), de a lengyel egyetemi könyvtárak közt most is a legnagyobb. Bár kötelezpéldányokat kap, mégis tetemes évi dotációja van lengyel könyvek és folyóiratok beszerzésére. Hatalmas, modern épületét kibővítették. Az elmúlt ősszel, a jubileumi év megnyitásakor adták át az új, hozzáépített részt. 12 olvasótermében 543 hely van. A múlt évben 10 120 beiratkozott olvasó több mint 300 000 könyvet olvasott, ill. kölcsönzött. A könyvtár állománya 1 106 322 könyv és periodika, 100 067 régi nyomtatvány (ebből 3248 incunabulum), 12 712 kézirat, 38 112 grafikai mű, 28 019 kotta, 8633 térkép, 143 683 aprónyomtatvány, 4154 mikrofilm. 150 dolgozójából 5 önálló tudományos dolgozó, 17 diplomás könyvtáros, 80 könyvtáros, 14 adminisztratív dolgozó, 34 egyéb. Dolgozói sokirányú tudományos munkát végeznek. Periodikus kiadványuk a *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskie*, amely 1949-ben indult és 1957 óta nyomtatásban jelenik meg. Cikkeket közül a könyvtár történetéből, valamint közli a legújabb és legfontosabb külföldi könyvek gyarapodási jegyzékét. A 600 éves jubileumra elkészült a *Historia Biblioteki Jagiellońskie*, a könyvtár története s a kézirat-katalógus első két része. Kiadásra készítik elő a könyvtár XVI. századi polonikáinak katalógusát, a könyvtár bibliográfiáját s más kisebb bibliográfiákat. A könyvtár dolgozói a Nemzeti Múzeum épületében rendezik *Az egyetem története könyvekben és dokumentumokban* c. kiállítást. A legrégebb kiadványoktól kezdve itt láthatók a legújabbak is: az egyetem jubileumi kiadványai, az egyetem története négy kötetben, az egyetemi levéltár története, az egyetemi múzeum útmutatója, az egyetem jelvényeiről szóló munka, fontos monográfiák, különböző bibliográfiák, díszalbum az egyetemről stb. A jubileumi kiadványok ívszáma összesen 470 lesz.

A Jagelló Egyetem egész múltját tükrözi ez a kiállítás, s egyúttal az egész lengyel kultúra sokszázados múltját. Haladó hagyományok alapján építeni az emberibb és kulturáltabb jövődőt, ez volt és lesz a hatszáz éves krakkói egyetem célja, s ebben segíti mindig a Jagelló Könyvtár.

IZSÉPY EDIT

A folyóiratcímek rövidítéséről. Az 1961 őszén Gödöllőn megrendezett Országos Bibliográfiai Értekezlet ajánlásai között szerepel — többek között — az, hogy felül kellene vizsgálni a bibliográfiai vonatkozású szabványokat. A cirillbetűs címek átírására vonatkozó szabvánnyal és általában a transliterálás kérdéseivel a *Magyar Könyvszemle* hasábjain azóta egész sor cikk foglalkozott, a többi szabványhoz azonban nem szólt hozzá senki. Ebből azt gondolhatnánk, hogy ezekkel kapcsolatban nincsen semmiféle probléma. Pedig PÁLVÖLGYI Endre a hazai kurrens bibliográfiákat elemezve megállapította: „Ahány bibliográfia, annyiféle rövidítés: ez a jelenlegi helyzet.”¹ Ezt a megállapítást kiterjeszt-

¹ *Kurrens szakbibliográfiáink helyzete.* Magyar Könyvszle. 1962. 78. évf. 1. sz. 88. l.

hetjük az elsődleges szakirodalmat tartalmazó kiadványokra is. A folyóiratfémek rövidítésével foglalkozó *MSz 3404* szabvány 1951-ben jelent meg, mégsem sikerült mindmáig érvényre jutnia. Ezért igyekszünk az alábbiakban néhány gondolatot felvetni ezzel a szabvánnyal és általában a folyóiratfémek rövidítésével kapcsolatban.

A folyóiratfémek egységes rövidítése régi törekvése a tudományos kutatóknak, a kiadóknak és a szerkesztőségeknek, valamint a bibliográfiai és dokumentációs szakembereknek egyaránt. A kérdés történetét nemrég foglalta össze DEZSÉNYI Béla.² Egységes megoldáshoz azonban sem hazai, sem nemzetközi vonatkozásban nem sikerült jutni. A periodikák közismert szaporodási üteme, a komplex kutatások terjedése egyre jobban sürgetik a megoldást, mert a jelenlegi helyzet, a különböző (gyakran ellentétes) szokások, rendszerek sok hiábavaló munkát okoznak, sőt olykor megtalálhatatlanná tesznek közleményeket.

1. *A magyar szabvány és a nemzetközi szabványajánlás.* A magyar szabvány három évvel előbb jelent meg, mint a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) ajánlása: az *R 4^a*. Mindkettő azonos elveket tart szem előtt, ezek megfogalmazása azonban nem egyöntetű, több eltérést találunk. A magyar szabvány érdemének csorbitása nélkül talán természetesnek is mondhatjuk, hogy a hosszabb előkészítés alapján, számos ország szakembereinek közreműködésével készült ISO-ajánlás egyértelműbb és pontosabb. A különbségek általában nem nagyok, de mégis csökkentik a nemzetközi egységesítést. Lássuk sorjában az eltéréseket:

A magyar szabvány az ISO-ajánlással (3/c bekezdés) ellentétben nem mondja ki, hogy a kivételesen *hosszú címek* esetében a névelőkön, kötőszavakon és viszonzyszavakon kívül más, kevésbé fontos szavak is elhagyhatók.

Ugyancsak az ISO-ajánlás pontosabb meghatározása, hogy a rövidítés általában úgy történik, hogy a *szó utolsó betűit*, de legalább kettőt, elhagyjuk, s helyükre pontot teszünk (4. pont). Kivételt jelent a 6. pontban említett eset: szükség esetén ugyanis lehetőséget ad a többesszám jelölésére (pl. Jahrbuch = Jb.: Jahrbücher = Jb-r). A magyar szabvány (3.09 pont) kategorikusan kizárja a többesszám jelölését, a rövidítés módjáról pedig nem szól.

A magyar szabvány 3.08 pontja meghatározza, hogy a rövidítésben mégis szereplő *névelőt, kötőszót, viszonzót* hogyan rövidítjük. Ezek között található az „and = a.” rövidítés is. Az ISO-ajánlás ellenben határozottan kimondja, hogy az „and” nem rövidíthető. (A magyar szabvány felsorolása egyébként is bővebb, mert rendelkezik a „für = f.” és a „zu, zum, zur = z.” esetéről is. Ezekről az ISO-ajánlás ugyan nem szól, de megfelelnek az általános gyakorlatnak.)

A magyar szabvány 3.10 és az ISO-ajánlás 10. pontja az *összetett szavak* rövidítéséről egyformán úgy rendelkezik, hogy különálló szavakként kell őket kezelni. Az ISO-ajánlás azonban a külön rövidített tagok közé kötőjelet tesz, ami a feloldást könnyebbé és egyértelműbbé teszi. (Tehát pl. az *Irodalomtörténeti Közlemények* a magyar szabvány szerint „Irod. tört. Közl.”, az ISO-ajánlás szerint „Irod.-tört. Közl.”)

A magyar szabvány 3.11 és az ISO-ajánlás 7. pontja a *több nyelven megtalálható, azonos és hasonló értelemben használt szavak* rövidítéséről rendelkezik. A magyar szabvány csak azt mondja ki, hogy azokat „nyelvük helyesírási szabályai szerint rövidítjük”. Az ISO-ajánlás ehhez hozzáteszi (amit a magyar szabvány példái is mutatnak), hogy ezek azonos módon rövidítendők.

² *L'abréviation des titres de périodiques.* Magy. Könyvszle. 1957. 73. évf. 3. sz. 223–227. 1. és *Normungstendenzen im ungarischen wissenschaftlichen Zeitschriftenwesen.* Zbl. Bibl.-Wes. 1958. 72. Jg. 4. H. 189–204. 1.

³ Röviden ismertette BARTA Gábor: *A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlásai.* Magy. Könyvszle. 1956. 72. évf. 4. sz. 338. 1.

A magyar szabvány 3.13 és az ISO-ajánlás 11. pontja foglalkozik azokkal az esetekkel, mikor a címrövidítést ki kell egészíteni a *megjelenési hellyel*. A különbség a két rendszer között az, hogy az ISO-ajánlás szélesebb körben alkalmazza a városnév említését. Az ország nyelvétől eltérő nyelven megjelenő és a különböző helyeken kiadott azonos című folyóiratokon kívül abban az esetben is jelöli a városnevet, ha különböző nyelvű folyóiratok rövidítése azonos formájú. A magyar szabvány ebben az esetben inkább a névelővel utal a nyelvre (vö. 3.074). További eltérés ebben a vonatkozásban, hogy az ISO-ajánlás zárójelbe téteti a városnevet (esetleg rövidített alakban!), a magyar szabvány viszont anélkül. A zárójeles megoldás pontosabb: megkülönbözteti a címet és a megjelenési helyet, a magyar szabvány szerinti rövidítésből ugyanis nem derül ki egyértelműen, hogy a városnév a címhez tartozik, vagy csak megkülönböztető elemként szerepel-e ott.

A magyar szabvány 3.14 és a ISO-ajánlás 12. pontja ellentétesen rendelkezik. *A személynevekkel kezdődő címek* esetében a magyar szabvány a keresztnév elhagyását írja elő, az ISO-ajánlás ellenben a címlapon szereplő teljes névalak kiírását kötelezőnek tartja. Az utóbbi megoldást tartjuk helyesnek, hiszen a kutató, a könyvtáros, a bibliográfus a megcsonkított névalak esetében a folyóiratot nem fogja megtalálni sem könyvtári katalógusban, sem folyóiratjegyzékekben.

A magyar szabvány 3.05 pontja felsorol néhány, a *folyóiratjellegre utaló szót*, amelyet egy betűvel kell rövidíteni. Ezek közül kettő: a „B. = Biuletyn, Buletin, Bjulleten’, Boletim, Boletín, Bolletino, Buletinul, Bulletin” és a „R. = Review, Revista, Revue, Rivista” ellentétben áll a 3.11 ponttal, s alkalmazásuk megnehezíti a rövidített formából az eredeti nyelv megállapítását, vagy a városnév kiegészítő jelölését teszi szükségessé. A nemzetközi gyakorlatban ezeket a szavakat többnyire nem egy betűvel rövidítik.

Egyik rendszer sem intézkedik elég pontosan az *írásképek* használatáról, de az ISO-ajánlás 4. pontjából következik, s az ajánlásban szereplő példák is azt igazolják, hogy az elhagyott betűk helyére pont kerül, viszont ha a szó utolsó betűjét kiírjuk, utána nem teszünk pontot (pl. „Jb-r”). Természetesen ugyanez a helyzet, ha a cím utolsó szavát teljesen kiírjuk. A címrövidítés és az utána következő adatok (évszám, kötetszám stb.) közé ilyen esetben ne tegyünk pontot, mert akkor nem derül ki egyértelműen, hogy az utolsó szót rövidítettük-e, vagy az teljes alakban szerepel.

Végül a magyar szabvány megengedi „a folyóirat által saját megjelölésére használt — ill. szakmailag közismert — szigla, ill. sziglaszerű címrövidítés” alkalmazását is. Az ISO-ajánlás éppen ezt a kettősséget kívánja megszüntetni. A sziglakérdésével más alkalommal részletesebben is foglalkozunk, hiszen a dokumentációs gyakorlatban ez most előtérbe került.

2. *A magyar címrövidítési gyakorlat.* Bevezetőnkben már kijelentettük, hogy a magyar szabványt nem alkalmazzák minden szakterületen. Ennek a pontosabb megállapítására egy sor bibliográfiát és szakfolyóiratot vizsgáltunk meg szűrőpróbaszerűen a legkülönbözőbb tudományágakból.

A *Magyar Folyóiratok Repertórium*a alkalmazza legkövetkezetesebben a szabvány szerinti rövidítést. Szíglát nem használ.

A könyvtártudományi kiadványok közül *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében* (Bp. 1963) című kötetben megjelent terjedelmes bibliográfia részben teljesen kiírja a címeket (még a névelőt is!). Az egy szóból álló (és így nem rövidíthető) címeken kívül teljes alakban szerepelnek olyanok, mint pl. *Husadik Század, Képes Ujság, A Könyvtáros, Művészi Ipar, Nouvelle Revue de Hongrie* stb. Más címeket szabvány szerint rövidít, pl. *Erd. Muz., Győri Szle, Pressb. Ztg., Tud. Gyűjt., Ung. Rev., Vas. Ujs.* stb. (Ezek közül egyesek inkább az ISO-ajánlásnak, mint a magyar szabványnak felelnek meg.) Él azonban a szíglákkal is, pl. *Sz* (= Századok), *MNy* (= Magyar Nyelv), *ZfBw* (= Zentralblatt für Bibliothekswesen) stb.

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* (1962. év) nem ragaszkodik egységes rövidítési elvekhez, az egyes szerzők különböző módon rövidítenek. Így pl. magát az *Irodalomtörténeti Közleményeket* is a következő formákban rövidítették egy évfolyamon belül: *ItK* — *It K* — *It. K.* — *Itk.* Hasonlóan változatos formákat találunk pl. a *Budapesti Szemle* (*BSz.* — *B. Sz.* — *BpSzle* — teljes cím) vagy a *Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (*MTA I OKözl.* — *MTA I. O. K.* — *I OK* — *OK.*) esetében is. Gyakori a címek teljes kiírása (elsősorban külföldi folyóiratok esetében), de szabvány szerinti, egyéni és sziglaszerű rövidítéseket is vegyesen találunk.

Kozocsa Sándor: *A magyar irodalom bibliográfiája 1956–1957* (Bp. 1961) a címetek kiírja, mindössze két folyóirat esetében alkalmaz rövidítést: az *Irodalomtörténetet It*, az *Irodalomtörténeti Közleményeket* pedig *It K* formában idézi.

A *Magyar Nyelv* szigorúan ragaszkodik a szorosan vett nyelvészeti folyóiratok egyöntetű, sziglaszerű rövidítéséhez: *MNy*, *Nyr*, *NyK*, *FUF*, *MSFOu* stb. Az ismertebbek gondolt, gyakrabban idézett folyóiratokat is úgy rövidíti, hogy az egyes szóelemeket központozás nélkül összeírja: pl. *UngJb.* (vagy *Ujb.*), *JournAs.*, *NéprKözl.*, *AOrientHung* stb. (Ez a folyóirat a rövidítésben odáig megy, hogy a sorozatok, monográfiák címét is igen gyakran hasonló módon rövidíti. Ezzel egy „nyelvészeti tolvajnyelv” kialakulását segíti elő, a folyóirat olvasását a nem szakmabeliek számára igen megnehezíti. De az olyan hivatkozás talán még sok nyelvész számára sem kielégítő, mint pl. az 1962. 58. évf. 309. lapján található mondat: „A legtovább e téren azonban B. Lőrinczy Éva ment. A KTSz című munkájában ezt írja . . .”). A nem nyelvészeti folyóiratok jó részét teljesen kiírja: pl. *Folia Orientalia*, *Zeitschrift für Deutsche Bildung*, sőt *Irodalomtörténeti Közlemények* (bár található *Irtört Közl* is!).

Borzsák István *A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája 1926–1950* (Bp. 1952) című műve ugyancsak háromféleképpen közli a folyóiratcímeket. Szigllákat alkalmaz a legismertebb és leggyakrabban idézett periodikák esetében: *AA*, *EPhK*, *MNy* stb. A határterületi folyóiratok címét a *Magyar Nyelv*hez hasonlóan rövidíti: pl. *ActaOrHung*, *AkÉrt*, *DebrSzle*, *IrtörtKözl* stb. Az egy-kétszer idézett, más tudományági folyóiratok címét teljesen kiírja: pl. *Dunántúli Szemle*, *Nevelésügyi Szemle*, *Wiener Prähistorische Zeitschrift* stb. A rövidítések egyértelmű feloldását biztosítja a kötet elején található rövidítésjegyzék.

A *Századok* (1962. évi kötet) irodalmi hivatkozásaiban túlnyomóan kiírja a teljes címet. A talált kevés rövidítés részben sziglaszerű: pl. *ZfG*, *T. Sz.*, *Čs ČH*, részben a szabványnak megfelelő: *Arch. Közl.*, *Magy. Stat. Közl.*, részben egyéni rövidítés: pl. *Hist. Zeitschrift*, *Bp. Szemle*, *Magyar Stat. Szemle*. A folyóiratban rendszeresen megjelenő magyar történeti bibliográfiá külön rövidítési módszert alkalmaz. Ez elsősorban a szigllákra épül: pl. *AH.*, *AHA.*, *AtSz.*, *ITK*. stb. A feloldást a közölt rövidítésjegyzék teszi lehetővé. Az összeállító itt ki is jelenti: „Csak a gyakrabban előforduló folyóiratok címeit rövidítettük.” A többi folyóirat teljes címével szerepel a bibliográfiában, pl. *Bányászati Lapok*, *Felsőoktatási Szemle*, *Világírodalmi Figyelő* stb.

Mindkét új, nagy történeti bibliográfiánk (Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. Bp. 1951–1957. és *Magyar történeti bibliográfia 1825–1867*. Szerk. I. Tóth Zoltán. Bp. 1950–1959.) elsősorban szigllákat használ, s ezeket a közölt rövidítésjegyzékben oldják fel. A két jegyzék azonban — mértékben is — eltér. Kosáryé kisebb, mert ő csak a főbb periodikákat (gyűjteményes munkákat, forráskiadványokat) rövidíti, a többit teljesen kiírja. A *Magyar történeti bibliográfia* lényegesen nagyobb periodikaanyagot dolgoz fel, s mindent rövidít. Ez utóbbi a szigllákban következőt használja a kis- és nagybetűket, mint Kosáry. A történészeknek bizonyára nem könnyíti meg a munkáját, hogy ugyanannak a folyóiratnak a két bibliográfiában más rövidítése van, illetve hogy ugyanaz a szigla a két forrásban más folyóiratot jelöl. Pl. az

Akadémiai Értesítő az egyikben *AKÉ.*, a másikban *AÉ.*, az *Archeologiai Értesítő* az egyikben *AÉ.*, a másikban *ArÉ.*

Néprajzi folyóiratunk, az *Ethnographia* (1962. év) ugyancsak nem egységes rövidítési elveket követ. Itt is erősen érvényesülnek a szerzők különböző szokásai. A legtöbben teljesen kiírják a címeket, találunk azonban sziglaszerű rövidítéseket (pl. *NÉ.*, *NK.*, *Nyr.*, *MNy.*, *EPhK* stb.), valamint — a szabvány rendelkezéseit nem követő — rövidítéseket is (pl. *Zschr. f. slavische Phil.*, *Művtört. É.*, *MTA Nytud. Irod. Oszt. Közl.* stb.). Egyes folyóiratok egy kötetben belül is többféle rövidítéssel szerepelnek: pl. *Acta Ethn.* — *A. Ethn.* — *AEthn.* A külföldi folyóiratokat elsősorban teljes címmel jelölik, de akad ezek esetében is szigla: pl. *FFC.*, *JAF.*, *SbNU.*, *JIFMC.* stb.

Az *Index Ethnographicus*-ban megjelenő kurrens néprajzi bibliográfia külön jegyzékben oldja fel a használt rövidítéseket. Ezek azonban különböző elvek alapján készülnek. Elég nagy számban találunk sziglakát (pl. *AHA.*, *AL.*, *FK.*, *JGLS.* stb.), egyes rövidítések megfelelnek a szabványnak (pl. *Földr. Ért.*, *Hess Bl.*, *Orv. Hetil.*), másokat egyéni módon rövidít, főleg áll ez az egy szóból álló címekre (pl. *Jászk.*, *Jelenk.*, *Népm.*, *Művt. Ért.* stb.). Az egységes elv hiányát jól szemléleti, hogy a különböző akadémiai *Acták* igen változatos formában találhatók meg: *Aagr.*, *A. Ant.*, *AArch.*, *Acta Ethn.*, *AHA.*, *AL.*, *AO.*

A *Művészettörténeti Értesítő* túlnyomó többségben teljes címmel idézi a folyóiratokat. Igen kevés rövidítést találtam az átnézett 1960. évi kötetben: *Num. Közl.*, *Tört. Tár.*, *Arch. Ért.* (de kiírva is!), *Kath. Sz.* (de kiírva is!), *Műv. tört. Ért.* (de legalább ugyanannyiszor kiírva!). Egyetlen sziglaszerű rövidítésre akadtam ebben az évfolyamban: *M. d. k. k. C. C.*

BIRÓ Béla *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája* (Bp. 1955) vegyesen használ sziglakát (pl. *B. H.*, *E. Sz.*, *M. I.*, *M. M. É. E.* stb.) és rövidítéseket. Az utóbbiak közül egyesek megfelelnek a szabványnak (pl. *Délv. Szle.*, *Erd. Hel.*, *Hadtört. Közl.* stb.), mások alaposan eltérnek attól (pl. *Alk.*, *Der Sp.*, *Szdk.* stb.). A közölt rövidítési jegyzék alapján lehet feloldani a változatos rövidítéseket.

Nem következetes a folyóiratcímek feltüntetése a *Magyar Jogban* sem. A címeket a legtöbbször teljesen kiírják, egyeseket azonban olykor rövidítve is idéznek, méghozzá többféle változatban: pl. *Jogt. Közl.* — *Jogt. K.*, *M. Jog* — *M. J.*

NAGY Lajos *Állam- és jogtudományi bibliográfiája 1960—61* (Bp. 1962) című műve sziglakát (*AAAd.*, *ÁI.*, *FOSz.* stb.) és a *Magyar Nyelvben* kiterjedten használt összevont rövidítéseket alkalmaz elsősorban (pl. *AkadKözl.*, *AJurid.*, *TanL.* stb.). Rövidítésjegyzék teszi lehetővé az egyértelmű feloldást.

A természettudományi kiadványok közül az *Acta Chimica Academiae Scientiarum Hungaricae* az idézett folyóiratokat általában rövidíti. Sziglakát csak igen elvétve találunk az átnézett 1962. évi 34. kötetben (pl. *C. A.*, *Ch. Z.*). A rövidítések leginkább abban térnek el a szabványtól, hogy nem következetesen alkalmazzák a kis- és nagybetűket: pl. *J. prakt. Chem.*, de *J. Org. Chem.* vagy egyszer *J. Biol. Chem.*, máskor *J. biol. Chem.* (Más folyóiratokat is többféleképpen rövidítenek egy kötetben belül: pl. *Magyar Kém. Folyóirat* — *Magyar Kém. Foly.* és teljes címmel.) A rövidítés több esetben egyáltalán nem utal kielégítően a címre: pl. *Ann.* vagy *Ber.*

GÁSPÁR Margit *A magyar kémiai irodalom bibliográfiája 1946—1955* (Bp. 1958) c. művében a kötet elején levő jegyzékben tájékoztat az alkalmazott rövidítésekről. Ezek túlnyomó részben sziglakák (pl. *MKF.*, *MKL.*, *KI.*, *NE* stb.), néhány folyóiratcímet rövidít is (pl. *Acta chim.*, *Felsőokt. Szle.*, *Magy. Tud. Akad. Kémiai Tud. Oszt. Közl.* stb.). Találunk azonban a bibliográfiában teljesen kiírt címeket is. Ezek általában egy szóból álló címek (pl. *Faipar.*, *Szemészet.*, *Technika.*, *Testneveléstudomány* stb.), de számos egy szóból álló címet sziglakával jelöl (pl. *KN* = *Köznevelés.*, *KI* = *Konzervipar.*, *T* = *Többtermelés* stb.).

A *Fizikai Szemlében* (1961. évi kötet) legnagyobb részét rövidített címeket találunk, szigla csak néhány szerepel (pl. *ZsETF, Acta P.H.*). A rövidítések kisebb részén fedezhető fel a szabvány hatása (pl. *Arch. ges. Phys., Ann. d. Phys., Ann. of Phys., Z. angew. Math. Phys.* stb.), nagyobb része nem tesz különbséget a címben szereplő fő- és melléknevek között (pl. *Brit. J. Appl. Phys., Acta Med. Scand., Journ. Appl. Phys.* stb.). Egyes folyóiratokra különböző rövidítésekkel is hivatkoznak (pl. *Zeitsch. f. Phys. — Zs. f. Phys., Magy. Fiz. Folyóirat — Magy. Fiz. F.* és teljes címmel).

Az *Acta Botanica Academiae Scientiarum Hungaricae*-ben (1958. Tom. 4.) szereplő folyóiratcímek is elég nagy változatosságot mutatnak a rövidítés szempontjából. Találunk teljesen kiírt címeket (*Magyar Botanikai Lapok, Archiv für Protistenkunde* stb.), szabvány szerinti rövidítéseket (*Ann. Rev. Biochem., Z. Naturforsch., Földr. Közl.* stb.), és egyéni rövidítéseket is (*Naturwiss., Journ. Microbiol., Zeitschr. Forst- u. Jagdw.* stb.). Több folyóiratot az egyes szerzők különbözően rövidítenek (pl. *Amer. Jour. of Bot. — Amer. J. Bot., Botanikai közl. — Botan. Közl. — Bot. Közl.* és teljes címmel stb.). Sziglaszerű rövidítésre ebben a folyóiratban nem akadtunk.

Az *Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae* (1962. Tom. 39.) sem rövidíti egységes elvek szerint a folyóiratcímeket. Itt is találunk teljesen kiírt címeket (pl. *Journal of Aeronautical Sciences, Schweizerische Bauzeitung, The Indian Concrete Journal* stb.), a szabványnak megfelelő rövidítéseket (pl. *J. Amer. Ceram. Soc., Proc. Roy. Soc.* stb.), legtöbbször azonban egyéni rövidítéseket (pl. *Zeitsch. f. Anorg. Chem., M. Kém. Folyóirat, Z. Metallkde* stb.). Több folyóiratot itt is különféle képpen rövidítenek (pl. *Acta Techn. Acad. Sci. Hung. — Acta Technica A. Sc. Hung. — Acta Technica* és teljes címmel).

A *Műszaki Lapszemle Bányászat* (1962. 14. évf.) egyes füzeteiben megtaláljuk a feldolgozott folyóiratok jegyzékét rövidítésükkel együtt. Ott közlik, hogy a rövidítés az MSz 3404 szerint történt. A szabványra való utalás egyedülálló az átnézett folyóiratok és bibliográfiák között. A rövidítések túlnyomó többségükben meg is felelnek a szabványnak. Néhány esetben azonban eltérés van a rövidítésjegyzékben és magában a lapban használt rövidítés között (pl. *Oil Gas J.* helyett *Oil a. Gas J.* és *The Oil and Gas J., Mitt. Markscheidew.* helyett *Mitt. Marksch.* stb.)

Az *Acta Medica Academiae Scientiarum Hungaricae* (1963. Tom. 19.) szinte minden esetben rövidíti a címeket, s ezek a rövidítések nem a magyar szabványnak, hanem az ISO-ajánlásnak felelnek meg. 1962-ben ugyanis már 3. kiadásban jelent meg a *World medical periodicals* című kiadvány, amely öt és félezernél több orvosi folyóirat rövidítését az ISO-ajánlás alapján határozza meg. Ennek nemzetközi használatú rövidítésjegyzéknek a határolás látszik meg a folyóiraton. A vizsgált kötetben így több olyan rövidítést találunk, amely eltér a magyar szabványtól: pl. *Med. exp. (Basel), Albrecht v. Graefes Arch. Ophthal., Proc. roy. Soc. Med.* Bizonyos egyenetlenséget azért itt is találunk, egyes címeket többféleképpen is rövidítenek: pl. *Brit. Med. J.* és *Brit. med. J., Kreislaufforsch. és Kreislforsch.* stb.

A *Növénytermelés* (1962. Tom. 11.) ismét változatos módon szerepelteti a folyóiratcímeket. Találunk teljesen kiírt címeket (pl. *Magyar Kémikusok Lapja, Die Bodenkultur, Annales Agronomiques* stb.). Túlsúlyban vannak azonban a rövidítések, és ezek részben megegyeznek a magyar szabvánnyal (pl. *Amer. Soc. Agron., Chem. Zbl., Ber. Dtsch. Bot. Ges.* stb.), részben eltérnek attól (pl. *Bot. Zsurn., Acta Agric. Scand., Proc. Amer. Soc. for Hort. Sci.* stb.). Számos cím többféle rövidítéssel is szerepel: pl. *Magy. Mezőgazd. — Magyar Mezőgazd.* és teljes címmel is, *Can. J. Bot.* és *Canadian J. Botany* stb.

A *Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia* (1963. évi kötet) című kurrens kiadvány a hivatkozott folyóiratokat teljes címükkel szerepelteti. (Az ugyanis nem tekinthető rövidítésnek, hogy az akadémiai Acták esetében csak az első két szót írja ki: pl. *Acta Veterinaria Academiae Scientiarum Hungaricae* helyett *Acta Veterinaria.*)

A hazai folyóiratcím- rövidítési gyakorlatot áttekintve — a kiragadott példák alapján is — meggyőződhattünk arról, hogy a szabvány mindaddig nem érte el a célját. Szakfolyóirataink általában széles teret hagynak az egyéni rövidítési módszereknek, s így egy kötetben belül (nemegyszer egy cikkben belül is!) ugyanaz a cím különböző rövidítésekkel szerepel. A hasonló címek eltérő rövidítéséből arra is következtethetünk, hogy a szerzők a bibliográfiai adatokat különböző rövidítési eljárást alkalmazó folyóiratokból, bibliográfiákból írták ki, s az egységesítéssel nem törődtek.

A címek teljes kiírását következetesen csak két bibliográfiában (Kozocsa; *Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia*) találjuk. A folyóiratok és a bibliográfiák egyaránt elsősorban a határterületi, más szakmával foglalkozó (illetve a társadalomtudományok esetében a külföldi) folyóiratokat szerepeltetik teljes címükkel.

A szabvány szerinti rövidítési módszert a legpontosabban a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a alkalmazza. A *Műszaki Lapszemle Bányászat* rövidítései — néhány következetlenségtől eltekintve — ugyancsak a szabványos formára való törekvést mutatják. Számos egyenetlenség mellett általában az ISO-ajánlás elvei valósulnak meg az *Acta Medica Academiae Scientiarum Hungaricae* rövidítési gyakorlatában. A többi folyóiratban és bibliográfiában talált és a szabványnak megfelelő rövidítés nem az előírások tudatos elfogadására vall.

A szíglák vagy szíglaszerű rövidítések elsősorban a bibliográfiákban találhatók, két bibliográfia (Nagy Lajos és a *Magyar történeti bibliográfia*) csak szíglákat alkalmaz. A bibliográfiák nagy részében vegyesen használják ezt a jelölési módszert a többivel. A folyóiratok közül a *Magyar Nyelv* él elvszerűen ezzel a lehetőséggel (bár itt is található teljesen kiírt címek és különféle rövidítések főként a határterületi folyóiratok esetében). A szíglák a társadalomtudományi folyóiratokban nagyobb, a természet- és alkalmazott tudományiakban kisebb arányban szerepelnek.

DÖRNYEI SÁNDOR

Transzliterálási problémák a Szovjetunió finnugor nyelveinél. A *Magyar Könyvszemle* hasábjain folyó transzliterálási eszmecseréhez kapcsolódva az alábbiakban a vita fővonalát adó témához, a cirill írásmódot alkalmazó nem szláv nyelvek átírási kérdéseire kívánunk hozzászólni.

1. Közismert tény, hogy az orosz birodalom elmaradott, írásbeliséggel alig rendelkező népei az Októberi Forradalom után meginduló gyors kulturális fejlődés során a 20—30-as években egységesen cirillbetűs ábécét kaptak, amely több-kevesebb eltéréssel az orosz nyelvben kialakult hangjelölési sajátosságokat követte. Az eltérések a nyelvek hangrendszerében mutatkozó jelentékeny különbségekre vezethetők vissza, az orosz nyelvben ismeretlen hangok számára új betűket kellett alkotni. Egy-egy új betű gyakran több nyelvben is előfordul, nemegyszer egészen eltérő hangalakokat rögzítve. Amint erre Radó György utalt¹: az a helyzet alakult ki, hogy a nyelvek, a betűk, továbbá a betűk által jelölt fonémák olyan sokfélesége áll a szakemberek előtt, amely szinte lehetetlenné teszi az átírás igényes, differenciált normalizálását. Ezek alapján Radó György véleménye szerint „... az egyetlen — legalább kis mértékben gyakorlati hasznú — eljárás az lenne, hogy a transzkripciót teljesen mellőzve és nem nyelvenként, hanem betűnként állapítanók meg a különféle betűjelek magyar betűértékét”. A megoldásra ezek szerint két ellentétes módszer kínálkozik: a nyelvenkénti (bizonyos mértékig fonetikus) és a betűnkénti, vagyis a szó legszorosabb értelmében vett transzliterálás, amely a hangokat teljesen figyelmen kívül hagyja.

¹ Radó György: *A Szovjetunió nyelveinek átírási kérdéseire*. Magy. Könyvszle. 1962. I. sz. 93—96. l.

Ebben a dilemmában azonban mind tudományos, mind gyakorlati szempontból lehetségesnek látszik olyan közvetítő megoldás alkalmazása, amely átfogóbb jellegű a nyelvenkéntinél, de fonetikailag pontosabb a betűnkéntinél. Ez a módszer a *nyelvcsaládonként, esileg ezen belül áganként történő átírás*. A rokonyelvek hanganyagának és betűsorának zöme azonos vagy összevethető, viszonylag kevés a csak egy-két nyelvre korlátozó sajátos hangok, ill. jelek száma. A rokonyelveket az átírt nevek, szövegek felhasználói (az érintett nyelvek esetében túlnyomórészt nyelvészek, irodalomkutatók, néprajzosok) szempontjából is ajánlatos egységesen transliterálni. Egy-egy kutató érdeklődési területe általában egy nyelvcsalád több nyelvére terjed ki, így a nyelvenként eltérő vagy a hangalakot figyelmen kívül hagyó egységes átírási szabályzat egyaránt zavarkeltő lehetne. Végül ezzel a módszerrel (éppen az egy nyelvcsaládon belül maradó kutatási területek miatt) a gyakorlati megvalósítás: a szabályzat kidolgozása is könnyebbnek látszik, hiszen az ezt végző munkatársaknak csak néhány nyelvet kell átfogniuk.

Ilyen módon természetesen csak fokozatosan épülhet ki a teljes cirillbetűs átírási szabvány. Ez a körülmény azonban csak látszólag jelent nehézséget. A transliterálás a gyakorlati könyvtári, bibliográfiai munka segédeszköze, felhasználása lényegében a magyar könyvtárakba áramló külföldi könyvanyaghoz kapcsolódik. Ennek a mértéke nyilván növekedni fog, és feltétlenül növelünk is kell a kisebb szovjet népek könyvterméséből való részesedésünket. A könyvtermés mennyisége és minősége, továbbá a felhasználók igényei szempontjából azonban valószínű, hogy távlatilag is csak az érintett nyelvek egy része számíthat jelentősebb érdeklődésre. Azok a kis népek, amelyek évtizedek alatt egy-két tuat vagy néhány száz művet adtak ki (és a nyelvek számát tekintve ezek vannak többségben), számottevő mértékben sohasem képviseltetik magukat a magyar könyvtárakban és szakirodalomban. A számításba vehető nyelvek között tehát gyakorlati szempontból is erős rétegződés mutatkozik. A több nagy, fejlett kultúrájú népet is magában foglaló török vagy a rokon finnugor nyelvek transliterálását soron következő feladatnak tekinthetjük, míg a kis kaukázusi vagy paleoszibériai nyelvekkel való foglalkozás hosszú időre elnapolható. A rétegződés egy-egy nyelvcsaládon belül is megmutatkozik. Saját nyelvrokonságunkból pl. fontosabb a viszonylag régi és fejlett írásbeliséggel rendelkező permi nyelvek vizsgálata, mint legközvetlenebb obi-ugor rokonainké, amelyeknek irodalma a kétségtelen fejlődés ellenére is minimális kiterjedtségű. A nyelveknek és nyelvcsaládoknak ez a rétegződése megoldja a sorrendi problémákat, ugyanakkor számottevő mértékben leszűkíti az érintett nyelvek körét.

A nyelvcsaládonkénti vizsgálódás tehát lényegesen kisebb betűanyag nyelvenként történő hangtani vizsgálatát és egybehangolt átírását jelenti. Ez gyakorlati szempontból is megfelelőbbnek látszik a cirill írásmódot használó nyelvek teljes betűkészletének az átírásánál. RADÓ György idézett cikkében olvasható, hogy egy teljességre nem törekvő kiadvány, amely a Szovjetunió 63 nyelvéből közöl szövegmintákat, 94 féle betűjelzést tartalmaz. Ez több, mint kétszerese a magyar betűkészletnek. Fél száz írásjegy megalkotása szinte lehetetlen feladatot jelent, feltéve, ha a transliteráció egyik gyakorlati szempontú alapelvének megfelelően törekszünk „...minél kevesebb olyan jel használatára, amelyik nem található meg a latin írásjelű írógépek billentyűzetén.”² A diakritikus jelek korlátozása után egyedül lehetséges megoldásként létrehozandó nagyszámú betűösszetétel pedig áttekinthetetlenné teszi az átírt szövegeket.

Az átírás nyelvcsaládonkénti egybehangoltsága természetesen nem jelenti azt, hogy egy betű, amely több rokonyelv írásrendszerében szerepel, mindegyikben feltétlenül ugyanazt a transliterációs megfelelést kapja. Ez az érvényben levő átírási szabványban sem valósult meg, hiszen pl. az *u* átírása eltérő, ha orosz (*i*) vagy ukrán (*ü*)

² ISO R 9 sz. nemzetközi szabványajánlás.

szövegből történik. A jelenséget a betűk eltérő hangalakja okozza, s a fonetikai viszonyokat a realitások határain belül a továbbiakban is ajánlatos figyelembe venni. *Az egybehangoltság tehát lehetőség szerinti egységességet jelent.*

2. A továbbiakban a nyelvesoportok szerinti vizsgálódás eredményeit és problémáit a gyakorlatban, a permi nyelvek hangtani vizsgálata alapján kívánjuk bemutatni.

A permi népek között három irodalmi nyelv alakult ki: a komi-zürjén, a komi-permják és az udmurt. Mivel azonban a két komi nyelv olyan közel áll egymáshoz, hogy beszélők között a kölcsönös megértés lehetséges, fonémarendszerük és betűsoruk pedig teljesen azonos,³ a zürjén és permják irodalmi nyelvet transliterálási szempontból egységes komi nyelvnek tekinthetjük.

A permi nyelvek átírása (az eltérő hangtani és írássajátságoknak megfelelően) szükségképpen eltér a szláv nyelvekétől. A fonémarendszerek közti különbségekből erednek az *u* betű transliterálásával kapcsolatos nehézségek. A mari nyelvben pl. (amely ez esetben nem hagyható figyelmen kívül) az *u* mellett előfordul a magyar *ü*-vel összevethető hangértékű *y* betű is. Az átírási szabvány *u*~*ü* megfelelése helyett ebben az esetben természetesen *y*~*ü* megfelelést hozunk létre, aminek következtében viszont az *u* átírására más jelet kell alkalmaznunk (*y*). Bár a komi nyelvben csak az *u* található meg, és így alkalmazhatnánk a szláv átírási szabvány előírását, az egybehangoltság elve mégis megköveteli, hogy a mari *ü*-vel való egyeztetés folytán a rokonnyelvekre is kiterjesszük az *u*~*y* megfelelést. Ez a megoldás egyébként közelebb hozná a magyar átírási gyakorlatot a nemzetközihez.

Problémákat vethet fel a *redukált hangokat jelölő betűk transliterálása*. A csökkentett hangerővel ejtett, elmosódó (sőt egymásbamosódó) redukált hangok átírásában a betűképhez való ragaszkodás látszik a leginkább megfelelőnek. Az *u*, *ü*, *ö* betűk a permi és volgai nyelvekben általában redukált *e* vagy redukált veláris *e* (̄) jelölésére szolgálnak. Így a komi *ö* redukált veláris *e*,⁴ transliterálására gyakorlati szempontból az *ö* betű javasolható.

Hasonlóképpen problematikus az úgynevezett „lágý” mássalhangzók átírása. A magánhangzók „lágýsága” hagyományos félreértésen alapuló jelölés. Voltaképpen a magánhangzót megelőző mássalhangzó palatalizáltságát jelenti, tehát az egyik hang sajátosságait a másik hangot rögzítő betűn jelöli. Ez a jelölési mód a palatalizált mássalhangzóiban igen gazdag orosz nyelvben ősi, megkövesedett írássajátságot jelent, amelynek megőrzése indokolt. Kevésbé érthető azonban egy tudományos szempontból kifogásolható hangjelölési módnak a XX. században történő átvétele. Az úgynevezett „új írásbeliségű nyelvek” ábécéjét kidolgozó tudósok a modern fonetika eredményei mellett figyelembe vehették volna a századforduló táján élt komi nyelvészek, elsősorban Georgij LÜTKIN (1835–1906) írásmódját,⁵ aki a mássalhangzók lágýságát mellékjellel (') ábrázolta.

Az átírási szabvány a „kemény” – „lágý” magánhangzó-párokknál egyes esetekben a „kemény” változatot vette alapul, s a „lágýságot” *j* + magánhangzó kapcsolattal fejezte ki (*u*–*ju*, *a*–*ja*, ill. ukrán *e* = *je*, *i* = *ji*), míg az *e*~*ɛ* párnál a „lágý” változatot transliterálta az alap-betűvel, a „keménységet” diakritikus jellel különböztetve meg (*e*–*é*). Ajánlatosnak látszik, hogy a finnugor nyelveknél az átírást az *e*–*je* pár beiktatásával következetesebbé tegyük.

³ *Komi-permjackij jazük.* Pod red. V. I. LÜTKINA. Kudümkar, 1962, Komi-permjackoe Knizsnoe Izd. 5. és köv. l.

⁴ БУБРИН, Д. В.: *Грамматика литературного коми язүка.* Ленинград, 1949, Изд. Ленинградского Госз. Орденa Lenina Университета им. А. А. Зданова. 6. l.

⁵ LÜTKIN, V. I.: *Пермские язүки.* Младописъ-мөннүе язүки народов СзСзСзР. Москва–Ленинград, 1959, Изд. АН СзСзСзР. 411–423. l.

A permi nyelvekben két olyan betűpár van, amely a mai orosz betűsorból hiányzik: az *o—jo* (*o—ë*), ill. az *i—ji* (a komiban *i—u*, az udmurtban *ü—u*). A fentiek alapján ezek átírása a *j* + magánhangzó kapcsolattal könnyen megoldható.

Nehézséget okozhat még az affrikáták nyelvenként különböző betűvel történő rögzítése, ill. az ebből eredő transzliterálási probléma is. A permi nyelvek hangállományához ugyanis (a finnségiektől eltérően és a magyarhoz hasonlóan) több affrikáta is tartozik. Ezek hangjelölése már a forradalom előtt is eltérő elvek szerint történt: a komik (akárcsak mi) betűösszetételt alkalmaztak, míg az udmurtok mellékjeleket. Egyes esetekben a transzliterálás nem jelent nehézséget: a komi összetételeket magyar tükörképükkel, az udmurt mellékjeles betűket a megfelelő hangot rögzítő magyar betűvel ábrázolva azonos eredményt kapunk — komi *дж*, udmurt *џ* = *dzs*, komi *дз*, udmurt *з* = *dz*. A *ч*, *ч*, *му* betűk magyar megfelelőiseinek a kiválasztása viszont már elgondolkoztató. A komi *ч* hangértéke ugyanis nem azonos a magyar *cs* hangértékével (*tš*): ezt a hangot *mu* betűkapcsolattal fejezik ki, amely pontos tükörképe a korábbi *ts* betűnknek. A kérdéses *ч* hangértéke *t's*,⁶ így a betű magyar megfelelőjéül ez látszik legalkalmasabbnak. Az udmurtban a *tš* affrikáta betűjele *ч*, míg a *ч* betű ennek a palatalizált párját jelöli.⁷ Az előbbi betű átírása a megfelelő hangértékű komi írásjeggyel összhangba hozva *ts* lehetne, míg az utóbbi megfelelőesül a *cz* javasolható. Ez ugyan kevésbé pontos és ezért vitatható megoldás, azonban az átírási rendszer egyszerűsége érdekében ezúttal érdemes feláldozni a tudományos pontosságot.

3. A fentiek figyelembevételével a permi nyelvű nevek, címek transzliterálására a következő megoldás javasolható.

Cirill betű	Átírása			Megjegyzés
	komi	udmurt nyelvből	orosz	
а	а	а	а	
б	б	б	б	
в	в	в	в	
г	г	г	г	
д	д	д	д	
е	je	je	je	
ё	jo	jo	e	
ж	zs	zs	zs	
(дж)	dzs	—	—	
џ	—	dzs	—	
з	z	z	z	
(дз)	dz	—	—	
з̄	—	dz	—	
и	ji	ji	i	
і	i	—	—	
й	—	i	—	
й	j	j	j	
к	k	k	k	
л	l	l	l	
м	m	m	m	

⁶ BUBRIH: *I. m.* 8—9. l.

⁷ *Grammatika szovremennogo udmurtszkogo jazüka*. Fonetika i morfologija. Izsevszk, 1962, Udmurtszkoe Knizsnoe Izd. 26. l.

Cirill betű	komi	Átírása udmurt nyelvből	orosz	Megjegyzés
н	n	n	n	
о	o	o	o	
ö	ö	ö	—	
п	p	p	p	
р	r	r	r	
с	sz	sz	sz	
т	t	t	t	
у	u	u	u	
ф	f	f	f	Az ф, х, ц fonémák orosz jövevényszavakban fordulnak elő
х	h	h	h	
ц	c	c	c	
ч	cz	cz	cs	
(тш)	ts	—	—	
ч̄	—	ts	—	
ш	s	s	s	
щ	scs	scs	scs	
ъ	”	”	”	
ы	y	y	ü	Vö. mari ŷ = ü
ь	,	,	,	
э	e	e	é	
ю	ju	ju	ju	
я	ja	ja	ja	

Néhány példa a fenti átírási javaslat szerint történő transliterálásra:

Komi:

Парма сьӧлӧтын.

Диньельса вӧрпункт.

Алӧй лента.

Udmurt:

Вордиськем пальӧсын.

Зардон азын.

Пинальӧс но чӧжпиос.

Толалте нюлӧскын.

Сепыч шур дурын.

Parma sz'ölöтын.

Din''jol'sza vörpункт.

Alöj ljenta.

Vordisz'kjem pal''joszyn.

Dzardon az'yn.

Pjinal''josz no tsözspiosz.

Tolaltje njuleszkyn.

Szjepycz sur duryн.

NAGY ERNŐ

Újabb Corvina került vissza Magyarországra. A fennmaradt Corvinák közül ma már csak alig egynehány van magánkézen, ezek egyike került árverésre az idén, július 6-án Londonban, a SOTHEBY-cégnél. A külföldön őrzött Corvinák mikrofilmjeinek megszerzése ügyében folytatott levelezés során az Országos Széchényi Könyvtár még idejében értesült az árverésről és arról, hogy hozzávetőleg milyen összegért lehet a kódex birtokába jutni. Így sikerült idejére biztosítani a szükséges devizát, s a nagy kultúr-történeti értékű és jelentőségű kódex visszakerült hazánkba.

Az évszázadok során elég gyakran gazdát cserélt kódex korábbi tulajdonosai közül tudunk arról, hogy a XVIII. században az 1794-ben kivégzett Chrétien-Guillaume

de LAMOIGNON DE MALESHERBES francia főúr könyvtárában volt. Később Sir Thomas PHILLIPS gyűjteményébe került, amelyet az örökösök a XIX. század második felében részletekben árverésre bocsátottak. Annak idején a *Magyar Könyvszemle* többször hírt is adott róla (1889. 366–367. l.; 1891. 333. l.; 1897. 413–414. l.), hogy két eladó Corvina van Angliában, mindkettő a PHILLIPS-gyűjteményből. Folytak is tárgyalások magyar részről a kódexek megvételéről, de ezek abbamaradtak, mert az örökösök nem akartak mindent egyszerre eladni. Igéretet tettek azonban, hogy ha a Corvinák eladásra kerülnek; az elővételi jogot fenntartják nekünk.

Tudomásunk van viszont róla, hogy később az egyik Corvina, egy LIVIUS-kódex a SOTHEBY-cég árverésén 1933-ban elkelt, és a New York Public Library Spencer-Gyűjteményébe került.

Igy tehát a PHILLIPS-gyűjtemény két Corvinája közül az egyiket mégis sikerült megszerezni. A kódex Caecilius CYPRIANUS III. században élt karthagói püspök 14 értekezését foglalja magában, közülök az egyik eddig nyomtatásban még nem jelent meg. A kódex 198 levélből áll (beleértve a végén levő 15 üres levelet). Végig egy kéz írása, egyenletes, olasz humanista antiqua írással. Egy-egy lapon mindig 37 sor van. A kódex 1460–1470 körül készült. Az aránylag egyszerűbb kiállítású, ún. firenzei indafonatos díszítésű kódexek közé tartozik. Legdíszesebb a címlap, ahol az alsó lap-széldísz közepén két puttó MÁTYÁS király babérkoszorúba foglalt címerét tartja. A címerpajzstól balra-jobbra „M A” sziglak — a „Mathias Augustus” nevek rövidítése. A címet Budán festették a kódexbe. A címlapon nagyméretű szövegkezdő *D* iniciálé a szerző — CYPRIANUS — képzeletbeli felalakjával. A kódexben még további 40 egyszerű, díszítésű iniciálét találunk, kettő ezek közül indafonatos.

Kötése XVIII. századi francia bőrkötés, de a pergame lapok élére festett színes virágmintás arany metszés bizonyítja, hogy eredetileg Budán kötötték, talán selyembe vagy bársonyba, ami elrongálódott, s talán ezért kellett újra kötni a kódexet. Az arany-metszés a kódex lapjainak élén fekete-vörös színekkel a szerző nevének és a kódexbe írt első mű címének a rövidítését is feltünteti: „CYPRIAN. DE. HABITU VIRGINU.”

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárban. Könyvtörténeti és bibliográfiai szempontból is érdekes kiállítást rendezett a Ráday Könyvtár a 400 évvel ezelőtt megjelent *Heidelbergi Káté* magyarországi és külföldön megjelent magyar nyelvű kiadásából. A kiállítás könyvanyagát gazdag kéziratos dokumentáció egészítette ki, amely a káté XVIII. századi kiadásaival kapcsolatban a cenzúrával folytatott harcokba adott betekintést.

A történeti sorrendben kiállított könyvek első csoportjában láthattuk a *Heidelbergi Káté*nak HUSZÁR Dávid által készített első magyar fordítását (Pápa, 1577), a SZÁRÁSZI Ferenc-féle második fordítást (Debrecen, 1604), a harmadik változatként *Énekeskönyv* és *Biblia* mellé kötött SZENCZI MOLNÁR Albert-féle fordításokat (Herborn, 1607, Hanau, 1608, Oppenheim, 1612); valamint az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtár tulajdonában levő 1658-i (ha ugyan nem 1656-i?) pataki kiadásnak eddig feldolgozatlan, sajnos csonka példányát. A kiállított unikumok közül legérdekesebb az oppenheimi szöveg Lőcsén, 1627-ben megjelent kiadása. Ez SZENCZI MOLNÁR *Zsoltároskönyve* első magyarországi kiadásának — amelyből eddig egy példány sem volt ismeretes — függeléként jelent meg. E kiadvány egyúttal azonos a régóta hiányolt 1627-i lőcsei énekeskönyvvel. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárának unikumát a kiállítás előkészületei során NAGY Barnának sikerült ilyen értelemben azonosítani. Másik unikum volt egy

1675-i kolozsvári kiadás, amelynek szövege az 1658-i pataki kiadás nyomán halad, VERES-EGYHÁZI Mihály nyomtatásában.

A kiállításra több könyvtárból, sőt magánosoktól is gyűjtöttünk anyagot. Ezek egybevetésekor kiderült, hogy több azonos impresszumú kiadás különbözik egymástól. Így a XVII. sz. végén Lőcsén BREWER Sámuel nyomdájában megjelent év nélküli kiadásról (RMK I. 1589) NAGY Barna kiderítette, hogy többször is kiadták. Ugyanígy az 1718-i debreceni kiadásnak is — amint eltérő könyvdíszzeiből megállapítható — két változata van. Az 1750-es évektől, amikor a Helytartótanács elrendelte a meglévő káték elkobzását, és annak újbóli kinyomtatását a cenzúra engedélyéhez kötötte, több hamis impresszumú kiadás van. A debreceniek HATVANI István tanácsára Baselen nyomtatták ki a kátét, ennek 1760-i kiadásából több variáns van: az egyikben HATVANI István második előszava 1768-ban kelt; a másikban II. JÓZSEFÉRT mint koronás királyért imádkoznak, tehát csak 1780 után adhatták ki; sőt levéltári dokumentum szerint 1760, baseli impresszummal nyomtattak *Kátét* Pozsonyban, 1786-ban is! A budapesti Egyetemi Könyvtár 1771-i debreceni kiadású kátéjának külön érdekessége, hogy a cenzúrának bemutatott példány. Az előzéklapon kézirással a cenzor feltételes engedélye, belül ceruzával a kifogásolt szöveg áthúzva. LANDERER Mihály pozsonyi nyomdász 1780-i kátékiadása azért híres, mert a ref. egyház tudta és beleegyezése nélkül először hozta a cenzúra által kívánt módosításokat és csonkítást, és ez tudomásunk szerint a világirodalomban egyetlen 129 kérdés helyett 128 kérdésből álló *Heidelbergi Káté*-kiadás. Megtévesztő célzattal készülhetett egy debreceni hamisítvány: impresszuma „Margitai, 1771”. De címlapjának formája, belső díszítései — amelyek megegyeznek a későbbi kiadásokkal —, valamint módosított szövege elárulják, hogy nem Debrecenben nyomtatták, hanem Kassán, ELLINGER nyomdájában, és nem 1771-ben, hanem 1780 után. 1791 után, amikor megszűnik az állami cenzúra engedélyének szükségessége, jelenik meg először pesti kiadás: először Pozsony—Pest. 1800, LANDERER, majd 1808-ban csak Pest, PATZKÓ impresszummal.

A kiállítást fényképek, térkép és grafikon tették színessé; végül az első kérdés és felelet magyar szövegének történeti fejlődését bemutató táblák.

A jubileummal kapcsolatban tanulmánykötet is készül, amely a *Heidelbergi Káté* részletes bibliográfiája mellett még hat értekezést is közöl a káté magyarországi történetéről.

BELICZAY ANGÉLA

SZEMLE

A magyar kritikai edíciók kiadástörténetéhez. A kritikai kiadások az irodalomtörténeti kutatás igen fontos forrásai, mert a lehető leghitelesebb formában közlik a művek eredeti szövegét, adják a szövegvariációkat és magyarázataikat. Kritikai kiadásaink előtörténetének szálai a hazai humanizmus virágkorába vezetnek: ilyen JANUS PANNONIUSnak klasszikus költők művein végzett kritikai értékű szövegvizsgálata és kiadási-terve (OVIDIUS, HORATIUS). Nem kevésbé jelentős vállalkozásnak indult alig egy századdal később RIMAY János tervezett BALASSI-kiadása, amelynek azonban csak az előszava maradt meg. Újabb két évszázad folyt le az irodalom történetében, amikor BATSÁNYI János kiadta FALUDI Ferenc verseit, az első, célkitűzésében is valóban kritikai kiadást (1824). BATSÁNYI ezt megelőzően, már 1798-ban, amikor a *Magyar Minerva* 1. köteteként ÁNYOS Pál *Munkáját* rendezte sajtó alá, a kiadónak előbeszédgyében szólt a sajtó alá rendező feladatairól.¹ Ezt az eljárást értékesítette többé-kevésbé FALUDI-kiadásában: a kritikai edícióra vonatkozó, némileg módosult kiadói elveit a *Toldalékban* körvonalazta.²

Nem kritikai edíciónak készült, de arra való tekintettel, hogy DÖBRENTEI Gábor BERZSENYI-kiadása (1842) zűrzavaros közlésének szövegromlásait állította helyre, TOLDY Ferenc két forráskiadását (BERZSENYI *Versei*. 1860. BERZSENYI *Munkái*. 1864) kritikai becsúnék tartjuk. Ezzel egy időben indult el első nagyszabású kritikai kiadásunk GYULAI Pál „rendezése”-ben: VÖRÖSMARTY *Minden munkái* (1864—65, RÁTH Mór kiadásában, 12 kötetben). Ez az első edíció, amely minden tekintetben méltó a „kritikai” rangra, ami elsősorban a szövegek gondos tanulmányozásának és a variánsok tüzetes

összevetésének volt köszönhető. Szerkesztői eljárásáról GYULAI keveset nyilatkozik, inkább a kiadás külső történetével, semmint kiadói elveivel foglalkozik, annyit azonban megjegyze: „a szöveget híven adtam az utolsó kiadás szerint, de egyszersmind mindenütt felvettem azon későbbi változtatásokat, melyeket Vörösmarty a maga példányában írónnal sajátkezűleg tett. E változtatásokra az illető kötetek jegyzeteiben mindenütt figyelmeztetve van az olvasó. A mi a helyesírást illeti, Vörösmarty barátai azt tették kötelességemmé, hogy alkalmazkodjam az akadémia újabb helyesírásához, melynek megállapításában némiképp Vörösmarty is részt vett”.³ Újabb húsz esztendő tapasztalatait és anyaggazdagodását értékesítette a nyolc kötetes kritikai VÖRÖSMARTY *Összes munkáiban* (1884—85). Ez nemcsak tipográfiai, de a szövegűség és teljesség szempontjából is az előbbi kiadás tökéletesebb változatának tekinthető.⁴

Az 1877-ben, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, SZILÁDY Áron gondos szerkesztésében megindított *Régi magyar költők tára* első kötetének, a *Középkori költői maradványoknak* célkitűzésekor leszögezték a kiadvány kritikai jellegét, bár lényegében csak kettő kritikai: a XVI. századbeli magyar költői művek sorozat TINÓDI verseit felölelő 2. kötete (1881) és GYÖNGYÖSI István *Összes költeményeinek* 1—4. kötete (1914—1937), BADICS Ferenc szöveggyűjteményében és variánsokat feltüntető kitűnő apparátusával. A sorozat egyébként 1959 után három új kötettel bővülve folytatódott. Régi magyar irodalmi verses szöveg- emlékeink legkiválóbb bűvárának, SZILÁDY Áronnak köszönhető BALASSA Bálint *Költeményeinek* első tüzetes, tudományos igényű, nem betűhív, de szövegkritikával készült kiadása is (1879).

¹ ÁNYOS Pál *Munkái*. Bétsben, 1798, Özvegy Alberti Ignátné betűjével. VIII—X. 1. (A kiadás egyébként sehol sem tűnteti fel BATSÁNYI nevét!)

² FALUDI Ferenc *Versei*. Kiadta BATSÁNYI János. Pesten, 1824, Petrózai Trattner János betűjével. 167. 1.

³ VÖRÖSMARTY *Minden munkái*. Rendezte és jegyzetekkel kísérte: GYULAI Pál. 1. köt. Bp. 1864, Ráth Mór. 213. 1.

⁴ GYULAI PETŐFI (1863) és MADÁCH-kiadása (1880) nem kritikai jellegrű.

A kritikai kiadások történetében kivételes hely illeti meg NÉGYESY László ez irányú működését: három kritikai edíciója mintaszerűségével a *műfaj* legkiemelkedőbb (a ZRÍNYIvel jóformán utol nem ért) terméke. Várkonyi AMADE László *Verseit* 1892-ben, FALUDI Ferenc *Verseit* 1900-ban rendezte sajtó alá. NÉGYESY FALUDI Ferenc verseinek kiadásában TOLDY Ferenc 1854-i edícióját tartotta szem előtt, és hasonló elvek vezették. Szövegkiadói erudíciója még tökéletesebben érvényesült az 1914-ben kiadott ZRÍNYI kritikai edícióban. A Kisfaludy Társaság megindította *Nemzeti Könyvtár* egyik köteteként jelent meg ZRÍNYI költői műveinek teljes kritikai kiadása, amelyben az apparátus kora színvonala fölött áll, s a magyar tudományos irodalomban 1951-ig a legjelentősebb. A sorozat még két olyan kiemelkedő értékű kötetet tud felmutatni, amelyek a hazai kritikai kiadások történetében időtállóak: ALSZEGHY Zsolt *Drámái emlékek és KÉKY Lajos TOMPA Mihály Költői művei* c. kritikai kiadását; TOMPÁNAK, sajnos, csak 1847-ig terjedő munkássága jelent meg ebben, mert az első világháború miatt a sorozat hat kötet után megszünt. Az 1940-es évek elején a Magyar Tudományos Akadémia tervbe vett egy újabb *Nemzeti Könyvtár* kritikai kiadás-sorozatot, amelyből egy kötet el is készült: TINÓDI, CSÁSZÁR Ernő gondozásában (a kinyomtatott krúda azonban az előállító Franklin Társulat pincéjében az ostrom áldozata lett).

A századforduló előtt több kritikai kiadás jelent meg: kiemelkedő ANGYAL Dávid KISFALUDY Sándor *Minden munkáiból* (1892—93, 8 kötetben) készített mintaszerű edíciója és HAVAS Adolf PETŐFI Sándor *Összes műveinek* (1892—96, 6 kötetben) JÓKAI bevezetésével ellátott kritikai kiadása, amelyben a lelkiismeretes szövegkritikai elemzés mellett a műveknek általa ismert összes fordítását is feltünteteti. Hasonló módon magas színvonalú kritikai edíció volt BÁNÓCZI József sajtó alá rendezésében KISFALUDY Károly *Minden munkáinak* 8 kötet (1893), BADICS Ferenc kitűnő szerkesztésében BAJZA József *Összegyűjtött munkáinak* 10 kötet (1900) és CZUCZOR Gergely *Összes költői műveinek* ZOLTVÁNY Irén gondozásában kiadott 3 kötet (1899). Az áttekintett kritikai kiadások a fejlődés vonalán a XIX. század termékei, de ha szemügyre vesszük azt a mélyreható különbséget, ami BATSÁNYI FALUDI-ját vagy HAVAS Adolf PETŐFI-jét, a „műfaj” keretén belül megkülönbözteti, nemcsak az anyagfeltárás tervszerűségében, de a módszeres feldolgozás gazdagságában is, a haladás óriásinak nevezhető.

1900 körül lezárult a hazai kritikai kiadástörténet első korszaka, amely az úttörő kísérletek mellett már olyan mintaszerű kiadványokat is létrehozott, mint pl. ANGYAL Dávid KISFALUDY Sándorja.

A második korszak 1901-től 1936-ig tartott. Ennek a legkiemelkedőbb eredménye NÉGYESY László ZRÍNYI-kiadása, DÉZSI Lajos BALASSÁJA és BADICS Ferenc GYÖNGYÖSRJE, bár az alább ismertetendő többi kritikai kiadás is tudománytörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű.

A Magyar Tudományos Akadémia a HEINRICH Gusztáv által szerkesztett *Régi Magyar Könyvtár* sorozatában öt költő művei jelentek meg kritikai kiadásban: ÁNYOS Pál *Verseinek* (1907) összegyűjtése Császár Elemér nevéhez fűződik, ugyanő néhány évvel később MADARÁSZ Flóris társaságában VERSEGHY Ferenc kisebb költeményeit (1910) hasonló jellegű kiadványban gyűjtötte össze: előbbi ÁNYOS-monográfiájának (1910) forrása, utóbbinak kitűnő VERSEGHY-életrajza (1903) volt az inspirálója. FÖLDI János *Költeményei* (1910) MIXICH Lajos szerkesztésében, SZENTJÓBI SZABÓ László *Költeményei* (1911) GÁLOS Rezső gondozásában a nagy jelentőségű sorozatban jelentek meg, és kritikai jellegűek. A sorozat utolsó előtti kötetét MERÉNYI Oszkár (a hazai kiadástörténet első elvi kodifikálója) gondos szerkesztésében BERZSENYI Dániel *Összes költői művei* (1936).

A húszas évek elején a Genius kiadó *Nagy írók — nagy írások* sorozatában két nagy magyar költő kritikai kiadása lát napvilágot: CSOKONAI *Összes műveit* HARSÁNYI István és GULYÁS József gyűjtötte össze (1922-ben 5 kötetben), BALASSA Bálint *Minden munkáit* DÉZSI Lajos rendezte sajtó alá (1923-ban, 2 kötetben): az előbbi nem teljesen kritikai jellegű, mert a szűkszavú jegyzet-anyagot és a variánsokat csak a lap aljára elhelyezett formában közölték (és azt sem mind), viszont DÉZSI a legaprólékosabb akribiával, szigorúan kritikai apparátussal tárta fel a teljes BALASSI-irodalmat, amilyenre addig kevés példa volt irodalmunkban. VAJTHÓ László, diákok közreműködésével készült sorozatában, a *Magyar Irodalmi Ritkaságokban* (a 25. kötet) 1933-ban SZIRA Béla szerkesztésében, a budapesti I. ker. reál-gimnázium érettségiző tanulóinak közös munkájáért BARCSAI Ábrahám *Költeményeinek* kritikai jellegű kiadása jelent meg az akkor elérhető szövegvariánsokra is kiterjedő kritikai és irodalomtörténeti jegyzetekkel. Bár a fiatalok a *Tájékoztatóban* szerényen kijelentik, hogy „kiadásunk nem igényli a kritikai kiadás dicsőségét”,

a gyűjtemény lehetőségeit és körülményeit mérlegelve, nyugodt lélekkel sorolhatjuk azt a tárgyalat művek közé.

„A második háború után Európa-szerte a filológiai újjászületésnek és így a kritikai kiadás-irodalom újabb fellendülésének is tanúi lehetünk”. (HORVÁTH Károly.) 1948-ban így jelent meg, mint *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának forráskiadványa* c. sorozat 1. kötete PETŐFI *Összes költeményei* (1. köt. 1838—1844) VARJAS Béla gondozásában. Ezzel a kötettel, amely lényegileg kimerítette a kritikai kiadás lehetőségeit, a kritikai edícióknak olyan gazdag áradása indult el, amilyenhez fogható még a külföldi irodalmakban sem találhatunk. Az *Előszó a jegyzetekhez* azt ígéri, hogy „lehetőleg a hiteles szöveget igyekszik nyújtani”; a kiadásnak hibája, hogy a szövegvariánsok mellett elhanyagolja és eléggé szűkszavúan kezeli az egyes versek külső és belső történetét, így többek között teljesen adósunk marad az egyes művek fordításainak feltüntetésével.

Alig három év múlva az Akadémiai Kiadó (minden ezután tárgyalandó kritikai edíció kiadója!) megindította PETŐFI Sándor *Összes műveinek* kritikai kiadás-sorozatát (1—3: 1951; 4: 1952; 5—6: 1956) ugyancsak VARJAS Béla szerkesztésében, KISS József és VARJAS Béláné NYILASZY Vilma segítségével. (Az 5. és 6. kötetet már utóbbiak szerkesztették.) PETŐFI költeményeinek 1—3. kötete ugyanolyan módszerrel és kiadói elvek alapján készült, mint az 1948-i. A drámafordításoknál (*Coriolanus* s a *Romeo és Júlia*-fordítás-törödek) szívesen vettük volna a fordított szövegeknek az eredetivel történő filológiai egybevetését, igaz ugyan, hogy HAVAS ezt a munkát már elvégezte, de az első kritikai PETŐFI-kiadás ritkaságánál fogva hozzáférhetetlen. A 6. kötetben viszont, a *Próza fordítások*nál örömmel vettük az eredetivel való összehasonlításokat. A sorozat további kötetei PETŐFI levelezését ölelnék fel, amire azonban úgy látszik, nem egyhamar kerül sor, éppen ezért ezen a helyen tesszük szövé azt az eléggé el nem ítéhető eljárást, hogy klasszikusaink kritikai kiadásából kiszorul a levelezés-anyag, pedig ez éppen olyan szerves része a költői alkotásoknak, mint bármilyen egyéb műfajba tartozó munkáságuk. Az eddigi kritikai kiadások közül a BALASSI-, a FAZEKAS- és a MIKSZÁTH-kiadás közölt levelezést. A kritikai kiadásokból sajnálatosan kirekesztett levelezés-anyagért némileg kárpótol az *Irodalmi Társaság* megjelent ZRÍNYI levelei és az Irodalomtörténeti Intézet írói levelezéseket is felölelő kiadvány-sorozataiban (*AMa-*

gyar iradalomtörténetírás forrásai, Új magyar múzeum) GYULAI Pál, ERDÉLYI János, AMBRUS Zoltán és MÓRICZ Zsigmond levelezése, valamint a *Magyar századokban* közzétett ADY levelezés. (Utóbbi a Szépirodalmi Kiadó érdeme.)

A PETŐFI-kiadás megjelenése közben a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya a magyar klasszikusok kritikai kiadásának új szabályzatát dolgozta ki,⁵ amely a szövegek közlésére és jegyzetelésére vonatkozó eddigi módszertani elveket több ponton módosította. Tehát az elvek tisztázásához az új „szabályzat” a kiadásokra jótékony hatást gyakorolt, s az a Textológiai Bizottság legújabb (majdnem véglegesnek tekinthető) elveinek lerögzítéséig érvényben volt.

Több évtizedes alapvető kutatómunka előzte meg ARANY János *Összes művei* megjelent kritikai kiadását VOINOVICH Géza gondozásában (1—3: 1951; 6: 1952; 4—5: 1953; 7—9: 1961; 10: 1962; 12: 1963; a 7. kötettől KERESZTURY Dezső szerkesztésében). VOINOVICH-nak egy-egy költeményhez fűzött jegyzete néha kis értekezéssé nőtt, amelyben nemcsak a vers szövegfilológiai egybevetését adja, de mindazt, amit évtizedek alatt arról a költői műről a tudomány felhalmozott. Ezerkivül elérhető összes fordításának, zenei vagy képzőművészeti feldolgozásának bibliográfiai adatait közli, a 2. és 5. kötetben többek között adja a *Toldi-trilógia* teljes bibliográfiáját a mondai anyag-tól kezdve a kötet megjelenéséig, a 6. kötetben a szétzört „zsengék” találhatóak. A 7. kötet a SHAKESPEARE, a 8—9. az ARISTOPHANES-fordításokat tartalmazza RUTKAY Kálmán, ill. KÖVENDI Dénes aprólékos gonddal, a műfordítás genezisébe behatoló szövegkritikai és tárgyi jegyzeteivel; a prózai dolgozatokat a 10. és 12. kötet öleli fel (KERESZTURY Dezsőnek gondozásában).

BALASSI Bálint *Összes művei* (1951—55, 2 kötetben) ECKHARDT Sándor összeállításában és jegyzetapparátusának kíséretében BALASSI levelezését is felölelve, a *Credulus és Júlia* teljes szövegének kivételével (a kiadás után néhány évvel később fedezték fel), jelentek meg. Ugyancsak ECKHARDT Sándornak köszönhető RIMAY János *Összes műveinek* (1955) a levelezéssel együtt kiadott kritikai edíciója. Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* (1955) c. művét is ECKHARDT dolgozta olyan filológiai felszereléssel, hogy a kiadvány önmagában is kritikai kiadásunk díszje.

JÓZSEF Attila műveinek kritikai kiadása 1952-ben indult meg SZABOLCSI Miklós

⁵ Magy. Tud. Akad. Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közl. 5. köt. 1954. 239—241. l.

és WALDAPFEL József szerkesztésében. A verseket tartalmazó első két kötetnek második javított és bővített kiadása (SZABOLCSI Miklós gondozásában) már 1955-ben szükségessé vált; hogy mi tette sürgetővé az új kiadást, arra a szerkesztő válaszolt: „József Attila kézírati hagyatékának, a Független Magyarország irattárával együtt a fasiszták elől eldugott része az első kötet nyomtatásának befejezése után került elő. Ez a nagyértékű anyag nagyobbrészt késői versek, töredékek, rögtönzések fogalmazványait foglalja magában... az első kiadás lezárása óta több napilap- és folyóiratközlésre akadunk, amelyek pontosabbá tették kiadásunkat”.⁶ JÓZSEF Attila prózai munkáinak (cikkek, tanulmányok, vázlatok) gyűjteménye a kritikai kiadás 3. kötete. (Ugyancsak SZABOLCSI Miklós rendezte sajtó alá.)

A következő, 1953. évben új kritikai kiadást indított meg az Akadémiai Kiadó: BATSÁNYI János *Összes műveit KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor szerkesztésében*. Az 1. kötet BATSÁNYI csekély számú versét tartalmazza, bőséges és gondos jegyzetanyag kíséretében; a 2—3. kötetben (1960—61) a prózai művek találhatóak. A levelezéssel a kiadók még adósak! (Az első kötetről egyébként a *Magyar Könyvszemle* már beszámolt.⁷)

A kritikai kiadások 1955-ben is jelentős termékekkel gyarapodtak. Ekkor jelent meg ADY Endre *Összes műveiből* a prózai művek 1—2. kötete, amely az 1897-től 1902-ig terjedő évek újságikk- és tanulmány-anyagát öleli fel FÖLDESSY Gyula összeállításában. A sorozatot a 2. kötet után egyelőre abba kellett hagyni, mert jelentős számú olyan szignálatlan cikk került a kötetekbe, amelyek szerzője nem ADY Endre volt. Mindenesetre rendkívüli érdeklődéssel tekintenek a magyar irodalomtudomány művelői ADY Endre lírai termésének remélhetőleg hamarosan megjelenő kritikai kiadása elé. Az 1955. év másik kimagasló eredménye FAZEKAS Mihály *Összes műveinek* 1—2. kötete volt JÚLÓV Viktor és KÉRY László szerkesztésében. A kiadásnak különös gonddal szerkesztett része a *Lúdas Matyi* jegyzetanyaga és szövegösszehasonlítása. A műértékét nagymértékben emeli FAZEKAS leveleinek összegyűjtése, valamint a prózai munkák és a kétes hitelességű versek és prózai részek közlése.

Irodalmunkban az első kritikai kiadás, amely klasszikus prózaíró műveit öleli

fel, MIKSZÁTH Kálmán *Összes műveinek* 1956-ban megindított és nagy körültekintéssel szerkesztett edíciója, BISZTRAY Gyula és KIRÁLY István gondozásában. Eddig megjelent 28 kötete nemcsak a majdnem tökéletes kritikai kiadás lehetőségét merítette ki, de jegyzeteivel mintegy a hiányzó *Mikszáth Múzeumot* is helyettesíti. Első 24 kötete az író regényeit és nagyobb elbeszéléseit foglalja magában, az eléggé nem dicsérhető levelezés-anyagot (MÉREI Ferencné JUHÁSZ Margit szerkesztésében), mint a sorozat 24—26. kötetét, éppen nem szerencsésen két műfaj (a 27. kötettől kezdődik a kisebb elbeszélések gyűjteményes feldolgozása) közé ékeltek. A sorozat 51. kötetével veszi kezdetét a publicisztikai jellegű MIKSZÁTH-írások feldolgozása (benne az ifjúságnak szánt csodálatos hangulatú mesekincsel). A sorozat majdani utolsó kötete a teljes MIKSZÁTH-bibliográfiát tartalmazza, amelynek cédulaanyaga a munka megindulásától kezdve a szerkesztők rendelkezésére állt. A kritikai kiadásból bibliopapíron jelentettek meg újabb, összevont lenyomatokat, ezenkívül a kritikai jegyzetek nélkül is kiadták a nagyközönség részére, amit a JÓKAI-kritikai kiadásnál szintén megismételtek.

A kritikai edíciók történetében majdnem olyan nagy a jelentősége VÖRÖSMARTY Mihály *Összes műveinek* (HORVÁTH Károly és TÓTH Dezső szerkesztésében), mint annak idején GYULAI kritikai VÖRÖSMARTY-kiadásának. Ha tekintetbe vesszük, hogy majdnem egy század telt el az 1884-i kiadás óta, értékelhetjük az új edíció rendkívüli fontosságát. (1—2: 1960; 3: 1962 Kisebb költemények; 9: 1962 a drámai művek első darabja, *A bujdosók* összes változatait tartalmazza [FEHÉR Géza feldolgozása]; 4: 1963 a nagyobb epikai művek első darabja, benne VÖRÖSMARTY korai epikai kísérletével, *A hűség diadalával* és a *Zalán futásával* [HORVÁTH Károly és MARTINKÓ Ferenc szerkesztése].)

1962-ben a *Hétköznappokkal* indult meg JÓKAI Mór *Összes műveinek* kritikai kiadása (NAGY Miklós szerkesztésében és több közreműködő munkatárs bevonásával), amelyből eddig 16 kötet jelent meg (*A fekete gyémántok* volt az utolsó) a kritikai kiadások szokásos formátumától eltérően, regényszerű kiállításban. (Kritikai jegyzetek nélkül is forgalomba hozták.) 1963-ban kezdtek el JUHÁSZ Gyula *Összes műveinek* kritikai kiadását (PÉTER László gondozásában), amelyből a *Versék* 3 kötete már megjelent, tetszetős kiállításban. JUHÁSZ Gyula szépprózája, tanulmányai és drámai művei, valamint elmaradhatatlan levelezése még jelentős

⁶ JÓZSEF Attila *Összes művei*. 1. Versék. 1922—1928. 2. jav. és bőv. kiad. Bp. 1953, Akadémiai Kiadó. 362. l. *Magy. Könyvszle*. 1955. 3. sz. 251—252. l. (HANKISS János bírálata.)

mértékben emelni fogja a kritikai kiadás irodalomtörténeti becsét.

A magyar kritikai edició elméletével és történetével foglalkozó irodalomból, mint forrást, három művet emelhetünk ki. MERÉNYI Oszkár úttörő jellegű tanulmányában⁸ nemcsak a hazai kiadástörténetnek nyugtázta az őt megillető tudományos rangot, de egyúttal a nemzetközi kiadástudományi irodalommal is párhuzamba hozta, a magyar törekvéseket mintegy az európai kiadástörténet vérkeringésébe ömlesztve. Két évtizeddel később HORVÁTH Károly *A kritikai kiadások kérdéséről* értekezve⁹ figyelemre méltó következtetéseket von le a magyar kritikai kiadások fejlődése alapján. Végül jelentős lépésnek tekinthető az Akadémia Textológiai Bizottságának önállóan megjelent szabályzata, amely a szövegkritikai kiadásokban a mai, egyelőre végleges helyzet kodifikálását jelenti.¹⁰

Nagy adósságaink és mulasztásaink vannak még mindig a kritikai kiadások terén, ilyenek pl. a magyar stilromantika első képviselője, BARÓTI SZABÓ Dávid (több száz kiadatlan verse hever kéziratban), VIRÁG Benedek, KÖLCSEY Ferenc, KATONA József, KEMÉNY Zsigmond, SZIGLIGETI Ede, MADÁCH Imre, VAJDA János, PÉTERFY Jenő, HORVÁTH János, KRÚDY Gyula, MÓRICZ Zsigmond, SZABÓ Dezső, KAFFKA Margit, BABITS Mihály, KOSZTOLÁNYI Dezső, TÓTH Árpád, SZABÓ Lőrinc; noha a VARJAS-féle PETŐFI-kiadástól (1948) napjainkig több kritikai (kötet) kiadás jelent meg, mint az előző száz év alatt összesen.

KOZOCSA SÁNDOR

Lamb, Lynton: Drawing for illustration. London, 1962, Oxford University Press. 211 l., 24 t.

LAMB hivatásos festő és illusztrátor, 30 éves gyakorlattal rendelkezik a tipográfia, metszetkészítés, litográfia területén; egyik bélyegtervét a közelmúltban nemzetközi zsűri a világ legszebb bélyegének minősítette. Több könyvet írt; az egyik egyetemen is működik. Nagy várakozással vettük tehát kezünkbe a pompás kiállítású kötetet.

⁸ MERÉNYI Oszkár: *Kiadástudomány*. Műhely, 1937. 138–145. l. Önállóan is megjelent: Pécs, 1937, Szerző kiadása. 20 l. (Műhely-füzetek I.)

⁹ *Világirod. Figy.* 1958. 2. sz. 136–146. l.

¹⁰ *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Textológiai Munkabizottságának közreműködésével összeállította: HORVÁTH Károly. Megvitatta és elfogadta az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Irodalomtudományi Bizottsága. Szerkesztési irányelvek. II. Bp. 1962, Akadémiai Kiadó. 32 l.

Várakozásunkban nem csalódtunk. A szerző nemcsak nagy tudással rendelkező szakember, hanem szisztematikus gondolkozó is. Könyvének egész felépítése kitűnő formaérzékre és rendszerező képességre mutat. Nagy irodalmi tájékozottságról is tanúskodó esztétikai fejtegetés után — azon sarkalatos elv alapján, hogy az illusztrátornak szoros együttműködésben kell dolgoznia a szerzővel, a kiadóval és a nyomdával — *Az illusztrátor és a szerző*, *Az illusztrátor és a kiadó*, *Az illusztrátor és a nyomda* című fejezetek köré csoportosítva adja elő mondanivalóját.

Az egész könyv súlyát a jól megfogalmazott esztétikai alapvetés adja meg. Vezető gondolata, hogy az illusztráció nem reprodukálás, hanem alkotó művészet. Jelmondatává teszi JOHNSTON szavait: „Nothing is reproduced, something different is produced.” Az illusztrátornak alkalmazkodnia kell a mindig új utakat kereső nyomdai technika követelményeihez, de sohasem hagyhatja figyelmen kívül az esztétika törvényeit, mert az illusztráció nem valami sajátos elveket követő és külön értékelés alá eső válfaja a rajznak, hanem művészet a legjavából, amelyet a legnagyobb mesterek is műveltek. Mi adja meg mégis az illusztráció lényegét? Az, hogy az idea, amelyet kifejez, már korábban létezett vagy létezhet függetlenül képzőművészeti ábrázolásától. Az alapvető idea irodalmi megfogalmazása vagy megfogalmazottsága azonban nem jelent lényeges változást az illusztrátor munkájában. Az illusztrátor képzőművész, aki saját művészetének törvényei szerint jár el, sajátos feladata csak az, hogy mintegy párhuzamosan haladva az íróval, a maga eszközeivel is gazdagítsa a művészi hatást, a műélvezetet.

Az illusztrálást egyáltalában az teszi lehetővé, hogy a kiinduló pont a művészi kép, a „látomás” ugyanannak a fantáziának a terméke az írónál és a képzőművésznél egyaránt. Különbség közöttük tulajdonképpen csak annyi, hogy az írónál nagyobb szerepet játszanak a szóasszociációk, a képzőművésznél viszont a képek. A festő mindenhez, ami testi vagy lelki szeme elé kerül, régebben látott képek — igen sokszor művészi alkotások — asszociációit fűzi hozzá. A festői asszociációk kiváltóit az illusztrátor esetében az írónak egy-egy szemléletes leírása: „egy pár kertész-kesztyű a padon”, „alvó macska az orgonabokrok alatt” vagy „egy nő sírástól magadtól szemé”. A szemléletes leírás nyomán támadt lelki kép az asszociáció fonálán magához vonzza a régebben valóságosan látott hasonló képek sorát, amelyekből azután megfelelő válogatás

és kombinálás útján kialakul az illusztráció.

A festői asszociáció feltétele a sok régebben megfigyelt kép emléke. Ezért ajánlja LAMB az illusztrátornak, hogy másolja szorgalmasan a nagy mesterek alkotásait, tanulmányozza a mesterművek reprodukcióit, nézzen fényképeket, de főleg készítsen sok-sok vázlatot a mindennapi életben látottakról.

LAMB könyvének talán legértékesebb, de mindenesetre legérdekesebb részei azok, amelyekben saját tapasztalatait, munkamódszereit írja le. Külön fejezetben foglalkozik például azzal, hogy milyen hatást gyakorolt rá, mint illusztrátorra a *Bovaryné*. Részletesen leírja, hogy miképpen gyűjti össze és rendezi az ábrázolás tárgyának helyére, idejére, jellemére vonatkozó adatokat.

A továbbiakban LAMB már a tiszta gyakorlat és a technika alapjaira helyezkedik. A *szervő és az illusztrátor* című fejezetben a költői és a festői kép viszonyáról beszél, és főképpen azt igyekszik megérteni, hogy mit érdekes, mit célszerű illusztrálni és mit nem. A *kiadó és az illusztrátor* cím alatt sorra veszi az illusztráció fajtait, a regény-, az életrajz-, a gyermekkönyv- stb. illusztrációt, megjelölve mindenütt azokat a sajátos követelményeket, amelyekre ezek a műfajok támasztanak a képzőművészettel szemben. A *szervő és a nyomda* című részben végül a különböző technikai eljárásokat ismerteti nagy szakértelemmel és világos szövegezésben.

Bármiről ír is LAMB, minden sorából kiütöközik a sok évtizedes gyakorlat, amelyet át akar adni, hogy segítsen művészársain. Ez a legfőbb értéke; de néha talán hátránya is. Az illusztrátornak a kiadólév folytatandó tárgyalásairól szólva például egy minta-párbeszéd szövegét is közli, ami lehet nagyon hasznos, de valahogy nem illik ahhoz a magas, tudományos színvonalú hangvételhez, amellyel könyvét elkezdi. Vagy csak mi szoktunk el már a tőkés világ üzleti életében szokásos „át-ejtésektől”, amelyekre LAMB illusztrátor-olvasóit elő akarja készíteni?

TAKÁCS MENYHÉRT

Horvat Josip: Povijest novinstva hrvatske 1771—1939. Zagreb, 1962. 439 l.

A *Biblioteka novinarskij djela* sajtótudományi sorozatban megjelent mű jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy szerzője hivatásos újságíró, vezető sajtóorgánomoknak, az *Obzornak* és a *Jutarni Listnek* hosszú éveken át volt szerkesztője, s mint ilyen, az újságíró elevenségével érzékelt, és a szerkesztőségek

kulisszatitkainak ismeretében dolgozott fel sok korabeli eseményt. Ugyanakkor azonban, mint több történeti biográfia és korrajz írója elmélyült levéltári kutatásokkal derített fel sok eddig ismeretlen adatot, és a történetész szemszögéből állapított meg számos összefüggést.

Jelen munkája, amely korábbi feldolgozásainak némileg kiegészített publikációja, érdemben a horvát sajtó 1771 és 1939 közé eső időszakával foglalkozik, lényegét tekintve a horvát polgári sajtó történetének áttekintése. A munkásmozgalmi lapokat csupán regisztrálja, társadalmi hátterük és hatásuk ismertetésére nem tér ki. Ennek oka az, hogy amint erre az előző szerzője, Vaso BOGDANOV történetész utal — a sokáig illegálisban működő és a háborús események által is fokozottabban érintett munkásmozgalmi sajtó dokumentumainak összegyűjtése és a feldolgozás előkészítése még nem fejeződött be, és így a sajtótörténet ezen fejezetét a kiadó külön tanulmánykötetben fogja publikálni.

Bár Josip HORVAT műve műfaját tekintve sajtótörténet, a feldolgozás rendszeressége és a horvát történelem sajátos adottságai folytán a hírlapírás fejlődésének keretei között egyben a horvát nép politikai történetéről is szemléletes képet kapunk. A horvát politikai glóbusz felszínét az utóbbi két évszázadban döntően befolyásolta a Magyarországgal való állami és gazdasági kapcsolat, illetve a két ország feudális rétegének érdekösszege, a horvát uralkodó osztályoknak az ausztriai ház iránti hagyományos lojalitása, illetve a horvátoknak az osztrák kormányzat részéről a magyar törekvések ellen-súlyozására való felhasználása, a délszláv testvériség eszméjének különböző formában való felmerülése, ill. az önálló horvát állam létrehozására irányuló mozgalmak. E kristályosodási központoktól eltekintve a horvát politikai élet az idők haladtával egyre jobban differenciálódott, és még a munkásmozgalom kifejlődése előtt is a feudális, konzervatív-klerikális csoportosulásoktól kezdve a különböző mérsékelt és liberális irányokon keresztül a szabadgondolkodó radikalizmusig minden árnyalat képviselve volt benne. A politikai élet spektrumának ez a bonyolultsága és folytonos változása, benne a kiemelkedő személyiségek, nem utolsósorban az újságírók felfogásának a különböző tényező hatása alatti alakulása döntően befolyásolta a hírlapírást, és annak összképét ugyancsak bonyolultta, mozgalmassá, de egyben nehezen kismérhetővé tette.

A mű négy fő fejezetre tagozódik. A horvát újságírás kezdeteit tárgyaló

fejezet 1771-től, az első latin nyelvű horvátországi hírlap, az egyébként fenn nem maradt *Ephemerides Zagrabienensis* megjelenésétől 1835-ig, Ljudevit GAJ, az illirizmus vezérének fellépéséig tárgyalja a fejlődést. A korszak főbb eseményei, az *Agramer Deutsche Zeitung*, az első német nyelvű horvát lap (1786), a *Kroatischer Korrespondent*, az első fennmaradt újság, (1789), a francia megszálló katonaság által kiadott, zadari *Kraljski Dalmatin*, az első horvát nyelvű (ill. horvát—olasz nyelvű) lap (1806), valamint a hosszú életű (1830—1918) *Agramer Politische Zeitung* megjelenése.

A horvát sajtótörténet második időszakát (1835—1860), a nemzeti újjászületés korszakát a nemzeti nyelv kiművelésért és uralomrajuttatásáért folyó harc, az illír mozgalom kifejlődése és lehanyagolása, a „magyarón” irányzat feltűnése, az 1848/49-i nemzeti forradalmi mozgalom, a szabad sajtó megvalósulása, majd a hazai reakció felülkerekedése és az abszolutista kormányzati rendszer visszatérése — a sajtókapitalizmus kialakulása jellemzi. A korszak első részének vezető egyénisége mind a politika, mind a zsurnalisztika terén GAJ, az általa létrehozott első modern lap a *Narodne Novine* (melléklapja a *Danica* — 1835). Ebben az időszakban jelent meg többek között az első vidéki lap, az eszéki *Jeka od Osieka* (1841), az első cenzúrázatlan horvát lap, a Belgrádban kiadott *Branislav* (1844). A 48-as új lapok között a legjelentősebbek a *Saborkse Novine* az első pártlap, a *Slavenski Jug* és a *Prijatelj Puka*, az első demokratikus néplapok, a gazdasági és irodalmi hetilapok közül a német *Der Lucifer*, az olasz *L'Avennire*.

A harmadik időszak 1860-tól 1903-ig terjed. A politikai élet domináló eszméje a magyar—horvát kiegyezés megkötése, illetve fenntartása, mozgató erői a pártok, a sajtótörténet ezen szakasza ennek megfelelően a pártsajtó kora. Első lapja az Edvard VRBANČIĆ szerkesztette, a horvát államiság nagy apostola, STROSSMAYER által is támogatott, nevét és megjelenési helyét többször változtató *Pozor-Obzor*, a későbbiek során a nemzeti párt lapja. Jelentősebb lapjai a Bécs felé orientálódó *West und Ost*, az első részvénytársaság által kiadott lap, a *Domobran*, az első jelentősebb politikai élclap, a *Zvekan*, a STARČEVIĆ—KVATERNIK-féle radikális autonomista csoport lapjai, a *Hervat* és *Hrvatska*, a klerikális *Dalmazia Cattolica-Katolické Dalmatia*, a tenger mellék Ellenzéki Klubjának nemzeti összefogást hirdető lapja, a *Sloboda*, a kiegyezést támogató arisztokratikus csoport lapja, a *Die Drau* (innen indult el a liberális irányú

újságírás kiemelkedő alakjának Josip FRANKnak az életpályája), a dubrovnik *Crvena Hrvatska*, a sokoldalú és harcoss ellenzéki újságíró, Fran SUPILO lapja, amely később a horvát cenzúra elől Fiumébe költözött, nevét *Riječki Novi Listra* változtatva. 1874-ben jelent meg az első munkáslap, a kétnyelvű *Radnički Prijatelj* — *Der Arbeiterfreund*. Nagy jelentőségre emelkedett végül a RADIĆ-féle irányzat, a későbbi horvát parasztpárt lapja, a *Dom*.

A horvát újságírás utolsó szakasza, a magyarosító irányzat ellenhatásaként ki-robbant 1903—4. évi forradalmi mozgalmakkal, a két évtizedes KRUEN HÉDERVÁRY báni kormányzat bukásával, illetve a szerb—horvát koalíció uralomrajutásával kezdődik. Az újságírás kinőtt a pártkerektekből, a sajtó elsősorban a korszerű tájékoztatás szolgálatába szegődött, és főleg az annexió és a Balkán-háborúk következtében radikalizálódott. A korszak új lap-alapításai közül kiemelkedik a jogpártból kivált progresszív csoport lapja, a *Pokret*, a radikális szabadgondolkodó ifjúság lapja, a *Val*, az első illusztrált filléres bulvárlap, a *Novosti*, a szociáldemokrata párt lapja, a *Slobodna Rieč* (1902). Az első világháború alatt a horvát hírlapok általában Szerbia iránti rokonszenvről és a délszláv egység iránti vágyról tettek tanúságot, és a cenzúra részéről sok zaklatásban, betiltásban volt részük. Kedvezőtlen volt a horvát sajtó helyzete az államfordulat utáni első időben is, amikor a katonai kormányzat gyakorolt nyomást a sajtóra. A 20-as években a szerb hegemonia ellen védekező autonomista irányzat dominálta a sajtót. Az új jugoszláv államban a régi horvát lapok egy része újraéledt, másrésztük fuzionált, néhány új lap is alakult (az irányzatát többször változtató népszerű *Hrvatski List*). 1922—1929 között legális lapként jelent meg a kommunista párt lapja, a *Borba* (ezt megelőzőleg 1919 nyarán rövid ideig élt az első kommunista lap, az *Istina*). A szerb—horvát ellentétet a király 1929-ben nyílt diktatúra bevezetésével kívánta felszámolni, amely ismét béklyóba verte a horvát újságírást. A diktatúra megszűnt (1935) és a második világháború kitörése között nem változott a sajtó arculata.

A horvát politikai élet alakulása az első világháború végéig szoros összefüggésben állott a magyarországi fejlődéssel. Ezen a horvátokra nézve negatívnak minősülő kapcsolatok hangsúlyozásán kívül a műben magyar vonatkozás alig találunk. Foglalkozik a KOSSUTH—GAJ-féle 1845-i tárgyalások után jelentkező

sajtópolémiával, a *Buda—pesti Híradó* 1845. decemberi számaiban megjelent, az illír irányszatot bíráló bárdolatlan támadással, megemlíti pl. azt, hogy a *Novosti* lap mintaképe a budapesti *Az Est* volt. Bár a mű a horvát zsurnalisztika története, már csak témájának teljesebb kifejtése érdekében is indokolt lett volna, a jugoszláv állam egyéb nemzetiségei, esetleg a volt monarchia hírlapjainak kapcsolódó vonatkozásaira is kitérni.

Noha a munka tudományos alapozású, jelentős forráshivatozással ellátott monográfia, a szerző bevezetésében hangsúlyozza a téma népszerűsítésére, a széles olvasótömegek érdeklődésének kielégítésére irányuló szándékát. E célt szolgálják a négy fejezet végén a szemelvények (lapprogramok, vezércikkek, riportok), a nevezetesebb hírlapok fejléceinek és címlapjainak a fénymásolatai, kiemelkedő újságírók képei. Mindezek, valamint eleven szemléletes stílusa folytán a mű nemcsak tanulságos, hanem érdeklődést keltő olvasmány is.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Csehi Gyula: Munkásosztály és irodalom. Tanulmányok és cikkek. Bukarest, 1963, Irodalmi Könyvkiadó. 525 l.

Napjainkban egyre jobban előtérbe kerül a szocialista irodalom hagyományainak napfényre hozása. PÁNDI Pál *El-süllyedt irodalom* című kötete, ILLÉS László *Egy elfelejtett költőnemzedék* című tanulmánya s a közelmúltban, SZABOLCSI Miklós tollából megjelent *Fiatallételek indulója* ennek az igénynek a jegyében születtek.

CSEHI Gyula Romániában megjelent gazdag tartalmú kötete, mint címe is mutatja, a szocialista irodalom keletkezésével, történetével, fejlődésével foglalkozik. A négy fő fejezet: 1. A munkásirodalomról, 2. A szocialista irodalom Romániában, 3. A szovjet irodalom tűzkeresztsége, 4. Az irodalomtudomány műhelyében.

Az első fejezet bevezetőjében a kommunista irodalmi hagyaték értelmezésének elvi kérdéseivel foglalkozik. Két „nézet” szintézist tartja alapvetőnek: egyrészt a kommunista irodalom konkrét vizsgálatát a két világháború közötti időszakban, másrészt pedig az előbbtől, az irodalomtörténeti vizsgálatról eltérően a kérdés teoretikus megközelítését. Ez utóbbi azt jelenti, meg kell vizsgálni, milyen törvényszerűségek alapján keletkezett a tanulmányozott áramlat, melyek létrejötteinek okai, előzményei, hogyan tudatosodtak világnézeti és esztétikai alapvonásai, mi a szerepe a szocialista irodalom későbbi fejlődésében.

A továbbiakban a proletáriróadalom fogalmát határozza meg a következőképpen: „A jelenleg uralkodó terminológiai tisztázatlanságban szükségesnek tűnik ezt a megjelölést a két világháború közötti időszak tudatosan kommunista ideológiai megalapozottságú, a kommunista pártok eszmei és szervezeti iránymutatását követő és bizonyos mértékig szervezeti formákat is öltött irodalmi mozgalmára, e mozgalom képviselőire és műveikre vonatkoztatni.” Alátámasztásul egy neves német munkásíró, Adam SCHARRE 1929-i talaló meghatározását idézi: „A szocializmus szempontjából jelenleg munkásköltészetben lényegében azt a költészetet értjük, amely a munkásosztály társadalmi létéből és tudatából kiindulva alkot, vagyis egy olyan osztály létéből és tudatából indul ki, amely a világtörténelemben először vezeti az osztályharcot minden az ember által való kizsákmányolásán alapuló osztályrétegződés végleges felszámolásáig...” Végül pedig LENIN szavaira hivatkozik, amelyek szerint „az irodalmi ügynek az egyetemes proletárium részvévé, kerekcskéjévé, csavarává kell válnia”, s a következőkben e szemlélet alapján vizsgálja a munkásélet ábrázolását a XIX. század irodalmában. HUGO, RIMBAUD, BAUDELAIRE, BALZAC, DICKENS, ZOLA idézése mellett visszatekint egy XII. századi elbeszélésre, CHRÉTIEN DE TROYES *Yvainjére*, amelyben az első „nagyipari munkásábrázolás” rejlik.

A következőkben felvázolja a munkásirodalomtól a szocialista irodalomig vezető szakaszt. Foglalkozik általában a két világháború közötti proletáriróadalmakkal, megállapítva, hogy a proletáriróadalom ideológiájában, szervezeteleg és nem ritkán tematikájában is jellegzetesen internacionalista irodalmi áramlat; konkrétan foglalkozik a proletáriróadalmak fejlődésével a legalitás és az illegálitás körülményei között, részletesen elemezve BARBUSSE *Tűzét*; ezután külön cikkek következnek: *Marx és Heine*, *Tolsztoj és a proletárharc*, *Vers, eredj, légy osztályharcos* (JÓZSEF Attiláról) és végül ARAGON regényéről.

A következő fejezet a romániai szocialista irodalommal foglalkozik. Részletesen értékeli a *Contemporanul* fontos szerepét, Alexandru SAHIA „élő hagyatékát”. A magyar nyelvű szocialista irodalom kutatói számára is fontos részeket találunk itt. Külön cikkekben foglalkozik NAGY István munkásságával, a mártírhalált halt SALAMON Ernő költészetével, végül SZILÁGYI Andrással, az *Új pásztor* írójával, akinek könyvét az irodalomtörténet mint az első magyar nyelvű proletárrégényt tartja számon.

A harmadik fejezetben bő dokumentációval részletesen ismerteti a szovjet irodalom tűzkeresztségét, áramlatait, fejlődését 1917-től kezdve. Elemzi a szocialista realizmus jelentkezését, ismérveit; GORKIJ, MAJAKOVSKIJ és mások alkotóművészetét. Fontos és érdekes fejezet *A szocialista realizmus és a jelenkori világirodalom sorsa* című, továbbá a *Fegyvertársak és barátok* (LENIN és a haladó nyugati írók) amelyben JOHN REED óriási jelentőségű könyvével, továbbá WELLS-szel és SHAW-val foglalkozik; végül pedig a *Lenin alkotóműhelyében* című cikk.

A negyedik, utolsó fejezet elméleti kérdéseket tartalmaz: MARX és az esztétika, FRANZ MEHRING hagyatéka, a realizmus problémái, összehasonlító irodalom — világirodalom.

CSEHI Gyula könyve annyi problémát vet fel, hogy szinte lehetetlen egy ilyen rövid cikk keretében akár hozzávetőleges alapoossággal is ismertetni. Ha nem is értünk egyet vele minden részletében, akkor is megállapíthatjuk, hogy a könyv rendkívül jelentős állomás a szocialista irodalmi hagyaték feltárásának nagy munkájában.

Mgy

Krúdy világa. Gyűjtötte és írta TÓBIÁS Áron. Bp. 1964, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 730 l.

Nem lehet kitérni előle; le kell írni az első gondolatot, amely önkéntelenül felőlök, amikor kézbe vesszük TÓBIÁS Áron könyvét, a valóság-mese rabulejtő tájaira vezető kalauzt, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár új kiadványát, a *Krúdy világa* c. kötetet. Minden nagy író világot teremt vagy újraterezt. És vannak írók, akik olyan tárgyilagos távlatból alkotják meg ezt a világot, hogy a műben elvész és feloldódik az alkotó. Ezeknek az íróknak az életműve, nem pedig élete, az alkotó ember, és nem annak modellje az, ami érdeklődésünket szinte monopolisztikus kizárólagossággal leköti. Ilyen — csak példaképpen — SHAKESPEARE, GORKIJ, ARANY János. És vannak írók, akik önmagukat, életüket, környezetüket úgyszólván beleépítik abba a világba, amelyet megjelenítenek. És itt kell a megértéshez, — és ami ezzel egyenértékű, — a mű teljes élvezetéhez belemerülni abba az életbe, ismerni azt a környezetet, bejárni azokat a tájakat, amelyek elé az író a tükröt tartotta. DANTE *Divina Commedia*-ja, PROUST és főleg KRÚDY életműve igazi közelségbe csak akkor kerül hozzánk, ha újra bejárjuk azt a világot, amelynek motívumai újraterezt

tődnek a műben. Milyen találó tehát az „öszülő debreceni férfiú”-nak, PEREPATITS Antalnak, KRÚDY „elsőszámú és legfanatikusabb rajongójának”, szerinte közhelyszerű megállapítása: „filologia és Krúdizmus teljesen ellentétes fogalmak”. Nos, TÓBIÁS Áron vállalkozott arra, hogy a jelenlegi és leendő krúdysták számára ennek a világnak teljességét bemutassa. Emlékezéseket, vallomásokot, leveleket, fényképeket gyűjtött össze az igazi krúdystát jellemző sokoldalúsággal, vigyázva arra, hogy a világ minden színe, íze és illata, derűje és szomorúsága, ereje és ellágyulása KRÚDYhoz méltó pontossággal rögződjék.

Időszerű volt a feladatvállalás; a világ résztvevői, tanúi közül nem egy már nem veheti kézbe a tanúvallomásáról készült pontos jegyzőkönyvet. Mostanában temetjük az „Elnök urrá” nőtt „kicsit”, a drága BALLA Ernőt, a bölcsé nemesedett gentry író, CSATHÓ Kálmánt, az újságíró tömegárúját legszebb irodalomná cizelláló KEL-LÉR Andort. És időszerű volt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár részéről a kiadásra vállalkozni. (Sajnos lebecsülte az érdeklődők számát, szűken mérte a példányszámot.) Az ún. és mérhetetlenül meddő elvi tisztázás helyett a könyvtár megmutatta, hogy mi is az irodalomtörténeti dokumentáció. Dokumentumokat tett a kötetben hozzáférhetővé, amelyeknek értékelése, feldolgozása egész irodalomtörténetész generációk számára könnyíti meg a KRÚDY világába való elmélyedést. Ezt csak azért lehetett elérni, mert valóban hiteles — eredeti és nem eredeti — dokumentumokat közöl a kötet. Ezt a hitelességet nagymértékben a KRÚDY-család felelősségtudata tette lehetővé. Nemesak tehetséggel elevenítik meg emlékeiket, hanem tudatában voltak annak is, hogy kendőzés nélkül kell elmondani mindent, a kispolgári álkegyelet és álszemérem nélkül kell közreadni minden levelet, — így például PILISI Róza levélgyöngyszemét — feljegyzést, hogy az óriási KRÚDY olyanak maradjon meg, amilyen tényleg volt.

Irodalomtörténeti dokumentáció a gazdag kötet. Milyen kár tehát, hogy a további kutatás dolgát megnehezíti a szerkesztő. Talán még belefért volna a kötetbe annak felsorolása, hogy a közölt dokumentumok eredetije vagy első közlése hol található. Mégis köszönet és elismerés a nagyon szép kiállítású könyv szerkesztőjének, TÓBIÁS Áronnak, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak és mindenkinek, — a felsorolás túl hosszú lenne — aki közreműködött KRÚDY világának teljes életrekeltésében.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Collison, Robert L [ewis]: Modern business filing and archives. A guide to current practice. London—New York, 1963, E. Benn—J. de Graff. 237 l.

COLLISON új munkájában, amely az üzleti és hivatali irattárak raktározási kérdéseit tárgyalja, sok értékes szempontra hívja fel a könyvtárosok figyelmét. Elsősorban — a tárgyból adódóan — a kinyomtatványok és a nem-könyv-, ill. nem-folyóiratjellegű dokumentumok korszerű tárolásához nyújt nagy segítséget.

A gazdaságos raktározás kérdéseit elemezve jut el a laterális és vertikális raktári rendszerekig, azaz a dokumentumok *egy-más mellett*, ill. *egymás mögött* álló vagy függesztett tárolásáig. A tároláshoz szükséges különböző tasakok, tartók, borítók, fiókok, szekrények stb. részletes ismertetése után tér ki a raktározásban alkalmazott vizuális indexek használatára. Az indexek átlátszó műanyag bevonattal készülnek, s az elrendezési módnak megfelelően jelölik a fiók vagy egyéb tartó tartalmát. Az indexeken különböző színekkel különböző szempontok jelölhetők, ezzel biztosítva a könnyű eligazodást az anyagban. Ismerteti a vizuális indexek egyéb felhasználási területeit is, így a „strip-index”-et, a kardexet és egyéb, könyv vagy katalógus formájú variációikat.

Mind a laterális, mind a vertikális raktározási rendszer optimális helykihasználást biztosít, megfelelő szekrényekkel lehetőséget ad a kompakt raktározásra is. Ilyen módon raktározhatók a könyvek, filmek, filmszívek, gramofonlemezek, illusztrációk, képek, rajzok, nyomatok, diapozitívek, térképek, tervrajzok, mikrofilmek, mikrokarttyák, negatívak, újságok, újságkivágatok, brosrák, folyóiratok, stencilek, vállalati prospektusok. COLLISON részletesen tárgyalja ezek legcélszerűbb tárolási módjait, a tároláshoz szükséges polcok, szekrények anyagát, különös tekintettel az illető dokumentum tűz, nedvesség, por stb. iránti érzékenységre.

Ezek után a szerző a dokumentumok betűrendes, földrajzi, szakrendi és numerikus elrendezési módját ismerteti, felsorolva előnyeiket és hátrányaikat egyaránt, példákat hozva a helyes besorolásra.

A harmadik rész az üzleti életben szükséges szervezési kérdésekkel, a vállalati archívumok, irattárak építésetileg megfelelő elhelyezésével, világítási és szellőztetési problémáival, az irodák megfelelő berendezésével, a bútordarabok, raktári célokat szolgáló szekrények, polcok megfelelő elhelyezésével, a közlekedő tér jó kihasználásával foglalkozik. Ismerteti az iktatási munkával megbízott személyzet szervezeti felépítését, a követelményeket,

amelyeknek meg kell felelniök, és a fiatal munkatársakkal való foglalkozás, gondoskodás formáit.

A negyedik részben a szerző részletesen tárgyalja a cégek, üzemek, vállalatok, intézmények archivális feladatait és az ezzel járó indexelési és fotóduplikációs munkákat.

A kötet végén különböző, nagyon hasznos felsorolásokat találunk. A szerző ismerteti azokat a könyvtárakat, illetve hivatalokat, ahová tárolásra letétbe helyezhetők a már nem használt dokumentumok. Felsorol 79 angol céget, amelyek a tárgyalta irattári felszereléseket gyártják. Számbaveszi továbbá az ügyvitellel és gépesítéssel foglalkozó konferenciákat, üléseket, intézményeket és egyesületeket.

Kár, hogy a 25 tételből és 10 folyóirat legfrissebb évfolyamaiból álló bibliográfia kizárólag angol nyelvű forrásokat dolgoz fel, s figyelmen kívül hagyja a témát bőven tárgyaló egyéb, elsősorban német nyelvű kiadványokat.

A kötetet több mint 100 fénykép, ábra, valamint tárgymutató teszi nagyon használhatóvá.

L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA

A gyermekkönyvtár. Gyakorlati kézikönyv gyermekkönyvtárosok számára. Szerk. A. A. HRENKOVA. Bp. 1962, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 230 l. (Könyvtárosok kis könyvtára 3.)

A szerző, illetve szerkesztő célja: gyakorlati kézikönyvet adni vidéki gyermekkönyvtárosok számára, amelyben tömören összefoglalja feladataikat. A munka hat egységre tagolódik, és minden fejezet végén az irodalom jegyzékét találjuk.

Bevezetőben a gyermekkönyvtárak szerepét és jelentőségét tárgyalja a kommunista nevelésben. Hangsúlyozza, hogy fontos pedagógiai funkcióit töltenek be, mert mind a szépirodalmi, mind az ismeretterjesztő gyermekkönyvek az erkölcsi tulajdonságok kialakításában igen fontos tényezők. Ezeket a nevelési feladatokat azonban csak a gyermekek olvasásának egyéni irányításával, az egyes gyermekolvasók tanulmányozásával végezhetik a könyvtárosok. A második fejezet részletesen foglalkozik a gyermekek olvasásának irányításával. Csoportosítja a legfontosabb feladatokat, pl. az olvasók korcsoportokra való osztását, az olvasókkal való beszélgetést, az olvasási kultúra kialakítását, a könyv-propagandát, könyvkiállításokat, plakátokat, irodalmi játékokat stb.

A következő rész a könyvállomány gyarapításával foglalkozik. A gyakorlati

szerzeményezés tárgyalása mellett a gyermekkönyvtáros kötelességeként említi a könyvek tartalmi ismeretét és ismertetését. A bibliográfiai folyamatok figyelése biztosítja a könyvtár állományának frissítését, figyelemztet az elavult könyvek kicserélésére.

A könyvtár használhatóságát a helyesen megszerkesztett katalógus-hálózat szabja meg. A szerző itt is felhívja a figyelmet a gyermekolvasók életkor szerinti kategorizálására, vagyis a szak- és a témakatalógus ehhez való tagolására. A szak-katalógusnál igen lényegesnek tartja az annotált katalóguscédulát.

A munkaszervezés külön fejezet. Gyakorlati útmutatást nyújt a nyilvántartás, statisztikai és egyéb jelentések, munkaterv, költségvetés, leltározás kérdéseiben.

A művet a Szabó Ervin Könyvtár KISZ-tagjai társadalmi munkában fordították magyarra.

WITTEK LÁSZLÓNÉ

A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája. 1961. Szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Bp. 1963. (II) XLVI, 208 (4) l. (A Nyelvtudományi Intézet közleményei. Új folyam 1.) Soksz.

Habent sua fata libelli. Kevés könyvről mondhatjuk el ezt annyi joggal, mint erről. Erdemes külön is szólnunk e mű hosszas vajúdásának történetéről; sok tanulsággal jár. 1954 tavaszán bízta meg az Akadémia Nyelvtudományi Főbizottsága az *Acta Linguistica* szerkesztőségét, hogy készítse el és közölje a folyóiratban a magyarországi nyelvtudományak 1945—54. évi annotált bibliográfiáját, mégpedig valamely idegen nyelven, a külföld tájékoztatására is. A munkát az intézet részéről URAY Géza irányította; az anyaggyűjtést, az annotálást ellenben a folyóirat megbízásából végezték. Ide kell írunk az áldozatos résztvevők nevét: BAKOS Ferenc, BARTA Gábor, DÉCSY Gyula, DÉNES Szilárd, ELEKFI László, FALUDI Ágota, HÁMORI Antónia, KOZMA Magdolna, PAPP László. A szükséges anyagiak és kellő számú dolgozótárs híján azonban csak akadozva haladhatott a munka, sőt 1956. október végén abba is maradt. A Nyelvtudományi Intézet 1957 nyarán gondjába vette az ügyet; MEGGYES Klára, SZÖKE István, VÉRTES O. András, WACHA Imre bekapcsolódásával meggyorsult az iram. De 1959-ben az intézeti munkatársak felét egyéb fontos tervmunkára kellett elvonni. Megint szünet következett. Ekkor VÉRTES O. András, a munkálatok újabb vezetőjét kérték föl a helyzet megvizsgá-

lására. Kettős javaslatában azt indítványozta VÉRTES, hogy az 1945-től egészen 1960-ig terjedő időszak anyagát dolgozzák föl, de ne pusztá könyvészetet állítsanak össze, hanem szemleketet írjanak; a hazai nyelvtudományak mintegy harminchat-harminchét részterületéről számoljanak be szakembereink egy-egy tömör cikkben, a szövegbe dolgozva bele a könyvészeti adatokat; 1961-től kezdve pedig évi bibliográfiákat adjon ki az intézet, a magyar címek francia fordításával. Csak ezt a második javaslatot lehetett megvalósítani, legalábbis egyelőre. Amde az anyag nem jelenhetett meg az *Acta Linguistica*-ban (már nagyobb terjedelme is akadály volt ennek), hanem csak sokszorosításban, s a címek mellől a francia fordítás is elmaradt. Ilyen formában készült el — a kényyszerű tervmódosulások miatt vagy négyszeri átdolgozás után — ez az első kötet; a sokszorosítás munkája (az előzményekhez idomuló stíluszerűséggel, nem a munkatársak hibájából) háromnegyed évig tartott. Végre itt van előttünk a BALÁZS János vezette munkaközösség erőfeszítésének eredménye. E közösség tagjai: KOZMA Magdolna, TUSZKAU Antónia, URAY Géza és VÉRTES O. András.

Kötetünk nagyon helyesen tág értelemben veszi a magyarországi nyelvtudomány fogalmát; beletartoznak a Magyarországon megjelent publikációkon kívül nemcsak a magyarországi művek külföldi ismertetései, hanem például az „állandóan Magyarországon élő szerzőknek bárhol közzétett” munkái is. Hasonlóképpen kitágul magának a nyelvtudományak a fogalma is; benne van a stilisztika és a vers-tan, úgyszintén a nyelvészettel bármilyen módon érintkező tudományág és tárgykör. Kivált az utóbbi anyagbővülésnek örülhetünk.

E folyóirat olvasóit, azt hiszem, főként bibliográfiánk szakrendszere érdekelheti. Szeretném is ráirányítani a figyelmet. A munkaközösség tagjainak kezén természetesen sok bibliográfia megfordult, hazai és külföldi; az idegenek közül jól ismerik az UNESCO könyvészeti kiadványait. Kötetünk szakrendszere mindamelllett a magunk anyagához, szempontjaihoz igazodó, önálló elvek szerint épült föl. VÉRTES O. András első vázlata után jórésben URAY Géza szerkesztette meg hosszas értekezéssel, s a végleges elrendezéskor az anyag zömét újra átvizsgálta. A *Bibliográfiák, katalógusok, repertóriumok* című első általános fejezet mindjárt tág látóhatárt nyit a nyelvművelés, nyelvjárások, szlavisztika, névtudomány, jogi nyelv, török filológia, stilisztika, egynyelvű tudományos és műszaki szójegyzékek stb. idevágó anyagának

föltárásával, s itt is, másutt is a „Lásd még” utalások bővítik a részleteket. E fejezetnek egyik szakasza a nyelvtudományi források segédeszközeit mutatja be, majd az általános és rokon tudományi bibliográfiák nyelvészeti anyagáról kapunk áttekintést. Azután a nyelvtudományi periodikumok, sorozatok, gyűjteményes munkák magyarországi és külföldi anyagát ismerhetjük meg. (Helyesebb volna, ha itt és egyáltalán könyvészetünkben, könyvtártudományunkban *periodikumokról* beszél-nénk, nem pedig a furosa, kétszeresen többes *periodikák* szóalakot használnók.) Külön részben tárgyalják a nyelvtudomány hermeneutikáját, elméletét és módszereit, terminológiáját és nomenklatúráját, a nyelvészeti források módszertani kérdéseit, a magyar és a külföldi nyelvtudomány életét, szervezetét, történetét.

A következő két rész kiváltképpen tüzetes tagolású; egyik az általános nyelvtudományról, másik a magyar nyelvről szól. Az általános nyelvtudományról ilyen fejezetek tájékoztatnak: a nyelv jellege, a nyelv és a gondolkodás, a nyelv és más társadalmi jelenségek, a nyelv eredete, a nyelvek elterjedése, osztályozása, kölcsönhatása, a nyelv belső tagozódása. A nyelvi rendszer fejezete négy szakaszra oszlik: általában, fonetika és fonológia, nyelvtan, szókészlet. A stilisztika és a verstan külön-külön fejezete után az alkalmazott nyelvtudomány részletes anyagtagolása következik tíznél is több szakaszban. Végül az írásról, helyesírásról, átirásról olvashatunk. — Természetszerűen a magyar nyelvről szóló rész foglalja magában a legnagyobb anyagot. A bibliográfiák, forrásrepertóriumok, majd a periodikumok, sorozatok, gyűjteményes munkák, valamint a tudományos élet, tudományszervezés, tudománytörténet áttekintése után (mindez csupa utalásból áll) a források részletes tagolását láthatjuk. Azután ilyen fejezetek következnek: a magyar nyelv elterjedése, eredete, belső tagozódása, rendszere (az utóbbi kettő további szakaszokra bontva). Az általános nyelvtudomány tagolásával párhuzamosan itt is a stilisztika és a verstan következik, végül az alkalmazott nyelvtudomány, szintén kellő fejezetes, szakaszos részletességgel. Az ezutáni részek csak a főcímek szerint: uráli, altaji nyel-

vek, Észak-Eurázia és a sztyeppvidék régi nyelvei, paleoszibériai és eszkimó nyelvek, indoeurópai nyelvek, aziánus és mediterrán, hámi-sémi, kaukázusi, szinotibeti, ausztronéziai, pápua, ausztráliai nyelvek, Fekete-Afrika nyelvei, amerikai nyelvek.

Nincs rá terünk, hogy bővebben taglaljuk ezt a rendszert, de talán így is sikerült érzékeltetnünk logikusságát, világos áttekinthetőségét. A címleírások kevés (külön megjelölt) kivétellel az eredeti művek alapján készültek, mégpedig főképpen a francia bibliográfiák módszerét követve (hisz eleinte francia nyelvű publikálásra gondoltak). Érdekesességük e címleírásoknak, hogy kettőnél több szerző esetén is valamennyiük neve ott van, sőt a lektorok, munkatársak neve is. Így a betűrendes névmutatóban is mindahány szerző stb. nevét megtalálhatjuk. Tudják jól ennek az úttörő műnek a megalkotói, hogy a többszöri átdolgozás miatt akadnak benne apró következetlenségek. Eddig szerzett tapasztalataik lehetővé teszik majd, hogy a következő évi kötetekből még ezek is eltűnjenek. Kár, hogy kénytelenek vagyunk az egyszerű sokszorosító eljárással beérni. Ha már le kell mondani a nyomdai előállításról, örömmük telhet benne, hogyha a következő kötetek is ilyen gondos gépelésűek lesznek.

A kötet viszonylagos teljességre törekszik. Akadhatnak túlságosan szigorú használói, akik talán bátrabban selejteztek volna; ilyen természetű könyvészeti műben szerintünk kívánatosabb a teljesség, mint az egyéni válogatás önkénye. Csak a lehetőleg teljes bibliográfia tükrözi híven egy szaktudományt, egy bizonyos időbeli állapotát, csak így érdemli meg a „nemzeti szakbibliográfia” nevet, és csakis így lehet a későbbi kutatók számára megbízható tudománytörténeti forrásmű.

Sajnos, általánosságban nem mondhatjuk el nyelvészeinkről, hogy sokat forgatják a könyvészeti műveket. Ezért is éri őket néha az a vád, hogy nem tekintenek ki a maguk szakterületének szűk határai mögül. Ez a kötet és évenkénti folytatásai minden bizonnyal segítenek abban, hogy ez a helyzet javuljon.

FERENCZY GÉZA

TARTALOM

<i>Mátrai László</i> : Kőhalmi Béla	289
<i>Dümmerth Dezső</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai — L'origine des collections de la Bibliothèque Universitaire de Budapest	292
<i>Büky Béla</i> : A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása — Methodisches über die statistische Analyse der Themenverteilung der wissenschaftlichen Publikationen	310

KÖZLEMÉNYEK

<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Észrevétel az Athenaeum kiadástörténetéhez	323
<i>D. Szemző Piroska</i> : Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül	324
<i>Szij Rézső</i> : Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó	337

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Holl Béla</i> : Sámboky János könyvtárának magyar könyveiről	344
<i>Borsa Gedeon</i> : Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebb magyar sorsvető könyvet?	348
<i>Sándor István</i> : Töredék Leucippe és Clitophon széphistóriájának egy ismeretlen kiadásából	354

FIGYELŐ

<i>Barasenkov, V. M.</i> : A 150 éves Szaltükov-Scsedrin Könyvtár történetéhez	363
<i>Izsépy Edit</i> : Hatszáz éves a Jagelló Könyvtár	366
<i>Dörnyei Sándor</i> : A folyóiratcímek rövidítéséről	368
<i>Nagy Ernő</i> : Transzliterálási problémák a Szovjetunió finnugor nyelveinél	374
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Újabb Corvina került vissza Magyarországra	378
<i>Beliczay Angéla</i> : Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárban	379

SZEMLE

A magyar kritikai ediciók kiadástörténetéhez (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	381
Lamb, Lynton: Drawing for illustration (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	385
Horvat, Josip: Povijest novinstva hrvatske (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	386
Csehi Gyula: Munkásosztály és irodalom (Ism. <i>Mgy</i>)	388
Krúdy világa (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	389
Collison, R. L.: Modern business filing and archives (Ism. <i>L. Mesterházi-Nagy Márta</i>)	390
A gyermekkönyvtár (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	390
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája (Ism. <i>Frenczy Géza</i>)	391

TABLE DES MATIÈRES

<i>L. Mátrai</i> : Béla Kóhalmi	289
<i>D. Dümmerth</i> : L'origine des collections de la Bibliothèque Universitaire de Budapest (Avec résumé en français)	292
<i>B. Büky</i> : Une des tâches de l'information scientifique: l'étude statistique du contenu des documents et son application (Avec résumé en allemand)	310

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>G. Nagydíósi</i> : Donnée pouvant servir à l'histoire de la revue hongroise Athenaeum de l'ère des réformes	323
<i>P. D. Szemző</i> : Discussion sur le droit d'auteur de l'édition en langue allemande des ouvrages de Jókai	324
<i>R. Szij</i> : L'éditeur-bibliophile Andor Tevan	337

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>B. Holl</i> : Les livres hongrois de la bibliothèque de Johannes Sambucus	344
<i>G. Borsa</i> : Où et quand a-t-on imprimé les deux plus anciens trésors de la Fortune hongrois qui nous soient connus?	348
<i>I. Sándor</i> : Fragment d'une édition inconnue du récit en vers de Leucippe et Clitophon	354

CHRONIQUE

<i>V. M. Barachenkov</i> : Contribution à l'histoire de la Bibliothèque Saltykov-Čhtchédrine à l'occasion de son 150 ^e anniversaire	363
<i>E. Izsépy</i> : La Biblioteka Jagiellonska a 600 ans	366
<i>S. Dörnyei</i> : L'abréviation des titres de périodiques	368
<i>E. Nagy</i> : Problèmes de translittération concernant les langues finno-ougriennes de l'Union Soviétique	374
<i>K. Csapodi-Gárdonyi</i> : Un manuscrit corvinien de nouveau en Hongrie	378
<i>A. Beliczay</i> : Exposition du Catéchisme de Heidelberg dans la Bibliothèque Ráday	379

COMPTES RENDUS CRITIQUES

A propos de l'histoire des éditions critiques en Hongrie (<i>S. Kozocsa</i>)	381
Lamb, Lynton: Drawing for illustration (<i>M. Takács</i>)	385
Horvat, Josip: Povijest novinstva hrvatske (<i>K. Kindlovits</i>)	386
Csehi Gyula: Munkásosztály és irodalom (<i>Mgy</i>)	388
Krúdy világa (<i>J. Szentmihályi</i>)	389
Collison, R. L.: Modern business filing and archives (<i>M. Mesterházi-Nagy</i>)	390
A gyermekkönyvtár (<i>É. Wittek</i>)	390
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája (<i>G. Ferenczy</i>)	391